

KOLEKCJE ZIEMI OBIECANEJ
ZBIORY ARTYSTYCZNE
ŁÓDZKIEJ BURŻUAZJI WIELKOPRZEMYSŁOWEJ
W LATACH 1880–1939

DARIUSZ KACPRZAK

BIBLIOTEKA NARODOWEGO INSTYTUTU MUZEALNICTWA I OCHRONY ZBIORÓW

Dariusz Kacprzak

KOLEKCJE ZIEMI OBIECANEJ
Zbiory artystyczne
łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej
w latach 1880–1939

Biblioteka Narodowego Instytutu Muzealnictwa
i Ochrony Zbiorów

6

Dariusz Kacprzak

KOLEKCJE ZIEMI OBIECANEJ
Zbiory artystyczne
łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej
w latach 1880–1939

Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Warszawa 2015

SPIS TREŚCI

WSTĘP	9
BURŻUAZJA I KOLEKCJONERSTWO	21
ŁÓDŹ – OBRAZ MIASTA	43
Lodzermensche i ich świat	45
Kadry życia artystycznego	65
KOLEKCJONERZY I ZBIERACZE W ŁODZI	105
Kolekcja rodziny Silberstein	145
Kolekcja Henryka Grohmana	174
Kolekcja Wilhelma Lürkensa	204
Kolekcja Juliusza Teodora Heinzla von Hohenfels	216
Kolekcja Jakuba Brat-Kona	245
Kolekcja Zenona Kona	251
Kolekcja Karola Rajmunda Eiserta	259
ZAKOŃCZENIE	277
Kolekcje łódzkich przemysłowców w perspektywie dziewiętnastowiecznej Europy	279
KATALOG	283
Nota redakcyjna	285
Kolekcje	288
Kolekcja rodziny Silberstein	288
Kolekcja Henryka Grohmana	305
Kolekcja Wilhelma Lürkensa	356
Kolekcja Juliusza Teodora Heinzla von Hohenfels	367
Kolekcja Jakuba Brat-Kona	389
Kolekcja Zenona Kona	391
Kolekcja Karola Rajmunda Eiserta	395

Zbiory artystyczne łódzkich przemysłowców	402
Dzieła o prawdopodobnej proveniencji fabrykanckiej	521
Indeks artystów	525

BIBLIOGRAFIA – WYKAZ SKRÓTÓW	533
Źródła niepublikowane	533
Źródła drukowane	534
Opracowania ogólne: kolekcjonerstwo oraz jego konteksty historyczno-społeczne i antropologiczne	538
Opracowania szczegółowe: kolekcjonerstwo łódzkie, polityczno-społeczna, gospodarcza historia Łodzi i życie artystyczne Łodzi	543
Pozostałe opracowania: katalogi zbiorów muzealnych, katalogi wystaw monograficznych i monografie artystów, słowniki artystów, syntezy historyczno-artystyczne, opracowania problemowe, katalogi aukcyjne i inne	554
Właściciele reprodukowanych dzieł i źródła ilustracji	572
Nota bibliograficzna	573

Książka powstała na podstawie rozprawy doktorskiej, obronionej w marcu 2012 r. w Instytucie Historii Sztuki na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Dziękuję mojemu promotorowi prof. dr. hab. Antoniemu Ziembie za inspirującą opiekę naukową i wsparcie na różnych etapach powstawania pracy. Pragnę podziękować także moim recenzentom: prof. dr. hab. Marii Poprzęckiej oraz dr. hab. Tomaszowi F. de Rossetowi, prof. UMK za cenne uwagi i dyskusje.

Podczas wieloletnich badań swoją wiedzą i doświadczeniem służyły mi liczne osoby – badacze akademicy, muzealnicy, archiwiści, kolekcjonerzy – nie sposób ich wszystkich wymienić. Nikt poproszony o pomoc jej nie odmówił.

Cenną dla mnie była decyzja Wydawcy – Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów – o opublikowaniu niniejszej książki w serii *Biblioteki NIMOZ*. Jestem wdzięczny również łódzkim partnerom tego przedsięwzięcia wydawniczego: Muzeum Sztuki oraz Centralnemu Muzeum Włókiennictwa, a także wszystkim instytucjom z kraju i z zagranicy, które z życzliwością odniosły się do mojej prośby o użyczenie zdjęć, uprzejmie udostępniły materiał ilustracyjny i wyraziły zgodę na jego druk. Osobne słowa wdzięczności kieruję do Marii Sołtysiak, bez której wielkiego zaangażowania i pracy redakcyjnej książka ta nie byłaby możliwa w takim kształcie. Wreszcie swojej macierzystej instytucji – Muzeum Narodowemu w Szczecinie – dziękuję za umożliwienie mi pracy nad publikacją.

Książkę tę dedykuję wszystkim, którzy mnie uczyli bycia historykiem sztuki i tym, od których jest mi dane wciąż uczyć się i rozwijać.

WSTEP

Kolekcje i zbiory artystyczne łódzkich przemysłowców oraz implikowane przez nie problemy stanowią interesujący poznawczo, bogaty obszar dociekań naukowych, dotychczas traktowany raczej marginalnie. Podjęcie tematu wydaje się istotne z perspektywy zarówno historii kolekcjonerstwa na ziemiach polskich, jak i dziejów życia artystycznego ostatniej ćwierci XIX i pierwszych dekad XX stulecia, a także kształtowania się smaku artystycznego burżuazji wielkoprzemysłowej w epoce nowoczesności. Książka poświęcona kolekcjom fabrykanckim, podejmująca próbę rekonstrukcji ich zawartości, losów, a także postaw ich właścicieli, ujawniając złożoność i wielopłaszczyznowość zjawiska, stanowi może istotny materiał odtwarzający obraz kulturowy metropolii przemysłowej w Europie końca XIX i początku XX w., a także przyczynek do rozważań nad przemianami mentalności bogatego mieszczaństwa tego czasu.

Dziewiętnastowieczna Łódź była miastem wielonarodowościowym¹ i wielokulturowym (o wyraźnie dostrzegalnej dyfuzji kulturowej), rozwijającym się w zawrotnym tempie, którego potwierdzeniem jest skala przyrostu ludności – liczba mieszkańców wzrosła tutaj od niespełna 800 osób w 1820 r. do niemal 480 000 w 1914 r.² Dynamikę przemian miasto zawdzięczało wyjątkowej w Królestwie Polskim koncentracji przemysłu i kapitału. Podstawą rozwoju był przemysł włókienniczy.

W 2. poł. XIX w. wykształciła się nowa warstwa społeczna – burżuazja wielkoprzemysłowa, której kolejne pokolenia zdecydowały o charakterze Łodzi³. Tutejsi przemysłowcy wyznawali na ogół wzorce zachodnioeuropejskie, jednak przede wszystkim należy postrzegać ich jako łodzermenschów – twórców i władców miasta, których poczucie własnej wartości znalazło odzwierciedlenie w ich kulturze. Wśród fabrykantów, finansistów, kupców należy poszukiwać odbiorców sztuki, kolekcjonerów i mecenasów.

Znaczące zainteresowanie sztukami plastycznymi wśród łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej nastąpiło stosunkowo późno, dopiero po uzyskaniu stabilnej pozycji ekonomicznej – w 4. ćwierci XIX w. Kolejne pokolenia rodzin fabrykanckich uzyskiwały coraz wyższe wykształcenia i podnosiły poziom swoich zainteresowań kulturalnych. W latach 90. niewielka część przemysłowców posiadała wyrobiony gust, jednak znaczny odsetek nuworyszy wciąż smaku nie miał. Wzbożone mieszczaństwo, pragnąc

---

1 W 1914 r. w Łodzi mieszkało 48,8% Polaków, 26,6% Niemców, 23,1% Żydów i 0,9% Rosjan oraz 0,6% przedstawicieli innych narodowości. Zob. także: Janczak 1982.

2 Rosin 1980, s. 192–220, zob. także: Janik, Kusiński, Stępniewski, Szambelan 2012.

3 Pytlas 1994, Stefański 2001/1, Jaroszewski 1984. Zob. także: Ihnatowicz 1971, Ihnatowicz 1972, Kaczyńska 1972, Kołodziejczyk 1979/1, Kołodziejczyk 1979/2, Kaczyńska 1979, Kołodziejczyk 1983, Kocka 1987, Kocka, Frerer 1988, Długoborski 1988, Imbs 1988, Gall 1989, Imbs 1993/1, Imbs 1993/2, Fuhrmann 1999, Becker 2000, Lundgreen 2000.

zbliżenia z ziemiaństwem i arystokracją, chętnie asymilowało – zgodnie z zasadami dyfuzji kulturowej, w mniej lub bardziej udany sposób – wzorce arystokratyczno-dworskie.

Sztuka, pojmowana z reguły jedynie jako dekoracja, stanowiła oprawę życia, była wyrazem splendoru i społecznej pozycji. Swoje potrzeby w tej sferze łódzcy przemysłowcy realizowali przede wszystkim budując okazałe siedziby. Większość fabrykantów kupowała dzieła odpowiadające obowiązującym stereotypom estetycznym. Z czasem zbieractwo stało się obyczajową koniecznością, wymogiem towarzyskim, sprawą mody. Posiadanie obrazów gwarantowało właścicielowi prestiż i stanowiło potwierdzenie stylu życia⁴. Bywały jednak osoby systematycznie nabywające dzieła o raczej wysokiej klasie artystycznej, niekiedy gromadzące je planowo.

Początków łódzkiego kolekcjonerstwa upatruje się w 1. poł. XIX w. Pierwsze wzmianki o dziełach sztuki znajdujących się w siedzibach łódzkich przedsiębiorców pochodzą z drugiej połowy lat 20. tego stulecia. O bardziej znaczących dziełach i początkach zbiorów artystycznych możemy mówić dopiero na przełomie lat 70. i 80., zaś pierwsze prawdziwe kolekcje sztuki łódzkiej burżuazji przemysłowej odnotować można dopiero w ostatnim dziesięcioleciu wieku XIX. Były one tworem drugiej bądź trzeciej generacji fabrykantów – wykształconej, obytej w świecie dzięki europejskim podróżom i studiom. W mieście było kilka kolekcji dzieł sztuki i kilka, bądź nawet kilkanaście, zaczątków zbiorów artystycznych. Niektóre kolekcje dorównywały, czy nawet przewyższały renomowane zbiory finansjery warszawskiej. W łódzkich siedzibach fabrykanckich gromadzono dzieła różnorodne w swej tematyce i charakterze, zróżnicowane pod względem warsztatu malarskiego i wartości artystycznej. W przeważającej części były to dzieła artystów współczesnych, zarówno polskich, jak i obcych, głównie niemieckich. Nabywano także, aczkolwiek zdecydowanie rzadziej, prace nowożytnych twórców europejskich.

Zachowane dziedzictwo fabrykanckiej Łodzi, wbrew rozpowszechnionym opiniom i dotychczas nie zweryfikowanym badawczo sądom, jest nadal bogate, choć silnie rozproszone i częstokroć trudne do jednoznacznej identyfikacji. Wprawdzie miasto, w porównaniu np. z Warszawą, nie ucierpiało podczas II wojny światowej tak dotkliwie, to jednak wiele dzieł uległo zniszczeniu bądź, wobec braku informacji o aktualnym miejscu przechowywania, uznano je za straty wojenne. Częstokroć jedyną wiedzę o tych dziełach dostarczają skąpe przekazy źródłowe, notarialne zapisy majątkowe bądź wzmianki prasowe.

Większość zbiorów uległa różnym przemieszczeniom i zmieniła swój status własnościowy. Znaczna liczba prac została wywieziona przez właścicieli opuszczających miasto w okresie wojennym, czy tuż po wojnie. Wiele dzieł o zawikłanej proveniencji, wielokrotnie zmieniając właścicieli, pozostaje nadal w rękach prywatnych, niewielka ich część trafiła do zbiorów muzealnych. Niniejsza praca służy więc pełniejszej dokumentacji części niegdysiejszych łódzkich zbiorów, wpisaniu ich na kolekcjonerską

⁴ Wesołowski, Domański 2000, Reszke 2000, Siciński 1993, Domański, Sawiński 1991, Domański 1999/1.

mapę Polski i Europy, tym samym wprowadzeniu do szerszego obiegu naukowego historii sztuki. Zbiory fabrykanckie – zarówno te reprezentujące najwyższy poziom artystyczny, jak i te mniej wartościowe, znajdujące się dziś m.in. w zasobach Muzeum Sztuki w Łodzi, obok także tam przechowywanej, powstałej w okresie międzywojennym, stworzonej przez artystów rewolucyjnych (grupa a.r.), powszechnie znanej kolekcji sztuki nowoczesnej – stanowią o tożsamości kulturowej Łodzi.

Książka jest próbą odtworzenia obrazu łódzkiego zbieractwa i kolekcjonerstwa z wykorzystaniem perspektywy zarówno „mikroskopu”, jak i „teleskopu”, *gdyż panoramiczną wizję fenomenu kolekcji, od paleolitu do naszych czasów, uzupełniają studia szczegółowe, niekiedy nawet drobiazgowo, skupione na kolekcjach jednego regionu, jednego miasta lub jednej osoby*⁵. Trzon badań stanowią: eksploracja archiwalno-historyczna, krytyka źródeł, studia proveniencyjne dostępnych dzieł, jak i teoretyczna identyfikacja prac nieistniejących bądź niemożliwych do poznania z autopsji. W ich wyniku powstał obszerny katalog dzieł, stanowiących niegdyś własność łódzkich fabrykantów. Mikroskopowa optyka zjawiska pozwoliła istniejące i dostępne dzieła sztuki poddać analizie i weryfikacji przy zastosowaniu typowych narzędzi dostępnych historii sztuki – tradycyjnego warsztatu historyka sztuki (badania formalno-stylistyczne, badania atrybucyjne, studia komparatystyczne itd.). W odniesieniu do właścicieli dzieł zaś umożliwiła przeprowadzenie szczegółowych studiów, skupionych na poszczególnych osobach gromadzących dzieła w konkretnym miejscu, czasie i uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych. Analityczny, badawczo zweryfikowany materiał faktograficzny dotyczący zasobów artystycznych Łodzi oraz zebrana literatura przedmiotu, uzupełniona kwerendami archiwalnymi, a także wiedza o ich właścicielach umożliwiły ocenianie poziomu artystycznego kolekcji dzieł sztuki w Łodzi oraz kwalifikacji kolekcjonerskich, wrażliwości i znanstwa ich twórców.

Podjęciu niniejszej pracy towarzyszyło przekonanie o konieczności równoczesnego przeprowadzenia badań interdyscyplinarnych, wykraczających poza historię sztuki. Ogląd zjawiska zbieractwa i kolekcjonerstwa łódzkich przemysłowców z perspektywy teleskopu wymagał interdyscyplinarnego uzupełnienia, wykraczającego poza narzędzia i metody dostępne historii sztuki – nakazywał poszerzenie instrumentarium pojęciowego o zakres nauk historycznych (poza historią sztuki), antropologii kulturowej i socjologii. Kolekcjonerstwo stanowi bowiem określony fakt historyczno-kulturowy – bezpośrednio dotyka zagadnień historii społecznej, gospodarczej, historii konsumpcji, wreszcie historii umysłowości⁶. Wraz z twórczością artystyczną oraz organizacją życia artystycznego wchodzi w skład kultury artystycznej określonej grupy społecznej. Na tym etapie procesu badawczego znalazły zastosowanie m.in. teorie klasy społecznej⁷, rozważania dotyczące etosu mieszczaństwa i moralności⁸. Także smak artystyczny,

5 Pomian 1996/2, s. 14.

6 Pomian 1995, Pomian 1996/1, Sommer 2003, Pomian 2007, Bredekamp 2007. Zob. także: Sontag 1997.

7 Veblen 1998, Bourdieu 2005. Zob. także: Heinich 2010.

8 Ossowska 1985.

postrzegany jako przejaw indywidualnego gustu, jawi się w tym kontekście w szerszej perspektywie jako element kultury określonej epoki, stąd odniesienia do teorii gustu i mody⁹. Przeprowadzone badania dostarczają argumentów w dyskusji na temat przemian zachodzących w podejściu do zjawiska zbieractwa i kolekcjonerstwa oraz mecenatu artystycznego w czasach rodzącej się nowoczesności.

Wreszcie, istotne wydało się spojrzenie na ów kolekcjonerski krajobraz Łodzi, wielokulturowego miasta przemysłowego, z szerszej – europejskiej perspektywy. Ledwie zasygnalizowana w zakończeniu rozprawy próba znalezienia, obok naturalnych różnic, także znaczących podobieństw w zakresie gromadzonych zbiorów i wyposażenia siedzib między fabrykantami Łodzi a tymi z innych obszarów ziem polskich¹⁰, jak również przemysłowców niemieckich¹¹ i rosyjskich¹², otwiera nową perspektywę i rokuje poszerzenie pola badawczego.

* * *

W 1994 r. Stefan Pytlas opublikował monografię, prezentującą obraz łódzkiej burżuazji od upadku Powstania Styczniowego po początek I wojny światowej¹³. Mimo upływu czasu pozostaje ona nadal fundamentalną, w rzetelny sposób zestawiającą źródła archiwalne, panoramą łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej. Wraz z wydanym kilkanaście lat wcześniej (1980) obszernym pierwszym tomem monografii *Łódź. Dzieje miasta*¹⁴, stanowi jeden z podstawowych punktów wyjścia do obecnych rozważań. Spośród wcześniejszych syntez poświęconych historii miasta warto przywołać prace Henryka Dintera¹⁵ i Adama Ginsberta¹⁶. Historia fabrykanckiej Łodzi jest przedmiotem badań naukowych prowadzonych przede wszystkim w Uniwersytecie Łódzkim. Ich efektem są książki i artykuły, będące studiami monograficznymi, poświęconymi poszczególnym przedsiębiorstwom i ich właścicielom, jak i opracowania dotyczące głównie zagadnień społeczno-gospodarczych autorstwa Kazimierza Badziaka¹⁷, Wiesława Pusia¹⁸, Anny Rynkowskiej¹⁹, Pawła Samusia²⁰, Józefa Śmiałowskiego²¹, Krzysztofa

---

9 König 1979, Simmel 1980, Kuczyńska 1983.

10 Ihnatowicz 1971, Ihnatowicz 1972, Hensel 1974, Wiercińska 1969.

11 Calow 1969, Hamburg 2001, Kuhrau 2005, Plumpe, Lesczenski 2009, Berlin 2011–2012, Wolff-Thomsen, Kuhrau 2011.

12 Dumowa 1922, Jakowlew 1966, Połunina, Frołow 1997, Bochanow 1989/1, Bochanow 1989/2.

13 Pytlas 1994.

14 Rosin 1980.

15 Dinter 1965, Dinter 1978.

16 Ginsbert 1962.

17 Badziak 1977, Badziak 1979, Badziak 1985, Badziak 1991, Badziak 1993/1, Badziak 1993/2, Badziak 1993/3, Badziak 1993/4, a także Badziak, Olejnik, Pełka 1988, Badziak, Strzałkowski 1994, Badziak, Walicki 2002.

18 Puś 1973, Puś 2001, Puś, Liszewski 1991, Puś, Pytlas 1979.

19 Rynkowska 1970.

20 Samuś 1997.

21 Śmiałowski 1993.

Woźniaka²², Bolesława Pełki²³ oraz wspomnianego Stefana Pytłasa²⁴. W trakcie prowadzonych studiów, w uzyskaniu pełniejszego, bardziej analitycznego obrazu miasta, okazały się istotne także niepublikowane prace magisterskie, napisane w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego, zazwyczaj oparte na przeprowadzonych kwerendach prasowych oraz badaniach źródeł archiwalnych²⁵.

Nader rzadko zagadnienia dotyczące życia kulturalnego miasta trafiały na warsztat historyków Uniwersytetu Łódzkiego. Na szczególną uwagę zasługuje praca Mirosławy Motuckiej poświęcona wystawom artystycznym w Łodzi na przełomie XIX i XX w.²⁶. By obraz badań nad kulturą miasta był pełniejszy, warto wspomnieć o pracach Anny Kuligowskiej-Korzeniewskiej²⁷, Małgorzaty Leyko²⁸ i Karoliny Prykowskiej-Michalak²⁹. Nieocenionym przewodnikiem po Łodzi muzycznej jest praca Antoniego Pellowskiego³⁰. Cenna jest inicjatywa Andrzeja Kempy i Marka Szukalaka – publikacja czterotomowego, starannie opracowanego *Słownika Żydów dawnej Łodzi*³¹.

W ostatnich latach, wraz ze wzrostem zainteresowania przeszłością Łodzi, można dostrzec wiele publikacji popularno-naukowych o tematyce fabrykanckiej, m.in. prace Leszka Skrzydło³², Pawła Spodenkiewicza³³, Krystyny Radziszewskiej³⁴ oraz wspomnianego Marka Szukalaka³⁵. Zostały wydane także popularne monografie rodzin fabrykanckich Scheiblerów³⁶, Biedermannów³⁷, Kruschów³⁸.

W reaktywowanej w 1992 r. Katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego³⁹ pro-

22 Woźniak 1980, Woźniak 1990, Woźniak 2000.

23 Pełka 1971/1.

24 Pytłas 1967, Pytłas 1972, Pytłas 1986, Pytłas 1992, Pytłas 1993/1, Pytłas 1993/2, Pytłas 1994, Pytłas 1999 oraz Puś, Pytłas 1979.

25 Bartyzel 1998, Boczkowska 1971, Bożek 1994, Burawska 1977, Filipowska 1996, Frenenberg 1996, Frenkel 1998, Gajder 1999, Głaszcz 1987, Graczyk 2000, Hanke 1984, Horbaczevska 1978, Jasiński 1988, Jastrzębowska-Ciesiołkiewicz 1980, Jaworski 2001, Jezierski 1976, Kamiński 1999, Kmiciek 1996, Kmiciek 1999, Koneczny 1993, Kowalewska 1994, Kowalska 1981, Kowalska 2001, Kozłowska 2002, Krotla 2003, Kubiak 1992, Kubiak 1994, Kubicka 1998, Łapińska 1977, Makarewicz 2004, Nowaczyk 2001, Oracz 1994, Owczarek 1974, Pakos 1994, Piesiakowska 1963, Pokorska 2001, Ratajczyk 1994, Różga 2000, Sadura 2000, Skalska 1991, Słoneczna 1995, Stachowiak 2000, Stępień 1997, Strzelczyk 1999, Szmigiel 1992, Szulant-Niwiadomska 1977, Szymurska 1990, Śmiechowicz 2002, Wójcikiewicz 1992, Zawadzki 1974.

26 Motucka 1977.

27 Kuligowska-Korzeniewska 1995.

28 Leyko 2000.

29 Prykowska-Michalak 2005.

30 Pellowski 1994.

31 Kempa, Szukalak 2001–2004.

32 Skrzydło 1999, Skrzydło 2000, Skrzydło 2007.

33 Spodenkiewicz 1999.

34 Radziszewska 1997, Radziszewska 1999, Radziszewska, Woźniak 2000.

35 Szukalak 1990.

36 Bartczak 1999.

37 Kużko 2000.

38 Steinhagen 2003.

39 Katedra Historii Sztuki powstała wraz z powstaniem uczelni w 1945 r., kierowali nią prof. Wacław Husarski i prof. Mieczysław Wallis. W 1952 r. zlikwidowano studia magisterskie w zakresie historii sztuki, a katedrę przekształcono w zakład. W 1992 r. przywrócono studia magisterskie i wkrótce zakład został poszerzony, zyskując obecny status katedry.

blematyka dziedzictwa kulturowego Łodzi bywa podejmowana sporadycznie. W 2003 r. została przygotowana przez Dominika Antoszczyka ważna, dwutomowa praca magisterska o willach burżuazji łódzkiej⁴⁰. Związana z tą katedrą Irmína Michalak przygotowała w 2004 r., pod kierunkiem Andrzeja K. Olszewskiego, dysertację o środowisku żydowskich artystów czynnych w Łodzi w latach 1880–1919, opublikowaną w 2010 r.⁴¹. Z kolei w 2009 r., Łukasz Grzejszczak obronił rozprawę o pozaawangardowym środowisku łódzkich artystów⁴². Problematyką architektury zajmowali się: Krzysztof Stefański oraz Irena Popławska, która bodaj pierwsza zwróciła uwagę na architekturę Łodzi przemysłowej, pisząc najpierw o założeniu fabryczno-rezydencjonalnym na Księżym Młynie⁴³, a następnie szerzej o zjawisku architektury industrialnej⁴⁴. Irena Popławska i Stefan Muthesius we wspólnym opracowaniu, jako pierwsi, wydobyli analogie łódzkiej architektury przemysłowej z europejskimi kompleksami industrialnymi, m.in. Manchesteru⁴⁵. Krzysztof Stefański⁴⁶, zajmujący się od wielu lat zagadnieniami łódzkiej architektury i penetrujący pod tym kątem źródła archiwalne jest autorem pierwszej pracy syntetycznie ujmującej rozwój architektury Łodzi⁴⁷ oraz popularno-naukowego atlasu architektury miasta⁴⁸. Należy tutaj odnotować także książkę Antoniego Szrama, przedstawiającą inicjatywy budowlane Izraela Kalmanowicza Poznańskiego jako wyraz modelowego mecenatu łódzkiego fabrykanta⁴⁹.

Zainteresowanie problematyką kolekcjonerstwa jest nadal w Polsce umiarkowane, choć badania w tym zakresie ostatnio zyskały na intensywności. W badaniach europejskich tematyka ta jest znacznie szerzej obecna – począwszy od studiów problemowych, omawiających fenomen kolekcjonerstwa przekrojowo w różnych aspektach, po szczegółowe badania konkretnych kolekcji. W tym kontekście należy wspomnieć o kilku ogólnopolskich konferencjach, poświęconych w całości tematyce kolekcjonerskiej⁵⁰, kilku pracach Krzysztofa Pomiana⁵¹, Andrzeja Ryszkiewicza⁵², Kazimierza Malinowskiego⁵³, Tomasza F. de Rosseta⁵⁴, Michała Mencfela⁵⁵, Magdaleny Palicy⁵⁶, Ewy

---

40 Antoszczyk 2003.

41 Gadowska 2010.

42 Grzejszczak 2009.

43 Popławska 1972.

44 Popławska 1973/1, Popławska 1980, Popławska, Szyburska 1969.

45 Popławska Muthesius 1986.

46 Stefański 1997/1, Stefański 2006/1, Stefański 2007/2, Stefański 2009/1, Stefański 2009/2.

47 Stefański 2001/1.

48 Stefański 2003/1.

49 Szram 1998.

50 Mecenat, kolekcjoner, odbiorca 1984, Frąckowiak, Grochala 2008, Rosset, Kluczevska-Wójcik, Lewandowska 2010, Skalska 2012, Kludkiewicz Mencfel 2014.

51 Pomian 1995, Pomian 1996/1, Pomian 1996/2, Pomian 2007, Pomian 2012.

52 Ryszkiewicz 1972, Ryszkiewicz 1981.

53 Malinowski 1973.

54 Rosset 2000, Rosset 2003, Rosset 2005.

55 Mencfel 2010, Mencfel 2012.

56 Palica 2010.

Manikowskiej⁵⁷, Grzegorza Bąbiaka⁵⁸ czy też o tłumaczeniach na język polski fundamentalnych prac z tego obszaru badań, jak chociażby praca Manfreda Sommera⁵⁹. W kontekście studiów nad rekonstrukcjami dawnych kolekcji należy wspomnieć także o pracy poświęconej galerii podhoreckiej⁶⁰. Zwiastunem zainteresowania dziejami kolekcjonerstwa w Polsce w ostatnim czasie były znaczące wystawy kolekcji rodziny Lanckorońskich⁶¹, książąt Czartoryskich⁶², Edwarda i Atanazego Raczyńskich⁶³, Gabinetu Rycin Stanisława Augusta Poniatowskiego⁶⁴, Stanisława Kostki Potockiego⁶⁵ czy też dziewiętnastowiecznych zbiorów – rodu Kronenbergów⁶⁶, wrocławskiego kolekcjonera Alberta Neissera⁶⁷, kolekcjonerów – miłośników sztuki czarno-białej⁶⁸ i wielu innych, może mniej spektakularnych, acz z punktu widzenia badań kolekcjonerskich ważnych.

Zagadnienie prywatnych kolekcji fabrykanckich nie było dotychczas zasadniczo poddane wnikliwszej analizie naukowej. W badaniach zarówno nad łódzką sztuką, jak i sztuką w Łodzi, w tym także nad kolekcjonerstwem należy pamiętać, że problemy związane z życiem artystycznym schyłku XIX i początku XX w. dopiero w końcu lat 60. XX stulecia stały się przedmiotem refleksji krytyczno-analitycznej historyków sztuki. Było to m.in. wynikiem przewartościowania stosunku wobec eklektyzmu, historyzmu i secesji. Zapewne nieprzypadkowo w listopadzie 1971 r. Ogólnopolska Sesja Naukowa Stowarzyszenia Historyków Sztuki (SHS) poświęcona sztuce 2. poł. XIX w. odbyła się w Łodzi⁶⁹. Trzeba wspomnieć także o innej znaczącej sesji – „Sztuka łódzka”, zorganizowanej przez łódzki oddział SHS w roku 1973⁷⁰. Ważna była jego kolejna inicjatywa – sesja „Sztuka w Łodzi”, którą kontynuowano w kolejnych edycjach⁷¹. Podczas jednej z ostatnich, dorocznych, ogólnopolskich sesji SHS poddano naukowej refleksji związek mecenatu artystycznego z obliczem miasta. Kilka wystąpień poświęcono Łodzi – należy w tym miejscu odnotować tekst Irminy Michalak o mecenacie żydowskiej burżuazji w Łodzi⁷² oraz referat Krzysztofa Stefańskiego dotyczący udziału rodów fabrykanckich w kształtowaniu architektonicznego oblicza Łodzi⁷³. Wisława Jor-

---

57 Manikowska 2000.

58 Bąbiak 2010.

59 Sommer 2003.

60 Ostrowski, Petrus 2001.

61 Warszawa 1998/3, Kraków 1998/1, Kraków 2008.

62 Jakimowicz 1982, Kraków 1998/2, Kraków 2001/3.

63 Poznań 1997, Poznań 2005/1. Zob. także Labuda, Mencfel, Suchocki 2010.

64 Kossecka 1999.

65 Warszawa 2006/2.

66 Warszawa 1998/2.

67 Wrocław 2005.

68 Warszawa 2006/3.

69 Sztuka 1973.

70 Sztuka łódzka 1977.

71 Sztuka w Łodzi 2000, Sztuka w Łodzi 2003, Sztuka w Łodzi 2005, Sztuka w Łodzi 2007, Sztuka w Łodzi 2008.

72 Michalak 2008.

73 Stefański 2008.

dan poświęciła książkę⁷⁴ sztuce około 1900 r. w środowisku przemysłowego miasta i wystawę w Galerii Miejskiej w Łodzi, mieszczącej się w dawnej willi rodziny Kindermannów⁷⁵.

Pierwszym wyraźnym sygnałem zainteresowania przemysłowcami w kontekście ich kolekcjonerstwa i gustu artystycznego była wystawa *Sztuka około 1900* i towarzyszący jej katalog z ważnym wstępnym artykułem Haliny Zawilskiej⁷⁶, wydobywającym rolę fabrykantów w życiu artystycznym przełomu wieków, zwracającym uwagę na ich zbiory, także te, znajdujące się w rękach prywatnych i włączone do ekspozycji.

Kolejną próbą bliższego przyjrzenia się smakowi artystycznemu łódzkich fabrykantów była wystawa *Decorum łódzkiego fabrykanta*, zorganizowana w Muzeum Sztuki w Łodzi w 1986 r.⁷⁷. Po niej nastąpiły dwie inne, zorganizowane w 2001⁷⁸ i 2003⁷⁹ r. także w Muzeum Sztuki w Łodzi, ale potem pokazywane w Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim oraz Muzeum Częstochowskim, prezentujące zbiory dziewiętnastowieczne i nowożytne Muzeum Sztuki w Łodzi, w których znaczna liczba dzieł ma proveniencję fabrykancką. Opublikowany w 2009 r. katalog zbiorów malarstwa polskiego, będący klasycznym *catalogue sommaire*, niestety w wielu wypadkach pomija kwestię proveniencji i historii muzealiów⁸⁰. Ostatnio wydana albumowa publikacja poświęcona galerii dawnych mistrzów łódzkiego Muzeum Sztuki pomija – co zdumiewające – aktualny stan wiedzy o nich⁸¹, podobnie anachroniczny charakter ma towarzyszący mu aparat naukowy.

Wydana w 1991 r., skromna publikacja Jacka Strzałkowskiego mająca charakter spisu nazwisk artystów oraz dzieł z uwzględnieniem ich proveniencji ma pionierskie znaczenie w badaniach łódzkiego kolekcjonerstwa fabrykanckiego⁸². Strzałkowski kontynuował swoje zainteresowania w kolejnych, wydawanych własnym sumptem, publikacjach poświęconych rodzinom Silbersteinów, Lichtenfeldów, Poznańskich i Eigarów⁸³ i osobno rodzinom Biedermannów⁸⁴ oraz Heinzlów⁸⁵. Istotną wartość mają także publikacje tego autora o charakterze słownikowym⁸⁶.

W wielkim wirze ruchu handlowego i przemysłowego, nauka znalazła w Łodzi niewielu przedstawicieli. Miasto nie dość, że nie wytworzyło placówki dla dorobku

74 Jordan 2006.

75 Łódź 2006.

76 Łódź 1977.

77 Łódź 1986.

78 Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003.

79 Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2005–2006.

80 Łódź 2009.

81 Łódź 2012; zob. także Berbelska 2012 – albumowy esej wprowadzający pierwotnie został opublikowany jako artykuł w interesujący sposób skonstruowanej i prezentującej ciekawą perspektywę badawczą publikacji – Skalska 2012.

82 Strzałkowski 1991.

83 Badziak, Strzałkowski 1994.

84 Strzałkowski 1999.

85 Strzałkowski 2004.

86 Strzałkowski 1994, Strzałkowski 1996, Strzałkowski 1997, Strzałkowski 2005.

*umysłowego, ale nie pozyskało względów u naukowców, chcących pracować nad Łodzią. W naszej literaturze poważniejszej pracy o stolicy przemysłowej w kraju nie ma wcale, a broszur pomniejszych posiadają znacznie więcej od nas piśmiennictwa obce. Od chwili wydania w r. 1853 Opisu miasta Łodzi Flatta, literatura polska nie ma żadnej większej monografii, ani historycznej, ani ekonomicznej⁸⁷ – pisał Stefan Gorski w zbiorze szkiców publicystycznych poświęconych miastu, wydanym w 1904 r. w Łodzi, w tłoczni R. Rezigera, nakładem łódzkich księgarzy Zygmunta Rychlińskiego i Rudolfa Wegnera. Dalsze jego uwagi wydają się interesujące w kontekście obrazu miasta, nauki i kolekcjonerstwa: *W pracy naukowej, chcący poświęcić się poważniejszym studiom łodzianin, na pierwszym miejscu spotka przeszkodę w braku, chociażby pomniejszego księgozbioru, bądź to publicznego, bądź prywatnego. Ściany salonów niektórych przemysłowców zdobią kosztowne, wspaniałe dzieła sztuki, ale żaden z ich posiadaczy nie może poszczycić się najpiękniejszą ozdobą – większym księgozbiorem dzieł naukowych⁸⁸.**

Książka Stefana Gorskiego jest interesującym, publicystycznym, nader sugestywnym źródłem do obrazu Łodzi przełomu wieków. Źródła, zarówno te wcześniej znane, jak i odnalezione w trakcie obecnych badań są niestety raczej skromne – kilka katalogów łódzkich wystaw, m.in. z lat 1898⁸⁹, 1916⁹⁰ (do katalogu z wystawy 1903–1904 nie udało się dotrzeć, mimo determinacji i intensywnych starań), sprawozdania Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych oraz opracowane przez Janinę Wiercińską katalogi prac wystawianych w TZSP⁹¹ i w Salonie Krywulfa⁹², prasa codzienna, a przede wszystkim archiwalia – głównie akta notarialne, korespondencja dotycząca zakupów dzieł sztuki. Podstawową trudność podczas poszukiwań i rekonstrukcji zbiorów i kolekcji sprawia fakt, iż dzieła znajdujące się w zbiorach prywatnych, podobnie jak informacje o nich, rzadko były udostępniane publicznie, tak więc zebrany materiał w wielu przypadkach ma charakter wciąż wycinkowy. Dzisiaj nie zawsze można zidentyfikować te prace jako współtworzące którąś z dawnych kolekcji. Częstość źródeł są niewystarczające – o kolekcjach dawnej Łodzi informują jedynie skąpe wzmianki i sporadyczne doniesienia prasowe, czasem lakoniczne inwentarze, niezmiernie rzadko zaś obszerniejsze omówienia.

87 Gorski 1904/1, s. 67.

88 Ibidem, s. 68, należy jednak uściślić: w 1890 r. wyrażono zgodę na otwarcie biblioteki przy szkołach Łódzkiego Towarzystwa Talmud-Tora, w której w 1918 r. znajdowały się 2184 książki rosyjskie i hebrajskie, w kwietniu 1887 r. otwarto bibliotekę przy Zakładach Scheiblera, głównie z beletrystyką w języku niemieckim, polskim i rosyjskim. Z czasem powstały także biblioteki przy innych zakładach m.in. u F.W. Schweikerta. Od końca lat 80. istniały także wypożyczalnie przy księgarniach. Także adwokaci H. Elzenberg, E. Holc, później A. Kon prowadzili wypożyczalnię niewielkiego księgozbioru. W 1898 r. powstała przy ul. Dzielnej, a potem Św. Andrzeja Łódzka Wypożyczalnia Książek, dysponująca obok beletrystki księgozbiorem naukowym – ok. 1905 r. liczył on ok. 1000 woluminów. Syntetyczne opracowanie historii łódzkiego bibliotekarstwa napisała J. Konieczna. Zob.: Rosin 1980, 565–571.

89 Łódź 1898.

90 Łódź 1916, CMW–album 1916.

91 Wiercińska 1969.

92 Płażewska 1966.

Wnikliwie przebadana została zaledwie jedna kolekcja, Henryka Grohmana, która posiada obszerną literaturę⁹³, a rzetelnie przeanalizowane zbiory graficzne Grohmana w okresie powojennym wielokrotnie prezentowane były publicznie na licznych wystawach.

W ostatnim czasie ukazało się kilka publikacji bezpośrednio związanych z tematem książki – należy tutaj wspomnieć przede wszystkim o ważnych i cennych, przynoszących wiele nowych ustaleń, inicjatywach Muzeum Miasta Łodzi dotyczących rodziny Poznańskich⁹⁴ i Urbanowskich⁹⁵. Opublikowane zostały także fragmenty prowadzonych przez autora badań, które były kilkakrotnie prezentowane podczas konferencji naukowych oraz wydane drukiem w formie artykułów, poprzedzających ukazanie się niniejszej książki – stanowią one pierwotne wersje niektórych jej rozdziałów⁹⁶.

---

93 Chwalewik 1926–1927, s. 78, PSB 1935–, t. 8 (1990), s. 627, Sawicka, Sulerzyska 1962, Rudzińska–mps, Warszawa 1979, Mrozińska, Sawicka 1980, Rudzińska 1984, Rudzińska 1985, Rudzińska 1989, Rudzińska 1993, Andrzejewski 1995, Kuhnke 1996, Łódź 1998, Kacprzak 1998/1, Kacprzak 1998/2, Warszawa 2005/2, Rudzińska 2008, Zakopane 2011, Kacprzak 2012/3.

94 Jakóbczyk, Kuropatwa-Pik, Pawlak 2012, Łódź 2015.

95 Kuropatwa-Pik, Szymański, Pawlak 2013.

96 Kacprzak 2002/1, Kacprzak 2005/1, Kacprzak 2008/5, Kacprzak 2009/2, Kacprzak 2012/1, Kacprzak 2012/2, Kacprzak 2012/3, Kacprzak 2012/4, Kacprzak 2013/1, Kacprzak 2014.

**BURŻUAZJA
I KOLEKCJONERSTWO**

Miasto – mikrokosmos, stanowiący rodzaj rekapitulacji świata i cywilizacji, jest przestrzenią, strukturą społeczną (życiową i użytkową), także historią – dziejami jednostki i zbiorowości. Posiada swój wymiar fizyczny wyrażający się w określonym terytorium, ulicach, pełniących rozmaite funkcje w przestrzeniach, budowlach, instytucjach, i przejawach kultury materialnej. Miasto to także system życia zbiorowości, a więc prawo, język, kod zachowań, tradycja, środki utrzymania, model egzystencji. Jest sceną życia, ma swój niepowtarzalny profil antropologiczny, socjologiczny, historyczny, kulturowy (w tym także estetyczny), stąd też poleologia wykorzystuje narzędzia różnych dyscyplin naukowych.

Pośród różnych definicji miasta warto przywołać w kontekście niniejszej pracy dwie teoretyczne, „klasyczne” już w socjologii, konstrukcje badawcze: Maksa Webera i Louisa Wirtha. Prawnik, ekonomista, czołowy przedstawiciel tzw. historycznej ekonomii niemieckiej, socjolog związany m.in. z uniwersytetami w Wiedniu i Monachium – Max Weber zaproponował w opublikowanej w Tybindze w 1922 r. pracy *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*⁹⁷ określenie „typu idealnego” miasta, rozumianego jako zrzeszenie ludzi rządzących się stosownymi regułami formalnymi (m.in. rynek, prawo) oraz nieformalnymi (relacje sąsiedzkie, kontrola społeczna)⁹⁸. Koncepcja ta wydobyla stopień rozwoju miasta, skupiającego formy produkcji i handlu, wskazując na rozwój kapitalizmu. Studia nad rozwojem miasta pozwalają śledzić, na co zwraca uwagę Władysław Misiak⁹⁹, ukryte przesłanki zwrotów w ewolucji społecznej i cywilizacyjnej. Propozycja Lewisa Wirtha z kolei, zawarta w jego pracy *Urbanism as a Way of Life*¹⁰⁰, definiuje miasto przede wszystkim poprzez swoistość stylu życia jego mieszkańców. Wieloaspektowa koncepcja Wirtha, poddana krytycznej analizie m.in. przez Raymonda N. Morrisa¹⁰¹, stała się inspiracją dla wielu kolejnych koncepcji. Socjologiczne ujęcie miasta jako analiza stylu życia w ujęciu Morrisa akcentowała proces instytucjonalizacji i biurokratyzacji, wzrostu prywatności i anonimowości jego mieszkańców.

Poszukując najbardziej ogólnego, syntetycznego ujęcia licznych definicji, sformułowanych przez różne środowiska socjologów, miasto można określić jako rodzaj zbiorowości społecznej, skupiającej znaczną liczbę ludzi na określonym terenie, wyróżniającej się heterogeniczną strukturą i zróżnicowanymi stylami życia swoich członków. Materialnym

---

97 Weber 2002.

98 Ibidem.

99 Misiak 1999, s. 228.

100 Wirth 1938.

101 Morris 1968.

wyrazem zorganizowanego w mieście życia jest jego zabudowa, architektura, urbanistyka, posiadające swój wymiar estetyczny, oraz rozbudowana infrastruktura usług.

Walter Benjamin w studium poświęconym fenomenowi dziewiętnastowiecznego Paryża, jego pasażom, panoramom, ulicom, barykadom, osobne miejsce zarezerwował dla wnętrza, wydobywając rangę miejskiej przestrzeni prywatnej, dostrzegając, iż *pod rządami Ludwika Filipa na widownię wkracza osoba prywatna. (...) Po raz pierwszy sfera życia prywatnego znalazła się w opozycji do miejsca pracy. Sfera życia konstituuje się we wnętrzu mieszkalnym. Kantor jest jego dopełnieniem. Osoba prywatna, która w kantorze nie zapomina o rzeczywistości, od mieszkalnego wnętrza żąda podtrzymania iluzji. Żąda tego tym bardziej kategorycznie, że nie zamierza rozszerzać swych rozważań finansowych o społeczne. W kształtowaniu swego prywatnego otoczenia tłumi obie te sfery. Wynika z tego fantasmagoria wnętrza mieszkalnego. Wnętrze jest dla osoby prywatnej czymś w rodzaju wszechświata. W nim gromadzi ona to, co dalekie i co przeszłe. Salon jest lożą w teatrze świata*¹⁰². Dom jawi się więc jako swoiste spotkanie dwu przestrzeni: prywatnej i publicznej. Kolejne dwa akapity opisu Benjamina wpisują w ów miejski krajobraz postać właściciela domu – kolekcjonera: *Wnętrze mieszkalne jest azylem sztuki, zbieracz zaś jego właściwym mieszkańcem. Uszlachetnienie przedmiotów to jego cel. Przypada mu w udziale praca Syzyfa: zetrzeć z rzeczy przez posiadanie ich, piętno towaru. Kolekcjoner przenosi się marzeniami nie tylko w świat daleki lub miniony, zarazem w świat lepszy, w którym ludzie zaopatrzeni są co prawda w to, czego potrzebują, równie skąpo jak w świecie zwykłym, jednakże rzeczy wolne są od skazy użyteczności. Wnętrze jest nie tylko wszechświatem, ale i puzderkiem człowieka prywatnego. Mieszkać to tyle, co pozostawiać ślady. Podkreśla się je we wnętrzu mieszkalnym. Wynajduje się niezliczone pokrowce i ochraniacze, futerały i puzderka na których odciskają się ślady przedmiotów codziennego użytku. Na wnętrzu odciskają się również ślady jego zamieszkiwania. Powstaje opowieść detektywistyczna, idąca tymi śladami. Philosophie des Mobiliers, jak i opowieści detektywistyczne, dowodzą, że Poe był pierwszym fizjonomistą wnętrza mieszkalnego. Przestępcy z pierwszych powieści detektywistycznych nie są ani dżentelmenami, ani apaszami, lecz osobami prywatnymi ze sfer burżuazyjnych*¹⁰³.

Stan mieszczański złożony z obywateli miast – osób wolnych, podlegających prawu miejskiemu – ukształtował się wraz z powstawaniem średniowiecznych miast rządzących się odrębnym prawem od XIII w. Mieszczanie uzyskiwali od feudalnych władców prawa samorządowe i inne przywileje, ich życiem kierowały jasno określone prawa określone w przepisach miejskich – kodeksach prawa miejskiego zwanych wilkierzami, ordynacjach miejskich oraz edyktach. Stopniowo wśród mieszczaństwa kształtowała się bogata warstwa, zajmująca się bankowością i handlem, zrzeszona w gildiach i kompaniach handlowych, z której aktywnością zwykle wiąże się początki kapitalizmu w Europie. Obok wynalezienia nowego sposobu podejścia do gospodarki,

102 Benjamin 1996/1, s. 326. Zob. także: Benjamin 1996/2, Zeidler-Janiszewska 1997.

103 Benjamin 1996/1, s. 327.

mieszczaństwu przypisuje się wytworzenie nowego etosu i mentalności, „ducha kapitalizmu” – posługując się językiem Webera – przeciwstawnego etosowi i mentalności arystokracji feudalnej. Mieszczaństwo uzyskiwało status poprzez zapobiegliwość, oszczędność, skromność, które miały sprzyjać pomnażaniu bogactwa. Jego etos jest przeciwstawiany etosowi rycerskiemu (rycerz zyskiwał poważanie dzięki odwadze na polu bitwy i ostentacyjnej konsumpcji). Obraz rzeczywisty był bardziej skomplikowany, niż ta spektakularna konstrukcja teoretyczna oparta na kontraście. Wprawdzie bogate mieszczaństwo naśladowało obyczaje arystokracji, nabywało herby, dobra ziemskie, tytuły, jednak wytworzyło nowy typ miejskiej formacji kulturowej. Wraz z upadkiem społeczeństwa stanowego klasa ta zyskała nowe określenie – burżuazja¹⁰⁴. W XIX w. społeczeństwo nabrało wyrazistych cech klasowości, a termin *bourgeoisie* oznacza kategorię społeczną, wyróżnioną nie tylko pod względem prawnym, lecz także ze względu na stan posiadania, pozycję społeczną, styl życia i mentalność, a przeciwstawianą z jednej strony szlachcie i arystokracji, z drugiej zaś ludowi żyjącemu z pracy własnych rąk. W skład wyższych kategorii tej grupy (*haute bourgeoisie*) wchodziłi wielcy przedsiębiorcy, bankierzy, rentierzy, zaliczano do nich także niekiedy przedstawiciele wolnych zawodów czy wyższych urzędników. Do *petite bourgeoisie* należeli zaś rzemieślnicy, drobni kupcy¹⁰⁵.

W krajach Europy Zachodniej epoka przemysłowa była przygotowana przez wielopłaszczyznowe i długotrwałe przemiany w dziedzinie kultury materialnej, społecznej i duchowej. Wzrost znaczenia mieszczaństwa, rozwój sztuki, handlu, początki tendencji cywilizacyjnych spowodowały w końcu XVIII w. przełom kulturowy epoki przemysłowej. Burżuazja wytworzyła swoisty zespół wartości, do których należą: własność jako wyznacznik statusu, solidność w interesach, talent i praca jako warunki osobistego sukcesu, przywiązanie do tradycji życia rodzinnego, komfort w życiu codziennym, konstytucyjny porządek polityczny, wolność, równość wobec prawa, ale i waga hierarchii społecznej, a w tym przekonanie, że członkowie klas niższych powinni znać swoje miejsce, w światopoglądzie – wiara w naukę jako klucz postępu, także szacunek dla sztuki¹⁰⁶. Te wartości mieszczańskie, które swą popularność osiągnęły w połowie XIX w. m.in. w wiktoriańskiej Anglii, Francji II Cesarstwa oraz bismarckowskich Niemczech, bywały jednocześnie oceniane negatywnie – konserwatyści krytykowali burżuazję za podporządkowanie wszystkiego pieniądzwowi, lewica za wyzysk mas pracujących, filisterstwo, kołtuństwo, hipokryzję, niestałość poglądów. W dobie modernizmu zaś burżuazji wytykano mierność aspiracji, obłudę, niezdolność do życia chwilą i przeżywania piękna¹⁰⁷.

104 Zakres pojęciowy terminu burżuazja, relacja między pojęciami burżuazja i mieszczaństwo są przedmiotem ciągłych sporów, głównie historyków. Współczesna socjologia chętniej stosuje termin klasa średnia, ze względu na ideologicznie pejoratywne konotacje pojęć mieszczaństwo oraz burżuazja. Berger 1995, Kocka 1987, Domański 1999/2, Kochanowicz 1999.

105 Kaczyńska 1972.

106 Ossowska 1985.

107 Źródła tych ocen i opinii dostrzec można w orbicie sporów wokół kultury mieszczańskiej doby *biedermeieru*. Por. Kubiak 2006, s. 7–62, s. 67–71 (rozdział: G. Herman, *Człowiek biedermeieru*).

Obraz burżuazji w społeczeństwie industrialnym jest niejednorodny, zróżnicowany poprzez różnorodność postaw i odmienne warunki kształtowania się poszczególnych jej warstw – od przemysłowców i bankierów po drobnych sklepikarzy. Jest to obraz także zróżnicowany geograficznie: w Europie Środkowej i Wschodniej, zwłaszcza na obszarach Cesarstwa Rosyjskiego obserwuje się równoległe ze słabszym rozwojem kapitalizmu, rozmaite przeszkody prawne oraz warunki utrudniające pełny rozwój klasy średniej (pewne jej funkcje przejmowała tam inteligencja)¹⁰⁸. Na ziemiach polskich kultura doby przemysłowej nie miała tak głębokiej historycznej tradycji i wykazywała nieco odmienną ewolucję wartości. Rzeczpospolita Obojga Narodów pozostawiła ustrój stanowy z dominacją szlachty i możnowładztwa, który w XIX w. powoli ulegał przemianom. Rozwój procesu demokratyzacji życia napotkał na przeszkody w postaci restrykcyjnej polityki zaborców, konserwatywnych postaw elit oraz walk niepodległościowych. Zmiany społeczne, związane z uprzemysłowieniem i urbanizacją, następowały wolniej, nieco inaczej – styl życia miejskiego na ziemiach polskich rozwinął się nieco później, niż w krajach Europy Zachodniej.

Wykładający na początku XX w. w Stanford University i University of Missouri Thorstein Veblen, tworząc własną teorię rozwoju kulturowego człowieka, wyróżnił cztery stadia: erę dzikości, erę barbarzyństwa, stadium quasi-pokojowego rozwoju wytwórczości oraz fazę pokojowej organizacji wytwórczości. Konstruuąc swą teorię społeczną, ten pochodzący z Norwegii amerykański socjolog i ekonomista, określił burżuazję wielkoprzemysłową jako klasę próżniaczą – za jej nadrzędną cechę uznał nastawienie na ostentacyjną konsumpcję. Uważał, że klasa próżniacza stanowi wytwór rywalizacji rynkowej, walk konkurencyjnych charakterystycznych dla nowoczesnej formy przedsiębiorczości. W wydanej w 1899 r. książce *Teoria klasy próżniaczej* opisywał ówczesne formy „ostentacyjnego próżniactwa” – nadmierną konsumpcję wiążącą się z nabywaniem dóbr materialnych, by używać ich na pokaz, a także rozmaite nieproduktywne zajęcia prowadzące do marnotrawienia czasu. Choć badania i obserwacje odnosił do finansistów i spekulantów giełdowych – elity biznesu Stanów Zjednoczonych przełomu XIX i XX w. – a jego wnioski były poddawane krytycznej dyskusji kolejnych pokoleń badaczy, to wiele z jego ogólnych konstatacji daje charakterystykę burżuazji wielkoprzemysłowej, także tej, stanowiącej istotną część łódzkiego społeczeństwa. *Celem konsumpcji – pisał Veblen – są nie tylko potrzeby praktyczne i poszukiwanie wygody. Wchodzą tu w grę wymogi prestiżowe, które podporządkowują sobie ów proces. Konsumpcja doskonalszych, ulepszonych artykułów jest dowodem bogactwa – przynosi zaszczyt; natomiast niemożność konsumowania ich w odpowiedniej ilości i odpowiednio wysokim gatunku, odwrotnie – jest dowodem niższości i przynosi ujmę*¹⁰⁹. Posiadanie dóbr luksusowych jest środkiem samodoskonalenia członków grupy, dlatego popyt na nie jest tym większy, im mniej ludzi je posiada, i – paradoksalnie – rośnie wraz z ceną tegoż towaru. Przyczyna tego zjawiska tkwi w chęci ukazania przez najzamoż-

108 Kaczyńska 1979.

109 Veblen 1998, s. 60–61.

niejsze grupy społeczne swojego statusu materialnego wyrażającego się w posiadanych dobrach. Zjawisko demonstrowania prestiżu jest określane jako efekt Veblena. Przykładem tego rodzaju zachowań jest bez wątpienia także gromadzenie „rzadkich” dzieł sztuki, także na przykład przywiązywanie wagi do wystroju rezydencji, czy własnego ubioru. Veblen dostrzegł także zjawisko polegające na ograniczaniu zakupu pewnych dóbr lub całkowite zaniechanie ich nabywania, gdy są one chętnie kupowane przez innych – „efekt snoba”, będący przeciwieństwem „efektu owczego pędu”.

Thorstein Veblen uznał za cechę tej klasy próżnowanie na pokaz – nieprodukcyjne użytkowanie czasu, stanowiące potwierdzenie finansowych możliwości. Klasa różniacza przez swoją elitarność kształtuje i podtrzymuje obyczaje również w kwestii smaku i gustu estetycznego. Veblen był jednym z pierwszych uczonych, który podjął się próby zdefiniowania „czasu wolnego”, oznaczającego okres dnia poza czasem pracy. Wysunął hipotezę, że czas wolny, który ma do dyspozycji dana jednostka, decyduje o jej społecznym usytuowaniu, o przynależności do określonej klasy społecznej oraz wiąże się z pojęciem prestiżu, do którego jeszcze przy okazji postawy kolekcjonerskiej warto w innym miejscu powrócić. Thorstein Veblen dostrzegł, że *po to, by zdobyć i zachować poważanie wśród ludzi nie wystarczy mieć bogactwo i władzę. Trzeba składać widome dowody tego bogactwa i władzy, gdyż prestiż oparty jest na oznakach zewnętrznych. Służy to nie tylko przekonaniu innych o swojej ważności i utrzymywaniu ich w tym mniemaniu; jest również ważne jako podstawa oceny samego siebie i zachowania wewnętrznego zadowolenia. We wszystkich stadiach rozwoju kultury, z wyjątkiem najniższego, warunkiem satysfakcji wewnętrznej i szacunku dla samego siebie jest odpowiednie otoczenie i zwolnienie od czarnej roboty. Przymusowa rezygnacja z tego poziomu przyzwoitości, zarówno jeśli chodzi o rodzaj wykonywanej pracy, jak i standard życia codziennego, uważana jest za poniżającą bez względu na to, co myślą o tym inni*¹¹⁰.

W kontekście teoretycznej refleksji wokół obszaru badawczego niniejszej pracy warto także, obok perspektywy socjologicznej, zasygnalizować spojrzenie z poziomu antropologii kultury, czy też z pogranicza socjologiczno-antropologicznego.

Pośród rozmaitych definicji kultury – obok szerokiej definicji Edwarda B. Tylora¹¹¹, wedle której kultura, tworząc specyficzny dla człowieka świat symboliczny, składa się ze znaków, symboli, znaczeń, wzorów, uznawanych wartości, które orientują nas w otaczającym świecie – należy wspomnieć o antropologicznym ujęciu Edwarda T. Halla. Określił on kulturę jako zbiór sytuacyjnych modeli zachowań i sposobów myślenia¹¹². Kultura danego miejsca i czasu stanowi pewien wybór z ogólnego zasobu możliwości –

110 Veblen 1998, s. 32.

111 Kłoskowska 1999. Zob. także: Jawłowska, Kempny 2005, s. 404: Do dziś uchodząca za klasyczną, dziewiętnastowieczną (1871) definicja Edwarda B. Tylora to *kultura, czyli cywilizacja w najszerszym znaczeniu etnograficznym, jest to pojęcie obejmujące wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, obyczaje i inne zdolności i przyzwyczajenia, zdobyte przez człowieka, jako członka społeczeństwa*.

112 Hall 2001.

rozumiany jako wzór kultury¹¹³. Ruth Benedict, a także m.in. Alfred L. Kroeber czy Ralf Linton podjęli debatę dotyczącą odrębności zjawisk kultury od kategorii struktury społecznej. Dyskusja ta – co podkreślają Aldona Jawłowska i Marian Kempny – zwraca uwagę na odrębność antropologii (skoncentrowanej na problematyce wzorów kultury) i socjologii (stawiającej w centrum swoich zainteresowań kategorię struktury społecznej). Koncepcja wzorów kulturowych proponuje definicję – cytując pracę Alfreda L. Kroebera i Clyde'a Kluckhohna *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, wydaną w Nowym Jorku w 1963 r.: *Na kulturę składają się zarówno wzory zachowań, jak i wzory, jak należy się zachowywać, formułowane wprost lub dane tylko implicytne, symbolicznie przyswajane i przekazywane, stanowiące osiągnięcia poszczególnych grup ludzi, wyróżniające je. Wzory te zyskują swoje ucieleśnienie w wytworach kultury materialnej; na zasadniczy rdzeń kultury składają się tradycyjne wyobrażenia (czyli idee historycznie generowane i selekcjonowane), a zwłaszcza skojarzone z nimi wartości*¹¹⁴.

Wzory kulturowe, będąc bardziej konstrukcją badawczą (próbą znalezienia struktury kulturowej), są elementami, które antropolog wprowadza w celu wyjaśnienia związków istniejących w szerokim obszarze treści kulturowych. W mniejszym stopniu wynikają one z bezpośredniej analizy i empirycznych badań wzorów zachowań, czy konkretnych zjawisk kulturowych. Zjawisko opisywane w kategorii wzorów kultury odsyła bardziej do antropologii – jako nauki o kulturze rozumianej jako cywilizacja – aniżeli do empirycznie uchwytnych typów zachowań, stąd też wydaje się, że koncepcja ta ma mniejsze, aniżeli można by przypuszczać, znaczenie dla badań nad kolekcjoner-ską panoramą miasta.

O wiele bliższa niniejszej pracy wydaje się koncepcja wzoru osobowego¹¹⁵, którą posługiwał się Stanisław Ossowski, definiując to pojęcie jako ogół narzuconych przez zbiorowość wzorów zachowania, stanowiących o jej kulturze¹¹⁶. Zdaniem Marii Ossowskiej, która tę koncepcję twórczo rozwinęła, w dziejach kultury wyłaniają się dominujące wzory, skupiające cechy intelektualne i emocjonalne oraz właściwości stylu życia, które wyrażają ducha epoki (np. wzór dżentelmena, świętego, rycerza, obywatela, czy też fabrykanta). Wzory takie mają charakter normatywny, stanowiąc przedmiot aspiracji członków danej grupy, która je stworzyła. Wzór osobowy, pozbawiony rysów indywidualnych, w pewien sposób współkształtuje daną epokę. Także każda grupa społeczna, mająca świadomość własnej odrębności, tworzy określone wzory. Wzory te, będące niekiedy narzędziem formowania postaw ludzkich, ale także elementem sprzyjającym stereotypom, mogą stanowić swoisty klucz, pozwalający na zrozumienie kultury, w jakiej są zakorzenione.

Wzory osobowe oraz mechanizm powstawania stereotypów implikują skojarzenia ze zjawiskiem mody, będącej – zdaniem René Königa – samoistną instytucją spo-

113 Benedict 1999.

114 Kroeber, Kluckhohn 1963, s. 181, cyt. za: Jawłowska, Kempny 2005, s. 404–405.

115 Ossowska 1973.

116 Ossowski 1967.

łeczną o doniosłych funkcjach regulacyjnych, mającą własne miejsce w całokształcie normowanych społecznie sposobów zachowania¹¹⁷. Związane z duchem nowoczesności zjawisko mody pojawia się w odpowiedzi na potrzebę zróżnicowania klasowego i współzawodnictwa klas społecznych. Klasyczne ujęcie jego mechanizmu, oparte na teorii przenikania się, zarysowane w pracach Thorsteina Veblena i Georga Simmla, wiąże się z tezą, iż źródłem energii mody (jednocześnie także przeszkodą, przeciw której skierowany jest ruch mody) są rozwarstwienie i wewnętrzne zróżnicowanie społeczeństwa. Tak więc moda, w tym moda zarówno na kolekcjonerstwo, jak i pojawiające się w procesie gromadzenia rozmaite mody w dokonywaniu określonych wyborów artystycznych, są elementem dystynkcji statusu i klasy społecznej. U Veblena moda, przynależąca do tzw. kultury pieniężnej, jest symbolicznym potwierdzeniem wyższości klasowej i przejawem wyższego, stosownego „dobrego tonu”. W ujęciu Pierre’a Bourdieu, autora dzieła *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*¹¹⁸ (będącego obok empirycznej analizy struktury francuskiego społeczeństwa lat 60. XX w., spójną inspirowaną teoretyczną koncepcją „socjologii sztuki jako socjologii *tout court*”¹¹⁹) gust, w tym wrażliwość na modę oraz zdolność odróżniania tego, co sztywne, jest wykształconą dyspozycją i kompetencją kulturową.

Odnoszące się do ciągów codziennych specyficznych zachowań, ukierunkowanych na określone cele, pojęcie stylu życia rozpowszechniło się w latach siedemdziesiątych XX w., stając się kategorią badawczą¹²⁰. Styl życia opisujący charakterystyczny sposób bycia, odróżniający daną jednostkę bądź grupę społeczną od innych, stanowi przedmiot zainteresowań socjologów, psychologów, ekonomistów, historyków oraz historyków kultury. Jest przejawem realizacji zasady wyboru codziennego postępowania spośród repertuaru zachowań możliwych w danej kulturze, stanowi element życiowej strategii. Zawiera pytanie o motywacje tych zachowań oraz funkcje rzeczy, będących rezultatami, celami bądź instrumentami zachowań. Traktowany jako jedna ze sfer kultury stanowi sferę wyboru jednostek. Pozostaje jednak pytanie o swobodę i kontekst dokonywania wyborów, o to, na ile są to wybory uświadamiane, na ile nawykowe, zdeterminowane przez różne czynniki. Styl życia integruje w sensowną całość reakcje na bodźce zewnętrzne, związane z różnymi sytuacjami i rolami odgrywanymi przez jednostkę, oraz ekspresję jej pragnień, upodobań i dążeń. Kategoria ta ma raczej nieostry charakter, granice między stylem życia a „życiem codziennym”, „sposobem życia”, „obyczajem”, „etosem” pozostają dość płynne. „Życie codzienne” – pojęcie popularne wśród historyków, nie posiada kanonu opisowego, są to zazwyczaj analizy selektywne, autorskie, oparte z reguły na podziale na warstwy i klasy społeczne. Pojęciem „sposobu życia” posługują się socjologowie, etnografowie, ekonomiści, by jak

---

117 König 1979. Zob. także: Kapciak 1999.

118 Bourdieu 2005.

119 Matuchniak-Krasucka 2010, zwłaszcza s. 187–219 (rozdział: *Studium z socjologii funkcjonalnej. Socjologia sztuki jako socjologia tout court*).

120 Siciński 2002, Veblen 1998. Zob. także: Lütke 1989, Siciński 1976, Siciński 1993.

najszerzej określać wszystkie sfery życia codziennego danej zbiorowości; stosowane na polu historii ujęcie behawiorystyczne jest uzupełniane o kontekst kulturowy. „Obyczaj” zaś, będący przede wszystkim kategorią etnologiczną, oznacza ustalony i niekwestionowany sposób postępowania o długiej tradycji, z którym związane są oceny moralne, a naruszenie jego reguł pociąga za sobą konsekwencje społeczne. Interesujące w kontekście niniejszej pracy jest także pojęcie „etosu”¹²¹. Jest on rozumiany jako istotny element ogólnej orientacji jakiejś kultury i przyjętej przez nią hierarchii aksjologicznej, formułowany *explicite* lub dający się wyczytać z ludzkich zachowań. Styl życia jakiejś społeczności występuje tutaj w ścisłym powiązaniu z kwestiami wartości i moralności.

Celem badania stylu życia jest uchwycenie specyfiki zachowań jednostek i zbiorowości, a przede wszystkim zasad, które organizują życie codzienne danej grupy. Chcąc uchwycić jak najwięcej aspektów różnicujących style życia przyjmuje się rozmaite klasyfikacje oparte jednocześnie na kilku kryteriach, jak odmienność sytuacji społecznej, zachowań i mentalności¹²². O celowości stosowania różnorodnych typologii decyduje ich przydatność dla hipotez porządkujących zjawiska. Pośród różnych klasyfikacji stylów życia¹²³, interesująca w odniesieniu do zagadnień tutaj poruszanych jest kategoria typologiczna określana w literaturze jako: człowiek dokonujący wyborów (*homo eligens*). Przyjmuje ona, że styl życia jest rezultatem ciągu mniej bądź bardziej świadomie dokonywanych wyborów w życiu codziennym. Model fabrykancki, uogólniając (co w naturalny sposób jest niebezpiecznym uproszczeniem) wpisuje się w typ stylu życia ukierunkowanego na działania prowadzące do zmiany, zorientowanego na awans życiowy, „posiadanie”, pracę i aktywność społeczną, przynoszące wymierne efekty¹²⁴.

Określona przez Andrzeja Sicińskiego jako „klasyfikacja w uwikłaniu”¹²⁵, koncepcja Pierre’a Bourdieu proponuje postrzeganie zróżnicowania stylów życia w ścisłym powiązaniu z innymi zróżnicowaniami występującymi w społeczeństwie¹²⁶. Autor przyjmuje, iż społeczno-psychologiczną strukturę wyznaczają dwie osie: klasowe zróżnicowanie społeczne oraz połączenie dwu kapitałów – ekonomicznego i kulturowego. Badacz – twórca socjologii/antropologii refleksyjnej – przedstawia, jak rozmaite zainteresowania, upodobania, wzory konsumpcji różnicują się wzajemnie w zależności od obu tych osi układu, dwóch perspektyw poglądu. Styl życia jest więc funkcją pozycji społeczno-ekonomicznej i pozycji kulturowej. Takie aspekty, jak styl ubierania się czy rodzaj konsumowanych posiłków, są wyznacznikami przynależności klasowej. Styl życia wywiera wpływ na pozycję społeczną jednostek, np. wybór małżonka, krąg znajomych itp. W ostatnim rozdziale swej pracy, noszącym tytuł *Gust klasowy i style życia*, Bourdieu w tytułach podrozdziałów określił główną tendencję obowiązującą w danej kla-

121 Ossowska 1973.

122 Lüdtkke 1989.

123 Siciński 1983.

124 Por. Siciński 1993, s. 24.

125 Siciński 2002, s. 139.

126 Bourdieu 2005.

sie społecznej: najniższą klasę określa „wybór konieczności”, „dobra wola kulturowa” charakteryzuje klasy średnie, pośród klasy dominującej obowiązuje „zmysł dystynkcji”. Według badacza kultura stanowi podstawową, skorelowaną z klasą społeczną kategorię różnicowania społecznego. Preferencje w dziedzinie muzyki, malarstwa i sportu, literatury, obyczajów kulinarnych, fryzury i inne wzory konsumpcji służą analizie form rzeczywistości społecznej, tworzących „iluzję codzienności”¹²⁷. Dostęp jednostki do dóbr symbolicznych (wykształcenie, reputacja) decyduje o zajmowanym przez nią szczeblu w hierarchii społecznej. Przynależność do klasy społecznej wpływa na styl życia, komunikację, gust, modę. Trzy typy posiadanego przez jednostkę kapitału – kulturowy, społeczny i ekonomiczny – współdecydują o pozycji i statusie społecznym, implikując określone zachowania. Kapitał kulturowy gromadzi w sobie skumulowane idee, wiedzę, umiejętności i przedmioty o wartościach kulturowych, nabywane w trakcie uczestnictwa w życiu społecznym, uzewnętrznia się w językowych oraz szeroko rozumianych kulturowych kompetencjach jednostki. Często stanowi barierę na drodze awansu społecznego. Występuje w trzech formach: uprzedmiotowionej (posiadanie dóbr kulturowych, np. zbiory biblioteczne, zbiory dzieł sztuki – kapitał najłatwiejszy do zdobycia i wymiany), zinstytucjonalizowanej (posiadanie formalnego wykształcenia – kapitał wymagający nakładów i długotrwałych zabiegów), ucieleśnionej (długotrwałe dyspozycje ciała i umysłu, m.in.: manieri, gust, smak, znajomość form kultury wysokiej, konwencji kulturowych i towarzyskich – kapitał najtrudniejszy do zdobycia; jego akumulacja trwa niekiedy przez wiele pokoleń).

Analiza klasy społecznej Pierre’a Bourdieu opiera się na pojęciu habitus – czyli systemu schematów myśli, percepcji, oceniania i działania nabywanego w procesie wychowania i edukacji (m.in. pod wpływem: rodziny, otoczenia), wyznaczającego możliwości wyboru jednostki. Habitus pośredniczy między strukturą społeczną, która go kształtuje, a twórczą aktywnością danej jednostki; przejawia się w wiedzy praktycznej – w działaniu. Badacz zakłada do pewnego stopnia ograniczoną możliwość dokonywanych przez jednostkę wyborów dróg decyzji i scenariuszy zachowań – ma ona pewien obraz świata i przygotowanie do określonych reakcji, sposobów myślenia i działania. Dyspozycje społeczno-kulturowe w obrębie klasy społecznej (intelektualne, emocjonalne, mentalne, aksjologiczne, teoretyczne i praktyczne) wpisane są w jej sposób myślenia. Dyspozycje te są wytworem społecznym, pozostawiając danej jednostce możliwość wyboru indywidualnej aktywności, w pewnym stopniu nieustannie modyfikują ład społeczny. Habitus jest więc z jednej strony rodzajem kapitału indywidualnego jednostki, z drugiej zaś wytworem ładu obowiązującego w społeczeństwie klasowym. Tym samym określa styl życia jednostki i jej miejsce w hierarchii społecznej. Habitus grupy dominującej jest środkiem utrwalania dobrego gustu, odpowiedniego stylu. Według Bourdieu każdą klasę społeczną, w tym także burżuazję, definiują wspólne pola – swoiste mikrokosmosy wszechświata społecznego: pole symboliczne, pole władzy

---

127 Matuchniak-Krasucka 2010.

oraz pole produkcji kulturowej i obowiązujące w ich ramach zasady i cele. Pole symboliczne wyznacza przestrzeń dla podobnych dążeń i celów „gry społecznej”, prowadzonej w ramach określonej grupy. Pole władzy, określone jest zasadą dystynkcji, pogłębiania i podkreślenia różnic dzielących klasę dominującą od podporządkowanych, m.in. poprzez odrzucenie celowości i praktycznej użyteczności na rzecz estetyki i przyjemności. Odstąpienie od praktyczności odbywa się przez demonstracyjne marnotrawstwo, otaczanie się przedmiotami nieużytkowymi (np. dziełami sztuki), co prowadzi do gromadzenia kapitału kulturowego. Wreszcie istnieje pole produkcji kulturowej, wyodrębniające się w kontaktach ze środowiskami artystycznymi, literackimi, muzycznymi. Granice klasowe, kompetencje kulturowe i kapitał kulturowy są wyznaczone przez gust i osąd kulturowy. Jak pisze Matuchniak-Krasucka, *gust jest w tej koncepcji zdolnością sądzenia wartości estetycznych w sposób natychmiastowy, jest dyspozycją dostosowaną do różnicowania i oceny, która nie jest równoznaczna z wiedzą. Funkcjonuje jako rodzaj orientacji społecznej, kieruje ludzi zajmujących określone pozycje ku praktykom i dobrom im odpowiadającym i przysługującym. Indywidualny gust jest zgodny z habitusem klasowym. Jednostka wybiera zgodnie ze swoimi preferencjami, a równocześnie nieświadomie podporządkowuje się zinternalizowanym normom społecznym – habitusowi klasowemu*¹²⁸. Wiąże się bezpośrednio z dziedziczeniem kapitałów: szkolnego (wykształcenie), rodzinnego – kulturowego i ekonomicznego, określającego styl życia, konstytuującego „tytuły i sfery nobilitacji kulturalnej”¹²⁹. Smak nie jest więc darem przyrodzonym, a potrzeba uczestnictwa w kulturze – uczęszczanie na koncerty, wystawy, lektura literatury, czy też zbieractwo i pasja kolekcjonerska – jest wynikiem edukacji, ma charakter procesu społecznego.

Dzieła sztuki i konsumpcja artystyczna są przeznaczone do uprawomocnienia różnic społecznych. Gust, czyli przejawiane preferencje, stanowią praktyczne potwierdzenie różnicy: są okazją do zaakcentowania pozycji zajmowanej w przestrzeni społecznej. Stąd dążenie do awansu klasowego wiąże się z negacją niższych, pospolitych, zgrzebnych przyjemności na rzecz afirmacji wysublimowania, wyrafinowania, luksusu, nie służących niczemu, poza okazaniem dystynkcji niedostępnej dla stojących niżej w hierarchii społecznej. Konsumpcja dzieła sztuki jest jednym z najwyższych przejawów luksusu i potwierdzeniem stylu życia klasy dominującej. *Zakup dzieł sztuki jest – pisze Matuchniak-Krasucka komentując poglądy Bourdieu – zobiektywizowanym świadectwem dobrego smaku i najlepszą formą akumulacji kapitału, lepszą niż wykazywanie się bogactwem i ostentacyjna konsumpcja. Kultura wysoka, zwłaszcza artystyczna i literacka, jest cenniejsza niż kultura naukowa czy techniczna z uwagi na swój niepraktyczny charakter. (...) Analizy socjologiczne prowadzą do wyróżnienia dwóch wariantów gustu dominującego, dwóch estetyk i dwóch stylów życia: ascetycznego*

128 Matuchniak-Krasucka 2010, s. 188–189.

129 Bourdieu 2005, Matuchniak-Krasucka 2010, s. 189–193 (podrozdział: *Gust a kapitał*). Zob. także: Fuhrmann 1999.

*frakcji intelektualistów oraz luksusowej frakcji mieszczańskiej*¹³⁰. Postawa kolekcjonerska stanowi więc nie tylko uzasadnienie bieżącej dystynkcji, ale także jest strategią utrwalania wysokiego statusu dla potomności – *każdy zbieracz marzy o tym, żeby to, co z takim trudem i taką przyjemnością zgromadził – pozostało po nim możliwie w całości, żeby przechowało po nim pamięć, dobrą pamięć, na jaką przecież zasłużył. A to mogą zapewnić tylko muzea*¹³¹.

* * *

Manfred Sommer we wstępie do swej próby filozoficznego ujęcia zjawiska zbierania, pisze: *Każdy wie, czym jest zbieranie. I każdy to potrafi. Cóż zatem można jeszcze o nim powiedzieć? Oczywiście, ten dobrze nam znany fenomen ma również swoje osobliwe odmiany. Renesansowy książę urządza sobie gabinet osobliwości. Muzeum transportu zbiera lokomotywy parowe. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z wizją świata, której już nie podzielimy, w drugim – z mechanizmami, których nie rozumiemy. Potrzebujemy komentarzy i wyjaśnień*¹³². Gromadzenie i oglądanie to dwa elementy składające się na zjawisko zbierania w jego czystej postaci. Jak pisze Sommer: *z jednej strony wszelkie zbieranie przebiega według jednego schematu: liczne przedmioty, które wcześniej były rozproszone, zostają tak poruszone, że następnie znajdują się razem. Z drugiej strony owo wspólne poruszenie ku byciu razem dokonuje się gwoli oglądania: To, co jest tu – oto, pozostaje tutaj i może być oglądane*¹³³. Ten rodzaj zbierania badacz określa mianem estetycznego. Swą najczystsza postać zbieranie zachowująco-estetyczne osiąga w przypadku zbioru dzieł sztuki. Jeśli gromadzenie nie łączy się z oglądaniem tego, co zgromadzone, jako pełną formą estetycznego zbierania, to pozostaje jego niższą odmianą – zbieraniem ekonomicznym. Jest to rodzaj gromadzenia dóbr kończący się zniknięciem tego, co zebrane (jak to ma miejsce w przypadku zbiorów myśliwego, które zostają zjedzone). Tak więc rozróżnienie między zbieraniem estetycznym czy zachowująco-estetycznym a zbieraniem ekonomicznym opiera się na przeciwieństwie zachowywania (*conservatio*) i niszczenia (*annihilatio*). Kolekcjonowanie, polegające na gromadzeniu przedmiotów, włączaniu ich w kontekst określonego zbioru-kolekcji, przydaje owym przedmiotom rodzaj stygmatu kolekcjonera, osobistego zabarwienia, przez co zyskuje ono swoisty nowy sens.

Krzysztof Pomian definiuje pojęcie kolekcji, stwierdzając, że *zespoły przedmiotów naturalnych lub wytworzonych, utrzymywane tymczasowo lub trwale poza obszarem czynności gospodarczych, otoczone szczególną opieką i wystawione do oglądania, gromadziły się w grobowcach i świątyniach, w pałacach królów i siedzibach prywatnych*¹³⁴.

130 Matuchniak-Krasucka 2010, s. 202–203.

131 Gdańsk 1989, s. 18.

132 Sommer 2003, s. 3.

133 Ibidem, s. 5.

134 Pomian 1996, s. 21.

Postać kolekcjonera opisuje zaś następująco: *zbieracz – niegroźny szaleniec, spędzający życie na porządkowaniu znaczków pocztowych, przyszpilaniu motyli czy rozkoszowaniu się rycinami erotycznymi. Lub może wręcz przeciwnie – niebezpieczny spekulant, który pod pozorem umiłowania sztuki skupuje za bezcen arcydzieła, aby je wyprzedawać z fantastycznym zyskiem. Albo jeszcze inaczej – pan z towarzystwa, dziedzic zamku z meblami z epoki i kolekcją obrazów, z których najpiękniejsze pozwala podziwiać na zdjęciach w eleganckich magazynach ilustrowanych. Trzy wizje jednej postaci, trzy opinie różne wprawdzie, ale zgodnie utrzymane w klimacie anegdoty. Zbieracza traktujemy poważnie chyba tylko wtedy, gdy poważnymi okazują się łożone przezeń sumy. Zachwyt i respekt wzbudza jedynie kolekcja stanowiąca lokatę kapitału, ukryta w podziemiach banku, cenniejsza od równego jej wagą złota. Bez tego w kolekcjonerstwie widzi się tylko narcystyczną igraszkę, rozrywkę, bagatelkę¹³⁵. Podążając tropem Pomiana, Michał Mencfel, badający nowożytnie śląskie wunder- i kunstkamery, formułuje podobną propozycję, przesuwając nieco akcenty: *jest to zespół przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych przez świadomy aktywny podmiot, utworzony w celach pozaekonomicznych na drodze selekcji spośród większej grupy obiektów według obranego kryterium¹³⁶*. Nie można tutaj pominąć problemu przeznaczenia i funkcji kolekcji w historycznym okresie jej istnienia, co Krzysztof Pomian określił jako pośrednictwo między widzianym a niewidzialnym. W rozdziale *Granice możliwości / granice konieczności* Mencfel kolekcją określa *przedmioty, istniejące w czasie ciała fizyczne o pewnej teoretycznie dowolnej, w praktyce zaś poręcznej masie i objętości. Stanowią one pewien wybór, zostały wyselekcjonowane spośród nieskończonej – lub przynajmniej niewyobrażalnie wielkiej – liczby wszystkich realnie istniejących przedmiotów. Dlaczego właśnie te? Po pierwsze, ponieważ czymś się wyróżniły, zwróciły na siebie uwagę, cechuje je więc oryginalność, są wyjątkowe wśród innych przedmiotów tego samego rodzaju. Po drugie, ponieważ spełniły określone warunki, odpowiadały przyjętemu kryterium doboru, istnieje zatem między nimi także jakieś pokrewieństwo, pod jakimś względem są do siebie podobne. By owo podobieństwo (a także odrębność) uchwycić, więcej, by ono w ogóle mogło zaistnieć, niezbędny jest aktywny podmiot postrzegający przedmioty. To on – nazwiemy go kolekcjonerem lub zbieraczem – ustala kryteria doboru obiektów, a także dba o to, by rozproszone w przestrzeni zostały skupione w jednym przeznaczonym do tego celu miejscu. Ma przy tym pełną swobodę w określaniu owych kryteriów: może wybierać obiekty, które mu się podobają, których posiadanie sprawia mu przyjemność, poprzez które może się czegoś nauczyć, dzięki którym może zapewnić sobie uznanie jakiejś grupy społecznej, krótko mówiąc – takie, które są dla niego z jakiegoś powodu ważne, mają dla niego znaczenie, przedstawiają pewną wartość¹³⁷*. Tak więc, kolekcjoner nie tylko selekcjonuje przedmioty i gromadzi je w jednym miejscu, lecz także, choćby mimochodem, ustala między nimi relacje, to znaczy nadaje zbiorowi porządek. W wyjątkowych przypadkach czyni to w sposób spontaniczny,*

---

135 Ibidem, s. 7.

136 Mencfel 2010, s. 8.

137 Ibidem, s. 7.

jednak zwykle działa z rozważą, próbując zbudować z posiadanych przedmiotów określony system. Może on być całkiem prosty, oparty na analogiach formy, pokrewieństwie treści, może także być inspirowany głębszą ideą filozoficzną.

Zjawisko kolekcjonowania wydaje się być pochodną jednej z najbardziej tajemniczych postaw ludzkiego działania¹³⁸. Będąc jednym z wyraźnych aktów postawy twórczego egocentryzmu czy egoizmu, kreowanie z pasją własnego świata, rządzącego się regułami stworzonymi przez jego twórcę i właściciela, a częstokroć jedynie dla niego zrozumiałymi, jest jednocześnie działaniem podlegającym zasadom świata ekonomii, a także zachowaniem zgodnym z porządkiem otaczającego świata – epoki, mody, gustu – wpisującym się w społeczne procesy nobilitacji i budowania prestiżu¹³⁹.

Już starożytni Grecy tworzyli własne kolekcje dzieł sztuki, z pism Pliniusza Starszego¹⁴⁰, Filostrata Starszego¹⁴¹ dowiadujemy się o pasji i pożądaniu okazów wybitnych, o pinakotece neapolitańskiej, zachłanności antycznych zbieraczy, by wspomnieć Sullę, Lukullusa, Weresa, konkurujących między sobą blaskiem posiadanych dzieł. Jako szczególną formę kolekcjonerstwa w średniowieczu traktować można predylekcję do gromadzenia relikwii i relikwiarzy oraz tworzenie monarszych, książęcych czy kościelnych skarbców (*thesauri*). Wunderkamery – gabinety osobliwości i pracownie uczonych, gromadzące okazy przyrodnicze, historyczne i artefakty, będąc reprezentacją wyobrażenia o uniwersum, tworzyły rodzaj mikrokosmosu, zamykającego w sobie odbicie świata rzeczywistego¹⁴². Nazwy owych miejsc wyrażają szacunek, jakim je otaczano: *cimolotheca*, *rarothea*, *dactylitheca*, *thesaurus fossilium*, *arca rerum fossilium*. Kolekcjonowanie przedmiotów kultury jest zjawiskiem późnym. Nowożytne korzenie kolekcjonerstwa odnaleźć można m.in. w postawie Petrarki i Coli di Rienzo, interesujących się ruinami świata starożytnego. Zaczęto wówczas odczytywać, kopiować inskrypcje, gromadzić rzeźby, rysować i opisywać rozmaite przedmioty. Renesansowe europejskie kolekcjonerstwo zrodziło postać miłośnika, zbierającego pamiątki przeszłości, przedmioty historyczne oraz dzieła sztuki. W ciągu XV i XVI w. we Włoszech, z czasem w całej Europie, powstawały znaczne kolekcje dzieł sztuki, będące *notabene* pierwszymi *sui generis* instytucjami protomuzealnymi¹⁴³. Miejsce przeznaczone dla zbiorów pałacowych, zwane we Włoszech *guardaroba*, *studiolo*, *studio* lub *camerino*, stanowiło miejsce uprzywilejowane, wybrane przez właściciela, w którym oddawał się rozkoszom intelektualnym i estetycznym, dopuszczając tam wybranych najbliższych przyjaciół. Nowożytne kolekcjonerstwo ściśle wiąże się z pojawieniem się nowej świadomości historycznej, rozumieniem pojęcia czasu. *Kolekcje artystyczne* – napisał Zygmunt Ważbiński – (...) *charakteryzowały się nie tylko tym, że stanowiły*

138 Donath 1920, Donath 1923.

139 Elsner, Cardinal 1997, Brieger 1918.

140 Pliniusz Starszy 2004, t. 2, s. 375–464 (*Malarstwo*, XXXV), s. 445–464 (*Historia rzeźby w marmurze*, XXXVI).

141 Filostrat Starszy 2004.

142 Macrocosmos 1994, Brieger 1918.

143 Ważbiński 2006, Ważbiński 1988, Marx, Rehberg 2006.

zbiór określonych przedmiotów (obraz, rzeźba, rysunek, grafika, wyroby rzemiosła), ale także tym, że były odpowiednio eksponowane i stawały się nosicielem określonych treści humanistycznych i politycznych. Słowem – dzieła sztuki były obarczone różnymi zadaniami na rzecz współczesności: podlegały aktualizacji w szerokim tego słowa znaczeniu. Dzieła sztuki, podobnie jak fakty historyczne, ulegały – dzięki interpretacji historycznej – swoistej metamorfozie, stając się lekcją i dla współczesnych, i dla potomnych¹⁴⁴. Stopniowo zaczęły wykształcać się rozmaite odmiany kolekcji, m.in. kolekcja naukowa, pinakoteka, gliptoteka, dom-muzeum artysty, dom-muzeum humanisty. Nowożytni kolekcjonerzy – władcy, papieże, arystokracja – budując i udostępniając swe zbiory, łącząc pasję zbieractwa z mecenatem wobec współczesnych artystów, zaspokajali ambicje polityczne, osobistą dumę, uczucia patriotyczne albo chęć rywalizacji. W sposób naturalny wyłaniała się nowa osobowość kolekcjonera – osobowość prawdziwego amatora, który kupował dzieła sztuki nie tylko po to, by zdobyć społeczny prestiż lub ulokować kapitał, lecz przede wszystkim dla przyjemności, a wkrótce także z powodów naukowych oraz w trosce o ich przetrwanie i ochronę (*virtuosi – diletanti*). W tym kontekście warto także wspomnieć o dużej popularności siedemnastowiecznego gatunku malarstwa rozwiniętego zwłaszcza przez Flamandów, przedstawiającego sceny w gabinetach kolekcjonerów i galeriach obrazów – bez wątplenia potwierdzającego rosnące znaczenie zjawiska w cywilizacji europejskiej. Jak pisze Andrzej Pieńkos, *mania owa ulega nasileniu w wieku Oświecenia, kiedy to otrzymuje wsparcie w postaci rozmaitych nowoczesnych instytucji społecznych, takich jak muzeum, wystawiennictwo sztuki współczesnej, rynek starożytności i aukcje malarstwa oraz rysunków. Do obsługi rosnącej liczby maniaków pojawia się zawód znawcy (connoisseur), eksperta w tej kategorii przedmiotów, który będzie też tworzył pierwsze katalogi aukcji i kolekcji. Zaczyna się też wtedy kolekcjonowanie oddzielać od funkcji podtrzymywania prestiżu społecznego, która dominowała wśród motywacji zbieraczy od starożytności. Może stać się w pełni bezinteresowne, podobnie jak wynalezione właśnie w ludzkiej umysłowości przeżycie estetyczne, które tworzy fundament muzeów i kolekcji sztuki. Wielki przyrost od wieku XVIII liczby opisów i przedstawień kolekcji dowodzi wzrostu znaczenia społecznego tego fenomenu na progu epoki nowoczesnej. Coraz liczniej pojawiają się portrety (także grupowe) zbieraczy, sceny dyskusji w kolekcjach i muzeach (nawet z wizytami ważnych gości), karykatury kolekcjonerów albo tylko patrzących. Dowodzi to, że zbieracz i oglądacz stali się postaciami społecznie znaczącymi, których cechy można było nawet już ośmieszać, bo są one dalece ukształtowane i powszechnie znane w społeczeństwie*¹⁴⁵. W XIX stuleciu – wieku różnorodnych historyzmów – kolekcjonerstwo zyskało rozmaite, wyspecjalizowane oblicza, stało się zjawiskiem powszechnym. Katalizatorem tej ewolucji był m.in., zapoczątkowany po Kongresie Wiedeńskim następujący skutek przemian polityczno-gospodarczych, proces stopniowego przekształcania prywatnych kolekcji artystycznych, będących własnością dworów pa-

---

144 Ważbiński 2006, s. 10.

145 Pieńkos b.d.w. Zob. także: Bußmann 2009.

nujących, w zbiory publiczne. Gromadzone przez stulecia dzieła znajdowały swoje miejsce w nowotworzonych instytucjach muzealnych. Mecenat królewski i arystokratyczny ustępował miejsca mecenasowi klas średnich, nowopowstałej burżuazji, przemysłowców, finansistów¹⁴⁶. Procesowi temu sprzyjał system kształcenia artystycznego w akademiach oraz intensywne życie salonów artystycznych i rozwijająca się krytyka artystyczna. Popularyzacja oraz egalitaryzacja tradycji *grand tour*, przybierająca formę powszechnej turystyki kolekcjonerskiej, amatorskiej lub zabytkoznawczej oraz coraz ściślejsze relacje z rozbudowanym rynkiem sztuki i środowiskiem marszandów, współkształtują obraz kolekcjonerstwa¹⁴⁷. Stało się ono przedmiotem zainteresowania prasy codziennej, a także literatury pięknej, by wspomnieć tylko Julesa Verne'a, Julesa i Edmunda de Goncourt, Joris-Karla Huysmansa, Honoré de Balzaca. Jak pisze Andrzej Pieńkos, *portret kolekcjonera jest już zarysowany wyraziście; obiegowe staje się określenie wielki kolekcjoner. Coraz częściej do historii przechodzi potężny przemysłowiec, bankier, polityk, lecz przede wszystkim jako twórca wspaniałej kolekcji, jako fundator. Zapisując ją rodzinnemu miastu, ojczyźnie itd., staje się budowniczym wielkości kulturowej Wenecji, Londynu, Nowego Jorku. W ten sposób twórczy egoizm znajdował swoje przedłużenie w postaci donacji – upublicznienia zakonserwowanej kolekcji, rzecz jasna głównie w celu zakonserwowania chwały [własnego] ja*¹⁴⁸.

Nurt nowoczesnego, późnoosiemnastowiecznego i dziewiętnastowiecznego kolekcjonerstwa w Polsce zapoczątkował swą ożywioną działalnością król Stanisław August Poniatowski, choć i wcześniej panujący władcy, by wspomnieć Władysława IV, czy królów z dynastii Wettinów – Augusta II i Augusta III, także zapisali się znacząco w historii kolekcjonerstwa. Kolekcja królewska stała się wzorem dla polskiej oświeczonej arystokracji, a jej rozpad i wyprzedaż, intratną sposobnością do powiększenia lub założenia własnych zbiorów. Polskie kolekcjonerstwo – zasadniczo kosmopolityczne, choć nie brak także patriotycznych kolekcji narodowych pamiątek – zyskało wówczas na intensywności oraz wyrazistości. Zgodnie z duchem epoki, pasji kolekcjonerskiej stopniowo ulegali, naśladując arystokratyczne wzorce, także przedstawiciele nowo powstającej burżuazji, przemysłowcy, finansisci, którzy z pokolenia na pokolenie nie tylko powiększali swoje majątki, lecz także, wraz z odbywanymi podróżami i pogłębianym wykształceniem, zyskiwali także świadomość i dojrzałość kolekcjonerską. Tak więc, *malarstwo zyskiwało patynę, a burżuazja godność starego rodu*¹⁴⁹.

Historia kolekcjonerstwa kształtuje się na gruncie ogólniejszych tendencji kulturowych, jest spotkaniem historii sztuki, z historią religii, filozofii, historią umysłowości, z szeroko rozumianą historią społeczną, w tym także historią konsumpcji. Obiekty gromadzone w kolekcjach artystycznych – obrazy, rzeźby, rysunki, ryciny, rzemiosło artystyczne – jawią się jako „przedmioty-semiofory”, nośniki znaczeń, odzwierciedlające

146 Ryszkiewicz 1972, Sowiński 1977, Cabanne 1978, Ryszkiewicz 1981, Frohne 2000.

147 Moszyński 1970, Warszawa 2006/2, Manikowska 2000.

148 Pieńkos b.d.w.

149 Rosales-Rodriguez 2008, s. 105.

stosunek człowieka do otaczającego go świata¹⁵⁰. Czy kolekcjonerstwo pozostaje tylko humanistyczno-erudycyjnym dodatkiem do historii sztuki, kolekcja zaś swoiście rozumianą rekwizytornią – magazynem zawierającym częstokroć dzieła wybitne?

Badanie kolekcjonerskiego fenomenu, prowokujące do rozmywania granic dyscyplin, rozszerzania pojęć, narzuca konieczność wielotorowych, interdyscyplinarnych poszukiwań. Rysują się tu rozmaite postawy metodologiczne – od historii kolekcjonerstwa rozumianej jako historia idei Michaela Foucaulta (historia kolekcji bez przedmiotów i bez nazwisk ich autorów) po historyczne zainteresowania Francisa Haskell kolekcjonerstwem w kontekście indywidualnego smaku artystycznego, prowadzącego do gustu epoki, skupione na rozumieniu relacji między dziełem sztuki a społeczeństwem¹⁵¹. Ostatnio Thomas Macho zaprezentował radykalny model studiów nad kolekcjonerstwem. Stwierdził, że historia kolekcjonerstwa jako historia gromadzonych obiektów – wobec niemożliwej do ogarnięcia ich liczby – nie daje się po prostu napisać. Możliwa jest jedynie analiza kryteriów doboru obiektów i ich porządkowania, która prowadzi z kolei do rozpoznania pewnych modeli kolekcjonerskich, ideałów, ku którym ciążyą dane zbiory. Radykalizm badacza, wyrosły z ambicji stworzenia uniwersalnej syntezy zjawiska – od prehistorycznych jaskiń po współczesne instytucje muzealne – prowadzi go w końcu do sformułowania czterech modeli: sakralno-magicznego, kunstkammeralnego, encyklopedycznego i chronologicznego¹⁵². Wydaje się jednak, że w badaniach bardziej „wycinkowych” nadal aktualne pozostają dwie elementarne perspektywy analizy, zogniskowane na przedmiocie i podmiocie kolekcjonerstwa. Pierwsza, skupiona na dziełach, poddaje je opisowi, ustala atrybucje, określa miejsca i sposób ich nabywania, śledzi tzw. drogę dzieła do kolekcji, wreszcie podejmuje próbę ewentualnej rekonstrukcji i analizy całego zbioru. Druga zaś, lokująca w centrum refleksji postać kolekcjonera, wychodząc od biografii, stawia pytania o źródła pasji kolekcjonerskiej, jej pierwsze przejawy, kwalifikacje kolekcjonerskie, działania zmierzające do wzbogacenia zbiorów oraz indywidualny stosunek do zgromadzonych dzieł sztuki.

Na potrzeby niniejszej pracy ważne było rozróżnienie terminów zbiór – kolekcja, oraz bezpośrednio z nim związane pytanie o samoświadomość kolekcjonerską właścicieli łódzkich zbiorów i kolekcji artystycznych. Łódzka perspektywa fenomenu kolekcjonerskiego ewokuje również refleksję na temat wzajemnych relacji kolekcjonerstwa estetycznego i ekonomicznego (nieco inaczej rozumianego, niż czynił to Manfred Sommer w swojej filozoficznej analizie).

Nie każdy zbiór przedmiotów, choćby i liczny, jest kolekcją. Kolekcja bowiem nie polega jedynie, jak się zazwyczaj powszechnie uważa, na gromadzeniu przedmiotów. Nieodzownym jej elementem jest idea, osobisty pomysł twórcy i jego tworząca nową jakość pasja. Częstokroć w początkowej fazie taka „idealna motywacja” nie jest od razu oczywista, bywa również, przy kruchości źródeł, trudna do uchwycenia. Także

150 Pomian 1995.

151 Haskell 1963, Haskell 1967, Haskell 1976, Haskell 1977. Zob. także: Poklewski, Rosset 2002.

152 Macho 2000, s. 63. Zob. także: Marx, Rehberg 2006, Bredekamp 2007.

później w praktyce granice między zbiorem a kolekcją nie zawsze są jednoznaczne i ostre. Dojrzewanie postawy kolekcjonerskiej jest procesem obejmującym niekiedy kilka pokoleń. Przypadkowy początkowo zbiór z czasem przeradzał się w świadomie budowaną kolekcję. Dziewiętnastowieczna, późno ukształtowana, pozbawiona tradycji elit arystokratycznych Łódź daje sposobność oglądu wczesnej fazy, właściwie narodzin kolekcjonerstwa klasy średniej oraz stopniowego rozwoju i dojrzewania postaw. Z tego też powodu nie sposób rozłączyć kolekcjonerskiej przestrzeni miasta od „czynności gospodarczych” i świata ekonomii. Traktując zbieractwo ekonomiczne, jak kolekcjonerstwo artystyczne, pomijamy aspekt zużycia i zniszczenia (ową Sommerowską *annihilatio*), czyli sens gromadzenia dzieł sztuki nie dla walorów estetycznych, ale jako lokatę kapitału i powiększania majątku, dla jego ewentualnej konsumpcji i obrotu nim. W wypadkach niektórych łódzkich kolekcji owo zbieractwo ekonomiczne stawało się załącznikiem późniejszej kolekcji, często jednak pozostawało na etapie zbioru, stanowiąc dopełnienie stereotypowego, zgodnego z modą wyposażenia domu. Niekiedy też postawa świadomego kreowania kolekcji łączyła wymiar *stricte* estetyczny z praktycznym – majątkowym. Proporcje między światem wymiernych wartości finansowych oraz wartości estetycznych, autentycznej pasji kolekcjonerskiej, miłości do sztuki są płynne i zmienne w procesie budowania kolekcji – często szalenie trudne do racjonalnego, wspartego źródłami, uchwycenia. Impulsy do gromadzenia dzieł sztuki mogą być rozmaite, a wyłaniający się obraz motywacji – złożony.

Z jednej strony wybujałe ambicje i aspiracje, upór w dążeniu do celu, subiektywny system wartościowania, szacowanie szans na osiągnięcie sukcesu, formułowanie planów życiowych i marzeń sprzyjają silnej motywacji, z drugiej zaś pozytywne skądinąd wyobrażenia i marzenia bywają niekiedy destruktywne. Podstawowy nurt współczesnych badań nad motywacją¹⁵³, odwołujący się do koncepcji Weberowskiej zdominowany jest przez podejście poznawcze – zakłada ono, że u podstaw zachowań znajdują się mechanizmy przetwarzania informacji, ciekawość poznawcza, pragnienie osiągnięć oraz jasno sprecyzowane cele. Istotną rolę odgrywa tutaj także element pobudzenia emocjonalnego, a także czynniki motywacji zewnętrznej – w interakcji z innymi ludźmi rodzi się potrzeba autoprezentacji i potwierdzenia własnej pozycji. Dziś niejednokrotnie trudno dociec osobistych motywów wielu łódzkich kolekcjonerów, niemniej zawsze była wśród nich pokusa gromadzenia dzieł, o której pisał Andrzej Ryszkiewicz: *u jednych ujawnia się, wypływa na powierzchnię, a u innych zaś powstaje, rodzi się z cudzego przykładu lub z własnego pomysłu. (...) Zbieracze mnożą się, kierowani wrodzoną pasją albo wyrozumowaną kalkulacją, powodowani odruchem serca czy poradą rozumu, zaspakajający swe zainteresowania naukowe lub spełniający potrzeby estetyczne, tylko dla własnej satysfakcji albo z myślą o dobru społecznym, a czasem z pobudek patriotycznych, z miłości dla sztuki lub z miłości własnej*¹⁵⁴.

Zenon Przesmycki trafnie oceniał, iż *kolekcjonerstwo dzieł sztuki, wszystko jedno*

153 Doliński 2005.

154 Ryszkiewicz 1981, s. 10.

*czy to ekskluzywne, zazdrośnie miłośnicze, czy ekspansywne, szeroko pedagogiczne, czy nawet handlowe, pośredniczące – o ile tylko nie idzie biernie za modą, reklamą, popytem czy rozgłosem, lecz opiera się na samodzielnym głębszym znanstwie i zamiłowaniu gorącym, jest zawsze i wszędzie, nawet w krajach posiadających bogate muzea i galerie publiczne, niesłuchanie dodatnim czynnikiem kulturalnym*¹⁵⁵.

Artystyczne zainteresowania fabrykantów, ich zbieractwo, a w niektórych przypadkach pasja kolekcjonerska, nie pozostawały bez znaczenia dla ich ówczesnego wizerunku, a dziś – dla osądu historii. Kolekcjonerstwo, niezależnie od intencji właściciela, było i nadal pozostaje instrumentem zyskiwania prestiżu i zewnętrznym świadectwem przynależności do określonego środowiska. Prestiż społeczny – ściśle związany z hierarchicznym układem grup w ramach systemu społecznego – jest zgodny ze skodyfikowanymi nakazami norm (zwyczaju, prawa, religii) bądź też wynika z atrybutów statusu. Można ujmować go jako zjawisko (demonstrację symbolicznych oznak wyższości społecznej), relację (okazywanie przez jednych i odbieranie przez drugich symbolicznych zachowań w ramach określonego porządku prestiżowego) i cechę (uznanie wyższości, okazanie respektu). Max Weber, który pojęcie prestiżu społecznego wprowadził do socjologii¹⁵⁶, za podstawowe cechy prestiżogenne uznał bogactwo, władzę i wiedzę – w ich historycznie zmiennych formach. Uważał *kształtujące się na tym substracie style życia, endogamię, komensalizm za kulturową nadbudowę tych trzech zasobów mocy społecznej (...). W miarę stabilizowania się każdego systemu społecznego nadbudowujące się zwyczaje kulturowe i krzepnąca zamkniętość klas wyższych przejmowały funkcję generowania prestiżu w świadomości klas niższych. Jego podstawą stawała się sfera symboliczna*¹⁵⁷. Weber traktował prestiż społeczny jako cechę położenia stanowego, wzmacniającą bariery i dystans społeczny między poszczególnymi grupami i klasami. Refleksja badacza obejmowała zarówno szczególny tryb życia, decydujący o ekskluzywności grupy czy stanu, przywileje korzystania z określonych zachowań wyrażających szacunek innych, jak i ocenę położenia stanowego uprzywilejowania. Dokonując analizy zjawiska posługiwał się wieloznacznym terminem *Ehre*, oznaczającym cześć, szacunek, poważanie, uznanie, ale także – na co zwrócił uwagę Stanisław Kozyr-Kowalski¹⁵⁸ – zaszczyt, godność, honor. W bogatej literaturze poświęconej analizie zjawiska prestiżu wskazuje się na wiele cech położenia społecznego, które stanowią jego podstawę¹⁵⁹. Należą do nich dochody, wykształcenie i kwalifikacje zawodowe, osobowościowe predyspozycje, wzory konsumpcji, sposoby spędzania wolnego czasu, zakres władzy, pozycja w sformalizowanej hierarchii stanowisk, stopień odpowiedzialności wykonywanych zadań, oraz społeczna przydatność

155 Przesmycki 1914, s. 253.

156 Weber 2002, Weber 1975.

157 Wesołowski, Domański 2000, s. 197.

158 Kozyr-Kowalski 1979, s. 168. Zob. także: Reszke 2000, s. 201.

159 M. in. Domański, Sawiński 1991, Garbin, Bates 1966, Eisenstadt 1968, Goode 1977. Zob. także: Wesołowski, Domański 2000, Reszke 2000.

pełnionych funkcji¹⁶⁰. W dziewiętnastowiecznym kapitalistycznym społeczeństwie status prestiżowy wynikał przede wszystkim z przynależności *do klasy społecznej i jej mocy, a w konsekwencji do nieformalnego pierwszeństwa okazywanego w życiu instytucjonalnym i bezpośrednich stosunkach międzyludzkich*¹⁶¹. Umiejętnie kształtowana i podsycana popularność społeczna, będąca pochodną statusu prestiżowego, stanowiła jego widoczny, publiczny znak, a z czasem mogła stać się jego formą. Szanowani są zazwyczaj ci, którym inni przypisują prospołeczne nastawienie, dokładność i uczciwość zawodową oraz odwagę cywilną. Cnotami tymi można wykazać się w pracy zawodowej, jak również w życiu prywatnym. Społeczna ocena w kategoriach szacunku posiada aspekt moralny. Podobnie indywidualny wymiar ma autorytet, z reguły będący wynikiem procesu trwającego w czasie – budowany systematycznie i konsekwentnie. Kolekcja dzieł sztuki, w części lub całości publicznie udostępniana (choćby tylko przez rozpropagowanie informacji o niej) była formą budowania prestiżu, potwierdzeniem bogactwa i przynależności do elity społecznej. Gust i zmysł estetyczny, określając sferę kulturowego szlachectwa, stały się dystynkcją społeczną. Burżuazja wielkoprzemysłowa w mieście przemysłowym nosiła liczne znamiona elity¹⁶² – klasy wybranej. „Wybrańcy” – odgradzeni od innych poprzez m.in. prestiżową czynność – działalność, za jaką uchodzi kolekcjonerstwo, niekiedy także przez oficjalne używanie tytułów szlacheckich, wiążących się z honorami i nadaniami carskimi lub cesarskimi – wspierali i kształtowali łódzki elitaryzm korporacyjny i społeczny, będący rodzajem dystrybucji władzy. Dodatkowym czynnikiem budującym prestiż, częstokroć idącym w parze z kolekcjonerstwem było uprawianie mecenatu artystycznego – sprawowanie opieki nad żyjącymi artystami.

---

160 Zob. Fuhrmann 1999.

161 Wesołowski, Domański 2000, s. 195.

162 Wasilewski 1998.

ŁÓDŹ – OBRAZ MIASTA

LODZERMENSCHÉ I ICH ŚWIAT

W 1815 r., w wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego, ustalony został przez państwa zwycięskiej koalicji antynapoleońskiej nowy porządek w Europie. Wówczas to zdecydowano o utworzeniu z ziem centralnej Polski, odebranych Królestwu Prus i Cesarstwu Austrii na rzecz carskiej Rosji, Królestwa Polskiego, posiadającego wprawdzie wewnętrzną autonomię, ale połączonego unią personalną z Rosją. Na obszarze Królestwa znalazła się także, w ramach województwa mazowieckiego, ziemia łączycyko-piotrkowska z niewielką Łodzią. Wówczas też Rada Administracyjna Królestwa Polskiego podjęła działania służące ożywieniu gospodarki na tym obszarze. Zapadła decyzja o utworzeniu w pobliżu granicy z Prusami, w sąsiedztwie Wielkiego Księstwa Poznańskiego (posiadającego żywe tradycje rękodzielnicze), silnego ośrodka przemysłu włókienniczego. Miały on produkować zarówno na potrzeby rynku wewnętrznego, jak też eksportować towary i półfabrykaty do Rosji.

W 1816 r. zostało wydane zarządzenie, mające zachęcać do osiedlania się na ziemiach Królestwa Polskiego przybywających z zagranicy rzemieślników, tkaczy, sukienników i przedstawicieli pokrewnych profesji. Gwarantowało ono ulgi i pomoc finansową nowym osadnikom, oddanie w wieczystą dzierżawę gruntów, zwolnienia m.in. z opłat czynszu i ceł, zapewniało osadnikom i ich synom zwolnienie ze służby wojskowej. W 1816 r., nieopodal Łodzi założona została osada włókiennicza w Aleksandrowie, w 1818 r. kolejna w Konstantynowie, a ponad dekadę wcześniej w 1807 r. powstała prywatna kolonia sukienników w Ozorkowie. We wrześniu 1820 r. carski namiestnik, książę Józef Zajączek wydał dekret umożliwiający podniesienie wybranych miast rządowych do rangi „miast fabrycznych”. Wśród wytypowanych miejscowości znalazły się m.in. Łódź, Zgierz, a wkrótce także Pabianice. Podróżujący po kraju Rajmund Rembieliński¹⁶³ podkreślał w przypadku Łodzi czynniki szczególnie cenne dla utworzenia osady przemysłowej: dogodną lokalizację przy trakcie z Piotrkowa do Włocławka, własność rządową rozległych terenów oraz istnienie zasobów leśnych i dostatek wody¹⁶⁴. Podobne uwagi w raporcie z 1825 r. zanotował Stanisław Staszic: *Położenie miejsca tego jest szczególniejsze z wielu względów, znajduje się z całą swoją rozległą okolicą pod obszernem i wyniosłym wzgórzem, z którego niezliczone trzyszcza źródła. Tych zbieg wód łatwo tak kierowany być może, iż prawie przy każdego fabrykanta mieszkaniu przebiegać mogą dla jego użytku strumienie*¹⁶⁵. Wówczas obok Starego Miasta wzdłuż traktu piotrkowskiego powstała, zgodnie z za-

163 Barszczewska-Krupa 1989, Zarzycka 1979.

164 Koter 1969, s. 48–52, Koter 1984, s. 56, Stefański 2001/1, s. 21–26. Zob. także: Flatt 1853.

165 Konarski 1928, s. 185–186, cyt. za: Stefański 2001/1, s. 22.

1. Księży Młyn, fabryka wyrobów bawełnianych Karola Wilhelma Scheiblera, z prawej strony neorenesansowa willa Edwarda Herbst, w głębi pałac i fabryka Scheiblera (tzw. centrala) przy dawnym Wodnym Rynku (obecnie plac Zwycięstwa) na skraju parku Źródlika w Łodzi

sadami klasycystycznej urbanistyki, preferującej regularne układy symetryczne i osiowe, osada dla sukienników – Nowe Miasto z ośmiobocznym rynkiem w jego centrum. Kilka lat później (1824–1827), przystąpiono do urządzania kolejnej osady dla tkaczy bawełny i lnu, nazwanej Łódką, którą ulokowano także wzdłuż głównego traktu piotrkowskiego, na południe od Nowego Miasta, w rozplanowaniu odstępując już od ściśle osiowych rozwiązań planistycznych. *Ukształtowany w ciągu lat dwudziestych* – jak podsumował Krzysztof Stefański – *układ urbanistyczny nowych osad przemysłowych wyznaczył zasadniczą formę miasta. Jego cechą był podział na trzy zróżnicowane człony: Stare Miasto, o charakterze rolniczym i rzemieślniczym, i dwie osady przemysłowe: Nowe Miasto i Łódkę. Rozciągnięte one były na linii płn.-płd. (z lekkim odchyleniem w kierunku wsch.-zach.) na długości 5 km, a obszar miasta powiększył do 22,1 km kw. Oś założenia utworzyła ulica Piotrowska, sięgająca od Rynku Starego Miasta na północy do Górnego Rynku na południu, na którą osady zostały nanizane jak paciorki naszyjnika¹⁶⁶. Druga ćwierć XIX w. to okres „Łodzi rękodzielniczej i wczesnoprzemysłowej”, epoka pierwszej fabryki Ludwika Geyera (dziś Centralne Muzeum Włókiennictwa), przybyłego w 1828 r. do Łodzi i osiadłego w pobliżu stawu na Jasieni. W 1842 r. osiedlił się tu także Traugott Grohman, zakładając jednocześnie swoje zakłady włókiennicze na terenie pobliskiego młyna Lamus. Pierwsze dziesięciolecia drugiej połowy stulecia wyznaczają początki imperium Scheiblerów, którego budowę rozpoczął przybyły z Nadrenii, osiadły w 1854 r. w Łodzi przy Wodnym Rynku, Karol Scheibler. Jest to także okres dalszych przemian i rozwoju urbanistycznego miasta, wznoszenia pierwszych znaczących budowli reprezentacyjnych w mieście oraz połączenia go z koleją warszawsko-wiedeńską (dworzec Łódź Fabryczna, wg proj. A. Schimmelpfeninga).*

Dziedzictwo ośrodka przemysłowego pierwszych dziesięcioleci XIX w. stanowi skromna, dość monotonna architektura w duchu późnego klasycyzmu o bardzo tradycyjnym obliczu. Bogactwo architektury znamionuje dopiero epokę ostatniej ćwierci XIX w., po okres I wojny światowej. Rozwój miasta ściśle jest związany z pomyślnością „imperii” przemysłowych – fabryk Ludwika Geyera przy Piotrkowskiej 284, Karola Scheiblera na Księżym Młynie, czy fabryki Izraela Kalmanowicza Poznańskiego przy ul. Ogrodowej. Pierwsze duże fabryki i towarzysząca im infrastruktura tworzyły nową jakość miasta, zdecydowały o charakterze, skali i jakości powstającej architektury i miejskiego budownictwa. Duże, stopniowo mechanizowane fabryki, pomnażające zyski ich właścicieli oraz instytucje finansowe (m.in. Łódzki Bank Handlowy, Miejskie Towarzystwo Kredytowe) przyniosły niespotykane dotychczas w Łodzi ożywienie w architekturze i budownictwie miejskim. W latach 80. – z pewnym opóźnieniem wynikającym z konieczności kumulacji kapitału – rozpoczyna się era wielkoprzemysłowych rezydencji, przyulicznych pałaców, will miejskich, kamienic, jak i skromniejszych domów czynszowych. Ostatnio Krzysztof Stefański jednoznacznie potwierdził znacze-

---

166 Stefański 2001/1, s. 26.

nie łódzkich przemysłowców w kształtowaniu oblicza miasta, pisząc: *W tego typu realiach niezwykle ważna rola przypadła prywatnym inwestorom, łódzkim przedsiębiorcom. To oni, oprócz wznoszenia swoich fabryk i rezydencji, budowali szkoły, szpitale, kościoły, linie kolejowe, sieć linii tramwajowych. Sytuacja panująca w mieście w okresie rosyjskich rządów sprawiła, że udział łódzkich fabrykantów w kształtowaniu miejskiej przestrzeni*

2. Willa Edwarda i Matyldy Herbstów, l. 20.–30. – westybul

miał decydujące znaczenie. Lista rodzin fabrykanckich i poszczególnych przedsiębiorców, także kupców i bankierów, którzy odegrali w tej dziedzinie ważną rolę, jest długa: Meyerowie, Heinzlowie, Grohmanowie, Kindermannowie, Biedermannowie, Steinertowie, Anstadtowie, Silbersteinowie, Juliusz Kunitzer, Herman Konstant, Zygmunt Jarczyński, Maksymilian Goldfeder¹⁶⁷.

W zabudowie miasta daje się zauważyć zróżnicowanie stylistyczne – rozpowszechniają się formy neorenesansu włoskiego, wzbogacone elementami renesansu północnoeuropejskiego, francuskiego, niemieckiego czy odwołujące się do wzorców niderlandzkich. W latach 90. pojawiają się pełne przepychu formy neobarokowe. Przełom wieków to popularność secesji, potem następują kolejno modernizm i nowy klasycyzm.

Architektura Łodzi przełomu XIX i XX w. stanowi w naturalny sposób odzwierciedlenie tendencji i prądów panujących w architekturze europejskiej. Łódź jest miejscem krzyżowania się wpływów, choć przede wszystkim czytelna jest jej zależność od wzorców berlińskich. Wyraźne są także wpływy płynące z Wiednia. Naturalne – przede wszystkim poprzez wykształcenie wielu działających w Łodzi architektów – są związki z Petersburgiem. Z tych rozmaitych wpływów wyrasta architektura o swoistym charakterze, pełna kontrastów, eklektyczna. Jest ona odzwierciedleniem osobliwych upodobań estetycznych miejscowych potentatów finansowych, prywatne domy wznoszone przy głównych ulicach miasta mają przyczyniać się do nobilitacji ich właścicieli, stawać się ostentacją ich bogactwa.

Nie sposób dokonać tutaj pełnej analizy aktywności przemysłowców w zakresie architektury i budownictwa, trudno także o prezentację poszczególnych rezydencji, zakładów fabrycznych, posiadających stosunkowo obszerną literaturę przedmiotu. By jednak przedstawić, choćby szkieletowo, charakter łódzkiej architektury industrialnej warto zatrzy-

167 Stefański 2008/1, s. 217.

3. Willa Edwarda i Matyldy Herbstów, l. 20.–30. – salon lustrzany

man – Herbst), drugie zaś to „dzielnica” w północno-zachodniej części miasta zdeterminowana poprzez aktywność budowlaną rodziny Poznańskich, przede wszystkim zaś Izraela Kalmanowicza Poznańskiego (fabryka oraz trzy miejskie rezydencje). Warto wspomnieć w tym miejscu, że pierwsze koncepcje budowy osiedli przemysłowo-mieszkalnych pojawiły się w XVIII w., ale ich realizacja nastąpiła dopiero w połowie XIX w. w Anglii. Grupa postępowych przemysłowców stworzyła osiedla robotnicze w Bradford, Halifax i Leeds – w latach 1844–1863 powstały kompleksy Copley, Saltire i Akroydon. Współczesne łódzkim założeniom są osiedla Bedford Park pod Londynem, Port Sunlight nieopodal Liverpoolu, Bournville koło Birminghamton, czy też na kontynencie – osiedle wokół zakładów Kruppa w Essen.

Zespół przemysłowo-rezydencjonalny na Księżym Młynie – znany także jako Pffafendorf – to założenie prezentujące charakterystyczny dla miasta układ stanowiący, nie tylko dla jego mieszkańców, swoisty mikroświat: rezydencja – fabryka – osiedle robotnicze¹⁶⁹. W końcu lat 60. XIX w. Karol Scheibler nabył rozległy obszar dawnego posiadła wodno-fabrycznego Księżę Młyn w dolinie rzeki Jasieni, sąsiadujący z Rynkiem Wodnym, przy którym znajdowała się scheiblerowska „centrala”¹⁷⁰. Wkrótce po wybudowaniu w latach 1870–1873 trzypiętrowej, przywodzącej skojarzenia z architekturą obronną przędzalni, Karol Scheibler zbudował w 1875 r. osiedle domów robotniczych składające się z trzech szeregów długich, jednopiętrowych, wielorodzinnych domów, powiązanych układem osiowym z fabryką. Kolonia domów robotniczych na Księżym Młynie została wzbogacona o wiele budynków socjalnych – szkołę, sklepy, a także remizę straży pożarnej. Osiedle tworzyło więc niejako w pełni autonomiczny miejski kompleks. *Jest to dzielnica, która ze prawie sama w sobie tworzy miasteczko. Jest też*

mać się przy dwu najbardziej znaczących założeniach przemysłowych, swoistych rodzinnych imperiach, położonych na, ówczesnie przeciwległych, krańcach miasta. Wybudowane w latach 70. i stopniowo rozbudowane w latach 80. XIX w. zespoły fabryczno-mieszkalne swoimi formami i skalą wpłynęły na dalszy rozwój miasta i oddziaływały na późniejszy charakter miejskiego „wnętrza”¹⁶⁸. Pierwsze z nich to „terytorium” Scheiblera (Scheibler – Groh-

168 Stefański 2001/1, s. 98–112.

169 Popławska 1972, Kobjek 1998, Pytlas 1999. Zob. także: Walczak 2007.

170 Bartzak 1995, Łódź 2005/2, Stefankiewicz 2007. Zob. także: Scheibler 1962, Bartzak 1999.

*dzielnicą najzdrowszą, posiada wiele zadrzewienia w sobie, las miejski w pobliżu, pola i sioła. Domy dla robotników na Księżym Młynie, jak również gmachy fabryczne urządzone są wzorowo, zarówno pod względem higienicznym, jak i praktycznym. Ludność Księżego Młyna wynosi około 20 000 osób, a prawie cała czerpie środki utrzymania w zakładach scheiblerowskich*¹⁷¹. Zespół ten budowali: architekt powiatu łęczyckiego w latach 1848–1864, Jan Karol Mertsching oraz architekci miasta Łodzi – Jan Bojanowski i przede wszystkim Hilary Majewski.

Ważnym, w pewnym sensie symbolicznym, dopełnieniem była wzniesiona przez Karola Scheiblera w 1876 r., jako prezent ślubny dla córki Matyldy i jej męża Edwarda Herbsta, neorenesansowa willa z ogrodem u zbiegu ul. Przędzalnianej i Emilii (dziś Wincentego Tymienieckiego) – *vis à vis* szczytowej elewacji fabryki¹⁷². Stopniowo Scheiblerowskie imperium rozwinęło się jeszcze w kierunku ul. Piotrkowskiej; wybudowano specjalną linię kolejową z fabryczną bocznica, by w przyszłości połączyć się z „terytorium” rodziny Grohmanów (w 1921 r. powstały Zjednoczone Zakłady Przemysłowe K. Scheiblera i L. Grohmana S.A.¹⁷³).

W 1872 r. także Izrael Kalmanowicz Poznański rozpoczął w północno-zachodniej części miasta – w dolinie rzeki Łódki pomiędzy ulicami Zachodnią, Ogrodową, DREWnowską, obok cmentarza – budowę przędzalni bawełny w formie ceglanej budowli wykorzystującej motywy średniowiecznej architektury obronnej oraz formy wczesnorenesansowe. Fabryka była pierwszym elementem tworzonego stopniowo kompleksu, do którego wkraczało się przez monumentalną, żeliwną bramę, która także i dzisiaj prowadzi i zaprasza do zrewitalizowanego zespołu „Manufaktura”. Stopniowo powstawały kolejne budynki produkcyjne, tkalnia, farbiarnia, a także osiedle związanych z fabryką domów robotniczych – ciąg zwartych dwupiętrowych (z mieszkalnym poddaszem) budynków wzdłuż ul. Ogrodowej. Podobnie, jak fabryki Scheiblera i Poznańskiego, tak i swoistym symbolem miasta stały się ich rodzinne rezydencje. Z rodziną Poznańskich wiążą się cztery reprezentacyjne pałace: Izraela Poznańskiego przy ul. Ogrodowej, który swą obecną neobarokową formę zyskał w czasie przebudowy (1901–1903)¹⁷⁴, stosunkowo skromna rezydencja wybudowana jako posag dla córki Anny i jej małżonka Jakuba Hertza przy ul. Spacerowej (obecnie aleja Tadeusza Kościuszki – siedziba Uniwersytetu Medycznego), neorenesansowy pałac wzorowany na weneckiej bibliotece Sansovina Maurycego Poznańskiego przy ul. Cegielnianej (obecnie Stanisława Władkowskiego – siedziba Muzeum Sztuki w Łodzi) oraz okazały pałac Karola Poznańskiego według projektu Adolfa Zeligsona, przy ul. Gdańskiej, (obecnie siedziba Akademii Muzycznej im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów)¹⁷⁵.

Podobną drogą kroczyli w tym samym czasie także konkurenci Scheiblera i Po-

171 „Goniec Łódzki” 1898, nr 114, s. 2, cyt. za: Stefański 2001/1, s. 99.

172 Berbelska 1998, Pytlas 1999, Łódź 2004, Pawlak 2007/2. Willa ostatnio, także w oficjalnym nazewnictwie Muzeum Sztuki w Łodzi błędnie określana jako „Pałac Herbsta”.

173 Zob.: Puś, Pytlas 1979.

174 Czubaczyński 1995.

175 Stefański 2008/2, Stefański 2008/4.

znańskiego – Ludwik Geyer, Juliusz Heinzl, Markus Silberstein, Karol Steinert, Robert Biedermann, Franciszek Kindermann i Szaja Rosenblatt, czy twórcy spółki Allart & Rousseau, łódzkiej filii francuskich zakładów z Roubaix. W ostatniej ćwierci XIX w. w łódzki krajobraz wpisało się kilkanaście dużych, kilkukondygnacyjnych fabryk oraz stopniowo powstające okazałe rezydencje i pałace przyuliczne i bogate kamienice ich właścicieli w centrum miasta¹⁷⁶.

* * *

Miasto to żywy, skomplikowany organizm – to urbanistyka, układ przestrzenny z siatką ulic, placów, zabudowa o funkcjonalnie i formalnie różnicowanym charakterze, ale przede wszystkim jego mieszkańcy, wypełniający tę przestrzeń pracą i codzienną aktywnością¹⁷⁷.

(...) *Łódź, mimo iż nie stanowi ani kraju, ani państwa, ma swoją własną narodowość, są to z niemiecka zwani lodzermensche. Pierwotną ich ojczyzną były Niemcy. Dłuższe od kilku pokoleń ich przebywanie w kraju naszym przeobraziło w końcu ich patriotyzm germański, lecz nie pociągnęło do narodowości polskiej. Są to ludzie poważnie bez zasad politycznych. Ojczyznę znaleźli na gruncie łódzkim. Tu zdobyli byt i stanowiska. Przywiązali się do miasta i dzisiaj są bardzo patriotycznymi lodzermenschami*¹⁷⁸. Pojęcie lodzermenscha nie figuruje w *Słowniku języka polskiego* Witolda Doroszewskiego¹⁷⁹, ani też w *Słowniku poprawnej polszczyzny* Stanisława Szobera¹⁸⁰. Jedynie u Michała Arcta, w *Słowniku wyrazów obcych*¹⁸¹, w dziewiątym wydaniu z 1929 r., można przeczytać następujące objaśnienie: *Lodzermensch – typ łódzkiego gescheftcizara, który się wyrobił pod wpływem niemiecko-żydowskim; nie przyznaje się do żadnej narodowości i dba tylko o interes*¹⁸². Cytowany powyżej Gorski pisał także: *Gdyby zapytać o właściwą narodowość ogół mieszkańców Łodzi, jest rzeczą pewną, że znaczny procent nie umiałby powiedzieć, do jakiego społeczeństwa ma się zaliczyć. W życiu potocznym sami nazywają się lodzermenschami i to im najzupełniej wystarcza. W takich warunkach o dokładnej statystyce narodowościowej mowy być nie może. Mimo wszystko, pośród wielu tych ludzi łódzkich, daje się zauważyć zwrot ku dość szybkiej z nami asymilacji, a dzieci lodzermenschów, niekiedy otwarcie nazywają już siebie polakami*¹⁸³. Jednak w następnym zdaniu autor dodaje: *Łódź jest dzisiaj w poważnej fazie przejściowej. Obok warstw chwiejących się, Łódź liczy całe zastępy bardzo od-*

176 Popławska, Muthesius 1986, Popławska, Szyburska 1969, Popławska 1973/1, Popławska 1980, Stefański 2001, s. 113–132, 160–173. Zob. także: Jaskulski 1995, Laurentowicz-Granias, Mandzett-Kubiak 1997, Łukawski 1997, Stefański 2003/1, Kusiński, Bonisławski, Janik 2009.

177 Imbs 1988, Imbs 1993/1, Imbs 1993/2.

178 Gorski 1904/1, s. 21–22.

179 Doroszewski 1958–1997.

180 Szober 1948.

181 Arct 1929.

182 Ibidem, s. 165.

183 Gorski 1904/1, s. 22.

*pomych, a nawet pełnych germanizacyjnych idei prusaków*¹⁸⁴. Identycznie brzmiące w języku niemieckim i w jidysz określenie – *lodzermensch* jest historycznie zamkniętym pojęciem, obrośniętym rozmaitymi, często negatywnymi, ironicznie zabarwionymi konotacjami. Stanowi rodzaj społecznie zakorzenionego mitu, wiążącego się z rozwojem miasta, będącego odwołaniem do jego tradycji. To rodzaj kliszy, klucza objaśniającego specyfikę wielokulturowego miasta, rodzaj wyobrażenia, pozwalającego na społeczną identyfikację. Jest synonimem cech negatywnych, postawy brutalnego egoizmu, właściwego – niezależnie od narodowości – zamożniejszym warstwom społeczeństwa miasta, miasta wielkiej konkurencji. *Lodzermensch* jest także mitem kreacji literackiej¹⁸⁵. Bodaj po raz pierwszy nazwa *lodzermensch* pojawiła się w powieści *Bawelna* Wincentego Kosiakiewicza¹⁸⁶. Artur Gliszczyński w utworze *Majster* tak oto sportretował ów typ człowieka:

4. Willa Edwarda i Matyldy Herbstów, l. 20.–30. – sala balowa

*I on z dala przywędrował,
Lecz się z Łodzią zżył,
Własnych fabryk nie budował,
Za to w sobie tył.
Dniem pracuje bez wytchnienia,
Donnerwetter klnie.
Wieczór humor i strój zmienia
i kufelki tnie.*

*Ma Stammkufel, jest Stammgastem,
W knajpce spędza czas
I potrafi po piętnastym
Wołać: Noch ein Glas!*

184 Ibidem.

185 Zob.: Boczkowski 2008.

186 Wincenty Kosiakiewicz (1863 lub 1860–1918), publicysta i literat. Publikował felietony m.in. w „Kurierze Codziennym”, „Kurierze Warszawskim”, „Tygodniku Ilustrowanym”, był związany z łódzkim teatrem letnim Sellina oraz warszawskimi teatrami ogródkowymi, Kosiakiewicz 1895.

*W politykę się nie bawi
I nie czyta nic,
Chyba – ot – z Fliegende Blätter
Jaki pieprzny witz.*

*Za łeb trzyma pryncypała,
Własny ceniąc stan.
Kto ten człowiek?
– Majster z Wólki – So ein Lodzer Mann¹⁸⁷.*

Nie sposób nie wspomnieć o, publikowanej wprawdzie w „Kurjerze Codziennym” (1897–1898) a następnie wydanej w wersji książkowej po raz pierwszy w Warszawie w 1899 r., powieści Władysława Reymonta *Ziemia obiecana* oraz o jej dwu ekranizacjach – Aleksandra Hertza (1927) i nominowanej do nagrody Oscara Andrzeja Wajdy (1974), które chyba najsilniej zaciążyły na współczesnym rozumieniu słowa. Władysław Reymont w liście do Jana Lorentowicza z 1896 r. pisał o treści swej powieści: *Rozrost miasta, fortun, interesów z ściągnięciem amerykańską szybkością, psychologia tych napływających tłumów po żer, mieszanie się ich i przenikanie, i urabianie w jeden typ tak nazywany lodzer Mensch (tu jeszcze pisownia oddzielna – K. W.) oddziaływanie tej ssawki, polipa, jaką jest Łódź na cały kraj*¹⁸⁸. Ostatnio na kanwie powieści Reymonta, z uwzględnieniem historycznej rzeczywistości, Agnieszka i Jacek Friedrich dokonali interesującej, interdyscyplinarnej (na styku historii sztuki, literaturoznawstwa i socjologii) analizy Reymontowskich opisów wnętrza fabrykanckich¹⁸⁹.

Podczas dyskusji, jaka odbyła się w redakcji „Tygla Kultury”, opublikowanej na łamach tego czasopisma¹⁹⁰ Krzysztof Woźniak zwrócił uwagę na różnicę między ustnym przekazem o lodzermenschu, a tym wykreowanym przez literaturę: (...) *widzę wyraźne rozdzielenie samej osoby na dwie postaci. W opowieściach robotniczych będzie to zawsze człowiek, który jest przede wszystkim pracowity, zaradny, ale też dba o maluczkich; on stara się swoim paternalizmem objąć dzelnice robotnicze i szkoły, i żłobek, i aptekę itd. Natomiast mit literacki przedstawia tylko postać zdegradowaną w sensie moralnym. Dodajmy jeszcze jedno, że we wszystkich przekazach literackich bohaterowie stają się lodzermenschami w momencie, gdy porzucają swój dotychczasowy świat wartości, odchodzą od swoich rodzinnych korzeni. Oni na gruncie łódzkim poznają innego bożka, bożka pieniądza i sukcesu, i gotowi są mu służyć, tak jak potrafią*¹⁹¹.

187 Artur Gliszczyński (1869–1910), urodzony w Machorach w Świętokrzyskiem, zmarły w Warszawie, dziennikarz, felietonista, satyryk, od ok. 1890 do 1902 r. związany z Łodzią. Jego utwory drukowane w prasie codziennej w formie książkowej wydano pośmiertnie Gliszczyński 1912, cyt. za: „Tygiel Kultury” 1998, s. 28–29. Zob. także: Karwacka 1975.

188 cyt. za: „Tygiel Kultury” 1998, s. 32 (wypowiedź Krzysztofa Woźniaka).

189 Friedrich, Friedrich 2008, zob. także Popiel 1979.

190 „Tygiel Kultury” 1998.

191 Ibidem, s. 33.

Wóźniak zwrócił również uwagę na współczesne funkcjonowanie pojęcia lodzermenscha, jako terminu już historycznego: *Dwa lata temu z socjologiem z Kassel, doktorem Thomasem Fuksem, przyjrzelśmy się środowisku tych współczesnych łodzian, którzy przyznają się do korzeni niemieckich. Naszych rozmówców pytaliśmy m.in. o to, kim jest lodzermensch, czy ci ankietowani, utożsamiają się z nim w jakiś sposób, w jaki też sposób od-*

5. Willa Henryka Grohmana, I. 30. – gabinet kolekcjonera

*czytują tę postać, z czym i kim ona się kojarzy. Ku naszemu zaskoczeniu najstarsza część osób skupiających się w Niemieckim Towarzystwie Społeczno-Kulturalnym nie czuła żadnych koneksji z tym literackim, czy też w tradycji ustnej przechowywanym mitem lodzermenscha. Widać wyraźnie, że to pojęcie obce, że ono już nie funkcjonuje. Niemal wszyscy zwrócili uwagę, że jest to termin niepoprawny językowo, pluralizm jego jest nie do przyjęcia (...). Wyraźnie dawano do zrozumienia, że to pojęcie pojawiło się w środowisku żydowskim i jeżeli ono dziś jeszcze funkcjonuje, to właśnie w relacjach ludzi o korzeniach niemieckich jest związane z osobami pochodzenia żydowskiego. Zapewniano nas, że współcześni Niemcy łódzcy tego nie upowszechniają. Rzecz przykra, kojarzy się bowiem lodzermensch z nieuczciwością, oszustwem, wykorzystywaniem biedoty. Taka była konotacja tego terminu. Interesujące jest też, że Jan Błoński w swojej książce Biedni Polacy patrzą na getto użył określenia typowy lodzermensch w odniesieniu do osoby Mordechaja Chaima Rumkowskiego. Może to budzić różne skojarzenia*¹⁹².

Lodzermensch przełomu XIX i XX w. to człowiek bez narodowości, bez wyznania religijnego, pozbawiony własnych korzeni – kosmopolita, ale też, co jest zazwyczaj silnie podkreślane, łódzki patriota, jednocześnie – współtwórca miasta, z tego faktu w sobie właściwy sposób dumny. W trafny sposób scharakteryzował zjawisko Jerzy Grohman, uwzględniając migracyjno-pokoleniowy rozwój społeczeństwa Łodzi, postępującą w czasie ewolucję postaw lodzermenschów, wreszcie niebezpieczeństwo spłaszczenia pojęcia: *Przędzalnie były wówczas napędzane podobnie do młynów. Poza tym do wykańczania materiałów trzeba przecież dużo wody, a Łódź ją miała, i Ner, i Jasień, i co tam jeszcze. W efekcie zaczynają ściągać tu fachowcy, głównie z Saksonii. Jeżeli Łódź miała w 1850 r. 40 tysięcy ludzi, to w 1910 już 300 czy 400*

192 Ibidem, s. 36–37.

6. Willa Henryka Grohmana, l. 30. – pokój dzienny

tysięcy. Czy te 40 tysięcy tak się rozmnożyło? Nie, to był napływ. Jeżeli więc mówimy o lodzermenschach, to trzeba uwzględnić fakt, że inaczej ten lodzermensch wyglądał w XIX wieku, a inaczej w latach międzywojennych. W efekcie następne pokolenia ludzi, którzy się tu osiedlili, już się czuli Łódzianami, traciły więc narodowościową, właściwie już ich z Niemcami nic nie łączyło, ale z Polakami też niewiele. Żyli w zamkniętym świecie łódz-
kim, czuli się patriotami tego

miasta. Następne pokolenia ja już znałem. Ci ludzie nie mieli żadnych więzi z Niemcami, a nawet czuli pewne urazy, które wynikały z zachowań niemieckich podczas I wojny światowej. Niemcy niszczyli wtedy przemysł łódzki. Rozkręcali maszyny, wybierali miedź, zabierali pasy transmisyjne. To pokolenie, które znałem, a mówię o pokoleniu mojego ojca, nie miało żadnych więzi narodowościowych z Niemcami. Było już dobrze wykształcone, po studiach wyższych w Anglii, Szwajcarii, w Niemczech, Rosji, Rydze, we Francji. To nie byli ludzie kultury polskiej. Kultura polska fascynowała, stąd wielu z nich się polszczyło, np. rodzina Grohmanów, ale – ogólnie biorąc – kultura to jest patriotyzm, to jest historia, w tym sensie oni nie byli patriotami polskimi, ale czuli więź z miejscem, w którym żyli. A było to miejsce dziwne... Mieliśmy emigrację niemiecką, która traciła kontakt z Niemcami. Społeczność żydowska to jest osobny problem. Żydzi zachowywali zawsze pewną więź, która niezbyt pozwalała im się asymilować. (...) Czy byli fabrykanci, którzy wyzyskiwali robotników? Byli. Czy byli tacy, którzy nie wykorzystywali? Też byli. Byli tacy, którzy o nich dbali i byli tacy, co nie dbali. Pomówmy teraz o patriotyzmie. Czy można było spodziewać się patriotyzmu po elemencie niemieckim? Nie. Rosyjskim? Nie. Czy polskim? No, chyba nie. Ale można było spodziewać się czegoś innego – i to było – lojalności. Lodzermensche to nie tylko fabrykanci, to również majstrowie, urzędnicy. W latach przed I wojną w większości biur siedzieli przeważnie Niemcy, nawet w firmach żydowskich. To było charakterystyczne, że u Rosenblatta i u Kohna dyrektorami i wyższymi urzędnikami nie byli Żydzi ani Polacy, tylko Niemcy¹⁹³. W innym momencie redakcyjnej dyskusji Jerzy Grohman dodał: (...) w sytuacji łódzkiej ci lodzermensche byli nosicielami kultury, to oni byli tymi, którzy chodzili do teatrów, to oni spowodowali, że Łódź miała jedną z najlepszych filharmonii

193 Ibidem, s. 34.

w Polsce, jedną z najlepszych w Europie. Gdzie to się dzisiaj widzi w Europie całe rzędy słuchaczy koncertów, mających przed sobą partytury? To w Łodzi miało miejsce, ja to widziałem i pamiętam. To w Łodzi lodzermensche kupowali obrazy, i Scheibler i Grohman kupowali obrazy...¹⁹⁴.

Arnold Mostowicz z kolei zwrócił uwagę, iż trójnarodowościowa Łódź oparta na imigracji, była tworem nie mającym gdzie indziej odniesienia, przez co była miastem niezrozumianym. Przybyli zewsząd lodzermensche zachowywali się w Łodzi, w pewnym określonym środowisku, w sposób wiążący się z celem ich przybycia i osiedlenia się. Mostowicz wyraźnie przypomniał, że: *Trzeba pamiętać, że Polska w ciągu XIX wieku nie wytworzyła stanu trzeciego i ni stąd, ni zowąd ten stan trzeci pojawił się w Łodzi w postaci takiej, jakie było społeczeństwo łódzkie. I ten stan trzeci łódzki troszeczkę poraził wszystkich, którzy z zewnątrz, z punktu widzenia pewnej świadomości swego etosu szlacheckiego, obserwowali tę Łódź i dlatego lodzermensch nabrał konotacji pejoratywnej. To, co my określamy mianem lodzermenscha, to była burżuazja łódzka. W sytuacji, kiedy w Europie burżuazja kończyła swój rozwój pozytywny, w Polsce się dopiero rozwijała, ale ona tworzyła wartości pozytywne w sensie kulturalnym, w sensie pewnego dążenia, które przeobraża świat. Kapitalizm przeobraził Europę. Tego w Polsce nie było*¹⁹⁵.

* * *

Wprawdzie w Łodzi liczniejsze były sfery kupieckie (1,84%), ale to przemysłowcy (burżuazja wielkoprzemysłowa – 1,36%), posiadając kapitał i znaczenie, decydowali o obliczu miasta. Żydzi stanowili wśród niej 48, Niemcy 31,4, Polacy 17,7 przedstawiciele innych narodowości – 2,9%. Społeczność żydowska była najliczniejszą grupą zarówno wśród burżuazji handlowej (48,6%), jak i przemysłowej (47,15%). Przemysłowcy niemieckiego pochodzenia skupiali 43,95% łódzkiej burżuazji przemysłowej, ale dominowali w gronie wielkich przemysłowców zatrudniających powyżej 1000 robotników. Mniejsze znaczenie odgrywali w sferach kupieckich (21,8%), gdzie liczebnie przewyższali ich Polacy (26,5%). Natomiast polska burżuazja przemysłowa odgrywała niewielką rolę wśród sfer przemysłowych, skupiając 6,4% ogółu przemysłowców¹⁹⁶.

W latach 70.–80. XIX w. do ścisłej elity należały takie rody fabrykanckie, jak Scheiblerowie, Poznańscy, Geyerowie, Heinzlowie, Konstadtowie, Meyerowie. Był to czas wyjątkowo pomyślnego rozwoju przemysłu włókienniczego. Rozbudowa systemu kolejowego umożliwiła coraz głębszą ekspansję na rynki wschodnie. W gospodarce występowała korzystna struktura kosztów i cen, umożliwiająca osiągnięcie wysokich zysków.

W ostatniej dekadzie stulecia swą pozycję umocnili kolejni przemysłowcy – m.in.: Silberstein, Biedermann, Grohman, Kon, Rozenblatt. Do I wojny światowej przemysł, a tym

194 Ibidem, s. 31–32.

195 Ibidem, s. 35.

196 Klemantowicz 2009, s. 123–124. Zob. także: Janczak 1994, Pytlas 1994, s. 42–44.

samym miasto, rozwijały się bez poważniejszych zakłóceń. Trzy rody łódzkich przemysłowców – Scheiblerowie, Grohmanowie i Herbstowie – były największymi potentatami finansowo-przemysłowymi w Łodzi, a ich zakłady stanowiły autonomiczne organizmy w systemie miejskim. W 1911 r. koncentrowały one 23,9% siły roboczej, 25,1% globalnej wartości produkcji, 28% ogólnej liczby wrzecion i 24% wszystkich krosien przemysłu bawełnianego w Łodzi¹⁹⁷. Zabudowa fabryczno-mieszkaniowa dwóch przedsiębiorstw: Ludwika Grohmana i Karola Scheiblera zajmowała w 1913 r. ponad 500 ha powierzchni, czyli 1/7 ówczesnego obszaru Łodzi. Firmy zatrudniały prawie 10 000 robotników, a więc więcej niż jakikolwiek zakład włókienniczy w Królestwie Polskim¹⁹⁸.

Po I wojnie światowej świat burżuazji przemysłowej przeszedł kryzys, spowodowany m.in. utratą rynków wschodnich, jednak wkrótce elita przemysłowa odnalazła się w nowej sytuacji. Łódzką gospodarkę w dwudziestolecie międzywojennym cechowała swoista *dwubiegowość rozwoju* – na co zwrócił uwagę Kazimierz Badziak – *sprawdzająca się do intensyfikacji drobnokapitalistycznych form wytwórczości i równocześnie do zwiększenia znaczenia zrzeszeń monopolistycznych*¹⁹⁹. Powstawały nowe grupy finansowe i struktury organizacyjno-produkcyjne – koncerny. Na znaczeniu zyskali bracia Borys i Naum Eitingonowie, Reinhardt Bennich, Oskar Schweikert, Oskar Kon, Adolf Horak, a przede wszystkim Karol Rajmund Eisert, który w międzywojniu osiągnął szczyt prosperity.

W tętniącym pracą i pogonią za zyskiem mieście co roku wyrastały setki nowych domów i budynków przemysłowych. Tak opisuje to łódzki dziennikarz i publicysta Michał Nałęcz, piszący i dziś znany pod pseudonimem Stefana Gorskiego: *W Łodzi uderza przede wszystkim brak kultury, brak systemu zabudowy, jakby jakiś pośpiech, ale od domów, pałaców, wielkich gmachów bije zamożność i przepych nowoczesny. Jest to typowa kraina plutokracji, niby wyspa powstała na szerokich falach morza gminu. Piękne, wspaniałe gmachy otacza wieniec czarnych, brudnych domów i domków. Wygląd europejski miasta zaczyna się od ulicy Piotrkowskiej. Siedem wiorst długości drogę strzegą dwa rzędy domów, nie zawsze wielkomięjskich, ale często wykwinnych, a nawet imponujących... Miliony przemysłowców siliły się na okazałość ich wyglądu. Pieniądze dużo mogą. Na znacznej części Piotrkowskiej widzi się bruki drewniane, a całą przestrzeń ulicy i jej przedłużenie przecinają podwójne linie tramwajów elektrycznych. Wielki ruch i ożywienie panuje w tej dzielnicy. Inne ulice równoległe i poprzeczne do Piotrkowskiej, mają charakter zupełnie inny – bardziej zaniedbany, zanieczyszczony, za to na wskroś przemysłowy. (...) Prawie w każdym podwórzu stoi fabryka większa, lub tylko dochodzi stuk warsztatów ręcznych*²⁰⁰. Autor Łodzi *spółczesnej* ma luje sugestywny obraz codzienności²⁰¹: *Ruch przechodniów w mieście ma codzien-*

197 Puś, Pytlas 1979, s. 119–120, tamże także inne, dokładne dane liczbowe.

198 Ibidem, s. 120.

199 Badziak 1985, s. 107.

200 Gorski 1904/1, s. 9–10.

201 W pracy świadomie rezygnuję z cytowania powszechnie znanej i często „eksploatowanej” w podobnym kontekście literackiej kreacji Reymonta na rzecz nieco zapomnianych, a zasługujących na

nie kilka faz odmiennych. Do dnia gwizd fabryk zwołuje dziesiątki tysięcy robotników, wytwarzających czarny ruch uliczny, w godzinach przedpołudniowych uwijają się kupcy, woźni i komiwojażerowie, w południe – wyludniająca fabryki robotnicy, często rozsiadają się w bramach domów, gdzie spożywają dostarczone im obiady. W godzinach południowych większe ożywienie sprawiają postrojone damy łódzkie, w wykwinnych pojazdach, lub pieszo, zażywające przechadzki po ulicy Piotrkowskiej.

7. Pałac Izraela Kalmanowicza Poznańskiego – westybul, I. 30. (wówczas Urząd Wojewódzki w Łodzi)

Piękności w świecie niewieścim brak w Łodzi, brak im przede wszystkim tej zręczności w ruchach, jaką się widzi w Warszawie. Niegustownie, ale kosztownie poubierane damy nadają tonu ruchowi przechodniów. Jest to jedyna kategoria ludzi, która nie spieszy się, nie gestykuje rękami, nie oblicza kalkulacyj na ulicy i nie myśli, jakby dzisiaj coś nabyć na weksel długoterminowy, by jutro tenże towar, z zarobkiem, sprzedać na weksel o przychylniej opinii dyskontowej²⁰².

Oto kilka jeszcze obserwacji Gorskigo: W Łodzi pamiętają, że czas to pieniądz, a oszczędność – najprostsza droga do bogactwa. Żądza niewydatkowania przejawia się nawet w sposobach zaspakajania własnych potrzeb zewnętrznych... Tego rodzaju jednostki nie harmonizują z ogólnym wyglądem miasta, pozującym na młodą siostrzycę Warszawy. W Łodzi stale razi ten brak obycia towarzyskiego; brak kultury (...) ²⁰³. Sklepów tak wspaniałych, jak w wielkich miastach, choćby tylko w Warszawie, Łódź posiada niewiele. Charakterystyczną jest rzeczą, że nawet przy ulicy Piotrkowskiej, sklepy o mniej wykwinnym wyglądzie cieszą się nieraz powodzeniem większym od swych konkurentów o urządzeniach europejskich. Zresztą sklepy najwięcej mogą liczyć na warstwy średnie (inteligencję) i najniższe (robotników). Bogaci najczęściej robią sprawunki za granicą, a niekiedy w Warszawie, wówczas płacą, nie targując się – chodzi im o zaimponowanie kupcowi, gdy tu, na miejscu, odchodzą ze sklepów nieraz dla kilku kopiejek. Opowiadają, że więksi przemysłowcy na dworcu w Łodzi płacą 5 kop. za Kuriera, w Koluszkach zaś dziesięć i więcej. Jest to dość charaktery-

uwagę, publicystycznych felietonów Michała Nałęczca vel Stefana Gorskigo zebranych w tomie *Łódź społeczna*, wydany w 1904 r.

202 Gorski 1904/1, s. 10–11.

203 Ibidem, s. 12.

*styczny przyczynek do psychologii plutokratycznej*²⁰⁴. W Wiedniu do cafe schodzą się stali bywalcy, dla omówienia najświeższych nowin politycznych; w Warszawie zbiera się towarzystwo dla wzajemnego zobaczenia się i lekkiego poflirtowania, w Łodzi cukiernia jest giełdą, gdzie od rana do nocy mówi się o interesie, wylicza się kalkulacje na marmurowych stolikach, w czasie transakcji, mówi się handlowym językiem – niemieckim, a po załatwieniu sprawy – po polsku, lub po żydowsku... Każda okoliczność, stosownie do chwili, ma swój własny język, którym porozumiewają się łodzianie²⁰⁵.

Pisząc o rekreacji łodzian Gorski ubolewa, że nie da się porównać ani do Warszawy z jej Łazienkami, ani do Lwowa z Parkiem Styryjskim. *W ogrody publiczne, nawet dla osób przyzwoicie ubranych, Łódź nie obfituje (...)* Jedynym miejscem wytchnienia dla mieszkańców zamożniejszych jest prywatny Helenów, urządzone z dużym nakładem pracy i kapitału. Helenów zwany salonem letnim, stanowi własność tow. Akcyjnego Anstadtów. (...) W Helenowie spotkać się można z grotami i wodospadem, z trasami, łódkami, placem do gier, zwierzyńcem, cukiernią, restauracją, teatrem i orkiestrą. Jak na park spacerowy może za dużo wygod i filisterstwa, ale za drogo płacone wejście łodzianin ma w zamian wszystko, na co stać salon letni w stolicy królów bawelny. W Helenowie ma się wszystko na miejscu – jest to typowy park burżuazji. (...) Największy ruch w Helenowie panuje w maju i pierwszej połowie czerwca – później bogatsza Łódź wyludnia się – jedni wyjeżdżają do Karlsbadu, inni nad Riwierę, a także do – pomarańczowego powietrza (geografowie krainę tę pospolicie nazywają Włochami). W tym czasie i wielcy przemysłowcy porzucają swe zajęcia; od interesu odrywają się bankierzy, wyjeżdżają z rodzinami – używają zagranicy do syta i we wrześnie znowu powracają do pracy²⁰⁶.

Z niemałym nakładem starań i pieniędzy urządzają się bale karnawałowe u wielkich przemysłowców tutejszych. Przepych toalet spółzawodniczy wówczas ze zdumiewającą okazałością przyjęć we wspaniale przystrojonych salonach. Bawi się wtedy ochoczo śmietanka arystokracji przemysłowej. Cechy wielkiego wykwintu i zbytku przesadnego noszą również wielkie bale publiczne na filantropję. Tańcząca dobroczynność jest właściwie jedynym polem mieszania się i wzajemnego obcowania w zabawie różnych sfer, różnych narodowości. (Choć i tu przestrzega się pewna koteryjna polityka, i nieraz ze względu na okoliczności rodzina jakaś nabędzie bilet, choć łaska wa dama nie zechce afiszować swej toalety w takim towarzystwie...). Na ogół jednak biorąc w urzędzeniu bali publicznych zauważyć się daje jakieś niedomaganie. Wielkie zabawy cierpią na spółzawodnictwie balików pomniejszych, urządzanych w gabinetach pierwszorzędnym restauracji. Zwyczaj taki powoli zaczyna przybierać szersze rozmiary i dziś nieraz prywatne zebrania urządzają niektórzy w wynajętych pokojach restauracyjnych. Czyżby przynoszona moda niemiecka, miała istotnie ogarnąć ogół życia naszego, a gościnne podwoje otwierać miał tylko portjer restauracyjny? – Ha,

204 Ibidem, s. 12–13.

205 Ibidem, s. 13–14.

206 Ibidem, s. 17–18.

*znać przewaga czasu silniejszą jest nad opór tradycji i konserwatyizmu. Obok balów, niekiedy, ma szersza publiczność możliwość przyjrzenia się potentatom przemysłowym na urządzanych wielkich bazarach w zimie, a zabawach ogrodowych w lecie*²⁰⁷.

W istocie jednak niewiele wiemy o codziennym życiu wielkiej plutokracji łódzkiej. *Wieczorami, w chwilach wolnych od zajęć, przemysłowcy chętniej niż sztuką – zabawiają się kartami. Gra posuwa się nieraz do daleko idącego hazardu, a setki i tysiące rubli krążą z rąk do rąk. Wyływa stąd wiele emocji i rozrywka jest na wskroś wielkopañska. A fabrykanci łódzcy lubią pozę i chorują na arystokratów. Nie leży w zakresie pracy niniejszej komentować różne anegdoty, jak np. zagalopowany gracz, postawiwszy pół majątku i przegrawszy go, tłumaczy to żartem i nie przyznaje przegranej. Bagatelne to przyczynki do dziejów moralności łódzkiej...*²⁰⁸. Podobnie, jak Stefan Gorski, także inni redaktorzy miejscowych gazet, najczęściej uzależnieni finansowo od zamówień fabrykantów na reklamy, ogłoszenia i nekrologi, powstrzymywali się od publikacji zarówno wiadomości o ich prywatnych sprawach, jak i krążących po kawiarniach plotek. Ograniczali się do krótkich notatek o służbowych lub zdrowotnych wyjazdach do kurortów, o ślubach i zgonach.

Uroczystości pogrzebowe wielkich przemysłowców łódzkich: Karola Scheiblera w 1881 r., Ludwika Grohmana w 1889 r., Juliusza Heinzla w 1895 r. czy Izraela Kalmanowicza Poznańskiego w 1900 r., a potem jeszcze konduktu Markusa Silbersteina i Teresy Silberstein oraz Hermanna Konstadta były wydarzeniami, w trakcie których zamierało życie całego miasta. Miały być, na wzór dawnych, średniowiecznych i nowożytnych funeraliów, ostatecznym ukoronowaniem działalności fabrykanta i świadectwem jego zasług. Poruszające prowincjonalną Łódź konduktu żałobne na długo pozostawały w pamięci potomnych – były wydarzeniami wspominanymi wśród robotników, mających wówczas wolny od pracy, płatny dzień, poczęstunek w fabryce i możliwość oglądania wszystkich bogaczy, notabli i urzędników miejskich w pełnej gali. Czasami na tych historycznych dla mieszkańców Łodzi uroczystościach pojawiał się sam gubernator piotrkowski. Łamy gazet wypełnione były przez prawie tydzień nekrologami z wykazem posiadanych przez zmarłego godności i odznaczeń.

Łódź była miastem specyficznym pod względem objawów życia codziennego, w odróżnieniu od innych miast nie powstawały tutaj żadne pamiętniki i dzienniki. Żony przemysłowców nie odczuwały potrzeby notowania monotonnych wydarzeń codziennego życia w kręgu rodziny, a ich mężowie nie mieli na to czasu. Sfera prywatności pozostała głęboko ukryta za zasłoną spektakularnych uroczystości oraz ostentacją luksusu i bogactwa w postaci okazałych budowli i ich dekoracji. Dom i ogród odcinały się od przestrzeni publicznej. Prywatne życie chroniło się w domu-rezydencji, często

207 Gorski 1904/1, s. 38–39. 28 stycznia 1911 r. odbył się w sali koncertowej przy ul. Dzielnej 18 „Pierwszy Maskowy Bal Sztuki”, w którego przygotowanie aktywnie włączyli się łódzcy artyści. Prasa doniosła, że pierwszy bal maskowy sztuki wywarł na uczestnikach doskonałe wrażenie i niezawodnie na przyszłość stanowić będzie zawsze atrakcję” „Rozwój” 1911, nr 25, s. 4, o kilku podobnych uroczystych balach i redutach z udziałem artystów pisał Grzejszczak 2008, s. 101–104.

208 Gorski 1904/1, s. 41.

8. Pałac Izraela Kalmanowicza Poznańskiego – sala lustrzana, l. 30. (wówczas Urząd Wojewódzki w Łodzi)

otoczonym ogrodem, który pozwalałby zapomnieć o brzydocie miasta i ulic, pozbawionych kanalizacji i bruków.

By podjąć próbę sformułowania opinii na temat gustu artystycznego łódzkich fabrykantów oraz kolekcjonerskiego krajobrazu miasta, należy przynajmniej zasygnalizować kwestię potencjału finansowego. W rozdziale poświęconym przemysłowi i handlowi, przytaczając dane statystyczne za rok 1901 ze źródeł urzędowych, Stefan Gorski podliczył je tak: *Dodawszy wszystkie*

poszczególne pozycje, otrzymamy razem na Łódź i okolice 610 mniejszych i większych zakładów przemysłowych z 48 073 robotnikami z produkcją roczną wartości 81 164 700 rubli²⁰⁹. W tej sumie mieścił się przykładowo majątek Ludwika Geyera, szacowany w latach 60. XIX w. na ponad 1 mln rubli brutto, nieco później stan majątkowy Juliusza Heinzla obliczano na 5 mln rubli netto. Na podstawie inwentarzy spadkowych majątek Markusa Silbersteina szacuje się na 2 300 000 rubli netto, nieco większymi finansami dysponował Robert Biedermann – ok. 2 600 000 rubli netto. Zasoby Karola Scheiblera pod koniec jego życia obliczano na 14 200 000 rubli netto, a status finansowy Leopolda Kronenberga wynosił w tym samym czasie ok. 20 000 000 rubli brutto. Łódzka burżuazja przemysłowa uważana była za środowisko technokratów pochłoniętych problemami handlu i produkcji oraz ustawiczną pogonią za zyskiem, nie zdradzających głębszych zainteresowań i potrzeb kulturalnych.

Stefan Gorski pisze: Przemysłowiec łódzki, choć nieraz z bardzo słabym wykształceniem ogólnym, musi być bardzo biegłym i fachowym w zakresie swego przedsiębiorstwa. Musi znać się na technice fabrycznej, musi być dobrym kupcem, administratorem, a nawet – praktycznym psychologiem. Powinien z twarzy i mowy szybko przenikać duszę jednostki, z którą ma do czynienia i po jednym wejrzeniu, sprzedając towar, do głębi odgadnąć nabywcę, zbadać go i wywnioskować, czy w terminie będzie miał pieniądze na wykupienie podpisanego dziś weksla... (...) Atmosfera życiowa przepojona jest hasłem pracy i praktyczności. Obok wykwintu, posuniętego nieraz do zbytku, w mieście znać oszczędność. (...) O potrzebie rachunku wiedzą także żony przemysłowców łódzkich. Kiedy jednak wyjadą za granicę, lub choćby tylko do Warsza-

209 Ibidem, s. 110, por. szerzej 106–112.

wy, wówczas umieją zaznaczyć swe stanowiska, ale na gruncie łódzkim dbają o grosz każdy, a wczesnym rankiem, w dzień targowy, można obaczyć żony bogatych przemysłowców podążające powozami na rynki miejskie. W domu doglądają same każdej rzeczy, a nierzadko osobiście zajmują się dozorowaniem kuchni. Lubią nadzwyczajnie ład i porządek. Wytworność salonów nie wstrzymuje ich od zawiązywania fartucha... Mówię tu o paniach ze sfer niemieckich, a po części polskich, bo świat kobiecy żydowski, jest o wiele mniej pracowity, choć równie liczący się z groszem każdym²¹⁰.

Oszczędni i skąpi w codziennych wydatkach fabrykanci nieraz obnosili się ze swym bogactwem na pokaz. Gorski pisze: *W razie potrzeby potrzeby, przemysłowiec telegraficznie zamawia w pierwszorzędnej restauracji berlińskiej śniadanie na kilkadziesiąt osób, a następnego dnia przyjeżdża całkowite nakrycie z potrawami, winem, służbą, kwieciami. – Luksus ten kosztuje kilka tysięcy rubli, ale przy kupnie doniczki kwiatów w sklepie miejscowym pani fabrykantowa może nie porozumieć się o cenę, dla kilku marnych kopiejek. Niekiedy, fabrykant łódzki nie zawaha się z Nicei przyjechać do Łodzi specjalnie wynajętym pociągiem. Kosztuje go to dużą sumę. Sprowadzi z Wrocławia lub Berlina lekarza i zapłaci mu parę tysięcy rubli, ale z adwokatem lub rejentem miejscowym targuje się długo o skromną kwotę kilku rubli. Taka jest taktyka przemysłowców tutejszych, a znać taktyka praktyczna, skoro zawiodła ich w krainę potentatów pieniężnych. (...) Mimo tak dużych bogactw, Łódź jednak – jak to się mówi po kupiecku – gotówką nie robi – Weksel i kredyt – jest podstawą obrotów²¹¹.*

Skłonność do niepomiarowanych wydatków na luksusy „zagraniczne”, jak owo śniadanie z berlińskiej restauracji, wynajęcie pociągu z Nicei, sprowadzanie lekarzy z Wrocławia czy Berlina – przy skrupulatnym oszczędzaniu na zakupach i usługach miejscowych, wyrażała znamienne fascynację „cudzoziemską”, tym, co „zagraniczne”. Wdowa po Heinzlu, wypełniając wolę męża, ogłosiła w 1897 r., że zostanie wybudowany jej kosztem nowy kościół katolicki i że oczekuje projektów wykonanych przez zagranicznych architektów²¹². Wykluczyła tym samym architektów polskich i miejscowych – tzn. własnego zięcia Ottona Gehliga²¹³, Johannesena Wendego²¹⁴, Adolfa Zeligsona²¹⁵, Gustawa Landau-Gutentegera²¹⁶. Panował więc w Łodzi kult cudzoziemczyzny, zarówno w sferze duchowej, jak i materialnej. Zabudowa miasta pozostawała pod wpływem koncepcji form i stylistyk modnych w Europie Zachodniej; korzystano z usług architektów głównie niemieckich. Hilary Majewski²¹⁷, urzędnik budowlany carskiej administracji tolerowany był tylko z konieczności.

Gorski kwitował problem artystycznych zainteresowań elity łódzkiej cierpką opinią:

210 Gorski 1904/1, s. 27, 29, 30.

211 Ibidem, s. 31.

212 Łodzianin 1987, s. 279.

213 Strzałkowski 1997, s. 60–62, Stefański 2009/2, s. 59–62.

214 Strzałkowski 1997, s. 128–129, Stefański 2008/3, Stefański 2009/2, s. 175–178.

215 Strzałkowski 1997, s. 134–135, Stefański 2002/2, Stefański 2009/2, s. 182–185.

216 Majer 1977, Strzałkowski 1997, s. 80–81, Stefański 2009/2, s. 94–98.

217 Stefański 1997/2, Stefański 2009/2, s. 115–118, Popławska 1973/2, Tarnawska-Micewicz 1977, Łódź 1981/1, Strzałkowski 1997, s. 90–97.

Zaliczający się do wyższych sfer przemysłowcy, mają dosyć wstrząśnień życiowych, by mieli zbytnio przejmować się fantazją wyższych twórców sztuk²¹⁸. Nie wydaje się jednak, by obraz ten pasował do wszystkich przemysłowców... Gorski konstruował uproszczony założycielski mit łódzkiej plutokracji: *Był Łodzi opartą się na twardych podstawach życia realnego, wyrosło miasto w specjalnych warunkach, urabiało się i stworzyło nową klasę – handlową. Są to cechy miasta o wiele różniące go od grodów o ludności biurokratycznej*²¹⁹. Liczył jednak na nowe pokolenia elity miejskiej: *Nowa generacja przyniesie do stosunków miejscowych wiele pierwiastka intelektualnego, jakiego niedostatek dziś wielce odczuwać się daje. W świecie przemysłowo-handlowym, łódzkim pokolenie starsze, to ludzie ze słabymi kwalifikacjami inteligencji. Jest to jednak generacja ustępująca – jej miejsce zajmują jednostki nowego typu, dalekie od doskonałości, ale w każdym razie odpowiednie do tych stanowisk, jakie zajmują*²²⁰.

Ów stereotyp gustu plutokratycznego spełniał się najlepiej w charakterystyce dekoracji i wyposażenia wnętrz mieszkalno-rezydencjonalnych. Gorski pisał: *W urządzeniach mieszkalnych w ogóle lubią łodzianie wykwint i jaskrawo bijące w oczy efekty polityry. W mieszkaniach przemysłowców często spotkać się można z takim przepychem, że sprzętów tych, plafonów, obić – mógłby im śmiało pozazdrościć niejeden z książąt udzielnych. Przy bocznych ulicach trafi się nieraz pałacyk, którego urządzenie przedstawia wartość kilkuset tysięcy rubli. Bogate oświetlenie kinkietów elektrycznych rzuca światłocienie na pyszne urządzenia, kosztowne obrazy, a w przeciwstawieniu do obcego otoczenia, może się budzą w pamięci właściciela wspomnienia z chwil niezbyt odległych, kiedy wespół z innymi robotnikami pracował przy warsztacie u obecnego swego współzawodnika – konkurenta*²²¹. Słowem: efekt polityry, Reymontowskie wyświeciło się na glanc.

Podobna opinia znalazła się w „Roczniku Artystycznym Literackim” z 1899 r. Czytamy tam o opiece, jaką możni obywatele miasta otaczali architekturę, prawdopodobnie w chęci popisywania się majątkiem w sposób jak najbardziej spektakularny. *Nic dziwnego – pisał złośliwy komentator – że (...) utwory naszych architektów rosną jak grzyby po deszczu i w roku ubiegłym wystawiono lub wykończono kilkanaście domów które ozdobami swemi (bo nie stylem) w rodzaju barocca, lub też niemieckiego, renesansowego gotyku (pół pies pół wydra...) mogą stanowić prawdziwe dziwolaży naszego miasta*²²². Eklektyczne pałace i budynki użyteczności publicznej, solidne, wystawne i nowe, stanowiły wizytówkę Łodzi i jej obywateli, choć według wspomnianego periodyku, przypominały raczej *befszyk tatarski, ugarnirowany korniszonom*²²³. Żydowsky i niemieccy właściciele rezydencji, nie ceniąc nazbyt arcydzieł malarstwa i nie traktując ich jako lokaty kapitału, poza swoimi portretami, z rzadka tylko zamawiali prace u polskich artystów, preferując zagraniczne, ręcznie podmalowane oleodruki.

218 Gorski 1904/1, s. 41.

219 Ibidem, s. 33–34.

220 Ibidem, s. 35–36.

221 Gorski 1904/1, s. 18–19.

222 „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany” 1899, s. 41–42.

223 Ibidem, s. 42.

KADRY ŻYCIA ARTYSTYCZNEGO

W powszechnym przekonaniu utrwalił się obraz Łodzi jako miasta awangardy dwudziestolecia międzywojennego, przy jednoczesnym negowaniu zjawisk wcześniejszych, bądź występujących równolegle, jednak o bardziej tradycyjnym, niekiedy nawet anachronicznym obliczu. Zazwyczaj przywołuje się z jednej strony, powstałą na przełomie 1918 i 1919 r., przy okazji drugiej wystawy Stowarzyszenia Artystów i Miłośników Sztuk Pięknych, grupę „Jung Idysz”²²⁴, z drugiej zaś – o dekadę późniejszą grupę „a.r.” (artyści rewolucyjni, awangarda rzeczowista), skupioną wokół Władysława Strzebińskiego i Katarzyny Kobro, konstytuującą tradycję powojennego Muzeum Sztuki w Łodzi.

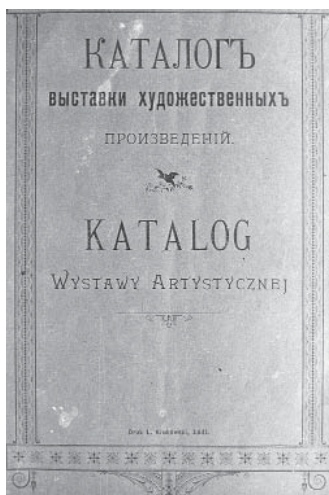
W odniesieniu do końca XIX i pierwszych dekad XX w. uformował się negatywny obraz miasta pozbawionego prawdziwego życia artystycznego – „czarny mit”, nie pozbawiony wprawdzie pewnych racji, jednak bardzo jednostronny. W „Kurierze Codziennym” z 1893 r. pisano o Łodzi jako mieście *odgraniczonym tajemnicą kupieckich interesów i finansowych kombinacji, dalekim od celów wzniosłych*²²⁵. Z kolei w wydanym w 1897 r. *Przewodniku Ilustrowanym po Warszawie i Łodzi* można było przeczytać taką oto opinię: *Muzea, zbiory, biblioteki publiczne są to również instytucje nie znane tu wcale, w szalonym iście rozwoju swym Łódź złożyła cały zapas swych sił w trosce około materialnego a nie intelektualnego bytu*²²⁶. Dwa lata później, w czerwcu 1889 r., współpracująca z „Dziennikiem Łódzkim” Jadwiga Złasnowska-Elzenbergowa, publikująca pod pseudonimem Abnegat, opisała wrażenia z pierwszej wystawy zorganizowanej w Łodzi przez warszawski Salon Artystyczny: *Czasowa wystawa dzieł sztuki zamknęła swoje podwoje, a zamknęła z przeświadczeniem, że Łódź jest miastem bardzo mało na piękno plastyczne wrażliwym. Obrazy mające wiele wartości artystycznej, obojętnie pominięte – a bogaci posiadacze nie pokusili się o ich nabycie, ani nawet kupno bagatelek sztuki stosowanej, między którymi były drobiazgi bardzo ładne i nabywane przez osoby, nierozporządzające wielkimi sumami. Przemysłowcy łódzcy wolą daleko bogate tkaniny meblowe, przepych w mieszkaniach nie zawsze smaczny – wreszcie lokciowe malowidła ograniczone niż rzecz prawdziwie piękną – dzieło sztuki. Gdy wejdiesz do mieszkania bogatego kupca lub fabrykanta ten oprowadziwszy Cię po swym lokum, powie przede wszystkim, co kosztuje rzecz każda – bo dla niego tyle ma tylko wartości, ile za nią zapłacił. (...) Bogacz, hojny na meble i obicia w dziedzinie sztuki staje się sknerą. Radby mieć dużo, ale tanim sposobem. Wystawa artystów warszawskich*

224 Malinowski 1987.

225 „Kurier Codzienny” 1893, nr 138.

226 Przewodnik 1897, s. 378.

Katalog.

№		WŁAŚCICIEL
1.	Hirszenberg S. „Osciaraz”	Antos
2.	„Przy piśmie”	St. Silberstein
3.	„Ciekawo-fakury”	Miecz. Potanowski
4.	Półkowiński L. „Sofiany”	Autor
5.	Podkowinski W. „Harcz gadki”	J. Hertz
6.	„Harcz”	Weneda
7.	„Jasny”	St. Silberstein
8.	„Szkic dy „Stal”	Autor
9.	Hirszenberg S. „W czajniku”	Henryk Hirshbaum
10.	„Marszewo-wieczera”	St. Silberstein
11.	„Lilja”	Autor
12.	„Bazań i Eolisa”	Karol Potanowski
13.	„Portret”	S. Barciński
14.	Pilch H. „Sawali w Piłonie”	J. Hertz
15.	Hirszenberg J. „Zmieszani rany”	Z. Lichtefeld
16.	Hirszenberg S. „Jasi od stracono- tęgi”	S. Barciński
17.	„Siołjan”	Autor
18.	Bortala „Pejzaz są krawy”	S. Faingold
19.	Konkiewic J. „Wczorny Kotary- staz”	J. Guldhaber
20.	Podkowinski „Przejazd”	W. Dłubanski
21.	Potanski W. „Albany”	Weneda
22.	Alissa S. „Pejzaz”	Autor
23.	„W ognisku”	Autor
24.	Trubna M. „Harcz”	Henryk Hirshbaum
25.	Pilchowski L. „Siedlacz”	Samuel Kohn
26.	„Portret”	Boła
27.	Hirszenberg S. „Wesela w piśmie”	S. Barciński

Katalogi zoznaczeni gwiazkami, są do sprzedania; odwiedzić się w kasie.

9. Katalog wystawki chudożestwien-
nych proizwiedenij / Katalog Wystawy
Artystycznej, Łódź 1889

nie miała powodzenia na jakie liczyła, nie znając Łodzi, zawiodła się srodze. (...) Na zakończenie taki obrazek: – Czy nie kupisz pan tego płótna. Pędzel bardzo ładny. / – Owszem, kupiłbym chętnie, obraz i się podoba – ale widzisz pan mam obicia w salonie po kilka rubli rolka, toby mi zasłonił. / – Cudowne!²²⁷. Znaczący udział w budowaniu skrajnie negatywnego wizerunku łódzkiego środowiska miał Zygmunt Bartkiewicz, autor nowel *Złe miasto* i *Słabe serce*, rozgoryczony niepowodzeniami twórca pierwszego Salonu Artystycznego w Łodzi. Skrywając się pod pseudonimem Tinta, pisał krytycznie: *Ze wszystkich synów Apellesa zaledwie tylko pp. Samuel Hirszenberg i Leopold Pilichowski potrafili sobie zdobyć wśród łodzian chętnych i zamożnych odbiorców swych utworów artystycznych, inni zaś wegetują ratując się tanimi portretami i rzadko tylko malują obrazy, które znajdą nabywców wówczas, gdy finansjera nasza odczy się sprowadzania z zagranicy podmalowanych ręcznie oleodruków, a na to jeszcze długo czekać będziemy*²²⁸. Powyższe opinie wydają się nazbyt surowe. Rzeczywiście, znaczna część środowiska przemysłowców była pochłonięta wyłącznie pomnażaniem swojego kapitału i oceniała wszystko poprzez pryzmat pieniądza. Fabrykanci nie mieli zbyt wielu okazji, by we własnym mieście nauczyć się obcowania ze sztuką wysoką – siłą rzeczy nie mogli się oni poszczycić żadną tradycją życia artystycznego. Często pojawiały się tu prace nie najwyższych lotów, a „oferenci”, tworząc namiastki wystawiennictwa, przywozili mierne dzieła do ośrodka *stricto* przemysłowego w nadziei na ich sprzedaż „nainym artystycznie” odbiorcom. Interesująca, acz nie w pełni jeszcze rozpoznana, jest działalność specjalnych firm artystycznych z Berlina, Wiednia oraz Paryża, które przysyłały na łódzki rynek swoich przedstawicieli w celu

zbierania zamówień. Działy one dla zaspokajania potrzeb świeżo wzbogaconych. Sprowadzane przez nie dzieła z zasady jednak miały niski poziom artystyczny (często kopie bądź falsyfikaty) i były dostępne ściśle określone, wąskiemu kręgowi klientów²²⁹. Reprezentanci tych firm, wykazując się wielką operatywnością, zbierali w miejscowych zakładach fotograficznych informacje o bardziej zamożnych miesz-

227 „Dziennik Łódzki” 1889, nr 139, s. 2.

228 „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany” 1899, s. 41.

229 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 133, s. 2.

kańcach, by bezpośrednio do nich kierować także oferty wykonania portretowych wizerunków na podstawie fotografii²³⁰. Około 1898 r. w łódzkich domach można było spotkać prace Chełmońskiego, Brandta, Fałata, Gottlieba, Siemiradzkiego i innych. Współcześni na łamach prasy częstokroć zarzucali przemysłowcom, że zaopatrują się w dzieła sztuki za granicą, narażając właścicieli łódzkich salonów wystawowych na kryzys. Pytanie o jakość ich oferty artystycznej należy w tym miejscu pozostawić otwarte, a odpowiedzi poszukamy w dalszej części rozdziału. Grono interesujących się sztuką fabrykantów stawało się z czasem coraz liczniejsze, realizowało także swoje potrzeby poza lokalnym środowiskiem, czego dowodem może być członkostwo łódzian w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie oraz w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Członkiem korespondentem w Warszawie był Markus Silberstein, a członkami dożywotnimi – Juliusz Teodor Heinzel, Eugeniusz Geyer, Edward Herbst, Oswald i Jan Jastrzębowscy, Juliusz Kunitzer oraz Rosenblattowie. W szeregach warszawskiego Towarzystwa byli także, m.in. Matylda i Henryk Grohmanowie, Karol i Anna Scheiblerowie oraz Robert Schweikert²³¹.

Życie artystyczne w Łodzi związane było ściśle z zachodzącymi w XIX stuleciu przemianami w zakresie mecenatu oraz organizacji i finansowania imprez o charakterze kulturalnym. Znamienny jest fakt, że wszystkie ważne, duże wystawy urządzone w Łodzi do 1918 r. były wynikiem współpracy zaangażowanych osób, które przy okazji prezentacji sztuki zbierały fundusze na różne cele filantropijne. Istotnym aspektem tej swoistej formy mecenatu społecznego jest jego wielonarodowość. Uzyskiwane dzięki wystawom pieniądze dzielono zazwyczaj pomiędzy kilka organizacji dobroczynnych. Obok miejscowych fabrykantów ważną rolę w organizacji filantropijno-kulturalnych przedsięwzięć odgrywali przedstawiciele inteligencji: lekarze, prawnicy, dziennikarze oraz sami artyści. Praca na rzecz towarzystw opiekujących się najuboższymi: organizowanie balów, koncertów i wystaw charytatywnych stanowiła doskonałe pole do ostentacji pozycji łódzkiej plutokracji. Żony fabrykantów – „bezimienne” małżonki swoich mężów – odgrywały swe role animatorek życia społeczno-kulturalnego²³². Tak więc wystawa dzieł sztuki była zaledwie pretekstem, oprawą dla akcji dobroczynnych. Cechą charakterystyczną łódzkiego ruchu wystawienniczego był jego obywatelski charakter. Obiekty artystyczne, obrazy i rzeźby, które zapełniały wynajęte sale wystawowe pochodziły z prywatnych kolekcji, tym samym nie były do nabycia. Cel charytatywny osiągnano ze sprzedaży biletów wstępu i katalogów. Ich dobór zależał od opinii komisji kwalifikacyjnej, w skład której wchodziłi często miejscowi malarze i architekci. Ci sami łódzianie, którzy tak chętnie użyczali swych zbiorów, z zaangażowaniem pełnili dyżury w czasie trwania ekspozycji. Jedną z korzyści takich przedsięwzięć dla samych artystów była możliwość przedstawienia szerszej publiczności swoich dokonań.

230 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 246, s. 3.

231 J. Strzałkowski podaje wedle danych z 1905 r., iż członkami TZSP w Warszawie było 109 łódzian, w tym 19 „trzyletnich rzeczywistych” i 90 „zwyczajnych” Strzałkowski 1991, s. 6.

232 Zob.: Sikorska-Kowalska 2001.

SALA VII.			SALA VIII.				
Nr	Nazwisko artysty	Treść	Właściciel	Nr	Nazwisko artysty	Treść	Właściciel
147	F. v. Defregger	Studjum	O. Schweikert	171	Chełmoński J.	Przed karczmą	Bar. J. Heinzel
148	Scheuerer Jul.	Przed kurnikiem	Bar. J. Heinzel	172	Eberle Adolf	Po polowaniu	R. Bennisch
149	R. v. Lenbach	Studjum	O. Schweikert	173	* * *	Plaskorzeźba	Bar. J. Heinzel
150	Scheuerer	Przed kurnikiem	J. B. Herbst	174	Brandt Józef	W ujeździe	-
151	Bartels H.	Godzina gawędy	O. Schweikert	175	Inf-Jarzewski Wład	Martwa natura	-
152	Richenbach R.	Krajobraz	Władisław Litwin	176	* * *	Plaskorzeźba	-
153	G. v. Max	Bibliotekarz(malży)	O. Schweikert	177	Kowalski W. Fl.	Powrót z jarmarku	R. Bennisch
154	Stuck Franz	Olówka	-	178	Stein R.	Na wyścigach	Bar. J. Heinzel
155	Roubaud Fr.	Czerkles	-	179	Maleszewski T.	Św. Onufry	W. Tymowski
156	Prof. Vogel Hugo	Na Warthburgu	Władisław Litwin	180	Dicker E.	Morskie wybrzeże	R. Bennisch
157	F. v. Defregger	Studjum	O. Schweikert	181	Michetti P.	Krajobraz	Bar. J. Heinzel
158	Grützner Ed.	Palastaf	-	182	Schweiger J.	Władisław Litwin	Fl. Osser
159	H. v. Zügel	Przed burzą	-	183	Stuck Fr. S.	Studjum	-
160	Adam Julius	Koty	-	184	Kossak W.	Ulan	Bar. J. Heinzel
161	Richenbach R.	Morze	-	185	Kazimierowski	Wrony	Fl. Osser
162	Grützner Ed.	Kardynał	-	186	Żmurko F.	Milczenie	R. Bennisch
163	Gallegos	Lektura	-	187	Wrzeszcz	Krajobraz	J. Urbanowski
164	Hirozenberg S	Figuro ilustrowane	R. Barcińska	188	Knapiański J.	Wschód księtyca	-
165	E. v. Oehardt	Zarządca karczmy	O. Schweikert	189	Łubieński Fr.	Jablonie	-
166	Czachórski	Dama	-	190	Styka Jan	Rycon	-
167	Kowalski W. Fl.	Sanna	R. Bennisch				
168	Kraszewska O.	Autoportret	-				
169	Schamber	Studjum	-				
170	Leitlikow W.	Morze	Władisław Litwin				

10. Wielka Kwesta Ogólnokrajowa pod hasłem „Ratujcie Dzieci”. Katalog wystawy obrazów, rzeźb i i sztychów, Łódź [Pałac Heinzla] czerwiec 1916, Łódź 1916

„Kolonja artystyczna”, jak zwykła prasa określać niewielkie środowisko artystyczne Łodzi, w końcu XIX w. była skromnie reprezentowana, liczyła bowiem kilkanaście osób. Bez wątplenia postaciami pierwszoplanowymi byli tu Samuel Hirszenberg i Leopold Pilichowski, pewną popularnością cieszył się Henryk Glicenstein, dziś całkiem zapomniany Włodzimierz Zamarajew, czy Maurycy Trębacz. Inni, tacy jak Otto Bauer, Natan Altman, Henryk Szczygliński, później Adolf Behrman, Artur Szyk byli związani z miastem okresowo, lecz nawet gdy zeń wyjechali, utrzymywali z nim kontakty i nadsyłali prace na wystawy. Z początkiem XX w. środowisko to nieco się uaktywniło, podejmując inicjatywy wystawiennicze, jak ta z 1903 r., kiedy to łódzcy twórcy stworzyli własny, lokalny aneks do „wystawy okrężnej”. Wobec trudności ze znalezieniem protektorów i innych zainteresowanych ich sztuką odbiorców, artyści wyjeżdżali do znanych ośrodków na studia zagraniczne, toteż środowisko to charakteryzuje ciągła płynność i fluktuacja. W latach 90. XIX w. i pierwszym dziesięcioleciu następnego stulecia ulubionym miejscem spotkań artystów stała się pracownia Samuela Hirszenberga, która mieściła się przy ul. Spacerowej 1, w kamienicy Mieczysława Pinkusa. Mimo wysokich czynszów w tak ekskluzywnej kamienicy, jaką był tzw. dom Pinkusa, ostatnie jego piętro zaadaptowali na pracownię także inni twórcy. Swoje studia mieli tam: Samuel Hirszenberg, Leopold Pilichowski, Eustachy Pietkiewicz, Kazimiera Wiśniewska-Szczygielska i Antoni Szczygielski, Otto Bauer, Eugenia Glanc-Bartkiewicz, Franciszek Lipiec. Projektant budynku Dawid Landé²³³ przez długi czas prowadził przy Spacerowej pracownię architektoniczną. Kazimiera Wiśniewska-Szczygielska otworzyła tam kursy rysunku i modelowania w glinie. Inni artyści także ulokowali się blisko

233 Majer 1977, Strzałkowski 1997, s. 82–83, Stefański 2009/2, s. 99–102.

centrum miasta. Dawid Modenstein zajmował atelier u zbiegu ulic Piotrkowskiej i Zielonej. Lazar Rozenberg w latach 1905–1907 dzielił z Ryszardem Radwańskim studio mieszczące się przy Piotrkowskiej 99. Wcześniej pracowali tam Franciszek Łubieński, Bogdan Prokura-Suszczański i Wacław Przybylski-Nowina²³⁴.

Rosnące zapotrzebowanie na tworzenie tradycji rodzinnych wśród łódzkich przemysłowców zaowocowało popytem na portrety. Do Łodzi przyjechali i osiedlili się m.in. Ludomir Illinicz Zeydel oraz Antoni Podbielski, którzy w 1886 r. ogłosili zamiar otwarcia tu swojej pracowni²³⁵. Także inni malarze, m.in. należący do warszawskiej spółki portretowej działającej przy ul. Marszałkowskiej 141: Stanisław Heyman, Edmund Perle, Stanisław Stencel, deklarowali w łódzkiej prasie gotowość, za pośrednictwem swego agenta, realizacji zamówień portretowych²³⁶. Mimo słabego popytu dziennikarze lokalnych łódzkich gazet codziennych, w szczególności „Dziennika Łódzkiego”, systematycznie próbowali zainteresować łódzkie społeczeństwo kwestiami sztuki. Często ukazujące się na łamach gazet krótkie notatki i ogłoszenia przyczyniały się do promocji miejscowych początkujących artystów. „Dziennik Łódzki” życzliwie sekundował karierze młodego Samuela Hirszenberga. Informacja o wyróżnieniu młodego malarza srebrnym medalem w monachijskiej akademii²³⁷ bez wątpienia ułatwiła korzystną sprzedaż jego pierwszych prac. Nic dziwnego, że w niedługim czasie dobrze rokujący artysta sprzedał jedną ze swych prac za 500 rubli²³⁸. Hirszenberg, choć uzdolniony nie mógłby zapewne liczyć na tak wielkie zainteresowanie, gdyby nie znalazł się w kręgu zainteresowania możnych łódzkich przemysłowców. Gazeta informowała o jego kolejnych wyjazdach, wystawach i sukcesach. Życzliwością cieszył się również rozwijający talent Leopolda Pilichowskiego. Irmina Gadowska wspomina także o Henryku Glicensteinie, który w śmiały i osobliwy sposób zadbał o promocję swej sztuki, przynosząc do redakcji „Dziennika Łódzkiego” jedną ze swoich rzeźb. Ukazujące się krótkie informacje na temat aktywności początkującego twórcy korespondent łódzkiej gazety mógł z czasem z dumą skwitować: *W zeszłym roku wypromowaliśmy młodego Glicensteina, który kształci się obecnie w zakładach u p. Greulich a robi dobre postępy*²³⁹.

Nie można w tym miejscu zapominać o fakcie, że Łódź nie posiadała akademii – szkoły artystycznej z prawdziwego zdarzenia, funkcjonującej sprawnie i stale. Szkoły artystyczne były nader mizerne, spośród licznych drobnych amatorskich inicjatyw w tym zakresie najdłużej utrzymały się dwie, prowadzone przez Jakuba Katzenbo-

234 Łódź 1900, s. 6, „Czas”. Kalendarz, „Informator Handlowo-Przemysłowy miasta Łodzi” – periodyczne publikacje ulotne za lata 1900, 1903, 1905, 1907. Zob. także: Grzejszczak 2008, s. 96–97.

235 „Dziennik Łódzki” 1886, nr 40, s. 2, „Dziennik Łódzki”, nr 93, 1886, s. 3.

236 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 115, s. 2, „Dziennik Łódzki” 1885, nr 211, s. 2. Ceny proponowane przez polską spółkę portretową wahały się od 85 rubli za biust naturalnej wielkości, do 250 rubli za portret „po kolana”.

237 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 164, s. 3.

238 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 178, s. 2.

239 „Dziennik Łódzki” 1887, nr 190, s. 3; „Dziennik Łódzki” 1888, nr 223, s. 2–3.

gena²⁴⁰ i Witolda Wołczaskiego²⁴¹. Mimo licznych prób miasto nie doczekało się działającego z rozmachem salonu sztuki, który dbałby o płynną sprzedaż prac lokalnych artystów i przyczyniłby się do pomnożenia zamówień, tym samym zapewniając im byt. Inicjatywy związane z instytucjonalnym życiem artystycznym – Muzeum Miejskie, Miejska Galeria Sztuki – powstały znacznie później – wówczas także tam, choć w niewielkim stopniu przemysłowcy zaznaczyli swą aktywność kolekcjonerską, przekazując do zbiorów posiadane dzieła.

Nie sposób w krótkim rozdziale, stanowiącym tło dla rozważań dotyczących prywatnych kolekcji łódzkich fabrykantów, naszkicować szczegółową mapę rozmaitych inicjatyw i zdarzeń, składających się na życie artystyczne miasta. Pełna i szczegółowa charakterystyka i analiza wymagałaby pogłębionych, odrębnych studiów. Cenną próbę stworzenia obrazu łódzkiego wystawiennictwa naszkicowała przed laty Mirosława Motucka²⁴², Wprawdzie trudno wyciągać odpowiedzialne wnioski na temat ścisłych związków między wystawiennictwem i kolekcjonerstwem w Łodzi, jednak warto dostrzec wyraźne koincydencje między artystami, których prace pojawiały się w publicznej przestrzeni miejskiej, a obecnością dzieł tych artystów w prywatnych zbiorach fabrykantów. Niekiedy wystawiane w łódzkich salonach obrazy znajdowały nabywcę, kiedy indziej taka prezentacja artysty stawała się impulsem do zainteresowania się jego twórczością w ogóle i zakupu jego innych prac, czasem bezpośrednio od niego, kiedy indziej w Warszawie czy Krakowie.

Wydaje się jednak istotne, z punktu widzenia mechanizmów kształtowania się smaku artystycznego łódzkiej burżuazji, przedstawienie początków i faz rozwoju wybranych instytucjonalnych form życia artystycznego Łodzi. Zaprezentowany zostanie zarys pierwszych inicjatyw artystycznych i „wystaw okrężnych” początku XX w. oraz ukazane znaczniejsze łódzkie salony artystyczne, a także proces narodzin instytucji artystycznych – Muzeum Miejskiego i Miejskiej Galerii Sztuki, w których życiu, choć w sposób bardzo skromny, zaznaczyli swoją obecność przemysłowcy. Osobne miejsce poświęcone zostanie czterem fabrykanckim wystawom dobroczynnym.

Witryny łódzkich księgarń, prezentacje w Grand Hotelu i „wystawy okrężne” – tak w najbardziej syntetyczny sposób określić można początki życia artystycznego w mieście. W latach 80. XIX w. jako „ofertę sztuk pięknych” Łódź mogła zaproponować jedynie tzw. „wystawy okrężne”, podróŜujące z ośrodka do ośrodka, odwiedzające miasto raz na jakiś czas oraz prezentacje pojedynczych obrazów w witrynach księgarń i składów materiałów piśmiennych, stanowiące promocję lokalnych łódzkich twórców.

Witryny z obrazami – te pierwsze „uliczne salony wystawiennicze” – stały się swą istotą tradycją Łodzi i przez długie lata w znaczący sposób przyczyniały się do popu-

240 Szkoły rysunkowa Jakuba Kacembogena, założona w 1896 r. przy Piotrkowskiej 82. Zob. także: Strzałkowski 1991, s. 59–60, Grzejszczak 2005.

241 Witold Wołczaski w latach ok. 1895–1910 przy ul. Zawadzkiej 14 prowadził szkołę rysunku i malarstwa, w ramach której odbywały się prawdopodobnie czteroletnie kursy nauki warsztatu artysty – Strzałkowski 1991, s. 59–60, Grzejszczak 2005, Jordan 2003, s. 145.

242 Motucka 1977.

laryzacji malarstwa młodych, często jeszcze studiujących twórców, którzy z czasem zaczęli budować obraz środowiska artystycznego miasta, jak Samuel Hirszenberg i Leopold Pilichowski. To właśnie Hirszenberg w 1885 r. pokazał publicznie w witrynie księgarni u Jana Petersillego swój szkic przedstawiający *dwie dziewoje wiejskie* na ukwieconej łące²⁴³. Korespondent „Dziennika Łódzkiego” podkreślił talent początkującego wówczas artysty ujawniający się, mimo niewyszukanego tematu przedstawienia. Kilka lat później, w 1891 r. ta sama gazeta odnotowała prezentację obrazu Samuela Hirszenberga *Komuniantka*²⁴⁴ w oknie wystawowym innej, powstałej w 1882 r., łódzkiej księgarni Ludwika Fiszera²⁴⁵. W witrynie tej wystawiał także początkujący artysta – Leopold Pilichowski, zbierający pieniądze na dalsze studia za granicą²⁴⁶. Obrazy pojawiały się również w oknach wystawowych księgarni Adolfa Butschaka przy Piotrkowskiej 84 oraz u księgarza Roberta Schatkego przy Piotrkowskiej 47 (później nr 71), a potem w księgarni Rychlińskiego i Wagnera. Podobną rolę salonu wystawowego pełniły: skład lusterek Bernatowicza, zakład fotograficzny Bronisława Wilkoszewskiego i zapewne także inne sklepy i składki mieszczące się przy ul. Piotrkowskiej.

Leon Gajewicz na łamach „Dziennika Łódzkiego” z 1884 r. zgłosił publicznie potrzebę organizowania wystaw artystycznych: *Obserwując ludzi rozmaitych stanów przed oknem wystawowym księgarni, w których umieszczano obrazy, mimowolnie postawiliśmy sobie pytanie, czyżby też w mieście naszym liczącym stoi kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców, a pomiędzy tym poważną cyfrę inteligencji, nie mogła być urządzona chociażby miniaturowa wystawa obrazów. Projekt podobny dałoby się wykonać w drodze prywatnego przedsięwzięcia albo też, co może byłoby nawet odpowiedniejszym, przy którejkolwiek z tutejszych instytucji dobroczynnych, dajmy na to, przy komitecie ku wsparciu biednych bez zajęcia. O lokal odpowiedni nie byłoby trudno, choćby tylko wzięli na uwagę, przez większą część roku pustkami stojącą, salę przy dawnej restauracji pana Ryszaka. Fundusz niewielki potrzebny na urządzenie, dałoby się łatwo zebrać drogą składek dobrowolnych*²⁴⁷. Pisał on dalej: *Liczymy (...), że znalazłoby się w Łodzi pomiędzy obywatelami kilkanaście cennych obrazów. Zapewne przyczyniliby się chętnie i artyści warszawscy do zasilenia powstałej w ten sposób wystawy, tym bardziej, że niejeden obraz mógłby znaleźć amatora, droga nie daleka, transport niedrogi, a korzyść widoczna dla artystów i dla przedsiębiorstwa*²⁴⁸. Jednak musiało upłynąć kilka lat, nim doszło do realizacji pierwszego salonu artystycznego, choć prasa jeszcze powracała do tego pomysłu wielokrotnie. Za pośrednictwem prasy codziennej (w szczególności „Dziennika Łódzkiego”), która stała się swoistym pośrednikiem między artystami a potencjalnymi nabywcami ich dzieł, informowano o rozmaitych drobnych wydarzeniach wystawienniczych i projektach wystaw, które planowano zorganizować

243 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 249, s. 2, Zawilska 1977, s. 57.

244 „Dziennik Łódzki” 1891, nr 6, s. 2, Zawilska 1977, s. 62, Gadowska 2010, s. 49.

245 Fiszer 1959. Zob. także: Krakowiak 2005.

246 „Dziennik Łódzki” 1888, nr 237, s. 2, Gadowska 2010, s. 50.

247 „Dziennik Łódzki” 1884, nr 178, s. 2. Zob. także: Motucka 1977, s. 28.

248 „Dziennik Łódzki” 1884, nr 178, s. 2.

11. Oprawiony w skórę album fotograficzny: *Wystawa sztuk pięknych na dochód Wielkiej Kwesty Ogólnokrajowej „Ratujcie dzieci”*, Łódź 1916 [dedykowany] *Baronowi Juliuszowi Heinzlowi Prezesowi Sekcji XVIII Wielkiej Kwesty Ogólnokrajowej pod hasłem „Ratujcie dzieci”, najgorliwszemu inicjatorowi i niestrudzonemu kierownikowi wystawy obrazów, rzeźb i sztychów w dowód uznania i na pamiątkę wspólnej pracy – członkowie komitetu wystawy, Łódź 11. VI.–3. VII. 1916* – karta tytułowa

w Łodzi. Niestety wiele z nich nie zrealizowano. Tak było zapewne m.in. w 1891 r., gdy powstał pomysł wystawienia 150 obrazów, mających stanowić wybór dzieł z międzynarodowej wystawy berlińskiej, przygotowanej z okazji pięćdziesięciolecia Verein Berliner Künstler, którą zamierzało przenieść do Łodzi warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych²⁴⁹. Do wystawy, którą miano otworzyć w 1892 r., najprawdopodobniej nie doszło (na obecnym etapie badań nie udało się znaleźć żadnych przekazów źródłowych, ani choćby wzmianek prasowych). Mirosława Motucka, śledząc początki łódzkiego wystawiennictwa,

przywołała wcześniejszy projekt wystawy archeologiczno-artystycznej Jana Sulałyckiego z Warszawy w 1884 r., właściciela dużego zbioru *60 obrazów cennych, 150 obrazów z porcelany i fajansu, 150 sztuk ceramiki, dalej płaskorzeźby srebrne i z kości słoniowej oraz tkaniny starożytne i modele dawnych tkanin*²⁵⁰. Wystawa w Łodzi jednak nie zagościła – dotarła natomiast do Piotrkowa Trybunalskiego.

Pośród rozmaitych niedostatków wystawienniczych Łodzi należy wymienić brak odpowiedniej przestrzeni galeryjnej. Wybudowany według planów Hilarego Majewskiego w 1888 r. Grand Hotel przy ul. Piotrkowskiej, poza swą podstawową funkcją noclegową dla zamożnych gości, odgrywał od końca lat 80. XIX w. po pierwsze dziesięciolecia XX w. rolę galerii wystawienniczej oraz sali koncertowej. 28 maja 1889 r. otwarto w salach hotelu wystawę warszawskiej Spółki Artystycznej Malarzy, Rzeźbiarzy i Budowniczych, określanej jako Warszawski Salon Artystyczny. Powstałe w 1886 r. z inicjatywy Józefa Pawłowskiego i Franciszka Martynowskiego przedsiębiorstwo, mieszczące się przy ul. Wierzbowej 3 w Warszawie, organizowało wystawy połączone ze sprzedażą dzieł, umożliwiając artystom nie tylko zbyt produkcji artystycznej, ale także sposobność do zbierania kolejnych zamówień. Podczas łódzkiej wystawy pokazano około 100 obrazów, m.in. prace: Kazimierza Alchimowicza, Walerego Brochockiego, Tytusa Maleszewskiego, Franciszka Kostrzewskiego, Stanisława Heymana, Zygmunta Andrychiewicza, Wojciecha Gersona, Feliksa Cichockiego-Nałęcza, Wandy Nostitz-

249 „Dziennik Łódzki” 1891, nr 262, s. 2.

250 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 53, s. 2, cyt. za: Motucka 1977, s. 31.

Jackowskiej, Antoniego Podbielskiego i Zofii Stankiewicz²⁵¹. Wystawa ta wzbudziła zainteresowanie Łodzian. Motucka odnalazła w prasie informację o frekwencji w dniach Zielonych Świątek: *w pierwszy dzień (...) zwiedziło wystawę 583 osób, a w drugi dzień do godziny 12 i pół w południe 512*²⁵².

W listopadzie 1890 r., w przychylnym sztuce Grand Hotelu wystawiony został *Pierwszy dzień w haremie* autorstwa Marcelego Suchorowskiego – obraz uprzednio zaprezentowany w Salonie Krywulta w Warszawie. W tym samym miejscu kilka lat później, w 1894 r., zaprezentowali Łodzianom swe prace, powróciwszy z paryskiej podróży artystycznej, młodzi Samuel Hirszenberg, Leopold Pilichowski oraz Henryk Glicenstein. W kolejnym roku znaczącym wydarzeniem artystycznym w życiu społecznym miasta była prezentacja wzbudzającego kontrowersje *Szału uniesień* Władysława Podkowińskiego. Owiane tragiczną sławą dzieło, po niespodziewanej śmierci malarza, pokazano nie tylko w Łodzi, ale także w kilku innych miastach, w Warszawie, Krakowie, Lwowie, Petersburgu oraz Moskwie. Wszystkie prezentacje uwieńczone zostały sukcesem frekwencyjnym i kasowym.

* * *

W styczniu 1903 r. odbyło się spotkanie osób, które podjęły starania o sprowadzenie do Łodzi „Wystawy Okrężnej”. Nazwa określała nowe przedsięwzięcie artystyczne, powołane do życia przez grono artystów z Jackiem Malczewskim na czele. Był to każdorazowo zestaw obrazów znanych twórców, objeżdżający największe polskie miasta. Utworzony społeczny komitet, w którego składzie znaleźli się Kazimierz Arkuszewski, Leon Gajewicz, Władysław Wyganowski, Antoni Stamirowski oraz Maurycy Poznański, zwrócił się za pośrednictwem wiceprezesa Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim, dra Karola Benniego, do Jacka Malczewskiego o zgodę na prezentację w Łodzi wizytujących właśnie Warszawę dzieł sztuki. Dochód z wystawy miał zostać przekazany łódzkim towarzystwom dobroczynnym. Na potrzeby wystawy pozyskano lokal Towarzystwa Akcyjnego Ludwika Geyera przy ul. Piotrkowskiej na wysokości Pasażu Meyera. Organizatorzy podjęli także decyzję o poszerzeniu ekspozycji o dzieła łódzkich artystów, które miały zostać umieszczone w wydzielonej na ten cel przestrzeni. Wyborem i oceną nadsyłanych prac zajęła się powołana do tego specjalnie grupa osób, wśród których znaleźli się inicjatorzy przedsięwzięcia, pragnący *przyczynić się do wyrobienia w mieście naszym zmysłu artystycznego*²⁵³ oraz sami artyści: Leopold Pilichowski, Otto Bauer, Antoni Szczygielski. Wystawa obejmowała cztery działy: salon wystawy okrężnej liczący 126 dzieł, drugi – 50 prac artystów łódzkich, trzeci zaś 30 obrazów Edwarda Okunia i ostatni – 18 rzeźb Józefa Gabowicza²⁵⁴.

251 „Dziennik Łódzki” 1889, nr 119. Zob. także: Motucka 1977, s. 39–42.

252 „Dziennik Łódzki” 1889, nr 130, cyt. za: Motucka 1977, s. 41.

253 „Goniec Łódzki” 1903, nr 30, s. 2.

254 „Goniec Łódzki” 1903, nr 41, s. 2.

Otwarcie nastąpiło 26 lutego o godzinie 14.00²⁵⁵, nie obyło się bez szampana i uroczystych przemówień, publiczność nie zawiodła. Wnętrze ekspozycji udekorowano witrażami sprowadzonymi z Warszawy, kotarami i kwiatami, które dostarczyli Poznańscy. W pierwszym dniu wystawę zwiedziło kilkaset osób²⁵⁶. Dochód ze sprzedaży biletów wstępu (25 kopiejek w dni powszednie, a 15 kopiejek w niedzielę, abonament rodzinny 2 ruble, indywidualnie zwiedzający 1 rubel)²⁵⁷ był przeznaczony na cele filantropijne. Wydano także niewielki katalog zawierający spis wystawionych prac²⁵⁸. Ekspozycji towarzyszyło kilka specjalnych odczytów. Trwała do 5 kwietnia, spotkała się z dużym zainteresowaniem publiczności; zwiedziło ją 12 209 osób, jak podaje na podstawie prasy Mirosława Motucka²⁵⁹. Choć sama „wystawa okrężna” wyjechała do Lwowa, ekspozycję łódzkiej części przedłużono do 12 maja – w tym okresie, według „Gońca Łódzkiego”²⁶⁰ zawitało na nią 3525 gości, jednak mimo wysokiej frekwencji sprzedano niewiele prac. W pierwszych tygodniach zakupione zostały kompozycje Edwarda Okunia, Samuela Hirszenberga, Leopolda Pilichowskiego, Ottona Bauera, Zygmunta Andrychiewicza, Franciszka Łubieńskiego²⁶¹.

* * *

Ludniej też bywa i na łódzkiej wystawie sztuk pięknych. Piątki stanowią tu jours fixes całej inteligencji miejscowej. Generalne przejrzanie obrazów, potem ktoś zagra na fortepianie, inny zadeklamuje, jeszcze inny zaśpiewa i tak przy czarnej kawie spędza się parę godzin wolnych od trosk i dysput o socjalistach i narodowcach – pisał Stefan Gorski w „Tygodniku Ilustrowanym” w 1906 r. o łódzkich salonach artystycznych, które miały sprzedawać, ale i uczyć smaku, kształtować estetyczną wrażliwość²⁶².

Pierwszy salon artystyczny w Łodzi otworzył 3 grudnia 1895 r. w specjalnie przyspobionym pomieszczeniu przy ul. Benedykta 1 (obecnie ul. 6 sierpnia) Zygmunt Bartkiewicz, którego kilka lat potem określono w prasie jako *inicjatora i twórcę pierwszej wystawy dzieł sztuki czystej i stosowanej*²⁶³. Urodzony w 1867 r. w Pabianicach, późniejszy autor *Złego miasta*, odebrał staranną edukację, najpierw w Łodzi, a potem w Warszawie, gdzie ukończył Wyższą Szkołę Handlową im. Leopolda Kronenberga. Dziś znany przede wszystkim jako nowelista, z powodzeniem łączył talent literacki z uzdolnieniami plastycznymi, choć jego działalność publicystyczna przesłoniła nieco dokonania artystyczne. W swych książkach Bartkiewicz pozostawił nienajlepszy wizerunek Łodzi jako miasta nuworyszowskiej burżuazji przemysłowej, odznaczającej się *grubym portfelem*

255 „Goniec Łódzki” 1903, nr 54, s. 2.

256 „Goniec Łódzki” 1903, nr 55, s. 3.

257 „Goniec Łódzki” 1903, nr 42, s. 3.

258 Łódź 1903/1.

259 Motucka 1977, s. 72.

260 „Goniec Łódzki” 1903, nr 117, s. 2.

261 „Goniec Łódzki” 1903, nr 62, s. 3; „Goniec Łódzki” 1903, nr 65, s. 3.

262 Cyt. za: Motucka 1977, s. 98.

263 „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany” 1899, s. 37.

i złym gustem. To właśnie jej Łódź zawdzięczała swój rozkwit w ostatnim dwudziestoleciu XIX w., ona także stanowiła główną klientelę salonu artystycznego Bartkiewicza. (...) większość zwabiona afiszami rozlepianymi na rogach ulic sądziła, że za swe dwa srebrniki ujrzy panoramę całego świata, żywą syrenę lub inne tego rodzaju cudo artystyczne. Byli tacy, którzy oglądali odwrotną stronę obrazu i cmokali ustami z podziwu, że malowidło zrobione tylko na płótnie może kosztować taki ciężki pieniąż²⁶⁴.

12. Pierwsza karta albumu z wystawy w Pałacu Heinzla w 1916 r. ze zdjęciem organizatorów; stoją (od lewej): Wilhelm Lürkens, Edward Wagner, Oskar Schweikert, Jan Wojciechowski; siedzą (od lewej): Aniela Grabowska, Juliusz Teodor Heinzel baron Hohenfels, Józef Urbanowski, Sara Silberstein-Poznańska, x

Inicjatywa młodego marszanda spotkała się z dobrym przyjęciem środowiska twórców i miłośników sztuk pięknych, salon stał się pierwszym stałym punktem wystawienicznym, sprzedającym obrazy. Pełnił również rolę galerii promującej mało znanych, początkujących malarzy i rzeźbiarzy wąskiego łódzkiego środowiska. Salon przy Benedykta funkcjonował na podobnych zasadach co warszawskie Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych i Salon Krywul²⁶⁵. Z obiema tymi instytucjami Bartkiewicz współpracował – wypożyczał obrazy uznanych mistrzów na organizowane przez siebie wystawy²⁶⁶. Wzorem TZSP Bartkiewicz wydawał roczne, początkowo pięciorublowe, później trzyrublowe bilety wstępu, dające nieograniczone prawa odwiedzania salonu wraz z całą rodziną. Posiadacze tych biletów otrzymywali roczną premię w postaci losowanych oryginalnych dzieł – (...) *trochę lepszy stan malarstwa w Łodzi zawdzięczać można jedyemu u nas Salonowi artystycznemu, który (...) dając swym rocznym członkom jako premię oryginalne obrazki zamiast oleodruków lub chromolitografii, rozbudza zamiłowanie do nabywania dzieł artystycznej wartości. Już dzisiaj w salonikach ludzi średniej zamożności premie p. Bartkiewicza wyrugowały reprodukcje fabryczne*²⁶⁷. Na opublikowanej w prasie liście rocznych abonamentów do galerii w 1900 r. znaleźli się m.in. Karol Poznański, Ludwik i Henryk Grohman oraz Alfred Biedermann²⁶⁸. Podobnie jak Salon Krywul²⁶⁵, Salon Bartkiewicza funkcjonował na zasadzie stałej wyprzedaży

264 Ibidem.

265 Płażewska 1966.

266 O Bartkiewiczu i jego związkach z rodziną Krywul²⁶⁵ pisali Tynecki 1985 i Bartnicka 1959.

267 „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany” 1899, s. 42.

268 „Rozwój” 1900, nr 64, s. 3.

13. Ekspozycja podczas wystawy w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Hein-
zla, widoczne są obrazy Hugona Vogla, Henryka Siemiradzkiego, Friedricha
Voltza?, Francesca Paola Michettiego, kat. poz.: 586, 741, 637?, 621

posiadanych dzieł sztuki. Te, które nie znalazły przez dłuższy czas nabywców, usuwano i zastępowano nowymi. Ciągła rotacja wystawianych prac powodowała zróżnicowanie oferty, a co za tym idzie, pozwalała wciąż przyciągać publiczność. Jako wykształcony handlowiec, starał się gromadzić „towar” atrakcyjny, ale i „przystępny” dla przeciętnego odbiorcy o niewyrobionym smaku. Na podstawie informacji prasowych podających tytuły i nazwiska autorów można stwierdzić, że wysta-

wiane u Bartkiewicza prace reprezentowały wyrównany średni poziom, właściciel preferował malarstwo o bardziej tradycyjnym obliczu – takie, jakie w przemysłowej Łodzi mogło łatwiej znaleźć nabywcę.

W 1898 r. Zygmunt Bartkiewicz zorganizował wystawę prac Józefa Chełmońskiego, potem Antoniego Piotrowskiego i Antoniego Austena. W Salonie obejrzeć można było m.in. obrazy: *Stójka* Brandta, *Łoś* Alfreda Wierusz-Kowalskiego, *Ulica w Rothenburgu* Aleksandra Gierymskiego, *Studium* Władysława Czachórskiego, *Alina i Włoszka* Leona Wyczółkowskiego, *Z życia hucutów* Władysława Szernera, a także nagrodzone w konkursach tryptyki Józefa Rapackiego *Dzień robotnika* oraz *Modlitwy sobotnie* Jakuba Weinlesa²⁶⁹. Część z nich znalazła nabywców, jak np. wspomniana *Stójka* Józefa Brandta, dziś znajdująca się w zbiorach Muzeum Polskiego w Rapperswilu. W 1898 r., latem, gdy życie towarzyskie miasta przenosiło się do ogródków i teatrzyków na wolnym powietrzu, Bartkiewicz otworzył filię salonu w parku helenowskim, tak więc od czerwca niemal do końca października prowadził równoległe dwie ekspozycje handlowe. Obok obrazów, rysunków, akwarel, rzeźb salon Bartkiewicza wystawiał także sztukę stosowaną: w styczniu 1899 r. podziwiano prace rzeźbiarza S.A. Chilkiewicza. Były to przedmioty użytkowe, będące przykładem popularnego eklektyzmu w meblarstwie: *rama z orzecha amerykańskiego w bizantyńskim stylu i dwa stoliki w stylu Ludwika XVI, oksydowane, wyobrażające jeden – czapłę trzymającą żmiję, która owinęła się wokół jej dzioba, a drugi czapłę zbierającą się do lotu*²⁷⁰. Dnia 10 lutego 1899 r. otwarto pośmiertną wystawę Bolesława Niteckiego, artysty który studiował w Warszawie, a potem w Paryżu dzięki pomocy finansowej jednego z łódzkich przemysłowców,

269 „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany” 1899, s. 43.

270 „Rozwój” 1899, nr 19, s. 3.

jak podaje Jacek Strzałkowski²⁷¹. Wystawiono dwanaście płócien tego przedwcześnie zmarłego artysty, cztery z nich (*Pająk*, *Wiosna*, *Przy chacie*, *Z kwiatami*) przeznaczono do sprzedaży, z której dochód postanowiono przekazać wdowie. W marcu z kolei Bartkiewicz zorganizował zbiorowy pokaz 24 obrazów Włodzimierza Nałęcza oraz 13 pejzaży i kilku portretów Natana Altmana. W tym samym miesiącu w salonie zaofiarowano łodzianom wystawę zbiorową artystów warszawskich: Stefana Paprockiego, Józefa Ryszkiewicza oraz Hipolita Marczewskiego. Otrzymała się ona już w nowym, większym lokalu przy ul. Zawadzkiej 3, poświęconym przez ks. Dobrogoskiego, jak donosiła w końcu marca łódzka prasa²⁷². W kolejnym, 1900 r. marszand sprowadził do Łodzi obrazy Stanisława Kaczora Batowskiego i Włodzimierza Tetmajera stanowiące ilustracje do *Trylogii* Henryka Sienkiewicza²⁷³. Wystawa cieszyła się dużym powodzeniem – w ciągu tylko wczorajszego dnia Salon Artystyczny p. Bartkiewicza zwiedziły 582 osoby²⁷⁴.

Intensywne starania i zaangażowanie Zygmunta Bartkiewicza doprowadziły do prawdziwego rozkwitu placówki w latach 1898–1900. Wspierany przez lokalną (ale nie tylko) prasę łódzki punkt wystawienniczy prosperował całkiem nieźle, pomimo ciągłych narzekań na brak zainteresowania sztuką w mieście. Pośród dzieł zaprezentowanych w ciągu kilku lat znalazły się prace artystów warszawskich, krakowskich, a także śródowniska łódzkiego, m.in. Józefa Chełmońskiego, Teodora Axentowicza, Jana Matejki, Józefa Szermentowskiego, Henryka Glicensteina, Antoniego Potockiego, Leopolda Pilichowskiego, Władysława Wankiego, Włodzimierza Tetmajera, Olgi Boznańskiej, Zygmunta Andrychiewicza, Kaspra Pochwalskiego, Maurycego Trębacza, Wacława Przybylskiego-Nowiny, Wacława Tracewskiego i wielu innych. Bartkiewicz gromadził obrazy malarzy rodzimych, jednak w przypadku przedsięwzięcia komercyjnego w tym czasie trudno mówić o spójnym programie, polityce wystawienniczej, przemyślanym doborze artystów. Marszand uzależniony był przede wszystkim od oferty proponowanej przez Zachętę i inne warszawskie salony. Spoglądając z dzisiejszej perspektywy można uznać Salon Bartkiewicza za pierwszego instytucjonalnego opiekuna i promotora sztuk pięknych w Łodzi. Pojawienie się stałego punktu handlu sztuką przyciągało miejscowych twórców. Jako jedyna instytucja tego rodzaju w mieście oferował młodym talentom możliwość prezentacji, co mogło im pomóc w zdobyciu zamówień, powszechnego uznania i znalezieniu mecenasa.

Warto zwrócić także uwagę na współpracę marszanda z prasą – łódzkim „Rozwojem”, a następnie z założonym przez Henryka Łubieńskiego „Gońcem Łódzkim”. W swej działalności publicystycznej, podejmując na łamach gazet kwestie związane z szeroko pojętą kulturą, szczególną uwagę poświęcał promocji sztuk plastycznych w mieście. Anonse prasowe zapowiadające kolejne ekspozycje wpływały na lepszą frekwencję,

271 Strzałkowski 1991, s. 8.

272 „Rozwój” 1899, nr 70, s. 3.

273 „Rozwój” 1900, nr 35.

274 „Goniec Łódzki” 1900, nr 27, s. 2.

sprzyjały zwiększeniu obrotów, ale także przyczyniały się do propagowania łódzkiego środowiska artystycznego. W 1900 r., mimo zmian wprowadzanych w salonie (na pewien czas Bartkiewicz powierzył kierownictwo Salonu Ottonowi Bauerowi) i rozmaitych starań marszanda, nie udało się zwiększyć frekwencji, dochody były nader mizerne, pojawiły się także konkurencyjne przedsięwzięcia, choćby w postaci Wystawy Sztuk Pięknych Józefa Pawłowskiego. Sytuacja salonu, zniechęcenie, rozczarowanie miastem, a być może także chęć realizacji własnych ambicji artystycznych skłoniły Bartkiewicza do sprzedaży Salonu i opuszczenia Łodzi. Wyjechał wprawdzie do Monachium na studia malarskie (1901), potem kontynuował naukę w Paryżu (1903). W 1907 r., po powrocie z europejskich wojaży, zakupił dom w Brwinowie niedaleko Warszawy i tam osiadł na stałe ze swą drugą żoną, malarką, Eugenią Glancówną²⁷⁵. W 1927 r., w trzydziestolecie pracy literackiej pierwszy łódzki marszand otrzymał nagrodę im. Elizy Orzeszkowej, a w 1935 r. odznaczony został akademickim Złotym Wawrzynem przez Polską Akademię Literatury. Zmarł w roku 1944. Pełna pasji aktywność Zygmunta Bartkiewicza uitorowała drogę kolejnym, analogicznym inicjatywom – wkrótce powstały salony Józefa Pawłowskiego, Jana Grodka, a w drugim dziesięcioleciu XX w. także przedsięwzięcia Eustachego Pietkiewicza, Karola Endego i Icchoka Braunera.

W końcu 1899 r., kiedy Salon Zygmunta Bartkiewicza doskonale prosperował i zyskał rozgłos, w Łodzi pojawiła się konkurencyjna inicjatywa Józefa Pawłowskiego: „Wystawa Sztuk Pięknych” – nowy punkt handlu obrazami w centrum miasta, przy ul. Piotrkowskiej 31. Roczne bilety wstępu, kosztujące podobnie jak u Bartkiewicza 5 rubli, umożliwiały wizytowanie wszystkich ekspozycji i zapewniały ich posiadaczowi premię w postaci płótna jednego ze współczesnych malarzy. Pawłowski zaproponował klientom interesującą i bogatą ofertę artystyczną. Otwarcie wystawy uświetniły płótna m.in. Maksymiliana Gierymskiego, Józefa Rapackiego, Pantaleona Szyndlera, Wincentego Wodzinowskiego, Emila Lindemanna, Antoniego Brodowskiego, Franciszka Żmurki, Henryka Piątkowskiego, Zofii Stankiewicz, Eliasza Radzikowskiego oraz Wacława Tracewskiego. Łódzką kolonię reprezentowały dzieła Władysława Ditricha²⁷⁶, Wacława Przybylskiego-Nowiny oraz Leopolda Pilichowskiego, braci Samuela i Leona Hirszenbergów, Dawida Modensteina, Kazimierza Krzyżanowskiego, Henryka Glicensteina²⁷⁷. Pawłowski zaproponował więc zestaw dzieł malarzy salonów warszawskiej Zachęty – nazwiska znane, pozwalające kształtować poczucie smaku.

W styczniu 1900 r. salon stał się miejscem prezentacji dorobku uczniów wspomnianej już szkoły rysunkowej Witolda Wolczaskiego. Pokazane prace poddano ocenie kompetentnego jury artystów, w którego składzie znaleźli się tak uznani łódzcy twórcy, jak: Samuel Hirszenberg, Leopold Pilichowski, Dawid Modenstein, Adam Strzeżymir

275 Pierwszą żoną była poślubiona ok. 1898 r. Mieczysława Trapszówna, znana później jako Mieczysława Ćwiklińska. Zob. także: Strzałkowski 2003.

276 Władysław Ditrich (1868–1935), malarz porcelany. Podczas I Wystawy Przemysłowej w parku helenowskim w okresie 26.09–18.10.1895 wystawił własnoręcznie malowane serwisy kawowe oraz zastawy stołowe, m.in. z widokami Łodzi. Zob.: Strzałkowski 2005, s. 26.

277 „Ognisko Rodzinne” 1899, nr 32, s. 526.

Pruszyński, Kazimierz Krzyżanowski, Jan Łuba, Waław Przybylski. Najwięcej pozytywnych opinii zebrały prace panny Stefani Wróblewskiej, Teodory Trenklerówny, Amelii Wojciechowskiej, wyróżniono pannę Eugenię Glancówną i Władysława Paluszkiewicza²⁷⁸. Od 25 marca 1900 r. – jak donosiła prasa – łodzianie mieli sposobność obejrzeć *obraz wielkich rozmiarów znakomitego francuskiego malarza Gericaulta* Bratobójstwo. *Jest to epizod z czasów rewolucji francuskiej*²⁷⁹. W galerii Pawłowskiego pochwalili się także nowymi pracami Samuel Hirszenberg, po powrocie z podróży po Normandii. Otwartą 14 kwietnia wystawę zamknięto jednak po dwóch tygodniach – w opublikowanej w „Rozwoju” recenzji zarzucano artyście m.in. nadmierny eklektyzm i techniczne niedostatki²⁸⁰. Na początku lipca 1900 r. Józef Pawłowski odsprzedał salon artystyczny Tadeuszowi Kozaneckiemu, dawnemu administratorowi „Gońca Łódzkiego”. Nowy właściciel zatrudnił na stanowisku kierownika malarza Kazimierza Krzyżanowskiego. Wraz ze zmianą właściciela na wystawie pojawiło się kilka nowych obrazów, m.in. *Sądny dzień* Jakuba Weinlesa oraz *Widok muzeum luksemburskiego* i *Park Luksemburski* Bolesława Nawrockiego. Jesienią salon zamknięto, a Kozanecki wszedł w spór z poprzednim właścicielem dotyczący rozliczeń finansowych, który znalazł swój finał w sądzie.

Z początkiem stycznia 1901 r. *ks. Linart dopełnił poświęcenia nowego pomieszczenia salonu artystycznego przy Piotrkowskiej nr 87*²⁸¹, którego właścicielem był Jan Grodek, farmaceuta, właściciel apteki, znany głównie jako wydawca gazety, gdyż w 1911 r. został posiadaczem drukarni. Współpracy z nim podjął się jeden z łódzkich twórców, Antoni Szczygielski. Wnętrze galerii stanowiło pięć obszernych, dobrze oświetlonych sal przygotowanych do ekspozycji dzieł sztuki. Podczas pierwszej wystawy zaprezentowano m.in. prace Zygmunta Andrychiewicza, Adama S. Pruszyńskiego, Henryka Szczyglińskiego, Ottona Bauera, Natana Altmana i Samuela Hirszenberga, Edwarda Grajnera i Władysława Czaplńskiego²⁸². Grodek wystawił w swym nowo otwartym salonie poza dziełami artystów łódzkich także obrazy Jana Matejki, Franciszka Żmurki²⁸³. Wiosną 1901 r. u Grodka prezentowano m.in. obraz Żmurki *Gwiazda Betlejemska*²⁸⁴, który został przywieziony z Krakowa, a wkrótce miał być pokazany także w Londynie i Sztokholmie²⁸⁵. Do Łodzi dotarł także sam autor. 17 listopada 1901 r. u Grodka otwarto wystawę serii włoskich prac Samuela Hirszenberga, który niedawno powrócił

278 „Rozwój” 1900, nr 16, s. 3; „Rozwój” 1900, nr 26, s. 3.

279 „Rozwój” 1900, nr 63, s. 3.

280 „Rozwój” 1900, nr 92, s. 1–2; „Rozwój” 1900, nr 93, s. 3.

281 „Goniec Łódzki” 1901, nr 4, s. 3; „Goniec Łódzki” 1901, nr 2, s. 3; „Świat” 1900/1901, nr 2, s. 51.

282 Władysław Czaplński (1878–1929), łódzki rzeźbiarz, początkowo pracował w zakładzie kamienniarstwa Antoniego Urbanowskiego. Zob. także: Strzałkowski 2005, s. 24, Kuropatwa-Pik, Szymański, Pawlak 2013.

283 „Goniec Łódzki” 1901, nr 2, s. 3; „Goniec Łódzki” 1901, nr 4, s. 3; „Goniec Łódzki” 1901, nr 77, s. 3; „Goniec Łódzki” 1901, nr 137, s. 3; „Goniec Łódzki” 1901, nr 232, s. 3.

284 „Goniec Łódzki” 1901, nr 77, s. 3.

285 Świat 1901.

z śródziemnomorskiej podróży. *Pełne form południa i symfonij koloru i światła*²⁸⁶ kompozycje Hirszenberga pokazano potem w salonie Krywultha²⁸⁷. Po dziełach Hirszenberga w grudniu jeszcze salon Grodka zaproponował dzieła Eugeniusza Wrzeszcza, a następnie niewielką wystawę Jana Klępińskiego²⁸⁸. W końcu marca 1902 r. prezentowano znów obraz Franciszka Żmurki *Z rozkazu padyszacha* wraz z obrazami Adama Strzeżymira Pruszyńskiego²⁸⁹.

Dzięki podjętym przez Jana Grodka zabiegom 29 kwietnia 1905 r. uroczyste otwarto przy ul. Piotrkowskiej 15 nowy lokalny Salon Sztuk Pięknych, w którym wystawiali przede wszystkim artyści łódzcy, częstokroć prezentując po raz pierwszy swe nowe dzieła. Felietonista „Tygodnika Ilustrowanego”²⁹⁰ odnotował dużą liczbę wystawionych prac (ok. 200) i podkreślił lokalny, środowiskowy charakter ekspozycji. W gronie przedstawionych na niej artystów znaleźli się zarówno twórcy szeroko znani, jak i debiutanci: Samuel Hirszenberg, Leopold Pilichowski, Otto Poppel, Eustachy Pietkiewicz (późniejszy właściciel salonu artystycznego), Abraham Berman, Franciszek Łubieński, Otto Bauer, Ryszard Radwański²⁹¹, Kazimiera Szczygielska²⁹², Oskar Edwin Meyer-Elbing, Dawid Modenstein, Natan Altman, Lazar Rozenberg i Jakub Katzenbogen. Mimo powszechnej negatywnej opinii o możliwościach rozwoju sztuki w Łodzi i słabości tutejszego środowiska, Salon Sztuk Pięknych wzbudził zainteresowanie wśród łódzian. Miesięczny dochód z imprezy wynoszący 90 rubli i 85 kopiejek trafił do dra Pinkusa i został przeznaczony na rzecz pogotowia ratunkowego²⁹³.

Z kolei w maju przy ul. Piotrkowskiej 107, do lokalu niegdyśszej cukierni Roszkowskiego, Jan Grodek wspierany przez Pilichowskiego i Bauera, sprowadził z warszawskiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych dzieła Jana Matejki, Józefa Chełmońskiego, Juliusza Kossaka, Józefa Brandta, Józefa Pankiewicza, Franciszka Ejsmonda i Franciszka Kostrzewskiego. W połowie czerwca wymieniono prace na nowe: Wojciecha Gersona, Franciszka Żmurki, Zygmunta Andrychiewicza, Jana Matejki i Samuela Hirszenberga. Wystawa trwała do 6 lipca.

Zapewne powodzenie inicjatyw Grodka stanowiło inspirację dla kolejnych przedsięwzięć artystycznych w mieście. Kazimierz Biedrzycki 1 lipca 1905 r. otworzył nowy punkt wystawienniczy przy ul. Piotrkowskiej 16, w którym pokazano ponad 300 prac *malarzy wszechświatowej sławy*. Bilety wstępu kosztowały 20 i 10 kopiejek²⁹⁴.

Trudna sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza miasta w latach 1905–1910

286 „Goniec Łódzki” 1901, nr 264, s. 3, „Goniec Łódzki” 1901, nr 269, s. 2–3.

287 Płażewska 1966, s. 356, 378.

288 Strzałkowski 2005, s. 51.

289 „Goniec Łódzki” 1902, nr 72, s. 3.

290 „Tygodnik Ilustrowany” 1905, nr 21, s. 398.

291 Ryszard Radwański (1873–1948). Zob. także: Strzałkowski 2005, s. 92–93.

292 Kazimiera Szczygielska (1875–1913), żona rzeźbiarza Antoniego Szczygielskiego. Zob. także: Strzałkowski 2005, s. 103.

293 „Rozwój” 1905, nr 118, s. 3.

294 „Rozwój” 1905, nr 195, s. 3; „Rozwój” 1905, nr 201, s. 2; „Rozwój” 1905, nr 263, s. 4; „Goniec Łódzki” 1905, nr 231, s. 3.

spowodowała spadek zainteresowania sztuką. Kolejną próbę stworzenia trwałego salonu artystycznego podjął w 1910 r. Eustachy Pietkiewicz. 21 października tego roku uroczyste otwarto salon przy ul. Dzielnej 7. Ponad 250 obrazów wypełniło kilka przestronnych sal, które można było zwiedzić za jedyne 50 kopiejek. Gościom salonu proponowano prace m.in.: Jana Skotnickiego, Mariana Wawrzenieckiego i Włodzimierza Nałęcz²⁹⁵. Mniej więcej po dwóch tygodniach nastąpiła wymiana prezen-

14. Ekspozycja podczas wystawy w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Heinla, widoczne są obrazy Oswalda Achenbacha, Aleksieja Pietrowicza Bogoljubowa, Henryka Siemiradzkiego, Jacka Malczewskiego, kat. poz.: 602, 605, 633, 617, 632

towanych dzieł na nowe, wśród których znalazły się płótna Franciszka Łubieńskiego, Dawida Haltrechta, Władysława Skoczylasa, Józefa Ryszkiewicza, Władysława Ditricha, Waława Przybylskiego-Nowiny, Henryka Szczyglińskiego, Natana Altmana i Maurycego Trębacza²⁹⁶. Z okazji powstania stałej ekspozycji, na łamach warszawskiego „Świata” Marek Arnstein przypomniał czytelnikom skromną historię łódzkiego wystawiennictwa. *Nie kwapiliśmy się – pisał – z radosnym powitaniem otwarcia nowej wystawy sądząc, że jej otwarcie jest tylko wypadkiem, logicznie poprzedzającym jej zamknięcie.* W dalszej części artykułu autor przyznał, że inicjatywa Pietkiewicza okazała się bardziej trwała niżli się można było spodziewać²⁹⁷.

Dzięki zaangażowaniu właściciela, w salonie udało się pokazać miejscowej publiczności najnowsze prace polskich artystów, zarówno warszawskich, krakowskich, jak i należących do ściśle lokalnego środowiska. Podsumowaniem pierwszych miesięcy działalności salonu i ukoronowaniem sezonu stał się „Bal sztuki” – pierwsza łódzka artystyczna maskarada, zorganizowana 28 stycznia w sali Vogla przy ul. Dzielnej. Przedsięwzięcie było pomysłem Pietkiewicza, którego aktywnie wspierali miejscowi malarze (Waław Przybylski-Nowina, Franciszek Łubieński, Franciszek Lipiec i Dawid Haltrecht). Spodziewany dochód z zabawy miał wesprzeć dalszą działalność stałej wystawy sztuki w Łodzi²⁹⁸.

295 „Rozwój” 1910, nr 240, s. 5; „Rozwój” 1910, nr 242, s. 5.

296 „Rozwój” 1910, nr 261, s. 4; „Rozwój” 1910, nr 262, s. 4, „Rozwój” 1910, nr 268, s. 4, „Neue Lo-dzer Zeitung” (Illustrierte Sonntags-Beilage) 1910, nr 51, s. 404.

297 „Świat” 1910, nr 51, s. 5–6.

298 Zaangażowanie łódzkiej kolonii artystycznej w przygotowania i organizację balu dowodzą potrzeby konsolidacji środowiska. Wyrazem takich dążeń była również cenna, choć prawdopodobnie nie-

15. Ekspozycja podczas wystawy w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Heinza, widoczne są obrazy Juliana Fałata, Marii Gerson-Dąbrowskiej, Louisa Douzette'a, Karla Friedricha Kappsteina, kat. poz.: 1624, 1434, 517, 532

artystę i przesłane z jubileuszowej wystawy TZSP w Warszawie, obrazy zaprezentowano w łódzkim salonie²⁹⁹. Jeszcze w tym samym miesiącu Pietkiewicz zorganizował wspólną wystawę małżonków Pilichowskich – Leopolda i Leny (Salomei), która trwała do końca czerwca³⁰⁰.

Cytowane wyżej obawy Arnsteina okazały się jednak profetyczne: żywot salonu Eustachego Pietkiewicza był krótkotrwały – problemy finansowe i tzw. trudny rynek, brak popytu na dzieła sztuki wiosną 1911 r. zmusiły marszanda do zamknięcia salonu na początku lata. Ostatnia wystawa obrazów, gromadząca prace m.in.: Franciszka Lipca, Leopolda Pilichowskiego, Dawida Haltrechta, Leona Hirszenberga, Icchoka Braunera, Władysława Skoczylasa, Apoloniusza Kędzierskiego i Mariana Wawrzenieckiego połączona została ze sprzedażą z blisko 40% obniżką cen³⁰¹.

By uzupełnić ten sumaryczny przegląd efemerycznych salonów artystycznych Łodzi warto wspomnieć jeszcze o dwóch późnych inicjatywach – o salonach Karola Endego oraz Stanisława Wattenberga. Karol Ende, znany łódzki malarz dał się poznać także jako sprawny organizator wielu wydarzeń oraz twórca galerii – stałego punktu sprzedaży obrazów. Otwarcie 7 kwietnia 1914 r. nowego salonu sztuki na parterze w kamienicy przy ul. Ewangelickiej 5 wzbudziło, jak zwykle na początku, wielkie zainteresowanie łódzian. Przyczynił się do tego wysoki poziom proponowanych klientom obrazów – właściciel korzystając z osobistych kontaktów z warszawskimi i krakow-

zrealizowana inicjatywa Pietkiewicza i Haltrechta, mająca na celu powołanie do życia stowarzyszenia malarzy, architektów i miłośników sztuki.

299 „Rozwój” 1910, nr 80, s. 5, Wiercińska 1969, s. 6.

300 „Rozwój” 1911, nr 79, s. 5, „Rozwój” 1911, nr 82, s. 5, „Świat” 1911, nr 7, s. 4.

301 „Rozwój” 1911, nr 131, s. 5, „Rozwój” 1911, nr 121, s. 3, „Rozwój” 1911, nr 142, s. 5.

Na początku 1911 r. salon przy Dzielnej przeżywał prawdziwy rozkwit, ciesząc się uznaniem publiczności i samych artystów. Przez cały styczeń można było tam podziwiać prace m.in.: Włodzimierza Nałęczca, Apoloniusza Kędzierskiego, Jana Skotnickiego i Mariana Wawrzenieckiego.

W kwietniu ponownie odwiedził Łódź, mieszkający na stałe w Berlinie, Natan Altman. Stanowiło to doskonały pretekst do przypomnienia mieszkańcom miasta twórczości ich ziomka. Przywiezione przez

skimi malarzami sprowadzał do Łodzi nowe prace³⁰². Ende, jeszcze przed oficjalnym otwarciem galerii, zgromadził dzieła wybitnych polskich twórców, które z powodzeniem wystawił na sprzedaż. W trzech jasnych salach rozwiesił płótna Leona Wyczółkowskiego (*Martwa natura, Maki*), Włodzimierza Tetmajera (*Grusza*), Juliusza (*Sztafeta*) i Wojciecha Kossaków (*Spod Berezyny*), Jacka Malczewskiego (*Alina i Balladyna, Pracownia, Studium*), Teodora Axentowicza (*Studium*), Józefa Mehoffera (*Zagroda*) i innych. Salon Endego promował także dokonania lokalnych plastyków, wystawiali w nim Henryk Szczygliński, Franciszek Łubieński, Samuel i Leon Hirszenbergowie oraz Henryk Glicenstein³⁰³. Jednak świetnie zapowiadającą się karierę galerii Endego przerwał wybuch I wojny światowej. Placówka zawiesiła działalność w sierpniu 1914 r., na krótko reaktywowała się w następnym roku. W lutym 1915 r., prawdopodobnie wystawiano prace Teodora Axentowicza, Juliana Fałata, Leona Wyczółkowskiego, Franciszka Lipca i innych. *Salon przedstawia się ciekawie i powinien się cieszyć względami publiczności* – odnotował korespondent „Nowego Kuriera Łódzkiego” – *tym bardziej, że nie było w Łodzi przez dłuższy czas tak poważnej wystawy*³⁰⁴.

W międzywojennej Łodzi z powodzeniem działały antykwariaty, sklepy „kunsthändlerów”, m.in. Hermana Kunerta przy ul. Zawadzkiego 1, Stanisława (Sruła) Wattenberga przy Piotrkowskiej 117, który – jak się wydaje – z powodzeniem, handlował obrazami artystów polskich, ale także sprowadzał obrazy z zagranicy, głównie z Wiednia. Pośród podobnych sklepów-antykwariatów, wymienić tutaj można firmę Adolfa Rosenthala przy Piotrkowskiej 39 i Adama Urbanowicza przy Piotrkowskiej 147.

Stałe punkty sprzedaży obrazów zwane salonami, jak widać z ledwie zasygnalizowanego zagadnienia, czekają na swojego monografistę. Większość ich właścicieli – Józef Pawłowski, Tadeusz Kozanecki, Jan Grodek, Eustachy Pietkiewicz, Kazimierz Biedrzycki, Karol Ende, Stanisław Wattenberg – zachęcona sprzedażą kilku obrazów otwierała salony artystyczne. Handel obrazami stanowił dla nich przypadkową, jak się z czasem okazywało, efemeryczną formę zarobkowania – salon Józefa Pawłowskiego przetrwał jeden sezon (1899–1900), Jana Grodka ledwie dwa lata (1901–1902), podobnie Karola Biedrzyckiego (1905–1907), aktywność Eustachego Pietkiewicza jako marszanda trwała zaledwie kilka miesięcy (1910–1911), Karola Ende właściwie jeden kwartał roku 1914. Tylko pierwszy salon czynny był niemal pięć lat (1896–1900). Jako jedyny obrósł swoistą łódzką legendą, do której przyczyniły się także zaangażowanie publicystyczne oraz aktywność literacka pełnego pasji, a wreszcie także rozgoryczenie Zygmunta Bartkiewicza, autora *Złego miasta*. Jacek Strzałkowski dokonawszy statystycznego zestawienia wystaw zorganizowanych przez łódzkie salony³⁰⁵, wskazał skalę zjawiska (jeśli nawet jego pionierskie obliczenia obarczone są błędem z powodu niekompletności materiału). *Można przyjąć, że w ciągu powyższych 32 lat* [dotyczy

302 „Rozwój” 1914, nr 83, s. 1, 3, „Rozwój” 1914, nr 86, s. 3, „Rozwój” 1914, nr 109, s. 3.

303 „Rozwój” 1914, nr 97, s. 3.

304 „Nowy Kurier Łódzki” 1915, nr 48, s. 3.

305 Strzałkowski 1991, s. 49–54.

okresu 1886–1918, uzupełnienie DKJ *zorganizowano w Łodzi łącznie około 110 czasowych pokazów obrazów, wystaw zbiorowych i indywidualnych oraz w latach 1895–1907 sześć stałych punktów zwanych salonami. W okresie największej częstotliwości wystaw przypadającej na lata 1892–1914 było jedenaście lat, w których zanotowano po 5–6 wystaw, a 5 lat z częstotliwością 3 ekspozycji*³⁰⁶. Brak rynku sztuki czynił tego typu przedsięwzięcia wystawienniczo-handlowe wielce ryzykownymi, mimo stosowanej w nich, przeważnie komisowej, sprzedaży dzieł. Wysokość marż, ceny obrazów, jak i nazwiska ich nabywców otaczała dyskrecja. Czasem jedynie fakt zakupu dzieła przez znaną postać bywał odnotowywany w prasie – z jednej strony jako dowód zainteresowania sztuką w mieście, z drugiej zaś dla podniesienia prestiżu poprzez ostentację zasobności fabrykanckiego nabywcy. Część tego typu anonsów, jakie udało się odnaleźć w trakcie kwerend, znalazła swoje miejsce w niniejszej pracy.

* * *

Z inicjatywy Teresy Silberstein, znanej z filantropijnej działalności oraz zamiłowania do sztuki żony Markusa Silbersteina, w 1898 r. podjęto starania o zorganizowanie wystawy dzieł sztuki pochodzących z łódzkich zbiorów prywatnych, której podstawowym celem było zgromadzenie funduszy na kolonie letnie dla biednych łódzkich dzieci pochodzenia żydowskiego.

Powstały kilka lat wcześniej, w 1893 r., komitet kolonijny działał dzięki zaangażowaniu i wsparciu finansowemu żydowskich fabrykantów i inteligencji. Rekomendowani przez rodzinę Silbersteinów i Poznańskich łódzcy artyści: Samuel Hirszenberg, Leopold Pilichowski, Dawid Landé i Adolf Zeligson zostali zobowiązani do dokonania wyboru dzieł na wystawę³⁰⁷. Otwarcie ekspozycji z udziałem przedstawicieli władz miejskich, komisarza policji, miejscowych notabli i dziennikarzy odbyło się 15 lutego 1898 r. w lokalu udostępnionym przez Glüksmana przy Spacerowej. Zaprezentowano 220 obrazów, 20 rzeźb oraz zespół grafik angielskich, ogółem dzieł wypożyczonych od 45 właścicieli. Wystawiono m.in. prace: Natana Altmana, Anny Bilińskiej-Bohdanowicz, Józefa Brandta, Józefa Chelmońskiego, Władysława Czachórskiego, Juliana Fałata, Henryka Glicensteina, Maurycego Gottlieba, Samuela Hirszenberga, Maksymiliana Gierymskiego, Leona Wyczółkowskiego, Leopolda Pilichowskiego, Lazara Rozenberga, Antoniego Piotrowskiego, Władysława Podkowińskiego, Henryka Siemiradzkiego, Stanisława Heymana, Franciszka Żmurki. Wydano dwujęzyczny, rosyjsko-polski katalog. Żony i córki łódzkich przemysłowców oraz zaprzyjaźnione osoby zaoferowały swoją pomoc w pełnieniu dyżurów na wystawie³⁰⁸. Bilety wielokrotnego wstępu w cenie 2 rubli sprzedawały panie: Markusowa Silberstein, Maksymilianowa Cohn, Mieczysława Pinkusowa, a także doktor A. Pański. Przystępność ceny jednorazowych biletów

306 Ibidem, s. 49.

307 „Tygodnik Ilustrowany” 1898, nr 18, s. 359, „Izraelita” 1898, nr 5, s. 51.

308 „Goniec Łódzki” 1898, nr 13, s. 3.

przyczyniła się do popularności wystawy jako formy rozrywki łodzian. Komitet organizacyjny wysyłał znacznie większym obywatelom Łodzi także bilety abonamentowe, które można było także nabyć bezpośrednio u Teresy Silberstein. Cena wynosiła 2 ruble, a bilet taki pozwalał na zakup za połowę ceny wstępu na koncert w sali Vogla 9 marca oraz na wieczorek w tej sali 19 marca. Ekspozycja odniosła sukces frekwencyjny – odwiedziło ją ponad 18 tysięcy gości. Przedsięwzięcie to pozwoliło uzyskać dochód w wysokości 4746 rubli, z czego czysty zysk wyniósł 4366,45 rubli³⁰⁹. „Goniec Łódzki” opublikował szczegółowe zestawienie przychodów i kosztów ekspozycji – m.in. bilety abonamentowe przyniosły 3196,45 rubli przychodu, bilety zwykłe – 358,40 rubli, ze sprzedaży katalogów, którego cena wynosiła 50 kopiejek, uzyskano 632 ruble, zaś 446 rubli dostarczyły fotografie (prawdopodobnie zgody na prawo do reprodukcji obrazów w formie pocztówek). Koncert przyniósł 877 rubli 20 kopiejek, zaś bal 411 rubli. Razem dochód wyniósł 6085 rubli. Wśród poniesionych kosztów wykazano m.in. opłatę za wynajem lokalu od Glücksmana – 15 rubli, 160 rubli kosztował druk katalogów, zaproszeń i biletów, na transport obrazów zaś wydano 130 rubli. Otoczeni mecenasowską opieką rodziny Silbersteinów dwaj artyści czuwający nad stroną artystyczną wystawy otrzymali honoraria: Samuel Hirszenberg w wysokości 250 rubli, Leopold Pilichowski zaś 100 rubli³¹⁰.

Wystawa w 1898 r. była w Łodzi pierwszym tak znaczącym i spektakularnym wydarzeniem pod względem artystycznym, prezentując dzieła sztuki wysokiej klasy, jak też w wymiarze społeczno-towarzyskim, skupiając przedstawicieli elit przemysłowych wszystkich narodowości współuczestniczących w budowaniu życia kulturalnego miasta. Przywołując raz jeszcze postać inicjatorki wystawy, Teresy Silberstein, warto poza jej zaangażowaniem w działalność charytatywną odnotować to jej przedsięwzięcie jako przykład – skądinąd szalenie rzadki w Łodzi – zjawiska mecenatu artystycznego i bezpośrednich relacji między burżuazją przemysłową a artystami. Kwestia ta jeszcze zostanie bardziej szczegółowo przedstawiona w rozdziale poświęconym kolekcji Silbersteinów.

* * *

W 1903 r. środowisko łódzkich przemysłowców i filantropów zorganizowało dwie znaczące wystawy charytatywne. Odnalezione przez Irminę Gadowską dokumenty dotyczące „Salonu Polskiego”, zawierają m.in. prośbę Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczyńnego o pozwolenie urządzenia w lutym i marcu tego roku ekspozycji dzieł malarzy polskich³¹¹. Dochód z imprezy miał zasilić w dwóch trzecich kasę Towarzystwa. Pozostała część funduszków miała wpłynąć na konto Żydowskiego Towarzystwa Dobroczyńnego. Inauguracja imprezy odbyła się w obecności jej protektorów: księdza Zygmunta Chełmińskiego, Edwarda Herbst, Ignacego Poznańskiego, Juliusza Ku-

309 „Goniec Łódzki” 1898, nr 60, s. 2.

310 „Goniec Łódzki” 1898, nr 60, s. 2. Zob. także: Strzałkowski 1991, s. 64.

311 APŁ, APmŁ, sygn. 873, 866, cyt. za: Gadowska 2010, s. 35.

nitzera i zaproszonych gości. Przed gmachem fabryki Gustawa Lorenca przy ul. Spacerowej wzniesiono bramę triumfalną dekorowaną kwiatami. Za zaprojektowanie tej okolicznościowej aranżacji jej twórcy Leopold Pilichowski i Adam Strzeżymir Pruszyński zebrali zasłużone pochwały. W ostatecznym rozliczeniu wpływy z imprezy wyniosły 2755 rubli i 11 kopiejek, z czego Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynne otrzymało 1836 rubli i 74 kopiejki, a Żydowskie Towarzystwo Dobroczynne 918 rubli i 37 kopiejek³¹². Podobnie było w przypadku drugiej ekspozycji urządzonej w Łodzi jesienią tego samego roku. Ta druga wystawa, znacznie bardziej istotna w kontekście kolekcjonerstwa łódzkich przemysłowców, została otwarta 30 listopada 1903 r. w pomieszczeniach na parterze kamienicy Pinkusa przy ul. Spacerowej 1. Stanowiła prezentację dzieł będących prywatną własnością łódzkich kolekcjonerów i miłośników sztuki, w przeważającej części elit przemysłowych miasta³¹³. Dochód z niej miał zasilić fundusz nowo powstającego Towarzystwa Przeciwzembraczego, o czym informowała prasa³¹⁴. Tym razem w komitecie organizacyjnym znaleźli się m.in.: Leon Gajewicz – dyrektor Towarzystwa Kredytowego, Marian Gawalewicz – literat warszawski, a spośród przemysłowców: Emil Geyer wraz z małżonką oraz Juliusz Kunitzer, a także Wanda Gruszczyńska, córka rejenta Juliusza Gruszczyńskiego oraz artyści: Bogdan Prokura-Suszczański, Adam S. Pruszyński i Antoni Szczygielski³¹⁵. Częste anonse prasowe dotyczące planowanej imprezy, zamieszczane na łamach m.in. „Rozwoju” oraz „Gońca Łódzkiego”, bez wątpienia przyczyniły się do popularyzacji idei i ułatwiły pozyskiwanie dzieł do prezentacji. Apele o nadsyłanie deklaracji udostępnienia obrazów i innych cennych przedmiotów artystycznych ukazywały się w prasie łódzkiej niemal do ostatniej chwili. Selekcją nadsyłanych prac i oceną nich artystycznej jakości zajęło się siedmioosobowe gremium, w którym znaleźli się Marian Gawalewicz, Samuel Hirszenberg, Józef Konic, Witold Rowiński, Adam Strzeżymir Pruszyński, Antoni Szczygielski i Stanisław Łępiński. Nieoczekiwanie „grupa ekspercka” podjęła decyzję o przyjęciu wszystkich nadesłanych obrazów³¹⁶. Po złożeniu władzom guberni piotrkowskiej podania o pozwolenie na urządzenie wystawy, komitet organizacyjny podjął dyskusję nad kwestią ubezpieczenia nadsyłanych przez obywateli cennych eksponatów. Postanowiono w końcu ubezpieczyć, o czym poinformowano opinię publiczną, zapowiadając na kilka dni przed otwarciem sprowadzenie prac znanych artystów – m.in.: Kazimierza Ajdukiewicza, Stanisława Wyspiańskiego, Władysława Podkowińskiego, Franciszka Ejsmonda, Piotra Stachewicza, Juliana Fałata czy rodu Kossaków³¹⁷. Ubezpieczenie powierzono warszawskiemu towarzystwom asekuracyjnym. Proponowana cena biletów

312 O inauguracji, przebiegu i wynikach finansowych wystawy: „Goniec Łódzki” 1903, nr 3, s. 2; „Goniec Łódzki” 1903, nr 6, s. 2, „Goniec Łódzki” 1903, nr 7, s. 3, 4, 5, „Goniec Łódzki” 1903, nr 8, s. 2, s. 2, „Goniec Łódzki” 1903, nr 9, s. 2, 3.

313 Motucka 1977, s. 73, Strzałkowski 1991, Gadowska 2010.

314 „Goniec Łódzki” 1903, nr 286, s. 3.

315 Pełny skład komitetu podaje Strzałkowski 1991, s. 63.

316 „Rozwój” 1903, nr 262, s. 3; „Rozwój” 1903, nr 269, s. 2.

317 „Goniec Łódzki” 1903, nr 309, s. 2.

wstępu wynosiła 25 i 10 kopiejek. Ponadto chętni mogli nabyć za 2 ruble imienne bilety rodzinne i o połowę tańsze bilety indywidualne, upoważniające do wielokrotnego zwiedzania³¹⁸. Przygotowania do imprezy były już w znacznym stopniu zaawansowane, kiedy 12 listopada nadeszła oczekiwana zgoda rosyjskich władz na jej organizację. Termin otwarcia wystawy, pierwotnie wyznaczony na połowę miesiąca, został przesunięty na 30 listopada. W przygotowania do przedsięwzięcia zaan-

16. Ekspozycja podczas wystawy w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Heinza, w tle widoczne obrazy Oswalda Achenbacha, Henryka Siemiradzkiego i Aleksieja Pietrowicza Bogoljubowa oraz rzeźba Jana Antoniego Biernackiego, kat. poz.: 602, 633, 605, 755

gażowało się środowisko literacko-artystyczne Łodzi (m.in. Pruszyński, Szczygielski, Prokura-Suszczański, Hirszenberg, Pilichowski i Rozenberg). Wystawa, reklamowana plakatem Bohdana Prokury-Suszczańskiego, została otwarta 30 listopada 1903 r. o godzinie 12.30. Do zebranych na wernisazu gości powitalne przemówienie wygłosił Marian Gawalewicz, przecięcia wstęgi dokonał Juliusz Kunitzer. Wystawa czynna była dla zwiedzających w godzinach 10.00–22.00³¹⁹. Pośród wystawionych prac znalazły się obrazy zapowiedzianych wcześniej artystów, a także Jana Matejki, Henryka Siemiradzkiego, Jacka Malczewskiego, Leona Hirszenberga, Leopolda Pilichowskiego, Leona Wyczółkowskiego, Franciszka Żmurki i wielu innych. Dzięki uprzejmości Oskara Lissnera ekspozycję wzbogacono o dzieła rzemiosła artystycznego – srebra i emalie. Ponadto znalazły się tam rzeźby i brązy, a także projekty mebli w stylu zakopiańskim autorstwa Stanisława Witkiewicza. Ekspozycja zajmowała osiem sal na parterze domu Pinkusa. Oprawę prezentowanych dzieł, opatrzonych tabliczkami z nazwiskiem właściciela stanowiły wykonane specjalnie dekoracje kwiatowe. Wnętrza oświetlano wieczorami lampami gazowymi. Dodatkową atrakcją wystawy stała się cukiernia w stylu zakopiańskim – *zaczisny gabinet, w którym gosposie podejmować będą gości herbatą, łakociami i...flirtem*³²⁰. Dyżury na wystawie oraz w artystycznie zaaranżowanej cukierni pełniły panie i panowie z towarzystwa, zaangażowani w życie kulturalne miasta³²¹.

318 „Rozwój” 1903, nr 231, s. 5; „Rozwój” 1903, nr 245, s. 2; „Rozwój” 1903, nr 248, s. 2; „Rozwój” 1903, nr 252, s. 2.

319 „Rozwój” 1903, nr 274, s. 2.

320 „Rozwój” 1903, nr 260, s. 2.

321 Nazwiska dyżurujących na bieżąco i z wyprzedzeniem podawał „Rozwój” w kolejnych numerach do końca trwania wystawy. Wymienia je także Strzałkowski 1991, s. 15.

Wydrukowano katalog³²², podczas trwania wystawy zorganizowano kilka prelekcji – w ramach tzw. herbatek artystycznych odbyły się pogadanki o stylu zakopiańskim³²³ i malarstwie pejzażowym³²⁴. Spodziewano się, że popołudniowe spotkania urządzone na wystawie *obudzą nasze życie towarzyskie i zogniskują różne sfery towarzystwa na neutralnym gruncie*³²⁵. 11 grudnia wystawę odwiedził gubernator piotrkowski z małżonką; zezwolił wtedy na przedłużenie jej trwania, planowano bowiem otworzyć drugą odsłonę wystawy. Aktualną prezentację zamknięto 21 grudnia. Od 30 listopada do 13 grudnia salony domu Pinkusa przy Spacerowej 1 odwiedziło 5596 łodzian. Wysoka frekwencja i ożywienie, *jakie panowało w gabinecie, zamienionym na gustowną cukiernię najwymowniej świadczyło, jak łodzianom miła ta niekosztowna rozrywka*³²⁶ – stwierdzono na łamach „Rozwoju”. Tuż przed świętami Bożego Narodzenia została otwarta druga część wystawy z nowym zestawem dzieł – znów z obrazami Leona Wyczółkowskiego, Franciszka Żmurki, Juliusza i Wojciecha Kossaków, Jacka Malczewskiego, Józefa Chełmońskiego, Józefa Brandta³²⁷. Wystawa trwała do lutego 1904 r. i cieszyła się zainteresowaniem łodzian. By zwiększyć frekwencję i powiększyć przekazywany Towarzystwu Przeciwzembraczemu dochód z wystawy, organizatorzy zdecydowali się na obniżenie ceny biletów z 20 do 15 kopiejek³²⁸. I tym razem zwiedzający byli oprowadzani po ekspozycji przez łódzkich malarzy, m.in. Bogdana Prokurę, Franciszka Łubieńskiego i Adama S. Pruszyńskiego³²⁹, zapraszano na prelekcje m.in. o sztuce Michała Anioła Buonarrotiego; najprawdopodobniej ukazał się także katalog.

* * *

W latach I wojny światowej w Łodzi większość fabryk była nieczynna, bezrobocie było zjawiskiem powszechnym, brakowało żywności, opału oraz podstawowych artykułów higienicznych, żniwo zbierały choroby zakaźne, a ludność miasta w wyniku masowej emigracji zmniejszyła się z 600 tysięcy do zaledwie 370 tysięcy. Z inicjatywy elit przemysłowych miasta zostały zorganizowane wystawy o charakterze charytatywnym, prezentujące zasoby artystyczne miasta³³⁰. Urządzono je w ramach Wielkiej Kwesty Ogólnokrajowej „Ratujcie Dzieci”, której zasadniczym celem było zebranie środków na prowadzenie domów położniczych, żłobków, szpitali dziecięcych, punktów sanitarnych oraz tzw. punktów Kropli

322 „Rozwój” 1903, nr 269, s. 2; „Rozwój” 1903, nr 273, s. 4; „Rozwój” 1903, nr 280, s. 2. Niestety, mimo intensywnych poszukiwań, nie udało mi się dotrzeć do żadnego zachowanego egzemplarza tej publikacji.

323 „Goniec Łódzki” 1903, nr 322, s. 2.

324 Ibidem.

325 „Rozwój” 1903, nr 272, s. 2.

326 „Rozwój” 1903, nr 278, s. 2; „Rozwój” 1903, nr 284, s. 4; „Rozwój” 1903, nr 285, s. 2.

327 „Goniec Łódzki” 1903, nr 341, s. 2.

328 „Goniec Łódzki” 1904, nr 1, s. 2.

329 „Goniec Łódzki” 1904, nr 10, s. 2.

330 Nieco szerzej o wystawie pisali: Jaworski 2000, Strzałkowski 1991, s. 18–20.

Mleka³³¹. W maju 1916 r. powołano wiele sekcji zajmujących się poszczególnymi imprezami dobroczynnymi, w tym XVIII Sekcję Wystawy Obrazów i Sztuchów, której przewodniczył Juliusz Teodor baron Heinzel von Hohenfels. W Komitecie organizacyjnym wystawy znaleźli się także: Wilhelm Lürkens i Oskar Schweikert, Zenon Kon, Józef Urbanowski – właściciel zakładu kamieniarskiego, malarz Franciszek Łubieński, Jan Wojciechowski – dyrektor w zakładach Scheiblera oraz żony łódzkich przemysłowców – Sara Poznańska i Paulina Richter, a także Aniela Grabowska, żona notariusza Józefa Grabowskiego oraz młoda rzeźbiarka Julia Mendelson³³². Organizatorzy za pośrednictwem ogłoszeń prasowych zwrócili się do mieszkańców Łodzi o wypożyczenie na wystawę posiadanych dzieł sztuki. Zgłoszenia listowne przyjmowała Paulina Richterowa. Następnie przedstawiciele komitetu składali wizyty w domach w celu kwalifikacji lub odrzucenia zgłoszonych dzieł³³³. Wystawę ulokowano w sali pustej fabryki Juliusza Heinzla przy ul. Piotrkowskiej 104. Tam też urządzono kawiarnię – cukiernię, z której 20% dochodu szło na fundusz kwesty. Ogłoszono konkurs na plakat i ostatecznie przyjęto ofiarowany bezinteresownie projekt łódzkiego malarza Marcelego Sprusiaka. Aranżację plastyczną wystawy wykonali wspólnie Franciszek Łubieński i Józef Urbanowski³³⁴. Wystawę otworzył 11 czerwca Juliusz Teodor baron Heinzel von Hohenfels w obecności przedstawicieli zarządu kwesty, zaproszonych gości i przedstawicieli prasy. W foyer wystawy, ozdobionym kompozycjami z kwiatów dostarczonych z ogrodów Heinzlów i Richterów, wystąpił kwartet smyczkowy. Bilet wstępu na wernisaż kosztował aż 5 rubli³³⁵. Wzorem poprzednich wystaw dobroczynnych dyżury pełniły żony i córki znanych przemysłowców: Albrechtów, Barcińskich, Bennichów, Biedermannów, Gehligów, Grohmanów, Heinzlów, Hirsbergów, Hüfferów, Kernbaumów, Konów, Kretschmerów, Lürkensów, Poznańskich, Richterów i Steingertów. Kalendarz dyżurów ogłaszano w prasie³³⁶.

W łódzkich gazetach ukazały się liczne entuzjastyczne artykuły, a recenzent „Nowego Kuriera Łódzkiego” ocenił prezentację następująco: *Pierwsze wrażenie nadzwyczaj dodatnie i silne. Uderza przede wszystkim kolosalna liczba płócien i sugerują widza nazwiska najprzedniejszych polskich malarzy współczesnych*³³⁷. Choć wszyscy podkreślali rozmach imprezy, nie omieszkało skrytykować rozmieszczenia obrazów „podług właścicieli” i wedle rozmiarów, bez zwracania uwagi na autorstwo i kontekst tematyczny, czy po prostu całościowe wrażenie estetyczne, jak gdyby zwiedzający mieli zapamiętać, że są w bogatej, ale to bardzo bogatej Łodzi, która może sobie kupić wszystko³³⁸.

331 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 135, s. 3.

332 „Gazeta Łódzka” 1916, nr 199, s. 3.

333 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 137, s. 3, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 139, s. 3, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 142, s. 3.

334 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 137, s. 2; „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 140, s. 1; „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 150, s. 3; „Gazeta Łódzka” 1916, nr 139, s. 3, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 142, s. 3, „Gazeta Łódzka” 1916, nr 199, s. 3.

335 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 159, s. 3.

336 „Neue Lodzer Zeitung” (Illustrierte Sonntags-Beilage) 1916, nr 160.

337 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 159, s. 2.

338 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 159, s. 2.

17. Ekspozycja podczas wystawy w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Heinzla, na pierwszym planie rzeźba Jana Antoniego Biernackiego, po lewej m.in. obraz Jana Matejki, w głębi Alfonse'a Muratona, kat. poz.: 755, 618, 740

Sukces wystawy był jak najbardziej zasłużony, gdyż poza przebywającym wtedy za granicą Henrykiem Grohmanem, swoje zbiory udostępniłi najznacniejsi kolekcjonerzy mieszkający w Łodzi. Najliczniejszy, bo liczący 43 dzieła, i niewątpliwie najciekawszy zestaw prac dostarczył przemysłowiec Wilhelm Lürkens. Drugi pod względem wielkości zbiorów, liczący 30 obrazów i dwie płaskorzeźby, przedstawił baron Juliusz Teodor

Heinzel. Swą kolekcję udostępnił również Zenon Kon – dyrektor Banku Kupieckiego Łódzkiego. Pozostałe zaprezentowane zbiory były skromniejsze i obejmowały od kilku do kilkunastu dzieł. Wśród nich wyróżniał się zestaw Józefa Urbanowskiego. Kilkanaście swoich obrazów wypożyczyli na wystawę Silbersteinowie oraz małżonkowie Sara i Maurycy Poznańscy, byli także obecni ze swoimi zbiorami Oskar Schweikert, Karol Wilhelm Scheibler III, Edward Herbst, Leon Hirschberg, a także Władysław Wścieklica, właściciel drukarni, drugi obok Urbanowskiego³³⁹ przedstawiciel burżuazji pochodzenia polskiego. Poza tym po kilka prac wystawili: rodzina Barcińskich, Reinhardt Bennich, Adam Osser, Józef Richter. Wśród wypożyczających znaleźli się także Józef Sachs, prezes Stowarzyszenia Pracowników Handlu oraz Waclaw Kloss, dyrektor Szkoły Zgromadzenia Kupców³⁴⁰.

Kilku właścicieli dzieł sztuki przekazało na rzecz kwesty pewną liczbę wartościowych obrazów, które miały zostać rozlosowane podczas loterii. Wśród cennych nagród w loterii znalazło się *Studium* Natana Altmana³⁴¹.

Wystawa, tak jak i cała kwesta, zakończyła się sukcesem frekwencyjnym i kasowym³⁴². Zaplanowana pierwotnie na czas od 11 do 18 czerwca, była dwukrotnie przedłużana i ostatecznie została zamknięta 6 lipca. Ze sprzedaży 4858 biletów, a także katalogów i loterii uzyskano 3446 rubli i 84 kopiejek czystego dochodu³⁴³.

Oprócz wspomnianego katalogu i licznych wzmianek w prasie łódzkiej, wystawa

339 Kuropatwa-Pik, Szymański, Pawlak 2013.

340 Szczegółowe statystyczne zestawienie dotyczące ekspozycji przeprowadził Strzałkowski 1991, s. 18–20. Zob. także: Jaworski 2000.

341 „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 151, s. 3, „Nowy Kurier Łódzki” 1916, nr 178, s. 1.

342 Ostatecznie suma pieniędzy uzyskana przez organizatorów wystawy, na którą złożyły się ceny biletów, katalogów i wpływy z loterii wyniosła 3446 rubli i 84 kopiejki: „Nowy Kurier Łódzki” podaje sumę 5141 rubli i 43 kopiejki, powołując się na sprawozdanie z kwesty zamieszczone w numerze 227, s. 1.

343 „Gazeta Łódzka” 1916, nr 199, s. 3.

posiada cenną dokumentację źródłową w postaci albumu fotograficznego, znajdującego się obecnie w zbiorach Łódzkiego Centralnego Muzeum Włókiennictwa zawierającego trzydzieści siedem fotografii wykonanych przez inż. Michała Daszewskiego³⁴⁴.

Trudno ocenić, jaka część zasobu dzieł sztuki zdobiących łódzkie mieszkania znalazła się na omawianej ekspozycji. Jednak fakt, że po dwóch tygodniach od otwarcia wymieniono 78 obrazów na nowe, świadczy o dużej liczbie zgłoszonych obiektów³⁴⁵. Na wystawie zabrakło portretów reprezentacyjnych i rodzinnych oraz panoram zakładów, przynależących do *decorum* przemysłowców, często zdobiących ich gabinety. W katalogu podano, obok autora i tytułu dzieła sztuki, także nazwisko właściciela, co pozwala ocenić stan posiadania poszczególnych zbieraczy, stanowiąc jedno z istotniejszych źródeł w niniejszych badaniach.

Kolejną wystawą charytatywną z czasu I wojny światowej, prezentującą szerokiej łódzkiej publiczności dzieła pochodzące z łódzkich will i pałaców, była ekspozycja urządzona latem roku 1917. W związku z dobrym wynikiem kwesty na rzecz dzieci w 1916 r., podjęto ponownie starania o organizację analogicznej imprezy, także pod hasłem „Ratujcie Dzieci”. Podobnie, jak rok wcześniej powołano 13 sekcji tematycznych oraz Komitet Główny kwesty, któremu przewodniczył prałat Wincenty Tymieniecki. Dziewięć sekcja miała zająć się organizacją wystawy dzieł sztuki. Wśród organizatorów wystawy znaleźli się tym razem: Stefan Barciński, Michał Daszewski, Ryszard Geyer, Anna i Juliusz Teodor Heinzelowie, Zenon Kon, Stanisław Kroll, Wilhelm Lürkens, Abraham Neumann, Zofia i Józef Urbanowscy, J. Wojciechowski, Anna Grabowska oraz Franciszek Łubieński. Wystawa, miała gromadzić wszelakie przedmioty artystyczne – od obrazów olejnych po ceramikę i drobne przedmioty dekoracyjne. W „Gazecie Łódzkiej” opublikowano ogłoszenie: *Komitet uprasza niniejszym wszystkich posiadaczy nowoczesnych i starożytnych obrazów, rzeźb, bronzów, miniatur, ceramiki, tkanin, pasów, koronek i mebli o łaskawe zgłoszenia pod adresem Łódzkiej Miejscowej Rady Opiekuńczej (Piotrkowska 96)*³⁴⁶. Tym razem oprócz dzieł sztuki z łódzkich wnętrz, członkowie komitetu sekcji zdecydowali o wypożyczeniu około 200 obrazów z warszawskiego salonu artystycznego Feliksa Rychlinga. Ta część wystawy miała charakter komercyjny, gdyż wszystkie prace były na sprzedaż, a organizatorzy mieli otrzymać procent od zawartych transakcji³⁴⁷. Wprawdzie wystawie towarzyszył katalog, to jednak na obecnym etapie badań i kwerend nie udało się odnaleźć żadnego zachowanego egzemplarza.

Wzorem minionego sezonu miejscem prezentacji stały się sale fabryki na zapleczu pałacu Juliusza Teodora barona Heinzla von Hohenfels. Uroczysty wernisaż odbył się 2 czerwca 1917 r. Recenzent „Gazety Łódzkiej” opisał go następująco: *Komitet łódzkiej wystawy dzieł sztuki (...) urządził vernissage dla wszystkich, których sprawy*

344 CMW–Album.

345 „Gazeta Łódzka” 1916, nr 142, s. 3.

346 „Gazeta Łódzka” 1917, nr 135, s. 3.

347 „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 144, s. 1.

18. Ekspozycja podczas wystawy w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Heinzla, w centrum rzeźby Jana Antoniego Biernackiego i Franza von Stucka, kat. poz.: 755, 1576

sztuki bliżej interesują. Cena za wejście nie została oznaczona, jedynie przyjmowane były drobne datki na cel kwety pod hasłem Ratujcie dzieci. Osób zebrano się niewiele, na tacy przy wejściu zebrano około 200 marek³⁴⁸.

Z doniesień prasowych wynika, że Feliks Rychling wystawił wyłącznie prace polskich malarzy, m.in. Aleksandra Augustynowicza, Teodora Axentowicza, Józefa Chelmońskiego, Wacława Dyzmańskiego, Juliana Fałata, Jana Gumowskiego, Ju-

liusza i Wojciecha Kossaków, Franciszka Krudowskiego, Jana Matejki (szkic do obrazu *Iwan Groźny*), Stefana Popowskiego, Józefa Rapackiego, Władysława Skoczylasa i Teodora Ziomka³⁴⁹. Na wystawę ponownie trafiły obrazy z kolekcji rodziny Heinzlów, Wilhelma Lürkensa, Zenona Kona i Józefa Urbanowskiego. Tę hipotezę potwierdzają doniesienia prasowe: *Na ścianie wprost głównego wejścia wita nas wytworna postać Króla Stasia z bratem Kardynałem pendzla Baciarellego, po bokach dwa ornaty polskie z XV wieku przepięknej roboty; obok zbroja polska i karabela. (...) Z kolekcji obrazów, będących w posiadaniu osób prywatnych z Łodzi, na szczególne wyróżnienie zasługują wspaniałe w kolorycie i rysunku pastele włoskie Michettiego, własność baron. [ostwa] Heinzlów, jak również obrazy z galerii P. W. Lürkensa, które mogłyby być ozdobą niejednej galerii europejskiej³⁵⁰. Inny dziennikarz pisał: *Olbrzymie, widne i jasne sale, przybrane kwiatami, dywanami i stylowymi meblami, podnoszą urok wystawy, wabią ku sobie i czynią pobyt w nich nad wyraz przyjemnym. (...) Najcenniejszym, wprost bajecznej wartości arcydziełem nie tylko rzeczonyj wystawy, ale w ogóle malarstwa polskiego, jest obraz przedstawiający podjazd powstańczy z roku 1863 pędzla M. Gierymskiego. (...) Ze starej szkoły malarskiej są obrazy Michettiego, pastele szkoły włoskiej i francuskiej, portrety Baciarellego i Orłowskiego. (...) W dziale rzeźby znajdujemy prace Mendelsonówny, Certowiczówny i Czaplńskiego, którego biust, przedstawiający do złudzenia podobny portret pani L., łodzianki, ogólnie się podobał. (...) Pozatem interesują zwiedzającego wielkie zbiory porcelany, starych zegarów, naczyń itp. przedmiotów. (...) Do najciekawszych należą ornaty z XIV wieku, przedziwnej roboty. (...) Obfity, piękny zbiór**

348 „Gazeta Łódzka” 1917, nr 150, s. 3.

349 „Gazeta Łódzka” 1917, nr 154, s. 2.

350 „Gazeta Łódzka” 1917, nr 150, s. 3.

*kryształów, pamiątek rodzinnych, tarcz, wyrobów ze srebra i złota, jak kubki, puchary, tace, podstawki itp. dopełnia całość*³⁵¹.

Wystawa, której czas trwania zaplanowano na tydzień, była trzykrotnie przedłużana i została ostatecznie zamknięta 1 lipca³⁵². Zapowiadana w prasie loteria, z której środki miały zasilić dochód kwesty, została odłożona z powodu znikomego zainteresowania, losowanie nagród ostatecznie odbyło się 31 lipca przy stosunkowo niewielkiej frekwencji. Przeznaczono na nią dwanaście dzieł sztuki, zakupionych u Rychlinga lub przekazanych na ten cel przez ofiarodawców, m.in. Annę Heinzel, która podarowała dwie rzeźby Edwarda Wittiga³⁵³. Niektóre z tych prac były prezentowane w witrynach sklepu Towarzystwa „Siemens”, przy ul. Piotrkowskiej 96, księgarni Gebethnera i Wolfa, mieszczącej się przy ul. Piotrkowskiej 87 oraz na wystawach sklepów Heymana (ul. Piotrkowska 85), Gunderlacha (ul. Piotrkowska 113) oraz w składzie porcelany Bogusławskiego (ul. Piotrkowska 100). Obrazy, które nie zostały wylicytowane bądź odebrane, przekazano do dalszej sprzedaży, z której dochód miał zostać przeznaczony na wsparcie kwesty³⁵⁴.

Wystawa najwyraźniej nie powtórzyła sukcesu frekwencyjnego i finansowego z poprzedniego roku. Mimo raczej przystępnych cen biletów, wynoszących 1 markę w dni powszednie i 50 fenigów w święta oraz zorganizowanej loterii dzieł sztuki, nie udało się przyciągnąć zbyt licznej publiczności³⁵⁵. Zubożałe i wyczerpane latami wojny społeczeństwo Łodzi znacznie słabiej, aniżeli rok wcześniej, odpowiedziało na dobroczynną kwestę.

* * *

Historia Muzeum Miejskiego w Łodzi³⁵⁶ sięga projektu założenia Muzeum Przemysłu, Rolnictwa i Sztuki, który zrodził się około 1884 r. Jedną z pierwszych osób, która na początku XX w. starała się tę ideę wcielić w życie, składając konkretny projekt powołania Muzeum Publicznego w Łodzi, był Stefan Gorski – znany publicysta, redaktor i wydawca, wielokrotnie tu już cytowany³⁵⁷. Także Stefan Żeromski wystąpił z pomysłem założenia w Łodzi muzeum i przeniesienia do niego pamiątek narodowych z Muzeum w Rapperswilu³⁵⁸. *Czemuż nikt nie powie o przeniesieniu Rapperswilu do Warszawy,*

351 „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 150, s. 2.

352 „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 178, s. 2.

353 „Gazeta Łódzka” 1917, nr 209, s. 3.

354 „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 144, s. 1, „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 178, s. 2, „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 184, s. 2; „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 216, s. 2.

355 Brak jest precyzyjnych danych, nie udało się odnaleźć opublikowanego sprawozdania z działalności Komitetu Głównego za 1917 r.

356 Na temat historii muzeum: Ojrzyński 1998, Kacprzak 2008/4, Kacprzak, Saciuk-Gąsowska 2008, Saciuk-Gąsowska 2008. Zob. także: Minich 1963, Minich 1965, Zawilska 1977/2, Horbaczewska 1978, Ładnowska 1992.

357 Gorski 1904/2.

358 Zbiory te ostatecznie przeniesiono do Warszawy, gdzie spłonęły w 1939 r. Pisarz pełnił w latach 1892–1896 funkcję zastępcy kierownika biblioteki rapperswilskiej. Zob.: Żeromski 1911.

*albo co najbardziej naturalne do Łodzi, miasta z pół milionem ludności (...), które (...) nie posiada ani jednej, najlichszej instytucji polskiej z tego zakresu*³⁵⁹ – pisał w 1911 r. Nieco wcześniej, jesienią 1910 r., z inicjatywy niewielkiej grupy łodzian powstało Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki z siedzibą przy ul. Zielonej 8³⁶⁰. Podstawowymi formami działalności towarzystwa były organizacja wystaw, spotkań naukowych i odczytów, nadrzędnym celem zaś stworzenie pierwszego w Łodzi muzeum. Formalny wniosek o powołanie muzeum złożył w Magistracie Ludwik Przedborski. Projekt ustawy został przesłany do legalizacji do rządu gubernialnego piotrkowskiego³⁶¹. Pierwszą wystawą urządzoną przez Towarzystwo była Wystawa Antyalkoholowa – uzyskany z niej dochód w wysokości 2400 rubli przeznaczono na zakup pierwszych muzealiów. Poprzez dalsze zakupy, a także pozyskując dary i depozyty, powiększono pierwsze łódzkie zbiory. „Rozwój” relacjonował poczynania towarzystwa: *Nabywa, przyjmuje jako dar, depozyt, albo też wypożycza od pokrewnych instytucji i osób prywatnych okazy z dziedziny przemysłu i techniki oraz towaroznawstwa, środki pomocy naukowej itd. Urządza pracownie naukowe jako to gabinety fizyczne, laboratoria chemiczne itd. Organizuje specjalne wystawy czasowe niektórych działów np. przyrodniczą, pedagogiczną, sztuki (obrazy rzeźby itp.)*³⁶². 16 czerwca odbyło się zebranie organizacyjne Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki, w którym uczestniczyło 60 osób, przeprowadzono wybory zarządu – prezesem został pastor Rudolf Gundlach, wiceprezesem Ludwik Przedborski³⁶³. W zarządzie znaleźli się także malarz Franciszek Lipiec, któremu powierzono organizację sekcji artystycznej. *Na razie sekcja artystyczna – czytamy w prasie – będzie miała charakter przeważnie dydaktyczny i złożą się nań kopie różnych wybitnych dzieł sztuki polskiej i zagranicznej. Następnie w miarę napływania środków zarząd Towarzystwa nabywać będzie oryginalne prace i sekcja artystyczna zamieni się na stały salon sztuk pięknych*³⁶⁴. W dziale sztuki pierwotnie planowano umieszczenie wykonanych na zamówienie odlewów i kopii najslynniejszych arcydzieł malarstwa i rzeźby³⁶⁵. Idea zorganizowania w Łodzi muzeum spotkała się z niemałym zainteresowaniem obywateli miasta, którzy chętnie przekazywali nowej placówce obiekty z prywatnych kolekcji: numizmaty, starodruki, medale itp. Deklarację współuczestnictwa w tworzeniu zbiorów złożył na jednym z zebrań komitetu organizacyjnego przebywający w Łodzi Leopold Pilichowski. Zobowiązał się podarować muzeum szkic Jana Matejki do *Kazania Skarżi*, fragmenty krakowskiej kurtyny Henryka Siemiradzkiego, kopie obrazów Rembrandta i kopię *Rejtana* Matejki³⁶⁶.

359 Ibidem, s. 131.

360 Wśród pierwszych członków Towarzystwa znaleźli się m.in.: Ludwik Przedborski, Rudolf Grundlach, Stanisław Nakielski, Stanisław Skalski, Seweryn Sterling, Włodzimierz Piaskowski i Kazimierz Wyszynski.

361 „Rozwój” 1910, nr 37, s. 2.

362 „Rozwój” 1910, nr 72, s. 2.

363 „Rozwój” 1910, nr 189, s. 3.

364 „Rozwój” 1910, nr 222, s. 3.

365 „Rozwój” 1910, nr 243, s. 3, „Rozwój” 1910, nr 278, s. 2.

366 „Rozwój” 1910, nr 290, s. 2.

Inauguracja Muzeum Nauki i Techniki została proklamowana w siedzibie towarzystwa 1 kwietnia 1911 r. Następnego dnia otwarto muzeum w lokalu przy ul. Zielonej 8³⁶⁷.

W późniejszym artykule, w specjalnym – monograficznym, poświęconym w całości Łodzi, numerze czasopisma „Giewont” z 1928 r. tak oto określono główną funkcję instytucji: (...) *ze względów politycznych Muzeum Nauki i Sztuki przyjęło zupełnie inny charakter, jaki powinno było sobie zakreślić. Kryjąc*

*się przed czujnym okiem zaborcy, trzeba było, na pierwszym planie, krzewić ducha polskiego i walczyć z analfabetyzmem. Muzeum musiało ułatwić i uzupełniać działalność pokrewnych instytucji oświatowych, przeto gromadzono okazy wszelkiej wartości a skupywano eksponaty i pomoce szkolne, ułatwiające tym działalność niektórych towarzystw oświatowych*³⁶⁸.

W 1913 r. zbiory zostały przeniesione do nowego lokalu w prawej oficynie przy ul. Piotrkowskiej 91, wynajętego od Bolesława Kotkowskiego³⁶⁹ – miłośnika sztuki, właściciela m.in. obrazu Jana Matejki *Zabicie Leszka Białego w Gąsawie*³⁷⁰. Muzeum otrzymało do dyspozycji cztery duże sale. W krótkim czasie zbiory zostały uporządkowane i podzielone pomiędzy utworzone działy: przyrodniczy, etnograficzny, historyczny, gabinet fizyczny (w którym wzorem berlińskiej Uranii, rozmieszczono przyrządy tak, by zwiedzający mogli samodzielnie wykonywać rozmaite doświadczenia) oraz dział sztuki.

Jedną z sal przeznaczono na czasowe wystawy artystyczne. Już pierwsze z nich były sukcesem. Staraniem zarządu towarzystwa urządzono w początku maja 1913 r. ekspozycję grafiki (sztychów, litografii, miedziorytów itd). Prace wypożyczono od osób prywatnych. Oprócz słynnego zbioru sztychów angielskich należących do Zenona Kona łodzianie mogli podziwiać arcydzieła grafiki europejskiej użyczone m.in. przez Paulinę i Maurycygo Hertzów, Wacława Klossa, Hurewiczów, Bekermanów, Stefanię z Henszłów Leonową Hirszbergową, Stanisława Silbersteina, Stefanową Pogorzelską,

19. Wystawa w 1916 r. w pałacu Juliusza Teodora Heinzla, organizatorzy i goście wystawy, m.in. Juliusz Teodor Heinzel (pierwszy po lewej) i obok niego stojąca Aniela Grabowska

367 „Rozwój” 1911, nr 76, s. 2.

368 Muzeum Miejskie 1928.

369 Szukalak 1987, s. 14.

370 Strzałkowski 1991, s. 21.

profesora Chmielowskiego, księdza Wyrębowskiego. Poza obiektami będącymi własnością miejscowych kolekcjonerów, zaprezentowano prace eksponowane wcześniej na wystawie grafiki w Warszawie. Cena biletów wyniosła 30 i 15 kopiejek, przy czym tańszy wstęp zagwarantowany miała młodzież i członkowie towarzystwa³⁷¹. W lipcu, po zamknięciu wystawy sztychów, w opróżnionych salach rozwieszono tablice przestrzegające przed zgubnym wpływem alkoholu³⁷².

Efektywną współpracę pomiędzy muzeum a miejscowym środowiskiem artystycznym potwierdza kolejna prezentacja dzieł sztuki w salach tej szacownej instytucji. W gronie współczesnych malarzy i rzeźbiarzy, którzy postanowili wystawić swoje prace, znaleźli się m.in.: Bolesław Drożdżewski (Drozdziwski)³⁷³, Józef Skowron³⁷⁴, Moszek (Maurycy) Szczeciński³⁷⁵, Waław Konopka, Max Haneman, Józef Hecht, Abram Weinbaum³⁷⁶. Otwarta 14 grudnia 1913 r. ekspozycja prezentowała ok. 300 obrazów i rzeźb. Maurycy Szczeciński pokazał wiele kompozycji z motywami wschodnimi, wśród których *barwnością i wykończeniem* odznaczała się praca *Arabowie pod drzewem*. Dużym uznaniem cieszyły się malowane o różnych porach dnia tatrzańskie krajobrazy Maksa Hanemana, podobnie jak postimpresjonistyczny widok klasztoru łagiewnickiego, który *mile pieścił oko* zwiedzających. Józef Hecht – *ulubieniec akademii krakowskiej* – zaprezentował kilkanaście akwafort, miedziorytów i olejnych martwych natur. Z dobrym przyjęciem spotkały się również dzieła innych młodych twórców: Weinbauma, Drożdżewskiego, Skowrona. Wśród wystawionych rzeźb na uwagę zasługiwały prace Waławy Konopki, *Pogrzeb mnicha* dłuta Stanisława Horowicza i *Głowa* wykonana przez Michała Grossmana, ucznia Konstantego Laszczki³⁷⁷.

Urządzono 7 wystaw dzieł współczesnych malarzy polskich, m.in.: Józefa Pankiewicza, Franciszka Łubieńskiego (1921, 1922, 1923), ponadto wystawę *Ruiny Francji* (czerwiec 1921), trzy wystawy sztychów (w tym tę z maja 1913), cztery wystawy plakatów³⁷⁸, wystawę konkursową fotografii artystycznej (listopad 1922), a także wystawę entomologiczną (wrzesień 1919). Retrospektywną wystawę malarstwa polskiego końca XIX i początku XX w. wsparł posiadanymi dziełami znany warszawski antykwariusz Abe Gutmajer, u którego dzieła chętnie nabywali także łódzcy przemysłowcy³⁷⁹.

9 marca 1923 r. odbyło się posiedzenie magistratu, podczas którego zbiory i cały zebrany majątek przekazano gminie miasta Łodzi. Ustanowione w wyniku tego aktu Miejskie Muzeum zostało otwarte 3 września 1923 r. Kierował nim Włodzimierz Piaskowski. Przekazanie miastu zbiorów zostało zatwierdzone przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dopiero 12 listopada 1925 r., na podstawie zapi-

371 „Rozwój” 1913, nr 105, s. 3, „Rozwój” 1913, nr 107, s. 2, „Rozwój” 1913, nr 116, s. 5.

372 „Rozwój” 1913, nr 158, s. 4.

373 Strzałkowski 2005, s. 30.

374 Ibidem, s. 97.

375 Ibidem, s. 103.

376 „Rozwój” 1913, nr 242, s. 3.

377 „Rozwój” 1913, nr 295, s. 7.

378 „Rozwój” 1914, nr 50, s. 4; „Rozwój” 1914, nr 54, s. 6; „Rozwój” 1914, nr 100, s. 5.

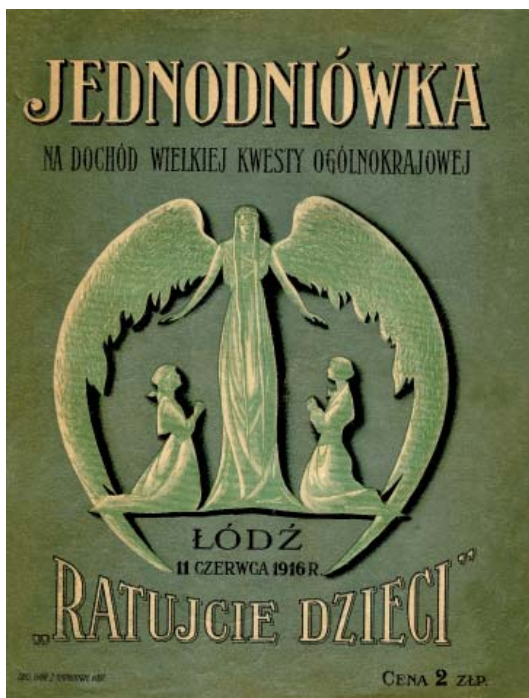
379 Muzeum Miejskie 1928, Muzeum Miejskie 1930.

su rejentalnego sporządzonego w lipcu tego roku³⁸⁰. W ten sposób ukonstytuowała się nowa instytucja samorządowa – Miejskie Muzeum w Łodzi.

Organizatorzy placówki dokładali starań, aby w atrakcyjny sposób eksponować zbiory i zachęcać gości do ich oglądania. W 1923 r. muzeum odwiedziło 22 366 osób, w 1924 r. 27 199, w 1925 r. zaś 17 268 osób, w kolejnych latach publiczność utrzymywała się na poziomie ok. 8–10 tysięcy osób rocznie³⁸¹.

Impulsem do dalszego rozwoju muzeum stała się działalność Przeclawa Smolika (1877–1947). Ten felczer, etnograf z zamiłowania, bibliofil, posiadacz znacznego księgozbioru, przybył do Łodzi z Krakowa w 1926 r. i wkrótce rozpoczął aktywną pracę w łódzkim środowisku zainteresowanym rozwojem kultury. Wraz z Janem Augustyniakim, dyrektorem Biblioteki Miejskiej w Łodzi, założył Towarzystwo Bibliofilów, któremu przewodniczył do roku 1935. Inte-

teresował się również sztuką, dzięki jego staraniom w 1932 r. laureatem nagrody artystycznej miasta został Władysław Strzemiński. Liberalne poglądy Smolika zgodne były z lewicowym nastawieniem ówczesnych władz miasta, toteż wkrótce został ławnikiem miejskim, a od roku 1928 pełnił funkcję przewodniczącego Wydziału Oświaty i Kultury w magistracie. Liberalizm i otwartość na nowe zjawiska w sztuce zaowocowały przekazaniem miastu Międzynarodowej Kolekcji Sztuki Nowoczesnej grupy a.r. Jednakże jeszcze zanim kolekcja została depozytem w muzeum, Smolik zapewnił Łodzi znaczący legat, który stanowił przełom w dziejach łódzkiego muzealnictwa. Krakowski publicysta, krytyk literacki, księgarz, bibliofil i kolekcjoner Kazimierz Bartoszewicz (1852–1930)³⁸² zwrócił się do magistratu Łodzi z propozycją ofiarowania miastu kilkupokoleniowych zbiorów rodzinnych³⁸³. Swą decyzję umotywował następująco: *Obecnie po śmierci synów zostałem sam jeden z dorobkiem czterech pokoleń i nie mam go komu zostawić. (...) O sprzedaży ani na chwilę nie myślałem, gdyż nie potrafiłbym spieniężyć zbiorów*

20. *Jednodniówka. Na dochód Wielkiej Kwesty Ogólnokrajowej „Ratujcie Dzieci”, 11 czerwca 1916, towarzysząca wystawie w pałacu Juliusza Teodora Heinzla*

380 APL, AmŁ, Wydział Oświaty i Kultury, sygn. 15000, poz. 86–88.

381 Muzeum Miejskie 1930, s. 180. Zob. także: Horbaczewska 1978, s. 63.

382 Smolik 1935, Moraczewski 1935.

383 DZMŁ 1928, s. 884.

21. Wystawa prac artystów warszawskich i krakowskich w Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi, kwiecień 1924

kolekcjonowanych przez nas z zamiłowaniem, a które dziś są jedyną moją radością życia. Postanowiłem więc przeznaczyć je na użytek publiczny i stworzyć z nich podstawę instytucji biblioteczno-muzealnej, z której by korzystały szerokie rzesze pracującej naukowo inteligencji. Kraków, miasto uniwersyteckie, ze swoimi olbrzymimi Bibliotekami: Jagiellońską, Czartoryskich, Akademii Umiejętności itd., nie znalazłby w mojej darowiznie specjalnie cennego materiału (...). To samo powiedzieć można o Warszawie, Lwowie, Poznaniu czy Wilnie. Przechodząc

*dząc w myśli miasta, dla których spuścizna Bartoszewiczów przyniosłaby korzyści, wybrałem Łódź, półmilionowe miasto fabryczne, z kilkoma tysiącami inteligencji*³⁸⁴.

Zbiory wypełniały dwa duże pokoje w mieszkaniu Kazimierza Bartoszewicza przy krakowskim Rynku Głównym. Gromadzone były przez Kazimierza i jego ojca Juliana (1821–1870) – historyka, nauczyciela, publicystę i redaktora pism naukowych i literackich. Składały się z trzech części: 1. biblioteki złożonej z 2025 dzieł w 2175 woluminach³⁸⁵ obejmującej XV-wieczne inkunabuły i nowożytny druki oraz bogaty zestaw XIX-wiecznych polskich książek i czasopism; 2. archiwaliów z lat 1540–1930, w których znajdowały się dokumenty historyczne, rękopisy i korespondencja znaczących dla dziejów narodu i kultury postaci, m.in. listy Bony Sforzy, Stanisława Augusta Poniatowskiego, ks. Józefa Poniatowskiego, archiwalia do dziejów konfederacji barskiej (m.in. Teki Wessla), listy Joachima Lelewela oraz tzw. Silva rerum szlacheckie; część tego archiwum stanowiły listy literatów: Henryka Sienkiewicza, Józefa Ignacego Kraśzewskiego, Kornela Ujejskiego, Jana Kasprowicza, Marii Konopnickiej; 3. kolekcji dzieł sztuki.

Protokół przekazania zbiorów został spisany 15 października 1928 r. w kancelarii adwokata dra Teodora Ringelheima w Krakowie, przy ul. Grodzkiej, w obecności Edmunda Wielińskiego, wiceprezydenta Łodzi i Przecława Smolika, ławnika wydziału oraz Kazimierza Bartoszewicza³⁸⁶. Miasto przyjęło zbiory, zapewniając darczyńcy, mianowanemu ich dożywotnim kustoszem, miesięczną pensję w wysokości 500 zł. Ponadto zo-

384 Lipecki 1929, s. 4.

385 Kempa 1982, s. nlb.

386 APŁ, Amł, Wydział Oświaty i Kultury, sygn. 15262.

bowiało się do zapewnienia właściwych pomieszczeń do przechowywania i udostępniania kolekcji, zadeklarowano również coroczne dotacje finansowe na konserwację i uzupełnianie zbiorów³⁸⁷. Gmina Łodzi miała również spełnić postawiony przez Bartoszewicza warunek: *Biblioteka moja przechodzi na własność m. Łodzi pod nazwą Zbiory imienia Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów, i ma stanowić zawsze osobną całość*³⁸⁸.

Zbiory pozostały pod opieką Bartoszewicza do jego śmierci w styczniu 1930 r. W marcu tegoż roku przewieziono je do Łodzi. Nie były jeszcze wówczas w pełni opracowane. Na pomieszczenia dla nich Samorząd Miasta Łodzi przeznaczył pierwsze piętro budynku dawnego ratusza przy Placu Wolności 1, w 1929 r. zajęte jeszcze przez Miejski Wydział Zdrowotności. Jednocześnie planowano do zbiorów Bartoszewiczów dołączyć kolekcję dzieła sztuki Miejskiego Muzeum, natomiast Gabinet Przyrodniczy przekształcić w odrębne Muzeum Przyrody, z pomieszczeniem w Parku Sienkiewicza (gdzie znajduje się do dzisiaj)³⁸⁹. Muzeum powstałe ze zbiorów Bartoszewiczów nazwano Muzeum Miejskim Historii i Sztuki im. J. i K. Bartoszewiczów.

Miasto nie dotrzymało słowa i wbrew warunkowi darczyńcy donacja została podzielona. Zgodę na podział kolekcji uzyskano od siostry Kazimierza, Teresy z Bartoszewiczów Kalinowskiej³⁹⁰. Reorganizację zbiorów zaplanował i przeprowadził pierwszy kierownik muzeum Marian Minich. Bibliotekę odłączono od rękopisów i przekazano Miejskiej Bibliotece Publicznej³⁹¹. W gestii Muzeum Miejskiego pozostały dzieła sztuki, wzbogacone o wcześniejsze nabytki Towarzystwa Nauki i Sztuki bądź gminy, a także *Teki Bartoszewiczów*, które nadal stanowiły integralną część zbiorów muzeum. Zajmował się nimi od października 1937 do marca 1938 r. Aleksander Rosenberg (później Rombowski)³⁹². Dopiero po II wojnie światowej archiwalia te weszły do zasobu Archiwum Miejskiego³⁹³.

Kolekcja sztuki Bartoszewiczów, licząca ponad 60 obrazów i około 200 rycin³⁹⁴, nie była ani spójna, ani wyjątkowo cenna, składały się na nią przede wszystkim dzieła malarzy polskich przełomu XIX i XX w. Było w niej jednak kilka dzieł bardzo interesujących, by wspomnieć dwie prace Jana Piotra Norblina de la Gourdaine (*Król Stanisław August Poniatowski w Korpusie Kadetów, 1774–1782; Księżę Adam Kazimierz Czartoryski w Korpusie Kadetów, 1774–1782*), dzieła Antonia Gramatiki, Aleksandra Kotsisa, Artura Grottgera, Jacka Malczewskiego, Wojciecha Gersona i Tytusa Czyżewskiego. Wszystkie te prace zostały zaprezentowane publiczności za ledwie w miesiąc po sprowadzeniu krakowskiej kolekcji do Łodzi. Było to możliwe m.in. dzięki

387 Ibidem.

388 Lipecki 1929, s. 5.

389 Muzeum Miejskie 1930, s. 180–181.

390 Romankówna 1938, s. 18.

391 Dziś zbiory biblioteczne znajdują się w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Marszałka J. Piłsudskiego w Łodzi.

392 Rombowski 1938.

393 Bandurka 1998, s. 517–521.

394 Łódź 1930, s. 20–31. Na liście dzieł wystawionych w 1930 r. znalazły się 53 obrazy i 9 rysunków oraz zestaw miedziorytów, stalorytów, litografii i kilka drzeworytów.

ki temu, iż miasto wyasygnowało pieniądze nie tylko na dokonanie spisu prac już w okresie, kiedy znajdowały się one w Krakowie w mieszkaniu Bartoszewicza, ale zadbało również, aby w tym czasie przeszły one przez ręce konserwatora: *Restauracji malowideł zbioru dokonał na zlecenie Magistratu m. Łodzi z pietyzmem i znanstwem artysta-malarz, prof. Antoni Procajłowicz w Krakowie*³⁹⁵. Uroczyste otwarcie dla publiczności nastąpiło 13 kwietnia 1930 r. W wydanej w 1998 r. historii muzeum Jacek Ojrzyński napisał: *tę datę przyjmujemy jako początek historii obecnego Muzeum Sztuki w Łodzi*³⁹⁶.

Niespełna rok później, 15 lutego 1931 r., kolejne wydarzenie – otwarcie dla publiczności Międzynarodowej Kolekcji Sztuki Nowoczesnej grupy a.r. – wytyczyło dalsze losy muzeum. Datę podpisania umowy, a tym samym utworzenia *kolekcji dzieł sztuki, obrazujących rozwój i stan obecny sztuki nowoczesnej polskiej i zagranicznej*³⁹⁷, przywołuje Jaromir Jedliński, pisząc o *Międzynarodowej Kolekcji Sztuki Nowoczesnej grupy »a.r.« udośćnionej publiczności Łodzi w 1931 r. i stanowiącej zaczątek zbiorów Muzeum Sztuki*³⁹⁸. Oba te wydarzenia są ściśle ze sobą powiązane – Międzynarodowa Kolekcja Sztuki Nowoczesnej powstawała z myślą o prezentacji w muzeum, zatem jego wcześniejsze istnienie dawało pewną gwarancję instytucjonalnej stabilności, a nie efemerycznego wydarzenia.

Stworzenie Międzynarodowej Kolekcji Sztuki Nowoczesnej było niewątpliwie najważniejszym wspólnym osiągnięciem grupy a.r. (a.r. – artyści rewolucyjni = awangarda rzeczywista: Władysław Strzemiński, Katarzyna Kobro, Henryk Stażewski i Jan Brzękowski)³⁹⁹. Jej inicjatorem był Władysław Strzemiński, który z podobną ideą nosił się już od połowy lat 20. XX w. Obserwując publiczność oglądającą wielkie kolekcje malarstwa francuskiego Siergieja Szczukina i Iwana Morozowa, skonfiskowane przez bolszewików tuż po rewolucji październikowej, doszedł do wniosku, że częste obcowanie z nowymi formami w sztuce pozwala łatwiej je zrozumieć i zaakceptować. Zgodnie z jego złożeniem miała powstać spójna ideowo kolekcja awangardowej sztuki europejskiej, która zaprezentowałaby ją publiczności w możliwie pełny sposób. Osiągnięcie celu było realne dzięki pozycji Strzemińskiego i Kobro w kręgu awangardy europejskiej, a także wytężonej pracy Jana Brzękowskiego i Henryka Stażewskiego, dzielącego czas pomiędzy Warszawę i Paryż. Stażewski, członek *Cercle et Carré* i *Abstraction-Création*, utrzymywał żywe kontakty osobiste z członkami tych ugrupowań, co ułatwiało pozyskiwanie dzieł, o które Strzemiński mógł prosić jedynie korespondencyjnie. Brzękowski redagował wydawane w Paryżu pismo „L’art contemporain” (Sztuka nowoczesna), co także przyczyniało się do nawiązywania znajomości z wieloma artystami⁴⁰⁰. Magnesem

395 Łódź 1930, s. 4.

396 Ojrzyński 1998, s. 8.

397 APŁ, AMmł, Akta Wydziału Oświaty i Kultury, teczka nr 1496, umowa publikowana przez Zofię Baranowicz – Baranowicz 1969, s. 423.

398 Jedliński 1993.

399 Jurkiewicz-Eckert 2006, Saciuk-Gąsowska 2008.

400 Zofia Baranowicz obliczyła, że spośród 44 artystów 18 było członkami *Cercle et Carré*, a 21 Abs-

przyciągającym twórców ofiarowujących swe dzieła była obiecana – i zrealizowana – możliwość zaprezentowania prac jako kolekcji muzealnej. Europejskie muzea owego czasu niechętnie prezentowały dzieła awangardy, podobnie jak niechętnie przyjmowała je publiczność. Współczesną łódzką instytucją, która zdecydowała się pokazać sztukę aktualną, była otwarta w 1929 r. nowojorska MoMA, tu jednakże nie ograniczano prezentacji do

22. Wystawa malarstwa polskiego w Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi, 1926

awangardy. Porównywalny mógłby być Gabinet Abstrakcji, zaprojektowany w 1927 r. dla Landesmuseum w Hanowerze przez El Lissitzky'ego, ale ta ekspozycja trwała zaledwie kilka miesięcy. Twórcy natomiast doskonale rozumieli znaczenie stałego eksponowania swoich prac, dostrzegając w tym jedyną możliwość przekonania widzów o ich wartości. W łódzkiej kolekcji, realizującej ideę awangardy o ponadnarodowej współpracy i jedności sztuki, znalazły się dzieła wywodzące się z nurtów abstrakcji geometrycznej, lirycznej, futuryzmu, kubizmu, surrealizmu. Warto jednak odnotować, że w końcu lat 30. XX w. także przemysłowcy zaznaczyli swoją obecność w historii, stosunkowo niedawno powstałego i przez długi czas poszukującego formuły i oblicza, muzeum. W księgach archiwalnych Muzeum Sztuki w Łodzi odnaleźć można zapisy donacji trzech łódzkich przemysłowców: Karola Rajmunda Eiserta, Jakuba Brat-Kona i Henryka Grohmana. Te uszczuplone w zawierusze dziejowej dary łódzkich przemysłowców wraz z dziełami sztuki dawnej, zarówno polskiej, jak i obcej, pozyskanymi w okresie powojennym, o fabrykanckiej proveniencji, obok imponującej kolekcji sztuki awangardowej XX stulecia, decydują o specyfice Muzeum Sztuki i jego związku z miastem.

* * *

W dniu 8 kwietnia 1924 r. uroczyste, z udziałem ówczesnego prezydenta miasta Łodzi Mariana Cynarskiego oraz łódzkiego biskupa Wincentego Tymienieckiego została otwarta przy ul. Piotrkowskiej 53, w siedzibie Związku Pracowników Miejskich, pierwsza wystawa zorganizowana przez powołaną do życia przez magistrat Łodzi Miejską Galerię Sztuki.

W tym czasie trwały jeszcze prace adaptacyjne do potrzeb wystawienniczych

traction–Création, przy czym niektórzy z nich byli członkami obu tych ugrupowań. Zob.: Baranowicz 1969, s. 424.

23. Wystawa prac Edwarda Okunia, Mariana Trzebińskiego, Mariana Helmpirgo i Wacława Dobrowolskiego, 50. wystawa w Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi, kwiecień 1929

w przeznaczonym na jej siedzibę pawilonie ogrodowym, usytuowanym w południowej części Parku im. Henryka Sienkiewicza, pomiędzy dzisiejszymi ulicami Sienkiewicza i Kilińskiego. Zbudowany w latach 1903–1906, prawdopodobnie według projektu łódzkiego architekta miejskiego Franciszka Chełmińskiego, był dotychczas użytkowany przez aptekarza Wojciecha Groszkowskiego i cukiernika Tadeusza Szaniawskiego – mieściły się tam pijalnia wód mineralnych oraz elegancka

cukiernia z letnim tarasem kawiarnianym. W sprawozdaniu z działalności Wydziału Oświaty i Kultury Magistratu m. Łodzi za rok 1925 czytamy: *Poza ośrodkami artystycznymi Krakowa, Warszawy i Wilna, w innych miastach Rzeczypospolitej sztuka wiedzie suchotniczy żywot. Brak zbiorów muzealnych i ekspozycji współczesnych sztuk plastycznych odcina twórczość artystyczną lodem obojętności społeczeństwa od potrzeb życia narodu, którego artyzm jest chlubą i wyrazem kultury*⁴⁰¹. Tak więc, za sprawą miejskiego magistratu, uchwałą nr 731 z dnia 17 kwietnia 1924 r. powierzono wyłonionemu w konkursie dyrektorowi Marianowi Dienstl-Dąbrowie zorganizowanie stałej wystawy sztuki na wzór warszawskiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych.

W pośpiesznie, wstępnie dostosowanym do potrzeb galeryjnych budynku⁴⁰² otwarto 14 maja 1924 r. pierwszą wystawę środowiska łódzkich malarzy: Maurycego Trębacza, Marcelego Sprusiaka i Stefana Wegnera. W latach 1924–1930 w Miejskiej Galerii Sztuki w Parku im. H. Sienkiewicza odbyło się około 50 wystaw. Przede wszystkim prezentowano tu obrazy polskich malarzy – m.in. dzieła Jana Matejki, Aleksandra Gieryskiego, Józefa Chełmońskiego, Jacka Malczewskiego, Józefa Mehoffera, Leona Wyczółkowskiego. Podczas jednej ze zbiorowych wystaw pokazano po raz pierwszy w 1927 r. prace Władysława Strzemińskiego i Karola Hillera.

Marian Dienstl-Dąbrowa stworzył przy galerii czytelną czasopism artystycznych. Wykorzystując nowoczesny radioaparat firmy Marconi, przeprowadzał transmisje

401 Sprawozdanie 1926, s. 90, cyt. za: Łódź 2005/1, s. 5.

402 Opracowany przez architekta W. Liskowskiego plan modernizacji przestrzeni budynku i rozbudowy nie został zrealizowany z powodu zbyt wysokich kosztów i trudnej sytuacji budżetowej galerii. Dopiero w 1931 r., wedle projektu Karola Stryjeńskiego, gdy galeria została wydzierzawiona Instytutowi Propagandy Sztuki w Warszawie nastąpiły pierwsze znaczące przekształcenia dyspozycji przestrzennej budynku.

koncertów z europejskich sal koncertowych; dla ożywienia instytucji i rozszerzenia jej duchowego terenu działalności zorganizowano w latach 1925 i 1926 trzydzieści odczytów pod nazwą czwartki literackie w Sali wystawowej, a także z inicjatywy Dyrekcji M. G. Sz. [Miejskiej Galerii Sztuki – uzupełnienie DK] odbył się konkurs zdobienia okna sklepowego w grudniu 1926 r.⁴⁰³.

Zbiory Galerii były wzbogacane zarówno zakupami z dotacji miejskich, jak i darami. W początkowym okresie efekty były jednak nader skromne. W „Giewoncie” z 1928 r., obok zdjęć z otwarcia wystawy Wlastimila Hofmana i wystawy wewnątrz w Galerii Sztuki, napisano: *Z zakreszonych zadań i celów M.G.Szt. najubożej przedstawia się zapoczątkowanie stałego zbioru, jak bowiem ze sprawozdania wynika, w okresie 1924 do grudnia 1926 – zdołano zakupić cztery obrazy – ofiarowano trzy obrazy, ponadto 2 miniatury architektury mauretańskiej (odlewy w gipsie), zbiór czasopism artyst. francuskich i niemieckich i model statku gdańskiego! Jeżeli się zważy, że głównym celem każdej galerii obrazów, czy muzeum, czy nawet czytelnicy jest głównie i przede wszystkim gromadzenie zbiorów stałych, czyli własnych, to wyż. przytoczony pg. sprawozdania, wynik z trzechletniego okresu pracy – jest jak na Łódź, nader skromny*⁴⁰⁴.

Warto w tym miejscu odnotować fakt, iż tak jak część zakupów łódzkich artystów awangardy, niektóre ze wspomnianych tu darów mają proveniencję fabrykancką. W najdawniejszych annałach Galerii Miejskiej w Łodzi zapisał się jeden z przedstawicieli rodziny Silbersteinów, syn Markusa i Teresy – Stanisław, chętnie gromadzący dzieła sztuki. Podarował on dwie akwarele związane z środowiskiem krakowskim przełomu wieków Michała Pocięchy: *Chłopi I / Z kościoła* oraz *Chłopi II / Z karczmy* – niewielkie rodzajowe akwarele z 1889 r., które później zostały przekazane do zbiorów Muzeum Miejskiego i wpisane jako jedne z pierwszych zabytków do inwentarza.

Z Galerią Miejską w Łodzi wiąże się także powstanie tutejszego Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, w którym wśród członków założycieli znaleźli się przedstawiciele fabrykanckich elit. W katalogu Miejskiej Galerii Sztuki z marca 1929 r. czytamy: *Pod egidą W. P. Wojewody Jaszczołta odbył się szereg zebrań organizacyjnych, na których opracowywano statut Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Łodzi. W skład komisji organizacyjnej powołano d-ra Brunona Biedermana, M. Dienstl-Dąbrowę, Roberta Geyera, dyr. Milkera, adw. Pawłowskiego, adw. W. Pełkę, rejenta K. Rossmanna i kuratora Ryniewicza. Działalność Towarzystwa rozpocznie się natychmiast po legalizacji statutu t.j. w miesiącu marcu*⁴⁰⁵.

W katalogu jubileuszowej, 50. wystawy Miejskiej Galerii Sztuki wydanym w kwietniu 1929 r. dyrektor Marian Dienstl-Dąbrowa, w tekście podsumowującym pięcioletnie działalności galerii (1924–1929), pisał: *Po pełnych bolesnych rozczarowań próbach zaszczepiania umiłowań do sztuk plastycznych w Łodzi poczynionych w okresie niewoli, przez znanego pisarza Zygmunta Bartkiewicza, art. mal. Eustachego Piet-*

403 Giewont 1928, s. 118.

404 Ibidem.

405 Łódź 1929/1, s. nIb.

kiewiczza i inn. podjąłem przed pięciu laty myśl stworzenia stałej wystawy sztuki pod egidą Magistratu m. Łodzi. (...) Na twardy łódzki ugor, przez pięć lat rzucano płodne ziarno. W pozbawionym wszelkich zabytków architektury i zbiorów artystycznych nie-szczęśliwym mieście, odsuniętym od szlaku rozwoju duchowego twórczości polskiej próbowano stworzyć oazę piękna. Żmudnej i odpowiedzialnej tej pracy patronował s.p. prezydent Marian Cynarski oraz ławnicy Franciszek Kruczkowski i senator Kopciński. Ostatnio zaś prezydent Bronisław Ziemięcki, dzięki którego poparciu Łódź podziwiać mogła wystawę Wojciecha Kossaka. Prasa łódzka polska, niemiecka i żydowska popierała szlachetnie wszelkie kulturalne poczynania w głębokim zrozumieniu celów działalności tej placówki. Pięć lat prób i zmagañ wykazało, iż nadal nie może ponosić ciężaru tej placówki kulturalnej jednostka, lecz czynić to musi samo społeczeństwo. Toteż dla kierowania dalszymi losami tej instytucji powołanem do życia zostało pod egidą J.W.P. Wojewody Władysława Jaszczółta Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Łodzi. Założycielami tegoż są pp. dr. B. Biedermann, E. Heiman, H. Fater-son, Robert i Gustaw Geyer, red. Cz. Gumkowski, W. Groszkowski, dyr. R. Oberfeld, J. Milker, dr. Mogilnicki, M. Lubelski, adw. Pawłowski, adw. Pełka, rejent K. Rossman, kurator dr. A. Ryniewicz, inż. E. Wagner. (...) Jakażkolwiek będzie ocena pięcioletnich zabiegów i dotychczasowej działalności Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi, w zakresie rozbudzania zamiłowań do twórczości plastycznej, śmiem twierdzić, iż instytucja ta stała się dziś żywożą potrzebą i koniecznością dla rozwoju intelektualnego życia 600-tysięcznego miasta, a nie jest efemerydą czy luksusem⁴⁰⁶.

Gdy w 1930 r. władze miejskie postanowiły wydzierżawić warszawskiemu Instytutowi Propagandy Sztuki galerię, w pawilonie parkowym powstała jedyna w Polsce filia IPS-u. Instytucja ta wywarła istotny wpływ nie tylko na oblicze artystyczne ówczesnej Łodzi, ale także podtrzymała dziedzictwo tej galerii i jej związek ze środowiskiem łódzkiej awangardy (Strzeziński, Kobro, Stażewski), w twórczy sposób rozwinięte w Muzeum Sztuki w Łodzi w kolejnych dziesięcioleciach, co stanowi do dziś o tożsamości artystycznej miasta i jego wyjątkowym miejscu na mapie artystycznej Polski⁴⁰⁷. Wiele nabytych w okresie międzywojennym dzieł trafiło z Galerii do zbiorów Muzeum Miejskiego, choć znaczna ich część zaginęła w czasie II wojny światowej.

406 Łódź 1929/2, s. nb.

407 Łódź 1905/1 (szczególnie: Z. Karnicka, *Rok 1933 – Plastycy Nowocześni*, s. 17–20).

**KOLEKCJONERZY
I ZBIERACZE W ŁODZI**

Agnieszka i Jacek Friedrichowie w interdyscyplinarnej analizie wnętrza fabrykanckich Reymontowskiej Ziemi obiecanej pisali: *Dla Pana domu [mowa o Endelmanie] pieniążna wartość jest (...) w oczywisty sposób wyznacznikiem wartości dzieła sztuki. Jego żona, co prawda, nie przywiązuje większej wagi do ceny posiadanych przez siebie dzieł, jednakże ujawnia inny nowobogacki mankament: brak estetycznego wyrobienia. W oczach czytelnika demaskuje ją tyrada wygłoszona, gdy zarzut nadmiernego werniksowania jednego z obrazów podniesie prawdziwie wyrafinowana znawczyni sztuki, jaką jest Nina Trawińska (w ujęciu Reymonta wywodząca się – dla kontrastu z Żydówką-nuworyszką – z tradycyjnych środowisk polskich i szlacheckich). Odpowiadając na zastrzeżenia Trawińskiej, Endelmanowa mówi bowiem: Ja lubię, żeby był glanc! Mnie jest wszystko jedno: landschaft, scena rodzajowa, mitologiczna czy historyczna, ja wszystko kupuję, bo my możemy sobie na to pozwolić, ale ja lubię, żeby moje obrazy miały glanc! To porządnie wygląda*⁴⁰⁸. *Bezceremonialność kulturowa, niekompetencja objawiona w tej wypowiedzi sprawia, że Trawińska z trudem powstrzymuje się od śmiechu. W tej scenie widzimy ponownie, że śmiech jest jedną z podstawowych strategii osvajania, a raczej unieważniania nowobogackiej ostentacji, stanowiącej wszak jeden z najistotniejszych rysów epoki*⁴⁰⁹.

Wnętrza fabrykanckie wyróżnia specyficzny repertuar historycznych neostylów, przyporządkowanych na zasadzie modusu określonym treściom. Wisława Jordan przyjęła za kategorie porządkujące decorum wnętrza fabrykanckich pojęcia reprezentacji i prywatności⁴¹⁰. Potęgę rodziny i jej zakorzenienie w tradycji miał potwierdzać tzw. styl staroniemiecki. W hallu pojawiały się zatem znane z renesansu ławy, gdańskie szafy, krzesła „weneckie”. W pokoju pana centralne miejsce zajmowały potężne biurko, także szafa biblioteczna oraz obity skórą fotel. Elementem, który zazwyczaj dominował we wnętrzu była dekoracja sufitu; częstokroć ponad głowami zawieszano strop kasetonowy, odwołujący się do tradycji nowożytnych schematów dekoracyjnych i m.in. serliańskich wzorników⁴¹¹. Salon miał kolorystykę intensywną – seledynowo-różową lub żółto-niebieską. Urządzony był garniturem złożonych bądź białych mebli w stylu Ludwika XV. Wśród obrazów przeważały kopie słynnych mistrzów XVII i XVIII w. – okazałe płótna w złożonych ramach. Popularne były alabastrowe rzeźby, których oryginały bez trudu odnaleźć można było w słynnych europejskich zbiorach. W mniej-

---

408 Reymont 1996, t. 1, s. 290.

409 Friedrich, Friedrich 2008, s. 148.

410 Łódź 1986, s. 5–10. Zob. także: Dominikowski 2008.

411 Kubiak 2008, Gryglewski 2008.

szych, prywatnych salonach oddziaływało skojarzenie odpoczynku i rozrywki z życiem dworskim. Na ścianach wisiały malowidła z puttami, w pomieszczeniach ustawiano liczne etażerki i serwantki wypełnione bibelotami – porcelanowymi figurkami, rozmaitymi wazonikami dekorowanymi idyllicznymi scenami. Najbardziej oddani modzie urządzali pokoje orientalne – chińskie, japońskie lub mauretańskie, w których wystawiano porcelanę wschodnią, broń perską lub turecką, częściej jednak ich europejskie imitacje. Powszechne w końcu XIX w. zainteresowanie egzotyką stanowiło rodzaj ucieczki od codzienności. Jadalnia wyposażona była w neorenesansowe lub neobarokowe, dębowe, ciężkie kredensy. Krzesła zdobione były dekoracją snycerską, motywami stylizowanego akantu, o siedziskach i zapleckach pokrytych skórą, niekiedy z wytłoczonym monogramem. Wyposażenie uzupełniały liczne żardinieri o różnorodnych formach, wypełnione rzadkimi roślinami.

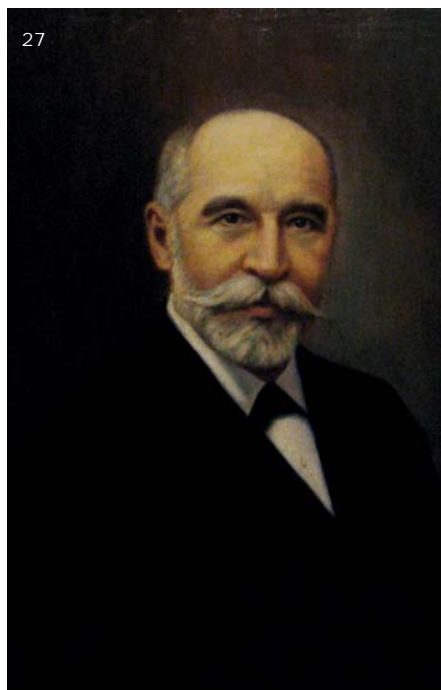
Przy urządzeniu wnętrz swoich domów przemysłowcy korzystali z popularnych w drugiej połowie XIX w. podręczników z gotowymi wzorami sprzętów oraz dekoracji sufitów, ścian i podłóg. Być może korzystano ze „wzorników” F. Schwenkego, J. Papego, Ferdinanda Luthmera⁴¹², o czym ostatnio interesująco pisał Wolfgang Brönner. Zalecano w nich m.in. horyzontalny podział ścian, drewniane boazerie w jadalni i pokoju pana, papierowe tapety naśladujące brokatowe obicia, kurdybany lub gobeliny, stosowanie witraży i zasłon tłumiących światło. Zapewne czasem zaglądano do bodaj najpopularniejszego kodeksu *savoir-vivre*’u Constanze von Franken (właściwie Helene Stöckl)⁴¹³. Autorka w rozdziale poświęconym urządzeniu mieszkania udziela wskazówek dotyczących ustawienia sofy, stołu, czystych donic na parapecie okiennym, znaczący fragment dotyczył wieszania obrazów i ustawiania statuetek w salonie⁴¹⁴. Za łódzką specyfikę trzeba uznać pojawiające się symbole przemysłu włókienniczego i handlu – alegoryczne figurki z brązu, ustawiane w reprezentacyjnych miejscach modele fabryk, będących źródłem dochodu gospodarzy.

Analiza „programów” wyposażenia i dekoracji wnętrz fabrykanckich jest dowodem przenikania się tradycji drobnomieszczańskiej z wielkoburżuazyjną, a także asymilacji wzorów arystokratycznych – przyczynkiem do rozważań nad procesem formowa-

412 Schwenke 1884, Pape 1887, Luthmer 1884–1886, Luthmer 1888–1889. Zob. także: Brönner 1982, Poznań 1989, Hamburg 2001, Kuhrau 2005 (zwłaszcza rozdział: *Das Sammlerinterieur und die Reform der historischen Interieurgestaltung*, s. 204–213).

413 Franken 1921.

414 Franken 1921, s. 37: *An die Wand hänge Bilder, vergiß aber nicht, daß die Art der Bilder, die deine Wohnung zieren, der sicherste Gradmesser für deine Bildung find. Wertlose Bilder in prunkenden Rahmen wird sein Gebildeter in seiner Wohnung dulden. Kannst du dir gute Ölbilder anschaffen, so werden sie den schönsten Schmuck deiner Wohnung, deinen und fremden Augen ein Erquickung sein, sind dir die gute Ölbilder zu teuer, so ziehe schöne Photographien, Stahlstiche und ähnliche Nachbildungen berühmter Gemälde, wie man sie jetzt in seltener Vollendung und für geringer Kosten bekommt, schlechten Gemälden oder wertlosen Öldruckbildern vor. Ein Öldruck muß schon ein Meisterwerk in seiner Art sein, wenn er dem Auge eines ästhetisch gebildeten Menschen einigermaßen erträglich sein soll. Auch die seinsinnige Anordnung der Bilder trägt viel zu dem Eindruck bei, den sie hervorrufen sollen.* Kilka stron dalej (s. 42) zaleca jednak: *Besser nur ein gutes Bild, eine wertvolle Statuette, eine wertvolle Vase, an denen unsere Auge täglich mit Stolz und Wohlgefallen hängt, als eine Menge minderwertiger Sachen.*

24. Alicja Nowińska, *Portret Christophora Scheiblera*, kat. poz. 1633

25. Stanisław Heyman, *Portret Izraela Kalmanowicza Poznańskiego*, kat. poz. 1531

26. Leopold Pilichowski, *Portret Oscara Kona*, kat. poz. 1456

27. Artysta nieokreślony, *Portret Oskara Kindlera*, kat. poz. 1429

28

29

28. Giovanni Battista Ruoppolo, *Alegoria zbiorów jesiennych*, kat. poz. 1218

29. Giuseppe Recco, *Ryby*, kat. poz. 825

nia się smaku i gustu artystycznego, a także przemian mentalności nowej warstwy społecznej⁴¹⁵. Szczegóły wyposażenia wnętrz potwierdzają stereotyp mieszczańskiej mentalności łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej. Kopiowanie dawnych, szlacheckich wzorów odbywało się tanim kosztem. Wrażenie okazałości, przepychu znika w bliższym kontakcie. Materiały okazują się wątpliwej jakości, tanie, kiepskie drewno podrasowywano malowanymi słojami, gobeliny i obicia to zwyczajne żakardy, platery imitują srebra. Nie dbano o oryginalność przedmiotu, kupowano tanie, produkowane w rodzimych farfurniach falsyfikaty przedmiotów z Sèvres, Drezną czy Miśni.

Ogromnym wzięciem cieszyły się przeciętnej jakości meble berlińskie lub wiedeńskie lub ich „licencyjne naśladownictwa”⁴¹⁶ oraz produkcja łódzkich twórców: Karola Wutkego, Roberta Schultza, Wilhelma Thiedego, Maurycego Bessera, Hipolita Leopolda Schuberta i Wiktora Łuczaka⁴¹⁷.

Obrazy do Łodzi docierały z aukcji w Berlinie lub Wiedniu, chętnie dokonywano tanich zakupów w warszawskiej Zachęcie, kupowano także w łódzkich salonach artystycznych. Nabywanie dzieł sztuki przez łódzkich przemysłowców w przeważającej większości było konsekwencją panującej mody na posiadanie obrazów i rzeźb w salonach – wypadało bowiem, by w eleganckich domach znajdowały się luksusowe przedmioty. Podejmowane wybory podlegały częstokroć panującym stereotypom. Podczas pierwszego pobytu w Łodzi w kwietniu 1914 r. Wojciech Kossak, w liście do zaprzyjaźnionej z artystką Zofii Hoesickowej, pisał: *To ja, ta powsinoga, co się włóczy po świecie, ja, Kossak tu w Łodzi! no, co Pani na to? (...) Ano cóż robić, Lodzermensche palą się do mojej sztuki, niech im Pan Bóg da zdrowie i dużo pieniędzy*⁴¹⁸.

Wystrój wnętrz w naturalny sposób związany ze zjawiskiem zbieractwa, obok kolekcjonerstwa jest zagadnieniem istotnym dla rozważań dotyczących smaku artystycznego przemysłowców. Nieliczne zachowane, stare fotografie oraz archiwalne spisy inwentarzowe pozwalają zaledwie na przybliżenie wyglądu wnętrz fabrykanckich domów. Próbą ich rekonstrukcji jest ekspozycja stała w willi Edwarda i Matyldy Herbistów na Księżym Młynie (znanej ostatnio jako „Pałac Herbsta”, oddział Muzeum Sztuki w Łodzi), po części także stałe wystawy Muzeum Miasta Łodzi, mieszczącego się w pałacu Izraela i Leonii Poznańskich, czy pałac Karola i Anny Scheiblerów (obecnie Muzeum Kinematografii).

Dariusz Klemantowicz dokonując próby rekonstrukcji pobytu Wojciecha Kossaka w Łodzi, m.in. na podstawie listów artysty, pisał: *Jeszcze przed przyjazdem do Łodzi był umówiony z Herbstami, Scheiblerami, Eisertami i Schweikertami. U tych ostatnich zjawił się przed południem i wspólnie zdecydowano się na motyw z cesarzem*

415 Popławska 1980, Czubaczyński 1995, Berbelska 1998, Łódź 2004, Łódź 2005/2, Stefański 2006/2, Stefankiewicz 2007, Stefański 2008/2, Stefański 2008/4, Gryglewski 2008. Zob. także: Izenberg 1979, Jaroszewski 1981, Skuratowicz 1981, Jaroszewski 1984.

416 Otto Gehlig w Kamieńsku pod Radomskiem otworzył Towarzystwo Akcyjne WYROBU MEBLI WIEDEŃSKICH, cyt. za: Jordan 2008, s. 79.

417 Jordan 2008.

418 Kossak 1985, t. 2, s. 134. Zob. także Klemantowicz 2009, s. 124.

Napoleonem. Pomysł zrodził się bardzo szybko, podczas porannego spaceru artysty po Łodzi. W skrócie przedstawił go żonie w liście z 24 kwietnia 1914 r. Napoleon stoi nad brzegiem morza na Św. Helenie, a na około niego une ronde folle [szalone koło taneczne – D. K.], wizja kirasjerów, szwoleżerów, wołtyżerów i innych szaserów, on piechotą⁴¹⁹. Tematyka obrazu wydała się Kossakowi bardzo prosta, dzięki czemu uważał, że wykona go bardzo szybko z pomocą Coca (syna Kossaka – Jerzego). Zadaniem Coca miało być podmalowanie obrazu. W sumie tylko u Państwa Schweikertów spodziewał się obstalunku na sumę co najmniej ok. 8 tys. rb. Analizując miejscowe stosunki i mentalność łódzkiej burżuazji, doszedł do wniosku, że musi jednak podnieść cenę do 10 tys. rb. Najpierw Wojciech Kossak pokazał Robertowi Schweikertowi obraz dla Herbsta, trochę mniejszy – za 8 tys. rb, i uznał, że skoro obraz Schweikerta ma być większy, a klient jest bardzo nim zainteresowany, to nie może podać ceny mniejszej od ceny, którą ma dostać od Herbsta. Następnego dnia, po wyjeździe z Łodzi Kossak napisał list, w którym tłumaczył żonie, że Pan Schweikert jest również milionerem, tylko trochę mniejszym od Scheiblera i jeżeli u Scheiblerów zjedzą jednego dnia 10 funtów kawioru, to zaraz nazajutrz u Schweikertów muszą zeżreć stołowymi łyżkami tychże 20⁴²⁰. W związku z tym, gdyby za obraz pół metra większy od Scheiblerowego zażądał tylko 8 tys. rb, to by wręcz obraził Schweikerta dotkliwie. A przecież nie chce tego zrobić, więc wysyłając szkic do Karlsbadu postanowił zaproponować cenę 10 tys. rb⁴²¹.

* * *

Poza omówionymi szczegółowo w kolejnych rozdziałach fabrykantami łódzkimi – kolekcjonerami *sensu stricto* – istniały w mieście rodziny i osobistości wielkoprzemysłowej burżuazji, które sztukę gromadziły tylko utylitarnie, najczęściej dla dekoracji swych domostw i rezydencji. Poznańscy, Scheiblerowi, Meyerowie, Biedermannowie, Kruschowie, Enderowie, Alartowie, Eitingonowie – wszyscy oni gromadzili przedmioty artystyczne, lecz w istocie ich nie kolekcjonowali w intencjonalny, uporządkowany czy programowy sposób. Tworzyli, owszem, zbiory domowe czy pałacowe, jednak nie prawdziwe kolekcje artystyczne. W dalszej części pracy omówione zostaną wybrane przykłady takiego zbieractwa.

W końcu lat 20. XIX w. Krystian Fryderyk Wendisch, właściciel pierwszej dużej przędzalni bawełny, posiadał osiem „kopersztychów” o tematyce religijnej oprawionych w ramki olszowe, śliwkowe, bejcowane, zaś Tytus Kopisch, kupiec i przedsiębiorca Iniarski, na początku lat 40. miał kilka, czy nawet kilkanaście „landszaftów”, niektóre za szkłem. Urzędnik opisujący majątek zbieraczy więcej uwagi poświęcił ramom, wykonanym z olszyny lub śliwy, bejcowanym, niż samym grafikom.

419 Kossak 1985, t. 2, s. 134–135.

420 Ibidem.

421 Klemantowicz 2009, s. 126–127.

30

30. Melchior d'Hondecoeter, *Ptactwo domowe*, kat. poz. 1202

31

31. Melchior d'Hondecoeter, *Ptactwo domowe*, kat. poz. 1203

32. Jean-Baptiste Belin de Fontenay, *Kwiaty*, kat. poz. 819

32

33. Paolo de Matteis, *Porwanie Europy*, kat. poz. 904

34. Giuseppe Bartolomeo Chiari, *Triumf Wenus*, kat. poz. 1131

35. Philipp Peter Roos zw. Rosa da Tivoli, *Idylla pasterska*, kat. poz. 907

Kilka obrazów olejnych malowanych na płótnie, oprawionych w drewniane złożone ramki, o dość znacznej wartości posiadał Ludwik Meyer, właściciel „Białej fabryki” przy ul. Piotrkowskiej 282 (obecnie Centralne Muzeum Włókiennictwa). Ze spisu inwentarzowego z 1870 r. wynika, iż był on posiadaczem obrazu *Leda z labędziem* o wartości 120 rubli, a więc nieco powyżej rocznej przeciętnej pensji włókniarza (104 ruble)⁴²². Wedle odnalezionych archiwaliów do Geyera należały m.in. obraz *Jowisz* o wartości 150 rubli oraz *Madonna z Dzieciątkiem* wyceniona na 60 rubli.

Rodzina Poznańskich, należąca do najbogatszych i najbardziej wpływowych łódzkich rodów fabrykanckich pochodzenia żydowskiego, swą potęgę finansową zawdzięcza Izraelowi Kalmanowiczowi Poznańskiemu⁴²³. *Utkana bawełną fortuna* powstała w ramach jednego pokolenia. Była dziełem najmłodszego z synów Małki z Lubińskich i Kalmana Poznańskiego, przybyłego do Łodzi w 1834 r., właściciela sklepu korzennego w Rynku Starego Miasta pod numerem 141, którego majątek w 1838 r. szacowano na 1200 złotych polskich w nieruchomościach oraz 2000 złotych polskich w kapitałach i towarach⁴²⁴. Izrael Kalmanowicz Poznański – ożeniwszy się w marcu 1851 r. z pochodzącą z Warszawy Leonią Hertz, półtora roku później ostatecznie przejął od ojca rodzinny interes. W 1865 r. wstąpił do Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi, a w 1866 r. został komisjonerem firmy Karola Scheiblera w zakresie sprzedaży przędzy bawełnianej, by wkrótce w 1872 r. założyć własną tkalnię wyrobów bawełnianych wyposażoną w dwieście, sprowadzonych z Anglii, krosien mechanicznych. W następnych latach, nabywając kolejne grunty położone między ulicami Ogrodową i Drewnowską, stworzył potężną, jedną z największych w Królestwie Polskim, fabrykę wyrobów bawełnianych. W wyniku intensywnej rozbudowy firmy powstało wielowydziałowe przedsiębiorstwo, które prowadziło pełny cykl produkcyjny poczynając od pozyskania surowca z własnych plantacji bawełny w Azji Środkowej aż do sprzedaży gotowych wyrobów w sieci firmowych składów hurtowych i sklepów uruchomionych w wielu miastach Królestwa Polskiego i Rosji. W ciągu niespełna pół wieku majątek przekazany przez ojca w 1852 r., o wartości 2150 rubli, Izrael Poznański powiększył i w 1900 r. wyniósł on 11 milionów rubli. W 1877 r. Izrael Poznański zakupił usytuowany w sąsiedztwie fabryki budynek mieszkalny, przekształcając go i rozbudowując w ciągu blisko 20 lat w nowoczesnie urządzone i wyposażone, rodzinną rezydencję pałacową, będącą obok fabryki, głównym elementem rozległego kompleksu przemysłowo-mieszkalnego. W 1889 r. Izrael Poznański przekształcił przedsiębiorstwo w spółkę rodzinną, tworząc Towarzystwo Akcyjne Wyrobów Bawełnianych I.K. Poznańskiego. Rodzina Poznańskich była zaangażowana w działalność filantropijną. Z ich inicjatywy lub przy ich współudziale powstało wiele ważnych dla miasta instytucji m.in. Towarzystwo Kredytowe Miasta Łodzi, szpital

422 APŁ, Szlima rep. 5555.

423 Gorgolewski 1985/1, Boczkowska 1971, Badziak 1991, Szmigiel 1992, Badziak, Strzałkowski 1994, Kempa, Szukalak 2001–2004, t. 1. (2001), s. 118–124. Zob. także: Puś 2001, Zawadzki 1991, Szram 1998, Antoszczyk 2007.

424 Friedman, Glikman 1938, s. 186–187.

żydowski, cerkiew prawosławna, oddział straży pożarnej, pogotowie ratunkowe, Łódzkie Towarzystwo Wzajemnego Kredytu, Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Dobroczyńności. Izrael Poznański był też jednym z fundatorów synagogi postępowej i prezesem jej komitetu.

Paweł Hertz, autor wydanego w 1947 r. w Paryżu opowiadania *Ucieczka z krainy Lambertów*⁴²⁵, poświęconego rodzinie Poznańskich, w kolejnej, wydanej w następnym roku książce *Sedan* wspominał – jak się wydaje, nieco surowo i tendencyjnie – swego przodka: *Opowiadano mi, że pradziad Mateusz [chodzi o Izraela Kalmanowicza], po dojściu do fortuny, szybko przejął zewnętrzne formy przemysłowej magnaterii. Lubił życie wystawne, jeździł do Baden i do Berlina, ufundował szpital dla robotników. Sądzę, że potrafił dobrze czytać i pisać, lecz pewien jestem, że umiał doskonale rachować*⁴²⁶. Maria Kamińska z kolei wspominała: *Starego Poznańskiego, jak go powszechnie nazywano nie znałam, zetknęłam się natomiast kilkakrotnie w życiu z wdową po nim, tak zwaną starą Poznańską. Musiała ona sobie liczyć wówczas dobre kilkadziesiąt lat, bo siedziała w fotelu, otyła i nieruchawa. Ubrana w czarne koronki, obwieszona biżuterią, podawała wszystkim dzieciom po kolei rękę do pocałowania, mrucząc przy tym coś pod nosem (...). W otoczeniu moim twierdzono, że stara Poznańska do końca życia nie nauczyła się ani czytać, ani pisać. Sądzę, że tak było*⁴²⁷. Paweł Hertz Leonię Poznańską z tego okresu opisał podobnie: *Prababka nie musiała już wobec zmienionego trybu życia sama zajmować się domem i resztę swoich dni spędzała nudząc się i usiłując nieudolnie naśladować obyczaje wielkiego świata. Codziennie po godzinie herbaty siadywała w fotelu, trzymając w ręku odwrócony do góry nogami tom modnego francuskiego romansu*⁴²⁸.

Leonia Poznańska, o czym donosiła w 1886 r. prasa, zakupiła wystawiany w 1882 r. w Warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych obraz Tadeusza Popiela *Zbuzwienie Świątymi Jerozolimskiej* znany także jako *Na gruzach Jerozolimy*⁴²⁹. Jednocześnie wówczas wylosowała jeden z obrazów Samuela Hirszenberga, a chcąc wesprzeć początkującego twórcę, przebywającego na studiach w Monachium ofiarowała 75 rubli⁴³⁰. Z postacią fabrykanta wiąże się znany tylko źródłowo *Portret rodziny Poznańskich*, oficjalny, wykonany na zamówienie przez Stanisława Heymana konterfekt jedenastu członków rodziny oraz *Portret Izraela Kalmanowicza*, pochodzący z 1891 r., przedstawiający fabrykanta w pozycji siedzącej na neutralnym ciemnym tle – dzieło tegoż samego artysty związanego przede wszystkim ze środowiskiem warszawskim, który w celach zarobkowych wyprawiał się do Łodzi, realizując zamówienia przemysłowców. Po latach, w 1915 r. w „Kurjerze Warszawskim” Henryk Piątkowski pisał

425 Hertz 1947.

426 Hertz 1948, s. 86.

427 Kamińska 1960, s. 27–28. Kamińska 1969, s. 28.

428 Hertz 1948, s. 86.

429 „Dziennik Łódzki” 1886, nr 41, s. 2, SAP 1971, t. 7 (2003), s. 399, Michalak 2008, s. 243.

430 „Dziennik Łódzki” 1886, nr 41, s. 2, „Dziennik Łódzki” 1886, nr 48, s. 2.

36

37

36. Brakenburg, *Kiermasz*, kat. poz. 1198

37. Claes Cornelisz. Moeyaert, *Jakub rozpaczający nad zakrwawionymi szatami Józefa*, kat. poz. 1796

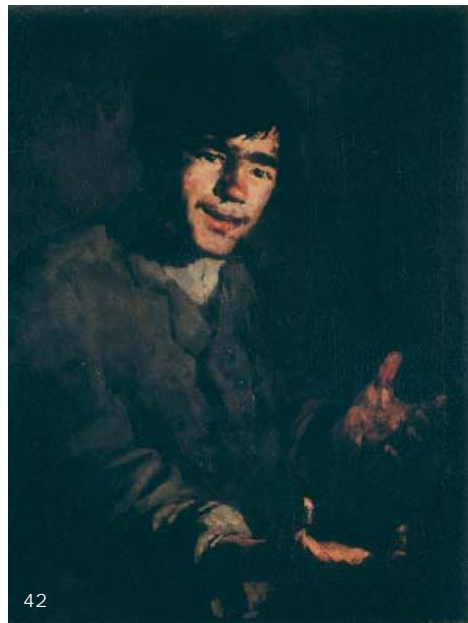

38. Salvatore Rosa, *Widok portu*, kat. poz. 1801

39. Johann von Spillenberger, *Adoracja Bachusa*, kat. poz. 828

40. Johann von Spillenberger, *Scena mitologiczna*, kat. poz. 827

41. Marguerite Virginie Ancelot, *Safona*, kat. poz. 898

42. Théodule Augustin Ribot, *Gracz w morę*, kat. poz. 826

43. Théodule Augustin Ribot, *Malarz ceramiki*, kat. poz. 1798

o nim krytycznie: *utwór oficjalny, zimny, dystygowany, zapewne bardzo podobny*⁴³¹. Leonia i Izrael Kalmanowicz w niewielkim stopniu interesowali się sztuką, nie wykraczali poza ogólnie panujące mody i stereotypy. O ich zainteresowaniach artystycznych krążyły dowcipy – oto jeden z nich opublikowany przez Horacego Safrina: *Poznański miał nieszczęście zamówić u głośnego w latach międzywojennych łódzkiego malarza – nowatora reprezentacyjny obraz przedstawiający przejście Żydów przez Morze Czerwone. Artysta przez długie tygodnie nie dawał znaku życia, wreszcie przynaglony przez fabrykanta zjawia się z kolosalnym płótniskiem, pokrytym od góry do dołu samym kolorem czerwonym.*

- *Co to ma być ? – pyta zdziwiony bankier*
- *Morze Czerwone*
- *A gdzie są wojskowi Faraona?*
- *Utonęli*
- *No a gdzie są, u licha Żydzi?*
- *Już przeszli*⁴³².

Potomkowie wielkiego przemysłowca byli rozsądnymi administratorami przemysłowego talentu ojca i dziadka, fortuny rodzinnej nie byli jednak w stanie znacząco powiększyć. Posiadając stabilną pozycję społeczną i finansowe zabezpieczenie przedstawiciele drugiego pokolenia aktywniej angażowali się w życie kulturalne miasta, szczególnie w działalność teatralną i muzyczną, o czym szczegółowo pisał przed laty Jan Zawadzki⁴³³, jednak o wyrafinowanym guście i potrzebie obcowania z dziełami sztuki raczej trudno mówić.

Kosztowne pałace rodziny Poznańskich przy dzisiejszych ulicach Ogrodowej, Gdańskiej i Stanisława Więckowskiego stały się nieprzemijającym symbolem chwały, potęgi i trwałości fortuny rodu. W kontekście rozważań na temat zbiorów artystycznych i mecenatu rodziny Poznańskich nie sposób pominąć wystroju wnętrza pałacu przy ul. Ogrodowej, który powierzono ok. 1903 r. (już po śmieci Izraela) młodemu, podówczas studiującemu w Monachium (m.in. dzięki wsparciu przede wszystkim Silbersteinów i Poznańskich), Samuelowi Hirszenbergowi. Zleceńodawcom zależało na przekazaniu czytelnej informacji o znaczeniu i wielkości stworzonego przez nich imperium. Zwielokrotniony, dwanastokrotnie powtórzony herb Poznańskiego podtrzymywany jest przez postacie chłopców, nawiązujących do dwunastu plemionach Izraela – potomków biblijnego Jakuba. Każdy element wnętrza przypomina o wielkich możliwościach właścicieli, którym sprzyja spersonifikowana Fortuna. Służący z jednej strony apoteozie osiągnięć zmarłego fabrykanta, z drugiej zaś będący hedonistyczną pochwałą życia doczesnego, cykl obrazów Hirszenberga zamknięty został w malarskie *panneaux*, dopełnione dekoracją sztukatorską. Dziś obrazy: *Wjazd do miasta, Pożegnanie, Kobie-*

431 „Kurier Warszawski” 1915, nr 338, s. 2.

432 Safrin 1986, s. 140.

433 Zawadzki 1991.

44

44. Iwan Konstantinowicz Ajwazowski, *Sztorm*, kat. poz. 887

45. Wasilij Dmitriewicz Polenow, *Chrystus spotyka Marię Magdalenę*, kat. poz. 1571

46. Konstantin Aleksiejewicz Korowin, *Bulwar paryski*, kat. poz. 822

45

46

ta z *nenufarem*, *Kobieta odpoczywająca*, *Pasterz grający na fujarce*, *Muza*, *Muzyka*, *Poezja*, *Fortuna*, po części rozproszone, nie w pełni układają się w konsekwentnie przemyślaną całość – nie zachowały się archiwalia, pozwalające na precyzyjną rekonstrukcję pierwotnego zamysłu, wreszcie także nie mamy pewności, czy artysta zrealizował zamówienie w całości.

Karol (Kalama) Poznański był właścicielem kilku obrazów, które wypożyczył na wystawę charytatywną w 1898 r.: *Antykwariusz* Szymona Buchbindera (zapewne analogiczny obraz, być może nawet pendant – *Jubiler*, dziś w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi, stanowił własność rodziny Eitingonów), *Haman i Estera* Samuela Hirszenberga, niewielkie studium portretowe autorstwa Maurycego Gottlieba, zatytułowane w katalogu enigmatycznie *Główka* oraz scena rodzajowa *Kozy* nieokreślonego artysty. W zbiorach Łódzkiego Muzeum Sztuki znajduje się nadal obraz, niegdyś zapewne zdobiący wnętrze pałacu przy ul. Gdańskiej – *Zakochani* Alfreda Wierusz-Kowalskiego. Najstarszy syn Izraela, Ignacy nabył w listopadzie 1903 r. w Salonie Jana Grodka, podczas trwającej tam wówczas wystawy łódzkich artystów, obraz Zygmunta Andrychiewicza *Dziewczyna z psem*. Był też właścicielem wystawionego w TZSP w Warszawie włońskiego pejzażu Aleksandra Gierymskiego *Monte Pinio*. Być może także do Ignacego Poznańskiego należał niegdyś obraz Iwana Konstantinowicza Ajwazowskiego *Latarnia morska w nocy*, dziś znajdujący się w zbiorach prywatnych w Łodzi, a przed kilku laty zaprezentowany w Muzeum Sztuki w Łodzi.

Wydaje się, że stosunkowo częstymi gośćmi warszawskiej Zachęty byli Herman (Chaim, Pinkus) Poznański, prezes zarządu Banku Dyskontowego w Warszawie, oraz jego żona Żaneta Poznańska z domu Braunstein. W zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie znajduje się wystawiony w TZSP w 1909 r. *Portret Żanety Poznańskiej*, wykonany przez Konstantego Laszczkę. Hermanowa Poznańska, jak ją określano w dokumentach Zachęty, nabyła tam kilka grafik: m.in. *Śmieszkę* Edmunda-Françoisa Amana-Jeana, *Park* Waltera Conza, *Z dała od miłości* Charles'a Léandre'a oraz *Papieros* Jacquesa Villona. Z dużą dozą prawdopodobieństwa z osobą Hermana Poznańskiego należy wiązać także inne zakupy: *Martwą naturę* Francisca Jourdaina, *Poranek wiosenny* Józefa Rapackiego oraz dwie prace Jana Rubczaka: *Krzak peonii* i *Kwitnącą gałąź*. Rodzina Poznańskich wylosowała w Zachęcie także dwie prace – w 1891 r. *Z okolic Otwocka* Józefa Rapackiego i w 1908 r. *Sad* Henryka Piątkowskiego.

Z kolei Anna z Poznańskich Hertzowa w 1930 r. podarowała Muzeum Narodowemu w Krakowie jeden z bardziej znanych obrazów Władysława Podkowińskiego, namalowany w 1894 r. *Marsz żałobny* – znany także pod tytułami: *Marsz żałobny Chopina*, *Marsz pogrzebowy* i *Dzwony*. Anna i Jakub Hertzowie byli także właścicielami dzieła warszawskiego malarza historycznego Henryka Pillatiego *Szwedzi w Polsce (Biwak wojsk szwedzkich za Jana Kazimierza)* z 1866 r., które po wojnie znalazło się w zbiorach Łódzkiego Muzeum Sztuki i w formie depozytu było prezentowane w Instytucie Warzywnictwa w Skierniewicach, skąd zostało skradzione w roku 1991. W 1898 r. Hertzowie wystawili także *Powrót z polowania* Tadeusza Rybkowskiego,

47

48

49

47. Juliusz Kossak, *Starościna czorsztyńska Dorota Gniewoszowa w podróży*, kat. poz. 1140

48. Alfred Wierusz-Kowalski, *Na polowanie*, kat. poz. 1426

49. Henryk Pillati, *Szwedzi w Polsce*, kat. poz. 1313

50. Alfred Wierusz-Kowalski, *Sanna*, kat. poz. 1664

51. Józef Brandt, *Tabor*, kat. poz. 1623

52. Michał Gorstkin Wywiórski, *Scena stepowa*, kat. poz. 1135

Naukę zakonu Maurycego Trębacza, *Martwą naturę* D. de St. Jean (?), dwie prace Aleksandra Gierymskiego: *Ulica w Rothenburgu* i *Motyw z Rothenburga* oraz dwa rodzinne portrety wykonane przez Stanisława Heymana: *Portret Anny Poznańskiej Hertz* oraz określony w katalogu jedynie jako *Portret* – zapewne konterfekt Jakuba Hertza. Pokazano wówczas także rzeźbę *Portret pani P.* (przedstawiającą prawdopodobnie właścicielkę Annę Poznańską Hertzową), dłuta Alberta Rachnera, tegoż samego artysty, pochodzącego z Poznania, a działającego głównie we Wrocławiu, autorstwa którego *Popiersie Karola Scheiblera* jest dziś prezentowane w gabinecie pana domu w willi Herbsta, oddziale Muzeum Sztuki w Łodzi. Z doniesień prasowych znany jest także *Portret Leona Hertza* z 1902 r. namalowany przez Natana Altmana. W ostatnim czasie pojawił się na warszawskim rynku antykwarycznym obraz Wasilija Dmitriewicza Polenowa *Chrystus spotyka Marię Magdalenę* z cyklu *Życie Chrystusa*, wedle tradycji wiązany z rodziną Poznańskich. Spośród przedstawicieli drugiego pokolenia rodziny Poznańskich szczególne miejsce zajmują Maurycy Poznański oraz jego żona Sara z Silbersteinów, którym więcej uwagi poświęcam przy prezentacji kolekcji rodzinnej Silbersteinów.

* * *

Scheiblerowie – jak pisał Mirosław Bartczak – *osiągali coraz to nowe sukcesy na przestrzeni dwóch pokoleń, a w trzecim skutecznie walczyli o utrzymanie wcześniej zdobytej pozycji. Jednak wyżyny udało im się osiągnąć za sprawą jednej osoby, Karola Wilhelma Scheiblera, urodzonego w miasteczku Montjoie [miasto wówczas znajdowało się w granicach Królestwa Prus, w 1918 roku francuską nazwę zmieniono Monschau] w niemieckiej Nadrenii, w 1820 r.*⁴³⁴. Wywodził się z rodziny sukienników – w 1. poł. XVIII w. Johann Heinrich Scheibler, syn pastora, założył pierwszy zakład sukienniczy. W zbudowanym przez niego w 1768 r. domu Rotes Haus w Monschau dziś znajduje się muzeum nadreńskiej linii rodziny⁴³⁵. Karol Wilhelm Scheibler I (1820–1881) początkowo praktykował u swego wuja w przędzalni w Verviers, później pracował u krewnego, Johna Cocervilla, właściciela belgijskiej firmy Cocervill-Sambre w Seraing k. Liège. Podróżował po Europie i nawiązywał kontakty handlowe. W 1843 r. został przedstawicielem angielskich firm produkujących maszyny włókiennicze w Wiedniu. Prawdopodobnie brał udział w wydarzeniach Wiosny Ludów⁴³⁶, co zmusiło go do opuszczenia Cesarstwa i przeniesienia się do Królestwa Polskiego. Osiadł w Ozorkowie, gdzie podjął pracę na stanowisku dyrektora w przędzalni bawełny Franciszka Schlössera. Ze

434 Bartczak 1999, s. 9, Gorgolewski 1965, Scheibler 1962, Puś, Pytlas 1979. Zob. także: Bartczak 1995, Stefański 2006, Stefankiewicz 2007.

435 Rotes Haus 1994. W 1935 r. w łódzkiej prasie została opublikowana tablica genealogiczna rodziny Scheiblerów: „Neue Lodzer Zeitung” 1935, nr 157, s. 1. Zob. także: Bartczak 1999, s. 112, Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 5–10 (rozdział: A. Małagowski, *Śladami scheiblerowskiej legendy*). Zob. także: Scheibler 1962.

436 Śmiałowski 1993.

Schlösserami współpracował do 1854 r., kiedy ożenił się z Anną Wernerówną (1835–1921), pochodzącą ze spolonizowanej rodziny saksońskiej mieszkającej także w Ozorkowie. Dzięki umowie z łódzkim magistratem o rozbudowie przemysłu bawełnianego w Łodzi, a także posagowi żony w wysokości 43 757 rubli, Karol Scheibler I rozpoczął samodzielną działalność. W 1855 r. ruszyła pierwsza Scheiblerowska w pełni zmechanizowana przędzalnia. Scheibler, korzystając ze swych wcześniejszych zawodowych doświadczeń, wyposażył zakład w najnowocześniejsze, angielskie maszyny przędzalnicze tzw. selfaktory oraz maszynę parową o mocy 40 KM⁴³⁷. Wkrótce także uruchomił tkalnię, a w końcu lat 60. XIX w. kolejną tkalnię i wykańczalnię, które złożyły się na kompleks – Fabrykę Wyrobów Bawełnianych, Wełnianych i Lnianych – Przędzalnia Bawełny Karola Scheiblera w Łodzi. Firma dzięki wewnętrznej akumulacji kapitału, podnoszeniu wydajności pracy osiągnęła już w 1860 r. drugą, po fabryce Ludwika Geyera, pozycję pod względem wartości produkcji w Łodzi. W okresie bawełnianego kryzysu surowcowego w latach 1861–1864⁴³⁸ Scheibler zaczął sprzedawać po cenach spekulacyjnych skumulowaną nadwyżkę surowcową, nie zaprzestając własnej produkcji. Zdobyte w ten sposób pieniądze zaczął inwestować i rozszerzać rynek zbytu, co spowodowało dalszy wzrost kapitału firmy i osiągnięcie pierwszego miejsca w przemyśle przędzalniczym w Łodzi.

W 1881 r. przedsiębiorstwo Scheiblera, jako pierwsze w Łodzi i trzecie w Królestwie Polskim, zostało przekształcone w spółkę akcyjną – Towarzystwo Akcyjne Manufaktur Bawełnianych Karola Wilhelma Scheiblera, z kapitałem 9 000 000 rubli.

Karol Wilhelm Scheibler I szeroko angażował się w działalność społeczną, związaną z reprezentacją i obroną interesów kształtującej się łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej. Popierał przede wszystkim projekty o charakterze gospodarczym i przemysłowym.

Majątek Karola Wilhelma Scheiblera I, najbogatszego przemysłowca w Łodzi, w chwili jego śmierci w 1881 r. szacowano na ponad 14 000 000 rubli. Przypadł on w większości wdowie, ale także pokaźne pakiety akcji otrzymali zięć Edward Herbst (1844–1921) oraz najstarszy syn z sześciorga dzieci, Karol Wilhelm Scheibler II (1862–1935). Ten ostatni otrzymał solidne wykształcenie, poparte praktyką zagraniczną w Anglii i Belgii. W 1886 r. podjął pracę w rodzinnej firmie. W 1887 r. poślubił Annę Julię Melanię z Grohmanów (1864–1945), z którą miał czworo dzieci. W 1896 r. zajął stanowisko dyrektora naczelnego spraw technicznych, a w 1907 r. objął bezpośrednie zarządzanie firmą. Dzięki dużym zdolnościom organizacyjnym i handlowo-finansowym kontynuował politykę samofinansowania zakładu poprzez inwestycje, mnożąc tym samym trzykrotnie kapitał trwały firmy.

W 1913 r. dyrektorem naczelnym spółki został Karol Wilhelm Scheibler III (1888–1934) – wnuk łódzkiego protoplasty rodu. Praktykę handlową odbywał w Liverpoolu

---

437 Puś, Pytlas 1979.

438 Kryzys spowodowany był trwającą w Ameryce wojną secesyjną i związanym z nią wstrzymaniem produkcji i transportów bawełny do Europy.

53

54

55

53. Józef Chelmoński, *Żurawie*, kat. poz. 1506

54. Henryk Siemiradzki, *Kuszenie św. Hieronima*, kat. poz. 1629

55. Antoni Piotrowski, *Gęsiarka*, kat. poz. 1072

i Bremie. Podczas I wojny światowej usiłował obronić rodzinne zakłady przed upadkiem i dewastacją, jednak nieustanne rekwizycje surowców, wyrobów i maszyn spowodowały poważny kryzys. W 1916 r. fabryka zawiesiła produkcję. W 1919 r. doszło do podpisania aktu utworzenia wspólnej Administracji dla zakładów Scheiblera i Grohmana, a w 1921 do fuzji obu zakładów, przez co powstały Zjednoczone Zakłady Przemysłowe K. Scheiblera i L. Grohmana, Spółka Akcyjna. W rękach Scheiblerów znajdowało się 2/3 udziałów firmy. Mimo kontynuacji polityki inwestycji i modernizacji, z powodu przeinwestowania i kryzysu gospodarczego z lat 1929–1933, przedsiębiorstwo utraciło zdolność kredytową i uzależnione zostało od banków-wierzycieli (Bank Gospodarstwa Krajowego, Banca Commerciale Italiana, Bank Polski). Proces wychodzenia z kryzysu został przewrany przez wybuch wojny. Karol Wilhelm III ożenił się z Jadwigą Pauliną z Richterów, z którą miał troje dzieci. Był czołową postacią świata gospodarczego i społecznego w Łodzi, pełnił także funkcję konsula Austrii, stąd też *Jadwigę Paulinę von Scheibler tytułowano oficjalnie pani konsulowa. Należała ona do parafii ewangelicko-augsburskiej pw. Św. Mateusza w Łodzi, opłacając roczną składkę w wysokości 250 złp. Dbła o staranne wychowanie i edukację dzieci. (...) Dbła również o swoje kulturalno-intelektualne rozrywki, kupując płyty gramofonowe od A. Klingbeila – Piotrkowska 160, książki w księgarni wydawnictwa Trzaska, Evert i Michalski SA w Warszawie przy Krakowskim Przedmieściu 13 (gmach Hotelu Europejskiego) czy w księgarni Józefa Wawrzynowicza przy ulicy Wilczej 3 w Warszawie. Wina nabywała w składzie win Artura Zielkego – Piotrkowska 152 w Łodzi. Ubierała się u L. Trajstmana przy Piotrkowskiej 81. Grywała na fortepianie firmy Blüthner, zaś wakacje spędzała w Sopocie i Lozannie. Jadwiga jeździła również dwa razy w roku do Paryża na tzw. modę. Należała do Łódzkiego Klubu Jazdy Konnej. Prenumerowała miesięcznik sfer towarzyskich pt. High Life. Srebra zamawiała u Ludwika Meylerta, który miał swój sklep w kamienicy Scheiblerów przy ulicy Piotrkowskiej 11, będącej własnością Zjednoczonych Zakładów. Srebra stołowe zamawiane przez nią do prywatnego użytku były grawerowane inicjałami J.S., a jedna zastawa kosztowała 475 złp. W latach trzydziestych prywatną korespondencję pomiędzy członkami rodziny prowadzono w języku niemieckim i polskim, przy czym po niemiecku pisane były listy do tych Scheiblerów, którzy mieszkali poza granicami Polski. Tego języka używała Jadwiga von Scheibler pisząc do swej teściowej, Anny z Grohmanów w majątku Blumenrode. Natomiast po polsku pisała do mieszkających w kraju, a przykład do swego szwagra Jerzego (Georga) Scheiblera w majątku Konarzew-Krotoszyn⁴³⁹.*

Poza fabrykami, rezydencjami rodzinnymi, osiedlem przemysłowo-mieszkalnym w Łodzi przetrwały fundacje Scheiblerów w formie obiektów sakralnych i użyteczności publicznej. Pozycja Scheiblerów, gest i ambicje znalazły odzwierciedlenie w działalności społeczno-charytatywnej. Karol Scheibler I przewodniczył komitetowi budowy i współfundował budowę kościoła luterńskiego przy ul. Dzikiej (obecnie kościół je-

---

439 Bartczak 1999, s. 93–94.

56

57

58

56. Bronisław Abramowicz, *Stydium kobiety*, kat. poz. 1062

57. Szymon Buchbinder, *Jubiler*, kat. poz. 1066

58. Samuel Hirszenberg, *Sjesta sobotnia / Wieści z Argentyny*, kat. poz. 1609

59. Hanuš Schwaiger, *Powstanie anabaptystów w Münster w 1534 roku*, kat. poz. 1513

60. Franz Widmann, *Małgorzata Parmeńska przed księciem Alba*, kat. poz. 1783

61. Franz von Lenbach, *Portret kobiety*, kat. poz. 1659

62. Ferdinand Leeke, *Eliza z Brabantu*, kat. poz. 1142

63. Gabriel Cornelis von Max, *Bibliotekarz (malpy)*, kat. poz. 1660

zuitów przy ul. Henryka Sienkiewicza), Anna zaś finansowo wsparła budowę szkoły przy tym kościele. Z kolei Karol Wilhelm Scheibler II był wśród inicjatorów budowy kościoła ewangelicko-augsburskiego św. Mateusza przy ul. Piotrkowskiej (i znów matka współfinansowała jego budowę). Był on także fundatorem ołtarza głównego, ołtarzy bocznych i organów w kościele katolickim p.w. Podwyższenia Świętego Krzyża przy ul. Dzikiej (dziś Henryka Sienkiewicza). Stał na czele komitetu budowy cerkwi św. Aleksandra Newskiego, a także wsparł finansowo budowę kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.

Gust Scheiblerów najpełniej wyrażał się w architekturze mieszkalnej i wyposażeniu wnętrz. Rodzina posiadała w Łodzi trzy domy – rezydencję przy Wodnym Rynku⁴⁴⁰, kamienice przy ul. św. Emilii i Przędzalnianej oraz przy ul. Piotrkowskiej. W Warszawie znajdowała się ich kamienica zaprojektowana przez Edwarda Lilpopa i Józefa Piusa Dziekońskiego, zwana popularnie Domem Pani Scheiblerowej. Własnością Scheiblerów było także kilka majątków: folwark wzniesiony z imponującym rozmachem w latach 1891–1892 w stylu neorenesansu niderlandzkiego, pałac w Blumenrode (Kwietnie) na Dolnym Śląsku, a także posiadłość w Dębicach. Wznoszone przez Scheiblerów pałace miały potwierdzać historyczne znaczenie rodu, umacniały legendę o wczesnośredniowiecznym pochodzeniu rodziny i mitycznych koligacjach z Lucasem Cranachem Starszym i Johannem Wolfgangiem von Goethem. W 1910 r. Karol Wilhelm Scheibler II otrzymał od Wielkiego Księcia Hesji i Nadrenii tytuł baronowski. Aspiracjom rodziny odpowiadał także renesansowy pałac w Konarzewie na ziemi krotoszyńskiej w Wielkopolsce, należący do rodziny od lat 30. wieku XX. Wreszcie należy wspomnieć o perle architektury neogotyckiej w Łodzi – kaplicy grobowej rodziny Scheiblerów na łódzkim Starym Cmentarzu⁴⁴¹.

Rezydencja przy Wodnym Rynku, zwana „centralą”, została wzniesiona w pierwszych latach 2. poł. XIX w., jako parterowy dom, który wraz z rozwojem przedsiębiorstwa i wzrostem zamożności właścicieli ulegał kolejnym przebudowom⁴⁴². Irena Popławska i Teresa Szyburska, szczególnie prześledziwszy proces rozbudowy rezydencji, zwróciły uwagę na reprezentacyjny charakter wyposażenia wnętrz z połowy lat 80., który podkreślał status społeczny i majątkowy rodziny. Znalazły się tam m.in. meble z fabryki Bertholda Döringa z Łodzi, mozaika zamówiona u Salvatiego, popularnego weneckiego artysty mozaikarza z Murano, majolikowe piece firmy Christiana Seidla, posadzki znanych firm Villeroy et Boch z Melltach oraz Ottona Kaufmanna⁴⁴³, malowane plafony Alcide’a Teophile’a Robaudiego⁴⁴⁴ oraz Gabriela Ferriera, tworzą-

440 Stefankiewicz 2007. Zob także: Popławska, Szyburska 1969, Bartczak 1995, Białzewicz-Matwij 1995.

441 Stefański 2006.

442 Popławska, Szyburska 1969.

443 Carl Emil Otto Kaufmann był właścicielem Chemische Schamottewaren und Mosaikplatten-Fabrik Niedersiedlitz w Saksonii.

444 Alcide Teophile Robaudi (1850–1928) akademik, pejzażysta, batalista, ilustrator, uczeń m.in. Gerome’a, debiutował podczas Salonu w 1874 r.

64. Josef Thoma, *Krajobraz alpejski*, kat. poz. 875

65. Karl Kaufmann, pseud. F. Gilbert, *Pejzaż górski*, kat. poz. 1138

66. Ludvig Willroider, *Pejzaż z wodą i drzewami*, kat. poz. 913

67. Ludvig Willroider, *Łąka*, kat. poz. 912

68. Władysław Podkowiński, *Marsz żałobny*, kat. poz. 1314

cego w stylu Anselma Feuerbacha. Plafony w salonie przedstawiały alegorie Sztuki, Malarstwa i Rzeźby oraz Poezji i Muzyki. W głównej sieni znalazł się plafon, będący wyrazem dążenia do podniesienia prestiżu – *Apoteoza rodziny Scheiblerów*⁴⁴⁵. Dopełnieniem była galanteria rzeźbiarska – m.in. połączona grupa Laokoona, wykonana z gipsu. Ważnym elementem wystroju były boazerie płycinowe, pokryte bawelnianymi tkaninami imitującymi gobeliny. Wraz z rezydencją założony został przez firmę Späth z Berlina park krajobrazowy ze sztuczną grotą skalną i gipsowymi oraz porcelanowymi figurkami zwierząt.

Najwcześniejszą pracą poruszającą problematykę kolekcjonerstwa w Łodzi XIX/XX w. jest artykuł Józefa Gorgolewskiego⁴⁴⁶, poświęcony wprawdzie głównie działalności Traugotta Grohmana, jednak zawierający porównania z postacią Karola Wilhelma Scheiblera I. Odnoszą się one przede wszystkim do zaczerpniętych z akt archiwalnych, wydatków prywatnych przedsiębiorcy i ich przeznaczeniu. Wśród zakupów Scheiblera badacz wymienił wina i likiery z Krefeld, Reims i Amsterdamu, cygara z Hamburga i Akwizgranu, koszule z Wiednia oraz kwiaty z Erfurtu i Wrocławia. Będąc typowym przedstawicielem przemysłowców pierwszej łódzkiej generacji, Scheibler nastawiony był przede wszystkim na pomnażanie majątku, mało czasu przeznaczając na zaspokajanie potrzeb estetycznych i duchowych. Anna Scheiblerowa, jako „wzorcową” żona majątnego fabrykanta, zajmowała się wszystkimi sprawami społeczno-kulturalnymi. Indywidualnie lub wraz z rodziną odbywała wiele podróży po Europie w celach turystycznych bądź rekreacyjno-leczniczych⁴⁴⁷. Dużą popularnością w tym okresie cieszyły się Berlin i Wiedeń, do których Anna Scheibler często wyjeżdżała. W czasie tych podróży zaznajamiała się z modami i upodobaniami ówczesnej Europy, a doświadczenia te przenosiła do własnego domu. Uczestniczyła w Łodzi w wydarzeniach społecznych i kulturalnych, wchodziła w skład komitetów organizacyjnych łódzkich przedsięwzięć wystawienniczych. Wydaje się, że szczególnie głębokich zainteresowań sztuką Scheiblerowie nie przejawiali, choć zgodnie z „obowiązującą etykietą” byli dożywotnimi członkami warszawskiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Dzieła sztuki służyły im przede wszystkim do dekoracji i bogatego wyposażenia mieszkań. Bez wątplenia były wśród nich portrety rodzinne zamawiane zapewne w pracowniach artystów, służące podniesieniu prestiżu rodu. Spośród zachowanych dziś przedstawień tego typu warto wymienić pochodzący z pewnością z rodzinnej galerii przodków w pałacu w Blumenrode, a znajdujący się dziś w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi *Portret Christophora Scheiblera* z 1904 r. – namalowany czy raczej, co sugeruje sygnatura, skopiowany wedle innego, starszego pierwowzoru przez Klotyldę Alicję Nowińską. W ekspozycji stałej willi Herbsta, jako depozyt Centralnego Muzeum Włókiennictwa, prezentowane jest alabastrowe popiersie *Karola Wilhelma Scheiblera I* Alberta Rachnera, a w Archiwum Państwowym w Łodzi znajduje się malarski *Portet Karola Scheiblera* Edwarda

445 Błażewicz-Matwij 1995.

446 Gorgolewski 1965.

447 Por. Sikorska-Kowalska 2001.

Kokoszki, wedle pierwowzoru wykonanego przez L. Grafa. W obejmującym lata 1844–1944 zespole archiwalnym Zjednoczonych Zakładów Włókienniczych K. Scheiblera i L. Grohmana Spółce Akcyjnej, do którego włączono prywatne akta rodzinne, znajdują się skromne wzmianki o wyposażeniu wnętrz, w tym także o obrazach. Jest to rachunek za wykonanie robót odświeżających pałac przy ul. Skorupki 6/8 z 1937 r., w którym jest mowa o zdjęciu obrazów, przywiezieniu ich i ponownym zawieszeniu⁴⁴⁸. Tam także odnaleźć można rachunek z 1938 r. za wykonaną konserwację czterech portretów autorstwa Leopolda Horowitza, Fritza Paulsena, Józefa Simmlera oraz nieznanego artysty⁴⁴⁹. Być może były to także portrety rodzinne.

Wpływ powiązań rodzinnych i gospodarczych Scheiblerów z Pastorami, Cocerillami i Kramstami, Wernerami, warszawską linią Hebstów, podobnie jak podróże i kontakty towarzyskie z burżuazją berlińską i wiedeńską, odegrały, jak się wydaje, istotną rolę w kształtowaniu ich gustu i potrzeb kulturalnych. Również koligacja z rodziną Grohmanów, poprzez żonę Karola Wilhelma II, Annę Julię, siostrę kolekcjonera Henryka Grohmana, była tu, jak można sądzić, nie do przecenienia. Zasadniczy trzon zespołu dzieł, które znalazły się we wnętrzach Scheiblerowskich domostw, to zasługa Anny Scheibler i jej syna Karola Wilhelma II, a później także Karola Wilhelma III.

Wśród zakupów Anny Scheibler warto odnotować m.in. wystawiane w 1903 r. w warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych obrazy: *Ulan i dziewczyna* Bronisława Gembarzewskiego oraz *Palenie sztandarów* namalowane przez Wojciecha Kossaka wspólnie z Julianem Fałatem. Jak widać, Anna Scheibler dokonała wyboru prac artystów o ukształtowanej renomie, popularnych w kręgach finansjery, być może istotną była także polska tematyka patriotyczna. Raczej wątpliwe, by w wyborze uczestniczył Karol Scheibler, do końca związany obywatelstwem z Belgią, któremu polska kultura nie była tak bliska, jak żonie. W 1910 r. małżonka łódzkiego „króla baletu” wylosowała obraz Władysława Ślewińskiego *Morze*.

Karol Wilhelm Scheibler II wraz z innymi łódzkimi potentatami przemysłowymi Łodzi stworzyli najsilniejszą grupę oligarchii finansowej w Królestwie Polskim. Jego zainteresowania w sferze kultury dotyczyły przede wszystkim mecenatu związanego z architekturą sakralną, rozwojem łódzkiej prasy, zarówno polsko-, jak i niemieckojęzycznej. Zgromadził duży księgozbiór oraz bliżej nieznaną kolekcję niemieckich znaczków pocztowych⁴⁵⁰, wykazywał zainteresowanie sztukami plastycznymi. Na przykład, w 1898 r. kupił w TZSP obraz *Przed deszczem* Alfreda Wierusz-Kowalskiego.

Na wystawę w 1916 r. rodzina Scheiblerów wypożyczyła kilka obrazów, które na co dzień zdobiły jej prywatne salony. Łodzianie mogli zobaczyć wówczas *Tabor*, znany także jako *Powrót spod Wiednia* – obraz Józefa Brandta z 1869 r., który onegdaj nabył do swej kolekcji cesarz Franciszek Józef. Nieznane pozostają szczegóły tego, w jaki sposób Karol Wilhelm Scheibler II wszedł w Wiedniu w posiadanie obrazu. Kolejne

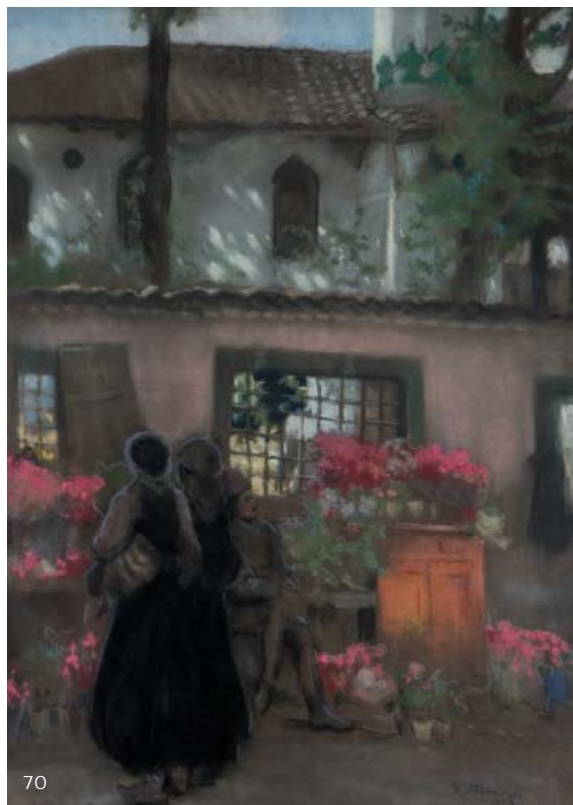
448 APŁ, ZSch, sygn. 5743.

449 Ibidem.

450 Chwałewik 1927, s. 441–443.

69

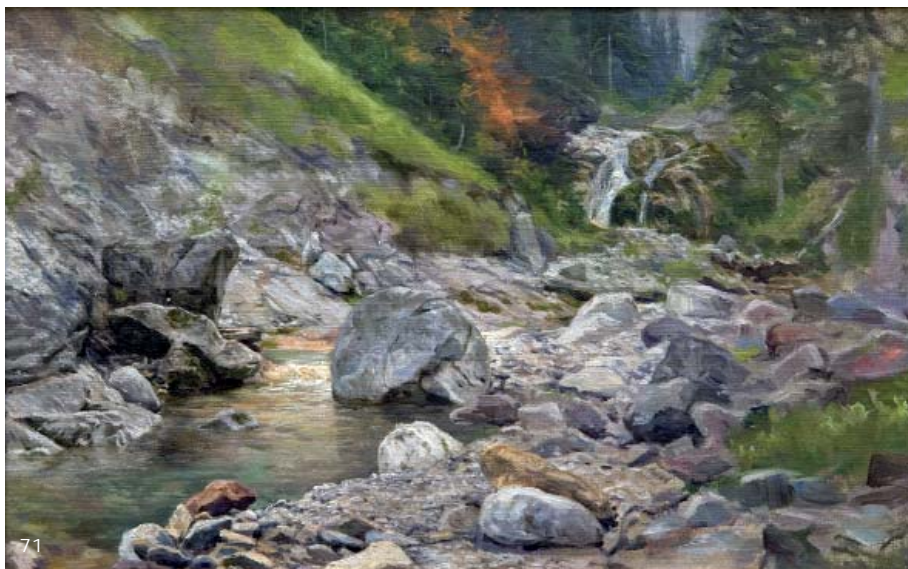

70

69. Stanisław Ludwik de Laveaux, *Paryż w nocy / Ulica 4 września w Paryżu*, kat. 865

70. Kazimierz Stabrowski, *Rynek kwiatowy w Sarajewie*, kat. poz. 829

71. Henryk Weysenhoff, *Dolina Strążyska*, kat. poz. 876

72. Jan Klepiński, *Wschód księżycyca*, kat. poz. 1693

dzieła, znane jedynie z archiwalnych zdjęć, to: *Odpoczynek naganki* Juliana Fałata i *Wspomnienie* Georga Karla Schweningera Młodszeo. Wypożyczono je wówczas wraz z dwiema innymi kompozycjami Wojciecha Kossaka, także znanymi jedynie z archiwaliów, kupionymi przez Scheiblerów bezpośrednio od artysty – *Bitwą pod Etoges* i *Śmiercią Ludwika Ferdynanda pod Saalfeld*⁴⁵¹. Na wystawie zaprezentowano także obraz Henryka Siemiradzkiego *Kuszenie św. Hieronima* – dzieło wcześniej pokazane na wystawach w Rzymie (1887), Petersburgu (1889), Berlinie (1891), Moskwie (1895) oraz dwukrotnie w Krakowie (1888, 1892). Obraz, wzmiankowany przez Świejkowskiego w pamiętnikach Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie⁴⁵², w 2009 r. znalazł się w ofercie łódzkiego Domu Aukcyjnego „Rynek Sztuki”. W 1929 r. Scheiblerowie udostępniłi na jedną z łódzkich wystaw dwa obrazy ze swych rodzinnych zbiorów: *Krajobraz zimowy* Józefa Rapackiego i *Kwestarz* Alfreda Wierusz-Kowalskiego (który później znajdował się w posiadaniu rodziny Herbstów).

Odwiedziwszy Łódź w 1995 r., mieszkający w Saõ Paulo Mira i Herbert Chrystmanowie, spokrewnieni z rodziną Scheiblerów i Lürkensów, podarowali do zbiorów Muzeum Sztuki niewielki włoski obraz, będący prawdopodobnie bozzettem większej kompozycji, przedstawiający Św. Annę z małą Marią (*Edukacja Marii*) oraz kilka przedmiotów rzemiosła artystycznego, m.in. mosiężną połączaną puszkę z pokrywą z przełomu XIX/XX w., sygnowaną przez wytwórnę Braci Łopieńskich.

Mirosław Bartczak, monografista łódzkiej linii Scheiblerów opisując dzieje rodu, działalność gospodarczą jego poszczególnych członków oraz ich życie codzienne, ocalone we wspomnieniach kolejnych generacji, ledwie wspomina o zbiorach dzieł sztuki i wyposażeniu wnętrz pałacowych. Zarówno z opublikowanych wspomnień rodzinnych, jak i z rozmaitych ustnych przekazów, pochodzących od żyjących krewnych wynika, że choć Scheiblerowie niewątpliwie posiadali bogate zbiory dzieł sztuki i rzemiosła artystycznego, to służyły one jedynie dekoracji wnętrz – zgodnie z panującą modą i konwencją towarzyską. Nie były to obiekty ich szczególnego zainteresowania konesersko-kolekcjonerskiego. Pośród trzech generacji łódzkiej rodziny Scheiblerów sztuką interesowali się tylko Anna Scheibler, nestorka rodu i jej syn Karol Wilhelm Scheibler II. Zapewne problemy finansowe, jakie spotkały Scheiblerów po I wojnie światowej, ograniczyły ich inwestycje w sztukę. Większość wymienionych wyżej dzieł została kupiona w latach 90. XIX w. oraz w pierwszej dekadzie kolejnego stulecia. Potencjał ekonomiczny rodziny pozwolił na zakupy dzieł artystów modnych i cenionych w kręgach finansjery i bogatej burżuazji, których twórczość odpowiadała ich stereotypom estetycznym.

W pamięci rodzinnej, poza ogólnym wyobrażeniem, nie przetrwały niemal żadne szczegóły, mogące dopomóc w rekonstrukcji zbiorów. Uległy one całkowitemu rozproszeniu, najpierw tuż przed I wojną światową, w 1914 r., kiedy to znaczna część majątku Scheiblerów została przewieziona do Moskwy, skąd już nie wróciła, a potem

451 Kossak 1985, t. 1, s. 553–553, 575, t. 2, s. 122, 125. Zob. także: Klemantowicz 2009.

452 Świejkowski 1905, s. 142, 504.

ponownie – w 1938 r., przed II wojną światową, kiedy z łódzkich rezydencji obrazy, wraz z meblami i innymi elementami ruchomymi majątku, przewieziono do Konarzewa, Kwietna i Dębic, gdzie uległy dalszemu rozproszeniu. Zapewne część dzieł sztuki została wywieziona przez trzecią generacją Scheiblerów, w czasie wojny udającą się z Blumenrode do Ameryki Południowej.

* * *

Na koniec powyższego przeglądu prywatnych zbiorów artystycznych dwóch rodzin łódzkich przemysłowców – Poznańskich i Scheiblerów – należy choćby wspomnieć o kilku innych rodzinach fabrykanckich, posiadających potencjał ekonomiczny i kupujących dzieła sztuki, o których bliższe informacje zamieszczam w dalszej części książki, w katalogu, m.in.: Ruchli (Róży) i Salomonie (Stefanie) Barcińskich oraz ich synu Henryku⁴⁵³ (posiadali dzieła m.in. Juliana Fałata, Jana Grubińskiego, Samuela Hirszenberga, Ludwika de Laveaux, Jana Rosena, Leopolda Pilichowskiego, Josefa Thomy, Henryka Weysenhoffa), Rheinhardcie Bennichu (prace m.in. Iwana Ajwazowskiego, Nikołaja K. Bodarewskiego, Józefa Brandta, Adolfa Eberlego, Antona Wernera, Alfreda Wierusz-Kowalskiego, Franciszka Żmurki), rodzinie Kindermannów (obrazy m.in. Alfreda Wierusz-Kowalskiego, Adolfa Eiflera). Z kolei bracia Borys i Naum Eitingonowie⁴⁵⁴ byli właścicielami m.in. obrazów Fernanda Allard-L'Oliviera, Jeana Isidore'a Bourgeois, Szymona Buchbindera, Jana Kazimierza Erazma Kotowskiego, Hipolita Lipińskiego, Józefa Rapackiego oraz cennej ryciny Williama Hogartha *Śpiący zbór*. Związane z Łodzią i pobliskimi Pabianicami rodziny Enderów i Kruschów⁴⁵⁵ posiadały m.in. obrazy Giuseppe Bartolomea Chiariego, Antoniego Gawińskiego, Alfonsa Karpińskiego, Karla Kaufmanna, Juliusza i Wojciecha Kossaków, Ferdinanda Leekego, Michała Gorstkina Wywiórskiego i Czesława Wasilewskiego vel. Ignacego Zygmontowicza. Obrazy Józefa Chełmońskiego, Juliana Fałata, Edwarda Okunia, Włodzimierza Tetmajera, Wojciecha Weissa oraz Hanuša Schwaigera i Franza von Stucka miał Stefan Osser, a ich część wcześniej była już własnością jego ojca Adama⁴⁵⁶. Także Władysław Wścieklica zgromadził interesujący zbiór dzieł – obrazy Teodora Axentowicza, Jana Kłępińskiego, Otona Pippla, Włodzimierza Tetmajera, Michała Gorstkina Wywiórskiego, a także zespół rzeźb: Stanisława Czarnowskiego, Henryka Kuny i Paula Landowskiego.

Należy tu wspomnieć jeszcze o bogatych zbiorach artystycznych Biedermannów⁴⁵⁷ i Geyerów⁴⁵⁸. Pośród Biedermannów, Robert senior oraz trzej (z trzynastoorga jego dzieci) synowie: Alfred, Robert i Bruno Otto – najsilniej zapisali się w łódzkiej historii zbieractwa. Ci właściciele m.in. fabryki wyrobów bawełnianych u zbiegu ulic Północnej

453 Zob. Stępień 1997.

454 Badziak 1985.

455 Hanke 1984, Pabianice 1998, Steinhagen 2003. Zob. także: Różalska 2002.

456 Wasiak 1979, Skoneczna 1995.

457 Strzałkowski 1999, Kuźko 1993, Kuźko 2000.

458 Jaworski 2001, Jaworski 2005, Jaworski 2007. Zob. także: Trenklerówna 1958, Geyer 2002.

73. Rajmund Kanelba, *Żebraczka*, poz. 820

74. Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy),
Portret chłopca, kat. poz. 915

75

75. Adolf Behrman, *Targ w Jerozolimie*, kat. poz. 1064

76. Waclaw Pawluszak, *Zasadzka*, kat. poz. 1145

76

i Widzewskiej (obecnie Jana Kilińskiego), w swych rezydencjach zgromadzili bogaty i różnorodny zbiór dzieł o bardzo zróżnicowanym poziomie artystycznym. Prawdopodobnie to Robert Biedermann senior rozpoczął zakupy dzieł sztuki od zestawu współczesnych, tzn. późnodzięwnastowiecznych kopii słynnych nowożytnych dzieł Fransa Halsa, Rembrandta, Sandra Botticellego, Nicolasa Poussina. Zasadniczy zrąb zbiorów był dziełem jego synów: Roberta juniora, zarządzającego po śmierci ojca fabryką, Alfreda wykształconego w Zurychu i Getyndze oraz Brunona, który odbył studia w Monachium, Charlottenburgu i Berlinie. Prawdopodobnie w jednym z pałaców rodziny, przy ul. Franciszkańskiej (dziś siedziba Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego), znajdowały się niegdyś m.in.: *Safona* Marguerity Virginii Ancelot, *Porwanie Europy* Paola de Matteisa, *Scena batalistyczna* wiązana z Pietrem Grazzianim oraz *Martwa natura* przypisywana Janowi Davidsz. de Heem i *Idylla pasterska* Philippa Petera Roosy zw. Rosa da Tivoli. Biedermannowie posiadali także dzieła współczesnych artystów, zarówno obcych, jak i polskich (Fiedota W. Syczkova, Ottona Pippla, Ludwiga Willroidera, Kazimierza Stabrowskiego, Piotra Stachewicza, Alfreda Wierusz-Kowalskiego, Witkacego). W Muzeum Sztuki w Łodzi znajduje się także spory zbiór rycin stanowiących niegdyś własność rodziny Biedermannów – od *Alchemika* Jacquesa Philippe'a Le Basa i kilku rycin Giovanniego Battisty Piranesiego, po dekoracyjne, popularne, wysokonakładowe druki reprodukcyjne.

W rodzinie wspomnianego wyżej Ludwika Geyera, w drugim łódzkim pokoleniu najbogatsze zbiory posiadał Gustaw Geyer. Jego własnością były m.in. dzieła Teodora Axentowicza, Michała Borucińskiego, Apoloniusza Kędzińskiego, Wojciecha Kossaka, Jacka Malczewskiego, Francesca Paola Michettiego, Jana Piotra Norblina, Stanisława Wyspiańskiego i Leona Wyczółkowskiego, oraz obrazy nowożytnych malarzy – Melchiora d'Hondecoetera, Giovanniego Battisty Ruoppola i Davida Teniersa Młodszego.

Interesujący zespół dzieł sztuki jest związany także z łódzkim przedsiębiorstwem, będącym filią francuskiej Generalnej Kompanii Przemysłu Przędzalnianego Zakładów Allart, Rousseau i S-ka, z siedzibą w Roubaix⁴⁵⁹. Założycielem tej, powstałej w 1878 r. przy ul. Kątnej 19 (obecnie Walerego Wróblewskiego), filii był Leon Allart. Nieopodal zakładu znajduje się otoczona pierwotnie (dziś nieistniejącym) parkiem willa Allarta, która powstała przed 1882 r. Prawdopodobnie jej wnętrza zdobiły obrazy, znajdujące się dziś w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi, tuż po wojnie „zabezpieczone” na terenie pobliskich zakładów Allart&Rousseau, później Polmerino⁴⁶⁰. Były wśród nich dzieła Fernanda Allard-L'Oliviera, Jean-Baptiste'a Belina de Fontenay, Konstantina A. Korowina, Giuseppe Recca, Théodule'a Augustina Ribota oraz para obrazów Johanna von Spillenbergera.

459 Pełka 1971/1.

460 Nie można jednoznacznie wykluczyć, iż te dzieła w części nie były własnością E. Saladina, jednego z dyrektorów tej fabryki.

* * *

W zamieszczonym w dalszej części książki katalogu zebrano zarówno odnalezione, jak i te znane jedynie z przekazów archiwalnych dzieła sztuki, a także wybiórczo przykłady rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, które niegdyś stanowiły własność łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej. Należy zgodzić się z uwagą Tomasza de Rosseta, że większość uczonych, poruszając tę problematykę, koncentruje się przede wszystkim na tym, co z tych zbiorów zachowało się do dziś (...). *Ostateczna ocena poziomu artystycznego kolekcji dzieł sztuki oraz kwalifikacji kolekcjonerskich, wrażliwości i znanstwa jej twórcy nie jest bowiem możliwa bez znajomości zgromadzonych obrazów, rycin czy też objets d'art. Niestety, taka sytuacja nie zdarza się często. Nie zawsze można zidentyfikować i odnaleźć przedmioty tworzące dawne kolekcje. Dotyczy to zwłaszcza naszej kultury, gdzie z reguły o kolekcjach informują jedynie skąpe wzmianki i doniesienia prasowe, czasem lakoniczne inwentarze, niezmiernie rzadko zaś obszerniejsze omówienia. Wszelako wydaje się, że również takie zbiory, które już nie istnieją, czy też raczej istnieją dzięki często niepełnej dokumentacji, mają nie mniejszą wagę dla badań nad kulturą, niż te nieliczne, co we fragmentach przetrwały w muzeach. Nawet czysto teoretyczna ich znajomość może dostarczyć informacji o dominującej wizji sztuki (...), na którą składają się preferencje formalne, gatunkowe, a wreszcie hierarchia najwybitniejszych twórców. Wszystko to, razem z twórczością i organizacją życia artystycznego, składa się na kulturę artystyczną społeczeństwa*⁴⁶¹.

---

461 Rosset 2000, s. 105.

KOLEKCJA RODZINY SILBERSTEIN

Silbersteinowie wywodzili się z przybyłej z Niemiec, ustosunkowanej rodziny żydowskiej, której główna gałąź nosiła nazwisko Gumprecht⁴⁶². Jednak łódzka linia nie posiadała majątku, dopiero działalność przemysłowa w Łodzi oraz postawa i aktywność społeczna jej członków sprawiły, że rodzina wkrótce zyskała wysoką pozycję – znalazła się w gronie najbardziej znaczących rodzin, mających wpływ na rozwój miasta. Pośród burżuazji pochodzenia żydowskiego Markus i Teresa Silbersteinowie, a następnie ich dzieci, wyróżniali się otwartością na świat oraz zaangażowaniem w życie społeczne i kulturalne Łodzi. Rodzina Silbersteinów ustępowała wielkością majątku jedynie rodzinie Poznańskich, z którą była związana poprzez zawarte w 1892 r. małżeństwo jednej z córek Markusa Silbersteina. Maria Kamińska⁴⁶³ – wnuczka Teresy i Markusa Silbersteinów, w swoich wspomnieniach opublikowanych w 1960 r. pisała: *A przecież mój dziadek zaczynał ongiś swą karierę jako chłopiec na posyłki w jakiejś skromnej firmie łódzkiej, a dopiero później, korzystając z grynderskiej koniunktury, stał się bogatym i szanowanym fabrykantem. W rodzinie mówiło się zresztą niechętnie i półgębkiem o starych dziejach. Któż to w środowisku burżuazyjnych dorobkiewiczów rad wspomina swe pochodzenie? Trzeba jednak przyznać, że babcia moja w niczym nie przypominała starej Poznańskiej. Była jak na owe czasy bardzo kulturalna, odcytana, władała językami. Chodziły o niej słuchy, że brała udział w powstaniu 1863 roku, czemu my, dzieci, z biciem serca skwapliwie i chyba nie bez racji dawaliśmy wiarę. Poza tym szczyliła się ona na równi z moją matką powinowactwem z rodziną Feuersteinów, która przechowywać miała u siebie przywileje nadane ongiś ich przodkom przez Kazimierza Wielkiego. W wiele lat potem miałam możliwość przekonać się, że owe pergaminy nie były tylko rodzinną legendą. Byłam z kolei bardzo dumna, że tego rodzaju dokumenty historyczne wiążą mnie osobiście z daleką, sprzed wieków przeszłością⁴⁶⁴.*

Około 1860 r., jako wdowiec z pięciorgiem dzieci, Joachim Zylberschtein⁴⁶⁵ przybył

462 Stary Cmentarz Żydowski 1938, s. 249.

463 Maria Kamińska z domu Eiger (1896–1983) – wnuczka Markusa i Teresy Silberstein, córka Jadwigi Diany Eiger z Silbersteinów i Simchy Binem (Bolesława) Eigera, absolwentka filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, nauczycielka, działaczka socjalistyczna i komunistyczna. Jej fragmentaryczne wspomnienia z dzieciństwa i młodości spisane po pięćdziesięciu latach zostały opublikowane w 1960 r. Zob. także: Kamińska 1960.

464 Kamińska 1960, s. 28.

465 Joachim był synem Icka Zylbersteina i Gitli z Tambergów. Urodził się w 1811 r. w Pilicy koło Zawiercia. Wcześnie osierocony udał się do krewnych w Pabianicach, gdzie studiował Talmud, po ślubie z Adelą Gliksman ok. 1831 r. zajął się handlem w Praszce, a następnie w Pabianicach. Obszerne i bardziej szczegółowe ustalenia genealogiczne podaje: Szymurska 1990, s. 36–49, Strzałkowski, Badziak 1994, s. 25–30.

77. Józef Brandt, *Stójka*, kat. poz. 32

do Łodzi z Lubochni, gdzie zajmował się eksploatacją obszarów leśnych w okolicznych dobrach ziemskich. Po przyjeździe do Łodzi trudnił się spekulacyjnym zakupem i sprzedażą łódzkich nieruchomości, a także wyrębem dużych drzew w części kompleksu lasów miejskich w Łodzi⁴⁶⁶. Podczas spisu stałych mieszkańców Łodzi w 1866 r. Zylberschstein został wymieniony jako wpisany do ksiąg 29 listopada 1865 r. i żyjący z własnych funduszy⁴⁶⁷.

Mieszkał wówczas z czworgiem dzieci przy ul. Solnej 11⁴⁶⁸. Prawdopodobnie

musiał wyróżniać się bądź majątkiem, bądź też wiedzą i umiejętnościami, skoro wybrany został na Starszego Dozoru Bóżniczego – funkcję tę pełnił od 1878 r.⁴⁶⁹. Szybko został także zaakceptowany w środowisku bogatej burżuazji żydowskiej, która wystąpiła w 1882 r. do prezydenta miasta o pozwolenie na budowę nowej synagogi dla „oświeconych” Żydów. Wraz z Szią Rosenblattem, Jakubem Sachsem, Hugonem Wolfsohmem i Hermanem Konstadtem był aktywnym członkiem komitetu nadzorującego budowę, ukończonej w 1887 r., synagogi⁴⁷⁰. Większość swego majątku przekazał dzieciom⁴⁷¹. Syn Markus otrzymał staranne wykształcenie specjalistyczne w zakresie korespondencji i buchalterii – przez dwa lata pracował jako buchalter w dużej firmie handlowej Markusa Łaskiego przy Nowym Rynku 5 (obecnie Plac Wolności)⁴⁷². W 1863 r. zdecydował się na podjęcie samodzielnej działalności gospodarczej. Jego firma handlowa przy Nowomiejskiej 7 specjalizowała się w sprzedaży wyrobów „łokciowych”⁴⁷³. Nawiązał wówczas kontakty handlowe z przemysłowcem pabianickim Rudolfem Kandlerem, właścicielem przedsiębiorstwa specjalizującego się w wytwarzaniu kilku gatunków tkanin, które w końcu lat 60. plasowało się w rzędzie największych firm wło-

466 Akta miasta Łodzi, sygn. 107, s. 332.

467 Spis z 1866: APŁ, AmŁ, Księgi ludności stałej, seria II, tom 9, k.294. Zob. także: Badziak, Strzałkowski 1994, s. 5.

468 Syn Markus po ślubie w 1865 r. mieszkał już osobno.

469 Bonner 1938, s. 28.

470 Podpisał je z Izydorem Jozue Birnbaumem i Izraelem Kalmanowiczem Poznańskim. Druk ulotny: *Program uroczystej inauguracji Synagogi przy ul. Zielonej i Promenady w Łodzi w dniu 15 kwietnia 1887*, Łódź b.d.w. (1887), cyt. za: Strzałkowski, Badziak 1994, s. 31, przyp. 7.

471 Czysta masa spadkowa po śmierci Joachima Silbersteina wynosiła 48 392 rubli: APŁ, AmŁ, Piotrkowska Izba Skarbowa, sygn. 11900, tamże, F. Schlim 1873, nr rep. 10588, 1874, nr rep. 12036. W ostatnich latach mieszkał przy ul. Głównej (ob. J. Piłsudskiego) w małym domu z ogródkiem.

472 APŁ, AmŁ, Cechy miasta Łodzi, sygn. 1, AmŁ, sygn. 17, sygn. 188.

473 APŁ, AmŁ, sygn. 171, s. 295. W latach 1864–1866 zabiegał o uzyskanie zgody na tę działalność.

kiennicznych w Królestwie Polskim⁴⁷⁴. Markus Silberstein występował wówczas w roli komisanta fabryki pabianickiej – zajmował się sprzedażą hurtową i detaliczną, jednocześnie posiadał wyłączność na sprzedaż w Łodzi. Cieszył się opinią dobrego kupca, wyróżniającego się uzdolnieniami handlowymi i finansowymi. Obok zaufania i wsparcia kredytowego R. Kindlera, w odpowiednim starcie w samodzielnych interesach pomogło – podobnie jak w wielu innych przypadkach początkujących przemysłowców

78. Józef Brandt, *Polowanie na dzika*, kat. poz. 33

– zawarcie małżeństwa ze stosownie zamożną panną, zapewniające kapitał niezbędny do rozwinięcia przedsiębiorstwa, bądź budowy własnej fabryki. W 1865 r. Markus Silberstein poślubił używającą imienia Teresa, Hudesę Cohn, urodzoną w 1842 r. w Kazimierzu córkę zamożnego kupca warszawskiego i właściciela kamienicy Mojżesza Dawida Cohna i Gildy Fajersztejn. Posąg panny młodej liczył 2250 rubli w srebrze gotówką oraz 1250 rubli w wyprawie (biżuteria, stroje, wyposażenie). Małżonek oszacował swój majątek na 6000 rubli w srebrze⁴⁷⁵. Przedślubna umowa zawarta 7 września 1865 r. w Warszawie przewidywała, że *majątek dorobkowy, uzyskany w ciągu trwania małżeństwa i przybyć mający będą wspólną własnością obojga przyszłych małżonków*⁴⁷⁶. Poprzez małżeństwo Markus Silberstein został wprowadzony do rodziny reprezentującej kapitał Eigerów i Epsteinów. W końcu 1866 r. powstał Dom Handlowy Markusa Silbersteina z siedzibą przy ul. Nowomiejskiej. W dniu 10 stycznia

474 W latach 70. zakład specjalizował się w wyrobie tkanin półwełnianych – por. Badziak 1993/2.

475 APŁ, K. Rossman 1921, nr rep. 1325, załącznik w postaci interczyzy spisanej w języku polskim 7.09.1865 przed notariuszem Janem Jasińskim w Warszawie.

476 Ibidem.

1872 r. małżonkowie Silberstein nabyli ze środków Domu Handlowego od Henryka i Amalii Grau posesję przy ul. Piotrkowskiej 40 za 32 375 rubli w srebrze⁴⁷⁷. Znajdował się tam dwupiętrowy budynek frontowy i kilka oficyn. Gmach ten stał się domem rodzinnym Silbersteinów, zwanym centralą. Markus przeniósł tam także biura Domu Handlowego.

1 stycznia 1872 r. na podstawie umowy z Rudolfem Kindlerem powstała nowa spółka handlowa Waren Lager von R. Kindler bei M. Silberstein⁴⁷⁸. W końcu 1876 r. ka-

79. Józef Chelmoński, *Wyjazd*, kat. poz. 38

pitał zakładowy wniesiony przez Silbersteina wynosił niemal 208 000 rubli w srebrze. Coroczne zyski powiększały kapitał i służyły rozwojowi spółki. Do szerszej działalności produkcyjnej Silberstein przystąpił w 1878 r., kiedy to w Pabianicach otwarto oddział Domu Handlowego. Dalsze rozszerzanie produkcji było związane z nabyciem w 1877 r. trzech posesji zlokalizowanych przy Piotrkowskiej 244–248⁴⁷⁹, gdzie w następnym roku działalność produkcyjną rozpoczęła tkalnia mechaniczna specjalizująca się w tkaninach wełnianych i półwełnianych. Wedle danych z 1879 r. zatrudniała 124 robotników i posiadała 100 krosien mechanicznych⁴⁸⁰. Wartość zakładu została oszacowana w 1883 r. na około 200 000 rubli w srebrze. W 1881 r. do tego kompleksu została dołączona nieruchomość przy Piotrkowskiej 242⁴⁸¹. Do końca lat 80. powstały tam 3 tkalnie mechaniczne z 572 krosnami i wykańczalnia, a w 1890 r. niewielka tkalnia ręczna. Tak

477 APŁ, F. Szlim 1873, nr rep.10451; całość należności uregulowano do połowy 1873 r.

478 APŁ, M. Jaworski, 1872, nr rep. 27; umowę zawarto na okres 3 lat z możliwością przedłużenia.

479 APŁ, J. Kamocki 1877, nr rep. 1593, K. Płachecki 1877, nr rep. 1454, 1457, APŁ, RGP WA, sygn. 1273. Ogółem zapłacił za nie 14 450 rubli w srebrze.

480 Orłow 1881, s. 588.

481 APŁ, J. Kamocki 1881, nr rep. 423, Markus Silberstein zapłacił za tę nieruchomość 10 330 rubli w srebrze.

80. Józef Chełmoński, *Lekka kawaleria*, kat. poz. 37

więc w drugiej połowie lat 80. place przy ul. Piotrkowskiej były już zagospodarowane, zatrudnienie kształtowało się na poziomie 700 robotników, wartość produkcji osiągała do 2 mln rubli w srebrze. W okresie jednego dziesięciolecia zakład Markusa Silbersteina wszedł do grupy największych w Królestwie Polskim w branży wełnianej. W 1891 budynki, maszyny i urządzenia wyceniano na około 425 000 rubli w srebrze. Choć pierwsza połowa lat 80. nie była korzystna dla włókiennictwa, to firma Silbersteina potrafiła wejść na rynek rosyjski. Sprzedawała swoje wyroby za pośrednictwem składu firmy Krusche i Ender z Pabianic, m.in. w Charkowie⁴⁸². Firma posiadała także od 1884 r. oddział w Zduńskiej Woli, w którym produkowano tkaniny bawełniane. Ostatnim placem nabytym przed śmiercią była posesja Piotrkowska 250, zakupiona od Juliusza Heinzla w 1898 r. Korzystna koniunktura w przemyśle bawełnianym zachęciła przemysłowca do budowy dużej przędzalni bawełny. W tym celu zakupił w 1888 r. kolejne obszerne place przy ul. Dzikiej (obecnie Henryka Sienkiewicza) oraz Pustej 18–36 (dziś Wigury) i dalej w kierunku Widzewskiej (obecnie Jana Kilińskiego)⁴⁸³. W 1889 r. rozpoczęto budowę, a w następnym roku przystąpiono do montażu pierwszych zestawów przędzalniczych. W 1891 r. wartość budynku wraz z maszynami i urządzeniami oszacowano na 415 000 rubli w srebrze, zatrudnionych było tam 262 robotników⁴⁸⁴. W 1891 r. Markus Silberstein podjął decyzję o przejęciu majątku zakładów produkcyjnych przez spółkę akcyjną. Opracowano statut Towarzystwa Akcyjnego Wyrobów Wełnianych i Bawełnianych Markusa Silbersteina, zatwierdzony 17 lipca 1891 r. przez Aleksandra III. Spółka rozpoczęła działalność wiosną 1892 r., dysponowała kapitałem zakładowym w wysokości 2 000 000 rubli podzielonym na 200 akcji o nominalnej wartości 10 000 rubli każda. W skład spółki weszły nieruchomości przejęte od Domu Handlowego Markusa Silbersteina wraz z obiektami fabrycznymi i pomocniczymi maszynami, urządzeniami, zapasami surowców i gotowych wyrobów oraz dwa składy – w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 260 i w Warszawie przy ul. Gęsiej 16. Warszawskim składem zajmowała się firma

482 APŁ, Oddział w Pabianicach, KiE, sygn. 1093.

483 APŁ, J. Grabowski 1892, nr rep. 2337–2339, hipoteka nr 1061, posesje: Boczna 16, Mikołajewska 88–96, Pusta 13–21, Widzewska 149–153, 159, cyt. za: Badziak, Strzałkowski 1994, s. 32, przyp. 58.

484 APŁ, AmŁ, sygn. 6406.

81. Piotr Michałowski, *Jeździec*, kat. poz. 49

J. Baumritter i syn⁴⁸⁵. W spółce, jak głosi reklama zakładów, produkowano *kaszmir, kamgarn, towary na okrycia damskie oraz inne wyroby wełniane i bawełniane*⁴⁸⁶. Łączną wartość oszacowano na 2 633 250 rubli, z czego 2 000 000 przekazano Silbersteinowi w formie pakietu 200 akcji, zaś resztę spółka wzięła jako roczny kredyt⁴⁸⁷. Towarzystwo Akcyjne przejęło większą część majątku założyciela, jego struktura ekonomiczno-finansowa pozwalała

na łatwiejszy dostęp do źródeł kredytowana i usprawniała podziały majątkowe. Nadal jednak istniał także Dom Handlowy Markusa Silbersteina, który zarządzał pozostałą częścią majątku. W ostatnim dziesięcioleciu XIX w. władze spółki były nastawione na wyciągnięcie z przedsiębiorstwa dużych zysków, które następnie kierowano do innych przedsięwzięć ekonomicznych i społecznych. Objawem takiej polityki było wypłacanie wysokich dywidend akcjonariuszom⁴⁸⁸. Jednym z ostatnich przedsięwzięć przemysłowca było nabycie czterech nieruchomości przy ul. Widzewskiej 234–236 i dwóch sąsiadujących posesji we wsi Dąbrówka⁴⁸⁹, które stanowiły zwarty kompleks, który z czasem wszedł w skład Towarzystwa Akcyjnego Przędzalnia Czesankowa „Dąbrówka”.

Markus Silberstein był także uczestnikiem innych przedsięwzięć gospodarczych i społecznych. Należał do grona akcjonariuszy Banku Handlowego w Łodzi⁴⁹⁰. Utrzymywał rozliczne kontakty z instytucjami finansowymi w Królestwie, Rosji, Niemczech. Od 1886 r. był członkiem komitetu stawiającego sobie za cel budowę kanalizacji i wodociągów w Łodzi, na czele którego stał Edward Herbst. Uczestniczył w zorganizowanym w 1895 r. przez Juliusza Kunitzera konsorcjum na rzecz budowy sieci tramwajowej⁴⁹¹. Brał także udział w reaktywowaniu Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi. Od

485 Po 1909 r. skład został przeniesiony na ul. Długą i w Pasaż Simonsa.

486 Kalendarz 1902, s. 4.

487 APŁ, PIS, sygn. 18007.

488 W latach 1893–1899 spółka wypłaciła 1,6 mln rubli w postaci dywidend, APŁ, ZMS, sygn. 21, 22, 23, 30.

489 APŁ, J. Grabowski 1898, nr 6384, APŁ, PIS, sygn. 18215.

490 APŁ, Bank Handlowy w Łodzi, sygn. 1085.

491 Władze rosyjskie domagały się dopuszczenia do kontraktu wyłącznie osób wyznania chrześcijańskiego. Grupa pochodzenia żydowskiego (Markus Silberstein, Stanisław Jarociński, Salomon Barciński) zrzekła się udziału w tym przedsięwzięciu, jednak ostatecznie zostali udziałowcami w charakterze osób zaproszonych przez Juliusza Kunitzera, Friedman 1938, s. 82–83. Pierwszą linię uruchomiono w 1898 r. Pierwotny udział Silbersteina wynosił 5% tj. ok. 98 750 rubli.

1898 r. był wiceprezesem Oddziału Łódzkiego Towarzystwa Popierania Rosyjskiego Przemysłu i Handlu, wchodził w skład rady nadzorczej Szkoły Handlowej Zgromadzenia Kupców miasta Łodzi. Należał do grona założycieli żydowskiej Szkoły Rzemiosł „Talmud Tora”. Był także współzałożycielem Łódzkiego Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności, pracował w komitecie zarządzającym koloniami letnimi dla dzieci żydowskich w Krzyżówce k. Andrzejowa, był członkiem rady opiekuńczej rządowego gimnazjum męskiego przy ul. Dzikiej. Piastował również funkcję prezesa Łódzkiego

82. Julian Fałat, *Park rodziny Poznańskich w Lisowicach*, kat. poz. 41

Żydowskiego Towarzystwa Pielęgnowania Chorych „Bikur Cholim”, działał w Łódzkim Oddziale Rosyjskiego Czerwonego Krzyża; był członkiem komitetu opiekuńczego szpitala tej organizacji.

Markus i Teresa Silbersteinowie żyli we własnym kręgu złożonym z rodziny i krewnych. Potomkowie Markusa wiązali się z członkami najbogatszych łódzkich i warszawskich rodzin burżuazyjnych, posiadającymi wyższe wykształcenie. Najstarsza córka Markusa, Ajdla (Ada) (1866–1934) poślubiła około 1885 r. krakowskiego prawnika, doktora praw Jana A. Proppera. Druga córka Chana (Ewelina, Ewa) (1868–1939), odebrawszy staranne domowe wykształcenie, rozwijała swój talent muzyczny w Wiedniu u Teodora Leszetyckiego (Leschetizky’ego), poślubiła w 1889 r. inżyniera Hersza (Henryka) Rafaela Birnbauma – syna zaprzyjaźnionego z rodziną właściciela fabryki Szai (Izydora) Birnbauma. W 1892 r. Salomea (Sara) (1872–1938) poślubiła Maurycego Poznańskiego. Pan młody był wówczas 24-letnim absolwentem studiów ekonomicznych i rolniczych w Berlinie. *Moja matka opowiadała mi nieraz – wspominała Maria Kamińska – że gdy Maurycy Poznański starał się o moją ciotkę, a starszą siostrę mojej matki, dziadek nie chciał dać zezwolenia na to małżeństwo. Rodzina Poznań-*

skich wydawała mu się bowiem zbyt prostacka. (...) Co się zaś tyczy rodziny Poznańskich, to czy zwyciężyła miłość młodych, czy też bardziej materialne widoki, tak czy owak, dziadek mój i babka ustąpili i Maurycy Poznański pojął za żonę starszą siostrę mojej matki. Ciotka była kobietą niezwyklej, subtelnej urody. Filigranowa, drobna, jasna blondynka, olśniewała jak zjawisko. Matka moja opowiadała, że gdy ciotka szła do ślubu, miała pod welonem rozpuszczone włosy, które sięgały jej do kostek i okrywały ją

niby płaszczem. Wujostwo Poznańscy zamieszkiwali w Łodzi, w pałacu przy ulicy Cegielnianej, o ile nie wyjeżdżali za granicę, co zdarzało się nader często. Nie kończąca się ilość pokojów, wygalowana służba, ogród zimowy pełen palm i wiele innych rzeczy wprawiły mnie w zdumienie, ilekroć odwiedzałam moje siostry cioteczne⁴⁹². W ten sposób doszło do największego mariażu w ostatniej dekadzie XIX w. w Łodzi. Najmłodsza córka, Jadwiga Diana (1875–1945), zosta-

83. Ludwik Gędek, *Przed karczmą*, kat. poz. 42

ła żoną przemysłowca Simche Binem (Bolesława) Eigera. Syn Stanisław (1869–1942) otrzymał wykształcenie ekonomiczne i zawodowe w fabryce ojca, ukończył także Akademię Handlową w Antwerpii, przejawiał także zainteresowania humanistyczne, aktywnie kontynuował tradycje kolekcjonerskie Silbersteinów. Poślubił on Reginę, córkę Kiwy (Jakuba) Eigera, kupca warszawskiego. Najmłodszy syn Mieczysław (1876–1907) studiował w Berlinie, Heidelbergu i Genewie, powrócił do Łodzi z tytułem doktora chemii Uniwersytetu Genewskiego. Nie był żonaty, zajął się bez reszty odziedziczoną fortuną. Podobnie jak brat, wykazywał także, wpojone przez matkę, zainteresowania artystyczne.

Ważnym miejscem dla całej rodziny był majątek Lisowice. Nabył go w 1894 r. Marкус od Ottona Pietroszewskiego za 50 000 rubli. Pałac położony nad rzeką Morgą pochodzi z XVIII w., kiedy stanowił rezydencję biskupów łowickich. Zakup Lisowic był z pewnością nobilitacją i uwieńczeniem starań rodziny o odpowiedni status społeczny. Posiadłość stanowiła przede wszystkim lokatę kapitału i zabezpieczenie przyszłości, ale też była miejscem uprawiania mecenatu artystycznego Silbersteinów. Nad mająt-

492 Kamińska 1960, s. 28–29.

kiem opiekę sprawowała niezmiennie Teresa, zarządzała nim, prowadziła księgi rachunkowe. Położone pośród lasów, otoczone wodą, Lisowice to nie tylko dom, ale również ziemia, stawy rybne, sad, ogród, stajnie i obory oraz wybudowana w 1910 r. oranżeria. Dokładano wszelkich starań, by majątek stanowił dostatnią rezydencję – utrzymywano liczną służbę: ogrodnika, kucharkę, lokaja, stangreta, pokojówki, robotników gospodarczych. Jak donosiła prasa, w 1912 r. doprowadzono tam wodociąg⁴⁹³,

84. Antoni Kozakiewicz, *Przeprawa przez rzekę*, kat. poz. 48

a wkrótce potem także sieć elektryczną. Urządzono również kort tenisowy. W 1913 r. rozpoczęto modernizację domu. *Zatrudniono H. Förstera, który wykonał roboty malarskie, przerobiono część elewacji pałacowych i zmieniono bramę wjazdową (wszystko to za sumę około 4000 rubli). Zmiany też zaszły wewnątrz pałacu; tapicer Wolff zmienił pokrycia mebli, z Ćmielowa sprowadzono serwis porcelanowy, szkło, miednice do pokoiów, wazony do kwiatów (rachunek z Ćmielowa wyniósł 387 rubli i 50 kopiejek), firma Berger dostarczyła 12 krzesel i 2 stoły, zaś u Mitztenbauma zakupiono dywany. Ogólne koszty renowacji i zmian w pałacu zamknęły się w sumie około 7000 rubli*⁴⁹⁴. Lisowice – jak wspomina wnuczka Teresy i Markusa – *była to pańska fantazja mego dziadka. W dwudziestą piątą rocznicę ślubu ofiarował mojej babce owo cacko. (...) Było tam wszystko: elektryczność (rzecz w moim dzieciństwie nader rzadka), konie cugowe, stangret w liberii, lokaj i mnóstwo służby. W pałacu – bo tak wszyscy w okolicy nazywali piękną pańską siedzibę w Lisowicach – gwarno było i wesoło: babcia zapraszała bowiem na lato swoje dzieci i wnuki, ponadto zawsze było w Lisowicach pełno gości. Pałac urządzony był z przepychem. Do stołu w jadalni zasiadało w dnie*

493 „Rozwój” 1912, nr 86, s. 3.

494 Szymurska 1990, s. 41.

85. Wacław Szymanowski, *Powrót z targu*, kat. poz. 63

powszednie do dwudziestu osób, a w niedzielę nieraz i czterdzieści. W pokoju bilardowym dzieci baraszkowały wokół wielkiego stołu pokrytego zielonym sukniem. Wieczory spędzało się w salonie przy fortepianie lub w czerwonym pokoju, gdzie w chłodne dni płonął ogień na kominku. Dookoła były pokoje babci i ciotek, każdy umeblowany inaczej. Na górze – pokoje dzieciinne i gościnne, nie brakło, rzecz prosta, i łazienek. (...) W czerwonym pokoju u wejścia na taras wisiały portrety pięknych kobiet – były to siostry mojej babki. Znałam ich tylko niektóre. Pamiętam spośród nich ciotkę Klotyldę Lichtenfeldową (...) oraz ciotkę Grossmanową⁴⁹⁵. Gdy po śmierci Markusa Silbersteina związki poszczególnych rodzin z Łodzią uległy rozluźnieniu, najczęściej wszyscy spotykali się w pałacu w Lisowicach. Teresa w ostatnim okresie

swego życia, po śmierci syna, w 1907 r. osiadła tam na stałe. Po jej śmierci majątek w Lisowicach pozostał niepodzielną współwłasnością wszystkich dzieci. Użytkowany był przez każdą linię rodziny w kolejnym roku, pełniąc do 1939 r. swoiste centrum życia rodzinnego, zwłaszcza dla wnuków.

Markus i Teresa Silbersteinowie żyli w kręgu tradycyjnych obyczajów kultury żydowskiej. Z czasem stopniowo zwiększały się tendencje oświeceniowe i proces asymilacyjny – już w pokoleniu dzieci Markusa nastąpiło przejście na katolicyzm. Teresa nie uczyła już dzieci języka hebrajskiego, nie poszczono oraz nie obchodzono świąt żydowskich. Maria Kamińska atmosferę domu rodzinnego i domu w Lisowicach opisała następująco: *Wzrastałam w atmosferze przepojonej patriotyzmem. Od małości zapoznawałam się z tradycjami walk o niepodległość, prowadzonych przez naród polski. Orzełek, przywieziony przez mamę z Krakowa, stanowił dla mnie niemal relikwię. Od wczesnego dzieciństwa na Boże Narodzenie zapalano u nas choinkę, a maca na Wielkanoc traktowana była jako przysmak, który jadło się z masłem i szynką. Wprawdzie babcia, obok pięknych opowieści z historii Polski, przyswajała nam wieczorami w Lisowicach legendy o Jakubie i Ezawie, o Mojżeszu uratowanym w oczeretach przed zemstą faraona. Podobały nam się te opowiadania, ale odnosiliśmy się do nich nie inaczej jak do bajek Andersena czy Glińskiego. Wychowanie moje było zupełnie areligijne. (...) Nawet babka moja (ze strony matki) nie pościła w Śądny Dzień, nie no-*

495 Kamińska 1960, s. 76–77.

siła peruki i władała piękną literacką polszczyzną. Nie znałam nikogo, kto uczyłby się hebrajskiego, nie widziałam dokoła ani jednej hebrajskiej księgi religijnej. (...) Rostałam w środowisku na wskroś zasymilowanym. Matka moja, wielka miłośniczka poezji romantycznej, zapoznawała nas z nią od maleńkości. Pamiętam, jak głęboko przeżywałam przedstawienie Irydiona, którym dyrektor Szyfman zainaugurował powstanie Teatru Polskiego w Warszawie. (...)

86. Samuel Hirszenberg, *Szkoła Talmudystów*, kat. poz. 9

Tradycje żydowskie – o ile o takowych w tych warunkach mówić można – sprowadzały się w naszym domu do opowiadań o udziale Berka Joselewicza w Powstaniu Kościuszki czy też rabina Majzelsa w walkach 1863 roku. W rodzinie mojej matki przedmiotem dumy był przywilej nadany jednemu z odległych przodków przez króla Kazimierza Wielkiego i uprawniający go do splawu zboża. W rodzinie ojca natomiast opowiadano sobie chętnie o innym słynnym przodku ben Akibie, wielkim rabinie i ortodoksyjnym uczonym żydowskim⁴⁹⁶.

Teresa wychowywała dzieci, ale także w domu przy ul. Piotrkowskiej prowadziła salon odwiedzany chętnie przez ówczesną socjetę. Prenumerowała gazety i czasopisma, m.in. „Lodzer Zeitung”, „Neue Lodzer Zeitung”, „Rozwój” oraz „Gazetę Rolniczą”. Mariola Szymurska ustaliła, iż Silbersteinowie *na druki i książki wydawali spore sumy – około 30 rubli miesięcznie (np. w kwietniu 1910 roku na ten cel wydano 22 ruble 25 kopiejek)*⁴⁹⁷.

Markus Silberstein zmarł w Nicei 4 marca roku 1899⁴⁹⁸. Tym samym zakończył się pewien etap historii rodziny i jej aktywności przemysłowej. Tradycję kontynuowała Teresa, a po jej śmierci kolejne generacje: Mieczysława i Stanisława oraz zięcia Maurycego Poznańskiego, a następnie wnuka Juliusza Borneta.

Podczas zebrania rodzinnego w dniu 2 maja 1899 r.⁴⁹⁹ postanowiono nie dokonywać w okresie najbliższych pięciu lat podziału majątku zmarłego, a na jego administratorów wybrano owdowiałą Teresę i syna Stanisława. Każdy z członków rodziny miał otrzymywać corocznie 8000–10 000 rubli. Podobnie, jak za życia Markusa, interesami zarządzał nadal Zygmunt Lichtenfeld. W 1904 r. rodzina Teresy Silberstein zobowiązała

496 Kamińska 1960, s. 183–185.

497 Szymurska 1990, s. 43.

498 Podczas uroczystości żałobnych 16 marca 1899 r. Markusa Silbersteina odprowadzały setki strażaków, korowody żałobne złożone z przedstawicieli licznych organizacji wspieranych przez przemysłowca, 3000 robotników z trzech jego fabryk. Opis uroczystości pogrzebowych: „Rozwój” 1899, nr 38, s. 2.

499 APŁ, Grabowski 1899, nr rep. 3182.

się nie dokonywać podziału majątku do 1910 r., a następnie tę decyzję przedłużono do roku 1915. Interesami Masy Spadkowej kierowali nadal Teresa i Stanisław Silberstein, do których w 1914 r. dołączył Maurycy Poznański.

Przedstawiciele rodziny Silbersteinów zajmowali eksponowane stanowiska we władzach dwóch włókienniczych spółek akcyjnych: Towarzystwa Akcyjnego Wyrobów Wełnianych i Bawełnianych Markusa Silbersteina i Towarzystwa Akcyjnego Przędzalni Czesankowej „Dąbrówka”. Przez kolejne lata prowadzono skuteczną politykę zarządzania firmami, dokonywano intratnych inwestycji i przekształceń, skutecznie powiększając majątek przedsiębiorstw rodzinnych, ostatecznie doprowadzając do powstania jeszcze przed I wojną światową potężnego koncernu włókienniczego o skomplikowanych powiązaniach finansowych i organizacyjno-produkcyjnych. Łącznie ów koncern dysponował w 1913 r. – 21 120 wrzecionami czesankowymi i niciarkami, 23 600 wrzecionami bawełnianymi, 1090 krosnami i urządzeniami do wyrobu tkanin wełnianych oraz bawełnianych. W jego skład wchodziły także farbiarnie i wykańczalnie. Dyrekcja dwóch spółek mieściła się w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 40, a Towarzystwo Akcyjne „Dąbrówka” przy ul. Piotrkowskiej 260. Rodzina dysponowała pakietem akcji wartości nominalnej 4 500 000 rubli.

Fabryką przy ul. Piotrkowskiej 242/8 kierował trzeci syn Markusa, Mieczysław, który w 1907 r. został w niej zastrzelony przez robotników żądających podwyższenia zarobków. *Nie był* – jak pisze Andrzej Ajnenkiel – *tylko przeciętnym groszorem łódzkim, doktor chemii uniwersytetu genewskiego, w chwilach wolnych od zajęć zawodowych zajmował się z zamiłowaniem sztuką starożytną, w podróżach zaś, które często odbywał, zgromadził bardzo ładne i cenne zbiory. Mieszkał i żył kulturalnie, o kulturze zapominał jednak, gdy obcował z robotnikami; był wtedy szorstki i czasem brutalny. Młody, trzydziestodwuletni wówczas, przystojny i elegancki mężczyzna, posiadał dużą odwagę osobistą i lekceważenie niebezpieczeństwa. Gdy zarząd spółki, zastraszonej rewolucją, siedział w Berlinie, Mieczysław Silberstein pozostał w Łodzi biorąc na siebie ciężar prowadzenia walki z robotnikami*⁵⁰⁰. Utrata syna załamała Teresę, która wycofała się z życia publicznego, zrezygnowała ze swej społecznej działalności i przenieśli się na stałe do Lisowic. Po śmierci Mieczysława kluczową rolę w zarządzaniu przedsiębiorstwem odgrywał Stanisław. Stopniowo rosło znaczenie zięciów – Maurycego Poznańskiego i Bolesława Eigera.

Teresa Silberstein – *kobieta znana z wybitnej działalności dobroczynnej oraz niezwykłych zalet*⁵⁰¹, zmarła w 1914 r. W czasie jej pogrzebu 15 lipca, na polecenie magistratu, latarnie i domy na ul. Piotrkowskiej, którą przeszedł wielotysięczny tłum, zostały zakryte kirem. Na cmentarzu żydowskim przy ul. Brackiej czekał wybudowany po śmierci męża, kosztem 50 000 rubli, grobowiec z włoskiego marmuru, wykonany według projektu Adolfa Zeligsona. Teresa jako współwłaścicielka prywatnego majątku męża pozostawiła olbrzymią fortunę, której spis i wycena zostały dokonane na życzenie

500 Ajnenkiel 1947, cyt. za: Kamińska 1960, s. 35.

501 „Nowy Dziennik Łódzki” 1914, nr 115, s. 7.

pięciorga dzieci dopiero w 1921 r. Uregulowanie spadku po matce i babce umożliwiło realizację jej testamentu, który wobec wybuchu I wojny światowej nie mógł być wcześniej wypełniony. Pozostawiony majątek składał się z dóbr Lisowice (wartość 666 000 marek), tamtejszego pałacu (ok. 135 000 marek), wyposażenia i zbiorów w 8 pokojach domu przy ul. Piotrkowskiej 40 (300 000 marek) oraz 28 placów w Łodzi (ok. 3 290 000 marek). Odjęto legaty dla dwudziestu spadkobierców i służby oraz siedemnastu instytucji wynoszące 962 883 marek (ok. 426 000 rubli) zapisane w testamencie sporządzonym przez Teresę Silberstein 12 lutego roku 1909⁵⁰². Pozostała czysta masa spadkowa wynosiła 3 031 785 marek (ok. 1 300 000 rubli), której postanowiono nie dzielić pomiędzy spadkobierców.

W czasie I wojny światowej przedsiębiorstwa Silbersteinów poniosły straty w wyniku grabieżczej polityki niemieckich władz okupacyjnych, która zmierzała do zniszczenia wielkiego i średniego przemysłu skoncentrowanego w łódzkim okręgu przemysłowym. Jej głównym elementem były rekwizycje surowców, półfabrykatów i wyrobów gotowych⁵⁰³. Do tego doszły inne straty: utrata kapitałów ulokowanych w bankach rosyjskich, przepadek mienia w składach i u kupców rosyjskich, rekwizycje części maszyn i urządzeń. Po wojnie kierownictwo koncernu, przezwyciężając różne trudności, przystą-

87. Samuel Hirszenberg, *Urania*, kat. poz. 10

502 APL, Rossman 1921, nr rep. 1325. Szczegółowa wycena dokonana przez Szymona Fajkinda w obszarze dóbr ziemskich, Bolesława Wołkowskiego w zakresie placów w Łodzi i Leona Flatta w odniesieniu do łódzkich nieruchomości. Do dokumentu z 1921 r. dołączono oryginał testamentu Teresy Silberstein z 1909 r. Porównanie wielkości sum zapisanych członkom rodziny wskazuje na uczucia, jakie wobec nich żywiła, względnie chęć zapewnienia im życia na odpowiednim poziomie. Przeznaczyła 30 000 rubli na budowę gmachu dla „Domu Sierot im. M. i T. Silbersteinów”, Żydowskiemu Towarzystwu Dobroczynności na fundusz wieczysty 4000 rubli na dom starców, 5000 rubli na remont budynku Towarzystwa Kolonii Letnich, 4000 rubli i stypendia każde po 2000 rubli: Markusa Silbersteina, Mieczysława Silbersteina i Teresy Silberstein, Chrześcijańskiemu Towarzystwu Dobroczynności 3000 rubli, Kasie Przerobności współpracowników zakładów Towarzystwa Akcyjnego Markusa Silbersteina 10 000 rubli.

503 Badziak 1979, s. 134 i nast.

88. Samuel Hirszenberg, *Pejzaż z Lisowic*, kat. poz. 17

piło do uruchomienia produkcji. Pierwsze powojenne zebranie akcjonariuszy Towarzystwa Akcyjnego Wyrobów Wełnianych i Bawełnianych Markusa Silbersteina odbyło się 24 września 1919 r. Dominującą rolę odgrywali teraz: Maurycy Poznański – długoletni dyrektor trzech spółek akcyjnych, Stanisław Silberstein – wiceprezes zarządu i dr Juliusz Bornet – nowy wiceprezes zarządu. Dzięki ich aktywności i powiązaniom z instytucjami finansowymi udało się uruchomić ponownie produkcję i stopniowo dostosować jej rozmiary do potrzeb rynku wewnętrznego i eksportu. Dokonano wówczas pomiędzy członków rodziny podziału akcji spółek, znajdujących się w dyspozycji dotychczasowej Masy Spadkowej.

Konflikty rodzinne i rozmaite wydarzenia sprawiły, że związki dzieci Markusa z Łodzią były dość sporadyczne. Przybywali tutaj najczęściej by uczestniczyć w corocznych posiedzeniach Zarządu Towarzystwa Akcyjnego rodzinnych zakładów. W okresie międzywojennym jedynie Sara i Maurycy

Poznańscy mieszkali w Łodzi, w pałacu przy ul. Nowocegielnianej (w przerwach między wyjazdami zagranicznymi), a w 1930 r. przenieśli się na stałe do Nicei.

Stanisław wyjechał do Francji w 1919 r., zaś do chwili wyjazdu przebywał w Warszawie, gdzie był znanym i cenionym działaczem gospodarczym. Wraz z Henrykiem Barcińskim, Robertem Schweikertem i Berem Sachsem reprezentował łódzki przemysł w rozmowach z przedwojennymi wierzycielami angielskimi, francuskimi i belgijskimi. W latach 1919–1930 władze spółki główny nacisk kładły na wzmocnienie podstaw finansowych i odbudowę jej kapitałów obrotowych. Należy pamiętać, że popyt w międzywojennej Polsce na wyroby włókiennicze był ograniczony, a utrata części przedwojennych rynków wschodnich rzutowała na kondycję finansową zakładów tej gałęzi przemysłu. Dokonując różnorodnych przekształceń struktur koncernu, a także inwestując m.in. w nowo nabytą osadę Bugaj ze stawem i łąkami, w której z powodzeniem funkcjonował nieduży folwark, dobrze prowadzone gospodarstwo rolno-hodowlane oraz kilka drobnych zakładów specjalizujących się w produkcji przetworów spożywczych, przedsiębiorstwo rozwijało się przynosząc dochody. W czasie wielkiego kryzysu gospodarczego w latach 1930–1935 włókiennictwo znalazło się w trudnej sytuacji. Wiele dużych i średnich firm zostało zlikwidowanych lub znalazło się w stanie upadło-

89. Edward Okuń, *Łąka*, kat. poz. 22

ści. Trudności związane z kryzysem gospodarczym nie ominęły także koncernu Silbersteinów. Władze spółek (Przędzalnia Markusa Silbersteina Spółka Akcyjna, Piotrkowska Manufaktura Spółka Akcyjna, Spółka Akcyjna „Dąbrówka”) próbowały dostosować się do istniejącej sytuacji. Wprowadzono program oszczędnościowy, skoncentrowano się na produkcji wyrobów poszukiwanych na rynku, pracowano na zlecenie innych firm handlowych. W 1935 r. nastąpiła fuzja „Dąbrówki” i „Piotrkowskiej Manufaktury”. W latach 1936–1937 zapadły ważne decyzje dotyczące struktury, organizacji wewnętrznej i produkcyjnej koncernu. W tym czasie zmalał wpływ Maurycego Poznańskiego na kierowanie zakładami. W 1937 r. po śmierci Maurycego Poznańskiego zarząd objął mieszkający na stałe we Francji Stanisław Silberstein, do zarządu wszedł też jego syn Marceli Silberstein, bieżącą działalnością kierował wiceprezes Juliusz Bornet. W 1938 r. koncern dysponował 40 844 wrzecionami i niciarkami do bawełny, 15 980 wrzecionami i 5720 niciarkami przędzy czesankowej oraz 1192 krosnami do produkcji bawełnianych tkanin. Koniunktura umożliwiła Spółce Akcyjnej Markusa Silbersteina kupno od spadkobierców Teresy i Markusa Silbersteina – czyli własnych udziałowców – trzech nieruchomości przy ul. Wigury 20 i 22 oraz ul. Kilińskiego 167⁵⁰⁴. Pomyślne tendencje w rozwoju obydwóch spółek koncernu przerwał wybuch II wojny światowej. Majątki Silbersteinów jako osób pochodzenia żydowskiego zostały przejęte przez Niemców.

Rodzina Silbersteinów, szczególnie Teresa oraz syn Stanisław, prowadzili szeroką na szeroką skalę działalność dobroczynną. Wszyscy członkowie rodziny należeli do Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności, wspierali je finansowo. Łżyli na rzecz komitetu przeciwwębraczego, włączali się w walkę z epidemiami, wspierali sekcję pielęgnowania chorych „Bikur Cholim”, w okresach kryzysów ekonomicznych organizowali tanie kuchnie. Niezależnie od własnej przynależności do gminy żydowskiej i udziału w nabożeństwach w synagogach, czując się jednocześnie zasymilowani, utrzymywa-

504 APŁ, R. S. Wodziński 1938, nr rep. 1037, 1038. Była to legalna forma dodatkowego zysku dla potomków założyciela przedsiębiorstwa.

li z własnych funduszy dwóch wikariuszy przy kościele Najświętszej Marii Panny na Starym Rynku⁵⁰⁵. Po śmierci Markusa, na mocy testamentu, pewna suma została przekazana m.in. na rzecz budowy Szkoły Handlowej, dla Stowarzyszenia Majstrów Fabrycznych. Akcjonariusze Towarzystwa Akcyjnego Markusa Silbersteina chcąc uczcić pamięć męża, brata, ojca i przyjaciela złożyli Zarządowi Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych 3650 rubli tytułem funduszu stypendialnego imienia Markusa Silbersteina na rzecz niezamożonych wychowanków szkoły⁵⁰⁶.

Teresa i Markus Silbersteinowie byli fundatorami Domu Sierot im. M. i T. Silbersteinów znajdującego się najpierw przy ul. Zakątnej 19, potem Zakątnej 25 – dom przeznaczony był dla sierot łódzkiego pochodzenia żydowskiego⁵⁰⁷. Przez wiele lat, do 1907 r., Teresa Silberstein była prezeską Towarzystwa Kolonii Letnich dla dzieci żydowskich, które powstało w 1893 r. i przetrwało do I wojny światowej. Wiceprezsem był Stanisław Jarociński, kasjerem Ignacy Kohn, sekretarzem zaś dr A. Pański⁵⁰⁸. Stowarzyszenie posiadało własne domy kolonijne w Krzyżówce pod Andrzejowem (własność Silbersteinów), w Ciechocinku, wynajmowano także domy w Lutomiersku i Nowym Dworze. W 1898 r. wysłano na kolonie ogółem 406 dzieci, w liczbie tej 204 dziewczynki i 202 chłopców, jak donosił „Goniec Łódzki”⁵⁰⁹. To właśnie dla pomnożenia finansów funduszu kolonijnego Teresa Silberstein, z pomocą zarządu oraz zaprzyjaźnionych artystów Samuela Hirszenberga i Leopolda Pilichowskiego, zorganizowała wystawy dzieł sztuki ze zbiorów łódzkich przemysłowców w wynajętej sali w Salonie Zygmunta Bartkiewicza, u zbiegu ulic Spacerowej i św. Andrzeja⁵¹⁰. O wypożyczenie obrazów i rzeźb zwrócono się do osób prywatnych, głównie przedstawicieli burżuazji przemysłowej, także spokrewnionych z Silbersteinami rodzin warszawskich. Lista związanych z nazwiskiem Silberstein przedsięwzięć filantropijnych, akcji dobroczynnych, inicjatyw stypendialnych oraz fundacji jest imponująca. Nie robiono jednak tego jedynie z „dobroci serca”. Działalność dobroczynna stała się bowiem, jak napisała Szymurska, *elementem reklamy i sposobem ekspozycji obecności darczyńcy w życiu społecznym. Znacznie wpływała na ugruntowanie pozycji rodziny, co było konieczne, przynajmniej w pierwszych latach działalności. Prasa z tamtych lat w ten właśnie sposób widziała Silbersteinów, jako filantropów i zaangażowanych obywateli. Naprawdę nie odbiegali oni od schematu innych rodzin przemysłowych, których zasadniczym celem był zysk. Można zarzucić drapieżność i bezwzględność, wyzysk robotników, nierzetelne interesy, lojalność wobec caratu, ale działalność Silbersteinów odcisnęła wyraźne piętno na historii rozwoju miasta*⁵¹¹.

505 „Rozwój” 1900, nr 50, s. 3.

506 „Rozwój” 1901, nr 221, s. 3.

507 W 1898 r. znajdowało tam schronienie około 65 dzieci, natomiast w 1913 r. było ich już 163, cyt. za: Szymurska 1990, s. 60.

508 Ci sami, którzy organizowali wystawę w 1898 r.

509 Szymurska 1990, s. 62.

510 Łódź 1898. Zob. także: rozdział – *Kadry z życia artystycznego*, s. 84–85.

511 Szymurska 1990, s. 108–109.

Najwcześniejsze wiadomości o zakupach dzieł sztuki przez rodzinę Silbersteinów pochodzą z 1881 r. z warszawskiego Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Wówczas Markus Silberstein wylosował niewielki obraz Tadeusza Dowgirda (Daugirdasa) zatytułowany *Ranek*, zakupiony uprzednio przez TZSP za 25 rubli. Około 1888 r. Markus został członkiem-korespondentem TZSP. Kilka lat później, od początku lat 90., dość regularnie, zapewne podczas wizyt rodzinnych w Warszawie⁵¹², Teresa, Markus a także syn Stanisław, odwiedzali warszawskie wystawy oraz salony artystyczne, galerie i antykwiariaty, dokonując zakupów. W 1892 r. rodzina nabyła obraz Pantaleona Szyndlera, jak podają dotychczasowe źródła i opracowania *Suburba* – zapewne jednak chodzi o *Suburbia*⁵¹³. Ze sprawozdania Komitetu TZSP za 1893 r.⁵¹⁴ wynika, że Silbersteinowie byli już wówczas członkami rzeczywistymi warszawskiego stowarzyszenia. W tymże roku Teresa nabyła kilka wówczas wystawionych pejzaży: akwarelę Juliana Fałata przedstawiającą krajobraz Rugii, obraz Anny Bilińskiej-Bohdanowicz zatytułowany *Zachód słońca*, Carla Brancaccia *W ogrodzie*, także portret kobiety Franciszka Żmurki, który później zapewne jako posąg córki, odnotowany został w literaturze przedmiotu jako własność Sary i Maurycego Poznańskich. W 1898 r. inną pracę Bilińskiej-Bohdanowiczowej w Zachęcie nabył Stanisław. W zbiorach rodziny Silbersteinów znalazła się także nagrodzona w 1894 r. listem pochwalnym w konkursie TZSP *Idylla pasterska* Antoniego Piotrowskiego, artysty od którego obrazu rozpoczął 10 lat później swoją kolekcjonerską przygodę inny łódzki przemysłowiec, Karol Rajmund Eisert. W 1896 r. Silbersteinowie przywieźli z Warszawy kolejne pejzaże, m.in. Władysława Podkowińskiego, zapewne w tym czasie nabyli także wówczas wystawione w Zachęcie dwie sceny rodzajowe autorstwa Stanisława Ksawerego Szykiera, posługującego się także pseudonimem Szekierz. Podczas tej samej wystawy Stanisław, wówczas dwudziestosześcioletni, zakupił nagrodzony listem po-

90. Leon Hirszenberg, *Dziewczyna z kotem*, kat. poz. 44

512 Silbersteinowie odwiedzali w Warszawie rodzinę ze strony Teresy – Cohnów, przez małżeństwa dwojga swoich dzieci byli związani także z Eigerami, rodziną kupców i przemysłowców działających w Warszawie i Wysokiej k. Zawiercia: Stanisław ożenił się z Reginą Eiger, a Jadwiga Diana poślubiła w 1895 r. brata Reginy, Bolesława Eigera.

513 Zob. kat. poz. 56.

514 TZSP 1893.

91. Maurycy Trębacz, *Główka dziewczynki*, kat. poz. 65

chwalnym TZSP obraz *Niedokończone dzieło* pędzla wywodzącego się z Wileńszczyzny Antoniego Kamieńskiego. Własnością Silbersteinów były także prace nabywane w innych galeriach – m.in. w Salonie Krywulła w Warszawie oraz u Zygmunta Bartkiewicza w Łodzi. Kupione tam zostały m.in.: *Widoki Kazimierza* Juliana Ceglińskiego z 1896 r., obraz *Stójka*, znany także jako *Od-poczynek w stepie* Józefa Brandta oraz *Wzięcie Żydów do niewoli babilońskiej* Tadeusza Popiela – ucznia Jana Matejki, o którym Struve krytycznie napisał: *zbiór karykatur i manekinów – nic więcej. Szkoda w istocie staranności przy wykonywaniu akcesoriów i w ogóle pracyłożonej na tak niefortunny utwór*⁵¹⁵. Obraz ten jednak, nie wykraczający poza ramy malarstwa akademickiego, ze swymi pompatycznymi postaciami o sztucznych, teatralnych gestach, mógł

zyskać zainteresowanie przemysłowca – później stanowił on własność Maurycostwa Poznańskich. Wiele spośród posiadanych przez Silbersteinów obrazów zaprezentowano podczas kilkakrotnie wspomianej wystawy charytatywnej w 1898 r. w Salonie Zygmunta Bartkiewicza. Z dużym prawdopodobieństwem można sądzić, że część z nich była tam także zakupiona, jednak na obecnym etapie badań proveniencyjnych stwierdzenie to musi pozostać w sferze wiarygodnych hipotez.

Interesującym i ważnym sposobem pozyskiwania obrazów były zakupy bezpośrednio od artystów, których Teresa i Markus zapraszali do Lisowic na plenery malarskie oraz nad którymi sprawowali rodzaj opieki także finansowej, będącej formą mecenatu artystycznego. „Dziennik Łódzki” zamieścił listę nazwisk szanowanych łódzkich obywateli, których hojność umożliwiła Samuelowi Hirszenbergowi rozpoczęcie studiów w Monachium. I tak dowiadujemy się, iż największe kwoty na ten szczytny cel przekazali: Izrael Kalmanowicz Poznański (220 rb), Herman Konstadt (120 rb), Markus Silberstein (120 rb) oraz dr Maksymilian Cohn (75 rb)⁵¹⁶.

Małżonkowie Silberstein wraz z Maksymilianem Cohnem, znanym łódzkim lekarzem i dyrektorem szpitala im. Leonii i Izraela Kalmanowicza Poznańskich, prywatnie zaś szwagrem Teresy, finansowali od 1880 r. studia Samuela Hirszenberga w kra-

515 SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 399.

516 „Dziennik Łódzki” 1885, nr 178, s. 2.

kowskiej Szkole Sztuk Pięknych w latach 1881–1883, a potem – jak wspomniano – pobyt w Królewsko-Bawarskiej Akademii Sztuk Pięknych w Monachium (1883–1887)⁵¹⁷. Było to stypendium skromne – zaledwie 25 rubli miesięcznie. Silbersteinowie utrzymywali kontakt z artystą przez wiele lat, w czasie jego przyjazdów do Łodzi kupowali jego dzieła, traktując to jako rodzaj wsparcia finansowego. Odmiennie kupno obrazów oceniał m.in. Józef Sandel, pisząc: *trudna sytuacja zmuszała artystę do sprzedaży prac swym mocodawcom*⁵¹⁸.

Markus i Teresa Silbersteinowie gościli w Lisowicach także malarzy Leopolda Pilichowskiego i Maurycyego Trębacza, rzeźbiarza Henryka Glicensteina oraz architektów Dawida Landégo i Adolfa Zeligsona. Artyści ci korzystali z mecenatu przemysłowca, ten zaś – z ich umiejętności przy swoich inicjatywach budowlanych, aranżacji wnętrz, a także organizacji wystawy obrazów w 1898 r. oraz przedsięwzięć charytatywnych. Korzyść była więc obustronna. Adolf Zeligson był na przykład autorem projektu fabryki koncernu Silbersteina przy Piotrkowskiej 242, w której poprzez zastosowanie potężnych wież w układzie alkierzowym, odwołujących się do średniowiecznych fortyfikacji, wyraźnie nawiązywał do założeń fabrycznych Scheiblera i Poznańskiego. Tradycję swoiście pojętego mecenatu kontynuowali w rodzinie także obaj synowie – Stanisław i Mieczysław, który po śmierci ojca wspierał nadal finansowo Samuela Hirszenberga, a także Edwarda Okunia⁵¹⁹.

Stanisław w 1914 r. ufundował stypendium w wysokości 300 rubli na pokrycie kosztów corocznego wyjazdu zagranicznego jednego malarza pochodzącego z Łodzi⁵²⁰. Obaj synowie w matczynych Lisowicach organizowali plenery malarskie, oddając do

92. Władysław Podkowiński, *Szał uniesień*, kat. poz. 105

517 Zawadzki s. 134, Strzałkowski 1991, s. 5, SAP 1971–, t. 3 (1979), s. 78–80.

518 Sandel 1952, s. 180–208.

519 Edwarda Okunia mieli szansę poznać podczas indywidualnej wystawy artysty, na której prezentowano 29 prac oraz „różne rysunki”, która towarzyszyła tzw. wystawie okężnej sztuki w Łodzi, w pałacu Geyerów. Zob. także: Łódź 1903/1, Łódź 1903/2. Obrazy Okunia notowane są także jako własność członków rodziny – m.in. Bolesław Eiger, warszawski przemysłowiec jest notowany jako właściciel obrazu *Tancerka*, pokazanego w 1916 r. podczas wystawy na rzecz Towarzystwa Ochrony dla Dzieci W.[yżnania] M.[ojżeszowego] w Warszawie. Zob. także: Biernacka 2004, s. 274, poz. 142.

520 Do 9 maja 1914 r. składano podania, jednak wybuch I wojny światowej uniemożliwił realizację inicjatywy Silbersteina.

93. Olga Boznańska, obraz dwustronny: verso *Portret kobiety (Autoportret?)* / recto *Portret mężczyzny* (na sąsiedniej stronie), kat. poz. 31

dyspozycji artystów znajdujące się nieopodal pałacu niewielkie domki. Malowniczy młyn, rozjaśnione słońcem polanki i bujna roślinność stanowiły inspirację dla wrażliwych twórców. Wynikiem letnich wizyt na wsi były nastrojowe pejzaże, jak namalowany przez Hirszenberga w 1903 r. *Pejzaż z Lisowic*, dziś znajdujący się w stałej ekspozycji neorenesansowej willi Herbstów w Łodzi, czy też inny widok z Lisowic – zimowy kadr z tegoż majątku – który ostatnio pojawił się na polskim rynku aukcyjnym. Wraz z Samuelem Hirszenbergiem w Lisowicach przebywał Edward Okuń. Zapraszani przez Silbersteinów malarze mieli do dyspozycji osobny domek. Na prawo od niego rozciągał się (...) *wielki park z jeziorkiem, na którym łódki i łabędzie i ohydny most, który jak u Maeterlinka do niczego nie prowadzi i ohydne porcelanowe figurki na trawnikach*⁵²¹. Kolejne plenery odbyły się latem 1904 i 1905 r. Zapewne obraz *Łąka* Okunia, dziś znajdujący się w zbiorach Muzeum Mazowieckiego w Płocku, pochodzi z letniego pobytu 1904 r. w Lisowicach. Ocalałe z wojennej zawieruchy w nienaruszonym stanie Lisowice były nadal ośrodkiem letnich spotkań właścicieli, ich przyjaciół i zapraszanych przez nich ciekawych ludzi. *Pamiętam* – pisała Hanna Mortkowicz-Olczakowa – *taki obiad w majątku Lisowice pod Ozorkowem, kiedy do stołu podawał lokaj w białych rękawiczkach, a moi dwaj koledzy malarze, Menasze i Efraim Seidenbeutelowie, których pani Diana [Eiger, córka Teresy i Markusa] protegowała i zaprosiła na pobyt letni, nie wiedzieli, jak się zachować pod okiem służby, żeby broń Boże nie splamić haftowanego obrusa. Pamiętam i inne przyjęcia, na których skromni i nieraz zaniedbani ludzie poruszali się na tle kosztownych mebli i dywanów, gablotek pełnych stylowej porcelany i szkła obrazów i luste*⁵²².

Własnością rodziny Silbersteinów była także cenna, zajmująca istotne miejsce w twórczości Hirszenberga wielkoformatowa kompozycja, powstała w 1887 r. w Monachium – *Szkoła talmudystów*, funk-

521 List Edwarda Okunia do Zenona Przesmyckiego: BN, rkps 2857, k. 26–104.

522 Mortkowicz-Olczakowa 1959, s. 50.

cjonująca w literaturze przedmiotu także pod tytułem *Jeszyboth*. Malarz zarysował w niej swój światopogląd i stosunek do tradycji żydowskiej. Obraz przedstawia grupę kilku młodych mężczyzn studiujących Talmud, oświetlonych światłem dogasającej świecy i promieniami wschodzącego słońca, zwiastującego nadejście nowego dnia. Tym samym jest to alegoryczne zestawienie tradycyjnej religijności z wizją nowych idei, o których marzy skromny szczupły młodzieniec w centrum obrazu, w którym Jerzy Malinowski, powołując się na wspomnienia Henryka Glicensteina, widzi autoportret artysty⁵²³. Obraz ten ofiarowany został w styczniu 1923 r. z inicjatywy Ady Propper do Muzeum Narodowego w Krakowie jako dar wszystkich dzieci dla uczczenia pamięci Markusa i Teresy⁵²⁴. Warto wspomnieć, iż w posiadaniu rodziny Silbersteinów był niewielki szkic olejny do tej kompozycji, wystawiony w TZSP w 1887 r. Z kolei inny obraz *Urania*, znany też jako *Artysta i jego muza* rodzina ofiarowała w 1926 r. Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi.

Należące do Silbersteinów dzieła były prezentowane publicznie na kolejnych trzech wystawach obrazów z łódzkich zbiorów prywatnych zorganizowanych w 1898, 1903–1904 oraz 1916 r.⁵²⁵.

Wystawa w 1898 r. urządzona w Salonie Artystycznym Zygmunta Bartkiewicza, realizująca oryginalny pomysł Teresy Silbersteinowej, związana była ściśle z jej akcją charytatywną. Organizując tę wystawę żona przemysłowca udowodniła, że dobroczynność doskonale wypada ze sztuką w parze.

Postawa ta była chętnie naśladowana. Oto z kolei, jak zapisała się w pamięci Marii Kamińskiej, wystawa zorganizowana w pierwszym półroczu 1915 r.

523 Malinowski 2000, s. 79.

524 Obraz wysłano z Łodzi 26.01.1923 i dotarł do MNK zawiłgocony ze śladami pleśni. Muzeum zostało zobowiązane do umieszczenia na jego ramie tabliczki, że jest darem dla uczczenia Teresy i Markusa. Dwie wzmianki w krakowskich gazetach nie podające ich nazwiska spowodowały interwencję rodziny. Korespondencja pomiędzy dr. Juliuszem Bornetem i dyrektorem muzeum dr. Feliksem Koperą z 28.02.1923 (dokumentacja dotycząca darów Dział Malarstwa Polskiego MNK), Także: Kamińska 1960, s. 183.

525 Łódź 1898, Łódź 1903/2, Łódź 1903–1904, Łódź 1916.

94. Teodor Axentowicz, *Portret kobiety*, kat. poz. 30

w Warszawie przez jej matkę Jadwigę Eigerową, córkę Teresy, dla pozyskania funduszy dla rannych w czasie I wojny światowej: *Teraz zaś szalała wojna, a car trzymał się mocno na swym tronie. Matka moja dla zdobycia funduszy na potrzeby rannych zorganizowała kolejną imprezę. Tym razem była to wystawa obrazów. Mieściła się ona na placu Teatralnym, w salach późniejszej Oazy. Obrazy pochodziły z prywatnych zbiorów plutokracji żydowskiej. Były piękne. Po raz pierwszy zobaczyłam w takiej ilości zgromadzone obrazy Chełmońskiego i zostałam urzeczona ich niewypowiedzianym czarem. Odtąd na zawsze pozostałam miłośniczką dzieł Chełmońskiego. Wystawę zwiedzałam wielokrotnie. Czegóż na niej nie było! Brandt, Kossak, Wyspiański, Ak-sentowicz, Żmurko, Malczewski, Wyczółkowski, Fałat... Wszystkie głośne wśród ówczesnych malarzy nazwiska były reprezentowane przez wspaniałe,*

niezapomniane dzieła, ukryte przed ogółem w niedostępnych salonach fabrykantów. Oni zaś kupowali obrazy częściowo przez snobizm, w którym celowały zwłaszcza ich żony, częściowo zaś dlatego, że była to lokata kapitału, równie pewna, jak każda inna. Któregoś dnia spotkałam na wystawie znajomego. Zwrócił on moją uwagę na piękny wizerunek modlącego się starca. Twarz starca była pełna ekstazy, prześwietlona głębokim uczuciem. Pamiętam ją po dziś dzień. Był to obraz pędzla malarza Chmielowskiego, późniejszego brata Alberta, założyciela zgromadzenia zakonnego albertynów uwieńczony przez Żeromskiego w Kuszeniu szatana. Wystawa cieszyła się dużym powodzeniem. Wpływy z biletów były pokaźne. A więc i taką postać przybiera filantropia – stwierdzam w duchu. Niebawem jednakże tego rodzaju imprezom położony został kres. W sierpniu 1915 roku wkroczyli do Warszawy Niemcy⁵²⁶.

Podobny charakter miała opisana wcześniej szczegółowo wystawa towarzysząca Wielkiej Kwieście Ogólnokrajowej pod hasłem „Ratujcie Dzieci”, jaka odbyła się w pałacu barona Heinzla przy ul. Piotrkowskiej 104 w czerwcu 1916 r. Sara i Maurycy Po-

526 Kamińska 1960, s. 101.

znawcy wypożyczyli zarówno w 1898, jak i 1916 r. wiele dzieł, jednak zapisów tych nie można traktować literalnie. W przeważającej części pochodzą one z rodzinnych zbiorów Silbersteinów – stanowiły część posagu, jaki wniosła Sara w 1892 r. po ślubie z Maurycym, bądź też zapewne w części były odziedziczone po zmarłej w 1914 r. Teresie.

Sara bowiem, w przeciwieństwie do swych braci, raczej w niewielkim stopniu interesowała się sztuką i nie odkryła w sobie pasji kolekcjonerskiej, choć w młodości w 1904 r. wylosowała w TZSP *Pejzaż morski* Feliksa Michała Wygrzywalskiego. Maurycy Poznański uchodził za człowieka o niezwykle chłonnym i żywym umyśle, wiele wiedział i był interesującym interlokutorem – *wuj Maurycy bardzo lubił dzieci, bawił się nieraz z nimi i wypełniał z nietajoną przyjemnością wszystkie zachcianki swych córek. Dużo czytał, interesował się polityką. Uchodził wśród fabrykantów za tęgą głowę*⁵²⁷. Jego pasją były polityka, teatr i muzyka, o jego zainteresowaniach sztukami pięknymi źródła milczą. Należał do grona organizatorów powstałego w 1906 r. Związku Fabrykantów Łódzkich Przemysłu Bawełnianego, przekształconego w 1913 r. w Sekcję Przemysłu Włókienniczego Okręgu Łódzkiego. Był współorganizatorem Związku Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim (1919) i jego prezesem od czasu powstania do 1931 r. – jako przedstawiciel związku został wiceprezesem Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów zwanego Lewiatanem (1919). Maurycy Poznański wszedł w skład grupy ekspertów delegacji polskiej na Konferencję Pokojową w Paryżu, był współautorem listy polskich strat wojennych w dziedzinie gospodarki, przedstawionej Komisji Odszkodowań. W maju 1919 r. wraz z Henrykiem Grohmanem i Karolem Wilhelmem Scheiblerem prowadził rokowania w Anglii w sprawie kredytu 10 000 000 funtów na zakup bawełny dla konsorcjum łódzkich fabryk. Ożywioną aktywność w sferze gospodarki z czasem uzupełnił o działania na scenie politycznej. Działalność polityczną rozpoczął w Stronnictwie Polityki Realnej (1905) a następnie związku Niezawisłości Gospodarczej (1916). W listopadzie 1918 r. był członkiem Rady Miejskiej miasta Łodzi. W 1922 r. w kręgu Józefa Piłsudskiego należał do założycieli Unii Narodowo-Państwowej. W 1926 r., z inicjatywy warszawskiego oddziału Stronnictwa Prawicy Narodowej z Januszem Radziwiłłem na czele, zorganizował łódzki oddział stronnictwa i objął w nim funkcję prezesa. Ostatnie lata spędził we Francji, zmarł 3 maja 1937 r. w Nicei, podobnie jak Markus Silberstein 38 lat wcześniej.

Pałac Sary i Maurycego Poznańskich tak oto zapisał się we wspomnieniach: *Amfilada pokoiów – jest ich na użytek państwa coś około trzydziestu nie licząc kuchni, spiżarni i izb przeznaczonych dla służby. Puszyste kobierce głuszą kroki przybysza, ze wszystkich stron otaczają go ciężkie, ozdobne meble, obrazy nikną wśród złota kosztownych rzeźbiarskich ram. Na skinienie pana oczekuje służba w liberii gotowa spełnić każdą zachciankę. Ogródek letni pełen róż i ogród zimowy z przepięknymi palmami pozwalają przyjemnie spędzać czas. Wymyślne natryski, przyrządy do gim-*

527 Ibidem, s. 270.

*nastyki i do masażu podtrzymują świeżość ciała. Czegóż o nie ma w tym pałacu! Ze wsząd z każdego zakątka tryska zbytek, przepych i właściwa dorobkiewiczom chęć okazania bogactwa*⁵²⁸.

Zbiory Sary i Maurycego Poznańskich należy traktować bardziej jako element kolekcji rodzinnej Silbersteinów, przedłużenie jej losów w kolejnym pokoleniu, aniżeli „byt autonomiczny”. Kilkanaście interesujących dzieł pochodzących z tej rodzinnej kolekcji Silbersteinów-Poznańskich zostało podarowanych Muzeum Polskiemu w Rapperswilu, w zbiorach którego znalazły się m.in. jako testamentowy legat⁵²⁹ osiadłej w Genewie Izy-Marii de Landsberger z d. Poznańskiej (1901–1978), jednej z córek Sary i Maurycego, wnuczki Izraela Kalmanowicza Poznańskiego i Markusa Silbersteina. W archiwum rapperswilskiego muzeum zachowały się – ostatnio odnalezione – dwa dokumenty: sporządzona 25 maja 1977 r. testamentowa deklaracja przekazania dzieł sztuki i polskich pamiątek do zbiorów Muzeum Polskiego w Rapperswilu wraz z dołączoną do niej stosunkowo mało precyzyjną, obejmującą trzydzieści pozycji listą dzieł znajdujących się w apartamencie przy Route de Florissant 27 w Genewie (trudno ustalić czy ów spis zachował się w stopniu kompletnym) oraz nosząca datę 2 grudnia 1978 r., podpisana w Genewie przez trzech wykonawców testamentu Izy-Marii de Landsberger z d. Poznańskiej: Elisabeth Zamoyską, Casimira Stamińskiego i Tadeusza Szmitkowskiego cesja obiektów na rzecz Fundacji Kultury Polskiej „Libertas” reprezentowanej przez Janusza Morkowskiego, opiekuna Muzeum Polskiego w Rapperswilu. Na mocy jej testamentu większość jako „Maurycy Poznański in memoriam”⁵³⁰ zostało w 1983 r. przekazanych do zbiorów muzealnych: obrazów i rysunków, rzeźba, tkanina ze scenami uchodzącymi za przedstawienie historii rodziny Silbersteinów⁵³¹, oraz przedmioty rzemiosła artystycznego związane z judaistycznym kultem religijnym oraz pamiątki polskie, potwierdzające silne asymilacyjne dążenia rodziny (m.in. mapa Królestwa Polskiego, przedstawiający kościół w Kazimierzu nad Wisłą staloryt ilustracyjny z pierwszego wydania w Paryżu w 1836 r. książki Leonarda Chodźki, *La Pologne historique*, miśnieńskie porcelanowe figurki szlachcianki i szlachcica w stroju polskim czy też szklanka z herbami Polski i Litwy). W zamku rapperswilskim, w sali sztuki polskiej XIX i początku XX w. prezentowane są m.in.: popiersie Teresy Silberstein (dotychczas identyfikowane jako przedstawienie jej córki Sary z Silbersteinów Poznańskiej) wykonane przez Henryka Glicensteina w białym marmurze w 1898 r, jej całopostaciowy portret namalowany przez Samuela Hirszenberga w Lisowicach w 1902 r, wspomniana tkanina z sześcioma scenami z życia przodków Markusa Silbersteina w Praszce, 5 akwarel Juliana Ceglińskiego z widokami Kazimierza oprawionych we wspólną ramę, a także obrazy Ludwika Gędłka, Józefa Brandta oraz Józefa Chełmońskiego,

528 Kamińska, 1960, s. 274.

529 Legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil; zob. Buchmann 2015, Jaskulski 2015.

530 Popiersie Teresy Silberstein Henryka Glicensteina zostało przekazane jako dar sportretowanej dla muzeum.

531 Wróblewska-Markiewicz 2015.

pastel Teodora Axentowicza, m.in. niewielki obraz do niedawna znany jako *Patrol powstańczy*. W wyniku ostatnich badań konserwatorskich obrazu oraz studiów i analizy źródeł przeprowadzonych przez Marię Gołąb można przesądzić, że kompozycja dotychczas datowana na 1878 r. jest pracą o kilka lat wcześniejszą, pochodzącą z 1873 r., uznawaną za zaginioną *Lekką kawalerią*, której opis znalazł się w omówieniu wystawy Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie w 1874 r.: *Przez step zielony*,

95. Mela Muter, *Kuter*, kat. poz. 50

*bujnie zarosły, pędzi trzech jeźdźców uzbrojonych; w oddali widać hufiec zbrojny. Jest to właściwie tylko szkic do obrazu, niewykończony, rzucony jakby od niechcenia kilku pociągnięciami pędzla, ale z jaką pewnością ręki – ile tu życia w tych trzech cwałujących jeźdźcach, jak śmiało naszkicowane postacie i konie – ile powietrza w rozległym stepowym krajobrazie*⁵³². Córka Maurycyego Poznańskiego przekazała do zbiorów rapperswilskich także znane z archiwaliów prace Antoniego Kozakiewicza, Olgi Bornańskiej, Wacława Szymanowskiego, Zygmunta Ajdukiewicza, Maurycyego Trębacza, Artura Szyka, Meli Muter oraz rysunki Piotra Michałowskiego, Henryka Siemiradzkiego i szkic przedstawiający wędrownego muzykanta Jana Piotra Norblina de la Gourdain. Także tam przechowywany jest obraz przedstawiający jesienny widok parku w Lisowicach Juliana Fałata. Należy wymienić również judaika: jad – wskazówkę (palec boży używany podczas lektury Tory wykonany z kości słoniowej i srebra), srebrny tas (za-

532 „Tygodnik Ilustrowany” 1874, nr 355, s. 252, cyt. za: Poznań 2010, s. 162–163, 280, 287, poz. 20, s. 308, poz. 111.

96. Konrad Krzyżanowski, *Portret Pani Silberstein* (Teresy Silberstein), kat. poz. 21

wieszkę na Torę, tarczę na ród), srebrną niewielką balsaminkę oraz ceremonialną czapkę żydowską używaną podczas świątecznych nabożeństw w synagodze.

Warto wspomnieć jeszcze o niewielkim obrazie Eugène'a Delacroix *Arab polujący na lwa* (1849–1850), niegdyś będącym własnością Eliota Hodkina w Londynie, a wedle przekazów proveniencyjnych, w 1913 r. nabytym przez Poznańskiego (nieznane imię). Być może kupił go Maurycy Poznański podczas jednego z pobytów w Anglii, kiedy zabiegał o kredyty na zakup bawełny dla konsorcjum łódzkich fabrykantów włókienniczych. Ale zbyt słabe są to przesłanki, by jednoznacznie i ściśle wiązać tę pracę z Maurycym Poznańskim. Od 1939 r. obraz znajduje się w kolekcji dra Glabera w Zurychu. Wreszcie proveniencyjnie związane z rodziną Poznańskich są także dwa dzieła zachowane w zbiorach Biblioteki Polskiej, przekazane przez Żanetę (Janinę) Poznańską z d. Braunstein – pastel Leona Wyczółkowskiego z 1904 r. znany jako *Husarz /*

Rycerz wśród kwiatów oraz portret kobiety uchodzący za przedstawienie ofiarodawczynie Teodora Axentowicza⁵³³ oraz znajdujący się w zbiorach londyńskiej Tate Gallery *Portret Michie Poznańskiej* (żony Alfreda Savoira) autorstwa Édouarda Vuillarda. W zbiorach prywatnych natomiast znajduje się portret Stefanii Lewińskiej (wnuczki Izraela Poznańskiego) autorstwa Fritza Erlera oraz Izy-Marii de Landsberger – Bolesława Jana Czedekowskiego.

Zgromadzone w wyniku przeprowadzonych badań oraz kwerend muzealnych i archiwalnych informacje o dziełach sztuki, umieszczone w części katalogowej, z pewnością nie stanowią kompletnego zestawu prac, będących własnością Markusa i Teresy Silbersteinów oraz ich dzieci. Winien on zostać uzupełniony o liczne portrety rodzinne, znajdujące się w Lisowicach, których nie pokazywano podczas publicznych wystaw i nie wożono do Łodzi prawdopodobnie z obawy przed możliwością uszkodzenia podczas transportu, ale także zapewne dlatego, że wizerunki członków rodziny należały do „chronionej” sfery prywatnej. Zapewne był wśród nich *Portret Pani Silberstein*, przedstawiający Teresę Silberstein, namalowany przez Konrada Krzyżanowskiego w 1899 r., a dzisiaj znajdujący się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie.

533 Czarnocka 2015, s. 33–40.

Z racji indywidualnych zamówień nie sposób odnaleźć ślady także w dokumentacji ówczesnego rynku artystycznego. Wedle przekazów prasowych, jakie ukazały się w kwietniu 1913 r., Stanisław Silberstein i Maurycy Hertz wypożyczyli swoje ryciny na wystawę zorganizowaną w Muzeum Nauki i Sztuki⁵³⁴. Niestety nie sposób zweryfikować powyższej informacji, ani podjąć próby identyfikacji tych dzieł. Wreszcie należy zaznaczyć, że wiele dzieł zostało wywiezionych w świat przez przedstawicieli kolejnych generacji silnie rozgałęzionej rodziny Silbersteinów lub też zwyczajnie zaginęło bez śladu.

By dopełnić obraz rodziny warto wspomnieć, że każdy z jej członków gromadził własny księgozbiór pod kątem indywidualnych zainteresowań. Mar- kus – dzieła judaistyczne, które zapisał w 1884 r. warszawskiej synagodze⁵³⁵. Teresa przeznaczyła posiadane dzieła sztuki i pozycje literatury judaistycznej dla mającego powstać przy synagodze Muzeum Judaistycznego⁵³⁶. Bibliotekę po zabitym w 1907 r. Mieczysławie, który był kolekcjonerem pamiątek z rozlicznych podróży, siostry i brat ofiarowały w 1922 r. Miejskiej Bibliotece Publicznej w Łodzi. Księgozbiór Mieczysława Silbersteina liczył 786 dzieł w 960 tomach, do czego spadkobiercy dodali 237 dzieł w 469 tomach oraz fundusz na ich utrzymanie⁵³⁷. Rok później Sara Silberstein ponowiła dar przekazując, dla uczczenia pamięci brata, 319 książek naukowych i powieści z jego zbiorów wraz z milionem marek na zakup stosownej szafy⁵³⁸. Także Stanisław Silberstein był aktywnym uczestnikiem życia kulturalnego. W 1902 r. ufundował nagrodę pieniężną na zorganizowany w Łodzi konkurs dramatyczny im. Henryka Sienkiewicza. W 1903 r. wraz z Maurycym Poznańskim zabiegał o stworzenie w Łodzi instytucji, która pokierowałaby życiem teatralnym. Obaj doprowadzili w niedłu-

97. Henryk Glicenstein, *Popiersie Teresy Silberstein*, kat. poz. 27

534 „Gazeta Łódzka” 1913, nr 104, s. 3.

535 Zawadzki 1991, s. 135.

536 APŁ, K. Rossman 1921, nr rep. 1325 (Testament Teresy Silberstein z 12.02.1909).

537 Łódź 1928/1, s. 28.

538 List Sary Poznańskiej do dyrektora biblioteki Jana Augustyniaka z 7.06.1926.

gim czasie do zarejestrowania Polskiego Towarzystwa Teatralnego, weszli w skład zarządu i wspierali tę instytucję finansowo⁵³⁹. Maurycy działał także w Towarzystwie Muzeum Nauki i Sztuki. Związki z kulturą w rodzinie Silbersteinów były trwałe także w kolejnych pokoleniach. Córka Sary i Maurycego – Iza-Maria Poznańska de Landsberger interesowała się muzyką, przyjaźniła się z m.in. Karolem Szymanowskim. Okazała kompozytorowi pomoc w najtrudniejszym okresie jego życia, podczas choroby, zadbała o jego kurację w Grasse na riwierze francuskiej, a następnie sfinansowała pobyt w klinice w Lozannie⁵⁴⁰.

Zgromadzona przez rodzinę Silbersteinów kolekcja dzieł – obrazów, akwarel, rysunków, rycin i rzeźb – stanowi wczesny przykład realizacji idei kolekcjonerskiej w środowisku łódzkiej burżuazji. Zapoczątkowana w pierwszym pokoleniu przez Teresę i Markusa potrzeba zbieractwa nie przekształciła się w kolejnych generacjach w kolekcjonerską, uformowaną, systematyczną działalność. Wprawdzie dzieła gromadzone

98. Xawery Dunikowski, *Jarzmo życia*, kat. poz. 116

539 Towarzystwo to organizowało w niedziele i święta przedstawienia popołudniowe po możliwie najniższych cenach z myślą o niezamożnych pracujących mieszkańcach miasta.

540 Waldorff 1980, s. 51–52, 96–97.

przez Stanisława wyróżniały się wysokim poziomem artystycznym (Władysław Podkowiński, Henryk Siemiradzki, Jean Antoine Houdon), jednak trudno nie dostrzec w tych nabytkach przypadkowości. Trudno formułować jednoznaczne sądy na temat kształtowania się gustu artystycznego Silbersteinów. Gromadzili dzieła raczej o charakterze dekoracyjnym, dobrze prezentujące się we wnętrzach – pogodne pejzaże oraz sceny rodzajowe. Poza sporadycznymi, przypadkowymi zakupami dzieł twórców zachodnio-europejskich, reprezentujących raczej średni poziom artystyczny (Carlo Brancaccio, Carl Kronberger, Edgardo Saporetti) nabywano dzieła polskich malarzy, słynnych i modnych w kręgach fabrykanckich (Józef Brandt, Julian Fałat, Józef Chełmońskich) oraz wywodzących się z Łodzi malarzy żydowskiego pochodzenia (Maurycy Trębacz, Samuel Hirszenberg, czy też młodszy od nich Artur Szyk). Zbiór ten zapewne, sądząc na podstawie dokonywanych wyborów artystów i przedstawieli, stanowił także element sprzyjający procesowi kulturowej asymilacji przemysłowców w środowisku polskim.

Uwzględniając potencjalne możliwości finansowe jednej z najzamożniejszych w owym czasie rodzin łódzkich przemysłowców pochodzenia żydowskiego, nie sposób oprzeć się wrażeniu, iż autentyczna potrzeba obcowania ze sztuką nie stanowiła dla nich dostatecznego powodu, by ponosić istotne nakłady finansowe na ten cel. Godna odnotowania wydaje się formuła fabrykanckiego mecenatu artystycznego, choć stopień finansowego zaangażowania należałoby określić mianem ograniczonego.

Kolekcję rodzinną Silbersteinów należy traktować raczej jako jeden z elementów postawy życiowej, potrzeby czynnego uczestnictwa w życiu kulturalnym i artystycznym miasta. Wydaje się, iż choć w źródłach pojawiają się jako właściciele dzieł rozmaici członkowie rodziny, to w największym stopniu odpowiedzialna za kształt zbiorów była Teresa Silberstein. Jej postawa jest charakterystyczna dla wczesnej fazy budowania kolekcji. Tak więc zespół dzieł można traktować jako budowaną w sposób raczej dość przypadkowy kolekcję rodzinną. Idea kolekcjonerska nie zyskała w tym przypadku swej rozwiniętej, dojrzałej postaci, ale stanowiła interesujący katalizator rozwoju kolekcjonerstwa w Łodzi. Jednak postawę wobec dzieł sztuki przedstawiceli kolejnego pokolenia – Sary i Maurycego Poznańskich – należy traktować bardziej jako konwencjonalny element czynnego uczestnictwa w życiu kulturalnym i artystycznym miasta, aniżeli kolejny etap krzepnięcia idei i rozwoju zjawiska. Posiadanie dzieł sztuki – podobnie, jak działalność filantropijna – będąc manifestacją bogactwa i ostentacji, stanowiło konsekwencję konkurencji gospodarczej i niejako wyścigu o zachowanie pozycji, powiązanych ze sobą mariażem, najpotężniejszych w Łodzi rodzin pochodzenia żydowskiego: Silbersteinów i Poznańskich.

Na koniec należy podkreślić, że zarówno o potęgę rodu Silbersteinów, ale także o ich smaku estetycznym, akcentującym wartości dekoracyjne, okazałość i kosztowność materiałów, może świadczyć – dziś niestety częściowo zrujnowany – rodzinny grobowiec, monumentalne mauzoleum, zaprojektowane przez Adolfa Zeligsona na zlecenie Teresy Silberstein, wykute w sprowadzonym z Włoch wysokiej jakości marmurze.

KOLEKCJA HENRYKA GROHMANA

Grohmanowie (w niektórych źródłach archiwalnych – Gromanowie lub Grohmannowie) zaliczani są do najbardziej znaczących rodzin łódzkich przemysłowców. Efektem pracy trzech pokoleń rodziny było stworzenie jednego z największych zakładów włókienniczych, który po połączeniu w 1921 r. z przedsiębiorstwem Scheiblerów dał początek największemu imperium fabrycznemu w Łodzi – Zjednoczonym Zakładom Przemysłowym Karola Scheiblera i Ludwika Grohmana SA. *Znaczenie rodziny Grohman* – tę pisownię, z jednym tylko »n« na końcu nazwiska przyjęli jej członkowie, gdy programowo polonizowali się – *wykracza jednak poza doniosłość gospodarczą ich fabryk. Sprawia to postawa obywatelska i patriotyczna (w kierunku polskim), jaka cechowała przedstawicieli tej rodziny. Szczególnie zasłużyli się w tym względzie dwaj wnukowie Traugotta Grohmana, założyciela fabryki. Alfred Grohman w roku 1918 przemycił broń z zaboru austriackiego w ramach przygotowań do rozbrajania wojsk niemieckich,*

*potem brał udział w tym rozbrajaniu, a po wojnie sprawował wiele ważnych funkcji obywatelskich w mieście. Jak pisał o nim Stanisław Rachalewski w książce Zastygły nurt życia (Łódź 1938), był to wyjątkowo piękny typ Obywatela-Polaka. Jeszcze większe znaczenie miała działalność Henryka Grohmana, który w okresie pierwszej wojny światowej wspierał akcję niepodległościową Komitetu Polskiego – powołanego przez Henryka Sienkiewicza, Ignacego Paderewskiego i Jana Kucharzewskiego – a po wojnie był wybitnym działaczem gospodarczym*⁵⁴¹.

Henryk Karol Grohman (1862–1939) – syn Ludwika i wnuk Traugotta Grohmanów – znany jest nie tylko jako zamożny przemysłowiec, właściciel zakładów włókienniczych – współautor i realizator koncepcji zjednoczenia zakładów Karola Scheiblera i Ludwika Grohmana, ale także wpływowy

99. Teodor Axentowicz, *Portret młodej dziewczyny na tle zimowego krajobrazu*, kat. poz. 123

541 Spodenkiewicz 2006, s. 7–8. Zob. także: Rudzińska 2008, s. 128.

działacz gospodarczy w okresie II Rzeczypospolitej oraz, co najistotniejsze dla tematu niniejszej rozprawy, najwybitniejszy pośród łódzkich przemysłowców kolekcjoner dzieł sztuki. Zarówno jakość zgromadzonej przez niego kolekcji dzieł sztuki, jak i prawdziwa pasja oraz dojrzała postawa kolekcjonerska dalece wykraczają poza typowe zjawiska lokalne i w pełni uzasadniają opinię o wyjątkowym znaczeniu postaci dla polskiego kolekcjonerstwa i muzealnictwa.

100. Teodor Grott, *Głowa dziewczyny*, kat. poz. 133

Około 1822 r. do Królestwa

Kongresowego z Sebnitz w Saksonii przybył, wraz z dwoma młodszymi braćmi, Traugott Grohman (1785–1874), majster tkacki. Zatrzymał się w Warszawie, przy ul. Dzikiej założył niewielką wytwórnię wyrobów skórzanych. W Warszawie poślubił wywodzącą się z obwodu piotrkowskiego Annę Marię Weibrecht. W 1826 r. przyszedł na świat ich syn Ludwik (1826–1889), który osiągnąwszy pełnoletność stał się najbliższym współpracownikiem ojca, a potem jego sukcesorem. W 1827 r. Traugott przeniósł się do Zgierza, gdzie założył niewielką manufakturę wyrobów bawełnianych – początkowo przędzalnię bawełny, a kilka lat później, wspólnie z nadal mieszkającym w Warszawie bratem Karolem, otworzył także tkalnię płócien⁵⁴². W 1841 r. bracia Grohmanowie podjęli decyzję założenia przędzalni wełny chesankowej w Łodzi – w pobliskim mieście, w którym można było wówczas uzyskać od władz miejskich plac pod zabudowę. Jak podają Wiesław Puś i Stefan Pytlas – autorzy monografii Zjednoczonych Zakładów Przemysłowych Karola Scheiblera i Ludwika Grohmana, pisemną propozycję wybudowania przędzalni wełny na posiadłe fabryczno-wodnym Lamus Traugott Grohman złożył 14 września 1841 r. Niespełna rok później, 13 czerwca 1842 r. podpisał w łódzkim magistracie kontrakt przesiedleńczy obejmujący warunek wybudowania i urządzenia w ciągu dwu lat przędzalni wełny. *Dozwala się niniejszemu p. Traugottowi Grohmanowi fabrykantowi wyrobów bawełnianych stałe zamieszkanie dotychczas tu w Zgierzu mającemu, przesiedlić się do m. Łodzi wraz z jego rodziną*⁵⁴³ – czytamy w postanowieniu prezydenta Zgierza z dnia 3 stycznia roku 1844. Ostatecznie Traugott Grohman, otrzymawszy w wieczystą dzierżawę teren wspomnianego posiadła wodno-fabrycznego, osiedlił się w Łodzi na przełomie 1843 i 1844 r.⁵⁴⁴. Wywiązał się częściowo z zob-

542 Puś, Pytlas 1979, s. 25–32. Zob. także: Gorgolewski 1965.

543 APŁ, AmŁ, sygn. 7353, cyt. za: Puś, Pytlas 1979, s. 27.

544 Teren między dzisiejszymi ulicami: Tylną, Targową i Fabryczną.

101. Manuel Robbe, *Kobieta przy toalecie*, kat. poz. 338

wiązań wobec miasta – przy ul. Targowej 64 w 1844 r. została uruchomiona, poruszana siłą wody, przędzalnia mechaniczna i tkalnia bawełny.

Nowo otwarte zakłady Grohmana były jednymi z trzech tego typu działającymi w Królestwie Polskim⁵⁴⁵. Wartość produkcji przędzalni i tkalni Grohmanowskich w 1847 r. wyniosła 31 240 rubli w srebrze, ponad dwadzieścia lat później – w 1869 r. 110 400 rubli w srebrze⁵⁴⁶. Przedsiębiorstwo produkowało przędzę z bawełny sprowadzanej z zagranicy, a także wyrabiało w tkalni rozmaite tkaniny: biały perkal, kort, drelich, batyst i barchan. Oskar Flatt, zamieszczając litografię Zakładów Fabrycznych Grohmana, pisał w 1851 r.: *Wyroby tej fabryki odznaczają się doborowym gustem, a szczególnie dobrym gatunkiem materiału, o czym przekonywa nas skład wyrobów tej fabryki, z wielkim powodzeniem tu w Warszawie przy ul. Bie-*

*łańskiej utrzymywany*⁵⁴⁷. Zakład Grohmanów od początku prosperował stosunkowo dobrze, stan finansowy utrzymywał się na zadowalającym poziomie, Traugott – co wydaje się dość wyjątkowe – w odróżnieniu od innych fabrykantów nie korzystał z pożyczek Banku Polskiego, inwestycje opierając na własnych środkach pieniężnych⁵⁴⁸. Po śmierci Traugotta w 1874 r. fabryka przeszła w ręce sukcesorów. Kierownictwo w ich imieniu objął najstarszy syn Ludwik, który zarządzał zakładem, rozwijając jego produkcję, aż do swej śmierci w 1898 r. W ostatnim trzydziestoleciu XIX w. zakład rozbudowywano, zwiększano moc silników parowych. Około 1886 r. przędzalnia posiadała 12 968 wrzecion przędzalniczych i 1120 nitkowniczych, poruszanych dwiema maszynami parowymi o mocy 150 KM, w 1888 r. moc silników wzrosła do 250 KM. Po pożarze w 1894 r. w kolejnych latach wybudowana została nowa przędzalnia wigoniowa, tkalnia, apretownia, bielnik, urządzono stolarnię i ślusarnię, wówczas też zainstalowano oświetlenie elektryczne. W kolejnych latach sprowadzono sześć turbin parowych de Laval'a, zainstalowano nowe maszyny żakardowe, krosna rewolwerowe, z Augsburga sprowadzono silnik firmy Dugall.

545 Pozostałe to: pobliskie zakłady Ludwika Geyera i fabryka Fryderyka Schlöslera w oddalonym o ok. 30 kilometrów Ozorkowie.

546 Puś, Pytlas 1979, s. 29, na podstawie wycień oraz badań Gryzeldy Missalowej i Edwarda Roseta.

547 Flatt 1853, s. 94.

548 Puś, Pytlas 1979, s. 32.

Przedsiębiorstwo przez cały ten okres funkcjonowało jako jednoosobowa firma Ludwika Grohmana. Po jego śmierci kierownictwo zakładu przejął najstarszy syn Henryk Karol – przedstawiciel trzeciego łódzkiego pokolenia⁵⁴⁹. Urodzony 2 listopada 1862 r. w Łodzi, ukończył V Gimnazjum w Warszawie, a następnie studia w Szwajcarii w Wyższej Szkole Włókienniczej. Praktykę handlowo-przemysłową odbył w Anglii. Niezależnie od funkcji pełnionej w głównym rodzinnym zakładzie, założył w 1889 r. „na własny rachunek” osobną cienkoprzędną przędzalnię bawełny przy ul. św. Emilii 24. Henryk Grohman, po rozbudowie przedsiębiorstwa Ludwika Grohmana w okresie koniunktury gospodarczej w 2. poł. lat 90. XIX w., dokonał prawnego przekształcenia rodzinnego, wielowydziałowego zakładu przemysłowego w spółkę akcyjną. 25 czerwca 1899 r. zatwierdzo-

102. Eugène Béjot, *Most Pont-Neuf w Paryżu*, kat. poz. 163

ny został statut nowo powstałej spółki akcyjnej „Towarzystwo Manufaktur Ludwika Grohmana w Łodzi”. Kapitał zakładowy w chwili powołania spółki wynosił 3 000 000 rubli (podzielony na 6000 imiennych akcji po 500 rubli każda). Akcje, które nie zostały dopuszczone do obrotu giełdowego, otrzymali przede wszystkim członkowie rodziny: największy pakiet otrzymała wdowa po Ludwiku, matka Henryka, Paulina – 2920 akcji, zaś Henryk i pozostałe rodzeństwo, Anna z Grohmanów Scheiblerowa, Karol, Alfred i Leon po 600 akcji – wszyscy z prawem do 30 głosów. 20 akcji i prawo do 1 głosu otrzymali: Karol Wilhelm II Scheibler, zięć zmarłego Ludwika, Edward Herbst, Teodor Trenkler oraz Ernst Teodor Kinel. Tak więc spółka zachowała charakter rodzinny. Zgodnie ze statutem⁵⁵⁰ najważniejszym teoretycznie organem spółki było Zebranie Ogólne, w praktyce zaś pięcioosobowy Zarząd, dyrektorem generalnym o szerokich kompetencjach został Henryk Grohman. Wraz z rozwojem zakładu ulegała przeobrażeniom jego struktura organizacyjna a Henryk Grohman łączył przez kilka lat sta-

549 Ludwik Grohman (1826–1889) ożeniony z Pauliną Adeliną z d. Trenkler (1841–1922) posiadał sześćoro dzieci – poza Henrykiem Karolem także: Annę Julię poślubioną przez Karola Wilhelma II Scheiblera, zmarłego wkrótce po urodzeniu Pawła Alfreda, Karola Adolfa, Alfreda Wilhelma i Leona Edmunda. Zob. także: Łódź 1998, s. 28–29.

550 Ustaw Akcyjniernowo Obszczestwa Manufaktur L. Grohmana, Łódź 1899, s. 1–7, APŁ, Asch–Gr, sygn. 21, 1075, PIS, sygn. 15920.

103. Félix Bracquemond, *Cyranki w trzcinie*, kat. poz. 170

nowisko dyrektora generalnego z funkcją prezesa⁵⁵¹.

Od końca XIX w. pod względem technicznym oba zakłady Grohmanowskie należały do czołówki włókienniczych przedsiębiorstw łódzkich. Warto wspomnieć, iż przędzalnia Henryka Grohmana od początku swego istnienia, od 1889 r., posiadała własną elektrownię, zaś zakłady Ludwika Grohmana od 1896 r. W pierwszych latach nowego stulecia intensywnie modernizowano park maszynowy. Moc maszyn parowych w 1904 r. wzrosła do 1260 KM – sprowadzono maszyny parowe, przeważnie ze szwajcarskiej firmy Sulzer Gebrüder oraz Maschinenfabrik w Görlitz. W pierwszych latach XX w. zakupiono także rozmaite maszyny włókiennicze z firm angielskich i niemieckich, m.in. Howard & Bullough, Dobson and Barlow, Hopper Feeder, C. H. Weisbach z Chemnitz, Gebrüder Donath Berlin, F. Gebauer Berlin,

O. Schimmel&Co Chemnitz, A. Monforts Mönchengladbach.

W 1911 r. spółka powiększyła kapitał zakładowy do 5 000 000 rubli, emitując 4000 akcji o wartości 500 rubli każda. Powiększenie kapitału i wydanie drugiej emisji obligacji było związane z zakupem przez spółkę cienkoprzędnej przędzalni Henryka Grohmana o wartości 2 750 000 rubli. W zamian za sprzedaż przędzalni Henryk Grohman otrzymał pokaźny pakiet akcji. Po fuzji zakładów Ludwika Grohmana z przędzalnią Henryka Grohmana w 1911 r., moc maszyn Towarzystwa L. Grohmana wynosiła 2070 KM, a łącznie posiadało ono 52 915 wrzecion. Połączone, wielowydziałowe przedsiębiorstwo produkowało przędzę z bawełny amerykańskiej, egipskiej, wschodnioindyjskiej oraz rosyjskiej, ale także wytwarzało bogaty asortyment innych towarów; były to m.in.: różnego rodzaju płótno białe (krośniaki ruskie, polskie, litewskie, „Polonia”, słowiańskie i inne), madapolamy, batysty, perkale, wiele materiałów kolorowych (barchany, płótna poduszkowe, obrusy, chustki do nosa, na głowę, halki, ręczniki, kołdry i inne). Przedsiębiorstwo dostarczało na rynek tkaniny na suknie letnie (Mikado, Jałta, Kairo) i zimowe (Kama, Dniepr), plusz welwet, moleskin, melange, korty, satynę, flanele gładkie i kratkowane, towary nieprzemakalne. Wytwarzano także sztuczne skóry (Dermatoid, Libroid) służące do oprawy książek. W dwa lata po połą-

⁵⁵¹ Z czasem na stanowisku dyrektora naczelnego zastąpił go Eugeniusz Krasuski, dyrektorem technicznym zaś został inż. mech. Leon Grohman.

czeniu zakładów Grohmanowskich w Towarzystwo L. Grohmana wartość sprzedanych wyrobów wyniosła 8 633 171 rubli⁵⁵². Kierując przedsiębiorstwem Henryk Grohman stopniowo, ale silnie rozbudował system zbytu. Poza składem towarów w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 103, potem przy Piotrkowskiej 86 oraz przy ul. Targowej, Towarzystwo L. Grohmana posiadało składy w Warszawie, Charkowie, Dźwińsku, Będzinie, agentury w Moskwie, Petersburgu, Rostowie nad Donem oraz przedstawicielstwo w Chinach. Ponadto w latach 1900–1910 funkcjonowały składy towarów, składy komisowe bądź agenci w Międzyrzeczu, Białymstoku, Ostrowcu, Radomiu, Kaliszu, Koninie, Kielcach, Lublinie, Płocku, Włocławku, Berdyczowie, Brześciu Litewskim, Kiszyniowie, Kownie, Mińsku, Odessie oraz Rydze.

Towarzystwo L. Grohmana podlegało przemianom zgodnie z ogólnym ówczesnym rytmem rozwoju gospodarczego, fluktuacją koniunktur rynkowych, zmianami cen oraz innymi zjawiskami (nadprodukcja w latach 1900–1904, wystąpienia strajkowe i lokaut w 1906–1907, kryzys ekonomiczny roku 1913). Podstawą systemu zarządzania Henryka Grohmana, prowadzącą do rozwoju Towarzystwa L. Grohmana i przynoszącą efekty aż do wybuchu I wojny światowej, była akumulacja kapitału w procesie produkcji, dbałość o rentowność produkcji – zyski przedsiębiorstwa pozwalały na stabilność i samofinansowanie rozwoju firmy.

Wobec odczuwalnych skutków I wojny światowej (dewastacja parku maszynowego i utrata rynku wschodniego), przemian

104. James Ensor, *Festyn koło młyna*, kat. poz. 190

gospodarczych i trudności odradzającego się po wojnie przemysłu doszło do zbliżenia i stopniowo coraz ściślej-szego współdziałania zakładów Scheiblerów i Grohmanów⁵⁵³. Karol Wilhelm Scheibler oraz Henryk Grohman, Alfred i Leon Grohmanowie podpisali w listopadzie 1919 r. akt o powołaniu Wspólnej Administracji, która miała zarządzać samodzielnie interesami obu spółek. Nowy organ kierowniczy – Wspólną Administrację stanowili Karol Wilhelm Scheibler i Henryk Grohman, którzy razem podpisywali umowy, podejmowali zobowiązania czy udzielali pełnomocnictw. Ustalono także proporcję podziału zysków 74:26 na

552 Puś, Pytlas 1979, s. 98.

553 Pierwotnie podjęto próbę utworzenia konsorcjum trzech przedsiębiorstw: fabryki Scheiblerów, Grohmanów i Poznańskich, jednak rozmowy zostały zerwane w październiku 1919 r. przez tych ostatnich.

105. Francis Seymour Haden, *Most w Wareham*, kat. poz. 216

korzyść Scheiblera. Dwuletni okres współdziałania obu zakładów w trudnych, niestabilnych warunkach ekonomiczno-gospodarczych skłonił ich zarządy do ostatecznego połączenia zakładów w jedno przedsiębiorstwo, o czym zadecydowały niezależnie 18 listopada 1921 r. odrębne walne, nadzwyczajne zebrania akcjonariuszy. Nastąpiło wówczas przekazanie przez spółkę L. Grohmana majątku na rzecz Towarzystwa K. Scheiblera

i obok wszelakich aktywów także przejęcie obowiązków spłacenia pasywów, m.in. zadłużenia Grohmana wobec banków angielskich i niemieckich. Połączone firmy 2 grudnia 1921 r. przyjęły nazwę Zjednoczonych Zakładów Przemysłowych K. Scheiblera i L. Grohmana S.A. Statut owej spółki został ostatecznie zatwierdzony 19 maja 1922 r. Kapitał zakładowy zjednoczonych przedsiębiorstw wynosił 12 mln rubli (25 920 000 marek) i został podzielony na 12 tysięcy akcji na okaziciela, równych pod względem wartości nominalnej i praw z tytułu ich posiadania. Nowa rodzinna spółka stała się jednym z największych przedsiębiorstw w europejskim przemyśle bawełnianym. W pierwszych latach swej działalności przedsiębiorstwo przystąpiło do wzmożonej odbudowy poszczególnych zakładów. Odczuwało brak gotówki, kapitału obrotowego, korzystało z krótkoterminowych kredytów w bankach polskich. Główne inwestycje w okresie międzywojennym przypadły na lata 20. i drugą połowę lat 30. Sprowadzono wiele maszyn przędzalniczych z renomowanych firm zagranicznych (Sacco-Lovell z Bostonu, Bracia Platt z Oldham, Dobson Barlov z Bolton, J. J. Rieter z Winterthur), ale także z łódzkich fabryk, m.in. Braci Lange, Müllera–Seidela. Ożywienie koniunktury, lepsze warunki zbytu, chłonny rynek wewnętrzny, możliwości eksportowe oraz nakłady inwestycyjne i modernizacja parku maszynowego umożliwiły wzrost produkcji. W drugiej połowie lat 20. wypłacone dywidendy wyniosły 2 136 000 zł. W latach 1930–1931 sytuacja przedsiębiorstwa stała się ciężka. Wysokie zadłużenie w bankach, problemy z kredytodawcami zagranicznymi, mimo pomyślnych zabiegów Henryka Grohmana w Paryżu (Banque Franco-Polonais) i Mediolanie (Banca Commerciale Italiana) oraz spadek obrotów przedsiębiorstwa wywołały kryzys. W wyniku interwencji Eugeniusza Kwiatkowskiego, ministra przemysłu i handlu, który podczas posiedzenia Komitetu Ekonomicznego Ministrów w 1930 r. wnioskował o pomoc dla przedsiębiorstwa, Bank Gospodarstwa Krajowego udzielił kredytu, który został przeznaczony na spłatę zadłużenia w bankach zagranicznych. Dopiero ok. 1935 r. sytuacja ekonomiczna uległa stopniowej poprawie. W 1938 r. produkcja przędzy wynosiła 8 850 000 ton oraz

61 976 000 metrów tkanin⁵⁵⁴, a sprzedaż tkanin w 1938 r. przyniosła 53 666 000 złotych (56 368 marek) dochodu. Henryk Grohman, prezes rady nadzorczej Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana zmarł 3 marca 1939 r. (kilka tygodni wcześniej, w lutym zmarła jego żona Matylda⁵⁵⁵). Trzy dni później został pochowany na łódzkim Starym Cmentarzu, w części ewangelickiej, przy ul. Ogrodowej. Zjednoczone Zakłady K. Scheiblera i L. Grohmana podczas II wojny światowej zostały przejęte przez władze okupacyjne i prowadziły produkcję na rzecz III Rzeszy, zaś po wojnie znacjonalizowane funkcjonowały pod nazwą Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex”.

Henryk Grohman należał do czołowych osobistości polskiego życia gospodarczego – w czasie swojej długoletniej działalności piastował wiele odpowiedzialnych funkcji w sektorze gospodarczym, był m.in. członkiem zarządu Związku Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim, współzałożycielem i członkiem prezydium Centralnego Związku Polskiego Przemysłu i Górnictwa, Handlu i Finansów „Lewiatan”, członkiem rady nadzorczej Banku Polskiego, prezesem Towarzystwa Górniczo-Hutniczego „Saturn”, a także zarządu Łódzkiego Banku Handlowego. Zasiadał we władzach wielu instytucji publicznych, w 1898 r. dołączył do grona założycieli i współwłaścicieli łódzkich tramwajów, pełnił funkcję prezesa Rady Nadzorczej Łódzkich Wąskotorowych Elektrycznych Kolei Dojazdowych.

Podczas I wojny światowej zaangażował się w działalność polityczną. Początek wojny spędził w Szwajcarii, w Lozannie spotykał się z Ignacym Paderewskim, Henrykiem Sienkiewiczem, Erazmem Piltzem i Janem Kucharzewskim. Po powrocie do Łodzi w 1916 r. wznowił działalność Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej, a następnie utworzył Komisję do Spraw Ekonomicznych. Został wybrany do Rady Miejskiej, wstąpił do Koła Radnych-Polaków, które walczyło m.in. o zdemokratyzowanie i spolonizowanie łódzkiego samorządu. Pośród wielu funkcji piastował także godność senatora Rzeczypospolitej. Był odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta i Złotym Krzyżem Zasługi.

W pamięci Jerzego Grohmana Henryk pozostał jako człowiek z po-

106. Frank Brangwyn, *Santa Maria*, kat. poz. 172

554 Wielkość produkcji przędzalni i tkalni Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana w latach 1922–1938 podają: Puś, Pytlas 1979, s. 237.

555 BUW 3; Matylda Julia Maria z Holtzów Grohmanowa primo voto Trenkler, ur. 12.05.1859 w Warszawie, zm. 18.02.1939 w Łodzi. Zob. także: Rudzińska 2008, s. 130.

wodzeniem prowadzący rodzinne przedsiębiorstwo, ale także jako człowiek pełen pasji. Stryj Henryk był człowiekiem niezwykle ujmującym w sposobie bycia, pogodnym, lubiącym pożartować. Emanowało od niego dużo ciepła. Kiedyś mały Piotruś Kindermann zwrócił się do niego z prośbą o radę i pomoc w zakupie maski gazowej. Stryj poradził mu, by oszczędzał z kieszonkowego otrzymywanego od rodziców. Liczący na wsparcie finansowe Piotruś argumentował, że pożądanym przedmiotem jest bardzo drogi. Stryj Henryk rozbawiony z troską chłopca odpowiedział mu, że w tej sytuacji będzie zmuszony odpowiednio długo oszczędzać. W stosunku do mnie okazywał zawsze dużą otwartość i bezpośredniość, co nie oznaczało oczywiście, że w rozmowie z nim mogłem sobie pozwolić na to, żeby się rozpierać w krześle. Znałem swoje miejsce w szeregu, tak zostałem po prostu wychowany. W przeciwieństwie do stryjenki Matyldy, która traktowała wszystkich z pewnym dystansem i rezerwą, u stryja Henryka znajdowałem zawsze dużo serdeczności. Henryk Grohman zmarł 3 marca 1939 roku, a więc zaledwie dwa tygodnie po śmierci żony. Do ostatnich chwil swojego życia wykazywał się wielką aktywnością – zmarł w swoim gabinecie w przerwie między dwiema naradami. Można powiedzieć, że los zaoszczędził mu najgorszego, tego co stało się udziałem mojego pokolenia – nie doświadczył okupacji hitlerowskiej. W moim przekonaniu był prawdziwym dzieckiem szczęścia. Jako człowiek bardzo zamężny mógł oddać się swoim największym pasjom i zainteresowaniom artystycznym. A przecież przyszło mu żyć w epoce niezwykle bogatej. Proszę zwrócić uwagę, jak wiele stylów, kierunków, prądów artystycznych było w tym czasie w muzyce, plastyce, czy literaturze. Obecna epoka nie jest już tak bogata pod tym względem. Dzięki swojej zamożności mógł w tym wszystkim uczestniczyć. Wiem z jego relacji, że słyszał grającego Franciszka Liszta, jeździł na premiery oper Ryszarda Wagnera, był na premierze Kawalera srebrnej róży Ryszarda Straussa. Podróżując po Europie odwiedzał domy aukcyjne, gdzie kupował prace najwybitniejszych malarzy europejskich. Znał wielu wybitnych ludzi... Nie każdemu było to dane...⁵⁵⁶.

By dopełnić portret Henryka Grohmana i jego przodków warto przyjrzeć się także domostwu w posiadaniu na Księżym Młynie. Dokonane w willi Henryka Grohmana wybory estetyczne dotyczące charakteru architektury i wystroju wnętrza stanowią swoiste preludium do szczegółowej analizy kolekcji artystycznej. Zespół budynków między ulicami Targową i Tymienieckiego, wybudowany przez trzy pokolenia rodziny Grohmanów podczas ich łódzkiej aktywności, zachowany do dzisiaj niemal w całości, to – poza gmachem fabryki – położone na sąsiednich parcelach: pierwszy dom, niewielki pałacyk i dwie wille, otoczone ongiś ogrodami z oranżeriami, altanami, oraz towarzyszącymi im zabudowaniami gospodarczymi.

Traugott Grohman otrzymał nieruchomości przy ul. Targowej w południowo-wschodniej części miasta. Na uzyskanym od rządu Królestwa Polskiego w wieczystoczyntszową dzierżawę terenie wznosił, nieopodal fabryki przy ul. Tylnej 14, najpierw

---

556 Spodenkiewicz 2006, s. 62–63. Zob. także: Łódź 1998, s. 25–26.

w latach 40. prosty niewielki dom, potem w latach 70. nieco większy jednopiętrowy pałacyk. Pierwszy dom Traugotta, razem z ogrodem, pałacykiem oraz willami syna i wnuków tworzą interesujący układ przestrzenny, w skład którego wchodziły wszystkie siedziby rodu Grohmanów, będące świadectwem minionej epoki miasta i wspomnieniem historii rodziny. Obok zakładu produkcyjnego i rezydencji członków rodziny w zespole Grohmanowskim znalazły się także m.in. domy urzędnicze, domy dla robotników, ambulatorium, szkoła fabryczna, straż pożarna. Wszystkie te elementy składały się na duży kompleks budynków, dróg i zieleni, wyodrębniający się ze struktury miasta. Zespół ten był własnością rodziny do II wojny światowej⁵⁵⁷.

Pierwszy dom był bardzo skromny, przypominał wyglądem typowe domy łódzkich tkaczy: murowany, parterowy budynek z użytkowym poddaszem. W latach 70. Traugott wznosił jednopiętrowy, klasycyzujący pałacyk zdobiony oszczędnie pasami boniowania w partii parteru. Na styku pałacyku i starego domu znajdował się salon, na tyłach zaś oranżeria.

Na sąsiedniej działce przy ul. Tylnej 9/11, naprzeciw pałacyku, syn Ludwik wybudował własną willę, zaś kilkanaście lat później Henryk Grohman wybudował kolejną – przy ul. Tymienieckiego 24. Pomiedzy obiema willami, na terenie zakładów produkcyjnych, zaprojektowano łączącą je alejkę spacerową⁵⁵⁸.

Okazałą, otoczoną rozległym ogrodem o charakterze parkowym, willę Ludwik zbudował w 1881 r. Był to budynek jednopiętrowy z poddaszem użytkowym i wysokim podpiwniczeniem wg projektu z 1880 r., podpisane przez Hilarego Majewskiego⁵⁵⁹. Za bramą wjazdową z inicjałami Ludwika Grohmana znajdował się obszerny dziedzińiec z umieszczonym na osi głównego wejścia kolistym klombem kwiatów, zamknięty

107. Édouard Manet, *Portret Berthe Morisot*, kat. poz. 203

557 W czasie wojny ulokował się tam koncern Kruppa, po wojnie fabryka została upaństwowiona, użytkowały ją Łódzkie Zakłady Przemysłu Bawelnianego im. Obrońców Pokoju w Łodzi, które ogłosiły upadłość w latach 90. XX w. W willach przy ul. Tylnej znajdował się żłobek, zaś przy Tymienieckiego przedszkole – obecnie Muzeum Książki Artystycznej Jadwigi i Pawła Tryznów oraz fundacja Corespondence des Arts.

558 Zlikwidowano ją na pocz. XX w. podczas jednej z kolejnych rozbudów fabryki.

559 Antoszczyk 2006, s. 47–48.

108. Édouard Manet, *Wścigi konne*, kat. poz. 281

z lewej strony oficyną gospodarczą założoną na planie podkowy (stajnie, dwie wozownie, garaż i pięć służbówek). Zwarta od strony ulicy bryła willi opatrzona portykiem kolumnowym, w elewacji od strony ogrodu została wzbogacona tarasami. Rezydencję utrzymaną w duchu włoskiego renesansu, z czytelnymi odniesieniami do stylistyki pallaadiańskiej, cechuje nietypowa dla nowożytnej architektury swoboda i rozczłonkowanie bryły. Jest to przede wszystkim wynikiem – na co słusznie zwraca uwagę Do-

minik Antoszczyk – zróżnicowania planów poszczególnych kondygnacji oraz dwóch późniejszych przebudów i adaptacji do zmieniających się potrzeb mieszkańców⁵⁶⁰. Reprezentacyjne wnętrza wraz z głównym holem ulokowano na parterze: sala balowa, biblioteka, gabinety oraz salon połączony z jadalnią, obok której znalazł się funkcjonalnie z nią połączony kredens. Ozdobę holu stanowiły wachlarzowe schody, a także posągi ustawione w niszach, sztukaterie oraz drapowane tkaniny. Na piętrze mieściły się pomieszczenia prywatne domowników, pokoje gościnne oraz skromne służbówki. W aktach archiwalnych odnaleźć można informacje, dotyczące wyposażenia willi w pokój kąpielowy, a także w bieżącą wodę, toalety, instalację centralnego ogrzewania, gazową i elektryczną oraz dwie windy – osobową i gospodarczą.

W latach 90. XIX w. brat Henryka, Leon Edmund Grohman (1878–1937) przeprowadził rozbudowę, dołączając paradną klatkę schodową po wschodniej stronie oraz ogród zimowy. Na krótko przed I wojną światową dokonał on kolejnej adaptacji willi do bieżących potrzeb mieszkańców, tworząc osobne wejście z piętrowym aneksem od strony południowo-wschodniej.

Szczególnej uwagi godna jest kolejna rezydencja Grohmanowska – usytuowana przy ul. Emilii (obecnie Tymienieckiego) willa wybudowana przez Henryka Grohmana, której projekt przedstawił w Wydziale Budowlanym łódzkiego magistratu w 1892 r. Stała się nieopodal wzniesionej w 1889 r. przędzalni cienkoprzędnej. Powstał oryginalny parterowy budynek o ceglanych, nieotynkowanych elewacjach, ozdobiony bardzo powściągliwą dekoracją o motywach modernistycznych. Po zachodniej i północnej stronie założony został niewielki ogród o swobodnym układzie alejek spacerowych, którego ozdobę stanowiły kolisty fontanna na osi zachodniego ryzalitu oraz kolisty

560 Ibidem.

klomb między willą a oranżerią. Henryk jeszcze dwukrotnie na początku XX w. rozbudowywał swą willę. Szczególnie miejsce zajmował w niej gabinet na parterze, w którym była przechowywana m.in. kolekcja grafiki i rzemiosła artystycznego. Jerzy Grohman tak wspomina willę stryja, która współcześnie stanowi siedzibę Muzeum Książki Artystycznej: *Rezydencja Henryka Grohmana nie odznaczała się na zewnątrz ani przepychem, ani okazałością, ponieważ on sam był wyjątkowo skromnym człowiekiem. Prostota, czy nawet pewna zewnętrzna surowość kontrastowała z wystrojem wewnątrz, które zostały urządzone z wielkim smakiem. Pamiętam gabinet ze zbiorami sztuki wschodniej, które były prezentowane w specjalnych gablotach. Ten gabinet został zaprojektowany przez Ottona Wagnera syna, a wszystkie prace wykonała pracownia z Drezna. Pamiętam również salon, w którym wisiało bardzo wiele obrazów. Było to w większości malarstwo francuskie, prawdopodobnie dziewiętnastowieczne, a także obrazy malarzy polskich – Wyczółkowskiego, Fałata, Axentowicza. Oprócz obrazów znajdowały się tam rzeźby, między innymi Rodina. W salonie tym stały meble w stylu Ludwika XVI, a salonik przylegający do pokoju stołowego wyposażono w meble secesyjne z Wiednia. Do pokoju stołowego wchodziło się przez intarsjowane drzwi – znajdowały się tam meble z palisandru, a w wystroju całości dominowała czarna laka. Po wojnie w willi stryja funkcjonowało przez wiele lat przyzakładowe przedszkole i trzeba powiedzieć, że nie był to wcale taki zły użytkownik⁵⁶¹.*

Henryk Grohman, zafascynowany Zakopanem, zakupił tam „Zofiówkę” – willę wybudowaną w 1896 r. według projektu Stanisława Witkiewicza, znajdującą się przy ul. Chałubińskiego⁵⁶².

Wraz z rodziną spędzał tam wakacje, ale także aktywnie uczestniczył w życiu środowiska artystycznego. Willa została przebudowana na zlecenie Grohmana – w rozbudowanym domu znalazło się miejsce także na zbiory artystyczne. Dalekowschodnia i europejska ceramika była przechowywana w trzydrzwiowej, wyłożonej wewnątrz akksamitem szafie. W latach 30. Grohmanowie zatrudniali zakopiańskie małżeństwo Ka-

109. Paul Gauguin, *Ludzkie biedy*, kat. poz. 211

561 Spodenkiewicz 2006, s. 61–62. Zob. także: Łódź 1998, s. 25.

562 Skotnicki 1957, s. 143.

110. Camille Pissarro, *Targ w Pontoise*, kat. poz. 325

zimierza i Rozalię Ciupaków, by opiekowali się domem przez cały rok⁵⁶³.

Postać i wielowymiarowa aktywność Grohmana, rysująca się na podstawie źródeł archiwalnych, notatek prasowych, zapisków w pamiętnikach współczesnych i życzliwych wspomnień ludzi pamiętających go, pozwala na stwierdzenie, że był skromnym człowiekiem, niestychanie oddanym swojej działalności zawodowej, społecznej i po części politycznej, posiadającym rozległe zainteresowania artystyczne, a jednocześnie hojnym mecenasem i filantropem. Zbudowana przez niego bogata kolekcja jest odzwierciedleniem tej wszechstronności. 1 marca 1939 r., na dwa dni przed swą śmiercią Henryk Grohman w swoim testamencie napisał: *Zbierałem w czasach przedwojennych różne przedmioty użytkowe. (...) Ponieważ w okresach wojennych zainteresowania moje zwróciły się w kierunku rozwoju i losów ojczyzny*

*mojej, przestałem kolekcjonować. By dać dokument tej epoki życia mego postanowiłem zbiory te w całości ofiarować Państwu Polskiemu. Wolą moją jest aby zbiory te, po przekazaniu ich, były traktowane jako jedna nienaruszalna całość muzealna*⁵⁶⁴.

Jadwiga Trenklerówna i Jan Skotnicki – wykonawcy testamentu – przekazali zbiory Grohmana, zgodnie z jego sugestią, w depozyt do Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego i do Muzeum Narodowego w Warszawie. Miały być tam przechowywane do czasu utworzenia specjalnego Muzeum Państwowego. Przemysławiec, będąc świadomym przeszkód, na jakie mogłaby napotkać realizacja projektu muzeum, przeznaczył na ten cel 30 000 złotych. Do muzeum trafić miało również *całe urządzenie (...) gabinetów w Łodzi i Warszawie*⁵⁶⁵. Druga wojna światowa zniweczyła ten zamysł. Choć muzeum nigdy nie powstało, to jednak zbiory, uszczuplone w wyniku działań wojennych, szczęśliwie przetrwały do dziś. Znajdując się nadal w zbiorach publicznych: w warszawskim Gabinetie Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej i stołecznym Muzeum Narodowym, dają świadectwo kolekcjonerskiej działalności łódzkiego przemysłowca.

563 Podczas II wojny światowej w willi kwaterowało wojsko niemieckie, zaś w 1946 r. budynek stał się siedzibą Związku Walki Młodych, wkrótce jednak spłonął i nie został odbudowany.

564 AMNW: Grohman–MNW.

565 Ibidem.

Niezwykle ważna dla samego kolekcjonera była idea gromadzenia, profesjonalnego przechowywania i opracowywania zbiorów, świadcząca o dojrzałości postawy kolekcjonerskiej przemysłowca. Oddając się swej pasji, Grohman starał się działać planowo i systematycznie, choć istotną rolę odegrały zapewne osobiste preferencje artystyczne oraz względy praktyczne, m.in. zawodowe podróże po Europie. Ambicją kolekcjonera było bowiem gromadzenie zbiorów w celu – jak sam pisał –

111. Max Liebermann, *Kąpiący się chłopcy*, kat. poz. 268

*podniesienia i rozwoju naszej rodzimej ceramiki i grafiki oraz dla zachęcenia artystów naszych do tych sztuk i dania im możliwości dokładnego orientowania się w szczegółach technicznych*⁵⁶⁶. We wspomnianym już wcześniej gabinecie kolekcjonera znajdowały się meble specjalnie zaprojektowane z przeznaczeniem do przechowywania zbiorów: 2 trzydrzwiowe przeszklone, podświetlone gabloty służące prezentacji orientaliów oraz 2 wmontowane w ściany szafy z półkami, szufladami i pionowymi podziałami, przeznaczone do przechowywania grafik i rysunków. Przemysłowiec starał się pogłębiać swą wiedzę teoretyczną, tworząc księgozbiór podręczny fachowej literatury przedmiotu. Posiadał m.in. wielotomowe dzieło Loysa Delteila *Le peintre-graveur illustré*, numery specjalne poświęcone grafice angielskiego czasopisma artystycznego „The Studio”, a także liczne monografie wielu grafików, katalogi wystaw oraz katalogi domów aukcyjnych. Ponadto, część testamentalnie zapisanego legatu pieniężnego miała być przeznaczona *na opracowanie katalogów, bądź dzieł w celu uprzywilejowania szerszej publiczności zaznajomienia się z temi zbiorami*⁵⁶⁷. Śledził także aktualne życie artystyczne, a częstokroć aktywnie w nim uczestniczył, podejmując działania mające na celu wspomaganie artystów oraz przywrócenie dawnej świetności polskiej sztuce użytkowej i rzemiosłu artystycznemu.

Przedmiotem kolekcjonerskich zainteresowań Grohmana były przede wszystkim grafika i rzemiosło artystyczne, zarówno europejskie, jak i dalekowschodnie. Posiadał także uzupełniający kolekcję grafik niewielki zbiór rysunków oraz obrazów – te ostatnie, jak się wydaje, stanowiły raczej element wyposażenia wnętrza. Zainteresowania muzyczne Grohmana znalazły także odzwierciedlenie w zbiorach, posiadał bowiem kilka cennych instrumentów muzycznych oraz zbiór oryginalnych, rękopiśmiennych partytur. Współcześnie trudno w pełni scharakteryzować i ocenić wartość kolekcji

566 Ibidem.

567 Ibidem.

112. Emil Orlik, *Deszcz w Tokio*, kat. poz. 316

zgrupowanej przez łódzkiego przemysłowca. Zachowane obiekty dają bowiem zaledwie fragmentaryczny jej obraz. Dotyczy to przede wszystkim zbiorów ceramiki europejskiej i dalekowschodniej – podczas II wojny światowej wiele obiektów zaginęło, bądź zostały przemieszczone. Jednocześnie trudno określić faktyczne straty, gdyż większość obiektów przekazanych do zbiorów muzealnych nie została przed wojną wpisana do inwentarzy tych instytucji. Za zaginione należy również uznać przygotowane przez Grohmana wykazy dzieł, na podstawie których dokonano przekazów. Zasadniczą trudnością w identyfikacji dzieł jest w wielu przypadkach brak znaków własnościowych, jednoznacznie potwierdzających proveniencję Grohmanowską. Wiele przedmiotów nie posiadało oznakowania własnościowego, trzeba także uwzględnić fakt, że znak ten funkcjonujący na niektórych pracach mógł zostać usunięty. Szczęśliwy wyjątek stanowi tutaj oznakowany zbiór graficzny, o któ-

rym nasza współczesna wiedza jest najpełniejsza.

Mimo poszukiwań nie udało się odnaleźć innych danych dotyczących początków kolekcji Grohmana. Można jednak założyć, że Grohmana cechowała od początku świadoma postawa kolekcjonerska, która po latach zaowocowała stworzeniem najcenniejszej i najdojrzałszej w swej formie, specjalistycznej kolekcji artystycznej w Łodzi.

Część zbiorów była przechowywana w łódzkim domu Grohmana, ale zbiory znajdowały się także w mieszkaniu w Warszawie przy ul. Królewskiej 25 oraz w zakopiańskiej „Zofiówce”.

Niewątpliwie największą pasją kolekcjonerską Henryka Grohmana była *sztuka czarno-biała*⁵⁶⁸. W gronie przemysłowców był on jedynym, który interesował się współczesną grafiką. Zbiór w chwili śmierci kolekcjonera obejmował około 1300 plansz, prezentujących oryginalną twórczość głównie współczesnych artystów zarówno obcych, jak i polskich. Zasadniczą partię rycin artystów europejskich Grohman gromadził do wybuchu I wojny światowej, która przerwała ich kompletowanie. W okresie międzywojennym dział ten uzupełniany był sporadycznie, intensywnie zaś rozrastała się grupa prac twórców polskich. Przemysłowiec skoncentrował swoją uwagę na dziełach artystów uznanych, popularnych, o ugruntowanej pozycji, kierował się także własny-

568 M.in.: Warszawa 1962/4, Warszawa 1979, Rudzińska 1984, Rudzińska 1985, Rudzińska 1989, Rudzińska 1993, Rudzińska – mps, Łódź 1998, Kacprzak 1998/1, Kacprzak 1998/2, Rudzińska 2008.

mi upodobaniami. Starał się uwzględnić różnorodność tematyczną, stylistyczną i techniczną dzieł graficznych. Pozyskiwał je do zbiorów nabywając osobiście lub przez pośredników. Bywając w Londynie, Paryżu, Berlinie (w którym przez pewien okres mieszkał), odwiedzał muzea, galerie i salony aukcyjne, poznawał także współczesne środowisko artystyczne. Kupował ryciny bezpośrednio od artystów, niekiedy też je u nich zamawiał. W czasie swych licznych podróży po Europie nawiązywał kontakty z marszandami i antykwariuszami, którzy dokonywali dla niego zakupów. Nie brak w kolekcji cennych egzemplarzy i odbitek próbnych – *épreuve d'artiste*, *épreuve d'essai*. Działalność w sposób planowy i systematyczny. Dbał o nadanie jednolitej formy zewnętrznej swojej kolekcji. Wszystkie ryciny były znakowane pieczętką kolekcjonerską znaną w dwóch wersjach⁵⁶⁹, montowane w przygotowywane

pas-se-partout z kremowego kartonu i przechowywane w nowoczesnych pudłach typu Solander boxes, jakich wówczas używano w gabinetach graficznych muzeów europejskich. Na grzbietach pudeł oprawionych w jasnobrązowy półskórek, wytłoczony został monogram H. G. Również teki wiązane, w których znajdowały się ryciny wielkoformatowe były opatrzone monogramem kolekcjonerskim. Kolekcją opiekowało się dwóch specjalnie do tego celu zatrudnionych pracowników – do ich obowiązków należało m.in. znakowanie proveniencyjne dzieł, ich katalogowanie, odnotowywanie poszczególnych zakupów, prowadzenie kartotek⁵⁷⁰.

Zbiór graficzny, jak wcześniej wspomniano, został zgodnie z ostatnią wolą przekazany Gabinetowi Rycin BUW w dwóch ratach w kwietniu 1939 r. i jako depozyt wieczysty został wpisany do osobnej księgi inwentarzowej⁵⁷¹. Warto wspomnieć jednak, iż już wcześniej, kilkakrotnie w latach 1929–1934 Grohman przekazywał do Gabinetu Rycin grafiki m.in. Konstantego Brandla, Tadeusza Cieśleńskiego syna, Stanisława Ostoi-Chrostowskiego, Józefa Hechta, Józefa Pankiewicza. O tych częstych darach

113. Lovis Corinth *Głowa proroka*, kat. poz. 178

569 Monogram wiązany HG, ujęty w prostokątną, pionową ramkę: mniejszą o wymiarach 9 x 5 mm, odbijaną w kolorze czerwonym, oraz większą, o wymiarach 11 x 7, odbijaną w kolorze ciemnofioletowym. Pieczętki na ogół umieszczano na marginesie strony recto odbitki – podaję za: Rudzińska 2008, s. 132.

570 Według informacji Jerzego Grohmana.

571 Według spisu korespondencji Gabinetu Rycin BUW, pochodzącego z 1939 r.: Dział VIb Dary i depozyty, pozycja 8 i 9 (dotyczące niezachowanych pokwitowań odbioru).

informowała ówczesna prasa – w „Szpargałach” odnotowano: (...) w roku 1933/34 jak corocznie szereg cennych darów od znanego kolekcjonera grafiki i mecenasa p. Henryka Grohmana⁵⁷². Niestety kolekcja podzieliła los innych zbiorów Biblioteki w okresie II wojny światowej, które uległy rozproszeniu, znaczna ich część została wywieziona bądź zniszczona. Nie zachowały się żadne inwentarze, katalogi czy nawet opisy przedwojennej zawartości kolekcji, tym samym nie sposób ustalić szczegółowo, jaki był pierwotny stan posiadania i podać precyzyjnej listy poniesionych strat. Zaginęło kilka pudeł z grafiką obcą, być może także i z dziełami polskimi. Według relacji świadków, znających kolekcję sprzed wojny, w zbiorze znajdował się m.in. spory zespół prac Edgara Degasa⁵⁷³.

Obecnie kolekcja zawiera 1030 prac autorstwa około 250 artystów, z czego około 700 grafik (około 200 artystów) – stanowi reprezentację szkół zachodnioeuropejskich, zaś 300 prac – to dzieła około 50 twórców polskich. Tytułem uzupełnienia należy dodać, że w 1948 r. rodzina przekazała jeszcze kolejne ryciny, które wraz z podarowanymi wcześniej przez kolekcjonera tworzą swoisty aneks zasadniczego zbioru, przekazanego testamentalnie w 1939 r. – aneks ten dziś liczy 56 dzieł.

W skład kolekcji Grohmanowskiej wchodzi zarówno luźne ryciny, w przeważającej większości, ale także teki graficzne (w liczbie kilkunastu – kompletne, bądź z pewnymi ubytkami) obejmujące dzieła różnych artystów (jak np.: *Jahresmappe der Gesellschaft für Vervielfältigende Kunst in Wien* z lat 1905, 1906, 1912) oraz indywidualne (m.in. Maxa Beckmanna, Hansa Meida, Reinholda Hoberga oraz Włodzimierza Konicznego, Leona Wyczółkowskiego, Tadeusza Kulisiwicza, Wacława Borowskiego, Wacława Wąsowicza). Istotnym „aneksem” w kolekcji jest niewielki zbiór dawnej sztuki liczący 26 rycin, m.in. Daniela Chodowieckiego, Jeremiasza Falcka, Jana Piotra Norblina, Michała Płońskiego, Francesco Goyi, Jean-Dominique’a Ingesa. Zbiór graficzny dopełnia ponadto zespół 23 rysunków (m.in. Emila Orlika, Stanisława Noakowskiego, Jacquesa Villona, Féliciena Ropsa) oraz płyta do ryciny Władysława Skoczylasa *Profil górala* z 1910 r., album fotografii z „Wystawy graficznej w Zakopanem” z 1911 r. oraz plakat do tejże wystawy autorstwa Jana Skotnickiego.

Kolekcja Henryka Grohmana daje rozległą panoramę nurtów i tendencji w grafice europejskiej 2. poł. XIX i pocz. XX w., przegląd twórczości wybitnych artystów działających w tym czasie. Jakości zbioru dowodzą prace takich twórców, jak np.: Camille Corot, Édouard Manet, Paul Gauguin, James Ensor, Max Liebermann, Pablo Picasso, Edvard Munch, Auguste Rodin, Henri de Toulouse-Lautrec; spośród artystów polskich dość wspomnieć o Teodorze Axentowiczu, Feliksie Jabłczyńskim, Józefie Mehofferze, Janie Stanisławskim, Józefie Pankiewicz, Janie Skotnickim, Leonie Wyczółkowskim. O współczesnej wartości zespołu graficznego świadczy m.in. obecność rycin i rysunków z tej kolekcji na wielu ważkich wystawach krajowych i międzynarodowych.

---

572 „Szpargały” 1934, R. 1, z. 2, s. 34.

573 Informacje ustne przekazane Wandzie M. Rudzińskiej przez Stanisławę Sawicką i Bogusława Skotnickiego.

Henryk Grohman preferował twórców posługujących się realistycznymi środkami wyrazu, obecni w kolekcji są jednak też artyści związani z różnymi odmianami Art Nouveau, a także ekspresjoniści.

Grafika obca najliczniej reprezentowana jest przez dzieła artystów francuskich, w mniej obszernym, ale znaczącym jakościowo wyborze przedstawia się dorobek artystów angielskich, niemieckich, belgijskich, czeskich oraz twórców skandynawskich. Najsłabsza liczebnie jest obecność prac artystów włoskich, szwajcarskich, holenderskich, hiszpańskich i amerykańskich.

W „szkole francuskiej” obok powyżej wspomnianych artystów obecni są, za sprawą swoich dzieł, tzw. peintres-graveurs, twórcy grafiki autorskiej: Félix Bracquemond, Béraud, Albert Bernard, Jean-Louis Forain, Louis Legrand, Alexandre Lenoir, Henri Rivière, Charles Meryon, Auguste Lepère⁵⁷⁴. Warto w tym miejscu przypomnieć, iż w 2. poł. XIX w. stosunkowo słaby nurt autorskiej twórczości w dziedzinie grafiki

był zdominowany przez popularną grafikę reprodukcyjną i szeroko rozumianą grafikę użytkową. Koniec stulecia przyniósł zmiany w podejściu do sztuk graficznych, uwolnienie tej dyscypliny od obowiązku wykonywania reprodukcji (dzięki rozwojowi fotografii i związanych z nią technik drukarskich) oraz, co nie mniej istotne, przez ukształtowanie się nowego widzenia roli i zadań sztuki oraz artysty, dla którego poszukiwanie nowych środków wyrazu stało się ważnym elementem procesu twórczego. Zmiany te sprawiły, że grafika odzyskała autonomię. Odrodzenie grafiki artystycznej wymagało wieloletniego współdziałania artystów, drukarzy, wydawców, publicystów, krytyków, mecenasów. Dzięki ich wspólnym działaniom grafika wkroczyła w wiek XX jako w pełni rozwinięta, samodzielna, równoprawna dyscyplina sztuki. Za przełomowe wydarzenie zwykło się uznawać powstanie we Francji w 1862 r. Société des Aquafortistes. Z inicjatywy Féliksa Bracquemonda założono stowarzyszenie propagujące grafikę oryginalną, opartą na twórczej pracy jednego artysty. Zaczęły się ukazywać teki z oryginalnymi pracami poszczególnych artystów i wydawnictwa zbiorowe. Dziewiętnastowieczni teoretycy i krytycy sztuki – Theophile Gautier, Charles Baudelaire i bracia Jules i Edmond

114. Edvard Munch, *Chora dziewczynka*, kat. poz. 305

574 Rudzińska 1989.

115. Felicien Rops, *Przy uczcie ateistów*, kat. poz. 345

de Goncourt propagowali technikę akwaforty, upatrując w niej jeden z czynników odnowy sztuki współczesnej. Akcentowali oni m.in. swobodę indywidualnej wypowiedzi artysty, daleką od drobiazgowego cyzelowania reprodukcyjnego miedziorytu. Wymieniając ludzi, którzy przyczynili się do rozwoju grafiki oryginalnej, nie można zapomnieć o drukarzu Auguste Delâtre'em i wydawcy Auguste Cadarcie. Właśnie takie grafiki – autonomiczne dzieła sztuki – gromadził łódzki przemysłowiec.

W kolekcji poczesne miejsce zajmuje grafika niemiecka. Za sprawą artystów takich, jak: Max Slevogt, Max Liebermann, Lovis Corinth, Emil Orlik, Käthe Kollwitz, Hans Meid, Hermann Struck, Max Beckmann, Reinhold Hoberg – możliwy jest przegląd rozmaitych środowisk, kierunków i tendencji panujących w sztuce niemieckiej w 2. poł. XIX i pocz. XX w. Wysokim poziomem artystycznym wyróżniają się dzieła artystów angielskich i amerykańskich, by wymienić akwaforty i litografie Jamesa McNeilla Whistlera, Josepha Pennella, Franka

Brangwyna czy Charlesa Shannona.

Do prawdziwej rzadkości w zbiorach polskich należą prace artystów skandynawskich. Edvard Munch, Anders Zorn, Carl Larsson – trzy odmienne, wybitne indywidualności twórcze reprezentowane są pracami pełnymi rozmachu, charakterystycznymi dla ich twórczych poszukiwań.

Grafikę belgijską reprezentuje bogatym zespołem ponad 200 prac Félicien Rops, autor śmiałych rycin o wymowie erotycznej, które na równi z jego satyrkami politycznymi i obyczajowymi zyskały ogromną popularność.

Polski modernizm, zrodzony z buntu przeciwko akademickiemu podejściu do sztuki i historyzmowi, chętnie łączył rozmaite dziedziny artystycznej aktywności. Wśród polskich artystów zrodziło się zainteresowanie technikami graficznymi jako samodzielnym środkiem artystycznej wypowiedzi. W tekach Grohmanowskich odnaleźć można wiele prac malarzy – grafików przełomu XIX i XX w. – m.in. wielkoformatową algrafię Teodora Axentowicza, litografie Leona Wyczółkowskiego, wykonane z wirtuozerią akwaforty i suche igły autorstwa Józefa Pankiewicza, czy też eksperymentalne cetratoryty Feliksa Jabłczyńskiego. Artyści obecni w kolekcji większymi zespołami prac to, obok wspomnianych Leona Wyczółkowskiego, Feliksa Jabłczyńskiego, także Jan Rubczak, Karol Mondral, Jan Skotnicki, Konstanty Brandel, Zofia Stankiewicz, Ignacy Łopieński, Franciszek Siedlecki. Pojedynczymi pracami są reprezentowani m.in. Józef Mehoffer, przywołany Teodor Axentowicz, Jan Stanisławski, Stefan Filipkiewicz, Włó-

dzimierz Błocki⁵⁷⁵. Dokonując przeglądu grafik artystów polskich obserwujemy, z jednej strony typowe dla epoki wpływy impresjonizmu, ekspresjonizmu czy secesyjnej kaligrafii wspólne dla całej grafiki europejskiej, z drugiej zaś mamy do czynienia ze specyficznymi polskimi tendencjami – ludowością w różnych odmianach, nastrojowością krajobrazu, malowniczością starej architektury. W okresie międzywojennym w sztuce polskiej poszukiwania artystów koncentrowały się na zagadnieniach formy i konstrukcji. W Grohmanowskiej kolekcji tendencje te ilustrują w szczególności prace Wacława Wąsowicza i Wacława Borowskiego oraz Gustawa Gwozdeckiego.

Henryk Grohman, zdając sobie sprawę z szybkiego rozwoju i miejsca grafiki artystycznej w sztuce europejskiej, zapragnął pomóc artystom polskim pracującym akwafortową igłą, drzeworytniczym dłutkiem, czy litograficzną kredą i przyczynić się do szerszej prezentacji ich prac, do upowszechniania. Temu celowi służyć miały zainicjowane przez kolekcjonera konkursy. Tak oto w polskiej prasie w 1911 r. pojawiło się ogłoszenie: *Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie ogłasza imieniem Henryka Grohmana konkurs na akwafortę wykonaną jakimkolwiek sposobem przez polskiego artystę i wyznacza w tym celu trzy nagrody mianowicie: 500, 300, 200 koron. Warunki: akwaforty winny być oryginalne, nie wystawiane nigdzie dotychczas. Jest życzeniem, aby akwaforty miały motyw swojski*⁵⁷⁶. Był to *de facto* pierwszy w Polsce konkurs na współczesną grafikę artystyczną. Zdecydowano, że konkurs i wystawa prac odbędą się w lipcu w Zakopanem, które *latem staje się istotnie centrum inteligencji polskiej, bez względu na zabory i oddalenia*⁵⁷⁷. W skład sądu konkursowego weszli artyści

116. Louis Legrand, *Dziewczyna i słoń*, kat. poz. 228

Teodor Axentowicz, Piotr Stachiewicz, Jan Skotnicki oraz Feliks Kopera, dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie, i oczywiście fundator nagród – Henryk Grohman⁵⁷⁸. Wystawę pokazano w wielkiej Sali Bazaru Polskiego przy Krupówkach⁵⁷⁹. Warto zauważyć, iż już współcześni zdawali sobie sprawę ze znaczenia tego przedsięwzięcia artystycznego. Relacjonując przebieg wystawy w pra-

575 Rudzińska–mps.

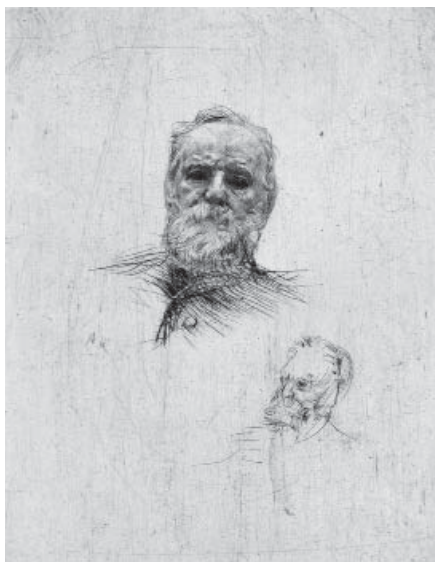
576 „Sztuka” (Lwów) 1911, z. 3, s. 166.

577 „Sztuka” (Lwów) 1911, z. 3, s. 144.

578 „Zakopane” 1911, nr 3, s. 3.

579 „Zakopane” 1911, nr 3, s. 145.

117. Auguste Rodin, *Portret Victora Hugo*, kat. poz. 339

sie lokalnej zwracano uwagę, iż *urządzenie wystawy graficznej w Zakopanem należy policzyć jako wielką zasługę urządzającym ją, a przedewszystkim (...) p. H. Grohmanowi*⁵⁸⁰. Zdaniem Jana Skotnickiego ogłoszenie konkursu było *wyrazem (...) prądu panującego od dawna na zachodzie*⁵⁸¹.

W 1913 r. powstało w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Graficznych mające na celu podniesienie poziomu grafiki, pomoc w kształceniu artystów, a także gromadzenie dzieł i prowadzenie działalności wydawniczej oraz popularyzatorskiej. Pierwszy rok działalności Towarzystwa zakończyło rozpisanie drugiej edycji konkursu graficznego im. Henryka Grohmana⁵⁸². Miał szerszy niż uprzednio zakres. Przyjmowano prace wykonane w technikach akwaforty, drzeworytu i litografii. Jurorami w tym konkursie, poza Henrykiem Grohmanem i Janem Skotnickim, byli: Edward Trojanowski,

Stanisław Lentz, Franciszek Ejsmond, Dominik Witke-Jeżewski i Roman Przeździecki. Rozstrzygnięcie nastąpiło w styczniu 1914 r. W konkursie udział wzięło 27 artystów. W dziedzinie akwaforty nagrodzono Zofię Stankiewiczównę za *Plac Zamkowy*, Karola Mondrala za *Zuzannę*, Witolda Porankiewicza za *Sąd Parysa*. W dziale drzeworytu jedynym laureatem został Władysław Skoczylas. W zakresie litografii nagrodzono Józefa Toma za *Fragment Starego Miasta* oraz Jana Gumowskiego za *Kościół w Rabce*. Nagrodzone prace uzupełniły dział grafiki polskiej w kolekcji Grohmana. Pokonkursowa prezentacja połączona została z pozakonkursową wystawą, w salach warszawskiej Zachęty, współczesnej grafiki polskiej, na której znalazły się dzieła Jana Styfięgo, Józefa Holewińskiego, Karola Edwarda Nicza i Andrzeja Zajkiewskiego. Organizatorem tej drugiej wystawy, obok Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Graficznych było Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych. Antoni Gawiński napisał wówczas w „Sfinksie”: *Zrzeszono tu wszystkie siły pracujące dotąd przeważnie na uboczu, wystawiając dzieła swe dorywczo i dodatkowo – uczyniono wreszcie poważne rewelacje, stworzono jakby wielki, zbiorowy wykład o grafice polskiej, jaką była do niedawna, jaką jest i jaka się być zapowiada*⁵⁸³.

Kolekcja graficzna Henryka Grohmana sytuje się wśród najznacniejszych

580 „Zakopane” 1911, nr 17, s. 4.

581 „Zakopane” 1911, nr 3, s. 144.

582 Warszawa 1914, Rudzińska 1993. Zob. także: Warszawa 1979.

583 A. Gawiński 1914, s. 112, cyt. za: Rudzińska 2008, s. 136.

polskich zbiorów graficznych początku XX stulecia. Łodzianin stworzył zespół o dużej wartości artystycznej i poznawczej, o ogromnym znaczeniu dla polskich zbiorów sztuki nowoczesnej. A przy tym, dzięki Grohmanowskiej pasji, możemy dziś studiować oryginalne dzieła wybitnych artystów europejskich, których obrazów brak jest w naszych zbiorach.

W przeciwieństwie do kolekcji grafiki, wiedza o posiadanych przez Henryka Grohmana obrazach jest raczej szczątkowa i bardzo przypadkowa. Wydaje się, że część bardziej stanowiła element wyposażenia domów w Łodzi czy w Zakopanem, wystroju wnętrz, aniżeli zespół kolekcjonerski. Na podstawie badań archiwalnych przeprowadzonych przez Janinę Wiercińską, wiadomo o kilku wczesnych zakupach Henryka Grohmana w warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych. W 1901 r. nabył on tam *Pejzaż* Wojciecha Gersona, zaś w 1904 r. *Młyn w Zakopanem* Juliana Fałata oraz pracę Henryka Siemiradzkiego *Głowa kobieca Pani P.*

W 1939 r. wykonawcy testamentu Jadwiga Trenklerówna i Jan Skotnicki, jednocześnie jako przedstawiciele spadkobierców Henryka Grohmana, podarowali do zbiorów Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki im. J. i K. Bartoszewiczów kilkanaście obrazów. Dziś w łódzkich zbiorach znajdują się zaledwie dwa obrazy: *Portret młodej dziewczyny na tle zimowego krajobrazu* Teodora Axentowicza oraz pochodzące z 1910 r. akwarelowe studium portretowe *Głowa dziewczyny* Teodora Grotta. Pozostałe zaginęły w czasie II wojny światowej, wiedzę o nich dostarczają jedynie archiwalne księgi inwentarzowe łódzkiego muzeum. Z zespołu obrazów przekazanych przez spadkobierców znajdowały się: dwa niewielkie obrazy olejne Stanisława Gałka przedstawiające krajobrazy tatrzańskie, *Pejzaż wiejski* zakopiańczyka, członka Towarzystwa „Sztuka Podhalańska” – Karola Kłosowskiego⁵⁸⁴, *Pejzaż wiejski* Włodzimierza Tetmajera, olejne *Studium głowy ludzkiej* Wojciecha Gersona, pastelowe *Studium głowy dziewczynki* Franciszka Ej-smonda, jedno z kilku niewielkich studiów Henryka Siemiradzkiego *U źródła*, akwarela *Wybrzeże w Konstancynopolu* Władysława Skoczylasa, pastel *Półakt kobiecy* Leona Wyczółkowskiego oraz pastel *W zatoce morskiej* Wacława Zaboklickiego⁵⁸⁵.

118. Henri de Toulouse-Lautrec, *Modystka (Starsi panowie)*, kat. poz. 365

584 Lisek 2002 – na podstawie dawnych inwentarzy MSŁ, nie udało się pośród dzieł odnotowanych w monografii zidentyfikować jednoznacznie obrazu, który zapewne został podarowany Henrykowi Grohmanowi osobiście przez artystę, być może w okresie działalności w spółce „Kilim”.

585 Wacław Zaboklicki uczestniczył w Łodzi w wystawie marynistów w 1927 r., miał też obok wystaw

Kilka obrazów odziedziczyły siostry Jadwiga, Teodora i Elżbieta Trenklerówny – stanowiły one ich własność i nie zostały przekazane do zbiorów publicznych⁵⁸⁶. Wszystkie trzy były także współwłaścicielkami willi „Zofiówka” w Zakopanem⁵⁸⁷. Na podstawie zapisków i notatek pochodzących ze spuścizny Elżbiety Trenklerówny, zdeponowanej w 1976 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, otwartej i włączonej do zbiorów rękopisów w 2002 r., wiadomo, iż w ich posiadaniu były dzieła Konstantego Brandla, Jacka Malczewskiego, Stanisława Noakowskiego, Jana Skotnickiego, oraz dwa dzieła Féliçiena Ropsa – akwarela oraz obraz olejny zatytułowany *Toalefa*. Wedle zapisów Elżbiety Trenklerówny wspomniany obraz Ropsa był klasy muzealnej⁵⁸⁸.

Zgromadzone przez Henryka Grohmana dzieła rzemiosła artystycznego zaprezentowane zostały podczas wystawy grafiki w salach Bazaru Polskiego w Zakopanem w 1911 r. Wyeksponowano wówczas *przepiękne okazy ceramiki staro-koreańskiej, japońskiej, chińskiej, zarówno jak i nowożytnej angielskiej i francuskiej ze zbiorów p. Grohmana. (...) Wystawa liczyła okazów 300, w tem ceramiki staro-chińskiej i japońskiej 50, europejskiej 50 (...) sztuk*⁵⁸⁹. Pokazano także kilimy pochodzące z miejscowych warsztatów artystycznych.

Zanim przedstawię zbiory ceramiki oraz rzemiosła europejskiego i dalekowschodniego, warto powrócić do zakopiańskiej pokonkursowej ekspozycji grafiki i zwrócić uwagę na zaangażowanie Grohmana w rozwój polskiego rzemiosła artystycznego. Jednym z celów organizatorów wystawy było bowiem zwrócenie uwagi publiczności na fakt, że *sztuka, jak się u nas utarło, nie tylko na malowaniu polega (...), że nie tylko dziełami sztuki są olejne obrazy, ale i dywany, nie tylko można szukać linii i nastroju wśród ramek na ścianach, ale i w garnku, że granice między sztuką stosowaną, a czystą nie istnieją, że są tylko różne materiały, którymi artyści operują*⁵⁹⁰. Kolekcjoner obdarzył *szczodrym zainteresowaniem* działalność artystów polskich zmierzającą do podniesienia rangi sztuki ludowej i przemy-

119. Pablo Picasso, *Nędzarze*, kat. poz. 322

indywidualnych w Warszawie 1914, 1923, 1926, 1930, 1935, w Łodzi indywidualną wystawę w 1935 r., być może to podczas łódzkiej wystawy Grohman zakupił pastel od artysty.

586 BUW 1, BUW 4.

587 BUW 4.

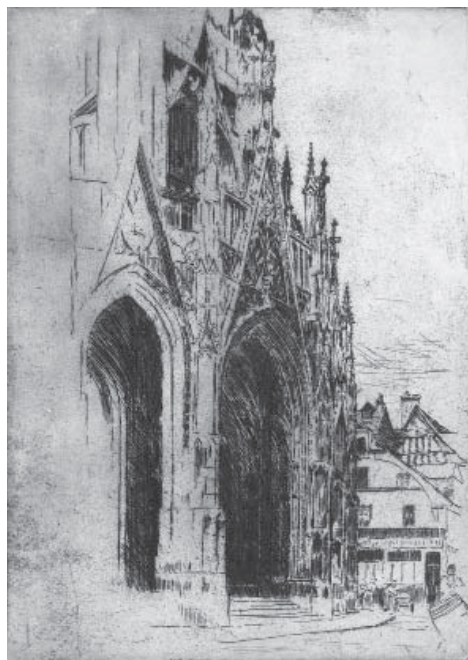
588 Wiadomo, że dzieła znajdowały się w spalonym między 2.10. a 7.11.1944 r. warszawskim mieszkaniu przy ul. Mazowieckiej 11. Pytanie czy dzieła uległy zniszczeniu w pożarze, czy ocalały i zaginęły pozostaje kwestią otwartą.

589 „Zakopane” 1911, nr 3, s. 144–146.

590 Ibidem.

słu artystycznego na Podhalu. Wspomagał finansowo Towarzystwo „Sztuka Podhalańska”, które mimo trudnych początków funkcjonowało do I wojny światowej, organizując konkursy, odczyty, kursy, wystawy obrazów, rzeźb, projektów architektonicznych, pracownice rzemieślnicze⁵⁹¹. W Zakopanem dzięki zaangażowaniu Grohmana powstała obok pracowni graficznej również eksperymentalna pracownia kilimiarsko-gobelinowa, batikowa i ceramiczna. To za jego sprawą zaczęły (...) z całego niemal świata napływać do Zakopanego warsztaty tkackie, wełny, jedwabie, woski, różne tkaniny, prasy graficzne, narzędzia, rylce itd.⁵⁹². Grohman przyczynił się także w znacznym stopniu do utworzenia, zarejestrowanego w 1910 r. Stowarzyszenia „Kilim”. Rozpoczynając działalność nabyło ono wyposażenie słynnej w okolicy pracowni kilimów Antoniny Sikorskiej i zatrudniło pięć najzdolniejszych kilimiarek⁵⁹³. Ambicją Stowarzyszenia było stworzenie polskiego typu kilimu. Oryginalne wzory miały być projektowane przez wybitnych artystów polskich⁵⁹⁴. Działalność Stowarzyszenia przerwała I wojna światowa.

Wiedza o Grohmanowskiej kolekcji rzemiosła artystycznego jest dzisiaj bardziej niż skromna. Spośród liczącego niegdyś co najmniej kilkadziesiąt przedmiotów⁵⁹⁵ zbioru ceramiki europejskiej podczas wystawy w Muzeum Sztuki w Łodzi w 1998 r. przedstawiono zaledwie dwanaście przedmiotów. Katarzyna Świetlicka w zbiorach warszawskiego Muzeum Narodowego odnalazła wówczas m.in. talerzyk Alexandre'a Bigota, niewielką rzeźbę ceramiczną Jeana Carrièsa, kilka prac Émila Decoeura, Clémenta Massiera, Henriego Simmena, Henriego de Vallombreuse'a. Należy zgodzić się z Dorotą Berbelską, że *choć w sumie dają one bardzo niepełne wyobrażenie o kolekcji, to z pewnością stanowią interesujący zbiór przedmiotów charakteryzujących się ciekawymi, nowatorskimi rozwiązaniami technicznymi*⁵⁹⁶.

120. Józef Pankiewicz, *Portal kościoła St. Maclou w Rouen*, kat. poz. 319

591 „Zakopane” 1909, nr 7, „Zakopane” 1910, nr 4.

592 Skotnicki 1957, s. 139.

593 „Zakopane” 1909, nr 16, s. 3.

594 Do współpracy zaproszono Teodora Axentowicza, Tymona Niesiołowskiego, Kazimierza Brzozowskiego, Stanisława Gałka, Jana Skotnickiego, Karola Tichego i innych.

595 „Zakopane” 1911, nr 3, s. 146.

596 Łódź 1998, s. 11.

121. Józef Mehoffer, *Urwany koń (Helcia Tatarówna)*, kat. poz. 286

Pośród zbioru rzemiosła artystycznego Henryka Grohmana istotną część stanowiły dzieła orientalne. Dalekowschodnia ceramika z jego kolekcji jest dziś reprezentowana zaledwie przez kilka przedmiotów. Są to powstałe w Japonii 4 czarki do herbaty, 2 pojemniki na susz herbaciany – *chaire* i jedna butla przeznaczona na sake – naczynia o surowej, ale wyrafinowanej formie, stworzone na potrzeby Japończyków, zgodne z ich gustem estetycznym, odmienne od tych, produkowanych z myślą o eksporcie europejskim. Natomiast cenny zespół XVIII-wiecznej ceramiki chińskiej zaginął. Z kolekcji chińskich tabakierek z różnych materiałów (kamienia, laki, szkła, porcelany) przetrwała zaledwie jedna ze szkła barwionego kobaltem. Kilka wazonów chińskich (niektóre z nich uszkodzone) oraz niewielka figurka mędrca odlana z brązu stanowią kolejne pozostałości Grohmanowskiej kolekcji rzemiosła.

Do dziś zachowały się przede wszystkim elementy broni japońskiej. Wedle ustaleń Katarzyny Maleszko: 76 tsub, 20 fuchi i kashira, 10 trzonków do nożyków kodzuka⁵⁹⁷. Są to wyroby powstałe na przestrzeni trzech stuleci – od XVII do XIX w.

W łódzkiej kolekcji znajdowały się także wyroby

z laki. Do dziś przetrwały zaledwie trzy *inro*, datowane na połowę XIX w. Grohman posiadał także japońskie *netsuke* – miniaturowe rzeźby w drewnie lub kości, stanowiące rodzaj dekoracyjnych breloków przywieszanych do rozmaitych, niewielkich pojemniczków czy woreczków noszonych przy *obi* (pasie, którym przewiązywano kimono). Trzy takie maleńkie dzieła sztuki w zbiorach warszawskiego Muzeum Narodowego mają Grohmanowską proveniencję. Hipotezę o pochodzeniu zespołu 31 tsub i 12 kodzuka z XVIII i początku XX w. ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi, postawioną przez Dorotę Berbelską w katalogu wystawy „Ze zbiorów Henryka Grohmana” w 1998 r.⁵⁹⁸ w świetle nowych badań źródłowych, należy uznać za błędną. Na podstawie dawnych ksiąg inwentarzowych znajdujących się w Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi można stwierdzić, że tsuby i kodzuka należały do kolekcji Juliusza Teodora Heinzla, barona

597 Łódź 1998, s. 39.

598 Łódź 1998, s. 12: *Przypuszczalnie z kolekcji Henryka Grohmana pochodzą także tsuby i kodzuka znajdujące się w Muzeum Sztuki w Łodzi, które trafiły tutaj w 1945 r. z adnotacją zabezpieczono po opuszczeniu Łodzi przez okupanta. Wydaje się to wysoce prawdopodobne choćby ze względu na fakt, że żaden ze znanych łódzkich kolekcjonerów tego czasu nie gromadził przedmiotów japońskiego rzemiosła artystycznego (D. Berbelska).*

von Hohenfels i były niegdyś prezentowane w dwóch, także zachowanych w zbiorach łódzkiego muzeum, witrynach rokokowych w narożnym pokoju wschodnim w nieistniejącym pałacu w Julianowie.

Andrzej Wierzbicki, członek Centralnego Komitetu Obywatelskiego, wraz ze Stanisławem ks. Lubomirskim i Antonim Olszewskim, z którymi był podejmowany przez Grohmana w jego willi w Łodzi w 1915 r. wspominał po latach: *pamiętam wino reńskie, które wydobył ze swych piwnic Henryk Grohman oraz zbiór oryginalnych antykwarskich drobiazgów japońskich, od lat z dużym znanstwem gromadzonych przez niego. Artyzm ich był tak zniewalający, że podziwialiśmy je ze wzruszeniem. Nie zawsze sprawdza się przysłowie: Inter arma silent musae⁵⁹⁹.*

Bodaj najbliższa sercu Henryka Grohmana była muzyka. W 1887 r. wraz z grupą łódzkich melomanów założył Towarzystwo Muzyczne w Łodzi, którego został pierwszym prezesem. *Organizowane koncerty towarzystwa ściągają do Łodzi – notował Stefan Gorski w 1904 r. – zaproszonych wybitnych artystów polskich i cudzoziemskich; nadto mniejsze*

122. Karol Mondral, *Taniec*, kat. poz. 294

wieczory muzyczne urządzone są niemalym nakładem pracy i kosztów⁶⁰⁰. Grohman pełnił funkcję prezesa Towarzystwa przez cały czas jego istnienia (do 1906 r.), do jego obowiązków należało między innymi angażowanie dyrektorów artystycznych, wspierał instytucję finansowo, sprawował także mecenat nad orkiestrą symfoniczną, chórem i kwartetem smyczkowym. W styczniu 1906 r. „Rozwój” donosił, że podczas dorocznego zebrania Towarzystwa *przedstawiono zebranym do zatwierdzenia sprawozdanie z działalności Towarzystwa za rok 1904/05. Deficyt, jak zwykle, pokrył gorący meloman pan Henryk Grohman⁶⁰¹.* Zasługą prezesa było także sprowadzenie na „koncert mistyczny”, na którym wykonano m.in. *Marsz żałobny* Fryderyka Chopina, specjalnych dzwonów, które miały być pomocne *dla wyzyskania całkowitego nastroju z wykonywanych dzieł⁶⁰².*

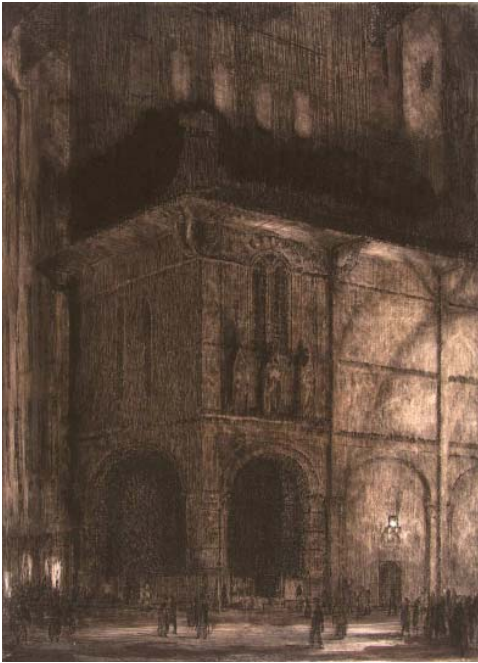
Wprawdzie nie znamy wykształcenia muzycznego Grohmana, wiadomo jednak, że grywał w wolnych chwilach jako skrzypek w orkiestrze, którą się opiekował. Występu-

599 Wierzbicki 1957, s. 270.

600 Gorski 1904/1, s. 79.

601 „Rozwój” 1906, nr 24, s. 2.

602 „Rozwój” 1905, nr 76, s. 3.

123. Feliks Jabczyński, *Arkady kościoła*, kat. poz. 219

jąc zazwyczaj jako drugi skrzypek w kwartetach bądź kwintetach, wielokrotnie koncertował wspólnie ze skrzypkiem Stanisławem Barcewiczem i wiolonczelistą Julianem Birnbaumem⁶⁰³. Z profesorem Barcewiczem wiązała Henryka Grohmana długoletnia przyjaźń. Barcewicz uważał Henryka za swego *jedynego przyjaciela w życiu*⁶⁰⁴. Grohman gościł *kochanego Stacha* nie tylko w Łodzi, ale również zaprosił go na kilka miesięcy, w 1905 r. do Paryża⁶⁰⁵. Barcewicz wielokrotnie koncertował w Łodzi, zawsze z dużym powodzeniem. Po śmierci profesora Grohman opiekował się jego rodziną⁶⁰⁶, był jednym z fundatorów nagrobka skrzypka na warszawskim Cmentarzu Powązkowskim⁶⁰⁷. Zapewne za sprawą przyjaźni z Barcewiczem Grohman poznał jego niedysiejszego ucznia – Mieczysława Karłowicza. W 1903 r. obaj muzycy koncertowali wspólnie w Berlinie. Henryk Grohman, który nie mógł być obecny na koncercie, towarzyszył im w czasie prób⁶⁰⁸. Więzy znajomości

połączyły Henryka Grohmana także z Ignacym Paderewskim. Podczas łódzkich wizyt muzyk był podejmowany przez Matyldę i Henryka Grohmanów, mieszkał u nich w domu przy ulicy św. Emilli 24.

Przemysłowiec wraz żoną (wedle wspomnień rodzinnych była dobrą pianistką) nader cenili sobie domowe muzykowanie. Kameralne koncerty domowe odbywały się zazwyczaj raz w tygodniu w zaciszu domowym, w specjalnie do tego celu przygoto-

603 „Neue Lodzer Zeitung” (Illustrierte Sonntags-Beilage) 1903, nr 45, s. 362; Pellowski 1994, s. 228.

604 Stanisław Barcewicz zmarł 2.09.1929. Testament z 21.10.1928 w posiadaniu Elżbiety Illasiewicz-Skotnickiej. Zob. także: Łódź 1998, s. 10.

605 (...) *przypominam sobie, że z polecenia teścia umieścił Barcewicza, jako króla skrzypcowego, w hotelu Ritz na placu Vendome, gdzie stają sami panujący i księżęta krwi, kiedy przyjeżdżają do Paryża incognito dla zabawy. Barcewicz był zachwycony Paryżem i jego łatwym życiem* – list Jana Skotnickiego do Jerzego Borkowskiego z 12.06.1954 w posiadaniu Elżbiety Skotnickiej-Illasiewicz. Zob. także: Łódź 1998, s. 16.

606 *Jedynego przyjaciela w życiu proszę o opiekę nad żoną moją i dziękuję za wszystkie dobro które od niego miałem*, testament Barcewicza, cyt za: Łódź 1998, s. 10.

607 *W imieniu Komitetu budowy pomnika pozwalam sobie złożyć czcigodnemu Panu najserdeczniejsze Bóg zapłać za królewską ofiarę (...)* Dla orientacji załączam rachunek, w którym brak, oczywiście pozycji 1500 zł za 2 miejsca na cmentarzu Powązkowskim – list Wacława Kochońskiego, skarbnika Komitetu budowy pomnika na grobie ś.p. Stanisława Barcewicza, do H. Grohmana, z 6.03.1931 (w posiadaniu Jerzego Grohmana).

608 List Mieczysława Karłowicza do Matyldy Trenklerowej z 24.03.1903, cyt. za: Anders 1960, s. 596.

wanym jednym z salonów, w którym ustawione były dwa fortepiany. Niekiedy Matylda i Henryk grywali w prywatnym kwartecie z Barcewiczem i Birnbaumem. Prawdopodobnie właśnie w tym salonie koncertował młody Artur Rubinstein, który bywał zapraszany przez Grohmana jako mały chłopczyk – jak wspomina Jerzy Grohman⁶⁰⁹.

Istotnym aspektem muzycznych zainteresowań Grohmana było kolekcjonowanie instrumentów muzycznych. Wiedza o tej kolekcji, na którą składały się zarówno egzotyczne instrumenty muzyczne, jak i europejskie dzieła, jest niesłychanie skromna. Bez wątpienia najcenniejszym instrumentem były skrzypce Stradivariiego, zakupione przez Grohmana w 1900 r. w Berlinie za kwotę 50 000 franków⁶¹⁰. Instrument wykonany w 1719 r. otrzymał certyfikat wydany przez Oswalda Möckela 15 marca 1901 r. w Berlinie. Rzeczoznawca uznał je za najpiękniejsze z widzianych przez niego skrzypiec lutnika z Cremony⁶¹¹. Skrzypce Stradivariusa były pokazywane na organizowanych przez Henry'ego Hilla londyńskich wystawach. Grohman pożyczał niejednokrotnie instrument Stanisławowi Barcewiczowi na koncerty⁶¹². Oprócz tych skrzypiec Henryk

124. Władysław Skoczylas, *Głowa górala / Stary góral*, kat. poz. 352

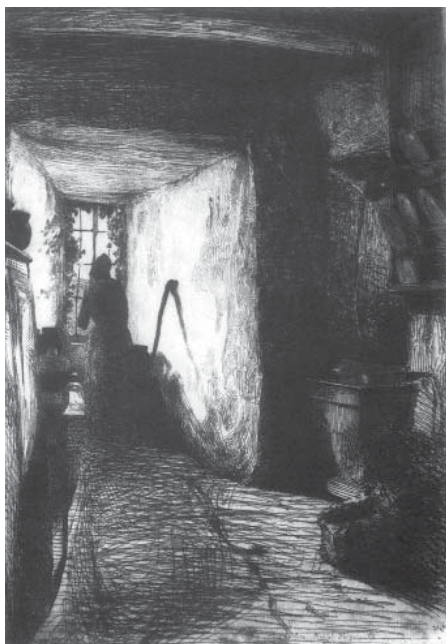
609 Łódź 1998, s. 24, Spodenkiewicz 2006, s. 58.

610 BUW 2, Pellowski 1994, s. 321, Kuhnke 1996. Zob. także: Rudzińska 2008, s. 130.

611 AMNW: O. Möckel, Garantie Schein. Zob. także: Łódź 1998, s. 10.

612 List Jana Skotnickiego do Jerzego Borkowskiego z 12.06.1954 (w posiadaniu Elżbiety Skotnickiej-Illasiewicz).

125. James Abbot McNeill Whistler, *Wnętrze kuchni*, kat. poz. 375

126. Anders Zorn, *Portret artysty z żoną*, kat. poz. 381

Grohman posiadał także instrumenty będące dziełem Amatiego i Guarneriego oraz tzw. różowego Panniniego i wiolonczelę Montagniana⁶¹³. Podobnie jak nad Stradivarium, także nad tymi dziełami sztuki lutniczej opiekę konserwatorską sprawowali specjaliści z firmy Hilla, tym samym zostały one wpisane do firmowego rejestru tej prestiżowej londyńskiej pracowni. Po śmierci Grohmana zbiór uległ rozproszeniu. Instrumenty egzotyczne przekazane zostały do Muzeum Etnograficznego w Warszawie, jednak wkrótce w czasie działań wojennych w 1939 r. spłonęły wraz z częścią zbiorów tej instytucji. Pozostałe instrumenty zostały podzielone między spadkobierców. Jedynie najcenniejsze z nich, skrzypce Stradivariusa, zostały przekazane testamentalnie Państwu Polskiemu. Wołą ofiarodawcy było, by skrzypce przechowywano w Muzeum Narodowym, do którego zostały przekazane przez wykonawców testamentu 20 marca 1939 r.⁶¹⁴, wraz z trzema smyczkami, z których jeden ozdobiony był brylantem, mahoniowym futerałem oraz dokumentami świadczącymi o pochodzeniu skrzypiec. Jądwiga Trenklerówna i Jan Skotnicki zadbali również o utworzenie Fundacji Muzycznej im. ś.p. Henryka Grohmana. W akcie fundacyjnym ściśle określono skład komitetu opiekuńczego, który miał sprawować pieczę nad skrzypcami. Dokument zawiera

⁶¹³ Według informacji Jerzego Grohmana.

⁶¹⁴ AMNW: list Stanisława Lorentza do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 28.03.1939.

również precyzyjne wytyczne dotyczące zasad przyznawania wyróżnień, warunków gry na instrumencie oraz przechowywania, eksponowania i konserwowania go. Bezwzględnie zabronione było wynoszenie instrumentu poza budynek muzeum. Gra na instrumencie miała być *najwyższą nagrodą Narodu Polskiego dla wybranego muzyka, skrzypka*⁶¹⁵. W czasie II wojny światowej skrzypce, choć ukryte i zamurowane w specjalnej skrytce przez pracowników Muzeum Narodowego, zaginęły i do dzisiaj miejsce ich przechowywania jest nieznane (o ile w ogóle przetrwały wojenną zawieruchę)⁶¹⁶.

Zaprezentowana powyżej wielodziałowa, w pełni świadomie ukształtowana kolekcja Henryka Grohmana stanowi w Łodzi przykład najdojrzałszej – obok kolekcji malarstwa Wilhelma Lürkensa – formuły kolekcjonerskiej. Łódzki przemysłowiec, dzieląc się swą pasją ze społeczeństwem i przekazując swe zbiory artystyczne Państwu Polskiemu, *byłby* – napisała ostatnio Wanda M. Rudzińska – *chyba zadowolony, widząc, że jego zbiór grafiki [choć nie tylko – DK] żyje i służy społeczeństwu, tak jak sobie tego życzył*⁶¹⁷.

---

615 AMNW: Fundacja Muzyczna im. ś.p. Henryka Grohmana, punkt 17.

616 Kuhnke 1996.

617 Rudzińska 2008, s. 136.

KOLEKCJA WILHLELMA LÜRKENSA

Wilhelm Lürkens to spośród łódzkich przemysłowców bodaj jedyny fabrykant bardziej znany ze swej pasji kolekcjonerskiej, aniżeli z aktywności zawodowej w przemyśle dziewiarskim. Zazwyczaj pomijany w opracowaniach dotyczących łódzkiego przemysłu, nader skąpo notowany w źródłach archiwalnych, jest dziś obecny jedynie za sprawą neobarokowego pałacu przyulicznego przy Alei Kościuszki 33/35 w Łodzi, który po II wojnie światowej stał się siedzibą łódzkiej bohemy artystycznej (SPATiF).

Wilhelm Lürkens – szczupły, niewysoki, raczej drobnej postury mężczyzna z czarnymi, lekko wywiniętymi do góry wąsami (uwieczniony na zdjęciu otwierającym pamiętkowy album dokumentujący wystawę charytatywną w 1916 r.) – urodził się w 1854 r. się na pograniczu niemiecko-holenderskim w Burtscheid⁶¹⁸ w pobliżu Akwizgranu, jako jeden z dwóch synów małżonków Mathiasa Lürkensa i Marii Waidengamp⁶¹⁹. Około 1880 r. przybył do Łodzi. Poślubił Annę Margerithę Leman (Lemm), urodzoną w 1865 r. w Opatówku. Z tego małżeństwa przyszły na świat trzy córki: Erna Magdalena⁶²⁰, Helena Gisela⁶²¹ oraz Edyta Anna⁶²². Po przyjeździe do Łodzi, w początkowym okresie pracował jako agent handlowy. W 1884 r. otworzył pierwszą własną, opartą jeszcze na ręcznej produkcji, fabrykę trykotaży. Mieściła się ona w wynajętych pomieszczeniach przy ul. Piotrkowskiej 63, następnie została przeniesiona do budynku przy ul. Piotrkowskiej 70. Rosnące zapotrzebowanie na wyroby dziane pozwoliło na dalszy rozwój firmy. W 1889 r. Lürkens zakupił od Bogumiła Waeschkego nieruchomość nr 766 A położoną pomiędzy ulicami Spacerową (obecnie Kościuszki) i Wólczańską. W kolejnym roku dokupił dwie sąsiednie działki 768 C od A. Ferbergera i 768 B od spadkobierców R. Vorweka. W tym czasie zbudował piętrowy magazyn i część domu mieszkalnego. W 1892 r. powstały zabudowania fabryczne w północnej części posesji przy ul. Spacerowej 35, do których przeniesiono produkcję z ul. Piotrkowskiej. Przedsiębiorstwo Lürkensa pomieszczone na kilku parcelach posiadało dwa oficjalne adresy: fabryka, gdzie prowadzona była produkcja mieściła się przy ul. Wólczańskiej 46/50, administracja

618 APL, APS–Lürkens: akt zgonu Wilhelma Lürkensa. J. Strzałkowski podaje jako miejsce urodzenia Eupen, także w pobliżu Akwizgranu. Podany rok urodzenia obarczony jest błędem prawdopodobieństwa, ustalony wtórnie w wyniku danych pośrednich – Lürkens zmarł w wieku 66 lat. Brak źródłowego potwierdzenia roku urodzenia przemysłowca nakazuje podaną datę traktować jedynie orientacyjnie, pozwala jednak lokować go wśród łódzkich przemysłowców generacji, pochodzącej z połowy XIX stulecia.

619 Wilhelm miał brata, o którym dotychczas nie udało się odnaleźć informacji źródłowych.

620 Urodzona w 1886 r., poślubiła w 1907 r. Oswalda Pawła Krusche – syna Beniamina, w 1923 r. powtórnie wyszła za mąż za Włodzimierza Połońskiego.

621 Urodzona w 1890 r., zamężna z Hugonem Alfredem Neumannem z Warszawy.

622 Urodzona w 1892 r. (dwukrotnie zamężna: z Brunonem Steinertem w 1919 r., a później z Hugonem Aleksandrem Ferdynandem Flackerem).

przedsiębiorstwa zaś znajdowała się przy ul. Spacerowej 33/35. Właściciel nie chciał, by jego adres przy ul. Spacerowej był kojarzony z fabryką. Zapewne wówczas już planował zbudować na tej posesji swój własny pałac, który jednak stanął tam dopiero kilkanaście lat później.

Fabryka Wyrobów Dziaonych Wilhelma Lürkensa w latach 90. XIX w. zatrudniała od 58 do 80 robotników. Fabryka trykotażowa produkowała drobne wyroby, bawełniane i wełniane wkładki do rękawiczek i wkładki z dzianiny bawełnianej do kaloszy. W końcu XIX w., planując dalszy rozwój firmy, przemysłowiec zaciągnął kilka pożyczek. Wkrótce jednak popyt na produkowane przez niego towary zaczął spadać, co wraz z ogólną niepomyślną koniunkturą w przemyśle włókienniczym przyniosło poważne kłopoty finansowe. W wyniku spadku produkcji, a w konsekwencji obniżenia dochodów, pojawiły się kłopoty z terminową spłatą zaciągniętych zobowiązań finansowych. W latach 1901–1905 fabrykę kilkakrotnie wystawiano na licytację, jednak nie znalazła ona nabywcy. Burzliwe wydarzenia rewolucyjne paradoksalnie przyniosły pozytywne skutki dla Wilhelma Lürkensa, osłabiły bowiem znacznie produkcję bawełnianą i dały przewagę dziewiarstwu. Zmiana koniunktury zaowocowała poprawą wyników produkcji i pozwoliła na dalszy rozwój fabryki. W 1909 r. pomiędzy magazynem i starym budynkiem produkcyjnym, wzdłuż ul. Wólczańskiej zbudowano okazały gmach przędzalni specjalizującej się w tkaninach wełnianych oraz maszynownię i kotłownię. Elementem charakterystycznym nowej fabryki był ogromny komin połączony z maszyną parową. W 1910 r. Lürkens uzyskał pożyczkę w wysokości 75 000 rubli od Łódzkiego Towarzystwa Kredytowego. Pieniądze pozwoliły zakończyć rozpoczętą inwestycję, wartość produkcji została podwojona i wyniosła wówczas 550 000 rubli. Lürkens oszczędzał podczas budowy fabryki, gdyż jego marzeniem było zbudowanie pałacu, w którym mógłby prezentować dzieła sztuki, dlatego też nowa fabryka miała drewniane stropy. Istotną część pożyczki w rzeczywistości została przeznaczona na budowę nowej rezydencji przy ul. Spacerowej 33/35. Był to ostatni, zbudowany przed wojną, przyuliczny pałac fabrykancki w Łodzi. Dalsze plany inwestycyjne pokrzyżowała I wojna światowa, fabryka została obrabowana przez Niemców z surowców i maszyn. Straty sięgnęły 150 000 rubli. Po odzyskaniu niepodległości Lürkens znów musiał wystąpić o kredyty, liczył na szybkie uruchomie-

127. Wystawa w Pałacu Heinzla w 1916 r., na ścianie obrazy Waltera Leistikowa, Hugona Vogla, Konrada Ludwiga Lessinga? oraz Augusta Renoira, kat. poz. 543, 544, 586, 557

niem. W końcu XIX w., planując dalszy rozwój firmy, przemysłowiec zaciągnął kilka pożyczek. Wkrótce jednak popyt na produkowane przez niego towary zaczął spadać, co wraz z ogólną niepomyślną koniunkturą w przemyśle włókienniczym przyniosło poważne kłopoty finansowe. W wyniku spadku produkcji, a w konsekwencji obniżenia dochodów, pojawiły się kłopoty z terminową spłatą zaciągniętych zobowiązań finansowych. W latach 1901–1905 fabrykę kilkakrotnie wystawiano na licytację, jednak nie znalazła ona nabywcy. Burzliwe wydarzenia rewolucyjne paradoksalnie przyniosły pozytywne skutki dla Wilhelma Lürkensa, osłabiły bowiem znacznie produkcję bawełnianą i dały przewagę dziewiarstwu. Zmiana koniunktury zaowocowała poprawą wyników produkcji i pozwoliła na dalszy rozwój fabryki. W 1909 r. pomiędzy magazynem i starym budynkiem produkcyjnym, wzdłuż ul. Wólczańskiej zbudowano okazały gmach przędzalni specjalizującej się w tkaninach wełnianych oraz maszynownię i kotłownię. Elementem charakterystycznym nowej fabryki był ogromny komin połączony z maszyną parową. W 1910 r. Lürkens uzyskał pożyczkę w wysokości 75 000 rubli od Łódzkiego Towarzystwa Kredytowego. Pieniądze pozwoliły zakończyć rozpoczętą inwestycję, wartość produkcji została podwojona i wyniosła wówczas 550 000 rubli. Lürkens oszczędzał podczas budowy fabryki, gdyż jego marzeniem było zbudowanie pałacu, w którym mógłby prezentować dzieła sztuki, dlatego też nowa fabryka miała drewniane stropy. Istotną część pożyczki w rzeczywistości została przeznaczona na budowę nowej rezydencji przy ul. Spacerowej 33/35. Był to ostatni, zbudowany przed wojną, przyuliczny pałac fabrykancki w Łodzi. Dalsze plany inwestycyjne pokrzyżowała I wojna światowa, fabryka została obrabowana przez Niemców z surowców i maszyn. Straty sięgnęły 150 000 rubli. Po odzyskaniu niepodległości Lürkens znów musiał wystąpić o kredyty, liczył na szybkie uruchomie-

128. Wystawa w Pałacu Heintzla w 1916 r., na ścianie obrazy Maksa Liebermanna, Franza Skarbiny, Gustava Schönlebera, oraz rysunek Adolfa Menzla, kat. poz. 545, 573, 565, 532

nie produkcji, ale ówczesny kryzys ekonomiczny przekreślił wcześniejsze ambitne plany fabrykanta. Podobnie, jak w przypadku wielu innych łódzkich fabryk, skutki działań wojennych stały się początkiem końca. Dodatkowo ciężka choroba odsunęła Wilhelma Lürkensa od prowadzenia przedsiębiorstwa. Jak czytamy w akcie zgonu, zmarł w Wiesbaden 22 lutego 1920 r., w niedzielę, o godzinie 7 po południu w obecności żony⁶²³.

Po śmierci przemysłowca majątek, zarówno kolekcję

dzieł sztuki, jak i fabrykę, przejęły w spadku wdowa Anna Margeritha Lürkens oraz córki – Erna Magdalena Krusche, Edyta Anna Flacker i Helena Gisela Neumann. Do zarządzania firmą upoważnieni zostali Hugo Alfred Neumann i Oswald Krusche. Firma zmieniła nazwę na Fabryka Wyrobów Dzianych i Przędzalnia. Wilhelm Lürkens i Sukcesorowie. 7 grudnia 1923 r. Erna Krusche wyszła powtórnie za mąż za Włodzimierza Połońskiego, 16 lutego 1928 r. sprzedała swoje akcje siostrze Edycie Flackerowej i wystąpiła z rodzinnej spółki. Kilka miesięcy wcześniej, w 1927 r. zmarła w Łodzi ich matka. Odtąd właścicielkami były Helena Gisela Neuman i Edyta Anna Flacker, zaś ich mężowie Hugo Neuman i Hugo Flacker stanęli na czele Rady Nadzorczej. Firma należała do Związku Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim. W 1934 r. przedsiębiorstwo składające się z przędzalni wełny i fabryki wyrobów dzianych zatrudniało 190 dziewiarzy, posiadało maszynę parową o mocy 250 KM, produkcja opierała się na pracy 6000 wrzecion zgrzebnych⁶²⁴. Niestety nie udało się odnaleźć szczegółowych danych o produkcji i wysokości obrotów w tym czasie. Firma przez cały okres międzywojnia traciła na znaczeniu i przynosiła straty, w konsekwencji kryzys i narastające zadłużenie wymusiły wyprzedaż części budynków i mienia. W 1926 r. fabrykę ponownie wystawiono na licytację, lecz znów nie znalazła nabywców. 28 grudnia 1929 r. Sąd Okręgowy w Łodzi ogłosił jej upadłość. Od tego czasu wnętrza i maszyny były dzierżawione drobnym producentom przędzy i dzianin. W okresie międzywojennym mieszcili się tam m.in. tkalnie J. Bornsteina, J. Handelsmana, W. Inglera, M. Kamelgrana. W 1935 r. Hugo Flacker założył własne przedsiębiorstwo – szarparnię, które dwa lata później wystawiono na licytację.

623 APŁ, APS–Lürkens.

624 „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu” 1934, poz. 7004.

W pierwszych latach okupacji Flacker przejął część fabryki – odżyła wówczas produkcja dzianej konfekcji i odzieży trykotowej zapewne na potrzeby armii niemieckiej. Około 1944 r. Edyta i Hugo Flackerowie wyjechali z Łodzi, prawdopodobnie przez Blumenrode (Kwietno) na Dolnym Śląsku i wraz z częścią rodziny Scheiblerów wyemigrowali do Brazylii. W 1945 r. dawne przedsiębiorstwo Wilhelma Lürkensa zostało znacjonalizowane – stało się Państwową Fabryką Konfekcji, produkującą na potrzeby wojska i pracowników kolei, później także odzież chłopięcą⁶²⁵.

* * *

Neobarokowy przyuliczny pałac Wilhelma Lürkensa wzniesiony w latach 1912–1913 przy ul. Spacerowej (obecnie al. Tadeusza Kościuszki) 33/35 jest ostatnią przedwojenną śródmiejską rezydencją fabrykancką, która łączyła funkcje reprezentacyjne z handlowymi. Na parterze znalazły się biura administracji fabryki, do których prowadziło osobne wejście od ulicy. Autorem projektu budynku był Alwill Jankau⁶²⁶ – absolwent Politechniki Ryskiej, sprowadzony z Łotwy do Łodzi około 1890 r. przez Juliusza Teodora Heinzla. Z Łodzi związał się on do końca życia, trwale wpisując się w środowisko architektów działających w tym mieście, współpracował m.in. z Ottonem Gehligiem i Piotrem Brulkalskim⁶²⁷. Pałac Wilhelma Lürkensa powstał w okresie ożywionego ruchu budowlanego, jaki zapanował tutaj w ostatnich latach przedwojennych. Jankau w tym czasie nadzorował 72 budowy w mieście⁶²⁸. Pałac po

129. Wystawa w Pałacu Heinzla w 1916 r., na ścianie obrazy Lovisa Corintha, Makska Slevogta, A. Wartha i Karla Friedricha Kappsteina, kat. poz. 509, 575, 588, 532

625 W 1969 r. fabryka otrzymała nazwę Polboj i w 1974 r. została połączona z zakładami odzieżowymi im. Próchnika. Od 2007 r. przy ul. Wólczańskiej trwają prace budowlane. Za sprawą hiszpańskiego developera Reler Inwestycje, ma powstać czterogwiazdkowy hotel (ze 160 pokojami, basenem oraz powierzchnią konferencyjną).

626 „Neue Lodzer Zeitung” (Illustrierte Sonntags-Beilage) 1916, nr 11, s. 47; Strzałkowski 1997, s. 67, Stefański 2001/1, s. 193–197, Stefański 2009/2, s. 75–77.

627 Strzałkowski 1997, s. 49–50, Stefański 2009/2, s. 35–38.

628 Stefański 2001/1, s. 200: (...) zreorganizowano i rozbudowano wydział budowlany magistratu, który nie był w stanie podolać olbrzymiej liczbie obowiązków. Ilustrują to liczby: tylko w 1909 r. budowano w Łodzi 425 obiektów, z których 49 nadzorował starszy architekt miejski F. Chelmiński, 72 – A.

śmierci Lürkensa pozostał w rękach spadkobierców do 1929 r., kiedy to przeszedł w posiadanie Związku Przemysłu Włókienniczego. Od wcześniejszych budowli tego typu wzniesionych w Łodzi wyróżnia się odmienną architekturą, o ciężkich klasycyzujących formach i wyniosłej dwupiętrowej bryle, nakrytej wysokim dachem, z nadstawką zamkniętą półkolistym szczytem. Budynek otrzymał wnętrza o luksusowym wystroju. Rozwiązania wnętrz były podporządkowane wyeksponowaniu dzieł, co świadczy o podejściu fabrykanta do tworzonej kolekcji dzieł sztuki. Wiodącą na reprezentacyjne piętro klatka schodowa, wyłożona marmurem, ozdobiona została witrażami z alegoriami sztuk, podkreślającymi zainteresowania właściciela. Centralną część budynku wypełniał bogato dekorowany hol, tworzący przetrzeń ekspozycyjną – rodzaj galerii z wysokimi, biegnącymi przez dwie kondygnacje ścianami, w których w górnej części pod sufitem zamontowano system służący do zawieszania obrazów (najprawdopodobniej był to system szynowy, w którym mocowano haki i taśmy bądź druty). Dwukondygnacyjność przestrzeni pozwalała na umieszczenie obrazów znacznych rozmiarów, a jej przestronność zapewniała odpowiednie „odejście” i komfortowy odbiór dzieł.

W opublikowanych w łódzkiej prasie 24 lutego 1920 r. nekrologach⁶²⁹ podkreślono, że Lürkens jako miłośnik sztuk pięknych zajmował się w zaciszu swego pełnego harmonii domu przy ul. Spacerowej, swą galerią obrazów, w której znajdowały się prawdziwe dzieła sztuki. Był rzadko spotykanym w Łodzi człowiekiem, którego wyróżniały prawdziwe zainteresowania artystyczne, pragnienie rozumienia sztuki i autentyczną fascynacją – nie zaś jedynie chęć posiadania kolekcji, wynikająca z mody czy potrzeby prestiżu⁶³⁰. Z ubolewaniem napisano tam również, iż gdyby Łódź była bogatym miastem, można by zażądać, aby magistrat zakupił zbiory do łódzkiej galerii miejskiej, tymczasem jednak ulegną one rozproszeniu⁶³¹. Tak się też w istocie stało.

Uwagi na temat kolekcji Wilhelma Lürkensa stanowią, obciążoną licznymi hipotezami, próbę dalece niekompletnej rekonstrukcji na podstawie zachowanego, nader wąskiego materiału archiwalnego oraz zaledwie kilku dzieł, które na podstawie studiów proveniencyjnych udało się zidentyfikować.

W ostatniej woli spisanej 5 września 1919 r. Wilhelm Lürkens wydał następujące dyspozycje w odniesieniu do zgromadzonej kolekcji obrazów: *Galeria obrazów ma być sprzedana na licytacji i to w ten sposób, aby ktoś z handlu dzieł sztuki najlepiej z Schulte Kunsthandlung Pod Lipami w Berlinie, albo z domu licytacyjnego Lepke w Berlinie (Auctionshaus Lepke), przyjechał, otaksował i porównał z ofiarowywanymi cenami.*

Jankau, 82 – technik A. Krausse, 51 inż.-technolog L. Lubotynowicz.

629 „Lodzer Freie Presse” 1920, nr 54, s. 2, „Kurier Łódzki” 1920, nr 54, s. 3.

630 „Lodzer Freie Presse” 1920, nr 54, s. 2: *Als Kunstfreund, der er war, liebte er es in der Stille seines harmonischen Heims in der Kościuszko Allee, einem der wenigen wirklich schönen Häuser von Lodz, sich mit seiner Gemäldegalerie zu beschäftigen, in der sich wirkliche Kunstwerke befinden. Der Heimgegangene war einer der wenigen Menschen in Lodz, die nicht nur für die Kunst etwas übrig haben, sondern sie auch verstehen und lieben.*

631 Ibidem: *Wenn Lodz reich wäre, würden wir verlangen, dass der Magistrat sie als Grundstock zu einer künftigen Lodzer Städtlichen Galerie ankaufe. So aber muss das schöne Werk zerrissen werden. Schade drum!*

Licytacja musi zawczasu być dostatecznie ogłoszona z wyszczególnieniem obrazów. To jest ostatnia wola moja i w wypadku mojej śmierci ma być ściśle podług tego wykonana. Nadmieniam że jestem w pełni władz umysłowych i wszystkich pięciu zmysłów, co potwierdzam podpisem⁶³².

Podczas swej trzydziestopięcioletniej aktywności w Łodzi Wilhelm Lürkens nie osiągnął spektakularnych sukcesów zawodowych, zgromadził natomiast okazały liczebnie, liczący co najmniej 116, zbiór cennych dzieł sztuki. Można jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, iż kolekcja była bogatsza. Podstawę rekonstrukcji dzisiaj całkowicie rozproszonej kolekcji stanowią, obok skromnych fragmentarycznych przekazów, cztery podstawowe źródła: katalog wystawy zorganizowanej w 1916 r. w Łodzi, w pałacu Juliusza

130. Wilhelm Trübner, *Portret kobiety*, kat. poz. 582

Teodora Heinzla von Hohenfels, w ramach kwesty ogólnokrajowej „Ratujcie dzieci”, podczas której Wilhelm Lürkens zaprezentował 46 swoich obrazów i jedną kompozycję rzeźbiarską⁶³³. Część z dzieł została uwieczniona na zdjęciach dokumentujących tę ekspozycję, znajdujących się w albumie pamiątkowym ofiarowanym Heinzlowi⁶³⁴. Kolejnym śladem jest odnotowany fragmentarycznie przez Edwarda Chwalewika stan kolekcji w okresie międzywojennym⁶³⁵. Cennym źródłem, znacznie poszerzającym wiedzę o kolekcji jest znany mi pośrednio katalog aukcyjny zawierający spis 80 dzieł z kolekcji Lürkensa, wystawionych na aukcji w monachijskim domu aukcyjnym Enderoni w 1938 r. przez Edytę Annę Flacker, ostateczną spadkobierczynię⁶³⁶. Wedle rodzinnych relacji m.in. Karola Michała Flackera⁶³⁷ z São Paulo, część dzieł wyjechała wraz z rodziną do Brazylii. Zapewne fragment

632 APŁ, APS–Lürkens (testament).

633 Łódź 1916.

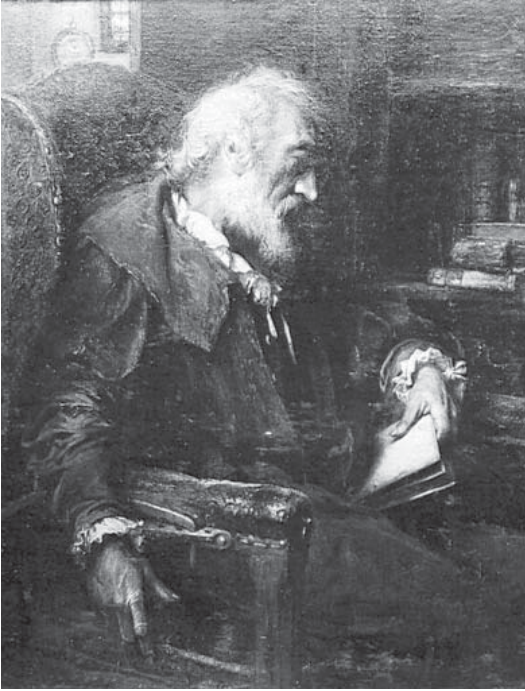
634 CMW–album 1916.

635 Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441.

636 Możliwość wykorzystania spisu dzieł z kolekcji Wilhelma Lürkensa autor zawdzięcza Joannie Bojarskiej, która podczas swojego pobytu studyjnego w Brazylii, w środowisku potomków łódzkiej rodziny fabrykanckich, dokonała odpisu z okazanego jej wówczas katalogu (druku ulotnego). Mimo wieloletnich intensywnych starań i poszukiwań w bibliotekach i archiwach, zarówno polskich, jak i niemieckich, nie udało się odnaleźć egzemplarza tej ulotnej publikacji. Wiarygodność listy, znanej mi jedynie pośrednio, potwierdza jej krzyżowa weryfikacja w innych przekazach archiwalnych.

637 Edyta i Hugo Flackerowie posiadali troje dzieci Angelikę, Karola Michała i Petera Christiana. Kolejne generacje rodziny mieszkają nadal w Brazylii, część powróciła do Europy i osiadła w Niemczech.

131. Piet Jan van der Ouderaa, *Smutek*, kat. poz. 553

zbioru już wcześniej uległ rozproszeniu w wyniku wyprzedaży w Łodzi w końcu lat 20., kiedy rodzinne interesy przynosiły coraz większe straty, co skutkowało ogłoszeniem upadłości fabryki w 1929 roku. Z faktu, że w pamięci potomków ocalały jedynie okrucy wiedzy o kolekcji, można wnioskować, że poza Wilhelmem Lürkensem nikt w rodzinie nie przejawiał zainteresowania sztukami pięknymi.

Pozaprzemysłowa pasja Wilhelma Lürkensa bywała przyczyną kłopotów zawodowych i życiowych. Problemy ze spłatą zaciągniętych pożyczek ok. 1900 r. oraz próby licytacji fabryk w pierwszych latach XX w. spowodowane były nie tylko fluktuacją koniunktury ekonomicznej, ale także poważnymi obciążeniami, ponoszonymi w związku z wydawaniem dużych sum na zakup dzieł sztuki.

Lürkens stworzył wyraźnie sprofilowany zbiór dzieł sztuki, przede wszystkim obrazów wykonanych techniką olejną, choć posiadał także prace na papierze – rysunki, akwarele i gwasze, a także rzeźby. Interesował się sztuką współczesną, tworzoną w 2. poł. XIX w. (głównie w 4. ćw.) i pierwszych dziesięcioleciach XX stulecia.

Bodaj najwcześniejsze chronologicznie dzieła w Lürkensowskich zbiorach stanowiły prace urodzonego jeszcze w XVIII w. Johna Constable'a. Posiadał dwa, zapewne późne, pejzaże tego angielskiego mistrza: *Krajobraz* oraz *Folwark*. Niestety typowe, ogólnikowe tytuły opisowe wobec braku archiwalnych przekazów ikonograficznych sprawiają, iż szansa ich identyfikacji jest znikoma. Zasadniczy trzon tworzyły dzieła artystów dwóch generacji. Starsze pokolenie stanowili artyści urodzeni w pierwszych dziesięcioleciach XIX w., którzy działalność rozpoczęli w latach 50. i 60. XIX w. (Andreas Achenbach, Franz Alt, Constant Troyon, Anselm Feuerbach, Alfred Sisley, Friedrich Voltz). Młodsze pokolenie – to malarze urodzeni ok. poł. XIX w., których początek zawodowej aktywności przypadł na lata 80. XIX w. (Franz Skarbina, Ferdinand Hodler, Arthur Kampf, Julius Sergius von Klever, Konrad Ludwig Lessing, Walter Leistikow, Max Liebermann, Lovis Corinth, Max Slevogt, Auguste Renoir, Heinrich von Zügel).

Dokonując charakterystyki kolekcji można dostrzec także preferencje gatunkowe, stylistyczne i geograficzne kolekcjonera. Znaczna część zbiorów to malarstwo pejza-

żowe, sceny rodzajowe oraz mniej liczne portrety. Ten zespół dzieł tworzył zróżnicowaną panoramę malarstwa wyrosłego z ducha biedermeieru i akademickich tendencji (Franz von Defregger, Henryk Siemiradzki, Hugo Vogel, Alfred Wierusz-Kowalski), prowadzącą ku zjawiskom nowoczesnego myślenia i postrzegania świata (Edgar Degas, Alfred Sisley, Lovis Corinth, Maks Slevogt, Ferdinand Hodler). W przeważającej części kolekcję Lürkensa tworzyły dzieła artystów z krajów niemieckojęzycznych, wyraźny był udział twórców francuskich, natomiast najskromniej reprezentowane było polskie środowisko.

Artyści rozmaitych szkół krajów niemieckojęzycznych reprezentowali najważniejsze ośrodki XIX-wiecznego malarstwa niemieckiego. Powstała w ten sposób interesująca panorama zjawisk zarówno tradycyjnych, *stricte* akademickich, jak i postępowych – kręgów akademii w Düsseldorfie, Karlsruhe, Monachium, Wiedniu i Berlinie. W kolekcji znalazły się dwa pejzaże tzw. szkoły düsseldorfskiej, jednego z braci Achenbachów – Andreasa, preferującego w swych krajobrazach światło Północy oraz praca związana z Berlinem Konrada Ludwiga Lessinga.

Lürkens posiadał w swoich zbiorach, szczęśliwie znane z zachowanej archiwalnej dokumentacji fotograficznej, obrazy twórców składających się na sławetną „potrójną gwiazdę impresjonizmu niemieckiego”⁶³⁸: *Dwóch jeźdźców* Lovisa Corintha, *Jeźdźca* Maksa Liebermanna oraz *Głowę chłopca* Maksa Slevogta. Z kolei twórczość Ferdinanda Hodlera reprezentowana była dwoma dziełami: *Przy robocie* oraz *Starzec*. Podczas wystawy w 1916 r. łódzkiej publiczności zaprezentował również *Studium* Anzelma Feuerbacha oraz rysunek Adolfa Menzla *Portret mężczyzny w popiersiu*. Warto odnotować obecność w łódzkiej kolekcji prac Franza Skarbiny (*Szkoła wieczorna*), Hansa Thomy (*Kąpiący się chłopcy*) oraz Wilhelma Trübnera (*Dama w futrze* i *Pejzaż z drzewami*).

W katalogu łódzkiej wystawy z 1916 r. wzmiankowany jest obraz Arthura Kampfa *Ofiary 1813 roku*, znany w literaturze przedmiotu także jako *Kwesta*⁶³⁹. Był on jedną z wersji kompozycji z 1894 r. przywołującej wydarzenia wojny wyzwoleńczej z lat 1813–1815. Przedstawia zbiórkę społeczną na wezwanie berlińskiego mieszczanina

132. Syczkow, *Zabawa ludowa*, kat. poz. 578

638 Paul Cassirer użył tego określenia *Dreigestirn des deutschen Impressionismus*. Temat tzw. niemieckiego impresjonizmu ostatnio w interesujący sposób podjęła A. Kozak: Warszawa 2005, s. 9–22.

639 Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Rudolfa Werkmeistra. Wielkoformatowy obraz, stanowiący kompozycję wyjściową dla kilku wariantów różniących się rozmiarami oraz szczegółami⁶⁴⁰, znajdujący się w zbiorach lipskiego Museum der bildenden Künste, został zakupiony od artysty w 1902 r. Andreasowi Schroyenowi, badaczowi artysty, znane są dwie autorskie repliki ze zbiorów prywatnych, jednak żadna z nich, ze względu na znaną proveniencję, nie jest tą, wystawioną w 1916 r. w Łodzi. Tak więc Wilhelm Lürkens był właścicielem kolejnej wersji, która została jeszcze raz wystawiona w 1938 r. w Monachium, a jej obecne miejsce przechowywania pozostaje nieznane. Warto jednak przywołać fakt, iż Arthur Kampf, pełniąc w latach 1915–1916 funkcję dyrektora berlińskiej Wyższej Szkoły Sztuk Pięknych (Hochschule der bildenden Künste) w latach 1915–1916 odwiedził Warszawę. Naturalna wydaje się zatem hipoteza o bezpośrednim kontakcie Lürkensa z artystą i nabyciu od niego obrazu, który od razu pokazano także na wystawie w 1916 r. w Łodzi. Być może właśnie za sprawą bezpośredniego kontaktu z artystą w katalogu wyjątkowo podano dodatkową informację o profesurze malarza. Nie dysponując precyzyjnymi przekazami, nie można jednak wykluczyć, że Lürkens posiadał po prostu zwykłą odbitkę litograficzną, powielającą popularną kompozycję Kampfa.

Łódzki przemysłowiec miał także trzy dzieła Carla Ludwiga Christopha Douzette'a, posługującego się i częstokroć występującego w literaturze pod francuskim imieniem Louis, pozostającego pod wpływem barbizończyków członka Królewsko-Pruskiej Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie, związanego z Pomorzem (zmarł w Barth nieopodal Stralsundu). Były to: marina *Morze z żaglówką* oraz dwa leśne pejzaże *Pejzaż z wierzbami* i *Mycie wołów* (znane z archiwalnego zdjęcia, zdradzające wyraźne zainteresowanie osiągnięciami malarzy francuskich z kręgu Barbizon). Spośród pejzaży morskich nie sposób nie odnotować niewielkiej pracy związanego z Berlinem Waltera Leistikowa, zatytułowanej *Morze*. Inna marina w kolekcji mogąca przywołać skojarzenia z barbizończykami – *Port w Hamburgu* – była dziełem Friedricha Kallmorgena, ucznia Thomasa Kuchela w Altonie, studiującego przez pewien czas w Düsseldorfie, potem u Ernsta Hildebrandta w Karlsruhe, a następnie u Hansa Gudego i Gustava Schönlebera (dzieło tego ostatniego także zresztą wisiało na ścianie pałacu przy ul. Spacerowej). Warto jeszcze odnotować obecność obrazów Hansa von Bartelsa: *Pejzaż z łodziami*, *Mleczarka* oraz *Scena przy oknie*.

W łódzkiej kolekcji znajdował się zespół 12 obrazów wykształconego w wiedeńskiej akademii Franza Alta, starszego brata słynnego Rudolfa Alta, znanego z licznych obrazów olejnych i akwarel z krajobrazami z terenu cesarstwa habsburskiego, m.in. autora albumu akwarel wykonanych dla hr. Kasimira Esterházy'ego. W pałacu Lürkensa wisiał również zespół pejzaży innego piewcy południowoniemieckiego krajobrazu – Ludwiga Willroidera, urodzonego w rodzinie stolarza z Karyntii, wykształconego w monachijskich pracowniach Adolfa Heinricha Liera, Eduarda Schleicha Starszego i Karla Eberta. Posługując się realistycznym warsztatem opartym na obserwacji natu-

---

640 Olej, płótno; 160 x 209.

ry, tworzył w pracowni nastrojowe dzieła, charakterystyczne dla szkoły monachijskiej. W latach 90. XIX w., pod wpływem impresjonizmu przenikającego do Monachium z Paryża, radykalnie rozjaśnił paletę i zaczął malować w plenerze. Niestety obraz Łąka, będący niegdyś własnością łódzkiego antykwariusza Maksa Kunerta, znajdujący się dzisiaj w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi, uprzednio hipotetycznie wiązany z kolekcją Lürkensa, w świetle odnalezionych ostatnio jednoznacznych źródeł precyzujących proveniencję, pochodzi w istocie ze zbiorów innej łódzkiej rodziny fabrykanckiej. Stanowił on własność Biedermannów, tak więc obraz z Lürkensowskiej kolekcji pozostaje nadal niezidentyfikowany. Obrazy Willroidera, które posiadali Biedermannowie, zdobiące niegdyś wnętrza ich pałacu u zbiegu ulic Północnej i Widzewskiej

133. Heinrich von Zügel, *Stado*, kat. poz. 596

(obecnie Jana Kilińskiego), pochodzą z pośmiertnej spuścizny po artyście sprzedanej w Monachium w 1911 r. Być może dzieła Willroidera w kolekcji Lürkensa kupione zostały na tej samej wyprzedaży.

Mimo braku reprodukcji graficznej czy fotograficznej można, z dozą prawdopodobieństwa na podstawie przesłanek proveniencyjnych, uznać obraz *Stado owiec* Heinricha von Zügla z łódzkich zbiorów prywatnych, za dzieło będące niegdyś własnością Wilhelma Lürkensa. Obraz malowany na tekturze, obcięty, z widocznymi śladami po pionowym zgięciu, przynależy do wczesnego okresu twórczości malarza, określanego częstokroć w literaturze przedmiotu jako Schaffperiode (okres owczy) i powstał zapewne w latach 80.–90. XIX w. Zwraca on uwagę sugestywnością przedstawienia zwierząt, a przede wszystkim fakturą malarską. Oświetlone słońcem, umieszczone w otwartej, bliżej nieokreślonej przestrzeni zwierzęta ukazane zostały kulisowo, w naturalnych skrótach perspektywicznych, widziane głównie z boku bądź z tyłu. Obraz utrzymany jest w wąskiej, ciepłej gamie delikatnych ugrów, rozbielonych brązów, przełamanej bieli oraz subtelnym szarości, wzbogaconej o przykuwające wzrok drobne akcenty czerwieni. Został namalowany w konwencji realistycznej z czytelnym duktem pędzla i w wielu miejscach wyraźną fakturą, nadającą szorstkość modelunkowi. Zauważalne w obrazie zainteresowanie oddziaływaniem światła na barwę i fakturowe opracowanie fragmentów powierzchni płótna stanowią zapowiedź dalszych wyborów artystycznych Zügla, który w swej dojrzałej twórczości, pod wpływem Trübnera, Slevogta i innych, rozwinie tendencje impresjonistyczne. Możliwe, że właśnie te poszukiwania formalne Zügla zdecydowały o nabyciu obrazu do kolekcji

fabrykanta, śledzącego współczesne dokonania i artystyczne wybory środowiska niemieckich artystów.

W swojej kolekcji Wilhelm Lürkens posiadał także obraz *Plaża i łodzie* profesora akademii petersburskiej Julija Juliewicza Klevera, bardziej znanego w literaturze jako Julius Sergius von Klever (tytuł szlachecki otrzymał w 1893 r). Wyróżniony złotym medalem w Berlinie, uhonorowany także na jednym z Salonów w Paryżu, ok. 1905 r. Klever przeniósł się z Rosji do Berlina, przez pewien czas przebywał w Neusterlitz. Jesienią 1909 r. był w Warszawie, gdzie zapewne na zamówienie wykonał kilka obrazów. Dziś trudno dociec proveniencji Lürkensowskiego obrazu, ale pobyt artysty w Warszawie i fakt występowania w dzisiejszych łódzkich zbiorach prywatnych kilku wówczas namalowanych dzieł Klevera pozwala założyć, że także ta praca powstała właśnie w tych okolicznościach. Pośród artystów wywodzących się z Europy Wschodniej należy też wspomnieć o pochodzącym z Rygi, a osiadłym w Rzymie Alexandre Rizzonim, reprezentowanym w łódzkiej kolekcji trzema salonowymi portretami i jedną mariną.

Wśród zachowanych w Łodzi, bardzo skromnych „okruchów” rozproszonej kolekcji Lürkensa, poza obrazem Zügla jest jeszcze dzieło innego artysty wschodnioeuropejskiego – obraz Fiedota Wasiliewicza Syczkowa *Zabawa ludowa*, przekazany 5 czerwca 1952 r. do Muzeum Sztuki w Łodzi przez Dom Dziecka im. Janka Krasickiego. Na wiejskiej, drodze została przedstawiona grupka odświętnie ubranych wiejskich dziewcząt, pochłoniętych wielkanocną zabawą ludową. Wyrazisty rysunek form, miękkość modelunku, intensywność barw decydują o wyrazie artystycznym utrzymanego w duchu realizmu dzieła. Tę ujmującą prostotą i bezpretensjonalnym wdziękiem scenę z życia Mordwinów⁶⁴¹, z którego to ludu wywodził się Syczkow, można identyfikować z obrazem znanym niegdyś jako *Wielkanoc na wsi*. Wilhelm Lürkens posiadał jeszcze drugi obraz tego malarza, absolwenta akademii petersburskiej, członka Towarzystwa Objazdowych Wystaw Artystycznych (Pieriedwiżnicy) – *Tańczącą cygankę*, który wystawiono na monachijskiej aukcji w 1938 r.

Kilka prac znaczących malarzy francuskich m.in.: *Krowy* Constanta Troyona, *W porcie* Auguste'a Renoira, *Akt* Edgara Degasa, *Nad Sekwaną* Alfreda Sisleya, zapewne stanowiły ozdobę kolekcji. Bogaty zespół dzieł barbizończyków oraz inspirujących się ich twórczością malarzy niemieckich (Douzette, Zügel) być może wskazuje na szczególne zainteresowanie łódzkiego przemysłowca impresjonizmem, określa jego preferencje estetyczne i śmiałość gustu.

Przegląd zawartości kolekcji Wilhelma Lürkensa należy uzupełnić o skromną i raczej przypadkową reprezentację sztuki polskiej. Kolekcjoner posiadał m.in. pracę odnoszącego triumfy w Monachium, cieszącego się powszechnie wzięciem Alfreda Wierusz-Kowalskiego – *Przejażdżka bryczką*; zapewne wzorem Juliusza Teodora

641 Mordwini, należący do rodziny ludów ugrofińskich, posługujący się własnym językiem opartym na alfabecie rosyjskim, zachowali wiele relikwów dawnych wierzeń, obyczajów oraz rozwinięte rękodzielniczo artystyczne, hafty i zdobnictwo w drewnie.

Heinzla von Hohenfels nabył obraz Henryka Siemiradzkiego *Dziewczyna przy studni*. Być może pod wpływem zainteresowań innego wybitnego łódzkiego kolekcjonera i przemysłowca, Henryka Grohmana, kupił obraz Jana Skotnickiego *Kapliczka i brama cmentarna*, powstały w 1899 r. Z przekazów archiwalnych wiadomo, że w kolekcji Lürkensa znajdowały się nastrojowy pejzaż Henryka Piątkowskiego *Torfowiska* oraz charakterystyczny dla twórczości Jana Ciąglińskiego *Widok Starego Miasta w Warszawie*. Wreszcie, można także odnotować polski rodowód autora obrazu *Brzeg morski* Lazara Rosenberga, urodzonego w Kownie malarza pochodzenia żydowskiego, działającego przede wszystkim w Berlinie.

Wilhelm Lürkens stworzył jedną z bardziej znaczących i wartościowych kolekcji Łodzi początku XX w. Bez wątpienia, autor recenzji wystawy charytatywnej z 1916 r., piszący na łamach „Gazety Łódzkiej”, podpisany inicjałem „G.”, nie minął się z prawdą, stwierdzając, że obrazy fabrykanta *mogłyby być ozdobą nie jednej galerii europejskiej*⁶⁴². Można z żalem odnotować, że zbiory te nie wzbogaciły miasta, w którym zostały stworzone, i że kolekcja uległa rozproszeniu. Jak się wydaje, przemysłowiec przewidział taką kolei rzeczy, pozostawiając w swym testamencie wskazówki dla spadkobierców, wiedząc, że nie podzielali oni jego pasji artystycznej.

Kolekcja Wilhelma Lürkensa, choć nasza wiedza o niej jest niesłychanie skromna, jawi się jako świadomie zbudowana, wyraziście sprofilowana i stworzona z prawdziwą pasją i oddaniem. Wobec szczątkowych archiwaliów wiele pytań musi nadal pozostać bez odpowiedzi, jak choćby to o predylekcję do pejzaży morskich – czy była sprawą przypadku czy świadomym wyborem, wynikłym ze szczególnego zainteresowania tą tematyką. Trudno dziś także przesądzić, czy zainteresowanie sztuką niemiecką było li tylko podyktowane jej dostępnością na pobliskim rynku, czy jednak wyrosło z upodobań estetycznych, czy też może stanowiło wyraz tęsknoty za rodzimymi stronami i odzwierciedlało trudności w zasymilowaniu się w wielokulturowej Łodzi.

Jakkolwiek odpowiadać na te pytania, wydaje się, że zgromadzone przez Lürkensa dzieła ujawniały jego indywidualny gust, a stworzona przezeń kolekcja była dalece bardziej wyrazem potrzeby obcowania z dziełami sztuki i rzeczywistej pasji kolekcjonera – miłośnika, niż wynikiem chłodnej kalkulacji, dyktowanej potrzebą tworzenia społecznego prestiżu.

---

642 „Gazeta Łódzka” 1917, nr 150, s. 3.

KOLEKCJA JULIUSZA TEODORA HEINZLA VON HOHENFELS

W tym rozdziale przedstawiony zostanie profil kolekcjonerski Juliusza Teodora Heinzla (1861–1922), który był przedstawicielem drugiego, w pełni związanego z Łodzią pokolenia rodziny Heinzlów, należącej do ścisłej elity potentatów przemysłowych w Łodzi końca XIX i początku XX w., obok Scheiblerów i Poznańskich. Juliusz Teodor urodzony 7 stycznia 1861 r., był trzecim synem, jednym z sześciorga dzieci Juliusza Józefa Heinzla, twórcy rodzinnej fortuny – głównym spadkobiercą i kontynuatorem tradycji rodzinnej.

Już za życia ojca Juliusz Teodor został dyrektorem zarządzającym Towarzystwem Akcyjnym Wyrobów Wełnianych i Półwełnianych, z siedzibą przy ul. Piotrkowskiej 104, oraz Towarzystwa Akcyjnego Apretura i Farbiarnia, mieszczącego się także przy ul. Piotrkowskiej pod numerem 226. Nim jednak zostanie szczegółowo zaprezentowana postać kolekcjonera, jego zainteresowania artystyczne oraz smak artystyczny, zanim podejmiemy rekonstrukcję jego kolekcji i jej losów, należy przyrzeć się jego działalności zawodowej i społecznej. Obraz postaci byłby niepełny, gdyby pominąć wcześniejsze losy rodziny i sposoby budowania jej potęgi finansowej oraz pozycji społecznej w Łodzi. Pozostają one w ścisłym związku z postawą i działaniami Juliusza Józefa, które ukształtowały mentalność jego syna jako przemysłowca, a także jako kolekcjonera dzieł sztuki.

Heinzlowie to niemiecka rodzina katolicka osiadła w Trautliebersdorfie (obecnie Kochanów) w powiecie Landeshut (obecnie Kamienna Góra) na Śląsku. Protoplastą łódzkiego rodu był tkacz cechowy Johann Nepomucenus Heinzel⁶⁴³, żonaty z Franciską Theresą Hake⁶⁴⁴. Małżeństwo zostało zawarte 3 września 1834 r., już w Łodzi⁶⁴⁵. Na decyzję o osiedleniu się w Łodzi miała wpływ polityka Królestwa Polskiego, której celem było zapewnienie odpowiedniej liczby siły fachowej dla intensywnie rozwijającego się przemysłu włókienniczego. 2 grudnia 1834 r. w Łodzi urodził się Juliusz Józef Heinzel⁶⁴⁶. Otrzymał wykształcenie tkacza, zdobyte w warsztacie ojca. W 1854 r. został przyjęty do Zgromadzenia Majstrów Tkackich, najliczniejszego cechu niemieckich osadników w mieście⁶⁴⁷.

643 Johann Nepomucenus urodzony i ochrzczony w kwietniu 1809 r. w należącej wówczas do Prus Trautliebersdorfie (Kochanów) w powiecie Landeshut na Śląsku (Kamienna Góra), jako syn ze związku małżeńskiego Anny Marii Theresii Niepel (ur. 1784 Trautliebersdorf) i Karla Heinzla, zawartego w 1806 r. Dotychczas nieznanne w literaturze dane pochodzą z ksiąg metrykalnych przechowywanych w Archiwum kościoła św. Karola Boromeuszawie Wrocławiu (Sigillum Ecclesiae Wratislaviensis ad S. Carolum), kopie akt w posiadaniu autora dzięki uprzejmości pani Miry Brzozowskiej.

644 Córka Marianne Witlein i Josepha Hake, także z Kochanowa, wg ksiąg metrykalnych, ibidem.

645 Ibidem.

646 APŁ, AmŁ, Księgi ludności stałej, t. 6, poz. 587, Księgi ludności stałej, t. 12, poz. 529.

647 Rynkowska 1961/1, s. 350.

Początkowo prowadził założoną przez ojca manufakturę nakładczą, złożoną z warsztatów pracujących w domach różnych tkaczy. Wkrótce rozpoczął praktykę w tkalni Karola Wilhelma Scheiblera przy Wodnym Rynku. 20 października 1856 r. poślubił Paulinę Volkman (ur. 1835) – podobnie jak on katoliczkę, córkę łódzkiego tkacza cechowego. W intercyzie ślubnej znalazł się zapis: *ma własnego swego majątku dziś w ruchomościach i warsztatach do fabryki tkackiej należących wartującego rubli srebrem sto pięć*⁶⁴⁸. Paulina w 1857 r. otrzymała 450 rubli od ojca oraz 750 rubli jako pierwszą z trzech rat spłaty posagu o wysokości 2650 rubli srebrem. Sumy te pozwoliły Juliuszowi Józefowi samodzielnie wkroczyć na łódzki rynek przemysłowy. W 1857 r. utworzył własny, skromny, niezmechanizowany jeszcze warsztat.

Powstanie manufaktury Juliusza Józefa Heinzla zbiegło się ze zniesieniem granicy celnej między Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim, co w istotny sposób wpłynęło na rozwój łódzkich fabryk, w tym także Heinzlowskiego przedsięwzięcia. W początkowym okresie działalności, jak podaje Jacek Strzałkowski, Heinzel posiadał 9 ręcznych krosien i 5 warsztatów żakardowych, a z najemnych 14 tkaczy tylko dwóch pracowało u niego w domu. Sam zajmował się organizacją pracy, zakupem przędzy i sprzedażą bawełnianego drelichu i nankinu (gładka żółta tkanina z bawełny nankińskiej), za który uzyskał w 1857 roku sumę 6780 rubli. Trzy lata później, zatrudnił już 26 tkaczy u siebie i 18 mających warsztaty ustawione we własnych domach⁶⁴⁹. W latach 60. Juliusz Józef Heinzel stopniowo przestawił się na produkcję wełnianą, co pozwoliło mu uniknąć kryzysu bawełnianego, spowodowanego brakiem dostaw surowca ze Stanów Zjednoczonych, w następstwie toczącej się tam wówczas wojny domowej. W ciągu kilku lat, dzięki dużemu uporowi i sprzyjającym okolicznościom, Heinzel wyrósł w połowie lat 70. XIX w. na łódzkiego

134. Artysta nieokreślony, *Portret Pauliny Volkman – matki Juliusza Teodora Heinzla*, kat. poz. 601

648 Cyt. za: Skrzydło 1999, s. 73.

649 Strzałkowski 1994, s. 19. Jednocześnie zauważa Strzałkowski rozbieżności w literaturze, co do liczby warsztatów pracujących dla Heinzla: Gryzelda Missalowa określa ich liczbę w 1858 r. na 77 zwykłych i 7 żakardowych – por. Missalowa 1964–1975, t. 1 (1964), s. 302, Anna Rynkowska podaje 23 krosna – por. Rynkowska 1970, s. 121, Pytlas, powołując się na archiwalia notuje 11 zwykłych i 7 warsztatowych, Pytlas 1972, s. 16.

135. Oswald Achenbach, *Pejzaż włoski – panorama Arrici*, kat. poz. 602

i nie tylko „króla wełny”. Podobnie, jak pabianiczenie Benjamin Krusche i Rudolf Kindler (przy braku dużej konkurencji w zakresie wyrobów wełnianych) czerpał ze sprzedaży swoich towarów wielkie zyski. W 1866 r. wybudował pierwszą w Łodzi tkalnię mechaniczną wyrobów wełnianych – na parterze umieścił 32 krosna mechaniczne, 2 maszyny do szpulowania przędzy ze 120 wrzecionami, napędzane mechanicznie silnikiem o mocy 30 KM zasilanym parą z kotła o sile 45 KM⁶⁵⁰. W następ-

nych latach fabryka intensywnie się rozwijała, uzupełniano park maszynowy, a w 1888 r. dobudowano także nowy budynek. W 1896 r. w fabryce przy ul. Piotrkowskiej pracowało ponad 1000 warsztatów, 18 szpularek z 1260 szpulami, 4 maszyny do szlichtowania i 9 mechanicznych snowalni⁶⁵¹. W fabryce było zatrudnionych wówczas 1200 robotników zarabiających 420 000 rubli rocznie. Produkowano wyroby wełniane i półwełniane, a także towary konfekcyjne, rozchodzące się w wielu odległych guberniach Cesarstwa Rosyjskiego. Roczna wysokość obrotów zakładu sięgała 3 500 000 rubli⁶⁵². Około 1896 r. fabryka składała się z mechanicznych tkalni materiałów wełnianych i półwełnianych, farbiarni, apretury, pakowalni, ślusarni, stolarni i kuźni. Poza składem i działem sprzedaży przy ul. Piotrkowskiej 104, fabryka Heinzla posiadała liczne sklepy, określane mianem biur handlowych – w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 268, w Warszawie przy ul. Gęsiej 7 oraz w Moskwie, Petersburgu, Charkowie, Rostowie nad Donem, Odessie, jak również na jarmarkach w Łączynie w guberni lubelskiej, Niżnym Gorodzie, Irkucku i Jarmolińcach na Podolu.

Przełomowym zdarzeniem w historii przedsiębiorstwa było jego strukturalne przekształcenie własnościowe – powstanie Towarzystwa Akcyjnego. W marcu 1890 r. Juliusz Józef Heinzel wraz z żoną stali się właścicielami akcji imiennych, emitowanych przez Towarzystwo Akcyjne Manufaktury Juliusza Heinzla, o wartości 3 000 000 rubli (300 akcji po 10 000 rubli)⁶⁵³.

650 Litten 1897, s. 95.

651 Pytłas 1972, s. 19, Strzałkowski 2004, s. 20.

652 Strzałkowski 2004, s. 21.

653 Historię rozwoju fabryki, szczegółową charakterystykę zmian zachodzących w przedsiębiorstwie omawia Pytłas w opracowaniu monograficznym poświęconym zakładom: Pytłas 1972.

Nie likwidując doskonale prosperującego i wciąż rozwijającego się przedsiębiorstwa rodzinnego przy ul. Piotrkowskiej (skupiającego wówczas 2/5 całej produkcji wełnianej i zatrudniającego 1/2 wszystkich robotników tej branży), Heinzel wraz z Juliuszem Kunitzerem zakupili w 1879 r., we wsi Widzew, działki chłopskie wraz z domami o powierzchni 41 mórg i wspólnie założyli Widzewską Manufakturę – zakłady włókiennicze i osiedle fabryczne – która w 1889 r. przekształciła się w Towarzystwo Akcyjne Wyrobów Bawełnianych Heinzel & Kunitzer, z kapitałem zakładowym wynoszącym 3 000 000 rubli. Juliusz Józef Heinzel został dyrektorem handlowym przedsiębiorstwa. Składało się ono z tkalni, przędzalni, bielnika i apretury. W fabryce zatrudniano wówczas około 1500 pracowników, mieszkających w pobliskich domach fabrycznych. W 1900 r., kiedy to Juliusza Józefa Heinzla zastąpił po jego śmierci syn Juliusz Teodor, w fabryce pracowało 2818 robotników – pod względem zatrudnienia spółka zajmowała 3 miejsce w Łodzi, ustępując jedynie, choć znacznie, firmom Scheiblera i Poznańskiego.

Juliusz Józef Heinzel, podobnie jak inni łódzcy przemysłowcy, nabywał nieruchomości na terenie miasta, a potem, by powiększyć osobiste zyski, sprzedawał je własnym firmom⁶⁵⁴. Do Towarzystwa Akcyjnego Heinzłów należały m.in. parcele przy ul. Piotrkowskiej 102–106, 222–230, ich przedłużenie do równoległej ul. Mikołajewskiej (obecnie Henryka Sienkiewicza) 47–51 oraz przy zbiegu ul. Piotrkowskiej z ul. Brzeźną 147–151, a także przy ulicach Widzewskiej 74 (obecnie Jana Kilińskiego) i Juliusza 46. W dążeniu do osiągnięcia statusu bliskiego ziemiaństwu Juliusz Józef Heinzel stał się także właścicielem wielu majątków w okolicy Piotrkowa i Łodzi, m.in.: Julianowa, Arturówka, Marysina, Łagiewnik, folwarków Moskule i Imielnik, osady w Radogoszczu, majątków Klek, Kamieńsk koło Piotrkowa, Boczkowice, Czyżów, Ruszczyń, majątku i osady młynarskiej Dobrzyszków koło Brzezin.

By nadać postaci Heinzla nieco barwy, warto sięgnąć po wspomnienia Stefana Krzywoszewskiego, w którego pamięci przemysłowiec zapisał się tak oto: *Starego Heinzla, ojca współbiedników [chodzi o Juliusza Teodora i Ludwika], znałem. Było to barczyste i ciężkie niemczyisko; wyglądał raczej na majstra fabrycznego niż na potentata przemysłowego. Lecz dość było zamienić z nim parę zdań, by ocenić jego doświadczenie w interesach i szybkość decyzji. Po polsku mówił lichy, synowie za to mówili lepiej po polsku niż po niemiecku*⁶⁵⁵.

Całe życie Juliusz Józef poświęcił rozwojowi fabryki – odniósł znaczący sukces finansowy. Za wkład w rozwój przemysłu i za swoją działalność społeczną i charytatywną otrzymał wiele odznaczeń, m.in. ordery św. Stanisława (1880), św. Anny (1883), św. Włodzimierza (1888). Otrzymał również dziedziczny tytuł cesarskiego radcy przemysłowego. Jednak mimo zdobytej pozycji wśród elity przemysłowej Łodzi doskwierało mu jego niskie pochodzenie. Na kilka lat przed śmiercią, prawdopodobnie za namową synów, Juliusza Teodora i Ludwika, podjął starania o uszlachcenie nazwiska. W wieku

654 Była to dość częsta wśród przemysłowców praktyka powiększania majątku rodzinnego – tak postępowali m.in. Poznańscy i Silbersteinowie.

655 Krzywoszewski 1947, s. 51.

57 lat, 10 marca 1891 r., otrzymał tytuł barona z nadania księcia saskiego Ernesta II von Eberlein⁶⁵⁶, a dla potwierdzenia statusu uzyskał w 1893 r. wycenioną na 230 000 marek (103 500 rubli) posiadłość – otoczony znacznych rozmiarów parkiem pałac Hohenfels, położony na jednym ze wzgórz otaczających od zachodu Coburg w ówczesnym księstwie Sachsen–Coburg–Gotha, na pograniczu Turynii i bawarskiej Frankonii⁶⁵⁷. Nabyty przez Heinzla niewielki pałac, swymi rozmiarami raczej zasługujący na miano okazałej neorenesansowej willi, został zaprojektowany przez ucznia Schinkla, Carla Balthasara Harrisa. Budowli założonej na planie wydłużonego prostokąta ze środkowymi trójosiowymi ryzalitami, została nadana harmonijna, klasyczna forma. Elewacje wyłożone piaskowcem dodawały budowli monumentalizmu i dostojności. *Elegancją – jak napisał Krzysztof Stefański – odznacza się elewacja ogrodowa, od strony wschodniej, z ryzalitem poprzedzonym tarasem ze schodami, z dużymi, zakończonymi półkoliście portfenetrami na parterze, a także na piętrze – wychodzącymi na balkon. Mniejsze portfenetry znajdują się także na drugim piętrze. Mimo przekształceń i adaptacji, jakim podlegał obiekt, zachowały się wnętrza, zapewne pochodzące w większości z okresu, gdy pałac był w posiadaniu łódzkiej rodziny. Bogatym wystrojem odznacza się główna sala na parterze, z kominkiem i dekoracyjnym stropem. Dawny wystrój zachowała klatka schodowa*⁶⁵⁸. Ten niewątpliwie znaczący wydatek nie był raczej lokatą kapitału, miał na celu podniesienie splendoru rodziny, od teraz Heinzel von Hohenfels. W 1918 r. posiadłość sprzedano, nabył ją berliński przedsiębiorca Siegmund Bergmann, a po jego śmierci w 1927 r. została przejęta przez władze miejskie⁶⁵⁹.

656 Kopia aktu nadania Juliuszowi Heinzlowi tytułu baronowskiego znajduje się w aneksie do Księgi ludności stałej, t. 12, poz. 529 (APŁ, AmŁ): *Wir Ernst / Herzog von Sachsen Coburg und Gotha etc.–etc.–etc. / Fügen hiermit zu wissen Uns, Unsere Herzoglichen Erben und Nachkommen, dass Wir Uns gnädigst bewegen gefunden haben, den Kaiserlich Russischen Manufakturath und Herzoglich Sachsen-Coburgischen Grundbesitzer / Julius Heinzel / aus landesherrlicher Macht in den Freiherrenstand unserer Lande aufzunehmen, dergestalt, dass derselbe sowie dessen rechtmässige eheliche Nachkommen als dem Freiherrenstande angehörige von Jedermann angesehen und der damit verbundenen Rechte theilhaftig werden sollen. Hiermit wollen Wir den Julius Heinzel und seinen ehelichen Nachkommen in Gnaden gestatten, gegen Uns, Unsere Herzogliche Nachkommen und Nachfolger und somit gegen Jedermann sich in allen Reden, Schriften und Siegeln Freiherr Heinzel von Hohenfels zu nennen und zu schreiben. Zur Dauerkundung dessen haben Wir gegenwärtiges Diuturnus–Diplom unter Beifügung Unseres Herzoglichen Siegels ausfertigen lassen und eigenhändig vollzogen./ Gotha, 10. März 1891.* Akt nadania tytułu i wpisanie na listę osób z tytułami arystokratycznymi potwierdzają „Roczniki Gothajskie” (Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser, lata 1891–1919) – podają za: Stefański 2009/1, s. 139.

657 Tytułarne księstwo o powierzchni 980 km², istniało do śmierci Ernesta II w 1893 r. i stanowiło część Cesarstwa Niemieckiego. Władca sprzedawał każdemu, kto dobrze zapłacił, kawałki ziemi, dodając do nich za znaczną sumę tytuły barona pochodzące od nazwy majątku. Poza Heinzlem, Ernst II sprzedał także tytuł m.in. Leonowi Władysławowi Loewensteinowi, mężowi Marii Heleny, bratanicy Leopolda Kronenberga. Zob. także: Stefański 2009/1, s. 140–141, Kronenbergowie 1998.

658 Stefański 2009/1, s. 142.

659 W 1934 r. mieścił się tam ośrodek szkoleniowy dla kobiecej kadry kierowniczej NSDAP, po wojnie zaś kasyno oficerskie dla żołnierzy armii amerykańskiej, w 1954 r. znalazła tam swoją siedzibę prywatna szkoła gimnastyczna Medau-Schule, która w 2004 r. została przekształcona w prywatną uczelnię zajmującą się wiedzą o zdrowiu i terapii, funkcjonującą pod nazwą Fachhochschule Schloss Hohenfels. Zob. także: Stefański 2009/1, s. 142–143, <http://www.fh-schloss-hohenfels.de> (dostęp: 10.05.2009).

Juliusz Józef Heinzel miał z Pauliną Volkman sześcioro dzieci. Najstarszym synem był Adolf⁶⁶⁰, następnym Karol Gustaw⁶⁶¹, trzecim z kolei Juliusz Teodor⁶⁶², później urodziła się Rozalia Paulina⁶⁶³, przedostatnim dzieckiem okazał się Ludwik Henryk⁶⁶⁴, ostatnim zaś Emilia Waleria⁶⁶⁵. Sprawdzonego sposobem wyniesienia rodziny na najwyższe szczeble drabiny społecznej stały się zaplanowane przez Juliusza Józefa Heinzla mariaże jego dzieci. Poprzez małżeństwo 34-letniego Juliusza Teodora

136. Gustav Courbet, *Zamek w Chillon*, kat. poz. 609

z Anną Emilią Geyer (1872–1948), córką Ryszarda Geyera, wnuczką Ludwika⁶⁶⁶, Heinzelowie weszli do najbogatszej obok Scheiblerów rodziny o niemieckich korzeniach osiadłej w Łodzi, a poprzez koneksje Geyerów stali się skoligaceni z kolejnymi rodzinami tutejszej plutokracji – z Wernerami, a przez nich z Scheiblerami, Schlosserami i Weilami. Z tego związku na świat przyszło czworo dzieci: Irma Olga Paulina Wiktorja, Juliusz Ryszard Roman, Roman Cezar Ludwik, Melita Anna Rafaela. Emilia Waleria poślubiła Giuseppe Tanfaniego, włoskiego finansistę, który na krótko przed ślubem kupił sobie tytuł baronowski. Z kolei Ludwik ożenił się z hrabianką Marią Konstancją Colonna-Walewską (1875–1938), córką Wincentego Walewskiego i Marii z Przeździeckich⁶⁶⁷. Był to jedyny mariaż łódzkiej burżuazji przemysłowej z arystokracją, wprawdzie zubożałą, ale z nobilitującym tytułem. Z tego związku urodziła się około 1898 r. Kon-

660 Ur. 29.07.1857, ożeniony z protestantką Matyldą Emmą Leman, wycofał się z rodzinnych interesów i działalności przemysłowej i osiadł w Austrii, APŁ, AmŁ, Księgi ludności stałej, t. 12, poz. 529. Szczegółowe ustalenia genealogiczne zawarte zostały w pracach: Piesiakowska 1963, s. 23–27, Strzałkowski 1994, s. 43–48.

661 Ur. 21.06.1859, APŁ, AmŁ, Księgi ludności stałej, t. 12, poz. 529, Piesiakowska 1963, s. 23–27.

662 Ur. 7.01.1861, ibidem.

663 Ur. 21.04.1862, ibidem.

664 Ur. 25.07.1863, ibidem.

665 Ur. 12.01.1865, APŁ, AmŁ, Księgi hipoteczne, rep. 79, cyt. za: Piesiakowską 1963, s. 24.

666 Anna Emilia Geyer przed zamążpójściem zmieniła wyznanie z luterńskiego na katolickie, przystosowując się do konfesji przyszłego małżonka. Ślub odbył się w kościele p.w. św. Krzyża. Akt wpisany został do Księgi ślubów w języku rosyjskim zgodnie z przepisami, małżonkowie podpisali go po polsku. Urząd Stanu Cywilnego, Księga ślubów parafii p.w. św. Krzyża 1895 r., cyt. za: Strzałkowski 2004, s. 11.

667 Ludwik Heinzel podobno miał twierdzić, że jego dzieci będą w prostej linii prawnukami cesarza Francji – za sprawą żony, która była wnuczką hr. Marii Walewskiej. Rodzina Calonna-Walewskich posiadała dwa hotele w Warszawie i kopalnię węgla „Jan” w Zagłębiu Dąbrowskim, którą następnie odsprzedała francuskiemu kapitałowi.

stancja Elżbieta Paulina (Kitty). W 1918 r. wyszła za mąż za Oswalda Franciszka von Keremenica, konsula Cesarstwa Austriackiego w Warszawie.

Senior łódzkiego rodu był niezwykle aktywny społecznie, zasiadał we władzach wielu towarzystw dobroczynnych. Poprzez tę postawę filantropa wyraźnie zaznaczał swoją obecność w życiu miasta. Wydaje się, iż rozmaite akcje charytatywne w różnych, głównie rosyjskich organizacjach miały służyć utrwaleniu pozycji i nazwiska

137. Maksymilian Gierymski, *Patrol powstańczy*, kat. poz. 611

przemysłowca w Łodzi i Cesarstwie Rosyjskim. O licznych drobnych, nie przekraczających kilkuset rubli, wpłatach na rzecz rozmaitych instytucji chętnie donosiła prasa. Choć zapewne więcej w tych działaniach było próżności, chęci zapisania się rodziny w powszechnej świadomości łódzian, może także i uciśnienia sumienia bezwzględniego fabrykanta, pomagającego ludziom, z których pracy czerpie zysk, to jednak dawały one także wymierne korzyści społeczne. Z inicjatywy Juliusza Józefa Heinzla, dla rozładowania wzburzenia wśród robotników, powstał w 1877 r. komitet opiekujący się ubogimi, z czasem przekształcony w Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynności, którego został prezesem⁶⁶⁸. Wzorem innych fabrykantów zakładał szkoły dla dzieci i dla dorosłych, organizował opiekę lekarską, budował domy mieszkalne dla pracowników, m.in. w 1880 r. przy ul. Przejazd (obecnie Juliana Tuwima). Do I wojny światowej prawie 1/3 załogi zakładów Heinzla miała zapewnione mieszkania.

Przy całej tej filantropii nie można zapominać o drugim, bezwzględnym obliczu fabrykanta. Po fali strajków i walk robotników o skrócenie dnia pracy przynajmniej do

⁶⁶⁸ Towarzystwo, którego prezesem był Juliusz Heinzel przyczyniło się do powstania przytułku dla starców i kalek. Przy finansowym wsparciu łódzkich fabrykantów wybudowano specjalny budynek na ten cel.

10 godzin oraz o podwyżkę płac w fabryce Heinzla i Kunitzera, w czerwcu 1893 r. bez głębszego uzasadnienia Heinzel posunął się do sprowadzenia przeciwko robotnikom wojska i policji.

Nie sposób przemilczeć jednak udziału J.J. Heinzla, katolika, ale jakże wiernego poddanego cara, w budowie pierwszej w Łodzi prawosławnej cerkwi pod wezwaniem Aleksandra Newskiego. Została ona wybudowana w latach 1880–1884 dzięki dobrowolnym składkom przemysłowców łódzkich różnych wyznań – na czele komitetu kierującego budową stali Iwan Kachanow, gubernator piotrkowski oraz Heinzel. Do dziś w cerkwi znajduje się, zlecona kosztem kilkuset rubli, okolicznościowa kompozycja z fotografiami członków komitetu i architekta oraz widokiem świątyni, zamówionym u malarza i rysownika warszawskiego – Władysława Gumowskiego.

Juliusz Józef Heinzel zmarł 8 lipca 1895 r. w swojej posiadłości w Hohenfels⁶⁶⁹. Zwłoki przewieziono do Łodzi w specjalnym wagonie. 14 sierpnia odbył się pogrzeb na Starym Cmentarzu Katolickim, który nazajutrz szeroko relacjonowała prasa⁶⁷⁰.

Wartość majątku rodzinnego Heinzłów po śmierci Juliusza Józefa oszacowano na 5 858 673,61 rubli (netto 4 798 300 rubli). W wyniku podziału wdowa Paulina otrzymała 3 300 000⁶⁷¹, syn Juliusz Teodor i prawdopodobnie reszta dzieci po ok. 500 000. Na czele rodzinnych interesów stanął Juliusz Teodor, jedyny członek rodziny, który jak się miało okazać, potrafił sprawnie zarządzać firmą. Dbał o rozwój odziedziczonego przedsiębiorstwa, wypełniał społeczne role, jednak jednocześnie, inaczej niż ojciec, korzystał ze zgromadzonego majątku – prowadził wygodne życie w Julianowie, chętnie poświęcał czas podróżom zagranicznym; był też jednym z pierwszych w Łodzi posiadaczy samochodu, który sam prowadził.

Młodszy brat, Ludwik Henryk, choć niekiedy wspierał w interesach Juliusza Teodora (posiadał pakiety akcji rodzinnych firm, piastował rozmaite funkcje), to jednak nie był zainteresowany działalnością przemysłową. W 1911 r. zaangażował się w przejęcie od Banku Handlowego kontrolnego pakietu akcji Towarzystwa Akcyjnego „Grand Hotel”⁶⁷², był także inicjatorem i pierwszym prezesem spółki „Warrant”. Najchętniej jednak prowadził życie wedle modelu ziemiańskiego, osiadłszy wraz z żoną Marią Konstancją Colonna-Walewską z Przeździeckich w dobrach łagiewnickich. Własnością Ludwika był pobliski Arturówek, w którym otworzył browar i wytwórnię win, a w Łagiewnikach zajmował się hodowlą koni. Ludwikostwo Heinzlowie chętnie podejmowali w swym pałacu gości (bywał u nich wielokrotnie m.in. Henryk Sienkiewicz), organizowali przyjęcia, bale, kuligi oraz polowania w pobliskich lasach (zwierzynę czasem sprowadzano z Puszczy Białowieskiej). Juliusz Teodor i Ludwik Henryk w młodości prowadzili barw-

669 Zgodnie z napisem na płycie grobowej w mauzoleum. Zob. także Łódź 1913, s. 32, choć Rynkowska 1961, s. 350 podaje datę 7 sierpnia 1895.

670 Cyt. za: Strzałkowski 2004, s. 11, relacje prasowe: „Lodzer Zeitung” 1895, nr 184, s. 2; „Lodzer Zeitung” 1895, nr 185, s. 6–7; „Lodzer Zeitung” 1895, nr 187, s. 2; „Lodzer Zeitung” 1895, nr 189, s. 2. Zob. także: Pytlas 1994, s. 334.

671 Jeszcze w 1908 r. majątek pozostawiony w spadku przez Paulinę wynosił 2 700 000 rubli.

672 Badziak, Olejnik, Pełka 1988, s. 7, 24, 25, 42, 50.

ne i wesołe życie, cenili sobie towarzystwo pięknych kobiet; gdy do Łodzi w 1890 r. przyjechała z gościnnymi występami sławna warszawska aktorka Maria Wisnowska, obaj postanowili zabiegać o jej względy⁶⁷³.

Juliusz Teodor w 1881 r. ukończył gimnazjum w Rydze, a następnie studiował chemię w tamtejszej Politechnice⁶⁷⁴. Jako młody człowiek miał już ugruntowaną pozycję. Jeszcze za życia ojca objął obowiązki dyrektora zarządzającego Towarzystwem Akcyjnym Wyróbów Wełnianych i Półwełnianych przy ul. Piotrkowskiej 104 oraz Towarzystwa Akcyjnego Apretura i Farbiarnia z siedzibą przy ul. Piotrkowskiej 226. W spadku po ojcu otrzymał część akcji Towarzystwa Akcyjnego Widzewskiej Manufaktury Bawełnianej (dawniej „Heinzel i Kunitzer”), przy ul. Rokicińskiej (obecnie al. Józefa Piłsudskiego)⁶⁷⁵.

Po kolejnym okresie prosperity w latach 1899–1901 Towarzystwo Akcyjne Heinzla awansowało do grona najważniejszych zakładów przemysłu wełnianego. Wedle Edwar-da Littena fabryka Heinzla była największą fabryką wyrobów wełnianych w Cesarstwie Rosyjskim⁶⁷⁶. Podczas wystawy zorganizowanej w Moskwie Juliusz Teodor otrzymał prawo używania dla swoich tkanin wełnianych i półwełnianych herbu Cesarstwa Rosyjskiego⁶⁷⁷. Reprezentując przemysł rosyjski podczas wystawy powszechnej w Paryżu w 1900 r., za wyroby swej fabryki został wyróżniony medalem⁶⁷⁸. Na przełomie XIX i XX w. zakłady Heinzla, pod względem liczby zatrudnionych robotników, ustępowały jedynie firmom K.H. Schön z Sosnowca i Thornton z Petersburga. Do wybuchu I wojny światowej istniały 3 towarzystwa akcyjne, w których Juliusz Teodor, jego córki i synowie posiadali większość akcji: Towarzystwo Akcyjne Wyróbów Półwełnianych Juliusz Heinzel przy ul. Piotrkowskiej 104, Manufaktura Bawełniana Heinzel i Kunitzer na Widzewie przy ul. Rokicińskiej 81 oraz Apretura i Farbiarnia Juliusz Heinzel z siedzibą przy ul. Piotrkowskiej 226. W tym czasie grupa finansowo-przemysłowa Heinzlów pod względem kapitałów zajmowała drugie miejsce w Łodzi, tuż za Scheiblerami-Herbstami.

W 1899 r. seniorka rodu, wdowa po Juliuszu Józefie, matka Juliusza Teodora, Paulina Heinzel uzyskała dochód (w formie dywidend, pensji, tantiem) 185 000 rubli, zaś Juliusz Teodor ok. 125 000 rubli, Ludwik zaś 62 000 rubli⁶⁷⁹.

Juliusz Teodor był od 1879 r. członkiem dyrekcji Łódzkiego Towarzystwa Kredytowego, założonego w 1872 r. – dochodowej instytucji, pożyczającej pieniądze pod zastaw nieruchomości. Należał również do udziałowców Łódzkiego Banku Kupieckiego. Dywidendy od kapitału akcyjnego z tych przedsięwzięć przynosiły rocznie kilkadzie-

673 Tuszyńska 1990. Zob. także Krzywoszewski 1947, s. 50–51.

674 Ryga 1912.

675 W 1898 r. wycofał się z zarządu Widzewskiej Manufaktury, a swoje akcje przekazał Giuseppe Tanfaniemu, mężowi Emilii Heinzel.

676 Litten 1897, s. 96.

677 Poza Heinzlem prawo do używania herbu uzyskał Karol Scheibler za produkcję przędzy i kartonu, za piękne tkaniny bielone i drukowane przy umiarkowanej cenie takowych oraz za znakomite urządzenie fabryk i opiekę nad robotnikami, „Dziennik Łódzki” 1883, nr 49, s. 7.

678 Petersburg 1900/1, s. 57–59, Petersburg 1900/2, s. 64.

679 Dane pochodzą z zestawienia dokonanego na podstawie źródeł przez Jacka Strzałkowskiego – por. Strzałkowski 1994, s. 23.

siąt tysięcy rubli. Jako przedstawiciel wielkiego kapitału Heinzel zasiadał od 1898 r. w zarządzie Łódzkiego Komitetu Giełdowego⁶⁸⁰. Był członkiem Towarzystwa Górniczego „Saturn”. W 1899 r. był, wraz z bratem Ludwikiem, inicjatorem powstania Towarzystwa Akcyjnego Składów Towarowych i Ubezpieczeń Towarów „Warrant”⁶⁸¹. Od 1905 r. pełnił funkcję prezesa Rady Nadzorczej Spółki Akcyjnej Łódzkiej Fabryki Nici, która należała do Juliusza i Agnes Kunitzerów oraz Lejzora Louriego.

138. Jan Matejko, *Napad zaków na zbór ewangelicki w Krakowie*, kat. poz. 618

Wzorem ojca, Juliusz Teodor prowadził szeroką działalność społeczną.

Zaangażował się w budowę szpitala. Na fabrykantach ciążył obowiązek budowy i urządzania szpitali, tak by jedno łóżko przypadało na tysiąc robotników. Powstała koncepcja budowy jednego wspólnego szpitala, na którą złożyć się miała cała grupa przemysłowców. Powołano komitet budowy, a Heinzel został jego prezesem. Fabrykanci opodatkowali się w wysokości 1500 rubli każdy i w 1897 r. został otwarty szpital na 120 łóżek⁶⁸². Heinzel był też wśród inicjatorów utworzenia Towarzystwa Łódzkich Elektrycznych Kolejek Dojazdowych, które zajmowało się budową trakcji tramwajowej w mieście, jak i na trasach podmiejskich⁶⁸³.

Juliusz Teodor Heinzel przyjmował, dość zresztą powszechną wśród łódzkich przemysłowców, postawę legalizmu i lojalności wobec władzy carskiej. Stawił się 26 września 1884 r. na stacji kolejowej w Koluszkach, by powitać cara Aleksandra III z małżonką odbywających podróż do pałacyku myśliwskiego w Spale. Od 1896 r. był członkiem zarządu zakładu dla biednych dzieci w Łodzi, funkcjonującego pod protektoratem cara, a od 1898 r. Głównego Komitetu Opieki nad Przytułkami Dziecięcymi w Petersburgu. Podobnie jak jego ojciec, Juliusz Teodor cieszył się względami cara. Wprawdzie otrzymał zaledwie jeden order – św. Stanisława, ale zyskał prawo używania tytułów honorowych – radcy dworu cesarskiego oraz kolegialnego i rzeczywistego radcy stanu Cesarstwa Rosyjskiego⁶⁸⁴. Legalizm łączył z bezwzględnością kapitalisty.

680 „Neue Lodzer Zeitung”(Illustrierte Sonntags-Beilage) 1903, nr 23.

681 Do 1914 r. pakiet kontrolny spoczywał w rękach rodziny Heinzlów, wśród członków Rady byli m.in. Stefan Jarociński i Rudolf Keller.

682 Przed II wojną światową szpital został znacznie rozbudowany. Całość kompleksu to dzisiejszy szpital Wojskowej Akademii Medycznej przy ul. Stefana Żeromskiego.

683 Dzięki staraniom Towarzystwa w 1901 r. ruszyły tramwaje z Łodzi do Pabianic, potem do Zgierza.

684 W tym czasie odstępowano od tradycji wyróżniania medalami na rzecz honorowej tytułatury dworskiej.

W czasie rewolucji 1905 r. fabryka Heinzla i Kunitzera stała się terenem ostrych rozruchów spowodowanych wprowadzeniem jedenastogodzinnego dnia pracy, utrzymaniem zaniżonych zarobków i innymi restrykcjami. W odwecie za usunięcie przez robotników kilku znienawidzonych za brutalność majstrów, wezwane przez dyrekcję wojsko zabiło 9 robotników i 20 raniło. Podpis obu przemysłowców widniał także na depešy wysłanej 31 maja przez łódzkich fabrykantów do warszawskiego generał-gubernatora

139. Henryk Siemiradzki, *Taniec wśród mieczy*, kat. poz. 633

o podjęcie energicznych kroków w celu zabezpieczenia majątku fabrykantów przed zrewoltowanym proletariatem⁶⁸⁵. W grudniu 1906 r. fabryka Heinzla wraz z innymi przystąpiła do lokautu, wyrzucając na bruk wszystkich robotników na cztery miesiące.

Podczas I wojny światowej, w wyniku odcięcia od rynków zbytu, składów, biur handlowych i kapitałów złożonych w rosyjskich bankach, a także konieczności produkowania na kredyt dla Rzeszy, fabryka Heinzla przeżywała kryzys. Przedsiębiorstwo Heinzlów podupadło i już nie zdołało się podnieść. Zmniejszył się także wyraźnie udział rodziny Heinzlów w Widzewskiej Manufakturze, w której niepodzielnie panował Oskar Kon, chętnie pozbywający się niewygodnych współników. Mimo licznych prób wyjścia z recesji, zadłużenie zakładów Heinzla w bankach zachodnich wzrastało. Choć fabryki pracowały, kominy fabryczne dymiły, to okres blasku nazwiska Heinzel przeminął bezpowrotnie. Następowala powolna wyprzedaż majątku i dóbr ziemskich. Wszystko to przyspieszyło śmierć Juliusza Teodora. Zmarł 21 sierpnia 1922 r. w wieku 61 lat. Na czele przedsiębiorstwa rodzinnego stanęła wdowa Anna, dyrektorem został ich syn Juliusz Roman. Starali się oni podtrzymać niewielką produkcję, jednak dwa lata

⁶⁸⁵ Konsekwencją być może był zamach robotnika Adolfa Szumana na Juliusza Kunitzera, w wyniku którego nastąpiło dalsze zaostrzenie represji rządu carskiego.

po śmierci Juliusza Teodora ogłoszono upadłość zakładów. W 1925 r. zarządzanie firmą przejął Syndyk Ostateczny Upadłości, który wynajmował budynki fabryczne i pojedyncze hale różnym mniejszym spółkom. W 1930 r. firma wykazała w bilansie ponad 12 000 000 złotych strat. W wyniku rozmaitych działań prawnych, postępowań wierzycieli, procedur syndyków, trudności ze sprzedażą olbrzymich nieruchomości proces likwidacji trwał długo. Zakłady i należące do nich nieruchomości zostały ostatecznie zlicytowane w roku 1936.

Losy kolejnych pokoleń rodziny Heinzlów były rozmaite. Syn Juliusza Teodora – Juliusz Ryszard, odznaczony w 1920 r. srebrnym orderem *Virtuti Militari*, trafił do obozu w Starobielsku, zginął w Charkowie. Jedna z wnuczek podczas wojny prawdopodobnie podpisała *Volkslistę*, potem trafiła do rosyjskiego więzienia, ostatnie lata życia spędziła w wynajmowanym pokoju przy ul. Piotrkowskiej, inni członkowie rodu rozproszyli się po Europie. O fabrykanckiej fortunie przypominają dziś jednak częściowo istniejące rezydencje, odzwierciedlające estetyczne gusta Heinzlów.

* * *

Johannes Heinzl, przybywszy w 1834 r. do Łodzi, zamieszkał w drewnianym dwuizbowym domku przy ul. Zarzewskiej 75⁶⁸⁶. Po 1855 r. rodzina Heinzlów mieszkała przy ul. Piotrkowskiej 224, a Juliusz Józef po ślubie zamieszkał początkowo prawdopodobnie u teściów. Około 1855 r. zakupił od Gottlieba Finkego za 1620 rubli w srebrze działkę o numerze hipoteki 529 przy ul. Piotrkowskiej 106⁶⁸⁷. Znajdowała się tam tkalnia wełny (bodaj pierwsza w Królestwie Polskim), a na zapleczu pomieszczenia dla czeladników, robotników i uczniów pracujących na ręcznych warsztatach tkackich, z tyłu od strony ul. Dzikiej (obecnie Henryka Sienkiewicza) – kotłownia z maszyną parową, która napędzała pracę trzydziestu dwóch krosien mechanicznych produkcji angielskiej. W 1871 r. Juliusz Józef nabył od Karola Bennicha za sumę 10 000 rubli sąsiednią działkę przy ul. Piotrkowskiej 104 (nr hipoteki 530), wkrótce potem od Amalii i Fryderyka Wilhelmów za 9500 rubli działkę nr 528. Intensywny rozwój przedsiębiorstwa przyczynił się do rozbudowy fabryki – w latach 70. powstała od strony dzisiejszego Pasażu Schillera dwupiętrowa tkalnia z 96 warsztatami mechanicznymi. Około 1880 r. Juliusz Józef rozpoczął budowę pierwszego pałacu Heinzlów w Łodzi.

Począwszy od lat 80. XIX w. zaczęły przy ul. Piotrkowskiej pojawiać się nie tylko wielopiętrowe kamienice, ale też siedziby przedsiębiorców i przemysłowców o charakterze rezydencjonalnym. Mieściły poza częścią mieszkalną od frontu posesji także pomieszczenia biurowo-gospodarcze z reguły na tyłach budynku, kantor – biuro firmy, a niekiedy także skład towaru. Za pierwszą tego typu siedzibę uchodzi właśnie rezy-

686 Strzałkowski 2004, s. 33.

687 Prawdopodobnie jest to przebudowany obecnie budynek, stojący po lewej stronie dziedzińca pałacu przy ul. Piotrkowskiej 104 (dzisiejszego Urzędu Miasta Łodzi).

dencja Juliusza Józefa Heinzla przy ul. Piotrkowskiej 104⁶⁸⁸. Siedmioosiowa elewacja otrzymała bogaty wystrój nawiązujący do włoskich renesansowych pałaców miejskich. Boniowany i rustykowany parter tworzy cokół, na którym wspiera się reprezentacyjne piano nobile z wysokimi oknami, ujętymi aediculami zwieńczonymi trójkątnymi frontonami. Fasadę na pierwszym piętrze zamykają wykusze. Powyżej znajduje się fryz, w którym niewielkie okna umieszczone zostały pomiędzy polami wypełnionymi reliefami z symbolami przemysłu i handlu. Budynek wieńczy balustradowa attyka z grupą rzeźbiarską pośrodku, przedstawiającą pod postacią trzech kobiet alegorię przemysłu. Autorem projektu pałacu był Otto Albert Gehlig⁶⁸⁹, absolwent wrocławskiej Wyższej Szkoły Budownictwa i Architektury, on też zajął się na zlecenie Heinzla kierowaniem pracami budowlanymi. Po ich zakończeniu w 1882 r. poślubił najstarszą córkę swego inwestora, Paulinę Rozalię. Blisko dwadzieścia lat później szwagier inwestora przeprowadził przebudowę i rozbudowę pałacu – połączono wówczas boczne budynki ze środkowym korpusem. W literaturze przedmiotu wskazuje się na analogie m.in. z architekturą drezdeńską (pałac Oppenheima Gottfrieda Sempera). Władysław Reymont w *Ziemi Obiecanej* opisał pałac następująco: *Malutkie, drewniane, pogięte domki o zielonych, omszonych dachach, za którymi wznosiły się w dziedzińcach potężne kominy i korpusy fabryk, tuliły się do boku pałacu o ciężkim, renesansowo - berlińskim stylu, z czerwonej modelowej cegły i wszystkich odrzwiach i futrynach z kamienia, z wielką płaskorzeźbą na frontonie, przedstawiającą przemysł, o dwóch bocznych pawilonach zakończonych wieżami, a rozdzielonych od głównego korpusu prześliczną żelazną kratą, za którą w głębi wznosiły się kolosalne mury fabryki. Domy ogromem i wspaniałością podobne do muzeów, a które były składami gotowego towaru*⁶⁹⁰. Choć obok huczały krosna w pięciu oficynach skupionych wokół dymiącego komina, to luksus wyposażenia sprawiał, że tutaj częstokroć zatrzymywali się oficjalni goście odwiedzający miasto – w 1884 r. Heinzel podejmował m.in. warszawskiego generał-gubernatora Hurkę. Właśnie w salonach tego pałacu odbyła się w 1916 r. omawiana wcześniej wystawa dzieł sztuki ze zbiorów łódzkich przemysłowców.

Ten kompleks fabryczno-pałacowy w centrum miasta można by uznać za swoisty absurd urbanistyczny, ale zakład przy ul. Piotrkowskiej działał do lat 20. XX w., kiedy fabryka została zlikwidowana – wówczas to oficyny zostały przebudowane, a cały kompleks zmienił swe przeznaczenie i funkcję na siedzibę urzędów komunalnych; dziś mieści się tu Urząd Miasta Łodzi.

W końcu lat 80. XIX w. Juliusz Teodor Heinzel wraz z ojcem zdecydowali o budowie nowego, obszernego pałacu, który pozwoliłby uzewnętrznic potęgę finansową właścicieli i stanowiłby odzwierciedlenie ich statusu społecznego. Pałac przy ul. Piotr-

688 Innym interesującym przykładem pochodzącym z tego czasu jest dom Karola Eiserta przy ul. Piotrkowskiej 135 (1886), również łączący funkcje mieszkalno-reprezentacyjne z handlowymi.

689 Stefański 2001/1, s. 117–119, Stefański 2003/1, s. 94. Przypisywanie realizacji Hilaremu Majewskiemu i datowanie na rok 1882, Laurentowicz-Granas, Mandzett-Kubiak 1997, s. 46–47, budzi uzasadnione wątpliwości. Zob. także: Stefański 1997/2.

690 Reymont 1996, s. 128.

kowskiej 104 był zapewne już zbyt ciasny dla powiększającej się rodziny i dorastających dzieci. Ponadto mieszkańcom doskwierały codzienne uciążliwości związane z intensywną, całodobową pracą fabryki w bezpośrednim sąsiedztwie – hałas, ścieki fabryczne i chemikalia z farbiarni. Nie bez znaczenia był także brak ogrodu. Pod budowę nowej siedziby rodzinnej, którą nazwano po-

140. Henryk Siemiradzki, *Robaczkzi świętojańskie*, kat. poz. 741

tem Julianowem (od imion Juliusza Józefa i Juliusza Teodora) przeznaczono teren poza granicami ówczesnego miasta, wchodzący w obszar ziem na północ od Łodzi skupowanych przez Heinzłów już w latach 70. XIX stulecia⁶⁹¹. Wybrano grunty we wsi Radogoszcz, wchodzące w skład dóbr Łagiewniki, przy trakcie prowadzącym z Łodzi do Zgierza. Tym samym Heinzlowie zerwali z istniejącą w Łodzi tradycją bezpośredniego sąsiedztwa fabryki i pałacu oraz lokalizacji w centrum bądź na obrzeżach miasta (Scheiblerowie, Grohmanowie, Herbstowie – Wodny Rynek i Księży Młyn, Poznańscy – ul. Ogrodowa, Kunitzerowie – ul. Spacerowa).

Podobnie, jak w przypadku pałacu przy ul. Piotrkowskiej 104, projekt nowej siedziby przygotował Otton Gehlig, pracami budowlanymi zaś kierował Alwin Jankau, jeden z techników w przedsiębiorstwie budowlanym projektanta. W 1889 r. „Dziennik Łódzki” donosił o rozpoczęciu budowy letniego pałacu – zapowiadano go jako *jeden z najokazalszych budynków w okolicy*⁶⁹². Rok później napisano w tejże samej gazecie: *W Julianowie jest już na ukończeniu wspaniały pałac letni w majątku p. Heinzla. Pałac otacza duży ogród, piękny i starannie utrzymany, który został powiększony jeszcze o 8 morgów. W pobliżu, już na terenie wsi Radogoszcz, powstała osada włościańska na powierzchni 6 morgów 205 prętów*⁶⁹³. Budowa pałacu oraz założenie ogrodu były przedsięwzięciem nader kosztownym. Szacowano je, jak pisze Strzałkowski, na 400 000 rubli⁶⁹⁴, w 1890 r. prasa pisała zaś o sumie 500 000 rubli⁶⁹⁵, z kolei Mowszewicz podał sumę 200 000 rubli jako koszt urządzania parku, a łącznie z pałacem około 600 000 rubli⁶⁹⁶.

691 Teren ten niegdyś stanowił własność rodziny Karkowskich, a przed powstaniem styczniowym częściowo należał do braci Stanisława i Leona Strzałkowskich. Do dzisiaj obszar ten nosi nazwę Julianów, od imienia właściciela nieistniejącego już pałacu.

692 „Dziennik Łódzki” 1889, nr 124, s. 2.

693 „Dziennik Łódzki” 1890, nr 105, s. 2.

694 Strzałkowski 2004, s. 36.

695 „Dziennik Łódzki” 1891, nr 1, s. 3. Zob. także: Strzałkowski 2004, s. 36.

696 Mowszewicz 1963, s. 58–59.

W 1891 r. powstał album złożony z dwunastu fotografii pałacu i ogrodu wykonanych przez Bronisława Wilkoszewskiego⁶⁹⁷, w czerwcu następnego roku zaś Juliusz Józef Heinzel zamówił u Włodzimierza Zamariewa (Zamerajewa)⁶⁹⁸ kilka widoków pałacu, jego wnętrza i ogrodu – obrazy miały być powielone i wydane drukiem⁶⁹⁹.

Nieistniejący dziś już pałac w Julianowie założony był na planie podkowy, a po I wojnie światowej skrzydło północne zostało rozbudowane⁷⁰⁰. Wedle przekazów rodzinnych i wątych materiałów ikonograficznych rezydencja wraz z ogrodem i parkiem otoczona była żelaznym parkanem z wejściem od strony ul. Zgierskiej. Tam znajdowa-

141. Józef Brandt, *W ujeździe*, kat. poz. 607

wała się główna, murowana brama z kutą metalową kratą oraz z widniejącym nad wejściem baronowskim herbem. Szeroka aleja prowadziła wprost do tzw. Czerwonego Dworu, w którym mieszkał senior rodu – Juliusz Józef Heinzel. Wcześniej, w prawą stronę skręcała aleja prowadząca od strony północnej do głównego podjazdu do pałacu, który przed fasadą

flankowały dwie kamienne rzeźby lwów. Pomiędzy skrzydłami mieścił się dziedziniec z fontanną na środku i alejkami, oświetlanymi lampionami. Środkowa część budynku miała od strony dziedzińca żelazne schody łączące poszczególne kondygnacje oraz również kuty, żelazny balkon na wysokości pierwszego piętra. Na pierwszym mieszkalnym poziomie, będącym wysokim parterem, znajdowało się 7 pokoi, łazienka oraz długi hol. Były to umieszczone w dwu ciągach w układzie amfiladowym: salon, z prawej gabinet gospodarza, z lewej hol i za nim łazienka, w drugim ciągu zaś, od strony dziedzińca, urządzone były pokój gościny, kolejny salon, sypialnia i pokój dziecięcy. Na pierwszym piętrze znajdowało się także 7 pokoi: gabinet wschodni od strony ul. Władysława Biegańskiego, kuchnia i kredensowy, łazienka, jadalnia, salon, goś-

697 Zachowany egzemplarz stanowi własność Juliusza Heinzla w Bochum. Należał do Melity Karsch, córki Juliusza Teodora, która przekazała go siostrzeńcowi Janowi Rzewuskiemu, a ten przekazał Juliuszowi Heinzłowi, synowi Juliusza Romana. Zob. także: Strzałkowski 2004, s. 51, przyp. 86.

698 Włodzimierz Zamariew (ok. 1867?–1924 Warszawa), malarz i rysownik, brat znanego literata Jana Ursyna, związany z Warszawą i Łodzią, wykonywał pastelowe portrety i projekty ilustracji do czasopism. Biogram: Strzałkowski 2005, s. 129. W kwietniu 1892 r. Zamariew przyjechał do Łodzi. „Dziennik Łódzki” 1892, nr 86, s. 3. U Szatkego wystawiał obrazy – „Dziennik Łódzki” 1892, nr 165, s. 3. Zob. także: Motucka 1977, s. 50.

699 Zapowiedź wydania albumu ukazała się w prasie: „Dziennik Łódzki” 1892, nr 156, s. 2. Zob. także: Strzałkowski 2004, s. 35, Strzałkowski 2005, s. 129. Dotychczas nie udało się ustalić, czy do realizacji zamówienia doszło, widoki powstały i czy ukazał się ów album.

700 Nie udało się odnaleźć planów pałacu, a opis ten jest swobodną rekonstrukcją na podstawie wspomnień rodzinnych.

cinny, sypialnia i dziecięcy. Także od strony ul. Zgierskiej znajdowały się reprezentacyjne salony z wysokimi oknami, które po 1930 r. zostały wyłączone z użytkowania i zamknięte.

Równoległe z budową pałacu założono angielski park krajobrazowy oraz, w pobliżu pałacu, ogród z ozdobnymi, rzadkimi okazami roślin sprowadzonymi z Europy. Niemal z dnia na dzień, za sprawą sprowadzenia z Berlina kilkuset drzew, wartych 50 marek każde, urządzono wspaniałą aleję lipową. Poza ogrodem wydzielono przestrzeń na sad owocowy oraz zwierzyńiec i gorzelnię. Całe założenie parkowo-ogrodowe zajęło powierzchnię 46 ha, a jego projektantem był H. Lilienthal. Ogród szczególną troską otaczała synowa Juliusza Józefa, Anna, żona Juliusza Teodora⁷⁰¹.

Okруchy wspomnień o szczęśliwych, dziecięcych czasach, pielęgnowane przez wnuków Juliusza Teodora i Anny – Romana Heinzla i Anny Heinzel-Kochanowskiej, choć nie mogą stanowić źródła precyzyjnej rekonstrukcji kolekcji Heinzlów, dobrze oddają atmosferę domu, w którym poza wydzielonym gabinetem orientalnym znajdowała się również interesująca kolekcja obrazów i rzeźb.

Roman Juliusz Jan Heinzel (zm. 2005), powracając myślami do dzieciństwa, swój dom rodzinny wspominał tak oto: *Dom na Julianowie był bardzo gościnny. Bywała w nim elita intelektualna Łodzi. Pamiętam piękne meble, obrazy, które ojciec wywiózł po sprzedaniu Julianowa do Warszawy. Niestety zaginęły w zawierusze wojennej. Pałac był dwupiętrowy. My mieszkaliśmy od strony wjazdu, a babcia od frontu. Na parterze znajdowała się olbrzymia kuchnia. Nie zapomnę, jak w kuchni zarwała się kiedyś szafa, gdzie stał komplet bacharowskiego szkła. Była to zastawa na 24 osoby, a w niej piękne małe i duże kieliszki, spodeczki, talerzyki. Gdy wszystko runęło na podłogę, ojciec po kolei wyjmował stłuczone i nie stłuczone kieliszki. Mam jeszcze dwa z nich. Na pierwszym piętrze pałacu stała figura niedźwiedzia trzymającego w dwóch łapach tacę. W salonie na podłodze leżała skóra niedźwiedzia, stał marmurowy stół, który ma do dziś moja siostra, była kanapa oraz dwa albo trzy fotele. Tam też mieliśmy robione portrety⁷⁰². W podobnym duchu okres międzywojenny wspominała Anna Heinzel-Kochanowska: *Jako trzyletnie dziecko zamieszkałam z rodzicami w Julianowie, w pięknym pałacu, wspaniałym ogrodzie. Z tych czasów pamiętam, że matka moja bardzo pielęgnowała dom, kochała kwiaty. Ojciec rzadko bywał w domu, często wyjeżdżał w różnych sprawach majątkowych. Bywało dużo ludzi. Dom był bardzo gościnny. Bywał ks. bp Tymieniecki, bywał ks. prałat Bączek. Przyjacielem ojca był kapitan Żwirko, który na dzień przed ostatnią swoją wyprawą zatelefonował do ojca i powiedział: Roman, mam jakieś złe przeczucie, no ale nie mogę zawięść, muszę lecieć. Ojciec odradzał, jeszcze mu gratulował narodzonego syna... Świat aktorski bywał u nas, dużo**

701 Z relacji Anny Heinzel-Kochanowskiej wiadomo, że jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy rodzina mocno podupadła, jej babka Anna nie szczędziła resztek pieniędzy na ogrodników i otaczała zieleń szczególną opieką, cyt. za: Strzałkowski 2004, s. 36.

702 Radziszewska 1999, s. 25 (rozdział: R. Heinzel, *Kapitan Żwirko zrzucił mamie czerwone róże z samolotu*).

wojskowych. My z kolei bywaliśmy u marszałka Ignacego Daszyńskiego, mamy nawet zdjęcia z tych spotkań. W Julianowie mieszkaliśmy do 1937 r.⁷⁰³.

W 1937 r. gmina miejska Łódź nabyła od Juliusza Ryszarda Heinzla park Julianów wraz ze znajdującymi się w nim budynkami. Już w drugiej połowie lat 30. Heinzlowie udostępniłi go mieszkańcom miasta. Trudne, kryzysowe czasy zapisały się w pamięci Romana Heinzla tak oto: *Babci [żonie Juliusza Teodora – Annie] po śmierci męża w 1922 roku coraz trudniej było utrzymać ogromny pałac i ogród, więc udostępniła jego część dla zwiedzających. Można tam było wchodzić tylko z biletami. Od ul. Biegańskiego była furka z obracającym się drążkiem. Babcia często siadywała na balkonie i obserwowała, ilu zwiedzających wchodzi do parku i ile zarobi pieniędzy. Bilet do parku kosztował złotówkę. W końcu babcia sprzedała Julianów za 1 200 000 złotych. Jako ekwiwalent dostała trzy dochodowe kamienice w Warszawie, ojciec część placów w Marysinie, a stryj Julek majątek w poznańskim. Babci udostępniono gabinet przy Piotrkowskiej 104, żeby przyjeżdżając do Łodzi miała się gdzie zatrzymać*⁷⁰⁴.

Władze miejskie udostępniły park mieszkańcom, a do pałacu zaczęto przenosić zbiory Muzeum Miejskiego z ratusza. Prawdopodobnie 3 września 1939 r. pałac został zajęty przez sztab Armii Łódź pod dowództwem gen. Juliusza Rommła. Wcześniej skradziono część zbiorów muzealnych. W nocy z 5 na 6 września Julianów został zbombardowany, choć żadna z bomb nie trafiła bezpośrednio w pałac, jego mury popękały od siły okolicznych wybuchów. Ostatecznie około 1941 r., na polecenie władz niemieckich Łodzi, mury pałacu rozebrano.

Nieliczne przedmioty użytkowe oraz meble, stanowiące niegdyś wyposażenie pałacu julianowskiego, zachowały się w zbiorach muzeum i dziś są prezentowane w stałej ekspozycji w willi na Księżym Młynie, niegdyś należącej do Matyldy i Edwarda Herbstów. Zapewne w ogrodzie julianowskim ustawiony był pierwotnie dekoracyjny wazon z kamionki, zaś wewnątrz pałacu mieszkańcom służyły neorokokowe biurko z początku XX w. oraz serwantka w stylu Ludwika XV, powstała w tym samym czasie. Pośród zbiorów rzemiosła artystycznego łódzkiego muzeum heinzlowską proweniencję posiada także porcelanowa misa z bukszpanowym postumentem, pochodząca z nieokreślonej niemieckiej wytwórni początku XX w.

Kolejnym pałacem Heinzłów była rezydencja w Łagiewnikach. W 1885 r. Juliusz Józef nabył na licytacji za 128 500 rubli zadłużony majątek Łagiewniki wraz z folwarkiem w Arturówku oraz osadą Młynek w Skotnikach⁷⁰⁵. W 1889 r. dokupił folwark Marysin, a po 1890 r. pozostałą część majątku Łagiewniki. Łącznie dobra te zajmowały około 6000 ha o wartości 862 000 rubli. Po śmierci Juliusza Józefa ziemię tę przejął jego młodszy syn Ludwik Heinzel. Założył tam stadninę koni i urządził teren do ćwiczeń konnych. Wkrótce w miejscu zniszczonego przez pożar w 1898 r. dworku myśliwskiego Zawiszów, w sąsiedztwie klasztoru franciszkanów, Ludwik wybudował w latach 1899–1900

703 Skrzydło 1999, s. 80.

704 Radziszewska 1999, s. 26–27.

705 Dwory i pałace 1997, s. 94–100.

pałac, w którym zamieszkał wraz z żoną Marią Konstancją Colonna-Walewską⁷⁰⁶. Aristokratyczne aspiracje Heinzla sprawiły, że projekt został zamówiony u wziętego berlińskiego architekta Franza Schwechтена⁷⁰⁷. Założony na planie wydłużonego prostokąta z ryzalitami pałac został usytuowany nad stawem, na specjalnie wzniesionym nasypie, w otoczeniu rozległego parku. Była to budowla utrzymana w duchu neorenesansu, trzykondygnacyjna, boniowana w dolnej partii

142. Józef Pankiewicz, *Targ na kwiaty przed kościołem Sainte-Madelaide w Paryżu*, kat. poz. 624

mur. Fasada frontowa posiadała portyk kolumnowy z podjazdem, a od strony ogrodu znajdowały się półkolisty taras z podejściem ze schodami oraz dwa ryzalite z balkonami. Na parterze mieścił się obszerny hall i salony, sypialnia połączona z werandą, biblioteka i gabinet właściciela, pokoje gościnne i oranżeria z roślinami tropikalnymi. Na piętrze w centralnej części usytuowana została sala balowa z widokiem na park i staw. Atrakcją stanowił basen, zbudowany na dachu we wschodniej części budynku. Pałac otoczony był ogrodem przechodzącym w park. Po lewej stronie urządzono korty tenisowe, a po prawej postawiono budynek brojlerni, w której rozmnażano kuropatwy i cietrzewie na potrzeby polowań. Majątek posiadał także wydzieloną część gospodarczą, sad i ogród, dalej rozciągały się pola uprawne, za nimi zaś tor wyścigów konnych. Po śmierci Ludwika Heinzla pałac odziedziczyła córka Konstancja wraz z mężem Oswaldem von Keremenicem. Mieszkali tam do wyjazdu do Peru w 1937 r.⁷⁰⁸.

Przyczynkami do poznania gustu artystycznego Heinzłów mogą być jeszcze dwie inicjatywy – budowa mauzoleum rodzinnego w części katolickiej Starego Cmentarza w Łodzi, przy ul. Ogrodowej, pełniącego dzisiaj funkcję cmentarnej kaplicy pogrzebowej⁷⁰⁹ oraz udział w budowie katolickiej katedry w Łodzi.

Mauzoleum – neorenesansowa kaplica, wzniesiona w duchu włoskiego Quattrocenta – została zbudowana w latach 1899–1903 na zlecenie rodziny zmarłego w 1895 r.

706 Ibidem.

707 GSPK – B, sygn. 552–557, kopia projektu APŁ, RGP WB, sygn. 7866, kopia podpisana przez F. Chelmińskiego, cyt. za: Stefański 2001/1, s. 172. Zob. także: Strzałkowski 19997, s. 116, Stefański 2009/2, s. 153–155, Zietz 1999.

708 W czasie wojny pałac zamieniono na szpital wojskowy, następnie w latach 1945–1947 mieściła się tam szkoła oficerów artylerii, a później szpital chorób płuc.

709 „Neue Lodzer Zeitung” (Illustrierte Sonntags-Beilage) 1904, nr 20, s. 156.

143. Józef Pankiewicz, *Portal katedry San Marco w Wenecji*, kat. poz. 625

Juliusza Józefa, według projektu Franza Schwechтена, autora pałacu w Łagiewnikach⁷¹⁰. Projekt zrealizowały dwa łódzkie przedsiębiorstwa budowlano-kamieniarskie: firma zięcia Ottona Alberta Gehliga oraz spółka Johannes Wende & Adolf Zarske, pod nadzorem budowlanym architekta Piotra Brukalskiego. Kamieniarka została wykonana w pracowni rzeźbiarskiej Antoniego Urbanowskiego. Rzeźby figuralne wyszły spod dłuta m.in. Anastazego Lepli, Wacława Konopki i Władysława Czaplińskiego. Wzniesiona z jasnokremowego piaskowca szydłowieckiego budowla, na planie kwadratu, nakryta półeliptyczną kopułą bez latarni, jest jedną z ostatnich grobowych kaplic kopułowych, które swym ideowym rodowodem nawiązują do Kaplicy Zygmuntońskiej na Wawelu – na co zwraca uwagę Jan Dominikowski, monografista cmentarza⁷¹¹. Forma ta podkreślała nie tylko prestiż rodu przemysłowców, ale zapewne miała sugerować także jej arystokratyczne pochodzenie oraz wyeksponować związek rodziny z polską tradycją.

Z nazwiskiem Heinzlów wiąże się też budowa łódzkiej katedry. Paulina Heinzel, wy-

710 GSAPK-B, sygn. 139, 155, 784, 785, 794, cyt. za: Stefański 2001/1, s. 191.

711 Dominikowski 2004, s. 238–241.

pełniąc wolę zmarłego męża Juliusza Józefa, ogłosiła w 1897 r. zamiar wybudowania swoim kosztem nowego kościoła katolickiego. Oczekiwała wyłącznie projektów wykonanych przez zagranicznych architektów⁷¹². Fundatorka, co dość symptomatyczne, wykluczyła architektów polskich i miejscowych, w tym własnego zięcia Ottona Gehliga, Adolfa Zeligsona i Gustawa Landau-Gutentegera. Miasto, za wstawiennictwem Juliusza Teodora Heinzla, przeznaczyło na ten cel plac przy południowej części ul. Piotrkowskiej, obok miejskiego szpitala św. Aleksandra⁷¹³. Juliusz Teodor został prezesem komitetu powołanego do wyboru projektu (skarbnikiem był jego szwagier Giuseppe Tanfani), a następnie prezesem Komitetu Budowy Katedry pod wezwaniem Św. Stanisława Kostki⁷¹⁴. Na konkurs wpłynęło 38 prac. Ostatecznie zwyciężył projekt łódzkiej spółki Wende & Zarske. Poprawki nanieśli warszawski architekt Józef Pius Dziekoński i Sławomir Odrzywolski z Krakowa. W 1900 r. projekt został zaakceptowany w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Petersburgu i wkrótce przystąpiono do budowy. Kościół p.w. św. Stanisława Kostki, to zbudowana w stylu neogotyckim, wzniesiona na planie krzyża łacińskiego, trójnawowa bazylika ze strzelistą wieżą i ostrołukowym, zdobionym mozaiką portalem. Elewację kościoła wyłożono żółtą cegłą licową, rozdzieloną kamiennymi gzymsami. Fundacją rodziny jest także ołtarz główny katedry, o czym informuje biegnący horyzontalnie napis: *Dar rodziny baronów Hohenfels Heinzlów 1912*⁷¹⁵. Jest to wykonany z drewna, bogato złożony, neogotycki ołtarz ze sceną Przemienienia Pańskiego, ukazujący Chrystusa w chwale obok Eliasza i Mojżesza, poniżej zaś śpiących apostołów. Po bokach umieszczono postaci patronów Polski – świętych biskupów Stanisława i Wojciecha. W zwieńczeniu przedstawiono Chrystusa Ukrzyżowanego z Marią i Świętym Janem, w predelli zaś reliefowe przedstawienia – Chrystusa Nauczającego oraz Ostatniej Wieczerzy. W ołtarzu głównym wbudowano połączone tabernakulum, zwieńczone symbolicznym wyobrażeniem pelikana.

144. Théodule Augustin Ribot, *Portret mężczyzny*, kat. poz. 629

712 Łódzianin 1987, s. 279.

713 Obecnie na miejscu szpitala znajduje się wybudowane w 1930 roku seminarium duchowne.

714 Wśród fundatorów byli także Scheiblerowie i Herbstowie. Fundusze pochodziły z różnych źródeł, także ze składek społecznych.

715 Robotnicy i majstrowie z zakładów Ludwika Geyera ufundowali ołtarz ze scenami z życia św. Stanisława Kostki w nawie bocznej.

Po śmierci Juliusza Teodora, wraz z pogłębiającym się kryzysem rodzinnych zakładów, rodzina Heinzlów żyła właściwie ze sprzedaży wcześniej zdobytego majątku, w tym także z wyprzedaży zgromadzonej w okresie prosperity kolekcji dzieł sztuki.

Dzisiaj dzieła o Heinzlowskiej proveniencji są rozproszone, obecne w różnych kolekcjach muzealnych i zbiorach prywatnych, pojawiają się na rynku antykwarycznym. Część z nich ze względu na kosmopolityzm Heinzlów, a także na rozmaite wojenne przemieszczenia, zapewne znajduje się za granicą. Wielu obiektów, mimo podjętych starań, nie udało się odnaleźć, a ich lista ma charakter historycznych informacji archiwalnych.

Zanotowane przez Strzałkowskiego wspomnienia rodzinne wprowadzają przywołując atmosferę bogato wyposażonych wnętrz, jednak nie wskazują żadnych tropów, które umożliwiłyby poszukiwania i identyfikację rozproszonych dzieł. *Wnuczka Juliusza Teodora – Anna Heinzl-Kochanowska, pamiętająca z dzieciństwa wnętrze pałacu w Julianowie w latach 30. zachowała wspomnienie o wyposażeniu gabinetu, w którym dominowały wyroby z malachitu: ponad metrowej wielkości waza stojąca pomiędzy oknami na stoliku (zachowany), dwa równie duże kandelabry i przedmioty leżące na biurku: komplet do pisania i ramki do zdjęć (jedna z nich jest jej własnością). Znajdowała się tam również szafa (gabłota) japońska bogato inkrustowana. Wypełniona była przedmiotami sztuki Dalekiego Wschodu, m.in. bronią, które dziadek przywoził z podróży handlowych do Moskwy, Petersburga i miast wschodniej Rosji. W gabinecie stały też rzeźby z brązu i terrakoty. Z wiszących na ścianach zapamiętała wielki obraz ze sceną targu niewolnic (Rousseau?), Robaczki świętojańskie (H. Siemiradzkiego), który jeszcze w 1916 należał do Ludwika Heinzla, obraz Styki i jeszcze inny obraz szkoły flamandzkiej. Obraz z chłopcem i arbusami obok osiołka, wisiał w gabinecie jej ojca*⁷¹⁶. Zapamiętała także, że obrazy do miasta często zabierał Rafał Kempner – adwokat ojca. Wedle jej relacji, *babcia Anna, ojciec lub stryjek Ludwik Geyer, zawozili obrazy do miasta dorożką stale towarzyszącego Heinzłom Żyda zwanego Gedanken, aby je sprzedać prawdopodobnie w jednym ze sklepów z antykami, np. Sruła Watenberga przy Piotrkowskiej 117 lub Zygmunta Zagańczyka tamże pod nr 165*⁷¹⁷. Dzieła nie sprzedane wcześniej, zdjęte z krosien, zwinięte w rulony w 1937 r. wywiózł do Warszawy Roman Cezar Ludwik – drugi syn Juliusza Teodora, ojciec cytowanej powyżej Anny Heinzl-Kochanowskiej. Utrzymywał się z ich sprzedaży do chwili wybuchu Powstania Warszawskiego, a reszta ponoć spłonęła w jego mieszkaniu⁷¹⁸.

Zarówno późniejsze, niekiedy powikłane losy dzieł, a także brak precyzyjnych

716 Strzałkowski 2004, s. 42.

717 Strzałkowski 2004, s. 42, informacja o prawdopodobnej sprzedaży u Watenberga lub Zagańczyka, oraz opatrzenie obu sklepów adresami na podstawie *Księgi adresowej miasta Łodzi. Rocznik 1937–1939* pochodzi od Strzałkowskiego.

718 Strzałkowski 2004, s. 42.

przekazów źródłowych uniemożliwiają pełną rekonstrukcję kolekcji. Zebrane zostały zasadniczo dzieła, które Juliusz Teodor Heinzl, raczej strzegący rodzinnej prywatności, zaprezentował publicznie podczas wystawy zorganizowanej w 1916 r. w swoim pałacu przy ul. Piotrkowskiej 104. Poza lakonicznym katalogiem ekspozycji, niezmiernie cennym przekazem źródłowym jest zachowany w zbiorach Centralnego Muzeum Włókiennictwa album pamiątkowy ze zdjęciami

dział i sal ekspozycyjnych, dedykowany właśnie Juliuszowi Teodorowi Heinzlowi, jako współorganizatorowi tego przedsięwzięcia, z którego dochód został przekazany na cele charytatywne⁷¹⁹. Część z zasobów artystycznych rodziny Heinzlów odnotował w 1926 r. Edward Chwalewik.

Bogaty zespół obiektów z wykazaną w archiwaliach muzealnych Heinzlowską proveniencją został zabezpieczony w Pałacu Heinzlów na Julianowie (przy ul. Zgierskiej) w 1945 r. i przejęty

przez Muzeum Sztuki. W tym miejscu należy jednak uczynić pewne zastrzeżenie. Otóż, nie powinno się, w moim przekonaniu, wszystkich obiektów zabezpieczonych na terenie pałacu julianowskiego jednoznacznie wiązać z Heinzlami, trzeba bowiem pamiętać, że w 1939 r. do pałacu przeniesiono część zbiorów ówczesnego Muzeum Miejskiego. Wedle jednej z ówczesnych koncepcji władz miejskich, zakupiony w 1938 r. przez władze miejskie budynek miał stać się siedzibą muzeum.

Poddane starannej weryfikacji informacje pochodzące od potomków rodziny, liczne wzmianki prasowe oraz przywołania w publikacjach międzywojennych oraz przegląd dotychczasowej literatury przedmiotu na temat rodziny Heinzlów wyczerpują dostępne dziś możliwości poszukiwań.

W 1938 r. Stanisław Rachalewski, w krótkiej biografii przemysłowca, bodaj jako pierwszy odnotował zainteresowania artystyczne Juliusza Teodora Heinzla. Pisał on: (...) *interesował się sztuką piękną i opiekował się bracią artystyczną. Zgromadził też bezcenne zbiory sztuk pięknych*⁷²⁰. Opinia ta wydaje się nieco mitotwórcza i wyidealizowana. O owym mecenacie artystycznym Heinzlów wiadomo niewiele. Strzałkowski

145. Artysta nieokreślony (Włochy, XVIII w.), *Postój wojska*, kat. poz. 643

719 CMW–album.

720 Rachalewski 1938, s. 80.

146. Walter Crane, *Św. Jerzy walczący ze smokiem*, kat. poz. 610

odnotował ledwie jednorazowy pobyt w pałacu w Julianowie słynnego wówczas Samuela Hirszenberga, który wrócił z Monachium w lipcu 1892 r. Obrazy, które wówczas namalował, wystawiono w sklepie „Julianów”, gdzie sprzedawano m.in. produkty rolne z własnego folwarku.

Z pewnością Heinzlowie posiadali wiele portretów rodzinnych, zamawianych przy różnych okazjach. W zbiorach Muzeum Miasta Łodzi zachował się pochodzący z 1885 r. *Portret matki Juliusza Heinzla*, zaś *Portret Juliusza Józefa Heinzla* znajduje się po dzień dzisiejszy w cerkwi Aleksandra Newskiego w Łodzi. Wspomniany wcześniej, przy okazji zamówionych latem 1892 r. widoków Julianowa, Włodzimierz Zamariw zrealizował także kilka miesięcy wcześniej, w lutym tegoż roku, inne zamówienie barona Juliusza Józefa Heinzla – wykonał kilka portretów rodzinnych oraz widok pałacu i fabryki przy ul. Piotrkowskiej⁷²¹. Powszechnym zwyczajem było zamawianie malarskich bądź graficznych widoków własnych fabryk u lokalnych artystów, łódzkich, niekiedy warszawskich.

Z postacią seniora łódzkich Heinzłów – Juliusza Józefa – wiąże się w literaturze przedmiotu także lakoniczną informację o niewielkiej akwareli Juliusza Kossaka *Kmicic porywający Oleńkę*, zakupionej w 1886 r. Zapewne odnosi się ona do pracy *Kmicic i Oleńka*, wystawionej w warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych rok wcześniej, pośród licznie wówczas prezentowanych przez artystę akwarel i rysunków inspirowanych lekturą Sienkiewiczowskiego *Potopu*⁷²².

Prawdziwą aktywność kolekcjonerską przejawiał dopiero Juliusz Teodor. W połowie lat 90. XIX w. zaczął nabywać obrazy, być może już wówczas z zamysłem tworzenia kolekcji. Brak precyzyjnych przekazów źródłowych i bliższych informacji dotyczących polityki gromadzenia i zakupów utrudnia określenie postawy Heinzla, jako bardziej dojrzałej postawy kolekcjonerskiej, trudno także przesądzić o prawdziwej pasji i zaintere-

721 „Dziennik Łódzki” 1892, nr 50, s. 2.

722 Wiercińska 1969, s. 160.

sowaniach sztuką. Takich wątpliwości nie budzi choćby podejście Wilhelma Lürkensa, czy też pełna oddania sztuce postawa Henryka Grohmana.

Zrekonstruowana kolekcja Juliusza Teodora Heinzla w Julianowie obejmuje kilkadziesiąt obrazów, kilka rzeźb oraz zbiory rzemiosła artystycznego. Można wyodrębnić trzy zasadnicze nurty zainteresowań estetycznych kolekcjonera. Gromadził współczesne sobie, późnodzięwnastowieczne malarstwo europejskie, prace głównie twórców niemieckich, ale także Rosjan, Francuzów i Włochów. Osobną grupę stanowią przedstawiciele malarstwa polskiego z Henrykiem Siemiradzkim, Janem Matejką i Jackiem Malczewskim na czele. Wreszcie, odrębny zespół obiektów tworzą zgromadzone w gabinecie wschodnim akwarele, rysunki, ryciny oraz rozmaite przedmioty rzemiosła artystycznego powstałe w Japonii i Chinach. Całości zbioru dopełnia niewielki zespół drobnych rzeźb, które można by określić, poza kilkoma wyjątkami, mianem dekoracyjnej galanterii rzeźbiarskiej.

Przegląd dzieł artystów polskich z heinzlowską proweniencją warto otworzyć obrazem ze stałej Galerii Malarstwa Polskiego Muzeum Narodowego w Warszawie, który wpisał się na trwałe do powszechnej świadomości Polaków. Powstał na przełomie 1872 i 1873 r. *Patrol powstańczy* Maksymiliana Gierymskiego, wpieryw wystawiony w monachijskim Kunstverein, stanowiący przez krótki czas własność berlińskiego antykwarium Rudolfa Lepkego, trafił na ekspozycję wystawy światowej w Wiedniu w 1873 r. Choć kolejnych ogniw historii obrazu nie da się precyzyjnie prześledzić, to bez wątplenia obraz ten stanowił własność Juliusza Teodora Heinzla. Jako jego własność został zaprezentowany łodzianom podczas wystawy w 1916 r. Jeszcze w 1926 r. Edward Chwalewik odnotował obecność obrazu w Łodzi. W czasach kryzysu rodziny został sprzedany i ostatecznie w 1946 r. zakupiony od Marii Zakrzewskiej do zbiorów publicznych.

W tym samym czasie własnością przemysłowca był, dziś uznany za zaginiony i znany jedynie z archiwalnych zdjęć, szkic Jana Matejki *Napad żaków na zbor ewangelicki w Krakowie* (niekiedy funkcjonujący także pod tytułem *Palenie ksiąg zboru ewangelickiego*). Wedle ustaleń Krystyny Sroczyńskiej⁷²³, obraz Matejki jeszcze w 1894 r. znajdował się w rękach rodziny artysty. Prawdopodobnie został jeszcze pod koniec XIX w. zakupiony przez Heinzla. Podobnie, jak w przypadku obrazu Gierymskiego, jego obecność w Julianowie potwierdza katalog z 1916 r. oraz Edward Chwalewik w 1926 r.

Także powstały w 1913 r. obraz Stanisława Lentza, pochodzący z Heinzlowskiej kolekcji występuje dziś w spisach dzieł zaginionych. *Duet*, częściej występujący pod tytułem *Autoportret z Mieczysławem Frenklem*, został krótko po śmierci kolekcjonera, w połowie lat 20., zapewne przez wdowę, sprzedany do zbiorów powstałego w 1923 r. Muzeum Miejskiego w Bydgoszczy. Pod koniec wojny, około 1944–1945 r. w ramach rozśrodkowania zbiorów obraz przewieziono z Bydgoszczy do dworu w Kawęczynie i tam być może spłonął w pożarze.

---

723 Sroczyńska 1993, s. 267, poz. 293.

Heinzlowie posiadali także co najmniej trzy obrazy Henryka Siemiradzkiego. Dwa z nich były własnością Juliusza Teodora, jeden zaś należał do jego brata Ludwika i znajdował się w Łagiewnikach, które wedle rodzinnych opowieści podczas jednej ze swych podróży Siemiradzki odwiedził. W Julianowie znajdowały się *Antoniusz i Kleopatra* oraz *Taniec wśród mieczy*, jedna z kilku wersji tego tematu⁷²⁴. Ostatni z wymienionych obrazów widoczny na zdjęciu w wielokrotnie przywoływanym pamiątkowym albumie, z dużą dozą prawdopodobieństwa można zidentyfikować jako wersję namalowaną przez Siemiradzkiego w 1898 r. To prawdopodobnie ten sam obraz, który w 1998 r. pojawił się podczas aukcji w Domu Aukcyjnym Rempex⁷²⁵. Obraz, podobnie jak znaczna część kolekcji, został sprzedany przez rodzinę po śmierci kolekcjonera w okresie kryzysu finansowego. Być może wówczas dostał się do zbiorów prywatnych w Petersburgu, skąd trafił, wedle informacji zawartych w katalogu aukcyjnym, do Polski w okresie powojennym⁷²⁶. W tym czasie do zbiorów muzealnych trafiły także dwa obrazy Józefa Pankiewicza z niegdysiejszej kolekcji łódzkiego barona. W 1945 r., jako mienie zabezpieczone w Julianowie, wszedł do zbiorów łódzkiego Muzeum Sztuki obraz przedstawiający portal weneckiej Bazyliki św. Marka – sygnowany przez artystę i opatrzony datą 1905. Drugi z obrazów Pankiewicza – *Targ na kwiaty przed kościołem Sainte-Madelaine w Paryżu*, dziś znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu, do których został nabyty od Emilii Manteuffel w 1950 r. Wcześniej, co najmniej od 1933 r. był własnością Adama Hamburgera w Łodzi, który z kolei nabył go od wyprzedającej się z majątku rodziny Heinzłów. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że obraz Pankiewicza od lat 90. XIX w. cieszył oczy rozkochanej w kwiatkach w swym ogrodzie Anny, żony Juliusza Teodora. Namalowane przez Pankiewicza w 1890 r. płótno jeszcze w tym samym roku zostało wylosowane podczas loterii w warszawskim Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych przez księdza Kacpra Kobylińskiego i zapewne od niego kupione przez Heinza.

Wśród dzieł artystów polskich, znanych z przekazów archiwalnych warto wymienić: *W ujeździe* Józefa Brandta, *Przed karczmą* Józefa Chelmońskiego, *Ułana* Wojciecha Kossaka – zapewne jedno z licznych, typowych przedstawień oraz jedną z wersji kompozycji *Ślepy faun* Jacka Malczewskiego. W towarzyszącym niniejszej pracy katalogu odnotowane zostały także prace Leona Wyczółkowskiego oraz wystawiającej w Warszawie w latach 1887–1915 Wandy Nostitz-Jackowskiej.

Choć odnalezione w skąpych przekazach archiwalnych dzieła stanowią, jak można przypuszczać, ledwie część Heinzłowskiej kolekcji, to zarówno dobór znaczących artystów, jak i jakość artystyczna dzieł, potwierdzają potencjał finansowy kolekcjone-

724 Pierwszą wersję Siemiradzki ukończył w 1879–1880 r. dla Aleksandra Orłowskiego, znajdowała się ona w jego posiadłości w Kurylówce na Podolu i spłonęła w burzliwym okresie historii Rosji początku XX w. Mniejszą replikę malarz wykonał dla K. T. Soldatenkova – obecnie znajduje się ona w Galerii Trietiańskiej w Moskwie. Duża replika obrazu pojawiła się w warszawskim Salonie Sztuki „Skarbiec” w 1942 r., dalsze losy są nieznane.

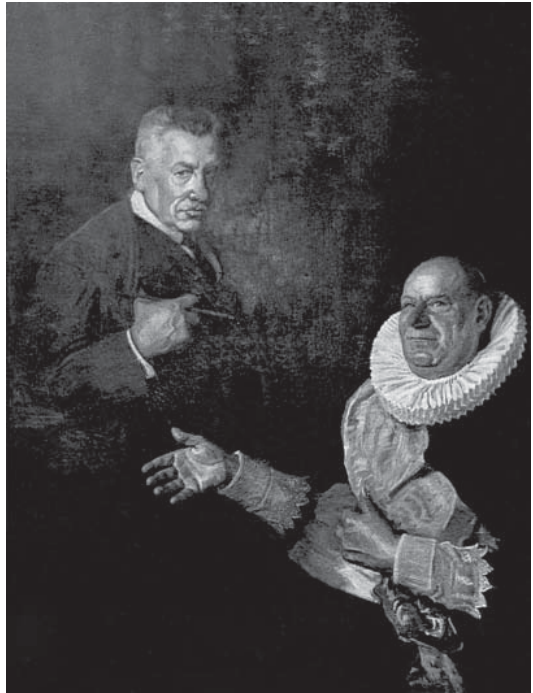
725 Kat. aukcyjny Rempex 24.06.1998, s. 58–59, poz. 293.

726 Ibidem.

ra. Pośród dzieł artystów europejskich przeważają prace malarzy niemieckich, m.in. Maksa Liebermanna, Wilhelma Schreuera, Roberta Hermann Sterla, Gabriela Corneliusa von Maxa, Johanna Sperla, Wenera Schucha, Friedricha Voltza.

Organizatorzy wystawy w 1916 r. zostali sfotografowani w jednej z sal ekspozycyjnych na tle obrazu Oswalda Achenbacha. Dziś, ten zwracający uwagę swoją atrakcyjnością panoramiczny pejzaż z okolic Arrici z widocznym w oddali na wzgórzu pałacem rodziny Chiggich i dwuwieżowym kościołem z kopułą Gian Lorenza Berniniego znajduje się w zbiorach sztuki dawnej Łódzkiego Muzeum Sztuki⁷²⁷. Achenbach odwołuje się do rozposzechnionej w akademii düsseldorfskiej praktyki malowania rozległych panoram, ale także do tradycji klasycznego, heroicznego malarstwa pejzażowego XVII–XVIII w., teatralizacji, przejawiającej się m.in. w reżyserii światła. Achenbachowska wizja natury, rozpięta między romantyzmem a realizmem, nawiązuje do twórczości Johanna Wilhelma Schirmera i Carla Blechena, których sztuka dotarła z Berlina do środowiska akademii düsseldorfskiej za pośrednictwem Carla Friedricha Lessinga.

Warto odnotować także obecność w kolekcji Heinzla dwu interesujących obrazów malarzy francuskich. Pierwszy z nich to pochodzący ze szwajcarskiego okresu twórczości Gustava Courbета *Zamek Chillon*. Powstał w 1874 r. obraz jest jednym z kilkunastu znanych wariantów kompozycji⁷²⁸. Obraz, od 1948 r. w zbiorach Muzeum Pomorskiego w Gdańsku, od wielu lat znajduje się w depozycie w Muzeum Narodowym w Warszawie. Warto przy tej okazji wspomnieć, że współcześnie autorstwo Courbета serii obrazów przedstawiających Chillon budzi rozmaite zastrzeżenia wśród badaczy. Dzieła z tego czasu nie zawsze były wykonywane w pełni samodzielnie. Wskazuje się

147. Stanisław Lentz, *Autoportret z portretem Mieczysława Frenkla*, kat. poz. 615

727 W kontekście prezentowanego dzieła warto przywołać obraz *Widok Arrici* pochodzący z ok. 1857 r., niegdyś stanowiący własność hr. Seilern w Wiedniu, dziś przechowywany w Rheinisches Landesmuseum w Bonn, ukazujący podobnie skomponowaną panoramę malowniczego miasta, oglądaną jednak ze wzgórza po przeciwnej stronie. Zob. także: Bonn 1982, s. 9–10, il., Kacprzak 2005/2, s. nlb., Szczecin 2005, s. 24–25.

728 Férnier 1977, s. 192–197, poz. 931–945.

na ewentualny udział jego uczniów: Marcela Ordinaire'a, Cherubina Paty i Armanda Cornu⁷²⁹. W przypadku obrazu Heinzla Fritz Heinemann sugeruje udział Marcela Ordinaire'a.

Drugi z obrazów francuskich to dzieło Théodule'a Augustina Ribota, zmarłego w 1891 r. w podparyskim miasteczku Colombes, pozostającego pod silnym wpływem malarstwa hiszpańskiego oraz twórczości braci Le Nain i Jean-Baptisty Chardina. *Portret młodego mężczyzny* jego pędzla, niegdyś wystawiany w galerii przy rue Notre-Dame de Lorette w Paryżu i opiniowany przez Bernheima, przez kilkanaście lat był w posiadaniu rodziny Heinzlów. Czy Juliusz Teodor nabył go w Paryżu, podczas jednej ze swych licznych podróży, czy też dokonał zakupu uprzednio przywiezionego przez kogoś do Polski, nie udało się ustalić. Od 1956 r. dzieło stanowi własność Muzeum Sztuki w Łodzi. Konwencjonalny w formie portret stanowi reprezentatywny przykład twórczości Ribota, której charakter określają stonowana, raczej ciemna kolorystyka, oparta na brązach i szarościach, silny kontrast światłocieniowy oraz swoboda dukt pędzla. Malarz starał się uchwycić nie tylko fizyczne podobieństwo do modelu, ale także jego sferę duchową. W wiarygodnym psychologicznym wizerunku artysta zdaje się zdradzać osobisty stosunek do przedstawienia.

148. Ferdinando Vicchi, *Dzieci łowiące ryby*, kat. poz. 645

Trudno o konstruktywną ocenę jakości malarskich dwu innych interesujących obrazów, znanych jedynie archiwalnie, także pokazanych łodzianom w pałacu przy ul. Piotrkowskiej 104 w 1916 r. Pierwszy z nich to *Astolf z głową Orillisa* szwajcarskiego symbolisty Arnolda Böcklina, drugi zaś to *Święty Jerzy walczący ze smokiem* Waltera Crane'a. Podobnie nie udało się odnaleźć dwu dzieł malarzy rosyjskich: *Morze* Iwana Konstantinowicza Ajwazowskiego oraz *Konstantynopol* Aleksieja Pietrowicza Bogoljubowa.

Juliusz Teodor Heinzel gromadził także dzieła malarstwa dawnego. Wedle informacji archiwalnych był właścicielem dwu obrazów religijnych Giovanniego Panniniego i obrazu *Diana* ze szkoły weneckiej, a także zachowanej w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi, XVIII-wiecznej włoskiej, oprawionej w niezwykle dekoracyjną ramę, owalnej kompozycji przedstawiającej scenę postoju wojsk na tle pejzażu.

Reprezentatywnymi przykładami rzeźb posiadanych przez przemysłowca mogą być

729 W literaturze przedmiotu opisany został także proceder falsyfikowania dzieł Courbeta, polegający na tym, że kto inny malował, a Courbet to podpisywał, por. Paryż 1977, poz. 130.

niewielki, cyzelowany, patynowany brąz przedstawiający postać Sylena, czy też wykuta w marmurze, pełnoplastyczna grupa *Dzieci łowiące ryby*, dłuta florenckiego rzeźbiarza przełomu XIX i XX w. Ferdinanda Vicchiego. Zarówno anegdotyczny charakter kompozycji, jak i jej naturalistyczna forma, pozwalają zaliczyć to drugie dzieło do tzw. galanterii rzeźbiarskiej, powszechnie wytwarzanej w końcu XIX i na początku XX w., cieszącej się dużą popularnością wśród niewyrobionych odbiorców. Chętnie przywożone z włoskich podróży dzieła stanowiły nie tylko luksusowy souvenir, ale także dekoracyjny element wyposażenia zamożnych mieszczańskich wnętrz. W zbiorach heinzlowskich odnotować należy również kilka kopii o podobnej funkcji dekoracyjnego souvenir, m.in. XIX-wieczną kopię *Porwania Sabinek*, której oryginał Giovanniego da Bologny z lat 1579–1583 znajduje się we florenckiej Loggia dei Lanzi.

Niewątpliwie pod wpływem panującej w Europie mody na kolekcjonowanie sztuki dalekowschodniej, być może także wzorem Henryka Grohmana, Juliusz Teodor Heinzl urządził w swoim pałacu w Julianowie gabinet wschodni, gromadząc w nim wiele zarówno chińskich, jak i japońskich kompozycji wykonywanych tuszem i farbami wodnymi na papierze, rysowanych tuszem na jedwabiu, jeszcze innych haftowanych jedwabną nicią na atlasie. Posiadał także kilka dalekowschodnich drzeworytów oraz zespół rozmaitych wyrobów tamtejszego rzemiosła artystycznego. Większość z nich powstała w 2. poł. XIX w., m.in. kadzielnica z przedstawieniem strażnika, czy inna – z postacią pastuszka jadącego na wole bądź też prezentowany w stałej ekspozycji w willi Herbistów dekoracyjny *Paw*. Wśród nich jest również datowana na koniec XIX w. fajansowa figura boginii *Kannon*. Zwraca uwagę jakość techniczna przedmiotu – figurę bogini pokryto w partii stroju precyzyjnie wykonaną emalią komórkową naszkliwną, niektóre detale pozłociono. Uprzednio wiązany przez Dorotę Berbelską hipotetycznie⁷³⁰ z postacią Henryka Grohmana zespół 31 tsub i 12 kodzuka, powstałych w okresie XVIII do początków XX w., w istocie stanowił własność Juliusza Teodora Heinzla. Z dawnych ksiąg inwentar-

149. Kitagawa Utamaro II, *Popiersie kobiety*, kat. poz. 679

⁷³⁰ Łódź 1998, s. 12: *Przypuszczalnie z kolekcji Henryka Grohmana pochodzą także tsuby i kodzuka znajdujące się w Muzeum Sztuki w Łodzi, które trafiły tutaj w 1945 roku z adnotacją zabezpieczono po opuszczeniu Łodzi przez okupanta. Wydaje się to wysoce prawdopodobne choćby ze względu na fakt, że żaden ze znanych łódzkich kolekcjonerów tego czasu nie gromadził przedmiotów japońskiego rzemiosła artystycznego*, s. 155–177: orientalne rzemiosło artystyczne – pozycje katalogowe opatrzone gwiazdką.

rzowych znajdujących się w Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi wynika, że tsuby te i kodzuka należały do Juliusza Teodora Heinzla barona von Hohenfels i były niegdyś prezentowane w dwóch, także zachowanych w zbiorach łódzkiego Muzeum Sztuki, witrynach rokokowych w narożnym Pokoju Wschodnim w nieistniejącym pałacu w Julianowie⁷³¹. Także potomkowie rodziny do dzisiaj posiadają drobne przedmioty dalekowschodniego rzemiosła, m.in. wykonane z kości słoniowej drzewko i bogato zdobiony dzbanuszek, które otrzymała po swoim ojcu Juliuszu Teodorze Irma Karsch, wyprowadzając się z rodzinnego domu w 1924 r.

Kończąc prezentację kolekcji Juliusza Teodora Heinzla z pałacu julianowskiego, warto wspomnieć także o dziełach posiadanych przez jego brata Ludwika, które znajdowały we wnętrzach rezydencji w Łagiewnikach. Znane są z niej ledwie cztery dzieła. Trzy z nich to portrety kobiece – dwa Alphonse’a Muratora oraz jeden Franza Xavera Winterhaltera, przedstawiający siedzącą, zwróconą *en trois quart* dojrzałą kobietę w ciemnej sukni. Podczas wystawy z 1916 r. obrazy te wisiały w jednej sali wraz z angielskimi mezzotintami i miedziorytami Zenona Kona. Ostatnim znanym obrazem jest przywoływane wcześniej dzieło Henryka Siemiradzkiego *Robaczki świętojańskie*. Był to obraz jeszcze za życia artysty bardzo znany, wielokrotnie reprodukowany i opisywany, funkcjonował pod kilkoma tytułami, m.in. *Noc letnia w Pompejach*, *Noc Pompejańska*, *Idylla*, *Luciola*, *Sielanka*, stanowił pendant do obrazu *Południe*, który przedstawiał podobnie skomponowaną scenę na tle tej samej drogi i z widocznymi za postaciami, podobnie malowanymi mauzoleami – jednak zgodnie z tytułem – rozgrywającą się w blasku promieni słońca. Wedle relacji rodzinnych, nim znalazł się w Łagiewnikach zdołał wnętrza pałacu julianowskiego. Z dużą dozą prawdopodobieństwa jest to praca funkcjonująca dziś także pod tytułem *Noc w Pompei* (sic!), wystawiona w 2000 r. w warszawskim domu aukcyjnym Ostoya. Zapewne większość dzieł z Łagiewnik także została sprzedana, a reszta wyjechała za granicę wraz z Konstancją i Oswaldem Keremicami w 1937 r.

Juliusz Teodor Heinzel zgromadził bogatą kolekcję dzieł modnych i cenionych artystów, głównie współczesnych, o dużej wartości artystycznej, jak i finansowej. Wydaje się jednak, że była ona traktowana przez samego kolekcjonera bardziej jako z jednej strony lokata kapitału, forma inwestowania, z drugiej zaś jako wyraz podążania za obowiązującą modą i narzędzie budowania prestiżu oraz wymóg towarzyski. Wydaje się, że element rzeczywistej fascynacji sztuką i pasja kolekcjonerska odgrywały zdecydowanie mniejszą rolę. Zapewne nieprzypadkowa jest koincydencja początku zainteresowań artystycznych Juliusza Teodora i uzyskania przez ojca tytułu barona von Hohenfels.

---

731 AMSŁ 6, AMSŁ 9, AMSŁ 10.

KOLEKCJA JAKUBA BRAT-KONA

Współczesna wiedza na temat Jakuba Brat-Kona i jego kolekcji jest bardziej niż skromna, odnalezione źródła są nader wątkie. W dotychczasowej literaturze przedmiotu, bywa co najwyżej wzmiankowany⁷³². Zgromadzona przez fabrykanta kolekcja obrosła legendą – pozostałe po niej drobne ślady nie pozwalają na jej pełną rekonstrukcję. Zachowane świadectwa wskazywałyby na to, iż w istocie był to zbiór znaczący – jednak owe „odpryski” kolekcji, choć cenne, mogą tworzyć jedynie legendę utraconego, bezcennego bogactwa. Wobec aktualnej bezradności badacza – do chwili odnalezienia szczegółowych źródeł lub choćby wyraziście zarysowanych tropów proveniencyjnych dzieł – niniejszy rozdział stanowi jedynie zapis zebranych informacji źródłowych, wzbogacony kilkoma sformułowanymi w trybie przypuszczającym hipotezami, powstałymi na podstawie przesłanek wynikających z ogólniejszej wiedzy na temat sytuacji kolekcjonersko-artystycznej w Łodzi.

Wedle odnalezionych informacji archiwalnych Jakub Brat vel Kon urodził się 30 czerwca 1875 r. w Pabianicach w rodzinie kupieckiej. Jego rodzicami byli Dawid Brat vel Kon, urodzony 1 stycznia 1853 r. syn Fałka i Sury z domu Poznańskiej, oraz Ruchla z domu Tempel, urodzona 23 czerwca 1854 r. w Częstochowie jako córka Bernarda i Estery z domu Poncz⁷³³. Posiadał czwórkę młodszego rodzeństwa: siostrę Cyprę (ur. 30.06.1879) oraz braci Chaja (ur. 1880), Spandla (ur. 13.07.1881) i Hersza (ur. 12.10.1887)⁷³⁴. Nie udało się odnaleźć żadnych informacji na temat żony i ewentualnych dzieci Jakuba Brat-Kona. Z dużą dozą prawdopodobieństwa

150. Frans Francken II, *Niesienie krzyża*, kat. poz. 744

732 Minich 1965, s. 15, Minich 1963, s. 78, Strzałkowski 1991, s. 21, Kacprzak 2008/4, s. 12.

733 APŁ, AmP, Księgi ludności stałej m. Pabianic 1889–1931, sygn. 428b, s. 128, APŁ, AmŁ, Dokumenty do rejestru mieszkańców Łodzi 1930–1931, sygn. 25612, nr rejestru 7004/VII.

734 Ibidem.

151. Adriaen van Ostade, *Rodzina chłopska we wnętrzu*, kat. poz. 751

można przyjąć, iż był on żonąty z Heleną – bowiem w książce telefonicznej z 1937 r. na nazwisko Heleny Kon, zamieszkałej przy ul. Piotrkowskiej 113, zarejestrowany był telefon. Taki właśnie adres widnieje na jednym z obrazów podarowanych przez fabrykanta do zbiorów łódzkiego Muzeum Miejskiego oraz w księgach inwentarzowych Muzeum Sztuki w Łodzi.

Z akt Rejestru Handlowego Sądu Okręgowego w Łodzi wynika, że firma pod nazwą

Jakub Brat vel Kon. Tkalnia i Sprzedaż Sztucznego Jedwabiu została założona 1 stycznia 1928 r. i mieściła się przy ulicy Żeromskiego 41⁷³⁵. Po niespełna dwu latach przedsiębiorstwo splajtowało. 28 grudnia 1929 r. Sąd Okręgowy w Łodzi ogłosił upadłość firmy. Warto wspomnieć, iż pod adresem Jakuba Brat-Kona (ul. Piotrkowska 113) w wykazie fabryk pojawia się fabryka przyrządów tkackich produkująca m.in. bi-dła, płochy, czółenka i prowadnice, funkcjonująca pod nazwą Taksim Aron Lejzor. Być może ta fabryka, założona w 1920 r. stanowiła w późniejszym okresie własność bądź współwłasność Jakuba Brat-Kona. Przypuszczenie to oparte jest jedynie na zbieżności adresu, tak więc musi pozostać hipotezą. Jacek Strzałkowski wspomina o fabrykancie jako o właścicielu składu manufaktury przy ul. Piotrkowskiej 24⁷³⁶.

Jakub Brat-Kon zmarł zapewne podczas II wojny światowej, jednak nie zginął w łódzkim gettcie⁷³⁷, być może w warszawskim, co sugeruje Strzałkowski⁷³⁸ – nie jest wszakże notowany pośród ofiar holocaustu przez Instytut Yad Vashem⁷³⁹. Wspomniany Jacek Strzałkowski, który uwzględnił postać kolekcjonera w swojej pionierskiej pracy o łódzkich zbiorach prywatnych, pisał w 1991 r.: *Nie znamy zawartości innego bogatego zbioru, który utworzył Jakub Brat Kon (...). Miał on składać się z 117 obrazów, starannie gromadzonych przez historyków sztuki: prof. Michała Walickiego i dr. Jerzego Sienkiewicza. Właściciel kolekcji przeznaczony do łódzkiego muzeum, zginął w warszawskim gettcie, a obrazy zostały w Łodzi rozkradzione i zniszczone*⁷⁴⁰.

735 APL, SOŁ–RH, nr A 19 366.

736 Strzałkowski 1991, s. 21.

737 Die Chronik des Gettos 2007.

738 Strzałkowski 1991, s. 21.

739 The Central Database of Shoah Victims' Names, Yad Vashem The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority; www.yadvashem.org/wps/portal (dostęp: 14.07.2005).

740 Strzałkowski 191, s. 21.

Pomimo intensywnych starań (m.in. kwerendy prasowej), nie udało się potwierdzić podawanej przez Strzałkowskiego liczby dzieł w kolekcji. Marian Minich w swojej historii Łódzkiego Muzeum Sztuki, a także wkrótce potem wydanych wspomnieniach, przywołuje relację adwokata Kijawskiego, radcy prawnego Jakuba Brat-Kona, wedle której kolekcjoner *zapisał Muzeum Bartoszewiczów swoje cenne zbiory obejmujące zarówno dawną sztukę obcą, jak i polską 2. połowy XIX wieku. Jednakże wojna, a potem rozkradzenie zbiorów w Łodzi udaremniły realizację zapisu*⁷⁴¹.

Niewątpliwym muzealnym śladem po kolekcji Jakuba Brat-Kona są cztery obrazy podarowane muzeum wiosną 1939 r. Być może inspiracją działań Jakuba Brat-Kona był niewiele wcześniejszy gest Karola Rajmunda Eiserta. 8 marca 1939 r. muzeum otrzymało rysunkowe studium Stanisława Wyspiańskiego z 1890 r. – *Akt męski*. Kilka dni później, 14 marca, kolekcjoner ofiarował niewielką kompozycję rodzajową artysty związanego z Haarlemem – Jana Miense Molenaera *Zabawa w karczmie*, natomiast 7 kwietnia kolejny obraz holenderski, dzieło Fransa Franckena Młodszego *Niesienie krzyża*. Dwa ostatnie są notowane pośród strat wojennych i poszukiwane przez Łódzkie Muzeum Sztuki. Kolejne i ostatnie dzieło podarowane osobiście przez Jakuba Brat-Kona do zbiorów muzealnych to akwarela z 1841 r., autorstwa Tadeusza Brodowskiego przedstawiająca oficera pułku strzelców konnych gwardii cesarskiej na koniu. Jej przekazanie nastąpiło, zgodnie z zapisami w dokumentach muzealnych, 16 maja.

Z kolekcją Jakuba Brat-Kona jest także wiązany znany powszechnie obraz Aleksandra Gierymskiego z 1883 r. *Brama na Starym Mieście*, nabyty do zbiorów w okresie powojennym. W kolekcji fabrykanta znajdowała się jeszcze inna praca Gierymskiego, pokazana na monograficznej wystawie twórczości malarza w Muzeum Narodowym w Warszawie w 1938 r. – *Kanał w Padwie*. W grudniu 1946 r. Łódzkie muzeum kupiło

152. Artysta nieokreślony (XVII w.) wg Gabriela Metsu, *Gra w karty*, kat. poz. 753

741 Minich 1965, s. 15, Minich 1963, s. 78.

153. Tadeusz Brodowski, *Oficer na koniu*, kat. poz. 743

od Stanisława Michalskiego obraz Jana Matejki *Jan III Sobieski składa ślub w Częstochowie*, znany także jako *Jan III przed wyprawą wiedeńską*. Kompozycja, malowana techniką olejną na papierze naklejonym na płótno, przedstawiająca króla na tle jasnogórskiego ołtarza, lewą ręką przyciskającego do piersi ryngraf, prawą unoszącego w geście przysięgi miecz, posiada na krośnie pośród rozmaitych zapisów także informację własnościową: „wł. Jakub Brat-Kon Łódź Piotrkowska 113” oraz datę „14.II.38”. Obraz nabyty przez Aleksandra Krywulca w Krakowie został odsprzedany Dawidowi Rosenblumowi w Warszawie, od 1898 r. był własnością Hoffmana w Warszawie, zaś od lutego 1938 r. jego właścicielem był Jakub Brat-Kon. To on użyczył go na Wystawę Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, którą otwarto w stolicy w setną rocznicę urodzin artysty, latem

1938 r. W jaki sposób obraz trafił do Stanisława Michalskiego, trudno dziś dociec. Wiadomo, że Michalski, mieszkający w kamienicy przy ul. Nawrot 36, skądinąd położonej niedaleko ul. Piotrkowskiej 113, trudnił się w okresie powojennym handlem dziełami sztuki.

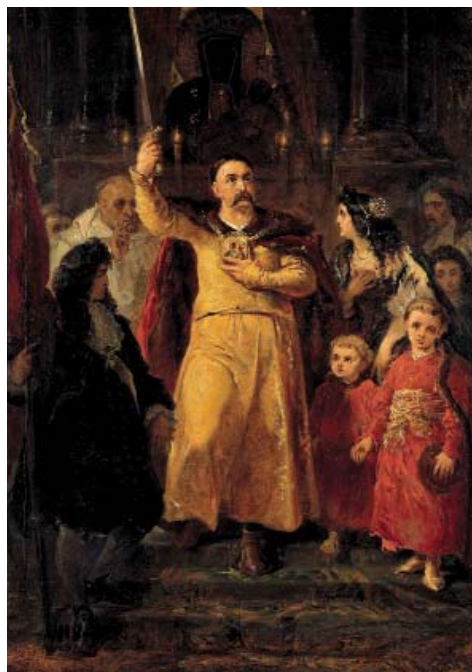
Pośród dzieł, które wedle mniej lub bardziej potwierdzonych tropów proveniencyjnych, można wiązać z łódzką kolekcją Brat-Kona, są 3 obrazy dziś przechowywane w Muzeum Narodowym w Warszawie oraz 2 inne, które zaginęły w czasie zawieruchy wojennej. W zbiorach Galerii Malarstwa Europejskiego MNW znajdują się: niewielka kompozycja *Rodzina chłopska we wnętrzu* z ok. 1630 r., której autorem jest związany z Haarlemem Adriaen van Ostade, drugi zaś to kompozycja według Gabriela Metsu *Gra w karty*. Dwa kolejne, które odnotowane są jako straty wojenne, to martwa natura autorstwa artystki działającej na pocz. XVIII w. w Haarlemie, Jacoby Marii van Nikkelen-Troost oraz *Scena w karczmie* nieznanego twórcy. W zbiorach Galerii Malarstwa Polskiego znajduje się zaś, pochodzący z 1886 r., *Czerkies* Józefa Krzesz-Męciny.

Analiza źródeł archiwalnych, dokumentów i dawnych ksiąg inwentarzowych Muzeum Sztuki w Łodzi zgromadzonych w Dziale Dokumentacji Naukowej uprawnia, jeśli nie do stawiania hipotez (te być może byłyby zbyt kruche), to do postawienia pytań. Zastanawia bowiem fakt, że dzieła kupione przez łódzkie muzeum od Stanisława Michalskiego w 1946 r. i wpisane do ksiąg w większości 27 listopada 1946 r., zdradzają wyraźną jednorodność i tworzą spójną całość. Znalazły się wśród nich portrety i studia postaci m.in.: *Portret męski* Henryka Rodakowskiego⁷⁴², nabyty nieco wcześniej *Lirnik*

742 Henryk Rodakowski, *Portret mężczyzny*, olej, płótno, 16 x 13, nr inw.: MS/SP/M/147.

Konrada Krzyżanowskiego⁷⁴³, niewielka akwarela *Główka chłopca* Juliana Fałata⁷⁴⁴, *Portret męski* Jana Krzysztofa Damela⁷⁴⁵ oraz słynny pastel Stanisława Wyspiańskiego *Śpiący Mietek*⁷⁴⁶, a także pełen ekspresji rysunek węgłem i kredką na papierze *Czytający starzec* Artura Grottgera⁷⁴⁷. W tym samym zespole były także: niewielka *Scena z etapu* Jacka Malczewskiego⁷⁴⁸, *Scena wschodnia* Maurycyego Gottlieba⁷⁴⁹, *Potyczka z Tatarami* Maksymiliana Gierymskiego⁷⁵⁰, *Żołnierz na koniu* Aleksandra Orłowskiego⁷⁵¹ i *Napad Krzyżaków* Juliusza Kossaka⁷⁵². Na koniec wymienić należy także kilka pejzaży: Józefa Guranowskiego, wystawiane w Salonie Juliana Bufofa w Warszawie przy Nowym Świecie – *Pejzaż letni* oraz *Pejzaż zimowy*, znane także jako *Dęby zimą*⁷⁵³, oraz *Pejzaż* Aleksandra Świerzawskiego⁷⁵⁴ i *Drogę wiejską* Jana Stanisławskiego⁷⁵⁵.

Być może, wymienione powyżej obrazy kupione przez muzeum od Stanisława Mi-

154. Jan Matejko, *Jan III Sobieski składa ślub w Częstochowie*, kat. poz. 748

- 743 Konrad Krzyżanowski, *Limik / Studium portretowe*, olej, dykta, 44 x 36, nr inw.: MS/SP/M/142.
 744 Julian Fałat, *Główka chłopca*, 1891, akwarela, papier, 17,5 x 12, sygn., dat. I. d.: *Jul Fałat 91*, nr inw.: MS/SP/RYS/66.
 745 Jan Krzysztof Damał, *Portret męski*, akwarela, papier, 22 x 17, sygn. p. d.: *J. Damał*, ndat., nr inw.: MS/SP/RYS/67. Zob. także: Łódź 2009, s. 82, poz. 47.
 746 Stanisław Wyspiański, *Śpiący Mietek*, pastel, tektura, 60 x 46, sygn., dat. I. d.: *SW* [monogram wiązany] / 1904, nr inw.: MS/SP/RYS/75.
 747 Artur Grottger, *Czytający starzec*, węgiel, kredka, papier naklejony na tekturę, 30,6 x 24,5 (owal), sygn. I. d.: AG, ndat., nr inw.: MS/SP/RYS/74.
 748 Jacek Malczewski, *Scena z etapu*, olej, deska, 29,5 x 24, nr inw.: 688, skradziony 23.06.1948.
 749 Maurycy Gottlieb, *Scena wschodnia*, olej, płótno, 44 x 35, sygn.: MG, nr inw.: MS/SP/M/150 (Łódź 2009, s. 90, poz. 77, il.).
 750 Maksymilian Gierymski, *Potyczka z Tatarami*, 1867, olej, płótno, 57 x 41, sygn., dat.: *M. Gierymski 67*, nr inw.: MS/SP/M/143. Zob. także: Łódź 2009, s. 89, poz. 72, il.
 751 Aleksander Orłowski, *Żołnierz na koniu*, olej, deska, 22,5 x 19, nr inw.: MS/SP/M/145. Zob. także: Łódź 2009, s. 138, poz. 294, il.
 752 Juliusz Kossak, *Napad Krzyżaków*, 1894, akwarela, papier, 23 x 28,5, sygn., dat. I. d.: *JKossak / 1894*, nr inw.: MS/SP/RYS/76. Zob. także: Łódź 2009, s. 104, poz. 137, il.
 753 Józef Guranowski, *Pejzaż letni*, 1917, akwarela, gwasz, tektura, 46 x 76, sygn., dat. I. d.: *J. Guranowski / Warszawa 1917*, nr inw.: MS/SP/RYS/71. Zob. także: Łódź 2009, s. 92–93, poz. 89, il. *Pejzaż zimowy / Dęby zimą*, 1917, akwarela, gwasz, dykta, 44 x 87, sygn., dat. I. d.: *J. Guranowski Warszawa 1917*, nr inw.: MS/SP/RYS/69. Zob. także: Łódź 2009, s. 92, poz. 88, il.
 754 Aleksander Świerzawski, *Pejzaż*, olej, deska, 16 x 32, nr inw.: MS/SP/M/149.
 755 Jan Stanisławski, *Droga wiejska*, olej, tektura; 24,5 x 19, sygn.: *Jan Stanisławski*, nr inw.: MS/SP/M/144.

155. Aleksander Gierymski, *Brama na Starym Mieście*, kat. poz. 745

chalskiego w 1946 r., należały uprzednio do Jakuba Brat-Kona, a zawirowania wojenne zatężyły ślady prawdziwej proveniencji. Nie sposób dociec, w jaki sposób Michalski, trudniący się po wojnie handlem dziełami sztuki, mający moralnie dwuznaczną opinię, wszedł w posiadanie dzieł, oraz – czy i jakie związki łączyły go z Jakubem Brat-Konem. Brak dostatecznych przesłanek proveniencyjnych wobec powyższych dzieł, skąpe materiały biograficzne dotyczące kolekcjonera i jego wojennych losów, jak również skomplikowane realia okresu wojennego (szaber), czy tuż po wojnie (zabezpieczanie dzieł prywatnych, składnice dzieł sztuki itd.) nakazują, w moim przekonaniu, z jednej strony zasygnalizowanie wątpliwości i postawienie hipotezy, z drugiej zaś zachowanie powściągliwości⁷⁵⁶. Z wyżej wymienionych powodów, wobec niewystarczającej wiedzy, zrezygnowano z umieszczenia tych prac w katalogu kolekcji i zbiorów łódzkich

przemysłowców w dalszej części niniejszej pracy.

Zarówno odnalezione „okruszki” biografii Jakuba Brat-Kona, jak i ledwie „odpryski” jego kolekcjonerskiej działalności stanowią bardziej faktograficzne dopełnienie legendy o łódzkiej kolekcji malarstwa polskiego niżli jej rekonstrukcję. Jakość artystyczna podarowanych przez Jakuba Brat-Kona łódzkiemu Muzeum Sztuki dzieł zachęca do dalszych studiów i poszukiwań.

756 Badania proveniencyjne 2012, s. 14–26.

KOLEKCJA ZENONA KONA

Zenon Kon – wyższy urzędnik związany z rodziną Geyerów, potem przedstawiciel finansjery warszawskiej, należy do drugiej generacji lodzermenschów, którzy swoją aktywność zawodową rozpoczęli w latach 90. XIX stulecia, a w pierwszych latach XX w. utrwalali swoją pozycję zawodową i społeczną⁷⁵⁷. Wymieniany jest w kontekście pełnionych przez siebie funkcji bądź działań charytatywnych. Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na popularność występowania nazwiska Kon w rozmaitych wariantach pisowni (Kohn, Cohn) wśród żydowskiej społeczności Łodzi. Tak więc, nie tylko sugerowane koneksje rodzinne z Maksymilianem Cohnem⁷⁵⁸, lekarzem związanym m.in. ze szpitalem im. Małżonków Izraela i Leonii Poznańskiej, ale także ewentualne pokrewieństwo z rodziną Oskara Kona⁷⁵⁹, przemysłowca łódzkiego, właściciela m.in. Widzewskiej Manufaktury oraz pałacyku przy ul. Targowej, w którym dziś mieści się Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna i Telewizyjna w Łodzi, wydają się wysoce nieprawdopodobne.

Warto przyrzeć się Bankowi Kupieckiemu Łódzkiemu, którego dyrektorem był Zenon Kon⁷⁶⁰. Niestety, zaginięcie zespołu archiwalnego dotyczącego tego banku w Archiwum Państwowym w Łodzi uniemożliwia pełne przedstawienie zawodowych działań Zenona Kona. Kierował on bankiem od początku jego istnienia, tzn. od 1897 r.⁷⁶¹, a w latach 1897–1914 zasiadał także w jego zarządzie.

156. Wystawa w Pałacu Heinza w 1916 r., na ścianach grafiki angielskie z kolekcji Zenona Kona, w centrum widoczne także dwa obrazy należące do kolekcjonera – Aleksandra Gierymskiego oraz Jana Bogumiła Płerscha

757 Mimo licznych kwerend archiwalnych w Łodzi i w Warszawie nie udało się ustalić precyzyjnych dat urodzin i śmierci.

758 Maksymilian Cohn był natomiast związany rodzinnie z innymi kolekcjonerami i mecenasami sztuki, Markusem i Teresą Silberstein z. d. Cohn (był jej bratem). Zob. także: Kempa, Szukalak 2001–2004, t. 1 (2001), s. 140–141, Badziak, Strzałkowski 1994.

759 Izerski 1964, Lesman 1967, Kempa, Szukalak 2001–2004, t. 1 (2001), s. 89–91.

760 Badziak 1977, s. 91–94, Łódź 1985, s. 18–19, Pytłak 1994, s. 109–110, Puś 2001, s. 63.

761 Statut banku zatwierdzono 2 stycznia 1897 r. Zob.: Badziak 1977, s. 92.

Prezesami Rady Nadzorczej byli wówczas Emil Geyer i Leopold Landau, jej członkami m.in. Reinhardt Bennich, Max Fischer, Maurycy Fraenkel, Oskar Kindler i Szymon Neuman. W zarządzie, poza Konem, zasiadali: Eugeniusz i Ryszard Geyerowie, Ernst Leonhardt, Stanisław Ginsberg, Borys Wachs, Maks Kernbaum, Alfred Landau, natomiast w Komisji Rewizyjnej Bernard Dobraniecki⁷⁶². Inicjatywa założenia banku wypłynęła ze sfer skupionych wokół Leopolda Landaua, Juliusza Teodora Heinzla, Emila, Eugeniusza i Ryszarda Geyerów oraz Oskara Kindlera. Obok istniejącego od 1872 r. Banku Handlowego w Łodzi⁷⁶³, należał on do pierwszej grupy łódzkich banków akcyjnych, powstałych w wyniku postępującej koncentracji kapitału, służących obsłudze środowisk przemysłowo-handlowych Łodzi⁷⁶⁴.

Bank Kupiecki Łódzki przejął interesy żydowskich domów bankierskich Szymona Neumana i Dawida Maliniaka z Warszawy oraz Leopolda Landaua z Łodzi⁷⁶⁵. Znaczną część akcji posiadały łódzkie rodziny związane z przemysłem i handlem oraz lokalną finansjerą, a także burżuazją warszawską i rosyjskimi bankami akcyjnymi⁷⁶⁶. Kapitał zakładowy wynosił w chwili powstania 2 000 000 rubli, w 1899 r. podniesiony do 3 000 000, a w 1910 r. do 5 000 000 rubli⁷⁶⁷.

Główną sferą działalności banku, podobnie jak i pozostałych tego typu instytucjach w zaborze rosyjskim, było dyskontowanie weksli oraz skup papierów publicznych, w tym państwowych papierów wartościowych, obligacji rosyjskich linii kolejowych i papierów zastawnych towarzystw kredytowych. Bank Kupiecki w większym stopniu aniżeli Bank Handlowy prowadził kredytowanie łódzkiego przemysłu i finansował rozwój przedsiębiorstw swoich największych akcjonariuszy.

Siedziba kierowanego przez Kona banku znajdowała się u zbiegu ulic Spacerowej i Zielonej⁷⁶⁸, w wielkowiejskiej, reprezentacyjnej, trzypiętrowej kamienicy o neobaro-

762 Dane pochodzą ze Sprawozdań Banku Kupieckiego Łódzkiego za lata 1901–1913, Łódź 1902–1914; *Ukazitel dziejstwujuuszczich w Imperia akcyjnych priedpriyatij*, red. W. A. Dmitriew–Mamonow, Petersburg 1903, nr 26, cyt. za: Badziak 1977, s. 92.

763 Bank Handlowy w Łodzi powstał w sierpniu 1872 r. z inicjatywy warszawskich bankierów Dawida Rosenbluma i Ludwika Starkmana, popartej przez łódzkich przemysłowców z Karolem Scheiblerem na czele. Wśród akcjonariuszy przeważali przemysłowcy niemieckiego pochodzenia rodziny Scheiblerów, Herbstów, Grohmanów, Heinzlów, Richterów Kunitzerów i innych.

764 Badziak 1977, s. 84. Zob. także Nowak 1932, s. 95–97.

765 Schipper 1937, s. 518.

766 Archiwum Państwowe w Łodzi, Piotrkowska Izba Skarbowa, sygn. 16047. Zob. także: Badziak 1977, s. 93. Na podstawie archiwaliów można odtworzyć skład grupy głównych akcjonariuszy banku w 1902 r. Były to trzy grupy: rodzina Leopolda Landaua, rodzina Dobranickich oraz grupa skupiona wokół rodziny Geyerów, (Weilowie, lekarz Karol Jonscher, Leon Krusche, Adam Wozdecki, Juliusz Teodor Heinzl, wyżsi urzędnicy Towarzystwa Ludwika Geyera oraz Kindlerowie i Meyerhoffowie). Wiadomo, że w latach 1913–1914 we władzach banku nie było przedstawicieli rodziny Geyerów. W 1914 r. głównymi akcjonariuszami Banku Kupieckiego, poza Leopoldem i Alfredem Landauami, Teodorem Steigertem, Karolem Steinertem, Szymonem Neumanem, były banki rosyjskie (Rosyjski Bank Handlowy, Rosyjski Bank Przemysłowy, Bank Rosyjsko–Azjatycki, Syberyjski Bank Handlowy w Petersburgu, Petersburski Prywatny Bank Handlowy).

767 Sprawozdanie Banku 1913, s. 33.

768 Łódź 1985, s. 18–19. Niekiedy w literaturze spotkać można informację, że bank miał swoją siedzibę w pałacu Geyera przy ul. Piotrkowskiej 74. Tam jednak znajdowała się siedziba łódzkiego oddziału Banku Handlowego.

kowej elewacji z wysokimi francuskimi dachami – dawnym domu Mieczysława Pin-kusa, wybudowanym w latach 1894–1895 według projektu Dawida Landégo⁷⁶⁹. Mieściły się tu zarówno mieszkania (m.in. Samuela Hirszenberga), jak również biurowe i handlowe pomieszczenia do wynajęcia, a także pracownie artystów.

Bank Kupiecki posiadał swój oddział w Odessie, a po jego likwidacji, od 1911 r. filię warszawską⁷⁷⁰. Ciężenie ku Warszawie oraz znaczące obroty warszawskiej filii, słabe wyniki centrali w Łodzi, jak również silna konkurencja Banku Handlowego spowodowały przeniesienie głównej siedziby do Warszawy, która w kwietniu 1921 r. znajdowała się przy ul. Wierzbowej⁷⁷¹. Wedle spisu spółek akcyjnych Zenon Kona był prezesem zarządu Banku Kupieckiego w Warszawie w 1922 r.⁷⁷². Interesujący wydaje się fakt, że kolekcję owdowiatego Zenona Kona, pracującego od tego roku w Warszawie, Chwalewik w 1926 r. odnotowuje jednak w części poświęconej Łodzi.

Nazwisko Zenona Kona pojawia się także wśród przemysłowców żydowskich, którzy mieli poważny udział w organizowaniu oraz finansowym wspieraniu utworzonej w 1898 r. siedmioklasowej szkoły handlowej Zgromadzenia Kupców⁷⁷³. Był on także, wraz z m.in. Izydorem Zandem i Zygmuntem Weinrebem, w zarządzie powstałego w 1902 r. Towarzystwa Pomocy dla Niezamożnych Uczniów Łódzkiej Szkoły Handlowej⁷⁷⁴.

Żoną Zenona Kona była Florentyna Łucja (ur. 1871), która zmarła, w wieku 48 lat, 28 maja 1919 r., opatrzona św. sakramentami po ciężkich cierpieniach – jak czytamy w nekrologu⁷⁷⁵. Nabożeństwo żałobne odbyło się 30 maja, zmarła pochowana

157. Aleksander Gierymski, *Ksiądz pijący wino*, kat. poz. 755

769 Stefański 2001/1, s. 116–117, Stefański 2003/1, s. 50.

770 Łódź 1985, s. 18–19.

771 *Spółki akcyjne w Polsce*, red. R. Urban, B. Wietrzykowski, Poznań 1923, Rocznik 2, 1922/23, s. 29.

772 Ibidem.

773 Głaszcz 1988, s. 236–237.

774 Puś 2001, s. 154.

775 *Nekrolog 985–2*, „Rozwój” 1919, nr 140, s. 6. Nekrolog tej samej treści powtórnie został wydrukowany nazajutrz tj. 30 maja: „Rozwój” 1919, nr 141, s. 3. 3 czerwca 1919 r., na łamach tejże gazety mąż i synowie zmarłej w formie ogłoszenia wyrazili wdzięczność za okazane współczucie, oddanie ostatniej posługi kilku księżom katolickim, m.in. kanonikowi Szmiolowi, prałatowi Wyrzykowskiemu, prałatowi Tymienieckiemu i innym – ogłoszenie 1031–1, „Rozwój” 1919, nr 145, s. 4.

158. William Ward wg Matthew Williama Petersa, *Gracze*, kat. poz. 784

została na Starym Cmentarzu Katolickim. W dniu 31 maja ukazało się wspomnienie pośmiertne, w którym czytamy: *Śpiesząc z pomocą synowi, ułanowi legii akademickiej, złożonemu ciężką niemocą w jednym z kresowych szpitali uratowała choremu życie, własne wszakże postradała, złożywszy je na ołtarzu miłości i obowiązków matczynych*⁷⁷⁶. Można domniemywać, że syn uczestnicząc w walkach wojny bolszewickiej zapadł na tyfus, który młody organizm, pod opieką matki w owym szpitalu na Wschodzie przezwyciężył, zaś kobieta zaraziwszy się od syna wkrótce zmarła. Łucja Zenonowa Konowa *prowadziła wespół z ks. Prałatem Wyrzykowskim instytucję*

*dobroczynną Schronisko Dobrego Pasterza*⁷⁷⁷. Być może, choć jest to nie poparta źródłowo hipoteza, jednym z synów Florentyny Łucji i Zenona, podpisanych pod nekrologiem matki był Ludwik Kon, urodzony, zgodnie z zachowanym nagrobkiem na Starym Cmentarzu w Łodzi, w 1899 r., a zmarły w 1922 r., student prawa Uniwersytetu Poznańskiego⁷⁷⁸.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu kolekcja grafiki Zenona Kona bywa co najwyżej wzmiankowana⁷⁷⁹. Edward Chwalewik w 1926 r., w opracowaniu dotyczącym zbiorów w Polsce, odnotował zbiór Zenona Kona oraz wymienił 35 prac z tytułami oraz nazwiskami autorów. Jacek Strzałkowski, powtarzając za Chwalewikiem, wymienia tytuły 34 rycin, pomijając jedną grafikę i określa je jako miedzioryty⁷⁸⁰. Postawiona przez Strzałkowskiego hipoteza, jakoby Maksymilian Cohn przekazał zbiór swemu krewnemu Zenonowi, nie znajduje żadnego potwierdzenia źródłowego. Wprawdzie w katalogu wystawy z 1898 r. jest informacja o wystawionych sztychach angielskich, których właścicielem był dr Maksymilian Cohn⁷⁸¹, jednak Zenon Kon najprawdopodobniej nie był z nim spokrewniony, zaś owo przekazanie grafik w świetle nowych tropów proweniencyjnych wydaje się wątpliwe.

776 „Rozwój” 1919, nr 142, s. 3.

777 „Rozwój” 1919, nr 142, s. 3.

778 Dominikowski 2004, s. 450, poz. 393.

779 Strzałkowski 1991, s. 12, s. 30–31, Pytlas 1994, Gadowska 2010, s. 78, 90, 91.

780 Strzałkowski 1991, s. 12, s. 30–31, poz. 67.

781 Łódź 1898, s. nlb., poz. 240; Maksymilian Cohn posiadał także kilka obrazów – m.in. Samuela Hirszenberga *Watzman* (Łódź 1898, s. nlb., poz. 206), *Berchtesgaden* (Łódź 1898, s. nlb., poz. 207), *Portret Pani D.*, (Łódź 1898, s. nlb., poz. 133), *Portret* (Łódź 1898, s. nlb., poz. 89).

Obecnie istnieją dwa źródła archiwalne: katalog z wystawy z 1916 r.⁷⁸² oraz przekaz ikonograficzny w postaci ręcznie wykonanego albumu zdjęć, ofiarowanego baronowi Juliszowi Heinzlowi von Hohenfels, zawierającego m.in. 3 zdjęcia ścian sali wystawowej w pałacu przy ul. Piotrkowskiej 104, w której prezentowane były grafiki Kona⁷⁸³. Materiały te stanowią podstawę rekonstrukcji kolekcji, zawartej w części katalogowej. Należy wspomnieć także o wystawie sztychów ze zbiorów rodziny Konów której otwarcia, zgodnie z informacjami prasowymi, dokonano 15 maja 1913 r. w Muzeum Miejskim. Jej zapowiedzi pojawiły się w prasie już w kwietniu⁷⁸⁴. Niestety, mimo starannej kwerendy, nie udało się odnaleźć żadnych druków ulotnych, jakie mogły ewentualnie towarzyszyć temu wydarzeniu⁷⁸⁵.

W badaniach kolekcjonerskich niezmiernie ważne są ustalenia proveniencyjne. W przypadku łódzkiego bankiera ślad prowadzi do Warszawy i wiąże się ze znaną rodziną Gutnajerów. W antykwariacie Gutnajera w stolicy przy ul. Bagno 2, działającym prawdopodobnie od 1895 do ok. 1910 r.⁷⁸⁶, zajmowano się handlem meblami, obrazami, książkami oraz rycinami angielskimi. Gutnajerowie utrzymywali ożywione stosunki z łódzkimi przemysłowcami, organizowali także wystawy sprzedażne w Łodzi, m.in. w Grand Hotelu⁷⁸⁷. Tam zapewne w pierwszym dziesięcioleciu XX w. dokonywał zakupów Zenon Kon. Stanisław Gebethner, kustosz Muzeum Narodowego w Warszawie, zanotował w listopadzie 1964 r.: *Przy ulicy Bagno Fajwel Gutnajer, prawdopodobnie żona L. Gutnajera, matka Abego i Bernarda i Józefa, jeszcze przed rokiem 1900 miała cenne rzeczy, a kolorowe sztychy angielskie kupował u niej znany warszawski zbieracz Zenon Kohn*⁷⁸⁸. Trudno przesądzić, kiedy i z jakich pobudek Kon kupował gra-

159. John Raphael Smith wg Matthew Williama Petersa, *Wróżka*, kat. poz. 769

782 Łódź 1916.

783 CMW–album 1916.

784 „Gazeta Łódzka” 1913, nr 104, s. 3, „Gazeta Łódzka” 1913, nr 109, s. 3.

785 Dodatkowo informację o wystawie, a precyzyjniej o trzech wystawach sztychów w Muzeum Miejskim w maju 1913 r., podano w artykułach dotyczących Muzeum Miejskiego w: Giewont 1928, s. 92, Księga pamiątkowa 1930, s. 179.

786 Udokumentowany okres działania to 1896 r., por. Boidok 2004, s. 237.

787 Np. od Abego Gutnajera Reinhardt Bennich nabył obraz Iwana Ajwazowskiego *Sztorm*. Zob. Łódź–Piotrków Tryb.–Częstochowa 2001–2003, poz. 2, s. 65–67.

788 Boidok 2004, s. 146, 237–238. Notatka Stanisława Gebethnera w sprawie zbiorów Bernarda Gutnajera znajdujących się niegdyś w jego mieszkaniu w Warszawie przy ul. Króla Alberta I (w posiadaniu Sławomira Boidoka). Imię Fajwel jest męskie, więc nie mogło chodzić o żonę Leona Gutnajera, a o postać w inny sposób spokrewnioną z Leonem Gutnajerem.

160. William Ward wg Georga Morlanda, *Wizyta u mamki*, kat. poz. 778

fiki artystów angielskich w Warszawie, ale zapewne miało to miejsce pod koniec pierwszej dekady XX w. Nie sposób jednak nie dostrzec koincydencji między czasem tworzenia zbioru przez Kona a ukazaniem się dwu numerów specjalnych angielskiego pisma artystycznego „The Studio” z lat 1909–1911, poświęconych grafice angielskiej – barwnym rycinom i mezzotintom⁷⁸⁹. Wiele z prac posiadanych przez Łodzianina było tam właśnie opublikowanych. Czasopismo to w tym czasie dotarło już do Łodzi. Posiadał

je w swoim księgozbiornym podręcznym Henryk Grohman, obok m.in. wielotomowego opracowania Loysa Delteil’a.

Kolekcja Kona zawierała co najmniej 35 grafik – głównie mezzotint, w większości barwnych, oraz kilka miedziorytów. Były to powstałe w końcu XVIII w. angielskie ryciny o tematyce rodzajowej. Zbieracz posiadał prace Georga Keatinga, Williama i Jamesa Wardów oraz Johna Raphaela Smitha. Pojedyncze prace w jego zbiorze były autorstwa François’a Roberta Lauriego, Davida Soirona i Edwarda Dayesa. Wszystkie stanowiły graficzną reprodukcję twórczości malarskiej przede wszystkim George’a Morlanda oraz Jamesa Warda. W zespole znajdowały się także ryciny wykonane według obrazów Francis’a Wheatley’a, Jamesa Northcote’a, George’a Romney’a, Williama Redmore’a Bigga oraz Matthew Williama Petersa. Wszystkie grafiki reprezentowały tzw. drugą fazę rozwoju *manière anglaise*. W 2 poł. XVIII i pocz. XIX w. w posługiwaniu się mezzotintą osiągnięto niebywałą wirtuozerię techniczną, *zadziwiając elegancją i wdziękiem, wprowadzając już bez owej siły wewnętrznej przeżycia i poszukiwań luministycznych, lecz z zachowaniem – co należy podkreślić – równego i wysokiego poziomu artystycznego*⁷⁹⁰.

W oczach Zenona Kona o atrakcyjności grafik zdecydowała zapewne technika – walory malarskie barwnych mezzotint, operowanie miękkimi płaszczyznami, nie zaś linią. Gromadząc ryciny tak silnie przywołujące malarstwo, a jednak odeń tańsze, mógł zyskać oczekiwany splendor kolekcjonera, będący istotnym krokiem w dążeniu do wyrównania dystansu społecznego względem zamożnych przemysłowców.

Nie sposób pominąć treści rycin i tematyki przedstawień. Przesycone literacką

789 Studio 1909–1910, Studio 1910–1911.

790 Widacka 2003, s. 9. Zob. także: Wyleżyńska 1974, s. 45–56.

anegdotą sceny rodzajowe opisywały codzienne, pospolite perypetie mieszkańców wsi bądź niewielkich miasteczek. Często rubaszne, niekiedy operujące sentymentalizmem przedstawienia ukazywały chłopów przy pracy i zabawie, w stajni, obozry; wiejskie dzieci grasujące w sadzie, zbierające orzechy, wypatrujące ptasich gniazd; podwórka tętniące życiem, pełne psów i koni. Kiedy indziej – żołnierzy wyruszających lub wracających z wojny, dezertarów, którym towarzyszą piękne wieśniaczki w ogromnych zalotnych czepcach. W posiadaniu Kona znajdowała się m.in. ceniona i poszukiwana seria 4 rycin *The Deserter* według Morlanda, wykonana w latach 1790–1791 przez irlandzkiego grafika, wydawcę i księgarza, George’a Keatinga, wydana w oficynie Johna Raphaela Smitha przy King Street, nieopodal Covent Garden w Londynie. W omawianym

161. John Raphael Smith wg Jamesa Northcote'a, *Wizyta u babki*, kat. poz. 768

zespole były również 2 najbardziej znane mezzotinty reprodukcyjne Roberta Lauriego, późniejszego współwłaściciela (z Jamesem Whittleem) oficyny zajmującej się w Londynie drukiem map – *Początek miodowego miesiąca* oraz *Koniec miodowego miesiąca*. Za synonim angielskiej rodzajowości mogą uchodzić dwie Morlandowskie kompozycje spopularyzowane m.in. przez François'a Davida Soirona – *Tea Garden* i *St. James Park*, obie wydane w styczniu 1790 r. w oficynie Thomasa Gaugaina. Spośród 50 grafik Williama Warda wykonanych wedle obrazów jego szwagra George'a Morlanda, w zbiorze Kona znajdowało się 6 prac, a 6 kolejnych było efektem współpracy Williama Warda z bratem Jamesem, który zajmował się podobną, rodzajową tematyką. Dwie ryciny, swoiste *pendants* William Ward wykonał w 1796 r. wedle obrazów Williama Redmore'a Bigga – *Zbytnice* i *Urwisy*, typowo angielskich scen we wnętrzu. Ozdobę zbioru Kona stanowiły 2 dekoracyjne kompozycje graficzne według obrazów Matthew Williama Petersa, niekiedy określanego mianem „miejskiego Morlanda”⁷⁹¹ – *Wróżka* wykonana przez Johna Raphaela Smitha oraz *Gracze* Williama Warda.

Na marginesie dokonanego przeglądu grafik znajdujących się w posiadaniu Zeno-

na Kona warto wspomnieć o dwu obrazach, które były niegdyś jego własnością. Są to, dające się zidentyfikować na podstawie zdjęcia w albumie z łódzkiej wystawy w 1916 r., obrazy: Jana Bogumiła Plerscha *Portret króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*⁷⁹² i Aleksandra Gieryskiego *W altanie przy winie*. Ponad wszelką wątpliwość chodzi o obraz znany dziś jako *Książdz pijący wino* z 1880 r. Wystawiono go w 1885 r. w Salonie Aleksandra Krywulta, a w kolejnym roku w ramach wystawy konkursowej, w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych, a następnie podczas wystawy pośmiertnej Gieryskiego w 1902 r. w warszawskiej Zachęcie, i prawdopodobnie wówczas Zenon Kon nabył obraz do swej kolekcji. Przed 1929 r. obraz znalazł się w warszawskiej kolekcji Antoniego i Zofii Natansonów i jako ich własność został wystawiony podczas wystawy retrospektywnej w warszawskim Muzeum Narodowym w 1938 r., a wkrótce potem zakupiony przez Tadeusza Dobrowolskiego do zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach.

Zenon Kon, przedstawiciel łódzkiej finansjery, zgromadził niezbyt liczną, ale raczej spójną, jednorodną kolekcję rycin angielskich – w znacznej części barwnych, imitujących droższe obrazy. Trudno przesądzić, czy u podstaw jego działalności kolekcjonerskiej tkwiła jedynie potrzeba wpisania się w obowiązującą modę, czy także rzeczywiste zainteresowanie sztuką. Być może kwestią przypadku jest spójność zespołu rodzajowych przedstawień o rozbudowanej anegdotyczności. Nie można jednak wykluczyć, że kolekcja jest wyrazem indywidualnego gustu i wynikiem świadomej, być może inspirowanej po części przez antykwariusza, decyzji kolekcjonerskiej o gromadzeniu stosunkowo rzadkich w Polsce rycin angielskich twórców.

---

792 Nie jest to obraz z Muzeum Narodowego w Poznaniu, ani z Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie – oba prezentują króla w popiersiu, tymczasem obraz, który był w posiadaniu Kona przedstawia władcę w ujęciu do kolan. Zob. SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 272.

KOLEKCJA KAROLA RAJMUNDA EISERTA

W latach 90. XIX w. rodzina Eisertów posiadała wysoką pozycję społeczną, choć nie wchodziła w skład ówczesnej elity finansowej Łodzi. Należy zaliczyć ją do tzw. nowej burżuazji łódzkiej, legitymującej się pochodzeniem od pierwszych tkaczy – imigrantów. Była to burżuazja typowo przemysłowa, która swój awans społeczny zawdzięczała wysokiej fachowości, zdolnościom organizacyjnym i znajomości potrzeb rynku. Poza branżą włókienniczą Karol Rajmund Eisert angażował się z sukcesem w przedsięwzięcia gospodarcze przemysłu rolno-spożywczego oraz maszynowego, dzięki czemu w II Rzeczypospolitej wszedł do najwyższej elity finansowej miasta. W badaniach nad strukturą społeczno-gospodarczą polskiego społeczeństwa okresu międzywojennego wyróżnia się grupę, określaną mianem tzw. oligarchii ziemiańsko-przemysłowej⁷⁹³. W jej ramach występują dwie podgrupy: pierwsza z nich obejmuje wielkich właścicieli ziemskich, których aktywność przejawiała się w działalności przemysłowej, w sektorze bankowo-kredytowym, druga zaś skupiała elity przemysłowo-finansowe, zasilające ziemiaństwo, angażujące się w rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego i leśnego. Karol Rajmund Eisert wydaje się reprezentatywnym przedstawicielem tej drugiej podgrupy oligarchii przemysłowej.

Karol Rajmund Eisert (4.05.1865–29.10.1938) należał do trzeciej łódzkiej generacji rodu Eisertów⁷⁹⁴. Był wnukiem, przybyłego w 1826 r. z Budziszyna najpierw do Pabianic, a wkrótce osiadłego w Łodzi, Jana Gottloba (Bogumiła) Eiserta (zm. 1861). Ojcem Karola Rajmunda był, ożeniony z Pauliną Guse, Karol Eisert – tkacz, który w 1864 r. założył w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 135 małą tkalnię wyposażoną w krosna ręczne. *Fabrika szersztjannyh i połuszerstjannyh izdelij* zajmowała się wyrobem tkanin wełnianych i bawełnianych oraz chustek. Gdy zmarł w 1890 r., tzw. czysta masa spadkowa wynosiła ok. 155 000 rubli, a w 1892 r. ok. 170 000 rubli⁷⁹⁵. W skład majątku wchodziła nieruchomość przy ul. Piotrkowskiej 135 – budynek mieszkalno-handlowy i dwa fabryczne, w których mieściła się tkalnia wełniana. Był to dom rezydencjonalno-użytkowy wzniesiony w 1886⁷⁹⁶. Dwupiętrowy budynek wybudowany został na rzucie prostokąta z oficyną boczną od strony północnej. W skrajnej, południowej osi usytuowano sień przejazdową. Na parterze znajdował się skład towarów, na piętrze salony.

793 Badziak 1993/4, s. 170.

794 Podstawowych informacji o Karolu Eisercie i jego rodzinie dostarczają m.in.: Rachalewski 1938, s. 142–143, Związek Przemysłu 1939, Stefański 1992, s. 72 (autor podaje błędnie daty życia), Skrzydło 2000, s. 11–22.

795 APŁ, K. Płachecki 1891, nr rep. 588, 1892, nr rep. 1055, Piotrkowska Izba Skarbowa 13411, cyt. za: Badziak 1993/1, s. 192.

796 APŁ, TKM, sygn. 1609, RGP WB sygn. 8450.

162. Gentile da Fabriano, krąg, Dyptyk: *Biskup i św. Agnieszka*, kat. poz. 793

Uzyskał neorenesansową fasadę podobną w charakterze do pałacu Heinzla, ale o formach bardziej zwartych.

Karol Rajmund zdobył średnie wykształcenie techniczne. Do czynnej działalności gospodarczej przystąpił w końcu lat 80. XIX w. Z powodu choroby ojca przejął na siebie ciężar prowadzenia przedsiębiorstwa i stopniowo doprowadził do jego rozkwitu. W 1894 r. poślubił Marię Geyer⁷⁹⁷, rozwiódł się jednak w 1898 r. Helena Anna Geyer, teściowa Eiserta, w swych wspomnieniach pisała o byłym zięciu raczej mało przychylnie: *Pół roku po śmierci mojego męża, moja najstarsza córka Maria zaręczyła się z właścicielem fabryki Karolem Eisertem, który starał się*

już o jej rękę, kiedy byliśmy w Fridrichrodzie. Mój dobry mąż, wiedząc, że nie jest z nim dobrze, życzył sobie, by to małżeństwo doszło do skutku. Uważał Eiserta za bardzo zacnego i dobrego człowieka, a i ja miałabym męską opiekę. Bardzo rozpaczał, że córka dała mu kosza. Maria absolutnie nie chciała się zgodzić na zaręczyny, ponieważ także pod względem wykształcenia jej ustępował. Po śmierci mojego męża Eisert ponowił swoje starania. Maria wiedząc, że zaręczyny były życzeniem jej ukochanego ojca, zaręczyła się, ale natychmiast powiedziała narzeczonemu, że robi to tylko z szacunku dla niego, ale nie z miłości. On mimo to był zadowolony i stawiał sobie za cel zdobycie jej miłości! Trzy miesiące po zaręczynach pobrali się. To był smutny ślub i odbył się w obecności tylko najbliższych z rodziny. Niestety, małżeństwo było bardzo nieudane i po dwóch latach moja córka rozwiodła się. Jej mąż był bardzo prostym, zazdrosnym i niewykształconym człowiekiem. W związku z rozwodem przeżyłam bardzo wiele kłopotów i nieprzyjemności. Trzeba było jednak przez to przejść⁷⁹⁸. Później Karol Rajmund był jeszcze dwukrotnie żonaty – w 1904 r. z Marią Małgorzatą Feder, córką łódzkiego fabrykanta, zmarłą w Moskwie w 1915 r., a następnie z Ellen Christensen, córką kupca z Kopenhagi, zmarłą nagle na zawał serca w Wiedniu w 1935 r. w wieku 39 lat. W chwili śmierci matki w 1892 r. majątek osobisty Karola Rajmunda Eiserta

797 Maria Geyer była także dwukrotnie mężatką: z Teofilem Maxem, fabrykantem ze Zgierza, prowadzącym niewielką wykończalnię tkanin, po kolejnym rozwodzie, z Bogdanem Zbrożkiem.

798 Geyer 2002, s. 35.

wynosił ok. 55 000 rubli, w 1894 r. oszacowano go na 80 000 rubli, a w 1904 r. już na 900 000 rubli. Zbilansowanie jego majątku w 1914 r. wykazało tzw. czystą masę w wysokości 2 520 000 rubli⁷⁹⁹.

W samodzielnym starcie dopomogło Karolowi Rajmundowi Eisertowi małżeństwo – w posagu Marii Geyer dostał 40 000 rubli. Na różne sposoby powiększał swój majątek – w 1903 r. kupił upadłą firmę Judela Barry'ego przy ul. Karola 19 (obecnie Franciszka Żwirki). Nabywał udziały w różnych fabrykach, m.in. w Spółce Akcyjnej Józefa Johna oraz w Pabianickich Zakładach Włókienniczych Rudolfa Kindlera. Kupował nieruchomości m.in. w Łodzi, przy ul. Piotrkowskiej, Promenadzie (obecnie al. Tadeusza Kościuszki), a także w Konstantynowie i Pabianicach. Stanowiły one jedną z form lokaty kapitału. Nabywał również majątki ziemskie, później najczęściej odsprzedając je za wyższą cenę. W 1906 r. został wyłącznym właścicielem założonej przez ojca fabryki przy ul. Piotrkowskiej. Równolegle rozpoczął rozbudowę zakładów przy ul. Karola 19. Przybyło wówczas wiele nowych budynków i wydziałów fabrycznych, zainstalowano maszynę parową oraz wybudowano nową tkalnię. W 1913 r. zakłady posiadały tkalnię mechaniczną, przędzalnię, farbiarnię, drukarnię, warsztat ślusarski oraz stolarnię⁸⁰⁰. Przed wybuchem I wojny światowej poziom zatrudnienia doszedł do 800 robotników, a obrót roczny osiągnął 4 000 000 rubli⁸⁰¹. W 1920 r. fabryka miała przędzalnię wełny zgrzebnej, mechaniczną tkalnię, a także niciarnię, tkalnię, szarpalnię, drapalnię, farbiarnię i wykańczalnię. Rozrosła się do olbrzymich rozmiarów, zajmując teren między dzisiejszymi ulicami Franciszka Żwirki, Stefana Żeromskiego, Adama Mickiewicza i Gdańską, a wartość produkcji rocznej wynosiła wówczas 10 000 000 złotych. Przedsiębiorstwo przekształcono w spółkę aukcyjną, którego oficjalna nazwa brzmiała Fabryka Wyrobów Wełnianych Karola Eiserta SA⁸⁰². Okres międzywojenny to czas prosperity firmy. Po stabilizacji waluty kapitał akcyjny ustalono na 6 000 000 zł, a w 1928 r. podwyższono do 9 000 000 złotych, podzielonych na 3000 akcji, każda o wartości nominalnej 3000 złotych⁸⁰³. Spółka miała charakter rodzinny. Większość akcji znajdowała się w posiadaniu członków rodziny. W 1930 r. stan posiadania przedsiębiorstwa, którego nowa nazwa brzmiała Zakłady Przemysłowe Karola

163. Libarale da Verona, *Madonna z Dzieciątkiem i liliami*, kat. poz. 802

799 APŁ, K. Rossman, nr rep. 3660, cyt. za: Badziak 1993/1, s. 192.

800 APŁ, ZPKE, sygn. 48.

801 APŁ, ZPKE, sygn. 43, 46–50.

802 Rocznik 1929, nr 890.

803 Wyciągi z rejestru handlowego 1921–44, ZPKE, sygn. 4.

164. Mistrz z Papugą, *Madonna z Dzieciątkiem i papugą na tle krajobrazu*, kat. poz. 807

Eiserta SA w Łodzi, przedstawiał się następująco: przędzalnia wełny zgrzebnej – 20 700 wrzecion, tkalnia mechaniczna na 367 krosien, farbiarnia i wykańczalnia. Fabryka zatrudniała 930 robotników. Wartość produkcji wyniosła 10 000 000 złotych⁸⁰⁴. Wedle danych z 1934 r. tereny fabryczne obejmowały 29 839 m², budynki miały zaś powierzchnię 125 398 m². Robotników było 533, personelu technicznego 11 osób, urzędników 38. Zakład wyposażony był w 15 472 wrzecion zgrzebnych, 5230 wrzecion niciarkowych, 367 krosien. Zbilansowane aktywa (nieruchomości, urządzenia, ruchomości, materiały na składzie, gotówka w kasie, weksle i papiery wartościowe, dłużnicy, rachunki przechodnie, straty) i pasywa (m.in. kapitał zakładowy, rezerwa statutowa, inne rezerwy i kapitały, wierzyciele, akcepty) wynosiły wówczas 22 345 379 zł 46 gr⁸⁰⁵. Przedsiębiorstwo eksportowało prawie 40% wyrobów do krajów afrykańskich i na Półwysep Bałkański.

Karol Rajmund Eisert skupił wokół siebie grupę zdolnych organizatorów życia gospodarczego. W okresie międzywojennym należeli do

niej Józef Küster, Paweł Seipelt, Franciszek Flacker, Hugo Jung, Gustaw Engel oraz Wilhelm Glaser, Edmund Tarłowski i Symforian Kostowski (w działalności kolekcjonerskiej Eiserta postać niesłychanie ważna). W końcu lat 20. XX w. dołączył najstarszy syn Karola Rajmunda, Harry, a w drugiej połowie lat 30. dwaj młodszy – Paweł i Torben.

Po śmierci Karola Eiserta, w okresie II wojny światowej przedsiębiorstwo prowadzili członkowie rodziny, którzy uzyskali obywatelstwo niemieckie, zaś firma zyskała nazwę Textilindustrie Karol Eisert AG.

Karol Rajmund Eisert posiadał także znaczne udziały w kilku przedsiębiorstwach jugosłowiańskich zajmujących się produkcją tkanin. Posiadał główny pakiet akcji przedsiębiorstwa z Orosłavje koło Zagrzebia – Zagorska Tvornica Vunenih Tkanina, uczestniczył w powołaniu innej firmy włókienniczej w Chorwacji – Ivancica Tekstilna Industrija. Interesy prowadził w sposób zdecydowanie nowoczesny. Był aktywny w wielu obszarach gospodarki, jego inwestycje nie ograniczały się tylko do przemysłu włókienniczego. Osiągał poważne dochody z eksploatacji majątków rolnych (Dłutów⁸⁰⁶,

804 „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu” 1932, poz. 2993.

805 Jahrbuch 1934, poz. 6721.

806 Dwory i pałace 1997, s. 38–42.

Gospodarz⁸⁰⁷, Ruda Malenicka⁸⁰⁸). Posiadał udziały w utworzonych przez siebie fabrykach przetworów rolnych: Bacon Export Gniezno S.A. (1927), Bacon Export Chojnice (1933). W 1938 r. Eisert posiadał już 9 placówek przetwórczych (Bydgoszcz, Gniezno, Tczew, Grodzisk, Chojnice, Warszawa, Skalmierzyce, Gdynia, Dubno). Firmy te posiadały ubojnie bydła, trzody drobiu i przetwórnice mięsne, połączone z fabryką konserw oraz prowadziły eksport własnych wyrobów, głównie do Europy Zachodniej⁸⁰⁹. Od lat 20. Eisert inwestował także w przemysł metalowy. Warto wreszcie wspomnieć o jego członkostwie w radach nadzorczych różnych firm, m.in. Warrant S.A. i Banku Handlowego S.A. w Łodzi.

Całość majątku Eisertów przed wybuchem II wojny światowej szacowana jest na ok. 30 000 000 zł (wliczając udziały polskie i zagraniczne). Jego dziełem jest stworzenie struktury koncernowej o skomplikowanych powiązaniach⁸¹⁰.

Obraz przemysłowca byłby niepełny, gdyby pominąć jego działalność charytatywną. Karol Eisert aktywnie uczestniczył w życiu społecznym miasta. Był współzałożycielem szpitala dla nerwowo i psychicznie chorych w Kochanówce. W znacznym stopniu wspierał finansowo budowę nowego gmachu szpitala Sióstr Diakoniskich w Łodzi. Był prezesem kuratoriów Domu Miłosierdzia oraz szpitala św. Aleksandra. Działał w zarządzie Łódzkiego Chrześcijańskiego Towarzystwa Dobroczynności. Był donatorem Związku Strzeleckiego, zasiadał w radzie opiekuńczej Niemieckiego Stowarzyszenia Szkolnego, które zajmowało się kształceniem młodzieży. Ufundował stypendium młodemu Szczepanowi Andrzejewskiemu, którego ojciec pracował w jego zakładzie. Andrzejewski dzięki finansowemu wsparciu Eiserta, w 1912 r. jako dwudziestolatek, zapisał się do Królewsko-Bawarskiej Akademii Sztuk Pięknych w Monachium, gdzie do 1914 r. studiował w pracowni Karla Rauppa.

O pozycji społecznej Eiserta świadczy mianowanie go w 1909 r. honorowym rad-

165. Frans Francken III, przypisywany, *Odpoczynek w drodze do Egiptu*, kat. poz. 794

807 Ibidem, s. 41.

808 Ibidem, s. 41.

809 Eiserta jako właściciela ziemskiego, rozwijającego intensywnie przemysł produkcji zwierzęcej przedstawił Kazimierz Badziak, por. Badziak 1993/4.

810 Badziak 1993/1, s. 191–196.

166. Jacob Jordaens, *Zwiastowanie*, kat. poz. 796

cą miejskim Łodzi. Otrzymał po I wojnie światowej tytuł konsula honorowego Królestwa Danii oraz order Dannebrogge wyróżniają Karola Eiserta spośród łódzkich przemysłowców okresu międzywojennego.

O wartości Eisertowskiej kolekcji dla Muzeum Sztuki w pisał Marian Minich w swej książce wspomnieniowej *Szalona Galeria: Kiedy z początkiem 1939 roku muzealna galeria wchłonęła wartościowy dar łódzkiego kapitalisty Karola Eiserta, zawierający zespół obrazów głównie dawnego malarstwa obcego, powiększony niebawem o kilka dobrych płócien ofiarowanych przez innego potentata przemysłowego, Jakuba Brat-Kona, mocno zachwiana pozycja kolekcji międzynarodowej sztuki nowoczesnej została na jakiś czas znów ustabilizowana*⁸¹¹. Wspominając przedwojenną ekspozycję dawnej sztuki obcej, którą otwiera-

ły dzieła wczesnego renesansu, zaś w kolejnych salach prezentowano obrazy baroku włoskiego i północnoeuropejskiego, dyrektor Minich podkreślił jakość artystyczną obiektów ze zbioru Eiserta: *Wysokim poziomem odznaczały się przede wszystkim dwa kapitalne obrazy wczesnorenesansowe ze szkoły włoskiej, dzieło tzw. Mistrza z papugą: Madonna z dzieckiem i papugą, trzy płótna Jacoba Jordaensa, obraz ze szkoły Antoniego van Dycka, prace Adriaena van de Velde, Jana Steena, Caspara Netschera, Cornelisa Saftlevena, E. Heemskerka, Jana Molenaera, Fransa Franckena II i innych*⁸¹². Także w opublikowanej w 1965 r. *Historii Muzeum* odnotował fakt przekazania przez Harry'ego Eiserta Radzie Miasta zbioru 21 obrazów, określając wydarzenie jako rewelację roku 1938. Podając tę liczbę obiektów, Marian Minich zapewne pominął przekazany nieco później obraz Fritza von Uhdego, który dotarł do Łodzi w lutym z depozytu Galerii Drezdeńskiej za pośrednictwem berlińskiej firmy spedycyjnej Gustava Knauera. Ostatnio Jacek Ojrzyński w *Historii Muzeum Sztuki* darowi Eiserta poświęcił jedno zdanie, powtarzając za Marianem Minichem tę samą liczbę dzieł⁸¹³.

811 Minich 1963, s. 78.

812 Ibidem, s. 79.

813 Ojrzyński 1998, s. 14.

Jacek Strzałkowski podaje błędnie, że zbiór Eiserta przekazany Muzeum Sztuki liczył 24 obrazy⁸¹⁴. W czasie II wojny światowej dwanaście najbardziej cennych obiektów zaginęło. Większość z nich znamy dzięki zachowanym archiwalnym zdjęciom. Dzisiaj w zbiorach Muzeum Sztuki znajduje się zaledwie 10 obrazów pochodzących z tej historycznej kolekcji.

Z początkiem XX w. Karol Rajmund Eisert zaczął interesować się malarstwem. Jego artystycznymi zainteresowaniami z początku kierowały snobizm i względy ambicjonalne. Między innymi w 1897 r. zakupił w Zachęcie *Chatę* Antoniego Piotrowskiego, a w 1904 r. wylosował obraz *Białowieża* Konstantego Kietlicza-Rayskiego, malarza, grafika, etnografa, publicysty i aktora – amatora, m.in. ucznia Feliksa Szynalewskiego i Floriana Cynka w Krakowie oraz Wojciecha Gersona w Warszawie⁸¹⁵. Stopniowo, wraz z kolejnymi podróżami europejskimi, przyszło autentyczne zainteresowanie sztuką dawnych mistrzów. W dwudziestoleciu międzywojennym majątek Eiserta okrzepł i był na tyle znaczny, że stało się możliwe w pełni świadome gromadzenie obrazów wysokiej klasy artystycznej. Wraz z kolejnymi zakupami w latach 30. zbiór zyskał swój charakter. W kolekcji Eiserta znalazły się dzieła włoskie (m.in. dyptyk z 1. poł. XV w., przedstawiający *Biskupa i św. Agnieszkę* z kręgu Gentile da Fabriano), a także nowożytnie malarstwo północnoeuropejskie, reprezentowane przez trzy obrazy Jacoba Jordaensa, dzieła Fransa Franckena III (wcześniej uważane za pracę Franckena II), Egberta van Heemskercka, Willema Keya, Pietera van Linta, Cornelisa Saftlevena, Jana Steena, Adriaena van de Velde oraz Aleijdę Wolfsen. Karol Eisert nabył również kilka obrazów powstałych w XIX w. Imponujące nie tylko rozmiarami płótno Fritza von Uhdego, *Żołnierze grający w kości o szaty Chrystusa*⁸¹⁶ zakupił od Ludwiga W. Gutbiera, właściciela Galerie Ernst Ar-

167. Jacob Jordaens, *Czterej Ewangelieści*, kat. poz. 797

167. Jacob Jordaens, *Czterej Ewangelieści*, kat. poz. 797

814 Strzałkowski 1991, s. 21.

815 Konstanty Kietlicz-Rayski uczestniczył w wystawie okrężnej w Łodzi w 1903 r., por. Łódź 1903/1, a także w wystawie w łódzkiej Miejskiej Galerii Sztuki w 1924 r.

816 W zbiorach prywatnych znajduje się rysunek tuszem z 1895 r., będący szkicem do łódzkiej kompozycji, zob.: Wolkenburg–Zwickau–Barth 2011–2012, kat. poz. 171, s. 174, il.; Kacprzak 2013/2, s. 94–97, il. 1, 2.

168. Jacob Jordaens, *Scena mitologiczna z młodym Bachusem*, kat. poz. 798

169. Willem Key (?), *Święta Rodzina*, kat. poz. 799

nold w Dreźnie, mieszącej się przy Schloßstraße u zbiegu z Schlössergasse⁸¹⁷. Nabył także dzieła cenionych malarzy polskich Jana Matejki, Wojciecha Kossaka oraz Jacka Malczewskiego.

W Archiwum Państwowym w Łodzi zachowała się obszerna korespondencja związana z zakupami obrazów⁸¹⁸. Choć dość obfita, obejmuje niewielki fragment czasu – od marca do lipca 1938 r., poza jednym listem Karola Eiserta pisanym w Wiedniu w grudniu 1937 r. Najpóźniejszym listem w tym zespole archiwalnym jest pismo Harry'ego Eiserta do Mariana Morełowskiego z lutego 1939 r. z prośbą o podanie Marianowi Minichowi, dyrektorowi łódzkiego Muzeum, bliższych danych dotyczących obrazów, potrzebnych do opracowywanego katalogu daru ojca na potrzeby jego ekspozycji. Kilka dni później z Wilna nadeszła telegraficzna odpowiedź profesora, że przekazał posiadane informacje bezpośrednio dyrekcji Muzeum. Własnoręcznych listów Karola Eiserta jest bardzo mało – zaledwie 3, adresowane do Symforiana Kostowskiego. Korespondencję w imieniu przemysłowca prowadził głównie Kostowski, prawnik z wykształcenia, dyrektor fabryki Karola Eiserta. Adresatem wielu listów był Marian Morełowski, profesor Uniwersytetu Wileńskiego, z którym Eisert nawiązał kontakt poprzez krewnych swej drugiej żony,

817 Kacprzak 2013/2, s. 94–98. Zob. Nagendanck 1998.

818 ZPKE, sygn. 570.

Małgorzaty Feder. Przemysłowiec konsultował się z prof. Morelowskim w zakresie oceny artystycznej obrazów. Jeździł on w sprawach Karola Eiserta do różnych miast w kraju, także za granicę, wyszukiwał obrazy, słuchał ofert, decydował, czy są warte proponowanej ceny i dzielił się swymi spostrzeżeniami z przemysłowcem. Prowadził badania, wydawał opinie, niekiedy pośredniczył w transakcjach, kiedy indziej tylko oglądał. Za swoje usługi otrzymywał prowizję od zakupionych dzieł i czasem zwrot poniesionych kosztów. 25 maja 1938 r. Kostowski przesłał pocztą do Wilna, z polecenia Karola Eiserta, 800 zł z czego 300 – jak pisał – jako zwrot Jego kosztów podróży do Krakowa i Warszawy oraz 500 jako honorarium za zakupione w Krakowie obrazy⁸¹⁹. List ten stanowi interesujący przykład współpracy obu panów, w dalszej części ujawnia zadziwiającą wręcz kalkulację fabrykanta przy dokonywaniu zakupów, czytamy m.in.: *Otóż p. Konsul K. Eisert liczy wartość tego obrazu na równi z przeciętną wartością obrazów zakupionych w Krakowie, a wobec tego, że za 4 obrazy zapłacono zł 9500 plus zł 950 prowizji, co razem czyni zł 10450, to za jeden obraz przeciętnie wypadnie $\frac{1}{4}$ tej sumy, czyli zł 2612,50 i za taką sumę gotów jest p. Konsul nabyć obraz od Wielce Szanownego Pana Profesora (chodzi o obraz *Święty starzec w białym habicie*)⁸²⁰. Trzy dni później Morelowski odpisał: *Otrzymałem od Pana Kostowskiego 800 zł tytułem zwrotu kosztów podróży i honorarium za ocenę obrazów w Warszawie i Krakowie i bardzo dziękuję WSzPanu za tak korzystne dla mnie obliczenie. Godzę się chętnie na sumę 2612 za mój obraz (Święty starzec) i posłałem do Pana Kostowskiego pytanie, jak załatwić wysyłkę. Wszystko co zarobię, oprócz normalnych wydatków rodzinnych idzie u mnie zawsze na posuwanie nauki naprzód. Badania z historii sztuki są kosztowne. Wymagają wielu książek, specjalnych zdjęć porównawczych, podróży i wyrażam WSzPanu Konsulowi mą prawdziwą wdzięczność, że dzięki zawsze tak po gentelmeńsku przez Niego obliczeniu, mogę badania swoje i rozprawy drukowane pogłębiać i posuwać naprzód*⁸²¹.*

170. Pieter van Lint, *Święty starzec w białym habicie*, kat. poz. 803

819 Ibidem.

820 Ibidem.

821 Ibidem.

171. Aleijda Wolfsen, *Portret mężczyzny w peruce na tle parku*, kat. poz. 813

Korespondencja w tym czasie była bardzo ożywiona. Datę 1 czerwca 1938 r. nosi inny list adresowany do profesora: *Z polecenia p. Konsula Karola Eiserta w dniu dzisiejszym wysłałem pocztą pod adresem WPana Profesora zł 2612 za obraz Święty Starzec. Obraz ten proszę łaskawie wysłać pod adresem p. Konsula Eiserta, Łódź, ul. Piotrkowska 135 przez firmę C. Hartwig. Co do obrazu w Wilnie, domniemanego Jordansa, to p. Konsul wątpi, aby z samej tylko fotografii jakkolwiek ekspert czy to w Paryżu, czy w Londynie ustalił autentyczność pędzla Jordansa i radzi spokojnie poczekać, a sprzedawca po jakimś czasie przyjdzie i za proponowaną cenę obraz sprzeda. Jednakże o ileby*

W.Szan. Panu Profesorowi udało się kupić ten obraz dokładając do początkowo ustalonej przez

*p. Konsula ceny zł 2000 jeszcze kilkaset złotych, nawet do zł 500,– to w danym roli nie odgrywa i p. Konsul zgadza się te kilkaset złotych więcej zapłacić*⁸²².

Listy nie tylko zdradzają stanowiska negocjacyjne przemysłowca, wskazują na jego ostrożność i rozwagę przy zakupie obrazów, właściwą dla dojrzałego kolekcjonera. W czasie podróży po Europie Eisert sam kontaktował się ze specjalistami, m.in. z Maksem J. Friedländerem w Berlinie, prosząc ich o opinię w sprawie obrazów, które zamierzał nabyć, czego potwierdzeniem jest wysłany do Wilna list z 13 lipca 1938 r.: *fotografie obrazów Jordansa i Caravaggia otrzymałem. Byłem u Geheimrata Prof. Friedländera w Berlinie, który pokazał mi fotograficzne zbiory Jordansa oraz zakomunikował, że w Düsseldorfie jest oryginał tego obrazu, oprócz tego zanotowane są 4 kopie. Prof. Friedländer twierdzi, że podług okazanej mu fotografii obraz jest dobry, lecz czy to kopia, czy oryginał, to nie mógł stwierdzić. Kazałem zrobić jeszcze jedną fotografię, aby wysłać ją do Düsseldorfu z prośbą o porównanie z oryginałem oraz przesłanie mi fotografii oryginału*⁸²³.

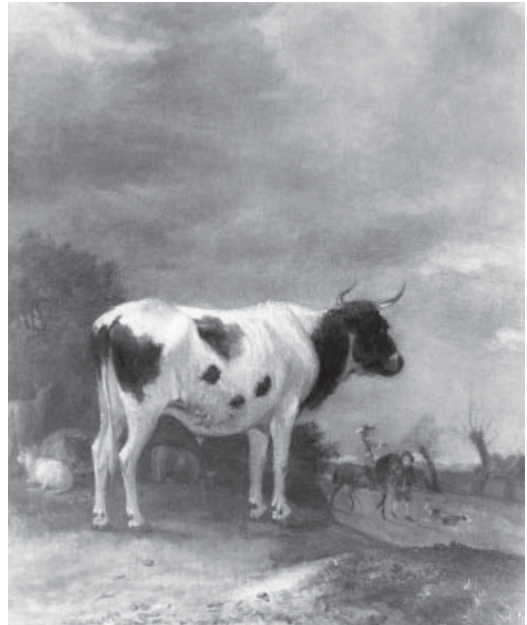
Zachowana korespondencja nie tylko ukazuje sposób myślenia i działania przemy-

822 Ibidem.

823 Ibidem.

słowca, ale także stanowi cenne źródło informacji dotyczących proveniencji obrazów oraz szczegółowych okoliczności ich pozyskania, a także przyczynek do kontynuowanych nadal rozstrzygnięć atrybucyjnych. Obraz Jacoba Jordaensa *Czterej Ewangelści* nabył latem 1938 r. od Janusza Rybińskiego herbu Radwan, konsula w Leningradzie, związanego z działaniami rewindykacyjnymi zabytków po traktacie ryskim, prywatnie zaś kolekcjonera dzieł sztuki mieszkającego w majątku Popowo pod Serockiem⁸²⁴. W sprawie drugiego obrazu tego samego artysty Eisert prowadził wymianę listów zarówno z Marianem Morelowskim, jak i z samym właścicielem Włodzimierzem Łęskim. Z kolei dzieło Adriaena van de Veldego sprzedał Eisertowi M. Brzeziński z Warszawy. W szacownej wiedeńskiej Galerie Sanct Lucas, mieszczącej się w pałacu Pallavicinich przy Josefsplatz, Karol Eisert nabył m.in. obrazy: *Biskup i św. Agnieszka*, *Zwiastowanie*, *Madonna z Dzieciątkiem* oraz *Madonna na tle krajobrazu*, a także namalowany w 1867 r. *Zygmunt III i Sędziwój* Jana Matejki oraz *Ranny kirasjer i dziewczyna* Wojciecha Kossaka. W liście z 1 marca 1938 r., zatrzymawszy się w Hotelu Hermitage w Monte Carlo, Karol Eisert entuzjastycznie pisał do Kostowskiego o nowo nabytych płótnach Matejki i Kossaka: *W Wiedniu mnie się udało kupić jeden z najładniejszych obrazów J. Matejki (...) za bezcen*

– a drugi W. Kossaka także bardzo tanio z 1908 roku – to jest z jego najlepszego czasu. Obraz Matejki wisiał w Muzeum w Grazu i muzeum ten obraz zamieniło. Doścanie Pan z Wiednia te 2 fotografie i proszę się natychmiast starać się o pozwolenie

172. Adriaen van de Velde, *Krowa na tle krajobrazu*, kat. poz. 812

173. Cornelis Saftleven, *W szopie*, kat. poz. 809

824 Według tradycji rodzinnych, wkrótce po tej transakcji, Rybiński zakupił niewielki majątek nieopodal Popowa.

174. Artysta nieokreślony XIX w., kopista Bernardina Luiniego, *Madonna z Dzieciątkiem i św. Janem Chrzycielem*, kat. poz. 815

przywozu tych obrazów. Proszę zbadać pozwolenie tamtych, żeby termin nie przepadł (...). W odpowiedzi Kostowski napisał 4 marca: *W sprawie przywozu zakupionych przez Wielce Szanownego Pana konsula obrazów w Wiedniu donoszę, że zaświadczenie uzyskane przez nas od Kustorza [sic!], że te 2 obrazy pochodzą z 15 i 16 wieku, nie przedawnia. Obrazy mogą być przywiezione bez cła, tylko bez ram. Od ram cło musiało być opłacone. Co do odnośnych zaświadczeń na zakupione obrazy Matejki i Kossaka, to prosiłbym o podanie mi, z którego roku jest obraz Matejki, gdyż pozwolenia na wwóz obrazów do XIX wieku włącznie wydaje kustorz [sic!] urzędowych władz konserwatorskich, a na obrazy z XX wieku – Ministerstwo Skarbu. Mam wrażenie, że na obrazy te jako polskich malarzy da zezwolenie Ministerstwo Skarbu bez żadnych trudności, gdyż jest to dorobek narodowej*

*kultury*⁸²⁵. 8 marca Eisert odpisał Kostowskiemu, że obraz *Matejki* nie jest datowany. Dalej, dając wyraz swej fascynacji, napisał o przedstawieniu króla Zygmunta III z grupą dworzan oglądającego wyprodukowaną w pracowni alchemika Sędziwoja bryłkę złota: *Zdaje się że Matejko jest najładniejszy obraz ze wszystkich jego dzieł. Nawet opisany w jednej z francuskich książek. (...) Pewnie będzie w maju wystawa obrazów Matejki, to jest w 100-lecie jego urodzin i naturalnie chciałbym i ten obraz wystawić. Dlatego proszę pozwolenie przyspieszyć. Matejki obraz wisiał w Muzeum w Grazu, i zamienił się brat Sokala [?], na jakiś austrijski obraz*⁸²⁶.

W 1938 r. z okazji setnej rocznicy urodzin Jana *Matejki* Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie urządziło wystawę. Eisert wypożyczył tam swój obraz. Nad całością spraw związanych z wypożyczeniem czuwał, jak zawsze, dyrektor Symforian Kostowski. Przeglądając zachowane archiwalia obok oficjalnej korespondencji z Galerie Sanct Lucas, dotyczącej m.in. transportu, odnaleźć można list Stanisława Brzezińskiego, prezesa Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie z 28 maja

825 ZPKE, sygn. 570.

826 Ibidem.

1938 r., będący odpowiedzią na list Eiserta zapewne proponujący obraz Matejki na wystawę: *Powołując się na list JWPana z dn. 9. b.m. donosimy uprzejmie, że z wielką wdzięcznością przyjmujemy Jego propozycję nadesłania nam na wystawę dzieł Matejki obrazu Alchemik Sędziwój i Król Zygmunt III. Prosilibyśmy o łaskawe jak najrychlejsze nadesłanie nam tego obrazu, gdyż potrzebny nam jest do opracowania katalogu, w którym obraz musi być szczegółowo opisany z wyszczególnieniem wszelkich jego cech, czego bez oryginału uczynić nie możemy. Co się tyczy ubezpieczenia, to nawet muzea powierzają nam swe obrazy nie żądając ubezpieczenia, zadawalając się jedynie gwarancją Towarzystwa Zachęty, które całym swoim majątkiem odpowiada za całość powierzonych mu dzieł. Prosimy jednak o zawiadomienie, jaka jest cena obrazu, abyśmy wiedzieli za jaką sumę jesteśmy odpowiedzialni*⁸²⁷. W odręcznym dopisku Brzeziński dopytywał o inne obrazy Matejki mogące się znajdować w Łodzi. Kostowski w imieniu Eiserta 2 czerwca krótko odpisał: (...) *obraz Matejki Alchemik Sędziwój prześlę samochodem w sobotę dnia 4 b.m. Obraz ten kupiłem za 25000 zł. O tym, aby ktoś w Łodzi posiadał obrazy Matejki, nic mi nie jest wiadomym*⁸²⁸.

Z czasem Karol Eisert stał się znany w szerszych kręgach jako miłośnik i kolekcjoner sztuki. Różne osoby zwracały się do niego bezpośrednio z ofertami, m.in. hrabina Maria Broel-Platerowa z Warszawy proponowała mu do zakupu obrazu Matejki i Brandta. *Słyszałam, że urządza Pan Konsul salę swego imienia w Muzeum w Łodzi*⁸²⁹ – pisała hrabina Maria Broel-Platerowa. Eisert odpisał rzeczowo 15 lipca 1938 r.: *Obraz J. Brandta przedstawiający Jeźdźca jest zbyt wysoko przez WSzan. Panią Hrabinię oceniony, gdyż podobny obraz Jeźdźca, tylko w innym stroju, identycznych rozmiarów,*

175. Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.) wg Jacoba Jordaensa z udziałem Adriaana van Utrecht i Fransa Ykensa, prawdopodobnie za pośrednictwem kopii z epoki Marcina Teofilowicza, *Madonna z Dzieciątkiem w otoku owoców i kwiatów*, kat. poz. 816

827 Ibidem.

828 Ibidem.

829 Ibidem.

176. Fritz von Uhde, *Żołnierze grający w kości o szaty Chrystusa*, kat. poz. 811

bo 62 x 85, kupiłem przed paru laty w Monachium za 765 mk. niem. Liczę się z tym, że w Polsce obrazy Brandta są nawet w wyższej cenie, lecz nie może być mowy o 15 000 zł⁸³⁰. Kiedy indziej padła oferta kupna drugiej wersji *Wyjazdu Sobieskiego z Wilanowa* Józefa Brandta za sumę 12 000 zł. Odpowiedź była szybka i zdecydowana: *obraz jest za drogi, niech właścicielka ustali faktyczną cenę*⁸³¹. Różne osoby składały przemysłowcowi oferty zakupu, m.in. Antoni Wippel z Łodzi proponował włoski obraz *Święta Rodzina*, który – jak utrzymywał nadawca – najprawdopodobniej wyszedł spod pędzla Andrei del Sarto.

21 grudnia 1938 r. Harry Eisert, wypełniając ostatnią wolę swego zmarłego niespełna dwa miesiące wcześniej ojca, podczas wizyty złożonej Mikołajowi Godlewskiemu, prezydentowi Łodzi, przekazał oficjalnie dzieła sztuki miastu. Powiedział wówczas, że *było od dawna intencją jego zmarłego ojca ofiarowanie m. Łodzi swych zbiorów z dziedziny sztuk plastycznych. W tej intencji gromadził całe życie dzieła sztuki. Nosił się z zamiarem budowy specjalnego gmachu dla Miejskiej Galerii Sztuki, który pragnął wraz ze swymi zbiorami przekazać Łodzi*⁸³². Śmierć przemysłowca sprawiła, że plany budowy galerii pozostały w sferze projektów. *Mamy do zanotowania nieporównanie piękny, jak najwspanialej świadczący o szlachetności duszy ludzkiej czyn, który swym*

830 Ibidem.

831 Ibidem.

832 Ibidem.

ciężarem gatunkowym, swymi walorami nie tylko rzuca jaskrawy snop światła na Łódź, nie tylko ją podnosi na wyższy poziom kultury w oczach świata, ale który świecić będzie przykładem pokoleniom, wpajając w ich świadomość przekonanie, że człowiek

177. Jan Matejko, *Alchemik Sędziwój i król Zygmunt III*, kat. poz. 806

nie tylko chlebem żyje i nie tylko dla siebie żyje – tak rozpoczyna się zamieszczona w miejskiej kronice z 1939 r. informacja o przekazaniu miastu w darze, liczącej 22 dzieła, kolekcji malarstwa Karola Eiserta⁸³³.

W dniu 25 stycznia 1939 r., podczas posiedzenia Rady Przybocznej przy Tymczasowym Prezydencie Miasta w zastępstwie Rady Miejskiej, uchwałą nr 278 oficjalnie został zatwierdzony wniosek Wydziału Oświaty i Kultury w sprawie przyjęcia od spadkobierców Karola Eiserta darowizny 22 obrazów dla Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki im. J. K. Bartoszewiczów⁸³⁴. Fizycznie do muzeum trafiło wówczas 21 obiektów, nieco później dotarł ostatni obraz – dzieło Fritza von Uhdego, którego formalne przyjęcie zostało odnotowane w marcowym numerze „Dziennika Zarządu Miasta Łodzi”⁸³⁵. Przekazany muzeum zbiór obejmował 19 obiektów nowożytnego malarstwa europejskiego oraz 3 prace artystów polskich. Wszystkie dzieła odnotowano w inwentarzu muzealnym. Liczbę 22 obiektów potwierdzają zarówno protokół zarządu miasta, jak i archiwalia muzealne⁸³⁶. 26 lutego w muzeum otwarto wystawę ofiarowanych prac.

833 DZMŁ 1939/1, s. 125.

834 DZMŁ 1939/2, s. 183, 192–193, s. 231.

835 W kronice z życia samorządu miejskiego wśród postanowień Tymczasowego Prezydenta Miasta piąte dotyczy przyjęcia obrazu Fritza von Uhdego, DZMŁ 1939/2, s. 360. W dniu 30 stycznia 1939 r. Muzeum wystąpiło list do firmy Eiserta potwierdzający odbiór obrazu z Urzędu Celnego (wpis do księgi korespondencji Muzeum; AMSŁ).

836 AMSŁ 1, poz. 893–913, AMSŁ2, poz. 1482–1503.

178. Jacek Malczewski, *Intermezzo*, kat. poz. 805

Tydzień później 5 marca, w dodatku niedzielnym do „Kurier Łódzkiego”, opublikowano zdjęcie z otwarcia wystawy⁸³⁷. *Otwarcia dokonał p. Harry Eisert, syn ofiarodawcy. Przemówienie inauguracyjne wygłosił prezydent Mikołaj Godlewski* – czytamy w podpisie pod zdjęciem. Wystawa została zamknięta 16 kwietnia 1939 r.⁸³⁸.

W przeciwieństwie do wielu łódzkich fabrykantów kupujących dzieła raczej przypadkowe, odpowiadające stereotypom, Karol Eisert gromadził obiekty o wysokiej klasie artystycznej i stosunkowo niewygórowanych cenach. W krótkim czasie, prowadząc intensywne działania, zebrał wyraźnie sprofilowany artystycznie zbiór. Była to chronologicznie najpóźniej i jednocześnie najszybciej w pełni świadomie zbudowana w okresie dwudziestolecia międzywojennego kolekcja malarstwa w Łodzi – stworzona przez dojrzałego, także zawodowo (finansowo) przedsiębiorcę. Eisert od początku postanowił

zgrupować kolekcję malarstwa zachodnioeuropejskiego z zamiarem przekazania jej do galerii, którą planował zbudować. Trudno dziś jednoznacznie dociec, na ile kolekcja ta jest wyrazem jego prawdziwych zainteresowań artystycznych i świadczy o ewolucji osobistego gustu, na ile zaś stanowiła wynikające z ambicjonalnej potrzeby i prestiżu „zadanie biznesowe”, powierzone specjalistom. Zastanawia tak krótki czas i intensywność działań. Jest to pytanie o motywację – z pewnością nie była to w żadnym wypadku tradycja domu rodzinnego, choć jego brat Emil Eisert, konsul honorowy Królestwa Rumunii, także zgromadził kilkanaście dzieł znaczących artystów, głównie polskich, w swej wyjątkowej urody łódzkiej willi przy ul. Gdańskiej⁸³⁹, m.in. Iwana Ajwazowskiego, Axentowicza, Juliusa Sergiusa von Klevera, Henryka Siemiradzkiego, Włodzimierza Tetmajera oraz Franciszka Żmurki⁸⁴⁰.

837 „Kurier Łódzki” (Łódź w ilustracji) 1939, nr 9, s. 4.

838 Die Zeit im Bild 1939, s. 5.

839 Dawna willa Rudolfa Kellera, w 1907 r. zakupiona przez Emila Eiserta przy ul. Gdańskiej 49/53. Wybudowana w latach 1890–1891 w duchu eklektyzmu, łącząca formy manieryzmu niderlandzkiego oraz renesansu północnego z akcentami włoskiego renesansu. Por. Stefański 2003/1, s. 37.

840 APŁ, Rossman 1929, nr rep. 2549, Łódź 2006, s. 14.

Karol Rajmund Eisert przeszedł metamorfozę – od obrazów Piotrowskiego do płócien Jordaensa; od prostego, zazdrosnego, niewykształconego człowieka do osoby prowadzącej interesy w Europie, odwiedzającej galerie sztuki i salony Wiednia, Berlina, Monte Carlo.

Wpisana w kolekcjonerski krajobraz miasta okresu międzywojennego postać Karola Eiserta jest obecna za sprawą jego obrazów żyjących życiem muzealnym. Niektóre

179. Wojciech Kossak, *Ranny kirasjer i dziewczyna*, kat. poz. 801

z nich są eksponowane dziś we wnętrzach willi Herbsta, inne uczestniczą w wystawach czasowych, są przedmiotem zainteresowania badaczy. Dzięki prowadzonym badaniom udało się ustalić autorstwo, bądź uściślić krąg poszukiwań. Niektóre wymagają jeszcze szczegółowych badań stylistyczno-porównawczych i konserwatorskich, jak np. *Madonna karmiąca* przypisywana jest obecnie Francesco Lupiciniemu, *Odoczynek w drodze do Egiptu* wiązany jest z Fransem Franckenem III. Malowany na blasze *Portret mężczyzny w peruce na tle krajobrazu*, dawniej określany jako wizerunek Kartezjusza, wiązany z Casparem Netscherem, dziś uważany za pracę czynnej w 4. ćw. XVII w. portrecistki, uczennicy Netschera – Alejdy Wolfsen⁸⁴¹. Niemożliwe wydaje się z kolei dalsze wiązanie obrazu *Madonna z Dzieciątkiem w otoku owoców i kwiatów* ze szkołą flamandzką

841 Kacprzak 2008/3.

XVII w.⁸⁴². Obraz został kupiony od Gąseckiego w Krakowie⁸⁴³. Jest on dziewiętnastowieczną kopią, na co wskazują fragmentarycznie wykonane badania fizyko-chemiczne. Stanowi powtórzenie kompozycji – kopię dzieła wykonanego przez Jacoba Jordaensa z udziałem Adriaena van Utrecht i Fransa Ykensa, notowanego w XIX w. m.in. w madryckiej kolekcji Marii Teresy de Borbón y Vallabriga, piętnastej hrabiny de Chinchón, a obecnie znajdujący się w prywatnej kolekcji w Antwerpii⁸⁴⁴. Najprawdopodobniej Eisertowska kompozycja stanowi powtórzenie Jordaensowskiego pierwowzoru za pośrednictwem kopii z epoki, wykonanej prawdopodobnie przez Marcina Teofilowicza, związanego z warsztatem Jordaensa, a wystawionej na sprzedaż w Wiedniu w 1906 r.⁸⁴⁵.

Spośród obrazów Karola Eiserta, podarowanych Miejskiemu Muzeum Historii i Sztuki im. J. i K. Bartoszewiczów, a zaginionych w czasie II wojny światowej, miejsce przechowywania trzech z nich jest obecnie znane. Obraz Adriaena van de Veldego *Krowa na tle krajobrazu* został opublikowany na stronie internetowej strat wojennych Federacji Rosyjskiej (www.lostart.ru), a Rząd Polski wystosował stosowny wniosek rewindykacyjny w 2004 r. Podczas moskiewskiej wystawy *Po dwakroć uratowane* w 1995 r. zaprezentowano także inny obraz z łódzkiej kolekcji – *Madonna z Dzieciątkiem* Mistrza z Papugą⁸⁴⁶. W opublikowanym przez Victorię Markovą w 2014 r. katalogu malarstwa włoskiego XIV–XVIII w. z Państwowego Muzeum Sztuk Pięknych im. Puszkina znajduje się obraz *Madonna z Dzieciątkiem i liliami* obecnie atrybuowany Liberale Bonfantiemu zwanemu Liberale da Verona⁸⁴⁷.

842 Kacprzak, Valkeneers 2009.

843 Być może chodzi o Władysława Gąseckiego, pozłotnika i malarza-amatora działającego we Lwowie. Jeden z jego obrazów dziś w zbiorach MNK, *Odpoczynek żuawów*, por. Kraków 2001/1, s. 75, poz. 179.

844 J. Jordaens, A. van Utrecht, F. Ykens, *Madonna z Dzieciątkiem w otoku girlandy kwiatów i owoców*, 1632, olej, płótno, 133 x 146, ślady sygnatury, dat. 1632, Antwerpia kolekcja prywatna, por. Kat. aukcyjny Bernaerts 2000, poz. 115, Dominguez-Fuentes 2007. Zob. Kacprzak, Valkeneers 2009.

845 Kat. aukcyjny Dorotheum 1906, poz. 31: obraz został określony jako krąg Jordaensa, prawdopodobnie Martinus Jakobus Polonus (Merten), zwany polskim van Dyckiem, *Madonna z Dzieciątkiem*, olej, płótno, 130 x 105 (obecne miejsce przechowywania nieznane). Jakość reprodukcji nie pozwala jednoznacznie określić zależności między tą kopią z epoki a obrazem Eiserta.

846 Moskwa 1995, s. 2, „Dziennik Łódzki” (dodatek „Panorama”) 29–30.03.2003, s. 10, „Dziennik Łódzki” (dodatek „Panorama”) 19–21.04.2003, s. 11, „Rzeczpospolita” 28.03.2003, s. 1, „Rzeczpospolita” (dodatek „Kultura”) 29–30.05.2004, s. 1, 4, „Dziennik Łódzki” 27.09.2004, s. 8, „Dziennik Łódzki” (dodatek „Panorama”) 14–15.08.2007, s. 13, „Dziennik Łódzki” (dodatek „Panorama”) 6–7.10.2007, s. 18.

847 Moskwa 2014, poz. 12, s. 49–51, il.

ZAKOŃCZENIE

KOLEKCJE ŁÓDZKICH PRZEMYSŁOWCÓW W PERSPEKTYWIE DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ EUROPY

Inspiracją do podjęcia tematu i punktem wyjścia niniejszej książki jest opublikowana w 1994 r. praca Stefana Pytłasa *Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1864–1914*, będąca pierwszym i nadal jedynym syntetycznym obrazem środowiska łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej. Wprawdzie od chwili ukazania się książki Pytłasa liczne „cząstkowe” badania historyków znacznie pogłębiły wiedzę na temat lodzermenschów, to zasadnicze tezy w niej zawarte zachowują aktualność. Ta książka jest jej swoistą kontynuacją i rozwinięciem w odniesieniu do problematyki kolekcjonerskiej – wówczas jedynie sygnałnie podjętej przez Pytłasa w rozdziale *Kolekcjonerstwo dzieł sztuki i inne formy zbieractwa. Mecenat w dziedzinie plastyki*⁸⁴⁸.

Rozwój życia kulturalnego w pozbawionym tradycji, skoncentrowanym wokół fabryk, intensywnie rozwijającym się mieście przemysłowym u progu nowoczesności następował powoli i nie bez trudu. Kształtująca się wówczas wielokulturowa burżuazja wielkoprzemysłowa uzyskała stabilną pozycję ekonomiczną – w 4. ćw. XIX w., odwołując się do wzorców zachodnioeuropejskich – zaczęła odczuwać potrzebę kontaktu także ze sztuką. Stopniowo coraz lepiej wykształcone, wzbogacone mieszczaństwo, dążąc do zbliżenia z arystokracją, adekwatnie do zasad dyfuzji kulturowej, asymilowało w mniej lub bardziej udany sposób uproszczone formy wzorów arystokratyczno-dworskich.

Sztuki plastyczne pojmowane były jedynie jako „dekoracyjna oprawa codzienności”, element splendoru służący podkreśleniu pozycji społecznej. Swoje potrzeby estetyczne łódzcy przemysłowcy realizowali głównie budując okazałe, neostylowe i eklektyczne rezydencje, nieliczni także gromadząc służące wystrojowi wnętrz dzieła sztuki.

Zbieractwo stopniowo, pod koniec XIX w. stało się obyczajową koniecznością, wymogiem towarzyskim i kwestią panującej mody, potwierdzeniem prestiżu i stylu życia. Nuworyszowscy lodzermensche nabywali dzieła odpowiadające konserwatywnym estetycznie stereotypom, częstokroć traktując dzieła jako intratną lokatę kapitału. Kolekcje artystyczne były tworem drugiej bądź trzeciej generacji przemysłowców, obywateli w świecie, m.in. dzięki studiom zagranicznym i podróżom europejskim. W wyniku świadomie rozwiniętych postaw kolekcjonerskich powstało w Łodzi kilka kolekcji dzieł sztuki oraz kilka, wyróżniających się jakością dzieł, bogatych zbiorów artystycznych. Większość z nich cechował jednak *brak kompetencji estetycznych oraz gust barbarzyński, skażony interesownością, nieróżnicujący tego, co się podoba i tego, co jest przyjemne. Wobec dzieł sztuki, zwłaszcza prawomocnej, są oni bezbronni. Ich percepcja*

848 Pytłas 1994, s. 247–260.

*ogranicza się do warstwy znaczeń pierwotnych i emocjonalnych aspektów dzieła (...) dominuje podkreślenie nakładu pracy włożonej w dzieło sztuki, jego staranność, cenność, a nie admiracja estetyczna*⁸⁴⁹.

Nieliczni przemysłowcy-kolekcjonerzy dysponowali kompetencją artystyczną, kantowskim „gustem czystym” – umiejętnością bezinteresownej kontemplacji wartości dzieła sztuki. Mianem odbiorców kompetentnych, kontemplujących, poszukujących znaczeń przedstawień, analizujących oraz interpretujących dzieła z całą pewnością można określić – gromadzących swoje kolekcje planowo – Henryka Grohmana i Wilhelma Lürkensa. Wiele z tych cech charakteryzowało także zachowania kolekcjonerskie Teresy Silberstein.

Na podstawie badań archiwalno-historycznych, krytyki źródeł oraz dzieł – zarówno znanych jedynie z dawnych przekazów archiwalnych, jak i tych, zachowanych w publicznych (muzealnych) i prywatnych zbiorach – przedstawiono wielopłaszczyznowość zjawiska łódzkiego zbieractwa i kolekcjonerstwa, wpisując je w ciąg rozwojowy tego fenomenu. Kolekcjonerstwo, dopełnione kadrami z życia artystycznego miasta, prezentuje obraz kulturowy metropolii przemysłowej w Europie koń. XIX i pocz. XX w. oraz przemiany mentalności bogatego mieszczaństwa tego czasu.

Prezentacja postaci przemysłowców-kolekcjonerów, rozwoju ich karier i potencjału ekonomicznego oraz rozmaitych uwarunkowań społeczno-gospodarczych służyła ukazaniu podstaw ich kolekcjonerskiej aktywności, ewolucji indywidualnego gustu, jak i mieszczańskiego etosu. Na podstawie zgromadzonej wiedzy o działach sztuki, stosując dostępne warsztatowi historyka sztuki narzędzia badawcze, zrekonstruowano zawartość kolekcji przemysłowców. W części katalogowej zestawiono informacje o dziełach, stanowiących niegdyś własność łódzkich fabrykantów. Bogate, dziś rozproszone, dziedzictwo łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej decydowało o tożsamości kulturowej miasta oraz zachodzących w nim przemianach kulturowych w epoce rodzącej się nowoczesności. O randze tego zasobu artystycznego i jego naukowym potencjale świadczą także powojenne losy dzieł, których odbiciem jest zestawiona w katalogu bibliografia poszczególnych dzieł.

Zarówno rozprawa, jak i przede wszystkim towarzyszący jej katalog dzieł należących do łódzkich przemysłowców, posiadają istotne znaczenie dla prowadzonych, głównie przez muzealników, badań proweniencyjnych i atrybucyjnych. Praca, będąc efektem wieloletnich studiów prowadzonych przez autora jako opiekuna zbiorów sztuki europejskiej Muzeum Sztuki w Łodzi, w istotny sposób poszerza wiedzę na temat „drogi dzieła”, jak i przynosi nowe propozycje dotyczące autorstwa i datowania wielu prac. Spośród spektakularnych przykładów dotyczących atrybucyjii warto tu wspomnieć ustalenia w odniesieniu do obrazu *Madonny z Dzieciątkiem w otoku owoców i kwiatów*⁸⁵⁰, dekoracyjnych *pendants* o tematyce mitologicznej, ostatnio atrybuowa-

849 Matuchniak-Krasucka 2010, s. 100–101. Zob. także: Bourdieu, Darbel, Schnapper 1969, s. 72–74.
850 Kat. poz. 793. Zob. także: Kacprzak, Valkeneers 2009.

nych Johannowi von Spillenbergerowi⁸⁵¹, czy też odnalezienie w niemieckich zbiorach prywatnych rysunku przygotowawczego do obrazu Fritza von Uhdego *Żołnierze grający o szaty Chrystusa*⁸⁵².

* * *

Wprawdzie *genius loci* Łodzi jako wielokulturowego tygla decydował o poczynaniach i postawach łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej, to jednak należy zwrócić uwagę także na liczne podobieństwa z zachowaniami, w rozmaitych sferach życia, burżuazji europejskiej. Mimo odmiennych, lokalnych uwarunkowań *image* wielkiego *bourgeois* przełomu XIX i XX w. zarówno w innych ośrodkach Królestwa Polskiego, jak i w Rosji, Niemczech, Francji, Anglii oraz Stanach Zjednoczonych wykazuje wiele analogii, tworząc swoisty wzorzec kulturowy, wyrażający się zbliżonym stylem życia, który cechują: reprezentacyjny charakter okazałych rezydencji, dbałość o wykwintne pożywienie, elegancki strój, zastąpienie etosu pracy „próżniaczym” trybem życia, angażowanie się w dostarczające prestiżu formy aktywności filantropijno-społecznej i kulturalnej.

Erupcja szybkich karier zawodowych i ekonomicznych fortun, kosmopolityzm, elitaryzm – to zjawiska w różnym natężeniu obecne w środowisku łódzkich fabrykantów, będące lustrzanym odbiciem procesów ekonomiczno-społecznych i kulturalnych, nieco wcześniejszych w krajach zachodnioeuropejskich i toczących się równolegle w carskiej Rosji, co wydaje się naturalne, zważywszy, że Łódź znajdowała się do 1914 r. w granicach Rosji i jurysdykcji carskiej.

Ciągłość i powszechność procesów historycznych oraz społecznych, a także wielokulturowość Łodzi sprawiają, że bez trudu można dostrzec liczne analogie w zbadanej m.in. przez Svena Kuhraua ewolucji kolekcjonerstwa burżuazji wielkoprzemysłowej Berlina⁸⁵³, wyraźnie obecnej także w innych ośrodkach – Essen, Hamburgu czy Dreźnie – dość wspomnieć tutaj kolekcje Alfreda Kruppa, Joachima Heinricha Wegenera, Eduarda Behrensa, Augusta Neuerburga, Eduarda Friedricha Webera, Georga Arnolda czy Oscara Schmitza⁸⁵⁴. Achiwalne zdjęcia bogato wyposażonych wnętrz przemysłowców niemieckich oraz ich kolekcje artystyczne zachęcają do dalszych, głębszych studiów na temat wspólnoty gustu europejskiej burżuazji wielkoprzemysłowej.

Zasygnalizowany tutaj europejski kontekst kolekcjonerstwa łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej stanowi jedną z interesujących możliwości kontynuacji podjętych w pracy zagadnień. Komparatystyczne spojrzenie na zjawisko kolekcjonerstwa XIX i pocz. XX w., a tym samym poszerzenie pola badawczego, wyznacza jeden z potencjalnych kierunków przyszłych badań.

851 Kat. poz. 827, 828. Zob. także: Bajjöhrl 2003.

852 Kat. poz. 811. Kacprzak 2014, s. 324. Zob. także: Wolkenburg–Zwickau–Barth 2011–2012, s. 175, Kacprzak 2013/2, s. 96–97.

853 Kuhrau 2005, Kuhrau, Winkler, Uebe 2004, Berlin 2011–2012.

854 Mai, Peret 1993, Hamburg 1970, Hamburg 2001, Seemann 1998, Dreźnie 2006, Plumpe, Lesczenski 2009, Wolff-Thomsen, Kuhrau 2011.

KATALOG

Nota redakcyjna

Katalog powstał w wyniku kompleksowych kwerend muzealnych, badań źródeł archiwalnych, przeglądu prasy z epoki, literatury przedmiotu oraz szczegółowej obserwacji rynku antykwarycznego, a także – w miarę dostępności – rozpoznania łódzkich zbiorów prywatnych. Informacje o poszczególnych dziełach były weryfikowane i, jeśli było to możliwe, „potwierdzane krzyżowo” w różnych źródłach.

Katalog składa się dwu części – w pierwszej podjęto próbę rekonstrukcji poszczególnych kolekcji, będących przedmiotem badań. W obrębie każdej kolekcji dzieła zostały uporządkowane alfabetycznie według autorów, z zachowaniem wewnętrznego podziału na dyscypliny artystyczne: malarstwo i rysunek (obejmujące technikę olejną, akwarelę i gwasz, pastel, techniki rysunkowe), grafikę, rzemiosło artystyczne i sztukę użytkową. Wydzieloną grupę stanowi sztuka Dalekiego Wschodu (malarstwo, rysunek, grafika, rzemiosło artystyczne). W części drugiej przedstawiono zbiory, będące własnością łódzkich przemysłowców. Uporządkowano je według nazwisk właścicieli w układzie alfabetycznym. W obrębie większych zespołów prac danego właściciela konsekwentnie zachowano podział na poszczególne dyscypliny artystyczne. By uprościć korzystanie z katalogu i system odwołań do niego w tekście pracy, wszystkie obiekty opatrzone numerami; zastosowano numerację ciągłą.

Przy opracowaniu materiału przyjęto następujące zasady: prace poszczególnych artystów zostały uszeregowane w porządku alfabetycznym, w przypadku większej liczby prac danego artysty zastosowano układ chronologiczny, bądź zachowano kolejność stosowaną w istniejących katalogach *oeuvre* twórców.

Hasła poświęcone odrębnym pracom zostały opracowane zgodnie z poniższym schematem:

- imię i nazwisko autora oraz data, miejsce urodzenia i śmierci, w przypadku rzemiosła artystycznego nazwa wytwórni i / lub nazwisko projektanta i wykonawcy,
- tytuł pracy oraz czas jej powstania (dawne tytuły, pod którym dzieło niegdyś funkcjonowało oraz tytuły odautorskie, a także obcojęzyczne tytuły oryginalne – głównie w przypadku kompozycji graficznych),
- technika wykonania, materiał i wymiary (wszystkie wymiary podano w centymetrach: wysokość x szerokość, w przypadku obiektów trójwymiarowych – zgodnie z obowiązującymi zasadami: wysokość x szerokość x głębokość, w odniesieniu do prac graficznych – dwa wymiary: pierwsze odnoszą się do odcisku płyty, drugie zaś, umieszczone w nawiasie, dotyczą arkusza),
- informacja o sygnaturze, datowaniu i napisach (z zachowaniem pisowni oryginalnej)

nalnej, przy dziełach artystów rosyjskich – z zachowaniem zasad polskiej transliteracji cyrylicy, przy obiektach sztuki japońskiej – zgodnie z zasadami międzynarodowej transkrypcji języka japońskiego, powszechnie stosowanymi w literaturze przedmiotu),

- informacja o miejscu przechowywania i aktualnym właścicielu, w przypadku zbiorów muzealnych podano numer inwentarzowy,

- historia obiektu – obejmuje szczegółowe dane dotyczące pochodzenia dzieła, jego losów (dawni właściciele), udział w wystawach do 1939 r., ewentualną datę pozyskania dzieła do zbiorów muzealnych,

- archiwalia – podano zarówno niepublikowane materiały źródłowe, dotyczące przede wszystkim proveniencji, poszczególne dokumenty, księgi inwentarzowe oraz zespoły archiwalne zostały podane w formie skrótów, których rozwinięcie znajduje się po części katalogowej, w rozdziale: Bibliografia – źródła niepublikowane. Podobnie podano publikacje do 1939 r. o charakterze źródłowym – także w formie skrótów – ich rozwinięcie znajduje się w rozdziale Bibliografia – źródła drukowane,

- literatura – bibliografia podana została w układzie chronologicznym z zastosowaniem systemu skrótów, których rozwinięcie znajduje się w rozdziale: Bibliografia – Opracowania szczegółowe / Pozostałe opracowania. W nawiasie odnotowano odmienne atrybucje pojawiające się w danej publikacji. W przypadku grafik oraz rzeźb – odlewów brązowych lub gipsowych – podano literaturę dotyczącą danej pracy, nie zawsze odnoszącą się do konkretnej odbitki czy egzemplarza odlewu,

Brak któregoś z elementów hasła oznacza brak informacji lub jej wiarygodnego, zdaniem autora, potwierdzenia.

W odniesieniu do najbardziej znaczącej i najobszerniejszej łódzkiej kolekcji – zbioru Henryka Grohmana, a konkretnie jej części graficznej, przechowywanej w Gabinetie Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, w niniejszym katalogu ograniczono się jedynie do prezentacji wybranych ok. 250 prac, odzwierciedlających zasadnicze nurty zainteresowania kolekcjonera i unaoczniających jej specyfikę i rangę. Dzieła te stanowią przedmiot odrębnych szczegółowych badań prowadzonych od wielu lat przez Wandę Marię Rudzińską i są zasadniczo już obecne w literaturze przedmiotu. W rozdziale omawiającym tę kolekcję dokonano próby syntetycznej charakterystyki całości zespołu liczącego pierwotnie ponad 1300 dzieł.

W przypadku rzemiosła artystycznego, przedmiotów sztuki stosowanej, w tym mebli (obszary tej działalności artystycznej pozostają na marginesie głównego nurtu zainteresowania badawczego) materiał zawarty w katalogu został poddany selekcji. Starano się, by wymienione przedmioty stanowiły jedynie reprezentatywną część kolekcji, dopełniającą jej obraz.

Skróty

arch. – archiwalia	ok. – około
bmw. – bez miejsca wydania	ol. – ołówkiem
bdw. – bez daty wydania	p. d. – z prawej u dołu
bdmw. – bez daty i miejsca wydania	p. g. – z prawej u góry
ćw. – ćwierć	pl. – płyta
dat. – datowany	pocz. – początek
daw. – dawniej	por. – porównaj
hist. – historia	poz. – pozycja
il. – ilustracja	r. – rok
k. – koło	s. – strona
kam. – na kamieniu	śr. – pośrodku
kat. – katalog	śr. d. – pośrodku u dołu
komp. – kompozycja	śr. g. – pośrodku u góry
kon. – koniec	śred. – średnica
l. d. – z lewej u dołu	sygn. – sygnowany
l. g. – z lewej u góry	t. – z tyłu
lit. – literatura	tabl. – tablica
nap. – napis	ul. – ulica
ndat. – niedatowany	w. – wiek
npn. – nie później niż	wł. – własność
nsygn. – niesygnowany	właśc. – właściciel
nr inw. – numer inwentarzowy	wyst. – wystawa, wystawiany
odb. – odbitka	

Skróty nazw instytucji

- APŁ** – Archiwum Państwowe w Łodzi
APP – Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
AUŁ – Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego
BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie
BOWr – Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu
CBWA – Centralne Biuro Wystaw Artystycznych Zachęta w Warszawie
CMW – Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi (w l. 1960–1975 jako Muzeum Historii Włókiennictwa)
Gab. Ryc. BPAU i PAN – Gabinet Rycin Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie
Gab. Ryc. BUW – Gabinet Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie
IS PAN – Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie
MGB – Muzeum Górnośląskie w Bytomiu
MHML – Muzeum Historii Miasta Łodzi (od 2009 r. – Muzeum Miasta Łodzi)
MKA – Muzeum Książki Artystycznej w Łodzi
ML – Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie
MMP – Muzeum Miasta Pabianic
MMPł – Muzeum Mazowieckie w Płocku
MMZ – Muzeum Miasta Zgierza
MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie
MNP – Muzeum Narodowe w Poznaniu
MNW – Muzeum Narodowe w Warszawie
MOB – Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy
MPR – Muzeum Polskie w Rapperswilu
MSŁ – Muzeum Sztuki w Łodzi (do 1950 r. jako Muzeum Miejskie im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów w Łodzi)
MŚK – Muzeum Śląskie w Katowicach
MZO – Muzeum Zamek w Oporowie
TPSP – Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie
TZSP – Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie
ŻIH – Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie

KOLEKCJE

KOLEKCJA RODZINY SILBERSTEIN

MARKUS I TERESA SILBERSTEIN

MALARSTWO I RYSUNEK

Anna Bilińska-Bohdanowicz (1857 Złotopole na Ukrainie – 1893 Warszawa)

1. *Zachód słońca*, ok. 1893
Olej, płótno; 18 x 13
Hist.: wyst. TZSP 1893 – zakup, wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 46
Lit.: Wiercińska 1969, s. 23; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 109; Kacprzak 2012/1, s. 132.

Carlo Brancaccio (1861 Neapol – 1920 Neapol)

2. *W ogrodzie*, npn. 1893
Olej, płótno; 17 x 13
Hist.: wyst. TZSP 1893 – zakup, wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 50
Lit.: Wiercińska 1969, s. 446; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 109; Kacprzak 2012/1, s. 132, 145.

Julian Cegliński (1827 Warszawa – 1910 Mińsk)

3. *Widoki Kazimierza nad Wisłą*: 1. *Rynek*, 2. *Spichlerz*, 3. *Ulica*, 4. *Wejście do domu*, 5. *Uliczka* (pięć wspólnie oprawionych prac), 1896
Akwarela, papier; cała komp. w *passe-partout*: 74 x 101,5
Sygn., dat.: 1. p. d.: *J. Cegliński / 1896*, 2. p. d.: *J. Cegliński / 1896*, 3. p. d.: *J. Cegliński / 1896*, 4. l. d.: p. d.: *Cegliński / 1896*, 5. p. d.: *J. Cegliński / 1896*
Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/137/1–5
Hist.: wyst. w Salonie Krywulta w Warszawie 1899, wyst. Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy, w imieniu Maurycego Poznańskiego подарowany do zbiorów MPR)
Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 20; Łódź 1916, s. 10, poz. 13
Lit.: Plażewska 1966, s. 368; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111; Jaworski 2000, s. 67; Rapperswil 2008, s. 74 (mylnie jako Ciągliński); Morkowska 2010, s. 37; Kacprzak 2012/1, s. 133, 134; Kacprzak 2012/4, s. 161; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 159–160, poz. I/6, il. s. 120–124.

Tadeusz Dowgird (1852 Torbino – 1919 Kowno)

4. *Ranek*, npn. 1881
Olej, płótno; 7 x 10
Hist.: wyst. TZSP 1881 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 67; Kacprzak 2012/1, s. 132

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

5. *Z wyspy Rugii*, npn. 1893
Akwarela, papier; 17 x 9
Hist.: wyst. TZSP 1893 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 81; Kacprzak 2012/1, s. 132.
6. *Nad morze / Pejzaż morski*
Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 64; Łódź 1916, s. 10, poz. 128
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36–37, poz. 110; Jaworski 2000, s. 67.

Jan van Goyen (1596 Lejda – 1656 Haga)

7. Pejzaż

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 123

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

8. Talmudysta, npn. 1887

Olej, płótno; 15 x 9

Hist.: wyst. TZSP 1887, Łódź 1898, Łódź 1916

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 31; Łódź 1916, s. 11, poz. 145

Lit.: Wiercińska 1969, s. 120; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 110; Malinowski 2000, s. 79; Strzałkowski 2005, s. 44; Kacprzak 2012/1, s. 140; Kacprzak 2014, s. 337.

9. Szkoła Talmudystów / Jeszybot / Talmudysta, 1887

Olej, płótno; 137 x 212

Sygn., dat. p. d.: S. *Hirszenberg / Monachium 1887*

Kraków, MNK; nr inw.: II-a-798

Hist.: wyst. Monachium 1887, Kraków – Wielka Wystawa Sztuki Polskiej 1887, TZSP 1888, Paryż 1889 (wyróżniony srebrnym medalem), wyst. Łódź 1898, w 1923 ofiarowany dla uczczenia pamięci Teresy i Markusa Silbersteinów przez córkę Adę Propper w imieniu wszystkich dzieci do zbiorów MNK

Arch.: korespondencja pomiędzy Juliuszem Bometem i dyrektorem muzeum dr. Feliksem Koperą (dokumentacja dotycząca darów, Dział Malarstwa Polskiego MNK); „Dziennik Łódzki” 1886, nr 213, s. 2; „Świat” 1888, tabl. po s. 245; „Dziennik Łódzki” 1888, nr 36, s. 1–2; Łódź 1898, s. nlb. poz. 171; Kraków 1924, poz. 121

Lit.: Sandel 1952, s. 197; Grajewski 1972, s. 100, poz. 5334; Motucka 1977, s. 38; Zagrodzki 1977, s. 94, 96, 97; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Zawadzki 1991, s. 134; Badziak, Strzałkowski 1994, s. 23; Kraków–Warszawa 1989–1990, s. 63, poz. 409; Jaworski 2000, s. 67; Puś 2001, s. 131; Malinowski 2000, s. 79; Kraków 2001/1, s. 125, poz. 326; Strzałkowski 2005, s. 44; Jordan 2006, s. 321; Gadowska 2010, s. 41, 112; Kacprzak 2012/1, s. 138–140; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

10. Urania / Artysta i jego muza / We wszechświecie / W przestworzu, 1891

Olej, płótno; 261 x 126

Sygn., dat. l. d.: S. *Hirszenberg / 1891*

Warszawa, ŻIH, nr inw.: D 7

Hist.: wyst. TZSP 1892, 1926 ofiarowany Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi przez Stanisława Silbersteina, przekazany Gustawowi Geyerowi w ramach wymiany za obrazy Apoloniusza Kędzierskiego i Stanisława Wyspiańskiego, 11.06.1949 skreślony ze zbiorów MSŁ i przekazany do zbiorów ŻIH

Arch.: AMSŁ 1, poz. 16; AMSŁ 10, poz. 898 (przychód); AMSŁ 17; „Dziennik Łódzki” 1892, nr 160, s. 2; Łódź 1930, s. 26, poz. 69

Lit.: Motucka 1977, s. 50; SAP 1971–, t. 3 (1979), s. 79; Zagrodzki 1977, s. 96; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111; Ładnowska 1994, s. 56; Badziak, Strzałkowski 1994, s. 23; Łódź 1995, s. 28, 100, il. s. 65; Ładnowska 1996, s. 57–58; Malinowski 2000, s. 79; Strzałkowski 2005, s. 44; Łódź 2006, s. 72, poz. III/5; Jordan 2006, s. 320, 326–327, il.; Gadowska 2010, s. 41; Kacprzak 2012/1, s. 140; Kacprzak 2014, s. 337.

11. Staw w Lasowicach / Nad stawem, 1896

Olej, płótno

Hist.: namalowany podczas pobytu artysty w Lisowicach na zaproszenie Teresy i Markusa Silbersteinów, wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 169

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Gadowska 2010, s. 135; Kacprzak 2014, s. 337.

12. Zakochani, npn. 1898

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 134

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 110; Kacprzak 2014, s. 337.

13. Marzenie o zmierzchu, npn 1898

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1898 (jako wł. Stanisława Silbersteina)

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 9

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Malinowski 2000, s. 78; Kacprzak 2014, s. 337.

14. Portret Teresy Silberstein, ok. 1900

Olej, płótno

Hist.: najprawdopodobniej pierwotnie znajdował się w salonie pałacu w Lisowicach

Arch.: „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3

Lit.: Malinowski 2000, s. 79; Jordan 2006, s. 321; Kacprzak 2014, s. 337.

15. Portret Markusa Silbersteina, ok. 1900

Olej, płótno

Hist.: najprawdopodobniej pierwotnie znajdował się w salonie pałacu w Lisowicach

Arch.: „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 13; Jordan 2006, s. 321; Kacprzak 2014, s. 337.

16. Portret Stanisława Silbersteina, ok. 1900

Olej, płótno

Hist.: najprawdopodobniej pierwotnie znajdował się w salonie pałacu w Lisowicach

Arch.: „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3

Lit.: Jordan 2006, s. 322; Kacprzak 2014, s. 337.

17. Pejzaż z Lisowic, 1903

Olej, płótno; 59,5 x 39,5

Sygn., dat. p. d.: *S. Hirszenberg 1903*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/382

Hist.: powstał podczas urzędzonego przez M. Silbersteina pleneru w Lisowicach w 1903, 1971 zakupiony do zbiorów MŚL w Salonie „Desa” w Łodzi

Lit.: Łódź 1972–1973, poz. 20; Zagrodzki 1977, s. 97; SAP 1971–, t. 3 (1979), s. 79; Łódź 1986, s. 9, 12, 14, poz. 9; Ładnowska 1990, s. 31; Zawadzki 1991, s. 134; Ładnowska 1994, s. 59; Ładnowska 1996, s. 60; Malinowski 2000, s. 77, 78, il. 111; Kempa, Szukalak 2001–2004, t. 1 (2001), s. 140, 141, 143; Puś 2001, s. 132; Żydzi 2004, il. s. 53; Łódź 2006, s. 73, poz. III/10; Jordan 2006, s. 321, 322, il.; Łódź 2009, s. 96, poz. 102, il.; Gadowska 2010, s. 39; Kacprzak 2012/1, s. 136, il. s. 137; Kacprzak 2014, s. 337.

18. Lektura

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 129

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111; Jaworski 2000, s. 67; Kacprzak 2014, s. 337.

19. Nauka Biblii

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 11, poz. 142

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111; Jaworski 2000, s. 67; Kacprzak 2014, s. 337.

20. Fasada ogrodowa pałacu w Lisowicach, 1904

Olej, płótno; 38,7 x 38

Sygn., dat. l. d.: *S. Hirszenberg / Lisowice / 1904*

Wł. prywatna

Hist.: wyst. 2002 – 6. aukcja Domu Aukcyjnego „Panorama” w Warszawie

Lit. Kat. aukcyjny Panorama 2002, poz. 18; Gadowska 2010, s. 39; Kacprzak 2012/1, s. 136; Kacprzak 2014, s. 337.

Konrad Krzyżanowski (1872 Krzemieńczuk –1922 Warszawa)**21. Portret Pani S. / Portret Pani Silberstein**, 1899

Olej, płótno; 91 x 73,5

Sygn., dat.: *K. Krzyżanowski / 99*

Warszawa, MNW, nr inw.: 3154 Tc/72

Lit.: Tarnów 1979, poz. 1, il. 2; Warszawa 1980–1981, s. 40, poz. 5, il. 4; Skalska-Miecznik 1983, s. 315; Kacprzak 2012/1, s. 140.

Edward Okuń (1872 Wólka Zerzeńska k. Warszawy – 1945 Skierniewice)**22. Łąka**, 1904

Olej, płótno naklejone na tekturę; 14,8 x 32

Sygn., dat. l. d.: *(C)KŃ. 1904*

Płock, MMPi, nr inw.: MMP/S/12927

Hist.: wyst. TZSP 1906, 1990 zakupiony od Andrzeja Sierpińskiego z Warszawy do zbiorów MMPi
Lit.: SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 223; Biernacka 2004, s. 236, poz. 25; Kacprzak 2012/1, s. 136.

Tadeusz Rybkowski (1848 Kielce – 1926 Lwów)

23. *Żniwa*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 83

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 110.

24. *Powrót z polowania*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 134 (pomyłkowo podany ponownie pod poz. 137)

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111; Jaworski 2000, s. 67.

Zofia Stankiewicz (1862 Ryżna na Ukrainie – 1955 Warszawa)

25. *Wieczór*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 49

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 110.

Roman Szwoynicki (1845 Rody pod Krakinowem /Krekenawą/ na Litwie – 1915 Rody pod Krakinowem /Krekenawą/)

26. *Spacer*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 11, poz. 146

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 111.

RZEŻBA

Henryk (Enoch) Glicenstein (1870 Turek – 1942 Nowy Jork)

27. *Popiersie Teresy Silberstein*, 1898

Biały marmur; 68 x 35 x 33

Sygn., dat.: *H. Glicenstein Roma 1898*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/186

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Sary Silberstein-Poznańskiej подарowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 3

Lit.: Sztyma-Knasińska 2008, s. 82, 236, poz. 9 (jako Sara Silberstein Poznańska); Kacprzak 2012/1, s. 133–134, il. s. 143 (jako Sara Silberstein Poznańska); Kacprzak 2012/2, s. 215 (jako Sara Silberstein Poznańska); Kacprzak 2012/4, s. 161 (jako Sara Silberstein Poznańska); Kacprzak 2015, Łódź 2015, s. 168, poz. II/1, il. s. 140 (jako Teresa Poznańska?).

SARA Z SILBERSTEINÓW POZNAŃSKA I MAURYCY POZNAŃSKI (przede wszystkim posag Sary, kolekcja Silbersteinów)

MALARSTWO I RYSUNEK

Zygmunt Ajdukiewicz (1861 Witkowiec pod Tarnobrzegiem – 1917 Wiedeń)

28. *Zamek widziany od strony rzeki*, 1897

Olej, tektura; 30,3 x 19,5

Sygn., dat. l. d.: *1897 / Zygmunt Ajdukiewicz*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/144

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego подарowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 15

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 134; Kacprzak 2012/4, s. 162, 170, poz. 1; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 157, poz. I/1, il. s. 115.

Zygmunt Andrychiewicz (1861 Justynów k. Sochaczewa – 1943 Warta)29. *Ulica*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 11, poz. 141; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 170, poz. 2; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 101.

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)30. *Portret kobiety*

Pastel, papier; 76,5 x 55

Sygn. p. g.: T. Axentowicz, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/1133

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 20

Lit.: Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Łódź 2015, s. 157, poz. l/2, il. s. 116.

Olga Boznańska (1865 Kraków – 1940 Paryż)31. *Portret kobiety (Autoportret?) / Portret mężczyzny*, ok. 1913-1920 (obraz dwustronny)

Olej, tektura; 60,5 x 20,5

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/364

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 17

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 134, il. s. 139; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2012/4, s. 162, 170, poz. 3; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 158, poz. l/3, il. s. 117.

Józef Brandt (1841 Szczepieszyn – 1915 Radom)32. *Stójka / Odpoczynek w stepie*, ok. 1882

Olej, płótno; 30,5 x 38

Sygn. p. d.: Józef Brandt / z Warszawy, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/119

Hist.: nadesłany z Monachium i wyst. w 1898 w Salonie Artystycznym Zygmunta Bartkiewicza, tamże najprawdopodobniej zakupiony, wyst. Łódź 1898, Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 29; Łódź 1898, s. nlb., poz. 150; „Tygodnik Ilustrowany” 1898, nr 4, s. 70, 77; „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany” 1899, s. 43; Łódź 1916, s. 10, poz. 121; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Grajewski 1972, s. 37, poz. 1518; Motucka 1977, s. 56; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91, Rapperswil 1999, s. 155, 181, poz. 4, il. s. 164; Gadowska 2010, s. 57; Kacprzak 2012/1, s. 133, 134, il. s. 135, 145; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2012/4, s. 161, 170, poz. 4; Kacprzak 2014, s. 336; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 158, poz. l/4, il. s. 118.

33. *Polowanie na dzika / Polowanie z psami*, ok. 1900

Olej, płótno; 62 x 101

Sygn. l. d.: Józef Brandt / z Warszawy / Monachium, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/117

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 28; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Rapperswil 1999, s. 154–155, 181, poz. 2, il. 163; Rapperswil 2008, s. 74, il. 57, s. 73; Kacprzak 2012/1, s. 134, 145; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2012/4, s. 161, 171, poz. 5, il. s. 165; Kacprzak 2014, s. 336, il. s. 336; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 159, poz. l/5, il. s. 119.

34. *Naganka*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 11, poz. 140; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2012/4, s. 161, 171, poz. 6; Kacprzak 2014, s. 336; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 101.

Jan Breughel Młodszy (1601 Antwerpia – 1678 Antwerpia)**35. *Życie w porcie***

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 124; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442;

Lit.: Kacprzak 2012/4, s. 171, poz. 7; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 101.

Carracci, szkoła**36. *Wenus***

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 133

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 171, poz. 8; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Józef Chełmoński (1849 Boczek k. Łowicza – 1914 Kuklówka pod Grodziskiem Mazowieckim)**37. *Lekka kawaleria / Patrol powstańczy / Patrol powstańczy z 1863 roku / Powstańcy jadący przez kwitnące kartoflisko*, 1873**

Olej, płótno; 39,5 x 87

Sygn. p. d.: *Józef Chełmoński/ Paris 18...*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/122

Hist.: wyst. TPSP Kraków 1873, TPSP Lwów 1874, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 27; „Tygodnik Ilustrowany” 1874, nr 355, s. 252

Lit.: Rapperswil 1999, s. 157, 181, poz. 8, il. 174 (błędne odczytanie daty); Poznań 2010, s. 162–163, 280, 287, poz. 20, s. 308, poz. 111, il.; Kacprzak 2012/1, s. 134, 145; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2012/4, s. 161–162, 171, poz. 9, il. s. 164; Kacprzak 2014, s. 336; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 91, 103. Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 161, poz. 1/7, il. s. 125.

38. *Wyjazd na polowanie / Wyjazd / Przed dworem*, 1890

Olej, płótno; 69 x 130

Sygn., dat. p. d.: *Chełmoński 1890*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/121

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 26; Łódź 1898, s. nlb. poz. 60; „Wędrowiec” 1905, s. 795; „Lamus” 1911, nr 3; Sztuka 1912, tabl. 3; Łódź 1916, s. 11, poz. 144; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Grajewski 1972, s. 55, poz. 2600; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Rapperswil 1999, s. 157, 181, poz. 7, il. 173; Kacprzak 2012/1, s. 134, 145; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2012/4, s. 161, 171–172, poz. 10, 11 (mylnie opisany jako dwie odrębne prace); Kacprzak 2014, s. 336; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 161, poz. 1/8, il. s. 126.

Daniel Chodowiecki (1726 Gdańsk – 1801 Berlin)**39. *Widoki Kazimierza*, (cztery widoki)**

Akwafora, miedzioryt, papier; 37 x 36 (karta w świetle passe-partout)

Rapperswil, MPR

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 14.

Lit.: Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104.

A. Eck? (zapewne jeden z trzech braci Eck): **Daniel Eck (1807 Mülhausen – 1846 Hirtzbach), **Friedrich Eck** (1810 Mülhausen – 1860 Paryż), **Jakob Eck** (1812 Mülhausen – 1887 Mülhausen)****40. *Główka dziewczynki***

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 11, poz. 139; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 172, poz. 12; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)41. *Jesień / Park w Lisowicach*, ok. 1900

Akwarela, papier naklejony na płótno; 75 x 130

Sygn. p.d.: *JFałat*, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/138

Hist.: wyst. Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycyego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 10; Łódź 1916, s. 10, poz. 122; Chwałewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/1, s. 134, 145; Kacprzak 2012/4, s. 162, 172, poz. 13, il. s. 165; Kacprzak 2014, s. 336; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 162, poz. I/9, il. s. 127.

Ludwik Gędek (1847 Kraków – 1904 Wiedeń)42. *Przed karczmą*

Olej, deska; 16 x 21

Sygn. p. d.: *L. Gędek Wien*, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/167

Hist.: wyst. Łódź 1898, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycyego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 25; Łódź 1898, s. nlb., poz. 149

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Rapperswil 1999, s. 158, 181, poz. 9, il. 177; Kacprzak 2012/1, s. 134; Kacprzak 2012/4, s. 161, 172, poz. 14; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 162, poz. I/10, il. s. 128.

43. *W drodze*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 193

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 161, 172, poz. 15; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Leon (Noel) Hirszenberg (1870 Łódź – 1915 Francja)44. *Dziecko z kotem / Dziewczyna z kotkiem*, 1896

Olej, płótno; 80 x 61

Sygn., dat. l. g.: *Noel 96*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/36

Hist.: wyst. Łódź 1898, podarowany przez Dianę Eiger w listopadzie 1933 do zbiorów Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki im. J. K. Bartoszewiczów

Arch.: AMSŁ 1, poz. 715; AMSŁ 6, poz. 29; AMSŁ 12, poz. 563; Łódź 1898, s. nlb., poz. 36

Lit.: SAP 1971–, t. 3 (1979), s. 78; Kraków–Warszawa 1989–1990, s. 63, poz. 407; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Ładnowska 1994, s. 59; Ładnowska 1996, s. 60; Strzałkowski 2005, s. 43; Łódź 2006, poz. III.11; Jordan 2006, s. 327, il.; Łódź 2009, s. 94, poz. 94, il.; Gadowska 2010, s. 137; Kacprzak 2012/1, il. s. 138; Kacprzak 2012/4, s. 173, poz. 16; Kacprzak 2015, s. 80, 92, 104.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)45. *Portret Teresy Silberstein*, 1902

Olej, płótno; 190 x 90

Sygn., dat.: *S. Hirszenberg Lisowice 1902*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/154

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycyego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 2;

Lit.: Kacprzak 2014, s. 337; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 163, poz. I/11, il. s. 129.

46. *Fabryka wieczorem*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 30

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Malinowski 2000, s. 78; Gadowska 2010, s. 131; Kacprzak 2012/4, s. 173, poz. 17; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

47. Lektura / Ciekawa lektura

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 3; Łódź 1916, s. 10, poz. 119; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Malinowski 2000, s. 78; Gadowska 2010, s. 137; Kacprzak 2012/4, s. 173, poz. 18; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Antoni Kozakiewicz (1841 Kraków – 1929 Kraków)**48. Przeprawa przez rzekę / Nad przepławą / Prom na Wiśle / Przy promie**

Olej, deska; 19,8 x 32,8

Sygn. p. d.: A. Kozakiewicz, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/143

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 24; Łódź 1898, s. nlb., poz. 158; Łódź 1916, s. 10, poz. 130; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Rapperswil 1999, s. 154–155, 182, poz. 15, il. 176; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/1, s. 134, il. s. 136; Kacprzak 2012/4, s. 162, 173, poz. 19, il. s. 167; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 163, poz. I/12, il. s. 130.

Piotr Michałowski (1800 Kraków – 1855 Krzyżtoporzyce k. Krakowa)**49. Jeździec (na odwrociu niedokończony szkic konia)**

Akwarela, papier; 21,5 x 30

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/365

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 21

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 133; Kacprzak 2012/4, s. 162, 173, poz. 20, il. s. 164; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 164, poz. I/13, il. s. 131.

Mela Mutter właśc. Maria Melania Mutermilchowa z Klingslandów (1876 Warszawa – 1967 Paryż)**50. Kuter**

Akwarela, papier; 35x50,5

Sygn. p. d.: *Muter*, ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/1160

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 22

Lit.: Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 164, poz. I/14, il. s. 132.

Jan Piotr (Jean Pierre) Norblin de la Gourdaine (1745 Misy–Faut–Yonne – 1830 Paryż)**51. Wędrorny grajek**

Ołówek, papier; 22 x 15 (w świetle passe-partout)

Sygn. s.d.: *N. P. J.*, ndat. (I.d. napis wtórny, kolekcjonerski?: *J. P. Norblin*), ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/872

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 13

Lit.: Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 164, poz. I/15, il. s. 133.

Leopold Pilichowski (1869 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)**52. Dym**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 120; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 173, poz. 21; Kacprzak 2014, s. 337; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Tadeusz Popiel (1861 lub 1863 Szczucin k. Tarnowa – 1913 Kraków)

53. *Wzięcie Żydów do niewoli babilońskiej*, ok. 1884

Hist.: wyst. w Salonie Krywulta 1885

Arch.: „Kłosy” 1885, nr 2, s. 31

Lit.: Piążewska 1966, s. 400; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 399; Kacprzak 2012/1, s. 133; Kacprzak 2012/4, s. 174, poz. 22; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Józef Rapacki (1871 Warszawa – 1929 Olszynka k. Skierniewic)

54. *Wiosna*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 126; Chwałewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 174, poz. 23; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Paweł Rosen (czynny w Warszawie XIX/XX w.)

55. *Żniwiarki / Jesień*

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 180; Łódź 1916, s. 10, poz. 131; Chwałewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/4, s. 174, poz. 24; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

56. *Pejzaż jesienny*, 1894

Olej, płótno; 50 x 62

Sygn., dat. p. d.: *Paweł Rosen 1894*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/1121

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 16

Lit.: Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 165, poz. 1/16, il. 134.

Lazar Rosenberg (1862 Kowno – czynny w Berlinie)

57. *Starzec*

Hist.: zakupiony 1903

Arch.: „Goniec Łódzki” 1903, nr 65, s. 3

Lit.: Kacprzak 2012/4, s. 174, poz. 25; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Adolphe Rouargue (1810 Paryż – 1870 Paryż) wg **Karola (Charlesa) Hoffmanna** (1798 Wieruchowo k. Warszawy – 1875 Blasewitz k. Drezna)

58. *Kościół w Kazimierzu nad Wisłą* (błędnie identyfikowany jako spichlerz), 1836

Staloryt, papier; 16,4 x 24,9

Sygn. na pł. l. d.: *Ch. Hoffmann del.t. / Impr. de Leclerc*, nap. na pł. błędnie identyfikujący przedstawienie ś. d.: *Les Greniers de Kazimierz sur Vistula* (inskrpcja błędnie identyfikująca przedstawienie), ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/982

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 19

Lit.: Łódź 2015, s. 165, poz. 1/17, il. s. 135.

Alfred Schwarz (1867 Berlin – 1951 Saulgau)

59. *Portret Izy Poznańskiej*, 1919

Olej, płótno; 223 x 135

Sygn., dat. p. d.: *Alfred Schwarz 19*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/149

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Rapperswil 2008, s. 75, 76, il. 61; Kacprzak 2012/4, s. 174, poz. 27; Kacprzak 2015; Łódź 2015, s. 165, poz. 1/18, il. s. 136.

Georges-Pierre Seurat (1859 Paryż – 1891 Paryż)

60. brak danych
 Rysunek, papier
 Hist.: prawdopodobnie tożsamy z zakupionym podczas wystawy dzieł Georgesa Seurata w redakcji czasopisma „La Revue Blanche” w Paryżu przez Natansonów
 Lit.: Kacprzak 2012/4, s. 174, poz. 26; Kacprzak 2015, s. 79, 92, 104.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)

61. *Głowa wieśniaka*
 Ołówek, papier; 16 x 12
 Rapperswil, MPR
 Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)
 Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 12
 Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 145; Kacprzak 2014, s. 336; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104.

Artur Szyk (1894 Łódź – 1951 New Kanaan/Connecticut)

62. *Napoleon w otoczeniu oficerów i rannych / Śmierć Berka Joselewicza pod Kockiem w 1809 r.* (ilustracja do *Statutu Kaliskiego*), 1930
 Tusz, gwasz, papier; 16,3 x 11,7 (w świetle passe-partout)
 Sygn., dat. p. d.: A. Szyk 30
 Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/126
 Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)
 Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 23
 Lit.: Morkowska 2010, s. 37; Kacprzak 2012/1, s. 134, il. s. 141, 145; Kacprzak 2012/4, s. 162, 174, poz. 28, il. s. 169; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 166, poz. 1/19, il. s. 137.

Wacław Szymanowski (1859 Warszawa – 1930 Warszawa)

63. *Powrót z targu / Dziewczyna z zakupami*, 1889
 Olej, deska; 53 x 61,5
 Sygn., dat. p. d.: W. Szymanowski / 1889
 Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/148
 Hist.: wyst. Łódź 1898; Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)
 Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 9; Łódź 1898, s. nlb., poz. 58; Łódź 1916, s. 11, poz. 138; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/1, s. 134; Kacprzak 2012/2, s. 216, il.; Kacprzak 2012/4, s. 162, 175, poz. 29, il. s. 166; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 166, poz. 1/20, il. s. 138.

Pantaleon Szyndler (1846 Lipie k. Wielunia – 1905 Warszawa)

64. *Suburbia / Superba*
 Hist.: wyst. TZSP 1892 – zakup
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 373 (jako Superba); Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91 (jako Superba); Kacprzak 2012/1, s. 132; Kacprzak 2012/4, s. 175, poz. 30; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

65. *Główka dziewczynki*, 1892
 Olej, płótno; 38,2 x 46,6
 Sygn., dat. l. d.: M. Trębacz / 92
 Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/158
 Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916, od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)
 Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 11; Łódź 1898, s. nlb., poz. 172; Łódź 1916, s. 10, poz. 127; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Rapperswil 2008, s. 76, il. 60, s. 75; Morkowska 2010, s. 37; Kacprzak

2012/1, s. 134, 145; Kacprzak 2012/4, s. 162, 175, poz. 31, il. s. 168; Kacprzak 2014, s. 337; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 149, 151, 153, 167, poz. l/21, il. s. 139.

Charles H. Wilda (1854 Wiedeń – 1907 Wiedeń)

66. **Znad brzegów Nilu**, npn. 1898
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 213
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; ; Kacprzak 2012/4, s. 175, poz. 32; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Feliks Michał Wygrzywski (1875 Przemyśl – 1944 okolice Rzeszowa)

67. **Pejzaż morski**, npn. 1904
 Hist.: wyst. TZSP 1904 – wylosowała Sara Poznańska
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 419; Kacprzak 2012/1, s. 133; Kacprzak 2012/4, s. 159, 175, poz. 33; Kacprzak 2015.

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)

68. **Modelka**
 Olej, płótno; 23 x 28
 Hist.: wyst. TZSP 1893 – zakup, wyst. Łódź 1898, Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 56; Łódź 1916, s. 10, poz. 132; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 435; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 91; Kacprzak 2012/1, s. 132; Kacprzak 2012/4, s. 175, poz. 34; Buchmann 2015, s. 24, 29, 31; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Artysta nieokreślony

69. **Mapa Królestwa Polski**
 Papier; 45 x 53
 Rapperswil, MPR
 Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 18.
 Lit.: Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103.

Artysta nieokreślony

70. **Strój polski**
 Rycina, papier
 Rapperswil, MPR
 Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 7.
 Lit.: Kacprzak 2015.

71. **Strój polski**
 Rycina, papier
 Rapperswil, MPR
 Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 7
 Lit.: Kacprzak 2015.

Artysta nieokreślony

72. **Scena wiejska**
 Litografia, papier
 Rapperswil, MPR
 Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 6.
 Lit.: Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104.

73. **Scena wiejska**
 Litografia, papier
 Rapperswil, MPR
 Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 6.
 Lit.: Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104.

74. **Scena wiejska**
 Litografia, papier
 Rapperswil, MPR

Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 6.
Lit.: Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104.

RZEŻBA

Jean Antoine Houdon (1741 Wersal – 1828 Paryż)

75. *Oracz*

Brąz

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 237

Lit.: Kacprzak 2012/4, s. 176, poz. 35; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

Jean Antoine Houdon

76. *Penelopa*

Brąz

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 238

Lit.: Kacprzak 2012/4, s. 176, poz. 36; Kacprzak 2015, s. 77, 89, 102.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Artysta nieokreślony (1. poł. XIX w.)

77. *Makata z sześcioma scenami z historii rodziny Silberstein z lat 1790–1810 / tzw.*

Tapiseria Silbersteinów, ok. 1830

Haft wełniany na kanwie lnianej w technice półkrzyżkowej; 181 x 265

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/328

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 1

Lit.: Morkowski 2008, s. 110; Morkowska 2010, s. 37, 135-136, il.; Kacprzak 2012/1, s. 134, il. s. 132; Kacprzak 2012/4, s. 177, poz. 41; Buchmann 2015, il. s. 27; Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Wróblewska-Markiewicz 2015, s. 106-114; Łódź 2015, s. 169, poz. III/3, il. s. 143.

Artysta nieokreślony (Miśnia, 1. poł. XVIII w.)

78. *Figurka szlachcia w stroju polskim*

Porcelana, szklwiona, malowana naszkliwnie, wys. 15

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/355

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 4

Lit.: Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 168, poz. III/1, il. s. 141.

79. *Figurka szlachcianki w stroju polskim*

Porcelana, szklwiona, malowana naszkliwnie, wys. 16

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/356

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR (zgodnie z zapisem testamentowym Izy-Marii de Landsberger z Genewy w imieniu Maurycego Poznańskiego podarowany do zbiorów MPR)

Arch.: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 4

Lit.: Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 169, poz. III/2, il. s. 142.

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.)

80. *Szklanka z herbami Polski i Litwy*

Sztko szlifowane, dekoracja rytowana; wys. 11, śred. 8,5

Nsygn., ndat., nap. ryt.: *Wiara Bóg / Nadzieja Nasza i Hej ramię/ do ramienia*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/312

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2015, s. 78, 90, 103; Łódź 2015, s. 170, poz. III/5, il. s. 144.

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.)**81. Kieliszek z herbami Polski i Litwy**

Szko szlifowane, rytowane; wys. 15, śred. 8,3

Nsygn., ndat., nap. ryt.: *Wiara Bóg / Nadzieja Nasza i Hej ramię / do ramienia*

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/313

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2015; Łódź 2015, s. 170, poz. III/4, il. s. 144.

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.)**82. Puchar srebrny z pokrywą, 1826**

Srebro repusowane, grawerowane; 24 x 10 (śred.)

Nsygn., ndat., wygrawerowany nap.: *Ofiarujemy dnia 11 czerwca 1826 roku sztabowcy i oficerowie, generał majorowi kawalerowi Glazernapowi* [poniżej nazwiska oficerów ułożone według stopni wojskowych]

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/314 a–b

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2015; Łódź 2015, s. 170, poz. III/6, il. s. 145.

Artysta nieokreślony (XIX w.)**83. Kubek**

Srebro

Rapperswil, MPR (brak danych)

ch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 30

Lit.: Kacprzak 2015.

84. Kubek

Srebro

Rapperswil, MPR

Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 30;

Lit.: Kacprzak 2015.

Artysta nieokreślony**85. Kubek Armii Polskiej z inskrypcją**

Rapperswil, MPR

Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 5;

Lit.: Kacprzak 2015.

86. Kubek srebrny Armii Polskiej z inskrypcją

Rapperswil, MPR

Arch: legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil (lista 25.05.1977), poz. 5;

Lit.: Kacprzak 2015.

Artysta nieokreślony (XIX w.)**87. Jad** (wskaznik, palec boży, używany przy czytaniu Tory), XIX w.

Srebro, kość słoniowa; dł. 20,7 łańcuszek dł. 26

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/323

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 134; Kacprzak 2012/4, s. 162, 176, poz. 37; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 171, poz. IV/1, il. s. 146.

Artysta nieokreślony (XIX w.)**88. Tas** (zawieszka na Torę, tarcza na rodła), XIX w.

Srebro repusowane; 14 x 9,3 (bez łańcuszka)

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/322

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 134; Kacprzak 2012/4, s. 162, 176, poz. 38; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 171, poz. IV/2, il. s. 146.

Artysta nieokreślony (XIX w.)**89. Balsaminka (puszka na wonności), XIX w.**

srebro rytowane; 7 x 3,2 (śred.)

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/326

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 135; Kacprzak 2012/4, s. 162, 176, poz. 39; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 172, poz. IV/3, il. s. 147.

Artysta nieokreślony (XIX w.)**90. Ceremonialna czapka żydowska, XIX w.**

Aksamit, haft wypukły nitką srebrną metalową, srebrne cekiny, tektura, płótno; 18,5 x 22

Nsygn., ndat.

Rapperswil, MPR, nr inw.: MPR/325

Hist.: od 1983 w zbiorach MPR

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 135; Kacprzak 2012/4, s. 162, 177, poz. 40; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104; Łódź 2015, s. 172, poz. IV/4, il. s. 148.

STANISŁAW SILBERSTEIN**MALARSTWO I RYSUNEK****Anna Bilińska-Bohdanowicz (1857 Złotopole na Ukrainie – 1893 Warszawa)****91. Myśliwy**

Hist. wyst. TZSP 1898 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 24; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 109; Kacprzak 2012/1, s. 132

.

Leon Hirszenberg (1870 Łódź – 1915 Francja)**92. W kuchni**

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź, s. nlb., poz. 108

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Puś 2001, s. 135.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)**93. Noc księżycowa**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 131; „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Malinowski 2000, s. 78; Jordan 2006, s. 321; Kacprzak 2014, s. 337.

94. Przy piecu

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2014, s. 337.

95. Nowelka

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 52; Kacprzak 2014, s. 337.

96. Jesień

Hist.: wyst. 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 135

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Malinowski 2000, s. 78; Kacprzak 2014, s. 337.

Antoni Kamiński (1860 lub 1861 Wilno lub Jaryłówka – 1933 Warszawa)

97. *Niedokończony dzieło*, n.p.n. 1895

Węgiel, papier

Hist.: wyst. TZSP 1895 – zakup (praca nagrodzona listem pochwalnym w konkursie TZSP), wyst. Łódź 1898

Arch.: „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 2, s. 211; Łódź 1898, s. nlb., poz. 113; „Tygodnik Ilustrowany” 1902, nr 1, s. 165

Lit.: Wiercińska 1969, s. 140; Grajewski 1972, s. 113, poz. 6158; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 132.

Wilhelm Kaulbach (1805 Arolsen – 1874 Monachium)

98. *Zuzanna w kąpeli*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 36a.

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 145.

Carl Kronberger (1841 Freistadt – 1921 Monachium)

99. *Zadowolony*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 95

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 145.

Włodzimierz Łoś (1849 Sławuta na Wołyniu – 1888 Monachium)

100. *Nad Dnieprem*

Olej, płótno

Hist.: wyst. TZSP 1875 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 202.

Leopold Piłichowski (1869 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

101. *Przed pomnikiem Delacroix*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 39; Kacprzak 2014, s. 337.

Antoni Piotrowski (1853 Nietulisko Duże k. Kunowa – 1924 Warszawa)

102. *Idylla pasterska*

Olej, płótno

Hist.: wyst. TZSP 1894 (nagrodzony listem pochwalnym w konkursie TZSP), zakup – TZSP 1895, wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 174

Lit.: Wiercińska 1969, s. 285; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 212; Strzałkowski 2005, s. 83; Kacprzak 2012/1, s. 132.

Michał Pocięcha (1852 Prokocim k. Wieliczki – 1908 Kraków)

103. *Chłopi I / Z kościoła*, 1889

Akwarela, papier; 32 x 21

Sygn., dat. p. d.: *M. Pocięcha 89*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/4

Hist.: 1926 podarowany przez Stanisława Silbersteina Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi

Arch.: AMSŁ 1, poz. 14; AMSŁ 7 poz. 15; AMSŁ 10, poz. 14 (przychód); AMSŁ 12, poz. 186; Łódź 1930, s. 25, poz. 61

Lit.: SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 331; Łódź 2009, s. 143, poz. 315, il.; Kacprzak 2012/1, s. 140.

104. *Chłopi II / Z karczmy*, 1889

Akwarela, papier; 32 x 21

Sygn. p. d.: *M. Pocięcha*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/3

Hist.: 1926 podarowany przez Stanisława Silbersteina Miejskiej Galerii Sztuki w Łodzi

Arch.: AMSŁ 1, poz. 15; AMSŁ 7, poz. 14; AMSŁ 10, poz. 15 (przychód); AMSŁ 12, poz. 185; Łódź 1930, s. 25, poz. 62

Lit.: SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 331; Łódź 2009, s. 143, poz. 316, il.; Kacprzak 2012/1, s. 140.

Władysław Podkowiński (1866 Warszawa – 1895 Warszawa)105. **Szał uniesień (szkic)**, ok. 1893

Olej, płótno; 68 x 53,5

Płock, MMPi, nr inw. MMP/S/11548

Hist.: wyst. Łódź 1898, 1987 zakupiony do MMP od Hanny Wojno z Zielonki k. Warszawy

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 7; „Przegląd Tygodniowy” 1894, nr 14, s. 163-164

Lit.: Wierchowska 1956, s. 93, 95–96; Wierchowska 1981, s. 43; Białostocki 1988, s. 437–443; Warszawa 1990/1, s. 124–125, poz. 122; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Płock 2005, s. 23, 116, poz. 159, il.; Jordan 2006, s. 321; Warszawa 2010/1, t. 1, s. 216–217, il.; Kacprzak 2012/1, s. 145; Kacprzak 2012/2, s. 215.

106. **Jesienią / Jesień**

Olej, płótno

Hist.: wyst. TZSP 1895, Łódź 1898

Arch.: TZSP 1895, s. 33, 47; Łódź 1898, s. nlb., poz. 6

Lit.: Wiercińska 1969, s. 290; Warszawa 1990/1, s. 230, poz. 20; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 132; Kacprzak 2012/2, s. 215.

107. **Krajobraz z Morawic**

Hist.: wyst. TZSP 1895 – zakup

Arch.: TZSP 1895, s. 33

Lit.: Wiercińska 1969, s. 290; Warszawa 1990/1, s. 230, poz. 19; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 132; Kacprzak 2012/2, s. 215.

Paweł Rosen (czynny w Warszawie, XIX/XX w.)108. **Konie w stawie**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 68

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)109. **Główka**

Olej

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 125

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 145; Kacprzak 2014, s. 336.

110. **Szkic do obrazu**

Olej

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 11, poz. 143

Lit.: Kacprzak 2012/1, s. 145; Kacprzak 2014, s. 336.

Stanisław Ksawery Szykier (1860 Łódź – 1895 Monachium)111. **Żołnierz wracający z miasteczka**

Olej, płótno

Hist.: wyst. TZSP 1895

Lit.: Wiercińska 1969, s. 370; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 132.

112. **Żyd handlarz koni**

Olej, płótno

Hist.: wyst. TZSP 1895

Lit.: Wiercińska 1969, s. 370; Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 132.

113. **Z jarmarku**

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 51.

114. *Do miasteczka*

Olej, płótno
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 63.

Artysta nieokreślony115. *Portret damy*

Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 10, poz. 135
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112.

RZEŻBA**Xawery Dunikowski (1875 Kraków – 1964 Warszawa)**116. *Jarżmo życia*

Gips
 Łódź, MSt., zaginiony w czasie II wojny światowej
 Hist.: 8.01.1935 nabyty od Eugenii Lichtenfeldowej do zbiorów MSt.
 Arch.: AMSŁ 1, poz. 733; AMSŁ 2, poz. 620
 Lit.: Łódź 1936, s. nlb., poz. 255; Kacprzak 2012/1, 145, il. s. 144.

Henryk (Enoch) Glicenstein (1870 Turek – 1942 Nowy Jork)117. *Dziecko z ptaszkiem / Chłopiec z ptaszkiem*, 1900

Biały marmur, wys. 54
 Sygn., dat.: *H. Glicenstein fec. 1900 Roma*
 Warszawa, MNW, nr inw. MN 131777
 Hist.: podarowany przez Reginę Silberstein TZSP 1928, od 1940 w zbiorach MNW
 Arch.: TZSP 1928, s. nlb., poz. 8; „Sztuki Piękne” 1929, s. 498; Warszawa 1933/2, s. 27, poz. 709; Warszawa 1935, s. 35, poz. 709; Warszawa 1938, s. 37, poz. 709
 Lit.: Warszawa 1993, s. 33, poz. 56; Snyder Sholod 2004, s. 26; Sztyma-Knasiecka 2008, s. 237, poz. 17; Kacprzak 2012/1, s. 145.

Jean Antoine Houdon (1741 Wersal – 1828 Paryż)118. *Diana*

Brąz
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 236
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 145.

119. *Macierzyństwo*

Brąz
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 236; Kacprzak 2012/1, s. 145.

Jean Antoine Injalbert (1845 Béziers – 1933 Paryż)120. *Laokoon*

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 235
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 37, poz. 112; Kacprzak 2012/1, s. 145.

DAWID SILBERSTEIN**MALARSTWO I RYSUNEK****Leopold Pilichowski (1869 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)**121. *Portret*

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 26.

122. *Chłopek*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 81.

KOLEKCJA HENRYKA GROHMANA

MALARSTWO I RYSUNEK

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)123. *Portret młodej dziewczyny na tle zimowego krajobrazu*, ok. 1920

Olej, płótno; 80 x 65

Sygn. l. d.: *T. Axentowicz*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inv.: MS/SP/M/51

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MSŁ przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 937; AMSŁ 2, poz. 1579; AMSŁ 9, poz. 1495; AMSŁ 10, poz. 922 (przychód); AMSŁ 12, poz. 395

Lit.: Łódź 1986, s. 13, poz. 3; Łódź–Gdańsk–Brodnica 2005–2006, poz. 4, il. s. 58; Łódź 2006, s. 84, poz. XV/3;

Jordan 2006, s. 390, il.; Kacprzak 2008/4, s. 9, 12, il.; Łódź 2009, s. 74, poz. 12, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 4.

Konstanty Brandel (1880 Warszawa – 1970 Paryż)

124. Brak danych

Arch.: BUW 1; BUW 4

Hist.: zaginione, prawdopodobnie zniszczone w spalonym w okresie między 2.10 a 7.11.1944 mieszkaniu Elżbiety i Jadwigi Trenklerównych przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie.

Franciszek Ejsmond (Krogulcza k. Radomia 1859 – Warszawa 1931)125. *Studium głowy dziewczynki*

Pastel, tektura; 40,5 x 51

Łódź, MSŁ, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MSŁ przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 940; AMSŁ 2, poz. 1582

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)126. *Młyn w Zakopanem*

Hist.: zakup TZSP 1904

Lit.: Wiercińska 1969, s. 82.

Joseph B. Faverot (1862 Paryż – ?)127. *Dwie postaci męskie / Deux personnages*

Pióro, pędzel w tonach brązowo-szarych, ołówek, papier żeberkowy biały; 26,7 x 25,4

Sygn. piórem tuszem p. d.: *J. Faverot*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inv.: Inw. Dep. 4645

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Rudzińska 1989, s. 139, poz. 157, il.

Florane (czynny w 1. tercji XX w.)128. *Kobieta na deszczu / Femme sous la pluie*

Kredka, akwarela, gwasz, karton; 25 x 17,4

Sygn. piórem tuszem p. d.: *Florane*, ndat., stempel kolekcjonerski Henryka Grohmana: *HG*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inv.: Inw. Dep. 4026

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Rudzińska 1989, s. 142, poz. 158, il.

Stanisław Gałek (1876 Mokrzyńska pow. Brzesko – 1961 Zakopane)129. *Krajobraz tatrzański I*

Olej, tektura; 29,5 x 37,5

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej
 Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana
 Arch.: AMŚL 1, poz. 947; AMŚL 2, poz. 1589
 Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

130. **Krajobraz tatrzański II**

Olej, tektura; 29,5 x 37,5
 Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej
 Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana
 Arch.: AMŚL 1, poz. 948; AMŚL 2, poz. 1590
 Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Wojciech Gerson (1831 Warszawa – 1901 Warszawa)

131. **Pejzaż**

Hist.: wyst. TZSP 1901– zakup
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 94.

132. **Studium głowy ludzkiej**

Olej, tektura; 26 x 34
 Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej
 Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana
 Arch.: AMŚL 1, poz. 942; AMŚL 2, poz. 1584
 Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Teodor Grott (1884 Częstochowa – 1972 Kraków)

133. **Głowa dziewczyny**, 1910

Akwarela, papier; 37 x 47
 Sygn., dat. p. g.: *Teo Grott 1910*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/21
 Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana
 Arch.: AMŚL 1, poz. 944; AMŚL 2, poz. 1586; AMŚL 7, poz. 214; AMŚL 9, poz. 627; AMŚL 12, poz. 472
 Lit.: Piotrków Trybunalski 1990, poz. 7; Kacprzak 2008/4, s. 12; Łódź 2009, s. 91, poz. 79, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 6; Kacprzak 2014, il. s. 339.

Constantin Guys (1805 Vlissingen – 1892 Paryż)

134. **Przechadzka we dwoje / Une promenade en deux**, 50.–60. XIX w.

Pędzel, lawowanie w tonach szarych, czerwonych i brązowych, papier; 35,5 x 25,9
 Nsygn., ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4621
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 49, il.; Rudzińska 1989, s. 142, 145, poz. 159, il.

Karol Kłosowski (1882 Piłatkowice na Podolu – 1971 Zakopane)

135. **Pejzaż wiejski**

Olej, tektura; 24,5 x 34,5
 Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej
 Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana
 Arch.: AMŚL 1, poz. 946; AMŚL 2, poz. 1588
 Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

136. Brak danych

Arch.: BUW 1; BUW 4
 Hist.: zaginione w 1944, prawdopodobnie zniszczone w spalonym w okresie między 2.10 a 7.11.1944 mieszkaniu Elżbiety i Jadwigi Trenklerównych przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie.

Pierre-Louis Moreau (1876 Paryż – 1960 Paryż)137. *Widok Villeneuve-les-Avignon / Vue de Villeneuve-les-Avignon*, 1911

Ołówek, papier; 24,7 x 32,2

Sygn. ol. p. d.: *PL Moreau*, dat. ol. l. d.: *Villeneuve-les-Avignon 1911*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4095

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 63; Rudzińska 1989, s. 145, poz. 160, il.

Stanisław Noakowski (1867 Nieszawa – 1928 Warszawa)138. *Zespół architektoniczny z barokowym kościołem i bramą z renesansową attyką*, 1916

Pędzel, tusz, akwarela w tonach brunatnych, bristol; 36 x 35,8

Sygn., dat. ol. p. d.: monogram wiązany *SN / 19.V.916*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4993

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Mrozińska 1966, poz. 749; Rudzińska–mps, poz. 294; Łódź 1998, s. 99, poz. 96.

139. Brak danych

Arch.: BUW 1; BUW 4

Hist.: zaginione w 1944 roku, prawdopodobnie zniszczone w spalonym w okresie między 2.10 a 7.11.1944 mieszkaniu Elżbiety i Jadwigi Trenklerównych przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie.

Emil Orlik (1870 Praga – 1932 Berlin)140. *Autoportret*, 1901

Ołówek, pędzel, niebieskawoszara akwarela; 32 x 20,3

Dat. śr. p.: *Berlin / 8.11.1901*; czerwona pieczęć kolekcjonerska Grohmana *HG*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4551

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Łódź 1998, s. 100, poz. 97.

Félicien Rops (1833 Namur – 1898 Essonnes)141. *Szpital Św. Jana*, 1863

Czarna kredka, papier żeberkowy; 20,3 x 28,5

Sygn. ol. p. g.: *F.R.*; nap., dat. kredką l. d.: *Hopital St.Jean / 63 ?*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4138

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Łódź 1998, s. 100, poz. 98.

142. *Toaleta / La Toilette*

Olej

Arch.: BUW 1; BUW 4

Hist.: zaginione w 1944, prawdopodobnie zniszczone w spalonym w okresie między 2.10 a 7.11.1944 mieszkaniu Elżbiety i Jadwigi Trenklerównych przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie.

143. Brak danych

Akwarela, papier

Arch.: BUW 1, BUW 4

Hist.: zaginione w 1944, prawdopodobnie zniszczone w spalonym w okresie między 2.10 a 7.11.1944 mieszkaniu Elżbiety i Jadwigi Trenklerównych przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczenięgi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)144. *Głowa kobieca Pani P.*

Hist.: zakup TZSP 1904

Lit.: Wiercińska 1969, s. 334; Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 36.

145. *U źródła*

Olej, płótno; 19 x 29

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMŚL 1, poz. 939; AMŚL 2, poz. 1581

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Władysław Skoczylas (1883 Wieliczka – 1934 Warszawa)146. **Wybrzeże w Konstantynopolu**

Akwarela, karton; 36 x 51

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 943; AMSŁ 2, poz. 1585

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Jan Skotnicki (1876 Bobrowniki – 1968 Warszawa)147. **Pejzaż zimowy**

Pastel, karton; 48 x 61,5

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 945; AMSŁ 2, poz. 1587

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

148. **Pejzaż**

Olej, deska; 33,5 x 38,5

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 949; AMSŁ 2, poz. 1591

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

149. Brak danych

Olej

Arch.: BUW 1; BUW 4.

Hist.: zaginione w 1944, prawdopodobnie zniszczone w spalonym w okresie między 2.10 a 7.11.1944 mieszkaniu Elżbiety i Jadwigi Trenklerównych przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie.

Włodzimierz Tetmajer (1862 Harkłowa k. Nowego Targu – 1923 Kraków)150. **Pejzaż wiejski**

Olej, tektura; 33 x 45

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 941; AMSŁ 2, poz. 1583

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Jacques Villon (1875 Damvile – 1963 Puteaux)151. **Katakumby – Postaraj się odnaleźć tego, który miał plombowane zębem / Les**

Catacombes – Tache d'en trouver un qu'ait les dents aurifiées, 1901

Kredka, pędzel, tusz, biel, papier biały, kredowany i żłobkowany, naklejony na tekturę; 32,4 x 23

Sygn., dat. pędzlem tuszem p. d.: *Jacques Villon 01*, nap. kredką ś. g.: *Les Catacombes, s. d. Tache d'en trouver*

un qu'ait les dents aurifiées, nap. kredką na odwrocie n° 8/23–32/1/12–13½/35x46/V/Ld'enfer

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4646

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit. Ginetet, Pouillon 1979, poz. 1/104; Rudzińska 1989, s. 147, poz. 161, il.; Łódź 1998, s. 101, poz. 99.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)152. **Pólakt kobiecy**

Pastel, tektura; 18,5 x 15,5

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana

Arch.: AMSŁ 1, poz. 938; AMSŁ 2, poz. 1580

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

Wacław Zaboklicki /Żaboklicki/ (1879 Zakrzew – 1956 Warszawa)153. **W zatoce morskiej**

Pastel, papier; 44 x 65

Łódź, MŚL, zaginiony w czasie II wojny światowej
 Hist.: 21.06.1939 przekazany w darze MŚL przez spadkobierców Henryka Grohmana
 Arch.: AMSŁ 1, poz. 950; AMSŁ 2, poz. 1592
 Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 12.

GRAFIKA

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

154. *Kobieta z wazonem*, 1903
 Algrafia barwna, papier kremowy, 60,3 x 45,7
 Sygn. na pl. l. g.: *Axent*; sygn. ol. l. d.: *T.Axentowicz*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4651
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Sopot–Kraków 1965, poz. 205; Kraków 1968, poz. 1; Grońska 1994, poz. 5; Rudzińska–mps, poz. 1; Łódź 1998, s. 49, poz. 1, il.; Kacprzak 1998/2, s. 13, 14, il.; Jordan 2006, s. 390.

Armand Berton (1854 Paryż – 1917 Paryż)

155. *Uwodzenie / Dwie siostry / Séduction / Les deux Soeurs*, 1904 (pierwsza wersja)
 Akwaforta, papier zeberkowy *Arches*; 23,2 x 18,3 (44 x 30,4)
 Sygn. ol. p. d.: *Arm Berton*, ndat., nap. ol. l. d.: *Séduction (1er planche)*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4005
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 11; Rudzińska 1989, s. 33, poz. 4.

156. *Kobieta przy toalecie / Femme á sa toilette*, 1904
 Akwatinta wykończona rylcem, zeberkowy *Arches*; 27,9 x 22,2 (43,8 x 30,7)
 Sygn. ol. p. d.: *Arm Berton*, ndat., nap. ol. l. d.: *femme á sa toilette (aquatinte)*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4003
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Łódź 1984, poz. 5; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 16; Rudzińska 1989, s. 33, poz. 5; Campbell 1995, poz. 12, il.; Łódź 1998, s. 50–51, poz. 3.

157. *Miękkość (Akt leżącej kobiety) / Mollesse*, 1907
 Sucha igła, papier; 19,8 x 27,5 (24,9 x 32,3)
 Sygn. ol. p. d.: *Berton*, ndat., nap. ol. l. d.: *Mollesse*, suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot Paris*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4004
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 52; Rudzińska 1989, s. 33, poz. 6, il.

Albert Besnard (1849 Paryż – 1934 Paryż)

158. *Miłość / L'amour*, ok. 1886
 Akwaforta, papier; 30,8 x 24,5 (48,4 x 34,7); stan II
 Nsygn., ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4007
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Delteil 1906–1926, t. 30 (1926), poz. 48; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 19; Łódź 1984, poz. 7; Rudzińska 1989, s. 35, poz. 7; Łódź 1998, s. 51, poz. 4.

159. *Światowy sukces / Wyjście z balu / Le triomphe mondain*, ok. 1886
 Akwaforta, papier; 31,4 x 24,5 (48,5 x 35); stan III
 Nsygn., ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4008
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Delteil 1906–1926, t. 30 (1926), poz. 53; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 19; Rudzińska 1989, s. 35, poz. 8, il.

160. *Gwałt / Le viol*, ok. 1886
 Akwaforta, papier; 31,4 x 24,4 (48,4 x 34,3); stan II
 Nsygn., ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4009
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Delteil 1906–1926, t. 30 (1926), poz. 54; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 19; Rudzińska 1989, s. 35, poz. 9.

161. *Kobieta czytająca przy oknie / La liseuse devant la fenêtre*, 1895

Akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 13,8 x 19,5 (22,2 x 30)

Sygn. dat. of. p. d.: 95 *Besnard*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4006

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 55; Delteil 1906–1926, t. 30 (1926), poz. 82; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 32; Warszawa 1956/2, poz. 110; Warszawa 1962/4, poz. 1; Rudzińska 1989, s. 35, poz. 10.

Jacques Beurdeley (1874 Paryż – 1954 Paryż)162. *Amsterdam / Amsterdam*, 1910

Akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 19,6 x 29,2 (25 x 32,8)

Sygn. na pl. l. d.: *J. Beurdeley*, sygn. of. p. d.: *Jacques Beurdeley*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4010

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 56; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 54; Warszawa 1956/2, poz. 111; Rudzińska 1989, s. 37, poz. 11.

Eugène Béjot (1867 Paryż – 1931 Paryż)163. *Most Pont-Neuf w Paryżu / Le Pont-Neuf*, 1896

Akwaforta, papier; 10,6 x 15,7 (20,4 x 30); stan I

Sygn., dat. na pl. p. d.: *Eug Béjot 96*, sygn. of. l. d.: *Eug. Béjot*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4001

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 50; Delteil 1925, s. 366; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 129; Laran 1937, poz. 245; Warszawa 1956/2, poz. 107; Rudzińska 1989, s. 31, poz. 1; Kacprzak 2012/3, il. s. 8.

164. *Pałac d'Orsay w Paryżu / Le Palais d'Orsay*, 1904

Akwaforta, akwatinta, papier żeberkowy; 20,2 x 29,7 (28,8 x 40,4); stan III

Sygn., dat. na pl. l. d.: *Eug. Béjot. Paris 1904/ Palais d'Orsay*, sygn. i tytuł of. p. d.: *Eug. Béjot./ Le Palais d'Orsay*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4002

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1925, s. 366; Delteil 1928, poz. 10, il.; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 243; Laran 1937, poz. 243; Warszawa 1956/2, poz. 109; Rudzińska 1989, s. 31, poz. 2.

165. *Most Saint-Louis w Paryżu / Le Pont Saint-Louis, Paris*, 1905

Akwaforta, papier; 30,4 x 24,8 (56,5 x 45,3); stan VI, wydanie 1906 w tece „Jahresmappe der Gesellschaft für Vervielfältigende Kunst in Wien”

Sygn., dat. i tytuł na pl. p. d.: *Paris 1905 / Eug Béjot. / Le Pont Saint Louis*, nadruki na dole planszy: *”Le Pont Saint-Louis, Paris” Original-Radierung von Eugène Béjot / Druck der k.k.Hof- und Staatsdruckerei, Wien. / Verlag der Gesellschaft für Vervielfältigende Kunst, Wien*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4929/1

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 50; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 245; Laran 1937, poz. 245; Łódź 1984, poz. 3; Warszawa 1985, poz. 1; Rudzińska 1989, s. 31–32, poz. 3, il.; Łódź 1998, s. 49–50, poz. 2, il.; Kacprzak 1998/2, s. 13, 14, il.

Muirhead Bone (1876 Patrick k. Glasgow – 1953 Londyn)166. *Droga w Ballantrae / The Ballantrae Road*, ok. 1906–1907

Sucha igła, papier japoński; 12,5 x 20,0 (19,7 x 28,4)

Sygn. na pl. l. d. i of. p. d.: *Muirhead Bone*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4379

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Dodgson 1909, poz. 212; Łódź 1998, s. 51–52, poz. 5, il.

Wacław Borowski (1885 Łódź – 1954 Łódź)167. *Martwa natura*, 1925

Autolitografia barwna, kolorowana, retuszowana ołówkiem, papier; 28,2 x 21,9 (34,4 x 28,5)

Sygn. of. p. d.: *WBorowski*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4800/3

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 216; Grońska 1994, poz. 81; Rudzińska–mps, poz. 7; Łódź 1998, s. 52, poz. 6, il.

168. *Diana*, 1927

Litografia barwna i kolorowana, retusze ołówkiem, papier; 31,6 x 26,2 (47 x 35,1)

Sygn. ol. w obrębie komp. l. d.: *Wacł Borowski*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw.G.R. 3603/5

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 216; Grońska 1994, poz. 82; Rudzińska–mps, Aneks 5; Łódź 1998, s. 52–53, poz. 7.

Auguste Boulard (1852 Paryż – 1927)169. *Portret Augusta Boularda, ojca / August Boulard, père*

Akwaforta, papier z filigranem ATS w owalu i B; 21,2 x 15,3 (32,3 x 22,8)

Nsygn., ndat., nap. na odwrocie ol.: *Portrait du peintre Auguste Boulard / gravé a l'eau-forte par son fils Auguste*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4905

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Rudzińska 1989, s. 37, poz. 12.

Félix Bracquemond (1833 Paryż – 1914 Paryż)170. *Cyranki w trzcinie / Roseaux et sarcelles*, 1882

Akwaforta, papier; 32,9 x 25,5 (47,2 x 36,2)

Sygn. na pl. p. d. (odwrócona): *Bracquemond*, ndat.; sucha pieczęćka wydawcy: *Ed. Sagot Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4011

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Bourcard 1912, s. 92; Warszawa 1956/2, poz. 114; Warszawa 1962/4, poz. 2; Łódź 1984, poz. 14, il.; Warszawa 1985, poz. 3; Bérałdi 1885–1892, t. 3 (1885), poz. 224; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), poz. 392; Rudzińska 1989, s. 39, poz. 13, il.; Łódź 1998, s. 53, poz. 8, il.

Frank Brangwyn (1867 Brugia – 1956 Dichlingen)171. *Browar w Brugii (Nr 2) / The Brewery, Bruges (No 2)*, 1906

Akwaforta, papier żeberkowy; 25,3 x 20,1 (43,3 x 30,3)

Sygn. ol. p. d.: *Frank Brangwyn*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4388

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Newbolt 1908, poz. 63; Brangwyn 1912, poz. 67; Łódź 1998, s. 53–54, poz. 9.

172. *Santa Maria*, 1907

Akwaforta, papier; 27,7 x 36,7 (35,5 x 60,8)

Sygn. ol. p. d.: *Frank Brangwyn*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4383

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Newbolt 1908, poz. 110; Brangwyn 1912, poz. 108; Łódź 1998, s. 54, poz. 10, il.

Felix Buhot (1847 Valognes – 1898 Paryż)173. *Wylądowanie w Anglii w czasie deszczu / Débarquement en Angleterre*, 1879

Akwaforta, kremowy papier żeberkowy *van Gelder*; 29,9 x 18 (37,2 x 27,1); odb. *epreuve d'artiste*

Sygn., dat. na pl. p. d.: *Débarquement en Angleterre/ Felix Buhot.aq.f. 1879*, remarka: ozdobny kartusz z literami FB, nap. farbą na marginesie: *epreuve d'essai/-en 2 tons-/FB.*, stempel artysty: monogram FB z wizerunkiem sowy

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4012

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Bérałdi 1885–1892, t. 4 (1886), poz. 130; Warszawa 1956/2, poz. 116, il.; Warszawa 1962/4, poz. 3; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 3 (1942), poz. 94; Bourcard 1912, s. 103; Roger-Marx 1939, s. 33, il.; Courboin 1926, s. 139; Rudzińska 1989, s. 39, poz. 14, il.

174. *Owczarnie o zachodzie słońca / Bergeries, soleil couchant*, 1881

Akwaforta, papier żeberkowy nasączony jasnobrunatny; 13,5 x 27,2 (18,6 x 36,7)

Nsygn., ndat.; nap. farbą drukarską na marginesie ś.d.: *Carton Nettra – pendant*, stempel artysty: monogram FB z wizerunkiem sowy

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4013

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Bérałdi 1885–1892, t. 4 (1886), poz. 151; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 3 (1942), poz. 105; Bourcard 1912, s. 104; Rudzińska 1989, s. 39, 41, poz. 15.

Eugène Carrière (1849 Goumay sur Marne – 1906 Paryż)175. *Portret Eugeniuszowej Carrière, głowa en face / Madame Eugène Carrière, tête de Face*, 1893

Litografia, papier chiński naklejony na bristol; 18,1 x 12,4 (34,6 x 27,0)

Sygn. na pl. d. i ol. l. d.: *Eugène Carrière*; nap. ol. na odwrocie: *Mme Carrière tête de toute face in 8°*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4014

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 21, il. 27; Warszawa 1962/4, poz. 4, il. 6; Łódź 1984, poz. 18; Warszawa 1985, poz. 5; Delteil 1906–1926, t. 8 (1913), poz. 13; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 4 (1949), poz. 10; Bourcard 1912, s. 132; Delteil-Collection 1928, poz. 20; Rudzińska 1989, s. 41, poz. 16, il.; Łódź 1998, s. 54–55, poz. 11.

Edgar Chahine (1874 Wiedeń – 1947 Paryż)176. *Bezrobotny / Sans travail*, 1903Akwaforta, sucha igła, gruby papier żeberkowy *Van Geider Zonen*; 46,6 x 29,8 (50,5 x 35,7)Sygn. ol. l. d.: *Edgar Chahine*, ndat.; sucha pieczętka wydawcy: *Ed. Sagot (Editeur) Paris*, pieczętka kolekcjonerska HG w prostokącie

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4607

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 122; Warszawa 1962/4, poz. 5, il.; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 4 (1949), poz. 56; Perussaux 1971, s. 74, il.; Perussaux 1974, il. po s. 442; Rudzińska 1989, s. 41, 44, poz. 17, il.

Lovis Corinth (1858 Tapiaw – 1925 Zandvoort)177. *Kobieta przy oknie / Frau am Fenster*, 1908

Sucha igła, papier japoński; 23,9 x 17,8 (48,3 x 31,0)

Sygn. na pl. l. d.: monogram wiązany *LC.*; sygn. ol. p. d.: *Lovis Corinth*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4445

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 64 (jako *Studium kobiety siedzącej przy oknie z wazonem kwiatów*); Schwarz 1922, poz. 27; Rudzińska 1985, poz. 82; Łódź 1998, s. 55–56, poz. 12.178. *Głowa proroka / Prophetenkopf*, 1911

Sucha igła, papier; 18 x 14,2 (38,0 x 25,1)

Sygn. ol. p. d.: *Lovis Corinth*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4443

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Schwarz 1922, poz. 58; Łódź 1998, s. 56, poz. 13, il.

Camille Corot (1796 Paryż – 1875 Ville d'Avray)179. *Grobowiec Semiramidy / Le tombeau de Semiramis*, 1854

Cliché-verre, papier; 14,3 x 19; odb. brunatnobrązowa

Sygn. na pl. p. d.: *Corot*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4015

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 6; Łódź 1984, poz. 21, il. 5; Warszawa 1985, poz. 8; Delteil 1906–1926, t. 5 (1910), poz. 47; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 5 (1949), poz. 47; Rudzińska 1989, s. 44, poz. 18; Łódź 1998, s. 56–57, poz. 14, il.

180. *Zasadzka / L'Embuscade*, 1858

Cliché-verre, papier; 21,7 x 16; odb. brunatnobrązowa, stan I

Sygn. na pl. l. d.: *Corot*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4017

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Delteil 1906–1926, t. 5 (1910), poz. 64; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 5 (1949), poz. 61; Rudzińska 1989, s. 44, poz. 19, il.; Rudzińska 2008, il., 14.

181. *Przevoźnik na stawie, Ville d'Avray, widok wieczorny / L'etang au batalier, Ville d'Avray, effet du soir*, 1863

Akwaforta, sucha igła, jasnobrunatna bibułka naklejona na papier; 7,9 x 12,8 (10,2 x 15,2); stan II

Sygn. na pl. p. g.: *Corot*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4016

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Bérauld 1885–1892, t. 5 (1886), poz. 3; Delteil 1906–1926, t. 5 (1910), poz. 3; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 5 (1949),

poz. 3; Delteil–Collection 1928, poz. 36, il.; Courboin 1926, poz. 1065; Laran 1959, s. 186; Rudzińska 1989, s. 44, poz. 20, il.

182. *Opuszczony fort w Arras / Le fort détaché, Arras*, 1874

Autografia, żółty papier chiński; 18,1 x 25,6 (24 x 27,8)

Sygn. na pł. l. d.: *Corot*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4018

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 130; Warszawa 1962/4, poz. 7; Łódź 1984, poz. 24; Warszawa 1985, poz. 11; Béraudi 1885–1892, t. 5 (1886), poz. 16; Delteil 1906–1926, t. 5 (1910), poz. 32; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 5 (1949), poz. 29; Delteil–Collection 1928, poz. 45; Rudzińska 1989, s. 47, poz. 21; Łódź 1998, s. 57, poz. 15.

Charles Cottet (1863 Le Puy – 1920 Paryż)

183. *Popiersie młodej kobiety / Jeune femme en buste*

Akwaforta, papier żeberkowy; 11,6 x 16,9 (22 x 30,9)

Sygn. na pł. p. d. i czarną kredką p. d.: *Ch. Cottet*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4019

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Rudzińska 1989, s. 47, poz. 22.

Charles François Daubigny (1817 Paryż – 1878 Auvers)

184. *Wschód księżycy / Lever de lune*, 1861

Akwaforta, sucha igła, cienki żółtawy papier żeberkowy; 17,6 x 23,3 (24,2 x 27,3); stan II

Sygn. na pł. l. d.: *Daubigny*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4020

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 132; Delteil 1906–1926, t. 13 (1921), poz. 98; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 5 (1949), poz. 52; Rudzińska 1989, s. 47–48, poz. 23, il.

Henri Julien Detouche (1854 Paryż – 1913 Paryż)

185. *Trzy kotki / Młoda kobieta i dwie kotki / Trois chattes*

Sucha igła, akwatinta barwna, papier żeberkowy; 15,9 x 20,1 (25,6 x 28,4)

Sygn. na pł. l. d. i ol. l. d.: *Henry Detouche*, ndat.; nap. ol. l. d.: *Trois Chattes*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4021

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 141; Rudzińska 1989, s. 48, poz. 24.

Francis Dodd (1874 Holyhead – 1949 Londyn)

186. *Portret Henry'ego Payne'a / Henry Payne*, 1909

Sucha igła, papier żeberkowy; 30,2 x 25,1 (51,2 x 35)

Sygn. na pł. p. d.: *F.D. / fecit*, sygn. ol. p. d.: *Francis Dodd*; ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4392

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 46; Schwabe 1926, poz. 39; Łódź 1998, s. 57–58, poz. 16.

Bronisław Dybczyński (1887 Warszawa – ?)

187. *Droga z wierzbami*, 1909

Litografia barwna, papier żeberkowy, szaroniebieski z filigranem *France*; 22,5 x 29,9 (24,5 x 31,2)

Sygn., dat. na pł. p. d.: *Br. Dybczyński 1909*, sygn. ol. p. d.: *Br. Dybczyński*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4665

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1979, poz. 5; Rudzińska–mps, poz. 21; Łódź 1998, s. 58, poz. 17.

James Ensor (1860 Ostenda – 1949 Ostenda)

188. *Portret Ernesta Rousseau / Portrait d' Erneste Rousseau*, 1887

Sucha igła, papier; 23,9 x 18,2 (31,9 x 22,6)

Sygn. na pł. p. d.: *Ensor 87*, sygn. ol. p. d.: *James Ensor 1887*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4331

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1906–1926, t. 19 (1925), poz. 11; Croquez 1947, poz. 11; Rudzińska 1985, poz. 63; Łódź 1998, s. 58–59, poz. 18.

189. **Łódzie na mieliznie / Les barques échouées**, 1888

Akwaforta, 178x238 (237x324); stan II

Sygn., dat. na pl. p. d.: *Ensor 1888*, sygn. ol. p. d.: *James Ensor*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4329

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1906–1926, t. 19 (1925), poz. 49; Croquez 1947, poz. 49; Rudzińska 1985, poz. 64; Łódź 1998, s. 59, poz. 19.

190. **Festyn koło młyna / La kermesse au moulin**, 1889

Akwaforta, papier; 13,8 x 17,9 (20,1 x 28,5)

Sygn. na pl. l. g.: *Ensor*, sygn. ol. p. d. w obrębie odcisku pl.: *James Ensor*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4332

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1906–1926, t. 19 (1925), poz. 72; Croquez 1947, poz. 72; Rudzińska 1985, poz. 65; Łódź 1998, s. 59, poz. 20, il.; Kacprzak 1998/2, s. 14, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 12.

Adrien Etienne (czynny w Paryżu XIX/XX w.)

191. **Dwie małe dziewczynki w dużych kapeluszach / Deux petites filles aux chapeaux**

Sucha igła barwna, papier; 31,5 x 22 (60,1 x 42,2)

Sygn. ol. p. d.: *Adrien Etienne*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4817

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 49, poz. 25.

Henri Fantin-Latour (1836 Grenoble – 1904 Paryż)

192. **Autoportret artysty (wg autoportretu namalowanego w wieku 17 lat) / Portrait d'artiste par lui-même (d'après le portrait que j'ai fait de moi à l'âge de 17 ans)**, 1893

Litografia, papier japoński naklejony na bristol; 15,8 x 12,6 (27,9 x 20,7)

Nsygn., dat. na pl. p. d.: 1893, nap. druk: *Imp. Lemerrier, Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4022

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 148; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 7 (1954), poz. 78; Delteil–Collection 1928, poz. 132; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 160; Hédiard 1906, poz. 104; Rudzińska 1989, s. 51, poz. 26.

193. **Studium do Ewy / Étude pour Eve**, 1898

Litografia, papier; 17,8 x 12,2 (40,4 x 28,9); stan II

Sygn. ol. p. d.: *H. Fantin*, ndat.; nap. ol. p. d.: *Etude pour l'Eve tirée a 55 épreuves*, suchy tłok: *Ed. Sagot Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4024

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 8; Bourcard 1912, s. 272; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 7 (1954), poz. 121; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 164; Hédiard 1906, poz. 147; Rudzińska 1989, s. 51, poz. 27, il.

194. **Ariadna opuszczona / Ariane abandonnée**, 1900

Litografia, papier; 15,6 x 11,8 (36,5 x 31,2); stan I

Sygn. na pl. l. d.: *H. Fantin*, ndat.; nap. na pl. p. g.: *Ariane abandonnée*, uwagi ze studiami aktów kobiecych, dedykacja dla drukarza ol. p. d.: *A Monsieur Clot/h. Fantin*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4023

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 149; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 7 (1954), poz. 128; Hédiard 1906, poz. 154; Rudzińska 1989, s. 51, poz. 28.

Stefan Filipkiewicz (1879 Tarnów – 1944 Mauthausen)

195. **Kościół wiejski**, ok. 1906

Drzeworyt barwny, papier; 13,6 x 18 (15,5 x 19,5)

Sygn. ol. p. d.: *St. Filipkiewicz*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4667

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 7; Rudzińska–mps, poz. 30; Łódź 1998, s. 59–60, poz. 21.

Hedley Fitton (1859 Altrincham – 1929 Haslemere)

196. **Wnętrze kościoła św. Hilarego w Poitiers / St. Hilaire, Poitiers**, przed 1911
 Akwaforta, papier żeberkowy; 34,3 x 21,3 (44,8 x 30,9)
 sygn. I tytuł na pl. p. d. (pismo odwrócone): *Hilary-Poitiers (!) / Hedley Fitton*, sygn. ol. p. d.: *Hedley Fitton*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4393
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Dunthorne 1911, poz. 33; Roullier 1911, poz. 33; Studio 1913, pl. 34; Kuhn 1982, s. 18, poz. 19, il.; Łódź 1998, s. 60, poz. 22.

Leopold Flameng (1831 Bruksela – 1911 Courgent)

197. **Charles Meryon siedzący w łóżku / Charles Meryon sur son lit**, 1858
 Heliograviura wg rysunku, papier; 22,3 x 27,2 (27,1 x 33,5)
 Sygn., dat. na pl. l. g.: *4 Mai/ L. Flameng*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4025
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 6 (1887), poz. 369; Thieme, Becker 1907–1950, t. 12 (1916), s. 69; Rudzińska 1989, s. 53, poz. 29.

Jean Louis Forain (1852 Reims – 1931 Paryż)

198. **Wizyta komornika / Une saisie**, ok. 1891
 Litografia, papier chiński naklejony na bristol; 34,4 x 26,2 (52,9 x 35,8)
 Sygn. na pl. l. d.: *forain*, sygn. ol. p. d.: *no 5 forain*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4608
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Guérin 1910, poz. 4; Bourcard 1912, s. 276; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 99; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 178; Rudzińska 1989, s. 53, poz. 30, il.

199. **Ulica Laffitte, handlarz obrazów Salvador Mayer / Rue Laffitte, le marchand Salvador Mayer**, ok. 1892–1894
 Litografia, papier żeberkowy; 26,5 x 21,5 (28,7 x 21,9)
 Sygn. na pl. p. d.: *forain*, ndat.; nap. na pl. l. d.: *rue Laffite*, okrągła pieczętka drukarza: *Imprime par Belfond et Cie Paris*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4609
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 155; Warszawa 1962/4, poz. 9; Guérin 1910, poz. 6; Bourcard 1912, s. 276; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 102; Rudzińska 1989, s. 53, poz. 31.

200. **W teatrze / Au Théâtre**
 Litografia, papier chiński naklejony na papier z filigranem artysty: *J. l. forain*; 20,7 x 32 (40,2 x 52,2)
 Sygn. na pl. i ol. p. d.: *forain*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4610
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Guérin 1910, poz. 8; Bourcard 1912, s. 276; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 104; Roger-Marx 1937, il. 77; Rudzińska 1989, s. 53–55, poz. 32, il.

201. **Gabinet restaracyjny (piąta wersja) / Le cabinet particulier (cinquième planche)**
 Litografia, papier welinowy z filigranem artysty: *J. l. forain*; 29 x 41,5 (40,1 x 52,4)
 Sygn. fioletową kredką p. d.: *forain*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4611
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Guérin 1910, poz. 14; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 109; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 178; Courboin 1926, s. 253; Rudzińska 1989, s. 55, poz. 33.

202. **Trzy rysunki na jednej planszy / Trois dessins sur une feuille**
 Litografia, papier welinowy z filigranem artysty: *J. l. forain*; 26,2 x 36,2 (39,7 x 51,9);
 stan I
 Sygn. fioletową kredką p. d.: *forain*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4612
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Guérin 1910, poz. 24; Bourcard 1912, s. 277; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 122; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 179; Rudzińska 1989, s. 55, poz. 34.

203. **W Grecji / En Grece**, 1897

Autografia, papier; 20,2 x 41,4 (39,8 x 52,2)

Sygn. fioletową kredką p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4614

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1910, poz. 60; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 147; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 180; Rudzińska 1989, s. 55, poz. 36.

204. **Siedząca kobieta z twarzą ukrytą w prawej dłoni / Femme assise, la tête dans la main droite**, ok. 1897

Autografia dwubarwna, papier welinowy; 20,2 x 22 (40 x 52,2)

Sygn. na pł. p. d.: *forain*, sygn. ol. l. d.: *f.*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4615

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1910, poz. 61; Bourcard 1912, s. 279; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 148; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 180; Rudzińska 1989, s. 55, 57, poz. 37.

205. **Kobieta wycierająca nogi i jej pokojówka (pierwsza wersja w formacie poziomym) / Femme à sa toilette avec sa femme de chambre (première planche en largeur)**, ok. 1900

Litografia, papier welinowy z filigranem artysty: *J. l. forain*; 26 x 39,9

Sygn. na pł. p. d.: *forain*, sygn. ol. p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4613

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1910, poz. 30; Bourcard 1912, s. 278; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 125; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 179; Roger-Marx 1962, s. 214; Rudzińska 1989, s. 55, poz. 35.

206. **Scena w gabinecie restauracyjnym / Scène de cabinet particulier**

Autografia, cienki papier złożony na pół i skleiony wewnątrz; 27,8 x 24,7 (45,4 x 29,5)

Sygn. na pł. p. d. i ol. p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4616

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1910, poz. 75; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 157; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 181; Rudzińska 1989, s. 57, poz. 38.

207. **Przy stole gry (pierwsza wersja) / A la table de jeu première planche**, 1909

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy; 21,3 x 27 (29,2 x 42,6); stan IV

Sygn. czarną kredką p. d.: *forain*, ndat., nap. l. d.: 4–ème état

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4617

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1912, poz. 71; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 35; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 185; Rudzińska 1989, s. 57, poz. 39, il.

208. **Po objawieniu, pielgrzymi z Emaus (wersja druga) / Après l'apparition, les pèlerins d'Emmaus (deuxième planche)**, 1909

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy *van GelderZonen* z filigranem: postać nagiego dziecka stojącego na kuli; 25,8 x 29,6 (43,1 x 57,5); stan VI

Sygn. czarną kredką p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4618

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1912, poz. 82; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 46; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 185; Rudzińska 1989, s. 57, poz. 40.

209. **Odoczynek modelki (czwarta wersja) / Le repos du modèle (quatrième planche)**, 1909

Akwaforta, gruby papier żeberkowy *van GelderZonen* z filigranem: lilii i korona; 24 x 30 (44,2 x 54,8); stan III

Sygn. czarną kredką p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4619

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1912, poz. 84; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 48; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 185; Rudzińska 1989, s. 57, poz. 41.

210. *Chrystus niosący krzyż (druga wersja) / Le Christ portant sa croix (deuxième planche)*, 1910

Akwaforta, papier żeberkowy *van Gelder Zonen* z filigranem: postać nagiego dziecka stojącego na kuli; 26,1 x 29,7 (45,8 x 56,9); stan I

Sygn. czarną kredką p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4620

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1912, poz. 108; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 66; Singer 1922, s. 483, il.; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 186; Warszawa 1962/4, poz. 11, il.; Rudzińska 1989, s. 57–59, poz. 42, il.

Paul Gauguin (1848 Paryż – 1903 Atuouana na Markizach)

211. *Ludzkie biedy / Misères humaines*, 1889

Cynkografia, papier; 28,5 x 22,9 (45,8 x 32,3)

Sygn., dat. na pl. p. d. odwrócone: *P. Gauguin. / 89*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4027

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 159 (jako *Dziewczyzna i chłopiec pod drzewem*); Warszawa 1962/4, poz. 12; Łódź 1984, poz. 58, il.; Warszawa 1985, poz. 25; Guérin 1927, poz. 5; Inv.Fds. Fr., t. 8, poz. 1; Agustoni–Lari, poz. 5; Nouvelles 1974, s. 27, il.; Rudzińska 1989, s. 59, poz. 43, il.; Łódź 1998, s. 60–61, poz. 23, il.; Warszawa 2001, s. 70–71, poz. 15, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 14.

Paul Gavarni właśc. Guillaume-Sulpice Chevalier (1804 Paryż – 1866 Paryż)

212. *Nędza i jej potomstwo / Misère et ses petits*, 1852

Litografia, 19,2 x 16,1 (35,3 x 27,1); papier chiński naklejony na bristol; stan I;

Nsygn., dat i numer na pl. I. d.odwrócone: *52–64*; nap. ol. pod komp. od lewej: *Gavarni / Les Anglais chez eux. / 12 / Misere et ses petits. / Imp. Lemercier*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4028

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 161, il.20 („*Grupa nędzarzy*”); Warszawa 1962/4, poz. 13, il. 2 („*Grupa nędzarzy*”); Łódź 1984, poz. 61; Warszawa 1985, poz. 27; Armelhaut, Bocher 1973, poz. 1250; Béraldi 1885–1892, t. 7 (1888), poz. 256; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 342/12; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 240; Rudzińska 1989, s. 61, poz. 44; Łódź 1998, s. 61–62, poz. 24.

213. *Latarnia magiczna / La lanterne magique*, 1854

Litografia, papier chiński naklejony na bristol; 28 x 21,6 (45 x 30,5);

Nsygn., dat. i numer na pl. I. d.odwrócone: *54–13*; nadruk pod komp. d.: *112 / Gavarni / La Lanterne magique. / Imp.*

Bertauts, Paris; suchy owalny tłok: *Les Artistes Anciens et Modernes*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4029

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 162; Béraldi 1885–1892, t. 7 (1888), poz. 271; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 343; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 242; Rudzińska 1989, s. 61, poz. 45, il.

214. *Kobieta wycierająca nogi i jej pokojówka (pierwsza wersja w formacie poziomym) /*

Femme à sa toilette avec sa femme de chambre (première planche en largeur), ok.1900 Litografia, papier welinowy z filigranem artysty: *j. I. forain*; 26 x 39,9

Sygn. na pl. p. d.: *forain*, sygn. ol. p. d.: *forain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4613

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Guérin 1910, poz. 30; Bourcard 1912, s. 278; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 8 (1954), poz. 125; Monod 1920–1931, t. 2 (1921), s. 179; Roger-Marx 1962, s. 214; Rudzińska 1989, s. 55, poz. 35.

Robert Pierre Grouiller /Grouillier/ (1886 Paryż – 1918 Provins)

215. *Paryż, dzielnica St. Séverin / St. Séverin, Paris*, 1910

Akwaforta, miękki werniks, bibułka japońska naklejona na bristol; 29,9 x 21,9 (44 x 30,2)

Sygn., dat. na pl. p. d.: *RG/1910*, sygn. i dat. ol. p. d.: *RP Grouiller/ 910*; nap. ol. I. d.: *Imp.*, obok czarna pieczętka artysty *RG* w kółku

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4030

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 323; Rudzińska 1989, s. 64, poz. 46, il.

Francis Seymour Haden (1818 Londyn – 1910 Bramdean)216. *Most w Wareham / Wareham Bridge*, 1877

Sucha igła, papier zeberkowy; 15,1 x 22,5 (18,5 x 25,3); stan V

Sygn., dat. na pl. l. d.: *Seymour Haden 1877*, sygn. ol. p. d.: *Seymour Haden*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4399

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 47, il.; Béraldi 1885–1892, t. 8 (1889), poz. 159; Harrington 1910, poz. 176; Schneiderman 1983, poz. 156; Łódź 1998, s. 62, poz. 25, il.

Salvator Hugard (1861 – ?)217. *Trzy kobiety w strojach holenderskich / Trois femmes hollandaises*

Akwatinta barwna, akwaforta, papier; 50,5 X 43,7 (66,5 x 43,7)

Sygn. czarną kredką p. d.: S. *Hugard*, ndat.; sucha okrągła pieczętka wydawcy: *Georges Petit/ Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4906

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 64, poz. 47.

Jean Dominique Ingres (1780 Montauban – 1867 Paryż)218. *Odaliska / Odalisque*, 1825

Litografia, papier; 13 x 20,8 (20,8 x 28,8)

Nsygn., ndat.; nadruk l. d.: *Ingres 1825, (Odalisque) / lith.de Delpech*, stempel marszanda W. Gruytera: *W G.*

w kółku

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4031

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 8 (1889), poz. 4; Delteil 1906–1926, t. 3 (1908), poz. 9; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 11 (1960), poz. 8; Delteil–Collection 1928, poz. 254, il.; Bourcard 1912, s. 380; Courboin 1926, poz. 1130; Monod 1920–1931, t. 3 (1921), s. 150; Bazin 1957, s. 248; Rudzińska 1989, s. 64–66, poz. 48, il.

Feliks Jablczyński (1865 Warszawa – 1928 Warszawa)219. *Arkady kościoła*, 1910

Ceratoryt, papier gruby biały; 36,3x26,5 (25 x 30,3); odb. brązowa

Sygn., dat. ol. l. d.: *FJablczyński 1910*; na odwrocie nap. ol.: *No 101*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4822

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 11; Rudzińska–mps, poz. 34; Łódź 1998, s. 63, poz. 26, il.

Władysław Jarocki (1879 Podhajczyki – 1965 Kraków)220. *Sanie*, 1912

Litografia barwna, 49,2 x 64,4

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, Inw.G.R. 3602/4

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: „Wieś Ilustrowana” 1913, nr 6 (cała teka); Grońska 1994, poz. 290; Rudzińska–mps, aneks poz. 28; Łódź 1998, s. 63–64, poz. 27.

John Barthold Jongkind (1819 Latrop – 1891 Cote-Saint-Andre)221. *Rozbiórka domu przy ulicy Des Franc–Bourgeois Saint–Marcel* (w Paryżu) /*Démolitions des la rue Des Franc–Bourgeois Saint–Marcel*, 1873

Akwaforta, papier zeberkowy; 16,1 x 24,3 (24 x 31,9); stan I

Sygn., dat. na pl. : *Jongkind 1873*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4355

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 8 (1889), poz. 8; Delteil 1906–1926, t. 1 (1906), poz. 16; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 11 (1960), poz. 17; Roger-Marx 1939, s. 17; Roger-Marx 1962, s. 102; Bailly-Herzberg 1972, t. 2, s. 122; Rudzińska 1989, s. 66, poz. 49.

Dominique Jouvet-Margon (czynna ok. 1907– 1936)**222. *Palacz opium / Le fumeur d'opium***

Akwafora, gruby papier; 19,7 x 14,7 (32,5 x 25,3)

Sygn. of. p. d.: *Dominique Jouvet-Margon*, ndat.; nap. of. ś. d.: *Le fumeur d'opium*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4033

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Rudzińska 1989, s. 68, poz. 50.

Alphonse Lafitte (1863 Paryż – ?)**223. *Wieczór w czasie odpływu / Soir à marée basse*, 1929**Akwafora barwna, papier żeberkowy *Arches*; 32 x 44,8 (43 x 58,7)Sygn. of. p. d.: *A. Lafitte*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4907

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Inw. Fds. Fr. 1930–, t. 12 (1963), poz. 6; Rudzińska 1989, s. 68, poz. 51, il.

Carl Larsson (1853 Sztokholm – 1919 Sundborn)**224. *Plecy i róża / Rogg och ros*, 1908**

Akwafora, 180x120 (320x254); stan I

Sygn. of. p. d.: *C.L.*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4364

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Romdahl 1913, poz. 55; Brummer 1983, poz. 55; Łódź 1998, s. 64–65, poz. 28, il.; Kacprzak 1998/2, s. 14, il.

Louis Legrand (1863 Dijon – 1951 Livry-Gargan)**225. *Szczątki rodzinne / Epaves de famille*, 1884**

Akwafora, sucha igła, papier; 22 x 14,8 (50,2 x 33,2); Stan I

Sygn., dat. na pl. p. g.: *Louis le Grand / 1884*, sygn. of. p. d.: *Louis Legrand*, remarka I. d.: sylwetka tancerki, stempel kolekcjonerski Auguste'a Tricauda : *TA*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4034

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Ramiro 1896, poz. 27; Inw. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 4; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 52; Rudzińska 1989, s. 70, poz. 52.

226. *Park Battersea / Młoda kobieta w futrzanym kapeluszu / Battersea Park*, 1894

Sucha igła, papier; 29 x 13,2 (49,9 x 31,8); stan II

Nap., sygn., dat. na pl. l. d.: *Battersea Park 1894 / Louis le Grand*, pieczętka wydawcy Gustave'a Pelleta: *GP*, monogram atramentem: *GP*, stempel kolekcjonerski Auguste'a Tricauda: *TA*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4038

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Ramiro 1896, poz. 17; Inw. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 46; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 51; Warszawa 1956/2, poz. 172; Rudzińska 1989, s. 70, poz. 53, il.

227. *Przyjaciel tancerek / L'ami des danseuses*, 1895

Akwafora, papier naśladowujący pergamin; 30,9 x 48,7 (33,7 x 46,5); stan II

Nap., sygn., czarna kredką p. d.: *Louis Legrand*, szkic akwarelowy przedstawiający sylwetkę tancerki, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4623

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Ramiro 1896, poz. 63; Boucard 1913, s. 437; Inw. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 59; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 50; Warszawa 1956/2, poz. 174 (jako Skrzypek i tancerki); Warszawa 1962/4, poz. 15 (jako Skrzypek i dwie tancerki); Rudzińska 1989, s. 70, poz. 54, il.

228. *Dziewczyna i słoń / Eléphantasie*, ok. 1895

Akwafora, akwafora, papier; 20,6 x 35,3 (30,7 x 46,3)

Sygn. of. p. d.: *Lo Legrand*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4036

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Ramiro 1896, poz. 43; Inw. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 63; Warszawa 1956/2, poz. 176, il.; Warszawa 1962/4, poz. 14; Rudzińska 1989, s. 70, poz. 55, il.

229. *Śmierć nie jest głodna / La mort n'a pas faim*, ok. 1895

Akwatinta, akwaforta, sucha igła, papier kremowy żeberkowy *Arches*; 29 x 13,2 (49,9 x 31,8)

Sygn. of. p. d.: *Lo Legrand*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4044

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Ramiro 1896, poz. 39; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 64; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 54; Rudzińska 1989, s. 70, poz. 56, il.

230. *Pewien wieczór / Un soir*, 1896

Sucha igła, papier żeberkowy *van Gelder Zonen*; 13,3 x 29 (31,1 x 48); stan I

Sygn. of. p. d.: *Louis Legrand*, ndat.; nap. na pl. l. d.: *un soir*, pieczętka wydawcy Gustave'a Pelleta: *G P* i jego monogram atramentem, stempel kolekcjonerski Auguste'a Tricauda: *TA*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4041

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Ramiro 1896, poz. 26; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 72; Rudzińska 1989, s. 72, poz. 57.

231. *Młoda dziewczyna w łóżku / Fleur de lit*, 1896

Akwatinta, akwaforta, papier; 26 x 16,5 (50 x 31,9)

Sygn. na pl. p. d i of. p. d.: *Louis Legrand*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4042

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 76; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 53; Rudzińska 1989, s. 72, poz. 58.

232. *Winowajcy / Les Fauteurs*, 1898

Akwatinta, papier; 20,4 x 13,4 (45,7 x 30,7)

Sygn. na pl. p. d.: *Louis Legrand*, sygn. of. p. d.: *Lo Legrand*, pieczętka wydawcy Gustave'a Pelleta: *G P*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4035

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 82; Rudzińska 1989, s. 72, poz. 59.

233. *Samiec / Mężczyzna napastujący kobietę na polu / Le Male*, 1899

Akwatinta, papier; 32,4 x 49,7 (34,6 x 55); stan 4

Sygn. na pl. p. d.: monogram *LL* w rombie, sygn. of. p. d.: *Lo Leg*, ndat.; stempel kolekcjonerski Auguste'a Tricauda: *TA*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4022

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 87; Rudzińska 1989, s. 72, poz. 60.

234. *Odpozynek tancerki / Délassement*, 1901

Akwatinta, papier żeberkowy z filigranem: labędź, lilia i nazwisko *Louis Legrand*; 18,6 x 13,2 (43,7 x 31)

Sygn. of. p. d.: *Louis Legrand*, ndat.; stempel kolekcjonerski Auguste'a Tricauda: *TA*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4043

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 95; Bourcard 1912, s. 438; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 52; Warszawa 1956/2, poz. 175; Rudzińska 1989, s. 72–73, poz. 61.

235. *Młyn z białego kamienia / Le Moulin de la pierre blanche*, 1905

Sucha igła, papier żeberkowy z filigranem: labędź, lilia i nazwisko *Louis Legrand*; 13,1 x 18,1 (44 x 30,9); stan II, odb. 2/15

Sygn. na pl. l. d.: monogram *LL* w rombie, ndat.; nap. na pl. l. d.: *le moulin de la pierre blanche*; sygn. of. p. d.: *Louis Legrand*; monogram wydawcy G. Pelleta of. p. d.: *GP*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4045

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 121; Rudzińska 1989, s. 73, poz. 62; Łódź 1998, s. 65, poz. 29.

236. *Na brzegu morza / Dziewczynka leżąca na plaży / Au bord de la mer*, ok. 1906

Akwatinta, sucha igła, papier żeberkowy z filigranem: labędź lilia i nazwisko *Louis Legrand*; 21,2 x 28 (30,8 x 44); stan I

Sygn. of. p. d.: *Lo Legr*, ndat.; monogram wydawcy of.: *G.P.*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4039

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 128; Rudzińska 1989, s. 73, poz. 63, il.

237. *Tancerka z wachlarzem / Danseuse à l'éventail*, 1907

Sucha igła, papier; 20 x 13 (28,6 x 18,7); stan II

Sygn. of. p. d.: *Louis Legr*; pieczęta wydawcy G. Pelleta: GP w kółku

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4037

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Łódź 1984, poz. 80; Warszawa 1985, poz. 38; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 134; Bourcard 1912, s. 441; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 51; Rudzińska 1989, s. 73, poz. 64, il.; Łódź 1998, s. 65–66, poz. 30.

238. *Kocice / Kobieta i kotka / Les Chattes*, 1909

Sucha igła, papier zeberkowy z filigranem: łabędź lilia i nazwiska: *Pellet et Legrand*; 17,8 x 27 (44,3 x 31,1)

Sygn., nap. na pl. l. g.: *Mada / Louis Legrand*, ndat.; nap. l. d.: *Chattes*, sygn. of. p. d.: *Louis Legrand*, pieczęta wydawcy G. Pelleta: GP w kółku

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4040

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 152; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 51; Rudzińska 1989, s. 73, poz. 65.

Alphonse Legros (1837 Dijon – 1911 Watford k. Londynu)**239. *Śmierć włóczęgi / La mort du vagabond*, przed 1877**

Akwaforta, akwainta, papier; 55,5 x 39 (60,3 x 44,1)

Sygn. na pl. p. d.: A. L., sygn. of. p. d.: A. Legros, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4624

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Poulet-Malassis, Thibaudeau 1877, poz. 89; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 62; Bourcard 1912, s. 442; Delteil 1925, il. po s. 278; Warszawa 1956/2, poz. 177; Rudzińska 1989, s. 75, poz. 66.

240. *Zbieracze chrustu / Les faiseurs des fagots*, przed 1889

Akwaforta, sucha igła, papier; 38,1 x 27,7 (45,6 x 32,8)

Sygn. of. p. d.: A. Legros, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4046

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 182; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 115; Bourcard 1912, s. 443; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 62; Warszawa 1956, poz. 180; Rudzińska 1989, s. 75, poz. 67.

241. *Miejsce do prania nad strumieniem / Le lavoir*

Akwaforta, sucha igła, papier zeberkowy O.W.P.; 16,3 x 12,2 (22,1 x 19,4)

Sygn. na pl. p. d.: A. L., sygn. of. p. d.: A. Legros, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4047

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 250; Warszawa 1962/4, poz. 16; Rudzińska 1989, s. 75, poz. 68.

Gustave Leheutre (1861 Troyes – 1932 Paryż)**242. *Uliczka w Wenecji / Une ruelle à Venice*, 1892**

Sucha igła, papier zeberkowy; 9,5 x 5,4 (22,7 x 14,2), stan II

Sygn. na pl. p. g.: G. *leheutre*, sygn. of. p. d.: G. *leheutre*; nap. of. l. d.: *Une ruelle a Venise*, suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4048

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 5; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 8; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 69; Rudzińska 1989, s. 77, poz. 69.

243. *Przystań Bassin Neuf w La Rochelle / Le Bassin Neuf à La Rochelle*, 1904

Akwaforta, papier zeberkowy *Arches*; 19,9 x 31,3 (30,5 x 43,8); stan II

Sygn. i nap. na pl. l. d.: G. *leheutre / La Rochelle*, sygn. of. p. d.: G. *leheutre*, ndat.; nap. of. l. d.: *Le Bassin Neuf a la Rochelle*, suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4052

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 79; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 82; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 67; Warszawa 1956/2, poz. 183; Rudzińska 1989, s. 77, poz. 70.

244. *Ulica Corne-de-Cerf w Troyes / Rue Corne-de-Cerf à Troyes*, 1907

Akwaforta, sucha igła, papier zeberkowy *van Gelder Zonen*; 30,8 x 13,5 (39,4 x 21,5); stan IV

Sygn. na pl. l. d.: G. *leheutre*, sygn. of. p. d.: G. *leheutre*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4049

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 83; Bourcard 1912, s. 445; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 87; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 66; Warszawa 1956/2, poz. 185; Warszawa 1962/4, poz. 17; Rudzińska 1989, s. 77, poz. 71, il.

245. Dom Maison Roy w Troyes / La Maison Roy à Troyes, 1908

Akwaforta, sucha igła, papier kremowy żeberkowy *van Gelder Zonen*; 21,8 x 28 (28,3 x 38); stan II

Sygn. of. p. d.: *G. leheutre*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4050

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 88; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 92; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 66; Warszawa 1956/2, poz. 184; Rudzińska 1989, s. 77, 78, poz. 72.

246. Droga holownicza wzdłuż rzeki w Troyes / Le chemin de halage à Troyes, 1909

Akwaforta, papier żeberkowy *Le Goute*; 17,8 x 23,9 (23,8 x 36,1); stan I

Sygn. of. p. d.: *G. leheutre*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4054

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 90; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 94; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 68; Warszawa 1962/4, poz. 18; Rudzińska 1989, s. 79, poz. 73.

247. Portal domu przy ulicy Monsieur Le Prince. Exlibris Charlesa Sauniera / Portail rue Monsieur Le Prince. Ex libris Charles Saunier, 1910

Akwaforta, papier zielonkawy; 11 x 8 (18,6 x 10,4)

Sygn. of. p. d.: *G. leheutre*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4053

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 91; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 95; Rudzińska 1989, s. 79, poz. 74.

248. Duży dom w Vitre / La grande maison à Vitre, 1911

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy; 23,1 x 31,2 (28,5 x 42,7); stan I

Sygn. of. p. d.: *G. leheutre*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur/ Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4051

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Delteil 1906–1926, t. 12 (1921), poz. 102; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 13 (1965), poz. 106; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 67; Delteil 1928, poz. 284; Rudzińska 1989, s. 79, poz. 75.

Auguste Lepère (1849 Paryż – 1918 Domme)

249. Kobiety gremplujące włosie do materaca przy Pont Marie / Cordeuses de matelas au Pont Marie, 1891

Akwaforta, papier żeberkowy; 15,7 x 18,9 (19,4 x 21,7)

Sygn. na pl. l. d.: *A. Lepere*, sygn. atramentem: *Lepère*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4055

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 20; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 16; Bourcard 1912, s. 451; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 87; Rudzińska 1989, s. 80, poz. 76.

250. Wyjście ze szkoły w Wandei / Sortie de l'école, Marais Vendéens, 1892

Akwaforta, papier żeberkowy; 14,5 x 30 (17,2 x 32,9)

Sygn. of. p. d.: *Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4057

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 43; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 39; Bourcard 1912, s. 453; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 88; Rudzińska 1989, s. 80, poz. 77.

251. Wyladowywacz drewna przy nabrzeżu Quai de la Gare / Le Débardeur, Quai de la Gare, 1894

Akwaforta, papier; 22,7 x 18,8 (24,6 x 20,6); stan I

Sygn. na pl. l. d.: *A. Lepere*; sygn. of. p. d.: *Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4061

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 93; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 82; Bourcard 1912, s. 456; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 90; Rudzińska 1989, s. 80, poz. 78.

252. Wyjście z teatru Chatelet. Scena w nocy / Sortie du Theatre du Châtelet. Scène de nuit

Drzeworyt sztorcowy, papier; 20,2 x 28,9 (26,6 x 39,4)

Sygn. na pł. l. d.: A. Lepere; sygn. of. p. d.: Lepère, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4073

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 180; Bourcard 1912, s. 464; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 97; Rudzińska 1989, s. 80, poz. 79, il.

253. Sekwana przy moście St. Michel / Petit bras au Pont St. Michel, 1891

Drzeworyt sztorcowy, papier; 13 x 18,1 (17 x 23,2)

Sygn. na pł. l. d.: A. Lepere, sygn. of. p. d.: Lepère, ndat.; suchy tłok wydawcy: Ed. Sagot / Editeur / Paris

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4072

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 237; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 154; Bourcard 1912, s. 460; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 99; Rudzińska 1989, s. 80, poz. 80.

254. Topielec przy Pont-Neuf / Un noyé au Pont-Neuf, 1892

Litografia, papier chiński naklejony na bristol; 21,7 x 29,6 (31,1 x 44,7)

Sygn. na pł. śr. d.: A. Lepere; sygn. of. p. d.: Lepère, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4070

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 299; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 183; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 101; Deltail 1925, s. 361; Singer 1922, il. S. 513; Warszawa 1956/2, poz. 192; Warszawa 1962/4, poz. 21; Rudzińska 1989, s. 82, poz. 82.

255. Wodopój na tyłach Notre-Dame. Zachód słońca / L'Abreuvoir derrière Notre-Dame. Soleil couchant, 1897

Akwaforta, papier żeberkowy; 19,3 x 11,2 (25,7 x 17,5)

Sygn. na pł. l. d.: A. Lepere; sygn. of. p. d.: Lepère, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4071

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Lotz-Brissonneau 1905, poz. 264; Bourcard 1912, s. 461; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 100; Roger-Marx 1939, il. 70; Rudzińska 1989, s. 82, poz. 81.

256. Przebiecie ulicy Lagrange, domy przy ulicy Galande / Percement de la rue Lagrange, maisons rue Galande, 1901

Akwaforta, papier Arche; 21,2 x 14 (28,7 x 19,3)

Sygn. na pł. l. d.: A. Le PèRe, sygn. of. p. d.: A. Lepère, ndat.; suchy tłok wydawcy: Ed. Sagot / Editeur / Paris

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4067

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 188; Saunier 1931, poz. 126 bis; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 109; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 95; Rudzińska 1989, s. 82, poz. 83.

257. Stare domy w Amiens / Vieilles maisons à Amiens, 1907

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy z filigranem: postać nagiego dziecka stojącego na kuli; 12,7 x 20 (15,5 x 22,3)

Sygn. na pł. p. g.: A. Le PèRe, sygn. of. p. d.: A. Lepère, ndat.; suchy tłok wydawcy: Ed. Sagot / Editeur / Paris

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4063

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 341; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 118; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 95; Rudzińska 1989, s. 82, poz. 84.

258. Targ warzywny w Amiens / Marché aux legumes à Amiens, 1907

Akwaforta, papier żeberkowy; 19,6 x 27 (24,1 x 32,8)

Sygn. of. p. d.: Lepère, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4064

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 342; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 119; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 92; Laran 1959, t. 2, il. 306; Rudzińska 1989, s. 82–83, poz. 85.

259. Katedra w Amiens. Dzień spisu / Cathedrale d'Amiens. Jour d'inventaire, 1907

Akwaforta, papier żeberkowy; 34,6 x 24,6 (48 x 34)

Sygn., dat. na pł. p. g.: A. Lepère – 07, sygn. of. p. d.: Lepère, suchy tłok wydawcy: Ed. Sagot / Editeur / Paris

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4065

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 344; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 120; Bourcard 1912, s. 462; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 92; Delteil 1928, poz. 293; Rudzińska 1989, s. 83, poz. 86.

260. Wysypisko śmierci przy nabrzeżu Quai de la Gare / Décharge publique, Quai de la Gare, 1908

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy z filigranem: ślimak i litera L; 15,1 x 22,1 (18,6 x 25,2)

Sygn. of. p. d.: *Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4062

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 351; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 122; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 93; Rudzińska 1989, s. 83, poz. 88.

261. Spadający balon / Le ballon qui tombe, 1910

Akwaforta, papier żeberkowy z filigranem: ślimak i litera L; 12,9 x 17,9 (16,6 x 21,5)

Sygn. of. p. d.: *Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4068

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 374; Bourcard 1912, s. 470; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 92; Rudzińska 1989, s. 83, poz. 89, il.

262. Provins, stare domy / Provins. Vieilles maisons, 1910

Akwaforta, papier; 16,8 x 31,5 (20 x 37,2)

Sygn., dat. i tytuł na pl. l. d.: *A. Le Père / Rrovins 10*, sygn. of. p. d.: *A. Lepère*, suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4066

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 375; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 127; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 94; Rudzińska 1989, s. 83, 85, poz. 90.

263. Pastuszek / Le petit gardeur de vaches, 1910

Akwaforta, papier; 10 x 24,5 (15,4 x 29,1)

Sygn. of. p. d.: *Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4069

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 383; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 94; Warszawa 1956/2, poz. 189; Warszawa 1962/4, poz. 19; Rudzińska 1989, s. 85, poz. 91.

264. Ulica la Fontaine w Mulard / Rue de la Fontaine à Mulard, 1910

Akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 25,8 x 15,1 (30 x 19,3); stan II, avant la lettre

Sygn. of. p. d.: *A. Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4060

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 85, poz. 94.

265. Na rynku w Saint-Jean-de-Monts / A la foire de Saint-Jean-de-Monts, 1911

Akwaforta, papier żeberkowy; 14,6 x 21,2 (17,2 x 23,2)

Sygn. of. p. d.: *Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4058

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 470; Saunier 1931, poz. 345; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 92; Rudzińska 1989, s. 83, poz. 87.

266. Droga w Saint-Jean-de-Monts w Wandei / Chemin au Marais Vendéen, Saint-Jean-de-Monts, 1914

Akwaforta, papier z filigranem: dwa kwiatki na łożkach; 14,5 x 24 (18,5 x 29,7)

Sygn. na pl. p. g.: *A. L.*, sygn. of. p. d.: *A. Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4056

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Saunier 1931, poz. 415; Warszawa 1956/2, poz. 190; Warszawa 1962/4, poz. 20; Rudzińska 1989, s. 85, poz. 92.

267. Kościół w Jouy-le-Moutier / L'Église Jouy-le-Moutier, 1914

Akwaforta, papier cienki żeberkowy; 16,1 x 16,1 (22,4 x 20,7)

Sygn. of. p. d.: *A. Lepère*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4059

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Saunier 1931, poz. 419; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 137; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 93; Rudzińska 1989, s. 85, poz. 93.

Max Liebermann (1847 Berlin – 1935 Berlin)

268. *Kąpiący się chłopcy / Badende Knaben*, 1896

Akwaforta, sucha igła, 23,7x29,3 (47 x 54,2); stan II

Sygn. of. p. d.: *Mliebermann*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4482

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Schiefler 1923, poz. 43; Friedländer 1922, tabl. 31; Rudzińska 1985, poz. 86; Łódź 1998, s. 66, poz. 31, il.

269. *Noordwijk wieczorem / Noordwijk – Abend*, 1907

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy VGZ; 19,9 x 25,8 (29,5 x 39,5); stan II

Sygn. of. p. d.: *MLiebermann*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4479

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Schiefler 1923, poz. 64; Friedländer 1922, il. 40; Rudzińska 1985, poz. 87; Łódź 1998, s. 66, poz. 32.

René Lorrain (1873 Nancy – czynny do 1939)

270. *Stojąca naga kobieta z kociętami / Femme nue debout avec les petits chats*

Sucha igła, papier żeberkowy Arches; 27,6 x 20 (50,1 x 32,6)

Sygn. of. p. d.: *Lorrain*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4113

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Rudzińska 1989, s. 86, poz. 95.

Ernest Stephen Lumsden (1883 Londyn – 1948)

271. *Stara Brama w Ludlow (Nr 2) / Old Gate, Ludlow (No 2)*, 1906

Akwaforta, papier; 25,2 x 15,2 (25,9 x 16); odb. 8/30

Sygn. na pł. p. d.: *E.Lumsden*; sygn. of. sr. d.: *Ernest Lumsden*, ndat.; nap. l. d.: *no 8*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4404

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Salaman 1921, poz. 35; Copley 1936, poz. 27; Łódź 1998, s. 67, poz. 33.

Alexandre Lunois (1863 Paryż – 1916 Le Pecq)

272. *Hiszpanka wkładająca pantofel / Femme espagnole remettant son soulier*, 1891

Litografia barwna, papier; 50,2 x 39,1 (56,8 x 43,1)

Sygn., dat. of. p. d.: *91 Alex. Lunois*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4627

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 53; Bourcard 1912, s. 488; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 179; Rudzińska 1989, s. 86, poz. 97.

273. *Górne galerie w teatrze Beaumarchais / Les galeries superieures du theatre Beaumarchais*, 1893

Litografia lawowana, bibułka japońska naklejona na bristol; 33,4 x 47,5 (44,4 x 58,6); odb. avant la lettre

Sygn. of. p. d.: *Alex. Lunois*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4626

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 39; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 180; Rudzińska 1989, s. 86, poz. 96, il.

274. *Rekonwalescentka / La convalescente*, ok. 1900

Litografia lawowana barwna, papier; 19 x 16,3 (43,2 x 30,7)

Sygn. na pł. p. d.: *A. Lunois*, sygn. of. p. d.: *Alex. Lunois*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4630

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 14 (1967), poz. 105; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 178; Rudzińska 1989, s. 86, 89, poz. 98.

275. *Gitarzystka / La Guitariste*, ok. 1906

Litografia barwna, papier z filigranem: kwiat z lodyżką; 40,2 x 33,8 (62,9 x 47,2)

Sygn. kredką p. d.: *Alex. Lunois*, ndat.; monogram wydawcy G. Pelleta of. p. d.: *GP*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4628

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 200; Inv.Fds. Fr. 1930, t. 14, poz. 121; Bourcard 1912, s. 487; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 180; Rudzińska 1989, s. 89, poz. 99, il.

276. *Holenderka z Vollendam / Hollandaise à Vollendam*

Litografia lawowana, bibułka japońska naklejona na bristol; 40,6 x 26,8 (63,3 x 47,1)

Sygn. of. p. d.: *Alex. Lunois*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4629

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 197 (jako *Młoda Holenderka siedząca przed oknem*); Warszawa 1962/4, poz. 22; Łódź 1984, poz. 103; Bourcard 1912, s. 487; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 180; Delteil 1925, s. 390, il.; Rudzińska 1989, s. 89, poz. 100; Łódź 1998, s. 67–68, poz. 34.

277. *Sokolnik / Le fauconier*

Litografia lawowana, papier; 34 x 29 (55,7 x 44,1)

Sygn. of. p. d.: *Alex. Lunois*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4625

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Rudzińska 1989, s. 89, poz. 101.

Ignacy Łopieński (1865 Warszawa – 1944 Warszawa)278. *Głowa mężczyzny*, 1905

Akwaforta, papier zeberkowy *Arches*; 13,3 x 18 (22 x 30,5)

Sygn., dat. na pl. p. d.: *Łopieński / Paryż / 95*; nap. of. l. g.: *Rb. 6*; p. g.: *N 26*; na odwrocie nap. of.: *Głowa męska*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4835

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Wilder 1913, poz. 108 i 109; Zwierowicz 1931, s. 15; Rudzińska–mps, poz. 69; Łódź 1998, s. 68, poz. 35.

Édouard Manet (1832 Paryż – 1883 Paryż)279. *Cyganie / Les Gitanos*, 1862

Akwaforta, papier zeberkowy z filigranem: lilia i korona; 31,8 x 24 (45,3 x 32,5); stan II

Sygn. na pl. p. d.: *éd. Manet*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4075

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 202 (*Cyganie hiszpańscy*); Łódź 1984, poz. 105; Warszawa 1985, poz. 43; Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 4; Moreau–Nelaton 1906, poz. 2; Rosenthal 1925, poz. 63; Guérin 1944, poz. 21; Harris 1970, poz. 18; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 209; Roger-Marx 1939, il. 1; Rouart, Orienti 1970, s. 90–91, il.; Bailly-Herzberg 1972, t. 1, s. 55, il., t. 2, s. 144; Rudzińska 1989, s. 92, poz. 102, il.; Łódź 1998, s. 69, poz. 36; Warszawa 2001, s. 90–91, poz. 21, il.

280. *Toaleta / La toilette*, 1862

Akwaforta, papier welinowy; 28,5 x 22,2 (55,2 x 35,9); stan II

Sygn. na pl. p. d.: *m*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4631

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Łódź 1984, poz. 106; Warszawa 1985, poz. 44; Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 9; Moreau–Nelaton 1906, poz. 9; Rosenthal 1925, poz. 67; Guérin 1944, poz. 26; Harris 1970, poz. 20; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 210; Delteil 1928, poz. 302; Rudzińska 1989, s. 92, poz. 103, il.; Łódź 1998, s. 69–70, poz. 37.

281. *Wyścigi konne / Les courses*, 1864

Litografia, papier chiński naklejony na bristol; 40 x 51,5 (49,5 x 62,5); stan I

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4078

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Łódź 1956/2, poz. 204; Warszawa 1962/4, poz. 23; Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 59; Moreau–Nelaton 1906, poz. 85; Rosenthal 1925, poz. 90–91; Guérin 1944, poz. 72; Harris 1970, poz. 41; Bourcard 1912, s. 505; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 215; Roger-Marx 1939, il. 5; Laran 1959, t. 2, il. 354; Roger-Marx 1962, s. 136, il., Melot 1974, poz. 136; Rudzińska 1989, s. 92–95, poz. 104, il.; Rudzińska 2008, il. 15.

282. Umarły Chrystus z aniołami / Le Christ aux anges, 1866–1867

Akwaforta, akwatinta, papier zeberkowy z filigranem: lilia i korona i litery VGZ; 39,8 x 27,7 (43,3 x 35,1); stan III Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4074

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 16; Moreau–Nelaton 1906, poz. 59; Rosenthal 1925, poz. 58–59; Guérin 1944, poz. 34; Harris 1970, poz. 51; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 214; Roger–Marx 1962, il. s. 113; Rudzińska 1989, s. 95, poz. 105, il.

283. Portret Berthe Morisot (druga wersja) / Berthe Morisot (deuxième planche), 1872

Litografia, papier chiński naklejony na grubszy papier H. Aristide; 18,8 x 13,4 (43,7 x 30,8)

Nsygn., ndat.; nadruk u dołu: *Imp. Lemercier et Cie. Paris.*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4077

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 205, il.; Warszawa 1962/4, poz. 24; Łódź 1984, poz. 109; Warszawa 1985, poz. 47; Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 55; Moreau–Nelaton 1906, poz. 84; Rosenthal 1925, poz. 85/86; Guérin 1944, poz. 78; Harris 1970, poz. 74; Bourcard 1912, s. 504; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 215; Delteil 1928, poz. 305; Rudzińska 1989, s. 95, poz. 106, il.; Łódź 1998, s. 70, poz. 38, il.; Warszawa 2001, s. 94–95, poz. 23, il.

284. Na galerii w teatrze / Au Paradis, przed 1880

Autografia, papier; 24,4 x 34 (25 x 34,7)

Sygn. na pł. p. d.: e.m., ndat.; nap. obcą ręką of. p. d.: *au théâtre, rare*, pieczętka kolekcjonera A. Barriona: *A B. w kółku; stan avant la lettre*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4076

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 206; Warszawa 1962/4, poz. 25; Béraldi 1885–1892, t. 9 (1889), poz. 61; Moreau–Nelaton 1906, poz. 89; Rosenthal 1925, poz. 102; Guérin 1944, poz. 82; Harris 1970, poz. 86; Bourcard 1912, s. 505; Monod 1920–1931, t. 4 (1922), s. 215; Rudzińska 1989, s. 95, 98, poz. 107, il.

Charles Maurin (1856 Le Puy – 1914 Grasse)**285. Portret Henri de Toulouse–Lautrec / Portrait d'Henri de Toulouse–Lautrec, 1893**

Akwatinta, odprysk; 22,5 x 13,5 (35,9 x 25,3)

Sygn. na pł. p. d.: *C. M.*, sygn. of. p. d.: *Maurin*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4638

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1925, s. 343, il.; Rouchon 1922, s. 98; Dortu 1971, t. 1, poz. 1c 98, il.; Nouvelles 1978, s. 48, il.; Warszawa 1956/2, poz. 208, il.; Warszawa 1962/4, poz. 26; Rudzińska 1989, s. 98, poz. 108, il.

Józef Mehoffer (1869 Ropczyce – 1946 Wadowice)**286. Urwany koń (Helcia Tatarówna), 1904**

Litografia, papier zeberkowy A S; 35 x 19 (46 x 29,5)

Sygn. of. p. d.: *Józef Mehoffer*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4838

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Sosnowiec 1911, poz. 93; Mehoffer 1913, poz. 172; Warszawa 1914, poz. 230; Mehoffer 1935, poz. 553; Mehoffer 1964, poz. 422; Sopot–Kraków 1965, poz. 272; Kraków 1968, poz. 82; Warszawa 1979, poz. 23; Płock 1983, poz. 7; Rudzińska 1985, poz. 8; Nowakowska 1991, poz. 236; Rudzińska–mps, poz. 72; Łódź 1998, s. 70–71, poz. 39, il.

Mortimer Menpes (1860 Adelaide – 1938 Pangbourne)**287. Portret Whistlera w monoklu / Whistler**

Sucha igła, papier zeberkowy; 18,5 x 13,7 (28 x 22,2); odb. brązowa

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4437

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 55, il. 10 (jako Whistler, *Autoportret z monoklem*); Menpes 1904, il. s. 136; Rudzińska 1984, il. 5 (jako Whistler, *Autoportret*); Łódź 1998, s. 71, poz. 40.

Charles Meyryon (1821 Paryż – 1868 Saint Maurice)**288. *Pasażerowie z Calais do Flessingue / Passagers de Calais à Flessingue*, 1850**

Akwaforta, papier cienki naklejony na grubszy; 6,7 x 12 (9,6 x 14); stan II

Sygn. na pl. I. d.: *C.M. d'apres Zeeman*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4083

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bartsch 1805, t. 5, poz. 14; Béraldi 1885–1892, t. 10 (1890), poz. 15; Delteil 1906–1926, t. 2 (1907), poz. 16; Rudzińska 1989, s. 101, poz. 109.

289. *Ulica Mauvais Garçons / Rue des Mauvais*, 1854

Akwaforta, papier żeberkowy; 12,5 x 9,8 (24,8 x 19,3); stan III

Sygn., nap. na pl. p.: *C.M. Meryon Imp. Rue No St. Etienne-du-Mont 26*, trzy zwrotki wiersza oraz data na pl. g.: *Quel mortel habitait, (...)/ Paris-Mars LIV*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4081

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 10 (1890), poz. 41; Delteil 1906–1926, t. 2 (1907), poz. 27; Bourcard 1912, s. 552; Warszawa 1956/2, poz. 212 (jako *Stara uliczka w Paryżu*); Warszawa 1962/4, poz. 27; Hamerton 1914, il. 6; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 25; Delteil 1927, s. 20–21, il.; Delteil 1928, poz. 313; Laran 1959, t. 1, s. 181–182, t. 2, il. 283a; Rudzińska 1989, s. 101, poz. 110, il.

290. *Kapielisko Chevrier zwane szkolnym / Bain-froid Chevrier dit de l'école*, 1864

Akwaforta, papier żeberkowy; 12,9 x 14,5 (33,9 x 34); stan VI

Dat., nap. na pl. I. d.: *Paris MDCCCLXIV / Bain-Froid Chevrier / Dit de l'Ecole / Pierron imp. Paris*, poniżej odbity z drugiej płyty tekst wiersza opatrzony sygn., dat.: *Paris 1864 / monogram wiązany z krzyżykiem C.M., Pierron Imp.*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4082

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 10 (1890), poz. 84 bis; Delteil 1906–1926, t. 2 (1907), poz. 44; Bourcard 1912, s. 533; Warszawa 1956/2, poz. 213; Hamerton 1914, il. 17; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 30; Delteil 1927, il. 30; Rudzińska 1989, s. 101, poz. 111.

Jean-François Millet (1814 Gruchy – 1875 Barbizon)**291. *Kobieta szyjąca przy oknie / La couseuse*, 1855**

Akwaforta, pergamin; 10,3 x 7,4 (41,1 x 31,8)

Nsygn., ndat.; pieczęć kolekcjonera: *J.L. M. Le Secq zw. Des Tornelles*; monogram *HSL*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4085

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 214; Béraldi 1885–1892, t. 10 (1890), poz. 10; Delteil 1906–1926, t. 1 (1906), poz. 9; Piedangel 1876, poz. 8; Keppel 1902, il. M 46; Bourcard 1912 s. 536; Wickenden 1914, s. 19; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 51; Delteil–Collection 1928, poz. 319; Herbert 1975, poz. 125; Laran 1959, t. 2, il. 290a; Rudzińska 1989, s. 103, poz. 112, il.

292. *Kobieta ubijająca masło / La baratteuse*, 1855

Akwaforta, papier żeberkowy z filigranem: korona i litery *C...W...*; 17,8 x 11,6 (36,3 x 23,6)

Nsygn., ndat.; nap. na pl. p. d.: *Imp-e par Aug. Delâtre Rue St. Jacques 171*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4084

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 215; Warszawa 1962/4, poz. 28; Łódź 1984, poz. 116, il. 3; Warszawa 1985, poz. 52; Béraldi 1885–1892, t. 10 (1890), poz. 11; Delteil 1906–1926, t. 1 (1906), poz. 10; Piedangel 1876, poz. 7; Keppel 1902, il. M 48; Bourcard 1912, s. 536; Wickenden 1914, s. 19, il.; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 51; Delteil–Collection 1928, poz. 319; Herbert 1975, poz. 125; Rudzińska 1989, s. 103, poz. 113; Łódź 1998, s. 72, poz. 41.

Karol Mondral (1880 Warszawa – 1957 Poznań)**293. *W cierniach*, 1910**

Akwaforta, papier gruby kremowy; 13 x 17,8 (21,9 x 31,3)

Sygn., dat. na pl. p. d.: *1910 MK*, sygn. ol. p. d.: *K. Mondral Paryż.*; nap. ol. na odwrocie: *Mondral 5 / „W cierniach” af.*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4675

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Wilder 1913, poz. 135; Poznań 1959, poz. 2; Rudzińska 1985, poz. 9; Rudzińska 2008, il. 20; Rudzińska–mps, kat. 76.

294. **Taniec**, 1911

Akwaforta, papier; 25,3 x 39,5 (36,1 x 51,3)

Sygn., dat. of. p. d.: *K. Mondral. Paris 1911.*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4843

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1985, poz. 11; Łódź 1998, s. 72–73, poz. 42, il.; Kacprzak 1998/1, s. 100, il.; Kacprzak 1998/2, s. 14, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 16; Rudzińska–mps, poz. 78; Zakopane 2011, il. s. 43.

295. **Ulica w St. Jean de Luz**, 1912

Akwaforta, gruby papier w odcieniu kremowym z suchym wyciskiem: *A. Lepage aine. Tochon–I...*; 24,3 x 17,4 (37,6 x 26,4); odb. brązowa

Sygn., dat. na pl. p. d.: *K. Mondral / 1912. St. Jean de Luz*; nap. of. l. d.: 21. *Ulica*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4683

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Wilder 1913, poz. 193; Rudzińska 1985, poz. 13; Rudzińska–mps, poz. 92; Łódź 1998, s. 73, poz. 43.

296. **Zuzanna**, 1913

Akwaforta, sucha igła, papier gruby z suchym wyciskiem: *A. Lepage aine. Tochon Lepage Succ R.*; 30,3 x 49,8 (33,7 x 55,6)

Sygn., dat. p. d.: *K. Mondral 1913 / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4691

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit. Warszawa 1979, poz. 26; Wilder 1913, poz. 197; Warszawa 1914, poz. 236; „Tygodnik Ilustrowany” 1914, nr 7, il. s. 124; Poznań 1959, poz. 69; Rudzińska 1984, s. 193; Rudzińska 1985, poz. 14; Rudzińska 1993, s. 329, il. 2; Rudzińska–mps, poz. 98; Łódź 1998, s. 73, poz. 44; Zakopane 2011, s. 46.

Daniel Mordant (1853 Quimper – 1914 Paryż)297. **Matka śpiąca z dzieckiem / Mère et enfant endormis**

Akwaforta, papier; 23,5 x 29,7 (31,9 x 40,4)

Sygn. na pl. l. d.: *Daniel Mordant sc.*, sygn. of. p. d.: *Dmordant sc*, ndat.; nap.: *Eugène Carrière*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4086

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 88; Rudzińska 1989, s. 104, poz. 114.

Pierre-Louis Moreau (1876 Paryż – 1960 Paryż)298. **Widok miasta Sisteron / Vue de Sisteron**, 1909

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy; 18 x 24,5 (18,3 x 24,7)

Dat. na pl. l. d.: *Sisteron 09*, sygn. na odwrocie of. l. g.: *P. L. Moreau – Vue de Sisteron*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4091

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 218; Rudzińska 1989, s. 104, poz. 115.

299. **Ulica na przedmieściu / Rue du faubourg**, 1909

Akwaforta, papier; 13 x 17,5 (14,1 x 19)

Dat. na pl. l. d.: *Paris 09*, sygn. of. l. d.: *P. L. Moreau*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4093

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 104, poz. 116.

300. **Magazyny Austerlitz w Paryżu / Les magasins d'Austerlitz**, ok. 1909

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy; 9,1 x 14,5 (10,1 x 15,2)

Sygn. of. l. d.: *P. L. Moreau*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4092

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 104, poz. 117.

301. **Widok miasta Viviers / Vue de Viviers**, 1910

Akwaforta, sucha igła, papier żeberkowy *van Gelder Zonen*; 12,5 x 24 (22,9 x 29)

Sygn. of. l. d.: *P. L. Moreau*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4088

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 107, poz. 118.

302. *Sklepiona brama w Viviers / Viviers, la Voûte*, 1910

Akwaforta, sucha igła, papier zeberkowy z filigranem: lilia z koroną; 17,8 x 13 (21,6 x 14,7)

Sygn. of. p. d.: *P. L. Moreau*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4090

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 107, poz. 120, il.

303. *Plac w Antwerpii / Anvers, une place*, 1911

Akwaforta, papier zeberkowy z filigranem: lilia z koroną; 18,8 x 13,6 (22,5 x 16)

Sygn. of. p. d.: *P. L. Moreau*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4094

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 107, poz. 121.

304. *Gorzelnie w Antwerpii / Distilleriés à Anvers*, 1911

Akwaforta, sucha igła, papier zeberkowy; 13 x 12,9 (14,1 x 13,5)

Sygn. of. l. d.: *P. L. Moreau*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4087

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 217 (jako *Przystań barek z towarem*); Rudzińska 1989, s. 107, poz. 122.

Edvard Munch (1863 Loiten – 1944 Ekely k. Oslo)305. *Chora dziewczynka / Das kranke Mädchen*, 1894

Sucha igła, papier; 38,8 x 29,2 (59,8 x 43,7); odb. ciemnobrązowa, próbna

Sygn. of. p. d.: *Ed. Munch*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4596

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Schiefel 1907, poz. 7; Warszawa 1962/4, poz. 59, il. 19; Timm 1977, il. 7; Łódź 1998, s. 74, poz. 45, il.

306. *Madonna*, 1895–1902

Litografia, papier; 59,2 x 44,1 (63,6 x 47,5)

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4595

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Schiefel 1907, poz. 33; Rudzińska 2008, il. 18; Kacprzak 2012/3, il. s. 18.

307. *Portret starszej pani / Portrait einer Dame*, 1896

Sucha igła, papier; 29,5 x 23,8 (50 x 37,3); odb. *avant la lettre*

Sygn. of. p. d.: *E. Munch D...*, ndat.; niżej of. obcą ręką: „*Erster Druck*” / *Damenbildniss*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4592

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Schiefel 1907, poz. 53; Łódź 1998, s. 74, poz. 46.

308. *Kochankowie w falach / Liebespaar in Wellen*, 1896

Litografia, papier japoński; 31,2 x 41,7 (35,3 x 47,8)

Sygn.of.p. d.: *Emunch*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4597

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Schiefel 1907, poz. 71; Warszawa 1995/2, poz. 12, il. 46; Timm 1977, il. 47; Łódź 1998, s. 74–75, poz. 47; Jordan 2006, s. 390.

Mela Mutter właśc. **Maria Melania Mutermilchowa z Klingslandów** (1876 Warszawa – 1967 Paryż)309. *Widmo*, npn. 1913

Sucha igła, papier; 16,3 x 12,7 (39,8 x 32,3)

Sygn. of. p. d.: *Mela Mutermilch*, ndat.; nap. of. l. d.: *Widmo*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4692

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 31; Wilder 1913, poz. 204; Rudzińska–mps, poz. 99; Łódź 1998, s. 75, poz. 48.

Bernard Naudin (1876 Chateauroux – 1946 Noisy-le-Grand)310. ***Dwoje dzieci przy katarynce / Les deux enfants à l'orgue de Barbarie***, 1907–1908

Akwaforta, papier żeberkowy; 14,1 x 10 (39,1 x 24,9)

Sygn. ol. p. d.: *naudin*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4097

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 220 (jako *Chłopczyk i śpiące dziecko*); Poncetton 1918, poz. 19; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 180; Rudzińska 1989, s. 109, poz. 123.

311. ***Postój wędrownej rodziny / La Halte***, 1908

Akwaforta, papier żeberkowy; 17,9 x 27,9 (24,8 x 39,1), stan I

Sygn. ol. p. d.: *naudin*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4099

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 221; Warszawa 1962/4, poz. 29, il.; Poncetton 1918, poz. 22–2; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 180; Bourcard 1912, s. 578; Rudzińska 1989, s. 109, poz. 124.

312. ***Wędrowny gitarzysta / Le guitariste à la roulotte***, ok. 1910

Akwaforta, papier żeberkowy; 27 x 25,5 (44,9 x 29); stan II

Sygn. na pl. i ol. p. d.: *naudin*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4098

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Poncetton 1918, poz. 25–1; Monod 1920–1931, t. 5 (1924), s. 180; Roger–Marx 1939, s. 55, il.; Rudzińska 1989, s. 109, poz. 125.

313. ***Jacquot, syn artysty / Jacquot, fils d'artiste***, 1912

Akwaforta, sucha igła, papier; 14 x 18 (21,2 x 30,2)

Sygn. na pl. i d.: *Naudin*, sygn. ol. p. d.: *naudin*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4096

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 219 (jako *Studia niemowlęcia*); Poncetton 1918, poz. 39; Rudzińska 1989, s. 109, poz. 126.

314. ***Kobieta z trojgiem dzieci i żebrak / Une femme avec trois enfants et un mendiant***, ok. 1919

Litografia, papier japoński naklejony na bristol; 39,2 x 29,2 (55,9 x 45)

Sygn. na pl. i d.: *Naudin*, sygn. ol. p. d.: *naudin*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4100

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Łódź 1984, poz. 124; Rudzińska 1989, s. 109, poz. 127; Łódź 1998, s. 75–76, poz. 49.

Emil Orlik (1870 Praga – 1932 Berlin)315. ***Pielgrzymi na Fudżijamę / Pilger zu Fujijama***, 1901

Drzeworyt barwny, papier japoński z drobinami masy perłowej; 24 x 42,3 (26,3 x 44,1)

Sygn. ol. p. d.: *Emil Orlik. 1901. Tokio*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4558

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Singer 1922, s. 213; Praga 1992, 65, il. (okładka); Łódź 1998, s. 76–77, poz. 50; Rudzińska 2008, il. 19; Kacprzak 2012/3, il. s. 20.

316. ***Deszcz w Tokio / Regen im Tokio***, 1901–1903

Akwaforta, akwatinta barwna, papier; 16,7 x 11,2 (21,2 x 15,3)

Sygn. ol. p. d.: *Emil Orlik*, ndat.; czerwona pieczęć kolekcjonera HG

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4560

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 70, il. 20; Łódź 1998, s. 77, poz. 52, il.

317. ***Hodler rysujący / Hodler zeichnend***, 1911

Sucha igła, papier; 24,6 x 21,9 (32,8 x 25); stan I

Dat. na pl. i d.: *Genf 1911*, sygn. ol. p. d.: *Orlik 1911*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4570

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 71; Łódź 1998, s. 77, poz. 51, il.

Józef Pankiewicz (1866 Lublin – 1940 La Ciotat / Marsylia)

318. **Chartres – Targ rybny / Place de la poissonnerie**, 1899

Akwaforta, sucha igła, papier; 22,6 x 19,7 (37 x 30)

Sygn. of. p. d.: *Pankiewicz*, ndat.; tytuł na pl. p. d.: *Chartres*

Warszawa, Gab. Ryc., nr inw.: Inw. Dep. 4848

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 35; Mauclair 1905, s. 421; Bocheński 1936, s. 136, 137; Blumówna 1958, il. 9; Wrocław 1959, poz. 10; Kraków 1978, poz. 435; Grońska 1994, poz. 430; Rudzińska–mps, poz. 115; Łódź 1998, s. 77–78, poz. 53.

319. **Portal kościoła St. Maclou w Rouen / Le portail de St. Maclou à Rouen**, n.pn. 1905

Akwaforta, papier; 20,8 x 14,9 (23,9 x 15,5)

Sygn. of. p. d.: *Pankiewicz*, ndat.; nap. of. na odwrocie: *Le Portail de St. Maclou à Rouen / 25*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4847

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Mauclair 1905, s. 421; Bocheński 1936, 153 (mylnie jako *Portal katedry w Rouen*); Warszawa 1979, poz. 34; Rudzińska 1993, s. 332, il. 5; Rudzińska–mps, poz. 116; Łódź 1998, s. 78, poz. 54, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 26.

320. **Forty Ville-Close w Concarneau / Les remparts de la Ville-Close à Concarneau**,

ok. 1908

Akwaforta, papier żeberkowy *MBM*; 14,8 x 25,5 (21,5 x 33,2)

Sygn. of. p. d.: *Pankiewicz*, ndat.; nap. of. na odwrocie: *20 r / Le remparts de la Ville-Close à Concarneau*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4846

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Wilder 1913, poz. 212 (*Forty de la ville Close w Concarneau*); Knobloch-Wąsowa 1955, s. 375; Wrocław 1959, poz. 63, 64; Warszawa 1979, poz. 33; Rudzińska 1985, poz. 18 (*Forty w Concarneau*); Rudzińska–mps 118; Łódź 1998, s. 78–79, poz. 55.

Joseph Pennell (1860 Filadelfia – 1926 Nowy Jork)

321. **Ulica Cheyne Walk w Londynie / Cheyne Walk, Chelsea**, 1906

Akwaforta, papier; 19,4 x 26,6 (20,6 x 29,5); stan II

Sygn. of. śr.d.: *JPennell*, ndat.; tytuł of. l. d.: *Cheyne Walk*, p. d.: *2° state*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4410

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 49 (*Widok ulicy Cheyne Walk w Londynie, w dzielnicy Chelsea*); Wuertth 1928, poz. 441; Rudzińska 1985, poz. 56; Łódź 1998, s. 79, poz. 56, il.

Pablo Picasso (1881 Malaga – 1973 Mougins)

322. **Nędzarze / Les Pauvres**, 1905

Akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 23,8 x 17,9 (44,4 x 30,8)

Sygn. of. p. d.: *Picasso*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4101

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 222; Warszawa 1962/4, poz. 30; Łódź 1984, poz. 125, il.; Warszawa 1985, poz. 54; Geiser 1933–1968, t. 1, poz. 4; Bloch 1968–1969, t. 1, poz. 3; Buchheim, s. 13, il.; Rudzińska 1989, s. 111, poz. 128, il.; Łódź 1998, s. 79–80, poz. 57; Kacprzak 2012/3, il. s. 28.

Rodolphe Piguet (1840 Genewa – 1915 Genewa)

323. **Rozmarzona / Rêveuse**

Sucha igła barwna, ruletka, papier *van GelderZonen*; 34,7 x 24,6 (50,6 x 38,2)

Sygn. na pl. l. d. i of. p. d.: *Rodolphe Piguet*, ndat.; pieczęć marszanda i wydawcy Charlesa Hessélego: monogram wiązany *CH*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4912

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Monod 1920–1931, t. 6 (1925), s. 33; Rudzińska 1989, s. 111, 113, poz. 129.

Camille Pissarro (1830 Saint-Thomas/Antyle – 1903 Paryż)

324. **Widok portu w Rouen przy komorze celnej / Le Port près la Douane à Rouen**, 1893

Akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 11,7 x 14,9 (27,8 x 36,3); stan II (1907)

Sygn. pieczętką artysty: wiązany monogram *CP* i plakietka z kwiatkiem
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4102
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Bérauld 1885–1892, t. 11 (1891), poz. 25; Warszawa 1956/2, poz. 225; Delteil 1906–1926, t. 17 (1923), poz. 43;
 Monod 1920–1931, t. 6 (1925), s. 48; Rudzińska 1989, s. 113, poz. 130.

325. **Targ w Pontoise / Marché à Pontoise**, ok. 1895

Litografia, papier żeberkowy szaroliliowy; 31 x 22,4 (44,1 x 30,6); stan III, odb. 9/20
 Sygn. ol. p. d.: *C. Pissarro*, ndat.; nap. ol. l. d.: *Ep. déf n° 9 / marché à pontoise s/pierre*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4103
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 226; Warszawa 1962/4, poz. 31, il.; Łódź 1984, poz. 137, il.; Warszawa 1985, poz. 56;
 Delteil 1906–1926, t. 17, poz. 147; Monod 1920–1931, t. 6 (1925), s. 52; Delteil 1925, s. 298; Roger–Marx 1939, il.
 32; Rudzińska 1989, s. 113, 115, poz. 131, il.; Łódź 1998, s. 80, poz. 58, il.; Warszawa 2001, s. 104–105, poz. 26,
 il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 30.

Emil Pottner (1872 Salzburg – ?)

326. **Kaczki w trzcinach / Enten im Schiff**

Akwaforta, sucha igła, papier; 17,4 x 27,8 (26,8 x 33,4)
 Sygn. ol. p. d.: *E. Pottner*, ndat.; nap. ol. l. d.: *L-XXX n°7*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4499
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Łódź 1998, s. 81, poz. 59, il.

Jean-François Raffaëlli (1850 Paryż – 1924 Paryż)

327. **Droga z wysokimi drzewami / La route aux grands arbres**, 1894

Sucha igła barwna, papier japoński; 15,8 x 19,8 (24,8 x 29); stan IV w pięciu kolorach; odb. 69/100
 Sygn. ol. p. d.: *J.F. Raffaëlli*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4104
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 229 (*Krajobraz wiejski z szeroką drogą*); Warszawa 1962/4, poz. 32 (*Pejzaż z drogą
 polną i wysokimi drzewami*); Łódź 1984, poz. 138; Delteil 1906–1926, t. 16 (1923), poz. 17; Bourcard 1912, s. 605;
 Monod 1920–1931, t. 6 (1925), s. 140; Delteil 1925, s. 387; Courboin 1926, il. 1108; Rudzińska 1989, s. 115, poz. 132;
 Łódź 1998, s. 81–82, poz. 60, il.

328. **Ulica Révolte w Neuilly / La route de la Révolte à Neuilly**, 1895

Sucha igła barwna, papier japoński; 22,6 x 27,7 (42 x 58,8); stan II w trzech kolorach; odb. 23/100
 Sygn. ol. p. d.: *J. F. Raffaëlli*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4633
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 228 (*Dzień targowy w mieście*); Delteil 1906–1926, t. 16 (1923), poz. 61; Monod
 1920–1931, t. 6 (1925), s. 143; Rudzińska 1989, poz. 115, poz. 133, il.

Richard Ranft (1862 Plainpalais k. Genewy – 1931)

329. **Barka / La péniche**

Akwatinta barwna, papier; 16,8 x 29,7 (32,4 x 49,4)
 Sygn. na pl. p. d.: *Richard Ranft*; sygn. ol. p. d.: *Richard Ranft*, ndat.; nap. ol. obcą ręką p. d.: *La péniche*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4913
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Łódź 1998, s. 82, poz. 61.

Henri Rivière (1864 Paryż – 1951)

330. **Odpuść w kościele St. Anne la Palud / Le Pardon de Sainte-Anne-le-Palud**, 1890

Drzeworyt barwny z sześciu klocków, plansza sklejana z sześciu części; 34,2 x 14,7 (42,5 x 126,3)
 Sygn. na klocku p. d.: *Henri Rivière*, stempel artysty: *HR*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4634
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
 Lit.: Bourcard 1912, s. 691; Monod 1920–1931, t. 7 (1926), s. 14; Melot 1974, poz. 14; Rudzińska 1989, s. 117,
 poz. 134.

331. **Bretania, sosny / Bretagne, les pins**, 1909

Akwaforta, akwatinta, papier żeberkowy *Arches*; 22,7 x 34,8 (30,6 x 43,8)

Sygn., dat. na pl. l. d.: *HR 1909*, sygn. ol. l. d.: *Henri Rivière*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4637

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 117, poz. 135.

332. **Bretania, skały przy brzegu / Bretagne, les rochers**, 1910

Akwaforta, akwatinta, papier żeberkowy *Arches*; 27,7 x 41,2 (32,7 x 50)

Sygn., dat. na pl. p. d.: *HR 1910*, sygn. ol. p. d.: *Henri Rivière*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4636

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 117, poz. 136.

333. **Bretania, łodzie rybackie / Bretagne, les barques de pêche**, 1910

Akwaforta, akwatinta, papier żeberkowy *Arches*; 22,7 x 34,7 (30,6 x 43,8)

Sygn., dat. na pl. l. d.: *HR 1910*, sygn. ol. p. d.: *Henri Rivière*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4635a

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 233; Rudzińska 1989, s. 117, poz. 137.

334. **Bretania, łodzie rybackie / Bretagne, les barques de pêche**, 1910

Akwaforta, akwatinta, papier żeberkowy *Arches*; 22,7 x 34,7 (30,5 x 44,4)

Sygn., dat. na pl. l. d.: *HR 1910*, sygn. ol. l. d.: *Henri Rivière*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4635b

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 117, 120, poz. 138, il.

335. **Młocka przy stodole / Le battage devant la grange**, 1911

Akwaforta, akwatinta, papier żeberkowy *Arches*; 22,3 x 35 (30,6 x 43,8)

Sygn., dat. na pl. p. d.: *HR / 1911*, sygn. ol. p. d.: *Henri Rivière*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4112

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 234; Rudzińska 1989, s. 120, poz. 139.

336. **Wioska bretońska / Un village de Bretagne**

Litografia barwna, papier; 54,3 x 82,8 (64,7 x 89,7)

Sygn. na pl. p. d.: *Henri Rivière*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4808

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 120, poz. 140.

337. **Bretania, skaliste wybrzeże / Bretagne, un rivage rocheux**

Litografia barwna, papier; 54,4 x 83 (64,7 x 89,5)

Sygn., dat. na pl. l. d.: *Henri Rivière*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4809

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 120, poz. 141, il.

Manuel Robbe (1872 Paryż – 1936)338. **Kobieta przy toaletce / Femme à sa toilette**, ok. 1904

Sucha igła barwna, odb. z jednej płyty, papier żeberkowy *Arches*; 49,6 x 37 (61,3 x 44,5)

Sygn. ol. p. d. w obrębie komp.: *Manuel Robbe*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4909

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Łódź 1984, poz. 153; Warszawa 1985, poz. 62; Rudzińska 1989, s. 120–122, poz. 142; Campbell 1995, poz. 286; Łódź 1998, s. 82–83, poz. 62.

Auguste Rodin (1840 Paryż – 1917 Meudon)339. **Portret Victora Hugo, głowa en face / Victor Hugo, de face**, 1886

Sucha igła, papier żeberkowy *Arches*; 22,5 x 17,7 (42,3 x 29,5); stan III

Sygn. na pl. pośrodku: *AR*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4105

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 235; Warszawa 1962/4, poz. 34, il.; Łódź 1984, poz. 154; Warszawa 1985, poz. 63; Béraldi 1885–1892, t. 11 (1891), poz. 2; Delteil 1906–1926, t. 6 (1910), poz. 7; Bourcard 1912, s. 694; Monod 1920–1931, t. 7 (1926), s. 30; Courboin 1926, il. 1037; Delteil–Collection 1928, poz. 356; Roger–Marx 1939, il. 34; Chase 1946, s. 5, il.; Melot 1984, poz. 30; Rudzińska 1989, s. 122, poz. 143, il.; Łódź 1998, s. 83, poz. 63.

Auguste Roedel (1859 – 1900 Paryż)

340. *Wspomnienie z Hiszpanii / Souvenir d'Espagne*, ok. 1895–1898

Litografia barwna, papier; 29 x 39 (34,4 x 55)

Sygn. i nap. na pl. p. d.: *Souvenir / d'Espagne / A Roedel*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4813

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Rudzińska 1989, s. 122, 125, poz. 144.

Félicien Rops (1833 Namur – 1898 Essonnes)

341. *Ostatni Flamandowie / Les derniers Flamands*, 1857

Litografia, papier; 27,3 x 19,8 (44 x 34)

Sygn. na pl. l. d.: *Félicien Rop*, ndat.; nadruki poniżej komp. l. d.: *Imp.Ph.Ham, rue des Pierres 76*, p. d.: *A Nadar Félicien Rops*, tytuł na górze planszy: *Les Derniers Flamands*, tekst komentarza na dole: *Voyez vous, Monsieur Coremans, Paris c'est une ville ousque c'est tous les / jours fetes de Septembre ... mais pas un bon verre de faro a trouver ...*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4135

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Mascha 1910, poz. 137; Bory 1977, poz. 184; Rudzińska 1985, poz. 66; Warszawa 1988, poz. 49; Łódź 1998, s. 83–84, poz. 64.

342. *Porządek panuje w Warszawie*, 1863

Litografia, papier; 36,8 x 30,2 (49,1 x 35,5)

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4137

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Mascha 1910, poz. 219; Exteens 1928, poz. 166; Rudzińska 2008, il. 17

343. *Praczkii / Les laveuses*, po 1874

Heliograviura, akwaforta, sucha igła, papier; 22 x 15 (34,8 x 30,9)

Nsygn., ndat.; czerwona pieczętka kolekcjonera: *HG*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4159

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Mascha 1910, poz. 523; Bory 1977, poz. 327; Warszawa 1988, poz. 91; Łódź 1998, s. 84, poz. 65.

344. *Sfinks / Le Sphinx*, 1886

Akwaforta, miękki werniks, papier; 28,2 x 20,3 (52,4 x 34,7); odb. z płyty galwanizowanej

Sygn. czerwona kredką śr. d.: *Fély Rops*, ndat.; nap. ol. obcą ręką p. d.: *Diaboliques / Le Sphynxe (grande Planche) / La planche réduite a servi de Frontispice aux Diaboliques de Barbey d'Aurevilly*; czarna pieczętka kolekcjonerska barona de Tinan: litera japońska w kółku.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4259

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Mascha 1910, poz. 846; Bory 1977, poz. 47; Warszawa 1988, poz. 119; Lugt 1921, poz. 1771; Łódź 1998, s. 84–85, poz. 66.

345. *Przy uccie ateistów / A un diner d'athées*, 1886

Akwaforta, miękki werniks, papier; 27 x 19 (46,2 x 30,6); odb. z płyty galwanizowanej

Nsygn., ndat.; nap. na pl. g.: *A un diner d'Athées*; nap. ol. p. d.: *A un diner d'athées*; czerwona pieczętka kolekcjonerska: *HG*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4263

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera

Lit.: Mascha 1910, poz. 854; Bory 1977, poz. 45; Warszawa 1988, poz. 124; Łódź 1998, s. 85, poz. 67, il.

346. *Pianistka / Une Pianiste Shaker*, 1888

Akwaforta, miękki werniks, sucha igła, papier zeberkowy; 16,7 x 11,9 (28,1 x 20,3)

Sygn. na pł. p. d.: *FR/ Buffalo/ 88*, sygn. czerwoną kredką śr. d.: *FR*; nap. ol. obcą ręką: *chanteuse de psalmes / chez les Shakers*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4189
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Mascha 1910, poz. 898; Bory 1977, poz. 361; Rudzińska 1985, poz. 75; Campbell 1995, poz. 293; Łódź 1998, s. 85, poz. 68.

Jan Rubczak (1882 lub 1884 Stanisławów – 1942 Oświęcim)

347. *Skalka*, 1908

Akwaforta, akwatinta, papier; 25,6 x 27,5 (28 x 29,4); odb. brązowa
 Sygn., dat. ol. p. d. w obrębie komp.: *Jan Rubczak 908*; nap. na pł. l. d.: „*Skalka*” *Oryginal. Akwaforta Jana Rubczaka*; p. d.: *Nakład Tow. Przyj. Sztuk Pięknych w Krakowie 1908 r.*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4699
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 39; Wiercińska 1969, s. 315; Wrocław 1983, poz. 456 (datowanie 1907); Rudzińska 1985, poz. 20; Rudzińska–mps, poz. 130; Łódź 1998, s. 85–86, poz. 69.

348. *Wejście do kościoła św. Barbary w Krakowie / Ogrójec przy kościele św. Barbary w Krakowie*, 1911

Akwaforta, papier; 24,8 x 30 (30 x 39,9); odb. ciemnobrązowa
 Nsygn., ndat.; nap. ol. p. d. w połowie odcięty: *Godło „Maryla”*; nap. ol. na odwrocie: *Konkurs II nagroda / Maryla / wejście do kościoła św. Barbary w Krakowie / cena 50 K.*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4709
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 38, „*Sztuka*” (Lwów) 1911, z. 3, s. 145, il.; Wilder 1913, poz. 306; Warszawa 1914, poz. 278; Dobrowolski 1963, s. 347; Rudzińska 1984, s. 187, il. 9; Rudzińska 1985, poz. 21; Rudzińska–mps, poz. 134; Łódź 1998, s. 86, poz. 70; Zakopane 2011, s. 38, 40, il. s. 23.

Charles Haslewood Shannon (1863 Sleaford – 1937 Kew)

349. *Zbieracze muszelek / Shell-gatherers*, 1894

Litografia, papier; 35,6 x 20,8, w świetle passe-partout (52,8 x 37,9)
 Sygn. na pł. l. d.: *ChS*, ndat.; czerwona pieczętka kolekcjonerska: *HG*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4415
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Ricketts 1902, poz. 20; Łódź 1998, s. 87, poz. 71, il.

350. *Pałac. Portret Reginalda Savage / Le Fumeur. A portrait of the artist and wood-engraver Reginald Savage*, 1895

Litografia, papier zeberkowy; 26,6 x 24,4
 Sygn. na pł. p. d.: *CHS*; sygn. ol. p. d.: *C. H. Shannon*, ndat.
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4414
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Ricketts 1902, poz. 29; Łódź 1998, s. 87, poz. 72.

Władysław Skoczylas (1883 Wieliczka – 1934 Warszawa)

351. *Profil górala*, 1910

Sucha igła, akwaforta; 34,7x24,6 (457x346)
 Nsygn., ndat.; dedykacja na pł.: *Henrykowi / Grohmanowi / „Sztuka podhalańska” / Jan Dworski / Wł. Skoczylas / W. Brzega St. Raśnik K. Brzozowski / St. Gałek Jan Skotnicki*
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4724
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Woźnicki 1925, s. 22 (Głowa starca (akwaforta); Grońska 1966, s. 17, il.; Warszawa 1979, poz. 49; Rudzińska 1984, s. 189, 193, il.; Rudzińska 1985, poz. 27; Rudzińska–mps, poz. 162; Łódź 1998, s. 87–88, poz. 73; Zakopane 2011, s. 38, 50.

352. *Głowa górala / Stary góral*, 1911

Akwaforta, papier; 24,6 x 34,2 (36,8 x 50)
 Sygn., dat. na pł. l. g.: *S. W. 1911* (9 odwrócona)
 Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4723 a
 Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: „*Krakowski Miesięcznik Artystyczny*” 1911, nr 8, s. 93; „*Sztuka*” (Lwów) 1911, z. 3, s. 147, il. s. 144; „*Świat*” 1911, nr 31, s. 9, il.; „*Tygodnik Ilustrowany*” 1911, nr 32, s. 628; Czarnocka 1962, s. 242; Grońska 1966, s. 17;

Wiercińska 1969, s. 337; Warszawa 1979, poz. 50 (mylnie odczytana data, jako litery *ien*); Rudzińska 1984, s. 187, il.; Rudzińska 1985, poz. 28; Rudzińska–mps, poz. 163; Warszawa 1996/1, s. 366, poz. XIII/21, il.; Łódź 1998, s. 88, poz. 74; Zakopane 2011, il. s. 17; Kacprzak 2012/3, s. 40, 46, il. s. 32.

353. Kościółek drewniany, 1914

Akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 34,4 x 44,2 (44,1 x 61,3)

Sygn., dat. ol. p. d.: *Wł. Skoczylas 1914*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4726

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 52; Rudzińska 1985, poz. 30; Rudzińska–mps, poz. 168; Łódź 1998, s. 88–89, poz. 75, il.

354. Porwanie Europy, 1920

Drzeworyt, papier żeberkowy; 15,5 x 18,5 (29,1 x 34,5)

Sygn. ol. p. d.: *Wskoczylas*, dat. ol. l. d.: 1920; nap. ol. l. d.: *Europa*, na odwrocie ol.: *„Europa” / (Porwanie Europy) / 1920*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4743

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Woźnicki 1925 s. 24; Cieślowski 1934, poz. 39 (*Porwanie Europy (małe)*); Rudzińska–mps 184; Łódź 1998, s. 89, poz. 76.

Jan Skotnicki (1876 Bobrowniki – 1968 Podkowa Leśna)

355. Wejście do kościoła St.Germain l'Auxerrois w Paryżu, 1911

Akwaforta, papier; 19,8 x 27,6 (31,5 x 35,1); odb. retuszowana pędzlem kolorem granatowym i złotem

Nsygn., ndat.; nap. ol. obcą ręką na dawnym passe-partout: *Skotnicki / Wejście do Kość.St.Germain l'Auxerrois w Paryżu / 1911 / (20/28) / nb na wyst.jub.*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4886

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 58; Wilder 1913, poz. 399; Warszawa 1957, poz. 4; Rudzińska 1985, poz. 33; Warszawa 1996/1, s. 371, poz. XIII/ 90 (*Kościół w Paryżu*); Rudzińska–mps, poz. 205; Łódź 1998, s. 89–90, poz. 77; Zakopane 2011, il. s. 41.

356. Dama siedząca w fotelu, przed 1913

Akwaforta, papier; 23,9 x 18 (38 x 26,2); odb. ciemnozielona

Sygn. na pl. l. g. znacznikiem artysty: dwie strzałki skierowane w przeciwnie strony, sygn. ol. p. d.: *Jan Skotnicki*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4894

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Wilder 1913, poz. 368; Rudzińska–mps, poz. 221; Łódź 1998, s. 90, poz. 78.

Max Slevogt (1868 Landshut – 1932 Neukastel)

357. Taniec czarownic / Hexentanz, 1903

Akwaforta, papier; 16 x 21,9 (22,7 x 31,8)

Sygn. ol. p. d.: *Slevogt*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4511

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Waldmann 1921, il. 2; Rudzińska 1985, poz. 94; Łódź 1998, s. 90, poz. 79.

358. Tancerka (Marietta di Rigardo) / Tänzerin

Akwaforta, sucha igła, papier; 31,8 x 24 (51,3 x 41,5)

Sygn. ol. p. d.: *Slevogt*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4513

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Łódź 1998, s. 91, poz. 80.

Jan Stanisławski (1860 Olszana na Ukrainie – 1907 Kraków)

359. Krajobraz z laskiem brzozywym. Wariant I (1904)

Litografia barwna, papier w odcieniu szarooliwkowym; 24,2 x 17 (30,2 x 25,2)

Sygn. na pl. l. d.: *JS*, sygn. ol. p. d.: *Jstanisławski*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4897

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1979, poz. 61; Kraków 1957, poz. 180; Sopot–Kraków 1965, poz. 310; Kraków 1978, poz. 461; Rudzińska 1985, poz. 39; Rudzińska–mps, poz. 231; Łódź 1998, s. 91, poz. 81.

Theophile-Alexandre Steinlen (1859 Lozanna – 1923 Paryż)360. *Apostol / L'Apotre*, 1902

Akwaforta na cynku, papier żeberkowy *Arches*; 34,2 x 18,7 (44,1 x 30,7); stan avant la lettre

Sygn. of. p. d.: *Steinlen*, ndat.; sucha pieczęćka wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4107

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Crauzat 1913, poz. 42; Rudzińska 1989, s. 125, poz. 145.

361. *Akt siedzącej kobiety upinającej włosy / Femme de trois quarts se coiffant. 5-e grand nu*, 1902

Akwatinta na cynku, miękki werniks, papier; 35,6 x 22,4 (50 x 32,5)

Sygn. of. p. d.: *Steinlen*, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4109

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 36; Crauzat 1913, poz. 93; Monod 1920–1931, t. 7 (1926), s. 262; Rudzińska 1989, s. 125, poz. 146, il.

362. *Nędza i przepych / Misère et splendeur*, 1908

Litografia, papier; 20,2 x 15,2 (32,3 x 26,4)

Sygn. na pl. i of. p. d.: *Steinlen*, ndat.; sucha pieczęćka wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4108

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 237; Warszawa 1962/4, poz. 35; Crauzat 1913, poz. 287; Monod 1920–1931, t. 7 (1926), s. 265; Rudzińska 1989, s. 128, poz. 148.

363. *Tulacze / Les Errants*, 1911

Odprysk, akwatinta i sucha igła na cynku, papier żeberkowy *Arches*; 24,4 x 32,8 (32,7 x 50,5); stan IV; odb. 6/10

Sygn. of. p. d.: *Steinlen*, ndat.; sucha pieczęćka wydawcy: *Ed. Sagot / Editeur / Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4106

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Lugt 1921, poz. 2254; Warszawa 1956/2, poz. 236 (*Para wędrowców*); Łódź 1984, poz. 158, il.; Crauzat 1913, poz. 106, il.; Monod 1920–1931, t. 7 (1926), s. 262; Warszawa 1978/2, poz. 176; Rudzińska 1989, s. 125, 128, poz. 147; Łódź 1998, s. 92, poz. 82.

Max Švabinský (1873 Kroměříž – 1962 Praga)364. *Stara kobieta w szalu / Babička v šalu*, 1906

Akwaforta, papier; 19,1 x 14,2 (31,6 x 24,7); odb. próbna

Sygn. of. p. d.: *M Svabinsky*, ndat., nap. of. na odwrocie: *Svabinsky Grossmutter Probedruck*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4578

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1962/4, poz. 72 (*Babunia*); Studio 1913, tabl. 240; Páleníček–Švabinská 1976, poz. 24, il.; Łódź 1998, s. 92–93, poz. 83.

Henri de Toulouse-Lautrec (1864 Albi – 1901 Paryż)365. *Modystka. (Starsi panowie) / Les vieux messieurs*, 1894

Litografia, papier żeberkowy; 22 x 16,5 (46,5 x 32,8), stan III

Sygn. na pl. p. d.: monogram *HTL* w kole, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4639

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1956/2, poz. 239, il. (*Modystka Renée Vert*); Warszawa 1962/4, poz. 37, il. na okładce; Łódź 1984, poz. 160, il. 14; Warszawa 1985, poz. 64; Delteil 1906–1926, t. 10 (1920), poz. 75; Adhémar 1965, poz. 80; Wit-trock 1985, poz. 57; Monod 1920–1931, t. 8 (1928), s. 68; Mrozińska, Sawicka 1978, poz. 167, il.; Rudzińska 1989, s. 128, 131, poz. 149, il.; Łódź 1998, s. 93–94, poz. 84, il.; Jordan 2006, s. 390.

366. *May Belfort z rozpuszczonymi włosami / May Belfort en cheveux*, 1895

Litografia, papier; 32,5 x 22,2 (58,5 x 41,5)

Sygn. p. d.: pieczęćka artysty: monogram *HTL* w kole, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Kleinmann Rue de la Victoire, Paris*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4641

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1906–1926, t. 10, poz. 118; Monod 1920–1931, t. 8 (1928), s. 69; Adhémar 1965, poz. 118; Łódź 1984,

poz. 161; Warszawa 1985, poz. 65; Wittrock 1985, poz. 116; Rudzińska 1989, s. 131, poz. 150, il.; Łódź 1998, s. 94, poz. 85; Jordan 2006, s. 390; Kacprzak 2012/3, il. s. 34.

367. *Portret panny „Pois Vert” / Mademoiselle Pois Vert*, 1895

Litografia, papier; 18 x 19 (51,5 x 40)

Sygn. na pł. l. d.: monogram HTL w kole, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Ed. Kleinmann 8 Rue de la Victoire, Paris* Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4642

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Bourcard 1912, s. 373; Delteil 1906–1926, t. 10 (1920), poz. 126; Monod 1920–1931, t. 8 (1928), s. 70; Delteil 1928, poz. 373; Dortu 1971, t. 6, poz. D.3–788, D.3–789; Adhémar 1965, poz. 141; Rudzińska 1989, s. 131, poz. 151, il.; Jordan 2006, s. 390.

368. *W piwiarni / Au Hanneton (a la Brasserie)*, 1898

Litografia, papier; 35,5 x 26 (46,1 x 31,5)

Sygn. na pł. p. d.: monogram HTL w kole, sygn. ol. p. d.: *T Lautrec*, pieczęta artysty; monogram HTL w kole, ndat.; suchy tłok wydawcy: *Goupil et Cie/ Editeurs/ a Paris* Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4640

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Delteil 1906–1926, t. 10 (1920), poz. 272; Monod 1920–1931, t. 8 (1928), s. 75; Roger Marx 1939, il. 58; Chase 1946, il.; Warszawa 1956/2, poz. 240; Warszawa 1962/4, poz. 38; Adhémar 1965, poz. 290; Rudzińska 1989, s. 131, poz. 152, il.; Jordan 2006, s. 390.

Félix Vallotton (1865 Lozanna – 1925 Paryż)

369. *Piękny wieczór / Le beau soir*, 1892

Drzeworyt, papier; 22,7 x 31,1 (26,5 x 34,7)

Sygn. na pł. p. d.: *FV*, sygn. ol. p. d.: *f Vallotton*, ndat.; tytuł na pł. l. d.: *Le beau soir*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4110

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Meier-Graefe 1898, poz. 11; Godefroy 1932, poz. 92, il.; Hahnloser-Bühler 1936, poz. 116; Warszawa 1962/4, poz. 39, il.; Vallotton, Georg 1972, poz. 98, il.; Łódź 1984, poz. 164; Warszawa 1985, poz. 68; Rudzińska 1989, s. 135, poz. 153, il.; Łódź 1998, s. 94–95, poz. 86; Kacprzak 1998/1, s. 99, il.

Eugène Viala (1859 Salles–Curan – 1913 Salles–Curan)

370. *Głowa Orfeusza. Orfeusz – sztuka wszystko wyjaśni / La tête d'Orphée – l'art éclaira tout*

Akwaforta, papier żeberkowy *Imprimerie Ch. Wittman*; 27,8 x 39,6 (36,6 x 47,6)

Sygn. i nap. na pł. l. d.: *E. Viala la tête d'Orphée*; sygn. ol. p. d.: *EV. 212–...*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4111

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Rudzińska 1989, s. 135–137, poz. 154, il.

Herman Vogel (1856 Flensburg – 1918 Paryż)

371. *Postać męska / Un personnage*, n.p.n. 1890

Akwaforta, papier żeberkowy; 10,6 x 7,2 (17,6 x 11,7)

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4079

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Béraldi 1885–1892, t. 10, s. 24; Béraldi 1885–1892, t. 12 (1892), poz. 249; Rudzińska 1989, s. 137, poz. 155.

Wacław Wąsowicz (1891 Warszawa – 1942 Wilanów)

372. *Kościół SS. Sakramentek na Nowym Mieście w Warszawie*, 1927

Drzeworyt, papier żeberkowy; 15,8 x 11,8 (17,3 x 14,1)

Sygn. na pł. l. g.: *Wacł Wąsowicz*, sygn. i data ol. l. d.: *1927 Warszawa*; p. d.: *Wacł. Wąsowicz*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4899/1

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera Lit.: Warszawa 1929/1, poz. 90; „Robotnik” 1929, nr 20; Poznań 1929 poz. 2292; Warszawa 1969, poz. III 45; Grońska 1994, poz. 586; Rudzińska–mps, poz. 238; Łódź 1998, s. 95, poz. 87, il.

373. *Bydgoszcz, most*, 1927

Drzeworyt, papier żeberkowy; 11,9 x 15,6 (14,2 x 17,3)

Sygn. na pl. l. g.: *Wacł Wąsowicz*, sygn. i data of. p. d.: *Wacł. Wąsowicz*, l. d.: 1927 *Bydgoszcz*
Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4899/4

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Brosig 1929 poz. 755 (*Widok z Bydgoszczy – Most Teatralny*, z teki); Wallis 1929, il. (*Bydgoszcz, 1929*); „Robotnik” 1929, nr 20; Warszawa 1929/1, poz. 90; Poznań 1929, poz. 2292; Warszawa 1969, poz. III 48; Grońska 1994, poz. 586; Rudzińska–mps, poz. 241; Łódź 1998, s. 95–96, poz. 88.

Lucien Henri Weil /Weiluc/ (czynny w Paryżu XIX/XX w.)

374. *Podobizna panny Frou-Frou / Estampe de Frou-Frou*, 1908

Akwatinta barwna, akwaforta, papier żeberkowy *Arches*; 54,4 x 40,4 (72 x 55,8)

Sygn. dat. na pl. p. d.: *Weiluc /1908*, sygn. piórem p. d.: *Weiluc*, obok rysunek piórem: główka kobieca, stempel drukarza i grafika E. Delâtre'a: *ED*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4910

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Rudzińska 1989, s. 137, poz. 156, il.

James Abbot McNeill Whistler (1834 Lowell – 1903 Londyn)

375. *Wnętrze kuchni / The Kitchen*, ok. 1858

Akwaforta, papier żeberkowy; 22,2 x 15,5 (32,3 x 22), stan II

Sygn. na pl. p. d.: *Whistler / imp. Delâtre. Rue St. Jacques 171*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4435

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Kennedy 1910, poz. 24; Warszawa 1962/4 s. 54, il. 12; Melot 1974, poz. 111; Rudzińska 1985, poz. 61; MacDonald 1995, poz. 235, il.; Łódź 1998, s. 96, poz. 89, il.

376. *Staruszka sortująca szmaty*, 1858

Akwaforta, papier żeberkowy; 20,7 x 14,5 (25,1 x 19,5)

Nsygn., ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4436

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Kennedy 1910, poz. 21; Rudzińska 2008, il. 16.

377. *Limehouse / The Limehouse*, 1878

Litografia, papier; 17,3 x 26,3 (22,3 x 31); stan II, odb. próbna

Sygn. na pl. p. d.: rysunek motyla, ndat.; nap. of. l. d.: *N°4 Limehouse*; nap. of. na odwrocie: *Trial proof – fine impression – Limehouse*

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4432

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Way 1914, poz. 4; Łódź 1998, s. 96–97, poz. 90.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)

378. *Sosny z Połągi*, 1908

Algrafia, papier; 30,4 x 39,8 (35 x 48)

Sygn. of. p. d. w obrębie komp.: *LWycz*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4792

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Twarowska 1962, il. 74; Wellisz 1970, poz. 51; Rudzińska 1985, poz. 43; Rudzińska–mps, poz. 258; Łódź 1998, s. 97, poz. 91, il.; Kacprzak 2012/3, il. s. 36.

379. *Hucul z sakiem*, 1910

Litografia, papier; 37,5 x 33,1 (43,1 x 43,5)

Sygn. of. p. d.: *LWycz*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4780

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Rudzińska 1985, poz. 44; Grońska 1994, poz. 621; Rudzińska–mps, poz. 259; Łódź 1998, s. 98, poz. 92.

380. *Stary chłop / Starzec w kożuchu*, 1912

Litografia, papier; 26,2 x 28 (26,8 x 36,5), naklejony całą powierzchnią na podkładkę z kartonu, 40 x 53,8

Sygn. of. p. d.: *LWycz*, ndat.

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4780

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Wellisz 1970, poz. 86; Wyczółkowski, poz. 153 (*Starzec – z Teki Ukraińskiej*); Grońska 1994, poz. 623; Rudzińska–mps, poz. 278; Łódź 1998, s. 98, poz. 93.

Anders Zorn (1860 Utmeind k. Mora – 1920 Mora)

381. *Portret artysty z żoną / Zorn et sa femme*, 1890

Akwaforta, papier żeberkowy; 31,2 x 21 (43,6 x 33,8); stan II

Sygn., dat. na pł. p. d.: 18 Zorn 90, sygn. ol. p. d.: Zorn

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4368

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Warszawa 1962/4 62, il.18; Delteil 1906–1926, t. 4 (1909); 42; Łódź 1998, s. 98, poz. 94, il.

382. *Kąpiąca się w cieniu skał / Baigneuse à l'ombre des rochers*, 1909

Akwaforta, papier żeberkowy van Gelder Zonen; 23,9 x 15,9 (37,2 x 27,9)

Sygn., dat. na pł. p. d.: 19 Zorn 09; sygn. ol. p. d.: Zorn; nap. ol.na odwrocie: Bräddjup

Warszawa, Gab. Ryc. BUW, nr inw.: Inw. Dep. 4373

Hist.: 1939 przekazana jako wieczysty depozyt do zbiorów Gab. Ryc. BUW, zgodnie z testamentem kolekcjonera
Lit.: Łódź 1998, s. 99, poz. 95.

RZEŻBA

Artysta nieokreślony (Berlin, 1. ćw. XX w.)

383. *Herkules z łanią kerynejską*, ok. 1910

Nsygn., ndat.

Piaskowiec, płaskorzeźba

Łódź, MKA (willa Henryka Grohmana), zwieńczenie kominka w gabinecie kolekcjonera

Lit.: Jordan 2006, s. 370, il.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Alexandre Bigot (1862–1927)

384. *Talerzyk*, 1900–1910

Kamionka brązowa, szkliva naciekowe; 2,3 x 15,3 (śred.)

Sygn. na spodzie dna w wycisku: nap. *Grès de Bigot*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 926

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Pelka 1924, s. 113–114; Kolonia 1975, s. 39, 162, 163; Pelichet, Duperrex 1976, s. 41, 92, 93; Makus 1981, s. 42–47; Gdańsk 1989, s. 20; Łódź 1998, s. 143, poz. 1, il.

Jean Carriès (1855 Lyon – 1894 Paryż)

385. *Głowa dziecka*, ok. 1890

Kamionka brązowa, szklivo opakowe, redukcyjne; 11 x 18,5

Sygn.: *Jean Carriès*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 913

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Pelka 1924, s. 107, 108, 109, il. 158; Cleveland 1975, s. 174, poz. 222; Kolonia 1975, s. 41, 165, poz. 11; Pelichet, Duperrex 1976, s. 51, 92, 98; Makus 1981, s. 22, 52–54; Łódź 1998, s. 144, poz. 2.

Émil Decoeur (1876–1953)

386. *Czarka*, ok. 1900

Kamionka szara, szklivo seledynowe, marmoryzowane; wys. 7,8 x 13,8 (śred.)

Sygn. na spodzie (wycisk): *ED*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 919

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 145, poz. 3, il.

387. *Wazonik*, ok. 1900

Kamionka szara, szklivo szare, krakelowane; wys. 12 x 7,7 (śred.)

Sygn. na spodzie (wycisk): *ED*, ndat.; znak własnościowy *HG 1241*
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 972
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Łódź 1998, s. 145, poz. 4.

388. **Patera**, ok. 1900
 Kamionka jasnougrowa, szkliwo szaro-różowe; 12,7 x 11,3 (śred.)
 Sygn. na spodzie stopy (wycisk): *ED*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 969
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Kolonia 1975, s. 46, 171, 172; Pelichet, Duperrex 1976, s. 35, 71, 96, 180; Makus 1981, s. 74–75; Łódź 1998, s. 144–145, poz. 5.

Clément Massier (1844–1917)

389. **Wazon**, ok. 1890–1900
 Kamionka szara, szkliwo naciekowe–redukcyjne; 25 x 9 (śred.)
 Sygn. na spodzie dna (wycisk): *Massier Golfe–Juan ?*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 921
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Kolonia 1975, s. 58, 59, 189, 190, 396, 397; Pelichet, Duperrex 1976, s. 86; Makus 1981, s. 117, 118; Gdańsk 1989, s. 38; Łódź 1998, s. 146, poz. 6.

Henri Simmen (1879–1964)

390. **Wazonik**, 1910–1914
 Kamionka szara, szkliwo brązowe; 18 x 10,5 (śred.)
 Sygn. na spodzie dna: *Simmen*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 924
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Kolonia 1975, s. 38, 41; Pelichet, Duperrex 1976, s. 72, 187; Makus 1981, s. 168; Łódź 1998, s. 147, poz. 7, il.

Henri de Vallombreuse (1859–1919)

391. **Wazonik**, ok. 1900
 Kamionka szara, szkliwo naciekowe; 16 x 9 (śred.)
 Sygn. na spodzie dna wyryta częściowo zeszlifowana: *....llombreuse*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 971
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Pelichet, Duperrex 1976, s. 93; Łódź 1998, s. 147–148, poz. 8, il.

Artysta nieokreślony, fabryka porcelany spółki Jacob Hermann Bing i Friedrich Gröndahl

392. **Miseczka**, 1915–1930
 Porcelana, szkło barwne, krakelowane; 7 x 13,6 (śred.)
 Sygn. na spodzie stemplem: *B&G Kjobenhavn Danmark / B&G*, dodatkowo wyryte: *B*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 110
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Pelichet, Duperrex 1976, s. 164, 165; Makus 1981, s. 168; Gdańsk 1989, s. 62; Reineking von Bock 1991, s. 16; Łódź 1998, s. 149–150, poz. 12.

Artysta nieokreślony (Francja, XIX/XX w.)

393. **Miseczka**, ok. 1900
 Kamionka brązowa, szkliwo naciekowe, krakelowane; 5,6 x 14,8 (śred.)
 Sygn. w wytloku nieczytelnie, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 927
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Łódź 1998, s. 149, poz. 11.

Artysta nieokreślony (Francja, XIX/XX w.)

394. **Wazonik – butla**, pocz. XXw.
 Kamionka czerwona, szkliwo naciekowe, srebro; 27 x 6,3 (śred.)

Sygn. w wytyku nieczytelnie, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 975
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Łódź 1998, s. 148–149, poz. 10.

Artysta nieokreślony (Francja, XIX/XX w.)

395. **Figurka**, ok. 1900
 Kamionka biała, szklivo naciekowe; 15 x 10 x 8,5
 Nsygn., ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SzC 925
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Pelichet, Duperré 1976, s. 55, 71, 83; Makus 1981, s. 114; Gdańsk 1989, s. 26; Łódź 1998, s. 148, poz. 9, il.

SZTUKA DALEKIEGO WSCHODU

GRAFIKA

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)

396. **Ogród ziarna gorczycy / Jieziyan hua zhuan** (wzornik malarski, seria pojedynczych zeszytów pierwszego tomu podręcznika malarskiego)
 Drzeworyt, papier, egzemplarz podmalowany; 29 x 18,5
 Nsygn., ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZgr 934
 Lit.: Łódź 1998, s. 163–164, poz. 22, il.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

TSUBY

Ichiryuken / Hitotsuyanagi / Masamitsu ? (Japonia, XIX w.)

397. **Tsuba z przedstawieniem pasących się na łacie bawolicy i bawoła**
 Żelazo kute, patynowanie, złoto, shakudo, miedź, rytowanie; 7,6 (śred.)
 Sygn.: *Ichiryuken /Hitotsuyanagi/ Masamitsu sei*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 137
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Warszawa 2005/2, s. 278–279, poz. 112, il.

Takahashi Ietsugu (Japonia, XIX w.)

398. **Tsuba ze sceną pejzażową**
 Shakudo, shibuichi, sentoku, rytowanie, inkrustacja srebrem i złotem; 7 x 6
 Sygn.: *Takahashi Ietsugu sei*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 106
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Warszawa 2005/2, s. 264–265, poz. 105, il.

Jingo (szkoła Shimizu, Japonia, pocz. XIX w.)

399. **Tsuba z motywem kapelusza, worka pielgrzyma**
 Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja mosiądzem w wysokim i niskim reliefie, miedź; 7,8 x 6,5
 Sygn.: *Yasuhiro Jingo saku*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 147
 Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
 Lit.: Warszawa 2005/2, s. 204–205, poz. 75, il.

Nakanori Jochiku (Japonia, XIX w.)

400. **Tsuba z przedstawieniem jastrzębia w locie i małpą siedzącą na drzewie**
 Mosiądz, inkrustacja złotem, srebrem, miedzią i shakudo; 7,9 x 7,6
 Sygn.: *Nakanori*, ndat.
 Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 96

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
Lit.: Warszawa 2005/2, s. 284–285, poz. 115, il.

Enjusai Kanri (szkoła Tsuchiyi Yasuchiki, Japonia, połowa XVIII w.)

401. Tsuba z motywami muszli i roślin wodnych

Żelazo kute, patynowanie, powierzchnia młotkowana, dekoracja inkrustowana w wysokim reliefie, inkrustacja złotem; 7,1 x 6,9

Sygn.: *Enjusai Kanri*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 95

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 140–141, poz. 43, il.

Korekazu (prow. Omi, Japonia, 1673–1681)

402. Tsuba

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja rytowana; 9,1 x 8,6

Sygn.: *Korekazu*, nap. awers: *Namu Amida butsu*, rewers: *Sei suigitari nari ushi*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 130

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 56–57, poz. 1, il.

Kunihide (szkoła Kasuga ?, prow. Higo, Japonia, XVII w.)

403. Tsuba dekorowana wzorem usłojenia drewna (mokume tetsu)

Żelazo kute, trawione, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem; 8,5 (śred.)

Sygn.: *Kunihide*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 113

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 68–69, poz. 7, il.

Masahide (szkoła Asakusa, Edo, Japonia, XVIII w.)

404. Tsuba z dekoracją motywem rzodkwi

Żelazo kute, patynowanie, rytowanie, relief wgłębny, ażur negatywowy; 7,7 x 7,3

Sygn.: *Efu Asakusa ju Masayoshi* (lub *Masahide*), *kao*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 123

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 130–131, poz. 38.

Masanari / Masashige ? (prow. Echizen, Japonia, 1807)

405. Tsuba z motywami tygrysa i smoka

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja w reliefie, inkrustacja złotem i miedzią, shakudo, srebrem; 7,5 x 7,8

Sygn.: *Echizen mae-no kuni*, *Bunka san-nen hachi-gatsu hi Masanari* (lub *Masashige*) *saku*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 88

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 244–245, poz. 95, il.

Masayoshi (prow. Inaba, Japonia, XIX w.)

406. Tsuba z motywem dyni

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem i miedzią w wysokim reliefie; 8 x 8,3

Sygn.: *Gyosai hachi-ju-ni hi-no hachi-gatsu Masayoshi saku*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 84

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 240–241, poz. 93, il.

Koryuken Masayuki (Japonia, pocz. XIX w.)

407. Tsuba z motywem typu „sto chryzantem”

Sentoku, dekoracja w niskim reliefie, inkrustacja złotem, miedzią i shakudo; 6,4 x 5,9

Sygn.: *Koryuken Masayuki kao*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 117

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
Lit.: Warszawa 2005/2, s. 282–283, poz. 114, il.

Ikkosai Mitsumasa (Japonia, XIX w.)

408. Tsuba z przedstawieniem czapli brodzącej w wodzie

Mosiądz, srebro, cyzelowanie, dekoracja rytowana, inkrustacja w wysokim reliefie srebrem, mosiądzem i złotem; 9,2 x 9

Sygn.: *Ikkosai Mitsumasa*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 105

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 165, poz. 29, il.; Warszawa 2005/2, s. 280–281, poz. 113.

Unjodo Nagamasa (Japonia, XIX w.)

409. Tsuba z przedstawieniem koguta przyporośniętym powojem płocie

Shibuichi, shakudo, złoto, miedź, dekoracja w wysokim reliefie, inkrustacja, rytowanie; 6,6 x 5,8

Sygn.: *Unjodo Toshimasa kao*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 133

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 268–269, poz. 107, il.

Naotada (szkoła Akasaka, Japonia, XVIII w.)

410. Tsuba dekorowana motywem drzewców i piór strzał

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja rytowana, azur pozytywow; 7,2 x 7

Sygn.: *Bushu ju Naotada*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 139

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 104–105, poz. 25, il.

Tachibana Shigeyoshi (szkoła Umetada, Japonia, połowa XVII w.)

411. Tsuba zdobiona motywem chińskich monet

Żelazo kute, patynowanie, rytowanie, dekoracja w niskim reliefie, inkrustacja złotem; 8,7 x 7,9

Sygn.: *Umetada Shizaemon Tachibana Shigeyoshi saku*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 102

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 234–235, poz. 90, il.

Soten II ? (szkoła Hikone, prefektura Omi, Japonia, 1. tercja XVIII w.)

412. Tsuba z przedstawieniem taoistycznych mędrców oraz zwierząt i roślin

Żelazo kute, patynowanie, wysoki relief, inkrustacja metalami kolorowymi; 8 (śred.)

Sygn.: *Eshu Hikone ju Nyudo Soten sei*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 82

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 136–137, poz. 41, il.

Tokishige (szkoła Higo, Japonia, XVIII w.)

413. Tsuba z przedstawieniem ptaków siedzących na skale

Żelazo kute, patynowanie, azur negatywow; 7,4 (śred.)

Sygn.: *Tokishige*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 111

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 70–71, poz. 8, il.

Takehara Tomomasa (prow. Kii, Japonia, XVIII w.)

414. Tsuba z przedstawieniem dwojga starych ludzi nad brzegiem morza

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, azur, rytowanie, złocenia; 7 x 6,7

Sygn.: *Nanki Takehara Tomomasa tsukuru kore*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 118

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
Lit.: Warszawa 2005/2, s. 138–139, poz. 42, il.

Nakai Tomotsune II (szkoła Nakai, Hagi, prow. Choshu, Japonia, pocz. XVIII w.)

415. Tsuba z przedstawieniem jaskółek wśród drzew

Żelazo kute, patynowanie, ażur pozytywowo, inkrustacja złotem; 8,3 (śred.)

Sygn.: *Nagto kuni Hagi ju Nakai Zensuke Tomotsune saku*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 100

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 82–83, poz. 14, il.

416. Tsuba z przedstawieniem nietoperza lecącego we mgle

Żelazo kute, patynowanie, ażur pozytywowo; 7,4 (śred.)

Sygn.: *Choshu Hagi Nakai Tomotsune kao*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 125

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 84–85, poz. 15, il.

Ichiryu Tomoyoshi (prow. Mito, Japonia, pocz. XIX w.)

417. Tsuba z medalionami z przedstawieniem smoków

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, rytowana, ażur, złocenia; 8,4 x 7,9

Sygn.: *Ichiryu (Hitotsuyanagi) Tomoyoshi*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 119

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 132–133, poz. 39, il.

Tohirosai Toshimitsu (szkoła Tanaka, Japonia, XIX w.)

418. Tsuba z motywem chmur i spienionych fal

Żelazo kute, dekoracja reliefowa, patynowanie, cyzelowanie, inkrustacja złotem; 8,8 x 8,2

Sygn.: *Toshimitsu*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 98

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 164, poz. 25, il; Warszawa 2005/2, s. 246–247, poz. 96, il.

Tsuguhide (prow. Omi, Japonia, pocz. XIX w.)

419. Tsuba z dekoracją motywem usiojenia drewna

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja makume ji; 8,2 x 7,7

Sygn.: *Omi kami Tsuguhide*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 92

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 142–143, poz. 44, il.

Tsuchiya Yasuchika (1670–1744)

420. Tsuba z motywem koni

Mosiądz, miedź, złoto, shakudo, inkrustacja w wysokim reliefie; 6,7 x 5,4

Sygn.: *Tou*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 143

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 256–257, poz. 101, il.

421. Tsuba z przedstawieniem rybaka w łodzi

Mosiądz, złoto, srebro, shakudo, inkrustacja w wysokim reliefie; 7,5 x 6,9

Sygn.: *Tou*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 124

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 258–259, poz. 102, il.

Yorie (styl szkoły Myochin, Japonia, XVIII w.)

422. Tsuba z wizerunkiem kąpiącej się kobiety

Zelazo kute, patynowanie, dekoracja rytowana; 7,7 (śred.)

Sygn.: *Yorie saku*..., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 93

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 144–145, poz. 45, il.

Akao Yoshitsugu (Japonia, 2. poł. XIX w.)

423. Tsuba w kształcie połówek muszli

Zelazo kute, dekoracja rytowana, azur; 7,1 x 6,8

Sygn.: *Akao Yoshitsugu*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 87

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 80–81, poz. 13, il.

Koyo Yasuharu / Yoshimasa (Japonia, połowa XIX w.)

424. Tsuba z przedstawieniem wzburzonego morza, 1853

Zelazo kute, patynowanie, dekoracja w niskim reliefie, rytowanie; 8,7 x 8,3

Sygn.: *Kaei go ne nen roku-gatsu kitsu-jitsu Koyo (Yasuharu) Yoshimasa*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 116

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 266–267, poz. 106, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Akasaka, Japonia, XVIII w.)

425. Tsuba dekorowana motywem kwiatów i gałązek wiśni

Zelazo kute, patynowanie, dekoracja ażurowa; 8 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 129

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 106–107, poz. 26, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Akasaka, Japonia, XVIII–XIX w.)

426. Tsuba z przedstawieniem dwu świerszczy wśród kwiatów i traw

Zelazo kute, patynowanie, dekoracja ażurowa; 7,2 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1080

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 110–111, poz. 28, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Akasaka, Japonia, XVIII–XIX w.)

427. Tsuba z motywem żurawia

Zelazo kute, patynowanie, azur pozytywywy; 7,9 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 141

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 108–109, poz. 27, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Higo, Japonia, XIX w.)

428. Tsuba z motywem kwiatów wiśni i śliwy

Mosiądz, shakudo, inkrustacja srebrem, azur negatywywy; 8,4 x 8,1

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 144

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 276–277, poz. 111, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Kinai, Japonia, ok. 1800)

429. Tsuba z przedstawieniem ptaka z rozpozartymi skrzydłami

Żelazo kute, patynowanie, rytowanie, ażur pozytywowo; 9,3 (śred.)

Sygn.: *Echizen ju Kinai saku*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 110

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 114–115, poz. 30, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Onin, Japonia, XVI w.)

430. Tsuba dekorowana motywem kwiatów chryzantem i śliwy

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja mosiądzem w niskim reliefie, ażur; śred. 8,6

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 90

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 212–213, poz. 79, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XIX w.)

431. Tsuba dekorowana motywami roślinnymi

Miedź, shakudo, mosiądz, dekoracja w wysokim reliefie, inkrustacja kością stoniową, malachitem; 7,7 x 7,4

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 94

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 286–287, poz. 116, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Tanaka, Japonia, pocz. XIX w.)

432. Tsuba z przedstawieniem motyla w locie

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem i mosiądzem; 8 x 7,5

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 85

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 238–239, poz. 92, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Hirata, Japonia, XVIII w.)

433. Tsuba z symbolami skarbów ze statku Takarabune

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem, srebrem i barwną emalią; 6,8 x 6,1

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 128

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 248–249, poz. 97, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Hirata, Japonia, XVII w.)

434. Tsuba z przedstawieniem wiewiórki pośród winnej latorośli

Mosiądz, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja barwnymi emaliami; 6,9 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 77

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 250–251, poz. 98, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Hirata, Japonia, XVII w.)

435. Tsuba zdobiona techniką emalii cloisonne

Żelazo, mosiądz, barwne emalie; 7,4 x 6,8

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 80

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 252–253, poz. 99, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII w.)**436. Tsuba zdobiona motywem rozsypanego igliwia**

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja drutem mosiężnym; 7,8 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 79

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 254–255, poz. 100, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Yokoya, Japonia, XIX w.)**437. Tsuba z wizerunkami Jittoku i Kanzana czytających zwój**

Żelazo kute, patynowanie, rytowanie, dekoracja w niskim reliefie, inkrustacja złotem; 8,7 x 8

Sygn.: *Hanabusa Itcho–no e Kiryusai Somin* ?, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 136

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 224–225, poz. 85, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Shoami ?, Japonia XVIII w.)**438. Tsuba dekorowana motywem kwitnącego krzewu róży, ślimaka i nietoperzy**

Żelazo kute, patynowanie, rytowanie, ażur, inkrustacja złotem i shakudo w wysokim reliefie; 8 x 7,5

Sygn.: *ju* (znak wykonany płaską inkrustacją złotem), ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 148

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 226–227, poz. 86, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Shoami, Japonia XVIII w.)**439. Tsuba zdobiona motywem chińskich monet**

Żelazo kute, patynowanie, shakudo, inkrustacja złotem; 8,4 x 7,8

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 126

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 232–233, poz. 89, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Mino, Japonia, XVIII w.)**440. Tsuba z przedstawieniem modliszek, motyli i ważek pośród kwiatów**

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja shakudo, mosiądzem w niskim reliefie; 8,3 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 138

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 216–217, poz. 81, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Awa-Kenjo, Japonia, pocz. XVIII w.)**441. Tsuba dekorowana motywem wachlarzy ogi**

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja złotem, ażur; 7,3 x 7,1

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 142

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 220–221, poz. 83, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Daigoro, Japonia, pocz. XIX w.)**442. Tsuba z przedstawieniem dzikiej gęsi w locie**

Żelazo kute, patynowanie, ażur pozytywowo; 8,2 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 135

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 88–89, poz. 17, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVII–XVIII w.)**443. Tsuba w kształcie kwiatu malwy**

Żelazo wyłożone wielokrotnie złożonym impregnowanym płótnem i pokryte czarną laką, dekoracja reliefowa wykonana wielobarwną laką; 8,4 x 8,2

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 134

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 146–147, poz. 46, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII w.)**444. Tsuba zdobiona główkami modliszek**

Żelazo kute, patynowanie, ażur; 6,5 x 5,8

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 122

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 150–151, poz. 48, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII w.)**445. Tsuba w stylu kantońskim z ideogramami nawiązującymi do pisma pieczęciowego**

Żelazo kute, patynowanie, srebro, inkrustacja złotem, rytowanie, ażur; 7,6 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 114

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 154–155, poz. 50, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII w.)**446. Tsuba z przedstawieniem feniksów pośród kwiatów paulowni (kiri)**

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja złotem, ażur; 9,3 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 112

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 156–157, poz. 51, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII w.)**447. Tsuba z motywem dwu smoków i pereł wplecionych w wić roślinną**

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja złotem, ażur; 7,8 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 74

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 160–161, poz. 53, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, XIX w.)**448. Tsuba z przedstawieniami pogromcy demonów Shokiego i demona oni**

Shakudo, migaki ji, chirimen ji, inkrustacja złotem, srebrem, mosiądзем, relief wklęsły; 7,2 x 6,8

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 86

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 260–261, poz. 103, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Inaba ?, Japonia, XVIII w.)**449. Tsuba z motywami kwiatów i liści paulowni (kiri)**

Żelazo kute, patynowanie, ażur negatywowy (kage sukashi); 7,4 x 7,6

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 149

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 66–67, poz. 6, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Shoami ?, Japonia, XVII–XVIII w.)

450. Tsuba w formie pięciopłatkowej rozety

Żelazo kute, patynowanie, azur; 7,9 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 140

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 90–91, poz. 18, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVI w.)

451. Tsuba typu ko-katchushi

Żelazo kute, patynowanie, powierzchnia fakturowa w typie ishime, azur; 8,5 x 8,2

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 120

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 58–59, poz. 2, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Migaki lub Shoami, Japonia, XVIII w.)

452. Tsuba w formie buddyjskiego Koła Prawa

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja mosiądzem w niskim reliefie; 8,5 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 76

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 164, poz. 24, il.; Warszawa 2005/2, s. 214–215, poz. 80.

Artysta nieokreślony (szkoła Kaneie, prow. Yamashiro, Japonia, XVIII w.)

453. Tsuba z wizerunkiem wędrowca

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem, srebrem i miedzią; 8 x 7,4

Sygn.: *Yamashiro kuni Fushimi ju Kaneie*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 145

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 166–167, poz. 56, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Kaneie, prow. Yamashiro, Japonia, XVIII w.)

454. Tsuba z wizerunkiem sennina Gamę z kosturem w ręku

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem, shakudo; 7,2 x 6,8

Sygn.: *Yamashiro kuni Fushimi ju Kaneie*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 103

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 168–169, poz. 57, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Kaneie, prow. Yamashiro, Japonia, XVIII w.)

455. Tsuba z wizerunkami świętych buddyjskich i taoistycznych

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem, mosiądzem i shakudo; 8,4 x 7,6

Sygn.: *Yamashiro kuni Fushimi ju Kaneie*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 83

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 170–171, poz. 58, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Kaneie, prow. Yamashiro, Japonia, XVIII w.)

456. Tsuba z wizerunkami pogromcy demonów Shoki

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja w niskim i wysokim reliefie, rytowanie, inkrustacja złotem, shekudo; 8,9 x 9,6

Sygn.: *Yamashiro kuni Fushimi ju Kaneie*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 78

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 172–173, poz. 59, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Kaneie, prow. Yamashiro, Japonia, pocz. XIX w.)

457. Tsuba z przedstawieniem dzikich gęsi

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja złotem i srebrem; 7,9 x 7,5

Sygn.: zatarta nieczytelna, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 127

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 182–183, poz. 64, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Shingen, Japonia, XVII/XVIII w.)

458. Tsuba z dekoracją plecionkową

Żelazo kute, dekoracja rytowana, inkrustacja miedzią; 7,4 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 108

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 166, poz. 30, il.; Warszawa 2005/2, s. 78–79, poz. 12, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Suruga, Japonia, XVI w.)

459. Tsuba z motywami paulowni (kiri)

Żelazo kute, patynowanie, ażur pozytywowo; 8,3 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 107

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 116–117, poz. 31, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Yoshiro, Japonia, XVII w.)

460. Tsuba z motywami kwiatowymi

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja mosiądzem w wysokim reliefie; 7,6 x 8,3

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 75

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 200–201, poz. 73, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Yoshiro, Japonia, XVII w.)

461. Tsuba dekorowana motywem parasola

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja mosiądzem w niskim reliefie, ażur negatywowo; 8,3 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 121

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 202–203, poz. 74, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Tsuchiyi Yasuchiki, Japonia, XVII/XVIII w.)

462. Tsuba z motywem feniksa

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja mosiądzem w niskim reliefie; 8,5 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 91

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 208–209, poz. 77, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Tsuchiyi Yasuchiki, Japonia, XVIII w.)

463. Tsuba z wizerunkiem Darumy ze zwojem w dłoni

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja reliefowa, inkrustacja złotem, srebrem, shakudo; 7,3 x 6,8

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 132

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 184–185, poz. 65, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Nara, Japonia, XVIII/XIX w.)

464. Tsuba z przedstawieniem słońca

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja w niskim reliefie, rytowanie, inkrustacja złotem i mosiądzem; 8,7 x 7,9
Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 89

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 190–191, poz. 68, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Hizen, Japonia, XVIII w.)

465. Tsuba z przedstawieniem rybaka na tle pejzażu

Żelazo kute, patynowanie, dekoracja w wysokim i niskim reliefie, inkrustacja złotem; 8,2 x 7,7
Sygn.: *Hirota* ?, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1092

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 196–197, poz. 71, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII/XIX w.)

466. Tsuba z motywami kwiatów wiśni

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja złotem, ażur negatywowy; 7,8 x 7,3
Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 81

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 122–123, poz. 34, il.

Artysta nieokreślony (szkoła Yoshiro, Japonia, XVII w.)

467. Tsuba z motywami roślinnymi

Żelazo kute, inkrustacja mosiądzem w niskim reliefie, ażur; 8 (śred.)
Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 104

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 165, poz. 28, il.; Warszawa 2005/2, s. 206–207, poz. 76, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII w.)

468. Tsuba typu mamban z wizerunkiem smoka

Żelazo kute, cyzelowane, dekoracja rytowana, ażur pozytywowy; 7,4 x 7
Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 99

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 164–165, poz. 26, il.; Warszawa 2005/2, s. 158–159, poz. 52, il.

Artysta nieokreślony (styl szkoły Jakushi, Japonia, XVIII/XIX w.)

469. Tsuba z przedstawieniem pejzażowym i historią sennina Bashio

Żelazo kute, dekoracja reliefowa, cyzelowanie, inkrustacja złotem i mosiądzem; 6,6 x 6
Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 101

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 165, poz. 27, il.; Warszawa 2005/2, s. 194–195, poz. 70, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, kon. XVI w.)

470. Tsuba typu shingen dekorowana stylizowanym motywem stonogi

Żelazo kute, inkrustacja mosiądzem i drutem; 7,7 (śred.)
Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 97

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 76–77, poz. 11, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, pocz. XIX w.)**471. Tsuba typu sukashi**

żelazo kute, patynowanie, ażur pozytywowo; 7,4 x 7

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 146

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 72–73, poz. 9, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, pocz. XVI/XVII w.)**472. Tsuba typu kyo–sukashi z motywami dzikich gęsi, kwiatu irysa i wodnej strzałki**

Żelazo kute, patynowanie, ażur pozytywowo; 7,9 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 109

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Warszawa 2005/2, s. 74–75, poz. 10, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVII w.)**473. Tsuba z wizerunkiem dwu smoków wśród obłoków**

Żelazo kute, patynowanie, ażur, inkrustacja złotem; 8,2 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 115

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 166, poz. 31, il.; Warszawa 2005/2, s. 152–153, poz. 49, il.

INNE PRZEDMIOTY**Teiji** (Japonia, połowa XIX w.)**474. Inro**

Laka brązowa i czarna, drewno, plakieta ceramiczna prószona złotem maki–e, netsuke drewniane, prostokątne z reliefową dekoracją, ojime wykonane z agatu; 8,7 x 6,9 x 2

Sygn. na ceramicznej plakiecie: *Teiji*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1542

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 159, poz. 8, il.

Jokusai Tsuneo (Japonia, połowa XIX w.)**475. Inro**

Laka roiro, drewno, dekoracja w technice złotej i srebrnej takamaki–e, inkrustacja srebrem, złotem i masą perłową, wnętrze pokryte laką typu nashiji; 5,9 x 5,2 x 1,9

Sygn. pod spodem złotą laką: *Jokasai*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 818

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 158–159, poz. 7, il.

Artysta nieokreślony (manufaktura Bizen, Japonia, XIX w.)**476. Butla na sake**

Kamionka szklwiona, dekoracja reliefowa, inkrustacja masą perłową, zdobienie techniką maki–e; 18 x 11,8 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 226

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 157, poz. 1, il.

Artysta nieokreślony (Seto, Japonia, XIX w.)**477. Chaire**

Kamionka, nierównomiernie pokryta szkliwem czarnym z zielonymi i brązowymi plamkami; 5,5 x 7,3 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1532

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW
Lit.: Łódź 1998, s. 157, poz. 2, il.

Artysta nieokreślony (Seto, Japonia, XIX w.)

478. Chaire

Kamionka, pokryta brązowym szkliwem; 6,3 x 5 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1533

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 157, poz. 3, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII/XIX w.)

479. Chawan

Kamionka, pokryta nierównomiernym, białym i szaro-niebieskim szkliwem, dekoracja złotą laką; 8,4 x 13,5 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1533

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 157–158, poz. 4, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII/XIX w.)

480. Chawan

Kamionka, pokryta nierównomiernym, mleczno-szaro-beżowym szkliwem z ciemnym plamkami, powierzchnia chropowata; 7,2 x 12,5 (śred.)

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1536

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 158, poz. 5, il.

Artysta nieokreślony (Chiny, XVIII/XIX w.)

481. Figurka mędrca

Brąz, drewno; wys. 32,5

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1539/a,b

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 158, poz. 6, il.

Artysta nieokreślony (Japonia, XIX w.)

482. Netsuke

Drewno inkrustowane kością słoniową; 9,8 x 4,2

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 365

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 163, poz. 21, il.

Artysta nieokreślony (Chiny, XVIII w.)

483. Tabakierka

Szkoło lane, przezroczyste z pęcherzykami, podbarwiane kobałem; 6,8 x 5,6

Nsygn., ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: SKAZsz 1526

Hist.: 1939 przekazany w darze przez spadkobierców zgodnie z wolą kolekcjonera dla MNW

Lit.: Łódź 1998, s. 164, poz. 23, il.

KOLEKCJA WILHELMA LÜRKENSA

MALARSTWO I RYSUNEK

Andreas Achenbach (1815 Kassel – 1910 Düsseldorf)484. **Krajobraz**

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 152; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; Enderoni 1938, poz. 1
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Gadowska 2010, s. 91;
 Kacprzak 2014, s. 337.

485. **Pejzaż z jeziorem**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 20; Kacprzak 2014, s. 337.

Franz Alt (1821 Wiedeń – 1914 Wiedeń)486. **Ulica w Rothenburgu**

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 236; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; Enderoni 1938, poz. 42
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79 (jako Theodor Alt).

487. **Pejzaż z drzewami**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 33.

488. **Pejzaż z drogą**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 34.

489. **Pejzaż polny**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 35.

490. **Aleja wjazdowa**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 36.

491. **Widok miasta**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 37.

492. **Widok miasta**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 38.

493. **Wnętrze kościoła**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 39.

494. **Kościół romański**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 40.

495. **Podwórko**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 41.

496. **Kościół**

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
 Arch.: Enderoni 1938, poz. 42.

497. *Wnętrze kościoła gotyckiego*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 74.

Hans von Bartels (1856 Hamburg – 1913 Monachium)498. *Targ rybny / Scena na ulicy*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 109; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; Enderoni 1938, poz. 7
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

499. *Scena przy oknie, żyd i kobieta*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 5.

500. *Mleczarka / Kobieta z nosidłami*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 104; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; Enderoni 1938, poz. 53
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

501. *Pejzaż z łodziami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 8.

Gregor von Bochman Starszy (1850 Gut Nesat – 1930 Hösel)502. *Pejzaż morski z żaglówką*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 19.

Eugen Felix Prosper Bracht (1842 Morges – 1921 Darmstadt)503. *Drzewa*

Hist.: wyst. Łódź 1916 (poza katalogiem); 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 11; Enderoni 1938, poz. 31.

August von Brandis (1862 Haselhorst – 1947)504. *Przy pracy / Kobieta szyjąca*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 107; Enderoni 1938, poz. 63
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Gilbert von Canal (1849 Laibach – 1927 Drezno)505. *Dordrecht / Krajobraz holenderski / Pejzaż z mewami, rzeką i żaglówką*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 84; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; Enderoni 1938, poz. 21.

Jan Ciagliński (1858 Warszawa – 1913 Petersburg)506. *Widok Starego Miasta w Warszawie*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 14.

John Constable (1776 East Bergholm – 1837 Londyn)507. *Folwark*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

508. *Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 98; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

Lovis Corinth (1858 Tapiau – 1925 Zandvoort)

509. *Dwaj jeźdźcy*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 33; Enderoni 1938, poz. 67.

Hans Dahl (1849 Hardanger – 1937 Balestrand k. Berlina)

510. *Żniwiarze / Żniwiarz i żniwiarka*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; Enderoni 1938, poz. 75.

Franz von Defregger (1835 Stronach – 1921 Monachium)

511. *Głowa dziewczynki*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: CMW–album 1916, s. 26; Łódź 1916, s. 7, poz. 83; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441–442
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Edgar Degas (1834 Paryż – 1917 Paryż)

512. *Akt*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 78; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Jordan 2006, s. 390; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

Francisco Díaz Carreno (1840 Sewilla – 1903 Madryt)

513. *Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 105; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Ludwig Dill (1848 Gernsbach – 1940 Karlsruhe)

514. *Kanał*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 230; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Andreas Dirks (1866 Sylt – 1922 Düsseldorf)

515. *Wzburzone morze z żaglówką*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 27.

Donizetti

516. *Pejzaż*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 77.

Louis Douzette (1834 Tribsees – 1924 Barth)

517. *Mycie wołów*

Hist.: wyst. TZSP 1898, Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 14, 33; Łódź 1916, s. 3, poz. 3a; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

518. *Pejzaż z wierzbami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 9.

519. *Morze z żaglówką*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 55.

Jean Edmund Duchenne (1817 Paryż –?)520. *Pejzaż wiejski*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 57.

Max Gaisser (1857 Augsburg – 1922 Monachium)521. *Chłopiec z beczką*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Eduard von Gebhardt (1838 St. Johannis – 1925 Düsseldorf)522. *Studium / Kobieta z dzieckiem*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 88; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 52
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Paul J. Grellert (Niemcy, XIX/XX w.)523. *Pejzaż z ruinami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 66.

Michael Ludwig Gresselt (Niemcy, XIX/XX w.)524. *Kobieta z gęsiami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 54.

Karl Hagenmeister (1848 Werder nad Havelą – 1933 Werder nad Havelą)525. *Piękność wiejska*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 99; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Rudolf Hirth du Frénes (1846 Gräfentonna – 1916 Miltenberg)526. *Dzieci góralskie*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Ferdinand Hodler (1853 Berno – 1918 Genewa)527. *Starzec / Mężczyzna przed chatą*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 90; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 59
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jordan 2006, s. 390.

528. *Przy robocie*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Jordan 2006, s. 390.

Ludwig von Hofmann (1861 Darmstadt – 1945 Pillnitz)529. *W kąpielni / Kąpiące się dzieci*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 79; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 17
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jordan 2006, s. 390.

Friedrich Kallmorgen (1856 Altona – 1924 Grötzingen)

530. *Port w Hamburgu / Pejzaż ze statkami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 64.

Arthur Kampf (1864 Aachen – 1950 Castrop-Rauxel)

531. *Ofiary 1813 roku / Kwesta*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 91; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 61
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Karl Friedrich Kappstein (1869 Berlin – 1933 Berlin)

532. *Krajobraz księżycowy / Pejzaż z krowami*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 2, 14; Łódź 1916, s. 3, poz. 3b; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 69
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Kauffmann

533. *Kobieta przy oknie*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 6.

Hermann Kaulbach (1846 Monachium – 1909 Schliersee)

534. *Dziewczynka*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 73.

Albert von Keller (1844 Gais – 1920 Monachium)

535. *Portret kobiety z perłami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 78.

536. *Portret kobiety w kapeluszu*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 79.

Julius Sergius von Klever (1850 Tartu– 1924 Petersburg)

537. *Plaża i łódzie*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 28.

538. *Pejzaż z chatą*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 29.

Ludwig Knaut (1829 Wiesbaden – 1910 Berlin)

539. *Szlifierz*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 77; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Christian Kröner (1838 Rinteln – 1911 Düsseldorf)

540. *Pejzaż z jeleniem*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 16.

Gotthardt Kuehl (1850 Lubeka – 1915 Drezno)

541. *W klasztorze*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 87; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Anton Laupheimer (1848 Erbach k. Ulm – 1927 Monachium)

542. *Tyrolka*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Walter Leistikow (1865 Bydgoszcz – 1908 Berlin)

543. *Morze*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: CMW–album 1916, s. 5, 31; Łódź 1916, s. 12, poz. 170; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jordan 2006, s. 390.

Konrad Ludwig Lessing (1852 Düsseldorf – 1916 Berlin)

544. *Widok miasta z brzegu rzeki*

Hist.: wyst. Łódź 1916 (poza katalogiem), 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 31; Enderoni 1938, poz. 62.

Max Liebermann (1847 Berlin – 1935 Berlin)

545. *Jeździec*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 32; Łódź 1916, s. 7, poz. 86; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 60.

R. Lindermann

546. *Posel / Wnętrze komnaty w klasztorze z czterema zakonnikami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 2.

Lothar Megendorfer (1847 Monachium – 1925 Monachium)

547. *W zaciszu*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Claus Meyer (1856 Linden k. Hanoweru – 1919 Düsseldorf)

548. *Kobieta czytająca list*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 80.

Peter Paul Müller (1853 Berlin –?) lub **Paul Lothar Müller** (1869 Berlin –?)

549. *Pejzaż z rzeką*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 15.

Richard Müller (1874 Tschirmitz – 1954 Drezno)

550. *Portret*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 48.

Eduard Niczky (1850 Kassel – 1919 Monachium)

551. *Kobieta z dziećmi w salonie*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 71.

Carl O'Lynch von (of) Town (1869 Graz – 1942 Genua)

552. *Pejzaż z rzeką (prawdopodobnie Gdańsk)*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 12.

Piet Jan van der Ouderaa (1841 Antwerpia – 1915 Antwerpia)

553. *Smutek*

Hist.: wyst. Łódź 1916 (poza katalogiem)
Arch.: CMW–album 1916, s. 17; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

August Xaver Karl von Pettenkoffen (1822 Wiedeń – 1889 Wiedeń)

554. *Krajobraz wiejski*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Henryk Piątkowski (1853 Kijów – 1932 Warszawa)

555. *Torfowiska / Pejzaż z rzeką i łąkami (Brazylia)*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 103; Enderoni 1938, poz. 10
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Richard von Poschinger (1839 Monachium – 1915 Monachium)

556. *Wieczór*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

August Renoir (1841 Limoges – 1919 Cognes)

557. *W porcie / Pejzaż z przystanią*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: CMW–album 1916, s. 31; Łódź 1916, s. 8, poz. 95; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 30
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Jordan 2006, s. 390; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

Alexander Rizzoni (1836 Ryga – 1902 Rzym)

558. *Wnętrze piwnicy z balią i otwartym oknem*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 44.

559. *Portret młodej kobiety*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 50.

560. *Portret młodej kobiety*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 51.

561. *Portret kobiety*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium
Arch.: Enderoni 1938, poz. 65.

Lazar Rosenberg (1862 Kowno – czynny w Berlinie)562. *Brzeg morski*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Emile Rovier563. *Krajobraz*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Carl Schirm (1852 Wiesbaden – 1928 Amelinghausen)564. *Krajobraz*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Gustav Schönleber (1851 Bietigheim – 1917 Karlsruhe)

565. *Nad brzegiem morza / Domy nad rzeką* Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: CMW–album 1916, s. 5, 32; Łódź 1916, s. 7, poz. 89; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 32
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Rudolf (Max Rudolf) Schramm-Zittau (1874 Zittau – 1929 Kronstadt)566. *Kaczki*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 85; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 56

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

S. Schremer567. *W salonie*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 25.

568. *Salon*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 49.

569. *Koncert w salonie*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 26.

Wilhelm Schreuer (1866 Wesel – 1923 Düsseldorf)570. *Wnętrze salonu*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 93; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczenięgi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)571. *Dziewczyna przy studni*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 101

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Alfred Sisley (1839 Paryż – 1899 Moret-sur-Loing)572. *Krajobraz / Nad Sekwaną*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 96; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Jordan 2006, s. 390; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

Franz Skarbina (1849 Berlin – 1910 Berlin)

573. *Szkoła wieczorna*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 32; Łódź 1916, s. 8, poz. 97; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Kacprzak 2002/1, s. 222; Kacprzak 2014, s. 337.

Jan Skotnicki (1876 Bobrowniki – 1968 Warszawa)

574. *Kapliczka i brama cementarna*, 1899

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 11.

Max Slevogt (1868 Landshut – 1932 Neukastel)

575. *Głowa chłopca*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: CMW–album 1916, s. 33; Łódź 1916, s. 7, poz. 76; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 68

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Kacprzak 2002/1, s. 222; Jordan 2006, s. 390; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

Alfred Stevens (1823 Bruksela – 1906 Paryż)

576. *Wspomnienie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 94; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Kacprzak 2002/1, s. 222.

Franz von Stuck (1863 Tettenweis – 1928 Tetschen)

577. *Szczęście rodziców*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 106; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Kacprzak 2002/1, s. 222; Jordan 2006, s. 390; Kacprzak 2014, s. 337.

Fiedot Wasiliewicz Syczkow (1870 Koczelajew – 1958)

578. *Zabawa ludowa / Wielkanoc na wsi*

Olej, płótno; 96,5 x 139,5

Sygn. l. d. (cyrylicą): F. Syczkow, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/147

Hist.: wyst. Łódź 1916, od 5.06.1952 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1018; AMSŁ 12, poz. 803; Łódź 1916, s. 8, poz. 102

Lit.: Olsztyn 1967, s. 7; Toruń 1967, s. 15, 44, poz. 48; Włocławek 1968, s. 4; Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 100–101, poz. 31, il.

579. *Tańcząca cyganka*

Olej, płótno

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 45.

Hans Thoma (1839 Bernau – 1924 Karlsruhe)

580. *Na plaży / Kąpiący się chłopcy*

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: CMW–album 1916, s. 26; Łódź 1916, s. 7, poz. 92; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 58

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 337.

Constant Troyon (1810 Sévres – 1865 Paryż)581. *Krowy*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 108; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Kacprzak 2002/1, s. 222; Kacprzak 2014, s. 337.

Wilhelm Trübner (1851 Heidelberg – 1917 Karlsruhe)582. *Dama w futrze*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 34; Łódź 1916, s. 7, poz. 80; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 222; Gadowska 2010, s. 91.

583. *Pejzaż z drzewami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 18.

W. Vehrmer584. *Pejzaż z wozem i polami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 24.

Alfred van Veste585. *Zakątek miejski*

Hist.: wyst. Łódź 1916; 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 75; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442; Enderoni 1938, poz. 13

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Hugo Vogel (1855 Magdeburg – 1934 Berlin)586. *Na zamku Wartburg*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 31; Łódź 1916, s. 12, poz. 156

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79; Kacprzak 2013/1, il. 7.

Friedrich (Johann Friedrich) Voltz (1817 Nördlingen – 1886 Monachium)587. *Krowa*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 46.

A. Warth588. *Droga*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: CMW–album 1916, s. 33; Enderoni 1938, poz. 70.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)589. *Przejażdżka bryczką*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 72.

Ludwig Willroider (1845 Villach – 1910 Bernried)590. *Zagroda wiejska*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 47.

591. *Łąka*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 8, poz. 100; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

592. *Pejzaż z drzewami*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 22.

593. *Pejzaż*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 76.

594. *Pejzaż z rzeką*

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 23.

G. Wyessler595. *Pejzaż z chatami*, 1878

Hist.: 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: Enderoni 1938, poz. 1.

Heinrich von Zügel (1850 Murrhardt – 1941 Monachium)596. *Stado*

Olej, tektura; 41,5 x 71,5

Nsygn., ndat.

Łódź, wł. prywatna

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 81; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

RYSUNEK**Anselm Feuerbach** (1829 Spira – 1880 Wenecja)597. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 7, poz. 82; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

Adolph von Menzel (1815 Wrocław – 1905 Berlin)598. *Portret mężczyzny / Popiersie mężczyzny*

Rysunek, papier

Hist.: wyst. Łódź 1916 (poza katalogiem); 1938 wyst. do sprzedaży u Enderoniego w Monachium

Arch.: CMW–album 1916, s. 32; Enderoni 1938, poz. 4.

RZEŻBA**Filippo Cifariello** (1864 Molfetta – 1936 Neapol)599. *Rozbitkowie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 242

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 79.

KOLEKCJA JULIUSZA TEODORA HEINZLA VON HOHENFELS

JULIUSZ JÓZEF HEINZEL

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

600. *Kmicic porywający Oleńkę*

Akwarela, papier; 29 x 20

Hist.: wyst. TZSP 1885, zakup – 1886 (za 1200 rubli)

Lit.: Wiercińska 1969, s. 160; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2013/1, s. 75.

Artysta nieokreślony (czynny w 2. poł. XIX w.)

601. *Portret Pauliny Volkman – matki Juliusza Teodora Heinzla*, 1885

Olej, płótno; 125 x 80

Nsygn., ndat.

Łódź, MHML, nr inw.: MHML/M/91

Hist.: 1978 zakup od Ingeborga Bieleckiego do zbiorów MHML.

Lit.: Kacprzak 2013/1, s. 75, il. 9.

JULIUSZ TEODOR HEINZEL VON HOHENFELS

MALARSTWO I RYSUNEK

Oswald Achenbach (1827 Düsseldorf – 1905 Düsseldorf)

602. *Pejzaż włoski – panorama Arricci*, 1894

Olej, płótno; 119,5 x 150

Sygn., dat. l. d.: *Osw. Achenbach 1894*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/1

Hist.: wyst. Łódź 1916, od 30.11.1953 w zbiorach MSŁ

Arch.: CMW–album 1916, s. 1, 3, 7; AMSŁ 7, poz. 1178; AMSŁ 11, poz. 2267; AMSŁ 12, poz. 806; Łódź 1916, s. 9, poz. 113; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Pytlas 1994, s. 250; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 64–65, poz. 1, il.; Kacprzak 2002/1, s. 213, 223, il.; Wicherkiwicz 2002, s. 28, il.; Strzałkowski 2004, s. 41; Wrocław 2005; Kacprzak 2005/2, s. nlb., il.; Warszawa 2005/1, s. 69, poz. 2, il.; Szczecin 2005, s. 24–25, il.; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2012/2, s. 217, il.; Kacprzak 2013/1, s. 80–81, il. 14; Kacprzak 2014, s. 338, il. s. 320.

Iwan (Owanes) Konstantinowicz Ajwazowski (1817 Teodozja – 1900 Teodozja)

603. *Morze*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 6, poz. 73; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2008/1, s. nlb.; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 83; Kacprzak 2014, s. 338.

Szczepan Andrzejewski (1892 Łódź – 1950 Sieradz)

604. *Weteran*

Łódź, MSŁ (zaginiony ?)

Arch.: AMSŁ 10, poz. 127 (przychód).

Aleksiej Pietrowicz Bogoljubow (1824 Pomeranje – 1896 Paryż)

605. *Konstantynopol*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 7; Łódź 1916, s. 6, poz. 67

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 83; Kacprzak 2014, s. 338, il. s. 320.

Arnold Böcklin (1827 Bazylea – 1901 San Domenico di Fiesole)

606. *Astolf z głową Orillisa*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 6, poz. 61; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 83; Kacprzak 2014, s. 338.

Józef Brandt (1841 Szczecbrzeszyn – 1915 Radom)

607. *W ujeździe (zajeździe)*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 15; Łódź 1916, s. 13, poz. 174; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

Józef Chełmoński (1849 Boczki k. Łowicza – 1914 Kuklówka pod Grodziskiem Mazowieckim)

608. *Przed karczmą / Karczma / Wiejska karczma / Polska karczma, 1877*

Olej, płótno; 71 x 174,5

Sygn., dat. l. d.: *Jozef Chelmoński / 1877 paris*

Warszawa, MNW, nr inw. MP 1050 MNW

Hist.: wyst. 1877 Paryż, Salon, Łódź 1916

Arch.: „Biesiada Literacka” 1877, nr 77, s. 384; „Tygodnik Ilustrowany” 1877, nr 80, s. 4; „Kłosy” 1877, nr 628, s. 22; „Wędrowiec” 1877, nr 21, s. 335; „Tygodnik Powszechny” 1880, nr 3, s. 41 il; CMW–album 1916, s. 11; Łódź 1916, s. 13, poz. 171; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Grajewski 1972, s. 54, poz. 2572; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Gadowska 2010, s. 91; Poznań 2010, s. 307, poz. 108, il.; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

Gustav Courbet (1819 Ornans – 1877 La Tour de Peilz)

609. *Zamek w Chillon, 1874*

Olej, płótno; 64 x 80

Sygn., dat. p. d.: *74/ G. Courbet*

Gdańsk, MNG, nr inw.: Dep. 657 (w depozycie Warszawa, MNW, nr inw.: 189258)

Hist.: wyst. Hotel Drouot w Paryżu 28.06.1882, przed 1916 w zbiorach Heinzla, wyst. Łódź 1916, od 1948 roku w zbiorach Muzeum Pomorskiego w Gdańsku, od 1953 w zbiorach MNW

Arch.: Kat. aukcyjny 28.06.1882, s. 13, nr 24; Eudel 1882, s. 419; Łódź 1916, s. 6, poz. 57; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Starzyński 1958, s. 261, 351; Warszawa 1967, t. 1, s. 95, poz. 251, il., Łódź 1974–1975, s. nlb., poz. 30, il.; Férnier 1977, s. 196, nr 940, il.; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2012/2, s. 215, 219; Kacprzak 2013/1, s. 81–82, il. 15; Kacprzak 2014, s. 338.

Walter Crane (1845 Liverpool – 1915 Horsham)

610. *Św. Jerzy walczący ze smokiem*

Hist.: wyst. Łódź 1916 (poza katalogiem)

Arch.: CMW–album 1916, s. 21

Lit.: Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 83, il. 17; Kacprzak 2014, s. 338.

Maksymilian Gierymski (1846 Warszawa – 1874 Reichenhall)

611. *Pikieta powstańcza / Patrol powstańczy, 1872–1873*

Olej, płótno; 60 x 110

Sygn. l. d.: *M. Gierymski, ndat.*

Warszawa, MNW, nr inw.: MP 418

Hist.: wyst. w Kunstverein w Monachium 1873, 1873 własność Rudolfa Lepkego w Berlinie, w tym samym roku wyst. podczas Wystawy Światowej w Wiedniu, zakupiony przez Juliusza Heinzla, jako jego własność wyst. Łódź 1916, Łódź 1917; 1946 zakup od Marii Zakrzewskiej do zbiorów MNW

Arch.: CMW–album 1916, s. 3, 13; Łódź 1916, s. 6, poz. 74; „Nowy Kurier Łódzki” 1917, nr 150, s. 2; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440; „Allgemeine Zeitung” (Augsburg) 1873, nr 82, s. 1236; Kunst–Chronik Beiblatt zur Zeitschrift für Bildende Kunst, „Zeitschrift für Bildende Kunst”, Leipzig, R: 1873, s. 369; „Die Dioskuren” 1873, nr 12, s. 95; „Die Dioskuren” 1873, nr 13, s. 100; Wiedeń 1873, poz. 409; Giller 1873, s. 204–205; Pecht 1873, s. 106; „Kłosy” 1874, nr 488, s. 291; „Die Dioskuren” 1874, nr 47, s. 378; Sygietyński 1886, s. 59; Boetticher 1891–1901, t. 1, s. 386, poz. 12; Piątkowski 1896/3, s. 52, 53; Łaszczyński 1905, s. 590, poz. 11, 12; Sygietyński 1906, s. 30, 90, 91; Rutkowski 1917, s. nlb. il.

Lit.: Poczdam 1949, poz. 17; Starzyński 1950, s. nlb. il.; Moskwa 1952, s. 23; Kraków 1954, poz. 18; Bogucki 1959, s. 129, 132; Praga–Bratysława 1959, poz. 38; Warszawa 1962/1, poz. 223; Rocznik MNW 1964, s. 530; Łódź 1969, poz. 5; Masłowski 1970, s. 97; Starzyński, Stępień 1973, il. nlb.; Zurych 1974, poz. 133; Warszawa 1974/1, s. 66, poz. 56; Warszawa 1975/1, poz. 342; Warszawa 1977, poz. 337; Kraków–Warszawa–Bratysława–Praga 1977–1978, s. 138, poz. 518; Kilonia–Stuttgart–Wuppertal 1978–1979, poz. 30; Stępień 1979, s. 96–98, 191–192, poz. 167, il. 84; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Warszawa 1995/1, s. 152; Nowy Jork 1988, poz. 49; Salamanka 2000–2001, s. 138, poz. 33; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Dzierżanowska 2006, s. 35, il., Ryga–Tallin–Szczecin 2007–2008, s. 15, 16, il.; Kacprzak 2009/2, s. 112; Gadowska 2010, s. 91; Poznań 2010, s. 290, poz. 34; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2013/1, s. 76, il. 10; Kacprzak 2014, s. 338; Kraków 2014, s. 45, 445, poz. 1.1.32, il. s. 340, 341, 445.

Kawatki

612. Brak danych

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Arch.: „Goniec Łódzki” 1903, nr 321, s. 2; „Goniec Łódzki” 1903, nr 346, s. 2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków)

613. *Ulan*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 184; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Klemantowicz 2009, s. 130; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

614. *Kurhan / Ranny kirasjer i dziewczyna / Pytanie o drogę*

Hist.: wedle relacji rodzinnej wisiał w Julianowie, jego kopię w prezencie ślubnym otrzymał Roman Heinzel

Lit.: jedna z licznych wersji komp., być może Kat. aukcyjny Rempex 19.12.2007, s. 47, poz. 264, il.; Kat. aukcyjny Rempex 27.02.2008, s. 49, poz. 259, il.; Kacprzak 2014, s. 338.

Stanisław Lentz (1861 Warszawa – 1920 Warszawa)

615. *Autoportret z Mieczysławem Frenklem / Autoportret z portretem Mieczysława Frenkla / Duet,*

1913

Olej, płótno; 156 x 115,5

Bydgoszcz, MOB, nr inw. O/335, zaginiony (spalony ?) 1945

Lit.: wyst. Łódź 1916, sprzedany ok. 1926 najprawdopodobniej zakupiony do zbiorów powstałego w 1923 roku Muzeum Miejskim w Bydgoszczy, w ramach procesu rozstrzelania zbiorów w latach 1944–45 przewieziony do dworu w Kawęczynie, tam w 1945 spalony wraz z całym dworem

Arch.: CMW–album 1916, s. 22; Łódź 1916, s. 15, poz. 204; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440–441

Lit.: Bunikiewicz 1922, il. po s. 12; SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 40; Warszawa 1976, s. 70, poz. II/87, il. 79; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Straty wojenne 1998, s. 163, poz. 221; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 113; Kacprzak 2013/1, s. 77, il. 11.

Max Liebermann (1847 Berlin – 1935 Berlin)

616. *Czyszczenie jarzyn*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Lit.: Łódź 1916, s. 6, poz. 62; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

617. *Ślepy faun*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 7, 19; Łódź 1916, s. 6, poz. 69; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Jordan 2006, s. 389; Kacprzak 2009/2, s. 114; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338, il. s. 320.

Jan Matejko (1838 Kraków – 1893 Kraków)

618. *Napad zaków na zbór ewangelicki w Krakowie / Napad na Bróg czyli Zbór luterski w Krakowie w 1587 roku / Palenie ksiąg zboru ewangelickiego,* (szkic) 1892 Olej, płótno; 100 x 130

Sygn. ś.d.: r.p. 1892. *Jan Matejko*

Hist.: własność rodziny jeszcze w 1894, przed 1916 w zbiorach Juliusza Heinzla, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Boetticher 1891–1901, t. 1, s. 949, poz. 53; Kraków 1893, s. 8, poz. 11; „Biesiada Literacka” 1893, nr 6, s. 90; Lwów 1894, s. 28, poz. 111; Tarnowski 1897, s. 21, 426, 515; Gorzkowski 1898, s. 556–560; Witkiewicz 1912, il. 250; CMW–album 1916, s. 2, 5, 29, Łódź 1916, s. 6, poz. 59; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440; Warszawa 1938/2, s. 18, poz. 27; Treter 1939, il. 366
 Lit.: Witkiewicz 1950, t. 3, s. 97; Serafińska 1955, s. 661; Materiały z sesji 1957, s. 25, 167; Gintel 1966, s. 451; Wiercińska 1957, poz. 1412, 1457; Porebski 1961, s. 172, 210; Grajewski 1972, poz. 10224; Wiercińska, Liczbińska 1976, poz. 7529, 7530; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Sroczyńska 1993, s. 267, poz. 293, il.; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 112; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2013/1, s. 76–77; Kacprzak 2014, s. 338.

Gabriel Cornelius von Max (1840 Praga – 1915 Monachium)

619. *Córka faraona*

Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 9, poz. 112
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

Charles Meissonier (pomiędzy 1848 a 1852 Paryż – 1917 Paryż)

620. Brak danych

Hist.: wyst. Łódź 1903/2
 Arch.: „Goniec Łódzki” 1903, nr 321, s. 2; „Goniec Łódzki” 1903, nr 346, s. 2; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41.

Francesco Paolo Michetti (1851 Tocco da Casauria k. Chieti – 1929 Francavilla al Mare)

621. *Córka Foriusza*

Hist.: wyst. Łódź 1916, Łódź 1917
 Arch.: CMW–album 1916, s. 5, 6; Łódź 1916, s. 6, poz. 66; „Gazeta Łódzka” 1917, nr 150, s. 3
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41.

622. *Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1916, Łódź 1917
 Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 181; „Gazeta Łódzka” 1917, nr 150, s. 3
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41.

Wanda Nostitz-Jackowska (wystawiała w Warszawie w latach 1887–1915)

623. *Martwa natura*

Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 175
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80.

Józef Pankiewicz (1866 Lublin – 1940 La Ciotat / Marsylia)

624. *Targ na kwiaty przed kościołem Sainte-Madelaine w Paryżu*, 1890

Olej, płótno; 94 x 129

Sygn., dat. p. g.: *Pankiewicz /1890*

Poznań, MNP, nr inw.: Mp112

Hist.: TZSP 1890 wylosował na loterii ks. Kacper Kobylński, wyst. Łódź 1916, przed 1916 do 1933 własność Juliusza Teodora Heinzla, od 1933 wł. Adama Hamburgera w Łodzi, 1950 zakupiony do zbiorów MNP od Emilii Manteuffel

Arch.: ZS IS PAN, sygn. 341, 342, 343, 344, 345, 351, 352 (korespondencja dyrekcji IPS z Adamem Hamburgerem dot. wypożyczenia i transportu obrazu na wystawę w 1933); Archiwum Pankiewicza–MNV, Rys Pol. 10563/231, 10563/215 (listy J. Czapskiego do Pankiewicza z 27.03. i 25.04.1933), 10563/228 (list A. Hamburgera do Pankiewicza z 2.05.1933 ze zgodą na wypożyczenie obrazu na wystawę i dopisanym przez Pankiewicza podziękowaniami); TZSP 1890, s. 16, poz. 60; „Kurier Codzienny” 1890, nr 97.; „Przegląd Tygodniowy” 1890, nr 13, s. 190; „Przegląd Tygodniowy” 1890, nr 37, s. 429; „Przegląd Tygodniowy” 1890, nr 16, s. 217; „Tygodnik Ilustrowany” 1890, nr 16, s. 235; „Biesiada Literacka” 1890, nr 18, s. 278; „Życie” 1890, nr 16, s. 273; Berlin 1891/1, s. 214, poz. 3857; Piątkowski 1895, s. 99; Jellenta 1897, s. 266; TZSP 1902, s. 7; Życie i sztuka 1901, nr 49, tabl. nlb; „Kurier Warszawski” 1902, nr 35, s. 4; „Kurier Warszawski” 1902, nr 78.; „Kurier Warszawski” 1902, nr 269.; Jabczyński 1902, s. 182, 183, 187; „Kurier Warszawski” 1911, nr 120, s. 3; Łódź 1916, s. 6, poz. 71; Warszawa 1919, s.

34; „Neue Lodzer Zeitung” 1923, nr 80.; Treter 1924, s. 5; „Sztuki Piękne” 1924, nr 2, s. 50; Niewiadomski 1926, s. 214, 216; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440; Topass 1928, s. 68; Thieme, Becker 1907–1950, t. 26 (1932), s. 197; Warszawa 1933/1, s. 18, poz. 63; „Express Poranny” 1933, nr 129, s. 6; „Kurier Poranny” 1933, nr 132.; „Gazeta Polska” 1933, nr 139.; „Gazeta Warszawska” 1933, nr 162.; „Polska Zbrojna” 1933, nr 147.; „Nasz Przegląd” 1933, nr 148.; „Robotnik” 1933, nr 182.; „Dziennik Poznański” 1933, nr 131, s. 2; „Gazeta Polska” 1933, nr 159, s. 3; „Przegląd Katolicki” 1933, nr 25, s. 396; „Rodzina Polska” 1933, nr 7, s. 212; Strakun 1933; „Bluszcz” 1933, nr 22, s. 12; „Kobieta Współczesna” 1933, nr 23, s. 451; „Myśl Narodowa” 1933, nr 25, s. 366; „Świat” 1933, nr 21, s. 9; „Tygodnik Ilustrowany” 1933, nr 21, s. 408; „Droga” 1934, nr 1, s. 40; Czapski 1936, s. 9, 48, 53, 54, 55, 60
Lit.: Wallis 1948, s. 5; Cybis 1949, s. 13; Osęka 1957, s. 99–101, 105, 109; Dobrowolski 1960, t. 2, s. 375, tabl. 62; Kępiński 1961, s. 14, 19, 26, 31; Warszawa 1962/3, t. 2, s. 379, poz. 1072; Dobrowolski 1963, s. 172; Dmochowska 1963, s. 8, 44; Szczepińska 1964, cz. II, s. 7–8, poz. 7; Szczepińska 1965, s. 188, 202, 210; Płażewska 1966, s. 328; Szczepińska 1966, s. 180; Lublin 1966, s. 6–7; Szczepińska 1967, s. 536, 537, 538, 539, 540, 542, 544, 548–549, poz. 4; Wiercińska 1969, s. 265; Grajewski 1972, s. 200, poz. 11588; Ligocki 1973, s. 16, 17, 18, 23, 24, 55; Juszcak 1976, s. 45, 47–48, 48–49, 49–50, 60; Juszcak, Liczbińska 1977, s. 326, poz. 145, s. 345; Pawlas 1979, s. 14, 15, 17, 46; PSB 1935–, t. 25 (1980), s. 132, 133; Olszewski 1988, s. 13; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Raleigh 1993, s. 63, poz. 28; Krzysztofowicz–Kozakowska 1995, s. 68–69; Krzysztofowicz–Kozakowska 1996, s. 9, 30; Salamanka 1998, s. 120–121, poz. 34; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 412; Krzysztofowicz–Kozakowska 1999, il. 272, Krzysztofowicz–Kozakowska 2000, s. 261; Jaworski 2000, s. 66; Kokoska 2001, s. 11, 12, 39; Kacprzak 2002/1, s. 223; Malinowski 2003, s. 335; Krzysztofowicz–Kozakowska 2004, s. 175; Strzałkowski 2004, s. 41; Poznań 2005/2, s. 174, poz. 1005, il.; Warszawa 2006/1, s. 11, poz. 10; Bernat 2006, s. 24, il. s. 25, 26; Kacprzak 2009/2, s. 113; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2013/1, s. 78, il. 13; Kacprzak 2014, s. 338.

625. **Portal katedry San Marco w Wenecji**, 1905

Olej, płótno; 48 x 57

Sygn., dat. p. d.: *Pankiewicz 1905*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SN/M/103

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch: AMSŁ 7, poz. 149; AMSŁ 9, poz. 1181; AMSŁ 10, poz. 149 (przychód); AMSŁ 12, poz. 627

Lit.: Kraków 1905, s. 14, poz. 57, TPSP 1907, s. 20, poz. 815; Łódź 1957, s. 97–98; Szczepińska 1964, cz. II, s. 28, poz. 82; Szczepińska 1966, s. 210, SAP 1971–2005, t. 6 (1998), s. 413; Warszawa 2006/1, s. 42, poz. 82; Kacprzak 2009/2, s. 113; Łódź, s. 93, il.; Kacprzak 2014, s. 338.

Giovanni Paolo Pannini (1691 lub 1692 Piacenza – 1765 Rzym)

626. **Narodziny Chrystusa**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 9, poz. 110

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 84; Kacprzak 2014, s. 338.

627. **Chrystus w świątyni**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 9, poz. 117

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 84; Kacprzak 2014, s. 338.

Wassilij Dmitrijewicz Polenow (1844 Petersburg – 1927 Borok k. Tuły)

628. **Filozof**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 6, poz. 70

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41.

Théodule Augustin Ribot (1823 Saint-Nicolas–d’Attez k. Évreux – 1891 Colombes)

629. **Portret młodego mężczyzny**

Olej, płótno; 73 x 60,5

Sygn. p. d.: *T. Ribot*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/ SO/M/118

Hist.: opiniowany przez Bernheima, notowany w galerii przy rue Notre-Dame de Lorette w Paryżu, wyst. Łódź 1916, 29.12.1956 zakupiono od Jana Sułockiego z Sopotu do zbiorów MSŁ.

Arch.: CMW–album 1916, s. 24; AMSŁ 11, poz. 2307; AMSŁ 12, poz. 1026; Łódź 1916, s. 9, poz. 115; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Pytlas 1994, s. 250; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 93, poz. 25, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 82–83, il. 16; Kacprzak 2014, s. 338.

Julius Scheuerer (1859 Monachium – 1913 Planegg k. Monachium)

630. **Przed kurnikiem**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 148

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80.

Werner Schuch (1843 Hildesheim – 1918 Berlin)

631. **Martwa natura**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 235

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczenieg k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)

632. **Antoniusz i Kleopatra**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 9, poz. 113; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 113; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2013/1, s. 77; Kacprzak 2014, s. 338, il. s. 320.

633. **Taniec wśród mieczy**, 1898

Olej, płótno; 54,5 x 101

Sygn., dat. I. d.: *H. Siemiradzki Pinx./ Roma MDCCCXCVIII*

Wł. prywatna

Hist.: wyst. Łódź 1916, sprzedany Dom Aukcyjny Rempex 24.06.1998

Arch.: CMW–album 1916, s. 3, 7; Łódź 1916, s. 9, poz. 116; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kat. aukcyjny Rempex 24.06.1998, s. 58, poz. 293, il.; Jaworski 2000, s. 66; Kacprzak 2002/1, s. 223; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 113; Gadowska 2010, s. 91; Kacprzak 2012/2, s. 215; Kacprzak 2013/1, s. 78, il. 12; Kacprzak 2014, s. 338 il. s. 320.

Johann Sperl (1840 Buch k. Fürt – 1914 Aibling)

634. Brak danych

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Arch.: „Goniec Łódzki” 1903, nr 321, s. 2; „Goniec Łódzki” 1903, nr 346, s. 2.

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

Robert Hermann Sterl (1867 Grossdobritz – 1932 Naundorf)

635. **Na wyścigach**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 178

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2013/1, s. 80.

636. **Kosiarze**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 203

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80.

Friedrich Voltz (1817 Nördlingen – 1886 Monachium)

637. **Krowy**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 5, 6; Łódź 1916, s. 6, poz. 63; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80; Kacprzak 2014, s. 338.

Carl Vostry

638. **Wścigi w Auteuil**, przed 1899

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Arch.: „Kraj” (Petersburg) 1899, nr 24, s. 35, il.; „Goniec Łódzki” 1903, nr 321, s. 2; „Goniec Łódzki” 1903, nr 346, s. 2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)

639. **Kwiaty**

Arch.: Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440; Kacprzak 2009/2, s. 114; Kacprzak 2013/1, s. 80.

Artysta nieokreślony (szkoła wenecka)

640. **Diana**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 6, poz. 58

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41; Kacprzak 2013/1, s. 84.

Artysta nieokreślony /w typie Philippa Petera Roosa zw. Rosa da Tivoli/ (Niemcy, 2. poł. XIX w.)

641. **Scena pasterska**

Olej, deska; 33 x 43,3

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/192 (pendant do poz. 619)

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 128; AMSŁ 9, poz. 1183; AMSŁ 10, poz. 128 (przychód); AMSŁ 12, poz. 624.

642. **Scena pasterska**

Olej, deska; 33 x 43,3

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/193 (pendant do poz. 618)

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 129; AMSŁ 9, poz. 1184; AMSŁ 10, poz. 129 (przychód); AMSŁ 12, poz. 625.

Artysta nieokreślony (Włochy, XVIII w.)

643. **Postój wojska**

Olej, płótno; 112,5 x 140 (owal)

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/219

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 126; AMSŁ 9, poz. 1185; AMSŁ 12, poz. 623

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Łódź 1963, s. 19, il. 14; Kacprzak 2013/1, s. 84, il. 18.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

644. **Święta Rodzina**

Olej, płótno; 73,5 x 63

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/252

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 130; AMSŁ 9, poz. 1182; AMSŁ 10, poz. 130 (przychód); AMSŁ 12, poz. 626.

RZEŹBA**Ferdinando Vicchi /Vichi/** (XIX–XX w.)

645. **Dzieci łowiące ryby**

Marmur; 98,5 x 64,5 x 52

Sygn. l. d. na podstawie: *F. Vichi/ Firenze*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/12

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 509; AMSŁ 9, poz. 1187; AMSŁ 10, poz. 508 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2220
 Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 136, poz. 4, il.; Kacprzak 2013/1, s. 84–85, il. 19.

Edward Wittig (1879 Warszawa – 1941 Warszawa)

646. Brak danych
 Brąz
 Hist.: rzeźba przekazana na loterię podczas wystawy charytatywnej Łódź 1917
 Arch.: „Gazeta Łódzka” 1917, nr 209, s. 3.

647. Brak danych
 Brąz
 Hist.: rzeźba przekazana na loterię podczas wystawy charytatywnej Łódź 1917
 Arch.: „Gazeta Łódzka” 1917, nr 209, s. 3.

Artysta nieokreślony (Włochy, XIX w.) wg **Giovanniego da Bologna** (1524 Douai – 1608 Florencja)

648. **Porwanie Sabinek**, kon. XIX w.
 Marmur, 144,5 x 53 x 53
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/3
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 519; AMSŁ 9, poz. 1186; AMSŁ 10, poz. 518 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2221.
 Lit.: Kacprzak 2013/1, s. 85.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)

649. **Sylen**
 Brąz, odlew cyzelowany, patynowanie, wys. 61,5
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/20
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 190; AMSŁ 9, poz. 1154; AMSŁ 12, poz. 2219; AMSŁ 10, poz. 190 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2219
 Lit.: Łódź 1986, s. 17, poz. 4; Kacprzak 2013/1, s. 84.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)

650. Brak danych
 Płaskorzeźba, prawdopodobnie supraporta
 Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 173
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41.

651. Brak danych
 Płaskorzeźba, prawdopodobnie supraporta
 Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 176
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 41; Strzałkowski 2004, s. 41.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Wytwórnia nieokreślona (Niemcy, pocz. XX w.)

652. **Żardiniera porcelanowa na postumencie drewnianym**
 Porcelana, drewno bukszpanowe, wys. 142, śred. misy 48
 Łódź, MSŁ, nr inw. MS/RA/186
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 10, poz. 128; AMSŁ 12, poz. 153; AMSŁ 11, poz. 1320.

Wytwórnia nieokreślona (XIX w.)

653. **Wazon ogrodowy w stylu renesansowym**
 Kamionka, wys. 57

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/RA/187

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 10, poz. 144 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1336; AMSŁ 12, poz. 154.

Wytwórnia nieokreślona (XIX w.)

654. Puchar mosiężny

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 10, poz. 170 (przychód), poz. 164 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1362.

MEBLE

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

655. Krzesło złożone wyplatane rafią w stylu Ludwika XVI, kon. XIX w.

Drewno brzożowe, rafia, złozenie; 90 x 40 x 45

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SU/Meb/98

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 53; AMSŁ 11, poz. 1542.

656. Krzesło złożone wyplatane rafią w stylu Ludwika XVI, kon. XIX w.

Drewno brzożowe, rafia, złozenie; 90 x 40 x 45

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SU/Meb/99

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 54; AMSŁ 11, poz. 1543.

657. Krzesło złożone wyplatane rafią w stylu Ludwika XVI, kon. XIX w.

Drewno brzożowe, rafia, złozenie; 90 x 40 x 45

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SU/Meb/100

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 55; AMSŁ 11, poz. 1544.

658. Krzesło złożone wyplatane rafią w stylu Ludwika XVI, kon. XIX w.

Drewno brzożowe, rafia, złozenie; 90 x 40 x 45

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SU/Meb/102

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 56; AMSŁ 11, poz. 1545.

659. Kanapa złożona wyplatana rafią w stylu Ludwika XVI, kon. XIX w.

Drewno brzożowe, rafia, złozenie; 82 x 130 x 65

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SU/Meb/101

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 57; AMSŁ 11, poz. 1546.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

660. Fotel w stylu Ludwika XV, kon. XIX w.

Drewno, złozenie, różowy materiał; 90 x 70 x 60

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SU/Meb/10

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 145; AMSŁ 11, poz. 1608.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

661. Serwantka w stylu Ludwika XV, pocz. XX w.

Drewno, szkło; wys. 175 x 78 x 47

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw. MS/SU/Meb/184
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 1553.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

662. **Biurko w stylu rokokowym**, pocz. XX w.
 Drewno; 76 x 120 x 67
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/103
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 82; AMSŁ 11, poz. 1567.

SZTUKA DALEKIEGO WSCHODU

MALARSTWO I RYSUNEK

Li Tsu-chou (Chiny, kon. XIX w.)

663. **Dwaj taoistyczni geniusze Jedności i Harmonii – Ho i He / Ho he erh hsien**, 1890
 Tusz, farby wodne, papier; 86 x 149
 Sygn., dat. p. d. w polu komp. ideogramami chińskimi w pięciu rzędach: *Wielka radość dla wszystkich / w stylu malarza Ch'ing Hsi Yung Feng Tao-Yen / w siódmym miesiącu jesieni w siódmym roku tygrysa ery kuanghsu po deszczu / namalował Li TSU-Chau.*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/941
 Hist.: od 1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 10, poz. 198 ? (jako motyw rodzajowy; przychód); AMSŁ 12, poz. 629.

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)

664. **Pejzaż z domem pod urwistym zboczem**
 Tusz, farby wodne, papier; 125 x 28
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/934
 Hist.: od 1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 207; AMSŁ 10, poz. 202 (przychód); AMSŁ 12, poz. 637.

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)

665. **Pejzaż z rzeką wśród gór**
 Tusz, farby wodne, papier; 125 x 30
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/931
 Hist.: od 1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 203; AMSŁ 10, poz. 203 (przychód); AMSŁ 13, poz. 633.

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)

666. **Pejzaż**
 Tusz, farby wodne, papier; 125 x 28
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/935
 Hist.: od 1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 208; AMSŁ 9, poz. 1171; AMSŁ 10, poz. 207 (przychód); AMSŁ 12, poz. 638.

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)

667. **Pejzaż zimowy / Drzewa nad wodą** Tusz, papier; 135 x 33
 Nsygn., ndat.; nap. na kam. p. g. tekst poematu oraz czerwona pieczęć cenzorska
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/930
 Hist.: od 1945 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 202; AMSŁ 9, poz. 1172; AMSŁ 10, poz. 208 (przychód); AMSŁ 12, poz. 632.

Artysta nieokreślony (Chiny, 2. poł. XIX w.)668. ***Dwa ptaki na drzewie i chryzantemy***

Tusz, farby wodne, papier; 118 x 28

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/932

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 204; AMSŁ 9, poz. 1168; AMSŁ 10, poz. 204 (przychód); AMSŁ 12, poz. 634.

Artysta nieokreślony (Chiny, 2. poł. XIX w.)669. ***Pawie i piwonie***

Tusz, farby wodne, papier, oprawne w formie wiszącego zwoju; 120 x 28

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/933

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 206 AMSŁ 9, poz. 1170; AMSŁ 10, poz. 206 (przychód); AMSŁ 12, poz. 636.

Artysta nieokreślony (Japonia, 2. poł. XIX w.)670. ***Dwie ryby w falach***

Tusz, jedwab, oprawne w formie kakemona; 70 x 35

Sygn. niezidentyfikowaną czerwoną pieczęcią autorską

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/942

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 200; AMSŁ 9, poz. 1164; AMSŁ 10, poz. 200 (przychód); AMSŁ 12, poz. 630

Lit.: Łódź 1979, poz. 19.

Artysta nieokreślony (Japonia, 2. poł. XIX w.)671. ***Kapłanka shintoistyczna***

Tusz, farby wodne, gwasz, jedwab, oprawne w formie kakemona; 82 x 28

Sygn. l. d. nieczytelnie poniżej pieczęć

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/929

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 201; AMSŁ 10, poz. 201 (przychód); AMSŁ 12, poz. 631.

Artysta nieokreślony (Chiny lub Japonia, pocz. XX w.)672. ***Japońskie sceny rodzajowe***

Haft jedwabiem na atlasie; 54 x 12,5

Łódź, CMW, nr inw.: 903/z/132

Hist.: 1945–1958 w zbiorach MSŁ, od 1958 w zbiorach CMW

Arch.: AMSŁ 7, poz. 193; AMSŁ 9, poz. 1155; AMSŁ 10, poz. 191 (przychód), poz. 242 (rozchód); AMSŁ 18

Lit.: Gorzów Wlkp.–Barlinek 1993–1994, s. nlb., poz. 35; Sieradz 1996, s. nlb., poz. 30.

Artysta nieokreślony (Chiny lub Japonia, pocz. XX w.)673. ***Japońskie sceny rodzajowe***

Haft jedwabiem na atlasie; 54 x 12,5

Łódź, CMW, nr inw.: 904/z/133

Hist.: 1945–1958 w zbiorach MSŁ, od 1958 w zbiorach CMW

Arch.: AMSŁ 7, poz. 194; AMSŁ 9, poz. 1156; AMSŁ 10, poz. 192 (przychód), poz. 243 (rozchód); AMSŁ 18

Lit.: Gorzów Wlkp.–Barlinek 1993–1994, s. nlb., poz. 36; Sieradz 1996, s. nlb., poz. 31.

Artysta nieokreślony (Chiny lub Japonia, pocz. XX w.)674. ***Japońskie sceny rodzajowe***

Haft jedwabiem na atlasie; 69 x 15,5

Łódź, CMW, nr inw.: 905/z/134

Hist.: 1945–1958 w zbiorach MSŁ, od 1958 w zbiorach CMW

Arch.: AMSŁ 7, poz. 192; AMSŁ 9, poz. 1155; AMSŁ 10, poz. 193 (przychód), poz. 244 (rozchód); AMSŁ 18.

Artysta nieokreślony (Chiny lub Japonia, pocz. XX w.)675. **Japońskie sceny rodzajowe**

Haft jedwabiem na atlasie; 69 x 15,5

Łódź, CMW, nr inw.: 906/z/135

Hist.: 1945–1958 w zbiorach MSŁ, od 1958 w zbiorach CMW

Arch.: AMSŁ 7, poz. 191; AMSŁ 9, poz. 1155; AMSŁ 10, poz. 194 (przychód), poz. 245 (rozchód); AMSŁ 18

Lit.: Gorzów Wlkp.–Barlinek 1993–1994, s. nlb., poz. 34; Sieradz 1996, s. nlb., poz. 29.

GRAFIKA

Katsushika Hokusai (1760–1849)676. **Burza na stołu góry**, kon. lat 20. XIX w., z serii *Fugaku sanju rokkei* / Trzydzieści sześć widoków góry Fuji

Drzeworyt barwny, druk nishiki-e, papier; 26 x 37

Sygn. l. g.: *Hokusai zen hitsu hitsu*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/RA/913

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 13, poz. 298

Lit.: Narazaki 1968, il. 76–77; Michener 1961, s. 178, 275; Lane 1962, s. 261; Łódź 1979, poz. 10.

Kitao Shigemasu ? (1739–1820)677. **Cztery chłopcy przy zabawie**, 2. poł. XVIII w.

Drzeworyt barwny ukiyo-e, papier; 14 x 8

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/926

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 195; AMSŁ 9, poz. 1159; AMSŁ 10, poz. 195 (przychód); AMSŁ 13, poz. 629

Lit.: Łódź 1979, poz. 18.

Kitagawa Utamaro II (1753–1806)678. **Popiersie kurtyzany Hanumurasaki z domu uciech Tamara w Edo / Kobieta****pisząca list**, kon. XIX w., z serii: *Serio Nana Komachi* / Siedem Komach z Zielonych Domów/, wyd. *Izumiya Ichibei Sen-ichi Edo*

Drzeworyt barwny ukiyo-e, suche tłoczenia, papier; 39 x 25

Sygn. p. d.: *Shomei/ Tamaro hitsu*, czerwona pieczęć autorska ze znakami *hon-ke*, ndat.; stempel wydawcy *sen-chi*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/912

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 13, poz. 297

Lit.: Goncourt 1891; Hajek, Forman 1958, Michener 1961, s. 142; Lane 1962, s. 220–224; Łódź 1979, poz. 9.

679. **Popiersie kobiety**, kon. XIX w.

Drzeworyt barwny aizuri-e, papier, oprawy w formie kakemono; 36 x 26

Sygn. p. ś.: *Utamaro hitsu*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/927

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 205; AMSŁ 9, poz. 1165; AMSŁ 10, poz. 205 (przychód); AMSŁ 12, poz. 635

Lit.: Goncourt 1891; Hajek, Forman 1958, Michener 1961, s. 142; Lane 1962, s. 220–224.

Artysta nieokreślony (Japonia, 2. poł. XIX w.)680. **Słońce nad falami**

Drzeworyt, druk surimono, papier; 36 x 25

Sygn. l. d. nieczytelnie, dwa brązowe stemple, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/RA/916

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1162; AMSŁ 13, poz. 309

Lit.: Łódź 1979, poz. 13.

Artysta nieokreślony (Japonia, 2. poł. XIX w.)681. **Góra Fuji / Fuji-no-yama**

Drzeworyt, druk surimono, papier; 36 x 25

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/915

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 13, poz. 308

Lit.: Łódź 1979, poz. 12.

Artysta nieokreślony (Japonia, 1. poł. XIX w.)682. **Szkice żab, krabów, motyla**

Drzeworyt barwny, papier; 23 x 16

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/914

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 13, poz. 300

Lit.: Łódź 1979, poz. 11.

Artysta nieokreślony (Chiny, 2. poł. XVIII w.)683. **Storczyki przy kamieniu**, plansza z: *Chieh-tzu-yuahuhua-chuan* /Podręcznik

malarstwa z Ogrodu Gorczycznego/ t. 2, z. 1, wyd. Shen Hsin-yu, Nankin, (pierwsze wyd. 1701)

Drzeworyt, papier; 22 x 28

Sygn. na kam. p. g., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/928

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 114; AMSŁ 10, poz. 1007; AMSŁ 13, poz. 681

Lit.: Kurth 1922, s. 15–70; Goepper 1968, s. 212–219.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE**TSUBY****Hidemoto** (szkoła Omori, Japonia, XVIII/XIX w.)684. **Tsuba ze smokiem na falach**

Żelazo kute, cięte ażurowo, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem; 7,8 x 7,7

Sygn. awers l.: *seppa dai Omori Hidemoto*, znak autorski *kakihan*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/116

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/7

Lit.: Łódź 1998, s. 173–174, poz. 54 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Hisamoto (szkoła Akao ?, Edo, Japonia, 2. poł. XIX w.)685. **Tsuba z czterech kolistych obręczy**

Żelazo kute, cięte ażurowo, patynowanie; 8 x 7,5

Sygn. awers p.: *seppa dai Kofu/Edo/ no ju*, awers l.: *Hisamoto*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/117

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/8

Lit.: Łódź 1998, s. 174, poz. 55, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Soten II (szkoła Hikone, prefektura Omi, Japonia, 1. tercja XVIII w.)686. **Tsuba ze sceną bitwy na moście**

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja w reliefie, dekoracja ażurowa; 7,8 x 7,1

Sygn. awers: *seppa dai Soheishi Nyudo Soten sei*, rewers: *Omi Hikone no ju*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/99

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/6

Lit.: Łódź 1998, s. 168, poz. 37 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Joi Sugiura ? (1700–1761)**687. Tsuba z wyobrażeniem Chokaro wyczarowującego muła z flaszki**

Miedź, odlew, patynowanie, katakariri bori, shishiai bori inkrustacja srebrem, złocenia; 7 x 6,5

Sygn. awers: *Joi*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/97

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/4

Lit.: Łódź 1998, s. 167, poz. 35, il., (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Omori Teruhide (1730–1798)**688. Tsuba z przedstawieniem fal morza**

Biały metal, grawerowanie, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, dekoracja w reliefie; 7,5 x 6,8

Sygn. awers l.: *seppa dai Omori Teruhide*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/101

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/8

Lit.: Łódź 1998, s. 168–169, poz. 39 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Tomosada (szkoła Choshu, prefektura Choshu /Nagato/, Hagi, Japonia, XVIII w.)**689. Tsuba z motywem chryzantem**

Żelazo, dekoracja wycinana ażurowo, cyzelowanie, patynowanie; 7 x 6,7

Sygn. awers p.: *seppa dai Choshu / no ju*, l.: *Tomasada*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/120

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. 98/11

Lit.: Łódź 1998, s. 175, poz. 58 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Tomoyoshi (szkoła Choshu, prefektura Choshu /Nagato/, Hagi, Japonia, XVIII/XIX w.)**690. Tsuba z motywami pejzażowymi na tle maty**

Żelazo kute, dekoracja rytowana, cyzelowanie, patynowanie; 7,2 x 6,6

Sygn. awers p.: *seppa dai Choshu / ju nin*, l.: *Tomoyoshi saku*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/121

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 12, poz. P98/12; AMSŁ 11, poz. 1405

Lit.: Łódź 1998, s. 175, poz. 59 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Tsunenao (Japonia, XIX w.)**691. Tsuba z rybakim nad wodą**

Żelazo kute, patynowanie, inkrustacja miedzią złożoną i srebrzoną, dekoracja w reliefie; 8,4 x 7,7

Sygn. rewers l.: *seppa dai Tsunenano sen*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/112

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/3

Lit.: Łódź 1998, s. 172, poz. 50 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Tsuchiya Yasuchika (1670–1744)**692. Tsuba naśladową koło dworskiej karety Yasuchiki**

Shibuichi, odlew, patynowanie, cyzelowanie, inkrustacja złotem, shakudo, miedzią, dekoracja w wysokim reliefie; 6,3 x 5,6

Sygn. awers p.: *seppa dai Yasuchika*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/95

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/2

Lit.: Łódź 1998, s. 166–167, poz. 33, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Yasunori (Japonia, XVIII/XIX w.)**693. Tsuba z przedstawieniem chińskiego rycerza na koniu**

Shakudo, odlew, cyzelowanie, inkrustacja złotem, srebrem, miedzią, dekoracja w reliefie; 6,3 x 5,1

Sygn. awers l.: *seppa dai Joryu... Yasunori*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/94

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/1

Lit.: Łódź 1998, s. 166, poz. 32 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Yoshitane (Japonia, XIX w.)

694. Tsuba z nadwodnymi boginkami zw. shojo

Zelazo, odlew, grawerowanie, patynowanie, cyzelowanie, inkrustacja złotem; 8,3 x 7,6

Sygn. awers i rewers l.: *seppa dai Yoshitane*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/115

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/6

Lit.: Łódź 1998, s. 173, poz. 53 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Choshu, prefektura Choshu /Nagato/, Hagi, Japonia, 1. poł. XIX w.)

695. Tsuba z wizerunkiem pawilonu do picia herbaty

Zelazo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, dekoracja cięta ażurowo; 8 x 7,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/124

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/15

Lit.: Łódź 1998, s. 176, poz. 62, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

696. Tsuba z motywem w kształcie korony kwiatu z motylami

Zelazo kute, ryte, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, dekoracja w wysokim reliefie; 7,0 x 6,6

Sygn. awers l.: *Seppa dai*, nieczytelne nazwisko, p.: *seppa dai Choshu Hagi no ju*, ndat. Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/118

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/9

Lit.: Łódź 1998, s. 174, poz. 56 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Jordan 2006, s. 401, il.; Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto ?, Japonia XIX w.)

697. Tsuba z drobnymi gałązkami chryzantem

Shakudo, odlew, patynowanie, puncowanie – nanako, cyzelowanie; 7,2 x 6,1

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/96

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/3

Lit.: Łódź 1998, s. 167, poz. 34 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

698. Tsuba z motywem bukietu kwiatów w koszu

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, złocenie, inkrustacja srebrem i miedzią, dekoracja w reliefie; 7,7 x 7,7

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/100

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/7

Lit.: Łódź 1998, s. 168, poz. 38 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

699. Tsuba z motywem bukietu kwiatów w koszu

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem, miedzią, złocenia, dekoracja w reliefie; 7,1 x 6,7

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/102

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/9

Lit.: Łódź 1998, s. 169, poz. 40 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

700. Tsuba z kwiatami piwonii i karashishi

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, złocenia, dekoracja w reliefie; 6,8 x 6
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/103

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/10

Lit.: Łódź 1998, s. 169, poz. 41 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

701. Tsuba z bukietem kwiatów w koszu

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem i miedzią, dekoracja w reliefie; 7,5 x 6,8
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/105

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/12

Lit.: Łódź 1998, s. 170, poz. 43 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

702. Tsuba ozdobiona dwunastoma zwierzętami japońskiego zodiaku

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem i złotem, dekoracja w reliefie; 6,6 x 6
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/106

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/13

Lit.: Łódź 1998, s. 170, poz. 44 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

703. Tsuba ozdobiona dwunastoma zwierzętami japońskiego zodiaku

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem, złotem i miedzią, dekoracja w reliefie; 6,6 x 6
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/107

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/14

Lit.: Łódź 1998, s. 170–171, poz. 45 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

704. Tsuba z dekoracją „siedmiu ziół jesieni”

Shakudo, odlew, puncowanie, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem i miedzią, dekoracja w reliefie; 6,6 x 6
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/108

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/15

Lit.: Łódź 1998, s. 171, poz. 46, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto, Japonia, 2. poł. XIX w.)

705. Tsuba z dekoracją „siedmiu ziół jesieni”

Shakudo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem i miedzią, dekoracja w reliefie; 6,5 x 8,5
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/109

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/16

Lit.: Łódź 1998, s. 171, poz. 47 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Hirado, prefektura Hizen, Japonia, XVII–XVIII w.)

706. Tsuba z motywem wici piwonii

Sentoku, odlew, cerelowanie, grawerowanie, dekoracja w reliefie; 7,1 x 7,1
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/98

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/5
 Lit.: Łódź 1998, s. 167–168, poz. 36 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Ito, prefektura Bushu, Japonia, 1. poł. XIX w.)

707. Tsuba z motywem swastyki i meandra
 Shakudo, odlew, dekoracja cięta ażurowo, patynowanie, cyzelowanie; 8,2 x 7,4 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/113
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/4
 Lit.: Łódź 1998, s. 172–173, poz. 51, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Kaneiye ?, Japonia, XVIII w.)

708. Tsuba z małpami sięgającymi po odbicie księżyca w wodzie
 Żelazo kute, cyzelowanie patynowanie, inkrustacja złotem; 8,4 x 7,9
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/111
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/2
 Lit.: Łódź 1998, s. 172, poz. 49 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Omori, Japonia, XVIII w.)

709. Tsuba z przedstawieniem dwóch smoków w falach
 Żelazo odlew, cyzelowanie, inkrustacja i nabijanie złotem, dekoracja w niskim reliefie; 8,1 x 7,6
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/110
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. 98/1
 Lit.: Łódź 1998, s. 171–172, poz. 48 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Soten, Hikone, prefektura Omi, Japonia XVIII w.)

710. Tsuba z motywem dwóch smoków wśród fal
 Żelazo, odlew, cyzelowanie, patynowanie, dekoracja cięta ażurowo w reliefie, złocenia, 7 x 6,7
 Sygn. awers I. p.: *seppa dai Soheishi Nyudo*, rewers I. p.: *seppa dai Omi no ju*, ndat. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/122
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/13
 Lit.: Łódź 1998, s. 175, poz. 60, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 1998/2, s. 13, 14, il.; Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Soten, Hikone, prefektura Omi, Japonia, XIX w.)

711. Tsuba z rycerzem na moście i smokiem wśród fal
 Shibuichi, odlew, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja srebrem i złotem, dekoracja w reliefie; 7 x 6,7
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/104
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/11
 Lit.: Łódź 1998, s. 169–170, poz. 42, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Yanasawa ?, Japonia, XIX w.)

712. Tsuba z przedstawieniem mędrca przy wodospadzie
 Shibuichi, odlew, patynowanie cyzelowanie, dekoracja rytowana, inkrustacja w reliefie złotem, srebrem, shakudo; 7,2 x 6,2
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/123
 Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/14
 Lit.: Łódź 1998, s. 176, poz. 61 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII/XIX w.)**713. Tsuba typu „namban”, z lwami „karashishi”**

Żelazo kute, cięte ażurowo, patynowanie, cyzelowanie, złączenie; 8,3 x 8,3
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/114

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/5

Lit.: Łódź 1998, s. 173, poz. 52 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, XIX w.)**714. Tsuba z bramą „torii” w deszczu i służą świątynnym**

Żelazo kute, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, srebrem, shakudo, dekoracja w reliefie; 8 x 1,4
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/119

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/10

Lit.: Łódź 1998, s. 174–175, poz. 57 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

KODZUKA**Nagatsune Ichinomiya** (szkoła Ichinomiya, Kyoto, Japonia, 2. poł. XIX w.)**715. Kodzuka z motywem gałązek z owocami**

Shibuichi, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, miedzią, shakudo; 9,5 x 1,4

Sygn. rewers: *Ichinomiya Echizen no Dajo Minamoto no Nagatsune*, znak autorski *kakihan*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/143

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/17

Lit.: Łódź 1998, s. 160–161, poz. 13 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Issando Joi (szkoła Nara, Edo, Japonia, 1. poł. XIX w.)**716. Kodzuka z przedstawieniem Jitoku z miotłą**

Miedź, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, dekoracja ryta katakiri; 9,5 x 1,4

Sygn.: *Issando Joi*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/150

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/20

Lit.: Łódź 1998, s. 163, poz. 20, il. (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Tohirosai Toshimitsu (Japonia, XIX w.)**717. Kodzuka z kłosem ryżu**

Shibuichi, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, shakudo; 9,1 x 1,4

Sygn. rewers: *Tohirosai Toshimitsu saku*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/149

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/19

Lit.: Łódź 1998, s. 162–163, poz. 19 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto ?, Japonia, XVIII/XIX w.)**718. Kodzuka z motywem liścia**

Shakudo, cyzelowanie, patynowanie, nanako, inkrustacja srebrem, złotem, 9,8 x 1,4
Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/139

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/17

Lit.: Łódź 1998, s. 159, poz. 9 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto ?, Japonia, XVIII/XIX w.)**719. Kodzuka z przedstawieniem rycerza na koniu**

Shakudo, trybowanie, cyzelowanie, patynowanie, nanako, inkrustacja złotem, srebrem; 9,4 x 1,4
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/140

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/21

Lit.: Łódź 1998, s. 160, poz. 10, il., (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto ?, Japonia, XVIII/XIX w.)**720. Kodzuka z przedstawieniem tygrysa i lamparta**

Shakudo, trybowanie, cyzelowanie, patynowanie, nanako, inkrustacja złotem; 9,5 x 1,2
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/142

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/22

Lit.: Łódź 1998, s. 160, poz. 12 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (szkoła Goto ?, Japonia, XVIII/XIX w.)**721. Kodzuka z przedstawieniem odpoczywających rycerzy**

Shakudo, trybowanie, puncowanie, cyzelowanie, inkrustacja złotem, dekoracja w reliefie;
7 x 1

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/148

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/18

Lit.: Łódź 1998, s. 162, poz. 18 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, XVIII/XIX w.)**722. Kodzuka z przedstawieniem starca stojącego pod kwitnącym drzewem śliwy**

Shibuichi, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, srebrem, miedzią; 9,1 x 1,3
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/141

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/20

Lit.: Łódź 1998, s. 160, poz. 11 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, 1. poł. XIX w.)**723. Kodzuka z przedstawieniem muchy, ważki i chrząszcza**

Żelazo, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, miedzią, shakudo, dekoracja w reliefie; 9,6 x 1,4
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/144

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/23

Lit.: Łódź 1998, s. 161, poz. 14 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, 1. poł. XIX w.)**724. Kodzuka z przedstawieniem śpiącego boga Hotei**

Shibuichi, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem; 9,7 x 1,4
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/145

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 97; AMSŁ 11, poz. 1404; AMSŁ 12, poz. P97/18

Lit.: Łódź 1998, s. 161, poz. 15 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, 1. poł. XIX w.)**725. Kodzuka z gałkami, żółdźkami i liśćmi**

Miedz pozłacana, cyzelowanie, trybowanie, inkrustacja złotem, srebrem; 9,5 x 1,4
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/146

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/16

Lit.: Łódź 1998, s. 161–162, poz. 16 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

Artysta nieokreślony (Japonia, XIX w.)**726. Kodzuka z przedstawieniem dwu wędrowców**

Shibuichi, trybowanie, cyzelowanie, patynowanie, inkrustacja złotem, shakudo; 9,1 x 1,7
Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/147

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 98; AMSŁ 11, poz. 1405; AMSŁ 12, poz. P98/17

Lit.: Łódź 1998, s. 162, poz. 17 (błędnie związane z kolekcją Henryka Grohmana); Kacprzak 2013/1, s. 86.

INNE PRZEDMIOTY**Artysta nieokreślony** (wytwórnia w Tokio, Japonia, XIX w.)**727. Strażnik – kadzielnica**, 3. ćw. XIX w.

Rzeźba trójelementowa: strażnik oraz dwa smoki, brąz, odlew cyzelowany, patynowanie; strażnik, a: wys. 311, rzeźby smoków, b: 37 x 15, c: 40 x 15

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/943

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: a: AMSŁ 7, poz. 183; AMSŁ 9, poz. 1174; AMSŁ 10, poz. 183 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2218; b: AMSŁ 7, poz. 186; AMSŁ 8, poz. 158; AMSŁ 9, poz. 1178; AMSŁ 10, poz. 187 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2218; c: AMSŁ 7, poz. 187; AMSŁ 8, poz. 159; AMSŁ 9, poz. 1177; AMSŁ 10, poz. 186 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2218

Lit.: Münsterberg 1905, t. 2, s. 130–168; Feddersen 1960, s. 90 – 111; Kummel 1922, s. 55–68; Łódź 1979, poz. 1; Łódź 1986, s. 18, poz. 8.

Artysta nieokreślony (Chiny, 2. poł. XIX w.)**728. Pastuszek na wole – kadzielnica**

Brąz, odlew, cyzelowanie, patynowanie; 45 x 57 x 16

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/189

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 184; AMSŁ 8, poz. 156; AMSŁ 9, poz. 1175; AMSŁ 10, poz. 184 (przychód)

Lit.: Łódź 1986, s. 18, poz. 9.

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)**729. Koń / Muł z siodełkiem – kadzielnica**

Brąz, odlew, cyzelowanie, patynowanie, grawerowanie; 36,5 x 60 x 18

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/190

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 185; AMSŁ 8, poz. 157; AMSŁ 9, poz. 1176; AMSŁ 10, poz. 185 (przychód).

Artysta nieokreślony (Chiny, XVIII/ XIX w.)**730. Mityczny ptak Ho – kadzielnica**

Brąz, odlew, cyzelowany, patynowany; 39,5 x 24,5 x 15

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/193

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 188; AMSŁ 8, poz. 160; AMSŁ 9, poz. 1179; AMSŁ 10, poz. 188 (przychód).

Artysta nieokreślony (Chiny, 2. poł. XIX w.)731. **Paw**

Brąz, odlew cyzelowanie, patynowanie; 30 x 26 x 13

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/194

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch: AMSŁ 7, poz. 189; AMSŁ 8, poz. 161; AMSŁ 9, poz. 1180; AMSŁ 10, poz. 189 (przychód)

Lit.: Łódź 1986, s. 18, poz. 10; Kacprzak 2013/1, s. 85.

Autor nieokreślony (kon. XIX w.)732. **Taca arabska**

Mosiądz; 60 (śred.)

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/188

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch: AMSŁ 11, poz. 1380; AMSŁ 12, poz. 155

Lit.: Łódź 1986, s. 18, poz. 10.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Satsuma, Japonia, kon. XIX w.)733. **Bogini Kannon z różańcem i smokiem**

Fajans, emalia komórkowa naszkliwna, złocenie; 108 x 50 x 38

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/949

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch: AMSŁ 7, poz. 182; AMSŁ 9, poz. 1173; AMSŁ 10, poz. 221 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2217

Lit.: Łódź 1979, poz. 4; Łódź 1986, s. 18, poz. 6; Kacprzak 2013/1, s. 85.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Satsuma, Japonia, 4. ćw. XIX w.)734. **Duży wazon z dekoracją kwiatową**

Fajans, dekoracja na szkliwie farbami emaliowymi i złotem; wys. 120

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/195

Hist.: od 23.05.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 198; AMSŁ 8, poz. 162; AMSŁ 9, poz. 1163.

Autor nieokreślony (Chiny, kon. XIX w.)735. **Wazon**

Porcelana

Nsygn., ndat.

Wrocław, wł. Alicji Nogajewskiej-Rzewuskiej

Hist.: Irma Heinzel Rzewuska Fischer po śmierci ojca Juliusza Teodora, opuszczając Julianów, zabrała na pamiętkę z domu

Lit.: Strzałkowski 2004, s. 50, przyp. 25; Kacprzak 2013/1, s. 86.

Autor nieokreślony (Chiny, kon. XIX w.)736. **Wazon**

Porcelana

Nsygn., ndat.

Wrocław, wł. Alicji Nogajewskiej-Rzewuskiej

Hist.: Irma Heinzel Rzewuska Fischer po śmierci ojca Juliusza Teodora, opuszczając Julianów, zabrała na pamiętkę z domu

Lit.: Strzałkowski 2004, s. 50, przyp. 25; Kacprzak 2013/1, s. 86.

Autor nieokreślony737. **Spirala**

Kość słoniowa

Nsygn., ndat.

Wrocław, wł. Alicji Nogajewskiej-Rzewuskiej

Hist.: Irma Heinzel Rzewuska Fischer po śmierci ojca Juliusza Teodora, opuszczając Julianów, zabrała na pamiątkę z domu

Lit.: Strzałkowski 2004, s. 50, przyp. 25; Kacprzak 2013/1, s. 86.

Autor nieokreślony

738. Kompozycja figuralna

Kość słoniowa

Nsygn., ndat.

Wrocław, wł. Alicji Nogajewskiej-Rzewuskiej

Hist.: Irma Heinzel Rzewuska Fischer po śmierci ojca Juliusza Teodora, opuszczając Julianów, zabrała na pamiątkę z domu

Lit.: Strzałkowski 2004, s. 50, przyp. 25; Kacprzak 2013/1, s. 86.

LUDWIK HEINZEL

Alfonse Muraton (1824 Tours – 1911 La Source–Macé)

739. Portret

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 10; Łódź 1916, s. 4, poz. 29a

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 42; Strzałkowski 2004, s. 42; Kacprzak 2008/5, s. nlb., il. 22, Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 86.

740. Portret (dwu kobiet)

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 2, 10; Łódź 1916, s. 4, poz. 29b

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 42; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 86, il. 6.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)

741. *Robaczki świętojańskie / Noc w Pompei / Noc Pompejańska / Robaczek świętojański / Luciola / Idylla / Sielanka*, 1879

Olej, płótno; 90 x 145,5

Sygn., p. d.: *H. Siemiradzki / Roma*, ndat.

Wł. prywatna

Hist.: wyst. Wiedeń 1888, Berlin 1888, TPSP 1890; wyst. Dom Aukcyjny Ostoya 21.05.2000, Dom Aukcyjny Agra-art. 9.12.2007

Arch.: „Kłosy” 1884, s. 172; „Tygodnik Ilustrowany” 1884, nr 63, s. 142, il.; „Tygodnik Ilustrowany” 1888, nr 277, s. 246–247; TPSP 1890, poz. 5; „Świat”(Kraków) 1890, nr 19, s. 472–474; Bułgakow 1890, s. 3, 7, poz. 11, il. nlb.; Gniedicz 1897, s. 544–545, il. s. 537; Lewandowski 1904, s. 74, il. s. 63; Świejkowski 1905, s. 142; CMW–album 1916, s. 5, 6; Łódź 1916, s. 6, poz. 65; Siemiradzki–MNW, il.

Lit.: Łódź 1968–1969, s. nlb.; Dużyk 1986, s. 172, 202, 293, 356, 360; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 42; Kat. aukcyjny Ostoya 21.05.2000, poz. ; Stolot 2001, s. 38, il; Strzałkowski 2004, s. 42; Kat. aukcyjny Agra-art 9.12.2007, poz. 110, il.; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 86, il. 7.

Franz Xaver Winterhalter (1805 Menzenschwand – 1873 Frankfurt nad Menem)

742. Portret

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 9; Łódź 1916, s. 4, poz. 29

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 42; Strzałkowski 2004, s. 42; Kacprzak 2008/5, s. nlb., il.; Kacprzak 2009/2, s. 115; Kacprzak 2013/1, s. 86.

KOLEKCJA JAKUBA BRAT-KONA

MALARSTWO I RYSUNEK

Tadeusz Brodowski (1821 Warszawa – 1848 Paryż)

743. *Oficer na koniu*, 1841

Akwarela, papier; 41 x 33

Sygn., dat. l. d.: *TB* (monogram wiązany) / 1841

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/20

Hist.: w XIX w. wyst. w Galerii A. Bernarda w Paryżu, przy Boulevard de Strasbourg 35, 16.05.1939 подарowany przez Jakuba Brat-Kona dla MŚL, 1945 rewindykowany

Arch.: AMSŁ 1, poz. 933; AMSŁ 2, poz. 1563; AMSŁ 7, poz. 117; AMSŁ 9, poz. 1333; AMSŁ 12, poz. 386

Lit.: Łódź 1957, s. 57, SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 244; Kacprzak 2008/4, s. 11; Łódź 2009, s. 79, poz. 33, il.

Frans Francken II (1581 Antwerpia – 1642 Antwerpia)

744. *Niesienie krzyża / Dźwiganie krzyża*

Olej, deska; 38 x 53

Łódź, MŚL, nr inw.: 1538, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 7.04.1939 подарowany przez Jakuba Brat Kona do zbiorów Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki im. Bartoszewiczów

Arch.: AMSŁ 1, poz. 923; AMSŁ 2, poz. 1538; AMSŁ 4, poz. 196

Lit.: Minich 1965, s. 17–18, il. 13; Straty wojenne 1999, poz. PA 00703; Straty wojenne 2000/1, s. 162, poz. 73, il.;

Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 27, il.; Kacprzak 2008/4, s. 11, 12, il.

Aleksander Gierymski (1850 Warszawa – 1901 Rzym)

745. *Brama na Starym Mieście*, 1883

Olej, płótno; 64 x 48

Sygn., dat. p. d.: A. *Gierymski 83* (monogram wiązany)

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/138

Hist.: wyst. Berlin 1891; Warszawa 1902, Warszawa 1938/3; od 8.02.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 594; AMSŁ 12, poz. 742; „Tygodnik Powszechny” 1882, nr 50, il. s. 793; TZSP 1883, s. 19, poz. 3; „Kłosy” 1883, nr 926, s. 203; „Prawda” 1883, nr 13, s. 161; Sygietyński 1886, s. 314; „Kłosy” 1887, nr 1161, s. 200–201; Witkiewicz 1890, s. 359; Berlin 1891, poz. 3830; ; Berlin 1891/1, s. 212, poz. 3830; Berlin 1891/2, s. 350, poz. 3830; „Kurier Warszawski” 1890, nr 307, s. 490; Warszawa 1902, poz. 9; „Tygodnik Ilustrowany” 1904, nr 34, il. s. 648–649; Świeykowski 1905, s. 323; „Ziarno” 1911, nr 49, s. 968, 973, il.; Niewiadomski 1926, s. 167; Starzyński 1938, s. 34; Warszawa 1938/3, poz. 28; Wolff 1938, s. 383

Lit.: Kraków 1950, poz. 29, il.; Samotyhowa 1950, s. 492, 502, il. s. 498; Warszawa–Gdańsk 1951, poz. 23; „Przeгляд Artystyczny” 1951, nr 6, s. 61, il. s. 57; Starzyński 1953, s. 25; Kijów 1955, poz. 11, il.; Mińsk 1955, poz. 11; Wenecja 1955, poz. 14; Łódź 1956/1, s. nlb., il.; Łódź 1957, s. 39, 69; PSB 1935–, t. 7/5, s. 447; Bogucki 1959, s. 256–257, il. 241; Dobrowolski 1960, t. 2, s. 127, 131; Warszawa 1960, poz. 14; Kępiński 1961, s. 25; Porębska 1961, s. 200; Warszawa 1962/3, poz. 1064; Warszawa 1965, s. 14; Starzyński 1967, poz. 33, il. 33, 35, 36; Kielce 1972, s. 24, 65, poz. 27, il.15; Grajewski 1972, s. 83, poz. 4300; Starzyński 1971, s. 19, 20, 41, poz. 33, il. 35; Starzyński, Stępień 1973, s. 318, 319, 475, 476; Moskwa–Kijów–Mińsk 1974, s. 84, poz. 61; SAP 1971–, t. 2 (1975), s. 333; Kraków 1979–1980, cz. 2, poz. 511; Łódź 1986, s. 14, poz. 7; Ferrara 1987, poz. 295, il. s. 320; Kraków–Warszawa 1989–1990, s. 59, poz. 298, il. 42; Żydzi w Polsce 1993, t. 1, poz. 251, il. 251, s. 200; Kraków–Katowice 2002–2003, poz. 138, il. 17; Ryszkiewicz 1989, s. 339, 343; Warszawa 2004, s. 310–311, poz. 112, il.; 111 dzieł 2004, s. 38–39, il.; Micke-Broniarek 2004, s. 37–38, il.; Dzierżanowska 2006, s. 58, il. s. 59; Kacprzak 2008/4, s. 8, 11, il.; Łódź 2009, s. 45, 88–89, poz. 69, il. 25; Doleżyńska-Sewerniak 2010, s. 101–103, 275–282, il. 324, 325–334; Haake 2012, 242–278, il. 1, 3, Łódź 2012, s. 71, il.; Kacprzak 2014, s. 334, il. s. 335; Warszawa 2014, poz. 59, 172–173, il.

746. *Kanał w Padwie*

Hist.: wyst. prawdopodobnie Warszawa 1938/3 (poza katalogiem)

Lit.: Kacprzak 2014, s. 334.

Józef Krzesz-Męcina (1860 Kraków – 1934 Poznań)

747. *Czerkies / Żyd w lisiej czapie*, 1886

Olej, płótno; 77,5 x 52,7

Sygn., dat. p. d.: *Krzesz/ Lwów 1886*

Warszawa, MNW, nr inw.: MP 2550 MNW

Lit.: Kraków–Warszawa 1989–1990, s. 68, poz. 593; Katowice 2004, s. 133, il.137.

Jan Matejko (1838 Kraków – 1893 Kraków)

748. *Jan III Sobieski składa ślub w Częstochowie / Jan III przed wyprawą wiedeńską / Sobieski w Częstochowie*, 1859

Olej, papier naklejony na płótno; 76,5 x 54,5

Sygn., dat. l. d.: *J. M. 1859*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/148

Hist.: 1877 nabyty przez Aleksandra Krywultra w Krakowie, następnie odsprzedany Dawidowi Rosenblumowi do

Warszawy, 1878 wyst. Sala Ratuszowa, Warszawa; 1879 Pałac Brühla, Warszawa; 1879 wyst. na sprzedaż Lwów, wyst. Kraków 1883; Warszawa 1898; 1898 własność Hoffmana; w latach 30. XX w. kolekcji Jakuba Brat-Kona, od 27.11.1946 w zbiorach MŚL, nabyty od Stanisława Michalskiego.

Arch.: AMŚL 7, poz. 695; AMŚL 12, poz. 755 „Biesiada Literacka” 1878, nr 130, s. 403; „Biesiada Literacka” 1887, nr 227, s. 247–248; Gorzkowski 1881, s. 48, 49; Kraków 1883, s. nlb. 2, poz. 31; Gorzkowski 1896, s. 50, 51; Tarnowski 1897, s. 506; Warszawa 1898, s. 37, poz. 361; Jabłoński-Pawłowicz 1912, s. 47; Warszawa 1938/2, Treter 1939, s. 182, 187, 399

Lit.: Bogucki 1955, s. 62; Serafińska 1955, s. 77, 611; Wiercińska 1957, poz. 747, 1323, 1330; Łódź 1957, s. 32, 86–87; Starzyński 1962, il. 134; Gintel 1966, s. 104, 116, il. 134; Szyprowska 1976, s. 50; PSB 1935–, t. 20 (1975), s. 186, 190; Wiercińska, Liczbińska 1976, poz. 7450, 7450a; Częstochowa 1982, s. 26; Radom 1991, poz. 35, il. s. nlb.; Sroczyńska 1993, s. 60–61, poz. 74; SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 429; Warszawa–Kraków 1993–1994, poz. 16, il. 2; Batorska 1995, s. 292–295, il. 2; Radom 1996–1997, s. 4, poz. 15; Warszawa 2001–2002, poz. 177; Poznań 2004–2005, poz. 560; Słoczyński 2005, s. 15, il. s. 68; Czapska-Michalik 2006, il. s. 17; Warszawa 2006–2007, poz. 56, il. s. 169; Kacprzak 2008/4, s. 11; Łódź 2009, s. 118–119, poz. 199, il. 14; Łódź 2012, s. 56, il.; Kacprzak 2014, s. 334.

Jan Miense Molenaer (ok. 1610 Haarlem – 1668 Haarlem)

749. **Zabawa w karczmie**

Olej, płótno; 38, 5 x 50,5

Łódź, MŚL, nr inw.: 914, 1529, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 14.03.1939 przekazany w darze MŚL przez Jakuba Brat-Kona

Arch.: AMŚL 1, poz. 914; AMŚL 2, poz. 1529

Lit.: Kacprzak 2008/4, s. 11.

Jacob(e)a Maria van Nikkelen-Troost (ok. 1690 Haarlem – ?)

750. **Martwa natura**

Olej, deska; 48,2 x 37,3

Warszawa, MNW, nr inw.: 127116, zaginiony w czasie II wojny światowej

Adriaen van Ostade (1610 Haarlem – 1685 Haarlem)

751. **Rodzina chłopska we wnętrzu**, ok. 1630

Olej, deska; 21,5 x 31

Sygn.: *Ost(...)*

Warszawa, MNW, nr inw.: M.Ob. 520 MNW

Hist.: być może 1905 wyst. u Aleksandra Krywulita (*W szynkowni?*), 1950 zakupiony od Janiny Władysławowej z Krakowa do MNW

Lit.: Białostocki, Walicki 1957, poz. 541, il.; Nabytki 1960, poz. 84; Płażewska 1966, s. 395; Warszawa 1967, t. 2, s. 24, poz. 924, il.; Warszawa 2011/2; Warszawa 2015, s. 450, poz. 485.

Stanisław Wyspiański (1869 Kraków – 1907 Kraków)

752. **Akt męski – studium**, 1890

Kredka, papier; 63 x 39,6

Sygn., dat. l. g.: *SW* (monogram wiązany) / 90

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/19

Hist.: 8.03.1939 podarowany przez Jakuba Brat-Kona do zbiorów MŚL

Arch.: AMŚL 1, poz. 915; AMŚL 2, poz. 1460; AMŚL 9, poz. 687; AMŚL 7, poz. 524; AMŚL 12, poz. 513

Lit.: Kraków 1958, s. 99, poz. 108; Kacprzak 2008/4, s. 11.

Artysta nieokreślony (XVII w.) wg **Gabriela Metsu** (1629 Lejda – 1667 Amsterdam)

753. **Gra w karty**

Olej, deska; 32,3 x 27

Warszawa, MNW, nr inw.: 156007 MNW

Hist.: zakupiony w 1950

Lit.: Nabytki 1960, poz. 68; Warszawa 1967, poz. 783; Warszawa 2011/2; Warszawa 2015, s. 390, poz. 424.

Artysta nieokreślony

754. **Scena w karczmie**

Olej, płótno

Warszawa, MNW, nr inw.: 127106, zaginiony w czasie II wojny światowej.

KOLEKCJA ZENONA KONA

MALARSTWO

Aleksander Gierymski (1850 Warszawa – 1901 Rzym)

755. *Ksiądz pijący wino*, 1880 (szkic do obrazu *Altana* lub fragment zniszczonej pierwszej wersji obrazu)

Olej, płótno; 41,5 x 33

Sygn.p. d.: *A Gierymski LXXX*

Katowice, MŚK, nr inw.: MŚK/SZ/M/379

Hist.: wyst. 1885 w Salonie Aleksandra Krywulta w Warszawie, wyst. TZSP 1886, TZSP 1902; prawdopodobnie wówczas zakupiony przez Zenona Kona, wyst. Łódź 1916, Warszawa 1929/2, od 1929 notowany w kolekcji Antoniego Natansona, a następnie jego żony Zofii, wyst. Warszawa 1938/3, w końcu 1938 zakupiony do zbiorów MŚK w Katowicach, 1938–1988 w zbiorach MGB, nr inw.: Sz 350 (wcześniej Sz. 2009), 1988 przekazany do zbiorów MŚK

Arch.: CMW–album 1916, s. 4; AMGB, rkps MGB/Sz/A 48/3 (korespondencja prowadzona przez Zofię Natansonową z Tadeuszem Dobrowolskim); „Kłosa” 1885, nr 1036, s. 303; TZSP 1886, s. 14; Łódź 1916, s. 4, poz. 37; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441; TZSP 1929, s. 46; Warszawa 1929/2, s. 11, poz. 889; Warszawa 1938/3, poz. 12, il.; „Głos Plastyków” 1938, nr 6, il. s. 14; Wolff 1938, s. 382, il.

Lit.: Wenecja 1950, s. 85, 102, poz. 9; Warszawa–Gdańsk 1951, s. 28, poz. 9; Katalog obrazów wywiezionych 1952, s. 41, poz. 22, il.; Kijów 1955, s. 9, poz. 10; Mińsk 1955, s. 11, poz. 10; Wenecja 1955, s. 87, 102, poz. 9; Matuszczak 1957, s. 23, 41, poz. 25, il.; Bogucki 1959, s. 200, 221, il.; Dobrowolski 1960, t. 2, s. 130; 131, 197, il.; Starzyński 1961, s. 47, 199, il.; Warszawa 1962/3, t. 2, s. 374, poz. 1062; Płazewska 1966, s. 322, 375; Starzyński 1967, s. 18, il.; Łódź 1971, s. nłb., poz. 6, il.; Dobrowolski 1976, s. 92; Krzykowska 1984, s. 149; Meschnik 1988, s. 111; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Katowice 1996, s. 76, poz. 42, il.; Jaworski 2000, s. 67; Kacprzak 2008/5, s. 144; Gadowska 2010, s. 91; Doleżyńska-Sewerniak 2010, s. 117, 156, 165, il. 163; Katowice 2011, s. 86, poz. 46, il. s. 86; Warszawa 2014, poz. 51, s. 156, il.

Jan Bogumił Piersch (1732 Warszawa – 1817 Warszawa)

756. *Portret króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4; Łódź 1916, s. 4, poz. 36; Łódź 1917; „Gazeta Łódzka”, nr 150, 1917, s. 3; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Jaworski 2000, s. 67; Kacprzak 2008/5, 143-144, il. 22; Gadowska 2010, s. 91.

GRAFIKA

Edward Dayes (1763 Londyn – 1804 Londyn) wg **George’a Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

757. *Dzieci zbierające orzechy / Nutting Children*, 1783

Mezzotinta barwna, papier; 45,3 x 54,9

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 19; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1909–1910, s. 30; Thieme, Becker 1907–1950, t. 8 (1913), s. 491; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 1, s. 148.

George Keating (1762 Irlandia – 1842 Londyn) wg **George’a Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

758. *Werbunek / Trepanning a Recruit (Enlisting a Recruit)*, z serii: *The Deserter*, 1790

Mezzotinta barwna, papier; 46 x 53,2

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 9; Łódź 1916, s. 5, poz. 48; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1909–1910, s. 31; Thieme, Becker 1907–1950, t. 20 (1927), s. 51; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 2, s. 148.

759. *Ucieczka / Recruit deserted (Recruit deserted and detected hiding in his wife’s room)*, z serii: *The Deserter*, 1790–1791

Mezzotinta barwna, papier; 45,6 x 53,5

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 9; Łódź 1916, s. 5, poz. 50; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1909–1910, s. 31; Thieme, Becker 1907–1950, t. 20 (1927), s. 51; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 3, s. 148.

760. *Pożegnanie / The Deserter's Farewell (Deserter talking Leave of his Wife, The Deserter handcuffed and conveyed to a court material)*, z serii: *The Deserter*, 1790–1791

Mezzotinta barwna, papier; 45,5 x 54

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 9; Łódź 1916, s. 5, poz. 49; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1909–1910, s. 31; Studio 1910–1911, s. nlb., il. tabl. 107; Thieme, Becker 1907–1950, t. 20 (1927), s. 51; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 4, s. 149.

761. *Przebaczenie / The Deserter Pardoned (The Soldier Pardoned, The Deserter pardoned and restored to his family)*, z serii: *The Deserter*, 1791

Mezzotinta barwna, papier; 45,8 x 53,4

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 9; Łódź 1916, s. 5, poz. 51; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1909–1910, s. 31; Thieme, Becker 1907–1950, t. 20 (1927), s. 51; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 5, s. 149.

Robert Laurie (1755–1836 Broxbourne) wg **Francisa Wheatley'a** (1747 Londyn – 1801 Londyn)

762. *Początek miodowego miesiąca / The Wane of the Honey Moone*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 34; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Thieme, Becker 1907–1950, t. 22 (1929), s. 458; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 6, s. 149.

763. *Koniec miodowego miesiąca / The Full of the Honey Moone*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 35; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Thieme, Becker 1907–1950, t. 22 (1929), s. 458; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 7, s. 149.

John Raphael Smith (1752 Derby – 1812 Worcester)

764. *Flirtilla / Flirtilla and Narcissa* (rycina rozcięta), 1787

Akwaforta, papier; 25 x 19

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 9 (Flirtilla); Łódź 1916, s. 5, poz. 52; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 3 (1858–1888), s. 547, poz. 242; Studio 1909–1910, s. 28; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 8, s. 149.

John Raphael Smith (1752 Derby – 1812 Worcester) wg **George'a Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

765. *Koń remizowy*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4; Łódź 1916, s. 5, poz. 42; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 9, s. 150.

766. *Koń pocztowy*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4; Łódź 1916, s. 5, poz. 43; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 10, s. 150.

767. *Myśli o małżeństwie / Thoughts on Matrimony*

Akwaforta, papier; 35,5 x 29,2

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 56; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 3 (1858–1888), s. 547, poz. 249; Studio 1909–1910, s. 28; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 11, s. 150.

John Raphael Smith (1752 Derby – 1812 Worcester) wg **Jamesa Northcote'a** (1746 Plymouth – 1831 Londyn)

768. *Wizyta u babki / A Visit to the Grandmother*, 1785

Mezzotinta, papier; 55,8 x 40,3

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 38; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 3 (1858–1888), s. 546, poz. 227; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 12, s. 150, il. 24.

John Raphael Smith (1752 Derby – 1812 Worcester) wg **Matthew Williama Petersa** (1742 Freshwater – 1814 Brasted Place)

769. *Wróżka / The Fortune Teller*, 1786

Mezzotinta barwna, papier; 37,5 x 43

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 30;

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 3 (1858–1888), s. 546, poz. 228; Studio 1909–1910, s. 28; Studio 1910–1911, il. s. nlb., tabl. 69; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Bóbr 2000, s. 226, il. 325; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 13, s. 150, il. 25.

John Raphael Smith (1752 Derby – 1812 Worcester) wg **George'a Romney'a** (1734 Dalton–in Furness – 1802 Kendal)

770. *Natura (Portret Lady Hamilton)*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 10; Łódź 1916, s. 4, poz. 20; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1910–1911, s. 35; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 14, s. 150–151.

François David Soiron (1764 Genewa – 1813) wg **George'a Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

771. *Tea Garden*, 1790

Miedzioryt, akwaforta, odbitki podbarwiane akwarelą, papier; 47 x 54

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 2; Łódź 1916, s. 4, poz. 21; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 3 (1858–1888), s. 550, poz. 1; Studio 1909–1910, s. 30, il. s. nlb.; Thieme, Becker 1907–1950, t. 21, (1928), s. 219; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 15, s. 151.

772. *St. James Park*, 1790

Miedzioryt, akwaforta, odbitki podbarwiane akwarelą, papier; 40,9 x 50,2

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 2; Łódź 1916, s. 4, poz. 22; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 3 (1858–1888), s. 550, poz. 2; Studio 1909–1910, s. 30, il. s. nlb.; Thieme, Becker 1907–1950, t. 21, (1928), s. 219; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 16, s. 151.

James Ward (1769 Londyn – 1859 Cheshunt) wg **George'a Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

773. *Rybak / Fishermen*, 1798

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 4; Łódź 1916, s. 5, poz. 46

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 175, poz. 45; Studio 1910–1911, s. nlb., il.; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 17, s. 151.

774. *Kontrabandziści / The Smugglers*, 1792

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 47

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 175, poz. 44; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 18, s. 151.

William Ward (1766 Londyn – 1826 Londyn) wg **Williama Redmore'a Bigga** (1755 Londyn – 1828 Londyn)

775. *Zbytnice / The Romps*, 1796

Mezzotinta, papier; 50 x 62

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 25; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Studio 1909–1910, s. 22; Wyleżyńska 1974, s. 55, il. 71; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 19, s. 151–152.

776. *Urwisy (Wagarowicze) / The Truants*, 1796

Mezzotinta, papier; 48,1 x 60

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 26; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Studio 1909–1910, s. 22; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 20, s. 152.

William Ward (1766 Londyn – 1826 Londyn) wg **George'a Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

777. *Obora / The Farmers Stable*

Mezzotinta barwna, papier;

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 53; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441 (jako James Ward)
 Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 177, poz. 110; Kacprzak 2008/5, poz. 21, s. 152.

778. *Wizyta u mamki / A Visit to the child at Nurse*, ok. 1789 Mezzotinta barwna, papier; 45,4 x 55

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: CMW–album 1916, s. 4, 10; Łódź 1916, s. 4, poz. 23; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 177, poz. 116; Studio 1909–1910, s. 30; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 22, s. 152, il. 27.

779. *Wizyta na pensji / A Visit to the Boarding School*, 1789

Mezzotinta barwna, papier; 46,4 x 56,3

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: CMW–album 1916, s. 10; Łódź 1916, s. 4, poz. 24; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Studio 1909–1910, s. 30, il. s. nlb.; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 23, s. 152.

780. *Cyganie / Gipsies (Nettleship)*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 44; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 24, s. 152–153.

781. *Latawiec / The Kite entangled*

Mezzotinta barwna, papier;

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 45; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 177, poz. 120; Studio 1909–1910, s. 30; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 25, s. 153.

782. *Trudny targ / The hard Bargain*

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 54; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 177, poz. 118; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 26, s. 153.

783. *Prosięta / Guinea Pigs*

Mezzotinta barwna, papier

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 55; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441
 Lit.: Studio 1909–1910, s. 30; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 27, s. 153.

William Ward (1766 Londyn – 1826 Londyn) wg **Matthew Williama Petersa** (1742 Freshwater/ Isle of Wight – 1814 Brasted Place/ Kent)

784. *Gracze / The Gamesters*, 1786

Mezzotinta barwna, papier; 45,7 x 49,8

Hist.: zakup w antykwarjacie Fajwla Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 31; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 179, poz. 142; Thieme, Becker 1907–1950, t. 35 (1942), s. 160; Wyleżyńska 1974, s. 55, il. 72; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Bóbr 2000, s. 227, il.; Kraków 2001/2, s. 48, 65, 168, poz. 96, il.; Kacprzak 2008/5, s. 143, poz. 28, s. 153, il. 26.

William Ward (1766 Londyn – 1826 Londyn) wg **John Raphael Smith** (1752 Derby – 1812 Worcester)

785. Wizyta u dziadka / The Visit to the Grandfather

Mezzotinta, papier; 55,4 x 40,3

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 39; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 178, poz. 135; Studio 1909–1910, s. 28; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 29, s. 153–154.

William Ward (1766 Londyn – 1826 Londyn) wg **Jamesa Warda** (1769 Londyn – 1859 Cheshunt)

786. Targ na jarzyny / Vegetable Market

Mezzotinta barwna, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 27; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441;

Lit.: Studio 1909–1910, s. 29; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 30, s. 154.

787. Samotność / Retirement, 1786

Mezzotinta, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 28; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 178, poz. 134; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 31, s. 154.

788. Sprzedaż królików / Selling Rabbits, 1796

Mezzotinta barwna, papier; 48 x 61

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 32; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 178, poz. 124; Studio 1909–1910, s. 28; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 32, s. 154.

789. Odpoczynek mieszczucha / The Citizen's Retreat

Mezzotinta barwna, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 4, poz. 33; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 178, poz. 125; Studio 1909–1910, s. 28; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 33, s. 154.

790. Żniwiarze / The Haymakers

Mezzotinta barwna, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 40; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 4 (1890), s. 178, poz. 127; Studio 1909–1910, s. 29; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 34, s. 154.

791. Litościwe dzieci / Compassionate Children

Mezzotinta barwna, papier

Hist.: zakup w antykwariacie Fajwła Gutnajera w Warszawie, przy ul. Bagno, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 5, poz. 41; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 441

Lit.: Studio 1909–1910, s. 28–29; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 67; Kacprzak 2008/5, poz. 35, s. 154–155.

KOLEKCJA KAROLA RAJMUNDA EISERTA

MALARSTWO

Józef Brandt (1841 Szczebrzeszyn – 1915 Radom)

792. Hołd sztandarów / Składanie sztandarów, 1905

Olej, płótno; 70 x 111

Sygn. I. d.: *Józef Brandt / z Warszawy*, ndat.

Warszawa, wł. prywatna

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20; Olchowska–Schmidt 1996, il. s. 76; Ostrowski 1996, il. s. 72 (*Przegląd jeńców*);

Kacprzak 2008/4, s. 9.

Gentile da Fabriano właśc. **Gentile di Niccolò di Giovanni Massio** (ok.1370 Fabriano – 1427 Rzym), krąg

793. *Dyptyk: Biskup i św. Agnieszka*, 1. poł. XV w.

Olej, tempera, deska; każde skrzydło: 38 x 19

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: 893, 1482, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 1938 zakupiony w Galerie Sanct Lucas w Wiedniu, 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ

Arch.: APŁ, ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 893 (szkoła północno-wschodnio-włoska 1. poł. XV w.); AMSŁ 2, poz. 1482;

ZS IS PAN 1132 (pismo K. Eiserta z 29.08.1938 do Oddziału Sztuki Komisariatu Rządu w Warszawie z prośbą o wyrażenie zgody na przywóz z Austrii trzech obrazów i zwolnienie ich z opłat celnych); AMSŁ 4, poz. 197; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Estreicher 1944, s. 163,165; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Minich 1965, s. 15, il. 6;

Strzałkowski 1991, s. 21; Straty wojenne 2000/1, s. 165–166, poz. 76–77, il.; Straty wojenne 2000/2, s. 107, poz.

29, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 15, 22, il.; „Dziennik

Łódzki” – dodatek „Panorama” 19–21.04.2003, s. 11; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 20–21.12.2003,

19; Kacprzak 2005/1, s. 27, 32, poz. 4, il. s. 22; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama”

6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, 10; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2013/2, s. 98; Kacprzak 2014,

s. 339.

Frans Francken III (1607 Antwerpia – 1667 Antwerpia), przypisywany

794. *Odpoczynek w drodze do Egiptu*, połowa XVII w.

Olej, blacha miedziana; 35 x 43,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/38

Hist.: 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ, rewindykowany 30.10.1945

Arch.: APŁ, ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 904; AMSŁ 2, poz. 1492; AMSŁ 4, poz. 194; AMSŁ 7, poz. 106; AMSŁ 9, poz.

1322; AMSŁ 10, poz. 106 (przychód); AMSŁ 12, poz. 379; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1963, s. 13, 25; Minich 1963, s. 79; Strzałkowski 1991, s. 21, Łódź 2001, s. 18;

Kacprzak 2002/1, s. 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 88–89, poz. 10, il.; Kacprzak

2005/1, s. 30, 33, poz. 5; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kac-

przak 2008/4, s. 9; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2013/2, s. 98; Kacprzak 2014, s. 339.

Egbert van Heemskerck (1634/35 Haarlem – 1704 Londyn)

795. *Małpy jako alchemicy*, 2. poł. XVII w.

Olej, płótno; 101 x 61,5

Łódź, MSŁ, nr inw.: 909, 1499, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ

Arch.: ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 909; AMSŁ 2, poz. 1499; AMSŁ 4, poz. 222; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Strzałkowski 1991, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 223;

Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 22; Kacprzak 2005/1, s. 33, poz. 6; Szczecin 2005,

s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak, Valkeneers

2009, s. 6; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2013/2, s. 98; Kacprzak 2014, s. 339.

Jacob Jordaens (1593 Antwerpia – 1678 Antwerpia)

796. *Zwiastowanie*, ok. 1625

Olej, płótno; 153,5 x 116

Łódź, MSŁ, nr inw.: 901, 1489, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 1938 zakupiony w Galerie Sanct Lucas w Wiedniu, 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ

Arch.: ZPKE 570, ZS IS PAN 1132 (pismo K. Eiserta z 29.08.1938 do Oddziału Sztuki Komisariatu Rządu w War-

szawie z prośbą o wyrażenie zgody na przywóz z Austrii trzech obrazów i zwolnienie ich z opłat celnych); AMSŁ 1,

poz. 901; AMSŁ 2, poz. 1489; AMSŁ 4, poz. 188; DZM 1939/1, s. 126;

Lit.: Estreicher 1944, s. 163, 165; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Minich 1965, s. 15, il. 10;

Strzałkowski 1991, s. 21; Ojrzyński 1998, s. 14; Straty wojenne 1999, poz. PA00704; Straty wojenne 2000/1, s. 201,

poz. 109, il.; Straty wojenne 2000/2, s. 105, poz. 16, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 19–21.04.2003,

s. 11; Kacprzak 2002/1, s. 209, 223, il.; Łódź–Piotrków Trybunalski Częstochowa 2003–2005, s. 13, 14, 22, il.;

Kacprzak 2005/1, s. 27, 33, poz. 7; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2012/2, s. 217; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2013/2, s. 98; Kacprzak 2014, s. 339.

797. Czterej Ewangelści, ok. 1625–30

Olej, płótno; 123 x 151

Łódź, MSŁ, nr inv.: 902, 1490, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: zakupiony od Janusza Rybińskiego w majątku Popowo pod Serockiem, 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ Arch.: ZPKE 570 (list M. Morelowskiego do K. Eiserta z 3.07.1938 zdecydowanie doradzający zakup obrazu); AMSŁ 1, poz. 902; AMSŁ 2, poz. 1490; AMSŁ 4, poz. 185; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Minich 1965, s. 15, il. 9; Strzałkowski 1991, s. 21; Ojrzyński 1998, s. 14; Straty wojenne 1999, poz. PA 00705; Straty wojenne 2000/1, s. 200, poz. 108, il.; Straty wojenne 2000/2, s. 105, poz. 15, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 19–21.04.2003, s. 11; Kacprzak 2002/1, s. 223 Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 19, 22, il.; Kacprzak 2005/1, s. 26–27, 33, poz. 8, il. s. 24; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, 10, 11, il.; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2012/2, s. 217; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2013/2, s. 98; Kacprzak 2014, s. 339.

798. Scena mitologiczna z młodym Bachusem, 1. poł. XVII w.

Olej, płótno; 87,5 x 122

Łódź, MSŁ, nr inv.: 903, 1491, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: zakupiony od Włodzimierza Łęskiego w Wilnie, 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ

Arch.: ZPKE 570 (list M. Morelowskiego do K. Eiserta 28.05.1938 polecający obraz, list S. Kostowskiego do M. Morelowskiego z 1.06.1938 dotyczący negocjacji przy zakupie obrazu, list W. Łęskiego do K. Eiserta z 9.06.1938, w którym właściciel zgadza się na cenę sprzedaży i informuje o wysłce obrazu do Łodzi, list Kostowskiego do Morelowskiego z 10.06.1938 informujący o zakupie obrazu za 2000 zł i uzgodnienie warunków przesłania honorarium dla profesora Morelowskiego, list S. Kostowskiego do W. Łęskiego potwierdzający przesłanie zapłaty za zakupiony obraz, list S. Kostowskiego do M. Morelowskiego z 15.07.1938 z prośbą o pośrednictwo w sprawie otrzymania ramy do obrazu, list Kostowskiego do Morelowskiego z 13.07.1938 informujący o wizycie u M. Friedländera w Berlinie m.in. w sprawie atrybucji obrazu); AMSŁ 1, poz. 903; AMSŁ 2, poz. 1491; AMSŁ 4, poz. 187; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: „Die Zeit im Bild” 1939, nr 3, s. 5, il.; Estreicher 1944, s. 163, 165; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Minich 1965, s. 15, il.11; Strzałkowski 1991, s. 21; Ojrzyński 1998, s. 14; Straty wojenne 1999, poz. PA 00706; Straty wojenne 2000/1, s. 199, poz. 107, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 19–21.04.2003, s. 11; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 22, 23, il.; Kacprzak 2005/1, s. 33–34, poz. 9; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, 10; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2012/2, s. 217; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2013/2, s. 98; Kacprzak 2014, s. 339.

Willem Key ? (1520 Breda – 1568 Antwerpia)

799. Święta Rodzina, połowa XVI w.

Olej, deska; 43 x 33,5

Łódź, MSŁ, nr inv.: 900, 1488, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 6.02.1939 подарowany do zbiorów MSŁ

Arch.: APŁ, ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 900; AMSŁ 2, poz. 1488; AMSŁ 4, poz. 195; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Estreicher 1944, s. 163, 165; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1965, s. 15, il. 12; Strzałkowski 1991, s. 21; Straty wojenne 1999, poz. PA 00707; Straty wojenne 2000/1, s. 209, poz. 117, il.; Straty wojenne 2000/2, s. 106, poz. 17, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 17, 22 il.; Kacprzak 2005/1, s. 34, poz. 10; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2013/2, s. 98–99.

Konstanty Kietlicz-Rayski (1868 Biała Blotna k. Kielc – 1924 Stróża k. Kraśnika)

800. Białowieża, przed 1904

Akwarela, papier

Hist.: Wyst TZSP 1904, niewymieniona w sprawozdaniu, wylosowana przez Eiserta

Lit.: Wiercińska 1969, s. 149; Strzałkowski 1991, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 222; Kacprzak 2005/1, s. 24; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak 2014, s. 338.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków)

801. Ranny kirasjer i dziewczyna, 1908

Olej, płótno; 94,5 x 136

Sygn., dat. I. d.: *Wojciech Kossak 1908*

Łódź, MSt, nr inw.: MS/SP/M/49

Hist.: zakupiony w Galerie Sanct Lucas w Wiedniu, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MSt, rewidykowany 30.10.1945

Arch.: ZPKE 570 (list K. Eiserta z Hotelu Hermitage w Monte Carlo do S. Kostowskiego z 1.03.1938 informujący o zakupie obrazu, odpowiedź S. Kostowskiego do K. Eiserta, przebywającego w Hotelu Hermitage w Monte Carlo z 4.03.1938 dotyczący szczegółów celnych przywozu obrazu z Wiednia do Łodzi, odpowiedź K. Eiserta z 8.03.1938, list z galerii Sanct Lucas w Wiedniu do Zakładów Eiserta z 18.03.1938 z załączonym zdjęciem zakupionego obrazu, list z Galerii Sanct Lucas w Wiedniu do Zakładów Eiserta z 21.03.1938 uzgadniający szczegóły transportu – ubezpieczenie, zapakowanie w skrzynie, firma spedycyjna C. Hartwig Łódź); AMSŁ 1, poz. 913; AMSŁ 2, poz. 1503; AMSŁ 7, poz. 110; AMSŁ 9, poz. 1326; AMSŁ 10, poz. 110 (przychód); AMSŁ 12, poz. 383; DZM 1939/1, s. 125

Lit.: Łódź 1926/2, s. 13, poz. 61; Kopera 1929, s. 432; Łódź 1957, s. 78–79, il. 28; Olszański 1976, s. 31, 62, il. 105; Moskwa–Leningrad 1979, poz. 185, s. 129; Olszański 1982, il. 139; Kraków–Radom 1986–1987, poz. 22; Łódź 1986, s. 14, poz. 11; SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 143; Strzałkowski 1991, s. 21; Łódź 1997, poz. 40; Szczecin 2000/2, s. nlb. 9; Kacprzak 2002/1, s. 223; Kacprzak 2005/1, s. 27, 31, poz. 1; Wrocław 2005, s. 48, il.; Pawłowska 2006/2, s. 145; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, 10; Łódź 2009, s. 104, poz. 140, il.; Klemantowicz 2009, s. 127; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8, 101, il.

Liberali da Verona, właśc. Liberali Bonfanti (1445 Weronia – ok. 1526/29)

802. *Madonna z Dzieciątkiem i liliami / Madonna karmiąca Dzieciątko Jezus siedzące na poduszce*, ok. 1470
Olej deska; 59 x 36

Nsygn., ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: 894, 1483, zaginiony w czasie II wojny światowej – obecnie: Moskwa, Państwowe Muzeum im. Puszkina

Hist.: 1937 zakupiony w Wiedniu w obecności M. Morełowskiego, podarowany 6.02.1939 do zbiorów MSt

Arch.: ZPKE 570 (list K. Eiserta z Wiednia do Kostowskiego z 16.12.1937 polecający przesłanie 31500 szylingów za 2 obrazy (por. poz. 12) Galerie Sanct Lucas i załatwienie pozwolenia na wwóz do Polski, list K. Eiserta z Hotelu Hermitage w Monte Carlo do S. Kostowskiego z 1.03.1938 w sprawie pozwolenia i szczegółów celnych przywozu obrazu z Wiednia do Łodzi, odpowiedź S. Kostowskiego do K. Eiserta z 4. 03.1938), ZS IS PAN 1132 (pismo M. Morełowskiego z 8.01.1938 w którym w imieniu konsula K. Eiserta zwraca się do Urzędu Konserwatorskiego przy Komisariacie Rządu w Warszawie o zgodę na przywóz do kraju dwu zakupionych obrazów, tamże opis: *na desce w ramie złoczonej, której część główna wewnętrzna stara stanowi nieodłączną część obrazu – dzieło szkoły włoskiej z drugiej połowy XV w (ok. 1460–1470) szkoły prawdop.ferraryjskiej – niemniej znakomity i ważny, a rzadki zabytek*); AMSŁ 1, poz. 894 (szkoła ferraryjska 2. poł. XV w); AMSŁ 2, poz. 1483; AMSŁ 4, poz. 198; DZM 1939/1, s. 125

Lit.: Estreicher 1944, s. 163,165; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3, Minich 1963, s. 79, Minich 1965, s. 15, il.7; Strzałkowski 1991, s. 21, Straty wojenne 2000/1, s. 348–349, poz. 240, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223, Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 16, il.; Kacprzak 2005/1, s. 27, 36–37, poz. 19, il. (Artysta nieokreślony włoski 2. poł. XV w. [szkoła ferraryjska 2 poł. XV w.]); „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, 11, il.; Kacprzak 2012/2, s. 217; Kacprzak 2014, s. 339; Moskwa 2014, s. 59–61, poz. 12, il. s. 60 (jako Liberali da Verona).

Pieter van Lint (1609 Antwerpia – 1690 Antwerpia)

803. *Święty starzec w białym habicie*, 2. poł. XVII w.

Olej, płótno; 98,5 x 71

Łódź, MSt, nr inw.: 898, 1496, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: nabyty od M. Morełowskiego w Wilnie, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MSt

Arch.: ZPKE 570 (list M. Morełowskiego do K. Eiserta z 6.05.1938 zachęcający do zakupu obrazu, list S. Kostowskiego do M. Morełowskiego z 25.05.1938 z propozycją ceny za obraz (2612 zł), dwa listy M. Morełowskiego do K. Eiserta i S. Kostowskiego z 28.05.1938 akceptujące sumę za sprzedaż obrazu, list S. Kostowskiego do prof. Morełowskiego z 1.06.1938 potwierdzający wysłanie zapłaty za zakupiony obraz, list Morełowskiego do K. Eiserta z 6.06.1938 z podziękowaniem za przesłane pieniądze, list M. Morełowskiego do S. Kostowskiego z 6.06.1938 z potwierdzeniem otrzymania honorarium); AMSŁ 1, poz. 898; AMSŁ 2, poz. 1496; AMSŁ 4, poz. 191; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 22; Straty wojenne 1999, poz. PA 00708; Straty wojenne 2000/1, s. 232, poz. 136, il.; Skrzydło 2000, s. 20–21; Kacprzak 2002/1, s. 222, 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 22, 24, il.; Kacprzak 2005/1, s. 25–26, 34, poz. 11, il. s. 26; Szczecin 2005, s. 8; Kacprzak 2008/4, s. 9, 10; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2013/2, s. 99.

Francesco Lupicini (1588/1591 Florencja – 1652? Saragossa), przypisywany804. *Madonna karmiąca*, 2. ćw. XVII w.

Olej, płótno; 88 x 72,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/207

Hist.: zakupiony we Florencji przez Franciszka Siarczyńskiego, później stanowił własność jego siostry, pani Gołaszewskiej, następnie bliżej nieznanego zakonu w Krakowie, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL, rewindykowany 30.10.1945

Arch.: AMSŁ 1, poz. 897 (szkoła bolońska, XVII w.); AMSŁ 2, poz. 1485; AMSŁ 4, poz. 200; AMSŁ 7, poz. 105; AMSŁ 9, poz. 1321; AMSŁ 10, poz. 105 (przychód); AMSŁ 12, poz. 378; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 13, 26 (jako Annibale Carracci); Strzałkowski 1991, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 100–102, poz. 17 (jako Francesco Lupicini, przypisywany), il.; Kacprzak 2005/1, s. 30, 34–35, poz. 12.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)805. *Intermezzo*, 1918

Olej, tektura; 100 x 69,5

Sygn., dat. l. d.: 1918 *J Malczewski*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/50

Hist.: zakupiony od Alfredowej Mycielskiej z Żimnowody, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL, rewindykowany 30.10.1945

Arch.: AMSŁ 2, poz. 1502; AMSŁ 7, poz. 116; AMSŁ 9, poz. 1332; AMSŁ 10, poz. 116 (przychód); AMSŁ 12, poz. 384; Poznań 1925, s. 25, poz. 93; Koller 1925, s. 20; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Łódź 1956/1, s. nlb. 4; Warszawa 1962/2, poz. 90; Minich 1965, s. 15; Poznań 1968–69, s. 185, poz. 262, il. 287; Wyka 1971, s. 48, 49; Łódź 1972, s. nlb. 24; Wiedeń–Toruń–Płock 1976, poz. 16; Łódź 1977, s. nlb., poz. 26; Stuttgart–Kilonia–Duisburg 1980, poz. 85, il. s. 146; Londyn–Poznań 1990, poz. 85, il. s. 110; Poznań 1990, poz. 85, il. 29; Strzałkowski 1991, s. 21; Piotrków Trybunalski 1992, poz. 10; Włocławek 1993/1, poz. 11, il. nlb.; Kraków–Radom 1995–1996, s. 115, poz. 8, il.; Ławniczakowa 1995, s. 17, il. s. 118; Gniezno 1996, poz. 49; Ojrzynski 1998, s. 14; Żyrardów 1999–2000, poz. 10, il.; Legnica 2000, poz. 64; Kacprzak 2002/1, s. 223; Salamanka 2003, poz. 67; il. s. nlb.; Radom 2004–2005, poz. III/55, il. s. 149; Kacprzak 2005/1, s. 31, poz. 2; Rawa 2005, poz. 9, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, il.; Łódź 2009, s. 115, poz. 184, il.; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8, 117, il.

Jan Matejko (1838 Kraków – 1893 Kraków)806. *Alchemik Sędziwój i król Zygmunt III / Alchemik Sędziwój / Michał Sędziwój robiący doświadczenia alchemiczne w obecności Zygmunta III / Zygmunt III Waza w pracowni alchemika, 1867*

Olej, deska; 72,5 x 131

Sygn. p. d.: *J. M.*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/48

Hist.: 1867 wystawiony w TZSP w Krakowie, 1868 Drezno, 1868 Lwów; 1868 Praga (Zofinsky Salon), 1881 zakupiony przez Źlzelta w Wiedniu, 12.1881 sprzedany podczas publicznej licytacji, wyst. 1904 Warszawa, Salon Krywulta; Warszawa 1938/1; Warszawa 1938/2; w 1938 zakupiony w Galerie Sanct Lucas w Wiedniu przez K. Eiserta; 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL, 30.10.1945 rewindykowany

Arch.: BOWr: rkps 12038/III (list z 23.03.1868 do TPSP we Lwowie dotyczący wystawienia Stańczyka, Sędziwoja i Rejtana), ZPKE 570 (list K. Eiserta z Hotelu Hermitage w Monte Carlo do S. Kostowskiego z 1.03.1938 informujący o zakupie obrazu, odpowiedź S. Kostowskiego do K. Eiserta, przebywającego w Hotelu Hermitage w Monte Carlo z 4. 03.1938 dotyczący szczegółów celnych przywozu obrazu z Wiednia do Łodzi, odpowiedź K. Eiserta z 8.03.1938, list z galerii Sanct Lucas w Wiedniu do Zakładów Eiserta z 18.03.1938 z załączonym zdjęciem zakupionego obrazu, list z galerii Sanct Lucas w Wiedniu do Zakładów Eiserta z 21.03.1938 uzgadniający szczegóły transportu – ubezpieczenie, zapakowanie w skrzynie, firma spedycyjna C. Hartwig Łódź, list K. Eiserta do Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie z 9.05.1938 z propozycją wystawienia obrazu podczas Wystawy Matejkowskiej, list S. Brzezińskiego, prezesa Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie do K. Eiserta z 28.05.1938 dotyczący wypożyczenia obrazu na wystawę, odpowiedź K. Eiserta z 2.06.1938 dotycząca szczegółów dostarczenia obrazu do Warszawy, podając w nim cenę zakupu 25000 zł., S. Kostowski do TZSP z 3.06.1938 z prośbą o pokwitowanie odbioru); AMSŁ 1, poz. 912; AMSŁ 2, poz. 1501; AMSŁ 7, poz. 109; AMSŁ 9, poz. 1325; AMSŁ 10, poz. 109 (przychód); AMSŁ 12, poz. 382; „Tygodnik Ilustrowany” 1867, nr 415, s. 114.; „Kłosy” 1867, nr 2, s. 124; „Kurier Warszawski” 1867, 107, s. 659; „Kurier Warszawski” 1867, nr 169, s. 1061; „Kurier Warszawski” 1867, nr 178, s. 1119; „Kurier Warszawski” 1868, nr 62, s. 5; „Kurier Warszawski” 1868, nr 19, s. 3; „Kłosy” 1869, nr 1, s. 135–136; „Kurier Warszawski” 1870, nr 80, s. 5; Gorzkowski 1881, s. 56; Boetticher 1891–1901, t. 1, s. 947,

poz. 10; Tarnowski 1897, s. 114–116, 508; Gorzkowski 1898, s. 58–59; Witkiewicz 1912, s. 58; Zahorska 1925, il. nlb; Listy 1927, s. 60; Kopera 1929, s. 252; „Goniec Warszawski” (Ilustrowany Przegląd Tygodniowy) 1938, nr 28, s. 4; Warszawa 1938/1, s. 61; Warszawa 1938/2, poz. 17; Treter 1939, s. 255–257; DZM 1939/1, s. 125.
Lit.: Bogucki 1955, s. 113; Serafińska 1955, s. 235, 237, 238, 240, 241, 243–244, 250, 289, 622, 657; Łódź 1957, s. 32, 38, 86; Materiały z sesji 1957, s. 68, 189; Wiercińska 1957, poz. 557–560, 1273, 1276, 1277, 1279, 1281, 1282; Porebski 1961, s. 167, 172, 209; Starzyński 1962, il. 119; Starzyński 1963, il. 162, 163; Minich 1963, s. 79; Minich 1965, s. 15; Płazewska 1966, s. 391; Gintel 1966, s. 194; Dobrowolski 1968, s. 77; Bugaj 1968, s. 124–134; Wiercińska 1969, s. 226; Szybowska 1976, s. 153; Łódź 1978, il. nlb.; Norymberga–Brunszwik–Konstancja 1982, poz. 3; Nowakowska 1984; Łódź 1986, s. 15, poz. 16; Ryszkiewicz 1989, poz. 42, s. 283; Radom 1991, poz. 35, il. s. nlb. 33; Strzałkowski 1991, s. 21, 22; Tazbir 1992, s. 46; Malinowski, Sroczyńska 1993, il. 32; Sroczyńska 1993, s. 94–95, poz. 113, il. s. 94; Warszawa–Kraków 1993–1994, poz. 33, PSB 1995–, t. 36/3, z. 150 (1995), s. 417–419; Ojrzyński 1998, s. 14; Skrzydło 2000, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 223; Kacprzak 2005/1, s. 27–28, 32, poz. 3; Kraków 2005, s. 146–147, il. s. 147; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9, 10, 11, il.; Kraków 2005, s. 146, il. s. 147; Słoczyński 2005, il. 78-79; Łódź 2009, s. 119, poz. 200; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8, 55, il.; Kacprzak 2014, il. s. 332.

Mistrz z Papugą (malarz południowoniderlandzki czynny w 1. ćw. XVI w. w Antwerpii)

807. *Madonna z Dzieciątkiem i papugą na tle krajobrazu*, 1525

Olej, płótno; 112 x 72

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: 899, 1487, zaginiony w czasie II wojny światowej – obecnie: Moskwa, Państwowe Muzeum im. Puszkina

Hist.: kolekcja Feista w Wannsee k. Berlin, 1937 zakupiony w Galerie Sanct Lucas w Wiedniu, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MSŁ

Arch.: ZPKE 570 (list M. Morelowskiego do M. Freidländera z 3.07.1938 polecający K. Eiserta, informujący o zakupionym przez niego obrazie, który on publikował); ZS IS PAN 1132 (pismo M. Morelowskiego z dnia 8.01.1938 w którym w imieniu konsula K. Eiaserta zwraca się do Urzędu Konserwatorskiego przy Komisariacie Rządu w Warszawie o zgodę na przywóz do kraju dwu zakupionych obrazów; pismo Mariana Minicha z dnia 8.02.1939 do inż. Tymoteusza Sawickiego, konserwatora m.st. Warszawy, oraz odpowiedź z dnia 10.02.1939); AMSŁ 1, poz. 899; AMSŁ 2, poz. 1487; AMSŁ 4, poz. 199; Friedländer 1924–1937, t. 12, il. 13; DZM 1939/1, s. 125–126

Lit.: Estreicher 1944, s. 163, 165; Thieme, Becker 1907–1950, t. 37 (1950), s. 264; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Friedländer 1967–1976, t. 12, s. 20–21 il. 210, Minich 1963, s. 79, Minich 1965, s. 15, il. 8; Strzałkowski 1991, s. 21, Moskwa 1995, s. 2; Ojrzyński 1998, s. 14; Straty wojenne 1999, poz. PA 00709; Straty wojenne 2000/1, s. 247–248, poz. 150, il.; Straty wojenne 2000/2, s. 106, poz. 23, il.; Skrzydło 2000, s. 21; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 29–30.03.2003, s. 10; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 19–21.04.2003, s. 11; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 26, il.; Kacprzak 2005/1, s. 35, poz. 13, il. s. 23; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 14–15.08.2007, s. 13; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 11, il; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2013/2, s. 98.

Antoni Piotrowski (1853 Nietulisko Duże k. Kunowa – 1924 Warszawa)

808. *Chata*, 4. ćw. XIX w.

Olej, płótno

Hist.: wyst. TZSP 1897– zakup (niewymieniony w sprawozdaniu)

Lit.: Wiercińska 1969, s. 285; Strzałkowski 1991, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 222; Kacprzak 2005/1, s. 24; Strzałkowski 2005, s. 83; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak 2014, s. 338.

Cornelis Saftleven (1607 Gorinchem – 1681 Rotterdam)

809. *W szopie / Martwa natura*, połowa XVII w.

Olej, deska dębowa; 42,6 x 52

Sygn.: *Saftleven C.*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: 908, 1498, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 6.02.1939 podarowany do zbiorów MSŁ

Arch.: ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 908; AMSŁ 2, poz. 1498; Warszawa 1939, s. 55–56; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Estreicher 1944, s. 163, 165; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Strzałkowski 1991, s. 21; Straty wojenne 1999, poz. PA 00710; Straty wojenne 2000/1, s. 300, poz. 194, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 22; Kacprzak 2005/1, s. 35, poz. 14; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2013/2, s. 99.

Jan Steen (1626 Lejda – 1679 Lejda)810. *Wieśniacy w winiarni*, 3. ćw. XVII w.

Olej, deska; 35 x 32

Łódź, MŚL, nr inw.: 907, 1495, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL

Arch.: ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 907; AMSŁ 2, poz. 1495; AMSŁ 4, poz. 225; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Strzałkowski 1991, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 223; Kacprzak 2005/1, s. 35, poz. 15; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2012/2, s. 217; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2014, s. 339.

Fritz von Uhde (1848 Wolkenburg – 1911 Monachium)811. *Żołnierze grający w kości o szaty Chrystusa*, 1895

Olej, płótno; 220 x 314

Sygn., dat. l. d.: *F. v Uhde/ 95*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/156

Hist.: wyst. Leipziger Kunstverein, poz. 4225, wyst. w Galerii Ernesta Arnolda w Dreźnie, zdeponowany w Galerii Drezdeńskiej, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL, rewindykowany 30.10.1945

Arch.: ZPKE 570; AMSŁ (wpis do księgi korespondencji Muzeum, 30.01.1939 Muzeum wysłało list do firmy Eiserta potwierdzający odbiór obrazu z Urzędu Celnego), ZS IS PAN 1132 (pismo K. Eiserta do Oddziału Sztuki Komisarjatu Rządu w Warszawie z dnia 2.01.1939 z prośbą o udzielenie zezwolenia na przywóz z Berlina do Łodzi obrazu Uhdego i zwolnienie go z opłat cła wwozowego); AMSŁ 1, poz. 911; AMSŁ 2, poz. 1500; AMSŁ 4, poz. 184; AMSŁ 7, poz. 108; AMSŁ 9, poz. 1324; AMSŁ 10, poz. 108 (przychód); AMSŁ 12, poz. 381; Boetticher 1891–1901, t. 2, s. 908, poz. 37; Ostini 1902, s. 58, 92, il.; Rosenhagen 1908, s. 40, 157–159, DZMŁ 1939/2, s. 360

Lit.: Minich 1965, s. 15; Strzałkowski 1991, s. 22; Ojrzyński 1998, s. 14; Brema–Lipsk–Monachium 1998/1999, s. 217; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 14, 24, 104–106, poz. 34, il.; Kacprzak 2002, s. 210, 223, il.; Wicherkiewicz 2002, s. 30; Kacprzak 2005/1, s. 36, poz. 16, il. 29; Szczecin 2005, s. 94–95, il.; Kacprzak 2008/4, s. 10, il.; Wolkenburg–Zwickau–Barth 2011–2012, s. 175; Berbelska 2012, s. 14, 26; Łódź 2012, s. 8; Kacprzak 2013/2, s. 93–102, il. FT 30, s. 133; Kacprzak 2014, s. 339–340.

Adriaen van de Velde (1636 Amsterdam – 1672 Amsterdam)812. *Krowa na tle krajobrazu*, 3. ćw. XVII w.

Olej, deska; 35,5 x 30,5

Łódź, MŚL, nr inw.: 906, 1494, zaginiony w czasie II wojny światowej – obecnie: Moskwa, Państwowe Muzeum im. Puszkina

Hist.: nabyty od M. Brzezińskiego z Warszawy, 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL

Arch.: ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 906; AMSŁ 2, poz. 1494; AMSŁ 4, poz. 219; DZM 1939/1, s. 126,

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 3; Minich 1963, s. 79; Minich 1965, s. 15, il. 14; Strzałkowski 1991, s. 21; Ojrzyński 1998, s. 14; Straty wojenne 2000/1, s. 331, poz. 224, il.; Kacprzak 2002/1, s. 223; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 29–30.03.2003, s. 10; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 19–21.04.2003, s. 11; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 13, 22, 28, il.; „Dziennik Łódzki” 27.09.2004, s. 8; „Rzeczpospolita” 28.03.2003, s. 1; „Rzeczpospolita” – dodatek „Kultura” 29–30.05.2004, s. 1, 4; Kacprzak 2005/1, s. 27, 36, poz. 17, il. s. 27; Szczecin 2005, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 14–15.08.2007, s. 13; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/4, s. 9; „Dziennik Łódzki” 4.09.2009, s. 3; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Kacprzak 2013/2, s. 99; Kacprzak 2014, s. 339.

Aleijda Wolfsen (1648 Zwolle – 1692 Zwolle)813. *Portret mężczyzny w peruce na tle parku / Portret mężczyzny / René Descartes*, lata

70.–80. XVII w.

Olej, blacha; 49,5 x 40,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/166

Hist.: 6.02.1939 podarowany do zbiorów MŚL,

Arch.: ZPKE 570; AMSŁ 1, poz. 910 (jako Caspar Netscher, Portret mężczyzny (René Descartes)); AMSŁ 2, poz. 1497; AMSŁ 4, poz. 213; AMSŁ 12, poz. 789; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Poznań 1956, s. 63, poz. 90; Bohdziewicz, Potemski 1963, s. 14, 25, il.12; Strzałkowski 1991, s. 21; Kacprzak 2002/1, s. 223; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 139–141, poz. 34, il.; Kacprzak 2005/1, s. 30, 36, poz. 18, il. s. 28; Szczecin 2005, s. 106–107, il.; Kacprzak 2006/4, s. 8; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 6–7.10.2007, s. 18; Kacprzak 2008/3, s. nlb., il.; Kacprzak 2008/4, s. 9, 11, il.; Kacprzak, Valkeneers 2009, s. 6; Łódź 2012, s. 23, il.; Kacprzak 2013/2, s. 99.

Artysta nieokreślony (Włochy, 2. poł. XVII w.)

814. *Dzieciątko Jezus pod drzewem z główkami aniołków*, 2. poł. XVII w.

Olej, płótno; 68,5 x 88

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/209

Hist.: obraz pochodzi z kolekcji księcia Wenzla Antona von Kaunitz-Rietberg, подарowany 6.02.1939 do zbiorów MŚL, rewindykowany 30.10.1945

Arch.: AMSŁ 1, poz. 896 (jako szkoła bolońska 1. poł. XVII w.); AMSŁ 2, poz. 1486; AMSŁ 7, poz. 104; AMSŁ 9, poz. 1320; AMSŁ 10, poz. 104 (przychód); AMSŁ 12, poz. 377; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 26; Strzałkowski 1991, s. 21; Łódź 1986, s. 16, poz. 29; Łódź 2001, s. 17; Kacprzak 2002/1, s. 223; Kacprzak 2005/1, s. 37, poz. 20.

Artysta nieokreślony (kopista Bernardina Luiniego, XIX w.)

815. *Madonna z Dzieciątkiem i św. Janem Chrzcicielem*, XIX w.

Olej, płótno naklejone na deskę; 74 x 58,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/73

Hist.: 1937 zakupiony w Galerie Sanct Lucas w Wiedniu, подарowany MŚL 6.02.1939, 1946 rewindykowany

Arch.: AMSŁ 1, poz. 895 (jako krąg Bernardina Luiniego); AMSŁ 2, poz. 1484; AMSŁ 12, poz. 779, ZPKE 570 (list K. Eiserta z Wiednia do Kostowskiego z 16 grudnia 1937 polecający przesłanie 31500 szylingów za 2 obrazy do Galerie Sanct Lucas i załatwienie pozwolenia na wwiezienie do Polski, list K. Eiserta z Hotelu Hermitage w Monte Carlo do S. Kostowskiego z 1.03.1938 w sprawie pozwolenia i szczegółów celnych przywozu obrazu z Wiednia do Łodzi, odpowiedź S. Kostowskiego do K. Eiserta z 4. 03.1938); DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 7, 25, Minich 1965, s. 15; Strzałkowski 1991, s. 21, Ojrzyński 1998, s. 14; Kacprzak 2002/1, s. 223; Kacprzak 2005/1, s. 37, poz. 21; Kacprzak 2008/4, s. 10.

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.) wg **Jacoba Jordaensa** (1593 Antwerpia – 1678 Antwerpia) z udziałem **Adriaana van Utrecht** (1599 Antwerpia – 1652 Antwerpia) i **Fransa Ykensa** (1601 Antwerpia – 1693 Antwerpia), prawdopodobnie za pośrednictwem kopii z epoki **Marcina Teofilowicza** (ok. 1570–1639 Brixen)

816. *Madonna z Dzieciątkiem w otoku owoców i kwiatów*, 2. poł. XIX w.

Olej, płótno; 134,5 x 111,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/169

Hist.: 1938 zakupiony od Gąseckiego w Krakowie, подарowany 6.02.1939 do zbiorów MŚL, rewindykowany 30.10.1945

Arch.: ZPKE 570 (list M. Morelowskiego do K. Eiserta z 28.05.1938 informujący, że po obejrzeniu obrazu złożył w imieniu Eiserta propozycję ceny zakupu 3000 zł, dalej określa obraz jako *powstały ok. 1640 ze szkoły Rubensa z wpływami towarzysza jego Jana Breugla*); AMSŁ 1, poz. 905 (jako szkoła flamandzka c.1640–50, szkoła Petera Paula Rubensa); AMSŁ 2, poz. 1493; AMSŁ 7, poz. 106; AMSŁ 9, poz. 1323; AMSŁ 10, poz. 107 (przychód); AMSŁ 12, poz. 380; DZM 1939/1, s. 126

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 21; Skrzydło 2000, s. 21; Kacprzak 2005/1, s. 30, 37, poz. 22; Kacprzak, Valkeneers 2009.

ZBIORY ARTYSTYCZNE ŁÓDZKICH PRZEMYSŁOWCÓW**FIRMA ALLART&ROUSSEAU****MALARSTWO****Fernand Allard-L'Olivier** (1883 Tournai – 1933 Yanongé)

817. *Owocobranie*

Olej, płótno; 81 x 100,5

Sygn. l. d.: *Allard l'olivier*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/6

Hist.: prezentowany w galerii F. Mommena (Rue de la Charite 67, Bruksela), od .05.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2348; AMSŁ 12, poz. 1037

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 67–68, poz. 3, il.

818. *Przebudzenie piękności*, 1927

Olej, płótno; 300 x 300

Sygn. dat. d.: *Allard l'olivier* / 1927

Łódź, MHMŁ, nr inw.: MHMŁ–III–M–243

Hist.: 11.1984 przekazany jako dar do zbiorów MHMŁ przez MSŁ.

Jean-Baptiste Belin de Fontenay (1653 Caen – 1715 Paryż)819. *Kwiaty*, 4. ćw. XVII w.

Olej, płótno; 131 x 194,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/12

Hist.: od 05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2338; AMSŁ 12, poz. 1027

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 23, 27; Łódź 1964, s. 6; Kacprzak 1998/3, s. 52, il.;

Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 69–71, poz. 2, il.

Rajmund Kanelba właśc. **Kanelbaum** (1897 Warszawa – 1960 Londyn)820. *Żebraczka*, 1932

Olej, płótno; 73 x 60

Sygn. l. g.: *Kanelba*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SN/M/197

Hist.: od 1946 w zbiorach MSŁ

Hist.: wyst. w IPS Łódź, od 1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2340; AMSŁ 12, poz. 1029

Lit.: Łódź 1957, s. 75; Ładnowska 1994, s. 66; Ładnowska 1996, s. 57.

821. *Portret panny S. (Saladin)*, ok. 1934

Akwarela, papier; 48 x 43

Sygn. l. g.: *Kanelba*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SN/RYS/67

Hist.: od 1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2350; AMSŁ 12, poz. 1039

Lit.: Ładnowska 1994, s. 66; Ładnowska 1996, s. 57.

Konstantin Aleksiejewicz Korowin (1861 Moskwa – 1939 Paryż)822. *Bulwar paryski*, 1901–1903

Olej, płótno; 89 x 67,5

Sygn., dat. l. d.: *K. Korowin 1901 – 19...(02 lub 03)*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/63

Hist.: od .05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2347; AMSŁ 12, poz. 1036

Lit.: Minich 1966, s. 98; Olsztyn 1967, s. 8; Toruń 1967, s. 16, s. 32–33; Łódź 1986, s. 14, poz. 10; Obihiro, Ashihaga, Yawatahama, Saga 1997–1998, s. 121, poz. 30, il. 30; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 79–80, poz. 14, il.; Kacprzak 2002/1, s. 224, il.; 111 Dzieł 2004; Szczecin 2005, s. 50–51, il.; Kacprzak 2012/2, s. 218, il.; Łódź 2012, s. 90–91, il.

Jacques Ochs (1883 Nicea – 1971 Liège)823. *Macierzyństwo*

Olej, płótno; 80 x 70

Sygn. l. d.: *Ochs*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/287

Hist.: od 1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2342; AMSŁ 12, poz. 1031.

Franz Xaver Pieler (1876 Wiedeń – 1952 Klosterneuburg)824. *Kwiaty*, ok. 1920–30

Olej, deska; 60 x 47,5

Sygn. p. d.: *F x Pieler*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/95

Hist.: wystawiony w wiedeńskiej galerii Hugo Arnot Gemälde-Salon, sprzedany za pośrednictwem łódzkiego Salonu Sztuki Stanisława Wattenberga najprawdopodobniej w 1931 roku, od .05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2341; AMSŁ 12, poz. 1030

Lit.: Łódź 1986, s. 15, poz. 17; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 87–88, poz. 20, il.

Giuseppe Recco (1634 Neapol – 1695 Alicante)

825. **Ryby**, lata 60. XVII w.

Olej, płótno; 89 x 113,5

Sygn. l. d.: *Gios. Recco*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/108

Hist.: od 05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2301; AMSŁ 12, poz. 1018

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Warszawa 1956/1, s. 87–88, poz. 75, il.; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 13, 26, il.; Bottari 1961, s. 360; Łódź 1964, s. 6; Minich 1965, s. 44; Bohdziewicz 1984, s. nlb.; Kacprzak 1998/3, s. 51, il.; Ojrzyński 1998, s. 18; Kacprzak 2002/2, s. 203–209, il. 1; Kmieciska–Kaczmarek 2003, s. 192; Kotlarski 2003, s. 55, 56, il.; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 119–121, poz. 25, il.; Litwinowicz 2004, s. 41–45, 91–93; 111 Dzieł 2004; s. 22–23, poz. 4, il.; Łódź 2004, s. 28; Szczecin 2005, s. 68–69, il.; Kacprzak 2009/1, s. nlb., il.; Kacprzak 2012/2, s. 219; Łódź 2012, s. 26–27, il.

Théodule Augustin Ribot (1823 Saint-Nicolas-d'Attez k. Évreux – 1891 Colombes)

826. **Gracz w morę**, l. 80. XIX w.

Olej, płótno; 74,5 x 60

Sygn. p. d.: *Ribot*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/117

Hist.: wyst. Kunst Club Rotterdam Cercle des Arts, wyst. Łódź 1916 (poza katalogiem), od 05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: CMW-album 1916, s. 24; AMSŁ 11, poz. 2339; AMSŁ 12, poz. 1028

Lit.: Minich 1965, s. 45; Łódź 1986, s. 15, poz. 19; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 91–92, poz. 24, il.; Wicherkiewicz 2002, s. 31; Kacprzak 2002/2; Łódź 2004, s. 42; Szczecin 2005, s. 70–71, il.

Johann von Spillenberger (1628 Koszyce – 1679 w podróży między Wiedniem a Pesztem), przypisywany

827. **Scena mitologiczna**, 3. ćw. XVII w.

Olej, płótno; 136 x 98

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/71

Hist.: od .05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2345; AMSŁ 12, poz. 1034

Lit.: Łódź 1956/2, s.nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 17–18, 26; Minich 1965, il. 30; Kotlarski 2003, s. 58; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 97–99, poz. 15, il. (jako przypisywany Andrei Locatellemu); Łódź 2004, s. 23; Szczecin 2005, s. 54–55, il. (jako przypisywany Andrei Locatellemu).

828. **Adoracja Bachusa**, 3. ćw. XVII w.

Olej, płótno; 136 x 97

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/70

Hist.: od 05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2343; AMSŁ 12, poz. 1032

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 17–18, 26, il. 11; Minich 1965, il. 29, 30; Kacprzak 2002/1, s. 220, il. (jako przypisywany Andrei Locatellemu); Kotlarski 2003, s. 58; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 100, poz. 16, il. (jako przypisywany Andrei Locatellemu); Łódź 2004, s. 24; Szczecin 2005, s. 56–57, il.; Kacprzak 2014, il. s. 324 (jako Johann von Spillenberger).

Kazimierz Stabrowski (1869 Kruplany k. Nowogródka – 1929 Warszawa)

829. **Rynek kwiatowy w Sarajewie**, 1923

Pastel, papier; 68,5 x 51

Sygn., dat. p. d.: *K. Stabrowski / 1923*

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/Rys/117

Hist.: wyst. TZSP Warszawa (w ramach prezentacji Stowarzyszenia „Sursum Corda”) 1923; od 15.09.1959 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 12, poz. 1163

Lit.: Łódź 2009, s. 155, poz. 368, il.

Artysta nieokreślony (Niemcy, XIX/XX w.) wg **Antonia Allegriego zw. Correggio** (1489? Correggio – 1534 Correggio)

830. **Madonna z Dzieciątkiem Św. Katarzyną i Św. Janem**, 1. ćw. XX w.

Olej, płótno; 95 x 121

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/26

Hist.: od .05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2344; AMSŁ 12, poz. 1033

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1963, s. 9.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)

831. **Kwiaty**, kon. XIX w.

Olej, płótno; 111x 91

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/186

Hist.: od 05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2346; AMSŁ 12, poz. 1035.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.)

832. **Wazon w stylu empire z przedstawieniem Napoleona na koniu w otoczeniu dwu adiutantów**

Porcelana, brąz; wys. 64

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/5

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 11; AMSŁ 12, poz. 6.

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.)

833. **Wazon w stylu empire z przedstawieniem grupy jeźdźców**

Porcelana, brąz; wys. 64

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/6

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 12; AMSŁ 11, poz. 934; AMSŁ 12, poz. 7.

Artysta nieokreślony (Delft, Holandia, XIX w.)

834. **Wazon**

Fajans; wys. 61

Sygn. na podstawie: niebieski nap. DEC 5311, VvB, wyciskane: 2407

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/254

Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 227; AMSŁ 10, poz. 337 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1830.

Artysta nieokreślony (Delft, Holandia, XIX w.)

835. **Wazon**

Fajans; wys. 48

Sygn. na podstawie niebieski nap. TV, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/255

Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 228; AMSŁ 10, poz. 336 (przychód); AMSŁ 12, poz. 6.

Artysta nieokreślony (Polska, pocz. XX w.)

836. **Świecznik czteropłomienny empirowy z orłem w stylu Księstwa Warszawskiego**

Mosiądz; wys. 49

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/328

Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 341.

MEBLE

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

837. **Półka pięciokondygnacyjna z dekoracją rzeźbiarską, inkrustacją i dekoracją wykonaną w lace, XIX/XX w.**
Drewno, laka malowana i prószona, kość słoniowa; wys. 127,5 x 110 x 36,5
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/37
Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 157; AMSt 11, poz. 2250.

Nieokreślona wytwórnia (Monachium, XIX w.)

838. **Fotel w stylu renesansowym w typie caquetoire, 2. poł. XIX w.**
Drewno dębowe, okładzina z drewna orzechowego; 92 x 49 x 38
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/38
Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 229.

Nieokreślona wytwórnia (Monachium, XIX w.)

839. **Krzesło w stylu renesansowym, 2. poł. XIX w.**
Drewno dębowe, okładzina z drewna orzechowego; 92 x 49 x 38
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/39
Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 230; AMSt 11, poz. 2252.

840. **Krzesło w stylu renesansowym, 2. poł. XIX w.**
Drewno dębowe, okładzina z drewna orzechowego; 92 x 49 x 38
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/40
Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 231; AMSt 11, poz. 2253.

841. **Krzesło w stylu renesansowym, 2. poł. XIX w.**
Drewno dębowe, okładzina z drewna orzechowego; 92 x 49 x 38
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/41
Hist.: od 20.05.1953 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 232; AMSt 11, poz. 2254.

842. **Komoda w stylu rokokowym, XIX w.**
Okładzina mahoniowa, ozdoby z brązu; 89 x 118 x 55
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/85
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 11, poz. 2305.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

843. **Lustro ścienne, XIX w.**
Szkieło; 180 x 123
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/89
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSt.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

844. **Komoda w stylu Boule**, XIX w.
Drewno, czerwony marmur, okucia z brązu; 85 x 130 x 55
Nsygn., ndat.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/90
Hist.: od 05.1946 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2311.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

845. **Kanapa w stylu Ludwika XV**, 2. poł. XIX w.
Drewno brzoźowe, złocenie; 115 x 180 x 80
Nsygn., ndat.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/143
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

846. **Sekretarzyk w stylu biedermeier**, XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 117 x 120 x 60
Nsygn., ndat.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/81
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2301.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

847. **Biurko w stylu biedermeier**, 2. poł. XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 78 x 177 x 80
Nsygn., ndat.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/82
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2302.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

848. **Szafka kątowa w stylu biedermeier**, XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 173 x 67
Nsygn., ndat.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/83
Hist.: od 1.04.1951 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2303.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

849. **Szafka kątowa w stylu biedermeier**, XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 173 x 67
Nsygn., ndat.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/84
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2304.

Nieokreślona wytwórnia wg francuskiego wzoru (XIX w.)

850. **Komoda rokokowa**, XIX w.
Okładzina mahoniowa lub różana, ozdoby z brązu; 89 x 118 x 55
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/85
Nsygn., ndat.
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2305.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

851. **Komoda rokokowa**, XIX w.
Okładzina palisandrowa, okucia z brązu; 82 x 135 x 65
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/86
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2306.

Nieokreślona wytwórnia (XVIII–XIX w.) wg Jacquesa Dubois (2. poł. XVIII. w.)

852. **Komoda w stylu empire**
Drewno, blat marmurowy, złocenia; 89 x 118 x 52
Sygn. pod blatem wytłoczony nap.: *J. Dubois*, ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/87
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2307.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

853. **Stół podłużny w stylu rokokowym w typie bureau ministre**, kon. XIX w.
Okładzina mahoniowa, okucia z brązu; 74 x 154 x 84
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/88
Hist.: od 1.04.1957 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2308.

KAROL GOTTLOB ANSTADT**Albert Tschautsch (1843 Seelow – ? Berlin)**

854. **Idylla**
Olej, płótno; 92,5 x 106
Sygn., dat. l. d.: *A. Tschautsch 1870*
Łódź, wł. prywatna.

BACHRACH**A. Hirschwald**

855. **Amorki**
Hist.: wyst. Łódź 1898
Lit.: Łódź 1898, s. nfb., poz. 222; Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 3.

BARCIŃSCY**STEFAN (SALOMON) I RUCHLA BARCIŃSCY****MALARSTWO I RYSUNEK****Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)**

856. **Widok z Krakowa**
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 6
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7.

Jan Grubiński (1874 Warszawa – 1945 Rabka Zdrój)

857. **Zachód słońca**
Olej, płótno; 79,5 x 130,5
Sygn. l. d.: *J. Grubiński*, ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/186
Hist.: 1952 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 11, poz. 1786; AMSŁ 12, poz. 715
Lit.: Łódź 2009, s. 92, poz. 85, il.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

858. *Figaro ilustrowane*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 164
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 5.

859. *Po pracy*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 206
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 5.

860. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 211
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 5.

861. *W parku*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 209
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 5.

862. *List do narzeczonego*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 15
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7; Malinowski 2000, s. 78.

863. *Portret*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 12
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7.

864. *Wesoła trójka*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 25
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7.

Stanisław Ludwik de Laveaux (1868 Janowice k. Jędrzejowa – 1894 Paryż)

865. *Paryż w nocy / Ulica 4 września w Paryżu, 1892–1893*

Olej, płótno; 97 x 131
Sygn. p. d.: *L. de Laveaux, l. d.: Paris ...u: / ...de..., ndat.*
Łódź, MSŁ, nr inv.: MS/SP/M/430
Hist.: wyst. TZSP 1893, TZSP 1894, 1894 zakupiony przez Salomona Barcińskiego, wyst. Łódź 1898, potem odziedziczył syn Henryk, od 1.06 1953 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 7, poz. 364 (jako L. de Laurence); AMSŁ 12, poz. 872 (jako L. de Laurence); Łódź 1898, s. nlb., poz. 69
Lit.: Wiercińska 1969, s. 189; Łódź 1977, s. nlb., poz. 2; „Dziennik Popularny” (wyd. Łódź) 1977, nr 78, s. 6; Łódź 1986, s. 14, poz. 12; SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 468; Melbechowska-Luty 1988, s. 72, poz. 144, il. 59; Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 6; Białystok 1992, poz. 44, il. (okładka), Melbechowska-Luty 1997, s. 193; Gdańsk 1999–2000, s. 63, il. s. 79; Jordan 2006, s. 389; Melbechowska-Luty 1999, s. 126, il. s. 124; Bruksela–Warszawa 2001–2002, il. s. 83; Katowice 2004, s. 98, il. 91, Kraków–Katowice 2005–2006, poz. 50, il. s. 57; Warszawa 2007, s. 154, il.; Łódź 2009, s. 110–111, poz. 167, il.; Łódź 2012, s. 77, il.

Jan Rosen (1854 Warszawa – 1936 Warszawa)

866. *Jesień*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 32
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7.

Adolf Stademann (1824 Monachium – 1895 Monachium)

867. *Zima*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 88

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

868. *Główka Włocha*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 91

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 7.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.) wg **Charlesa Roberta Lesliego** (1794 Londyn – 1859 Londyn)

869. *Sancho Pansa w apartamencie księżnej*, kopia, XIX/XX w.

Olej, płótno; 122 x 152

Sygn. p. d.: C. R. L., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/254

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 334; AMSŁ 11, poz. 1785; AMSŁ 12, poz. 714.

GRAFIKA

Francesco Bartolozzi (1735 Florencja – 1813 Lizbona) wg **William Hamiltona** (1751 Londyn – 1801 Londyn)

870. *Poranek / Morning*

Reprodukcja (uznawana uprzednio za miedzioryt, sposób kredkowy), papier; 35,2 x 27,6 (44,3 x 31,5)

Sygn. drukowana p. d.: F. Bartolozzi s.t, l. d: W. Hamilton p.t, nap. śr. d.: The Morning, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/1

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch: AMSŁ 11, poz. 1788; AMSŁ 13, poz. 365

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 5 (1837), s. 541; Baily 1907, s. 73.

871. *Południe / Noon*

Miedzioryt, sposób kredkowy, papier; 35,5 x 28 (44,3 x 31,5)

Sygn. na pl. p. d.: F. Bartolozzi s.t, l. d: W. Hamilton R.A. pinx.t, nap. śr. d.: Noon, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/2

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch: AMSŁ 11, poz. 1789; AMSŁ 13, poz. 366

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 5 (1837), s. 541; Baily 1907, s. 73.

Gawrył Scorodomoff (1748 Petersburg – 1792 Petersburg) wg **Angeliki Kaufmann** (1741 Chur – 1807 Rzym)

872. *Amor rozbrojony przez gracje*, 1777

Miedzioryt punktowy, papier; 30,8 x 27,5 (33,5 x 27,5, obcięte marginesy); odb. barwna

Sygn., dat. na pl. p. d.: Scorodomoff sculp., l. d.: Angelica Kauffman pinx.t, śr.d.: Bryer Ex cut., nap.śr.d.: Cupid no more shall Hearts betray / The Graces steal His Power away / ved from an Original Picture by Angelica Kauffman / ... according to Act of Pallament March 31, 1777, by H. Bryer, St. Martins Lave, London

Łódź, MSŁ; nr inw.:MS/SO/GR/142

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 13, poz. 364

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 16 (1846), s. 174, poz. 13.

HENRYK BARCIŃSKI

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

873. *Sobota na prowincji*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 210

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 6.

Jan Rosen (1854 Warszawa – 1936 Warszawa)

874. **Polowanie par force w Chantilly**, 1879

Olej, płótno; 75 x 107

Sygn. dat. p.d.: *J. Rosen 1879*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/219

Hist.: wyst. Łódź 1916, 1957 zakupiony do zbiorów MSŁ od Janiny Niniewskiej z Oświęcimia

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1088; AMSŁ 11, poz. 1883; AMSŁ 12, poz. 897; Łódź 1916, s. 3, poz. 10

Lit.: Łódź 1957, s. 105; Dobrowolski 1960, t. 2, s. 197; Wiercińska 1969, s. 312; Gołuchów 1990, poz. 19; Strzałkowski 1991, s. 24, poz. 6; Ładnowska 1994, s. 57; Ładnowska 1996, s. 58; Szczecin 2000/1, poz. 2, il. (okładka); Katowice 2006, poz. 9, il., Łódź 2009, s. 149, poz. 337, il. 20; Kraków 2014, poz. II.35, s. 489, il.

Josef Thoma (1828 Wiedeń – 1899 Wiedeń)

875. **Krajobraz alpejski**

Olej, płótno; 68 x 105, 5

sygn. p. d.: *J. Thoma*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/150

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1022; AMSŁ 11, poz. 1783; AMSŁ 12, poz. 712

Lit.: Łódź 1986, s. 16, poz. 23; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 102–103, poz. 32, il.; Wicherkiewicz 2002, s. 28; Łódź 2004, s. 36; Szczecin 2005, s. 90–91, il.

Henryk Weyssenhoff (1859 Pokrewnie k. Dyneburga /Daugavpils/ – 1922 Warszawa)

876. **Dolina Strążyska / Potok**, npn. 1913

Olej, płótno; 33 x 52,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/185

Hist.: wyst. Warszawa 1923; Łódź 1926/2; od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1023; AMSŁ 11, poz. 1784; AMSŁ 12, poz. 713; Łódź 1926/2, s. 17, poz. 82;

Lit.: Łódź 1986, s. 16, poz. 26; Pawłowska 2006/1, s. 89–90, poz. 7, il., Pawłowska 2006/2, s. 46, 151; Szczecin–Stalowa Wola–Poznań–Kraków–Zakopane 2006–2007, s. 134, il.; Łódź 2009, s. 172, poz. 444, il.

RZEŻBA

Ferdinand Barbedienne (1810–1892) wg **Julesa Pierre'a Cavellera** (1814–1890, Paryż, wytwórnia Barbedienne)

877. **Śpiąca Ariadna, 1885**

Brąz, odlew cyzelowany, patynowanie, marmur, 22 x 30 x 12

Sygn.: *F. Barbedienne / Fondeur/Reduction Mecanique A. Goliass*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/252

Hist.: od 1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 225; AMSŁ 10, poz. 329 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1790

Lit.: Bénézit 1966.t. 2 (1966), s. 541; Thieme, Becker 1907–1950, t. 2, (1908), s. 467; Łódź 1986, s. 17, poz. 1.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Thomas Husband ? (czynny w Anglii 1760–1780)

878. **Zegar stojący szafkowy**

Sygn. na tarczy: *Husband / London*, ndat.

Drewno, szkło, tarcza metalowa, werk na jelitach baranich; wys. 259

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/253

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 226; AMSŁ 10, poz. 458 (przychód); AMSŁ 11, poz. 2264.

Artysta nieokreślony (Delft, Holandia, XIX w.)

879. **Wazon**

Fajans; wys. 29, z nakrywą: 46

Sygn. na podstawie: *Delft*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/250

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 222; AMSŁ 10, poz. 326 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1791.

880. Wazon

Fajans; wys. 29, z nakrywą: 46

Sygn. na podstawie: *Delft*, ndat.

nr inw.: MS/RA/251

Hist.: od 19.08.1952 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 223; AMSŁ 10, poz. 327 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1792.

DAWID (CHAIM) BELIN**Leopold Piłichowski** (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)**881. Portret**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Lit.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 24; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 9.

882. Portret

Hist.: wyst. Łódź 1898

Lit.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 86; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 9.

IGNACY BENDETSON**A. de la Mura****883. Wybrzeże neapolitański**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 72

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 10.

A. Petri**884. Kradziony calus**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 87

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 10.

Silvio Poma**885. Jezioro Lecco**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 143

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 10.

Leon Szpąderski**886. W drodze**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 156

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 10.

REINHARDT BENNICH**Iwan (Owanes) Konstantinowicz Ajwazowski** (1817 Teodozja – 1900 Teodozja)**887. Sztorm / Krajobraz morski**, 1871

Olej, płótno; 103 x 132,5

Sygn., dat. cyrylicą p. d.: *Ajwazowskij 1871*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/2

Hist.: zakupiony w Salonie Sztuki Abe Gutnajera w Warszawie, wyst. Łódź 1916, od 31.07.1951 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 934; AMSŁ 11, poz. 1671; AMSŁ 12, poz. 799; Łódź 1916, s. 3, poz. 14; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: „Dziennik Łódzki”, nr 76 (2704), 1953, s. 3–4; Łódź 1956/2, s. nlb.; „Dziennik Łódzki” 1960, nr 275, s. 4; Olsztyn 1967, s. 6; Toruń 1967, s. 14, 24; Włocławek 1968, s. 4; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11; Słupsk 1993, s. nlb., poz. 66, il.; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 65–67, poz. 2, il.; Szczecin 2005, s. 26–27, il.; Kacprzak 2008/1, s. nlb., il.; Kacprzak 2012/2, s. 219; Kacprzak 2014, il. s. 328.

Nikołaj Kornitowicz Bodarewskij (1850 Odessa – 1921 Moskwa)888. *Gęsiarka*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 16, poz. 227; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Józef Brandt (1841 Szczepieszyn – 1915 Radom)889. *Potyczka*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 6, poz. 68; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Grajewski 1972, s. 37, poz. 1489; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

E. Dicker890. *Wybrzeże morskie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 180; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Adolf Eberle (1843 Monachium – 1914 Monachium)891. *Na polowaniu*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 172

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Otolia Kraszewska (1859 Żytomierz – po 1938 Monachium)892. *Autoportret*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 168; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Schtember893. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 169

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Anton Alexander von Werner (1843 Frankfurt nad Odrą – 1915 Berlin)894. *Uroczystość*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 6; Łódź 1916, s. 6, poz. 64; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)895. *Powrót z jarmarku*

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 177; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)896. *Milczenie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 8; Łódź 1916, s. 13, poz. 186; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 440

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 11.

TADEUSZ BARUCH

Józef Brodowski (1828 Warszawa – 1900 Warszawa)

897. *Na promie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 8.

BIEDERMANNOWIE

ROBERT I ALFRED ORAZ ALFRED BIEDERMANN JUNIOR

MALARSTWO I RYSUNEK

Marguerite Virginie Ancelet (1792 Dijon – 1875 Paryż)

898. *Safona*

Olej, płótno; 160 x 122

Sygn. p. d.: *V. ancelet née. Chardon*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/9

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 631; AMSŁ 9, poz. 1659; AMSŁ 10, poz. 630 (przychód); AMSŁ 12, poz. 668

Lit.: Łódź 1986, s. 13, poz. 2; AKL 1983, t. 2 (1986), s. 799; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 69–70, poz. 5, il.; Kacprzak 2002/1, s. 217, il.; Wicherkiewicz 2002, s. 29, 31; Kacprzak 2004/1, s.nlb., il.; Szczecin 2005, s. 28–29, il.; Łódź 2004, s. 40–41.

A. Breuer wg Nicolasa Poussina (1594 Villers-sur-le Roule – 1665 Rzym)

899. *Nimfa i satyr*, 1912

Olej, płótno; 95,5 x 75,5

Sygn., dat. p. d.: *Cop. Nicolas Poussin A. Breuer 1912*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/18

Hist.: od 26.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1696; AMSŁ 10, poz. 980 (przychód); AMSŁ 12 poz. 678.

Pietro Grazziani (czynny w 1. poł. XVIII w. w Neapolu), przypisywany

900. *Scena batalistyczna*

Olej, płótno; 44,5 x 64

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/46

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 603; AMSŁ 9, poz. 1632; AMSŁ 10, poz. 603 (przychód); AMSŁ 12, poz. 656

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 20, 27.

Hammel

901. *Madonna wśród owoców*

Olej, płótno; 155 x 108

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL

Hist.: przejęty przez MŚL 17.01.1946 roku, 4.08.1962 zwrócony właścicielowi

Arch.: AMSŁ 7, poz. 632; AMSŁ 9, poz. 1660; AMSŁ 10, poz. 631 (przychód), poz. 339 (rozchód); AMSŁ 12, poz. 669; AMSŁ 19.

Jan Davidsz de Heem ? (1606 Utrecht – 1683 Utrecht)

902. *Kwiaty*

Olej, płótno; 106 x 80

Wł. prywatna

Hist.: 17.01.1946 przejęty przez MŚL, 4.08.1962 zwrócony właścicielowi

Arch.: AMSŁ 7, poz. 629; AMSŁ 9, poz. 1657; AMSŁ 10, poz. 628 (przychód), poz. 315 (rozchód); AMSŁ 12, poz. 666.

Antoni Kozakiewicz (1841 Kraków – 1929 Kraków)903. *Przy straganie w Nowym Targu*, 1914

Olej, płótno; 62,5 x 90,5

Sygn., dat. I. d.: *A. Kozakiewicz 1914*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/136

Hist.: od 1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1694; AMSŁ 10, poz. 979 (przychód); AMSŁ 12, poz. 677

Lit.: SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 216; Kraków–Warszawa 1989–1990, poz. 533; Łódź 2009, s. 108, poz. 156, il.

Paolo de Matteis (1662 Cilento – 1728 Neapol)904. *Porwanie Europy*, pocz. XVIII w.

Olej, płótno; 200 x 278

Sygn. I. d.: *PM*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/42

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 634; AMSŁ 9, poz. 1662; AMSŁ 10, poz. 633 (przychód); AMSŁ 12, poz. 671

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb. (jako Luca Giordano); Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 17, 16, il. 10 (jako Luca Giordano); Łódź 1964, s. 6 (jako Luca Giordano); Minich 1965, s. 44, il. 30 (jako Luca Giordano); Łódź 1981/2, s. nlb., il. (jako Pier Francesco Mola?); Kacprzak 2002/2, s. 215, il. (jako Monogramista P M), il.; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 114–116, poz. 23 (jako Monogramista P M), il.; Kacprzak 2005/3, s. nlb., il. (jako Paolo de Matteis); Szczecin 2005, s. 64–65, il. (jako Paolo de Matteis); Kacprzak 2012/2, s. 213, il.; Czekalski 2012, s. 178–208, il. 2 (jako Paolo de Matteis); Łódź 2012, s. 31, il. (jako Monogramista PM, sic!).

Otto Pippel (1878 Łódź – 1960 Planegg k. Monachium)905. *Fiolki*

Wł. prywatna

Lit.: Kuźko 2000, s. 81; Kacprzak 2006/5, s. 193; Kacprzak 2007/1, s. 128.

906. *Tenno*

Wł. prywatna

Lit.: Kuźko 2000, s. 81; Kacprzak 2006/5, s. 193; Kacprzak 2007/1, s. 128.

Philipp Peter Roos zw. *Rosa da Tivoli* (1657 St. Goar – 1706 Rzym)907. *Idylla pasterska*, kon. XVII w.

Olej, płótno; 169 x 241

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/124

Hist.: w zbiorach Maksa Bondiego w Rzymie, w okresie międzywojennym własność rodziny Biedermannów, od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 622; AMSŁ 9, poz. 1650; AMSŁ 10, poz. 621 (przychód); AMSŁ 12, poz. 663

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 18, 27; Minich 1965, s. 44, il. 28; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 122–123, poz. 26, il.; Łódź 2012, s. 29, il.

Kazimierz Stabrowski (1869 Krupiany k. Nowogródka – 1929 Warszawa)908. *Pieśń wieczorna*, ok. 1908–1913

Pastel, papier; 51 x 64

Sygn. p. d.: *K. Stabrowski / Roma*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/65

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, 605; AMSŁ 9, poz. 1634; AMSŁ 10, poz. 604 (przychód); AMSŁ 12, poz. 658

Lit.: Łódź 1927, poz. 46; Łódź 1977, s. nlb., poz. 45, il. nlb. 26; Warszawa 1979–1980, s. 138, poz. 520; Łódź 2009, s. 156, poz. 369, il.

Piotr Stachiewicz (1858 Nowosiółki Gościnnie – 1930 Kraków)909. *Dumka*

Hist.: wyst. TZSP 1899, TZSP 1900 – zakup Gustawa Biedermann

Lit.: Wiercińska 1969, s. 344.

Fiedot Wasiliewicz Syczkow (1870 Koczelajew – 1958)910. **Dziewczyna z gałązką jarzębiny**

Olej, płótno, 66,5 x 54,5

Sygn. (cyrylicą), dat. p. d. : F. Syczkow / 1930

Wł. prywatna Larsa Pawła Biedermanna

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 101.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)911. **Dożynki**

Olej, płótno; 32,5 x 55

Sygn. s. d.

Wł. prywatna Larsa Pawła Biedermanna

Lit.: Grajewski 1972, s. 138, poz. 7807; Kat. aukcyjny Rempex 23.02.2005, poz. 246; Kat. aukcyjny Rempex, 20.04.2005, poz. 236; Kat. aukcyjny Rempex, 25.01.2006, poz. 245; Kat. aukcyjny Desa Unicum 23.06.2006, poz. 26; Kat. aukcyjny Rempex 11.06.2008, poz. 253.

Ludwig Willroider (1845 Villach – 1910 Bernried)912. **Łąka**

Olej, płótno; 78 x 101

Sygn. l. d.: Lud. Willroider, ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/SO/M/165

Hist.: wystawiony TZSP 1867, w posiadaniu działającego w Łodzi antykwariusza Maksa Kunerta, od 1.06.1953 w zbiorach MSt

Arch.: AMSŁ 12, poz. 821

Lit.: Kacprzak 2002/1, s. 222; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 109–110, poz. 37, il. (omyłkowo przypisany do kolekcji Wilhelma Lürkensa).

913. **Pejzaż z wodą i drzewami**

Olej, płótno; 45,5 x 53

Sygn. l. d.: Lud. Willroider, ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/SO/M/164

Hist.: pochodzi ze spuścizny po artyście, sprzedanej w Monachium w 1911, od 17.01.1946 w zbiorach MSt

Arch.: AMSŁ 7, poz. 604; AMSŁ 9, poz. 1633; AMSŁ 10, poz. 604 (przychód); AMSŁ 12, poz. 657

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 111, poz. 38, il.; Wicherkiwicz 2002, s. 28; Łódź 2004, s. 42; Szczecin 2005, s. 76–77, il.; Kacprzak 2007/3, s. nlb., il.

914. **Pejzaż z wodą i drzewami**

Olej, deska; 29 x 42

Sygn. l. d.: L. Willroider, ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/SO/M/163

Hist.: pochodzi ze spuścizny po artyście, sprzedanej w Monachium w 1911, od 17.01.1946 w zbiorach MSt

Arch.: AMSŁ 7, poz. 601; AMSŁ 9, poz. 1630; AMSŁ 10, poz. 601 (przychód); AMSŁ 12, poz. 654

Lit.: Łódź 1986, s. 16, poz. 28.

Stanisław Ignacy Witkiewicz (Witkacy) (1885 Warszawa – 1939 Jezioro na Polesiu)915. **Portret chłopca**, 1918

Pastel, papier; 70 x 49

Sygn., dat. p. d.: Ignacy Witkiewicz 1918

Łódź, MSt, nr inw.: MS/SN/RYS/65

Hist.: od 1946 w zbiorach MSt

Arch.: AMSŁ 7, poz. 608; AMSŁ 9, poz. 1635; AMSŁ 10, poz. 607 (przychód); AMSŁ 12, poz. 659.

916. **Portret chłopca**

Pastel, papier; 70 x 49

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSt

Hist.: 1945–1949 w zbiorach MSt, 12.01.1949 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 7, poz. 609; AMSŁ 9, poz. 1638; AMSŁ 10, poz. 608 (przychód).

917. **Portret Biedermanna**

Pastel, papier; 70 x 49

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL

Hist.: 1945–1949 w zbiorach MŚL, 12.01.1949 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 7, poz. 607; AMSŁ 9, poz. 1637; AMSŁ 10, poz. 606 (przychód).

918. *Portret panny Biedermannówny*

Pastel, papier; 70 x 49

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL

Hist.: 1945–1949 w zbiorach MŚL, 12.01.1949 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 7, poz. 606; AMSŁ 9, poz. 1636; AMSŁ 10, poz. 605 (przychód).

Charles King Wood

919. *Kwitnące jabłonie*, 1917

Akwarela, gwasz, papier; 37 x 57,5

Sygn., dat. p. d.: *Charles King Wood 1917*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/167

Hist.: od 26.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 118; AMSŁ 9, poz. 1690; AMSŁ 10, poz. 1011 (przychód); AMSŁ 12, poz. 682.

Artysta nieokreślony (Flandria, XVII w.)

920. *Pejzaż wiejski*

Olej, płótno; 44,5 x 64,5

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/170

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 602; AMSŁ 9, poz. 1631; AMSŁ 10, poz. 602 (przychód); AMSŁ 12, poz. 655.

Artysta nieokreślony (szkoła wenecka, XVI w.)

921. *Pokłon trzech królów*

Olej, płótno; 91,5 x 148,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/205

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 623; AMSŁ 9, poz. 1651; AMSŁ 10, poz. 622 (przychód); AMSŁ 12, poz. 664.

Artysta nieokreślony (Włochy, XVIII w.)

922. *Koncert*

Olej, płótno; 81 x 100,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/220

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 600; AMSŁ 9, poz. 1629; AMSŁ 10, poz. 599 (przychód); AMSŁ 12, poz. 653

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 20.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

923. *Kawaler w lesie*

Olej, deska; 22,5 x 18

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SSO/M/236

Pendant do poz. 901

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 618; AMSŁ 9, poz. 1647; AMSŁ 10, poz. 617 (przychód); AMSŁ 12, poz. 660.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

924. *Dama w lesie*

Olej, deska; 22,5 x 18

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/237

Pendant do poz. 900

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 619; AMSŁ 9, poz. 1648; AMSŁ 10, poz. 618 (przychód); AMSŁ 12, poz. 661.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)925. **Morze z kutrami**

Olej, płótno; 43 x 94

Wł. prywatna, daw. MSŁ

Hist.: 17.01.1946 przejęty przez MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 7, poz. 627; AMSŁ 9, poz. 1655; AMSŁ 10, poz. 626 (przychód), poz. 314 (rozchód); AMSŁ 12, poz. 665.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.) wg Iwana (Owanesa) Konstantinowicza Ajwazowskiego (1817 Teodozja – 1900 Teodozja)926. **Dziewiąta fala**, kopia, pocz. XX w.

Olej, płótno; 110 x 165

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/3

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 633; AMSŁ 9, poz. 1661; AMSŁ 10, poz. 632 (przychód); AMSŁ 12, poz. 670

Lit.: Kacprzak 2008/1, s. 11b.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Francesca Albaniego (1578 Bolonia – 1660 Bolonia)927. **Wenus z lustrem**, kopia, XIX w.

Olej, płótno; 101 x 129

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/5

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 630; AMSŁ 9, poz. 1658; AMSŁ 10, poz. 629 (przychód); AMSŁ 12, poz. 667.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Sandro Botticellego (1445 Florencia – 1510 Florencia)928. **Judyta z głową Holofernesa**, kopia, XIX w.

Tempera, płótno; 29 x 22

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/15

Hist.: od 18.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 120; AMSŁ 9, poz. 1692; AMSŁ 10, poz. 1013 (przychód); AMSŁ 12, poz. 683

Lit.: Łódź 1986, s. 13, poz. 5.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Fransa Halsy (pomiędzy 1581 a 1585 Antwerpia – 1666 Haarlem)929. **Portret kobiety w czepcu i białej krezie**, kopia, kon. XIX w.

Olej, płótno; 54 x 49

Sygn. l. d.: nieczytelnie

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/50

Hist.: od 26.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 88; AMSŁ 9, poz. 1695; AMSŁ 10, poz. 981 (przychód); AMSŁ 12, poz. 679.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Rembrandta Harmenszoon van Rijn (1606 Lejda – 1669 Amsterdam)930. **Wymarsz strzelców**, kopia, XIX w.

Olej, płótno; 154 x 186

Sygn. dat. l. d.: *Rembrandt f.1642*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/114

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 621; AMSŁ 9, poz. 1649; AMSŁ 10, poz. 620 (przychód); AMSŁ 12, poz. 622.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.) wg Petera Pauwela Rubensa (1577 Siegen – 1640 Antwerpia)931. **Sąd Parysa**, kopia, XIX/XX w.

Olej, płótno; 145 x 190,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/128

Hist.: od 26.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 667; AMSŁ 9, poz. 1663; AMSŁ 10, poz. 664 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1932; AMSŁ 12, poz. 674.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.) wg Petera Pauwela Rubensa (1577 Siegen – 1640 Antwerpia)

932. **Faun i bachantka**, kopia, XIX/XX w.
 Olej, płótno; 98 x 75,5
 Sygn. l. d.: *Rubens pin.*, ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SO/M/129
 Hist.: od 26.01.1946 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 668; AMSŁ 9, poz. 1663; AMSŁ 10, poz. 665 (przychód); AMSŁ 12, poz. 675.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Tiziana Vecellia (ok. 1488–1490 Pieve di Cadore – 1576 Wenecja)

933. **Danae**, kopia, XIX w.
 Olej, płótno
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/152
 Hist.: w zbiorach MSŁ od 1946
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1665; AMSŁ 10, poz. 897 (przychód); AMSŁ 12, poz. 676.

GRAFIKA**Henry Thomas Alken (1785–1851)**

934. **Rozwój motoryzacji**
 Sztuch, papier; 25 x 35
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1669; AMSŁ 10, poz. 990 (przychód), poz. 323 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 326.

J. Allan wg J. Cooke'a

935. **Motor Car**
 Sztuch barwny, papier; 26 x 34
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 626; AMSŁ 9, poz. 1654; AMSŁ 10, poz. 625 (przychód), poz. 318 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 320.

J. Bone

936. **Oficer w czerwonym mundurze na koniu**
 Sztuch, papier; 28 x 24
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1673; AMSŁ 10, poz. 994 (przychód), poz. 327 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 330.

Louis-Philibert Debucourt (1755–1832) wg Antoine'a Charlesa Horace'a Verneta (1758 Bordeaux – 1836 Paryż)

937. **Poryw wiatru / Le Coup de Vent**
 Litografia, papier; 39,2 x 27,5
 Sygn. na pł. p. d.: *Gravé par Debucourt*, l. d.: *Dessiné par C.le Vernet*, śr. d.: *a Paris chez Ch.les Bance, rue J. J. Rousseau No 10*; nap. śr. d.: *Le Coup de Vent*, ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/30
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 624; AMSŁ 9, poz. 1652; AMSŁ 10, poz. 623 (przychód); AMSŁ 13, poz. 318
 Lit.: Bénézit 1966, t. 3, s. 89, poz. 352; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Jacques Philippe Le Bas (1707 Paryż – 1783 Paryż) wg Davida Teniersa Młodszego (1610 Antwerpia – 1690 Bruksela)

938. **Alchemik**
 Akwaforta, miedzioryt, papier; 37 x 49,2; obcięte marginesy
 Sygn. l. d.: *D. Teniers pinxit*, p. d.: *J. Ph Le Bas sculp.*, ndat.; nap. śr. d.: *Le Chemiste / Dedie à Monsieur Jacques Jean Comte de Wassenaer Seigneur d'Obdam, Chevalier du Saint Empire Romain / par son très humble Serviteur Jac Ph. Le Bas à Paris / chez J. Ph. Le Bas graveur du cabinet du Roy rue de la Harpe.*, l. d.: 43. *Teniers*
 nr inw.: MS/SO/GR/42
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1684; AMSŁ 10, poz. 1005 (przychód); AMSŁ 13, poz. 340
 Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 2, s. 511, poz. 190; Portalis, Béraldi 1880–1882, t. 3, s. 377; Łódź–Piotrków Trybunałski–Częstochowa 2003–2005, s. 166–168, poz. 14, il.; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Etienne Fessard (1714 Paryż – 1777 Paryż) wg **Petera Pauwela Rubensa** (1577 Siegen – 1640 Antwerpia)

939. *Święto flamandzkie*, 1762
 Sztynch, papier; 43 x 76 (56 x 86,5)
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1644; AMSŁ 10, poz. 614 (przychód), poz. 314 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 315.

K. Himmel

940. *Na wyspach południowych*, 1930
 Akwarela, papier; 18 x 13
 Sygn., dat. p. d.: *K. Himmel 1930*
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/RYS/66
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 10, poz. 1004 (przychód); AMSŁ 12, poz. 680.

Hunt wg Summerse'a

941. *Pierwszy autobus w Anglii*
 Sztynch barwny, papier; 26 x 75
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 625; AMSŁ 9, poz. 1653; AMSŁ 10, poz. 624 (przychód), poz. 317 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 319.

Charles François Levachez (czynny 1760–1830) wg **Antoine'a Charlesa Horace'a Verneta** (1758 Bordeaux – 1836 Paryż)

942. *Przechadzka poranna / La Promenade du Matin*
 Litografia barwna, 23,5 x 29,7 (29 x 37,5)
 Sygn. na pl. p. d.: *Gravé par Levachez*, l. d.: *Dessiné par Carle Vernet*, ndat.; nap. śr. d.: *No 4 / La Promenade du Matin par Carle Vernet*
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/GR/45
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1682; AMSŁ 10, poz. 1003 (przychód); AMSŁ 13, poz. 339
 Lit.: Bénézit 1966, t. 5, s. 550; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Ignacy Łopieński (1865 Warszawa – 1944 Warszawa) wg **Juliana Fałata** (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

943. *Polowanie*
 Akwaforta, papier; 12,2 x 28
 Sygn. l. d.: *Julian Fałat pxt.*, p. d.: *Ign. Łopieński sct.*, ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/GR/25
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1691; AMSŁ 10, poz. 1012 (przychód); AMSŁ 12, poz. 344.

G. M. Morton

944. *Nowy pojazd parowy*
 Sztynch, papier; 30 x 42
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1670; AMSŁ 10, poz. 991 (przychód), poz. 324 (rozchód); AMSŁ 13, 327.

Aleksander Orłowski (1777 Warszawa – 1832 Petersburg)

945. *Pałac Wielkiego Księcia Michała w Sankt Petersburgu / Le Palais de S.A.J. le Grand Duc Michel*, ok. 1920
 Litografia, papier; 33,7 x 46,8

Sygn. p. d.: AO (monogram wiązany), ndat.; nap. na kam. śr. d.: *Le Palais de S.A.J. le Grand Duc Michel*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/GR/26
 Hist.: ok. 1895 własność J. Adamczyka w Warszawie (ul. Bracka 20), nabyta przez Biedermanna, od 28.01.1946
 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1679; AMSŁ 10, poz. 1000 (przychód); AMSŁ 13, poz. 336
 Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

946. **Wybrzeże Angielskie w Sankt Petersburgu / Le Quai anglais près du Sénat – Dirigeant**, ok. 1820
 Litografia, papier; 33 x 44,2
 Nsygn., ndat.; nap. na kam. śr. d.: *Le Quai anglais, près du Sénat – Dirigeant*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/GR/28
 Hist.: ok. 1895 własność J. Adamczyka w Warszawie (ul. Bracka 20), nabyty przez Biedermanna, od 28.01.1946
 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 12, poz. 338; AMSŁ 10, poz. 1002 (przychód) AMSŁ 13, poz. 338
 Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

947. **Pałac zimowy w Sankt Petersburgu / Le Palais impérial, sur Quai de la Cour**, ok. 1820
 Litografia, papier; 44 x 32,5
 Nsygn., ndat.; nap. na kam. śr. d.: *Le Palais impérial, sur Quai de la Cour*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/GR/27
 Hist.: ok. 1895 własność J. Adamczyka w Warszawie (ul. Bracka 20), nabyty przez Biedermanna, od 28.01.1946
 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1680; AMSŁ 12, poz. 337; AMSŁ 10, poz. 1001 (przychód); AMSŁ 13, poz. 337
 Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

Giovanni Battista Piranesi (1720 Mogliano k. Mestre – 1778 Rzym)

948. **Bazylika Santa Maria Maggiore w Rzymie / Veduta della Basilica di Santa Maria Maggiore con le due Fabbriche laterali di detta Basilica**
 Akwaforta, papier; 40,2 x 54,4 (49,3 x 63,4)
 Sygn. p. d.: *Piranesi del. scol.*, ndat.; nap. l. d.: 1. *Colonna antica dal Tempio delle Pace / quivi eretta da Paolo V. / 2. Ospitale di S. Antonio Abate*, śr.d.: *Veduta della Basilica di S.ta Maria Maggiore con le due Fabbriche laterali di detta Basilica / La Facciata di mezzo Architettura del Cav. Ferdinando Fugo / Presso l'autore a Strade Felice nel Palazzo Tomati vicino alla Trinità de'Monti. A paoli due e mezzo.*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/62
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 613; AMSŁ 9, poz. 1642; AMSŁ 10, poz. 612 (przychód); AMSŁ 13, poz. 313
 Lit.: Focillon 1918, poz. 791; Hind 1922, poz. 5; Wilton–Ely 1988, poz. 7; Wilton–Ely 1994, poz. 140; Stuttgart 1999, s. 267, poz. 14.7; Ficacci 2000, s. 688, poz. 878; Montreal 2001–2002, s. 135, poz. 84. Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 180–181, poz. 25, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 20–21.12.2003, 19; Kacprzak 2006/3, il. s. 91; Kacprzak 2008/5, s. 138.

949. **Łuk Konstancyjna w Rzymie / Veduta dell'Arco di Costantino**
 Akwaforta, papier; 47,7 x 70,8 (51,8 x 76)
 Sygn. l. d.: *Cavaliere Piranesi del. ed inc.*, ndat.; nap. (w obrębie komp.) p. d.: *Veduta Dell'Arco / Di / Constantino.*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/65
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 617; AMSŁ 9, poz. 1646; AMSŁ 10, poz. 616 (przychód); AMSŁ 13, poz. 317
 Lit.: Focillon 1918, poz. 757; Hind 1922, poz. 97; Wilton–Ely 1988, poz. 97; Wilton–Ely 1994, poz. 230; Ficacci 2000, s. 738, poz. 968; Montreal 2001–2002, s. 191, poz. 140; Łódź–Piotrków Trybunalski Częstochowa 2003–2005, s. 182–183, poz. 26, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 20–21.12.2003, 19; Kacprzak 2006/3, il. s. 88; Kacprzak 2008/2, s. nlb., il; Kacprzak 2008/5, s. 138.

950. **Wnętrze Koloseum / Veduta dell'interno dell'Amfiteatro Flavio detto il Colosseo**
 Akwaforta, papier; 45,7 x 69,8 (56 x 80)
 Sygn. p. d.: *Cav-r Piranesi fece*, ndat.; nap. (w obrębie komp.) l. d.: *Veduta dell'interno dell'Amfiteatro Flavio / detto il Colosseo*, p. g.: 783/31
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/64
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 616; AMSŁ 9, poz. 1645; AMSŁ 10, poz. 615 (przychód); AMSŁ 13, poz. 316
 Lit.: Focillon 1918, poz. 760; Hind 1922, poz. 78; Warszawa 1967/2, s. 27, poz. 37; Wilton–Ely 1988, poz. 78; Wilton–Ely 1994, poz. 211; Stuttgart 1999, s. 276, poz. 14.78; Ficacci 2000, s. 729, poz. 949; Montreal 2001–2002, s. 196, poz. 145; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 183–184, poz. 27, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 20–21.12.2003, 19; Kacprzak 2006/3, il. s. 90; Kacprzak 2008/5, s. 138.

951. **Ruiny tzw. świątyni Apollina w Tivoli / Avanzi del Tempio detto di Apollo nella Villa Adriana vicino a Tivoli**

Akwaforta, papier; 47,3 x 62 (55 x 68,5)

Sygn. (w obrębie komp.) I. d.: *Cavalier Piranesi inc.*, ndat.; nap. (w obrębie komp.) p. d.: *Avanzi del Tempio detto / di Apollo nella Villa Adriana / vicino a Tivoli*.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/63

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 614; AMSŁ 9, poz. 1643; AMSŁ 10, poz. 613 (przychód); AMSŁ 13, poz. 314

Lit.: Focillon 1918, poz. 771; Hind 1922, poz. 85; Wilton–Ely 1988, poz. 85; Wilton–Ely 1994, poz. 218; Ficacci 2000, s. 732, poz. 956; Montreal 2001–2002, s. 228, poz. 177; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 184–185, poz. 28, il.; „Dziennik Łódzki” – dodatek „Panorama” 20–21.12.2003, 19; Kacprzak 2008/5, s. 138.

Charles Rosenberg (czynny w 1. poł. XIX w. w zachodniej Anglii) wg **Jamesa Pollarda** (1792/97 Londyn – 1867 Londyn)

952. **Dylizanse**

Sztuch, papier; 28 x 38

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚL, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1671; AMSŁ 10, poz. 992 (przychód), poz. 325 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 328.

953. **Dylizanse**

Sztuch, papier; 28 x 38

Wł. prywatna, daw. MŚL

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚL, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1672; AMSŁ 10, poz. 993 (przychód), poz. 326 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 329.

Luigi Rossini (1790 Rawenna – 1857 Rzym)

954. **Rzym – Forum Nerwy / Avanzi del Foro di Nerva dal volgo le Colonnacce**, 1819, z serii: **Antichitate Romanae**, 1820–1822

Akwaforta, papier, 46,2 x 36,3 (73,5 x 51,5)

Sygn. I. d.: *Rossini dis.&inc.*, dat. p. d.: *Roma 1819*; nap. I. d.: *A Pitture moderne*, śr. d.: *Avanzi del Foro di Nerva / dal volgo le Colonnacce*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/138

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 610; AMSŁ 9, poz. 1639; AMSŁ 10, poz. 609 (przychód); AMSŁ 13, poz. 310

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 13 (1843), s. 443, poz. 5.

955. **Rzym–Casa di Rienzo / Avanzo della Casa di Cola di Rienzo fabbricatte con frammenti di Antichi Edifici**, 1820, z serii: **Antichitate Romanae**, 1820–1822

akwaforta, papier; 37 x 46,2 (51,2 x 73)

Sygn. I. d.: *Rossini dis.&inc.*, dat. p. d.: *Roma 1820*; nap. I. d.: *A Ponte volto*, śr. d.: *Avanzo della Casa di Cola di Rienzo / Fabbricatte con frammenti di Antichi Edifici*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/139

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 611; AMSŁ 9, poz. 1640; AMSŁ 10, poz. 610 (przychód); AMSŁ 13, poz. 311

Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

956. **Rzym – Portyk Oktawiana / Veduta dei Portici d'Ottavia**, 1820, z serii: **Antichitate Romanae**, 1820–1822

Akwaforta, papier; 39,8 x 46,2 (48,9 x 66,3)

Sygn. I. d.: *Rossini dis.&inc.*, dat. p. d.: *Roma 1820*; nap. I. d.: *A Pitture moderne*, śr. d.: *Veduta dei Portici d'Ottavia*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/140

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚL

Ach.: AMSŁ 7, poz. 612; AMSŁ 9, poz. 1641; AMSŁ 10, poz. 611 (przychód); AMSŁ 13, poz. 312

Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

Antonio Visentini (1688 Wenecja – 1782 Wenecja) wg **Giuseppe Canale** (1725 Rzym – 1802 Drezno)

957. **Regaty na kanale przy pałacu Balbi przy moście Rialto / Ragata dal Palazzo Balbi a Rialto**

Akwaforta, papier; 27,6 x 42,7 (38,5 x 56); odb. ręcznie kolorowana

Sygn. na pł. p. d.: *Visentini inc.*, I. d.: *Canaletto d.*, śr. d.: *Presso G. Battaglia in Venezia*, nap. I. d.: *Regata dal Palazzo Balbi a Rialto*, śr.d.: 3, p. d.: *Regate depuis le Palais Balbi jusqu'à Rialto*

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/GR/147

Hist.: od 28.02.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1675; AMSŁ 10, poz. 996 (przychód); AMSŁ 13, poz. 332

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 20 (1848), s. 381, poz. 4; Kacprzak 2008/5, s. 138.

Artysta nieokreślony (oficina G. B. Probsta, XVIII w.) wg **Friedricha Bernharda Wernera** (1690 Topola k. Kamieńca Ząbkowickiego – 1776 Wrocław)

958. **Stara Warszawa / Warsavia**

Akwaforta (odb. z dwu płyt), papier (dwa sklezione arkusze); 37,5 x 103,5; obcięte marginesy

Sygn. na pl. p. d.: *cum Gratia et Privilegio Sac. Caes. Majestatis / Georg Balthazar Probst, Hoeres Ier Walsaern av., I. d.: E. B. Werner del., ndat.*; nap. śr.d.: 81, śr.g.: *Warsavia*

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/GR/66

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 628; AMSŁ 9, poz. 1656; AMSŁ 10, poz. 627 (przychód); AMSŁ 13, poz. 321

Lit.: Poptonyk 1975, s. 405–407, il.; Kacprzak 2008/5, s. 139.

959. **Widok składów kupieckich we Wrocławiu nad Odrą / Le Magasin des Marchandises devant La Capitale de Breslau**

akwaforta, papier; 32,5 x 43,8; odb. ręcznie kolorowana, obcięte marginesy

Sygn. na pl. p. d.: *Balthasar Probst excud. A. V., śr.d.: F. B. Wernher del., nap. śr. g.: Le Magasin des Marchandises devant La Capitale de Breslau / No 260, ndat.*; nap. l. d.: *Med. Fol. No 64 / Regiae urbis Vratislaviensis catabolum / Le Magasin des Marchandises devant la Capitale de Breslau, p. d.: Il gran Magazzino di robbe innanzi alla Citta, capitale di Breslavia / Die Waaren=Niederläge vor der Könige Haupt u. Residenz Stadt Breslau*

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/GR/67

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1676; AMSŁ 10, poz. 997 (przychód); AMSŁ 13, poz. 333

Lit.: Poptonyk 1975, s. 465, il.; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Artysta nieokreślony (Francja, XVIII w.)

960. **Widok zamku w Vincennes / Le Chateau de Vincennes du côté du Parc**

akwaforta, papier; 28,2 x 42,5 (33,2 x 45,7); odb. ręcznie kolorowana

Nsygn., ndat.; nap. na pl. śr. g. (odwrócone): *Vue De Chateau de Vincenne Du Coté Du Parc, p. g.: No 50, I. d.: Prospectus Regii Castellii Vicennarum a Septo, śr. d.: Vue d'Optique Represantant, p. d.: Le Chateau de Vincennes du côté du Parc*

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/GR/165

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1678; AMSŁ 10, poz. 999 (przychód); AMSŁ 13, poz. 335.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg **Françoisa Bouchera** (1703 Paryż – 1770 Paryż)

961. **Wenus z łańcuszkiem**

Akwaforta, papier; 62,5 x 47,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/GR/1099

Hist.: od 20.02.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1685; AMSŁ 10, poz. 1005 (przychód); AMSŁ 13, poz. 248.

Artysta nieokreślony (wyd. Dickson, Foster, Anglia XIX w.)

962. **Polowanie**

Sztych, papier; 14 x 60

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1667; AMSŁ 10, poz. 988 (przychód), poz. 321 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 324.

963. **Polowanie**

Sztych, papier; 14 x 60

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1668; AMSŁ 10, poz. 989 (przychód), poz. 322 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 325.

Artysta nieokreślony (Anglia, XIX w.)964. *Wyciągi w St. Albans*

Sztých barwny, papier; 34 x 45

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1666; AMSŁ 10, poz. 986 (przychód), poz. 319 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 322.

Artysta nieokreślony (Anglia, XIX w.)965. *Wyciągi w St. Albans*

Sztých barwny, papier; 34 x 45

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1693; AMSŁ 10, poz. 987 (przychód), poz. 320 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 323.

Artysta nieokreślony (Anglia, XIX w.)966. *Dwoje dzieci*

Sztých, papier, 34 x 34

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1674; AMSŁ 10, poz. 995 (przychód), poz. 328 (rozchód); AMSŁ 13, poz. 331.

RZEŻBA**Leone Clerici** (XIX/XXw.) wg **Antonia Canovy** (1557 Possagno – 1822 Wenecja)967. *Wenus / Venere italica*, 1900

Alabaster; 72 x 26 (śr. podstawy)

Sygn., dat. l. d. na podstawie: *Clerici. Roma/1900*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/5

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1698; AMSŁ 11, poz. 1165; AMSŁ 12, poz. 2223

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 133–134, poz. 2, il.

Artysta nieokreślony (Włochy, XIX/XX) wg **Daidaisesa** (III w.p.n.e.)968. *Afrodyta przykucnięta*

Alabaster; wys. 47,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/6

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1698; AMSŁ 12, poz. 2224.

Artysta nieokreślony (XIX w.)969. *Chrystus Zmartwychwstały*

Drewno polichromowane; wys. 50,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/16

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 10, poz. 1157 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2222.

Artysta nieokreślony (XIX w.)970. *Wizja św. Hieronima*

Drewno; 58 x 41

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/21

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 505 (jako A.N., Wniebowzięcie); AMSŁ 9, poz. 1628 (jako A.N., Wniebowzięcie); AMSŁ 12, poz. 2225.

Artysta nieokreślony (XVII w.)971. **Św. Elżbieta**

Drewno; wys. 107

Nsygn., ndat.

Daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/13

Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2232; AMSŁ 12, poz. 2226; AMSŁ 20.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE**C. Castellone** (nieokreślona manufaktura włoska, kon. XIX w.)972. **Wazon**, kon. XIX w.

Fajans; wys. 35

Sygn. C. *Castellone*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/201

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 168; AMSŁ 10, poz. 53 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1251.

Dubriel973. **Kobieta siedząca na postumencie**

Alabaster, wys. 27

Sygn. na postumencie: *Dubriel 345/II*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/203

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 170; AMSŁ 10, poz. 84 (przychód)

Lit.: Łódź 1986, s. 17, poz. 2.

Artysta nieokreślony wg S. Boizota (Sevres, XVIII w.)974. **Grupa figuralna z amorem / W holdzie Hymenowi**, po 1775

Biskwit, brąz, odlew; wys. 45, podstawa 22 x 30

Sygn.: Sevres, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/198

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 165; AMSŁ 10, poz. 14; AMSŁ 11, poz. 1213.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Sevres, w typie wyrobów Jacoba Petita, XIX w.)975. **Wazon**

Porcelana, metal; wys. 96

Sygn. wewnątrz pokrywy: znak Sevres, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/199

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 166; AMSŁ 10, poz. 40; AMSŁ 11, poz. 1238.

976. **Wazon**, lata 70. XIX w.

Porcelana; wys. 165

Sygn.: *Maxant*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/200

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 167; AMSŁ 10, poz. 41; AMSŁ 11, poz. 1239.

Artysta nieokreślony (Chiny, styl okresu K'ang-si, XVII w.)977. **Wazon chiński z dekoracją figuralną**

Porcelana, dekoracja kobałtem pod szklawem; wys. 40

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/202

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 169; AMSŁ 10, poz. 68 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1265.

Artysta nieokreślony (Persja, XVIII w.)978. **Wschodnia tarcza dworska zdobiona motywami kwiatów goździków**

Stal, złocenia; 50 (śred.)

Nsygn., ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/204

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 171; AMSŁ 10, poz. 137 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1329.

Artysta nieokreślony (2. poł. XIX w.)979. **Świecznik pięciopromienny**, ok. 1870–90

Biały metal; wys. 50

Nsygn., ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/210

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 177; AMSŁ 10, poz. 158 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1350.

980. **Świecznik pięciopromienny**, ok. 1870–90

Biały metal; wys. 50

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/211

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 178; AMSŁ 10, poz. 159 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1351.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Józefa Frageta, Warszawa, 2. poł. XIX w.)981. **Świecznik pięciopromienny**

Plater

Nsygn., ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/212

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 176; AMSŁ 11, poz. 1349.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Hase, Warszawa, 1. poł. XIX w.)982. **Lichtarz**

Srebro; wys. 32

Sygn. na podstawie: *Hase*, ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/213

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 180; AMSŁ 10 poz. 178 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1370.

983. **Lichtarz**

Srebro; wys. 32

Sygn. na podstawie: *Hase*, ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/214

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 181; AMSŁ 10 poz. 179 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1371.

Artysta nieokreślony (Satsuma, Japonia, XIX w.)984. **Wazon**

Porcelana, dekoracja farbami podszkliwnymi, laka; wys. 53, śred. 43

Nsygn., ndat.

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/205

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 172 AMSŁ 10, poz. 145; AMSŁ 11, poz. 1337.

985. **Wazon**

Porcelana, dekoracja farbami podszkliwnymi, laka; wys. 53, śred. 43

Łódź, MSt, nr inw.: MS/RA/206

Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 8, poz. 173; AMSŁ 10, poz. 146 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1338.

Artysta nieokreślony (1. poł. XIX w.)

986. **Świecznik czteropromienny**, ok. 1870–1890
Srebro; wys. 48
Sygn. na drugim stopniu postumentu: *Schwintz* oraz znak wytwórni, ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/207
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch: AMSŁ 8, poz. 174; AMSŁ 10, poz. 157 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1367.

987. **Świecznik czteropromienny**, ok. 1870–1890
Srebro, wys. 48
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/208
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch: AMSŁ 8, poz. 175; AMSŁ 10, poz. 158; AMSŁ 11, poz. 1368.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Józefa Frageta, Warszawa, kon. XIX w.)

988. **Świecznik pięciopromienny**, ok. 1870–1890
Plater; wys. 48
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/209
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch: AMSŁ 8, poz. 176; AMSŁ 10, poz. 159 (przychód).

989. **Świecznik pięciopromienny**, ok. 1870–1890
Plater; wys. 48
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/210
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch: AMSŁ 8, poz. 176; AMSŁ 10, poz. 159 (przychód).

Artysta nieokreślony (ok. poł. XIX w.)

990. **Lichtarz**
Plater, wys. 32
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/212
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch: AMSŁ 8, poz. 179; AMSŁ 10, poz. 177 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1369.

Artysta nieokreślony (ok. poł. XIX w.)

991. **Lichtarz**
Plater; wys. 24
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/215
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch: AMSŁ 8, poz. 183; AMSŁ 10, poz. 190 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1382.

Artysta nieokreślony

992. **Dywan perski**, 2. poł. XIX w.
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: P/283
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielowi
Arch: AMSŁ 10, poz. 253 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1474.

Artysta nieokreślony

993. **Dywan perski**, 2. poł. XIX w.
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: P/284
Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielowi
Arch: AMSŁ 10, poz. 254 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1475.

MEBLE

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

994. **Sekretarzyk jasny jesionowy**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb/24
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 329 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1518.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

995. **Szafa kolbuszowska jasna**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb /25
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 330 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1519.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

996. **Sekretarzyk**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb/48
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 331 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1538.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

997. **Stolik mahoniowy w stylu rokoka z marmurowym blatem**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb/70
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 332 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1557.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

998. **Serwantka złocona**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb/83
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 333 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1568.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

999. **Szafa – sekretera**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb/84
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 334 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1569.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1000. **Komoda zdobiona inkrustacją**, 2. poł. XIX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: Meb/86
Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MSŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
Arch: AMSŁ 10, poz. 336 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1570.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1001. **Stół zdobiony inkrustacją**, 2. poł. XIX w.
 Drewno
 Nsygn., ndat.
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: Meb/106
 Hist.: od 17.01.1946 w zbiorach MŚŁ, 4.08.1962 zwrócony właścicielom
 Arch.: AMSŁ 10, poz. 335 (rozchód); AMSŁ 11, poz. 1583.

SZTUKA DALEKIEGO WSCHODU**GRAFIKA****Katsushika Hokusai (1760–1849)**

1002. **Podróźni przed herbacianią**, 1800 (ilustracja z albumu *Toto meisho shokei ochran / Rzut oka na sławne miejsca w Toto*), wyd. Tsutaya Juzaburo, Edo, t. 1, il. 2
 Drzeworyt barwny ukiyo-e, papier; 20 x 30
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw. MS/RA/917
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 1687; AMSŁ 10, poz. 1008 (przychód); AMSŁ 13, poz. 341
 Lit.: Duret 1900, s. 183; Perzyński 1904, s. 50; Kraków 1959, s. 56, poz. 289; Hloucha, Forman 1955, s. 76, 86–92, 101; Łódź 1979, poz. 14.

Utagawa Kuniyoshi (1798–1861)

1003. **Aktor w roli mnicha Benkei z różańcem**, między 1847–1850
 Drzeworyt barwny, papier, druk nishiki-e; 37 x 24
 Sygn. l. d.: *Ichiyusai Kuniyoshi Ga.*, stempel autorski w formie kwiatu paulowni, ndat.; stempel wydawcy, dwa stemple cenzorskie Murata, Mera
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/919
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1689; AMSŁ 13, poz. 343
 Lit.: Michener 1961, s. 200; Lane 1962, s. 285–288; Łódź 1979, poz. 16.

Utagawa Toyokuni (1769–1825)

1004. **Pięciu aktorów w garderobie teatru i na ulicy**, kon. XVIII w.
 Drzeworyt barwny, papier, nishiki-e; 18 x 27
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw. MS/RA/918
 Hist.: od 28.01.1946 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 9, poz. 1688; AMSŁ 10, poz. 1009 (przychód); AMSŁ 13, poz. 342
 Lit.: Strange 1908; Succo 1913/1914; Michener 1961, s. 192; Lane 1962, s. 240–248; Łódź 1979, poz. 15.

KAROL BIEDERMANN**Jan Zdzisław Konopacki (1856 Łowicz – 1894 Łowicz)**

1005. **Z Zatoki Neapolitańskiej**
 Olej, płótno; 22 x 13
 Hist.: Wyst. TZSP 1885 – praca wylosowana
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 157.

MEBLE**Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)**

1006. **Szafa**, kon. XIX w.
 Drewno, szkło; 223 x 180,5 x 61
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/243
 Hist.: od 22.12.1999 w zbiorach MŚŁ, dar Karola Biedermanna.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1007. **Komoda**, kon. XIX w.
Drewno, marmur; 76 x 110 x 64
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/244
Hist.: od 22.12.1999 w zbiorach MŚL, dar Karola Biedermanna.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1008. **Stolik nocny**, kon. XIX w.
Drewno, marmur; 80 x 42 x 40
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/245
Hist.: od 22.12.1999 w zbiorach MŚL, dar Karola Biedermanna.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1009. **Wieszak ścienny**, kon. XIX w.
Drewno, mosiądz; 205 x 154 x 14
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/246
Hist.: od 22.12.1999 w zbiorach MŚL, dar Karola Biedermanna.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

1010. **Meble kuchenne: kredens, stół, konewnik**, pocz. XX w.
Drewno, szkło; kredens: 176 x 160 x 54, stół: 83 x 111 x 64, konewnik: 52 x 80 x 33
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/247/1–3
Hist.: od 22.12.1999 w zbiorach MŚL, dar Karola Biedermanna.

HENRYK BIRNBAUM**Samuel Hirszenberg** (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1011. **W farbiarni**
Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 8
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12; Malinowski 2000, s. 78; Gadowska 2010, s. 131.

1012. **Konferencyjka / Trochę polityki**, 1898
Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 74
Lit.: Grajewski 1972, s. 100, poz. 5335; Zagrodzki 1977, s. 96; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12; Malinowski 2000, s. 78; Gadowska 2010, s. 107.

1013. **Paryżanka / Dama z czerwoną parasolką**, 1889
Olej, tektura; 27 x 35
Sygn., dat. l. d.: S. Hirszenberg / 1889
Wł. prywatna
Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 43
Lit.: Zagrodzki 1977, s. 96; Łódź 1977, s. nlb. poz. 11, il.; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12; PSB 1935–, t. 9 (1990), s. 532; Malinowski 2000, s. 78, Puś 2001, s. 131; Gadowska 2010, s. 134.

1014. **Hafciarka**, 1893
Olej, płótno; 63 x 49
Sygn., dat. p. d.: S. Hirszenberg 1893
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/379
Hist.: wyst. Łódź 1898, 1970 zakupiony do zbiorów MŚL od Wiesława Zakrzewskiego
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 165
Lit.: Łódź 1972, poz. nlb., Łódź 1972–1973, poz. 18, il. 22; Zagrodzki 1977, s. 96; SAP 1971–, t. 3. (1979), s. 78; Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12; Ładnowska 1994, s. 58; Gadowska 2010, s. 108, il.; Łódź 2009, s. 95, poz. 98, il.

1015. **Studium**

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 44
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12.

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1016. **Mój model**

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 62
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12.

1017. **Portret**

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 66
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12.

Jan Rosen (1854 Warszawa – 1936 Warszawa)

1018. **W ogrodzie**

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 181
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

1019. **Mnisi**

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 22
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 25, poz. 12.

KAROL TEODOR BUHLE

Giulio del Torre (1856 Romans d'Isonzo – 1932 Romans d'Isonzo)

1020. **Pytanie**, 1904

Olej, deska; 53 x 39,5
 Sygn., dat. p. d.: *G. del Torre/ Venezia 1904*
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/154
 Hist.: od 10.10.1953 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 1176; AMSŁ 11, poz. 2258; AMSŁ 12, poz. 716
 Lit.: Łódź 1986, s. 16, poz. 24. Łódź–Piotrków Trybunalski Częstochowa 2001–2003, s. 103–104, poz. 33, il.

I. DEUTSCHMANN

Kazimierz Alchimowicz (1840 Dziembrów na Wileńszczyźnie – 1916 Warszawa)

1021. **Zatoka**

Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 84
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 20.

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1022. **Zachód słońca w zimie**

Hist.: wyst. 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 177
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 20.

BERNARD DOBRANICKI

MALARSTWO I RYSUNEK

Maurycy Gottlieb (1856 Drohobycz – 1879 Kraków)

1023. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 85

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 21.

David Modenstein (1854 Szeřeńsk k. Mławy – 1912 Łódź)

1024. *Zadumany*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 110

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 21, Puś 2001, s. 135.

Władysław Podkowiński (1866 Warszawa – 1895 Warszawa)

1025. *Pejzaż*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 18a

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 21.

RZEŻBA

G. Castoli

1026. *Zamyślona*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 223

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 21.

EMIL EISERT

MALARSTWO I RYSUNEK

Iwan (Owanes) Konstantinowicz Ajwazowski (1817 Teodozja – 1900 Teodozja)

1027. *Morze Czarne*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 10

Lit.: Łódź 2006, s. 14; Kacprzak 2008/1, s. nlb.

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

1028. *Dziewczynka*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 8

Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Julius Bosse (1873 Wiedeń – ?)

1029. *Portret żony Emila Eiserta*, 1909–1910

Hist.: wyst. Łódź 1910

Arch.: „Goniec Łódzki” 1910, nr 55, s. 2; „Rozwój” 1910, nr 56, s. 4

Lit.: Motucka 1977, s. 80.

Wilhelm Bröker (1848 Berlin – ? Berlin)

1030. *Pejzaż*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 22.

Hans Dahl (1849 Hardanger – 1937 Balestrand k. Berlina)

1031. *Dziewczynki*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 20

Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1032. *Pejzaż*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 1.

Hermann Kern (1839 Liptóujvár – 1912 Maria–Enzersdorf)

1033. *Staruszek*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 17.

1034. *Staruszek*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 18.

Julius Sergius von Klever (1850 Tartu – 1924 Petersburg)

1035. *Pejzaż*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 21

Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

1036. *Konie*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 6.

1037. *Konie*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 7.

Jan Kazimierz Erazm Kotowski (1885 Opatkowiczki k. Pińczowa – 1960 Milanówek)

1038. *Konie z sankami / Sanna*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 4.

1039. *Konie z powozem*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, poz. 5.

Tadeusz (Tadé) Makowski (1882 Oświęcim – 1932 Paryż)

1040. *Dziewczynka*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 12.

Karl Probst ? (1854 Wiedeń – 1924 Wiedeń)

1041. *Interieur / Wnętrze*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 14.

Karl Reichert (1836 Wiedeń – 1918 Graz)

1042. *Bernardyn*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 15.

1043. *Dog*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 16.

Rudolf (Max Rudolf) Schramm-Zittau (1874 Zittau – 1929 Kronstadt)

1044. *Jesień*

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 13.

Nathanael Sichel (1843 Moguncja – 1907 Berlin)

1045. **Portret**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 19.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)

1046. **Via Appia**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 2

Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Jan Styka (1858 Lwów – 1925 Rzym)

1047. **Kościuszko na koniu**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 23.

Włodzimierz Tetmajer (1862 Harkłowa k. Nowego Targu – 1923 Kraków)

1048. **Krakowskie wesele**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 9

Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Wasilij Wereszczagin (1842 Czerepowiec – 1904 Port Artur)

1049. **Suchum Kale**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 11.

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)

1050. **Studium**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 3

Lit.: Łódź 2006, s. 14.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE I SZTUKA UŻYTKOWA

Artysta nieokreślony

1051. **Para kandelabrow**

Srebro

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 1.

Artysta nieokreślony, wytwórnia Sevres (XIX w.)

1052. **Wazon**

porcelana

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 2.

1053. **Wazon**

porcelana

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 2.

Artysta nieokreślony

1054. **Wazon**

Szkoło kryształowe, srebro

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 3.

1055. **Wazon**

Szkoło kryształowe, srebro

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 3.

Artysta nieokreślony

1056. **Żardniera**
Szkło kryształowe, srebro
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 4.

Artysta nieokreślony

1057. **Żardiniera**
Srebro
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 5.

Artysta nieokreślony

1058. **Wazon**
Srebro, złocenie
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 6.

Artysta nieokreślony

1059. **Gobelin**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 7.

Artysta nieokreślony

1060. **Żyrandol**
Szkło kryształowe, lustra
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 8.

1061. **Żyrandol**
Szkło kryształowe, lustra
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 1, poz. 8.

BORYS I NAUM EITINGONOWIE**MALARSTWO I RYSUNEK****Bronisław Abramowicz** (1837 Załuchów k. Kowala na Wołyniu – 1912 Kraków)

1062. **Studium kobiety / Studium kobiety w żydowskim czepcu**, 1885
Olej, płótno; 72 x 58
Sygn., dat. l. d.: *B. A. Kraków 885*
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/298
Hist.: od 1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2360; AMSŁ 12, poz. 1049
Lit.: SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 2, Kraków–Warszawa 1989–1990, poz. 4; Łódź 2009, s. 72, poz. 1, il.

Fernand Allard–L'Olivier (1883 Tournai – 1933 Yanongé)

1063. **Barka**
Olej, płótno; 80 x 100
Sygn. l. d.: *Allard l'oli...*, ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/7
Hist.: wystawiony w Galerii F. Mommerna w Brukseli, przed wojną najprawdopodobniej wł. Eitingonów, od 1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2349; AMSŁ 12, poz. 1038
Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 68–69, poz. 4, il.;

Adolf Behrman (1876 Tockum k. Rygi – 1942 Białystok)

1064. **Targ w Jerozolimie**, 1929
Olej, dykta; 77 x 73,5
Sygn., dat. p. d.: *Behrman Jerusalem 1929*
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SN/M/196

Hist.: od 1946 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2358; AMSŁ 12, poz. 1047.

Jean Isidore Bourgeois (Vienne-le-Chateau – Paryż)

1065. **Gospodarstwo wiejskie**
Akwarela, gwasz, papier; 29 x 38
Sygn. ś. d.: *J. Bourgeois*, ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/17
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2364; AMSŁ 12, poz. 1053
Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 116–117, poz. 4, il.

Szymon Buchbinder (1853 Radzyń Podlaski – 1908? Berlin)

1066. **Jubiler**, 1880
Olej, deska; 33 x 26
Sygn., dat. śr. d.: *S. Buchbinder / Kraków 80 rp.*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/296
Hist.: 1880 prawdopodobnie wystawiany w Resursie Kupieckiej w ramach Wystawy nowoczesnych malarzy polskich, wł. Borysa Eitingona, od 26.05.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2355; AMSŁ 12, poz. 1044
Lit.: Łódź 1957, s. 58; SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 266; Łódź 1986, s. 13, poz. 6; Kraków–Warszawa 1989–1990, poz. 105; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 22; Włocławek 1993/2, poz. 31; Żydzi w Polsce 1993, t. 1, poz. 58, il. s. 53; Ładnowska 1994, s. 57; Ładnowska 1996, s. 58; Malinowski 2000, s. 41, il. 45; Kraków 2000, poz. 136, il. 17; Malinowski 2003, s. 223, il.; Katowice 2004, s. 52, il. 17; Łódź 2009, s. 80, poz. 35, il.; Kacprzak 2012/4, s. 153; Łódź 2012, s. 74, il.; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Feliks Paweł Gęstwicki (1884 Kwidzyn – 1935 Toruń)

1067. **Sanna**, 1923
Akwarela, papier; 51x 67,5
Sygn., dat. l. d.: *F. P. Gęstwicki / 1923*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/112
Hist.: od 05.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2357; AMSŁ 12, poz. 1046
Lit.: Łódź 2009, s. 87, poz. 65, il.

Jan Kazimierz Erazm Kotowski (1885 Opatkowiczki k. Pińczowa – 1960 Milanówek)

1068. **Czwórka**, 1928
Olej, płótno; 48 x 84
Sygn., dat. p. d.: *Jan Kotowski 1928*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/282
Hist.: od 10.10.1953 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 7, poz. 450; AMSŁ 11, poz. 2259; AMSŁ 12, poz. 717
Lit.: SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 183; Łódź 2009, s. 106, poz. 147, il.

Hipolit Lipiński (1846 Nowy Targ – 1884 Kraków)

1069. **Nad stawem**, 1874
Olej, płótno; 18 x 42
Sygn., dat. l. d.: *LH* (monogram wiązany) *874 / Dest*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/431
Hist.: od 26.05.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2362; AMSŁ 12, poz. 1051
Lit.: SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 109, Łódź 2009, s. 111, poz. 169, il.

1070. **Na przechadzce / Polowanie**, 1874
Olej, płótno; 18 x 41,5
Sygn., dat. l. d.: *LH* (monogram wiązany) *874*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/432
Hist.: od 26.05.1946 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2363; AMSŁ 12, poz. 1052

Lit.: Łódź 1986, s. 14, poz. 14; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 22; SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 109; Łódź 2009, s. 111, poz. 170, il.

Stefania Julia Ordyńska (1882–1968)

1071. *Pejzaż / W cieniu*
Olej, płotno; 90 x 70
Sygn. p. d.: *St. Ordyńska*
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SN/M/198
Hist.: od 1946 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2365; AMSŁ 12, poz. 1054.

Antoni Piotrowski (1853 Nietulisko Duże k. Kunowa – 1924 Warszawa)

1072. *Pasterka / Wieczór / Gęsiarka*, 1917
Olej, płótno; 76 x 101
Sygn., dat. l. d.: *A. Piotrowski / 1917*
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/299
Hist.: zakupiony w Salonie Sztuki Stanisława Kuligowskiego; Warszawa Krakowskie 7, od 8.05.1946 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2361; AMSŁ 12, poz. 1050
Lit.: Ostrowiec 1988, poz. 3c; Radom–Szczecin 1994–1996, s. 99, il. s. 53; SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 215; Łódź 2009, s. 142–143, poz. 313, il.

Józef Rapacki (1871 Warszawa – 1929 Olszyna k. Skierniewic)

1073. *Barka na Wiśle*, 1921
Olej, płótno; 201 x 90
Sygn., dat. p. d.: *Józef Rapacki 1921*
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/295
Hist.: od 26.05.1946 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2353; AMSŁ 12, poz. 1042
Lit.: Łódź 2009, s. 146, poz. 327, il.

Edward Mateusz Römer (1848 Wologda – 1900 Łunina Nadniemeńska)

1074. *Przed stacją*, 1879
Olej, płotno; 46 x 102
Sygn., dat. p. d.: *Edward Römer rok 1879*
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/297
Hist.: od 1946 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2356; AMSŁ 12, poz. 1045
Lit.: Bukareszt 1960, poz. 21; Radom–Szczecin 1994–1996, s. 100; Suwałki–Gdańsk–Szczecin 2005–2006, katalog: poz. 148, album: il. s. 119; Łódź 2009, s. 149, poz. 336, il.

Jan Józef Sikorski (1804 Drezno – 1887 Warszawa) wg Guido Reniego (1575 Calvenzano – 1642 Bolonia)

1075. *Beatrice Cenni*, 1868
Olej, płótno; 74 x 60
Sygn., dat. na odwrocie (nap. autorski): *J. Sikorski pinxit / Varsaviae 1868*
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/428
Hist.: 1947 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 7, poz. 481; AMSŁ 12, poz. 498
Lit.: Łódź 2009, s. 207, poz. 580, il.

G. Voiret

1076. *Kwiaty w koszu*, 1873
Olej, płótno; 163 x 122
Sygn., dat. l. d.: *G. Voiret 1873*
Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SO/M/160
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 11, poz. 2352; AMSŁ 12, poz. 1041.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)

1077. *Trzy chryzantemy*, 1922
 Akwarela, papier; 52,5 x 56
 Sygn., dat. p. d.: L. *Wyczół.* 1922
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/113
 Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2359; AMSŁ 12, poz. 1048
 Lit.: Lublin 1984, poz. (rysunki) 17; Łódź 2009, s. 177, poz. 463, il.

Artysta nieokreślony (1. poł. XIX w.)

1078. *Portret kobiety w czepcu*, lata 20. XIX w.
 Olej, płótno; 70,5 x 56
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/294
 Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2351; AMSŁ 12, poz. 1040.

Artysta nieokreślony

1079. *Wyjazd na polowanie*, pocz. XXw.
 Akwarela, papier naklejony na płótno; 50 x 129
 Sygn. p. d.: J. *Fałat / Nieśwież* (sygnatura fałszywa, faksyfikat)
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/146
 Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2354; AMSŁ 12, poz. 1043.

GRAFIKA**William Hogarth** (1697 Londyn – 1764 Londyn)

1080. *Śpiący zbór*, 1762
 Akwaforta, papier; 26,2 x 19,7; obcięte marginesy
 Sygn., dat. d.: *Invented Engraved & Published October 1736 by W. Hogarth Pursuant to an Act of Parliament / Price One Schilling.– Retouched & Improved April 2 nd 1762 by the Author*; stan III
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/40
 Hist.: od 1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2381; AMSŁ 13, poz. 411
 Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 2, s. 368, poz. 115; Andresen 1870–1873, t. 1, s. 679, poz. 18; Paulson 1965, t. 1, s. 170–171, poz. 140, t. 2, il. 151; Burke 1968, s. 39, poz. 164; Łódź–Piotrków Trybunański–Częstochowa 2003–2005, s. 162–164, poz. 12, il.; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Giuliano Giampiccoli (1698 Belluno – 1759) wg **Francesco Zugno** (1709 Wenecja – 1787 Wenecja)

1081. *Pokłon trzech króli*, ok. 1750
 Akwaforta, miedzioryt, papier; 27,8 x 18,4; obcięte marginesy
 Sygn. na pł. p. d.: G. *Giampiccoli* sc., l. d.: *Fran.co Zugno* inv., ndat.; nap.: pag. 3
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/37
 Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2382 (jako A.N., Boże Narodzenie); AMSŁ 13, poz. 412.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE**Artysta nieokreślony** (Niemcy, XIX/XX w.)

1082. *Koszyk porcelanowy*
 Porcelana; wys. 33, śred. talerza 24, śred. podstawy 13
 Sygn. na wewnętrznej stronie podstawy niebieski znak: T, poniżej: X, ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/216
 Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 184; AMSŁ 10, poz. 4; AMSŁ 11, poz. 1203.

Artysta nieokreślony (Niemcy, XIX/XX w.)**1083. Koszyk porcelanowy**

Porcelana; wys. 33; śred. talerza 24, śred. podstawy 13

Sygn. na wewnętrznej stronie podstawy niebieski znak: T, poniżej: X, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/217

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 185; AMSŁ 10, poz. 5; AMSŁ 11, poz. 1204.

Artysta nieokreślony (wytwórnia Potschapel, Drezno, XIX w.)**1084. Lustro ściennie w oprawie porcelanowej**

Sztkło, porcelana; 132 x 78

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/220

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 188; AMSŁ 9, poz. 1749; AMSŁ 10, poz. 42 (przychód); AMSŁ 11, poz. 1240.

Artysta nieokreślony (Drezno, XIX w.)**1085. Świecznik ścienny boczny sześciopromienny**

Porcelana; wys. 52, śred. 32

Sygn. na odwrocie niebieskim znakiem i poniżej nap.: *Dresden*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/219

Hist.: od 1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 187; AMSŁ 10, poz. 37 (przychód).

1086. Świecznik ścienny boczny sześciopromienny

Porcelana; wys. 52, śred. 32

Sygn. na odwrocie niebieskim znakiem i poniżej nap.: *Dresden*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/222

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 190; AMSŁ 9, poz. 1751; AMSŁ 10, poz. 51 (przychód).

Artysta nieokreślony (Miśnia, XIX w.)**1087. Gra w ślepą babkę**

Porcelana; wys. 46, podstawa 42 x 56

Sygn. z tyłu przy figurze skrzyżowanymi mieczami z kropką (Miśnia), ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/221

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 189; AMSŁ 10, poz. 49 (przychód).

Artysta nieokreślony (Sevres, XIX w.)**1088. Wazon**

Porcelana, brąz; wys. 67

Sygn. na brzuścu: *F. Andolet*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/218

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 186; AMSŁ 10, poz. 10; AMSŁ 11, poz. 1209.

Artysta nieokreślony (Sevres, XIX w.)**1089. Wazon z sceną na hustawce inspirowaną dziełem Jean-Antoine'a Watteau w medalionie**

Porcelana, brąz; wys. 85

Sygn. na wylewie manufakturą Sevres z literą L, na brzuścu pod sceną figuralną w medalionie: T w owalu: *Twentin*, ndat.

Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/223

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 191; AMSŁ 9, poz. 1752; AMSŁ 10, poz. 59; AMSŁ 11, poz. 1219.

Artysta nieokreślony (Sevres, XIX w.)1090. **Wazon**

Nsygn., ndat.

Porcelana; wys. 39

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/256

Hist.: od 10.05.1953 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 229; AMSŁ 10, poz. 455; AMSŁ 11, poz. 2260.

1091. **Wazon**

Porcelana; wys. 39

Sygn. na brzuścu pod sceną figuralną: *Maugre*?, wewnątrz nakrywki niebieski znak: *E* wewnątrz dwóch splecionych liter, tworzących romb, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/257

Hist.: od 10.05.1953 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 230; AMSŁ 10, poz. 456; AMSŁ 11, poz. 2261.

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX/XX w.)1092. **Rajskie ptaki na drzewie – ekran**, XIX/XX w.

Haft, nici jedwabne i złote na jedwabiu; 152 x 59

Sygn. u dołu nap. w języku chińskim, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/329

Hist.: od 10.10.1953 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 8, poz. 342; AMSŁ 10, poz. 457; AMSŁ 11, poz. 2262.

MEBLE**Nieokreślona wytwórnia** (Wiedeń, XIX/XX w.)1093. **Stół owalny w stylu Ludwika XV**, kon. XIX w.

Drewno złocone, marmur; 74 x 94 x 63

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/21

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 11, poz. 1539 AMSŁ 12, poz. 2232.

1094. **Stół okrągły z nóżkami w formie łap zwierzęcych**, XIX/XX w.

Drewno mahoniowa, okleina mahoniowa; 77 x 120 (śred.)

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/123

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 9, poz. 21; AMSŁ 11, poz. 1515; AMSŁ 12, poz. 2348.

1095. **Kanapa typu baignoire w stylu Ludwika XVI**, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złoczenie; 80 x 125 x 70

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/124

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 9, poz. 60; AMSŁ 11, poz. 1549; AMSŁ 12, poz. 2349.

1096. **Krzesło w stylu Ludwika XVI**, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złoczenie; 90 x 40 x 40

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/125

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 9, poz. 94; AMSŁ 11, poz. 1550; AMSŁ 12, poz. 2351.

1097. **Krzesło w stylu Ludwika XVI**, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złoczenie; 90 x 40 x 40

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/126

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 9, poz. 61; AMSŁ 11, poz. 1551; AMSŁ 12, poz. 2352.

1098. Krzesło w stylu Ludwika XVI, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złocenie; 90 x 40 x 40

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/127

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 62; AMSŁ 11, poz. 1577; AMSŁ 12, poz. 2353.

1099. Krzesło w stylu Ludwika XVI, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złocenie; 90 x 40 x 40

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/128

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 29; AMSŁ 11, poz. 1523; AMSŁ 12, poz. 2354.

1100. Fotel typu gondole–bergere w stylu Ludwika XVI, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złocenie; 80 x 70 x 55

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/129

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 27; AMSŁ 11, poz. 1521; AMSŁ 12, poz. 2355.

1101. Fotel typu gondole–bergere w stylu Ludwika XVI, XIX/XX w.

Drewno brzożowe, złocenie; 80 x 70 x 55

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/130

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 28; AMSŁ 11, poz. 1522; AMSŁ 12, poz. 2356.

1102. Fotel wolterowski (typu confessional) w stylu Ludwika XVI, 2. poł. XIX w.

Drewno brzożowe, złocenie; 105 x 70 x 75

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/131

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 58; AMSŁ 11, poz. 1547; AMSŁ 12, poz. 2357.

1103. Serwantka w stylu Ludwika XVI, XIX/XX w.

Drewno, złocenia, szkło; 165 x 60 x 40

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/185

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 9, poz. 112; AMSŁ 11, poz. 1585; AMSŁ 12, poz. 2350.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)**1104. Stół owalny w stylu Chippendale, pocz. XX w.**

Okładzina z drewna orzechowego; 78 x 140 x 105

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/107

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 1754; AMSŁ 9, poz. 1; AMSŁ 11, poz. 1496; AMSŁ 12, poz. 2332.

1105. Kredens w stylu Chippendale, pocz. XX w.

Okładzina z drewna orzechowego; 110 x 265 x 68

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/108

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 1755; AMSŁ 9, poz. 2; AMSŁ 11, poz. 1497; AMSŁ 12, poz. 2333.

1106. Pomocnik kredensu w stylu Chippendale, pocz. XX w.

Okładzina z drewna orzechowego; 95 x 140 x 57

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/109

Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 1756; AMSŁ 9, poz. 3; AMSŁ 11, poz. 1498; AMSŁ 12, poz. 2334.

1107. **Biblioteka w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 194 x 110 x 40
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/110
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1757; AMSt 9, poz. 4; AMSt 11, poz. 1499; AMSt 12, poz. 2335.

1108. **Krzeseł w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 105 x 42 x 50
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/111
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1758; AMSt 9, poz. 5; AMSt 11, poz. 1500; AMSt 12, poz. 2336.

1109. **Krzeseł w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 105 x 42 x 50
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/112
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1759; AMSt 9, poz. 6; AMSt 11, poz. 1501; AMSt 12, poz. 2337.

1110. **Krzeseł w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 105 x 42 x 50
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/113
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1760; AMSt 9, poz. 7; AMSt 11, poz. 1502; AMSt 12, poz. 2338.

1111. **Krzeseł w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 105 x 42 x 50
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/114
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1761; AMSt 9, poz. 8; AMSt 11, poz. 1503; AMSt 12, poz. 2339.

1112. **Krzeseł w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 105 x 42 x 50
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/115
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1762; AMSt 9, poz. 9; AMSt 11, poz. 1504; AMSt 12, poz. 2340.

1113. **Krzeseł w stylu Chippendale**, pocz. XX w.
Okładzina z drewna orzechowego; 105 x 42 x 50
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/116
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 8, poz. 1763; AMSt 9, poz. 10; AMSt 11, poz. 1505; AMSt 12, poz. 2341.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

1114. **Kanapa w stylu empire**, 2. poł. XX w.
Okładzina czeczotkowa; 80 x 140 x 72
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/117
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 9, poz. 15; AMSt 11, poz. 1509; AMSt 12, poz. 2342.

1115. **Fotel w stylu empire**, 2. poł. XX w.
Okładzina czeczotkowa; 82 x 67 x 65
Nsygn., ndat.
Łódź, MSt, nr inw.: MS/SU/Meb/118
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MSt
Arch.: AMSt 9, poz. 16; AMSt 11, poz. 1510; AMSt 12, poz. 2343.

1116. **Fotel w stylu empire**, 2. poł. XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 82 x 67 x 65
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/119
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 9, poz. 17; AMSŁ 11, poz. 1511 AMSŁ 12, poz. 2344.
1117. **Fotelik w stylu empire**, 2. poł. XX w.
Okładzina czeczotkowa; 85 x 80 x 64
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/120
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 9, poz. 18; AMSŁ 11, poz. 1512; AMSŁ 12, poz. 2345.
1118. **Fotelik w stylu empire**, 2. poł. XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 85 x 80 x 64
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/121
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 9, poz. 19; AMSŁ 11, poz. 1513; AMSŁ 12, poz. 2346.
1119. **Stół okrągły w stylu empire**, 2. poł. XIX w.
Okładzina czeczotkowa; 74 x 80 (śred.)
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/122
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 9, poz. 20; AMSŁ 11, poz. 1514; AMSŁ 12, poz. 2347.
1120. **Biblioteczka trójdzielna na niskich nóżkach z okuciami, intarsjami i plicynami z laki koromandelskiej**, 2. poł. XIX w.
Drewno, orzech kaukaski, zielony marmur, czarna laka; 120 x 152 x 40
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/20
Hist.: od 10.05.1946 w zbiorach MŚL
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1516; AMSŁ 12, poz. 2231.

ENDEROWIE

MALARSTWO I RYSUNEK

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)

1121. **Salome**
Hist.: TZSP 1906 – zakupił Teodor Ender
Lit.: Wiercińska 1969, s. 435.
1122. **Sielanka**
Hist.: TZSP 1910 – zakupił Karol Ender
Lit.: Wiercińska 1969, s. 435.
1123. **Studium**
Hist.: TZSP 1910 – zakupił Karol Ender
Lit.: Wiercińska 1969, s. 435.

RZEŻBA

Pietro Barzanti (1825 Florencja – 1895 Florencja) wg rzymskiej kopii z greckiego oryginału **Daidalsesa** (III w. p. n. e.)

1124. **Afrodyta przykucnięta**
Alabaster; 69 x 36 x 22
Sygn. z tyłu na podstawie: *P. Barzanti / Florence*, ndat.
Pabianice, MMP, nr inw.: MP/1/Sz
Hist.: od 1948 w zbiorach MMP.

Pietro Barzanti (1825 Florencja – 1895 Florencja) wg rzymskiej kopii z greckiego oryginału **Kefizodotosa Młodszego**

1125. **Wenus Medycejska**

Alabaster; 121,5 x 24,5 (śred.)

Sygn. z tyłu na podstawie: *P. Barzanti Florence*, ndat.

Łódź, MSt., nr inw.: MS/SO/R/1

Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 11, poz. 1679; AMSŁ 12, poz. 2255

Lit.: Łódź 1986, s. 17, poz. 3.

Fritz Kochendörfer (1871 Mannheim – 1942 Osterrode)

1126. **Popiersie kobiety**, 1929

Marmur; 35 x 31 x 20

Sygn. l. g.: *Kochendörfer*, dat. p. d.: 6 8 12 XXIX 18.

Pabianice, MMP, nr inw.: MP/6/Sz

Hist.: od 1948 w zbiorach MMP.

Antonin (Marius Jean Antonin) Mercié (1845 Tuluzja – 1916 Paryż)

1127. **Gloria Victis!**, 1874

Brąz; 100 x śred. 58

Sygn. na podstawie p. d.: *A. Mercie*, na podstawie z tyłu: *F. Barbedienne Fondateur / Paris*, nap. na podstawie:

Gloria Victis

Pabianice, MMP, nr inw.: MP/2/Sz

Hist.: od 1948 w zbiorach MMP

Lit.: Thieme, Becker 1907–1950, t. 24 (1930), s. 408.

ENDER – KRUSCHE

MALARSTWO I RYSUNEK

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

1128. **Święcenie wody**, ok. 1899

Olej, tektura; 40,5 x 31,8

Sygn. p. d.: *T. Axentowicz*, ndat.

Łódź, MSt., nr inw.: MS/SP/M/177

Hist.: wyst. Łódź 1924/1, Łódź 1924/2, od 31.07.1951 w zbiorach MSt.

Arch.: Łódź 1924/1, poz. 2; Łódź 1924/2, poz. 125; AMSŁ 7, poz. 939; AMSŁ 11, poz. 1676; AMSŁ 12, poz. 731.

Lit.: Radom 1987, poz. 7; Kraków–Katowice 1998–1999, poz. I.36, il. s. 123; Łódź 2009, s. 74, poz. 9, il., Łódź 2012, s. 84–85, il.

Józef Brandt (1841 Szczepieszyn – 1915 Radom) – falsyfikat

1129. **Szarża kozaków / Szarża lekkiej jazdy**

Olej, deska; 31 x 47

Sygn. l. d.: *Józef Brandt / z Warszawy* (sygnatura fałszywa), ndat.

Łódź, MSt., nr inw.: MS/SP/M/179

Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 7, poz. 924; AMSŁ 11, poz. 1686; AMSŁ 12, poz. 738.

Otto Brimerdt (czynny w 1. poł. XXw.)

1130. **Pejzaż górski**, lata 30. XX w.

Olej, płótno; 85 x 96

Sygn. p. d.: *Briemerdt*, ndat.

Pabianice, MMP, nr inw.: KW/1233

Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Giuseppe Bartolomeo Chiari (1654 Rzym – 1727 Rzym)

1131. *Triumf Wenus*, pocz. XVIII w.
 Olej, płótno; 154 x 206
 Nsygn. ndat.
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/25
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 1674; AMSŁ 12, poz. 729
 Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb. (jako Louis de Boulogne); Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 23, 27, il.19 (jako Louis de Boulogne) Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 78–79, poz. 6, il.; Łódź 2012, s. 30, il.

Antoni Gawiński (1876 Warszawa – 1954 Laskowo Głuchy k. Warszawy)

1132. *Melodia*
 Olej, płótno; 160 x 105
 Sygn. p. d.: A. *Gawiński*, ndat.
 Pabianice, MMP, nr inw.: MP/40/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

A. Goldberg (czynny w 2. poł. XIX w. w Pabianicach)

1133. *Widok Pabianic z kościołem ewangelickim Piotra i Pawła*, 1863
 Olej, płótno; 48 x 69,5
 Sygn., dat. p. d.: A. *Goldberg 1863*
 Pabianice, MMP, nr inw.: MP/19/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP
 Lit.: Strzałkowski 2005, s. 38.

1134. *Widok Pabianic z widokiem fabryki Krusche–Ender*, 1863
 Olej, płótno; 51,5 x 72
 Sygn., dat. l. d.: A. *Goldberg 1863*
 Pabianice, MMP, nr inw.: MP/18/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP
 Lit.: Strzałkowski 2005, s. 38.

Michał Gorstkin Wywiórski (1861 Warszawa – 1926 Warszawa)

1135. *Scena stepowa*, 1888
 Olej, płótno; 30 x 60,5
 Sygn., dat. p. d.: M. G. *Wywiórski 88*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/176
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚL
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 938; AMSŁ 11, poz. 1675; AMSŁ 12, poz. 730
 Lit.: Łódź 1957, s. 122–123; Radom 1985, poz. 103, il.; Łódź 2009, s. 180, poz. 474, il.

Soter Jaxa-Małachowski (1867 Walanów k. Odessy – 1952 Kraków)

1136. *Wawel i widok na Wisłę*, 1939
 Akwarela, papier; 48 x 66
 Sygn., dat. p. d.: S. *Jaxa / 1939*
 Pabianice, MMP, nr inw.: MP/32/Sz
 Hist.: od 1948 w zbiorach MMP.

Alfons Karpiński (1875 Rozwadów k. Tarnobrzega – 1961 Kraków)

1137. *Wazon z różami*, 1919
 Olej, tektura; 36 x 100
 Sygn., dat. p. śr.: A. *Karpiński 1919*
 Pabianice, MMP, nr inw.: MP/34/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Karl Kaufmann, pseudonim: F. Gilbert (1843 Neuplachowitz – 1901 Wiedeń)

1138. *Pejzaż górski*
 Olej, płótno; 83 x 69

Sygn. p. d.: *F. Gilbert*, ndat.
Pabianice, MMP, nr inw.: MP/41/Sz
Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Wiktor Korecki (1890 Kamieniec Podolski – 1980 Milanówek k. Warszawy)

1139. *Zima w lesie*, 1919
Olej, płótno; 59 x 90
Sygn., dat. l. d.: *W. Korecki / 1919*
Pabianice, MMP, nr inw.: MP/33/Sz
Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

1140. *Starościna czorsztyńska Dorota Gniewoszowa w podróży / Wjazd do zamku w Czorsztynie / Królowa Bona w podróży*, ok. 1892–98
Akwarela, papier; 56 x 86,5
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/93
Hist.: nabyty u Abe Gutnajera, od 23.08.1951 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMŚŁ 7, poz. 945; AMŚŁ 11, poz. 1722; AMŚŁ 12, poz. 741
Lit.: Łódź 1957, s. 34, 77; Kraków–Radom 1986–1987, poz. 109, Szczecin 2000/2, il. nlb. 10, Łódź 2009, s. 103, poz. 136, il.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków)

1141. *Napoleon pod Wilnem* (szkic)
Olej, płótno; 86,5 x 147
Sygn. l. d.: *Wojciech Kossak*, ndat.
Pabianice, MMP, nr inw.: MP/26/Sz
Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Ferdinand Leeke (1859 Burg k. Magdeburga – 1923 Norymberga)

1142. *Elza z Brabantu* (scena z opery Richarda Wagnera *Lohengrin*), 1906
Olej, płótno; 126 x 85,5
Sygn., dat. p. d.: *Ferd. Leeke / Meran 1906*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/67
Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMŚŁ 7, poz. 320; AMŚŁ 11, poz. 1682; AMŚŁ 12, poz. 734
Lit.: Łódź 1986, s. 14, poz. 13; Kacprzak 2002/1, s. 219, il.; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, 81–83, poz. 16, il.; Łódź 2004, s. 40; Szczecin 2005, s. 52–53, il.; Kacprzak 2014, il. s. 331.

Adam Malinowski (1829 Lublin – 1892 Warszawa)

1143. *Handlarz domokrążca / Żyd*, 1894
Olej, płótno naklejone na tekturę; 24,3 x 20,8
Sygn., dat. l. d.: *A Malinowski / 1864 Warsawiae*
Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/178
Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
Arch.: AMŚŁ 7, poz. 940; AMŚŁ 11, poz. 1677; AMŚŁ 12, poz. 732
Lit.: Kraków-Warszawa 1989–1990, poz. 702; SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 304; Łódź 2009, s. 116, poz. 189, il.

G. Ostveld

1144. *Grający w karty*
Olej, deska; 72 x 52
Sygn. śr. d.: *G. Ostveld*, ndat.
Pabianice, MMP, nr inw.: KW/1236
Hist.: od 1991 w zbiorach MMP.

Wacław Franciszek Pawliszak (1866 Warszawa – 1905 Warszawa)

1145. *Zasadzka / Scena albańska / Zemsta / Zemsta Albańczyka*, ok. 1895
Olej, płótno; 125 x 200

Sygn. p. d.: *Wacław Pawlischak*, ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/180
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 925; AMSŁ 11, poz. 1687; AMSŁ 12, poz. 739
 Lit.: Warszawa 1992, s. 8, poz. 4; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 464; Łódź 2009, s. 140, poz. 300, il.

Romea Ravazzi (1870 Pienza – ?) wg **Jean-Marca Nattiera Młodszego** (1685 Paryż – 1766 Paryż)

1146. *Księżniczka Adelajda jako Diana*
 Olej, płótno; 66 x 88,5
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/107
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 936; AMSŁ 11, poz. 1673; AMSŁ 12, poz. 728.

Jan Rosen (1854 Warszawa – 1936 Warszawa)

1147. *Ważna wiadomość*, 1882
 Akwarela, papier; 30,5 x 46
 Sygn., dat. p. d.: *J. Rosen / 1882*
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/91
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 322; AMSŁ 11, poz. 1684; AMSŁ 12, poz. 736
 Lit.: Łódź 2009, s. 149, poz. 338, il.

1148. *Generał Dąbrowski*, 1923
 Gwasz, papier; 24,5 x 19,5
 Sygn., dat. p. d.: *J. Rosen 1923*
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/92
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 1685; AMSŁ 12, poz. 737
 Lit.: Łódź 2009, s. 149, poz. 339, il.

Tadeusz Sprusiak (1907 Łódź – 1985 Łódź)

1149. *Zima w górach*, 1935
 Olej, płótno; 101 x 99,5
 Sygn., dat. p. d.: *Sprusiak 1935*
 Pabianice, MMP, nr inw.: MP/25/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Czesław Wasilewski vel. Ignacy Zygmuntowicz (1875 Warszawa – 1947 Łódź)

1150. *Widok ulicy z dorożką*
 Olej, tektura; 36 x 51
 Sygn. p. d.: *I. Zygmuntowicz*, ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SP/M/181
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 926; AMSŁ 11, poz. 1688; AMSŁ 12, poz. 740, 1374
 Lit.: Łódź 2009, s. 181, poz. 480, il.

Artysta nieokreślony (Flandria, XVIII w.)

1151. *Apollo i Daphne*
 Olej, płótno; 197,5 x 284
 Nsygn., ndat.
 Pabianice, MMP, nr inw.: KW/ 1232, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SO/M/D/110
 Hist.: nabyty prawdopodobnie w Wiedniu, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 1983, od 1991 w zbiorach MMP
 Arch.: AMSŁ 12, poz. 492.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

1152. *Studium dziewczynki w kapeluszu z kwiatkami*
 Pastel, papier; 33,5 x 25,5

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/257
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 321; AMSŁ 11, poz. 1683; AMSŁ 12, poz. 735.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

1153. **Portret mężczyzny**
 Olej, płótno; 47,2 x 39,5
 Nsygn., ndat.
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/37/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

1154. **Portret mężczyzny**
 Olej, płótno; 47,2 x 39,5
 Nsygn., ndat.
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/38/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

1155. **Portret mężczyzny**
 Olej, płótno; 95 x 80
 Nsygn., ndat.
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/22/Sz
 Hist.: od 1950 w zbiorach MMP.
 Pendant do poz. 1133.

1156. **Portret kobiety**
 Olej, płótno; 95 x 80
 Nsygn., ndat., w medalionie w centrum obrazu inskrypcja: *Die Schweizer Familie/ Oper/ in 2 Aufzugen / Compo-
 niert von Winter*
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/23/Sz
 Hist.: od 1950 w zbiorach MMP.
 Pendant do poz. 1132.

Artysta nieokreślony (XIX w.)

1157. **Zakłady Przemysłowe Krusche – Ender w Pabianicach**, 1911
 Olej, płótno; 66 x 113
 Sygn., dat.: *D.M. / 1911*
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/32/Sz
 Hist.: od 1972 w zbiorach MMP.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)

1158. **Bajka**
 Olej, płótno; 136 x 96
 Nsygn., ndat.
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/24/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Artysta nieokreślony

1159. **Targ portowy w Holandii**, ok. 1910
 Olej, płótno; 68 x 104
 Sygn. l. d.: nieczytelnie
 Pabianice, MMP, nr inw: MP/36/Sz
 Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

GRAFIKA

Charles Clément Bervic właśc. **Jean Guillaume Balvay** (1756 Paryż – 1822 Paryż) wg **Antoine'a François**
Calleta (1741 Paryż – 1823 Paryż)

1160. **Portret Ludwika XVI w stroju koronacyjnym**, 1790

Akwaforta, miedzioryt, papier; 69,5 x 52,7 (79 x 59,5); odb. podbarwiana akwarelą
 Sygn., dat. l. d.: *Peint par Callet, Peintre du Roi*, p. d.: *Gravé en 1790 par Bervic, Graveur du Roi*, śr.d.: *Se vend à Paris, chez Bervic, aux Galeries du Louvre*, nap. śr.d.: *Louis Seize / Roi Des Français, Restaurateur De La Liberté. / Présenté Au Roi et à L'Assemblée Nationale. Par L'Auteur.*; stan IV

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/5

Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 7, poz. 944; AMSŁ 11, poz. 1681; AMSŁ 13, poz. 357

Lit.: Le Blanc 1854–1890, t. 1, s. 324, poz. 7; Andresen 1870–1873, t. 1, s. 119, poz. 8; Delaborde 1875, s. 414, poz. 239; Portalis, Béraldi 1880–1882, t. 1, s. 187, poz. 11; Thieme, Becker 1907–1950, t. 3 (1909), s. 521, t. 5, s. 404; Nagler 1835–1852, t. 1 (1835), s. 472, t. 2, s. 290; Inv. Fds. Fr. 1930–, t. 2 (1937), s. 471, poz. 9; Allgemeines Künstlerlexikon 1983, t. 10, s. 169; Wrocław 1998, cz. 2, s. 53–54, poz. 110; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 150–152, poz. 5, il.; Kacprzak 2007/2, s. nlb., il.; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Louis Bonnet (1743 Paryż – 1793 Paryż) wg **Du Bois de St. Marie** (czynny w Paryżu w 2. poł. XVIII w.)

1161. **Początek kariery / Le Premier Pas a la Fortune**, ok. 1780

Miedzioryt, sposób kredkowy, papier; 32,6 x 23,3

Sygn. na pł. l. d.: *Du Bois de St. Marie*, na płycie p. d.: *L. Bonnet sculpt.*, ndat.; nap. śr. d.: *Le Premier Pas a la Fortune*

Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/D/114

Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MŚL, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983

Arch.: AMSŁ 7, poz. 496

Lit.: Bénézit 1966, t. 3, s. 356.

Nicolas Delauney (1739 Paryż – 1792 Paryż) wg **Jean-Honoré Fragonarda** (1732 Grasse – 1806 Paryż)

1162. **Dobra matka**

Akwaforta, sposób kredkowy, papier; 45 x 34,5

Sygn. p. d.: *Gravé par N. De Launa*, l. d.: *Peint par Fragonard*, ndat.; nap. śr.d.: *La Bonne Mère*, stan III

Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/D/118

Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MŚL, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983

Arch.: AMSŁ 7, poz. 493

Lit.: Andresen 1870–1873, t. 1 (1870), s. 338, poz. 9.

Gilles Antoine Demarteau (1750 Lütich – 1802 Paryż) wg **Jean-Baptiste'y Hueta** (1745 Paryż – 1811 Paryż)

1163. **Pasterka z barankiem i parą gołębi**, kon. XVIII w.

Sposób kredkowy, papier; 23,5 x 29

Sygn. na pł. p. d.: *Gravé par Demarteau*, l. d.: *Dessiné par Huet*, ndat.; nap. śr.d.: *A Paris chez Demarteau... No 433 / Le Plaisir Innocent*

Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/D/112

Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MŚL, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983

Arch.: AMSŁ 7, poz. 494

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 3 (1836), s. 336; Thieme, Becker 1907–1950, t. 9 (1913), s. 48; Kacprzak 2008/5, s. 139.

1164. **Pasterka z barankiem**

Sposób kredkowy, papier; 23,5 x 29

Sygn. na pł. p. d.: *Gravé par Demarteau*, l. d.: *Dessiné par Huet*, ndat.; nap. śr. d.: *A Paris chez Demarteau... No 434 / Le Mouton Cheri*

Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/GR/D/113

Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MŚL, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983

Arch.: AMSŁ 7, poz. 495

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 3 (1836), s. 336; Thieme, Becker 1907–1950, t. 9 (1913), s. 48; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Dupin Młodszy (czynny w Paryżu w 4 ćwierci XVIII w.) wg **Pierre'a Thomasa Le Clerca** (ok. 1740–ok.1796)

1165. **Roztargniona dama**

Akwaforta, papier; 28,5 x 20,4

Sygn. p. d.: *Gravé par Dupin*, l. d.: *Dessiné par Le Clerc*, śr. d.: *A Paris chez Esnauts et Rapilly*, ndat.; nap. śr.d.: *La Distraite / Cette Femme... / de Buras pale*, ndat.

Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/118
 Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 500.

Edward Francis Finden (1791 Londyn – 1857 Londyn) wg **Richarda Westalla** (1765 Hertford – 1836 Londyn)

1166. **Portret Wiktorii księżnej Kentu w wieku 11 lat / Her Royal Highness the Princess Victoria**, 1834
 Akwaforta, papier; 40,5 x 32; obcięte marginesy
 Sygn. na pl.: *Engraved by Ed.d Finden*, l. d.: *Painted by Rich.d Westall R. A. Principal Painter to their Royal Highnesses The Duchess of Kent and The Princess Victoria*, ndat.; nap. ś. d.: *Her Royal Highness / The Princess Victoria / This Engraving from a Picture painted in 1830 and which is in the possession of The Duchess of Kent Dedicated by permission to Her by Her Royal Highness's most obliged & most grateful Servant / London Publ. April 1834, by Hodgson, Boys&Graves Printsellers in the King, 6 Pall Mall, C. Tilt 86, Fleet Street, sold also by F.G.Moon, Threadneedle St.& at 18 Southampton Place, Enston Sq.re Rich. Westall*
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/32
 Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 1689; AMSŁ 13, poz. 358
 Lit.: O'Donoghue 1914, t. 4, s. 351, poz. 66; Bénezit, t. 3, s. 755; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Giovanni Girolamo Frezza (1659 Canemorta – 1741) wg **Niccolò Berettoniego** (1637 Macerata di Montefeltro k. Pesaro – 1682 Rzym) za pośrednictwem rysunku **Stefano Pozziego** (1707 Rzym – 1768 Rzym)

1167. **Dwa putta z różą i banderolą**, 1730–40 (wg fresków w kaplicy św. Anny w Madonna di Monte Santo w Rzymie)
 Miedzioryt, papier; 21,6 x 20; obcięte marginesy
 Sygn. na pl. p. d.: *Hieronymus Frezza sculp.*, l. d.: *Nicolaus Berettonius in. et pinx. Stephanus Pozzi del.*, ndat.; nap. śr.d.: *Rome ap. Jac. Frey*
 Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/121
 Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 503
 Lit.: Nagler 1835–1852, t. 4 (1837), s. 494; Kacprzak 2008/5, s. 139.

1168. **Dwa putta z banderolą**, 1730–40 (wg fresków w kaplicy św. Anny w Madonna di Monte Santo w Rzymie)
 Miedzioryt, papier; 21,7 x 20,2; obcięte marginesy
 Sygn. na pl. p. d.: *Hieronymus Frezza sculp.*, l. d.: *Nicolaus Berettonius in. et pinx. Stephanus Pozzi del.*, ndat.; nap. śr.d.: *Rome ap. Frey*
 Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/122
 Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 504
 Lit.: Nagler 1835–1852, t. 4 (1837), s. 494; Kacprzak 2008/5, s. 139.

1169. **Dwa putta z banderolą, koroną i harfą**, 1730–40 (wg fresków w kaplicy św. Anny w Madonna di Monte Santo w Rzymie)
 Miedzioryt, papier; 21,7 x 20,2; obcięte marginesy
 Sygn. na pl. p. d.: *Hieronymus Frezza sculp.*, l. d.: *Nicolaus Berettonius in. et pinx. Stephanus Pozzi del.*, ndat.; nap. śr. d.: *Rome ap. Frey*
 Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/123
 Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 505
 Lit.: Nagler 1835–1852, t. 4 (1837), s. 494; Kacprzak 2008/5, s. 139.

1170. **Dwa putta z banderolą i koszem z gołębiami**, 1730–1740 (wg fresków w kaplicy św. Anny w Madonna di Monte Santo w Rzymie)
 Miedzioryt, papier; 21,6 x 20,1; obcięte marginesy
 Sygn. na pl. p. d.: *Hieronymus Frezza sculp.*, l. d.: *Nicolaus Berettonius in. et pinx. Stephanus Pozzi del.*, ndat.; nap. śr. d.: *Rome ap. Frey*
 Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/120
 Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 502
 Lit.: Nagler 1835–1852, t. 4 (1837), s. 494; Kacprzak 2008/5, s. 139.

René Gaillard (ok. 1720 Paryż – 1790 Paryż) wg **B. Martina**

1171. *Artystka w roli Tetydy w operze "Thétis et Pelée Pascale Colasse'a"*, 2. poł. XVIII w.
Akwafora, miedzioryt, papier; 27,4 x 19,7; obcięte marginesy
Sygn. p. d.: *Gaillard sculpt.*, l. d.: *B. Martin inv.*, ndat.; nap. śr. d.: *A Paris chez Esnauts et Rapilly...aa-146 / Thetis/ Dans des Fragment d'Operas*
Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/116
Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
Arch.: AMSŁ 7, poz. 498.

Joseph Barthélemy Roger (1767 Lodéve – 1841 Saulx) wg **Alexandra Roslina** (1718 Malmö – 1793 Paryż)

1172. *Portret Marii Antoniny / Marie Antoinette de Lorraine d'Autriche Reine de France*, 1823
Miedzioryt barwny, papier; 69,5 x 52 (79,5 x 59,5)
Sygn. na pl. p. d.: *Gravé par B. J. Roger*, l. d.: *Peint par Roslin le Suédois*, śr. d.: *Dessiné par Monenteuil*, ndat.; nap. śr. d.: *Marie Antoinette de Lorraine / d'Autriche Reine de France / Morte à l'âge de 37 ans*.
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/136
Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ
Arch.: AMSŁ 7, poz. 943; AMSŁ 11, poz. 1680; AMSŁ 13, poz. 356
Lit.: Nagler 1835–1852, t. 13 (1843), s. 309, poz. 3; Thieme, Becker 1907–1950, t. 28 (1934), s. 511.

Etienne Claude Voysard (1746 Paryż – 1812 Paryż) wg **Pierre'a Thomasa Le Clerca** (ok. 1740–ok.1796)

1173. *Dama z pieskiem*, ok. 1800
Akwafora, miedzioryt, papier; 27,8 x 19,1; obcięte marginesy
Sygn. p. d.: *Gravé par Voysard*, l. d.: *Dessiné par Le Clerc*, ndat.; nap. śr. d.: *A Paris chez Esnauts et Rapilly*, nap. śr. d.: *Robe à la Levite...de coupée en dentelle*
Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/117
Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
Arch.: AMSŁ 7, poz. 499.

Artysta nieokreślony wg **Françoisa Bouchera** (1703 Paryż – 1770 Paryż) – reprodukcja

1174. *Portret Pani de Pompadour*
Reprodukcja, papier; 45,3 x 34,3
Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/119
Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
Arch.: AMSŁ 7, poz. 501.

Artysta nieokreślony wg **Françoisa Cotiberta** (czynny w 2. poł. XVIII w. w Paryżu i Londynie)

1175. *Mały dobosz / Le Petit Tapageur*, ok. 1800
Sposób kredkowy, miedzioryt, papier; 22,9 x 16,3; obcięte marginesy
Sygn. na pl.: *Cotibert pinx.*, ndat.; nap. ś. d.: *Le Petit Tapageur*
Pabianice, wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/D/115
Hist.: od 13.06.1951 w zbiorach MSŁ, w latach 1951–1983 depozyt Państwowych Zakładów Przemysłu Bawełnianego w Pabianicach „Pamotex”, depozyt zwrócony 14.11.1983
Arch.: AMSŁ 7, poz. 497.

RZEŻBA

Artysta nieokreślony (Włochy, XIX/XX w.)

1176. *Biegacz*
Brąz; wys. 74
Nsygn., ndat.
Pabianice, MMP, nr inw.: MP/3/Sz
Hist.: od 1946 w zbiorach MMP.

Artysta nieokreślony (Włochy, XIX/XX w.) wg rzymskiej kopii z greckiego oryginału **Polikleta** (2. poł. V w p. n. e.)

1177. *Młodzieniec grecki*

Brąz; wys. 113,5

Nsygn., ndat.

Pabianice, MMP, nr inw.: MP/4/Sz

Hist.: od 1948 w zbiorach MMP.

Artysta nieokreślony (Włochy, XIX/XX w.) wg rzymskiej kopii z greckiego oryginału **Polikleta** (2. poł. V w p. n. e.)

1178. *Młodzieniec grecki*

Brąz; wys. 158

Nsygn., ndat.

Pabianice, MMP, nr inw.: MP/5/Sz

Hist.: od 1947 w zbiorach MMP.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Artysta nieokreślony, w stylu zegarów **Martina Carlina** (Wiedeń, XIX w.)

1179. *Zegar stojący w stylu Ludwika XVI*

Drewno; wys. 214, szer. podstawy 48

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/245

Hist.: od 31.07. 1951 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 8, poz. 217; AMSŁ 10, poz. 316 (przychód).

SZTUKA DALEKIEGO WSCHODU

MALARSTWO I RYSUNEK

Artysta nieokreślony (Chiny, XIX w.)

1180. *Trzy kobiety i paw / Bogini Hsi Wang-mu*

Farby wodne, gwasz, złoto, jedwab; 35 x 29

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/936

Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 941; AMSŁ 11, poz. 1678; AMSŁ 12, poz. 733.

GRAFIKA

Nieokreślony artysta ludowy (Chiny, 2. poł. XIX w.)

1181. *Dary czterech pór roku*

Drzeworyt barwny, podbarwiany farbami wodnymi ręcznie, złocenie, papier; 56 x 104

Nsygn., ndat.; nap. g. ś. na płycie ideogram: *Wiele pieniędzy w czterech porach roku*, poniżej dalsze wersy tekstu

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/920

Hist.: od 25.04.1953 w zbiorach MSŁ (otrzymano z ówczesnego oddziału łódzkiego Muzeum Sztuki w Pabianicach) proveniencja kolekcjonerska hipotetyczna

Arch.: AMSŁ 13, poz. 359.

Nieokreślony artysta ludowy (Chiny, 2. poł. XIX w.)

1182. *Koncert* (drzeworyt noworoczny)

Drzeworyt barwny, podbarwiany farbami wodnymi ręcznie, papier; 29 x 51

Nsygn., ndat., nap. g. ś. na płycie niezidentyfikowany ideogram

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/921

Hist.: od 25.04.1953 w zbiorach MSŁ (otrzymano z ówczesnego oddziału łódzkiego Muzeum Sztuki w Pabianicach), proveniencja kolekcjonerska hipotetyczna

Arch.: AMSŁ 13, poz. 360.

Nieokreślony artysta ludowy (Chiny, 2. poł. XIX w.)

1183. **Pochwała książki** (drzeworyt noworoczny)
 Drzeworyt barwny, podbarwiany farbami wodnymi ręcznie, papier; 29 x 51
 Nsygn., ndat., nap. g. ś. na płycie ideogram: *Najlepiej jest czytać książki*
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/922
 Hist.: od 25.04.1953 w zbiorach MŚŁ (otrzymano z ówczesnego oddziału łódzkiego Muzeum Sztuki w Pabianicach)
 proveniencja kolekcjonerska hipotetyczna
 Arch.: AMSŁ 13, poz. 361.

Nieokreślony artysta ludowy (Chiny, 2. poł. XIX w.)

1184. **Mandaryn** (drzeworyt noworoczny), fragment większej komp.
 Drzeworyt, podbarwiany farbami wodnymi ręcznie, papier; 28 x 15; obcięte marginesy
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/923
 Hist.: od 25.04.1953 w zbiorach MŚŁ (otrzymano z ówczesnego oddziału łódzkiego Muzeum Sztuki w Pabianicach)
 proveniencja kolekcjonerska hipotetyczna
 Arch.: AMSŁ 13, poz. 362.

Nieokreślony artysta ludowy (Chiny, 2. poł. XIX w.)

1185. **Mężczyzna w tanecznym ruchu** (drzeworyt noworoczny), fragment większej komp.
 Drzeworyt barwny, podbarwiany farbami wodnymi ręcznie, papier; 22 x 15; obcięte marginesy
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/924
 Hist.: od 25.04.1953 w zbiorach MŚŁ (otrzymano z ówczesnego oddziału łódzkiego Muzeum Sztuki w Pabianicach)
 proveniencja kolekcjonerska hipotetyczna
 Arch.: AMSŁ 13, poz. 363.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE**Artysta nieokreślony** (Japonia – wkładka Rosja, XIX/XX w.)

1186. **Wazon cylindryczny z przewężeniem szyi i wylewem ujętym w okucie z brązu**, kon. XIX w.
 Porcelana, wkładka: brąz złocony, cyzelowany, płaskorzeźbiony, ażur; 33,5 x 17 (śred.)
 Sygn. w dnie od spodu okrągłe płytki brązowe z plakietkami – nap. cyrylicą: *dworec wielkiego kniazia sergeja Aleksandrowicza, Fabrika A. Krumbjugel postawszczak wysoczaznogo dwora*
 Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/RA/246
 Hist.: od 31.07.1951 w zbiorach MŚŁ
 Arch.: AMSŁ 8, poz. 218; AMSŁ 11, poz. 1691.

PINCHAS FAIKIND (S. FEINKIND)**Klementyna Boguska vel. Maria Starża** (Warszawa – 1906 Warszawa)

1187. **Pasące się krowy**
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 17
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 25.

Jan Perdziński (1869 Warszawa – 1902 Warszawa)

1188. **Kozacy**
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 212
 Lit.: SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 16; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 25.

Wojciech Stępień

1189. **Pejzaż**
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 186
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 25.

GEYEROWIE

LUDWIK GEYER

MALARSTWO I RYSUNEK

Ludomir Illinicz-Zeydel (ok. 1858 Warszawa – 1904 Warszawa)

1190. *Portret Emili Geyer*

Olej, płótno

Łódź, wł. prywatna

Hist.: w 1999 wł. Haliny Łubieńskiej

Lit.: Strzałkowski 2005, s. 46.

1191. *Portret Ludwika Geyera*

Olej, płótno

Łódź, wł. prywatna

Hist.: w 1999 wł. Haliny Łubieńskiej

Lit.: Strzałkowski 2005, s. 46.

Artysta nieokreślony (Włochy, 2. poł. XVIII w.)

1192. *Jowisz i Antiope / Leda z jupiterem*

Olej, płótno; 165,5 x 224

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.:MS/SO/M/212

Hist.: od 12.1945 w zbiorach MŚL, przekazany przez *Film Polski*

Arch.: Szlisma 1870, nr rep. 5555, s. nlb. 5 poz. 35 (opis jest nieprecyzyjny i identyfikacja obrazu jest hipotetyczna, obarczona błędem prawdopodobieństwa); AMSŁ 12, poz. 776

Lit.: Bohdziewicz, Potemski 1959; s. 17, 26; Kacprzak 2002/1, s. 217.

Artysta nieokreślony

1193. *Jowisz*

Olej, płótno

Arch.: Szlisma 1870, nr rep. 5555, s. nlb. 5, poz. 36

Lit.: Kacprzak 2002/1, s. 217.

Artysta nieokreślony

1194. *Kupidyny*

Olej, płótno

Arch.: Szlisma 1870, nr rep. 5555, s. nlb. 5, poz. 38.

Artysta nieokreślony

1195. *Madonna z Dzieciątkiem*

Olej, płótno

Arch.: Szlisma 1870, nr rep. 5555, s. nlb. 5, poz. 37

Lit.: Kacprzak 2002/1, s. 217

GUSTAW GEYER

MALARSTWO I RYSUNEK

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

1196. *Portret Pani*, 1882

Olej, płótno; 44,5 x 36,5

Sygn., dat. p. d.: *T. Axentowicz / 1882*

Wł. prywatna, daw. MŚL, nr inw.: MS/SP/M/300

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2372; AMSŁ 12, poz. 1061; AMSŁ 14, poz. 13; AMSŁ 21, poz. 16.

Michał Boruciński (1885 Siedlce – 1976 Warszawa)

1197. **Portret młodej damy / Portret Zofii z Jakimowiczów Borucińskiej, żony artysty**, ok. 1918

Akwarela, tektura; 38 x 33

Sygn. l. d.: *M. Boruciński*, ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/114

Hist.: wyst. TZSP 1918 (salon wiosenny w galerii przy Trębackiej), od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2373; AMSŁ 12, poz. 1062; AMSŁ 14, poz. 14; AMSŁ 21, poz. 28.

Richard Brakenburg (1650 Haarlem – 1702 Leeuwarden)

1198. **Kiermasz**

Olej, płótno; 65 x 89

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL; nr inw.: MS/SO/M/148

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 227; AMSŁ 9, poz. 1205; AMSŁ 10, poz. 227 (przychód); AMSŁ 12, poz. 642 AMSŁ 14, poz. 28 (jako David Teniers Młodszy, krąg); AMSŁ 21, poz. 8 (jako David Teniers Młodszy, krąg)

Lit.: Bohdziewicz, Podemski 1963, s. 15, il.

Jules David (1808 Paryż – 1892 Paryż)

1199. **Scena mitologiczna z Wenus**

Gwaz, papier; 36,5 x 53,5

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/ 28

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2370; AMSŁ 12, poz. 1059; AMSŁ 14, poz. 12; AMSŁ 21, poz. 2.

1200. **Scena mitologiczna z Bachusem**

Gwaz, papier; 34,5 x 51

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/ 29

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2371; AMSŁ 12, poz. 1060; AMSŁ 14, poz. 12; AMSŁ 21, poz. 3.

A. Grabowski

1201. **Kwiaty**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Melchior d'Hondecoeter (1636 Utrecht – 1695 Amsterdam), naśladowca

1202. **Płactwo domowe**

Olej, płótno; 105,5 x 143

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL; nr inw.: MS/SO/M/57

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 9, poz. 1204; AMSŁ 12, poz. 1057; AMSŁ 14, poz. 5; AMSŁ 21, poz. 4

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.

1203. **Płactwo domowe**

Olej, płótno; 117,5 x 137,5

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL; nr inw.: MS/SO/M/56

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 213; AMSŁ 10, poz. 213 (przychód); AMSŁ 11, poz. 2369; AMSŁ 12, poz. 640; AMSŁ 14, poz. 6; AMSŁ 21, poz. 5

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Podemski 1963, s. 21, il. 24.

Apoloniusz Kędzierski (1861 Suchedniów – 1939 Warszawa)

1204. **Dziewczyna z koszem**

Akwarela, papier; 22,5 x 19,5

Sygn. p. d.: A. *Kędzierski*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw. MS/SP/RYS/169

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócona spadkobiercom Gustawa Geyera i przez nich podarowana Ryszardowi Stanisławskiemu, dyrektorowi MSŁ, który pracę podarował do zbiorów MSŁ

Arch.: AMSŁ 14, poz. 23; AMSŁ 21, poz. 31

Lit.: SAP 1971–, t.3 (1979), s. 399; Radom–Warszawa 1981, poz. 85; Pawłowska 2006/2, s. 144; Łódź 2009, s. 100, poz. 118, il.

1205. *Żniwiarz*

Akwarela, papier naklejony na tekturę; 65 x 49

Sygn. p.d.: A. *Kędzierski*, ndat.

Wł. prywatna, daw. MSŁ, nr inw. MS/SP/RYS/84

Hist.: od 11.06.1949 w zbiorach MSŁ, nabyty od Gustawa Geyera w ramach zamiany za obraz *Urania* S. Hirszenberga, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli, por. kat. poz. 10, 1203

Arch.: AMSŁ 7, poz. 231; AMSŁ 10, poz. 231 (przychód); AMSŁ 12, poz. 646; AMSŁ 14, poz. 31; AMSŁ 17; AMSŁ 21, poz. 31

Lit.: Pawłowska 2006/2, s. 144.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków)

1206. *Dwóch grenadierów*

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20; Klemantowicz 2009, s. 130.

Adolf Łubieński, drukarnia

1207. *Tableau – W siedemdziesięcioletnią rocznicę istnienia firmy Ludwika Geyera ofiarowują zakłady drukarskie Adolfa Łubieńskiego*

Akwarela, papier; 76 x 105

Łódź, CMW, nr inw.: DZ/IV/89/1714

Lit.: Łódź 1986, s. 15, poz. 15.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

1208. *Autoportret*

Olej, płótno

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Jan Matejko (1838 Kraków – 1893 Kraków)

1209. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Francesco Paolo Michetti (1851 Tocco da Casauria k. Chieti – 1929 Francavilla al Mare)

1210. *W świątyni*, XIX/XX w.

Gwasz, papier naklejony na tekturę; 51 x 68

Sygn. p. d.: *Michetti*, ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ; nr inw.:MS/SO/M/280

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 240; AMSŁ 9, poz. 1212; AMSŁ 10, poz. 240 (przychód); AMSŁ 12, poz. 650; AMSŁ 14, poz. 40; AMSŁ 21, poz. 11.

1211. *Pejzaż górski*, pocz. XX w.

Pastel, gwasz, papier naklejony na tekturę; 30 x 46,5

Sygn., dat. p. d.: *Michetti/XIII 19...*, dat. I. d.: *20 Mg 9 III*

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.:MS/SO/M/282

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 242; AMSŁ 11, poz. 2378; AMSŁ 12, poz. 1067; AMSŁ 14, poz. 41; AMSŁ 21, poz. 13.

1212. **Na plaży**, 1890

Pastel, gwasz, papier naklejony na tekturę; 28,8 x 43

Sygn. l. d.: *Michetti*, dat. p. d.: 6 *Sett/ 90 / VI*

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/281

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2377; AMSŁ 12, poz. 1066; AMSŁ 14, poz. 41; AMSŁ 21, poz. 12.

Stanisław Noakowski (1867 Nieszawa – 1928 Warszawa)

1213. **Kominek barokowy z herbem Lis**, 1924

Akwarela, tusz, papier; 45 x 45

Sygn., dat. p. d.: *SN* (monogram wiązany) // 24

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/62

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 232; AMSŁ 9, poz. 1209; AMSŁ 10, poz. 232 (jako Norblin; przychód); AMSŁ 12, poz. 647;

AMSŁ 14, poz. 32; AMSŁ 21, poz. 25.

Jan Piotr (Jean Pierre) Norblin de la Gourdain (1745 Misy-Faut-Yonne – 1830 Paryż)

1214. **Scena z wojownikami**, 1773

Ołówek, tusz lawowanie w tonie sepia, papier; 35 x 47

Sygn., dat. p. d.: *Norblin de la Gourdain 1773*; nap. l. d.: *JM* (monogram wiązany – prawdopodobnie znak kolekcjonerski)

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw. MS/SP/RYS/60

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 229; AMSŁ 9, poz. 1207; AMSŁ 10, poz. 229 (przychód); AMSŁ 12, poz. 644; AMSŁ 14, poz. 30;

AMSŁ 21, poz. 23

Lit.: Łódź 1957, s. 94, il.

1215. **Scena z wojownikami**, 1773

Ołówek, lawowany tuszem w tonie sepia, papier; 35 x 47,5

Sygn., dat. p. d.: *Norblin de la Gourdain... 1773*, nap. l. d.: *JM* (monogram wiązany – prawdopodobnie znak kolekcjonerski)

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw. MS/SP/RYS/61

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 230; AMSŁ 9, poz. 1208; AMSŁ 10, poz. 230 (przychód); AMSŁ 12, poz. 645; AMSŁ 14, poz. 30;

AMSŁ 21, poz. 24

Lit.: Łódź 1957, s. 94.

Henryk Pillati (1832 Warszawa – 1894 Warszawa)

1216. **W miasteczku**, 1868

Olej, płótno; 61,5 x 79

Sygn., dat. l. d.: *Pillati/ 1868*

Łódź, wł. prywatna

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Philipp Peter Roos zw. Rosa da Tivoli (1657 St. Goar – 1706 Rzym)

1217. **U wodopoju**

Olej, płótno; 96,5 x 113,5

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/125

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2368; AMSŁ 12, poz. 1058; AMSŁ 14, poz. 10; AMSŁ 21, poz. 7

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb., Bohdziewicz; Potemski 1959, s. 18.

Giovanni Battista Ruoppolo (1629 Neapol – 1693 Neapol)

1218. **Alegoria zbiorów jesiennych**

Olej, płótno; 144 x 196

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/133

Hist.: od 16.10.1953 w zbiorach MSŁ.

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1177; AMSŁ 10, poz. 1177 (przychód); AMSŁ 11, poz. 2263; AMSŁ 12, poz. 652

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1963, s. 21, 26 (jako malarz flamandzki XVII w.); Kacprzak 2002/1, s. 204, il. (jako Giovanni Ruoppolo); Kacprzak 2002/2, s. 209–213, il.; Kotlarski 2003, s. 56, 58; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 127–130, poz. 29, il.; Kacprzak 2003, s. nlb., il.; Kacprzak 2014, il. s. 323.

Władysław Skoczylas (1883 Wieliczka – 1934 Warszawa)

1219. *Planty*, 1908

Akwarela, papier; 38,5 x 42

Sygn. p. d.: *W. Skoczylas*, ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/116

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 11, poz. 2376; AMSŁ 12, poz. 1065; AMSŁ 14, poz. 38; AMSŁ 21, poz. 30.

Jan Stanisławski (1860 Olszana na Ukrainie – 1907 Kraków)

1220. *Krajobraz*

Hist.: Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

1221. *Cerkiew*

Hist.: Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

David Teniers Młodszy (1610 Antwerpia – 1690 Bruksela), pracownia

1222. *Pejzaż*

Olej, płótno; 50 x 78,5

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/81

Hist.: Do 1886 roku w zbiorach księżny de Berry w Pałacu Manfrin, zbiory Geyera, od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 215; AMSŁ 10, poz. 215 (przychód); AMSŁ 12, poz. 641; AMSŁ 14, poz. 7; AMSŁ 21, poz. 15

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1963, s. 19, 25; Kat. aukcyjny Rempex 18.05.2005, s. 41, poz. 258, Kat. aukcyjny Rempex 14.12.2005, s. 45, poz. 264 (ekspertyza Didier Badarta (1995) – jako dzieło Teniersa; opinia Macieja Monkiewicza (2005) – pracownia Teniersa z udziałem Teniersa w partii sztafażu).

Antonio da Viterbo zw. Pastura (czynny 1478–1516)

1223. *Madonna z Dzieciątkiem w mandorli z cherubinami*

Tempera, płótno; 45,5 x 34,5

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/10

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 237 (jako Pinturicchio); AMSŁ 9, poz. 1211 (jako Pinturicchio); AMSŁ 10, poz. 237 (jako Pinturicchio, przychód); AMSŁ 12, poz. 649; AMSŁ 14, poz. 37 (jako Pinturicchio); AMSŁ 21, poz. 1 (jako Antonio da Viterbo zw. Pastura)

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Podemski 1959, s. 7, il.; Kraków 1961, s. 82, il.

Wacław Wąsowicz (1891 Warszawa – 1942 Wilanów)

1224. *Cyganie*

Akwarela, papier; 33 x 45

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/RYS/47

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMSŁ 7, poz. 209; AMSŁ 9, poz. 1203; AMSŁ 10, poz. 209 (przychód); AMSŁ 12, poz. 639; AMSŁ 14, poz. 1; AMSŁ 21, poz. 32.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)

1225. *Chrystus na krzyżu*

Akwarela, papier; 29,8 x 20,5

Sygn. p. d.: *L. Wyczół*, ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/115
 Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2375; AMSŁ 12, poz. 1064; AMSŁ 14, poz. 35; AMSŁ 21, poz. 29.

Stanisław Wyspiański (1869 Kraków – 1907 Kraków)

1226. *Hermes wieździe duchy bohaterów do Hadesu*, 1896
 Ołówek, kredka, papier; 22,5 x 31
 Sygn.: S. W. (monogram w kółku), ndat.
 Wł. prywatna, daw. MŚL, nr inw.: MS/SP/RYS/85
 Hist.: od 11.06.1949 w zbiorach MŚL pozyskany w drodze wymiany od Gustawa Geyera za obraz *Urania* S. Hirszenberga, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli, por. kat. poz.: 10, 1182
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 871; AMSŁ 12, poz. 651; AMSŁ 14, poz. 24; AMSŁ 17; AMSŁ 21, poz. 27
 Lit.: Łódź 1957, s. 122; Łódź 1977, s. nlb., poz. 68.

Artysta nieokreślony (Holandia XVII/XVIII w.)

1227. *Kwiaty w wazonie*
 Olej, płótno; 77,5 x 61
 Nsygn., ndat.
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/183
 Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2366 (jako Rachel Ruysch); AMSŁ 12, poz. 1055; AMSŁ 14, poz. 4; AMSŁ 21, poz. 14.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)

1228. *Kwiaty*
 Olej, płótno; 63,5 x 54,5
 Nsygn., ndat.
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/276
 Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli
 Arch.: AMSŁ 11, poz. 2376 (jako Abraham Mignon); AMSŁ 12, poz. 1056; AMSŁ 14, poz. 3; AMSŁ 21, poz. 10.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Raffaella Santi (1483 Urbino – 1520 Rzym)

1229. *Madonna z Dzieciątkiem i św. Janem / Piękna ogrodniczka*, kopia, XIX w.
 Olej, płótno naklejone na dyktę; 78 x 53,5
 Nsygn., ndat.
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/105
 Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 236; AMSŁ 9, poz. 1210; AMSŁ 10, poz. 236 (przychód); AMSŁ 12, poz. 648; AMSŁ 14, poz. 36; AMSŁ 21, poz. 6
 Lit.: Łódź 1986, s. 15, poz. 20, Jaworski 2001, s. 92.

Artysta nieokreślony (XIX w.) wg Davida Teniersa Młodszego (1610 Antwerpia – 1690 Bruksela)

1230. *Wnętrze ze sceną rodzajową*
 Olej, płótno; 37,5 x 46
 Sygn. p. d. nieczytelne, ndat.
 Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/194
 Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚL, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli
 Arch.: AMSŁ 7, poz. 228; AMSŁ 9, poz. 1206; AMSŁ 10, poz. 228 (przychód); AMSŁ 12, poz. 643; AMSŁ 14, poz. 29; AMSŁ 21, poz. 9
 Lit.: Bohdziewicz, Podemski 1963, s. 15, 25, Łódź 1986, s. 17, poz. 33; Jaworski 2001, s. 92.

GRAFIKA

Thomas Laurence (1769 Bristol – 1830 Londyn) – reprodukcja

1231. *Dama*
 Reprodukcja, papier
 Daw. Łódź, MŚL
 Hist.: pracę przyjętą jako grafikę uznano w 1972 roku za reprodukcję i zniszczono (protokół 12.06.1972)
 Arch.: AMSŁ 13, poz. 413.

Gawrył Scorodomoff (1748 Petersburg – 1792 Petersburg) wg **Angeliki Kaufmann** (1741 Chur – 1807 Rzym)

1232. **Zemsta Amora**, 1780 z serii **Historia Amora**

Miedzioryt punktowy, papier; 36,2 x 30,5; odb. w sangwinie, obcięte marginesy

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/144

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMŚL 11, poz. 2384; AMŚL 13, poz. 415; AMŚL 14, poz. 18; AMŚL 21, poz. 21

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 16 (1846), s. 179, poz. 16; Łódź 1986, s. 15, poz. 22; Jaworski 2001, s. 92; Kacprzak 2008/5, s. 139.

1233. **Amor rozbrojony przez gracje**, 1780 z serii **Historia Amora**

Miedzioryt punktowy, papier; 35,5 x 33,3; odb. w sangwinie, obcięte marginesy

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/143

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMŚL 11, poz. 1787, poz. 2385; AMŚL 13, poz. 414; AMŚL 14, poz. 18; AMŚL 21, poz. 20

Lit.: Nagler 1835–1852, t. 16 (1846), s. 174, poz. 13; Łódź 1986, s. 15, poz. 21; Jaworski 2001, s. 92; Kacprzak 2008/5, s. 139.

Thomas Williamson (czynny 1800 – 1822 w Londynie) wg **Georga Morlanda** (1763 Londyn – 1804 Londyn)

1234. **Wieśniak**, 1805

Akwaforta, miedzioryt, papier; 53,8 x 24,8

Sygn., dat. na pł. l. d.: *Engraved by Thomas Williamson from the Original Painting by Geo. Morland–London. Published 1805 by Tho–mas Williamson*, ndat.; nap. śr. d.: *Morland's Woodman*

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/151

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMŚL 11, poz. 2386; AMŚL 13, poz. 416; AMŚL 14, poz. 8; AMŚL 21, poz. 18

Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

1235. **Drwal**, 1805

Akwaforta, miedzioryt, papier; 53,8 x 43,4

Sygn., dat. na pł. l. d.: *Engraved by Thomas Williamson from the Original Painting by Geo. Morland–London. Published 1805 by Tho–mas Williamson*, ndat.; nap. śr. d.: *Morland's Woodman*

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/152

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono spadkobiercom właścicieli

Arch.: AMŚL 11, poz. 2387; AMŚL 13, poz. 417; AMŚL 14, poz. 8; AMŚL 21, poz. 19

Lit.: Kacprzak 2008/5, s. 139.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)

1236. **Dęby rogałińskie w śniegu**, 1925

Litografia, papier; 26,5 x 34,5

Sygn., dat. p. d.: *Lwyczoł 1925*, nap. l. d.: *Kreda*

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/GR/30

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMŚL 11, poz. 2374; AMŚL 12, poz. 1063; AMŚL 14, poz. 25; AMŚL 21, poz. 22.

Artysta nieokreślony (Niemcy, 1. poł. XIX w.)

1237. **Jeździec z dwoma psami**

Sucha igła, tkanina welurowa; 40,5 x 46,3

Nsygn. ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/GR/173

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócono właścicieli

Arch.: AMŚL 11, poz. 2379; AMŚL 12, poz. 1068; AMŚL 14, poz. 11; AMŚL 21, poz. 17.

RZEŻBA

Artysta nieokreślony (Chiny, kon. XIX w.)

1238. **Chun K'uei – pogromca diabłów**

Drewno, laka; 29 x 11 x 8

Wł. prywatna, daw. MSŁ, nr inw. MS/SO/RA/948

Hist.: w latach 1945–1991 w zbiorach MSŁ, rzeźba powinna zostać zwrócona spadkobiercom właścicieli 25.01.1991, jednak znajduje się nadal w zbiorach muzealnych, omyłkowo zwrócono inną rzeźbę

Arch.: AMSŁ 7, poz. 221; AMSŁ 9, poz. 1213; AMSŁ 10, poz. 182 (przychód); AMSŁ 12, poz. 2216
Lit.: Łódź 1986, s. 18, poz. 7; Jaworski 2001, s. 92.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

1239. **Zegar ścienny**, XIX w.
Drewno, tarcza emaliowana; 70 x 60
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. MŚŁ, nr inw.:MS/RA/196
Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 14, poz. 9; AMSŁ 21, poz. 34.

MEBLE

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

1240. **Sekretera z muzyką**, XIX w.
Drewno, okładzina mahoniowa, lustra, wkładki marmurowe; 74 x 195 x 130
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.:MS/SU/Meb/18
Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1580; AMSŁ 14, poz. 15; AMSŁ 21, poz. 36.

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1241. **Stół narożny trójboczny w stylu empire**, 2. poł. XIX w.
Drewno, okładzina mahoniowa, okucia z brązu; wys. 79 x szer. blatu 39
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.:MS/SU/Meb/240
Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli, a następnie przekazany MŚŁ przez nich w darze
Arch.: AMSŁ 9, poz. 71; AMSŁ 11, poz. 1558; AMSŁ 12, poz. 2299; AMSŁ 14, poz. 19; AMSŁ 21, poz. 35.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

1242. **Kanapa w stylu biedermeier**, poł. XIX w.
Okładzina z jasnego i ciemnego drewna, tapicerka; 90 x 200 x 60
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.:MS/SU/Meb/233
Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli, a następnie przekazany MŚŁ przez nich w darze
Arch.: AMSŁ 12, poz. 2328; AMSŁ 14, poz. 22; AMSŁ 21, poz. 37.

Nieokreślona wytwórnia (XIX w.)

1243. **Komoda w stylu empire**, XIX w.
Drewno, okładzina mahoniowa, okucia z brązu; 153 x 97 x 50
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/19
Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1525; AMSŁ 14, poz. 17; AMSŁ 21, poz. 42.

1244. **Komoda w stylu empire**, 2. poł. XIX w.
Drewno, okładzina mahoniowa, okucia z brązu, kolumny alabastrowe; 65 x 42 x 68
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/17
Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MŚŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1524; AMSŁ 14, poz. 17; AMSŁ 21, poz. 41.

1245. **Stół okrągły na trzech nóżkach w formie gryfów w stylu empire**, 2. poł. XIX w.
Drewno, okładzina z drewna orzechowego, okucia z brązu; wys. 79 x śred. 75
Nsygn., ndat.
Wł. prywatna, daw. Łódź, MŚŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/15

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1506; AMSŁ 14, poz. 20; AMSŁ 21, poz. 38.

1246. **Sekretera dwuczęściowa**, 2. poł. XIX w.

Drewno, okładzina z jasnego drewna; 200 x 120 x 58
Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. Łódź, MSŁ; nr inw.: MS/SU/Meb/16

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1508; AMSŁ 14, poz. 43; AMSŁ 21, poz. 39.

1247. **Serwantka oszklona**, 2. poł. XIX w.

Drewno, okładzina mahoniowa, złączenia, drzwi oszklone; 168 x 81 x 48
Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. MSŁ; nr inw.: MS/SU/Meb/181

Hist.: od 24.09.1945 w zbiorach MSŁ, 25.01.1991 zwrócony spadkobiercom właścicieli
Arch.: AMSŁ 11, poz. 1526; AMSŁ 14, poz. 21; AMSŁ 21, poz. 40.

EMIL GEYER I ANNA Z WEILÓW GEYEROWA

Carl Berer

1248. **Chory pies**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

Henri Bouvet (1859 Marsylia – 1945 Paryż)

1249. **Ku Paryżowi**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 446; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; Jaworski 2001, s. 93.

Gustave Courtois (1853 Pusey – 1923 Pusey)

1250. **Apollin u pasterzy**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 450.

Edward Okuń (1872 Wólka Zerzeńska k. Warszawy – 1945 Skierniewice)

1251. **Monte Gennaro**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 39, 55

Lit.: Wiercińska 1969, s. 256; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Biernacka 2004, s. 284, poz. 226; Jaworski 2001, s. 93; Jordan 2006, s. 325, 389.

1252. **Cyprys i glicynia**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 41, 55

Lit.: Wiercińska 1969, s. 256; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; Biernacka 2004, s. 281, poz. 195; Jaworski 2001, s. 93; Jordan 2006, s. 325, 389.

1253. **Pejzaż**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 41, 55, 61; „Świat”, nr 44, 1911, s. 11

Lit.: Wiercińska 1969, s. 256; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 228; Biernacka 2004, s. 285, poz. 236–248; Jaworski 2001, s. 93; Jordan 2006, s. 325, 389.

1254. **Capri**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 39, 55

Lit.: Wiercińska 1969, s. 256; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; Biernacka 2004, s. 280, poz. 193; Jaworski 2001, s. 93; Jordan 2006, s. 325, 389.

1255. **Le Facie – Anticolli**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 41, 53

Lit.: Wiercińska 1969, s. 257; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; Biernacka 2004, s. 283–284, poz. 220; Jaworski 2001, s. 93; Jordan 2006, s. 325, 389.

1256. **Marano – Anticoli**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 41, 55

Lit.: Wiercińska 1969, s. 257; Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; Biernacka 2004, s. 284, poz. 224; Jaworski 2001, s. 93; Jordan 2006, s. 325, 389.

Georg Anton Rasmussen (1842 Stavanger – 1914 Berlin)

1257. **Fiord norweski**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

H. Sewa

1258. **Pejzaż**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

Władysław Szerner

1259. **Przy płocie**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 364.

Artysta nieokreślony wg Antonia Allegriego zw. Correggio (1489? Correggio – 1534 Correggio)

1260. **Leda**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

Artysta nieokreślony wg Bartolomé Estebana Murilla (1618 Sevilla – 1682 Sevilla)

1261. **Chrystus i św. Jan**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

RZEŻBA

Valentin Baltasar Barriers

1262. **Mozart**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 29; Jaworski 2001, s. 93.

Xawery Dunikowski (1875 Kraków – 1964 Warszawa)

1263. **Madonna**

Hist.: wyst. TZSP 1912 – praca wylosowana

Lit.: Wiercińska 1969, s. 71.

Müller

1264. **Prometeusz**

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

1265. **Zakonnik**

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 28; Jaworski 2001, s. 93.

RYSZARD GEYER

MALARSTWO

Paolo Alboni (1671 Bolonia – 1734)

1266. *Główka kobieca*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 30; Jaworski 2001, s. 93.

Antonhis van Dyck (1599 Antwerpia – 1641 Blackfriars/ Londyn)

1267. *Skąpstwo*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 30; Pytlas 1994, s. 247; Jaworski 2001, s. 93; Kacprzak 2002/1, s. 217.

Allaert van Everdingen (1621 Alkmaar – 1675 Amsterdam)

1268. *Krajobraz*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 30; Jaworski 2001, s. 93.

1269. *Krajobraz*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 30; Jaworski 2001, s. 93.

Melchior d'Hondecoeter (1636 Utrecht – 1695 Amsterdam)

1270. *Martwa natura*

Lit.: Pytlas 1994, s. 247; Kacprzak 2002/1, s. 217.

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

1271. *Luzak*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Jan Rosen (1854 Warszawa – 1936 Warszawa)

1272. *Przeście Napoleona przez Alpy*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Richard Carl Wagner (1882 Wiedeń – 1945 Wiedeń)

1273. *Młody Węgier*

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 26, poz. 30; Jaworski 2001, s. 93.

EUGENIUSZ GEYER

MALARSTWO

Józef Kazimierz Bozdziech (1874 Warszawa – 1905 Kraków)

1274. *Martwa natura*

Hist.: 1899 TZSP – zakup Jadwigi Geyer

Lit.: Wiercińska 1969, s. 30; Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 31; Jaworski 2001, s. 93.

Bolesław Nitecki (1872 Ozorków – 1899 Łódź)

1275. *Pająk / Kobieta z pająkiem / Pajęczyna*, 1897

Olej, płótno

Hist.: wystawiony podczas Paryskiego *Salon des Indépendants* w 1897, w krakowskim TPSP 1897, wyst. na wystawie pośmiertnej u Zygmunta Bartkiewicza w Łodzi otwartej 10.02.1899

Arch.: „Rozwój” 1899, nr 38, s. 4.

Lit.: Motucka 1977, s. 58; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 92–93; Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 31, Jaworski 2001, s. 93; Bartnicka-Górska, Szczepińska-Tramer 2005, s. 29; Strzałkowski 2005, s. 74.

Pantaleon Szyndler (1846 Lipie k. Wielunia – 1905 Warszawa)

1276. *Włoszka*

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 31; Jaworski 2001, s. 93.

NIEOKREŚLENI GEYEROWIE

Bolesław Szańkowski (1873 Pogwizdów k. Kielc – ?)

1277. *Portret pani rejentowej Brodowskiej z d. Geyer*

Olej, płótno; 100 x 85

Sygn. p. d.: *Szańkowski*, ndat.

Hist.: wyst. Łódź 1928/2

Lit.: Łódź 1928/2, s. 4, poz. 3, il.

Artysta nieokreślony

1278. *Portret młodego Geyera*

Olej, płótno

Sygn. p. d.

Łódź, APL, depozyt CMW.

ADOLF GOLDBERG

Włodzimierz Jan Nałęcz (1865 Kijów – 1946 Jeruzal k. Skierniewic)

1279. *W polu*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 35.

1280. *Ukrainka*

Hist.: 1900 – zakup w Salonie Zygmunta Bartkiewicza

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 35.

Marian Trzebiński (1871 Gąsina k. Kalisza – 1942 Warszawa)

1281. *Ogólny widok Lublina*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – wylosował M. Goldberg

Lit.: Wiercińska 1969, s. 388.

Artysta nieokreślony

1282. *Portret Adama Mickiewicza*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 27, poz. 35.

GLASEROWIE

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

1283. *Portret Michała Glasera*

Olej, płótno; 63 x 54

Sygn. l. g.: *Maurycy Trębacz*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/390

Hist.: wyst. Łódź 1926/1, 1971 podarowany przez Stefanię Glaser-Malenowską do zbiorów MSŁ

Arch.: Łódź 1926/1, poz. 71

Lit.: Łódź 1972–1973, poz. 84; Łódź 1986, s. 16, poz. 25; Kraków–Warszawa 1989–1990, poz. 1242; Łódź–Warszawa–Leszno 1993–1994, poz. I/A-90, il. s. 93; Malinowski 2000, s. 47; Strzałkowski 2005, s. 116; Łódź 2009, s. 164, poz. 407, il.

LEON GROHMAN

MALARSTWO

Jan Brueghel I zw. Aksamitnym (1568 Bruksela – 1625 Antwerpia)

1284. Brak danych
Olej, deska
Lit.: Spodenkiewicz 2006, s. 95.

Max Liebermann (1847 Berlin – 1935 Berlin)

1285. *Portret mężczyzny*, 1907
Olej, tektura; 24 x 18
Sygn., dat. p. d.: *M. Liebermann 07*
Wiedeń, Universität für angewandte Kunst, Kunstsammlungen, nr inw.: 6451/B.

RZEŻBA

Antonio Garella (1863 Ferrara lub 1864 Bolonia – 1919 Florencja)

1286. *Młody Kolumb*, 2. dziesięciolecie XX w.
Marmur biały (figura) i zielony (postument); 135 x 65 x 60
Sygn. ś. t: *Prof.re Antonio Garella / Galeria Bazzanti Firenze*, ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/R/31/1–2
Hist.: zakupiony przez Leona Grohmana dla żony Aliny we Florencji w Galerii Bazzanti w 1922 roku, rzeźba znajdowała się w hallu biura zarządu zakładów Scheiblera–Grohmana przy ul. Emilii (dziś Tymienieckiego), od 2004 w zbiorach MŚL początkowo jako depozyt, od 2005 jako własność MŚL
Lit.: „Dziennik Łódzki” 5.01.2004, s. 3; Kacprzak 2006/1, s. nlb., il.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Nieokreślona wytwórnia (2. poł. XIX w.)

1287. *Przyborek do golenia (lustro, pojemniki na wodę, brzytwę i grzebień)*, 2. poł. XIX w.
Metal nikielwany
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/802
Hist.: od 24.10.1986 w zbiorach MŚL, zakupiony od Jerzego Grohmana
Lit.: Łódź 2004, s. 46, il.

MEBLE

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

1288. *Biurko*, XIX/XX w.
Drewno
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/227
Hist.: od 15.03.1988 w zbiorach MŚL, dar Jerzego Grohmana.

1289. *Fotel*, XIX/XX w.
Drewno; 78 x 65 x 60
Nsygn., ndat.
Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SU/Meb/231
Hist.: od 15.04.1988 w zbiorach MŚL, dar Jerzego Grohmana.

LUDWIK HAENTSCHEL

MALARSTWO I RYSUNEK

Leon Hirszenberg (ok. 1870 Łódź – 1915 Francja)

1290. *Głowa dziewczyny*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 43, Puś 2001, s. 135.

1291. *Widok morza*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 43.

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1292. *Krajobraz*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 43.

1293. *Portret*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 43.

Jan Rosen (1854 Warszawa – 1936 Warszawa)

1294. *Maska*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 43.

RZEŻBA

Henryk Kuna (1879 Warszawa – 1945 Toruń)

1295. *Irydion / Popiersie Henryka Barwińskiego*

Braź

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Wallis 1959, s. 11, 39; Strzałkowski 1991, s. 28, poz. 43.

Antoni Szczygielski (1868 – 1914? Łódź)

1296. *Portret Pani Haentschel*

Marmur, ok. 1908

Lit.: Jordan 2006, s. 366.

EDWARD HERBST

MALARSTWO I RYSUNEK

J. Göbel

1297. *Pejzaż*

Akwarela, kredka, papier; 29 x 20 (w świetle passe-partout)

Sygn. : *J. Göbel*, ndat.

Łódź, MHML, nr inw. MHML-III-M-338

Hist.: praca prawdopodobnie pierwotnie wchodziła w skład albumu, zakup do MHML 1988.

A. Hübner

1298. *Pejzaż*

Akwarela, papier; 29 x 19,5 9 (w świetle passe-partout)

Sygn. p. d.: *A. Hübner*, ndat.

Łódź, MHML, nr inw. MHML-III-M-337

Hist.: praca prawdopodobnie pierwotnie wchodziła w skład albumu, zakup do MHML 1988.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków)

1299. *Przyjście przez Berezynę*

Hist.: obraz zamówiony bezpośrednio u artysty przez Edwarda Herbsta podczas jego wizyty w Berlinie w końcu

czerwca 1898 roku, przywieziony do Łodzi przez malarza w kwietniu 1914 roku, wyst. w galerii Karola Endego w Łodzi, wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 20; Łódź 1916, s. 15, poz. 214; Chwalewik 1926–1927, s. 441, Kossak 1985, t. 2, s. 136–137

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 46; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67; Kossak 1985, t. 1, s. 409–410, 426, t. 2. 125; Klemantowicz 2009, s. 125, 128, 130.

Juan Pablo Salinas y Teruel (1871 Madryt – 1946 Rzym)

1300. *Pożegnanie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 15

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 46; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)

1301. *Kurtyna krakowska*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 232; Chwalewik 1926–1927, s. 441

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 46; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67.

Władysław Skoczylas (1883 Wieliczka – 1934 Warszawa)

1302. *Stary góral / Głowa górala*, 1911

Akwaforta, papier; 24,6 x 34,2 (36,8 x 50)

Sygn., dat. na płycie l. g.: *S.W. 1911*(9 odwrócona)

Hist.: wyst. TZSP 1911 – praca wylosowana

Lit.: „Krakowski Miesięcznik Artystyczny” 1911, nr 8, s. 93; „Sztuka” (Lwów) 1911, z. 3, s. 147, il. s. 144; „Świat” 1911, nr 31, s. 9, il.; „Tygodnik Ilustrowany” 1911, nr 32, s. 628; Czarnocka 1962, s. 242; Grońska 1966, s. 17; Wiercińska 1969, s. 337; Warszawa 1979, poz. 50 (mylnie odczytana data, jako litery *ien*); Rudzińska 1984, s. 187, il.; Rudzińska 1985, poz. 28; Rudzińska–mps, poz. 163; Warszawa 1996/1, s. 366, poz. XIII/21, il.; Łódź 1998, s. 88, poz. 74; Zakopane 2011, il. s. 17; Kacprzak 2012/3, il. s. 32.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1303. *Na bocznej drodze*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 7; Chwalewik 1926–1927, s. 441

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 46; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67.

1304. *Kwestarz*

Hist.: wyst. Łódź 1916, Łódź 1929/3

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 11; Chwalewik 1926–1927, s. 441

Lit.: Grajewski 1972, s. 138, poz. 7839; Strzałkowski 1991, s. 21, 29, poz. 46; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67.

RZEŻBA

Józef Mojżesz Gabowicz (1862 Kolno – 1939 Warszawa)

1305. *Samoobrona*, 1898

Brąz, odlew cyzelowany, czarna patyna; 131 x 90 x 95

Sygn., dat.: *J. Gabowitch/ Paris 2.III.98*; nap.: *Alexis Rudier Founneur Paris*

MHML, (oddział Muzeum Sportu i Turystyki)

Hist.: wystawiony podczas Salonu w Paryżu 1898, wyst. TZSP 1901, Łódź 1902, jeden z odlewów zakupiony w 1911 przez Łódzkie Towarzystwo Kredytowe jako dar dla prezesa Edwarda Herbsta

Lit.: Łódź 2006, s. 84, poz. XV/4; Jordan 2006, s. 376, il.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE

Jan Antoni Biernacki (1879 Warszawa – 1930 Otwock) proj., **Firma Bracia Łopieńczy**

1306. *Kaseta na akt erekcyjny szpitala im. Anny Marii w Łodzi*, 1911

Drewno, brąz, odlew cyzelowany, złocony; 40 x 107 x 53

Łódź, szpital im Jaunsa Korczaka daw. Anny Marii w Łodzi, depozyt w zbiorach MSŁ
Nsygn., ndat.
Lit.: Łódź 1994, s. 37, poz. 42, Łódź 2004, s. 47, Jordan 2006, s. 371–372, il.

HERTZOWIE

JAKUB HERTZ

Natan Altman (1864 Łódź – 1929 Łódź)

1307. **Porteret Leona Hertza**, 1902
Arch.: „Rozwój” 1902, nr 18, s. 3.
Lit.: Łódź 1989, s. 9; Zawadzki 1991, s. 135; Puś 2001, s. 135; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

Aleksander Gierymski (1850 Warszawa – 1901 Rzym)

1308. **Ulica w Rothenburgu**
Hist.: nadesłany z Rzymu do Łodzi i wyst. ok. 1898 w Salonie Artystycznym Zygmunta Bartkiewicza, prawdopodobnie tamże zakupiony, być może tożsamy z obrazem *Ulica w Rothenburgu*, zaprezentowanym w 1902 na wystawie pośmiertnej TZSP jako własność Henryka Stypułkowskiego
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 182; „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany”, 1899, s. 43; zob. Warszawa 1902, s. 5, poz. 30
Lit.: Motucka 1977, s. 56; Gadowska 2010, s. 57; Kacprzak 2012/4, s. 155; Warszawa 2014, poz. 152, s. 258; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

1309. **Motyw z Rothenburga**
Hist.: wyst. TZSP 1898 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 96; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

Stanisław Heyman (1843 Częstochowa – 1915 Warszawa)

1310. **Portret Anny Poznańskiej Hertz**
Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 184
Lit.: Zawadzki 1991, s. 135; Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 47; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

1311. **Portret**
Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 75
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 47; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

D. de st. Jean?

1312. **Martwa natura**
Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 37; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

Henryk Pillati (1832 Warszawa – 1894 Warszawa)

1313. **Szwedzi w Polsce / Biwak wojsk szwedzkich za Jana Kazimierza**, 1866
Olej, płótno; 100 x 128
Sygn., dat. p. d.: *H. Pillati 1866*
Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/263
Hist.: wyst. Łódź 1898, od 1953 w zbiorach MSŁ (1976–1991 w depozycie w Instytucie Warzywnictwa w Skierniewicach, 1991 skradziony)
Arch.: AMSŁ 7, poz. 1142; AMSŁ 12, poz. 973; Łódź 1898, s. nlb., poz. 13;
Lit.: Łódź 1957, s. 99; Walek 1987, s. 122, il.; SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 167; Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 47; Łódź 2009, s. 141, poz. 308, il.; Kacprzak 2012/4, s. 154–155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Władysław Podkowiński (1866 Warszawa – 1895 Warszawa)

1314. **Marsz żałobny / Marsz żałobny Chopina / Marsz pogrzebowy / Dzwony**, 1894
Olej, płótno 83,5 x 119,5
MNK, nr inw.: II–b–154

Hist.: wyst. Łódź 1898, od 1930 w zbiorach MNK, dar Anny z Poznańskich Hertzowej
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 4; „Kraj” 1894, nr 18, s. 10–11; „Kurier Codzienny” 1895, nr 6, s. 2; Echo „Echo Muzyczne Teatralne i Artystyczne” 1895, nr 2, s. 18; „Prawda” 1895, nr 2, s. 17; „Tydzień” 1895, nr 2, s. 15; „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 2, s. 25–26; „Tygodnik Mód i Powieści” R.1: 1895, nr 3, nr 3, s. 20; „Tygodnik Mód i Powieści” R. 1: 1895, nr 10, s. 77; „Kraj” 1895, nr 7, s. 26; „Bluszcz” 1895, 1, nr 8, s. 64; „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 8, s. 132; „Echo Muzyczne Teatralne i Artystyczne” 1895, nr 18, s. 213; „Kurier Warszawski” 1895, nr 87, s. 2; „Monitor” 1895, nr 11, s. 5; „Przegląd Poznański” 1895, nr 16, s. 191; „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 19, s. 311; „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 44, s. 300, 305–306, 309, TZSP 1895, s. 11, nr 312; Piątkowski 1896/1, s. 37, 51, Piątkowski 1896/2, s. 23, 43, Jellenta 1897, s. 275, 309–311; Krótkie wzmianki 1898, s. 58; Jasiołki, Łada-Cybulski 1904, il. 64; „Słowo Polskie” 1905, nr 310, s. 1; Świeykowski 1905, s. 126, 472; Łuskińska 1913, s. 48, Treter 1927, t. 3, s. 764; „Kurier Warszawski” 1932, nr 293, s. 15, 191; Kopera 1929, s. 475, 476, Kraków 1932, s. 40, poz. 574; „Wieczór Warszawski” 1932, nr 295, s. 2; „ABC” 1932, nr 307, s. 8; „Gazeta Polska” 1932, nr 294, s. 3; „Gazeta Warszawska” 1932, nr 331, s. 4; „Robotnik” 1932, nr 393, s. 4; „Naprzód” 1932, nr 265, s. 2; „ZET” 1932, nr 15, s. 5; „Kobieta Współczesna” 1932, nr 36, s. 714; „Tygodnik Ilustrowany” 1932, nr 45, s. 724; „Bluszcz” 1932, nr 46, s. 10; „Droga” 1933, nr 1, s. 105; Thieme, Becker 1907–1950, t. 27 (1933), s. 174; TZSP-ALBUM 1935, s. 152; Kraków 1939, s. 38, poz. 598
 Lit.: Kraków 1948, s. 38, poz. 598; Wierzychowska 1956, s. 92, 96; Wierzychowska 1957, s. 43, 57, Dobrowolski 1960, t. 2, s. 28, 318, 320; Warszawa 1962/3, t. 2, s. 388, poz. 1096; Dobrowolski 1963, s. 174, 200, 209; Szczepińska 1966, s. 225; Dobrowolski 1968, s. 238; Grajewski 1972, s. 226, poz. 13291; Kępiński 1973, s. 344; Warszawa 1975/2, nr 318; Juszczyk 1976, s. 98, 102, 105, 109, 111, 116; Juszczyk, Liczbińska 1977, s. 62, 68, poz. 78; Wierzychowska 1981, s. 45, 46, 72, 74, 78, 82, 85, 86, 92, 102; Detroit 1984, s. 97, poz. 50; Wiercińska 1986, s. 153; Malinowski 1987, s. 70, 110, 166, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 216; Faryna-Paszkiwicz 1987, s. nlb.; Warszawa 1990/1, s. 136–138, poz. 147; Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 47; Kossowska 2006, s. 83, il. s. 84–85; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Tadeusz Rybkowski (1848 Kielce – 1926 Lwów)

1315. *Powrót z polowania*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 73

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 47; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

1316. *Nauka zakonu*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 104; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

RZEŻBA

Albert Rachner (1837 Trommelort, dziś Bębniak k. Poznania – 1900 Wrocław)

1317. *Portret pani P.*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 221

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 47; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

MAURYCY I PAULINA HERTZOWIE

Stanisław Masłowski (1853 Włodawa – 1926 Warszawa)

1318. *Mgły poranne*

Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup 1910

Lit.: Wiercińska 1969, s. 220.

1319. *Chryzantemy*

Hist.: wyst. TZSP 1910 – zakup 1911

Lit.: Wiercińska 1969, s. 220.

Nadzieja Pane z domu Pawliszczew (czynna 1862 – ok.1900)

1320. *Spod Sorrento*

Hist.: wyst. TZSP 1881 – zakup za 138 rubli

Lit.: Wiercińska 1969, s. 264.

1321. *Wisła przy ujściu Narwi / Z okolic Wisły*

Hist.: wyst. TZSP 1881 – zakup przez Michała Hertza
Lit.: Wiercińska 1969, s. 264; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 408.

Władysław Podkowiński (1866 Warszawa – 1895 Warszawa)1322. *Głowa staruszki*

rysunek
Hist.: wyst. TZSP 1895 – zakup
Arch.: TZSP 1895, s. 47
Lit.: Wiercińska 1969, s. 291; Warszawa 1990/1, s. 230, poz. 1.

Lazar Rosenberg (1862 Kowno – czynny w Berlinie)1323. *Starzec*

Hist.: wyst. Łódź 1903 – zakup
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 48.

Jan Rubczak (1884 Warszawa – 1942 Oświęcim)1324. *Świerki*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 316.

Franciszek Rutkiewicz1325. *Lato*

22 x 26
Hist.: wyst. TZSP 1881 – zakup za 91 rubli
Lit.: Wiercińska 1969, s. 321.

1326. *Zima*

22 x 26
Hist.: wyst. TZSP 1881 – zakup za 91 rubli
Lit.: Wiercińska 1969, s. 321.

Zofia Stankiewicz (1862 Ryżna na Ukrainie – 1955 Warszawa)1327. *Wies polska*

Hist.: wyst. TZSP 1904 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 347.

Adrianna Stromfeldt1328. *Głowa kobiety studium*

Pastel, papier; 19 x 25
Hist.: wyst. TZSP 1904 – zakup Gustawa Hertza
Lit.: Wiercińska 1969, s. 353.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851 – 1917 Kijów)1329. *Chata ukraińska*

Hist.: wyst. TZSP 1898 – zakup Pauliny Hertzowej
Lit.: Wiercińska 1969, s. 415; Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 49.

**EDWARD HEYMAN (EDWARD HEIMAN-JARECKI)
I SYN ALEKSANDER HEIMAN**

MALARSTWO I RYSUNEK

Adam Badowski (1857 Warszawa – 1903 Warszawa)1330. *Portret*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 50.

Wacław Borowski (1885 Łódź – 1954 Łódź)

1331. **Kompozycja**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Leon Kaufmann, pseud. Kamir (1872 Pawłowo k. Płocka – 1933 Lauveciennes k. Paryża)

1332. **Fantazja**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 50.

Rafał Malczewski (1892 Kraków – 1965 Montreal)

1333. **Krajobraz śląski**

Olej, płótno; 80,5 x 115,5

Łódź, MSŁ, zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: 4.10.1935 подарowany przez Aleksandra Heimana-Jareckiego do zbiorów MSŁ

Arch.: AMSŁ 1, poz. 754; AMSŁ 2, poz. 712

Lit.: Łódź 1936, s. nlb., poz. 246.

Józef Pankiewicz (1866 Lublin – 1940 La Ciotat / Marsylia)

1334. **Krajobraz**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Józef Ryszkiewicz (1856 Warszawa – 1925 Warszawa)

1335. **Na lotnisku**

Hist.: wyst. TZSP 1913 – pracę wylosował W. Heyman

Lit.: Wiercińska 1969, s. 325.

Sylweryusz Saski (1864 Nottingham – 1954 Kraków)

1336. **Kabalarka**

Hist.: wyst. TZSP 1897, obraz nagrodzony listem pochwalnym w konkursie TZSP 1898, wyst. Łódź 1903

Lit.: Wiercińska 1969, s. 328; Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 50.

Zofia Stryjeńska (1891 Kraków – 1976 Genewa)

1337. **Góral**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Wojciech Weiss (1875 Leorda na Bukowinie – 1950 Kraków)

1338. Brak danych

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Stanisław Wyspiański (1869 Kraków – 1907 Kraków)

1339. **Dziecko**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Eugeniusz Zak (1884 Mogiłno /Mohylno – 1926 Paryż)

1340. **Portret własny**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

RZEŻBA

Henryk (Enoch) Glicenstein (1870 Turek – 1942 Nowy Jork)

1341. *Portret dziecka*

Hist.: wyst. Łódź 1898,

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 224

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 50; Puś 2001, s. 136.

1342. *Portret dziecka*

Hist.: wyst. Łódź 1898,

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 225

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 50.

MAURZYCY HEYMAN

Aleksander Gierymski (1850 Warszawa – 1901 Rzym)

1343. *Kupiec wenecki / Scena sądu z „Kupca weneckiego” Williama Szekspira*, 1873

Olej, płótno; 91 x 230

Sygn., dat. l. d.: *Aleksander Gierymski / Monachium 73*

Zaginiony w czasie II wojny światowej

Hist.: praca dyplomowa A.G., wyst. 1873 w Kunstverein in Monachium, w tym samym roku także w Wiedniu podczas Wystawy Światowej, wyst. 1929 Łódź, własność M. Heymana, a potem Kazimierza Monitza w Łodzi

Arch.: Warszawa 1938/3, s. 21, poz. 4 Wolff 1938, s. 7

Lit.: „Die Dioskuren” 1873, nr 19, s. 149, 150; Wiedeń 1873, s. 156, poz. 407; Boetticher 1891–1901, t. 1, s. 386;

„Czas” 1901, nr 57, s. 1; Świeykowski 1905, 323; TZSP 1925, s. 40; Thieme, Becker 1907–1950, t. 14 (1921),

s. 3; Samotyhowa 1950, s. 488–490; Wenecja 1955, s. 82, 104, poz. 2; Starzyński 1961, s. 157–161, 178, 179;

Starzyński 1967, s. 9, 10, 14, 45, poz. 4, il. 7; Starzyński 1971, s. 8, 9, 13, 41, poz. 4, il. 7; Ryszkiewicz 1989,

s. 338; Starzyński 1967, s. 9–10, 45, poz. 4, il.; Strzałkowski 1991, s. 20; Straty wojenne 1998, s. 83, poz. 95, il.;

Micke-Broniarek 2004, s. 12–14, il. s. 11; AKL1983–, t. 53(2007), s. 411; Doleżyńska-Sewerniak 2010, s. 15, 165;

Haake 2012, s. 244, il. 2.; Warszawa 2014, poz. 20, s. 118–119, il.

Adam Styka (1890 Kielce – 1959 Nowy Jork)

1344. *Szepty nocne*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Jan Styka (1858 Lwów – 1925 Rzym)

1345. *Kościuszko i Pułaski*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

JAKUB HIMMELFARB

MALARSTWO

S. Dądrowski / Adam Weryha-Darowski

1346. *Pejzaż zimowy*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 76

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 51.

1347. *Pejzaż*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 77

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 51.

Leon Hirszenberg (ok.1870 Łódź – 1915 Francja)

1348. *Praczkę z Anticoli / Praczkę*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 144

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 51; Puś 2001, s. 135; Gadowska 2010, s. 135.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1349. *Motyw z Marquazsteina*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 54

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 51.

RZEŻBA

Henryk (Enoch) Glicenstein (1870 Turek – 1942 Nowy Jork)

1350. *Mnich*

Hist.: wyst. i nagrodzony w Monachium podczas dorocznej wystawy, wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 226

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 51; Puś 2001, s. 135.

1351. *Słowianin*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 227

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 51; Puś 2001, s. 136; Sztyma-Knasiacka 2008, s. 260, poz. 14.

LEON HIRSZBERG

Adam Aleksander Augustynowicz (1865 Iskrzynia k. Krosna – 1944 Warszawa)

1352. *Główka*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, s. 441.

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1353. *Rozstawianie naganki*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 16; Chwalewik 1926–1927, s. 441.

Vlastimil Hofman (1881 Praga – 1970 Szklarska Poręba)

1354. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 18; Chwalewik 1926–1927, s. 441.

Max Klinger (1857 Lipsk – 1920 Grossjena k. Naumburga)

1355. *Integer vitae*, z cyklu: *Vom Tode zweiter Teil (O śmierci część druga). Opus XIII*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, s. 441

Lit.: Poznań 1993, s. 25, 159, poz. 181, il.

Aleksander Lesser (1814 Warszawa – 1884 Kraków)

1356. *Hołd pruski*

Arch.: „Kłosy” 1884, nr 974, s. 257; Chwalewik 1926–1927, s. 441

Lit.: Grajewski 1972, s. 155, poz. 8862.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

1357. *Artysta i natchnienie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 233; Chwalewik 1926–1927, s. 441

Lit.: Jordan 2006, s. 389.

Jan Stanisławski (1860 Olszana na Ukrainie – 1907 Kraków)

1358. *Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 6, poz. 72; Chwalewik 1926–1927, s. 441.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851–1917 Kijów)

1359. *Krajobraz*

Arch.: Chwalewik 1926–1927, s. 441.

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)

1360. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 217; Chwalewik 1926–1927, s. 441.

FRANCISZEK HIRSZBERG

Michał Gorstkin Wywiórski (1861 Warszawa – 1926 Warszawa)

1361. *Krajobraz / Zima w Karpatach*

Hist.: wyst. TZSP 1906 – zakup E. Hirszberga, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 2

Lit.: Wiercińska 1969, s. 423.

1362. *Dąb*

Hist.: wyst. TZSP 1906 – zakup E. Hirszberga

Lit.: Wiercińska 1969, s. 423.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851–1917 Kijów)

1363. *Zboże*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 53.

1364. *Ogródek*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 53.

1365. *Jabłoń*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 53.

1366. *Dęby*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 53.

1367. *Wiosna*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 53.

1368. *Podhale*

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 53.

JAKUB HIRSZBERG

Jakub Weinles (1870 Starokonstantynów na Wołyniu – 1935 Warszawa)

1369. *Śniadanie*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 54.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851–1917 Kijów)

1370. *W parku*

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 29, poz. 54.

REINHOLD HOFFRICHTER

Franciszek Ejsmond (1859 Krogulcza k. Radomia – 1931 Warszawa)

1371. *Walka o byt*
 Olej, płótno; 31 x 25
 Hist.: wyst. TZSP 1885 – praca wylosowana
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 76.

JULIUSZ JARISCH

Otto Pippel (1878 Łódź – 1960 Planegg k. Monachium)

1372. *Pejzaż górski*
 Olej, płótno; 115 x 100
 Sygn. p. d.: *Otto Pippel*, ndat.
 Wł. prywatna
 Hist.: 29.03.2001 wyst. Desa Unicum
 Lit.: Kat. aukcyjny Desa Unicum 29.03.2001, poz. 29.

KARGEL

Matthäus Merian Młodszy (1621 Bazylea – 1687 Frankfurt nad Menem)

1373. *Michał Korybut*
 Miedzioryt, papier
 Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 9, poz. 111.

1374. *Maria de Nevers*
 Miedzioryt, papier
 Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 9, poz. 118.

ADOLF KEBSZ

Henry Lemonnier

1375. *Sen rybaka*
 Olej, płótno; 101,5 x 151
 Sygn. p. d.: *H. Lemonnier*, ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/69
 Hist.: od 1958 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 12, poz. 1122.

Stanisław Witkiewicz (1851 Poszawiec – 1915 Lovrana)

1376. *Powrót z polowu*
 Olej, płótno; 46 x 67,5
 Sygn. p. d.: *S. Witkiewicz*, ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/153
 Hist.: od 28.01.1948 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 12, nr 692.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.) wg Petera Pauwela Rubensa (1577 Siegen – 1640 Antwerpia)

1377. *Dzieci niosące wieniec owoców*, kopia, XIX/XX w.
 Olej, płótno; 68 x 120
 Nsygn., ndat.
 Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/132
 Hist.: od 1958 w zbiorach MSŁ
 Arch.: AMSŁ 12, poz. 1121.

MAKSYM KERNBAUM

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

1378. *Sztuka*
Lit.: Jordan 2006, s. 389.

LAURA ELIZA KINDERMANN

MALARSTWO

R. Andrijz

1379. *Pejzaż*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Antonietta Brandeis (1849 Miskowitz – 1920 Wenecja)

1380. *Wenecja*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Karl Duxa (1871 Wiedeń – 1937 Wiedeń)

1381. Brak danych
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Johann Jungblut (1860 Saarburg – 1912 Düsseldorf)

1382. *Pejzaż*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3
Lit.: Łódź 2006, s. 14.

1383. *Pejzaż*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3
Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Recknagel

1384. *Portret kobiety*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3
Lit.: Łódź 2006, s. 14.

1385. *Portret kobiety*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3
Lit.: Łódź 2006, s. 14.

Paul Eduard Rüdüsühli (1875 Bazylea – 1938 Rorschacherburg)

1386. *Pejzaż*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

1387. *Pejzaż*
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Verroni

1388. Brak danych
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

1389. Brak danych
Olej
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Artysta nieokreślony

1390. *Pejzaż szwajcarski*
akwarela
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Artysta nieokreślony

1391. *Pejzaż szwajcarski*
akwarela
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Artysta nieokreślony

1392. *Pejzaż szwajcarski*
akwarela
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE I SZTUKA UŻYTKOWA**Wytwórnia Bracia Stempel (Warszawa, XIX w.)**

1393. **Garnitur sztucców**
Plater
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 4.

Wytwórnia Ćmielów

1394. **Serwis zdobiony motywami kwiatowymi dla 12 osób**
Porcelana
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 4.

Wytwórnia St. Lambert

1395. **Garnitur szkieł stołowych dla 24 osób**
Szkle
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 5.

Wytwórnia Paul Müller Selz, Bavaria

1396. **Serwis zobiony niebieskim otokiem dla 12 osób**
Porcelana
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 4.

Nieokreślona wytwórnia

1397. **Dywan Buchara**
Wełna; 250 x 450
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia

1398. **Dywan perski**
Wełna; 320 x 420
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1399. Dywan perski**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1400. Dywan pluszowy**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 2.

Nieokreślona wytwórnia**1401. Dywan Smyrna**

Wełna; 500 x 600

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1402. Fotel**

Drewno dębowe

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1403. Garnitur mebli: dwie biblioteki, dwie kanapy, stół okrągły, stoliczek, cztery krzesła, fotel, biurko, fotel do biurka, zegar szafkowy, szafa**

drewno, okleina mahoniowa

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1404. Garnitur mebli w stylu Chippendale: kredens, dressoir, witryna, stół, stolik, dwanaście krzesel**

Drewno, okleina mahoniowa

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1405. Garnitur mebli w stylu Ludwika XV: kanapa, stół, fotel, lustro z żardinierą, lustro z konsolą, stolik okrągły**

Drewno, biała farba, złocenie, jedwabny brokat

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia**1406. Garnitur mebli do sypialni w stylu rokokowym: łóżko, szafa z lustrem, toaletka, dwie szafki nocne, dwa krzesła tapicerowane adamaszkiem, gondola do toaletki, kanapa, dwa fotele, cztery krzesła**

Drewno orzecha, adamaszek, jedwab, marmur

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 2.

Nieokreślona wytwórnia**1407. Garnitur mebli w stylu empire: dwa łóżka, dwa stoliki, szafa trzydrzwiowa, szafa dwudrzwiowa, toaletka, ławabo**

Drewno, okleina mahoniowa, marmur, lustra

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 2.

Nieokreślona wytwórnia**1408. Garnitur sztuczków w stylu rokoko dla 24 osób**

Srebro

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Nieokreślona wytwórnia**1409. Garnitur sztuczków z monogramem E.F dla 12 osób**

Srebro

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 4.

Nieokreślona wytwórnia

1410. **Parawan jedwabny haftowany**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 2.

Nieokreślona wytwórnia

1411. **Wazon kopenhaski**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

1412. **Wazon kopenhaski**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

1413. **Wazon kopenhaski**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Nieokreślona wytwórnia

1414. **Wazonik japoński**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

1415. **Wazonik japoński**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Nieokreślona wytwórnia

1416. **Żyrandol „Cuivre poli” z 15 lampami**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia

1417. **Żyrandol kryształowy w stylu rokokowym piętnastolampowy**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona wytwórnia

1418. **Żyrandol orientalny japoński**
Brąz
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 3.

Nieokreślona wytwórnia

1419. **Żyrandol kryształowy w stylu rokokowym**
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 2.

Nieokreślona wytwórnia

1420. **Żyrandol szesnastolampowy**
Brąz
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 1.

Nieokreślona firma czeska

1421. **Serwis zdobiony złotym otokiem dla 12 osób**
Porcelana
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 4.

Nieokreślona wytwórnia Limoges

1422. **Serwis deserowo-kawowy dla 12 osób**
porcelana
Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 5.

Nieokreślona wytwórnia1423. **Serwis srebrny zdobiony monogramem E.L.K.**

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 5.

Nieokreślona wytwórnia (Anglia, XIX w.)1424. **Stolik**

Drewno, okleina mahoniowa, szkło, obicia srebrne

Arch.: Rossman 1929, nr rep. 2549, spis 2, s. 5.

JULIUSZ KINDERMANN**Adolf Eifler (1874 Zweibrücken – 1964 Zweibrücken)**1425. **Pożegnanie księcia Wallensteina**

Olej, deska

Sygn.

Łódź, wł. prywatna.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)1426. **Na polowanie**

Olej, deska; 31,5 x 40,5

Sygn. p. d.: A. *Wierusz-Kowalski*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/161

Hist.: nabyty drogą wymiany od Antoniny Kindermann-Wańkowiczowej, od 1948 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 12, poz. 402; AMSŁ 16,

Lit.: SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 204; Łódź 1986, s. 16, poz. 27, Poprzeczka 1991, s. 30, il. 77; Lewicka–Morawska,

Machowski, Rudzka 1998, il. s. 217; Suwałki–Gdańsk–Szczecin 2005–2006, katalog: poz. 188, album: il. s. 106;

Łódź 2009, s. 107, poz. 154, il. 21; Łódź 2012, s. 64, il.; Kraków 2014, poz. II.44, s. 492, il.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)1427. **Róg pokryty płaskorzeźbą**

Dł. 92 cm

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/RA/231.

Artysta nieokreślony (XIX/XX w.)1428. **Widok grotty z tufu wulkanicznego w ogrodzie domu letniskowego w Rudzie Pabianickiej**

Żakard

Lit.: Jordan 2006, s. 373, il.

KINDLEROWIE**Artysta nieokreślony (kon. XIX w.)**1429. **Portret Oskara Kindlera**

Olej, płótno; 67 x 55

Nsygn., ndat.

Pabianice, MMP, nr inw: MP/35/Sz

Hist.: od 1972 w zbiorach MMP.

Artysta nieokreślony (XIX w.)1430. **Zakłady Przemysłowe Kindlera w Pabianicach, 1911**

Olej, płótno; 66 x 113

Sygn., dat.: *D.M. / 1911*

Pabianice, MMP, nr inw: MP/33/Sz

Hist.: od 1972 w zbiorach MMP.

WACŁAW KLAVE I SZARLOTA GEYER

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1431. *Mleczarka*
 Hist.: wyst. Łódź 1929/3
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)

1432. *Główka*
 Hist.: wyst. Łódź 1929/3
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

WACŁAW KLOSS

MALARSTWO I RYSUNEK

Wojciech Gerson (1831 Warszawa – 1901 Warszawa)

1433. *Krajobraz*
 Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 202
 Lit.: Jaworski 2000, s. 67.

Maria Gerson-Dąbrowska (1869 Warszawa – 1942 Warszawa)

1434. *Portret pani K. (prawdopodobnie żona Wacława Klossa)*
 Olej, płótno
 Sygn., dat. l. g.: *Maria Gerson-Dąbrowska/ 19...*
 Hist.: wyst. Łódź 1916
 Arch.: CMW–album 1916, s. 14; Łódź 1916, s. 3, poz. 4
 Lit.: Jaworski 2000, s. 67.

RZEŻBA

Maria Gerson-Dąbrowska (1869 Warszawa – 1942 Warszawa)

1435. *Adam Mickiewicz*
 Hist.: wyst. TZSP 1898, wyst. Łódź 1916
 Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 249;
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 91; SAP 1971–, t. 2 (1975), s. 316; Jaworski 2000, s. 67.

JAN KLUKA

F. Percy

1436. *Dwa wielbłądy na pustyni przy wschodzącym księżycu*
 Olej, płótno; 68 x 105,5
 Sygn. l. d.: *F. Percy*, ndat.
 Łódź, wł. prywatna.

IGNACY KOHN

MALARSTWO

Lazar Rosenberg (1862 Kowno – czynny w Berlinie)

1437. *Urwis*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nłb., poz. 78
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 63.

Paweł Rosenberg1438. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 99

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 63.

1439. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 100.

1440. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 130.

Aleksy Iwanowicz Trankowski (XIX/XX w.)1441. *Śledztwo*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 34

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 63.

RZEŻBA**Georges M. Bureau (1866 Paimbeauf – 1931 Nantes)**1442. *Vox Pacis*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 232

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 63.

MARKUS KOHN**Ludwik Cylkow (1877 Warszawa – 1934)**1443. *Wietrzny poranek*

Hist.: wyst. TZSP 1911/1912– zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 58.

Józef Krasnowolski (1879 Kwidzyn – 1939 Kraków)1444. *Modlitwa*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 177.

Edward Okuń (1872 Wólka Zerzeńska k. Warszawy – 1945 Skierniewice)1445. *Beatrice – główka*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 41, 55

Lit.: Wiercińska 1969, s. 256; Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 64; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 229; Biernacka 2004, s. 280, poz. 188; Jordan 2006, s. 325.

Artysta nieokreślony1446. *Loth z córkami*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 198

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 64.

Artysta nieokreślony1447. *Pomona*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 197

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 64.

Artysta nieokreślony

1448. *Wnętrze niderlandzkie*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 199
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 64.

Artysta nieokreślony

1449. *Rybacy*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 192.

SAMUEL KOHN

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1450. *Studium*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 23
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 65.

Paweł Rosenberg

1451. *Portret*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 93
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 65.

Wilhelm Heinrich Schneider (1821 Neukirchen – 1900 Loschwitz)

1452. *Święto róż*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb. poz. 33
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 65.

Josef M. Stackman

1453. *Beduini*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb. poz. 55
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 65.

Zofia Stankiewicz (1862 Ryżna na Ukrainie – 1955 Warszawa)

1454. *Wieś polska*
 Hist.: TZSP 1914 – wylosował Stanisław Kon
 Lit.: Wiercińska 1969, s. 347.

Artysta nieokreślony

1455. *Głowa staruszki*
 Hist.: wyst. Łódź 1898
 Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 79
 Lit.: Strzałkowski 1991, s. 30, poz. 65.

OSKAR KON

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1456. *Portret Oskara Kona*, 1927
 Olej, płótno; 72 x 58,5
 Sygn., dat. i.d.: L. *Pilichowski* / *Widzew 1927*
 Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/414

Hist.: od 1973 w zbiorach MŚL przekazany przez Wytwórnię Filmów Fabularnych w Łodzi
 Lit.: Łódź 1986, s. 15, poz. 18; Kraków–Warszawa 1989–1990, poz. 930; Toruń 2000, poz. C16, il. s. 315; Kempa, Szukalak 2001–2004, t. 1 (2001), 90-91; SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 153; Ładnowska 1994, s. 59; Ładnowska 1996, s. 60; Machejek 2004, il. s. 54; Jordan 2006, s. 331; Łódź 2009, s. 141, poz. 307, il.; Gadowska 2010, il.

Piotr Stachiewicz (1858 Nowosiółki Gościnnie – 1930 Kraków)

1457. *Astry*

Hist.: wyst. TZSP 1910 – zakup 1911

Lit.: Wiercińska 1969, s. 344.

Witold Wejchert (1867–1904)

1458. *Ruczaj*

Hist.: wyst. TZSP 1912 – zakup 1913 (niezidentyfikowany Kon)

Lit.: Wiercińska 1969, s. 402.

Teodor Ziomek (1874 Skierniewice – 1937 Warszawa)

1459. *Pogodny jesienny dzień*

Hist.: wyst. TZSP 1913 – zakup (niezidentyfikowany Kon)

Lit.: Wiercińska 1969, s. 432.

1460. *Nad Pilicą*

Hist.: wyst. TZSP 1913 – zakup (niezidentyfikowany Kon)

Lit.: Wiercińska 1969, s. 432.

LUDWIK KORAL

Leon Hirszenberg (ok. 1870 Łódź – 1915 Francja)

1461. *Głowa dziewczynki*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1462. *Studium*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69.

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1463. *Żyd czytający*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69.

Stanisław Radziejowski (1863 Zegartowice k. Wieliczki – 1950 Kraków)

1464. *Święto Matki Boskiej Zielnej / Dożynki*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 163

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69; SAP 1971–, t. 8 (2007), s. 189.

Józef Rapacki (1871 Warszawa – 1929 Olszynka k. Skierniewic)

1465. *wschodzie słońca/ Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 121

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69.

Paweł Rosen

1466. *Walka kogutów*

Arch.: Wędrowiec 1904/1, s. 297

Lit.: Grajewski 1972, s. 242, poz. 14353; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69.

Stanisław Tondos (1854 Kraków – 1917 Kraków)

1467. ***Brama Floriańska***

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 69.

J.W. KRAUZE

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1468. ***Autoportret***

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

1469. ***Lisowczyk***

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20

JULIAN KRUSCHE

Adam Badowski (1857 Warszawa – 1903 Warszawa)

1470. ***Portret Juliusza Borsta***

Olej, płótno; 96 x 87

Sygn. p. d.: *Adam Badowski*, ndat.

Zgierz, MMZ, nr inw. MMZ/E–250

Hist.: 1984 zakup od Witolda Krusze, wnuka Juliana Krusche – pierwotnego właściciela.

Adolf Kaufmann (1848 Troppau – 1916 Wiedeń)

1471. ***Pejzaż jesienny / W lesie***

Olej, płótno; 70 x 92,5

Sygn. p. d.: *A. Kaufmann*, ndat.

Zgierz, MMZ, nr inw. MMZ/E–942

Hist.: 1989 dar Witolda Krusze do zbiorów MMZ

Lit.: Kwiatkowska 2003.

1472. ***Zima***

Wł. prywatna (Siemienice).

W. Krusche

1473. ***Portret księcia Józefa Poniatowskiego***

Olówek, papier; 32 x 23,5

Sygn. p. d.: *W. Krusche*, ndat.

Zgierz, MMZ, nr inw. MMZ/E–122

Hist.: 1984 zakup od Witolda Krusze, wnuka Juliana Krusche – pierwotnego właściciela.

JULIUSZ KUNITZER

Antoni Szczygielski (1868–1914)

1474. ***Popiersie Juliusza Kunitzera***

Rzeźba

Lit.: Jordan 2006, s. 366.

LANDAUOWIE

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

1475. ***Główka***

Pastel, tektura

Hist.: TZSP 1902 – praca wylosowana przez Jamesa? Landaua

Lit.: Wiercińska 1969, s. 12.

Feliks Brzozowski (1836 Warszawa – 1892 Warszawa)1476. *Jesień*

Olej, płótno; 8 x 10

Hist.: wyst. TZSP 1886, TZSP 1887 – praca wylosowana przez Aleksandra Landaua

Lit.: Wiercińska 1969, s. 41.

Józef Chelmoński (1849 Boczki k. Łowicza – 1914 Kuklówka pod Grodziskiem Mazowieckim)1477. *Wieczór z żabami*

Hist.: wyst. TZSP 1890 – zakupił Daniel Landau

Lit.: Wiercińska 1969, s. 49.

1478. *Chata w nocy*

Hist.: wyst. TZSP 1890 – zakupił Szymon Landau

Lit.: Wiercińska 1969, s. 49.

Franciszek Kostrzewski (1826 Warszawa – 1911 Warszawa)1479. *Odjazd Pani hrabiny*

Hist.: wyst. TZSP 1895 – zakupił Szymon Landau

Lit.: Wierciński 1969, s. 166.

Piotr Massino (czynny w latach 90. XIX w.)1480. *Zapuszczony park*

Olej; 63 x 40

Hist.: wyst. TZSP 1894 – zakupił Władysław Landau

Lit.: SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 407; Wiercińska 1969, s. 221.

Władysław Podkowiński (1866 Warszawa – 1895 Warszawa)1481. *Przed teatrem*

Hist.: wyst. TZSP 1895 – zakupił Szymon Landau

Lit.: Wiercińska 1969, s. 291.

1482. *Przed furtką*

rysunek

Hist.: wyst. TZSP 1895 – zakupił Szymon Landau

Lit.: TZSP 1895, s. 35, 45; Wiercińska 1969, s. 291; Warszawa 1990/1, s. 231, poz. 72.

Ferdynand Ruszczyk (1870 Bohdanów k. Wilna – 1936 Bohdanów k. Wilna)1483. *Znad brzegów Wilejki*

Hist.: wyst. TZSP 1903 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 319.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo pod Częstochową)1484. *Krajobraz*

Hist.: wyst. TZSP 1903 – zakupił Józef Landau

Lit.: Wiercińska 1969, s. 334.

1485. *Głowa męska*

Hist.: wyst. TZSP 1903 – zakupił Józef Landau

Lit.: Wiercińska 1969, s. 334.

Jan Skotnicki (1876 Bobrowniki – 1968 Warszawa)1486. *Stary dąb*

Hist.: wyst. TZSP 1914 – praca wylosowana przez Alfreda Landaua

Lit.: Wiercińska 1969, s. 338.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)1487. *Handlarka*

Hist.: wyst. TZSP 1902 – zakupił Szymon Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 384.

Wincenty Trojanowski (1859 Warszawa – 1928 Warszawa)1488. *Portret Henryka Sienkiewicza*

Hist.: wyst. TZSP 1902, TZSP 1903 – zakupił Józef Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 386.

1489. *Dante*

Hist.: wyst. TZSP 1903 – zakupił Józef Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 386.

1490. *Pax*

Hist.: wyst. TZSP 1903 – zakupił Józef Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 386.

1491. *Medalion Jagielloński*

Hist.: wyst. TZSP 1904 – zakupił Alfred Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 386.

E. van der Ven1492. *Wesoła przejażdżka*

Hist.: TZSP 1891 – zakupił Szymon Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 480.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)1493. *Róże białe II*

ol.; 48 x 29
Hist.: wyst. TZSP 1910 – zakupiła Zofia Landau
Lit.: Wiercińska 1969, s. 417.

LEOPOLD LANDAU**Arnold Monat** (1867 Częstochowa – po 1919)1494. *Portret starca*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 228
Lit.: SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 629; Strzałkowski 1991, s. 31, poz. 74.

STANISŁAW LANDAU**Maurycy Trębacz** (1861 Warszawa – 1941 Łódź)1495. *Szkic do Jankiela Cymbalisty*, 1903

Hist.: wystawiany prawdopodobnie w 1903 podczas wystawy indywidualnej artysty w Łodzi
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 75.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)1496. *Jaremcze*

litografia
Hist.: wyst. 1911 TZSP – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 418.

WŁADYSŁAW LICHTENFELD

Stanisław Wyspiański (1869 Kraków – 1907 Kraków)

1497. *Studium dwóch głów*

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 77.

EUGENIA I ZYGMUNT LICHTENFELDOWIE

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1498. *Po deszczu*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 90

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 78.

1499. *Sjesta sobotnia*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 167

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 78.

1500. *Widok z Inowłódza*

Hist.: wyst. TZSP Warszawa 1893, Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 96

Lit.: Wiercińska 1969, s. 120; Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 78, Jordan 2006, s. 321.

1501. *Kury*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 82

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 78.

Józef Ryszkiewicz (1856 Warszawa – 1925 Warszawa)

1502. *Zbieranie rannych*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 14

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 78.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

1503. *Aleja*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 97

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 32, poz. 78.

MÜLLER I SEIDEL (FABRYKA)

Otto Pippel (1878 Łódź – 1960 Planegg k. Monachium)

1504. *Wiosna w górach*

Olej, płótno; 80 x 100

Sygn. p. d.: *Otto Pippel*, ndat.

Wł. prywatna.

1505. *Lato nad Stanbergersee*

Olej, płótno; 80 x 100

Sygn. p. d.: *Otto Pippel*, ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Kacprzak 2007/1, s. 137.

ADAM OSSER I STEFAN OSSER

Józef Chelmoński (1849 Boczki k. Łowicza – 1914 Kuklówka pod Grodziskiem Mazowieckim)

1506. *Żurawie*, 1910

Olej, płótno; 105 x 176

Sygn., dat. p. d.: *Józef Chelmoński / 1910*

Łódź, MSt., nr inw.: MS/SP/M/194

Hist.: wyst. Łódź 1929/3, od 1953 w zbiorach MSt.

Arch.: Łódź 1929/3

Lit.: Łódź 1956/1, s. nlb. 3; Łódź 1957, s. 36-37, 59, il. 25; Poznań 1987–1988, poz. 76, il. 62; Strzałkowski 1991, s. 20; Matuszczak 1996, s. 22; Łódź 1999, poz. 3, il. 6; Piotrków Trybunalski 1999, poz. 5; Radom 2000–2001, s. 5; Sosnowiec 2005, s. 12, 28, il. 15; Katowice 2006, il. 44; Łódź 2009, s. 80, poz. 38, il.; Łódź 2012, s. 108–109, il.

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1507. *Krajobraz zimowy / Widok Bystrej*

Hist.: wyst. Łódź 1916, Łódź 1929/3

Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 215; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20, 33, poz. 84.

Camilla Friedländer von Malheim (1856 Wiedeń – 1928 Wiedeń)

1508. *Martwa natura*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 231; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84.

Eugeniusz Marcin Kazimierzowski (1873 Wygnanka na Podolu – 1939 Białystok)

1509. *Wrony*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Lit.: Łódź 1916, s. 13, poz. 185; Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84.

Giovanni Battista Lampi (1751 Romeno – 1830 Wiedeń)

1510. *Portret damy*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Stanisław Masłowski (1853 Włodawa – 1926 Warszawa)

1511. *Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Edward Okuń (1872 Wólka Zerzeńska k. Warszawy – 1945 Skierniewice)

1512. *Pole maków*

Hist.: wyst. TZSP 1906 – zakupił Ludwik Bergson, wyst. Łódź 1929/3

Arch.: TZSP 1906, s. 22; „Kurier Warszawski” 1906, nr 354, s. 3

Lit.: Wiercińska 1969, s. 255; Strzałkowski 1991, s. 20; Biernacka 2004, s. 273, poz. 134.

Hanuš Schwaiger (1854 Neuhaus obec. Jindřichův Hradec – 1912 Praga)

1513. *Powstanie anabaptystów w Münster w 1534 roku*, 1881–1882

Akwarela, papier naklejony na płótno; 70 x 125,5

Sygn., dat. p. d.: *81 HS 82*

Łódź, MSt., nr inw.: MS/SO/M/196

Hist.: wyst. Łódź 1916, od 1.06.1953 w zbiorach MSt.

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1067; AMSŁ 11, poz. 1862; AMSŁ 12, poz. 846; Łódź 1916, s. 13, poz. 182; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84, s. 45; Vlnas 1996; Cheb 1999, s. 20–21; Dějiny 2001, s. 99–100; Vlnas 2002, 188–204; Kacprzak, Vlnas 2004/2005; Kacprzak 2005/4, s. nlb., il.; Szczecin 2005, s. 82–83, il.

Franz von Stuck (1863 Tettenweis – 1928 Tetschen)

1514. **Studium**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 183; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84.

Włodzimierz Tetmajer (1862 Harkłowa k. Nowego Targu – 1923 Kraków)

1515. **Powrót z kościoła**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 208; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442.

Wojciech Weiss (1875 Leorda na Bukowinie – 1950 Kraków)

1516. **W hamaku**

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1517. **Kozak**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 234; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84; Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84.

Bronisław Wiśniewski (1866–1939 Warszawa)

1518. **Zamyślona**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 15, poz. 216; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84.

Zuloaga

1519. **Hiszpanka**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 17, poz. 229; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 84.

MIECZYSLAW PINKUS

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1520. **Dziewczyna**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

1521. **Kłótnia**

Hist.: wyst. Salon Krywulła 1902

Lit.: Płażewska 1966, s. 378; Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

1522. **Villa d'Este**, 1901

Hist.: prawdopodobnie wystawiany u Krywulła 1902

Lit.: Płażewska 1966, s. 378; Grajewski 1972, s. 100, poz. 5347; Zagrodzki 1977, s. 96; Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87; Malinowski 2000, s. 78; Gadowska 2010, s. 135.

Leon Kowalski (1870 Kijów – 1937 Kraków)

1523. **Powrót z wakacji**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

Ludwik Kurella (1834 Warszawa – 1902 Warszawa)

1524. **Przeprawa**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

Leopold Piłichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)1525. *Cyganka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nłb., s. 117

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

1526. *Panneau*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nłb., poz. 35

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

Bronisław Wiśniewski (1866–1939 Warszawa)1527. *Baśka*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

1528. *Mnich*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

1529. *Bzy*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851 – 1917 Kijów)1530. *Chata*

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 87.

POZNAŃSCY**LEONIA I IZRAEL KALMANOWICZ POZNAŃSCY****Stanisław Heyman** (1843 Częstochowa – 1915 Warszawa)1531. *Portret Izraela Kalmanowicza Poznańskiego*, 1891

Olej, płótno; 102 x 84

Sygn., dat. p. d.: *S. Heyman 1891*

Łódź, MHMŁ, nr inw.: MHMŁ–III–13

Lit.: Kraków–Warszawa 1989–1990, s. 63, poz. 406; Malinowski 2000, s. 40, Gadowska 2010, s. 29; Strzałkowski 2005, s. 42; Stefański 2008, s. 217, il.; Kacprzak 2012/4, s. 151; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98; Łódź 2015, il. s. 13.

1532. *Portret rodziny Poznańskich*, ok. 1894

Olej, płótno

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1888, nr 36, s. 1–2; „Kurier Warszawski” 1915, nr 338

Lit.: SAP 1971–, t. 3 (1979), s. 67; Zawadzki 1991, s. 135; Ładnowska 1994, s. 57; Ładnowska 1996, s. 58; Malinowski 2000, s. 41; Strzałkowski 2005, s. 42; Kacprzak 2012/4, s. 151; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1533. Brak danych

Hist.: wyst. TZSP 1886 – praca wylosowana przez Leonie Poznańską, która ofiarowała w zamian 75 rubli

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1886, nr 41, s. 2; „Dziennik Łódzki” 1886, nr 48, s. 2

Lit.: Zawadzki 1991, 133-134; Gadowska 2010, s. 42; Kacprzak 2012/4, s. 151.

Tadeusz Popiel (1861 lub 1863 Szczucin k. Tarnowa – 1913 Kraków)1534. *Zburzenie świątyni jerozolimskiej / Na gruzach Jerozolimy*

Hist.: TZSP 1882

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1886, nr 41, s. 2, „Dziennik Łódzki” 1886, nr 48, s. 2

Lit.: SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 399; Zawadzki 1991, s. 133; Gadowska 2010, s. 41–42; Kacprzak 2012/4, s. 150–151; Kacprzak 2015, s. 73, 85, 98.

Artysta nieokreślony (XIX w.)1535. **Święty Florian**

Olej, płótno; 137,5 x 66,5

Nsygn., ndat.

Łódź, MHML, nr inw.: MHML/M/467

Hist.: obraz stanowił wyposażenie pomieszczeń fabryki.

JANINA (ŻANETA) I HERMAN (CHAIM, PINKUS) POZNAŃSCY**Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)**1536. **Portret Janiny Poznańskiej**, ok. 1900

Olej, płótno;

Sygn., dat. p.d.

Paryż, Biblioteka Polska

Hist.: w 1950 r. przekazany w darze Towarzystwu Historyczno-Literackiemu Biblioteki Polskiej w Paryżu przez Janinę Poznańską

Arch.: Rutkowski 1913, il. s.101

Lit.: Warszawa–Kraków 2004, s. 178–179, il.; Odrowąż–Pieniążek 2004, s. 103, il. 2; Kacprzak 2015, s. 80, 92, 104; Czarnocka 2015, s. 33, 34, 37, 38, 40, il. s. 35.

Edmond-François Aman-Jean (1860 Chevry-Cossigny – 1935 Paryż)1537. **Śmieszka**

grafika

Hist.: wyst. TZSP 1904 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 441; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Walter Conz (1872 Stuttgart – 1947 Überlingen)1538. **Park**

Hist.: wyst. TZSP 1904 – zakup za 24 ruble

Lit.: Wiercińska 1969, s. 449; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

François Jourdain1539. **Martwa natura**

grafika

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup C. (Karola?) Poznańskiego

Lit.: Wiercińska 1969, s. 461; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Charles Léandre (1862 Champsecret – 1934 Paryż)1540. **Z dala od miłości**

grafika

Hist.: wyst. TZSP 1904 – zakup za 5 rubli

Lit.: Wiercińska 1969, s. 464; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Henryk Piątkowski (1853 Kijów – 1932 Warszawa)1541. **Sad**

Hist.: TZSP 1908 – praca wylosowana

Lit.: Wiercińska 1969, s. 277; Hensel 1974, s. 91; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Józef Rapacki (1871 Warszawa – 1929 Olszynka k. Skierniewic)1542. **Z okolic Otwocka**

Olej; 30 x 13

Hist.: TZSP 1891 – praca wylosowana

Lit.: Wiercińska 1969, s. 305; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 92; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

1543. *Poranek wiosenny*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 307; Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 92; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Jan Rubczak (1884 Warszawa – 1942 Oświęcim)1544. *Krzak peonii*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup C. (Karola?) Poznańskiego

Lit.: Wiercińska 1969, s. 316; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

1545. *Kwitnąca gałąź*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup C. (Karola?) Poznańskiego

Lit.: Wiercińska 1969, s. 316; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Jacques Villon (1875 Damville – 1963 Puteaux)1546. *Papieros*

grafika

Hist.: TZSP 1904 – zakup za 10 rubli

Lit.: Wiercińska 1969, s. 481; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miastkowska – 1936 Warszawa)1547. *Rycerz wśród kwiatów / Rycerz na tle krokusów*, 1904

Pastel, papier; 176 x 300

Sygn., dat. p.d.

Paryż, Biblioteka Polska

Hist.: w 1950 r. przekazany w darze Towarzystwu Historyczno-Literackiemu Biblioteki Polskiej w Paryżu przez Janinę Poznańską

Lit.: Warszawa–Kraków 2004, s. 266–267, il.; Kacprzak 2015, s. 80, 92, 104; Czarnocka 2015, s. 33, 37, 39, il. s. 36.

RZEŻBA**Konstanty Laszczka** (1865 Makowiec Duży – 1956 Kraków)1548. *Portret Żanety Poznańskiej / Portret Pani P. / Popiersie Żanety (Janiny) Poznańskiej*, 1908

Marmur; 51 x 56 x 34

Sygn.: *K. Laszczka*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: 131760

Hist.: 1927 подарowany przez M. Poznańską do zbiorów TZSP, od 1940 w zbiorach MNW

Arch.: Warszawa 1938/2, s. 35, poz. 670

Lit.: Kozicki 1920, il. 29; Kleczyński 1926, s. 342, il.; Dobrowolski, Fredro-Boniecka 1959, s. 34, poz. 95; Warszawa 1973, s. 99, poz. 333; Zawadzki 1991, s. 133; Jordan 2006, s. 366; Kacprzak 2012/4, s. 154; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 99.

IGNACY POZNAŃSKI**Zygmunt Andrychiewicz** (1861 Justynów k. Sochaczewa – 1943 Warta)1549. *Dziewczyna z psem*

Hist.: zakupiony w listopadzie 1903 na wystawie artystów łódzkich w Salonie Jana Grodka

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 33, poz. 89; Jordan 2006, s. 389; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Aleksander Gierymski (1850 Warszawa – 1901 Rzym)1550. *Monte Pinio*

Hist.: TZSP 1902 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 96; Hensel 1974, s. 91; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)1551. *Pasterz grający na fujarce*, 1903

Olej, płótno; 64 x 135

Sygn., dat. p. d.: *S. Hirszenberg / Monachium 1903*

Łódź, MSt., nr inw.: MS/SP/M/442

Hist.: proj. komp. wyst. Łódź 1900, supraporta w pałacu Poznańskich (sala balowa), 1977 zakupiony do zbiorów MSt w salonie Desa w Łodzi

Arch.: „Rozwój” 1900, nr 92, s. 1–2 (proj. komp.); „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3 (proj. komp.)

Lit.: Zagrodzki 1977, s. 95; SAP 1971–, t. 3. (1979), s. 79; Łódź 1986, s. 9, 14, poz. 8; Ładnowska 1994, s. 58–59; Szram 1995; Ładnowska 1996, s. 59; Malinowski 2000, s. 78–79; Łódź 2006, s. 73, poz. III/7; Jordan 2006, s. 322, 323, 390; Łódź 2009, s. 95, poz. 101, il.; Gadowska 2010, s. 44–45; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98.

1552. **Kobieta z nenufarem**, 1903

Olej, płótno

Sygn., dat. p. ś.: *S. Hirszenberg / Monachium 1903*

Łódź, MHMŁ, nr inw.: MHMŁ-III-M-40

Hist.: proj. komp. wyst. Łódź 1900, supraporta w pałacu Poznańskich (sala balowa)

Arch.: „Rozwój” 1900, nr 92, s. 1–2 (proj. komp.), „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3 (proj. komp.)

Lit.: Szram 1995; Jordan 2006, s. 322, 323, il.; Gadowska 2010, s. 44–45, il.; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98.

1553. **Kobieta odpoczywająca**, 1903

Olej, płótno

Łódź, zbiory prywatne

Hist.: supraporta z sali balowej z pałacu Poznańskich

Lit.: Jordan 2006, s. 323; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98.

1554. Brak danych

Olej, płótno

Hist.: prawdopodobnie niezachowana supraporta z sali balowej z pałacu Poznańskich

Lit.: Jordan 2006, s. 322, 323; Kacprzak 2012/4.

1555. **Muzyka**

Olej, płótno

Hist.: prawdopodobnie niezachowane panneau z sali balowej pałacu Poznańskich, pendant do Poezji

Arch.: „Ost und West” 1904, nr 10, il.

Lit.: Jordan 2006, s. 323; Gadowska 2010, s. 45; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98.

1556. **Poezja i chwala**

Olej, płótno

Hist.: prawdopodobnie niezachowane panneau z sali balowej pałacu Poznańskich, pendant do Muzyki

Arch.: „Ost und West” 1904, nr 10, il.

Lit.: Jordan 2006, s. 323; Gadowska 2010, s. 45; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98.

1557. **Muza**, 1903

Olej, płótno; 224 x 265

Sygn., dat. p. ś.: *S. Hirszenberg / Monachium 1903*

Łódź, MHMŁ, nr inw.: MHMŁ-III-M-40

Hist.: supraporta w sali jadalnej pałacu Poznańskich

Arch.: „Goniec Łódzki” 1900, nr 91, s. 3.

Lit.: Ładnowska 1994, s. 58; Szram 1995; Ładnowska 1996, s. 59; Jordan 2006, s. 322, 324, il.; Gadowska 2010, s. 42–45, il.; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98; Łódź 2015, il. s. 14.

1558. **Pożegnanie**, 1903

Olej, płótno; 224 x 700

Sygn. dat.: *S. Hirszenberg / Monachium 1903*

Łódź, MHMŁ

Hist.: supraporta w sali jadalnej w pałacu Poznańskich

Lit.: Szram 1995; Jordan 2006, s. 323, 324; Gadowska 2010, s. 42–45, il.; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98; Łódź 2015, il. s. 14.

1559. **Wjazd do miasta**, 1903

Olej, płótno; 224 x 265

Sygn. dat.: *S. Hirszenberg / Monachium 1903*

Łódź, MHMŁ

Hist.: supraporta w sali jadalnej w pałacu Poznańskich

Lit.: Szram 1995; Jordan 2006, s. 323, 324, il.; Gadowska 2010, s. 42-45; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98; Łódź 2015, il. s. 15.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima) wg **Tiziana Vecellia** (ok. 1488–1490 Pieve di Cadore – 1576 Wenecja)

1560. *Kobieta z koszem / Kobieta z owocami / Fortuna*, 1903

Olej, płótno; 150 x 140

Sygn., dat.: S. *Hirszenberg / Monachium 1903*

Łódź, MHML

Hist.: supraporta ponad kominkiem w sali jadalnej pałacu Poznańskich

Lit.: Weinberg 1980, il.; Szram 1995; Jordan 2006, s. 323, 324; Gadowska 2010, s. 42–45, il.; Kacprzak 2012/4, s. 152; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 98; Łódź 2015, il. s. 15.

IZA MARIA POZNAŃSKA DE LANDSBERGER I ALFRED LANDSBERGER

Bolesław Jan Czedeckowski (1885 Wojniłów – 1969 Wiedeń)

1561. *Portret Izy-Marii de Landsberger*, 1925

Olej, płótno

Sygn. p. d.

Czechy, zb. prywatne

Lit.: Kacprzak 2015, s. 80, 92, 105.

KAROL POZNAŃSKI

Szymon Buchbinder (1853 Radzyń Podlaski – 1908 Berlin)

1562. *Antykwarisz*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 162

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 90; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Maurycy Gotlieb (1856 Drohobycz – 1879 Kraków)

1563. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 61

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 90; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1564. *Haman i Estera*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb, poz. 11

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 90; Puś 2001, s. 131; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1565. *Zakochani*

Olej, płótno; 81,5 x 91,5

Sygn. l. d.: *A Wierusz Kowalski*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/152 (od 1977 jako depozyt w Muzeum Okręgowym w Suwałkach)

Hist.: od 1946 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 12, poz. 713

Lit.: SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 204; Suwałki 1999, poz. I–22; Łódź 2009, s. 107, poz. 153, il.; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Artysta nieokreślony

1566. *Kozy*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 67

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 90; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

MICHIE POZNAŃSKA I ALFRED SAVOIR

Édouard Vuillard (1868 Cuiseaux – 1940 La Baule)

1567. *Dziewczyna we wnętrzu / Portret Michie Poznańskiej*, ok. 1910

Olej, deska; 72,5 x 64,5

Sygn. p. d.: *E. Vuillard*

Londyn, Tate Gallery, nr inw.: N044236

Hist.: 1929 wyst. Contemporary Art. Society, Londyn

Lit.: Kacprzak 2015, s. 80, 92, 104.

STEFANIA LEWIŃSKA, CÓRKA JOANNY NATALII POZNAŃSKIEJ I ZYGMUNTA LEWIŃSKIEGO

Fritz Erlert (1868 Frankenstein, obec. Zabkowice Śląskie – 1940 Monachium)

1568. *Portret Stefanii Lewińskiej*

Olej, płótno

Zb. prywatne

Lit.: Kacprzak 2015, s. 80, 92, 104.

NIEIDENTYFIKOWANI POZNAŃSCY

Iwan (Owanes) Konstantinowicz Ajwazowski (1817 Teodozja – 1900 Teodozja)

1569. *Latarnia morska w nocy*

Olej, płótno; 64 x 51 (owal)

Sygn.: *I. Ajwazowski*, ndat.

Łódź, wł. prywatna

Lit.: Łódź 1986, s. 13, poz. 1; Kacprzak 2008/1, s. nlb.; Kacprzak 2012/4, s. 153; Kacprzak 2015, s. 74, 86, 99.

Eugène Delacroix (1798 Saint-Maurice – 1863 Paryż)

1570. *Arab polujący na lwa*, 1849–1850

Olej, płótno; 33 x 40

Hist.: własność małżeństwa Eliot Hodkin w Londynie, 1913 zakupiony przez Poznańskiego (imię nie podane, być może Maurycy Poznański?), od 1939 w kolekcji dra H. Glabera w Zurychu

Lit.: Johnson 1986, t. 3, s. 14, poz. 180; Kacprzak 2012/4, s. 162; Kacprzak 2015, s. 79, 91, 104.

Wasilij Dmitriewicz Polenow (1844 Petersburg – 1927 Borok k. Tuły)

1571. *Chrystus spotyka Marię Magdalenę*, z cyklu *Z życia Chrystusa*, 1899–1909

Olej, płótno; 140 x 89

Sygn. p. d. (cyrylicą): *W. Polenow*, ndat.

Wł. prywatna

Hist.: wyst. Dom Aukcyjny Ostoya, 15.09.2007

Lit.: Kat. aukcyjny Ostoya 15.09.2007, poz. 3; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

Artysta nieokreślony (pocz. XX w.)

1572. *Portret mężczyzny z rodziny Poznańskich*

Olej, płótno, 47 x 55

Sygn. nieczytelnie

Łódź, wł. prywatna

Lit.: Łódź 1986, s. 17, poz. 32

JÓZEF (OSIP) RICHTER

RZEŻBA

Georg Meyer

1573. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 239

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 94.

Georg Römer1574. *Studium*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 241

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 94.

Victor Rousseau (1865 Feluy – 1954 Forst)1575. *Młodzieniec*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 246

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 94.

Franz von Stuck (1863 Tettenweis – 1928 Tetschen)1576. *Atleta*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 5; Łódź 1916, s. 18, poz. 245

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 34, poz. 94.

KAZIMIERZ ROBOWSKI**Julian Tomaszewski-Bończa (1834 Petersburg – 1920 Nicea)**1577. *Sielanka*

Hist.: 1900 – zakup w Salonie Zygmunta Bartkiewicza

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 95.

1578. *Przed burzą*

Hist.: 1900 – zakup w Salonie Zygmunta Bartkiewicza

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 95.

MICHAŁ ROSICKI**Feliks Nałęcz Cichocki (1861 Warszawa – 1921 Warszawa)**1579. *Pierwsze kroki*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 96.

1580. *Zaloty*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 96.

Franciszek Kostrzewski (1826 Warszawa – 1911 Warszawa)1581. *Lichwiarz*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 96.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851–1917 Kijów)1582. *Krajobraz*

Hist.: wyst. Łódź 1903

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 96.

DAWID ROSENBLATT**Józef Kazimierz Bozdziech (1874 Warszawa – 1905 Kraków)**1583. *Martwa natura – owoce*

Hist.: TZSP 1895 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 30.

Feliks Nałęcz Cichocki (1861 Warszawa – 1921 Warszawa)

1584. **Arab**

Olej, płótno; 21 x 33
Hist.: wyst. TZSP 1888 – wylosowana praca
Lit.: Wiercińska 1969, s. 53.

1585. **Turek**

Olej, płótno; 6 x 9
Hist.: wyst. TZSP 1890 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 54.

JÓZEF ROSENBLATT

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

1586. **W Zakopanem**

Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 12.

Władysław Czechowicz

1587. **Portret Adama Mickiewicza**

Rysunek; 23 x 30
Hist.: wyst. TZSP 1891 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 61; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 97 (podano jako zakup Szai z 1893, błędnie identyfikując autora jako Szymona Czechowicza).

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1588. **Obrazek wschodni**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 97.

Benjamin Gautier

1589. **Kuzynek**

Hist.: wyst. Łódź 1903/2
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 97.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

1590. **Zatruta studnia**

Arch.: AMSŁ 22
Lit.: Jordan 2006, s. 389.

Jan Matejko (1838 Kraków – 1893 Kraków)

1591. **Szkic do obrazu *Sobieski z Wilczkiem***

Hist.: wyst. TZSP 1903 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 227; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 97.

1592. **Abdykacja Jana Kazimierza**, 1892 (szkic do niepowstałego obrazu)

Olej, płótno; 73 x 113
Sygn., dat. l. d.: *Jan Matejko r.p. 1892*
Hist.: Jeszcze w 1894 był w posiadaniu rodziny, wyst. TZSP 1903 – zakupiony przez Józefa Rosenblatta, 1918 notowany w zbiorach Edwarda Rajchera w Wiedniu, 1928 wyst. w Domu Sztuki w Warszawie, 1938 wł. Stefana Steinhagena.
Arch.: AMGB, mpis. nr MGB/SZ/A 13/27 (korespondencja Domu Sztuki do Tadeusza Dobrowolskiego z ofertą obrazu)
Arch.: Boetticher 1891–1901, t. 1, s. 949, poz. 54; Kraków 1893, s. 7, poz. 4; Lwów 1894, s. 28, poz. 109; Tarnowski 1897, s. 352, 426, 515; Gorzkowski 1898, s. 551; Witkiewicz 1912, il. 237; Wiedeń 1918, s. 12, il. 20; Kopera 1929, s. 273; Warszawa 1938/2, s. 18, poz. 78; Treter 1939, il. 371
Lit.: Serafińska 1955, s. 661; Porębski 1961, s. 172; Gintel 1966, s. 451; Wiercińska 1969, s. 227; Meschnik 1988, s. 44; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 97; Sroczyńska 1993, s. 264–265; Straty wojenne 1998, s. 181, poz. 247.

Władysław Skoczylas (1883 Wieliczka – 1934 Warszawa)1593. **Burza w mieście**

Akwarela, papier; 34,5 x 51

Hist.: dar 18.01.1939 M. Rosenblatta do zbiorów MSŁ

Arch.: AMŚL 1, poz. 881; AMŚL2, poz. 1460.

Piotr Stachewicz (1858 Nowosiółki Gościnnie – 1930 Kraków)1594. **Z cyklu: Obrona Częstochowy**

Hist.: wyst. TZSP 1910 – zakupił Maks Rosenblatt

Lit.: Wiercińska 1969, s. 344.

Ludomir Szpadkowski (1855–1908)1595. **Muła**

Olej, 34 x 63

Hist.: wyst. TZSP 1890, TZSP 1891 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 366.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)1596. **Studium**

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 97.

HENRYK SACHS**Juliusz Kossak** (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)1597. **Berek Joselewicz**

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1903

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 210

Lit.: Grajewski 1972, s. 123, poz. 6790; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 99.

1598. **Rekonasans**

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1903

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 211

Lit.: Grajewski 1972, s. 127, poz. 7075; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 99.

Edward Okuń (1872 Wólka Zerzeńska k. Warszawy – 1945 Skierniewice)1599. **Czarna dama**

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup

Arch.: TZSP 1911, s. 41, 55

Lit.: Wiercińska 1969, s. 257; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 230; Biernacka 2004, s. 281, poz. 199–200.

Józef Pankiewicz (1866 Lublin – 1940 La Ciotat / Marsylia)

1600. Brak danych

Akwaforta, papier

Lit.: Wiercińska 1969, s. 266.

Leon Wyczółkowski (1852 Huta Miałkowska – 1936 Warszawa)1601. **Partia krokietu**

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 105.

Franciszek Żmurko (1859 Lwów – 1910 Warszawa)1602. **Toaleta**

Hist.: wyst. 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 191

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 99.

RZEŻBA

Jean Antoine Injalbert (1845 Béziers – 1933 Paryż)

1603. *Wiktoria*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 234

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 99.

IGNACY SACHS

Alfred Friedländer von Malheim (1860 Wiedeń – Wiedeń)

1604. *Napad*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 161

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 100.

Stanisław Masłowski (1853 Włodawa – 1926 Warszawa)

1605. *Kozacy*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 214

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 100.

De la Planche

1606. *Muzyka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 231

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 100.

Stanisław Wolski (1859 Warszawa – 1894 Warszawa)

1607. *Umyślny / Posłaniec*

Hist.: wyst. Salon Krywulca 1883, wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 102

Lit.: Płażewska 1966, s. 415; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 100.

JÓZEF SACHS

Józef Kazimierz Bozdziech (1874 Warszawa – 1905 Kraków)

1608. *Owoce*

Hist.: wyst. TZSP 1899 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 30.

Samuel Hirszenberg (1865 Łódź – 1908 Jerozolima)

1609. *Sjesta sobotnia / Sobotni wieczór / Wieści z Argentyny*, 1890

Olej, płótno, 27,7 x 37

Sygn., dat. l. d.: S. *Hirszenberg/90 a mon ami Bachrach Baree*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/359

Hist.: podarowany przez artystę malarzowi Emanuelowi Bachrach Barée, wyst. TZSP Warszawa 1895, wyst. w Salonie Jana Grodka w Łodzi, Łódź 1916, 1969 zakupiony do zbiorów MSŁ w Salonie Desa w Łodzi

Arch.: „Kraj” 1895, nr 29, s. 11–12; Łódź 1916, s. 17, poz. 237

Lit.: Łódź 1972–1973, poz. 17, il. 18; Zagrodzki 1977, s. 95; Poznań 1978, poz. 119; SAP 1971–, t. 3 (1979), s. 78; Kraków–Warszawa 1989–1990, s. 63, poz. 411; Ładnowska 1990, s. 32; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102; Ładnowska 1994, s. 58; Ładnowska 1996, s. 59; Bazylea 1997, s. 316–319, il. s. 317; Jaworski 2000, s. 67; Malinowski 2000, s. 78, il. 110; Puś 2001, s. 132; Machejek 2004, s. 55, 56; Łódź 2009, s. 94–95, poz. 97, il., Gadowska 2010, s. 62, 91, 108, 131, il.

Johann Jungblut (1860 Saarburg – 1912 Düsseldorf)

1610. *Noc księżycowa*

Hist.: wyst. Łódź 1898, wcześniej wł. Jakubowej Sachsowej, matki Józefa i Ignacego
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 70
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 101.

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

1611. *Batalia*

Hist.: wyst. 1898, wcześniej wł. Jakubowej Sachsowej, matki Józefa i Ignacego
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 208; Łódź 1916, s. 3, poz. 8 (ponownie podany pod poz. 12)
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 101; Jaworski 2000, s. 67.

Stefan Novo

1612. *Straganiarka*

Hist.: wyst. Łódź 1898, Łódź 1916
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 173; Łódź 1916, s. 15, poz. 205
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

Alfonso Perez

1613. *Wśród zieleni*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 154
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

1614. *Przeszkoda w spacerze*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 154
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

Czesław Tański (1863 Olszanka/Małe Pieczyska k. Puszczy Mariańskiej – 1942 Olszanka/Małe Pieczyska k. Puszczy Mariańskiej)

1615. *Noc*

Hist.: wyst. Łódź 1898
Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 142
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

RZEŻBA

Louis Léopold Chambard (1811 Paryż – 1895 Paryż)

1616. *Ponad siły*

Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 244.

Józef Mojżesz Gabowicz (1862 Kolno – 1939 Warszawa)

1617. *Ostatnia kropla*, 1902

Brąz, odlew, cyzelowanie; 57 x 36 x 48
Sygn., dat. d.: J. Gabowicz / 1902, odlew br. Łopieńskich Warszawa
Wł. prywatna, dawniej Warszawa, MNW, nr inw. MNW 189348
Hist.: wyst. TZSP 1902, Łódź 1916, od 1953 w zbiorach MNW jakp depozyt sądowy, 2004 zwrócony właścicielom
Arch.: „Kraj” 1904, s. 3, il., „Życie i Sztuka” 1905, nr 30, s. 5; Łódź 1916, s. 18, poz. 251; Łoza 1938, s. 187
Lit.: Warszawa 1962/3, s. 467–69, poz. 1375; Wiercińska 1969, s. 86, SAP 1971–, t. 2 (1975), s. 261, Grajewski 1972, s. 77, poz. 3880; Warszawa 1973, s. 80, poz. 252; Warszawa 1978/1, poz. 6; Warszawa 1989, s. 24; Warszawa 1993, s. 28, poz. 46; Łódź 1994, s. 37, poz. 44, il.

Felix Pardo de Tavera (1859 Manila – ?)

1618. *C'est moi*, 1890

Brąz, cyzelowany, patynowany; wys. 28

Sygn., dat. na podstawie cokołu p. d.: *F. P. de Tavera / 1890*, nap. na cokole: *C'est moi!*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 233

Lit.: Thieme, Becker 1907–1950, t. 25 (1931), s. 228; Bénézit 1966, t. 6, s. 567; Mackay 1977, s. 367; Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

Thillmani

1619. *Kokietka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 230

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

SCHEIBLEROWIE

ANNA SCHEIBLER

Bronisław Gembarzewski (1872 Petersburg – 1941 Warszawa)

1620. *Ulan i Huzar*

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 105.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków) i **Julian Fałat** (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1621. *Palenie sztandarów*, npn. 1898

Hist.: wyst. Łódź 1903/2

Lit.: Grajewski 1972, s. 130, poz. 7271; Kossak 1985, t. 1, s. 391, 432; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 105; Klemantowicz 2009, s. 130.

Władysław Ślewiński (1856 Białynin k. Mikołajewa – 1918 Paryż)

1622. *Morze*

Hist.: TZSP 1910 – wylosowana praca

Lit.: Wiercińska 1969, s. 374; Jordan 2006, s. 389.

KAROL WILHELM SCHEIBLER II

Józef Brandt (1841 Szczeczeszyn – 1915 Radom)

1623. *Tabor / Powrót spod Wiednia*, 1869

Olej, płótno; 43,5 x 79,5

Sygn., dat. p. d.: *Józef Brandt / 1869*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SP/M/206

Hist.: 1869 zakupiony do zbiorów cesarza Franciszka Józefa, wyst. Łódź 1916, od 1953 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 852; AMSŁ 11, poz. 1869; AMSŁ 12, poz. 852; Łódź 1916, s. 3, poz. 1

Lit.: Łódź 1956/1, il.; Łódź 1957, s. 34, 55–56, il.16; Derwojed 1969, s. 20, il. 3; SAP 1971–, t. 1(1971), s. 228; Sowińska 1984, s. 30, il. s. 25; Malinowski 1987, s. 87, 119, 123, 125, il. 100; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 106; Pytlas 1994, s. 247; Olchowska-Schmidt 1996, s. 14, 23, il. s. 36–37; Palacz 1997, s. 76; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Bühler 1998, s. 111; Jaworski 2000, s. 67; Krzysztofowicz-Kozakowska, Stoloł 2000, s. 207, il. 288; Malinowski 2003, s. 183–184, 188; 111 dzieł 2004, s. 40–41, il.; Bernat 2007, s. 59, il. s. 53; Suwałki 2005, s. 154, poz. 21, il. s. 128; Katowice 2006, il. 2; Łódź 2009, s. 78–79, poz. 30, il. 19; Poznań 2010, s. 19, 284, poz. 4, il.; Kacprzak 2012/2, s. 214, il.; Łódź 2012, s. 62, il.; Kraków 2014, poz. II.5, s. 481, il.

Julian Fałat (1853 Tuligłowy – 1929 Bystra)

1624. *Odpozynek naganki*

Hist.: Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 2, 14; Łódź 1916, s. 3, poz. 3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 106; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67.

Wojciech Kossak (1856 Paryż – 1942 Kraków)

1625. *Śmierć Ludwika Ferdynanda pod Saalfeld*, 1900

Olej, płótno; 200 x 400

Hist.: malowany od marca do listopada 1900 sprzedany za 8000 rubli, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 17

Lit.: Olszański 1976, s. 23; Kossak 1985, t. 1, s. 552–553, 575; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 106; Pytlas 1994, s. 252; Jaworski 2000, s. 67; Klemantowicz 2009, s. 127, 129.

1626. *Bitwa pod Etoges*, 1913

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 17

Lit.: Olszański 1976, s. 23; Kossak 1985, t. 2, s. 122, 125; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 106; Pytlas 1994, s. 252; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67; Klemantowicz 2009, s. 127, 129, 130.

Józef Rapacki (1871 Warszawa – 1929 Olszyna k. Skierniewic)

1627. *O wschodzie słońca / Krajobraz / Krajobraz zimowy*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 21.

Georg Karl Schweninger Młodszy (1854 Wiedeń – 1903 Wiedeń)

1628. *Wspomnienie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 3, poz. 13

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 106; Jaworski 2000, s. 67.

Henryk Siemiradzki (1843 Pieczeniogi k. Charkowa – 1902 Strzałkowo k. Częstochowy)

1629. *Kuszenie św. Hieronima*, ok. 1886

Olej, płótno; 74,5 x 179,5

Sygn. l. d.: *H. Siemiradzki / Roma*, ndat.

Wł. prywatna

Hist.: wyst. Rzym 1887, Kraków 1888, Petersburg 1889, Berlin 1891, Kraków 1892, Moskwa 1895, Łódź 1916, wyst. w Domu Aukcyjnym Rynek Sztuki, 20.09.2009

Arch.: „Tygodnik Ilustrowany” 1895, nr 26, s. 422, il. 416; Świeykowski 1905, s. 142, 504; Lewandowski 1904, il. po s. 106; Łódź 1916, s. 3, poz. 9

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 106; Małagowski, Michalska, Pawlak 1998, s. 26; Jaworski 2000, s. 67; Kat. aukcyjny Rynek Sztuki 20.09.2009, poz. 72; Kacprzak 2012/2, s. 215, il.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1630. *Przed deszczem*

Hist.: wyst. TZSP 1898 – zakup

Lit.: Wierciński 1969, s. 172.

NIEZIDENTYFIKOWANI SCHEIBLEROWIE

Leopold Horowitz (1838 Rozhanove koło Koszyc – 1917 Wiedeń)

1631. *Portret*

Hist.: obraz poddany został konserwacji na zlecenie Jadwigi Scheiblerowej przez dra Stefana Kopcińskiego w 1938 roku;

Arch.: APŁ, ZSch, sygn. 5743 (rachunki za konserwację obrazów)

Lit.: Łódź 1986, s. 11; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 107.

Edward Kokoszko (1900 Izdebno k. Grodziska Mazowieckiego – 1962 Warszawa) wg **L. Grafa**

1632. *Portret Karola Scheiblera*

Olej, płótno

Sygn. p. d.: *d'apres L. Graf, Edward Kokoszko*, ndat.

Łódź, APŁ

Hist.: obraz wydzielony został w 1953 roku z zespołu akt Zjednoczonych Zakładów Włókienniczych K. Scheiblera i L. Grohmana, przydzielony do V oddziału Archiwum miasta Łódź przez Annę Rynkowską.

Alicja (Klotylda Alicja) Nowińska (1853 Wronowo k. Krotoszyna – 1908 Berlin) wg nieokreślonego artysty

1633. **Portret Christophora Scheiblera**, 1904

Olej, płótno; 78 x 70

Sygn., dat. p. d.: *copit. A. Nowińska 1904*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/429

Hist.: pochodzi z Kwietna (Blumenrode) letniej rezydencji Scheiblerów, od 3.03.1953 w zbiorach MŚL, przekazany przez Adama Jurasa ze wsi Maciejowice k. Lwówka Śląskiego

Arch.: AMSŁ 11, poz. 1805; AMSŁ 12, poz. 814

Lit.: Łódź 1986, s. 17, poz. 31.

Fritz Paulsen (1838 Schwerin – 1898 Berlin)

1634. **Portret**

Hist.: 1938 – obraz poddany został konserwacji na zlecenie Jadwigi Scheiblerowej przez Stefana Kopcińskiego

Arch.: APŁ ZSch, sygn. 5743

Lit.: Łódź 1986, s. 11; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 107, Pytlas 1994, s. 252.

Albert Rachner (1837 Trommelort ob. Bębniak k. Poznania – 1900 Wrocław)

1635. **Popiersie Karola Scheiblera**, 1881

Alabaster; 65 x 50 x 28

Sygn., dat. z tyłu: *Rachner 1881*

Łódź, CMW, nr inw.: 1710/H/85

Lit.: Łódź 1986, s. 17, poz. 5, Łódź 2004, s. 21; Kacprzak 2012/4, s. 155; Kacprzak 2015, s. 75, 87, 100.

Józef Simmler (1823 Warszawa – 1868 Warszawa)

1636. **Portret**

Arch.: APŁ ZSch sygn. 5743

Lit.: Łódź 1986, s. 11; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 107.

Artysta nieokreślony

1637. **Portret**

Hist.: 1938 – obraz poddany został konserwacji na zlecenie Jadwigi Scheiblerowej przez dra Stefana Kopcińskiego

Arch.: APŁ, ZSch sygn. 5743.

Artysta nieokreślony (Włochy, 2. poł. XVIII w.)

1638. **Edukacja Marii / Św. Anna z Marią**

Olej, płótno; 16 x 12,5 (obcięty)

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/338

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, podarowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

RZEMIOSŁO ARTYSTYCZNE / SZTUKA UŻYTKOWA

Firma Bracia Łopieńscy (Warszawa, 1862 –)

1639. **Puszka cylindryczna z pokrywą**, XIX/XX w.

Mosiądz, częściowo złocony, odlew cyzelowany; 3,2 x 6,2 (śred.)

Sygn.: *Br. Łopieńscy/ Warszawa*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/888

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, podarowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo

Lit.: Łódź 1994, s. 30, poz. 24.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

1640. **Żelazko – zabawka**, XIX/ XX w.

Blacha; 8,5 x 10 x 4,8

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/887

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, podarowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

1641. **Przyborek do cygar: taca oraz cztery różne pojemniki**, XIX/XX w.

Mosiądz, odlew, grawerowanie, moletowanie, patynowanie; taca: 3 x 44 x 25, pojemnik: 12,5 x 9,7 (śred.), pojemnik: 10 x 7,5 (śred.), pojemnik: 6,5 x 9,8 (śred.), pojemnik: 7 x 4,8 (śred.)

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/882/1–5

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (XIX/XX w.)

1642. **Torebka balowa**, początek XX w.

Metal; dł. 13 (z łańcuszkiem 28) x 11

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/892

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (Frankfurt nad Menem, XIX/XX w.)

1643. **Pudełko na karty do pasjansa oraz dwie talie kart**, XIX/XX w.

Drewno, skóra, tektura; pudełko: 3,8 x 12 x 8,3, karty: 5,5 x 3,8

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/891

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (Austria, XX w.)

1644. **Przyrząd do czyszczenia cygarniczki**, pocz. XX w.

Mosiądz, odlew, cyzelowanie; dł. 6,8

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/883

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (XX w.)

1645. **Pojemnik w kształcie kolumny**, pocz. XX w.

Mosiądz, odlew, cyzelowanie, patynowanie; 7 x 3,8 x 3,8

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/884

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (XX w.)

1646. **Zapalniczka w kształcie naboju**, pocz. XX w.

Metal, odlew, cyzelowanie; 8 x 2,2 (śred.)

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/885

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

Nieokreślona wytwórnia (XX w.)

1647. **Nożyczki do przycinania cygar**, pocz. XX w.

Metal, odlew, cyzelowanie; 6 x szer. 4,4

Nsygn., ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/RA/886

Hist.: od 18.10.1995 w zbiorach MŚL, подарowany przez Mirę i Herberta Chrystmanów z Sao Paulo.

SCHWEIKERTOWIE**OSKAR SCHWEIKERT****Andreas Achenbach (1815 Kassel – 1910 Düsseldorf)**

1648. **Morze**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 161; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108 Jaworski 2000, s. 67.

Julius Anton Adam (1852 Monachium – 1913 Monachium)

1649. **Koty**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 160; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Hans von Bartels (1856 Hamburg – 1913 Monachium)

1650. **Godzina gawędy**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 151; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Adolf (Constantin) Baumgartner-Stoiloff (1850 Linz - 1914 Wiedeń)

1651. **Przewóz złota przez Syberię**

Olej, płótno

Łódź, wł. prywatna.

Wilhelm Beckmann

1652. **Głowa kobieca**

Hist.: zakupiony TZSP 1905

Lit.: Wiercińska 1969, s. 443.

Władysław Czachórski (1850 Lublin – 1911 Monachium)

1653. **Dama**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 166; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 443

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Franz von Defregger (1835 Stronach w Tyrolu – 1921 Monachium)

1654. **Studium**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 147 (zapewne omyłkowo podany powtórnie pod poz. 157); Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

José Gallegos y Arnosa (1857–1917)

1655. **Lektura**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 163; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Eduard von Gebhardt (1838 Johannis – 1925 Düsseldorf)

1656. **Zmartwychwstanie Łazarza**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 165; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Eduard von Grützner (1846 Grosskarlowitz – 1925 Monachium)

1657. **Falstaff**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 158; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

1658. **Kardynał**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 162; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Franz von Lenbach (1836 Schrobenhausen – 1904 Monachium)

1659. *Studium (Portret kobiety)*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 23; Łódź 1916, s. 12, poz. 149; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Gabriel Cornelius von Max (1840 Praga – 1915 Monachium)

1660. *Bibliotekarz (małpy)*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 28; Łódź 1916, s. 12, poz. 153; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Edward Okuń (1872 Wólka Zerzeńska k. Warszawy – 1945 Skierniewice)

1661. *Pożegnanie*

Hist.: wyst. TZSP 1906 – zakupił Oskar Schweikert

Arch.: TZSP 1906, s. 22

Lit.: Wiercińska 1969, s. 255; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108; SAP 1971–, t. 6 (1998), s. 230; Biernacka 2004, s. 273, poz. 137; Jordan 2006, s. 325.

Franz Roubaud (1856 Odessa – 1928 Monachium)

1662. *Czerkies*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 155

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Franz von Stuck (1863 Tettenweis – 1928 Tetschen)

1663. *Główka*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 154; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108; Jaworski 2000, s. 67.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1664. *Sanna*

Wł. pryw., daw. Łódź, MŚL

Hist.: wyst. Łódź 1916, do 12.05.1947 w zbiorach MŚL, oddany w drodze wymiany z Tadeuszem Wierzejskim za obraz Paula Signaca *Widok Złotego Rogu w Konstantynopolu*

Arch.: CMW–album 1916, s. 12; AMSŁ 12, poz. 407; AMSŁ 15; Łódź 1916, s. 12, poz. 167; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 443;

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Heinrich von Zügel (1850 Murrhardt – 1941 Monachium)

1665. *Przed burzą*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 12, poz. 159; Chwalewik 1926–1927, t. 1, s. 442

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108; Jaworski 2000, s. 67.

SCHWEIKERTOWIE

LUDWIK SCHWEIKERT

Apoloniusz Kędzierski (1861 Suchedniów – 1939 Warszawa)

1666. *Skraj lasu*

Hist.: wyst. TZSP 1907 – zakup 1908

Lit.: Wiercińska 1969 s. 148.

Tadeusz Noskowski (1876 Konstancja – 1932 Warszawa)

1667. **Zima**

Hist.: wyst. TZSP 1907 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 251.

1668. **Brzózki na wiosnę**

Hist.: wyst. TZSP 1907 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 251.

Antoni Piotrowski (1853 Nietulisko Duże k. Kunowa – 1924 Warszawa)

1669. **Bili się cyganie na tej polanie**

Hist.: wyst. TZSP 1907 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 285; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Józef Ryszkiewicz (1856 Warszawa – 1925 Warszawa)

1670. **Chłopka**

Hist.: wyst. TZSP 1906 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 325; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Stanisław Florian Sawiczewski (1866–1943)

1671. **Kłomb z malwami**

Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 328.

Marian Trzebiński (1871 Gąsina k. Kalisza – 1942 Warszawa)

1672. **Kantor**

Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 388.

1673. **Ratusz**

Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 388.

1674. **Joppengasse z widokiem na kościół P. Marii**

Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 388.

Alfred Wierusz-Kowalski (1849 Suwałki – 1915 Monachium)

1675. **Wesołe kumoszki**

Hist.: wyst. TZSP 1908 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 171; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

Feliks Michał Wygrzywalski (1875 Przemyśl – 1944 okolice Rzeszowa)

1676. **Procesja**

Hist.: wyst. TZSP 1906 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 419; Grajewski 1972, s. 314, poz. 18900; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

RZEŻBA

Teodor Rygier (1841 Warszawa – 1913 Rzym)

1677. **Sztuka**

Brąz
Hist.: wyst. TZSP 1909 – zakup
Lit.: Wiercińska 1969, s. 323; Strzałkowski 1991, s. 36, poz. 108.

ROBERT SCHWEIKERT

Tadeusz Cieślewski (ojciec) (1870 Warszawa – 1956 Warszawa)

1678. *Warszawa – tryptyk*

Akwarela, papier

Hist.: zakupiony w listopadzie 1912 roku podczas wystawy jesiennej w Salonie przy Piotrkowskiej 113

Arch.: „Rozwój”, nr 273, 1912, s. 3

Lit.: Gadowska 2010, s. 83.

NIEOKREŚLENI SCHWEIKERTOWIE

Nieokreślony warsztat (Wiedeń, XIX w.)

1679. *Stolik z miniaturami słynnych kobiet*, kon. XIX w.

Drewno złocone, blat drewniany z miniaturami na porcelanie i złoconiami; 75 x śred. 70

Sygn. na odwrocie środkowej miniatury – niezidentyfikowany znak manufaktury

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/35

Hist.: od 24.03.1947 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMŚŁ 8, poz. 90 AMŚŁ 12, poz. 2246.

Nieokreślony warsztat (XIX/XX w.)

1680. *Komoda w stylu Ludwika XV*, XIX/XX w.

Okładzina mahoniowa, płyta marmurowa, okucia z brązu; 122 x 175 x 85

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SU/Meb/36

Hist.: od 20.03.1947 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMŚŁ 8, poz. 146; AMŚŁ 12, poz. 2247

Lit.: Łódź 1986, s. 20, poz. III/13.

KAROL BERNARD STEINERT

Artysta nieokreślony

1681. *Widok fabryki Steinerta przy Piotrkowskiej w 1862 roku*

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 38, poz. 124.

ARON TORUŃCZYK

Carlo Brancaccio (1861 Neapol – 1920 Neapol)

1682. *Ulica w Neapolu*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 152

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 38, poz. 128.

Walter Moras (notowany 1876 – 1910 w Berlinie)

1683. *Noc księżycowa*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 148

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 38, poz. 128.

Eduardo Saporetti (1865 Bagnacavallo – 1909 Bellaria)

1684. *Neapolitanka*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 195

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 35, poz. 102.

JÓZEF URBANOWSKI (KOLEKCJA RODZINY URBANOWSKICH)

Kazimierz Alchimowicz (1840 Dziembrów – 1916 Warszawa)

1685. **Ruiny**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 18; Łódź 1916, s. 16, poz. 224

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Walery Brochocki (1847 Włocławek – 1923 Warszawa)

1686. **Przed karczmą**

14 x 13

Hist.: wyst. TZSP 1888 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 35.

Julian Chmielewski (1868 Słodowiec k. Warszawy – 1934 Łopianka k. Węgrowa)

1687. **Studium**

Hist.: wyst. TZSP 1900 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 51.

1688. **Portret Antoniego Urbanowskiego**, ok. 1914

Olej, płótno; 132 x 92

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 1.

1689. **Portret Antoniego Urbanowskiego** (syna Józefa), 1922

Olej, płótno; 132 x 92

Sygn., dat. l. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 2.

Tadeusz Cieślewski (ojciec) (1870 Warszawa – 1956 Warszawa)

1690. **Targ na Starym Mieście**

Akwarela, papier

Sygn.

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 27; Łódź 1916, s. 14, poz. 198

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Stefan Dąbrowski (1849 Warszawa – 1909 Nałęczów)

1691. **Tatry**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 14, poz. 191

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Józef Ejsmond (1862 Skrzynne k. Przysuchy – 1937 Warszawa)

1692. **Artyleria konna**

Olej; 33 x 21

Hist.: wyst. TZSP 1887 – zakup TZSP 1888

Lit.: Wiercińska 1969, s. 77; SAP 1971–, t. 2 (1975), s. 180.

Jan Klepiński (1872 Łódź – 1913 okolice jez. Como)

1693. **Wschód księżycy / Wieczór**, 1903

Olej, płótno; 101,5 x 160,5

Sygn., dat. l. d.: *J. Klepiński / 903*

Łódź, MSŁ, nr inv.: MS/SP/M/118

Hist.: wyst. TZSP 1904, TPSP Kraków 1904, od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 5, poz. 156; AMSŁ 12, poz. 567; Świeykowski 1905, s. 236; Łódź 1916, s. 13, poz. 188

Lit.: Wiercińska 1969, s. 152; SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 11; Łódź 1977, s. nlb., poz. 18; Warszawa 1979–1980, poz. 507; Piotrków Trybunalski 1992, poz. 8; Włocławek 1993/1, poz. 9; Warszawa 1996/1, s. 284, poz. IX/ 47, il. 307; Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Warszawa 2007, s. 158, il.; Łódź 2009, s. 100, poz. 119, il.; Poznań 2010, s. 274, 319, poz. 168, il.

Juliusz Kossak (1824 Wiśnicz – 1899 Kraków)

1694. *Rycerz*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 14, poz. 193

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Jaworski 2000, s. 67; Skrzydło 2007, s. 101.

Franciszek Łubieński (1874 lub 1875 Łódź – 1925 Warszawa)

1695. *Jabłonie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 189

Lit.: SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 190; Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Jaworski 2000, s. 67.

Jacek Malczewski (1854 Radom – 1929 Kraków)

1696. *Błędne koło*, szkic

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 14, poz. 192

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Jaworski 2000, s. 67; Jordan 2006, s. 389; Skrzydło 2007, s. 101.

Józef Urbanowski (1875 Łódź – 1952 Łódź)

1697. *Scena batalistyczna*, 1891

Tusz, piórko, papier; 19 x 13,5

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 23.

1698. *Myśliwy*, 1891

Tusz, piórko, papier; 13,5 x 16

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 24.

1699. *Scena z Fausta (Faust, Mefistofeles, Małgorzata w gospodzie)*, 1891

Tusz, pióro, akwarela, papier; 12 x 9,2

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 25.

1700. *Sudium chłopca*, ok. 1892

Ołówek, węgiel, kreda, papier szarobłękitny; 19,5 x 15

Sygn. śr. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 1.

1701. *Sudium trójki całujących się dzieci*, 1892

Ołówek, papier; 14,8 x 19,5

Sygn., dat. p.d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 2.

1702. *Sudium starca palącego fajkę*, 1892

Tusz, piórko, papier; 21,8 x 16,4

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 4.

1703. **Sudium głowy młodej dziewczyny**, 1892

Tusz brązowy, piórko, papier; 17,2 x 14,3

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 5.

1704. **Portret damy w turbanie z egretą**, 1892

Ołówek, papier; 17,2 x 13,7

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 6.

1705. **Sudium portretowe damy w balowej sukni z wachlarzem**, 1892

Ołówek, papier; 18,5 x 14,5

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 7.

1706. **Sudium portretowe kobiety w muślinowym szalu**, 1892

Ołówek, papier; 18 x 14

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 8.

1707. **Sudium twarzy kobiecej zwróconej w prawo**, 1892

Ołówek, papier; 18,2 x 13,9

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 9.

1708. **Popiersie kobiety w perłach**, 1892

Ołówek, papier; 20 x 14,2

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 10.

1709. **Sudium głowy kobiecej w tiulowym czepku**, ok. 1892

Ołówek, tusz, piórko, lawowanie, papier; 19,7 x 11,5

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 11.

1710. **Popiersie młodej kobiety z profilu**, ok. 1892

Tusz brązowy, piórko, lawowanie, papier; 17,2 x 10,4

Sygn. śr. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 12.

1711. **Popiersie młodej kobiety w stroju orientalnym**, 1892

Tusz brązowy, piórko, lawowanie, papier; 20,5 x 14,9

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 13.

1712. **Sudium modlącej się staruszki**, 1892

Ołówek, papier; 17,1 x 12,3

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 14.

1713. **Dziewczyna z kogutem**, 1892

Tusz, piórko, papier; 13 x 8,3

Sygn., dat. p. d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 27.

1714. **Studium brodatego mężczyzny w żupanie**, 1892

Olówek, papier; 17 x 8,2
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 28.

1715. **Mały kominarczyk**, 1892

Tusz, piórko, lawowanie, papier; 18,7 x 13,8
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 32.

1716. **Konie na padoku**, 1892

Tusz, piórko, akwarela, papier; 7,5 x 12,7
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 34.

1717. **Chłopiec kuchenny z kuflem piwa**, 1893

Olówek, papier; 19,2 x 10,8
Sygn., dat. l. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 15.

1718. **Smutny Amor**, 1893

Olówek, papier; 17 x 10,6
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 17.

1719. **Studium portretowe niemowlęcia pijącego mleko**, 1893

Olówek, papier; 17 x 8,2
Sygn. p. d., dat. l. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 29.

1720. **Hebe**, 1893

Olówek, papier; 19 x 10,8
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 33.

1721. **Studium portretowe trójki dzieci**, 1893

Tusz czerwony, piórko, akwarela, papier; okrąg, śred. 8
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 35.

1722. **Sudium twarzy brodatego mężczyzny**, l. 90. XIX w.

Olówek, papier szarobłękitny; 19,5 x 14,3
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 3.

1723. **Sudium postaci alegorycznej (Gniew)**, l. 90. XIX w.

Tusz brązowy, piórko, papier; 17,6 x 15
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 16.

1724. **Sudium twarzy wąsatego szlachcica**, l. 90. XIX w.

Olówek, papier; 11 x 12
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 18.

1725. **Sudium śmiejącego starca**, l. 90. XIX w.
Tusz, pióro, lawowanie, papier; 8,2 x 9,1
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 19.
1726. **Sudia dwóch twarzy kobiecych i Amora całującego Psyche**, l. 90. XIX w.
Tusz, pióro, lawowanie, akwarela, papier; 10,8 x 19,2
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 20.
1727. **Krajobraz z rzeką**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 17,8 x 11,3
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 21.
1728. **Sudium siedzącego mężczyzny**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 9,2 x 9,1
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 154, poz. 22.
1729. **Alegoria malarstwa**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 17 x 12,6
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 16.
1730. **Atrybuty sztuki**, l. 90. XIX w.
Tusz, piórko, papier; 9,7 x 16,4
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 30.
1731. **Studium portretowe dziecka**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 17 x 14,1
Sygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 31.
1732. **Fryderyk II von Hohenzollern zw. Wielkim na koniu**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 16 x 9,4
Nsygn.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 37.
1733. **Studium głowy młodej dziewczyny**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 10 x 10,2
Nsygn.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 38.
1734. **Dziewczyna z amforą**, l. 90. XIX w.
Ołówek, tusz, piórko, papier; 13,2 x 10,8
Nsygn.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 39.
1735. **Studium dwóch bosonogich dziewczynek**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 9,8 x 6,8
Nsygn.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 40.

1736. **Pisklęta**, l. 90. XIX w.
Ołówek, tusz, piórko, papier; 7,3 x 7,3
Nsygn. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 42.

1737. **Zabawa amorków**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 11 x 19
Nsygn.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 43.

1738. **Studium dziewczyny w stroju krakowskim**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier; 17,3 x 10,6
Sygn. śr. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 44.

1739. **Studium głowy Madonny wg obrazu Sandra Botticellego**, l. 90. XIX w.
Ołówek, papier
Nsygn.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 45.

1740. **Studium portretowe żony artysty – Zofii w stroju nocnym czytającej książkę**, 1915
Ołówek, papier; 20,4 x 26
Sygn., dat. p. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 36.

1741. **Chłopiec z kogutem wg rzeźby Boetosa i studia chłopców**, 1915
Ołówek, papier; 22,5 x 17,6
Sygn., dat. l. d.
Wł. prywatna
Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 41.

Maria Nostitz-Wasilkowska (1858 Halin k. Płocka – 1922 Warszawa)

1742. **Studium**
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 14, poz. 200
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Kazimierz Pietras (1870 Warszawa – 1909 Warszawa)

1743. **Z okolic Fiume**
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: CMW–album 1916, s. 18; Łódź 1916, s. 16, poz. 223
Lit.: SAP 1971–, t. 7 (2003), s. 134; Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Piotr Stachewicz (1858 Nowosiółki Gościnnie – 1930 Kraków)

1744. **Zbieranie kwiatów**
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: CMW–album 1916, s. 18; Łódź 1916, s. 16, poz. 221
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Skrzydło 2007, s. 101.

Jan Stanisławski (1860 Olszana na Ukrainie – 1907 Kraków)

1745. **Krajobraz**
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 14, poz. 197
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Jaworski 2000, s. 67.

Jan Styka (1858 Lwów – 1925 Rzym)1746. **Rycerz**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 190

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131, Jaworski 2000, s. 67.

Roman Szwojnicki (1845 Rody pod Krekenawą (Krakinowem) na Litwie – 1915 Rody pod Krekenawą (Krakinowem) na Litwie)1747. **Rycerz XVI wieku**

Olej; 32 x 41

Hist.: wyst. TZSP 1888, TZSP 1889 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 369.

Franciszek Wastkowski (1843 Warszawa – 1900 Warszawa)1748. **Z Kazimierza**

Olej, płótno; 31 x 46

Hist.: wyst. TZSP 1888 – zakup

Lit.: Wiercińska 1969, s. 397; Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Eugeniusz Wrzeszcz (1851 – 1917 Kijów)1749. **Krajobraz**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 13, poz. 187

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Jan Wysocki (1873–1960)1750. **Scena marynistyczna**, 1897

Olej, płótno; 17 x 11,5

Sygn., dat. p.d.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 155, poz. 1.

1751. **Studium**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 14, poz. 195

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Artysta nieokreślony (czynny w Monachium XIX/XX w.)1752. **Portret Józefa Urbanowskiego**, l. 90. XIX w.

Olej, płótno; 85 x 115

Sygn. nieczytelnie, ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 1.

Artysta nieokreślony1753. **Św. Cecylia**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 25; Łódź 1916, s. 14, poz. 194

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

1754. **Św. Magdalena**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 25; Łódź 1916, s. 14, poz. 199

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

Artysta nieokreślony1755. **Król Warneńczyk**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: CMW–album 1916, s. 27; Łódź 1916, s. 14, poz. 196

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131.

RZEŻBA**Jan Antoni Biernacki** (1879 Warszawa – 1930 Otwock)1756. **Wielbłądy / Karawana Antonińska**, 1909–1910

Brąz, 46 x 40 x 51

Sygn.: *J. Biernacki*, ndat., nap.: *Br. Łopieńscy / Warszawa*

Warszawa, MNW, nr inw.: 231475

Hist.: wyst. TZSP 1911, wylosował Bolesław Gieryng; wyst. Łódź 1916

Arch.: TZSP 1910, s. 29; TZSP 1930, s. 13; CMW–album 1916, s. 2, 3, 5; Łódź 1916, s. 18, poz. 243; Warszawa 1932, s. 6, 10, poz. 21

Lit.: Warszawa 1962/3, t. 2, s.470, poz. 1382; Dobrowolski 1963, s. 146, il. 85; Wiercińska 1969, s. 22; SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 165; Warszawa 1973, s. 61, poz. 171; Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Kacprzak 2013/1, il. 6.

Anastazy Lepła (1871 Sieradz – 1949 Paryż)1757. **Autoportret**, 1896

Brąz; wys. 44,5

Sygn., dat. na podstawie: *Lepła / Anastazy/ 1896*

Warszawa, MNW, nr inw.: 158209

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 250

Lit.: SAP 1971–, t. 5 (1993), s. 48; Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Strzałkowski 2005, s. 61; Łódź 2006, s. 75, poz. IV/11; Jordan 2006, s. 362, 363, il.

1758. **Amor z girlandą kwiatów** (podstawa do patery lub lampy), 1896

45 x 12 (śred.)

Sygn., dat. na podstawie

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 3.

1759. **Akt kobiecy**, l. 90. XIX w.

Brąz, marmur, 46 x 9 (śred.)

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 2.

1760. **Popiersie Julii z Budkowskich Urbanowskiej (żony Antoniego, matka Józefa**

Gips patynowany na brąz, 40 x 32

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 1.

1761. **Portret**

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 247

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 131; Strzałkowski 2005, s. 61.

Antoni Urbanowski (1853 Bolesławiec k. Wielunia – 1908 Łódź)1762. **Paterna na wizytówce z figurkami kaczek**, XIX/ XX w.

Marmur, brąz, śred. 27,5

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna

Lit.: Grzejszczak 2013, s. 153, poz. 2.

ZYGMUNT WEINREB

Wacław Pawliszak (1866 Warszawa – 1905 Warszawa)

1763. *Hetman Rzewuski*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 164

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

1764. *Ałusza / Autsza*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 19

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

1765. *Na posterunku*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 203.

Leopold Pilichowski (1896 Piła k. Sieradza – 1933 Londyn)

1766. *Las*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 112

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

Władysław Podkowiński (1866 Warszawa – 1895 Warszawa)

1767. *Huzar*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 5

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

Józef Ryszkiewicz (1856 Warszawa – 1925 Warszawa)

1768. *Przeszkoda w drodze*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 89

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

Maurycy Trębacz (1861 Warszawa – 1941 Łódź)

1769. *Na płocie*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 92

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

1770. *Wesołe marzenia*

Hist.: wyst. Łódź 1898

Arch.: Łódź 1898, s. nlb., poz. 65

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 132.

WŁADYSŁAW WŚCIEKLICA

MALARSTWO I RYSUNEK

Teodor Axentowicz (1859 Braşov – 1938 Kraków)

1771. *Oberek*

Hist.: wyst. Łódź 1929/3

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Robert Fowler (1853/54 Anstruther k. Firth of Forth – ?)

1772. *Na tropie*

Hist.: wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 16, poz. 220 (omyłkowo podany ponownie pod poz. 226, jako Henri Fouler)
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 135.

Michał Gorstkin Wywiórski (1861 Warszawa – 1926 Warszawa)

1773. *Stóg siana*
Hist.: wyst. Łódź 1929/3
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

I. Jasiński

1774. *Chmury*
Hist.: Łódź 1929/3
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20.

Irena Łuczicka vel. Łuczyńska-Szymanowska

1775. *Stara studnia*
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: CMW–album 1916, s. 18; Łódź 1916, s. 16, poz. 225
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 135; Jaworski 2000, s. 67.

Otto Pippel (1878 Łódź – 1960 Planegg k. Monachium)

1776. *Wrzosowisko*
akwarela, papier
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 16, poz. 228
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 135 (błędna identyfikacja); Jaworski 2000, s. 67; Strzałkowski 2005, s. 85; Kacprzak 2006/5, s. 189; Kacprzak 2007/1, s. 124.

1777. *Fiołki*
Wł. prywatna.

Włodzimierz Tetmajer (1862 Harkłowa k. Nowego Targu – 1923 Kraków)

1778. *Matka Boska Zielna / Świącone / Święcenie ziela*, npn. 1902
Hist.: 1902 był własnością dra Władysława Trepki, wyst. TZSP, Warszawa 1908–1909, wyst. Łódź 1916, Łódź 1929/3
Arch.: CMW–album 1916, s. 18; Jaroszyński 1902, s. nlb., il.; „Świat” 1908, nr 2, s. 5; Łódź 1916, s. 16, poz. 222
Lit.: Grajewski 1972, s. 290, poz. 17372; Strzałkowski 1991, s. 20, 39, poz. 135; Jaworski 2000, s. 67; Pranke 2003, s. 94, il. 1 (jako *Święcenie ziela*).

Kazimierz Wasilkowski (1860 Lublin – 1934 Warszawa)

1779. *Egzotyczna*
Hist.: wyst. Łódź 1916
Arch.: Łódź 1916, s. 16, poz. 219
Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 135.

RZEŻBA

Stanisław Czarnowski (1872 Wieluń – 1919 Kalisz)

1780. *Silacz / Mocarz / Precz z drogi!, Z drogi!*, 1908
Brąz; wys. 268
Sygn., dat.: *St. Czarnowski Berry, 1908 / Cire perue fondu par L. Gatti*
Hist.: 1914 wylosowana przez P. Kotowskiego w TZSP, Warszawa, wyst. Łódź 1916, Łódź 1929/3
Arch.: „Tygodnik Ilustrowany” 1908, nr 31, s. 617, 628–629; „Świat” 1909, nr 24, s. 3; „Świat” 1909, nr 50, s. 12; „Miesiąc Ilustrowany” 1913, nr 5, s. 372; „Wieś Ilustrowana” 1914, nr 3, s. 19; Łódź 1916, s. 18, poz. 238; „Biesiada Literacka” 1917, s. 221; „Kurier Warszawski” 1919, nr 226, s. 9; Warszawa 1925, s. 23, poz. 11; Warszawa 1933, s. 31, poz. 5008
Lit.: Wiercińska 1969, s. 61, SAP 1971–, t. 1 (1971), s. 396; Warszawa 1973, s. 70, poz. 207; Strzałkowski 1991, s. 20, 39, poz. 135; Warszawa 1993, s. 25, poz. 39; Jaworski 2000, s. 67.

Henryk Kuna (1879 Warszawa – 1945 Toruń)

1781. *Rytm*, ok. 1925

Marmur

Łódź, wł. prywatna

Hist.: wyst. Łódź 1929/3, w 1931 wyst. w Salonie Instytutu Propagandy Sztuki w Łodzi

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 20, 39, poz. 135.

Paul (Paweł) Landowski (1863 Paryż – 1961 Boulogne-Billancourt)

1782. *Ślepcy niosący wodę*

Hist.: wyst. TZSP 1911 – zakup, wyst. Łódź 1916

Arch.: Łódź 1916, s. 18, poz. 240

Lit.: Strzałkowski 1991, s. 39, poz. 135; Jaworski 2000, s. 67.

WERNEROWIE (OZORKÓW K. ŁODZI)

Franz Widmann (1846 Kiepfenberg – 1910 Rodeneck)

1783. *Małgorzata Parmeńska przed księciem Alba*, 1873

Olej, płótno; 99,5 x 130

Sygn., dat. p. d.: *F Widmann München / 1873*

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/162

Hist.: od 1.06.1953 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 7, poz. 1086; AMSŁ 12, poz. 895

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 107–109, il.; Kacprzak 2006/2, s. nlb., il.; Szczecin 2005, s. 102–103, il.

DZIEŁA O PRAWDOPODOBNEJ PROWENIENCJI FABRYKANCKIEJ (NIEZIDENTYFIKOWANI WŁAŚCICIELE)

Franz Alt (1821 Wiedeń – 1914 Wiedeń)

1784. *Pejzaż alpejski z wodospadem*

Akwarela, papier; 67 x 46

Sygn. p. d.: *Franz Alt*, ndat.

Łódź, wł. prywatna.

Ascione

1785. Brak danych

Hist.: malarz Ludomir Illinicz-Zeydel (Zeydler) dokonywał konserwacji obrazów z galerii liczącej kilkanaście sztuk, nie podano nazwiska właściciela

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1890, nr 248, s. 2

Lit.: Motucka 1977, s. 45; Strzałkowski 1991, s. 17; Strzałkowski 2005, s. 46.

Carlo Brancaccio (1861 Neapol – 1920 Neapol)

1786. *Odpływ / L' arrivo*

Olej, płótno; 58 x 122

Sygn. l. d.: *Carlo Brancaccio / Napoli*, ndat., nap. l. d.: *L' arrivo*

Łódź, wł. prywatna.

Giacomo Antonio Ceruti zw. Pitocchetto (1698 Mediolan – 1767 Mediolan), przypisywany

1787. *Młody żebrak*, 1. poł. XVIII w.

Olej, płótno; 131 x 92

Nsygn., ndat.

Nr inw.: MS/SO/M/24

Hist.: od 1.06.1953 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 12, poz. 833

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb, il. (jako Louis Le Nain); Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 21, 27 il. 17 (jako Louis Le Nain);

Łódź 1964, s. 6 (jako Louis Le Nain); Ryszkiewicz 1967 (jako krąg Giacomo Cerutiego); Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 76–77, poz. 5, il (jako przypisywany Giacomo Cerutiemu); Szczecin 2005,

s. 36–37, il.; Łódź 2012, s. 33, il.

Jacques Courtois zw. Le Bourguignon (1621 St. Hippolyte /Franche-Comté/ – 1675 Rzym)

1788. **Scena batalistyczna**

Olej, płótno; 68 x 84,5

Sygn. l. d.: *J. B.*, ndat.

Łódź, wł. prywatna.

Balthasar Denner (1685 Hamburg – 1749 Rostock)

1789. Brak danych

Hist.: malarz Ludomir Illinic-Zeydel (Zeydler) dokonywał konserwacji obrazów z galerii liczącej kilkanaście sztuk, nie podano nazwiska właściciela

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1890, nr 284, s. 2

Lit.: Motucka 1977, s. 45.

Maria Egner (1850 Radkersburg – 1940 Wiedeń)

1790. **Cyklameny**, pocz. XX w.

Olej, płótno; 62 x 45

Sygn. p. d.: *M Egner*, ndat.

Łódź, wł. prywatna.

Gerrit Honthorst (1590 Utrecht – 1656 Utrecht)

1791. Brak danych

Hist.: malarz Ludomir Illinic-Zeydel (Zeydler) dokonywał konserwacji obrazów z galerii liczącej kilkanaście sztuk, nie podano nazwiska właściciela

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1890, nr 284, s. 2

Lit.: Motucka 1977, s. 45; Strzałkowski 1991, s. 17.

Karl Kaufmann, pseudonim: F. Gilbert (1843 Neuplachowitz – 1901 Wiedeń)

1792. **Pejzaż górski**, lata 80.–90. XIX w.

Olej, płótno; 68 x 106

Sygn. l. d.: *F. Gilbert*, ndat.

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/41

Hist.: od 1.06.1953 w zbiorach MŚL

Arch.: AMŚL 12, poz. 819

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 77–78, poz. 12, il.; Łódź 2004, s. 36; Szczecin 2005, s. 48–49, il.

Julius Sergius von Klever (1850 Dorpat obec. Tartu– 1924 Petersburg)

1793. **Pejzaż zimowy**, 1909

Olej, płótno; 73 x 82,5

Sygn., dat. p. d.: *J. v. Klever Warschau 1 VIII 09*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/ 62

Hist.: od 1947 w zbiorach MŚL

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 78–79, poz. 13, il.

Georg Lampe (1858 Alfred an der Leine – ?)

1794. **Studium kobiety**, 1909

Olej, tektura; 81,5 x 64,5

Sygn., dat. p. d.: *G. Lampe / 1909*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/65

Hist.: od 20.02.1945 w zbiorach MŚL

Arch.: AMŚL 12, poz. 574

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 81, il.

Aleksander Laszenko (1883 Annówka – 1944 Włocławek)

1795. **Przy strumyku**, 1935

Olej, tektura; 85,5 x 95,5

Sygn., dat. p. d.: *A. Laszenko/ Akaba 35*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SP/M/306

Hist.: od 1957 w zbiorach MŚL

Arch.: AMSŁ 12, poz. 1076

Lit.: SAP 1971–, t. 4 (1986), s. 459; Włocławek 1992, poz. 26; Łódź 2009, s. 110, poz. 166, il.

Carlo Maratta (1625 Camerino – 1713 Rzym)

1796. brak danych

Hist.: malarz Ludomir Illinicz-Zeydel (Zeydler) dokonywał konserwacji obrazów z galerii liczącej kilkanaście sztuk, nie podano nazwiska właściciela

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1890, nr 284, s. 2

Lit.: Motucka 1977, s. 45; Strzałkowski 1991, s. 17; Strzałkowski 2005, s. 46.

Claes (Nicolaes) Corneliszoon Moeyaert (1591 Durgerdam k. Amsterdamu – 1655 Amsterdam)

1797. **Jakub rozpaczający nad zakrwawionymi szatami Józefa**, 1624

Olej, deska; 155 x 132

Sygn., dat. l. d.: *CL Moeyart A. 1624*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/80

Hist.: ok. połowy XIX w. w kolekcji W. Dahla w Düsseldorfie, wystawiony na aukcji w Brukseli 17.03.1883 (nr 195), wystawiony na licytację w Galerii F. Müllera w Amsterdamie 17.10.1905 (nr 82), w latach 1905–1907 w zbiorach Carla Giersberga w Wesel, kilkakrotnie wystawiony na aukcjach w Galerie Lempertz w Kolonii 16.03.1907 (nr 46), 15.04.1930 (nr 138), 6.12.1932 (nr 580), od 1.06.1953 w zbiorach MŚL, od 1956 jako długoterminowy depozyt MŚL eksponowany w MNW

Arch.: AMSŁ 4, poz. 183; AMSŁ 11, poz. 1847; AMS 11, poz. 831

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb., il; Warszawa 1956/3, cz. 1, poz. 9; Chudzikowski 1958, s. 421; Warszawa 1967/1, t. 1, s. 277, poz. 826; Tümpel 1974, s. 80, 83–84, poz. 43, il. 107; Legnica-Warszawa 1990/1, s. 41, poz. 15, il.; Genaille 2001, s. 246; Kotlarski 2003, s. 56; 111 Dzieł 2004, s. 26–27 poz. 6, il.; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 112–114, poz. 22, il.; Kacprzak 2004/2, s. nlb., il.; Kacprzak 2006/4, s. 8; Łódź 2012, s. 20, il.

Iwan Andriejewicz Pelewin (1840 – 1917 Sankt Petersburg)

1798. **W domu bojara**, 1901

Olej, płótno; 81,5 x 112

Sygn. cyrylicą, dat. p. d.: *I. Pelewin 1901g.*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/93

Hist.: od 1945 w zbiorach MŚL

Lit.: Olsztyn 1967, s. 7; Toruń 1967, s. 15, 39, poz. 34; Włocławek 1968, s. 4; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 85–86, poz. 19, il.

Théodule Augustin Ribot (1823 Saint-Nicolas-d’Attez k. Évreux – 1891 Colombes)

1799. **Malarz ceramiki**

Olej, płótno; 101 x 88

Sygn. p. d.: *T. Ribot*, ndat.

Warszawa, MNW, nr inw.: 231547

Hist.: wyst. 1898 na aukcji Hôtel Drouot w Paryżu; Łódź 1916 (poza katalogiem), od 1963 w zbiorach MNW

Arch.: CMW–album 1916, s. 16

Lit.: Warszawa 1967, t. 2, s. 65, poz. 1049, il.; Paryż 1979, s. 405, il.; Obihiro–Ashihaga–Yawatahama–Saga 1997–1998, s. 74, 123, poz. 40, il.

Camille Rogier (1810 – 1896 Paryż)

1800. **Targ wschodni**, 1859

Olej, płótno; 101 x 75,5

Sygn., dat. l. d.: *C. Rogier/ Damas. 1859*

Łódź, MŚL, nr inw.: MS/SO/M/123

Hist.: przed II wojną światową wystawiany w Salonie Sztuki Abego Gutnajera w Warszawie, od 1945 w zbiorach MŚL

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 97–98, poz. 29, il.

Salvator Rosa zw. Salvatoriello (1615 Arenella k. Neapolu – 1673 Rzym), krąg

1801. **Widok portu**

Olej, płótno; 148,5 x 131 (prawdopodobnie obcięty z lewej strony)

Nsygn., ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/M/217

Hist.: od 1953 w zbiorach MSŁ

Lit.: Łódź 1956/2, s. nlb.; Bohdziewicz, Potemski 1959, s. 19, 27, il. (jako malarz szkoły genueńskiej, XVII w.); Słupsk 1993, s. nlb., poz. 11; Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005, s. 123–125, poz. 27, il. (jako Salvator Rosa, krag); Szczecin 2005, s. 76–77, il.; Łódź 2012, s. 28, il. (jako autor nieznan, szkoła genueńska XVII w.).

Peter Pauwel Rubens (1577 Siegen – 1640 Antwerpia)

1802. brak danych

Hist.: malarz Ludomir Illinicz-Zeydel (Zeydler) dokonywał konserwacji obrazów w galerii liczącej kilkanaście sztuk, nie podano nazwiska właściciela

Arch.: „Dziennik Łódzki” 1890, nr 284, s. 2

Lit.: Motucka 1977, s. 45; Strzałkowski 1991, s. 17; Strzałkowski 2005, s. 46.

Felix Schlesinger (1833 Hamburg – 1910 Hamburg)

1803. *Dziewczyna bawiąca się z królikiem przy kominku*

Olej, deska; 30 x 35

Sygn. l. d.: *F. Schlesinger*, ndat.

Łódź, wł. prywatna.

RZEŹBA

J. Chiurazzi (Włochy, XIX–XX w.)

1804. *Popiersie Homera*, pocz. XX w.

Marmur biały; 57,5 x 37 x 37

Sygn. z tyłu, d.: *Chiurazzi/ Naples*, ndat.

Łódź, MSŁ, nr inw.: MS/SO/R/4

Hist.: od 1945 w zbiorach MSŁ

Arch.: AMSŁ 12, poz. 2206

Lit.: Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003, s. 132–133, poz. 1, il.

Artysta nieokreślony (Chiny, 2. poł. XIX w.)

1805. *Li Tieh-kuai i dwie towarzyszące postacie*, kon. XIX w.

Drewno, korzenie; 80 x 45

Nsygn., ndat.

Wł. prywatna, daw. MSŁ, nr inw MS/SO/R/26

Hist.: od 20.02.1945 do 1991 roku w zbiorach MSŁ (omyłkowo zwrócony spadkobiercom Gustawa Geyera w 1991)

Arch.: AMSŁ 14, poz. 16; AMSŁ 12, poz. 2212; AMSŁ 21, poz. 33.

INDEKS ARTYSTÓW [podane liczby odnoszą się do numerów pozycji katalogowych]

A

Abramowicz Bronisław 1062
 Achenbach Andreas 484, 485, 1648
 Achenbach Oswald 602
 Adam Julius Anton 1549, 1649
 Ajdukiewicz Zygmunt 28
 Ajwazowski Iwan (Owanes) Konstantinowicz 603, 887, 926, 1027, 1569
 Albani Francesco 927
 Alboni Paolo 1266
 Alchimowicz Kazimierz 1021, 1685
 Alken Henry Thomas 934
 Allan J. 935
 Allard L'Olivier Fernand 817, 818, 1063
 Allegri zw. Correggio Antonio 830
 Alt Franz 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 1784
 Altman Natan 1307
 Aman-Jean Edmond-François 1537
 Ancelet Marguerite Virginie 898
 Andrijz R. 1379
 Andrychiewicz Zygmunt 29, 1549
 Andrzejewski Szczepan 604
 Ascione 1785
 Augustynowicz Adam Aleksander 1352
 Axentowicz Teodor 30, 123, 154, 1028, 1196, 1475, 1536, 1586, 1771

B

Badowski Adam 1330, 1470
 Barbedienne Ferdinand 877
 Bureau Georges 1442
 Barriers Valentin Baltasar 1262
 Bartels Hans von 498, 499, 500, 501, 1650
 Bartolozzi Francesco 870, 871
 Barzanti Pietro 1124, 1125
 Baumgartner-Stoiloff Adolf (Constantin) 1651
 Beckmann Wilhelm 1652
 Behrman Adolf 1064
 Belin de Fontenay Jean-Baptiste 819
 Berer Carl 1248
 Berettoni Niccolò 1167, 1168, 1169, 1170
 Berton Armand 155, 156, 157
 Bervic Charles Clément 1160
 Besnard Albert 158, 159, 160, 161
 Beurdeley Jacques 162
 Béjot Eugène 163, 164, 165,
 Biernacki Jan Antoni 1306, 1756
 Bigg William Redmore 775, 776
 Bigot Alexandre 384

Bilińska-Bohdanowicz Anna 1, 91
 Bochman Starszy Gregor von 502
 Bodarewskij Nikołaj Kornitowicz 888
 Bogoljubow Aleksiej Pietrowicz 605
 Boguska Klementyna zob. Starza Maria
 Boizot S. 974
 Bone J. 936
 Bone Muirhead 166
 Bonnet Louis 1161
 Bonefanti Liberale 802
 Borowski Waclaw 167, 168, 1331
 Boruciński Michał 1197
 Bosse Julius 1029
 Botticelli Sandro 928
 Boucher François 961, 1174
 Boulard Auguste 169
 Boulogne Louis de 1131
 Bourgeois Jean Isidore 1065
 Bouvet Henri 1249
 Bozdziech Józef Kazimierz 1274, 1583, 1608
 Boznańska Olga 31
 Böcklin Arnold 606
 Bracht Eugen Felix Prosper 503
 Bracquemond Félix 170
 Brakenburg Richard 1198
 Brancaccio Carlo 2, 1682, 1786,
 Brandeis Antonietta 1380
 Brandel Konstanty 124
 Brandis August von 504
 Brandt Józef 32, 33, 34, 607, 792, 889, 1129, 1623
 Brangwyn Frank 171, 172
 Breuer A. 899
 Breughel Jan Młodszy 35
 Brimerdt Otto 1130
 Brochocki Walery 1686
 Brodowski Józef 897
 Brodowski Tadeusz 743
 Bröker Wilhelm 1030
 Brueghel I zw. Aksamitny Jan 1284
 Brzozowski Feliks 1476
 Buchbinder Szymon 1066, 1562
 Buhot Felix 173, 174

C

Callet Antoine François 1160
 Canal Gilbert von 505
 Canale Giuseppe poz.
 Canova Antonio 967
 Carlin Martin 1179
 Carracci 36

Carrière Eugène 175
 Carriès Jean 385
 Castellone C. 972
 Castoli G. 1026
 Cavelier Jules Pierre 877
 Cegliński Julian 3,
 Ceruti Giacomo Antonio 1787
 Chahine Edgar 176
 Chambard Louis Léopold 1616
 Chelmoński Józef 37, 38, 608, 1477, 1478, 1506
 Chiari Giuseppe Bartolomeo 1131
 Chiurazzi J. 1804
 Chmielewski Julian 1687, 1688, 1689
 Chodowiecki Daniel 39
 Ciągliński Jan 506
 Cichocki Feliks Nałęcz 1579, 1580, 1584, 1585
 Cieślewski Tadeusz (ojciec) 1678, 1690
 Cifariello Filippo 599
 Clerici Leone 967
 Constable John 507, 508
 Conz Walter 1538
 Cooke J. 935
 Corinth Lovis 177, 178, 509
 Corot Camille 179, 180, 181, 182
 Correggio, właśc. Antonio Allegri 830, 1260
 Cotibert Francis 1175
 Cottet Charles 183
 Courbet Gustave 609
 Courtois Gustave 1250
 Courtois zw. Le Bourguignon Jacques 1788
 Crane Walter 610
 Cylkow Ludwik 1443
 Czachórski Władysław 1653
 Czarnowski Stanisław 1780
 Czechowicz Władysław 1587
 Czedekowski Bolesław Jan 1561

D

Dahl Hans 510, 1031
 Daidalses 968, 1124
 Daubigny Charles François 184
 David Jules 1199, 1200
 Dayes Edward 757
 Dąbrowski Stefan 1691
 Dądrowski S. zob. Weryha-Darowski Adam
 Debucourt Louis-Philibert 937
 Decoeur Émil 386, 387, 388
 Defregger Franz von 511, 1654
 Degas Edgar 512
 Delacroix Eugene 1570
 Delauney Nicolas 1162
 Demarteau Gilles Antonie 1163, 1164
 Denner Balthasar 1789
 Detouche Henri Julien 185
 Diaz Carreno Francisco 513
 Dicker E. 890
 Dill Ludwig 514

Dirks Andreas 515
 Dodd Francis 186
 Donizetti 516
 Douzette Louis 517, 518, 519
 Dowgird Tadeusz 4
 Du Bois de St. Marie 1161
 Dubriel 973
 Duchenne Jean Edmund 520
 Dunikowski Xawery 116, 1263
 Dupin Młodszy 1165
 Duxa Karl 1381
 Dybczyński Bronisław 187
 Dyck Anthonis van 1267

E

Eberle Adolf 891
 Eck Daniel 40
 Eck Friedrich 40
 Eck Jakob 40
 Egner Maria 1790
 Eiffel Adolf 1425
 Ejsmond Franciszek 125, 1371
 Ejsmond Józef 1692
 Ensor James 188, 189, 190
 Erler Fritz 1568
 Etienne Adrien 191
 Everdingen Allaert van 1268, 1269

F

Fabriano Gentile da 793
 Fałat Julian 5, 6, 41, 126, 856, 1032, 1079, 1353, 1468,
 1507, 1588, 1624
 Fantin-Latour Henri 192, 193, 194
 Faverot Joseph B. 127
 Fessard Etienne 939
 Feuerbach Anselm 597
 Filipkiewicz Stefan 195
 Finden Edward Francis 1166
 Fitton Hedley 196
 Flameng Leopold 197
 Florane 128
 Forain Jean Louis 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205,
 206, 207, 208, 209, 210,
 Fowler Robert 1772
 Fragonard Jean-Honoré 1162
 Francken Frans II 744
 Francken Frans III 794
 Frezza Giovanni Girolamo 1167, 1168, 1169, 1170
 Friedländer von Malheim Alfred 1604
 Friedländer von Malheim Camilla 1508

G

Gabowicz Józef Mojżesz 1305, 1617
 Gaillard René 1171
 Gaisser Max 521
 Gallegos y Arnosa José 1655
 Gałek Stanisław 129, 130

Garella Antonio 1286
 Gauguin Paul 211
 Gautier Benjamin 1589
 Gavarni Paul 212, 213, 214
 Gawiński Antoni 1132
 Gebhardt Eduard von 522, 1656
 Gembarzewski Bronisław 1620
 Gerson Wojciech 131, 132, 1433
 Gerson Dąbrowska Maria 1434, 1435
 Gędlek Ludwik 42, 43
 Gęstwicki Feliks Paweł 1067
 Giampiccoli Giuliano 1081
 Gierymski Aleksander 745, 746, 755, 1308, 1309, 1343, 1550
 Gierymski Maksymilian 611
 Gilbert F. zob. Karl Kaufmann
 Giordano Luca 904
 Glicenstein Henryk (Enoch) 27, 117, 1341, 1342, 1350, 1351
 Goldberg A. 1133, 1134
 Gorstkin Wywiórski Michał 1135, 1361, 1362 1773
 Gottlieb Maurycy 1023, 1563
 Goyen Jan van 7
 Göbel J. 1297
 Grabowski A. 1201
 Graf L. poz.
 Grazziani Pietro 900
 Grellert Paul J. 523
 Gresselt Michael Ludwig 524
 Grott Teodor 133
 Grouiller /Grouillier/ Robert Pierre 215
 Grubiński Jan 857
 Grütznér Eduard von 1657, 1658
 Guys Constantin 134

H

Hammel 901
 Haden Francis Seymour 216
 Hagenmeister Karl 525
 Hals Frans 929
 Hamilton William 870, 871
 Heem Jan Davidsz de 902
 Heemskerck Egbert van 795
 Heyman Stanisław 1310, 1311, 1531, 1532
 Hidemoto 684
 Himmel K. 940
 Hirschwald A. 855
 Hirszenberg Leon 44, 92, 1290, 1291, 1348, 1461
 Hirszenberg Samuel 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 45, 46, 47, 93, 94, 95, 96, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1205, 1226, 1349, 1462, 1498, 1499, 1500, 1501, 1520, 1521, 1522, 1533, 1551, 1552, 1553, 1554, 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1564, 1609
 Hirth du Frénes Rudolf 526
 Hisamoto 685
 Hodler Ferdinand 527, 528

Hoffman Karol 55
 Hofman Vlastimil 1354
 Hofmann Ludwig von 529
 Hogarth William 1080
 Hokusai Katsushika 676, 1002
 Hondecoeter Melchior d' 1202, 1203, 1270
 Honthorst Gerrit 1791
 Horowitz Leopold 1631
 Houdon Jean Antoine 75, 76, 118, 119
 Huet Jean-Baptiste 1163, 1164
 Hugard Salvator 217
 Hunt 941
 Husband Thomas 878
 Hübner A. 1298

I

Ichinomiya Nagatsune 715
 Ietsugu Takahashi 398
 Illinicz-Zeydel Ludomir 1190, 1191
 Ingres Jean Dominique 218
 Injalbert Jean Antoine 120, 1603

J

Jablczyński Feliks 219
 Jarocki Władysław 220
 Jasiński I. 1774
 Jaxa-Małachowski Soter 1136
 Jean D. de st. 1312
 Jingo 399
 Jochiku Nakanori 400
 Joi Issando 716
 Jongkind John Bartold 221
 Jordaens Jacob 796, 797, 798, 816
 Jourdain François 1539
 Jouvét-Margon Dominique 222
 Jungblut Johann 1382, 1383, 1610

K

Kallmorgen Friedrich 530
 Kamiński Antoni 97
 Kampf Arthur 531
 Kanelba właśc. Kanelbaum Rajmund 820, 821
 Kanri Enjusai 401
 Kappstein Karl Friedrich 532
 Karpiński Alfons 1137
 Kaufmann 533
 Kaufmann Adolf 1471, 1472
 Kaufmann Angelika 1232, 1233
 Kaufmann Karl 1138, 1792
 Kaufmann Leon /Kamir/ 1332
 Kaulbach Hermann 534
 Kaulbach Wilhelm 98
 Kawatki 612
 Kazimierzowski Eugeniusz Marcin 1509
 Keating George 758, 759, 760, 761
 Kefizodotos Młodszy 1125
 Keller Albert von 535, 536

- Kern Hermann 1033, 1034
 Key Willem 799
 Kędziński Apoloniusz 1204, 1205, 1666
 Kietlicz-Rayski Konstanty 800
 Klever Julius Sergius von 537, 538, 1035, 1793
 Klepiński Jan 1693
 Klinger Max 1355
 Kłosowski Karol 135
 Knaus Ludwig 539
 Kochendörfer Fritz 1126
 Kokoszko Edward 1632
 Konopacki Jan Zdzisław 1005
 Korecki Wiktor 1139
 Korekazu 402
 Korowin Konstantin Aleksiejewicz 822
 Kossak Juliusz 600, 1036, 1037, 1140, 1271, 1469, 1597, 1598, 1611, 1694
 Kossak Wojciech 613, 614, 801, 1141, 1206, 1299, 1621, 1625, 1626
 Kostrzewski Franciszek 1479, 1581
 Kotowski Jan Kazimierz Erazm 1038, 1039, 1068
 Kowalski Leon 1523
 Kozakiewicz Antoni 48, 903
 Krasnowolski Józef 1444
 Kraszewska Otolia 892
 Kronberger Carl 99
 Kröner Christian 540
 Krusche W. 1473
 Krzesz-Męcina Józef 747
 Krzyżanowski Konrad 21
 Kuehl Gotthardt 541
 Kuna Henryk 1295, 1781
 Kunihide 403
 Kuniyoshi Utagawa 1003
 Kurella Ludwik 1524
- L**
- Lafitte Alphonse 223
 Lampe Georg 1794
 Lampi Giovanni Battista 1510
 Landowski Paul (Paweł) 1783
 Larsson Carl 224
 Laszczka Konstanty 1548
 Laszenko Aleksander 1795
 Laupheimer Anton 542
 Laurence Thomas 1231
 Laurie Robert 762, 763
 Laveaux Stanisław Ludwik de 865
 Le Bas Jacques Philippe 938
 Le Clerc Pierre Thomas 1165, 1173
 Leeke Ferdinand 1142
 Legrand Louis 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238
 Legros Alphonse 239, 240, 241
 Leheutre Gustave 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248
 Leistikow Walter 543
 Lemonnier Henry 1375
- Lenbach Franz von 1659
 Lentz Stanisław 615
 Lepère Auguste 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267
 Lepla Anastazy 1757, 1758, 1759, 1760, 1761
 Leslie Charles Robert 869
 Lesser Aleksander 1356
 Lessing Konrad Ludwig 544
 Levachez Charles François 942
 Léandre Charles 1540
 Liberale da Verona 802
 Liebermann Max 268, 269, 545, 616, 1285
 Lindermann R. 546
 Lint Pieter van 803
 Lipiński Hipolit 1069, 1070
 Locatelli Andrea 827, 828
 Lorrain René 270
 Luini Bernardino 815
 Lumsden Ernest Stephen 271
 Lunois Alexandre 272, 273, 274, 275, 276, 277
 Lupicini Francesco 804
- Ł**
- Łopieński Ignacy 278, 943
 Łoś Włodzimierz 100
 Łubieński Adolf 1207
 Łubieński Franciszek 1695
 Łuczycza Irena zob. Łuczzyńska-Szymanowska Irena
 Łuczzyńska Szymanowska Irena 1775
- M**
- Makowski Tadeusz (Tadé) 1040
 Malczewski Jacek 136, 617, 805, 1208, 1357, 1378, 1590, 1696
 Malczewski Rafał 1333
 Malinowski Adam 1143
 Manet Édouard 279, 280, 281, 282, 283, 284
 Maratta Carlo 1796
 Martin B. 1171
 Masahide 404
 Masamitsu Ichiryuken /Hitotsuyanagi/ 397
 Masanari /Masashige/ 405
 Masayoshi 406
 Masayuki Koryuken 407
 Masłowski Stanisław 1318, 1319, 1511, 1605
 Massier Clément 389
 Massino Piotr 1480
 Matejko Jan 618, 748, 806, 1209, 1591, 1592
 Matteis Paolo de 904
 Maurin Charles 285
 Max Gabriel Cornelius von 619, 1660
 Megendorfer Lothar 547
 Mehoffer Józef 286
 Meissonier Charles 620
 Menpes Mortimer 287
 Menzel Adolph von 598

- Mercié Antonin (Marius Jean Antonin) 1127
 Merian Młodszy Matthäus 1373, 1374
 Metsu Gabriel 753
 Meyer Claus 548
 Meyer Georg 1573
 Meyryon Charles 288, 289, 290
 Michałowski Piotr 49
 Michetti Francesco Paolo 621, 622, 1210, 1211, 1212
 Mignon Abraham 1228
 Millet Jean-François 291, 292
 Mistrz z Papugą 807
 Mitsumasa Ikkosai 408
 Modenstein David 1024
 Moeyaert Claes (Nicolaes) Corneliszoon 1797
 Mola Pier Francesco 904
 Molenaer Jan Miense 749
 Monat Arnold 1494
 Mondral Karol 293, 294, 295, 296
 Moras Walter 1683
 Mordant Daniel 297
 Moreau Pierre-Louis 137, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304
 Morland George 757, 758, 759, 760, 761, 765, 766, 767, 771, 772, 773, 774, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 1234, 1235
 Morton G. M. 944
 Munch Edvard 305, 306, 307, 308
 Mura A. de la 883
 Muraton Alphonse 739, 740
 Murillo Bartolomé Esteban 1261
 Mutter Mela 50, 309
 Müller 1264, 1265
 Müller Paul Lothar 549
 Müller Peter Paul 549
 Müller Richard 550
- N**
- Nagamasa Unjodo 409
 Nałęcz Włodzimierz Jan 1279, 1280
 Naotada 410
 Nattier Młodszy Jean-Marc 1146
 Naudin Bernard 310, 311, 312, 313, 314
 Niczky Eduard 551
 Nikken-Troost Jacob(e)a Maria van 750
 Nitecki Bolesław 1275
 Noakowski Stanisław 138, 139, 1213
 Norblin de la Gourdain Jan Piotr 51, 1213, 1214, 1215
 Northcote James 768
 Noskowski Tadeusz 1667, 1668
 Nostitz-Jackowska Wanda 623
 Nostitz-Wasilkowska Maria 1742
 Novo Stefan 1612
 Nowińska Alicja 1633
- O**
- O'Lynch von (of) Town Carl 552
 Ochs Jacques 823
- Okuń Edward 22, 1251, 1252, 1253, 1254, 1255, 1256, 1445, 1512, 1599, 1661
 Ordyńska Stefania Julia 1071
 Orlik Emil 140, 315, 316, 317
 Orłowski Aleksander 945, 946, 947
 Ostade Adriaen van 751
 Ostveld G. 1144
 Ouderaa Piet Jan van der 553
- P**
- Pane Nadzieja 1320, 1321
 Pankiewicz Józef 318, 319, 320, 624, 625, 1334, 1600
 Pannini Giovanni Paolo 626, 627
 Paulsen Fritz 1634
 Pawliszak Wacław Franciszek 1145, 1763, 1764, 1765
 Pelewin Iwan Andriejewicz 1798
 Pennell Joseph 321
 Percy F. 1436
 Perdziński Jan 1188
 Perez Alfonso 1613, 1614
 Peters Matthew William 769, 784
 Petit Jacob 975, 976
 Petri A. 884
 Pettenkoffen August Xaver Karl von 554
 Piątkowski Henryk 555, 1541
 Picasso Pablo 322
 Pieler Franz Xaver 824
 Pietras Kazimierz 1743
 Piguet Rodolphe 323
 Pilichowski Leopold 52, 101, 121, 122, 873, 881, 882, 1016, 1017, 1022, 1292, 1293, 1450, 1456, 1463, 1525, 1526, 1766
 Pillati Henryk 1216, 1313
 Pinturicchio 1223
 Piotrowski Antoni 102, 808, 1072, 1669
 Pippel Otto 905, 906, 1372, 1504, 1505, 1776, 1777
 Piranesi Giovanni Battista 948, 949, 950, 951
 Pissarro Camille 324, 325
 Planche de la 1606
 Plersch Jan Bogumił 756
 Pocięcha Michał 103, 104
 Podkowiński Władysław 105, 106, 107, 1025, 1314, 1322, 1481, 1482, 1767
 Polenow Wasilij Dmitrijewicz 628, 1571
 Poliklet 1177, 1178
 Pollard James 952, 953
 Poma Silvio 885
 Popiel Tadeusz 53, 1534
 Poschinger Richard von 556
 Pottner Emil 326
 Poussin Nicolas 899
 Pozzi Stefano 1167, 1168, 1169, 1170
 Probst Karl 1041
- R**
- Rachner Albert 1317, 1635
 Radziejowski Stanisław 1464

- Raffaello Santi 1229
 Raffaëlli Jean-François 327, 328
 Ranft Richard 329
 Rapacki Józef 54, 1073, 1465, 1542, 1543, 1627
 Rasmussen Georg Anton 1257
 Ravazzi Romea 1146
 Recco Giuseppe 825
 Recknagel 1384, 1385
 Reichert Karl 1042, 1043
 Rembrandt van Rijn Hermensz. 930
 Reni Guido 1075
 Renoir August 557
 Ribot Théodule Augustin 629, 826, 1799
 Rivière Henri 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337
 Rizzoni Alexander 558, 559, 560, 561
 Robbe Manuel 338
 Rodin Auguste 339
 Roedel Auguste 340
 Roger Joseph Barthélemy 1172
 Rogier Camille 1800
 Romney George 770
 Roos zw. Rosa da Tivoli Philipp Peter 641, 642, 907, 1217
 Rops Félicien 141, 142, 143, 341, 342, 343, 344, 345, 346
 Rosa zw. Salvatoriello Salvator 1801
 Rosen Jan 866, 874, 1018, 1147, 1148, 1272, 1294
 Rosen Paweł 55, 56, 108, 1466
 Rosenberg Charles 952, 953
 Rosenberg Lazar 57, 562, 1323, 1437
 Rosenberg Paweł 1438, 1439, 1440, 1451
 Roslin Alexander 1172
 Rossini Luigi 954, 955, 956
 Rouargue Adolphe 58
 Roubaud Franz 1662
 Rousseau Victor 1575
 Rovier Emile 563
 Römer Edward Mateusz 1074
 Römer Georg 1574
 Rubczak Jan 347, 348, 1324, 1544, 1545
 Rubens Pieter Pauvel 931, 932, 939, 1377, 1802
 Ruoppolo Giovanni Battista 1218
 Ruszczyk Ferdynand 1483
 Rutkiewicz Franciszek 1325, 1326
 Ruysch Rachel 1227
 Rüdüsühli Paul Eduard 1386, 1387
 Rybkowski Tadeusz 23, 24, 1315
 Rygier Teodor 1677
 Ryszkiewicz Józef 1335, 1502, 1670, 1768
- S**
 Saftleven Cornelis 809
 Salinas y Teruel Juan Pablo 1300
 Saporetti Edgardo 1684
 Sasaki Sylwester 1336
 Sawiczewski Stanisław Florian 1671
 Scheuerer Julius 630
 Schirm Carl 564
 Schlesinger Felix 1803
 Schneider Wilhelm Heinrich 1452
 Schönleber Gustav 565
 Schramm-Zittau Rudolf (Max Rudolf) 566, 1044
 Schremer S. 567, 568, 569
 Schreuer Wilhelm 570
 Schtember 893
 Schuch Werner 631
 Schwaiger Hanuš 1513
 Schwarz Alfred 59
 Schweningen Młodzysy Georg Karl 1628
 Scorodomoff Gawrył 872, 1232, 1233
 Seurat Georges-Pierre 60
 Sewa H. 1258
 Shannon Charles Haslewood 349, 350
 Shigemasa Kitao 677
 Shigeyoshi Tachibana 411
 Sichel Nathanael 1045
 Siemiradzki Henryk 61, 109, 110, 144, 145, 571, 632, 633,
 741, 1046, 1301, 1484, 1485, 1629
 Sikorski Jan Józef 1075
 Simmen Henri 390
 Simmler Józef 1636
 Sisley Alfred 572
 Skarbina Franz 573
 Skoczylas Władysław 146, 351, 352, 353, 354, 1219,
 1302, 1593
 Skotnicki Jan 147, 148, 149, 355, 356, 574, 1486
 Slevogt Max 357, 358, 575
 Smith John Raphael 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770,
 785
 Soiron François David 771, 772
 Soten II 412, 686
 Sperl Johann 634
 Spillenberger Johann von 827, 828
 Sprusiak Tadeusz 1149
 Stabrowski Kazimierz 829, 908
 Stachiewicz Piotr 909, 1457, 1594, 1744
 Stackman Josef 1453
 Stademann Adolf 867
 Stanisławski Jan 359, 1220, 1221, 1358, 1745
 Stankiewicz Zofia 25, 1327, 1454
 Starza Maria 1187
 Steen Jan 810
 Steinlen Theophile-Alexandre 360, 361, 362, 363
 Sterl Robert Hermann 635, 636
 Stevens Alfred 576
 Stępień Wojciech 1189
 Stromfeldt Adrianna 1328
 Stryjeńska Zofia 1337
 Stuck Franz von 577, 1514, 1576, 1663
 Styka Adam 1344
 Styka Jan 1047, 1345, 1746
 Sugiura Joi 687
 Summerse 941
 Syczkow Fiedot Wasilewicz 578, 579, 910
 Szańkowski Bolesław 1277
 Szczygielski Antoni 1296, 1474

Szerner Władysław 1259
 Szpadkowski Ludomir 1595
 Szpądrowski Leon 886
 Szwarz Alfred poz.
 Szwoynicki Roman 26, 1747
 Szyk Artur 62
 Szykier Stanisław Ksawery 111, 112, 113, 114,
 Szymanowski Waclaw 63
 Szyndler Pantaleon 64, 1276
 Ślewiński Władysław 1622
 Švabinský Max 364

T

Tański Czesław 1615
 Tavera Felix Pardo de 1618
 Teiji 474
 Teniers Młodszy David 938, 1198, 1222, 1230
 Teofilowicz Marcin 816
 Teruhide Omori 688
 Tetmajer Włodzimierz 150, 1048, 1515, 1778
 Thillmani 1619
 Thoma Hans 580
 Thoma Josef 875
 Tokishige 413
 Tomaszewski-Bończa Julian 1577, 1578
 Tomomasa Takehara 414
 Tomosada 689
 Tomotsune II Nakai 415, 416
 Tomoyoshi 690
 Tomoyoshi Ichiryu 417
 Tondos Stanisław 1467
 Torre Giulio del 1020
 Toshimitsu Tohirosai 418
 Toulouse-Lautrec Henri de 365, 366, 367, 368
 Toyokuni Utagawa 1004
 Trankowski Aleksy Iwanowicz 1441
 Trębacz Maurycy 65, 868, 1019, 1282, 1316, 1487, 1495,
 1503, 1596, 1769, 1770
 Trojanowski Wincenty 1488, 1489, 1490, 1491
 Troyon Constant 581
 Trübner Wilhelm 582, 583
 Trzebiński Marian 1281, 1672, 1673, 1674
 Tschautsch Albert 854
 Tsu-chou Li 663
 Tsuguhide 419
 Tsunenao 691
 Tsuneo Jokusai 475

U

Uhde Fritz von 811
 Urbanowski Antoni 1762
 Urbanowski Józef 1697, 1698, 1699, 1700, 1701, 1702,
 1703, 1704, 1705, 1706, 1707, 1708, 1709, 1710,
 1711, 1712, 1713, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718,
 1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724, 1725, 1726,
 1727, 1728, 1729, 1730, 1731, 1732, 1733, 1734,
 1735, 1736, 1737, 1738, 1739, 1740, 1741

Utamaro II Kitagawa 678, 679
 Utrecht Adriaan van 816

V

Vallombreuse Henri de 391
 Vallotton Félix 369
 Vecellio Tiziano 933, 1560
 Vehrmer W. 584
 Velde Adriaen van de 812
 Ven E van der 1492
 Vernet Antoine Charles Horace 937, 942
 Verroni 1388, 1389
 Veste Alfred van 585
 Viala Eugène 370
 Vicchi /Vichi/ Ferdinando 645
 Villon Jacques 151, 1546
 Visentini Antonio 957
 Viterbo zw. Pastura Antonio da 1223
 Vogel Herman 371
 Vogel Hugo 586
 Voiret G. 1076
 Voltz Friedrich 587, 637
 Vostry Carl 638
 Voysard Etienne Claude 1173
 Vuillard Édouard 1567

W

Wagner Richard Carl 1273
 Ward James 773, 774, 786, 787, 788, 789, 790, 791
 Ward William 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782,
 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791
 Warth A. 588
 Wasilewski Czesław 1150
 Wasilkowski Kazimierz 1779
 Wastkowski Franciszek 1748
 Watteau Jean-Antoine 1089
 Wąsowicz Waclaw 372, 373, 1224
 Weil /Weiluc/ Lucien Henri 374
 Weinles Jakub 1369
 Weiss Wojciech 1338, 1516
 Wejchert Witold 1458
 Wereszczagin Wasilij 1049
 Werner Anton Alexander von 894
 Werner Friedrich Bernhard 958, 959
 Weryha-Darowski Adam 1346, 1347
 Westall Richard 1166
 Weyssenhoff Henryk 876
 Wheatley Francis 762, 763
 Whistler James Abbot McNeill 375, 376, 377
 Widmann Franz 1783
 Wierusz-Kowalski Alfred 589, 895, 911, 1303, 1304, 1426,
 1431, 1517, 1565, 1630, 1664, 1675
 Wilda Charles H. 66
 Williamson Thomas 1234, 1235
 Willroider Ludwig 590, 591, 592, 593, 594, 912, 913, 914
 Winterhalter Franz Xaver 742
 Wiśniewski Bronisław 1518, 1527, 1528, 1529

- Witkiewicz Stanisław 1376
Witkiewicz /Witkacy/ Stanisław Ignacy 915, 916, 917, 918
Wittig Edward 646, 647
Wolfsen Alejda 813
Wolski Stanisław 1607
Wood Charles King 919
Wrzeszcz Eugeniusz 1329, 1359, 1363, 1364, 1635,
1366, 1367, 1368, 1370, 1530, 1582, 1749
Wyczółkowski Leon 152, 378, 379, 380, 639, 1077, 1225,
1236, 1493, 1496, 1547, 1601
Wyesler G. 595
Wygrzywalski Feliks Michał 67, 1676
Wysocki Jan 1750, 1751
Wyspiański Stanisław 752, 1226, 1339, 1497
- Y**
Yasuchika Tsuchiya 401, 420, 421, 463, 692
Yasunori 693
Ykens Frans 816
- Yorii 422
Yoshimasa 424
Yoshitane 694
Yoshitsugu Akao 423
Yasuharu Koyo 424
- Z**
Zaboklicki /Żaboklicki/ Wacław 153
Zak Eugeniusz 1340
Ziomek Teodor 1459, 1460
Zorn Anders 381, 382
Zugno Francesco 1081
Zuloaga 1519
Zügel Heinrich von 596, 1665
Zygmuntowicz Ignacy zob. Wasilewski Czesław
- Ż**
Żmurko Franciszek 68, 896, 1050, 1121, 1122, 1123,
1360, 1432, 1602

BIBLIOGRAFIA – WYKAZ SKRÓTÓW

ŹRÓDŁA NIEPUBLIKOWANE

- AGUS** – Archiwum Głównego Urzędu Statystycznego
- AMGB** – Archiwum Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu
- AmŁ** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Akta miasta Łodzi
- AMmŁ** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Akta Magistratu miasta Łodzi
- AMNW** – Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie
- AmP** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Akta miasta Pabianic
- AMSŁ 1** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów, Inwentarz dzieł darowanych i zakupionych 1922–45, sygn. 38/24
- AMSŁ 2** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów, Księga inwentarzowa z lat 1930–1939, sygn. 38/25
- AMSŁ 3** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów, Księga depozytów dzieł sztuki 1930–1939, sygn. 38/26
- AMSŁ 4** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów, Niemiecka księga inwentarzowa z okresu okupacji (bez daty), sygn. 38/36
- AMSŁ 5** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: spis muzealiów z adnotacjami klasyfikacyjnymi (m.in. dzieł sztuki zdegenerowanej, dzieł „sztuki ludowej”, dzieł bezwartościowych) z 1939–1940 (przed 29 lipca 1940) – sześć poszytów: poz. 1–162, 551–909, 910–2103, 2104–3035, 3036–2502, 3503–4264 [brak poszytu z pozycjami 163–550]
- AMSŁ 6** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: spis dzieł sztuki zdegenerowanej i żydowskiej (Verzeichnis: entartete und jüdische Kunst)
- AMSŁ 7** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów / Muzeum Sztuki, Inwentarz główny eksponatów Muzeum Sztuki w Łodzi z lat 1945–1955, sygn. 10/505
- AMSŁ 8** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów / Muzeum Sztuki, Księga inwentarzowa: Meble i rzemiosło artystyczne z lat 1945?–1964?, sygn. 10/504
- AMSŁ 9** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów, Księga inwentarzowa 1947, sygn. 38/38
- AMSŁ 10** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów / Muzeum Sztuki, Księga inwentarzowa dzieł sztuki i przedmiotów artystycznych z lat 1948–1963, t. 1, sygn. 10/499
- AMSŁ 11** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów / Muzeum Sztuki, Księga inwentarzowa dzieł sztuki i przedmiotów artystycznych z lat 1945–1961, t. 2, sygn. 10/500
- AMSŁ 12** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów / Muzeum Sztuki, Księga inwentarzowa dla zbiorów artystycznych obrazy i rzeźba z lat 1949–1964, sygn. 10/502
- AMSŁ 13** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi, zespół: Materiały Archiwalne Miejskiego Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi im. J. i K. Bartoszewiczów / Muzeum Sztuki, Księga inwentarzowa: Grafika i rysunek z lat 1949–1964, sygn. 10/503
- AMSŁ 14** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: spis dzieł sztuki i przedmiotów przemysłu artystycznego w mieszkaniu Gustawa Geyera w Łodzi przy ul. Piotrkowskiej 293, przejętych przez Muzeum Historii i Sztuki w Łodzi, 29.09.1945 sygn.109/45 (dokument stanowi oficjalne powtórzenie spisu z dnia 24.09.1945)
- AMSŁ 15** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół wymiany z 12.05.1947
- AMSŁ 16** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół z 10.01.1948
- AMSŁ 17** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół zamiany z 11.06.1949
- AMSŁ 18** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół z 28.02.1958
- AMSŁ 19** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół wymiany z 28.04.1962
- AMSŁ 20** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół z 18.07.1972

- AMŚL 21** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: protokół zdawczo-odbiorczy 25.01.1991
- AMŚL 22** – Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: rek wizycja i zwrot obrazu *Zatruta studnia*
- APmŁ** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Archiwum Policmajstra miasta Łodzi
- APS–Lürkens** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Sąd Okręgowy w Łodzi 1919– 1939, Akta Prezesa Sądu w sprawie testamentu śp. Wilhelma Lürkensa
- Archiwum Pankiewicza MNW** – Archiwum Muzeum Narodowe w Warszawie, Archiwum Józefa Pankiewicza przywiezione z Paryża przez Jadwigę Waydel–Dmochowską ze spuścizny po Wandzie Pankiewiczowej zakupione od Renaty Sobańskiej w 1966 r. do zbiorów MNW
- ASch–Gr** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Akta Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana
- BUW 1** – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, nr akc. 4386: notatka Elżbiety Trenklerówny dotycząca strat wojennych w mieszkaniu przy ul. Mazowieckiej 11 w Warszawie
- BUW 2** – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, nr akc. 4389: dokumentacja dotycząca skrzypiec Stradivariususa stanowiących własność Henryka Grohmana
- BUW 3** – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, nr akc. 4389: Dowód osobisty i odpis aktu zgonu Matyldy Julii Marii z Holtzów Grohman
- BUW 4** – Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rękopisów, nr akc. 4386: Dokumentacja dotycząca willi Zofiówka z Zakopanem
- CMW–album 1916** – Centralne Muzeum Włókiennictwa: oprawiony w skórę album fotograficzny: Wystawa sztuk pięknych na dochód Wielkiej Kwesty Ogólnokrajowej „Ratujcie dzieci”, Łódź 1916 [dedykowany] Baronowi Juliuszowi Heinzlowi Prezesowi Sekcji XVIII Wielkiej Kwesty Ogólnokrajowej pod hasłem „Ratujcie dzieci”, najgorliwszemu inicjatorowi i niestrudzonemu kierownikowi wystawy obrazów, rzeźb i sztychów w dowód uznania i na pamiątkę wspólnej pracy – członkowie komitetu wystawy, Łódź 11.06–3.07. 1916, CMW–10955/H/1181
- Grohman–MNW** – Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie, testament Henryka Karla Grohmana
- GSAPK-B** – Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin Dahlem Abt: Dep. Schwechten
- KiE** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Krusche i Ender
- Legat Izy-Marii de Landsberger–Rapperswil** – dokument Izy-Marii de Landsberger z d. Poznańskiej złożony w jej domu w Genewie w obecności Elisabeth Zamoyskiej Casimira Stamińskiego oraz Tadeusza Szmitkowskiego w dniu 25 maja 1977 r. przekazujący Fundacji kultury polskiej Libertas w Rapperswilu, reprezentowanej przez Janusza Morkowskiego zespół dzieł z kolekcji Maurycyego Poznańskiego, Archiwum Muzeum Polskiego w Rapperswilu
- Piotrowski–MNW** – Archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie, A. Piotrowski, Autobiografia, rkps 682
- PIS** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Piotrkowska Izba Skarbowa
- PM** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Piotrkowska Manufaktura
- RGB WA** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Rząd Gubernialny Piotrkowski Wydział Administracyjny
- RGP WB** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Rząd Gubernialny Piotrkowski Wydział Budowlany
- Rossmann 1929, nr rep. 2549** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: notariusz Rossmann (intercyza majątkowa Emila Alberta Marcina Eiserta i Elzy Laury Kindermann, 1929), nr rep. 2549
- Siemiradzki–MNW** – Henryk Siemiradzki. Album 12 współopranych fotografii obrazów Siemiradzkiego malowanych w latach 1872–1883, album ze zbiorów Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, Biblioteka Muzeum Narodowego w Warszawie
- SOŁ–RH** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Sąd Okręgowy w Łodzi 1919–1939, Rejestr Handlowy
- Szlima 1870, nr rep. 5555** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: notariusz F. Szlima, Spis majątku po Ludwiku Geyerze, APŁ, 1870, nr rep. 5555/135
- TKM** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Towarzystwo Kredytowe Miejskie
- WSPHWiK** – Wydział Statystyki Przemysłu, Handlu Wewnętrznego i Kredytu
- ZMS** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Zakłady Markusa Silbersteina
- ZPKE** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Zakłady Przemysłowe Karola Eiserta 1885–1945
- ZPKE 570** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Zakłady Przemysłowe Karola Eiserta 1885–1945, Korespondencja dotycząca zakupów dzieł sztuki, Archiwum Państwowe w Łodzi, sygn. 570
- Zsch** – Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół: Zakłady Scheiblerowskie
- ZS IS PAN 1132** – Zbiory Specjalne Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Archiwum Komisariatu Rządu miasta stołecznego Warszawy, sygn. 1132, IV/12 Łódź 1938 –1939

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Bartkiewicz 1911** – Z. Bartkiewicz, *Zle miasto. Obrazy z 1905 roku*, Warszawa, Kraków 1911 (seria: Biblioteka „Tygla Kultury” Łódź 2001, t. 14)

- Berlin 1891/1** – *Internationale Kunst-Ausstellung veranstaltet vom Verein Berliner Künstler anlässlich seines fünfzigjährigen Bestehens 1841–1891*, Katalog, Ausstellungs-Gebäude 1.05–20.09.1891, Berlin 1891
- Berlin 1891/2** – *Internationale Kunst-Ausstellung veranstaltet vom Verein Berliner Künstler anlässlich seines fünfzigjährigen Bestehens 1841–1891, Katalog und Führer*, Berlin 1891
- Bocheński 1936** – Z. Bocheński, *Katalog wystawy dzieł Józefa Pankiewicza, Muzeum Narodowe w Krakowie*, Kraków 1936
- Boetticher 1891–1901** – F. V. Boetticher, *Malerwerke des neunzehnten Jahrhunderts. Beitrag zur Kunstgeschichte*, t. 1–2, Dresden 1891–1901 (2. niezmiennione wyd. Leipzig 1941)
- Bułgakow 1890** – F. I. Bułgakow, *Album ruszkiej żiwopisi, Kartiny G. I. Siemiradzkiego*, S. Petersburg 1890
- Bunikiewicz 1922** – W. Bunikiewicz, *Stanisław Lentz*, Warszawa 1922
- Chwalewik 1926–1927** – E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1–2; Warszawa, Kraków 1926–1927 (reprint Kraków 1991)
- Czapski 1936** – J. Czapski, *Józef Pankiewicz. Życie i dzieło. Wypowiedzi o sztuce*, Warszawa 1936 (reprint Lublin 1992)
- Die Chronik des Gettos 2007** – *Die Chronik des Gettos Lodz/ Litzmannstadt*, red. S. Feuchert, E. Liebfried, J. Riecke, t. 1–5, Göttingen 2007
- Drezno 1868** – *Dresdner Akademische Kunst Ausstellung*, kat. wyst., Dresden 1868
- DZMŁ 1928** – „Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi” 1928, nr 45
- DZMŁ 1939/1** – *Wielki dar dla miasta – Galeria obrazów po ś.p. Karolu Eisercie*, „Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi” 1939, nr 1
- DZMŁ 1939/2** – *Kronika (Przejęcie na rzecz gminy miejskiej Łódź dla Miejskiego Muzeum im J.i K. Bartoszewiczów od sukcesorów Karola Eiserta obrazu „Gra o szaty Chrystusa”)*, „Dziennik Zarządu Miejskiego w Łodzi” 1939, nr 3
- Enderoni 1938** – *Auktionshaus Enderoni*, München 1938
- Eudel 1882** – P. Eudel, *L’Hotel Drouot et la Curiosité*, Paryż 1882
- Fischer 1959** – L. Fischer, *Wspomnienia starego księgarza*, Warszawa 1959
- Flatt 1853** – O. Flatt, *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, Warszawa 1853 (reprint 2002)
- Friedländer 1924–1937** – M. J. Friedländer, *Die altniederländische Malerei*, Berlin–Leiden 1924–1937
- Geyer 2002** – H. A. Geyer, *Z mojego życia. Wspomnienia z lat 1855–1914 / Aus meinem Leben. Erinnerungen aus dem Jahren 1855–1914*, red. K. P. Woźniak, komentarz językoznawczy J. Riecke, Łódź 2002 (1. wyd.: seria: Biblioteka „Tygla Kultury” Łódź 2001, t. 16)
- Giewont 1928** – Łódź, „Giewont” 1928, nr 3
- Giller 1873** – *Polska na Wystawie Powszechnej w Wiedniu 1873 r. Listy Agatona Gillera*, Lwów 1873
- Gliszczyński 1912** – A. Gliszczyński, *Humor i satyra*, Warszawa 1912
- Gorski 1904/1** – S. Gorski [Michał Nałęcz], *Łódź społeczna. Obrazy i szkice publicystyczne*, Łódź 1904
- Gorski 1904/2** – S. Gorski [Michał Nałęcz], *Projekt muzeum publicznego w Łodzi*, „Biblioteka Warszawska” 1904, t. 4
- Gorzkowski 1881** – M. Gorzkowski, *O artystycznych czynnościach Jana Matejki od lat jego najmłodszych tj. od r.1850 do końca r.1881*, Kraków 1881
- Gorzkowski 1898** – M. Gorzkowski, *Jan Matejko. Epoka lat dalszych do końca życia artysty. Z dziennika prowadzonego w ciągu lat siedemnastu*, Kraków 1898
- Hofstede de Groot 1907–1928** – C. Hofstede de Groot, *Beschreibendes und Kritisches Verzeichnis der Werke der hervorragendsten holländischen Maler des XVII. Jahrhunderts*, t. 1–10, Esslingen 1907–1928
- Ignotus 1926** – Ignotus [A. Peretz], *Finansjera warszawska 1870–1925. Z osobistych wspomnień*, Warszawa 1926
- Jahrbuch 1934** – *Jahrbuch der Industrie und des Handels in Polen*, hg. auf Veranlassung des Verbandes der Industrie- und Handelskammern in Polen, Polska spółka Wydawnictw Informacyjnych GmbH, Warschau, R. 4: 1934
- Jaroszyński 1902** – *Album malarstwa polskiego / Album de l’art polonaise*, wstęp T. E. Jaroszyński, Warszawa 1902
- Kalendarz 1902** – „Czas” Łódź 1901, Kalendarz na rok 1902
- Kossak 1885** – W. Kossak, *Listy do żony i przyjaciół 1883–1942*, oprac. K. Olszański, t. 1: 1883–1907, t. 2: 1908–1942, Kraków–Wrocław 1985
- Kraków 1867** – *Wystawa na dochód czeladzi rzemieślniczej*, Towarzystwo Naukowe w Krakowie, Kraków 1867
- Kraków 1883** – *Spis obrazów Matejki zgromadzonych na wystawie jubileuszowej w salach królewskich na Wawelu we wrześniu 1883*, Kraków 1883
- Kraków 1893** – *Katalog wystawy pośmiertnej obrzów i rysunków ś.p. mistrza Jana Matejki w posiadaniu pozostałej Rodziny będących*, kat. wyst. Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1893
- Kraków 1905** – *Katalog X. Wystawy TAP „Sztuka” w Krakowie*, TAP „Sztuka” 01–02.1905, Kraków
- Kraków 1932** – *Katalog Galerii Współczesnej Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1932
- Kraków 1939** – *Katalog Galerii Współczesnej Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1939

- Krótkie wzmianki 1898** – *Krótkie wzmianki o nieżyjących malarzach polskich na Wystawie Retrospektywnej otwartej w maju 1898 roku w Warszawie z dodatkiem spisu chronologicznego artystów i katalogowego ich dzieł*, Warszawa 1898
- Księga pamiątkowa 1930** – *Księga pamiątkowa dziesięciolecia samorządu miasta Łodzi 1919–1929*, Łódź 1930
- Listy 1927** – *Listy Jana Matejki do żony Teodory 1863–1881*, wydał i wstępem opatrzył M. Szukiewicz, Kraków 1927
- Łodzianin 1897** – *Łodzianin. Kalendarz na 1897 rok*, Łódź 1897
- Łoza 1938** – S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938
- Łódź 1898** – *Katalog wystawki chudożestwennych proizwiedenij / Katalog Wystawy Artystycznej*, Łódź 1898
- Łódź 1903/1** – *Wystawa okrężna sztuki w Łodzi. Wystawa zbiorowa obrazów Edwarda Okunia*, [w pałacu Geyerów], b.m.w. (Łódź) 1903
- Łódź 1903/2** – *Katalog wystawy artystycznej*, cz. 1, b.m.w. (Łódź) 1903
- Łódź 1903–1904** – *Katalog wystawy artystycznej*, cz. 2, b.m.w. (Łódź) 1903–1904
- Łódź 1913** – *Jubiläumschrift der Lodzer Zeitung (1863–1913)*, Łódź 1913
- Łódź 1916** – *ŁMRO Wielka Kwesta Ogólnokrajowa pod hasłem „Ratujcie Dzieci”*. Katalog wystawy obrazów, rzeźb i sztychów, Łódź [Pałac Heinzla] czerwiec 1916, Łódź 1916
- Łódź 1924/1** – *Wystawa retrospektywna malarstwa polskiego XIX wieku. Wystawa bieżąca*, Miejska Galeria Sztuki w Łodzi, 10.1924, Łódź 1924
- Łódź 1924/2** – *LXXIX Wystawa TAP „Sztuka” / wystawa retrospektywna malarstwa polskiego XIX wieku*, Miejska Galeria Sztuki w Łodzi, 11.1924, Łódź 1924
- Łódź 1926/1** – *Jubileuszowa wystawa zbiorowa Maurycego Trębacza oraz prac: Z. Albinoskiej-Minkiewiczowej, A. Czarnowskiej, M. Gawelkiewicz-Chybińskiej, A. Parland-Zajączkowskiej, A. Augustynowicza, W. Jarockiego, K. Sichulskiego, P. Stachewicza*, wstęp M. Dienst-Dąbrowa, kat. wyst., Miejska Galeria Sztuki w Łodzi 05.1926, b.m.w. (Łódź) 1926
- Łódź 1926/2** – *Wystawa mistrzów malarstwa polskiego. Dzieła mistrzów J. Matejko, A. Grottgera, J. Brandta, A. i M. Gierymskich, J. i W. Kossaków, H. Siemiradzkiego i inn. oraz zbiorowe Tadeusza Ajdukiewicza i Jacka Malczewskiego ze zbiorów A. Gutnajera z Warszawy*, Łódź, Miejska Galeria Sztuki 16.09–20.10.1926, b.m.w. (Łódź) 1926
- Łódź 1927** – *Katalog jubileuszowej wystawy zbiorowej prac prof. Kazimierza Stabrowskiego w 40-lecie pracy artystycznej*, kat. wyst., Miejska Galeria Sztuki w Łodzi 12.04–12.05.1927, Łódź 1927
- Łódź 1928/1** – *Księga pamiątkowa Miejskiej Biblioteki Publicznej w Łodzi 1917–1927*, Łódź 1928
- Łódź 1928/2** – *Zbiorowa wystawa prac Bolesława Szańkowskiego z Monachjum oraz Artura Markowicza, Józefa Krzyżńskiego, Władysława Osseckiego, Antoniego Wippla i Z. Messig*, kat. wyst., Miejska Galeria Sztuki w Łodzi 03–04.1928, Łódź 1928
- Łódź 1929/1** – *49 Wystawa zbiorowa prac: Marjana Grużewskiego, Adama Malickiego, Mieczysława Oleja oraz bieżące: Wacława Dobrowolskiego, Konstantego Mackiewiczza, Zenobiusza Poduszko, Ryszarda Radwańskiego i Antoniego Wippla*, Miejska Galeria Sztuki w Łodzi. Park Sienkiewicza, marzec 1929, Łódź 1929
- Łódź 1929/2** – *50 Wystawa. Prace: Edwarda Okunia, Marjana Trzebińskiego, Marjana Helm-Pirgo oraz bieżące: W. Dobrowolskiego*, Miejska Galeria Sztuki w Łodzi, kwiecień 1929, Łódź 1929
- Łódź 1929/3** – *Pierwsza retrospektywna wystawa mistrzów malarstwa polskiego urządzona staraniem Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Łodzi*, 07–08.1929, Łódź 1929
- Łódź 1930** – *Katalog numer 1 Działu Sztuki Muzeum Miejskiego Historii i Sztuki im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów w Łodzi*, wstęp P. Smolik, Łódź 1930
- Łódź 1936** – *Dodatek do Kat. Nr 1*, Muzeum Miejskie Historii i Sztuki im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów w Łodzi, Łódź 1936
- Nowak 1932** – H. Nowak, *Bankowość w Polsce*, t. 1, Warszawa 1932
- Orłow 1881** – P. A. Orłow, *Ukazitiel fabrik i zawodow w jewropiejsoj Rossii s Carstwom Polskom i W. Knieżstwom Finlandskim dlia fabryczno–zawodsoj statistiki*, S. Petersburg 1881
- Pecht 1873** – F. Pecht, *Kunst und Kunstindustrie auf der Wiener Weltausstellung*, Stuttgart 1873
- Petersburg 1900/1** – *Société Anonyme des manufactures de Coton de Heinzel et Kunitzer Lodz*, w: *La Russie à l'Exposition Universelle de Paris en 1900*, Petersburg 1900
- Petersburg 1900/2** – *Société Anonyme des manufactures Julius Heinzel Lodz*, w: *La Russie à l'Exposition Universelle de Paris en 1900*, Petersburg 1900
- Poznań 1925** – *Wystawa obrazów Jacka Malczewskiego*, kat. wyst., Muzeum Wielkopolskie 03–04.1925, Poznań 1925
- Poznań 1929** – *Katalog Działu Sztuki. Powszechna Wystawa Krajowa*, Poznań 1929
- Przewodnik 1897** – *Przewodnik Ilustrowany po Warszawie i Łodzi*, Warszawa 1897
- Reymont 1996** – W. S. Reymont, *Ziemia obiecana*, oprac. M. Popiel, t. 1–2, Wrocław-Kraków-Gdańsk-Warszawa 1996
- Rocznik 1929** – *Rocznik informacyjny o spółkach akcyjnych w Polsce*, 1929
- Romankówna 1938** – M. Romankówna, *Kilka słów o Kazimierzu Bartoszewiczu*, „Kultura Łodzi. Pismo poświęcone życiu kulturalnemu Łodzi” 1938, nr 1

- Rombowski 1938** – A. Rombowski (wcześniej: A. Rosenberg), *Zbiory rękopiśmienne Miejskie Muzeum Historii i Sztuki im. J i K Bartoszewiczów (doraźne zestawienie dotyczące powstania i zawartości zbiorów)*, Łódź bdw.[1938]
- Ryga 1912** – *Album Academicum des Polytechnikums zu Riga 1862–1912*, Riga 1912
- Salwa 1912** – W. Salwa, *Moje wspomnienia. 1892–1912*, Łódź 1912
- Scheibler 1962** – W. Scheibler, *Die Auswanderungen aus Monschau nach dem Osten im 19. Jahrhundert*, Dortmund 1962
- Skotnicki 1957** – J. Skotnicki, *Przy sztalugach i przy biurku. Wspomnienia*, Warszawa 1957
- Sosnowiec 1911** – *Katalog III wystawy obrazów i rzeźb artystów polskich z udziałem krakowskiego Towarzystwa Artystów „Sztuka” na rzecz Towarzystw Dobroczynności w Sosnowcu*, Sosnowiec 1911
- Spodenkiewicz 2006** – P. Spodenkiewicz, *Piasek z Atlantydy. Rozmowy z Jerzym Grohmanem*, Łódź 2006
- Sprawozdanie 1926** – *Sprawozdanie z działalności Wydziału Oświaty i Kultury Magistratu M. Łodzi za rok 1925*, Łódź 1926
- Sprawozdanie Banku 1913** – *Sprawozdanie Banku Kupieckiego Łódzkiego za rok 1912*, Łódź 1913
- Strakun 1933** – L. Strakun, *Józef Pankiewicz (Wystawa zbiorowa w IPS-ie)*, „Opinja” 1933, nr 17
- Świeykowski 1905** – E. Świeykowski, *Pamiętnik Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie 1854–1904*, Kraków 1905
- Timkovskij-Kostin 2001** – I. Timkovskij-Kostin, *Miasto proletariuszów (Łódź)*, przeł. S. Lubicz Majewski, Łódź 2001 (seria: Biblioteka „Tygla Kultury”, t. 15)
- TPSP 1890** – *Katalog nr 15, Katalog nieustającej wystawy Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Sukiennicach*, Kraków 1890
- Treter 1924** – M. Treter, *Wystawa Józefa Pankiewicza, Salon Garlińskiego*, kat. wyst., Warszawa 1924
- TZSP-album 1935** – *Album 75-lecia Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 1935
- Vimard 1910** – H. Vimard, *Łódź. Manszester polski*, Łódź 1910 (seria: Biblioteka „Tygla Kultury”, t. 17, Łódź 2001)
- Warszawa 1867** – *Wystawa nieustająca. Ekspozycja stała Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 1867
- Warszawa 1898** – *Katalog wystawy retrospektywnej nieżyjących polskich malarzy w salach reutowych w Warszawie*, Warszawa 1898
- Warszawa 1902** – *Wystawa pośmiertna prac ś.p. Aleksandra Gierymskiego*, W gmachu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Królestwie Polskim, kat. wyst., Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie 08–09.1902, Warszawa 1902
- Warszawa 1904** – *Salon Aleksandra Krywulita*, Warszawa 1904
- Warszawa 1914** – *Pamiętka z wystawy graficznej i konkursu II im. Henryka Grohmana, wydana staraniem Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Graficznych. Katalog*, Warszawa 1914
- Warszawa 1919** – *Album reprodukcji obrazów z wystawy „Sto lat malarstwa polskiego” z prywatnych zbiorów warszawskich w Pałacu Łazienkowskim*, Warszawa 1919
- Warszawa 1923** – *Wystawa Towarzystwa „Pro Arte” oraz wystawa pośmiertna Henryka Weysenhoffa*, kat. wyst., Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 1923
- Warszawa 1925** – *Katalog zbiorów Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 1925
- Warszawa 1929/1** – *Katalog Pierwszej Wystawy Drzeworytów Stowarzyszenia Artystów Grafików Ryt*, kat. wyst., Polski Klub Artystyczny, Warszawa 1929
- Warszawa 1929/2** – *Przewodnik po wystawie malarstwa polskiego drugiej połowy XIX w.*, Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, Warszawa 1929
- Warszawa 1932** – *Wystawa pośmiertna rzeźb Jana Biernackiego 1879–1930*, oprac. S. Popowski, *Przewodnik Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych*, Warszawa 1932
- Warszawa 1933/1** – *Wystawa zbiorowa Józefa Pankiewicza*, oprac. J. Czapski, kat. wyst., Instytut Propagandy Sztuki, 05–06.1933, Warszawa 1933
- Warszawa 1933/2** – *Katalog zbiorów Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 1933
- Warszawa 1935** – *Katalog zbiorów Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 1935
- Warszawa 1938/1** – *Wystawa rysunków i szkiców Jana Matejki urządzona w setną rocznicę urodzin Artysty przez Koło Historyków Sztuki studentów Uniwersytetu J. Piłsudskiego*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 03–04.1938, Warszawa 1938
- Warszawa 1938/2** – *Katalog zbiorów Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, Warszawa 1938
- Warszawa 1938/2** – *Wystawa retrospektywna dzieł Jana Matejki*, oprac. J. Molendziński, kat. wyst., Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych 06–10.1938, Warszawa 1938 [Przewodnik Historyczny TZSP]
- Warszawa 1938/3** – J. Starzyński, *Aleksander Gierymski 1850–1901*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 18.06–09.1938, Warszawa 1938
- Warszawa 1939** – M. Walicki, *Malarze martwych natur*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1939

Wiedeń 1867 – *Wystawa Österreichischer Kunstverein*, 05–07.1867, Wien 1867

Wiedeń 1873 – *Welt Ausstellung 1873 in Wien. Offizieller Kunst-Catalog.*, Wien 1873

Wiedeń 1918 – *Katalog zbiorów Edwarda Rajchera*, Wien 1918

Związek Przemysłu 1939 – *Związek Przemysłu Włókienniczego w Państwie Polskim. Sprawozdanie Zarządu z działalności w 1938 roku*, Łódź 1939

Źródła 1966 – *Źródła do historii przemysłu włókienniczego okręgu łódzkiego w XIX w.*, Warszawa 1966

oraz

Sprawozdania Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych – **TZSP**.

Prasa codzienna i czasopisma:

„Biesiada Literacka”; „Dziennik Łódzki”; „Gazeta Łódzka”; „Goniec Łódzki”; „Kłosy”; „Kraj” (Petersburg); „Kurier Codzienny”; „Kurier Łódzki”; „Kurier Warszawski”; „Lodzer Freie Presse”; „Lodzer Zeitung”; „Neue Lodzer Zeitung”; „Nowy Kurier Łódzki”; „Ost und West”; „Rocznik Artystyczno-Literacki, Teatralny Ilustrowany”; „Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu”; „Rozwój”; „Świat” (Kraków); „Świat” (Warszawa); „Tygodnik Ilustrowany”; „Tygodnik Powszechny”; „Zakopane”; „Życie i Sztuka”.

OPRACOWANIA OGÓLNE: KOLEKCJONERSTWO ORAZ JEGO KONTEKSTY HISTORYCZNO-SPOŁECZNE I ANTROPOLOGICZNE

Bąbiak 2010 – G.P. Bąbiak, *Sobie, ojczyźnie czy potomności... Wybrane problemy mecenatu kulturalnego elit na ziemiach polskich w XIX wieku*, Warszawa 2010

Becker 2000 – S. Becker, *Die Kultur des Kapitals. Bürgerliche Kultur in New York und Hamburg im 19. Jahrhundert*, w: *Vorträge aus dem Warburg-Haus*, red. W. Kemp, t. 4, Berlin 2000

Benedict 1999 – R. Benedict, *Wzory kultury*, Warszawa 1999

Benjamin 1996/1 – W. Benjamin, *Paryż – stolica dziewiętnastego wieku*, w: W. Benjamin, *Anioł historii. Eseje szkice, fragmenty*, wyb. i oprac. H. Orłowski, Poznań 1996

Benjamin 1996/2 – W. Benjamin, *Paryż II Cesarstwa według Baudelaire'a*, w: W. Benjamin, *Anioł historii. Eseje szkice, fragmenty*, wyb. i oprac. H. Orłowski, Poznań 1996

Benjamin 2005 – W. Benjamin, *Pasaże*, red. R. Tiedemann, tłum. I. Kania, posłowie Z. Bauman, Warszawa 2005

Berger 1995 – P. L. Berger, *Rewolucja kapitalistyczna, Pięćdziesiąt tez o dobrobycie, równości i wolności*, seria: Terminus, t. 5, Warszawa 1995

Berlin 2011–2012 – *Die Sammlung des Bankiers Wagener. Die Gründung der Nationalgalerie*, red. U. Kittelmann, B. Verwiebe, A. Wessenberg, kat. wyst., Alte Nationalgalerie, Staatliche Museen zu Berlin 23.03.2011–8.01.2012, Berlin-Leipzig 2011

Bochanov 1989/1 – A. N. Bochanov, *Kolekcjonerzy i mecenaszy w Rosji*, Moskwa 1989

Bochanov 1989/2 – A. N. Bochanov, *Priedprinimatielskaja elita Rossii w nacziale XX w.*, w: *Krupnyje agrari i promyslennaja burżuazija Rossii i Germanii w konce XIX – nacziale XX wieka. Sbornik naucznych trudow*, red. A. P. Korabin, Moskwa 1989

Bourdieu 2005 – P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, tłum. P. Bilos, Warszawa 2005

Bourdieu, Darbel Schnapper 1969 – P. Bourdieu, A. Darbel, D. Schnapper, *L'Amour de l'art. Les museum d'art européens et leur public*, Paris 1969

Bredenkamp 2007 – H. Bredenkamp, *Antikensehnsucht und Maschinenglauben. Die Geschichte der Kunstkammer und die Zukunft der Kunstgeschichte*, Berlin 2007

Brieger 1918 – Brieger, *Das Kunstsammeln. Eine kurze Einführung in seine Theorie und Praxis*, München 1918

Brönnner 1982 – W. Brönnner, *Schichtenspezifische Wohnkultur – die bürgerliche Wohnung des Historismus*, w: *Kunstpolitik und Kunstförderung im Kaiserreich. Kunst im Wandel der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, red. E. Mai, H. Pohl, S. Waetzoldt, Berlin 1982

Bußmann 2009 – F. Bußmann, *Sammeln als Strategie. Die Kunstsammlung des Prince de Conti im Paris des ausgehenden Ancien Régime*, Berlin 2009

Cabanne 1978 – P. Cabanne, *Wielcy kolekcjonerzy*, Kraków 1978

Calow 1969 – G. Calow, *Museen und Sammler des 19. Jahrhunderts in Deutschland*, Berlin 1969

Czerwiński 1985 – M. Czerwiński, *Kultura i jej badanie*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985 (wyd. II poprawione)

Czerwiński 1999 – M. Czerwiński, *Kultura*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Boksański, t. 2, Warszawa 1999

Długoborski 1988 – W. Długoborski, *Das polnische Bürgertum vor 1918 in vergleichenden Perspektive*, w: *Bürgertum in 19 Jh Deutschland im europäischen Vergleich*, red. J. Kocka, t. 1, München 1988

- Doliński 2005** – D. Doliński, *Motywacja*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Kubiak i in., red. Z. Bokszański, t. suplement, Warszawa 2005
- Domański 1999/1** – H. Domański, *Prestiż*, Wrocław 1999
- Domański 1999/2** – H. Domański, *Klasa średnia*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, Warszawa 1999, t. 2
- Domański, Sawiński 1991** – H. Domański, Z. Sawiński, *Wzory prestiżu a struktura społeczna*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1991
- Donath 1920** – A. Donath, *Psychologie des Kunstsammelns*, Berlin 1920
- Donath 1923** – A. Donath, *Der Kunstsammler: Psychologie des Kunstsammelns*, Berlin 1923
- Drezno 2006** – *Von Manet bis Mondrian. Meisterwerke der Moderne aus Dresdner Privatsammlungen der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, red. H. Biedermann, U. Bischoff, M. Wagner, kat. wyst., Palais Brühlsche Terrasse. Zeitgenössische Kunst, Dresden 16.09.2006–14.01.2007, Dresden 2006
- Dumowa 1922** – N. G. Dumowa, *Maskowskije mecenaty*, Moskwa 1922
- Eisenstadt 1968** – S. N. Eisenstadt, *Prestige. Participation and Strata Formation*, w: *Social Stratification*, red. J. A. Jackson, Cambridge 1968
- Elsner, Cardinal 1997** – *The Culture of Collecting*, red. J. Elsner, R. Cardinal, London 1997
- Frąckowiak, Grochala 2008** – *Polskie kolekcjonerstwo grafiki. Ludzie i instytucje*, red. E. Frąckowiak, A. Grochala, Warszawa 2008
- Frohne 2000** – U. Frohne, *Maler und Millionäre. Erfolg als Inszenierung: Der amerikanische Künstler seit dem ausgehenden 19. Jahrhundert*, Dresden 2000
- Fuhrmann 1999** – M. Fuhrmann, *Der europäische Bildungskanon des bürgerlichen Zeitalters*, Frankfurt am Main–Leipzig 1999
- Gall 1989** – R. Gall, *Bürgertum in Deutschland*, Berlin 1989
- Garbin, Bates 1966** – A. P. Garbin, *Occupational Prestige and Its Correlates: a Reexamination*, „Social Forces”, 1966, nr 44
- Goode 1977** – W. J. Goode, *Prestige as a control system*, w: W. J. Goode, *Principles of Sociology*, New York 1977
- Hall 2001** – E. Hall, *Ukryty wymiar*, Warszawa 2001
- Hamburg 1970** – W. Hofmann, T. Osterwold, *Ein Geschmack wird untersucht. Die G. C. Schwabe Stiftung*, kat. wyst., Hamburger Kunsthalle, Hamburg 1970
- Hamburg 2001** – *Private Schätze. Über das Sammeln von Kunst in Hamburg bis 1933*, red. U. Luckhardt, U. M. Schneede, kat. wyst., Hamburger Kunsthalle 23.03–17.06.2001, Hamburg 2001
- Haskell 1963** – F. Haskell, *Patrons and Painters. Art and society in baroque Italy*, London 1963
- Haskell 1967** – F. Haskell, *Some Collectors of Venetian Art at the End of the Eighteenth Century*, w: *Studies in Renaissance and Baroque Art presented to Anthony Blunt*, London–New York 1967
- Haskell 1976** – F. Haskell, *Rediscoveries in art. Same aspects of fashion taste and collecting in England and France*, New York 1976
- Haskell 1977** – F. Haskell, *L'amateur d'art*, Paris 1977
- Heinich 2010** – N. Heinich, *Socjologia sztuki*, Warszawa 2010
- Hensel 1974** – J. Hensel, *Mecenat finansjery warszawskiej w zakresie plastyki w drugiej połowie XIX w.*, w: *Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i materiały*, red. R. Kołodziejczyk, t. 1, Warszawa 1974
- Ihnatowicz 1971** – I. Ihnatowicz, *Obyczaj wielkiej burżuazji warszawskiej w XIX wieku*, Warszawa 1971
- Ihnatowicz 1972** – I. Ihnatowicz, *Burżuazja warszawska*, Warszawa 1972
- Imbs 1988** – *Miasto i kultura polska doby przemysłowej, t. 1: Przestrzeń*, red. H. Imbs, Wrocław, Warszawa, Kraków 1988
- Imbs 1993/1** – *Miasto i kultura polska doby przemysłowej, t. 2: Człowiek*, red. H. Imbs, Wrocław, Warszawa, Kraków 1993
- Imbs 1993/2** – *Miasto i kultura polska doby przemysłowej, t. 3: Wartości*, red. H. Imbs, Wrocław, Warszawa, Kraków 1993
- Izenberg 1979** – G. N. Izenberg, *Die „Aristokratisierung“ der bürgerlichen Kultur im 19. Jahrhundert*, w: *Legitimationsskrisen des deutschen Adels 1200–1900*, red. P. U. Hohendahl, P. M. Lützel, Stuttgart 1979
- Jakimowicz 1982** – T. Jakimowicz, *Od kolekcji „curiosités artistiques” ku muzeum. Zbieractwo artystyczne Izabeli z Czartoryskich Działyńskiej w latach 1852–1899*, „Studia Muzealne” 1982, t. 13
- Jakowlew 1966** – W. N. Jakowlew, *Kolekcjonerzy i antykwarzy*, Leningrad 1966
- Jaroszewski 1981** – T. S. Jaroszewski, *Kostium francuski architektury polskiej 2. poł. XIX w.*, w: *Tradycja i innowacja. Materiały ogólnopolskiej sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1981
- Jaroszewski 1984** – T. S. Jaroszewski, *Wielki bourgeois – mecenasz, kolekcjoner, odbiorca*, w: *Mecenas, kolekcjoner, odbiorca. Materiały ogólnopolskiej sesji naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Katowice listopad 1981*, Warszawa 1984

- Jawłowska, Kempny 2005** – A. Jawłowska, M. Kempny, *Wzór kulturowy*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Kubiak i in., red. Z. Bokszański, t. Suplement, Warszawa 2005
- Jędrzejczak 2001** – M. Jędrzejczak, *Mecenat artystyczny Pawła Michajłowicza Trietakiowa*, 2001 (praca magisterska pod kierunkiem E. Wiśniewskiego, IH UŁ, AUŁ)
- Kaczyńska 1972** – E. Kaczyńska, *Drobnomieszczaństwo polskie w XIX i na początku XX wieku*, w: *Spółeczeństwo Królestwa Polskiego*, red. W. Kula, J. Leskiewiczowa, t. 5, Warszawa 1972
- Kaczyńska 1979** – E. Kaczyńska, *Burżuazja*, w: *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim. 1815-1864*, red. W. Kula, J. Leskiewiczowa, Wrocław 1979
- Kapciak 1999** – A. Kapciak, *Moda*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, Warszawa 1999, t. 2
- Kłoskowska 1999** – A. Kłoskowska, *Kultura*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, t. 2, Warszawa 1999
- Kłudkiewicz, Mencfel 2014** – w: *Miłośnictwo rzeczy. Studia z historii kolekcjonerstwa na ziemiach polskich w XIX wieku. Materiały konferencji zorganizowanej w 2012 roku przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk przy wsparciu Międzyinstytutu Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Fundacji Zakłady Kórnickie*, red. Kamila Kłudkiewicz, Michał Mencfel, Warszawa 2014, seria: Biblioteka Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, t. 4
- Kochanowicz 1999** – J. Kochanowicz, *Mieszczaństwo*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, Warszawa 1999, t. 2
- Kocka 1987** – *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, red. J. Kocka, Göttingen 1987
- Kocka, Frerer 1988** – J. Kocka, R. Frerer, *Bürgertum in 19. Jh. Deutschland im europäischen Vergleich*, t. 1–3, München 1988
- Kołodziejczyk 1968** – R. Kołodziejczyk, *Portret warszawskiego milionera*, Warszawa 1968
- Kołodziejczyk 1979/1** – R. Kołodziejczyk, *Burżuazja polska XIX i XX wieku*, Warszawa 1979
- Kołodziejczyk 1979/2** – R. Kołodziejczyk, *Miasto– mieszczaństwo–burżuazja w Polsce XIX wieku. Szkice i rozprawy historyczne*, Warszawa 1979
- Kołodziejczyk 1983** – R. Kołodziejczyk, *Burżuazja w Królestwie polskim – szkic do portretu*, w: *Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i materiały*, red. R. Kołodziejczyk, t. 3, Warszawa 1983
- Kołodziejczyk 1993** – *Image przedsiębiorcy gospodarczego w Polsce w XIX i XX wieku*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1993
- König 1979** – R. König, *Potęga i urok mody*, Warszawa 1979
- Koscecka 1999** – T. Koscecka, *Gabinet rycin króla Stanisława Augusta, Zamek Królewski w Warszawie*, Warszawa 1999
- Kozyr-Kowalski 1979** – Kozyr-Kowalski, *Klasy i stany. Max Weber a współczesne teorie stratyfikacji społecznej*, Warszawa 1979
- Kraków 1998/1** – *Donatorce – w hołdzie. Katalog wystawy odnowionych obrazów i rodzinnych pamiątek z daru Karoliny Lanckorońskiej*, Kraków 1998
- Kraków 1998/2** – *Muzeum Czarotorskich. Historia i zbiory*, Muzeum XX Czarotorskich, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1998
- Kraków 2001/3** – *Czasy! Ludzie! Ich dzieła. Teatr obrazów księżnej Izabeli Czarotorskiej. Obrazy i miniatury z Domu Gotyckiego i Świątyni Sybilli w Puławach*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 4.06–5.08.2001, Kraków 2001
- Kraków 2008** – M. Skubiszewska, K. Kuczman, *Obrazy z kolekcji Lanckorońskich z wieków XIV-XVI w zbiorach Zamku Królewskiego na Wawelu, Zamek Królewski na Wawelu*, Kraków 2008
- Kroeber, Kluckhohn 1963** – A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, *Culture. A critical Review of Concepts and Definitions*, New York 1963
- Kubiak 2006** – *Spory o biedermeier*, wybór, wstęp i oprac. J. Kubiak, Poznań 2006 (seria: Poznańska biblioteka niemiecka, red. H. Orłowski, Ch. Kleßmann)
- Kuczyńska 1983** – A. Kuczyńska, *Wzory modne w życiu codziennym*, Warszawa 1983
- Kuhrau, Winkler, Uebe 2004** – *Juden Bürger Berliner. Das Gedächtnis der Familie Beer–Meyerbeer–Richter*, red. S. Kuhrau, K. Winkler, A. Uebe, publikacja towarzysząca wystawie w Märkisches Museum, Berlin 19.03–27.06.2004, Berlin 2004
- Kuhrau 2005** – S. Kuhrau, *Der Kunstsammler im Kaiserreich. Kunst und Repräsentation in der Berliner Privatsammlerkultur*, Kiel 2005
- Labuda, Mencfel, Suchocki 2010** – *Edward i Atanazy Raczyńscy. Dzieła – osobowości – Wybory – Epoka / Edward und Atanazy Raczyński. Werke – Persönlichkeiten – Bekenntnisse – Epoche / Edward and Atanazy Raczyński. Works – Personalities – Choices – Era*, red. A. S. Labuda, M. Mencfel, W. Suchocki, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2010
- Litten 1897** – E. Litten, *Promyszlennost Rosji w słowach i kartinach*, Sankt Petersburg 1897

- Lundgreen 2000** – *Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums: eine Bilanz des Bielefelder Sonderforschungsbereichs (1986–1997)*, red. P. Lundgreen, Göttingen 2000
- Luthmer 1884–1886** – F. Luthmer, *Malerische Innenräume moderner Wohnungen, Serie 1*, Frankfurt a.M. 1884–1886
- Luthmer 1888–1889** – F. Luthmer, *Malerische Innenräume moderner Wohnungen, Serie 2*, Frankfurt a.M. 1888–1889
- Lüdtke 1989** – H. Lüdtke, *Expressive Ungleichheit. Zur Soziologie der Lebensstile*, Opladen 1989
- Macho 2000** – T. Macho, *Sammeln in chronologischer Perspektive*, w: *Theatrum naturae et artis – Theater der Naturae und Kunst. Wunderkammer des Wissens*, red. H. Bredekamp, J. Brüning, C. Weber, Martin-Gropius-Bau Berlin 10.12.2000–4.3.2001, Berlin 2000
- Macrocosmos 1994** – *Macrocosmos in microcosmos. Die Welt in der Stube. Zur Geschichte des Sammelns 1450–1800*, Opladen 1994
- Mai, Paret 1993** – *Sammler, Stifter und Musee. Kunstförderung in Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, red. E. Mai, P. Paret, Köln 1993
- Malinowski 1973** – K. Malinowski, *Psychologiczne i socjologiczne przesłanki kolekcjonerstwa i opieki nad zabytkami*, Poznań 1973
- Manikowska 2000** – E. Manikowska, *Zbiór obrazów i rzeźb Artura i Zofii Potockich z Krzeszowic. Ze studiów nad dziełnictwostwiecznym kolekcjonerstwem w Polsce*, „Rocznik Historii Sztuki” 2000, R. 25
- Marx, Rehberg 2006** – *Sammeln als Institution. Von der fürstlichen Wunderkammer zum Mäzenatentum des Staates*, red. B. Marx, K.-S. Rehberg, Berlin, München 2006
- Matuchniak-Krasucka 2010** – A. Matuchniak-Krasucka, *Zarys socjologii sztuki Pierre’a Bourdieu*, Warszawa 2010
- Mecenas, kolekcjoner, odbiorca 1984** – *Mecenas, kolekcjoner, odbiorca. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Katowice listopad 1981*, Warszawa 1984
- Mencfel 2010** – M. Mencfel, *Skarbcze natury i sztuki. Prywatne gabinety osobliwości, kolekcje sztuki i naturaliiów na Śląsku w wiekach XVII i XVIII*, Warszawa 2010
- Misiak 1999** – W. Misiak, *Miasto*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, Warszawa 1999, t. 2
- Morawski 1998** – W. Morawski, *Industrializacja*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, t. 1, Warszawa 1998
- Morris 1968** – R. N. Morris, *Urban Sociology*, London 1968
- Moskwa–Sankt Petersburg 1994** – *Morozow i Szczukin – russkie kolekcjonerzy*, kat. wyst., Moskwa–Sankt Petersburg 1994
- Ossowska 1973** – *Ethos rycerski i jego odmiany*, Warszawa 1973
- Ossowska 1985** – M. Ossowska, *Moralność mieszczańska*, Wrocław 1985
- Ossowski 1967** – S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła*, t. 3, Warszawa 1967
- Ostrowski, Petrus 2001** – J. K. Ostrowski, J. T. Petrus, *Podhorce. Dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów, Zamek Królewski na Wawelu*, Kraków 2001
- Palica 2010** – M. Palica, *Od Delacroix do van Gogha. Żydowskie kolekcje sztuki w dawnym Wrocławiu*, Wrocław 2010
- Pieńkos bdw.** – A. Pieńkos, *Kolekcja, po co?*, www.signum.art.pl [dostęp 26.07.2010]
- Plumpe, Lesczenski 2009** – *Bürgertum und Bürgerlichkeit zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, hrsg. W. Plumpe, J. Lesczenski, Mainz 2009
- Poklewski, Rosset 2002** – *Smak artystyczny i znawstwo sztuki. Rozważania o smaku artystycznym. Studia*, red. J. Poklewski i T. F. de Rosset, Toruń 2002
- Połunina, Frołow 1997** – N. Połunina, A. Frołow, *Kolekcjonerzy staro Moskwy. Illustrowany biograficzny słownik*, Moskwa 1997
- Pomian 1995** – K. Pomian, *Jak uprawiać historię kultury*, „Przegląd Historyczny” 1995, R. 36, z. 1
- Pomian 1996/1** – K. Pomian, *Kolekcjonerstwo i filozofia. Narodziny nowożytnego muzeum*, w: *Drogi kultury europejskiej. Trzy studia*, Warszawa 1996
- Pomian 1996/2** – K. Pomian, *Zbieracze i osobliwości, Paryż Wenecja XVI–XVIII wiek*, Warszawa 1996
- Pomian 2007** – K. Pomian, *Der Ursprung der Museums. Vom Sammeln*, Berlin 2007
- Pomian 2012** – *Kupcy, przedsiębiorcy, muzea / Merchants, Entrepreneurs, Museums*, w: Skalska 2012
- Pape 1887** – J. Pape, *Musterzimmer*, t. 2, Dresden 1887
- Poprzęcka 1991** – M. Poprzęcka, *Polskie malarstwo salonowe*, Warszawa 1991
- Poznań 1989** – *Mieszczańskie wnętrza mieszkalne w Hannoverze w XIX wieku*, oprac. A. von Rohr, informator wyst., Muzeum Historyczne w Poznaniu, Poznań 1989
- Poznań 1997** – *Galeria Rogalińska Edwarda Raczyńskiego*, kat. zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu, Poznań 1997
- Poznań 2005/1** – *Galeria Ałanazego Raczyńskiego*, kat. zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu t. 9, Poznań 1997
- Reszke 2000** – I. Reszke, *Prestiż społeczny w badaniach empirycznych*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, t. 3, Warszawa 2000

- Rosset 2000** – T. F. de Rosset, *Galeria Aleksandra Kokulara i kilka innych kolekcji artystycznych warszawskich malarzy w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Historii Sztuki” 2000, R. 25
- Rosset 2003** – T. F. de Rosset, *Kolekcja Andrzeja Mniszcha. Od wołyńskich chrząszczy do obrazów Fransa Halsy*, Toruń 2003
- Rosset 2005** – T. F. de Rosset, *Polskie kolekcje i zbiory artystyczne we Francji w latach 1795–1919: między „skarbnicą narodową” a galerią sztuki*, Toruń 2005
- Rosset, Kluczevska-Wójcik, Lewandowska 2010** – *Nowoczesność kolekcji*, red. T. F. de Rosset, A. Kluczevska-Wójcik, K. Lewandowska, Toruń 2010
- Ryszkiewicz 1972** – A. Ryszkiewicz, *Zbieracze i obrazy*, Warszawa 1972
- Ryszkiewicz 1981** – A. Ryszkiewicz, *Kolekcjonerzy i miłośnicy*, Warszawa 1981
- Schipper 1937** – I. Schipper, *Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich*, Warszawa 1937
- Schwenke 1884** – F. Schwenke, *Ausgeführte Möbel und Zimmer-Einrichtungen der Gegenwart*, t. 2, Berlin 1884
- Seemann 1998** – B. K. Seemann, *Stadt, Bürgertum und Kultur: Kulturelle Entwicklung und Kulturpolitik in Hamburg von 1839 bis 1933 am Beispiel des Museumswesens*, Husum 1998 (seria: Historische Studien, t. 452)
- Sennet 1996** – R. Sennet, *Kamień i ciało*, tłum. M. Konikowska, Gdańsk 1996
- Siciński 1976** – A. Siciński, *Styl życia – problemy pojęciowe i teoretyczne*, w: *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, red. A. Siciński, Warszawa 1976
- Siciński 1983** – A. Siciński, *O typologiach stylów życia*, „Kultura i Społeczeństwo” 1983, nr 4
- Siciński 1993** – A. Siciński, *Styl życia miejskiego w Polsce doby przemysłowej*, w: *Imbs 1993/1*
- Siciński 2002** – A. Siciński, *Styl życia*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa K. W. Frieske i in., red. Z. Bokszański, Warszawa 2002, t. 4
- Simmel 1975** – G. Simmel, *Socjologia*, Warszawa 1975
- Simmel 1980** – G. Simmel, *Filozofia mody*, w: S. Magala, *Simmel*, Warszawa 1980
- Skalska 2012** – *Sztuka nie-dawna. Kolekcja w muzeum / Art. Not long past. Collection in museum*, red. A. Skalska, Muzeum Pałac Herbsta, Oddział Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2012
- Skuratowicz 1981** – J. Skuratowicz, „Wersale północy” czyli o rezydencjach europejskich 2 poł. XIX w., w: *Tradycja i innowacja. Materiały ogólnopolskiej sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1981
- Sommer 2003** – M. Sommer, *Zbieranie. Próba filozoficznego ujęcia*, Warszawa 2003
- Sontag 1997** – S. Sontag, *Miłośnik wulkanów*, Warszawa 1997
- Sowiński 1977** – J. Sowiński, *Wędrownki przedmiotów. Kolekcje i kolekcjonerzy*, Wrocław 1977
- Szepielew 1977** – E. Szepielew, *Caryzm i burżuazja w 1904–1914 gody*, Leningrad 1977
- Szepielew 1981** – E. Szepielew, *Caryzm i burżuazja w wtorej połowie XIX w.*, Moskwa 1981
- Veblen 1998** – T. Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, tłum. J. Frentzel-Zagórska, Warszawa 1998
- Warszawa 1998/2** – *Kronenbergowie. Pamiątki rodzinne*, Muzeum Historii miasta st. Warszawy, Warszawa 1998
- Warszawa 1998/3** – D. Juszcak, H. Małachowicz, *Galeria Lanckorońskich. Obrazy z daru profesor Karoliny Lanckorońskiej dla Zamku Królewskiego w Warszawie*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1998
- Warszawa 2006/2** – *Grand Tour. Narodziny kolekcji Stanisława Kostki Potockiego*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2006
- Warszawa 2006/3** – *Miłośnicy grafiki i ich kolekcje w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, red. A. Grochala, kat. wyst. Muzeum Narodowe w Warszawie 6.07–3.09.2006, Warszawa 2006.
- Wasilewski 1998** – J. Wasilewski, *Elita*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domaski i in., red. Z. Bokszański, Warszawa 1998, t. 1
- Ważbiński 1988** – Z. Ważbiński, *Muzeum i zbiory artystyczne epoki nowożytnej. Część II: Wiek XVII i XVIII*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1988
- Ważbiński 2006** – Z. Ważbiński, *Muzeum i zbiory artystyczne epoki nowożytnej. Część I: Wiek XV i XVI*, Toruń 2006 (I wyd. Toruń 1980)
- Weber 1975** – M. Weber, *Klasy, stany, partie – podział władzy w obrębie wspólnoty*, w: *Elementy teorii socjologicznych*, Warszawa 1975
- Weber 1994** – M. Weber, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin 1994
- Weber 2002** – M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002 (Wirtschaft und Gesellschaft Tübingen 1922)
- Wesołowski, Domański 2000** – W. Wesołowski, H. Domański, *Prestizż – formy historyczne*, w: *Encyklopedia socjologii*, red. naukowa H. Domański i in., red. Z. Bokszański, t. 3, Warszawa 2000
- Wirth 1938** – L. Wirth, *Urbanism as a Way of Life*, „The American Journal of Sociology” 1938, nr 1
- Wolff-Thomsen, Kuhrau 2011** – *Geschmacksgeschichte(n). Öffentliches und privates Kunstsammeln in Deutschland 1871–1933*, hrsg. U. Wolff-Thomsen, S. Kuhrau, Kiel 2011

- Wrocław 2005** – Albert Neisser. *Kolekcjoner i mecenas sztuki*, oprac. P. Łukaszewicz, kat. wyst., Muzeum Narodowe we Wrocławiu 24.05–3.07.2005, Wrocław 2005 (wersja elektroniczna: płyta CD)
- Zeidler-Janiszewska 1997** – A. Zeidler-Janiszewska, *Berlińskie loggie – paryskie pasaze. Miasto jako pretekst mne-motechniczny*, w: *Pisanie miasta – czytanie miasta*, red. A. Zeidler-Janiszewska, Studia Kulturoznawcze, Poznań 1997, t. 8

OPRACOWANIA SZCZEGÓŁOWE: KOLEKCJONERSTWO ŁÓDZKIE, HISTORIA POLITYCZNO-SPOŁECZNA, GOSPODARCZA ŁODZI ORAZ ŻYCIE ARTYSTYCZNE ŁODZI

- Ajnenkiel 1947** – E. Ajnenkiel, *Z dziejów walk robotników łódzkich z wyzyskiem*, „Dzieje najnowsze” 1947, nr 1
- Alperin 1928** – A. Alperin, *Żydzi w Łodzi. Początki gminy żydowskiej 1780–1822*, „Rocznik Łódzki” 1928, nr 1
- Andrzejewski 1995** – J. Andrzejewski, *Henryk Grohman – kolekcjoner i mecenas sztuki*, „Kronika Miasta Łodzi” 1995, nr 1
- Antoszczyk 2003** – D. Antoszczyk, *Wille burżuazji w architekturze Łodzi przełomu XIX–XX wieku*, 2003 (praca magisterska pod kierunkiem K. Stefańskiego, Katedra Historii Sztuki UŁ, mps AUŁ)
- Antoszczyk 2006** – D. Antoszczyk, *Łódzka architektura rezydencjonalna XIX i początku XX wieku*, w: *Szkice z dziejów Łodzi*, red. o. I. M. Rusecki, Łódź 2006
- Antoszczyk 2007** – D. Antoszczyk, *Dom letniskowy rodziny Poznańskich – najstarszy przykład łódzkiej drewnianej architektury willowej o proveniencji tyrolskiej / Das Sommerhaus der Familie Poznański ältestes Beispiel hölzerner Villenarchitektur tirolischer Herkunft in Lodz*, w: *Sztuka w Łodzi 2007*
- Badziak 1977** – K. Badziak, *Instytucje finansowo-kredytowe w Łodzi do I wojny światowej*, „Rocznik Łódzki” 1977, R. 22 (25)
- Badziak 1979** – K. Badziak, *Przemysł włókienniczy Królestwa Polskiego w latach 1900–1918*, „Acta Universitatis Lodzienensis” 1979, t. 69
- Badziak 1985** – K. Badziak, *Włókienniczy koncern Eitingonów w II Rzeczypospolitej*, „Rocznik Łódzki” 1985, R. 35
- Badziak 1991** – K. Badziak, *Wielkość i upadek fortuny Poznańskich*, w: Puś, Liszewski 1991
- Badziak 1993/1** – K. Badziak, *Obraz łódzkiej burżuazji przemysłowej w okresie międzywojennym. Działalność ekonomiczna – wybrane problemy*, w: *Kołodziejczyk 1993*
- Badziak 1993/2** – K. Badziak, *Kindlerowie w Pabianicach. Aktywność gospodarcza i społeczna*, w: *Pabianiciana*, t. 2, red. K. Badziak, Pabianice 1993
- Badziak 1993/3** – K. Badziak, *Podłoże gospodarczo-społeczne „buntu łódzkiego”*, w: *Bunt łódzki 1892 roku. Studia z dziejów wielkiego konfliktu społecznego*, red. P. Samuś, Łódź 1993
- Badziak 1993/4** – K. Badziak, *Karol Rajmund Eisert: przemysłowiec – ziemianin – przedsiębiorca. Z dziejów oligarchii przemysłowo ziemiańskiej na ziemiach polskich w XX w.*, w: *Aktywność gospodarcza ziemiaństwa w Polsce w XVIII–XX wieku*, red. W. Caban, M.B. Markowski, Kielce 1993
- Badziak, Olejnik, Pełka 1988** – K. Badziak, L. Olejnik, B. Pełka, *Grand Hotel w Łodzi 1888–1988*, Łódź 1988
- Badziak, Strzałkowski 1994** – K. Badziak, J. Strzałkowski, *Silbersteinowie, Lichtenfeldowie, Poznańscy, Eigerowie*, Łódź 1994
- Badziak, Walicki 2002** – K. Badziak, J. Walicki, *Żydowskie organizacje społeczne w Łodzi do 1939*, Łódź 2002
- Bandurka 1998** – *Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, red. M. Bandurka, Warszawa 1998
- Banner 1938** – H. Banner, *Gmina żydowska w Łodzi. Krótki zarys dziejów ustrojowo-gospodarczych*, Łódź 1938
- Baranowicz 1969** – Z. Baranowicz, *Początki Międzynarodowej Kolekcji Sztuki Nowoczesnej w Łodzi*, w: „Biuletyn Historii Sztuki” 1969, nr 4
- Bartnicka 1959** – J. Bartnicka, *O Zygmuncie Bartkiewiczu* w: Z. Bartkiewicz, *Trzy listy prababki i inne opowiadania*, Warszawa 1959
- Barszczewska 1962** – A. Barszczewska, *Sesja naukowa „Łódź jako przedmiot badań naukowych”*, „Rocznik Łódzki” 1962, R. 6(9)
- Barszczewska-Krupa 1989** – *Rajmund RembIELIŃSKI. Jego czasy i jego współcześni*, red. A. Barszczewska-Krupa, Warszawa 1989
- Barszczewska-Krupa, Puś 1976** – A. Barszczewska-Krupa, W. Puś, *Recenzja: G. Missalowa, Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego. 1815–1870*, t. 3: *Burżuazja*, Łódź 1975, „Rocznik Łódzki” 1926, R. 21(24)
- Bartczak 1995** – M. Bartczak, *Pałac rodziny Scheiblerów przy Wodnym Rynku w Łodzi*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 1995, nr 2, R. 6
- Bartczak 1999** – M. Bartczak, *Scheiblerowie. Historia rodu*, Łódź 1999
- Bartosik 1999** – K. Bartosik, *Wizerunek Żyda w świetle prasy łódzkiej lat trzydziestych XX w.*, 1999 (praca magisterska pod kierunkiem P. Samusia, IH UŁ, mps AUŁ)

- Bartuzel 1998** – I. Bartuzel, *Działalność gospodarcza rodziny Steinertów w latach 1914–1939*, 1998 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, AUŁ)
- Bąbol 1973** – F. Bąbol, *Łódź, która odeszła*, Łódź 1973
- Berbelska 1998** – D. Berbelska, *Willi Herbsta w Łodzi – odtworzenie rezydencji przemysłowca z przełomu XIX/XX wieku*, „Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo. Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1998, t. 39
- Berbelska 2012** – D. Berbelska, *Powrót kolekcji. Nowa ekspozycja w Pałacu Herbsta / Return of a collection. The new display in Herbst Palace*, w: Skalska 2012
- Blok, Korytowska 1952** – S. Blok, A. Korytowska, *Ogrody artystyczne w Łodzi*, Łódź 1952
- Błażewicz-Matwij 1995** – E. Błażewicz-Matwij, *Plafon sali balowej*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 1995, nr 2, R. 6
- Boczkowska 1971** – E. Boczkowska, *Monografia Zakładów Przemysłu Bawełnianego Izraela Kalmanowicza Poznańskiego w Łodzi*, 1971 (praca magisterska pod kierunkiem J. Śmiałowskiego, IH UŁ, mps AUŁ)
- Boczkowski 2008** – Łódź, która przemieniła w publicystyce i prozie (antologia), red. P. Boczkowski, Łódź 2008
- Bohdziewicz, Potemski 1959** – M. Bohdziewicz, M. Potemski, *Galeria malarstwa obcego. Malarstwo krajów romańskich XV, XVI, XVII, XVIII wieku*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 1959
- Bohdziewicz, Potemski 1963** – M. Bohdziewicz, M. Potemski, *Galeria malarstwa obcego. Malarstwo krajów północnych XVI i XVII wieku*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź [1963]
- Bonner 1938** – H. Bonner, *Gmina Żydowska w Łodzi. Krótki zarys dziejów ustrojowo-gospodarczych*, Łódź 1938
- Bożek 1994** – Bożek, *Spoleczność żydowska w Łodzi w latach 1908–1912 w świetle „Rozwoju”*, 1994 (praca magisterska pod kierunkiem P. Samusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Buchmann 2015** – A. Buchmann, *Muzeum Polskie w Rapperswilu i jego donatorka Iza Poznańska-Landsberger, / The Polish Museum in Rapperswil and its benefactor Iza Poznańska-Landsberger / Das Polenmuseum in Rapperswil und seine Donatorin Iza Poznańska-Landsberger*, w: Łódź 2015
- Burawska 1977** – A. Burawska, *Życie kulturalne Łodzi na podstawie „Gońca Łódzkiego”. Studium źródłoznawcze*, 1977 (praca magisterska pod kierunkiem R. Rosina, IH UŁ, mps AUŁ)
- Ciulka 2001** – A. Ciulka, *Żydzi w Pabianicach w latach 1794–1914*, 2001 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, AUŁ)
- Czarnocka 2015** – A. Czarnocka, *Dary Janiny Poznańskiej dla Towarzystwa Historyczno-Literackiego Biblioteki Polskiej w Paryżu: / Janina Poznańska's donation to the Polish Historic and Literary Society in Paris - the Polish Library in Paris / Schenkungen von Janina Poznańska für die Historisch-Litararische Gesellschaft - Polnische Bibliothek in Paris*, w: Łódź 2015
- Czekalski 2012** – S. Czekalski, *Triumf Europy? Uwagi o obrazie Paola de Matteisa z kolekcji Muzeum Sztuki w Łodzi / A Triumph of Europa? Remarks on the Paolo de Matteis Painting in the Collection of the Muzeum Sztuki in Łódź*, w: Skalska 2012
- Czubaczyński 1995** – *Pałac Poznańskich w Łodzi*, red. R. Czubaczyński, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 1995
- Dinter 1965** – H. Dinter, *Dzieje wielkiej kariery. Łódź 1332–1860*, Łódź 1965
- Dinter 1978** – H. Dinter, *Spod czarnych dymów: Łódź w latach 1861–1918*, Łódź 1978
- Dominikowski 2004** – J. Dominikowski, *Nekropolia Łodzi wielkoprzemysłowej*, Łódź 2004
- Dominikowski 2008** – J. Dominikowski, *Wnętrza łódzkie. Problem atrybucji i ikonografii*, w: Sztuka w Łodzi 2008
- Dwory i pałace 1997** – *Dwory i pałace okolic Łodzi*, pr. zbiorowa, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Łodzi, Łódź 1997
- Eichler 1944** – A. Eichler, *Julius Kunitzer und seine Zeit*, Litzmannstadt 1944
- Filipowska 1996** – E. Filipowska, *Życie kulturalne i muzyczne Łodzi w świetle „Dziennika Łódzkiego” w latach 1884–1892*, 1996 (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Frendenberg 1996** – P. Frendenberg, *Życie kulturalne Łodzi w świetle dziennika „Goniec Łódzki”*, 1906 (praca magisterska pod kierunkiem J. Chańko, IH UŁ, mps AUŁ)
- Frenkel 1998** – J. Frenkel, *Łódź okresu zaborów w ikonografii*, 1998 (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa, IH UŁ, mps AUŁ)
- Friedman 1938** – F. Friedman, *Rozwój gospodarczy Łodzi do 1914*, „Ekonomista” 1938, z. 1
- Friedman, Glikman 1938** – F. Friedman, P. Z. Glikman, *Życiorysy. Biografie osób pochowanych na starym cmentarzu łódzkim*, w: *Stary cmentarz żydowski w Łodzi. Dzieje i zabytki*, Łódź 1938
- Friedrich, Friedrich 2008** – A. i J. Friedrich, *Prywatne czy na pokaz? Kilka uwag o wnętrzach domów z Ziemi Obiecanej Reymonta*, w: *Dom – spotkanie przestrzeni prywatnej i publicznej na tle przemian cywilizacyjnych XIX i XX w. Zbiór studiów*, red. Z. Opacki, D. Piąza Opacka, Gdańsk 2008
- Gadowska 2010** – I. Gadowska, *Żydowscy malarze w Łodzi w latach 1880–1919*, Warszawa 2010
- Gajder 1999** – M. Gajder, *Ludzie ulicy Piotrkowskiej (od początku Łodzi przemysłowej do 1914)*, 1999 (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa, IH UŁ, mps AUŁ)

- Ginsbert 1962** – A. Ginsbert, *Łódź. Studium monograficzne*, Łódź 1962
- Głazcz 1987** – K. Głazcz, *Szkoła Zgromadzenia Kupców (1898–1939). Zarys dziejów*, 1987 (praca magisterska pod kierunkiem B. Wachowskiej, IH UŁ, mps AUŁ)
- Głazcz 1988** – K. Głazcz, *Zarys dziejów Szkoły Zgromadzenia Kupców (1898–1939)*, Rocznik Łódzki” 1988, R. 38
- Gorgolewski 1965** – J. Gorgolewski, *Z badań nad akumulacją kapitału w łódzkim przemyśle włókienniczym w latach 1840–70*, w: „Przegląd włókienniczy” 1965, R. 19, nr 1
- Gorgolewski 1985/1** – J. Gorgolewski, *Poznański Izrael*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 28, 1985
- Gorgolewski 1985/2** – J. Gorgolewski, *Poznański Maurycy*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 28, 1985
- Gorgolewski 1985/3** – J. Gorgolewski, *Poznański Maurycy Ignacy*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 28, 1985
- Graczyk 2000** – E. Graczyk, *Życie i obyczaje łodzian na przełomie XIX i XX wieku w świetle opracowań „Gońca Łódzkiego”*, 2000 (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytlasa, IH UŁ, mps AUŁ)
- Gryglewski 2008** – P. Gryglewski, *Przykłady wykorzystania schematów dekoracyjnych rezydencji nowożytnych w łódzkich wnętrzach fabrykanckich*, w: *Sztuka w Łodzi 2008*
- Grzejszczak 2005** – Ł. Grzejszczak, *Szkolnictwo plastyczne w Łodzi w latach 1895–1939. Metody kształcenia i ich wpływ na rozwój miejscowego środowiska artystycznego*, w: *Polskie szkolnictwo artystyczne. Dzieje – teoria – praktyka. Materiały LIII ogólnopolskiej sesji naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa 14–16 października 2004*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 2005
- Grzejszczak 2007** – Ł. Grzejszczak, *Środowisko artystów łódzkich pochodzenia niemieckiego przed 1918 rokiem / Das Milieu der Lodzer Künstler deutscher Herkunft vor 1918*, w: *Sztuka w Łodzi 2007*
- Grzejszczak 2008** – Ł. Grzejszczak, *Atelier – salon – kawiarnia. Artyści łódzcy we wnętrzach 1890–1939. Zarys problematyki*, w: *Sztuka w Łodzi 2008*
- Grzejszczak 2009** – Ł. Grzejszczak, *Pozaawangardowe środowisko artystów łódzkich 1890–1939*, 2009 (dysertacja pod kierunkiem prof. dra. K. Stefańskiego, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki, mps Archiwum UŁ)
- Grzejszczak 2013** – Ł. Grzejszczak, *Działalność Rodziny Urbanowskich na tle łódzkiego środowiska artystycznego* w: Kuropatwa-Pik, Szymański, Pawlak 2013
- Hanke 1984** – G. Hanke, *Spółka Akcyjna Pabianickich Fabrykantów WYROBÓW Bawełnianych „Krusche i Ender” 1899–1918. Zarys ekonomiczno-historyczny*, 1984 (praca magisterska pod kierunkiem J. Śmiałowskiego, IH UŁ, AUŁ)
- Heike 1971** – O. Heike, *Aufbau und Entwicklung der Lodzer Textilindustrie. Eine Arbeit deutscher Einwanderer in Polen und Europa*, Mönchengladbach 1971
- Heike 1989** – O. Heike, *Leben im deutsch-polnischen Spannungsfeld. Erinnerungen und Ansichten eines deutschen Journalisten in Lodz*, Essen 1989
- Heike 1995** – O. Heike, *Das Deutschtum in Polen 1918–1939*, „Ostpolitische Studien” 1995, t. 8,
- Hertz 1947** – P. Hertz, *Ucieczka z krainy Lambertów*, Proza polska, t. 3, Paryż 1947
- Hertz 1948** – P. Hertz, *Sedan*, Warszawa 1948
- Horbaczewska 1978** – J. Horbaczewska, *Muzealnictwo łódzkie do 1945*, 1978 (praca magisterska pod kierunkiem A. Świeżawski, IH UŁ, mps AUŁ)
- Ihnatowicz 1965/1** – I. Ihnatowicz, *Przemysł łódzki w latach 1860–1900*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965
- Ihnatowicz 1965/2** – I. Ihnatowicz, *Rynki zbytu przemysłu łódzkiego w drugiej połowie XIX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1965, nr 4
- Jakóbczyk, Kuropatwa-Pik, Pawlak 2012** – *Imperium rodziny Poznańskich. Przywrócone dziedzictwo czasu i miejsca*, red. M. Jakóbczyk, K. Kuropatwa-Pik, C. Pawlak, Łódź 2012.
- Janczak 1982** – J. Janczak, *Ludność Łodzi przemysłowej 1820–1914*, Łódź 1982
- Janik, Kusiński, Stępniewski, Szambelan 2012** – M. Janik, J. Kusiński, M. Stępniewski, Z. Szambelan, *Łódź na mapach 1793–1939*, Łódź 2012.
- Jasiński 1988** – A. Jasiński, *Kultura Łodzi w okresie I wojny światowej*, 1988 (praca magisterska pod kierunkiem B. Wachowskiej, IH UŁ, mps AUŁ)
- Jaskulski 1995** – M. Jaskulski, *Stare fabryki Łodzi*, Łódź 1995 (seria: Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, z. 2)
- Jaskulski 2010** – M. Jaskulski, *Historia rodu Poznańskich*, w: *Imperium rodziny Poznańskich w Łodzi*, red. A. Machejek, Łódź 2010
- Jaskulski 2015** – M. Jaskulski, *Rapperswil i Paryż. Poznańscy i Silbersteinowie. W poszukiwaniu śladów / Rapperswil and Paris. The Poznańskis and the Silbersteins. In search of traces / Rapperswil und Paris. Die Poznańskis und die Silbersteins. Eine Spurensuche*, w: Łódź 2015

- Jastrzębska-Ciesiołkiewicz 1980** – G. Jastrzębska-Ciesiołkiewicz, *Działalność łódzkich instytucji filantropijnych w latach 1870–1900*, 1980 (praca magisterska pod kierunkiem J. Śmiałowskiego, IH UŁ, mps AUŁ)
- Jaworski 2000** – P. Jaworski, *Wystawa obrazów, rzeźb i sztynchów w Łodzi w 1916 r.*, w: *Sztuka w Łodzi 2000*
- Jaworski 2001** – Ł. Jaworski, *Działalność gospodarcza i społeczno-kulturalna rodziny Geyerów w latach 1828–1914*, 2001 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Jaworski 2005** – P. Jaworski, *Biała fabryka Ludwika Geyera w Łodzi*, Centralne Muzeum Włókiennictwa, Łódź 2005
- Jaworski 2007** – P. Jaworski, *Ludwik Geyer pierwowzór „Lodzermenscha / Ludwig Geyer – das Urbild von dem Lodzermenschen*, w: *Sztuka w Łodzi 2007*
- Jedliński 1993** – J. Jedliński, *Stała ekspozycja międzynarodowej sztuki XX wieku ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, w: *Kolekcja międzynarodowej sztuki XX wieku*, Muzeum Sztuki w Łodzi, 1993 (zespół tekstów – materiałów prasowych – towarzyszących otwarciu nowej ekspozycji w galerii stałej, mps. Biblioteka Muzeum Sztuki w Łodzi)
- Jezierski 1976** – R. Jezierski, *Życie kulturalne Łodzi w latach 1929–1933*, 1976 (praca magisterska pod kierunkiem B. Wachowskiej, IH UŁ, mps AUŁ)
- Jordan 2003** – W. Jordan, *Łódzkie środowisko malarskie na przełomie XIX i XX wieku* w: *Sztuka w Łodzi 2003*
- Jordan 2006** – W. Jordan, *W kręgu łódzkiej secesji*, Łódź 2006
- Jordan 2008** – W. Jordan, *Karol Wutke, Robert Schulz, Wiktor Łuczak i inni twórcy łódzkich wnętrz*, w: *Sztuka w Łodzi 2008*
- Jurkiewicz-Eckert 2006** – D. Jurkiewicz-Eckert, „Międzynarodowa Kolekcja Sztuki Nowoczesnej” Muzeum Sztuki w Łodzi i jej znaczenie dla dziedzictwa kulturowego Europy, „Studia Europejskie” 2006, nr 4, Uniwersytet Warszawski
- Kacprzak 1998/1** – Kolekcja sztuki Henryka Grohmana, „Tygiel Kultury” 1998, nr 1–2, s. 97–101
- Kacprzak 1998/2** – Henryk Karol Grohman – fabrykant, kolekcjoner i mecenas sztuki, „Gazeta Antykwaryczna” 1998, nr 2
- Kacprzak 2002/1** – D. Kacprzak, O smaku artystycznym łódzkich przemysłowców drugiej połowy XIX i początku XX wieku, w: Poklewski, Rosset 2002
- Kacprzak 2002/2** – D. Kacprzak, *Viva Napoli! Teatr natury. Dwie neapolitańskie martwe natury ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, w: *Spór o genezę martwej natury. Materiały sesji naukowej 25–26.10.2001*, red. S. Dudzik, T. J. Żuchowski, Toruń 2002 (seria: Sztuka i kultura, t. 3)
- Kacprzak 2002/3** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Walentin Sierow „Akt kobiecy”, „Tygiel Kultury” 2002, nr 10–12
- Kacprzak 2003** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Giovanni Battista Ruoppolo, „Alegoria zbiorów jesiennych”, „Tygiel Kultury” 2003, nr 1–3
- Kacprzak 2004/1** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Marguerite Virginie Ancelot „Safona”, „Tygiel Kultury” 2004, nr 10–12
- Kacprzak 2004/2** – Z galerii wyobrażonej: Claes Cornelisz. Moeyaert „Jakub rozpaczający nad zakrwawionymi szatami Józefa”, „Tygiel Kultury” 2004, nr 4–6
- Kacprzak 2005/1** – D. Kacprzak, *Kolekcja obrazów Karola Rajmunda Eiserta, królewsko-duńskiego konsula honorowego – w świetle źródeł*, w: *Sztuka w Łodzi 2005*
- Kacprzak 2005/2** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Oswald Achenbach „Pejzaż włoski”, „Tygiel Kultury” 2005, nr 4–6
- Kacprzak 2005/3** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Paolo de Matteis „Porwanie Europy”, „Tygiel Kultury” 2005, nr 7–9
- Kacprzak 2005/4** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Hanuš Schwaiger, „Powstanie anabaptystów w Münster w 1534 roku”, „Tygiel Kultury” 2005, nr 7–9
- Kacprzak 2006/1** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Antonio Garella „Młody Kolumb”, „Tygiel Kultury” 2006, nr 1–3
- Kacprzak 2006/2** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Franz Widmann „Małgorzata Parmeńska przed księciem Alba”, „Tygiel Kultury” 2006, nr 1–3
- Kacprzak 2007/2** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Charles Clément Bervic „Ludwik XVI w stroju koronacyjnym”, „Tygiel Kultury” 2007, nr 7–9
- Kacprzak 2007/3** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Ludwig Willroder „Pejzaż z wodą i drzewami”, „Tygiel Kultury” 2007, nr 10–12
- Kacprzak 2008/1** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Iwan Konstantinowicz Ajwazowski, „Morze”, „Tygiel Kultury” 2008, nr 1–3
- Kacprzak 2008/2** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Giovanni Battista Piranesi, „Łuk Konstancyjna”, „Tygiel Kultury” 2008, nr 4–6
- Kacprzak 2008/3** – D. Kacprzak, Z galerii wyobrażonej: Alejda Wolfsen, „Portret mężczyzny w peruce na tle krajobrazu”, „Tygiel Kultury” 2008, nr 10–12
- Kacprzak 2008/4** – D. Kacprzak, *Poza awangardą. Dary łódzkich przemysłowców w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2008, nr 2
- Kacprzak 2008/5** – D. Kacprzak, *Zbiór grafik angielskich Zenona Kona*, w: Frąckowiak, Grochala 2008

- Kacprzak 2009/1** – D. Kacprzak, *Z galerii wyobrażonej: Giuseppe Recco „Ryby”*, „Tygiel Kultury” 2009, nr 1–3
- Kacprzak 2009/2** – D. Kacprzak, *Der Kunstgeschmack der Lodzer Fabrikanten Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts am Beispiel der Kunstsammlung von Juliusz Teodor Heinzel Freiherrn von Hohenfels*, w: *Lodz jenseits von „Fabrikanten, Wildwest und Provinz”: Kulturwissenschaftliche Studien über die Deutschen in und aus den polnischen Gebieten*, red. S. Dyroff, K. Radziszewska, I. Röska-Rydel, München 2009
- Kacprzak 2012/1** – D. Kacprzak, *Silbersteinowie i ich kolekcja dzieł sztuki. Z badań nad kolekcjonerstwem żydowskiej burżuazji wielkoprzemysłowej w Łodzi końca XIX i pierwszych dziesięcioleci XX wieku*, w: *Adlojada. Szczecińskie pasaży*, red. J. Brejda, D. Kacprzak, B. Wolska, Szczecin 2012.
- Kacprzak 2012/2** – D. Kacprzak, *Pamięć fabrykanckiej Atlantydy / Remembering an industrialist's Atlantis*, „Herito” 2012, nr 8
- Kacprzak 2012/3** – D. Kacprzak, *Z dziejów Ziemi Obiecanej – Henryk Grohman i jego kolekcja*, w: *Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna w Łodzi* [publikacja z okazji jubileuszu 15-lecia powstania Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej i ustanowienia nagrody im. Henryka Grohmana], Łódź 2012
- Kacprzak 2012/4** – D. Kacprzak, *Z badań nad kolekcjonerstwem łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej – rodzinna kolekcja dzieł sztuki Sary i Maurycego Poznańskich* w: *Jakóbczyk, Kuropatwa-Pik, Pawlak 2012*.
- Kacprzak 2013/1** – D. Kacprzak, – *Juliusz Teodor Heinzel Freiherr von Hohenfels und seine Kunstsammlung: ein Beitrag zur Geschichte des Sammlertums der Lodzer Fabrikanten Ende des 19. und im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts*, w: „Ikonotheka” 2013, nr 24
- Kacprzak 2013/2** – D. Kacprzak, *Fritz von Uhdes Um Christi Rock aus der Sammlungen des Muzeum Sztuki w Łodzi und andere Gemälde des Künstlers aus polnischem Besitz*, w: *Fritz von Uhde 1849–1911. Beiträge des 1. Internationalen Wolkenburger Symposiums zur Kunst vom 20. bis 22. Mai 2011 auf SchloßWolkenburg, Berlin 2013*
- Kacprzak 2014** – D. Kacprzak, *Ja lubię, żeby był glanc! – kolekcjonerstwo wielkiego kapitału: kolekcje burżuazji wielkoprzemysłowej ziemi obiecanej*, w: *Kludkiewicz, Mencfel 2014*
- Kacprzak 2015** – D. Kacprzak, *Zaginione – ocalone dziedzictwo lodzermenschów. O zbiorach artystycznych rodziny Poznańskich / The lost - retained heritage of lodzermensch. On the Poznańskis' art collection / Das verlorene - getretete Erbe der Lodzermenschen. Über die Kunstsammlungen der Familie Poznański*, w: *Łódź 2015*
- Kacprzak, Saciuk-Gąsowska 2008** – D. Kacprzak, A. Saciuk-Gąsowska, *Poza kanonem awangardy. Zbiory Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów, „Cenne, bezcenne, utracone” 2008*, nr 3
- Kacprzak, Valkeneers 2009** – D. Kacprzak, P. Valkeneers, *Jacob Jordaens, „Madonna with Child in a garland of flowers and fruits”*, „CODART Courant” Winter 2009, nr 19
- Kacprzak, Vlnas 2004/2005** – D. Kacprzak, V. Vlnas, *První verze Schwaigerových Novokřtěnců v Münsteru v Muzeum Sztuki v Łodzi*, „Bulletin of the National Gallery in Prague” 2004/05, nr 14–15
- Kamińska 1960** – M. Kamińska, *Ścieżkami wspomnień*, Warszawa 1960
- Kamiński 1999** – P. Kamiński, *Ludność niemiecka w Łodzi w świetle gazety „Rozwój” 1898–1914*, 1999 (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Karwacka 1975** – H. Karwacka, *Artur Głiszczyński. Pieśniarz fabrycznej Łodzi*, Łodzi 1975.
- Kaszubina 1967** – W. Kaszubina, *Bibliografia prasy łódzkiej. 1863–1944*, Warszawa 1967
- Kaszubina 1969** – W. Kaszubina, *Specyfika początków czasopiśmiennictwa polskiego w Łodzi (1863–1914)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, t. 8, z. 1
- Kempa 1982** – A. Kempa, *Kilka słów o losach księgozbioru Bartoszewiczów*, w: *Z dziejów łódzkich księgozbiorów. Księgozbiór Bartoszewiczów*, red. J. Weinberg, kat. wyst., Muzeum Historii Miasta Łodzi 09–10.1982, Łódź 1982
- Kempa, Szukalak 2001–2004** – A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny*, t. 1–4, Łódź 2001–2004
- Klemantowicz 2009** – D. Klemantowicz, *Wojciech Kossak a burżuazja łódzka*, w: *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*, red. W. Puś, t. 6, Łódź 2009
- Kmieciak 1996** – K. Kmiecik, *Instytucje i twórcy kultury plastycznej w Łodzi w okresie międzywojennym*, 1996 (praca magisterska pod kierunkiem B. Wachowskiej, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kmieciak 1999** – R. Kmiecik, *Rozwój przestrzenny Łodzi w XIX w. w powiązaniu z rozwojem przemysłu*, 1999 (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kobojek 1998** – G. Kobojek, *Księży Młyn. Królestwo Scheiblerów*, Łódź 1998 (seria: Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, z. 5)
- Koliński 2007** – M. Koliński, *Łódź między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2007
- Kołodziej 2006** – K. Kołodziej, *Obraz Łodzi w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski*, Łódź 2006
- Koneczny 1993** – J. Koneczny, *Ludność żydowska w Łodzi po 1864*, 1993, (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kosiakiewicz 1895** – W. Kosiakiewicz, *Bawelna, Petersburg 1895*
- Kossman 1967** – O. Kossman, *Ein Lodzer Heimatbuch*, Hannover 1967
- Koter 1969** – M. Koter, *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*, Warszawa 1969

- Koter 1984** – M. Koter, *Rozwój układu miejskiego Łodzi wielkoprzemysłowej*, „Miscellanea Łódzkie” 1984, z. 1: *Myśl urbanistyczna a rozwój przestrzenny Łodzi*
- Koter, Kulesza, Puś, Pytlas 2005** – M. Koter, M. Kulesza, W. Puś, S. Pytlas, *Wpływ wielonarodowego dziedzictwa kulturalnego Łodzi na współczesne oblicze miasta*, Łódź 2005
- Kowalewska 1994** – E. Kowalewska, *Zakłady Włókiennicze K. T. Buhle w Łodzi w latach 1897–1939*, 1994 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kowalska 1981** – J. Kowalska, *Burżuazja łódzka w II połowie XIX wieku w świetle „Dziennika Łódzkiego”*, 1981 (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej-Krupy, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kowalska 2001** – M. Kowalska, *Monografia rodziny Richterów. Szkic do portretu łódzkiej burżuazji*, 2001 (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kozłowska 2002** – A. Kozłowska, *Życie codzienne w Łodzi w świetle „Dziennika Łódzkiego”*, 2002, (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Krakowiak 2005** – J. Krakowiak, *Od Fiszera do Pegaza. 123 lata z dziejów jednej księgarni*, Łódź 2005 (seria: Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, z.)
- Krotla 2003** – K. Krotla, *Architektura i budownictwo Łodzi przemysłowej w latach 1820–1914*, 2003 (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa, IH UŁ, mps AUŁ)
- Krzywoszewski 1947** – S. Krzywoszewski, *Długie życie. Wspomnienia*, t. 1–2, Warszawa 1947
- Kubiak 1992** – A. Kubiak, *Dzieje Piotrkowskiej Manufaktury do wybuchu II wojny światowej*, 1992 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kubiak 1994** – B. Kubiak, *Zakłady Towarzystwa Akcyjnego Schlösserowskiej Przędzalni Bawełny i Tkalni w Ozorkowie w latach 1894–1939*, 1994 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kubiak 2008** – E. Kubiak, *Wzorniki i wzorce nowożytne a dekoracje łódzkich wnętrz w rezydencjach fabrykanckich*, w: *Sztuka w Łodzi 2008*
- Kubicka 1998** – M. Kubicka, *Polskie życie artystyczne w dwutygodniku „Świat” 1888–1895*, 1998 (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej-Krupy, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kuczynski, Ratecka 2001** – K. A. Kuczynski, B. Ratecka, *Niemcy w dziejach Łodzi do 1945*, Łódź 2001
- Kuhnke 1996** – M. Kuhnke, *Skrzypce Stradivariusa, „Spotkania z zabytkami”* 1996, nr 3
- Kuligowska-Korzeniewska 1995** – A. Kuligowska-Korzeniewska, *Scena obiecana. Teatr Polski w Łodzi 1844–1911*, Łódź 1995
- Kuropatwa-Pik, Szymański, Pawlak 2013** – *Przedsiębiorstwo Antoniego i Józefa Urbanowskich. Rodzina, dzieło, twórcy*, red. K. Kuropatwa-Pik, M. J. Szymański, C. Pawlak, Muzeum Miasta Łodzi, Łódź 2013
- Kusiński, Bonisławski, Janik 2009** – J. Kusiński, R. Bonisławski, M. Janik, *Księga fabryk Łodzi*, b.m.w. [Łódź] 2009
- Kużko 1993** – W. Kużko, *Metamorfozy image trzech pokoleń Biedermannów*, w: *Kołodziejczyk 1993*
- Kużko 2000** – W. Kużko, *Biedermannowie. Dzieje rodziny i fortuny 1730–1945*, Łódź 2000
- Laurentowicz-Granas 2010** – M. Laurentowicz-Granas, *Pałac przy ulicy Ogrodowej. Dzieje rezydencji. Architektura i symbolika dekoracji*, w: *Imperium rodziny Poznańskich w Łodzi*, red. A. Machejek, Łódź 2010
- Laurentowicz-Granas, Mandzett-Kubiak 1997** – M. Laurentowicz-Granas, J. Mandzett-Kubiak, *Palace „Ziemi obiecanej”*, Łódź 1997 (seria: Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, z. 4)
- Leyko 2000** – *Łódzkie sceny żydowskie*, red. M. Leyko, Łódź 2000
- Lipecki 1929** – S. Lipiecki, *Zbiory im. Juliana i Kazimierza Bartoszewiczów*, Kraków 1929
- Ładnowska 1990** – J. Ładnowska, *Żydowska kultura plastyczna w Łodzi*, w: *Żydzi w Łodzi*, red. J. Andrzejewski i in., Łódź 1990
- Ładnowska 1992** – J. Ładnowska, *Muzeum Sztuki w Łodzi*, w: *Polskie życie artystyczne w latach 1945–1960*, red. A. Wojciechowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992
- Ładnowska 1994** – J. Ładnowska, *Dzieła artystów żydowskich w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi*, w: *Judaika łódzkie w zbiorach muzealnych i zasobach archiwalnych*, red. M. Budziarek, Łódź 1994
- Ładnowska 1996** – J. Ładnowska, *Die Werke jüdischer Künstler in den Sammlungen des Museums für Kunst in Łódź*, w: *Lodzer Judaica in Archiven und Museen. Aufsätze und Berichte aus Łódź, Jerusalem, Washington und Frankfurt am Main*, red. M. Budziarek, Łódź-Bonn 1996.
- Łapińska 1977** – M. Łapińska, *Życie kulturalne Łodzi w latach 1897–1904 w świetle „Rozwoju”*, 1977 (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej-Krupy, IH UŁ, mps AUŁ)
- Łódź 1977** – *Sztuka około 1900 ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi oraz kolekcjonerów łódzkich*, oprac. H. Zawilska, J. Zagrodzki, A. Mejer i in., kat. wyst., Biuro Wystaw Artystycznych w Łodzi 12.02–15.04.1977, Łódź 1977
- Łódź 1981/1** – *Hilary Majewski i jego krąg*, kat. wyst., Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 1981
- Łódź 1984** – *Od Ingresza do Picassa. Grafika francuska XIX i początków XX wieku ze zbiorów Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, oprac. W. M. Rudzińska, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 1984
- Łódź 1985** – *Z dziejów łódzkich instytucji finansowo-kredytowych*, kat. wyst., Powszechna Kasa Oszczędności – I Oddział w Łodzi, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź 1985

- Łódź 1986** – *Decorum łódzkiego fabrykanta*, oprac. W. Jordan, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 01–05.1986, Łódź 1986
- Łódź 1998** – *Ze zbiorów Henryka Grohmana. Grafika i rzemiosło artystyczne*, oprac. W. Rudzińska, D. Kacprzak, D. Berbelska i in., kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi. Rezydencja „Księży Młyn” 24.01–15.03.1998, Łódź 1998
- Łódź 2004** – D. Berbelska, *Rezydencja „Księży Młyn” (dawny pałac Herbistów). Przewodnik*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2004 (wersja niemiecka: *Residenz „Księży Młyn” (Herbstpalais)*; wersja angielska: *The Residence „Księży Młyn” formerly Herbst Palast*, Łódź 2004)
- Łódź 2005/1** – *Źródła tożsamości. Z przeszłości ku przyszłości*, red. I. Jaworska, kat. wyst., Miejska Galeria Sztuki w Łodzi, Ośrodek Propagandy Sztuki 8.04–5.06.2005, Łódź 2005
- Łódź 2005/2** – *Pałac Scheiblera. Muzeum Kinematografii w Łodzi. Przewodnik*, red. B. Kurowska, Łódź 2005
- Łódź 2006** – *Secesja w Łodzi*, oprac. W. Jordan, kat. wyst., Miejska Galeria Sztuki w Łodzi 26.10–10.12.2006, Łódź 2006
- Łódź 2009** – M. Ertman, *Malarstwo polskie od XVII do początku XX wieku w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi. Katalog*, Łódź 2009
- Łódź 2012** – D. Berbelska, *Galeria Sztuki Dawnej w Pałacu Herbsta*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2012
- Łódź 2015** – *Zaginione – ocalone dziedzictwo lodzermenschów. O zbiorach artystycznych rodziny Poznańskich / The lost – retained heritage of lodzermensch. On the Poznańskis' art collection / Das verlorene – gerettete Erbe der Lodzermenschen. Über die Kunstsammlungen der Familie Poznański*, w: *Dziedzictwo dwu kultur, Kolekcja rodziny Poznańskich z Muzeum Polskiego w Rapperswil / The Heritage of two cultures. The collection of the Poznański family from the Polish Museum in Rapperswil / Das Erbe zweier Kulturen. Die Kunstsammlung der Familie Poznański aus dem Polenmuseum in Rapperswil*, red. M. Jakóbczyk, M. Nowakowska, kat. wyst. Muzeum Miasta Łodzi 9.10.2015–14.02.2016, Muzeum Miasta Pabianic 26.02–16.04.2016, Łódź 2015
- Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2001–2003** – D. Kacprzak, *Sztuka europejska XIX i początku XX wieku ze zbiorów Muzeum Sztuki*, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 5.12.2001–3.02.2002, Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim 19.04.–29.09.2002, Muzeum Częstochowskie 9.10.2002–30.01.2003, Łódź 2001
- Łódź–Piotrków Trybunalski–Częstochowa 2003–2005** – *Sztuka europejska XV–XVIII wieku ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. D. Kacprzak, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 16.12.2003–29.02.2004, Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim 4.05–20.09.2004, Muzeum Częstochowskie 5.10.2004–31.01.2005, Łódź 2003
- Łukawski 1997** – S. Łukawski, *Łódzka secesja*, Łódź 1997 (seria: Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, z. 2)
- Łukowska 2007** – M. A. Łukowska, *Fabrykant łódzki we wspomnieniach robotników*, bmv [Łódź] 2007
- Machejek 2004** – *Żydzi łódzcy / Jews in Łódź*, red. A. Machejek, Łódź 2004
- Machejek 2005** – *Niemcy łódzcy / Die Deutschen in Łódź*, red. A. Machejek, Łódź 2005
- Machejek 2010** – *Imperium rodziny Poznańskich w Łodzi*, red. A. Machejek, Łódź 2010
- Majer 1977** – A. Majer, *Architekci łódzcy Dawid Lande i Gustaw Landau-Gutenetger*, w: *Sztuka łódzka 1977*
- Makarewicz 2000** – Z. Makarewicz, *Dzieje rodziny Schlösserów do roku 1914, 2000* (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa, IH UŁ, mps AUŁ)
- Małagowski, Michalska, Pawlak 1998** – *Łódź–Księży Młyn. Historia ludzi, miejsca i kultury*, oprac. A. Małagowski, M. Michalska, C. Pawlak, Muzeum Sztuki w Łodzi, Rezydencja „Księży Młyn”, Łódź 1998
- Markiewicz-Kozańska 1997** – E. Markiewicz-Kozańska, *Niektóre problemy związane z rozwojem przestrzennym przedsiębiorstwa Leona Allarta w Łodzi*, w: *Ars sine scientia nihil est*, Warszawa 1997
- Matyszczak 2001** – J. Matyszczak, *Obraz wielkiej burżuazji przemysłowej Łodzi na łamach prasy w pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej, 2001*, (praca magisterska pod kierunkiem M. Nartowicz-Kot, IH UŁ, mps AUŁ)
- Mencfel 2012** – M. Mencfel, *Tradycja, tożsamość i zastępcza nieśmiertelność. Sztuka w pałacach łódzkich bourgeois w schyłku XIX i początku XX wieku / Tradition, Identity and Substitute Immortality. Art. In Łódź Bourgeois Residences in the Late Nineteenth and Early Twentieth-century*, w: Skalska 2012
- Michalak 2008** – I. Michalak, *Mecenat żydowskiej burżuazji w Łodzi 1900–1918*, w: *Mecenat artystyczny a oblicze miasta. Materiały LVI Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, 8–10.11.2007*, Kraków 2008
- Minich 1963** – M. Minich, *Szalona galeria*, Łódź 1963
- Minich 1965** – M. Minich, *Muzeum Sztuki w Łodzi*, w: *Rocznik Muzeum Sztuki w Łodzi 1930–1962*, Łódź 1965
- Missalowa 1964–1975** – G. Missalowa, *Studia nad powstaniem łódzkiego okręgu przemysłowego, 1815–1870*, t. 1–3, Łódź 1964–1975
- Moraczewski 1935** – A. Moraczewski, *Julian Bartoszewicz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935
- Mortkowicz-Olczakowa 1959** – H. Mortkowicz-Olczakowa, *Wspomnienie o Marku Eigerze–Napierskim*, „Twórczość” 1959, nr 7
- Motucka 1977** – M. Motucka, *Wystawy artystyczne w Łodzi na przełomie XIX i XX wieku, 1977* (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej, IH UŁ, mps AUŁ)
- Mowszewicz 1963** – J. Mowszewicz, *Parki Łodzi*, Łódź 1963
- Muszyńscy 1990** – D. i L. Muszyńscy, *Cmentarz Żydowski w Łodzi*, Łódź 1990

- Muzeum Miejskie 1928** – Muzeum Miejskie. *Zadania i przyszłość Tow. Nauki i Sztuki*, w: Giewont 1928
- Muzeum Miejskie 1930** – Muzeum Miejskie, w: *Księga Pamiątkowa Dziesięciolecia Samorządu Miasta Łodzi 1919–1929*, Łódź 1930
- Nartowicz-Kot 1982** – M. Nartowicz-Kot, *Polityka i działalność kulturalna samorządu łódzkiego w latach 1919–1939*, 1982 (dysertacja, mps IH UŁ., mps AUŁ.)
- Nowaczyk 2001** – I. Nowaczyk, *Muzea i placówki wystawiennicze Łodzi międzywojennej w życiu kulturalno-społecznym miasta*, 2001 (praca magisterska pod kierunkiem B. Wachowskiej, IH UŁ., mps AUŁ.)
- Nowakowska 2015** – M. Nowakowska, *Ku pokrzepieniu serc*, „Spotkania z zabytkami” 2015, nr 7-8
- Ojrzyński 1998** – J. Ojrzyński, *Historia Muzeum Sztuki w Łodzi*, w: R. Brudzyński i in., *Muzeum Sztuki w Łodzi. Historia i wystawy*, Łódź 1998
- Oracz 1994** – M. Oracz, *Działalność rodziny Jarocińskich w Łodzi do 1914 roku*, 1994 (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa, IH UŁ., mps AUŁ.)
- Owczarek 1974** – A. Owczarek, *Główne nurty życia kulturalnego Pabianic w latach 1918–1928*, 1974 (praca magisterska pod kierunkiem, IH UŁ., mps AUŁ.)
- Pabianice 1998** – R. Adamek, *Krusche, Ender, Kindler. Królowie bawełny w Pabianicach XIX – XX w.*, kat. wyst. Muzeum miasta Pabianic, lipiec 1998, Pabianice 1998
- Pakos 1994** – A. Pakos, *Dzieje rodziny Dobranieckich do 1939*, 1994 (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ., mps AUŁ.)
- Paszyn 1984** – I. Paszyn, *Łódzka willa fabrykancka*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1984, z. 1–2, R. 29
- Pawlak 1986** – W. Pawlak, *Na łódzkiej bruki 1901–1918*, Łódź 1986
- Pawlak 2001** – W. Pawlak, *Minionych zabaw czar czyli czas wolny i rozrywka w dawnej Łodzi*, Łódź 2001
- Pawlak 2007/1** – *Muzealizacja, rewitalizacja czy destrukcja? Wobec dziedzictwa XIX wiecznej architektury*, red. C. Pawlak, Łódź 2007
- Pawlak 2007/2** – C. Pawlak, *Miasto w mieście. Historia kompleksu fabryczno-mieszkalnego na Księżym Młynie*, w: Pawlak 2007/1
- Pellowski 1994** – A. Pellowski, *Kultura muzyczna Łodzi do roku 1918*, Łódź 1994
- Pelka 1971/1** – B. Pelka, *Działalność przemysłowo-handlowa francuskiego Towarzystwa Allarta, Rousseau i S-ki w przemyśle wełnianym w Łodzi w latach 1879–1944*, 1971 (mps dysertacji CMW)
- Pelka 1971/2** – B. Pelka, *Kunitzer Juliusz Karol*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 16, 1971
- Pelka 1981** – W. Pelka, *Patrząc na starą fotografię. Szkice starołodzkie*, Łódź 1981
- Piesiakowska 1963** – J. Piesiakowska, *Formowanie się burżuazji przemysłowej w Łodzi na przykładzie genealogii rodziny Heinziów*, 1963 (praca magisterska pod kierunkiem R. Kaczmarka, IH UŁ., mps AUŁ.)
- Pokorska 2001** – A. Pokorska, *Łódzkie środowisko artystyczne w latach 1918–1939*, 2001 (praca magisterska pod kierunkiem Nortonowicz-Kot, IH UŁ., mps AUŁ.)
- Popiel 1979** – M. Popiel, *Od topografii do przestrzeni mitycznej. Analiza przestrzeni w „Ziemi obiecanej”*, w: „Pamiętnik Literacki” 1979, z. 4.
- Popławska 1972** – I. Popławska, *Zespół fabryczno-rezydencjonalny „Księży Młyn”*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1972, z. 4, R. 17
- Popławska 1973/1** – I. Popławska, *Architektura przemysłowej Łodzi w XIX wieku. Studia i materiały do teorii i historii architektury i urbanistyki*, t. 11, Warszawa 1973
- Popławska 1973/2** – I. Popławska, *Hilary Majewski – architekt łódzki*, w: Sztuka 1973
- Popławska 1980** – I. Popławska, *Trzy pałace rodziny łódzkich przemysłowców*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1980, z. 1, R. 25
- Popławska 1983** – I. Popławska, *Architektura Łodzi w 20-leciu międzywojennym*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1983, z. 1, R. 28
- Popławska, Muthesius 1986** – I. Popławska, S. Muthesius, *Polands' Manchester: 19th-century Industrial and domestic architecture in Łódź*, „Journal of the Society of Architectural Historians” 1986, nr 2, R. 45
- Popławska, Szyburska 1969** – I. Popławska, T. Szyburska, *Pałac łódzkiego przemysłowca w drugiej połowie XIX wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1969, z. 1, R. 14
- Prykowska-Michalak 2005** – K. Prykowska-Michalak, *Teatr niemiecki w Łodzi. Sceny – wykonawcy – repertuar (1867–1939)*, Łódź 2005
- Puś 1973** – W. Puś, *Struktura własnościowa przemysłu włókienniczego Łodzi w końcu XIX w.*, „Rocznik Łódzki” 1973, R. 17(20)
- Puś 2001** – W. Puś, *Żydzi w Łodzi w latach zaborów 1793–1914*, Łódź 2001
- Puś, Liszewski 1991** – *Dzieje Żydów w Łodzi 1820–1944. Wybrane problemy*, red. W. Puś, S. Liszewski, Łódź 1991
- Puś, Pytłak 1979** – W. Puś, S. Pytłak, *Dzieje Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im Obrońców Pokoju „Uniontex” (d. Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana) w latach 1827–1977*, Warszawa–Łódź 1979

- Pytlas 1967** – S. Pytlas, *Monografia zakładów przemysłu wełnianego Juliusza Heinzla w Łodzi (1866–1914)*, 1967 (praca magisterska pod kierunkiem G. Missalowej, IH UŁ, mps AUŁ)
- Pytlas 1972** – S. Pytlas, *Geneza i początki działalności zakładu przemysłu wełnianego Juliusza Heinzla w Łodzi*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1972, z. 81 (seria I: Nauki Humanistyczno-Społeczne)
- Pytlas 1986** – S. Pytlas, *Struktura łódzkiej burżuazji przemysłowej w drugiej połowie XIX wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1986, R. 47
- Pytlas 1992** – S. Pytlas, *Wielka burżuazja przemysłowa Łodzi do 1914*, „Acta Universitatis Lodzianis” 1992, t. 47 (seria: „Folia Historica”)
- Pytlas 1993/1** – S. Pytlas, *Społeczna i kulturalna aktywność burżuazji Królestwa Polskiego*, w: *Pamiętnik XIV Powstaniego Zjazdu Historyków Polskich*, Łódź 7–10.09.1989, red. S. Meller, Toruń 1993
- Pytlas 1993/2** – S. Pytlas, *Majątki ziemskie łódzkich przemysłowców w okresie zaborów*, w: *Aktywność gospodarcza ziemiaństwa w Polsce w XVIII–XX wieku*, red. W. Caban, M.B. Markowski, Kielce 1993
- Pytlas 1994** – S. Pytlas, *Łódzka burżuazja przemysłowa w latach 1864–1914*, Łódź 1994
- Pytlas 1999** – *Księży Młyn*, red. S. Pytlas, Łódź 1999
- Rachalewski 1938** – S. Rachalewski, *Zastygły nurt życia. Łódź, która odeszła*, Łódź 1938
- Radziszewska 1997** – K. Radziszewska, *Niemieckimi śladami po „Ziemi Obiecanej”*. / *Auf deutschen Spuren im „Gelobten Land”*, Łódź 1997
- Radziszewska 1999** – K. Radziszewska, *Gdzie są Niemcy z tamtych lat? Wspomnienia łódzkich Niemców / Sag mir, wo die Deutschen sind. Erinnerungen der Lodzer Deutschen*, Łódź 1999
- Radziszewska, Woźniak 2000** – *Pod jednym dachem. Niemcy oraz ich polscy i żydowscy sąsiedzi w Łodzi w XIX i XX wieku / Unter einem Dach. Die Deutschen und ihre polnischen und jüdischen Nachbarn in Lodz im 19. und 20. Jahrhundert*, red. K. Radziszewska, K. Woźniak, Łódź 2000
- Ratajczyk 1994** – T. Ratajczyk, *Zakłady Włókiennicze Karola Steinerta w Łodzi w latach 1834–1914*, 1994 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Riley 1998** – R. Riley, *Łódź textile mills: indigenous culture or functional imperatives*, „Industrial Archeology Review” 1998, R. 20
- Rosin 1980** – *Łódź. Dzieje miasta*, red. R. Rosin, t. 1: *Łódź. Dzieje miasta do 1918 roku*, red. B. Baranowski, J. Fijałek, Warszawa–Łódź 1980
- Różga 2000** – M. Różga, *Życie towarzyskie burżuazji łódzkiej w świetle „Gońca Łódzkiego”*, 2000 (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej-Krupy, IH UŁ, mps AUŁ)
- Różalska 2002** – E. Różalska, *Fabrykancki gust – czyli o głównej łódzkiej ulicy i malarskiej dekoracji kamienicy przy ul. Piotrkowskiej 143*, w: Poklewski, Rosset 2002
- Rudzińska 1984** – W. M. Rudzińska, *Henryk Grohmana – mecenas i kolekcjoner*, w: *Mecenas – kolekcjoner – odbiorca. Materiały XXXI Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Katowice 1981*, Warszawa 1984
- Rudzińska 1985** – W. M. Rudzińska, *Henryk Grohman i jego kolekcja grafiki. Sto rycin z kolekcji Henryka Grohmana – katalog*, „Miscellanea Łódzkie” 1985, z. 1–7
- Rudzińska 1989** – W. M. Rudzińska, *Katalog kolekcji Henryka Grohmana w Gabinetie Rycin BUW*, t. 1: *Ryciny i rysunki francuskie XIX–XX w.*, Warszawa 1989
- Rudzińska 1993** – W. M. Rudzińska, *Nowoczesna grafika polska w świetle warszawskiej „Wystawy Graficznej” z 1914 r.*, w: *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1990, Warszawa 1993
- Rudzińska 2008** – W. M. Rudzińska, *Henryk Grohman i jego kolekcja grafiki europejskiej i polskiej przełomu XIX i XX wieku*, w: Frąckowiak, Grochala 2008
- Rudzińska-mps** – W. M. Rudzińska, *Katalog kolekcji Henryka Grohmana w Gabinetie Rycin BUW. Część II: Ryciny i rysunki polskie* (mps w posiadaniu autorki)
- Rudzińska, Kacprzak 1998** – W. M. Rudzińska, D. Kacprzak, *Z kolekcji Henryka Grohmana... Wybór grafiki obcej i polskiej 2. połowy XIX i początku XX w.*, w: Łódź 1998
- Rynkowska 1960** – *Początki rozwoju kapitalistycznego miasta Łodzi (1820–1864)*. Źródła, oprac. A. Rynkowska, Warszawa 1960
- Rynkowska 1961/1** – A. Rynkowska, *Heinzel Juliusz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, t. 9/3, z. 42
- Rynkowska 1961/2** – A. Rynkowska, *Heinzel Juliusz Teodor*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, t. 9/3, z. 42
- Rynkowska 1970** – A. Rynkowska, *Ulica Piotrkowska*, Łódź 1970
- Saciuk-Gąsowska 2008** – A. Saciuk-Gąsowska, *Narodziny muzeum sztuki nowoczesnej. a. r. (awangarda rzeczywista – artyści rewolucyjni)*, „Cenne, bezcenne, utracone” 2008, nr 4
- Sadura 2000** – B. Sadura, *Ziemia obiecana czy pustynia kulturalna. Historia miasta Łodzi w latach 1820–1914*, 2000 (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)

- Samuś 1997** – *Polacy–Niemcy–Żydzi w Łodzi w XIX–XX w. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, red. P. Samuś, Łódź 1997
- Sikorska-Kowalska 2001** – M. Sikorska-Kowalska, *Wizerunek kobiety łódzkiej przełomu XIX i XX wieku*, Łódź 2001
- Skalska 1991** – R. Skalska, *Spółeczność żydowska w Łodzi w latach I wojny światowej 1914–1918*, 1991 (praca magisterska pod kierunkiem P. Samusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Skoneczna 1995** – E. Skoneczna, *Dzieje rodziny Osserów w Łodzi. Działalność gospodarcza i społeczna*, 1995 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badiaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Skrzydło 1999** – L. Skrzydło, *Rody fabrykanckie*, Łódź 1999
- Skrzydło 2000** – L. Skrzydło, *Rody fabrykanckie. Część II*, Łódź 2000
- Skrzydło 2007** – L. Skrzydło, *Rody nie tylko fabrykanckie*, Łódź 2007
- Stefankiewicz 2007** – E. Stefankiewicz, *Pałac Karola i Anny Scheiblerów w Łodzi / Karl und Anna Scheibler-Palast in Lodz*, w: *Sztuka w Łodzi 2007*
- Stefański 1986** – K. Stefański, „*Dom Goldfedera*” przy ulicy Piotrkowskiej 77 w Łodzi, a typ domu rezydencjonalnego, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej, Budownictwo – Architektura” 1986, z. 37
- Stefański 1992** – K. Stefański, *Stary Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Łodzi*, Łódź 1992
- Stefański 1995** – K. Stefański, *Architektura sakralna Łodzi w okresie przemysłowego rozwoju miasta 1821–1914*, Łódź 1995
- Stefański 1997/1** – K. Stefański, *Łódź około 1900 – między Berlinem a Wiedniem*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24.10.1994*, red. P. Krakowski, J. Purchla, Kraków 1997
- Stefański 1997/2** – K. Stefański, *Legenda Hilarego Majewskiego*, „Tygiel Kultury” 1997, nr 3
- Stefański 1998** – K. Stefański, *Die Wiener Baukünstler in Łódź um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert*, „Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege” 1998, z. 2, R. 52
- Stefański 2000/1** – K. Stefański, *Zakład Antoniego Urbanowskiego – przyczynek do dziejów sztuki łódzkiej przełomu XIX i XX wieku*, w: *Sztuka w Łodzi 2000*
- Stefański 2000/2** – K. Stefański, *Gmachy użyteczności publicznej dawnej Łodzi. Banki, hotele, szkoły, szpitale, teatry...*, Łódź 2000 (seria: Biblioteczka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Oddział w Łodzi, z. 7)
- Stefański 2001/1** – K. Stefański, *Jak zbudowano przemysłową Łódź. Architektura i urbanistyka miasta w latach 1821–1914*, Łódź 2001
- Stefański 2001/2** – K. Stefański, *Projekty łódzkich budowli w archiwach berlińskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2001, z. 3
- Stefański 2002/1** – K. Stefański, *Wiederŕscy twórcy Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historia” 2002, t. 74
- Stefański 2002/2** – K. Stefański, *Adolf Zeligson – architekt łódzki i moskiewski*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Łódzkiej. Budownictwo – Architektura” 2002, z. 53
- Stefański 2003/1** – K. Stefański, *Atlas architektury dawnej Łodzi do 1939*, Łódź 2003
- Stefański 2003/2** – K. Stefański, *Kaplica grobowa Heinzlów w Łodzi a typ renesansowej kaplicy kopułowej w architekturze epoki historyzmu*, w: *Recepcja renesansu w XIX i XX wieku. Materiały ogólnopolskiej sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź listopad 2002*, Łódź 2003
- Stefański 2005/1** – K. Stefański, *Udział Niemców w kształtowaniu architektury łódzkiej. Mały leksykon architektów i budowniczych*, „Kronika Miasta Łodzi” 2005, nr 3
- Stefański 2005/2** – K. Stefański, *Piotrkowska 77*, Łódź 2005
- Stefański 2006/1** – K. Stefański, *Kaplica grobowa Karola Scheiblera w Łodzi. Perła architektury neogotyckiej*, Łódź 2006
- Stefański 2006/2** – K. Stefański, *Willi Oskara Zieglera. Siedziba Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, Łódź 2006
- Stefański 2007/1** – K. Stefański, „*Architektura domów nowych przypomina bardzo Berlin*”. Wpływy niemieckie w architekturze Łodzi przełomu XIX i XX wieku. / „*Die Architektur der neuen Häuser erinnert an Berlin*”. Einflüsse in der Architektur von Lodz um die Jahrhundertwende des 19. und 20. Jahrhunderts, w: *Sztuka w Łodzi 2007*
- Stefański 2007/2** – K. Stefański, *Łódzka architektura w konfrontacji z dziewiętnastowiecznym dziedzictwem europejskim*, w: Pawlak 2007/1
- Stefański 2008/1** – K. Stefański, *Udział rodów fabrykanckich w kształtowaniu architektonicznego oblicza Łodzi*, w: *Mecenat artystyczny a oblicze miasta. Materiały LVI Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, 8–10.11.2007*, Kraków 2008
- Stefański 2008/2** – K. Stefański, *Pałac Karola Poznańskiego. Siedziba Akademii Muzycznej w Łodzi*, Łódź 2008
- Stefański 2008/3** – K. Stefański, *Johannes Wende – zapomniany budowniczy dawnej Łodzi*, „Tygiel Kultury” 2008, nr 7–9
- Stefański 2008/4** – K. Stefański, *Koniec „marzenia o szczęściu” – wnętrza pałacu Karola Poznańskiego jako wyraz schyłku epoki*, w: *Sztuka w Łodzi 2008*

- Stefański 2009/1** – K. Stefański, *Na tropach łódzkich mitów. Juliusz Heinzel baron von Hohenfels i jego pałac w Koburgu*, „Tygiel Kultury” 2009, nr 1–3
- Stefański 2009/2** – K. Stefański, *Ludzie, którzy zbudowali Łódź. Leksykon architektów i budowniczych miasta (do 1939 roku)*, Łódź 2009
- Steinhagen 2003** – M. E. Steinhagen, *Kruschowie. Historia rodu*, Łódź 2003
- Stępień 1997** – J. Stępień, *Dzieje rodziny Barcińskich i ich działalność gospodarcza i kulturalno–społeczna*, 1997 (praca magisterska pod kierunkiem K. Badziaka, IH UŁ, mps AUŁ)
- Strzałkowski 1991** – J. Strzałkowski, *Artyści, obrazy, zbieracze w Łodzi do 1918 roku*, Łódź 1991
- Strzałkowski 1994** – J. Strzałkowski, *Drukarze i księgarze w w Łodzi do 1944*, Łódź 1994
- Strzałkowski 1996** – J. Strzałkowski, *Historia fotografii w Łodzi do 1944 roku*, Łódź 1996
- Strzałkowski 1997** – J. Strzałkowski, *Architekci i budowniczowie w Łodzi do 1944 roku*, Łódź 1997
- Strzałkowski 1999** – J. Strzałkowski, *Biedermannowie (materiały biograficzno–genealogiczne)*, Łódź 1999
- Strzałkowski 2003** – J. Strzałkowski, *Przyczynek do działalności wystawienniczej Zygmunta Bartkiewicza i kolekcjonerów dzieł sztuki w Łodzi na przełomie XIX XX w.*, „Wędrownik” 2003, nr 2
- Strzałkowski 2004** – J. Strzałkowski, *Heinzlowie: z dziejów wielkiej kariery i filantropii łódzkich przemysłowców*, Łódź 2004
- Strzałkowski 2005** – J. Strzałkowski, *Słownik artystów łódzkich*, Łódź 2005
- Strzałkowski 2008** – J. Strzałkowski, *Łódź która przeminęła. Album fotografii*, Łódź 2008
- Strzelczyk 1999** – Strzelczyk, *Życie kulturalne Żydów łódzkich w świetle prasy polskiej (1918–1925)*, 1999 (praca magisterska pod kierunkiem IH UŁ, mps AUŁ)
- Szczecin 2005** – *Pięć wieków malarstwa europejskiego ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. D. Kacprzak, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Szczecinie 16.11.2005–19.02.2006, Łódź 2005
- Szmigiel 1992** – E. Szmigiel, *Dzieje rodziny Poznańskich do 1939 roku*, 1992 (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Szram 1995** – A. Szram, *O znaczeniu i roli powierzchniowych aplikacji erotycznych w architekturze Sali Jadalnej–Herbowej Pałacu Poznańskich (1903)*, w: *Sztuka a erotyka. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Łódź, listopad 1994, Warszawa 1995
- Szram 1998** – A. Szram, *Inicjatywy budowlane I. K. Poznańskiego jako wyraz mecenatu artystycznego łódzkiego przemysłowca*, Łódź 1998
- Sztuka 1973** – *Sztuka 2. połowy XIX wieku. Materiały ogólnopolskiej sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Łódź*, listopad 1971, Warszawa 1973
- Sztuka łódzka 1977** – *Sztuka łódzka. Materiały sesji naukowej oddziału łódzkiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. J. Ojrzyński, Łódź 1977
- Sztuka w Łodzi 2000** – *Sztuka w Łodzi, Materiały sesji naukowej zorganizowanej z okazji 45 rocznicy Łódzkiego Oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki w 575 rocznicę nadania Łodzi praw miejskich, Łódź 4–5.06.1998*, red. J. Szewczyk, Łódź 2000
- Sztuka w Łodzi 2003** – *Sztuka w Łodzi (2), Materiały sesji naukowej przez Łódzki Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Łódź 8–9.10.2001*, red. M. Wrólewska–Markiewicz, Łódź 2003
- Sztuka w Łodzi 2005** – *Sztuka w Łodzi (3). Poza awangardą. Materiały sesji naukowej Sztuka łódzka obok awangardy, zorganizowanej przez Oddział Łódzki Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniach 18–19.11.2004*, Łódź 2005
- Sztuka w Łodzi 2007** – *Sztuka w Łodzi (4) Geyer, Scheibler i inni... / Kunst in Lodz (4) Geyer, Scheibler und die anderen...*, *Materiały seminarium naukowego „Wpływ narodów obszaru języka niemieckiego na rozwój sztuki w Łodzi” zorganizowanego przez Łódzki Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniu 25 października 2005 roku*, Łódź 2007
- Sztuka w Łodzi 2008** – *Sztuka w Łodzi (5). W fabryce, salonie, teatrze i kawiarni – łódzkie wnętrza XIX i XX wieku. Materiały sesji zorganizowanej przez Łódzki Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniach 8–9 listopada 2007*, Łódź 2008
- Szupalak 1987** – M. Szupalak, *Bolesław Kotkowski i jego Zakłady Graficzne w Łodzi*, Łódź 1987
- Szupalak 1990** – M. Szupalak, *Miasto Lodzermenschów*, Łódź 1990
- Szulant-Niewiadomska 1977** – D. Szulant-Niewiadomska, *Życie kulturalne Łodzi w świetle „Dziennika Łódzkiego” w latach 1884–1892, 1977* (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej-Krupy, IH UŁ, mps AUŁ)
- Szymurska 1990** – M. Szymurska, *Przemysłowa rodzina Silbersteinów w świetle prasy łódzkiej (1863–1914)*, 1990 (praca magisterska pod kierunkiem prof. dra hab. W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Śmiałowski 1993** – J. Śmiałowski, *Postulatywny model przedsiębiorcy przemysłowego i jego rzeczywiste wcielenia. Próba konfrontacji wizji z rzeczywistością*, w: *Kołodziejczyk 1993*
- Śmiechowicz 2002** – J. Śmiechowicz, *Życie kulturalne Żydów łódzkich w latach 1925–1930*, 2002 (praca magisterska pod kierunkiem P. Samusia, IH UŁ, mps AUŁ)

- Tarnawska-Micewicz 1977** – T. Tarnawska-Micewicz, *Kilka nieznanych źródeł do biografii Hilarego Majewskiego, architekta łódzkiego, w zbiorach archiwów leningradzkich*, w: *Sztuka łódzka 1977*
- Trenklerówna 1958** – E. Trenklerówna, *Geyer Emil*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Kraków, t. 7, 1958
- Tygiel Kultury 1998** – *Rozmowy w „Tyglu”: Lodzermensch – historia i mit*, oprac. L. Skawińska, Z. Skibiński, „Tygiel Kultury” 1998, nr 3–4
- Tynecki 1985** – J. Tynecki, *Bartkiewicz łódzki i brwinowski. Zagruntowanie portretu*, „Miscellanea Łódzkie” 1985, z. 1
- Wachowska 1973** – B. Wachowska, *Życie gospodarcze w Łodzi w okresie międzywojennym*, Łódź 1973
- Walczak 2007** – B. Walczak, *Księży Młyn w kontekście rozwoju zespołów fabryczno – mieszkalnych w Europie*, w: Pawlak 2007/1
- Walicki 2000** – J. Walicki, *Synagogi i domy modlitwy w Łodzi / Synagogues and prayer houses of Łódź (to 1939)*, Łódź 2000
- Wasiał 1979** – J. Wasiał, Osser Adam, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 24, 1979
- Weinberg 1980** – J. Weinberg, *Echo Tycjana w łódzkim pałacu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1980, nr 2
- Wicherkiewicz 2002** – M. Wicherkiewicz, *Gust fabrykantów*, „Art&Business” 2002, nr 4
- Woźniak 1980** – K. Woźniak, *Powstanie łódzkiego okręgu przemysłowego w opinii historiografii niemieckiej okresu 1918–1939*, „Rocznik Łódzki” 1980, R. 29
- Woźniak 1990** – K. Woźniak, *Problemy łódzkiego okręgu przemysłowego w opinii historiografii niemieckiej*, 1990 (dySSERTacja IH UŁ, mps AUŁ)
- Woźniak 2000** – K. Woźniak, *Europejskie podróże polskich industrialistów. O znaczeniu „efektu demonstracji” dla uprzemysłowienia Królestwa Polskiego*, w: *Europa w krzywym zwierciadle XIX i XX w.*, red. A. Barszczewska-Krupa, Łódź 2000
- Wójcikiewicz 1992** – A. Wójcikiewicz, *Dzieje rodziny Silbersteinów do 1939 roku* (praca magisterska pod kierunkiem W. Pusia, IH UŁ, mps AUŁ)
- Wróblewska-Markiewicz 2015** – M. Wróblewska-Markiewicz, *Haftowana makata z Rapperswil / The embroidered wall hanging from Rapperswil / Der gestickte Wandbehang aus Rapperswil*, w: Łódź 2015
- Zakopane 2011** – 1911 r. *W stulecie Bazaru Polskiego. Henryk Grohman i grafika Młodej Polski*, oprac. I. Kossowska, W. M. Rudzińska, kat. wyst. Miejska Galeria Sztuki im. Władysława hr. Zamoyskiego Zakopane, Kraków 2011
- Zawadzki 1974** – J. Zawadzki, *Kultura i obyczaj burżuazji łódzkiej w XIX w. do 1870, 1974* (praca magisterska pod kierunkiem S. Pytłasa IH UŁ, mps AUŁ)
- Zawadzki 1991** – J. Zawadzki, *Mecenat kulturalny burżuazji łódzkiej na przykładzie działalności rodziny Poznańskich*, w: Puś, Liszewski 1991
- Zawiłska 1977** – H. Zawiłska, *Problemy plastyki i wystawiennictwa w Łodzi na przełomie XIX i XX w. (1884–1914)*, w: *Sztuka łódzka 1977*

POZOSTAŁE OPRAWOWANIA: KATALOGI ZBIORÓW MUZEALNYCH, KATALOGI WYSTAW MONOGRAFICZNYCH I MONOGRAFIE ARTYSTÓW, SŁOWNIKI ARTYSTÓW, SYNTEZY HISTORYCZNO-ARTYSTYCZNE, OPRAWOWANIA PROBLEMOWE, KATALOGI AUKCYJNE I INNE

- 111 dzieł 2004** – *111 dzieł z kolekcji Muzeum Sztuki w Łodzi*, red. J. Ojrzyński i in., Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2004
- 111 Works 2004** – *111 Works from the Collection of Muzeum Sztuki in Łódź*, red. J. Ojrzyński i in., Łódź 2004
- Adhémár 1965** – J. Adhémár, *Toulouse–Lautrec. His complete lithographs and drypoints*, London 1965
- Agustoni, Lari** – F. Agustoni, G. Lari, *Catalogo completo dell'opera grafica di Paul Gauguin*, Milano [bdw]
- AKL 1983** – *Allgemeines Künstler–Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, red. G. Meißner, München–Leipzig, t. 1– [w kontynuacji], 1983–
- Anders 1960** – *Mieczysław Karłowicz w listach i wspomnieniach*, oprac. H. Anders, Warszawa 1960
- Arct 1929** – M. Arct, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1929
- Armehaut, Bocher 1973** – J. Armehaut, E. Bocher, *L'oeuvre de Gavarni, catalogue raisonné*, [bmw] 1973
- Arwas 1972** – V. Arwas, *Félicien Rops*, London 1972
- Badania proveniencyjne 2012** – Z. Bandurska, D. Kacprzak, P. Kosiewski, M. Romanowska-Zadrożna, B. Steinborn, M. Tarnowska, *Badania proveniencyjne muzealiów pod kątem ich ewentualnego pochodzenia z własności żydowskiej*, „Muzealnictwo” 2012, nr 53
- Bailly-Herzberg 1972** – J. Bailly-Herzberg, *L'eau–forte de peintre au dix–neuvième siècle. La Société des Aquafortistes 1862–1867*, t. 1–2, Paris 1972
- Baily 1907** – J. T. H. Baily, *Francesco Bartolozzi*, kat. wyst., Royal Academy, London 1907
- Baljöhör 2003** – R. Baljöhör, *Johann von Spillenberger 1628–1679. Ein Maler des Barock*, Memingen-Augsburg 2003, Weißenhorn 2003
- Bartnicka-Górska, Szczepińska-Tramer 2005** – H. Bartnicka-Górska, J. Szczepińska-Tramer, *W poszukiwaniu światła, kształtu i barw. Artyści polscy wystawiający na Salonach paryskich w latach 1884–1960*, Warszawa 2005

- Bartsch 1805** – A. Bartsch, *Le peintre-graveur*, Vienne 1805
- Batorska 1995** – D. Batorska, *Jan Matejko's „Sobieski at Vienna”*, „Monumenti Musei e Galerie Pontificie. Bollettino”, t. 15, Vaticano 1995
- Bazin 1957** – G. Bazin, *Trésors de la peinture au Louvre*, Paris bdw. [1957]
- Bazylea 1997** – *100 Jahre Erster Zionistenkongress in Basel*, red. H. Haumann, kat. wyst., Kunsthalle Basel 06–09. 1997, Basel 1997
- Bernat 2006** – A. Bernat, *Józef Pankiewicz (1866–1940)*, Warszawa 2006
- Bernat 2007** – A. Bernat, *Józef Brandt (1841–1915)*, Warszawa 2007
- Bénézit 1966** – E. Bénézit, *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs, graveurs de tous les temps et de tous les pays*, t. 1–8, Paris 1966
- Béraldi 1885–1892** – H. Béraldi, *Les graveurs du XIX siècle, guide de l'amateur d'estampes modernes*, t. 1–12, Paris 1885–1892
- Białostocki 1988** – J. Białostocki, *Ikograficzny rowód „Szału”*, „Rocznik Historii Sztuki” 1988, R.: 17
- Białystok 1992** – *Nokturn*, oprac. B. Hlebowicz, Muzeum Okręgowe w Białymstoku, 06–10.1992, Białystok 1992 (folder)
- Biernacka 2004** – M. Biernacka, *Literatura-symbol–natura. Twórczość Edwarda Okunia wobec Modrej Polski i sumbolizmu europejskiego*, Warszawa 2004
- Bloch 1968–1969** – G. Bloch, *Pablo Picasso. Catalogue of the Printed Graphic Work*, Bern 1968–1969
- Blum 1969** – H. Blum, *Stanisław Wyspiański*, Warszawa 1969
- Blumówna 1958** – H. Blumówna, *Józef Pankiewicz. Grafika*, Warszawa 1958
- Bogucki 1955** – J. Bogucki, *Matejko*, Warszawa 1955
- Bogucki 1959** – J. Bogucki, *Gierymscy*, Warszawa 1959
- Bohdziewicz 1984** – M. Bohdziewicz, *Roman Zrębowski*, „Miscellanea Łódzkie” 1984, nr 2
- Bołdok 2004** – S. Bołdok, *Antykwarjaty artystyczne salony i domy aukcyjne. Historia warszawskiego rynku sztuki w latach 1800–1950*, Warszawa 2004
- Bonn 1982** – *Gemälde bis 1900. Rheinisches Landesmuseum Bonn*, oprac. F. Gouldkühle, I. Krüger, H. M. Schmidt, kat. zbiorów Rheinisches Landesmuseum Bonn, Bonn 1982
- Borucka 1952** – A. Borucka, *Katalog dzieł Leona Wyczółkowskiego znajdujących się w zbiorach Muzeum im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy. W setną rocznicę urodzin 1852–1952*, Bydgoszcz 1952
- Bory 1977** – J. F. Bory, *Félien Rops. Oeuvre graphique complète*, Paris 1977
- Bottari 1961** – S. Bottari, *Apunti sur Recco*, „Arte Antica e Moderna” 1961, nr 13–16
- Bourcard 1912** – G. Bourcard, *La cote des estampes des différentes écoles anciennes et modernes*, Paris 1912
- Bóbr 2000** – M. Bóbr, *Mistrzowie grafiki europejskiej od XV do XVIII wieku*, Warszawa 2000
- Brangwyn 1912** – *Catalogue of the Etched Work of Frank Brangwyn*, London 1912
- Brema–Lipsk–Monachium 1998/1999** – *Fritz von Uhde. Vom Realismus zum Impressionismus*, red. D. Hansen, kat. wyst., Kunsthalle Bremen 29.11.1998–28.02.1999, Museum der bildenden Künste, Leipzig 24.03–30.05.1999, Neue Pinakothek München 25.06–19.09.1999, Ostfildern 1998
- Brosig 1929** – A. Brosig, *Poznań i miasta Polski Zachodniej w grafice*, Poznań 1929
- Bruksela 1984** – *Musées royaux des Beaux-Arts de Belgique. Département d'Art Ancien. Catalogue inventaire de la peinture ancienne*, Bruksela 1984
- Bruksela–Warszawa 2001–2002** – *L'avant-printemps. Pologne 1880–1920 / Przedwiośnie. Sztuka polska 1880–1920*, red. A. Morawińska, Palais des Beaux-Arts, Bruksela 10.2001–01.2002, Państwowa Galeria Sztuki Zachęta 01–02.2002, Warszawa 2001
- Brummer 1983** – *Carl Larsson. Grafiska verk. En komplett katalog*, wstęp H. H. Brummer, Uppsala 1983
- Buchheim** – L. G. Buchheim, *Pablo Picasso. Aus dem graphischen Werk*, Feldafing [bdw]
- Bugaj 1968** – R. Bugaj, *Michał Sędziwój (1566–1636). Życie i pisma*, Wrocław 1968
- Bühler 1998** – H. P. Bühler, *Józef Brandt, Alfred Wierusz-Kowalski i inni, Polska szkoła monachijska*, tłum. T. Kozłowski, Warszawa 1998
- Bystron 1938** – J. S. Bystron, *Publiczność literacka*, Lwów, Warszawa 1938
- Chase 1946** – E. T. Chase, *The etchings of french impressionists and their contemporaries*, Paris–New York 1946
- Cheb 1999** – J. Vykoukal, *Hanuš Schwaiger (1854–1912)*, kat. wyst., Státní galerie výtvarného umění v Chebu 16.06–12.07.1999, Státní galerie výtvarného umění v Chebu, Galerie moderního umění Hradec Králové, Festival Mitte Europa – Uprostřed Evropy, bmw. [Cheb] 1999
- Chudzikowski 1958** – A. Chudzikowski, *Wystawa Rembrandtowska w Muzeum Narodowym w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1962, R. 3
- Cieślowski 1934** – T. Cieślowski syn, *Władysław Skoczylas*, Warszawa 1934
- Cleveland 1975** – *Japanese Influence on French Art 1854–1910*, kat. wyst., The Cleveland Museum of Art, Cleveland 1975
- Copley 1936** – J. Copley, *The later etchings of E. S. Lumsden*, „The Print Collector's Quarterly” 1936, nr 23
- Courboin 1926** – F. Courboin, *Histoire illustré de la gravure en France. Troisième partie, XIXe siècle*, Paris 1926

- Crauzat 1913** – E. de Crauzat, *L'oeuvre gravé et lithographié de Steinlen. Catalogue*, Paris 1913
- Croquez 1947** – A. Croquez, *L'oeuvre gravé de James Ensor*, Genève–Bruxelles 1947
- Cybis 1949** – J. Cybis, *Józef Pankiewicz*, Warszawa 1949
- Czapska-Michalik 2006** – M. Czapska-Michalik, *Jan Matejko (1838–1893)*, Warszawa 2006
- Czarnocka 1962** – K. Czarnocka, *Półtora wieku grafiki polskiej*, Warszawa 1962
- Częstochowa 1982** – A. Czerwiński, W. Bigoszevska, *Arsenał Twierdzy Jasnogórskiej. Przewodnik*, Jasna Góra–Częstochowa 1982
- Delteil 1906–1926** – L. Delteil, *Le peintre-graveur illustré*, t. 1–31, Paris 1906–1926
- Delteil 1925** – L. Delteil, *Manuel de l'amateur d'estampes du XIXe et du XXe siècles (1801–1924)*, t. 1–2, Paris 1925
- Delteil 1927** – L. Delteil, *Meryon, „Maitres de l'Art Moderne”*, Paris 1927
- Delteil–Collection 1928** – *Catalogue des estampes modernes composant la collection Loys Delteil, artiste-graveur expert*, Paris 1928
- Derwojed 1969** – J. Derwojed, *Józef Brandt*, Warszawa 1969
- Detroit 1984** – *Symbolism in Polish Painting 1890–1914*, kat. wyst., The Detroit Institute of Arts, Detroit 1984
- Dějiny 2001** – *Dějiny českého výtvarného umění*, t. III cz. 2: 1790–1890, Praha 2001
- Dmochowska 1963** – J. Dmochowska, *W kręgu Pankiewicza. Wspomnienia i listy 1906–1940*, Kraków 1963
- Dobrowolski 1960** – T. Dobrowolski, *Nowoczesne malarstwo polskie*, t. 1–3, Wrocław, Kraków 1960
- Dobrowolski 1963** – T. Dobrowolski, *Sztuka Młodej Polski*, Warszawa 1963
- Dobrowolski 1968** – T. Dobrowolski, *Malarstwo polskie 1764–1964*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1968
- Dobrowolski 1976** – T. Dobrowolski, *Malarstwo polskie ostatnich dwustu lat*, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk 1976
- Dobrowolski, Fredro-Boniecka 1959** – W. J. Dobrowolski, M. Fredro-Boniecka, *Konstanty Laszcza*, Warszawa 1959
- Dodgson 1909** – C. Dodgson, *Etchings and drypoints by Muirhead Bone. I: 1898–1907*, [bwm] 1909
- Doleżyńska-Sewerniak 2010** – E. Doleżyńska-Sewerniak, *Materiały malarskie I technika w obrazach olejnych Aleksandra Gierzyńskiego*, Toruń 2010
- Dominiguez-Fuentes 2007** – S. Dominiguez-Fuentes, *J. Jordaens, A. van Utrecht, F. Ykens, Vierge à l'enfant entrée d'une guirlande de fleurs et de fruits*, opinia dot. obrazu, 2007, mps (kopia w posiadaniu autora)
- Doroszewski 1958–1997** – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1-11 z suplementem, Warszawa 1958–1997 (wyd. PWN Warszawa 1996 suplement 1997)
- Dortu 1971** – M. G. Dortu, *Toulouse–Lautrec et son oeuvre*, t. 1–6, New York 1971
- Dunthorne 1911** – R. Dunthorne, *Catalogue of Etchings of Hedley Fitton*, kat. wyst., London Rembrandt Gallery, London 1911
- Duret 1900** – T. Duret, *Livres et Albums Illustrés du Japon*, Paris 1900
- Dużyk 1986** – J. Dużyk, *Henryk Siemiradzki. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1986
- Dzierżanowska 2006** – D. Dzierżanowska, *Maksymilian Gierzyński (1846–1874), Aleksander Gierzyński (1850–1901)*, Warszawa 2006
- Estreicher 1944** – K. Estreicher, *Cultural Losses of Poland. Index of Polish Cultural Losses During the German Occupation, 1939–1944/ Straty kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944*, London 1944
- Exteens 1928** – M. Exteens, *L'oeuvre gravé et lithographié de Félicien Rops*, Paris 1928
- Faryna-Paszkievicz 1987** – H. Faryna-Paszkievicz, *Władysław Podkowiński*, Warszawa 1987
- Feddersen 1960** – M. Feddersen, *Japanisches Kunstgewerbe*, Braunschweig 1960
- Ferrara 1987** – *Varsavia. Immagine e storia di una capitale*, red. S. Konarski, A. Rizzi, kat. wyst., Museo della Città, Ferrara 06–10.1987, Ferrara 1987
- Férier 1977** – R. Férier, *La vie et l'oeuvre de Gustave Courbet. Catalogue raisonné*, t. 2, Lausanne–Paris 1977
- Filostrat Starszy 2004** – Filostrat Starszy, *Obrazy*, przełożył, wstępem, komentarzem i przypisami opatrzył R. Popowski, Warszawa 2004
- Franken 1921** – C. von Franken, *Handbuch des guten Tones und der feinen Sitte*, Leipzig ok. 1921 [wydanie 20 poprawione]
- Friedländer 1922** – M. J. Friedländer, *Max Liebermanns Graphische Kunst*, Dresden 1922
- Friedländer 1967–1976** – M. J. Friedländer, *Early Netherlandish Painting*, Leyden 1974
- Gawiński 1914** – A. Gawiński, *Świat ryłca i kolorów*, „Sfinks” 1914, t. 25, z. 73
- Gdańsk 1986** – *Sztuka marynistyczna. Malarstwo, rysunek rzeźba (katalog zbiorów zgromadzonych w latach 1960–1979)*, oprac. E. M. Różańska, Centralne Muzeum Morskie w Gdańsku, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986
- Gdańsk 1989** – *Ceramika secesyjna z kolekcji Pawła Banasia, Marka Kieszkowskiego i Andrzeja Ryszkiewicza*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 1989
- Gdańsk 1999–2000** – *Sztuka dwóch czasów. Około 1900. O nas dzisiaj*, red. G. Szcześniak, I. Ziętkiewicz, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Gdańsku – Oddział w Oliwie 11.1999–02.2000, Gdańsk 1999

- Geiser 1933–1968** – B. Geiser, *Picasso Peintre-Graveur*, Bern 1933–1968
- Ginestet, Pouillon 1979** – C. Ginestet, C. Pouillon, *Jacques Villon. Les estampes et les illustrations. Catalogue raisonné*, Paris 1979
- Gintel 1966** – J. Gintel, *Jan Matejko. Bibliografia w wypisach*, Kraków 1966
- Gniedicz 1897** – P. P. Gniedicz, *Istoria Iszkustw. Zozdziestwo, Ziwopis, Wajanie*, t. III, S. Petersburg 1897
- Gniezno 1996** – *Portret – figura wieloznaczna. Malarstwo i rzeźba z kolekcji Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. M. Ertman, kat. wyst., Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie 04–09.1996, Gniezno 1996
- Godefroy 1932** – L. Godefroy, *L'oeuvre gravé de Felix Vallotton (1865–1925)*, Paris–Lausanne 1932
- Goepper 1968** – R. Goepper, *Kunst und Kunsthandwerk Ostasiens*, München 1968
- Goluchów 1990** – *Pejzaż i sceny myśliwskie w malarstwie polskim przełomu XIX i XX wieku*, oprac. J. Bielawska, H. Maracewicz, kat. wyst., Ośrodek Kultury Leśnej w Goluchowie 09–12.1990, Poznań 1990
- Goncourt 1891** – E. de Goncourt, *Outamaro, le peintre de maisons vertes*, Paris 1891
- Gorzów Wlkp.–Barlinek 1993–1994** – *Hafty*, oprac. M. Wróblewska–Markiewicz, kat. wyst., Centrum Kultury ZWCH STILON SA, Gorzów Wielkopolski 11.1993 – 01.1994, Muzeum Regionalne w Barlinku 01–04.1994, Gorzów Wielkopolski 1993 (folder)
- Grajewski 1972** – L. Grajewski, *Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i początku XX wieku (do 1918 r.)*, Warszawa 1972
- Grońska 1966** – M. Grońska, *Władysław Skoczylas*, Wrocław 1966
- Grońska 1994** – M. Grońska, *Grafika w książce, trece i albumie. Polskie wydawnictwa artystyczne i bibliofilskie z lat 1899–1945*, Wrocław 1994
- Guèrin 1910** – M. Guèrin, *Jean-Louis Forain litographe*, Paris 1910
- Guèrin 1912** – M. Guèrin, *Jean-Louis Forain aquafortiste*, Paris 1912
- Guèrin 1927** – M. Guèrin, *L'oeuvre gravé de Paul Gauguin*, Paris 1927
- Guèrin 1944** – M. Guèrin, *L'oeuvre gravé de Manet*, Paris 1944,
- Haake 2012** – M. Haake, *Brama na Starym Mieście w Warszawie A. Gierymskiego jako obraz / A. Gierymski's Old Town Gate in Warsaw as a Painted Image*, w: Skalska 2012
- Hahnloser-Bühler 1936** – H. Hahnloser-Bühler, *Felix Vallotton et ses amis*, Paris 1936
- Hajek, Forman 1958** – L. Hajek, W. Forman, *Tamaro. Das Porträt im japanischen Holzschnitt*, Praha 1958
- Hamerton 1914** – P. G. Hamerton, *Old Paris. Twenty etchings by Charles Meryon with an essay on the etcher*, Liverpool 1914
- Harrington 1910** – H. Nazeby Harrington, *The Engraved Work of Sir Francis Seymour Haden. An illustrated and descriptive catalogue*, Liverpool 1910
- Harris 1970** – J. C. Harris, *Édouard Manet, graphic works, a definitive catalogue raisonné*, New York 1970
- Herbert 1975** – R. L. Herbert, *Jean-François Millet*, kat. wyst., Paris 1975
- Hédiard 1906** – G. Hédiard, *Les litographies de Fantin-Latour. Catalogue de l'oeuvre lithographique du maitre*, Paris 1906
- Hloucha, Forman 1955** – J. Hloucha, W. Forman, *Hokusai*, Praha 1955
- Inv. Fds. Fr. 1930** – *Inventaire du fonds français après 1800. Bibliothèque Nationale. Département des estampes*, red. J. Laran, J. Adhémar i in., t. 1–14, Paris 1930–
- Jabłoński-Pawłowicz 1912** – I. Jabłoński-Pawłowicz, *Wspomnienie o Janie Matejce*, oprac. i komentarz M. Treter, Lwów 1912
- Jasieński, Łada-Cybulski 1904** – F. Jasieński, A. Łada-Cybulski, *Sztuka polska. Malarstwo. Sześćdziesiąt pięć reprodukcji dzieł najwybitniejszych przedstawicieli malarstwa polskiego*, Lwów 1904
- Jellenta 1897** – C. Jellenta [N. Hirszbard], *Galeria ostatnich dni. Wizerunki, rozbiory, pomysły*, Kraków 1897
- Johnson 1986** – L. Johnson, *The Paintings of Eugene Delacroix. A critical catalogue*, t. 1–3, Oxford 1986
- Juszcak 1976** – *Teksty o malarzach. Antologia polskiej krytyki artystycznej 1890–1918*, wybrał, ułożył, przedmową opatrzył W. Juszcak, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976
- Juszcak, Liczbińska 1977** – W. Juszcak, M. Liczbińska, *Malarstwo polskie. Modernizm*, Warszawa 1977
- Kacprzak 1998/3** – D. Kacprzak, *Świat martwych natur Charlesa Sterlinga / The World of Karol–Charles Sterling's Still Life Paintings*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki / The Restorers' Bulletin” 1998, nr 3
- Kacprzak 2006/3** – D. Kacprzak, *Z kart historii muzealnictwa europejskiego – muzea XVIII–wiecznego Rzymu*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki / Journal of Conservation–Restoration” 2006, nr 1–2
- Kacprzak 2006/4** – D. Kacprzak, *Dutch and Flemish painting in the Collection of the Muzeum Sztuki in Łódź*, „CODART Courant” 2006, nr 11
- Kacprzak 2006/5** – D. Kacprzak, *Łodzianin w bawarskim pejzażu*, „Tygiel Kultury” 2006, nr 7–9
- Kacprzak 2007/1** – D. Kacprzak, *Łodzianin z urodzenia, Bawarczyk z wyboru – Otto Pippel. Obrazy ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi / Lodzer von Geburt, Bayer aus Entscheidung – Otto Pippel, Die Gemälden aus den Sammlungen des Kunstmuseums in Łódź*, w: Sztuka w Łodzi 2007

- Kat. aukcyjny 28.06.1882** – *Tableaux, etudes, esquisses et dessins par Gustave Courbet dependant de sa succession et ayant en partie figure a l'exposition de l'Ecole des Beaux-Arts. II-e partie*, Hotel Drouot, Paris 28 .06.1882
- Kat. aukcyjny Campbell 1995** – *European Prints 18th–20th Centuries*, kat aukcyjny Campbell Fine Art, Tunbridge Wells, Kent, Winter 1995
- Kat. aukcyjny Desa Unicum 29.03.2001** – Dom aukcyjny Desa Unicum, kat. aukcyjny 29.03.2001
- Kat. aukcyjny Desa Unicum 23.06.2006** – Dom aukcyjny Desa Unicum, kat. aukcyjny 23.06.2006
- Kat. aukcyjny Dorotheum 1906** – *Antiquitäten und Gemälde aus ungarischem Adels- sowie aus andrem Besitze*, *Auktionskatalog Dorotheum*, 13–15. Dezember 1906
- Kat. aukcyjny Ostoya 21.05.2000** – Katalog aukcyjny DA Ostoya, *aukcja malarstwa i rzeźby*, Warszawa 21.05.2000
- Kat. aukcyjny Ostoya 11.09.2004** – Katalog aukcyjny DA Ostoya, *37 aukcja malarstwa i rzemiosła artystycznego*, Warszawa 15.09.2007
- Kat. aukcyjny Ostoya 15.09.2007** – Katalog aukcyjny DA Ostoya, *65 aukcja malarstwa i rzeźby*, Warszawa 15.09.2007
- Kat. aukcyjny Panorama 2002** – Dom Aukcyjny „Panorama”, *6. aukcja dzieł sztuki*, Warszawa, 2002
- Kat. aukcyjny Rempex 24.06.1998** – Dom Aukcyjny Rempex, *43 aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 24.06.1998
- Kat. aukcyjny Rempex 23.02.2005** – Dom Aukcyjny Rempex, *aukcja aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 23.02.2005
- Kat. aukcyjny Rempex 20.04.2005** – Dom Aukcyjny Rempex, *aukcja aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 20.04.2005
- Kat. aukcyjny Rempex 18.05.2005** – Dom Aukcyjny Rempex, *99 aukcja aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 18.05.2005
- Kat. aukcyjny Rempex 14.12.2005** – Dom Aukcyjny Rempex, *105 aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 14.12.2005
- Kat. aukcyjny Rempex, 25.01.2006** – Dom Aukcyjny Rempex, *aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 25.01.2006
- Kat. aukcyjny Rempex 19.12.2007** – Dom Aukcyjny Rempex, *128 aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 19.12.2007
- Kat. aukcyjny Rempex 27.02.2008** – Dom Aukcyjny Rempex, *130 aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 27.02.2008
- Kat. aukcyjny Rempex 11.06.2008** – Dom Aukcyjny Rempex, *aukcja dzieł sztuki i antyków*, Warszawa 11.06.2008
- Kat. aukcyjny Rynek Sztuki 20.09.2009** – Dom Aukcyjny – Galeria Rynek Sztuki, *135 aukcja dzieł sztuki*, Łódź 20.09.2009
- Katalog obrazów wywiezionych 1952** – *Ministerstwo Kultury i Sztuki, Katalog obrazów wywiezionych z Polski przez okupantów hitlerowskich w latach 1939 – 1945, t. 2: Malarstwo Polskie, Prace i materiały Biura Rewindykacji I Odszkodowań nr 11*, Warszawa 1952
- Katowice 1996** – *Malarstwo polskie 1800–1939. Katalog zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach*, oprac. Z. Krzykowska, Muzeum Śląskie w Katowicach, Katowice 1996
- Katowice 2004** – *Artyści ze szkoły Jana Matejki. Wystawa jubileuszowa w 80. rocznicę początków i w 20. rocznicę restytucji Muzeum Śląskiego w Katowicach*, kat. wyst., Muzeum Śląskie w Katowicach 02–04.2004, Katowice 2004
- Katowice 2006** – *Nastroje natury. Pejzaż w twórczości polskich monachijczyków w II połowie XIX wieku*, oprac. A. Krypczyk, kat. wyst., Muzeum Historii Katowic 05 –07.2006, Katowice 2006
- Katowice 2011** – *Malarstwo polskie 1800–1945. Katalog zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach*, oprac. H. Olszewska-Jarema i in., [Katowice 2011].
- Kempa, Szukalak 2001–2004** – A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny*, t. 1–4, Łódź 2001
- Kennedy 1910** – E. G. Kennedy, *The etched work of Whistler*, New York 1910 (2. wyd. 1974)
- Keppel 1902** – F. Keppel, *The etchings of J. F. Millet*, w: *Corot and Millet, Offices of „The Studio”*, London–Paris–New York 1902
- Kępiński 1961** – Z. Kępiński, *Impresjonizm polski*, Warszawa 1961
- Kępiński 1973** – Z. Kępiński, *Impresjonizm*, Warszawa 1973
- Kielce 1972** – *Motywy społeczno–rewolucyjny w polskim malarstwie i grafice 1850–1950. Wystawa zorganizowana w 30–lecie powstania PPR*, oprac. I. Plazak, kat. wyst., Muzeum Świętokrzyskie w Kielcach 03–04.1972, Kielce 1972
- Kijów 1955** – *Katalog wystawy polskiego mystectwa*, kat. wyst., Kiev 1955
- Kilonia–Stuttgart–Wuppertal 1978–1979** – *Polnische Malerei von 1830 bis 1914*, red. J. Ch. Jensen, kat. wyst., Kunsthalle Kiel 24.6–20.8.1978, Württembergischer Kunstverein, Stuttgart 7.9–29.10.1978, Von-der-Heydt-Museum, Wuppertal 12.11.1978–8.1.1979, Köln 1978
- Kleczyński 1926** – J. Kleczyński, *Konstanty Laszczka*, Warszawa 1926 (seria: Sztuki Piękne, t. 2)
- Kleczyński 1928** – J. Kleczyński, *Idea i forma*, Warszawa [ok.1928]
- Kmiecińska-Kaczmarek 2003** – T. Kmiecińska-Kaczmarek, *Pierwszi kustosze Muzeum Sztuki – Roman Zrębowicz (1889–1963)*, w: *Sztuka w Łodzi (2). Materiały sesji naukowej zorganizowanej przez łódzki oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniach 8–9.10.2001 w Łodzi*, red. M. Wróblewska-Markiewicz, Łódź 2003
- Knobloch-Wąsowa 1955** – Z. Knobloch-Wąsowa, *Grafika Józefa Pankiewicza*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, nr 3

- Kokoska 2001** – B. Kokoska, *Malarstwo polskie*, Kraków 2001
- Koliński 2007** – M. Koliński, *Łódź między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2007
- Koller 1925** – J. Koller, *Jacek Malczewski 1854–1929. Próba charakterystyki*, Warszawa, Poznań 1925
- Kolonia 1975** – *Keramik vom Historismus bis zur Gegenwart*, kat. Kunstgewerbe Museum der Stadt Köln, Köln 1975
- Kolonia–Monachium 2001–2002** – *Meisterwerke von Fra Angelico bis Bonnard. Fünf Jahrhunderte Malerei. Die Sammlung des Dr. Rau*, red. M. Restellini, kat. wyst., Wallraf–Richartz–Museum–Fondation Corboud in der Josef Haurbrich Kunsthalle, Köln 26.05–26.08.2001, Haus der Kunst, München 5.10.2001–13.01.2002, Geneve–Milano 2001
- Konarski 1928** – K. Konarski, *Stanisław Staszic w Łodzi w roku 1825*, „Rocznik Łódzki” 1928, R. 1
- Konin 1993** – *Urodzony w Turku – w 50-tą rocznicę śmierci Henryka Glicensteina*, red. Ł. Pawlicka-Nowak, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Koninie, Konin 1993
- Kopera 1929** – F. Kopera, *Dzieje malarstwa w Polsce*, t. 3: *Malarstwo w Polsce w XIX i XX wieku*, Kraków 1929
- Kossowska 2006** – I. Kossowska, *Władysław Podkowiński (1866–1895)*, Warszawa 2006
- Kotlarski 2003** – M. Kotlarski, *W cieniu współczesności*, „Art & Business” 2003, nr 7-8
- Kozicki 1920** – W. Kozicki, *Sztuka polska. Zarys rozwoju polskiego malarstwa i rzeźby*, Warszawa 1920
- Kraków 1948** – *Katalog Galerii Współczesnej Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1948
- Kraków 1950** – *Realizm w tradycji malarstwa polskiego XV–XIX w. Przewodnik po wystawie urządzonej przez Komitet Organizacyjny I–ej Ogólnopolskiej Konferencji w sprawie badań nad sztuką*, oprac. T. Dobrowolski, T. Adamowicz, TPSP w Krakowie, 11–12.1950, Kraków 1950
- Kraków 1954** – *Katalog Wystawy Polskiego Malarstwa Historycznego i Batalistycznego XIX i XX wieku*, Kraków Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych, Kraków 1954
- Kraków 1957** – *Jan Stanisławski i jego szkoła. W pięćdziesięciolecie śmierci artysty*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1957
- Kraków 1958** – *Stanisław Wyspiański. Wystawa Jubileuszowa 1907–1957*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 12.1957–06.1958, Kraków 1958
- Kraków 1959** – *Drzeworyt japoński od XVII–XX w.*, oprac. Z. Alber, M. Dzieduszycka, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1959
- Kraków 1968** – *Grafika polska około roku 1900*, oprac. Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1968
- Kraków 1978** – *Ilustracja / figuracja*, oprac. B. Ochmańska–Jodłowska, A. Zaborowski, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1978
- Kraków 1979–1980** – *Polaków portret własny*, oprac. M. Rostworowski, Muzeum Narodowe w Krakowie 10.1979–02.1980, kat. wyst.: cz. 1: Warszawa 1983, cz. 2: Warszawa 1986
- Kraków 2000** – *Potęgą obyczaju / The Power of Custom*, kat. wyst., Muzeum Historyczne Miasta Krakowa – Oddział Stara Synagoga 07–10.2000, Kraków 2000
- Kraków 2001/1** – H. Blak, B. Małkiewicz, E. Wojtałowa, *Malarstwo polskie XIX wieku, Nowoczesne malarstwo polskie*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Krakowie, red. Z. Gołubiew, cz.1 (Nowa seria), Kraków 2001
- Kraków 2001/2** – *Hogarth i jego wiek. Arcydzieła grafiki osiemnastowiecznej z Gabinetu Rycin w Bibliotece Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie / Hogarth and his century. Masterpieces of 18 century Printmaking from the PrintRoom in the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences Library, Cracow*, kat. wyst., Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 27.04–24.06.2001, Kraków 2001
- Kraków 2005** – *Uczony i jego pracownia / The Scholar and his study*, kat. wyst., Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, Kraków 2005
- Kraków 2014** – *Maksymilian Gierymski. Dzieła, inspiracje, recepcja*, red. J. Wolańska, kat. wyst. Muzeum Narodowe w Krakowie, 04–08.2014, Kraków 2014.
- Kraków–Katowice 1998–1999** – *Teodor Axentowicz 1859–1938*, red. Z. Gołubiew, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 11.1998–01.1999, Muzeum Śląskie w Katowicach 02–04.1999, Kraków 1998
- Kraków–Katowice 2002–2003** – *Leon Wyczółkowski 1852–1936. W 150. rocznicę urodzin artysty*, oprac. K. Kulig–Janarek, W. Milewska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 11.2002–02.2003, Muzeum Śląskie w Katowicach 03–05.2003, Kraków 2002
- Kraków–Katowice 2005–2006** – *„Mus mnie woła” Ludwik de Laveaux (1868–1894)*, red. A. Fryz–Więcek, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 12.2005–02.2006, Muzeum Śląskie w Katowicach 03–06.2006, Kraków 2005
- Kraków–Radom 1986–1987** – *Kossakowie*, oprac. S. Kozakowska, B. Małkiewicz, K. Olszański, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 14.06–10.1986, Muzeum Okręgowe w Radomiu, 02–04 1987, Kraków 1986
- Kraków–Radom 1995–1996** – *Mitologia Malczewskiego*, oprac. T. Grzybkowska, kat. wyst., Muzeum Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie 12.1995–01.1996, Muzeum Okręgowe w Radomiu 02–03.1996, Kraków 1995
- Kraków–Warszawa 1989–1990** – *Żydzi – Polscy*, oprac. D. Dec, K. Moczulska, M. Rostworowski, J. Walek, kat.

- wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie 06–08.1989, Centralne Biuro Wystaw Artystycznych, Warszawa, 12.1989–02.1990, Kraków 1989
- Kraków–Warszawa–Bratysława–Praga 1977–1978** – *Ceskoslovensko–Polsko: stáročia susedstva a priateľ'stva / Polska – Czechosłowacja: Wzajemne sąsiedztwo i przyjaźni*, oprac. Z. Gołubiew, K. Tucholska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Bratysława, Narodní Galerie v Praze, Praga–Warszawa 1977
- Krzykowska 1984** – Z. Krzykowska, *Galeria malarstwa polskiego w Muzeum Śląskim w Katowicach*, w: *Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości*, red. Z. Górczyca, Katowice 1984
- Krzysztofowicz-Kozakowska 1995** – S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Malarze Młodej Polski*, Kraków 1995
- Krzysztofowicz-Kozakowska 1996** – S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Józef Pankiewicz*, Kraków 1996
- Krzysztofowicz-Kozakowska 1999** – S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Sztuka Młodej Polski*, Kraków 1999
- Krzysztofowicz-Kozakowska 2000** – S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Historia malarstwa polskiego*, Kraków 2000
- Krzysztofowicz-Kozakowska 2004** – S. Krzysztofowicz-Kozakowska, *Dzieje sztuki polskiej*, Kraków 2004
- Krzysztofowicz-Kozakowska, Stolot 2000** – S. Krzysztofowicz-Kozakowska, F. Stolot, *Historia malarstwa polskiego*, Kraków 2000
- Kubicka 1998** – M. Kubicka, *Polskie życie artystyczne w dwutygodniku „Świat” 1888–1895*, 1998 (praca magisterska pod kierunkiem A. Barszczewskiej-Krupy, IH UŁ, mps AUŁ)
- Kuhn 1982** – A. Kuhn, *Hedley Fitton, master etcher of architecture*, „Print Collector / Il Conoscitore di Stampe” 1982, nr 55–56
- Kurth 1922** – J. Kurth, *Der chinesische Farbendruck*, Plauen 1922
- Kümmel 1922** – O. Kümmel, *Kunstgewerbe in Japan*, Berlin 1922
- Kwiatkowska 2003** – A. Kwiatkowska, *Jedna pora roku Adolfa Kaufmanna*, „Prace i Materiały Muzeum Miasta Zgierza” 2003, t. 5
- Kwidzyn 1996** – G. Sidor, *Łowiectwo w literaturze, malarstwie i grafice XVI–XIX wieku*, kat. wyst., Muzeum w Kwidzynie 09–11.1996, Kwidzyn 1996
- Lane 1962** – R. Lane, *Masters of the Japanese Print*, London 1962
- Laran 1937** – J. Laran, *L'oeuvre gravé d'Eugène Béjot*, Paris 1937
- Laran 1959** – J. Laran, *L'estampe*, t. 1–2, Paris 1959
- Le Blanc 1854–1890** – Ch. Le Blanc, *Manuel de l'amateur d'estampes, contenant le dictionnaire des graveurs de toutes les nations*, t. 1–4, Paris 1854–1890 (reprint Amsterdam 1971)
- Legnica 2000** – *Jacek Malczewski. Malarstwo*, oprac. A. Król, kat. wyst., Muzeum Miedzi w Legnicy 03–06.2000, Legnica 2000
- Lewandowski 1904** – S. R. Lewandowski, *Henryk Siemiradzki*, Warszawa 1904
- Lewicka-Morawska, Machowski, Rudzka 1998** – A. Lewicka-Morawska, M. Machowski, M. A. Rudzka, *Słownik Malarzy Polskich*, t. 1: *Od średniowiecza do modernizmu*, Warszawa 1998
- Ligocki 1973** – A. Ligocki, *Józef Pankiewicz*, Warszawa 1973
- Lisek 2002** – T. M. Lisek, *Karol Kłosowski (1882–1971). Życie i twórczość*, 2002 (praca magisterska pod kierunkiem dra hab. L. Lameńskiego, Instytut Historii Sztuki, Katolicki Uniwersytet Lubelski 2002)
- Lisek 2007** – T. M. Lisek, *Karol Kłosowski*, „Rocznik Podhalański” 2007, R. 10
- Litwinowicz 2004** – M. Litwinowicz, *Neapolitańska martwa natura XVII wieku w zbiorach polskich*, 2004 (mps Katedra Historii Sztuki i Kultury, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń)
- Londyn–Poznań 1990** – *Jacek Malczewski: A Vision of Poland*, oprac. A. Ławniczakowa, kat. wyst., Barbican Art Gallery, London 05–06.1990, Muzeum Narodowe w Poznaniu 08–09.1990, London 1990
- Lotz-Brissonneau 1905** – A. Lotz-Brissonneau, *L'oeuvre gravé de Auguste Lepère*, wstęp L. Benedite, Paris 1905
- Lublin 1966** – L. Skalska, *Józef Pankiewicz*, kat. wyst., Muzeum w Lublinie, Lublin 1966
- Lublin 1984** – *Leon Wyczółkowski 1852–1936. Malarstwo, grafika*, red. M. Sychut, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Lublinie 06–09.1984, Lublin 1984
- Lugt 1921** – F. Lugt, *Les marques de collections de dessins et d'estampes...*, Amsterdam 1921
- Lwów 1868** – *Wystawa Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych*, Lwów 1868
- Lwów 1894** – *Katalog wystawy dzieł Jana Matejki, Powszechna Wystawa Krajowa we Lwowie w 1894 r.*, przedmowa M. Sokółowski, Lwów 1894
- Łaszczyński 1905** – B. Łaszczyński, *Maksymilian Gierymski – notatka biograficzna*, w: E. Swiękowski, *Pamiętnik TPSP w Krakowie 1854–1904*, Kraków 1905
- Ławniczakowa 1995** – A. Ławniczakowa, *Jacek Malczewski*, Kraków 1995
- Łódź 1956/1** – *Dział Malarstwa Polskiego. Informator*, Muzeum Sztuki w Łodzi, oprac. R. Zrębowski, Łódź 1956
- Łódź 1956/2** – *Galeria sztuki średniowiecznej i malarstwa obcego. Informator Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. M. Bohdziewicz, Łódź 1956
- Łódź 1957** – M. Zrębowski, *Malarstwo polskie w Galerii Muzeum Sztuki, Przewodnik – Katalog*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Warszawa 1957

- Łódź 1963** – Jan Matejko, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 05–07.1968, Łódź 1963
- Łódź 1967** – *Arcydzieła malarstwa holenderskiego XVII wieku ze zbiorów polskich*, oprac. M. Potemski, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 11–12.1967, Łódź 1967
- Łódź 1968–1969** – H. Zawilska, *Henryk Siemiradzki 1843-1902. Obrazy i rysunki ze zbiorów polskich*, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 12.1968–01.1969, Łódź 1968
- Łódź 1969** – *Z tradycji wolnościowych i rewolucyjnych w malarstwie polskim*, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 1969
- Łódź 1971** – Aleksander Gierymski „*W Altanie*”, oprac. H. Zawilska, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 11–12.1971, Łódź 1971
- Łódź 1972** – *Kobieta w malarstwie wczoraj i dziś*, kat. wyst., Biuro Wystaw Artystycznych – Salon Sztuki Współczesnej, Łódź 5–12.03.1972, Łódź 1972
- Łódź 1972–1973** – *Nabytki Działu Sztuki Polskiej XVII–XIX w. pozyskane w latach 1963–1972*, oprac. H. Zawilska, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 12.1972–01.1973, Łódź 1972
- Łódź 1974–1975** – *Krajobraz francuski XIX wieku ze zbiorów polskich*, oprac. M. Potemski, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 12.1974–01.1975, Łódź 1974
- Łódź 1976** – *Portret dziecka w malarstwie polskim XIX wieku*, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 1976
- Łódź 1978** – *Desymbolizacje Zbigniew Dłubak*, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 28.10–10.12.1978, Łódź 1978
- Łódź 1979** – *Dekoracyjna sztuka japońska ze zbiorów muzeów łódzkich*, oprac. T. Kmieciska-Kaczmarek, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 1979 (folder)
- Łódź 1981/2** – *Dzieło sztuki w konserwacji*, kat. wyst., Galeria Sztuki Biura Wystaw Artystycznych w Łodzi 03.1981, Łódź 1981
- Łódź 1994** – *Okруchy brązu. Brązy warszawskiej firmy „Bracia Łopieńscy” (1862–1994)*, oprac. D. Berbelska, kat. wyst., Muzeum Sztuki Galeria „Księży Młyn” 04–08.1994, Łódź 1994
- Łódź 1995** – *Ogień niestrzeżony. Pracownicy malarzy polskich XIX i początku XX wieku, Część II*, oprac. M. Ertman, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 1995
- Łódź 1997** – *Tradycje niepodległościowe w sztuce polskiej*, oprac. H. Siemiński, kat. wyst., Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi 09–12.1997, Łódź 1997
- Łódź 1999** – *Żurawie Chełmońskiego*, oprac. M. Ertman, T. Matuszczak, kat. wyst., Muzeum Sztuki w Łodzi 10–11.1999, Łódź 1999
- Łódź 2001** – *Biblia wczoraj i dziś*, oprac. M. Budziarek, kat. wyst., Muzeum Historii Miasta Łodzi 01–02.2001, Łódź 2001
- Łódź–Gdańsk–Brodnica 2005–2006** – *Matki, żony i modelki. Kobiety w twórczości wielkich malarzy polskich*, oprac. M. Laurentowicz-Granias, J. Mandzett-Kubiak, kat. wyst., Muzeum Historii Masta Łodzi 11.2005–02.2006, Muzeum Narodowe w Gdańsku 03–05.2006, Muzeum w Brodnicy 05–08.2006, Łódź 2005
- Łódź–Warszawa–Leszno 1993–1994** – *Maurycy Trębacz 1861–1941. Wystawa monograficzna*, oprac. R. Piątkowska, kat. wyst., Muzeum Historii Miasta Łodzi 04–05.1993, Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie 06–11.1993, Muzeum Okręgowe w Lesznie 04–07.1994, Warszawa 1993
- Łuskińska 1913** – E. Łuskińska, *Władysław Podkowiński*, „Krytyka” 1913, t. 40, z. 7/8
- MacDonald 1995** – M. F. MacDonald, *James McNeill Whistler. Drawings, pastels and watercolours. A catalogue raisonné*, New Haven, London 1995
- Mackay 1977** – J. Mackay, *The dictionary of western sculptors in bronze*, Woodbridge 1977
- Makus 1981** – H. Makus, *Keramik aus Historismus und Jugendstil*, Kassel 1981
- Malinowski 1987** – J. Malinowski, *Grupa „Jung Idysz” i żydowskie środowisko „nowej sztuki” w Polsce 1918–1923*, Warszawa 1987
- Malinowski 1987** – J. Malinowski, *Imitacja świata. O polskim malarstwie i krytyce artystycznej drugiej połowy XIX wieku*, Kraków 1987
- Malinowski 2000** – J. Malinowski, *Malarstwo i rzeźba Żydów Polskich w XIX i XX wieku*, Warszawa 2000
- Malinowski 2003** – J. Malinowski, *Malarstwo polskie XIX wieku*, Warszawa 2003
- Mascha 1910** – O. Mascha, *Félicien Rops und sein Werk*, München 1910
- Masłowski 1970** – M. Masłowski, *Maksymilian Gierymski i jego czasy*, Warszawa 1970
- Materiały z sesji 1957** – *Jan Matejko, Materiały z sesji naukowej poświęconej twórczości artysty*, Warszawa 23–27.11.1953, Warszawa 1957
- Matuszczak 1957** – J. Matuszczak, *Galeria malarstwa polskiego*, Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, Warszawa 1957
- Matuszczak 1996** – T. Matuszczak, *Józef Chełmoński*, Kraków 1996
- Mauclair 1905** – C. Mauclair, *Akwaforty Pankiewicza*, „Sztuka” 1905, nr 10
- Mehoffer 1935** – *Józef Mehoffer*, kat. wyst., Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, Warszawa 1935
- Mehoffer 1964** – *Józef Mehoffer*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1964
- Meier-Graefe 1898** – J. Meier-Graefe, *Felix Vallotton. Biographie des Künstlers nebst dem wichtigsten Teils seiner bisher publizierten Werkes und einer Anzahl unediter Originalplatten*, Berlin–Paris 1898

- Melbechowska-Luty 1988** – A. Melbechowska-Luty, *Widmo. Życie i twórczość Ludwika De Lavaux (1868–1894)*, Wrocław 1988
- Melbechowska-Luty 1997** – A. Melbechowska-Luty, *Mali mistrzowie polskiego pejzażu XIX wieku*, Warszawa 1997
- Melbechowska-Luty 1999** – A. Melbechowska-Luty, *Nokturny. Widoki nocy w malarstwie polskim*, Warszawa 1999
- Melot 1974** – M. Melot, *L'estampe impressioniste. Catalogue de l'exposition. Bibliothèque Nationale*, Paris 1974
- Melot 1974** – M. Melot, *L'estampe impressionniste*, kat. wyst., Bibliothèque Nationale, Paris, Paris 1974
- Menpes 1904** – M. Menpes, *Whistler as I knew him*, London 1904
- Meschnik 1988** – M. Meschnik, *Galeria malarstwa polskiego dawnego Muzeum Śląskiego w Katowicach. Kalendarium jej tworzenia: sierpień 1927 – sierpień 1939*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu” 1988, z. 8 [Sztuka]
- Michener 1961** – J. A. Michener, *Estampes japonaises*, Fribourg 1961
- Micke-Broniarek 2004** – E. Micke-Broniarek, *Aleksander Gierowski*, Wrocław 2004
- Minich 1966** – M. Minich, *O nową organizację muzeów sztuki*, w: *Sztuka współczesna II. Studia i szkice*, red. J. E. Dudkiewicz, Kraków 1966
- Mińsk 1955** – *Katalog wystawy polskiego malarstwa*, Minsk 1955
- Monod 1920–1931** – L. Monod, *Les prix des estampes anciennes et modernes*, t. 1–9, Paris 1920–1931
- Morawska 1972** – H. Morawska, *Baudelaire, Gautier i Thore o akwaforcie*, w: *Grafika wczoraj i dziś*, Warszawa 1972
- Morawski 1979** – P. Morawski, *Aleksander Gierowski*, Warszawa 1979
- Morawski 1991** – W. Morawski, *Słownik banków polskich*, Warszawa 1991
- Moreau–Nelaton 1906** – E. Moreau–Nelaton, *Manet graveur et lithographe*, Paris 1906
- Morkowska 2010** – *Muzeum Polskie w Rapperswilu 1973–2005. Wspomnienia Łucji Morkowskiej*, Warszawa 2010
- Morkowski 2008** – L. Morkowski, *Das Polenmuseum in Rapperswil 1973–2006. Erinnerungen und Gedanken*, Dübendorf 2008
- Mortkowicz-Olczakowa 1959** – H. Mortkowicz-Olczakowa, *Wspomnienie o Marku Eigerze-Napierskim*, „Twórczość” 1958, nr 7
- Moskwa 1952** – *Wystawka polskiego izobrazitelnowo iskusstva*, kat. wyst., Moskwa 1952
- Moskwa 1995** – W. Markowa, *Drażdy spasiennyje... Wystawka proizwiedienij ewropejskoj żiwopisi XIV–XIX wiekow pieriemieszczennyh na teritoriju Sowietского Sojuza iz Giermanii w riezultacie wtopaj mirowoj wojny / Twice saved... European Painting of the XIV–XIX centuries. Displaced to the Soviet Union from Germany as a Result of the Second World War*, *Gasudarstwiennyj muzej izobrazitelnych isskustw imeni A. S. Puszkina* 27.02–16.07.1995, Moskwa 1995 [informator]
- Moskwa 2014** – W. Markowa, *Italiańskaja żiwopis XIV–XVIII wekow, Katalog. Gasudarstwiennyj muzej izobrazitelnych isskustw imeni A. S. Puszkina / Italian Painting 14th–18th centuries. Catalogue, The Pushkin State Museum of Fine Art*, Moskwa 2014
- Moskwa–Kijów–Mińsk 1974** – *Szedevry polskoj żiwopisi XIX – naczała XX wieka iz sobranii polskich muzejew*, oprac. K. Sroczyńska, L. Skalska, Moskwa, Kiev, Minsk 1974
- Moskwa–Leningrad 1979** – *Realisticeskoje iskustwo Polsi 16–20 w. Tradicii i svremennosti*, red. J. Sorwina, Moskwa, Leningrad 03–08. 1979, Moskwa 1979
- Moszyński 1970** – *Dziennik podróży do Francji i Włoch Augusta Moszyńskiego, architekta Jego Królewskiej Mości Stanisława Augusta Poniatowskiego 1784–1786*, wybór, tłum. i oprac. B. Zboińska-Daszyńska, Kraków 1970
- Mrozińska 1966** – *Stanisław Noakowski. Rysunki*, Katalog, oprac. M. Mrozińska, Warszawa 1966
- Mrozińska, Sawicka 1978** – *Polskie zbiory graficzne*, t. 3: *Grafika szkół obcych w zbiorach polskich*, red. M. Mrozińska, S. Sawicka, Warszawa 1978
- Mrozińska, Sawicka 1980** – *Polskie zbiory graficzne*, t. 4: *Polskie kolekcjonerstwo grafiki i rysunku*, red. M. Mrozińska, S. Sawicka, Warszawa 1980
- Münsterberg 1905** – O. Münsterberg, *Japanische Kunstgeschichte*, Braunschweig 1905
- Nabytki 1960** – *Nabytki Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1960
- Nagendanck 1998** – R. Nagendanck, *Die Galerie Ernst Arnold (1893–1951). Kunsthandel und Zeitgeschichte*, Weimar 1998.
- Nagler 1835–1852** – G. K. Nagler, *Neues allgemeines Künstler–Lexikon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Lithographen, Formschneider, Zeichner, Medailleure, Eisenarbeiter etc.*, I wyd. München 1835–1852 (3. niezmiennione Leipzig 1924)
- Narazaki 1968** – M. Narazaki, *Hokusai – The Thirty Six Views of Mt. Fuji*, Tokyo 1968
- Nelken 1958** – H. Nelken, *Stanisław Wyspiański*, Warszawa 1958
- Newbolt 1908** – F. Newbolt, *Catalogue of the Etchings of Frank Brangwyn*, London 1908
- Niewiadomski 1926** – E. Niewiadomski, *Malarstwo polskie XIX i XX wieku*, Warszawa 1926
- Norymberga–Brunswick–Konstancja 1982** – *Jan Matejko – malarstwo, rysunek, akwarela*, kat. wyst., Kunsthalle Nürnberg, Nürnberg 26.03–25.04.1982, Herzog Anton Ulrich Museum, Braunschweig 16.05–27.06.1982, Städtische Wassenber–Gemäldegalerie, Konstanz 11.07–15.08.1982, Nürnberg 1982

- Nouvelles 1974** – *Nouvelles de l'estampe. Revue du Comité national de la gravure française*, nr 15, 1974
- Nouvelles 1978** – *Nouvelles de l'estampe. Revue du comité national de la gravure française*, nr 40–41, 1978
- Nowakowska 1984** – W. Nowakowska, *Sędziwój alchemik – obraz Jana Matejki z Muzeum Sztuki w Łodzi na tle twórczości artysty*, „Miscellanea Łódzkie” 1984, nr 2
- Nowakowska 1991** – *Grafika polska 1900–1939 ze zbiorów Biblioteki Narodowej*, oprac. M. Nowakowska, kat. wyst., Warszawa 1991
- Nowy Jork 1988** – *Nineteenth Century Polish Painting*, kat. wyst., National Academy of Design, New York 1988
- Obihiro–Ashihaga–Yawatahama–Saga 1997–1998** – *European Academicism in the Nineteenth Century. Paintings and Drawings from the National Museum in Warsaw and other Polish Collections*, red. I. Danielewicz, kat. wyst., Hokkaido Obihiro Museum of Art, Obihiro, Ashihaga Museum of Art, Ashihaga, Yawatahama Public City Gallery, Yawatahama, Prefectural Museum, Saga, [b.m.w.] 1997
- O'Donoghue 1914** – F. O'Donoghue, *Catalogue of engraved British portraits... in the British Museum*, London 1914
- Odroważ–Pieniążek 2004** – J. Odroważ–Pieniążek, *Skarby polskiej kultury ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, „Muzealnictwo” 2004, nr 45
- Ojrzyński 2003** – J. Ojrzyński, *Nieznane, bardziej znane. List do redakcji*, „Art & Business” 2003, nr 9
- Olchowska–Schmidt 1996** – I. Olchowska–Schmidt, *Józef Brandt*, Kraków 1996
- Olszański 1976** – K. Olszański, *Wojciech Kossak*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976
- Olszański 1982** – K. Olszański, *Wojciech Kossak*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1982
- Olszewski 1988** – A. K. Olszewski, *Sztuka polska*, Warszawa 1988
- Olsztyn 1967** – I. Koloszyńska, *Wystawa malarstwa rosyjskiego*, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Olsztynie, Olsztyn 1967
- Orgelbrand 1898–1904** – S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, Warszawa 1899–1912, t. 1–18 (t. 1–16: 1898–1904, suplementy t. 17–18: 1911–1912)
- Oseka 1957** – A. Oseka, *Epizod impresjonizmu warszawskiego*, „Sztuka i Krytyka” 1957, nr 1, R. 8
- Ostini 1902** – F. v. Ostini, *Uhde*, Bielefeld, Leipzig 1902 (seria: *Künstler-Monographien*, red. H. Knackfuß, t. 61)
- Ostrowiec 1988** – Antoni Piotrowski (1853–1924), kat. wyst., Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Ostrowcu Świętokrzyskim 06–09.1988, Ostrowiec 1988
- Ostrowski 1996** – J. K. Ostrowski, *Mistrzowie malarstwa polskiego*, Kraków 1996
- Palacz 1997** – T. Palacz, *Orońsko – miejsce i ludzie*, Orońsko 1997
- Paryż 1977** – *Gustave Courbet (1819–1877)*, kat. wyst., Grand Palais, Paris 1977
- Paryż 1979** – *L'art en France sous le Second Empire*, kat. wyst., Grand Palais, Paris 1979
- Pawlas 1979** – J. Pawlas, *Józef Pankiewicz*, Warszawa 1979
- Pawłowska 2006/1** – A. Pawłowska, *Henryk Weyssenhoff (1859–1922). Zapomniany bard Białorusi*, Warszawa 2006
- Pawłowska 2006/2** – A. Pawłowska, *Pro Arte. Monografia grupy warszawskich artystów 1922–1932*, Warszawa 2006
- Páleníček, Švabinská 1976** – L. Páleníček, Z. Švabinská, *Max Švabinský. Grafické dílo. Soupis*, Praha 1976
- Pelichet, Duperrex 1976** – E. Pelichet, M. Duperrex, *Jugendstil Keramik*, Lausanne 1976
- Pełka 1924** – O. Pełka, *Keramik der Neuzeit*, Leipzig 1924
- Perussaux 1971** – Ch. Perussaux, *Gravures. Edgar Chahine*, „Jardin des Arts” 1971
- Perussaux 1974** – Ch. Perussaux, *Edgar Chahine*, „Bulletin du Bibliophile” 1974, nr 4
- Perzyński 1904** – F. Perzyński, *Hokusai*, Bielefeld–Leipzig 1904
- Piątkowski 1895** – H. Piątkowski, *Polskie malarstwo współczesne. Szkice i notaty*, Petersburg 1895
- Piątkowski 1896/1** – H. Piątkowski, *Władysław Podkowiński*, Warszawa 1896
- Piątkowski 1896/2** – H. Piątkowski, *Sztuki Plastyczne, Kalendarz „Wieków” Ilustrowany na rok przestępny 1896*, Warszawa 1896
- Piątkowski 1896/3** – H. Piątkowski, *Maksymilian Gierymski. Kartka z dziejów sztuki*, Warszawa 1896
- Piedangel 1876** – A. Piedangel, J.-F. Millet, *Souvenirs de Barbizon. Catalogue des eaux-fortes*, Paris 1876
- Piotrków Trybunalski 1990** – *Portret kobiety w malarstwie polskim XIX w.*, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Piotrkowie Trybunalskim 09–11.1990, Piotrków Trybunalski 1990
- Piotrków Trybunalski 1992** – *Sztuka Młodej Polski*, oprac. M. Ertman, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Piotrkowie Trybunalskim 10.04–2.11.1992, Piotrków Trybunalski 1992
- Piotrków Trybunalski 1999** – *Krajobrazy polskie w malarstwie od połowy XIX do początku XX wieku*, oprac. K. Znojewska, M. Gąsior, kat. wyst., Muzeum w Piotrkowie Trybunalskim 05–09.1999, Piotrków Trybunalski 1999
- Pliniusz Starszy 2004** – Pliniusz, *Historia naturalna (wybór)*, wstęp, przekład i komentarz I. i T. Zawadzcy, Wstęp, rozdział VI, *Pliniusz w Europie L. Ajdukiewicz*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa 2004
- Plaźewska 1966** – M. Plaźewska, *Warszawski Salon Aleksandra Krywuita 1880–1906*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1966, R. 10
- Płock 1983** – *Grafika Józefa Mehoffera*, oprac. K. Czarniecki, kat. wyst., Muzeum Mazowieckie w Płocku, Płock 1983

- Płock 2005** – *Malarstwo polskie 1890–1914 ze zbiorów Muzeum Mazowieckiego w Płocku*, red. L. Sobieraj, Z Chlewiński, kat. wyst., Muzeum Mazowieckie w Płocku, Płock 2005
- Poczdám 1949** – *Ausstellung. Polnische Maler des 19. und 20. Jahrhunderts*, kat. wyst., Postdam 1949
- Poncetton 1918** – F. Poncetton, *Essai d'un catalogue des eaux-fortes de Bernard Naudin*, Paris 1918
- Popłonyk 1975** – U. Popłonyk, *Widoki miast polskich Fryderyka Bernarda Wernera*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Szczecinie” 1975, R.19
- Porębska 1961** – A. Porębska, *Warszawska krytyka artystyczna (1875–1890)*, w: *Z dziejów polskiej krytyki i teorii sztuki*, t. 2, Warszawa 1961
- Porębski 1961** – M. Porębski, *Malowane dzieje*, Warszawa 1961
- Poulet-Malassis, Thibaudeau 1877** – A. Poulet-Malassis, A. W. Thibaudeau, *Catalogue raisonné de l'oeuvre gravé et lithographié de M. Alphonse Legros*, Paris 1877
- Poznań 1956** – *Portret holenderski XVII wieku w zbiorach polskich*, oprac. A. Dobrzycka, przedm. M. Waliński, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 1956
- Poznań 1959** – *Karol Mondral 1880–1957. Katalog wystawy pośmiertnej*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 1959
- Poznań 1968–1969** – *Jacek Malczewski*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 12.1968–02.1969, Poznań 1968
- Poznań 1977** – *Trzy pokolenia Kossaków*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 7.02–28.05.1977, Poznań 1977
- Poznań 1978** – *Kolor w malarstwie polskim XIX i XX wieku*, oprac. M. Berdyszakowa, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 06–10.1978, Poznań 1978
- Poznań 1987–1988** – *Józef Chelmoński 1849–1914. Wystawa monograficzna*, oprac. T. Matuszczak, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 11.1987–06.1988, Poznań 1987
- Poznań 1990** – *Jacek Malczewski. Wystawa dzieł z lat 1890–1926*, oprac. A. Ławniczakowa, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 09-10.1990, Poznań 1990
- Poznań 1993** – *Kobieta, Eros, Śmierć. Graficzne cykle Maxa Klingera*, oprac. G. Hałasa, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 1993
- Poznań 2004–2005** – *Szlachetne dziedzictwo czy przeklęty spadek. Tradycje sarmackie w sztuce i kulturze*, red. J. Dziubkowska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 11.2004-02.2005, Poznań 2004
- Poznań 2005/2** – D. Suchocka, *Malarstwo polskie 1766–1945. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu*, t. 8, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 2005
- Poznań 2010** – M. Gołąb, *Chelmoński, Chmielowski, Witkiewicz. Pracownia w Hotelu Europejskim w Warszawie 1874–1883*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu 21.03–6.06.2010, Poznań 2010.
- Praga 1992** – E. Bužgová, *Malír a grafik Emil Orlik 1870–1932. Výstava k 60. Výročí úmrtí*, kat. wyst., Praha 1992
- Praga–Bratysława 1959** – K. Sroczyńska, *Polské malířství od Canaletta k Wyspiánskému*, kat. wyst., Praha 1959
- Pranke 2003** – B. Pranke, *Nurt chłopomanii w twórczości Stanisława Radziejowskiego, Ludwika Stasiaka, Włodzimierza Tetmajera, Wincentego Wodzinowskiego i Kacpra Żelechowskiego*, Warszawa 2003
- Przesmycki 1914** – Z. Przesmycki, *Pro Arte*, Warszawa 1914
- PSB 1935** – *Polski słownik biograficzny*, t. 1– [w kontynuacji], Kraków 1935–
- Radom 1985** – *W kręgu Brandta. W 70. rocznicę śmierci malarza*, red. J. Gawrońska, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Radomiu 06–11.1985, Radom 1985
- Radom 1987** – *Huculszczyzna*, oprac. O. Peterńska, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Radomiu 10–12.1987, Radom 1987
- Radom 1991** – *Bogurodzica. Kult Maryjny w Polsce na przestrzeni dziejów*, oprac. K. Posiadała, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Radomiu 05–10.1991, Radom 1991
- Radom 1996–1997** – *Jan III Sobieski. Castrum Doloris (1696–1996). W trzechsetną rocznicę śmierci*, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Radomiu 06.1996–07.1997, Radom 1996
- Radom 2000–2001** – „*To ci śliczności...*”. *Impresje z „Chłopów” Władysława S. Reymonta*, oprac. K. Posiadała, kat. wyst., Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu 09.2000–04.2001, Radom 2000
- Radom 2004–2005** – *Jacek Malczewski 1854–1929*, oprac. K. Posiadała, kat. wyst., Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu 10.2004–01.2005, Radom 2004
- Radom–Szczecin 1994–1996** – *Chłopi w sztuce polskiej*, red. J. Pulsar, H. Ozimek, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Radomiu 11.1994–07.1995, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie 10.1995–03.2006, Radom 1994
- Radom–Warszawa 1981** – *Apoloniusz Kędziński 1861–1939*, oprac. E. Charazińska, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Radomiu 03–05.1981, Stara Kordegarda – Łazienki Królewskie w Warszawie 06–07.1981, Warszawa 1981
- Raleigh 1993** – *The Naked Soul. Polish fin-de-siècle. Paintings from the National Museum, Poznań*, red. A. Ławniczakowa, kat. wyst., North Carolina Museum of Art, Raleigh 1993
- Ramiro 1896** – E. Ramiro (e. Rodrigues), *Louis Legrand, peintre-graveur. Catalogue de son oeuvre gravé et lithographié*, Paris 1896

- Rapperswil 1999** – *Konie i jeźdźcy*, [oprac. K. Załęski, K. Stachurski], kat. wyst., Muzeum Polskie w Rapperswilu 10.07–29.08.1999, Warszawa 1999, (wersja niemiecka publikacji: K. Załęski, K. Stachurski, *Ross und Reiter. Ausstellungskatalog. National Museum Warschau, Königsschloss Warschau*, Polenmuseum Rapperswil, kat. wyst., Muzeum Polskie w Rapperswilu, Warszawa 1999)
- Rapperswil 2008** – A. Badach, A. Piotrowska, *Muzeum Polskie w Rapperswilu. Historia i zbiory / Das Polenmuseum in Rapperswil. Geschichte und Sammlungen / The Polish Museum in Rapperswil. History and Collections*, Warszawa–Rapperswil 2008
- Rawa 2005** – *Jacek Malczewski. Obrazy symboliczne. Malarstwo ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. M. Wiktoro, Muzeum Ziemi Rawskiej w Rawie Mazowieckiej 10-11.2005, Rawa 2005 (folder)
- Reineking von Bock 1991** – G. Reineking von Bock, *Kopenhagener Porzellan und Steinzeug Unikate des Jugendstil und Art Déco*, Köln 1991
- Ricketts 1902** – Ch. Ricketts, *Catalogue of Mr Shannon's Lithographs*, London 1902
- Robels 1989** – H. Robels, *Frans Snyders, Stilleben- und Tiermaler (1579–1657)*, München 1989
- Rocznik MNW 1964** – *Uzupełnienie do katalogu wystawy Sztuka Warszawy od średniowiecza do połowy XX wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1964, R. 18
- Roessler, Pisko 1907** – A. Roessler, G. Pisko, *Ferdinand Georg Waldmüller. Sein Leben, sein Werk und seine Schriften*, t. 1–2, Wien 1907
- Roger-Marx 1939** – C. Roger-Marx, *La gravure originale en France de Manet à nos jours*, Paris 1939
- Roger-Marx 1962** – C. Roger-Marx, *La gravure originale au XIXe siècle*, Paris 1962
- Romdahl 1913** – A. L. Romdahl, *Carl Larsson som etsare*, Stockholm 1913
- Rosales-Rodriquez 2008** – A. Rosales-Rodriquez, *Śladami dawnych mistrzów. Mit Holandii złotego wieku w dziewiętnastowiecznej kulturze artystycznej*, Warszawa 2008
- Rosenhagen 1908** – H. Rosenhagen, *Uhde. Das Meisters Gemälde*, Stuttgart–Leipzig 1908
- Rosenthal 1925** – L. Rosenthal, *Manet aquafortiste et lithographe*, Paris 1925
- Rotes Haus 1994** – *Das Rote Haus*, red. Stiftung Scheibler-Museum rotes Haus Monschau, Köln 1994
- Rouart, Orienti 1970** – D. Rouart, S. Orienti, *Tout l'oeuvre peint d'Édouard Manet*, Paris 1970
- Rouchon 1922** – U. Rouchon, *Charles Maurin*, Le Puy-en-Velay 1922
- Roullier 1911** – *Catalogue of an exhibition of a complete collection of the etchings of Hedley Fitton*, kat. wyst., Albert Roullier's Art Galleries, Chicago 1911
- Rutkowski 1913** – T. Rutowski, *Teodor Axentowicz, „Sztuka” 1913*, Warszawa
- Rutkowski 1917** – T. Rutowski, *Rok 1863 w malarstwie polskim*, Lwów–Warszawa [bdw] 1917
- Ryga–Tallin–Szczecin 2007–2008** – *Metafora i mit. Motywy literackie i historyczne w sztuce polskiej przełomu XIX i XX wieku / Metaphor and Myth. Literary and Historical Motifs In Polish art at the turn of 19th century*, red. R. Makala, A. Organisty, kat. wyst., Łotewskie Muzeum Narodowe, Ryga 31.08–30.09.2007, Estońskie Muzeum Sztuki KUMU, Tallin 2.11.2007–10.02.2008, Muzeum Narodowe w Szczecinie 21.03–25.05.2008, Szczecin 2007
- Ryszkiewicz 1967** – A. Ryszkiewicz, *Un „mendicante” della Cerchia di Ceruti*, „Bulletin du Musée National de Varsovie” 1967, nr 3
- Ryszkiewicz 1984** – A. Ryszkiewicz, *Muzeum Śląskie w Katowicach*, w: *Śląskie szkice z przeszłości*, red. Z. Gorczyca, Katowice 1984
- Ryszkiewicz 1989** – A. Ryszkiewicz, *Malarstwo polskie. Romantyzm, historyzm, realizm*, Warszawa 1989
- Ryszkiewicz, Dąbrowski 1965** – A. Ryszkiewicz, J. Dąbrowski, *Szekspir w plastyce polskiej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.
- Safrin 1986** – H. Safrin, *Przy szabasowych świecach. Humor żydowski*, Łódź 1986
- Salaman 1921** – M. C. Salaman, *The Etchings of E. S. Lumsden (Catalogue 1905–1921)*, „The Print Collector's Quarterly” 1921, nr 8
- Salamanka 1998** – *Pintura Polaca de 1880–1918 en el Museo Nacional de Poznań*, oprac. M. Gołąb, A. Ławniczak, D. Suchocka, kat. wyst., Caja Duero-Salamanca, Salamanca 1998
- Salamanka 2000–2001** – *Cien anos de pintura polacca 1814–1914, En la coleccion del Museo Nacional en Varsovia*, kat. wyst., Salamanca 2000–2001, Salamanca 2000
- Salamanka 2003** – *El mundo simbolico de Jacek Malczewski*, red. A. Rodriguez Corona, Cuadros del Museo Nacional de Cracovia, Palazzo San Eloy, Salamanca, 11-12.2003
- Samotyhowa 1950** – N. Samotyhowa, *Aleksander Gierymski*, Wiedza i Życie 1950, nr 5
- Sandel 1951** – J. Sandel, *Maurycy Trębacz*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historii” 1951, nr 1
- Sandel 1952** – J. Sandel, *Samuel Hirszenberg*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historii” 1952, nr 1
- SAP 1971** – *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966)*, *Malarze, rzeźbiarze, graficy*, pr. zbiorowa, Instytut Sztuki PAN, t. 1– [w kontynuacji], Warszawa 1971–
- Saunier 1931** – Ch. Saunier, *Auguste Lepère, peintre et graveur décorateur de livres*, Paris 1931

- Schiefler 1907** – G. Schiefler, *Verzeichnis des graphischen Werks Edvard Munchs bis 1906*, Berlin 1907
- Schiefler 1923** – G. Schiefler, *Max Liebermann. Sein graphisches Werk*, Berlin 1923
- Schnapper 1988** – A. Schnapper, *Le géant, la lincome, la tulipe. Collections francaises au XVII e siècle*, Paris 1988
- Schneiderman 1983** – R. S. Schneiderman, *A catalogue raisonné of the prints of sir Francis Seymour Haden*, London 1983
- Schwabe 1926** – R. Schwabe, *François Dodd, „The Print Collector’s Quarterly” 1926*, nr 13
- Schwarz 1922** – K. Schwarz, *Das graphische Werk von Lovis Corinth*, Berlin 1922
- Serafińska 1955** – S. Serafińska, *Jan Matejko. Wspomnienia rodzinne*, wstęp H. Nelken–Morawska, Kraków 1955
- Sienkiewicz 1969** – J. Sienkiewicz, *Bedeutende Gemälde polnischer Meister – Kunst und Antiquitäten Czesław Bednarczyk*, kat., Wien 1969
- Sieradz 1996** – *Użyteczna ozdobność. Haftowane dekoracje, stroje, przedmioty codziennego użytku (XVII – XX wiek)*, oprac. M. Wróblewska–Markiewicz, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Sieradzu, Sieradz 1996
- Singer 1922** – H. W. Singer, *Die moderne Graphik*, Leipzig 1922
- Skalska-Miecik 1983** – L. Skalska-Miecik, *Wystawa monograficzna Konrada Krzyżanowskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1983, R. 27
- Słoczyński 2005** – H. M. Słoczyński, *Jan Matejko*, Kraków [2005]
- Słupsk 1993** – *Obrazy marynistów szkół obcych od XVII do XIX wieku ze zbiorów muzeów polskich*, kat. wyst., Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku 6–9.1993, Słupsk 1993
- Smolik 1935** – P. Smolik, *Bartoszewicz Kazimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935
- Snyder Sholod 2004** – Ch. Snyder Sholod, *Henryk (Henoch) Glicenstein (1870–1942)*, Muzeum Okręgowe w Koninie, Konin 2004
- Sopot–Kraków 1965** – *Sztuka Młodej Polski*, oprac. Z. Alberowa, Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, kat. wyst., Biuro Wystaw Artystycznych w Sopocie, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1965
- Sosnowiec 2005** – *Józef Chelmoński i przyjaciele. Wystawa z okazji 20-lecia Muzeum w Sosnowcu 1985–2005*, oprac. E. Chmielewska, kat. wyst., Muzeum w Sosnowcu 04-06.2005, Sosnowiec 2005
- Sosnowska 2012** – J. M. Sosnowska, *W altanie*, w: *Ateny nad Izerą. Malarstwo monachijskie. Studia i szkice*, red. E. Ptaszyńska, Suwałki 2012
- Sowińska 1984** – T. Sowińska, *Józef Brandt*, Warszawa 1984 (wyd. II)
- Spodenkiewicz 1999** – P. Spodenkiewicz, *Zaginiona dzielnica. Łódź żydowska– ludzie i miejsca*, Łódź 1999
- Sroczyńska 1993** – *Matejko. Obrazy olejne. Katalog*, red. i wstęp K. Sroczyńska, Warszawa 1993
- Starzyński 1938** – J. Starzyński, *A. Gierymski – daty i dokumenty*, „Głos Plastyków” 1938 nr 1, R. 6
- Starzyński 1950** – J. Starzyński, *500 lat malarstwa polskiego*, Warszawa 1950
- Starzyński 1953** – J. Starzyński, *Pięć wieków malarstwa polskiego*, Warszawa 1953
- Starzyński 1958** – J. Starzyński, *Ludzie i obrazy. Od Davida do Picassa*, Warszawa 1958
- Starzyński 1961** – J. Starzyński, *Od renesansu do impresjonizmu. Malarstwo Aleksandra Gierymskiego w latach 1872–1879*, „Rocznik Historii Sztuki” 1961, R. 2
- Starzyński 1962** – J. Starzyński, *Jan Matejko*, Warszawa 1962
- Starzyński 1963** – J. Starzyński, *Jan Matejko*, Warszawa 1963
- Starzyński 1967** – J. Starzyński, *Aleksander Gierymski*, Warszawa 1967
- Starzyński 1971** – J. Starzyński, *Aleksander Gierymski*, Warszawa 1971
- Starzyński, Stępień 1973** – *Maksymilian i Aleksander Gierymscy, Listy i notatki*, zebrał, ułożył i wstępem opatrzył J. Starzyński. Teksty do druku przygotowała i komentarze opracowała H. Stępień, Wrocław 1973
- Stępień 1979** – H. Stępień, *Malarstwo Maksymiliana Gierymskiego. Studia z Historii Sztuki*, red. W. Jaworska, S. Mosakowski, J. Pietrusiński, t. XXIX, Wrocław, Warszawa, Kraków Gdańsk 1979
- Stolot 2001** – F. Stolot, *Henryk Siemiradzki*, Wrocław 2001
- Strange 1908** – E. F. Strange, *Toyokuni and his theatrical colour prints, transactions and procedings of the Japan Society*, t. 8, London 1908
- Straty wojenne 1998** – *Straty wojenne. Malarstwo polskie. Obrazy olejne, pastele, akwarele, utracone w latach 1939–1945 w granicach polski po 1945 / Wartime losses. Foreign Painting, oil paintings, pastels, Watercolours lost between 1939–1945 within the post – 1945 borders of Poland*, oprac. A. Tyczyńska, K. Znojewska, Poznań 1998
- Straty wojenne 1999** – *Katalog skradzionych i zaginionych dóbr kultury. Straty za okres 1939–1999. Baza danych Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych i Pełnomocnika Rządu do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą*, MKiDN Warszawa 1999
- Straty wojenne 2000/1** – *Straty wojenne. Malarstwo obce. Obrazy olejne, pastele, akwarele, utracone w latach 1939–1945 bez ziem zachodnich i północnych / Wartime losses. Foreign Painting, oil paintings, pastels, watercolours lost between 1939 and 1945 within the post –1945 borders of Poland excluding the western and northern territories*, t. 1, oprac. M. Romanowska-Zadrozna, T. Zadrozny, Poznań 2000

- Straty wojenne 2000/2** – *Katalog utraconych dzieł sztuki / Catalogue of Losses, wydanie specjalne/ special edition: „Cenne, bezcenne / utracone / valuable, priceless / lost”* 2000, Ośrodek Ochrony Zbiorów Publicznych, Warszawa
- Studio 1909–1910** – *Old English Colour Print*, red. Ch. Holme, wstęp M. Salamon, „The Studio”, Special Winter Number 1909–1910, London, Paris, New York 1909
- Studio 1910–1911** – *Old English Mezzotints*, red. Ch. Holme, wstęp M.C. Salamon, „The Studio”, Special Winter Number 1910–11, London, Paris, New York 1910
- Studio 1913** – *Modern etchings, mezzotints and dry-points*, „The Studio”, Special Number, London, Paris, New York 1913
- Stuttgart 1999** – C. Höper, J. Stoschek, S. Heinlein, *Giovanni Battista Piranesi. Die poetische Wahrheit. Radierungen*, kat. wyst., Staatsgalerie Stuttgart 27.03–27.06.1999, Ostfildern-Ruit 1999
- Stuttgart–Kilonia–Duisburg 1980** – *Jacek Malczewski*, oprac. A. Ławniczakowa, H. Gaworzewska, red. T. Osterwold, kat. wyst., Württembergischer Kunstverein, Stuttgart 9.04–1.06.1980, Kunsthalle Kiel 20.06–24.08.1980, Kunsthalle Duisburg 31.08–5.10.1980, Stuttgart 1980
- Succo 1913/1914** – F. Succo, *Utagawa Toyokuni und seine Zeit*, München 1913/1914
- Suwałki 1999** – *Alfred Wierusz-Kowalski 1849–1915*, oprac. J. Zielińska, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Suwałkach 07–11.1999, Suwałki 1999
- Suwałki–Gdańsk–Szczecin 2005–2006** – *I po co myśmy tam jechali! Malarze polscy w Monachium*, oprac. E. Ptaszyńska, Z. Foltynowicz, kat. wyst. (album), Muzeum Okręgowe w Suwałkach 05–08.2005, Muzeum Narodowe w Gdańsku 10–12.2005, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie 12.2005–02.2006, Suwałki 2005
- Sygietyński 1886** – A. Sygietyński, *Album Maksą i Aleksandra Gierymskich*, Warszawa 1886
- Sygietyński 1906** – A. Sygietyński, *Maksymilian Gierymski*, Lwów 1906
- Szczecin 2000/1** – *W pogoni za zwierzyną*, oprac. S. Grzechnik, J. Główka, kat. wyst., Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie 06–10.2000, Szczecin 2000
- Szczecin 2000/2** – *Niepospolity ród Kossaków*, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, 06–08.2000, oprac. B. Igielska, Szczecin 2000
- Szczecin–Stalowa Wola–Poznań–Kraków–Zakopane 2006–2007** – *Wiatr halny*, oprac. A. Król, kat. wyst., Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Szczecin 2006
- Szczepińska 1964** – J. Szczepińska, *Realizm–impresjonizm–symbolizm w malarstwie Józefa Pankiewicza*, 1964 (mpis pracy doktorskiej pod kierunkiem prof. J. Starzyńskiego, IHS UW)
- Szczepińska 1965** – J. Szczepińska, *Warszawskie obrazy i rysunki Józefa Pankiewicza*, „Rocznik Warszawski” 1965, R. 6
- Szczepińska 1966** – J. Szczepińska, *Pankiewicz–modernista*, „Rocznik Historii Sztuki” 1966, R. 6
- Szczepińska 1967** – J. Szczepińska, *O kilku impresjonistycznych obrazach Józefa Pankiewicza*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1967, nr 4, R. 19
- Szober 1948** – S. Szober, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1948
- Sztyma-Knasiańska 2008** – T. Sztyma-Knasiańska, *Syn swojego ludu. Twórczość Henryka Glicensteina 1870–1942*, Warszawa 2008 (seria: *Archiwum sztuki polskiej XX wieku*, red. J. Malinowski, t. 3)
- Szypowska 1976** – M. Szypowska, *Jan Matejko wszystkim znany*, Warszawa 1976, (4. wyd. Warszawa 1985)
- Tarnowski 1897** – S. Tarnowski, *Matejko*, Kraków 1897
- Tarnów 1979** – *Konrad Krzyżanowski (1872–1922)*, oprac. L. Skalska-Mieciak, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów 1979
- Tazbir 1992** – J. Tazbir, „Kazanie Skargi” Jana Matejki, w: *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków listopad 1988*, Warszawa 1992
- Thieme, Becker 1907–1950** – U. Thieme, F. Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, t. 1–37, Leipzig 1907–1950 (reprint m.in. Leipzig 1999)
- Timm 1977** – W. Timm, *Edvard Munch. Graphik*, Berlin 1977
- Topass 1928** – J. Topass, *L’art et les artistes en Pologne du romantisme á nos jours*, Paris 1928
- Toruń 1967** – H. Załęska, *Malarstwo rosyjskie od XVIII do początku XX w.*, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Toruniu, Toruń 1967
- Toruń 2000** – *Tempus Tene. zegary mechaniczne w Polsce – tradycja i współczesność*, oprac. K. Kluczwajd, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Toruniu 01–04.2000, Toruń 2000
- Trenklerówna 1958** – E. Trenklerówna, *Geyer Emil*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Kraków, t. 7, 1958
- Treter 1927** – M. Treter, *Sztuka polska w okresie 1863–1930*, w: *Polska. Jej dzieje i kultura*, t. 1–3, Warszawa [1927]
- Treter 1939** – M. Treter, *Jan Matejko, Osobowość artysty, twórczość, forma*, Lwów–Warszawa 1939 (wersja francuska: *Jan Matejko, peintre d’histoire 1838–1893*, Lwów 1939)
- Tuszyńska 1990** – A. Tuszyńska, *Wisnowska*, Warszawa 1990
- Twarowska 1962** – M. Twarowska, *Leon Wyczółkowski*, Warszawa 1962

- Vallotton, Georg 1972** – M. Vallotton, Ch. Goerg, *Felix Vallotton. Catalogue raisonné de l'oeuvre gravé et lithographié*, Genève 1972
- Vlnas 1996** – V. Vlnas, *Druhý život nového Jeruzaléma, Schwaigerovi Novokřtěnci v Münster a jejich kulturně historický kontext / A second life for a new Jerusalem, Schwaiger's Anabaptists in Münster and their Context within the History of Civilisation*, w: *Ars Baculum vitae. Sbornik studií z dějin umění a kultury. K 70. narozeninám Prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.*, Praha 1996
- Vlnas 2002** – V. Vlnas, *Novokřtěnci v Münsteru*, Praha 2002
- Waldmann 1921** – E. Waldmann, *Max Slevogts Graphische Kunst*, Dresden 1921
- Waldorff 1980** – J. Waldorff, *Serce w płomieniach. Opowieść o Karolu Szymanowskim*, Warszawa 1980
- Wallis 1929** – M. Wallis, *Die Graphik von Waclaw Wąsowicz*, „Pologne Litteraire” 1929, nr 32, R. 4
- Wallis 1948** – M. Wallis, *Józef Pankiewicz, Łódź 1948* (seria: *Malarze polscy*, z. 22)
- Wallis 1959** – M. Wallis, *Henryk Kuna*, Warszawa 1959
- Wątek 1987** – J. Wątek, *Dzieje Polski w malarstwie i poezji*, Warszawa 1987
- Warkoczewska 1991** – M. Warkoczewska, *Wystawy Towarzystwa Sztuk Pięknych w Poznaniu (1837–1857)*, Warszawa–Poznań 1991
- Warszawa 1954** – A. Chudzikowski, *Holenderska i flamandzka martwa natura XVII wieku*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1954
- Warszawa 1956/1** – J. Białostocki, *Wystawa malarstwa włoskiego w zbiorach polskich XVII–XVIII wieku*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1956
- Warszawa 1956/2** – *Wystawa francuskich rysunków, grafiki i mianiatyry w XIX i początku XX wieku*, [przedmowa S. Sawicka, wstęp M. Mrozińska], kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1956
- Warszawa 1956/3** – *Rembrandt i jego krąg*, red. J. Białostocki, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 15.03–30.04.1956, Warszawa 1956
- Warszawa 1957** – *Jubileuszowa wystawa prac Jana Skotnickiego*, kat. wyst., Związek Polskich Artystów Plastyków i Centralne Biuro Wystaw Artystycznych w Warszawie, Warszawa 1957
- Warszawa 1960** – *Polski ruch rewolucyjny w sztuce*, kat. wyst., Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie 02–07.1960, Warszawa 1960
- Warszawa 1962/1** – *Malarstwo polskie od XVI do początku XX wieku*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1962
- Warszawa 1962/2** – *Metafory. Malarstwo, rzeźba, grafika*, kat. wyst., Centralne Biuro Wystaw Artystycznych w Warszawie, Zachęta 12.1962, Warszawa 1962
- Warszawa 1962/3** – *Sztuka warszawska od średniowiecza do połowy XX wieku. Katalog wystawy jubileuszowej zorganizowanej w stulecie powstania Muzeum 1862–1962*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, t. 1–2, Warszawa 1962
- Warszawa 1962/4** – *Grafika zachodnioeuropejska drugiej połowy XIX i początku XX wieku ze zbioru Henryka Grohmana*, oprac. S. Sawicka i T. Sulerzyska, kat. wyst., Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, Warszawa 1962
- Warszawa 1965** – *Galeria Sztuki Polskiej III*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1965
- Warszawa 1967** – *Malarstwo europejskie. Katalog zbiorów*, red. J. Białostocki, Muzeum Narodowe w Warszawie, t. 1–2, Warszawa 1967
- Warszawa 1968** – *Malarstwo weneckie XV–XVIII w. ze zbiorów polskich oraz ze zbiorów Muzeum Sztuk Pięknych w Budapeszcie, Galerii Drezdeńskiej, Galerii Narodowej w Pradze*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1968
- Warszawa 1969** – *Waclaw Wąsowicz (1891–1942)*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1969
- Warszawa 1973** – D. Kaczmarzyk, *Rzeźba polska od XVI do początku XX wieku*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1973
- Warszawa 1974/1** – H. Stepien, *Maksymilian Gierymski*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1974
- Warszawa 1974/2** – *Polska i Anglia. Stosunki kulturalno-artystyczne. Pamiętnik wystawy sztuki angielskiej*, red. J. Białostocki, I Kołoszyńska, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1974
- Warszawa 1975/1** – *Malarstwo polskie od XVI do początku XX wieku. Katalog zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie Galeria Sztuki Polskiej*, Warszawa 1975 (2. wyd)
- Warszawa 1975/2** – *Romantyzm i romantyczność w sztuce polskiej XIX i XX wieku*, kat. wyst., Centralne Biuro Wystaw Artystycznych w Warszawie Zachęta, Warszawa 1975
- Warszawa 1976** – *Stanisław Lentz (1861–1920)*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1976
- Warszawa 1977** – *La peinture polonaise du XVIe au debut XXe siècle. Catalogue, Musée National de Varsovie, Galerie d'Art Polonaise*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1977
- Warszawa 1978/1** – *Warszawska firma brązownicza Bracia Łopieńscy 1862–1978*, kat. wyst., Muzeum Woli w Warszawie, Warszawa 1978

- Warszawa 1978/2** – *Théophile Alexandre Steinlen (1859–1923)*. Wystawa ze zbiorów *Petit Palais w Genewie*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1978
- Warszawa 1979** – *Szkoła polska XIX–XX wieku z kolekcji Henryka Grohmana*, oprac. W. M. Rudzińska, kat. wyst., Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, Warszawa 1979
- Warszawa 1979–1980** – *W kręgu „Chimery”. Sztuka i literatura polskiego modernizmu*, oprac. M. Puchalska, kat. wyst., Muzeum Literatury im A. Mickiewicza w Warszawie 09.1979–05.1980, Warszawa 1979
- Warszawa 1980–1981** – *Konrad Krzyżanowski (1872–1922)*. *Wystawa monograficzna. Katalog prac istniejących i zaginionych*, oprac. I. Skalska-Mieciak, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 15.12.1980–15.03.1981, Warszawa 1980
- Warszawa 1985** – *Wystawa grafiki francuskiej XIX–XX wieku*. *Informator*, oprac. W. M. Rudzińska, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Rycin, Warszawa 1985
- Warszawa 1988** – *Félicien Rops 1833–1898*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1988
- Warszawa 1989** – K. Mikocka-Rachubowa, *Galeria rzeźby w Starej Pomarańczarni*. *Przewodnik*, Warszawa 1989
- Warszawa 1990/1** – *Władysław Podkowiński*, oprac. E. Charazińska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1990
- Warszawa 1990/2** – *Sztuka japońska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie*, oprac. K. Maleszko-Sobkowiak, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1990
- Warszawa 1992** – *Wacław Pawłiszak 1866–1905*. *Wystawa malarstwa i rysunku*, oprac. W. Zajkowski, kat. wyst., Łazienki Królewskie – Stara Kordegarda 10.1992, Warszawa 1992
- Warszawa 1993** – K. Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba polska XIX wieku. Od klasycyzmu do symbolizmu*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1993
- Warszawa 1995/1** – *Galeria malarstwa polskiego*. *Przewodnik*, red. E. Charazińska, E. Micke-Broniarek, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1995
- Warszawa 1995/2** – *Totenmesse*. *Munch – Weiss – Przybyszewski*, oprac. Ł. Kossowski, kat. wystawy, Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie, Warszawa 1995
- Warszawa 1996/1** – *Koniec wieku*. *Sztuka polskiego modernizmu 1890–1914*, red. E. Charazińska, Ł. Kossowski, kat. wyst. Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1996
- Warszawa 1996/2** – *Caravaggio*. *Złożenie do grobu*. *Arcydzieło Pinakoteki Watykańskiej*. *Różne oblicza caravaggionizmu*. *Wybrane obrazy z Pinakoteki Watykańskiej i zbiorów polskich*, red. A. Ziemia, J. Kilian, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1996
- Warszawa 1998/1** – *Akademizm w XIX wieku*. *Sztuka europejska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie i innych kolekcji polskich*, red. I. Danielewicz, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1998
- Warszawa 2001** – *Od Maneta do Bonnard*. *Grafika i rysunki impresjonistów i postimpresjonistów francuskich ze zbiorów polskich*, oprac. E. Frąckowiak, A. Kozak, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 01–03.2001, Muzeum Narodowe w Krakowie 05–06.2001, Warszawa 2001
- Warszawa 2001–2002** – *I podaje wiek wiekowi*. *Tradycje chrześcijańskie w dziejach polskiego oręża*, red. J. Macoszyńska, kat. wyst., Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie 09.2001–03.2002, Warszawa 2001
- Warszawa 2004** – *Dziecko w malarstwie od XVI do końca XIX wieku ze zbiorów polskich*, red. E. Micke-Broniarek, M. Ochnio, kat. wyst., Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2004 (wersja ang.: *Child in the Painting from XVI to XIX century from Polish Collections*, red. E. Micke-Broniarek, M. Ochnio, kat. wyst., Muzeum Pałac w Wilanowie, Warszawa 2004)
- Warszawa–Kraków 2004** – *Towarzystwo Historyczno-Literackie Biblioteka Polska w Paryżu*. *Zarys historii i prezentacja zbiorów*, red. Ł. Kossowski, kat. wyst. *Skarby kultury polskiej ze zbiorów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie, 04–07.2004, Muzeum Narodowe w Krakowie, 09–11.2004, Paryż –Warszawa 2004
- Warszawa 2005/1** – *Malarstwo niemieckie w XIX wieku*. *Obrazy ze zbiorów polskich*, red. I. Danielewicz, A. Ciska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 30.09–4.12.2005, Warszawa 2005
- Warszawa 2005/2** – K. Maleszko, K. Polak, *Jelce mieczy japońskich z kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2005
- Warszawa 2006/1** – *Józef Pankiewicz*. *Życie i dzieło*. *Artyście w 140. rocznicę narodzin*, red. E. Charazińska, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 9.01–26.03.2006, Warszawa 2006
- Warszawa 2006–2007** – *U tronu Królowej Polski*. *Jana Góra w dziejach kultury i duchowości polskiej*, red. P. Mrozowski, kat. wyst., Zamek Królewski w Warszawie 12.2006–02.2007, Warszawa 2006
- Warszawa 2007** – *Młoda Polska*. *Słowa Obrazy Przejście*. *W hołdzie Stanisławowi Wyspiańskiemu*, oprac. Ł. Kossowski i in., kat. wyst., Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie 9.10–31.12.2007, Warszawa 2007
- Warszawa 2010/1** – *Amor Polonus czyli miłość Polaków*, red. T. Grzybowska, D. Walewander-Musz, Z. Żygułski, kat. wyst., Muzeum-Pałac w Wilanowie 03-08.2010, Warszawa 2010

- Warszawa 2011/2** – H. Benesz, M. Kluk, *The National Museum in Warsaw. Gallery of European Painting. Complete Summary Catalogue. Early Netherlandish Dutch Flemish and Belgian Paintings 1493–1983*, kat. zbiorów, Muzeum Narodowe w Warszawie, 2010, (kat. online – w instalacji)
- Warszawa 2014** – Aleksander Gierymski (1850–1901), red. Z. Jurkowlaniec, M. Porajska-Hałka, M. Jurkiewicz, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 20.03–10.08.2014, Warszawa 2014
- Warszawa 2015** – H. Benesz, M. Kluk, *Early Netherlandish, Dutch, Flemish and Belgian Paintings 1494–1983 in the Collections of the National Museum in Warsaw and the Palace at Nieborów. Complete Illustrated Summary Catalogue*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2015 (w druku)
- Warszawa–Gdańsk 1951** – *Wystawa Jubileuszowa Aleksandra Gierymskiego 1850–1901*, oprac. A. Jakimowicz, M. Porębski, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 06–07.1951, Biuro Wystaw Artystycznych w Gdańsk 08–09.1951, Warszawa 1951
- Warszawa–Kraków 1993–1994** – *Matejce w holdzie ... W stulecie śmierci artysty*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Warszawie 18.08–3.10.1993, Muzeum Narodowe w Krakowie 10.1993–01.1994, Warszawa 1993
- Wasiak 1979** – J. Wasiak, Osser Adam, w: *Polski Słownik Biograficzny*, PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, t. 24, 1979
- Way 1914** – Th. R. Way, *The lithographs by Whistler illustrated by reproductions in photogravure and lithography*, New York 1914
- Wellisz 1970** – L. Wellisz, *Wspomnienia i refleksje o moich zbiorach grafiki polskiej. Katalog rysunków i rycin Feliksa Jasińskiego w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1970
- Wenecja 1955** – *Mostra di Bernardo Bellotto (1720–1780) e Alessandro Gierymski (1850–1901) : opere provenienti dalla Polonia*, red. S. Lorentz, J. Starzyński, kat. wyst., Centro di Cultura di Palazzo Grassi, Wenecja 13.9–16.10.1955, Venezia–Milano 1955
- WEP 1966** – *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1966
- Wickenden 1914** – R. J. Wickenden, *The Art and Etchings of Jean-François Millet*, [bwm] 1914
- Widacka 2003** – H. Widacka, *Sztuka czarna. Piękna mezzotinta angielska XVIII wieku*, Warszawa 2003
- Wiedeń–Toruń–Płock 1976** – *Polnische Kunst 1900–1975, Secession und ihre Nachwirkung / Sztuka polska 1900–1975, Secesja i jej reminiscencje*, oprac. Z. Ciara i in., kat. wyst., Vereinigung Bildender Künstler, Galerie – Wiener Sezession, Wien 9.01–8.02.1976, Muzeum Okręgowe w Toruniu 11.11.1975–5.02.1976, Muzeum Mazowieckie, Płock 21.02–14.03.1976, Wien 1976
- Wiercińska 1957** – J. Wiercińska, *Bibliografia*, w: Jan Matejko, *Materiały z sesji naukowej poświęconej twórczości artysty*, Warszawa 23–27.11.1953, Warszawa 1957
- Wiercińska 1967** – J. Wiercińska, *Charakterystyka rynku*, w: *Polskie życie artystyczne w latach 1890–1914*, red. J. Wojciechowski, Wrocław 1967
- Wiercińska 1968** – J. Wiercińska, *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Zarys działalności*, Wrocław 1968
- Wiercińska 1969** – J. Wiercińska, *Katalog prac wystawionych w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1860–1914*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969
- Wiercińska 1986** – J. Wiercińska, *Antoni Kamiński–zapomniany dekadent*, w: J. Wiercińska, *Sztuka i książka. Uwagi na temat związków sztuki i literatury*, Warszawa 1986
- Wiercińska, Liczbińska 1976** – J. Wiercińska, M. Liczbińska, *Polska bibliografia sztuki 1801–1944*, t. 1, cz. 2, Wrocław 1976
- Wierchowska 1956** – W. Wierchowska, „*Szał uniesień*” – obraz Władysława Podkowińskiego, w: „*Sztuka i Krytyka*”. *Materiały do studiów i dyskusji z zakresu teorii i historii sztuki i krytyki artystycznej oraz badań nad sztuką*, nr 3–4, Warszawa 1956
- Wierchowska 1957** – W. Wierchowska, *Władysław Podkowiński*, Warszawa 1957
- Wierchowska 1981** – W. Wierchowska, *Władysław Podkowiński*, Warszawa 1981
- Wilder 1913** – *Nowoczesna Grafika Polska. Katalog nr 16*, Antykwariat Polski w Warszawie Hieronima Wildera i S-ki, Warszawa 1913
- Witkiewicz 1899** – S. Witkiewicz, *Sztuka i krytyka u nas*, Lwów 1899 (II. wyd)
- Witkiewicz 1912** – S. Witkiewicz, *Matejko*, Lwów 1912 (seria: Nauka i Sztuka, t. 9., wyd. 2 powiększone)
- Witkiewicz 1950** – S. Witkiewicz, *Pisma wybrane*, red. J. Z. Jakubowski, Warszawa 1950, t. 1–3
- Wittrock 1985** – W. Wittrock, *Toulouse–Lautrec. Catalogue complete des estampes*, Paris 1985
- Włocławek 1968** – *Malarstwo rosyjskie od XVIII do XX wieku*, kat. wyst., Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, Włocławek 1968
- Włocławek 1992** – Aleksander Laszenko 1883–1944. *Wystawa malarstwa i grafiki*, oprac. K. Kotula, kat. wyst., Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku 06–09.1992, Włocławek 1992
- Włocławek 1993/1** – *Malarstwo Młodej Polski ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. M. Ertman, kat. wyst., Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku 8.10–21.02.1993, Włocławek 1993

- Włocławek 1993/2** – *Cztery wieki portretu polskiego. Malarstwo ze zbiorów Muzeum Sztuki w Łodzi*, oprac. M. Ertman, kat. wyst., Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku 07–09.1993, Włocławek 1993
- Wolff 1938** – J. Wolff, *Aleksander Gierymski 1850–1901*, Muzeum Narodowe w Warszawie, „Arkady” 1938, nr 8, R. 4
- Wolkenburg–Zwickau–Barth 2011–2012** – G.-H. Vogel, *Die Göttlichkeit des Lichts. Fritz von Uhde (1848–1911). Zum 100. Todestag. Leben. Werk und kulturelles Umfeld in Bildern und Dokumenten*, kat. wyst., Schloss Wolkenburg 25.02–25.05.2011 (Teil I), 7–30.11.2011 (Teil II), Kunstmuseum Zwickau 14.05–14.08.2011, Vineta Museum Barth 24.05–4.11.2012, Zwickau–Schloss Wolkenburg 2011
- Woźnicki 1925** – S. Woźnicki, *Władysław Skoczylas*, Warszawa 1925
- Wrocław 1959** – M. Radojewski, *Wystawa grafiki Józefa Pankiewicza ze zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, kat. wyst., Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław 1959
- Wrocław 1983** – I. Rylska, *Katalog zbiorów Gabinetu Grafiki. Tom I: Grafika polska 1901–1939*, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 1983
- Wrocław 1987–1988** – *Artur Grottger*, kat. wyst., Muzeum Narodowe we Wrocławiu 18.12.1987–15.02.1988, Wrocław 1987
- Wrocław 2005** – *Obrazy rozmaite. Dzieła autorów Panoramy Raclawickiej. Wystawa zorganizowana z okazji 20. rocznicy otwarcia Panoramy Raclawickiej we Wrocławiu*, oprac. E. Houszka, kat. wyst., Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Wrocław 2005
- Wuerth 1928** – L. A. Wuerth, *Catalogue of the Etchings of Joseph Pennell*, Boston 1928
- Wyka 1971** – K. Wyka, *Thanatos i Polska czyli o Jacku Malczewskim*, Kraków 1971
- Wyleżyńska 1974** – J. Wyleżyńska, *Mezzotinta angielska*, w: *Polska i Anglia. Stosunki kulturalno – artystyczne. Pamiętnik wystawy sztuki angielskiej*, red. J. Białostocki, I. Kołoszyńska, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1974
- Zagrodzki 1977** – J. Zagrodzki, *Tradycja i nowoczesność w twórczości Samuela Hirszenberga*, w: *Sztuka łódzka. Materiały sesji naukowej oddziału łódzkiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, red. J. Orzyński, Łódź 1977
- Zahorska 1925** – S. Zahorska, *Matejko*, Warszawa 1925
- Zarzycka 1979** – U. Zarzycka, *Sesja naukowa „Rajmund Rembéliński. Jego czasy i jego współcześni”*, „Rocznik Łódzki” 1979, R. 28
- Zietz 1999** – P. Zietz, *Franz Heinrich Schwechten. Ein Architekt zwischen Historismus und Moderne*, Stuttgart 1999
- Zurych 1974** – *Kunst in Polen von der Gotik bis heute*, kat. wyst., Kunsthaus Zürich 26.06–8.09.1974, Zürich 1974
- Zwierowicz 1931** – W. Zwierowicz, *Ignacy Łopieński. Szkic biograficzny*, Warszawa [1931]
- Żeromski 1911** – S. Żeromski, *Towarzystwo Przyjaciół Rapperswilu*, Kraków 1911
- Żydzi w Polsce 1993** – *Żydzi w Polsce. Obraz i słowo*, red. M. Rostworowski, t. 1–2, Warszawa 1993
- Żyrardów 1999–2000** – *Jacek Malczewski. Malarstwo Młodej Polski*, kat. wyst., Muzeum Okręgowe w Żyrardowie 12.1999–02.2000, Żyrardów 1999.

WŁAŚCICIELE REPRODUKOWANYCH DZIEŁ I ŹRÓDŁA ILUSTRACJI

Muzeum Sztuki w Łodzi: fot. Piotr Tomczyk: 24, 26, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 88, 90, 99, 100, 132, 135, 143, 144, 145, 148, 153, 154, 155, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179; Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi: 2, 3, 4, 30, 31, 36, 74, 98, 149, 150, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173

Centralne Muzeum Włókiennictwa: 6, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 50, 61, 63, 127, 128, 129, 130, 131, 138, 141, 146, 147, 156

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie: fot. Krystyna Dabrowska: 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 161

Muzeum Narodowe w Warszawie: fot. Krzysztof Wilczyński: 43, 96; fot. Piotr Ligier: 137, 151, 152, 158, 159, 160

Muzeum Narodowe w Gdańsku: fot. Krystyna Augustyniak: 136

Muzeum Narodowe w Krakowie: 68, 86

Muzeum Narodowe w Poznaniu: 142

Muzeum Mazowieckie w Płocku: 89, 92

Muzeum Miasta Łodzi: fot. Bożena Szafrąńska: 25, 134,

Muzeum w Pabianicach: fot. Robert Adamek: 27

Muzeum Śląskie w Katowicach: 157

Muzeum Polskie w Rapperswilu: fot. Piotr Jamski: 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 93, 94, 95, 97

Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma: fot. Grzegorz Kwolek: 87

Dom Aukcyjny Ostoya, Warszawa: 45, 140

Dom Aukcyjny Rempex, Warszawa: 139

Dom Aukcyjny Rynek Sztuki, Łódź: fot. Izabella Powalska: 54

Jacek Kłusiński: 1

Archiwum rodzinne Jerzego Grohmana: 5

Narodowe Archiwum Cyfrowe: 7, 21, 22; fot. Aleksander Meyer: 8, 23

NOTA BIBLIOGRAFICZNA

Pierwsze wersje niektórych rozdziałów książki lub ich znaczących fragmentów ukazały się pierwotnie w formie artykułów:

– *O smaku artystycznym łódzkich przemysłowców drugiej połowy XIX i początku XX wieku*, w: *Smak artystyczny i znanstwo sztuki. Rozważania o smaku artystycznym*. Studia, red. Józef Poklewski i Tomasz F. de Rosset, Uniwersytet im. M. Kopernika w Toruniu, Toruń 2002, s. 203–225.

– *Kolekcja obrazów Karola Rajmunda Eiserta królewsko-duńskiego konsula honorowego – w świetle źródeł*, w: *Sztuka w Łodzi (3). Sztuka obok awangardy. Materiały sesji naukowej Sztuka łódzka obok awangardy, zorganizowanej przez Oddział Łódzki Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniach 18–19 listopada 2004 roku*, Łódź 2005, s. 19–38.

– *Zbiór grafik angielskich Zenona Kona*, w: *Polskie kolekcjonerstwo grafiki. Ludzie i instytucje*, red. Ewa Frąckowiak, Anna Grochala, Warszawa 2008, s. 136–153.

– *Der Kunstgeschmack der Lodzer Fabrikanten Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts am Beispiel der Kunstsammlung von Juliusz Teodor Heinzel Freiherrn von Hohenfels*, w: *Lodz jenseits von „Fabrikanten, Wildwest und Provinz“*. Kulturwissenschaftliche Studien über die Deutschen in und aus den polnischen Gebieten, Hrsg. Stefan Dyroff, Krystyna Radziszewska, Isabel Röskau-Rydel, München 2009, seria: *Polono-Germanica 4: Schriften der Kommission für die Geschichte der Deutschen in Polen e.V.*, s. 95–116.

– *Z dziejów Ziemi Obiecanej – Henryk Grohman i jego kolekcja*, w: *Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna w Łodzi* [publikacja z okazji jubileuszu 15-lecia powstania Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej i ustanowienia nagrody im. Henryka Grohmana], Łódź 2012, s. 1–40.

– *Pamięć fabrykanckiej Atlantydy / Remembering an industrialist's Atlantis*, „Herito” 2012, nr 8, s. 204–219.

– *Z badań nad kolekcjonerstwem łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej – rodzinne zbiory dzieł sztuki Sary i Maurycego Poznańskich*, w: *Imperium rodziny Poznańskich. Przywrócone dziedzictwo czasu i miejsca*, red. Maja Jakóbczyk, Katarzyna Kuropatwa-Pik, Cezary Pawlak, Łódź 2012, s. 143–178.

– *Silbersteinowie i ich kolekcja dzieł sztuki. Z badań nad kolekcjonerstwem żydowskiej burżuazji wielkoprzemysłowej w Łodzi końca XIX i pierwszych dziesięcioleci XX wieku*, w: *Adlojada. Szczecińskie pasażerki*, red. Jaromir Brejda, Dariusz Kacprzak, Beata Wolska, Szczecin 2012, s. 125–146.

– *Juliusz Teodor Heinzel Freiherr von Hohenfels und seine Kunstsammlung: ein Beitrag zur Geschichte des Sammlertums der Lodzer Fabrikanten Ende des 19. und im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts*, „Ikonotheka” 2013, nr 24, s. 59–87.

– *„Ja lubię, żeby był glanc!” – kolekcjonerstwo wielkiego kapitału: kolekcje burżuazji wielkoprzemysłowej ziemi obiecanej*, w: *Miłośnictwo rzeczy. Studia z historii kolekcjonerstwa na ziemiach polskich w XIX wieku. Materiały konferencji zorganizowanej w 2012 roku przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk przy wsparciu Międzyresortowego Centrum Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Fundacji Zakłady Kórnickie*, red. Kamila Kludkiewicz, Michał Mencfel, Warszawa 2014, seria: Biblioteka Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, t. 4, s. 318–341.

– *Zaginione – ocalone dziedzictwo lodzermenschów. O zbiorach artystycznych rodziny Poznańskich / The lost – retained heritage of lodzermensch. On the Poznańskis' art collection / Das verlorene – gerettete Erbe der Lodzermenschen. Über die Kunstsammlungen der Familie Poznański*, w: *Dziedzictwo dwu kultur, Kolekcja rodziny Poznańskich z Muzeum Polskiego w Rapperswilu / The Heritage of two cultures. The collection of the Poznański family from the Polish Museum in Rapperswil / Das Erbe zweier Kulturen. Die Kunstsammlung der Familie Poznański aus dem Polenmuseum in Rapperswil*, red. Maja Jakóbczyk, Monika Nowakowska, kat. wyst. Muzeum Miasta Łodzi 9.10.2015–14.02.2016, Muzeum Miasta Pabianic 26.02–16.04.2016, Łódź 2015, s. 69–80 / 81–92 / 93–105.

Dariusz Kacprzak – historyk sztuki, muzealnik i muzeolog; doktor nauk humanistycznych, kustosz dyplomowany. Wieloletni opiekun zbiorów dawnej sztuki europejskiej w Muzeum Sztuki w Łodzi, od roku 2008 związany z Muzeum Narodowym w Szczecinie, w którym pełni obowiązki zastępcy dyrektora ds. naukowych. Kurator wielu wystaw oraz autor towarzyszących im publikacji, a także licznych artykułów naukowych i popularnonaukowych wydanych w Polsce, Niemczech, Austrii, Czechach i Holandii. Jego zainteresowania badawcze ogniskują się wokół nowożytnej i dziewiętnastowiecznej sztuki europejskiej, zagadnień technologii i konserwacji-restauracji dzieł sztuki, historii kolekcjonerstwa, muzealnictwa oraz współczesnej muzeologii.

Książka powstała na podstawie rozprawy doktorskiej: *Kolekcje i zbiory artystyczne łódzkiej burżuazji wielkoprzemysłowej w latach 1880–1939*, obronionej 29 marca 2012 roku w Instytucie Historii Sztuki na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego,
Promotor: prof. dr hab. Antoni Ziemia
Recenzenci: prof. dr hab. Maria Poprzęcka, dr hab. Tomasz F. de Rosset, prof. UMK

© Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2015

© Dariusz Kacprzak, Warszawa 2015

ISBN 978-83-64889-08-0

Koordynator projektu: Joanna Grzonkowska
Sekretarz wydawnictw: Robert Pasieczny
Redakcja wydawnicza i korekty: Maria Sołtysiak
Projekt serii wydawniczej NIMOZ: Piotr Safjan
Projekt i opracowanie graficzne okładki: Piotr Safjan
Skład i łamanie: Piotr Modelewski AKCES
Druk: Agencja Wydawnicza i Reklamowa AKCES Robert Nowicki

Wydawca: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów

Partnerzy wydania: Muzeum Sztuki w Łodzi, Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi

Centralne
Muzeum
Włókiennictwa
w Łodzi

Ilustracje na okładce: Organizatorzy wystawy dzieł sztuki w pałacu Juliusza Teodora Heinzla von Hohenfels w Łodzi w 1916 roku. Pamiątkowy album zdjęć, Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi

Mistrz z Papugą, *Madonna z Dzieciątkiem i papugą na tle krajobrazu*, Muzeum Sztuki w Łodzi (utracony w czasie II wojny światowej)

Biblioteka Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów 006

The background features a complex abstract composition of overlapping geometric shapes. At the top, there are five horizontal bars in purple, red, green, orange, and magenta. Below these, a large grey shape resembling a stylized 'L' or a stepped block is prominent. To the right, another grey shape is partially visible. At the bottom, there are more colorful blocks in purple, red, green, orange, and magenta, some with horizontal lines extending from them. The text is centered within a white rectangular area that is partially framed by these grey shapes.

KSIĄŻKA, NA TLE OBRAZU KULTUROWEGO WIELONARODOWOŚCIOWEJ METROPOLII PRZEMYSŁOWEJ JAKĄ BYŁA ŁÓDŹ W EUROPIE KOŃCA XIX I POCZĄTKU XX W., PREZENTUJE KOLEKCJE ARTYSTYCZNE ŁÓDZKICH PRZEMYSŁOWCÓW. NAPISANA NA PODSTAWIE BADAŃ ARCHIWALNYCH, KRYTYKI ŹRÓDEŁ ORAZ ZESTAWIENIA DZIEŁ O FABRYKANCKIEJ PROWENIENCJI STANOWI PRÓBĘ REKONSTRUKCJI LOSÓW KOLEKCJI, POSTAW ICH WŁAŚCICIELI I UJAWNIA WIELOPLASZCZYZNOWOŚĆ ZJAWISKA KOLEKCJONERSTWA BURŻUAZJI WIELKOPRZEMYSŁOWEJ W EPOCE RODZĄCEJ SIĘ NOWOCZESNOŚCI.